1976

1981

A MAGYAR
MŰVÉSZETTÖRTÉNETI
MUNKAKÖZÖSSÉG
ÉVKÖNYVE

1953

A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI MUNKAKÖZÖSSÉG ÉVKÖNYVE

1953

MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TANULMÁNYOK

KÉPZŐMŰVÉSZETI ALAP KIADÓVÁLLALAT
1954

A kötetet összeállította
a Művészettörténeti Munkaközösség
szerkesztőbizottsága

Kötésterv:
GÁBOR PÁL

l. s. 10978/1973

Revízió 1999

KÉZIKÖNYVTÁR

Kiadásért felel:
A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalatának igazgatója
Felelős szerkesztő: Herczeg Ferencné
Műszaki felelős: Benkő András
Kézirat beérkezett: 1954. III. 31. Példányszám: 2000. Terjedelem: 61·5 (A/5) ív + 254 ábra
Ez a könyv az MNOSZ 5601—50Á és 5602—50Á szabványok szerint készült
Budapesti Szikra Nyomda, V., Honvéd-u. 10. — Á 10. — Felelős vezető: Lengyel Lajos igazgató.

LYKA KÁROLY
KOSSUTH-DÍJASNAK
A MŰVÉSZETTÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK DOKTORÁNAK
SZÜLETÉSE 85. ÉVFORDULÓJÁRA
AJÁNLJÁK
ÉVKÖNYVÜKET
A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI MUNKAKÖZÖSSÉGBEN
DOLGOZÓ TISZTELŐI

LYKA KÁROLY ÍRÓI MUNKÁSSÁGA

1944—1953

Lyka K. írói munkásságának 1944-ig terjedő bibliográfiáját az 1944-ben megjelent Emlékkönyv tartalmazza.

Lyka Károly 1939—1945-ig az Új Idők felelős szerkesztője, 1948—1949-ben a Magyar Művészet és 1907-től kezdve a Thieme—Becker: Allg. Lexikon der bildenden Künstler munkatársa.

1947-től az Új Idők «A képzőművészet mesterművei» c. rovatának a vezetője.

1944

A művészetek története. III. kiadás. Bpest., Új Idők Rt. 523 l.

Benczur Gyula — Születésének századik évfordulójára. Új Idők L, 121. l. — Hogyan árultak képet, amikor Pestből Budapest lett; u. o. 224. l. — Magyar művészélet a félmultban; u. o. 481—482. l.

1945

Farkas István képeiről. Új Idők LI, 9. l. — Tájköltemények az új művészetben; u. o. 105. l. — Arcok a festő előtt (Kis Tárca); u. o. 166. l. — Művész és tudós; u. o. 201—202. l. — Thorma János Aradi vértanúi; u. o. 260. l. — Élet és társai (Kis Tárca); u. o. 417. l.

1946

Szabad vagy kötött művészet. Új Idők LII, 1—2. l. — Száz év előtt; u. o. 121—122. l. — Művészeti újítások; u. o. 181. l. — Szőnyegeink vándorútja; u. o. 217. l. — Goya (1746—1946); u. o. 297. l. — Nagybánya jubileuma; u. o. 321—322. l. — Az «elvont vonal» művészetéről; u. o. 369. l. — A százéves Paál László; u. o. 384. l. — A városkép beszéde; u. o. 429. l. — Emlékszobrok-emlékérmek; u. o. 512. l. — Színek és festők; u. o. 662. l. — Gics; u. o. 845. l.

1947

Közönség és művészet a századvégen 1867—1896. Bpest., Singer és Wolfner. 160 l.

Agyagszobrocskák. Új Idők LIII, 78—79. l. — Az írnok. Egyiptomi szobor a Kr. e. 35—30. század közötti időből. Párizs, Louvre. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 131. l. — Fuvolázó leány. Ógörög dombormű.

Róma. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 173. l. — Séta a karikatúra körül; u. o. 174—175. l. — Farkas István emlékezete; u. o. 193—194. l. — Niobe egyik leánya, halálra sebezve. Márványszobor a római Museo delle Terme gyüjteményében. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 225. l. — A Boldogasszony a kis Jézussal (Vierge dorée). Kőszobor a 13. század második feléből. Amiens, székesegyház. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 275. l. — Szent Ferenc halála. Giotto freskóképe. Firenze, Santa Croce-templom. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 319. l. — Egy szobrász útjai; u. o. 341. l. — Képek születése; u. o. 412—413. l. — Szent György. Kolozsvári Márton és György bronzműve 1373-ból. A prágai vár udvarán. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 419. l. — Ötven év előtt. — A nagybányai festők első kiállítása; u. o. 463—464. l. — Angyali üdvözlet. Fra Giovanni da Fiesole, köznéven Beato Angelico festménye a firenzei Museo di S. Marcoban. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 495. l. — Gattamelata lovasszobra Padovában. Donatello műve. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 610. l.

Thieme—Becker, Allg. Lex. der bildenden Künstler XXXVI., a köv. címsz.: Wirker, Ferenc, 96. l. — Wirkmann, Fábián, 96. l. — Witthalm, János, 134. l. — Wittich—Eperjesi, Károly, 135. l. — Wittmann, Jenő, 140. l. — Wolf, Erzsébet, 195. l. — Wolfgang, Bildhauer in Kassa (Ungarn), 221. l. — Wollenhofer (Wohlenhoffer, Vollnhofer), János, 229. l. — Wurzinger (Wurczinger, Vurczinger), Mihály, 317. l. — Xántus v. Csiktaplócza, János, 341. l. — Ybl, Miklós, 351. l. — Zaboretzky, Ferenc, 371. l. — Záborszky, Elli, 371. l. — Zách, Josef, 376. l. — Zadák, Etel, 378. l. — Zádor, István, 379. l. — Zádory, Oszkár (eigentl. Gregor Finta), 379. l. — Záhonyi, Géza, 386. l. — Zahoray, János, 386. l. — Zala, György, 389. l. — Zambelli (Sambelli, Szambely), András, 392. l. — Zamusy (Zannusy), József, 398. — Zászlós, István, 417. l. — Zausig (Czausig, Zauzick usw.), József, 420. l. — Zavisits, Markó, 421. l. — Zeller, Sebastianus, 452. l. — Zemplényi, Tivadar, 455. l. — Zertahelli (Zertahelly, eigentlich Szerdahelyi), Leonhard, 466. l. — Zichy, István, 476. l. — Zichy, Mihály, 476. l. — Zillack (Czilak, Csillagh, Csillag), Georg Karl, 500. l. — Zilzer, Antal (Anton), 502. l. — Zilzer, Hajnalka, 502. l. — Zsarnóczy, Alajos, 562. l. — Zsellér, Imre, 564. l. — Zsitvay, János, 564. l. — Zsolnay, Vilmos, 565. l. — Zsombolya—Burghardt, József, 565. l. — Züllich (von Zülborn), Rudolf, 583. l.

1948

1848 művészete. Magyar Művészet XV, 47—53. l. — Muraközy János (Adatok a művészettörténelemhez); u. o. 250—252. l.

Hubert és Jan van Eyck: Remeték és zarándokok. Szárnyasoltár részletei. Gent. (A képzőművészet mesterművei.) Új Idők LIV, 69. l. — Venus születése. Festette Sandro Botticelli. Firenze, Uffizi-képtár. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 116. l. — A napkeleti bölcsek («három királyok») indulása Betlehembe. Benozzo Gozzoli freskóképe a firenzei Palazzo Medici-Riccardi kápolnájában. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 135. l. — Vedres Márk szoborgalériája; u. o. 265. l. — Angyal a kis Jézussal. Leonardo da Vinci Boldogasszony a barlang előtt c. festményének részlete. Párizs, Louvre. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 278. l. — Szent Orsolya vértanúhalála. Festette Hans Memling. Bruges, Szent János kórház. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 295. l. — Kegyes, a festő-paraszt; u. o. 400. l. — Éneklő

leányok. A firenzei dóm énekes karzatának egyik része. Márványdombormű, faragta Luca della Robbia. (A képzőművészet mesterművei); u. o. 432. l.

1949

Rippl-Rónai József néhány levele Francia- és Oroszországból. (Közli: Lyka K.) Magyar Művészet XVI, 33—34. l. — Schön Ferencről és a két Szále (Szále János Ignác, Szále János István) festőről. (Adatok művészetünk történetéhez); u. o. 63. l.

Tüzek a tenger partján. Új Idők LV, 133. l. — Az «angyalcsináló» festője. u. o. 199. l.

Nagy Tibor: Egy perces villámintervjú a 80 éves Lyka Károllyal, képzőművészeti nevelésünk nagy tanítómesterével. Kis Ujság, január 13. — Legszebb emlékeim közül...; u. o. január 14. — Tizenkét nap Kossuth Lajos torinói házában; u. o. március 20.

Vass László: «Emlékeiből él» és a titokzatos kakukfüvekről beszél a 80 éves Lyka Károly. Független Magyarország, január 13.

1950

Rjépin. Kis Ujság, január 15. 4. l. — Művészet és háború; u. o. 14. l.

1951

Magyar művészélet Münchenben 1867—1896. Bpest., Művelt Nép. 86 l.

1952

Munkácsy Mihály. Bpest., Művelt Nép. 19 l.

Magyar festők Oroszföldön a XIX. században. Szabad Művészet VI, 306—307. l.

1953

Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig 1896—1914. Bpest., Képzőművészeti Alap. 120 l.

Fadrusz János 1858—1903. Szabad Nép XI, 299. sz. 2. l.

Lotz Károly. Élet és Tudomány. VIII, 1571—1576. l.

Szobrászatunk a századfordulón. (Kézirat.) 120 gépelt oldal.

Összeállította Gönczi Éva

TANULMÁNYOK

A KÖZÉPKORI ÉPÍTÉSZET SZERKESZTÉSI MÓDSZEREI

Írta: CSEMEGI JÓZSEF

Az építészet tervezési módszerei a két másik társművészetnek, a festészetnek és szobrászatnak módszereitől alapvetően eltérnek. Ugyanis a festő és szobrász rendszerint tervező és megvalósító egy személyben: ezért tervét, vázlatait saját számára, mintegy gondolataira emlékeztetőül készíti csupán. Ezzel szemben a tervező-építész (elenyésző kivételtől eltekintve) a mű megvalósításának munkájában nem vesz részt, mert a megvalósítás feladata, annak komplex természetéből kifolyóan mindenkor a legkülönfélébb szakmai területen működő iparosokra: kőművesekre, ácsokra, tetőfedőkre, asztalosokra stb. hárult. Tervét ezért úgy kell elkészítenie, hogy annak segítségével elképzeléseit a közreműködő iparos munkatársak meg is valósíthassák. A terv tehát a gondolatközlés módja tervező és megvalósító között, feladatát csak akkor tölti be, ha e feltételeknek maradéktalanul eleget tesz: a tervet megvalósító szakiparosok számára olvashatóvá válik.

Ma az építész oly módon készíti el tervét, hogy az általa elképzelt valóságos méreteknek előre meghatározott arányszám szerinti hányadát rajzolja le csupán, arányosan kicsinyítve rögzíti elképzeléseit: méretarányban rajzol. S hogy terve könnyen olvashatóvá váljék, a kicsinyítés mértékét kerek számban választja meg, ezt feltünteti rajzán, a rajzon való mérésnek és fejszámolásnak további kiküszöbölése céljából pedig a valóságos méreteket, általánosan bevezetett konvenció szerint hosszmértékben kifejezve, számokkal is rögzíti. Egyszóval: a rajzot kótázza.

A ma építészetének tervezési módszere természetesen hosszú történeti fejlődés eredményeképpen született meg. A tervezésben ma használatos méretarányok (1 : 200, 1 : 100, 1 : 50 stb.) aránylag fiatalok: a tízes számrendszerű hosszmértékegységnek, a méternek bevezetésével váltak általánosan szokásossá, míg az ölmértékek használatának idején a rajzi kicsinyítés majd kivétel nélkül a hatos számrendszernek megfelelően (1 : 72, 1 : 36, 1 : 24 stb. arányban) történt. A barokk, de még a reneszánsz stíluskorszakokból fennmaradt építési rajzokon is mindenütt feltalálható a méretarány és a kótázás módszerének ilyen, vagy amolyan módon való alkalmazása. Ezzel szemben *a középkori építészet fennmaradt, majd ezerre rugó változatos rajzi hagyatékán sem méretarány jelzésének, sem pedig a kótázásnak nyoma nem látható.*[1] Önként adódik tehát a kérdés: vajjon e tervrajzok miképpen töltötték be hivatásukat: miképpen közvetítették a tervező elképzeléseit a megvalósítók felé?

A felvetett probléma megoldása tudományos alapossággal két különböző úton kísérelhető meg. Az egyik út: a középkori alkotások körültekintő és módszeres vizsgálatán keresztül vezet. Pontos felmérések segítségével kell

emlékanyagunkat megismernünk és számba kell vennünk minden olyan — talán ma még mellékesnek látszó — körülményt, amely a középkor építésmódjára, munkamódszerére, építőipari szervezetére valamiféle utalással szolgálhat. Ezek birtokában pedig meg kell kísérelnünk képzeletben visszafelé pergetni az egyes munkafolyamatokat, hogy végre is elérkezzünk addig a pontig, ahol az ipari tevékenység a tervező munkájához csatlakozik és kiindulópontul szolgálhat a középkori tervezés munkamódszereinek megismerésére. E tekintetben az építészettörténeti morfológia tudományára még beláthatatlan feladatok várnak, hogy az egyre-másra felötlő újabb szempontok szerinti anyaggyűjtés munkáját kielégítően elvégezhessék és az így felgyülemlett adathalmazt műszakilag is megfelelően feldolgozzák.

A másik nem kevésbbé eredményesnek ígérkező út viszont az egykorú írott és rajzolt történeti források megismerésének útja. A középkor építőipari szervezeteire vonatkozó gazdag forrásanyag feltárásának és hasznosításának útja ez, amelyre a középkori történetkutatás és a művészettörténelem már régóta rálépett s viszonylag nagy adatgyűjtésre tekinthet vissza. De e gazdag adatmennyiségnek történeti materialista szemléletű kiértékelése még jórészt a jövő kutatóira vár, amelyet az építészettörténetnek a társadalomtörténeti tudományok hathatós támogatásával kell elvégeznie. E két út, két kutatási módszer eredményeinek egybevetése végül is maradandó eredményekre fog vezetni az építészettörténeti kutatás e területén.

Bár a morfológiai kutatás ma még a kezdet kezdetén áll, néhány egymástól elszigetelten tevékenykedő kutató egyéni eredményein túl átfogóbb, nagyobb műemléki terület anyagát kimerítően felölelő kutatási eredményekre nem igen tekinthet vissza, mégis annyira jutott már, hogy legalább az előtte álló feladatok távlatait fel képes mérni.

Így például pontos felmérések alapján elkészített számos alaprajzon olyan matematikai vagy geometriai összefüggések létezését ismerte fel, amelyek a vizsgált épületrajz csuklópontjainak egymáshoz való viszonyát egyértelműen rögzítik s annak jogos feltételezésére vezettek, hogy azok az alaprajz helyszíni kitűzésének műveletében fontos szerepet játszhattak. De nemcsak az alaprajzok, hanem egyes metszetek vizsgálata is hasonló eredményre vezetett: fő méreteik között ugyancsak különböző matematikai vagy geometriai viszonylatok voltak felismerhetők, amelyek a fő magassági méretek rögzítésére látszanak alkalmasnak.

Végül egyes építészeti részletmegoldások, sőt építészeti elemek, tagozatok felmérésekor is egyre-másra kiütköztek oly matematikai és geometriai összefüggések, amelyeknek szerepére ugyancsak az építészettörténeti tudomány volna hivatva világosságot deríteni. E nagyszabású kutatási munkálat elvégzéséhez magától értetődően műemlékeink minél teljesebb, részletes és pontos, fenti szempontokat figyelembevevő műszaki feldolgozására volna szükség, hogy megfelelő mennyiségű összehasonlító anyag birtokában a feltételezhető törvényszerűségek kiolvashatók legyenek.

Az eddig végzett kutatások tárgyi eredményeinek rövid, néhány példán keresztül való megvilágításával már a vizsgálatok mai állásában is némi betekintést nyerhetünk a középkori építészet tervezési műhelytitkaiba. A továbbiakban pedig a jövő kutatóinak lesz feladata, hogy a múltat takaró fátyolon eddig ütött rést tovább bővítve, a középkori tervezés-technika még fel nem derített részletkérdéseit is tisztázzák.

Mindenekelőtt a középkori alaprajzokat vegyük vizsgálatba. Sajnos a Karoling-kori emlékekkel kapcsolatban alig, s a románkoriakkal sem valami

bőven rendelkezünk kutatási adatanyaggal. De annyi mindenesetre első pillantásra megállapítható, hogy a románkori kötött rendszerű bazilikák alaprajza lényegében négyzetes hálórendszert mutat: a fő- és mellékhajók szélességi aránya 2 : 1, a főhajó boltozatainak boltmélysége pedig általában két mellékhajóbeli boltozat együttes mélységével egyenlő. E tekintetben a négyzetességtől rendszerint csak annyi az eltérés, amennyit az árkád- és hevederívek szélességi mérete kiad. De a többi esetben is tulajdonképpen csak négyszöges térelemekből adódó, addicionált térkompozíciókkal állunk szemben, amelyeknek fő térarányait általában a hosszház szélessége, hossza és magassága, részleteiben pedig a hajók szélessége, valamint a támaszok egymásközötti távolsága rögzíti s ezek egymásközti viszonya rendszerint egyszerű arányszámokkal jellemezhető. Kiragadott például az 1000 körül megépített eschaui bencés apácák kolostortemploma szolgáljon, amelynek falvastagságokkal együtt mért szélessége a hosszház hosszához viszonyítva 1 : 1 arányt mutat, a hajók alaprajzi aránya 1 : 2 : 1, a mellékhajók magassága alaprajzi szélességükhöz 1 : 1 arányban viszonylik, míg a főhajóé 4 : 3 arányszámmal jellemezhető, végül a kereszthház falvastagságokkal mért szélessége a mellékhajókhoz viszonyítva 5 : 3, a hosszház külső falsíkjától számított túlnyúlása pedig a mellékhajóhoz képest 2 : 3 arányú.[2] (2. kép). Vagy a XIII. sz. elején újjáépített neuweileri kettőskápolna terének falvastagsággal együtt mért szélessége egyenlő a hosszúságával, hajóinak aránya 1 : 1 : 1, az alsó kápolna magassági aránya a templom előbbiekben meghatározott szélességéhez 1 : 2, a felső kápolna középhajójához 2 : 3, oldalhajóihoz pedig 1 : 3.[3] (3. kép.)

De nem érdektelen e templomterek arányainak megfigyelése mellett méreteiket számszerűen is közelebbről vizsgálatba venni. Vegyük tehát sorba az előbb tárgyalt emlékeket, s kezdjük meg a neuweileri kettős kápolnán vizsgálatainkat. A kápolna külső falsíkoktól mért szélessége a rendelkezésre álló adatok szerint 11,84 m, amit 40 lábnak feltételezve az 29,6 cm-es lábmértéket ad. Ha ugyanezt a műveletet az eschaui templomon végezzük el, akkor a 19,70 m-nyi hosszházszélességet 70 lábnak feltételezve 28,15 cm-nyi lábmértéket nyerünk. Ez alkalommal megbízható részadatok ismeretében még ellenőrizhetjük is eredményünket. Ugyanis rendelkezésünkre áll a templom külső falvastagsága (0,70 m), fő- és mellékhajó szélessége (9,00 m, illetve 3,80 m) és a főhajó falszélessége is (0,85 m). Ha e méreteket az előző számítás alapján kiadódó lábmértékre átszámítjuk, úgy milliméter eltérésekkel 2,5, 32, 13,5 és 3 lábat nyerünk. E számok segítségével a hosszház belső szélessége (az egyébként 2,5 lábnyi külső falak levonásával) 65 lábnyi, ebből 35 láb esik a főhajóra az árkád-pillértengelytől-tengelyig, 15-15 láb pedig a mellékhajókra, árkádpillértengelytől a szélső fal belső falsíkjáig.

E két kiragadott, viszonylag egyszerű románkori példa távolról sem érzékelteti a románkori építmények arány-összefüggéseinek gazdag változatosságát, de talán annak hihetően kellő bizonyságul szolgál, hogy közelítéssel a X—XII. század emlékeinek térarányai többnyire egyszerű aritmetikai összefüggések alapján rögzíthetők. Ez összefüggések kevés kivételtől eltekintve a hosszház-szélességre mint alapméretre épülnek fel és az a középkorban használatos lábméretre átszámítva kerek számban kifejezhető. (Ld. a szentgalleni alaprajzot!) Ebből pedig önként következik az a megállapítás, hogy ha a hosszház szélessége és a templom jellegzetes térarányai valamiféleképpen adottak, ez adatok alapján az épület fő alaprajzi és metszeti méretei könnyűszerrel kiszámíthatók, illetve kiszerkeszthetők.

Természetesen nem véletlen az, hogy számításaink különböző lábmérete-

ket eredményeztek. Ugyanis a középkorban területenként, sőt városokként változtak a mértékegységek. Így az építészetben használatos lábmértékek általában 25-33 cm között mozogtak, attól függően, hogy az építmény tervezője mely vidék mértékegységét használta.[4]

De folytathatjuk példáink sorát néhány gotikus stílusban épített műemlék bemutatásával is. Így a párisi Ste. Chapelle, a fénykori francia gótika e páratlan alkotása, a geometriai térszerkesztésmód használatának egyik legszembeötlőbb példája.[5] A kápolna alaprajzát oly egyenlő oldalú háromszögháló határozza meg, amelynek egy háromszög oldala a szélső főfalakkal együtt mért hajószélesség felével egyenlő. Az ekképpen előállított arányháló szerint a boltmélység a háromszög-magassággal, az alkápolna oldalhajójának oszlopsor-tengelyig mért szélessége pedig az oldalhossz felével egyenlő. Talán még szembeötlőbbé válik ennek az arányhálónak használata a keresztmetszet vizsgálatánál. Ugyanis a keresztmetszetbe olyan egyenlőoldalú háromszögháló rajzolható, amelynek háromszög-magassága az alaprajzba rajzolt háromszögháló oldalhosszával egyenlő s ennek folytán a keresztmetszeti arányháló háromszögének kétszeres magassága a kápolna szélső főfalakkal együtt mért szélességét adja ki. Végül az alsó kápolna magassága egy, a felső kápolnáé három háromszög-oldallal egyenlő és még a támpillérek is háromszög-oldal-felenként lépcsőzöttek. (1. kép)

Hasonlóképpen egyenlőoldalú háromszöges arányszerkesztések mutathatók ki a marburgi Erzsébet-templom alaprajzán és keresztmetszetén. Így például a hosszház alaprajzába (a toronyaljakat is beleszámítva) két egymással csúcsban találkozó egyenlőoldalú háromszög rajzolható be, ahol is a belső hosszház-szélesség a háromszögek oldalhosszával, a hosszház belső hosszmérete pedig (a négyezeti pillérek kereszttengelyvonaláig) a kétszeres háromszögmagassággal egyenlő. A hajó-szélességek egymáshoz viszonyított alaprajzi aránya 1 : 2 : 1, ami a négyezet méretét is egyben meghatározza, a négyezet oldalhosszából alakított egyenlőoldalú háromszögek pedig a háromkaréjos szentélyrész zárósokszögeinek középpontját adják ki. (4. kép) Igaz ugyan, hogy a hosszháztér fő alaprajzi arányainak e meghatározási módja a hajók pillérállásait egyben nem rögzíti és így a térszerkesztésnek ez a módja nem oly részletező, mint pl. a Ste. Chapelle esetében. Ez azonban a főarányok határozottan felismerhető triangulációs rögzítésmódjának tényét nem ronthatja le, annál is inkább, mert az egyenlőoldalú háromszögháló alkalmazása a metszetrajzon újból vitathatatlanul kimutatható. Ugyanis ha a belső hosszházszélességre oly egyenlőoldalú háromszöghálót szerkesztünk, amelyben a háromszögek magassága a hosszházszélesség negyedével egyenlő, akkor ez az arányháló a keresztmetszet minden főbb pontját (a csarnoktér teljes magasságát, a pillérek fejezetmagasságát, az ablakkönyöklők helyét stb.) meghatározza. Eszerint például a hosszház szélessége négy háromszögmagassággal, űrmagassága 3,5 háromszögoldallal egyenlő, a pillérmagasság 2,5 háromszögoldalnyi, az alsó és felső ablaksor könyöklőmagassága pedig (ez utóbbi szintjén húzódnak a hosszház külső falsíkját övező járókák) 0,5, illetve 2 háromszögoldalt tesz ki.[6]

De a délnémet gótika egyik kimagasló egyéniségének, Hans Stethaimernek művészi jellemzéséhez is nagy mértékben hozzájárult térszerkesztési módszereinek ily módon való vizsgálata, mert ezúton is kézzelfoghatóan kimutathatóvá vált művészetének gmündi kapcsolata. E kapcsolatokat az összehasonlító építészettörténeti kutatás már régebben tisztázta, amikor Parler Henrik mester gmündi Szentkereszt-templomának sajátos alaprajzában Stethaimer korai alkotásának, a straubingi Jakab-templomnak előképét ismerte fel. Ha azonban a középkori építészet e két kiemelkedő egyéniségének szóbanforgó

műveit szerkesztési módszereik szempontjából is vizsgálatba vesszük, akkor eredményeink az építészettörténet fenti megállapításainak helyességét még jobban megerősítik. Ugyanis mind a gmündi Szentkereszt-templom, mind pedig a straubingi Jakab-templom hosszháza — lényegtelenebb eltérésektől eltekintve — azonos arányrendszert mutat. Ez az arányrendszer egyenlőoldalú háromszögek hálójából áll; az egyenlőoldalú háromszög-elemek oldala a hosszházszélesség felével, illetve az árkádívekkel együtt mért főhajószélességgel, három boltszakaszmélység pedig két háromszögmagassággal egyenlő (9-10. kép). Viszont Stethaimer művészetének továbbalakulására, gmündi kapcsolatainak elhalványulására mutat az a körülmény, hogy későbbi alkotásaiban az egyenlőoldalú háromszög-hálós szerkesztési rendszert már nem a gmündi módon használta: oly arányháló-rendszert alkalmazott, ahol az egyenlőoldalú háromszögek oldalhossza két boltszakaszmélységgel, a hosszházszélesség pedig két háromszög-magassággal azonos. (Pl. a landshuti Szentlélek-templom, 11. kép.) Ez esetekben a hajók szélességi viszonyát az arányháló geometrikusan nem kötötte ugyan meg, de a főhajó támaszokkal együtt mért szélességi mérete rendszerint a háromszögek magasságával egyenlő. Végül nem tekinthető véletlennek az sem, hogy Stethaimer e szerkesztési módszerének alkalmazása követői többségének alkotásaiban majd két emberöltőn keresztül kimutatható (pl. Dingolfing — 12. kép — Amberg, Dinkelsbühl stb.).

Azonban az eddigi kutatások arra a megállapításra vezettek, hogy a gótikus stíluskorszak végén az aritmetikai arányszámok alkalmazása egyes stíluskörzetekben újból előtérbe került. Kiváló példáit a szászországi késő gótikus csarnoktemplomok szolgáltatják, mint a schneebergi Szt. Farkas-templom, amelynek alaprajza egyszerű négyzetháló alkalmazására utal. Ugyanis itt a falközéptől falközépig mért hosszházszélesség harmadolása határozza meg a hosszház pillérsorának tengelyvonalát, a boltszakaszmélységek pedig a középhajó szélességével (tehát egyharmad hosszházszélességgel) egyenlők.[7] (13. kép)

Végül nem lesz talán érdektelen néhány odavetett magyarországi példán is áttekintenünk a fejlődésnek itt csupán nagy vonásokban leírt, általánosításra még korántsem megérett menetét. Így például Kapornak, Boldva és Vértesszentkereszt bencés templomának alaprajza szemmelláthatóan négyzetes hálórendszer használatára utal[8], viszont XII. század végi- XIII. századi emlékeink alaprajzának túlnyomó része már vitathatatlanul háromszöges arányháló alkalmazására enged következtetni. (Pl. Börzsöny, Ócsa, Felsőőrs, Egregy, Horpács, Lébény, Deáki, Harina, Kerc, Bélapátfalva stb. temploma). Különösen Bélapátfalva cisztercita templomának vizsgálata ad meggyőző képet a háromszögháló alkalmazására, mert ez emlékünkről teljesen megbízható felmérések állnak a kutatás rendelkezésére. Így a hosszház belső szélességére, mint kétszeres háromszögoldalra szerkesztett arányhálónak kétszeres háromszögmagassága háromszoros boltszakaszmélységet ad ki. Magassági arányai pedig nyugati homlokzatáról könnyen leolvashatók, mert a főhajó terét lezáró főhomlokzatrészbe két egymással csúcsban érintkező egyenlőoldalú háromszög rajzolható, közös csúcsuknak magassága a mellékhajók párkánymagasságát adja, a háromszög oldalhossza pedig egyben a kereszthajó karhosszát is meghatározza.[9] (5. kép)

De e rövid összefoglalásban nem maradhat említés nélkül a jáki templom sem, mert alaprajzi vizsgálata még külön érdekességgel is szolgál. Ugyanis a jáki templom háromhajós hosszházterét három pillérpár négy boltszakaszra osztja. Ha azonban északi hosszházfalának külső kialakítását tekintjük, azon négy falpillér jelentkezik s azt sejtteti, hogy eredetileg öt boltszakaszos hossz-

háztér építését vették tervbe. Az arányosító hálók alkalmazásával végzett vizsgálatok e megállapítás helyességét meg is erősítették: valójában két építési periódus állapítható meg a templomépítés korszakában. Az első építési szakaszban négyzetes arányháló alkalmazásával öt boltszakaszos hosszháztér épült volna, azonban az építkezés folyamata megszakadhatott s a munkálatok folytatásakor már nem a régi, hanem egy új, egyenlőoldalú arányhálóval meghatározható alaprajzi elrendezésben, négy boltszakaszos megoldással épült ki a templom. Az előbbi esetben a négyzetes arányháló négyzeteinek oldalhossza egy pillértávot, az utóbbiban viszont az egyenlőoldalú háromszögháló háromszögeinek oldalhossza két pillértávot határoz meg. És ugyancsak egyenlőoldalú háromszögháló rögzíti a templom keresztmetszetét is, amely a fő- és mellékhajók magassági viszonyát, de egyben az alaprajzzal való arány-kapcsolatokat is meghatározza.[10] (6. kép)

További két ötletszerűen kiválasztott gótikus példa szolgáljon még bizonyságul az arányhálónak, illetve arányszámoknak alkalmazására a Kárpát-medencében: a garamszentbenedeki apátság temploma és az egri várszékes-egyház.

Garamszentbenedek háromhajós csarnoktemploma a XIV. század végén épült. Belső hosszházszélességére oly egyenlőoldalú háromszögháló szerkeszthető, amelynek oldalhossza a főhajó pillértengelyek között mért távolságának fele, illetve a mellékhajók pillértengely és falsík közti szélessége. (7. kép.) Ilymódon a hosszház boltszakaszmélysége a háromszögek kétszeres magasságával egyenlő. Ez alkalommal ugyancsak megbízható méretadatok állnak a kutatás rendelkezésére s így talán nem lesz érdektelen vizsgálatainkba ezeket is bevonni; még akkor is, ha e templom alaprajzi méreteiben meglehetősen nagy szórások vannak, ami nyilván a pontatlan kitűzésnek következménye. Ismeretes a templom hosszházának teljes belső szélessége (általában 18,15 m) és falvastagságai (általában 1,17 m). Főhajószélessége 7,87-8,06 m között, északi mellékhajójának szélessége 3,71-4,00 m között, a délié pedig 4,13-4,21 m között ingadozik. Árkádívszélessége 90 cm körüli méretű, belső űrmagassága pedig 15,79 m-t tesz ki. A hosszháznak külső falsíkok közötti mérete tehát 20,49 m, ami 70 láb feltételezése esetén 29,3 cm körüli lábméretnek felel meg. Ez esetben falvastagságára 4 láb (1,17 m), a mellékhajók szélességére 13,5 láb (3,96 m), árkádívszélességére 4 láb (1,17 m), a főhajószélességre pedig 27 láb (7,92 m) esne. E részméretek összege tehát 20,52 m-t tesz ki. Az ekként kiadódó méretek a felmérési adatokból adódó átlagméreteket kielégítően megközelítik. Végül a 18,15 m hosszházszélességre szerkesztett egyenlőoldalú háromszög magassága 15,70 m-t ad ki, ami a hosszház belső űrmagasságának valóságos méretét 7 cm-es csekély eltéréssel ugyancsak kiadja.[11]

Ami pedig a romjaiban feltárt egri várszékesegyház XV. század utolsó évtizedeiből való maradványait illeti, ez esetben a templomtér belső szélessége figyelmetkeltően nagy (30,33 m). Templomunk tehát az európai gotikus építészet legnagyobb templomainak egyike. E szélesség a következő részméretekből tevődik össze: oldalhajószélesség 6,16-6,25 m, pillérszélesség 2,49 m, főhajószélesség 12,94 m. E méretekhez járul még a falvastagság (62 cm) úgy, hogy az épület külső falsíkok közötti szélessége 31,55 m. Ezt 100 lábnak véve (egy láb 31,6 cm), s a méter-méreteket lábméretre átszámítva a következő méretezést kapjuk: falvastagság 2 láb (62 cm helyett 63,2 cm), oldalhajószélesség 20 láb (6,16-6,25 m helyett 6,32 m), pillérszélesség 8 láb (2,49 helyett 2,52 m), középhajószélesség 40 láb (12,94 m helyett 12,62 m). Vagy pillértengelyekhez mérve: a hosszház belső szélessége 96 láb, ebből oldalhajó 24 láb (7,41, illetve 7,50 m

helyett 7,58 m) és középhajó 48 láb (15,42 m helyett 15,17 m). Ha még hozzávesszük azt, hogy a pillértengelyek távolsága 32 lábnyira tehető (9,73, illetve 9,95 m helyett 10,10 m), az északi nagy sekrestyeterem szélességi mérete a falvastagságokkal együtt — ugyancsak feltehetően — 24 lábnyira (7,55 m helyett 7,58 m-nyire), a mellette lévő kissekrestyéé pedig 20 lábnyira (6,18 m helyett 6,32 m-nyire) tervezett, akkor lehetetlen észre nem vennünk azt, hogy az egri várszékesegyház háromhajós terének alaprajzi arányai 3 : 4 : 6 arányszámokkal jellemezhetők, ahol azok az oldalhajószélesség, a boltszakaszmélység és a középhajószélesség faltól, illetve pillértengelyektől mért távolságának egymáshoz viszonyított arányát jelentik. (8. kép) De még tovább is fűzhetnők vizsgálataink eredményeinek sorát, azonban ez alkalommal meg kell elégednünk annak megemlítésével, hogy a számításaink eredményeképpen kapott lábmérték az Ausztriában és Magyarországon is használatos ú. n. bécsi lábbal egyenlő és arra enged következtetni, hogy a középkori építész az egri várszékesegyház tervezése alkalmával a bécsi lábat használta, ami szakmai tanultságára is fényt vet. Az elmondottakból kiviláglik, hogy az egri várszékesegyház alaprajzában arányosító háló létezése nem mutatható ki, ez esetben a középkori építész aritmetikus módszerrel, egyszerű arányszámokkal rögzíthette a székesegyház alaprajzának fő méreteit.[12]

A felsorolt kül- és belföldi példák hihetően meggyőzőek atekintetben, hogy a középkori alkotások alaprajzaiban és metszeteiben aritmetikus, vagy geometrikus összefüggések mutathatók ki. Természetesen ezek az összefüggések az idők folyamán állandóan alakultak, változtak, noha a formaösszehasonlító építészettörténeti módszerekkel genetikus összefüggésbe hozható egyes emlékcsoportokon belül hasonlóságokat, sőt azonosságokat is mutatnak. Méltán feltehető tehát, hogy helyes módszertani alkalmazás esetén ily vizsgálatok az építészettörténet területén gyümölcsöző eredményekre is vezethetnek.

De nemcsak a középkori alkotások általános elrendezésének, hanem egyes részleteknek tüzetesebb vizsgálatakor is arányosító eljárások alkalmazására bukkan a kutató. Így például meglepő eredményekre vezetett a bécsi dóm északi tornyának vizsgálata. Ugyanis e toronynak fennmaradt egykorú alaprajza oly nyolcszöghálóba illeszthető, amely egymásba átlósan rajzolt s ezáltal fokozatosan csökkenő méretű négyzetek sorából állítható elő, mert e hálót alkotó négyzetek mindegyikének oldala, vagy csúcsa a toronyalaprajz egy-egy jellemző pontját mértanilag meghatározza. E rajznak és a belerajzolható arányhálónak különös érdekességet ad még az is, hogy nem egy, hanem vagy tizenhat különböző magasságú toronyszint alaprajza van rajta egymásba rajzolva s voltaképpen e különböző szintű alaprajzokat fűzi egybe a geometrikus arányháló. Különben ez az arányháló-fajta a dóm támpilléreinek vagy tizenkét szintet ábrázoló, ugyancsak egykorú rajzára szintén eredményesen alkalmazható[13] és használatát a dóm alaprajzában is ki lehet mutatni.[14] (14-16. kép)

Hasonló eredményre vezetett a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna támpillérének vizsgálata is, ahol a támpillérek alaprajza a bécsi dóméhoz képest határozottan egyszerűbb, de az abból visszaszerkeszthető arányhálórendszer, sőt még annak alkalmazási módszere is a bécsi dómon alkalmazható arányhálóval nagyfokú azonosságot mutat (17. kép). Ez a megfigyelés arra a feltevésre enged következtetni, hogy a csütörtökhelyi kápolna tervező mestere a bécsi dóm hosszházának építésénél használt arányháló-módszert alkalmazta s így bécsi tanultságú mester lehetett. A feltevés helyességére, egyben az arányhálók vizsgálatából folyó következtetések építéstörténeti hasznosításának

lehetőségére mutat az, hogy az építészettörténeti kutatás stíluskritikai módszerekkel ugyanerre a megállapításra jutott.

Építészettörténetileg ugyancsak értékesíthető a kassai dóm szentségházának arányháló-vizsgálata is. Ez esetben a középkori mester kétségtelenül hatszöges arányhálót alkalmazott, amit a szentségház Henszlmann Imre által középkori rajzmodorban elkészített alaprajzán végzett kísérlet is igazol. Ily arányháló alkalmazására a Kárpátmedencében példával csak a lőcsei Jakab-templom szentségháza szolgál, s e műgyakorlat a stíluskritikai vizsgálattal egyetértően szileziai eredetre vall, mert előképe a boroszlói Erzsébet-templom szentségházában fedezhető fel. Ez a megállapítás tehát végeredményben megingatja azt az eddig általánosan elfogadott feltevést, amely a kassai dóm szentségházát Kassai István mester nevéhez kapcsolja. Ugyanis mesterünk egyetlen hiteles művének, a bártfai szentségháznak, valamint a neki tulajdonított csütörtökhelyi kápolnának vizsgálata esetén mind az arányhálóknak, mind pedig a stíluskritika módszerének alkalmazása arra a következtetésre vezet, hogy Kassai István a bécsi dómépítőpáholyban tanult mester volt. Igen kétséges tehát, hogy a Sziléziában használatos tervezési munkamódszer alapján készített kassai szentségház az ő munkásságába sorozható-e.[15]

Azonban arányhálók használata az eddig bemutatott példákhoz képest még kisebb részleteken is egyre-másra kiütközik. Erre kitűnő külföldi például a thannhauseni templom orgonakórusának mellvédje kínálkozik, amelynek gazdagdíszű kőrácsáról a felmérések következtében kiderült, hogy nyolc, nyolcágú csillagháló által rögzített középpontból egyszerűen kiszerkeszthető.[16] (21. kép)

És e külföldi példák folytathatók volnának a hazai műemlékanyag egész seregével is, amelyek közül kiragadott például csupán néhány nemrégiben feltárt (s részben már helyre is állított) emlékünk szolgáljon. Így a budavári házak felmérési munkájában az újonnan feltárt középkori kapualjak egész sora áll ma már a vizsgálat rendelkezésére. Rajtuk geometrikus, túlnyomórészt négyzetes arányhálók, de nem ritkán a szerkesztésekkel párhuzamosan, vagy azokkal vegyülve, aritmetikai arányszámok alkalmazása is felismerhető, sőt segítségükkel még a kőfaragó által használt mértékegységre is következtetni lehet. Érdekes és meggyőző példákat, többek között az Ince pápa-tér 4. számú ház szolgáltat. Ugyanebben az épületben került napvilágra egy loggiakőrács is: motívumai között szoros geometriai összefüggések ismerhetők fel, amelyek a kőfaragó által használt lábmértékre ugyancsak utalással szolgálnak. Egy budavári gótikus ablak és két reneszánszba hajló ablak-, illetve ajtókeret (az előbbi Budáról, a Tárnok-u. 16. sz. házról, az utóbbi Sopronból, az Új-u. 16. sz. házból) ugyancsak figyelmet érdemel a felvetett probléma szempontjából.[17] (23-27. kép) A gótikus ablak vitathatatlanul négyzetes arányhálóval készült, viszont a két korareneszánsz nyíláskeret magassági és szélességi aránya az eddig ismertetett arányhálók egyikével sem rögzíthető. A kísérletek ez esetben az előző arányszerkesztésektől merőben más módszerrel előállítható geometrikus arányrendszer felismerésére vezettek, amely bár eddigi ismereteink szerint a későközépkorban nem volt általánosságban használatos, de kifejlődésének előzményeire több nyom utal. Az arányszerkesztés alapjául a nyílás-szélességre szerkesztett négyzet szolgál, amelynek átlójából és oldalából téglalap szerkeszthető. E téglalap átlója és az alapnégyzetoldal újabb téglalapot határoz meg stb s így az alapnégyzet oldalából kiindulva oly állandóan növekvő geometriai haladványsor szerkeszthető ki, amely a számsor négyzetgyökeinek arányában viszonylik egymáshoz. Így pl. a vári ablak szélessége

és magassága úgy aránylik egymáshoz, mint 1 : $\sqrt{2}$, a soproni kapué pedig mint 1 : $\sqrt{5}$. (27. kép.)

Igen érdekes eredményekre vezet ez épületrészek méreteinek vizsgálata is. Így a budai várnegyed Ince pápa-tér 4. sz. épületének déli kapualjában az ülőfülkék fülkeszélessége 125 cm körül mozog. Ugyanakkor a gyámoké és osztólábaké 25 cm, azaz annak egyötöde. Valószínűnek látszik tehát, hogy a kőfaragó 25 cm-es méretegységgel (lábbal) dolgozott. (23. kép) Az északi kapualj fülkesora nemcsak formailag, de méretegység tekintetében is elüt az előzőtől. Itt a fülkeszélesség átlagosan 141 cm, a fülkelábaké pedig 28,2 cm. Ha ez utóbbit láb-méretegységnek vesszük, úgy a fülkék szélessége kerek öt lábat tesz ki. (25. kép) Ami pedig az északi határfalban feltárt ülőfülkesort illeti, megfigyeléseink ugyancsak arra az eredményre vezetnek, hogy a fülkelábak egy lábat, a fülkenyílások pedig öt lábat adnak. Csak ez esetben: a lábmérték 27,6 cm. (24. kép) Végül az itt feltárt udvari loggiakőrács méreteit vegyük vizsgálatba éspedig: az ablak nyílásszélességét, ami 122,5 cm, a kőrácsok tengelytávolságát, ami 66,5-66,5 cm (összesen 133 cm) és az osztókő szélességét, ami 11,1 cm-t tesz ki. Mindenekelőtt feltűnő, hogy az ablak minden jellemző mérete az osztókő-szélesség egészszámú többszöröse: a nyílások szélességi mérete öt, a kőrács-tengelyeké pedig hat osztókő-szélességgel egyenlő. Ha tehát az osztókő szélességi méretének háromszorosát, azaz 33,3 cm-t egy lábnak veszünk, úgy a nyílás kőrácsának tengelytávolsága kerek 2-2 lábat tesz ki. (26. kép)

Hasonlóképpen járhatunk el az épület északi kapualjában feltárásra került két ajtónyílással is. A kapualj északi falában létesített középkori ajtó szélessége 107,2 cm. Ezt a távolságot a középkori kőfaragó tíz részre osztotta, amikor az ajtó szemöldökkövének gyámos formáját kialakította. Ugyanis a szemöldökgyámok kiülését két-két tized egységgel, a szabad nyílást pedig hat tized egységgel vette. Egy tized egységet (10,7 cm-t) harmad lábnak (négy hüvelyknek) véve, az ajtó nyílásszélességéül 3 $^1/_2$ láb adódik tehát, egy láb pedig 32,1 cm-t tesz ki. A déli falba nyitott ajtó szélessége 84,6 cm. Szemöldökkövének gyámkiosztása az előbbivel megegyező arányt mutat. Ez esetben úgy látszik, hogy a nyílásszélesség 3 lábat tesz ki, egy láb tehát 28,2 cm-rel egyenlő. Azonban a nyílásszélesség tíz részre osztása egyben arra mutat, hogy ez esetben oly láb-mértékegységgel állunk szemben, amely nem 12, hanem 10 hüvelykre oszlott. Így a nyílásszélességet harminc hüvelykkel vehetjük egyenlőnek, aminek tíz részre osztása mérővesszővel könnyen elvégezhető művelet (25. kép).

E vizsgálatok kétségtelenné teszik azt, hogy méretegységük, formáik és építési koruk különbözőségének ellenére is, ezek az ülőfülkék és ajtónyílások, valamint a loggia kőrács, egy szempontból azonosságot mutatnak: a nyílásszélességgel mint főmérettel és a felmérési rajzokban meghatározott egyszerű szerkesztési eljárásokkal műszakilag teljesen megoldottak. Ezek ismeretében tehát (s természetesen profiljuk megadásával) mindegyikük pontosan és egyértelműen megszerkeszthető, kifaragható.

És e tekintetben nem kivételek a Tárnok-u. 16. sz. épület feltárt középkori ablakai sem. Így a 27. sz. képünkön bemutatott késő gotikus ablak kőrács-tengelyének távolsága 89,4 cm, ami feltehetően három lábbal egyenlő. Egy láb tehát 29,8 cm-t tesz ki, tizedes hüvelykjének négyszerese pedig az osztókő szélességét adja meg. Viszont a már renaissance kerettagozattal ellátott ablakot csak 70,4 cm nyílásszélességgel, kerettagozatait pedig 17,6 cm szélességgel alkották meg. Mivel az előbbi méret az utóbbinak éppen négyszerese, így

valószínűnek látszik, hogy ez esetben egységként 35,2 cm-es lábméret szolgált. Nagy annak valószínűsége, hogy a soproni Új-u. 16. sz. épületben feltárt reneszánsz keretezésű ajtó mestere nemcsak az előbbivel azonos szerkesztéssel, hanem azzal azonos méretegységgel is dolgozott, mert a kerettagozat-szélesség itt 17,5 cm, tehát a Tárnok-utcaitól csak egytized cm-rel tér el, viszont a 79,5 cm-es nyílásszélesség a két és egynegyed lábat közelíti meg (79,2 cm).

S mindezeken felül még az építészeti részlettagozatok (pillérek, ablakrácsok, boltozati bordák stb.) felmérési rajzainak sokaságával lehetne meggyőzően igazolni azt is, hogy ezek rajzi vizsgálata sem meddő: a középkori építészetben fellelhető geometrikus szerkesztési módszerek még e részletformák kialakításában is közrejátszottak.[18] Azonban ennek a nagytömegű felmérési anyagot igénylő, de lényegében részletkérdésnek taglalásától eltekintünk annak reményében, hogy az eddig felhozott néhány példa is elegendő az ilyirányú kutatásokban rejlő lehetőségek bemutatására. Bízvást feltehető tehát, hogy megfelelő rajzi adatanyag gyűjtésével világosság derülhet a középkori építészet Magyarországon használt szerkesztési módszereinek sajátos helyi hagyományaira, de ugyanakkor idővel lehetővé válik használatos hosszmértékegységeinek tervszerű feldolgozása is az építészettörténet tudományának szolgálatában. Ily adatanyag birtokában hihetőleg még igen jelentős építészettörténeti érdekű összefüggésekre is bukkanhat a további kutatás.

*

Természetesen az előzőkben felemlített példák a felvetett általános probléma alkalomszerű illusztrálására valók csupán, mert a kérdés átfogó kifejtéséhez a hasonló jellegű kutatások tömegére volna szükség. Azonban az a kutatási anyag, amelyet a külföldi irodalom már eddig is nyilvántart, viszonylag csekély mennyiségéhez képest is elegendő nagy ahhoz, hogy a középkorban használatos arányhálók és geometrikus szerkesztési eljárások változatossága elénk táruljon. A múlt század e téren úttörő kutatói,[19] akik egyrészt a X—XII. századi arab tudomány aritmetikai eredményeinek, másrészt a középkori számszimbolika misztikus tudományának ismeretével rendelkeztek,[20] a középkori építészet alkotásaiban jobbára aritmetikai arányösszefüggéseket kerestek. Dehio viszont, századvégi kutatásainak eredményeképpen az ókori és középkori építészetre egyaránt érvényes egyenlőoldalú háromszögháló használata mellett tört lándzsát.[21] Vele szemben az egyenlőoldalú háromszög kizárólagos használatát Drach kétségbe vonta és a $\frac{\pi}{4}(45°)$ és $\frac{\pi}{5}(36°)$ csúcsszögű egyenlőszárú háromszögekből geometrikusan alkotott haladvány szerint arányozott emlékanyagról számolt be.[22] Csatlakozott hozzá Knauth is, aki a strassburgi székesegyházon a négyzetbeírt egyenlőszárú háromszög szerinti arányszerkesztés használatára talált.[23] Dischер viszont a marburgi Erzsébet-templom vizsgálatát tette közzé, amelynek alaprajza, valamint metszete — szerinte — az egyenlőoldalú háromszögből, homlokzata viszont a $\frac{\pi}{4}$-es háromszögből alkotott arányháló használatára mutat.[24] De említésre vár még a 3 : 4 : 5 oldalarányú derékszögű háromszög arányozó szerepét bizonyító kutatók nem kevésbbé jelentős serege, élükön Viollet le Duc-kel,[25] akikhez ama derékszögű háromszög hívei is tartoznak, amelynek nagyobbik befogója mértani középarányos az átfogó és a kisebbik befogó között. Ez ugyanis köztudomásúlag megközelíti az előbbi háromszög oldalarányait.

A kutatók külön csoportját alkotják az aranymetszés jelentős szerepének igazolói. Bár e szerkesztésmód eredetét Theurer egyenesen Platonra vezeti

vissza,[26] ahonnan a korareneszánsz teoretikusa, Luca Pacioli is tudását merítette volna,[27] mégis kétségtelennek látszik, hogy ezt az évszázadokra elfeledett arányozási módot Zeising fedte fel újra a XIX. század közepén[28]. Hazai szakirodalmunkban építészeti alkalmazását Myskovszky Viktor a bártfai szentségházon kísérelte meg, hibáira Henszlmann Imre kritikája mutatott rá.[29] Végül az aranymetszés egyik legutóbbi feldolgozója Matila Ghyka, aki Hay, Mössel és Hambidge kutatásaira támaszkodva az ú. n. «dinamikus négyszögsorozatnak» nevezett $1 : \sqrt{2} : \sqrt{3} : \sqrt{4}$, stb. arányrendszer széleskörű használatát vallja.[30] (30. kép) E szerkesztési eljárás alkalmazása a budai vár Tárnok-u. 16. és a soproni Új-u. 16. sz. ház korareneszánsz ablakán és ajtókeretén sikerrel is járt. (27. kép)

Ismeretanyagunk nem csekély bővülését eredményezték azok a kutatók, akik W. Thomae nyomán elindulva[31], a középkori építészet rajzi hagyatékának műszaki feldolgozásával igyekeztek a felvetett probléma megoldásához közelebb jutni. Így W. Überwasser Villard de Honnecourt vázlatkönyvét vette eredménnyel vizsgálatba: a később bővebben tárgyalandó középkori írásos és rajzi hagyaték egybevetése alapján kimutatta, hogy a vázlatkönyv 39. lapján látható mértani vázlatok négyzetes arányháló szerkesztési módját rögzítik s e szerkesztési eljárás alkalmazását a laoni katedrális tornyának Villard által készített alaprajzán meg is kísérelte. Ugyancsak az ő érdeme, hogy a baseli mintalapok tervezéstechnikai jelentőségére a kutatás figyelmét felhívta. Eredményeit legutóbb M. Velte gyümölcsöztette, aki a négyzetes, illetve hatszöges arányrendszerek használatát egyrészt a bécsi, strassburgi, freiburgi és baseli, másrészt a strassburgi és freiburgi dóm tornyának egykorú alaprajzában hitelt érdemlő módon kimutatta, sőt e kutatását még a milanói, kölni, rheimsi, amiensi, laoni stb. katedrális alaprajzának, illetve keresztmetszetének vizsgálatával is megtoldotta s ezekben a négyzetes vagy háromszöges arányozás egy-egy jellegzetes változatát sikeresen példázta.[32]

Azonban az arányozás történetének e futtában vett áttekintésében is meg kell emlékeznünk Henszlmann Imréről, aki a maga korában oly átütő sikerű arányozási módot talált ki, hogy könyvét maga a francia császár, III. Napoleon adta ki francia nyelven.[33] Szerkesztési eljárásának alapjául a hosszegységnyi élhosszúságú kocka szolgál, amelynek élhossza, négyzetes oldalának átlója és a két szembenálló csúcsot összekötő átló (a kocka térbeli átlója) derékszögű háromszöget alkot (oldalarányok: $1 : \sqrt{2} : \sqrt{3}$). E háromszögből bizonyos geometriai arányozás és matematikai számítások révén aránysorsort állított elő, amely az 1 és 2 számok között, a zenei hangsorral egyező 13 számot számlál, miért is azt oktávnak nevezte el és ennek segítségével a középkori épületek fő méreteit igyekezett aritmetikai viszonylatokba állítani. Okfejtésének alapjai mai ismereteink szerint is nem egy helyes megfigyelésre épülnek, azonban merev szkémájának hibái nagy mértékben hozzájárultak ahhoz, hogy e kutatási módszer hitele az építészettörténet kutatói előtt megrendüljön.[34]

Az idevágó kutatások — minden esetleges hibájuk ellenére — számos megdönthetetlen tárgyi bizonyítékot szolgáltattak a középkori építészetben használt különféle aránykerekesztések létezésére. Ha az egyes kutatók tévedéseinek részletes kielemzését ez alkalommal mellőzöm is, az általános hibák legjelentősebbikére mégis ki kell térnem. Így a kutatók túlnyomórésze elsősorban túlzott általánosításokba keveredett: egyes emlékeken felismert aritmetikai vagy geometriai arányösszefüggésekből általánosan érvényes

és időtlen törvényszerűségeket, merev kánonokat vélt felfedezni. Természetesen e helytelen következtetéseket az egyre gyülemlő újabb kutatási eredmények hamarosan megcáfolták és a pozitivista irányzatú történeti tudományoknak e kutatási módszerekkel kapcsolatban táplált szkepticizmusát erősítették minden ily irányú kutatással szemben. Így történhetett meg, hogy még a középkori építőpáholyok és céhek idevonatkozó írásos adatanyaga is nagy mértékben hitelét vesztette az idők folyamán,[35] amelyet a XIX. századvégi polgárság romantikus-nacionalista történetszemlélete amúgy is túlontúl kiszínezett. Viszonylag kevés kutató érdeméül tudható be, hogy e szerkesztési módok munkaeszközjellegének többé-kevésbbé tudatos felismerésével az építészettörténet tudománya idővel mind jobban levethette romantikus-idealista téveszméinek sallangjait.[36]

A felmérések révén feltárható tapasztalati adatanyag e kivonatos ismertetése és értékelése után felmerül a kérdés: vajjon a geometriai szerkesztések középkori használatának igazolására rendelkezésre áll-e egykorú tárgyi bizonyító anyag?

Sajnos e tekintetben a tudományos kutatás kellő számú tárgyi bizonyítékkal nem rendelkezik. De amit az eddigi kutatómunka napfényre hozott, az a legnagyobb mértékben valószínűsíti ama felfogást, amely szerint a műemlékek felmérése folytán felismerhető geometriai és aritmetikai összefüggések véletlennek nem tekinthetők. Bár a fennmaradt középkori tervrajzok egyikén sem látható semmiféle arányháló vagy szerkesztési módszer használatának, alkalmazásának nyoma, mégis — mintegy kivételképpen — 1391-ből fennmaradt Stornalocco milanói dómépítőmester egy vázlata, amely a dóm keresztmetszetét belerajzolt háromszöges arányhálóval ábrázolja.[37] (20. kép) Viszont a rajz vázlatszerűsége teljes ellentétben áll a középkor építészeti rajzainak kidolgozottságával, s így arra enged következtetni, hogy ily vázlatrajzok kivételével a középkori mesterek tudatosan tekintettek el az arányhálók berajzolásától, azok használatát avatatlanok számára fel nem fedték, tehát a középkori tervezés eme feltehetően technikai munkamódszerét — szakmai titokként kezelték.

Hasonlóképpen fennmaradt egy, a bolognai S. Petronio hosszházának hosszmetszetét ábrázoló rézmetszet a XVI. század végéről. E rajznak különös jelentőségét az adja, hogy a hosszmetszetbe arányháromszögek vannak rajzolva! E rézmetszet értékeléséhez tudni kell, hogy ez időben a S. Petronio templom beboltozásának módjáról sok szó esett Bolognában. A vezető építész: Francesco Terribilia a boltozat maximális magasságát 105 lábra adta meg. Ezzel szemben kritikusai «német szabályok»-ra hivatkozva, a boltmagasságot a templom teljes szélességéhez, mint valamely egyenlőoldalú háromszög oldalához viszonyítva, a háromszög magasságára vonatkoztatott arányban, vagyis 133 és fél lábra kívánták megemelni.[38] A vita további menetét — mint tárgyunktól távolesőt — ez alkalommal mellőzve, csak annak hangsúlyozását tartom szükségesnek, hogy Bolognában az építészek még a XVI. század végén is ily arányossági szabályoknak, német eredetüknek stb. tudatában voltak.

Ami az írásos emlékeket illeti, a XV. század előtti időből jóformán egyetlenegy közvetlen bizonyítékkal sem rendelkezünk. Azonban már a XV. század végétől kezdve megsokasodnak az arányhálókra és más szerkesztési eljárásokra vonatkozó, eleinte többé-kevésbbé homályos, később egyre határozottabb értelmű közlések. Ezek sorát az idevonatkozó egykorú szakirodalom számunkra legjelentősebb műve: Roritzer Mátyásnak a «helyes toronyfi szerkesztéséről» szóló, 1486-ban megjelent könyve nyitja meg. E munkában

a szerző (aki többek között a regensburgi dómon építkezett, s a nürnbergi Lőrinc-templom egyik építője, tehát vitathatatlanul gyakorló építész volt) rajzokban ismerteti a helyes toronyfi-szerkesztésre javasolt eljárását, amely az egymásbaírt négyzetekből álló arányháló használatán alapul és a négyzethálóalapoldalának megadásával, a toronyfi magasságától kezdve a kúszólevelek és a keresztrózsa méretezéséig minden részlet relatív méretét rögzíti.[39] (22. kép) Lényegében azonos módszereket ajánl a XV. század végén Schuttermayer János, 1516-ban Lacher Lőrinc, 1593-ban pedig a festő Dietterlin is, bár az általuk javasolt eljárások amazéhoz képest sokkal kötetlenebbek már.[40] Hangsúlyozni kívánom, hogy mindegyikük módszere alapjában megegyezik a bécsi dóm tornyán, általam alkalmazott szerkesztési eljárással. Ami pedig a bécsi dóm és a csütörtökhelyi Zápolya-kápolna támpilléreinek szerkesztési vizsgálatát illeti, az ott alkalmazott «fázis-eltolásos» szerkesztési eljárásra meggyőző példával a XVI. századból fennmaradt ú. n. «baseli mintalapok» egyike szolgál, amelyen egy állítólagos oltárszekrény aránykerkesztése hasonlóképpen került megrajzolásra. (18. kép) Különben e mintalapok nagyrészt ötvösmű-részleteket is (talán kehely- és monstrancia talpakat) ábrázolnak, amelyeken a geometriai szerkesztések (négy- és hatszöges arányhálók) használata szembeötlően látszik.[41] (19. kép)

Roritzer Mátyás könyve e nemben egyedülálló bizonyíték a XV. századvégi német építészet szerkesztési módszereire vonatkozóan és az abban lefektetettek a művéhez kapcsolódó korabeli utalásokkal kiegészítve, nagyjából bízvást általánosíthatók a késő gótikus építészet egészére is, noha francia és angol egykorú források létezéséről nem igen emlékezik meg a szakirodalom.[42] De a korabeli, látszatra inkább a geometria tudományával foglalkozó német, olasz tudományos művek is nagy számmal tartalmaznak oly geometriai műveleteket, amelyek kifejezetten geodéziai jellegűek és alkalmasak épületek helyszíni kitűzésének egyszerű eszközökkel való elvégzésére. (Pl. egyenesre merőleges kitűzése, vagy elveszett körközéppont megtalálása stb.) Nem szólva a kifejezetten építészeti munkákról, amelyek között már címénél fogva is jellemző Rivius 1548-ban megjelent műve: Der Triangel, oder der gleichseitige Dreieck ist der führende höchste Steinmetzengrund.[43] Ezek a művek a középkori építészet tervezés-technikai módszereire vonatkozóan számos adalékkal szolgálnak, mert joggal feltehető, hogy már évszázados életű, de annakidején fel nem fedett munkamódszert ismertetnek. Belőlük is kétségtelenül kiolvasható a geometriai szerkesztő eljárásoknak az építészetben való jelentős szerepe.

Ugyancsak a tárgyi bizonyítékok közé sorozandók a középkori épületfaragványok fekvőhézagain található szerkesztési nyomok: kőbe karcolt egyenesek, körívek, körközéppontok stb., amelyek a sokszor igen szövevényes tagozatok helyszínen való kiszerkesztésének menetére vetnek éles fényt. Különös jelentőségük az építészeti részletek felmérése alkalmából abban rejlik, hogy egyrészt a tagozatok elméleti méreteinek pontosabb megállapítására adnak módot, mert kiküszöbölik a kidolgozás alkalmával elkerülhetetlen elfaragásokból adódó felmérési hibákat, másrészt pedig a tagozatok kiszerkesztési módjára is értékes utalással szolgálhatnak.

Végül egy-két inkább irodalminak nevezhető egykorú irásmű járul a középkori építészet tervezési módszereiről megalkotott ismereteink bővítéséhez. Rövid, sokszor csak néhány soros emlékeztető versek ezek, amelyek a középkori kőfaragó számára geometriai szerkesztéseket vagy arány-viszonylatokat rögzítenek s nagy mnemotechnikai értéküknél fogva a szerkesztések fejbentartására igen alkalmasnak mutatkoznak.[44]

Összegezve az eddig elmondottakat: a bemutatott példák sora hihetőleg igazolta a középkori építészet ama sajátos tervezés-technikai eljárásának létezését, amely szerint a tervrajzokon rejtett, de a műemlékek felmérésével minduntalan kiütköző különféle geometriai szerkesztésmódok kerültek alkalmazásra. Egyben annak felismerésére is vezetett, hogy a szerkesztési eljárások gyakorlati szükségből folyó munkamódszerek voltak, amelyek segítségével a középkori mesterek terveiket az arányozási eljárás szerkesztési módjának ismeretében és az épület, vagy épületrész egy főméretének megadásával az építés színhelyén nehézség nélkül valódi méretükre felnagyíthatták, kiszerkeszthették, egyszóval: terveiket műszakilag olvashatóvá tették.

Azonban ezzel kapcsolatosan felhozható az az ellenvetés, hogy ha a középkori tervek csakis ily arányosító módszerek révén váltak olvashatókká, akkor vajjon mi lehetett annak oka, hogy e szerkesztési eljárások a fennmaradt középkori terveken rajzi rögzítésre nem kerültek? E kérdés megválaszolásához további meggondolásokra van szükség. Mindenekelőtt azt kell figyelembe venni, hogy a középkori építészet az eléje tornyosuló statikai problémákat empirikus úton, indukciós módszerekkel oldotta meg. Nem úgy, mint ma, amikor a statika már exakt tudománnyá vált, amely eredményeit elméleti kimunkálás alapján képletekbe foglalja, s azokat az építészet deduktív módon használja. Márpedig empirikus úton megalkotott statikai szabályokat rögzíteni, nemzedékeken keresztül áthagyományozni, az akkoriban még fejletlen matematikai ismeretek híján másként, mint aritmetikai vagy geometriai viszonylatok felállításával, elképzelni sem lehet, s így e szerkesztések és arányosságok minden valószínűség szerint nemcsak a tervek olvashatóságára, hanem egyúttal az empirikus úton szerzett statikai ismeretek rögzítésére is szolgáltak. A középkorból fennmaradt írott források e feltevést az adatok egész sorával támogatják, nem is szólva a műemlékek vizsgálatával kapcsolatban felmerülő számos megfigyelésről, amelyek az arányosító szerkesztéseknek és a statikai szerepet játszó építészeti formáknak szoros viszonyára utalnak.[45] Így többek között az előbb idézett kőfaragólegény-vers (lásd 44-es jegyzetet) határozott célzást tesz az abban leírt szerkesztés betartására a baj és veszély elhárítása céljából. Nem kevésbbé sokat mond e tekintetben Mignot János francia mester esete, aki, mint az épülőfélben lévő milanói dómhoz meghívott szakértő, a fennmaradt jegyzőkönyvek tanúsága szerint a dóm támpilléreinek méreteit nem találta statikailag megfelelőnek, mert szerinte azoknak háromszor oly erősnek kellene lenniök, mint a hajópilléreknek.[46] Mignot mester sem a támpillérek *abszolút*, hanem a hajópillérekhez *viszonyított* méreteit hibáztatta, ami azt mutatja, hogy statikai ismeretei arányossági viszonyszámokhoz voltak kötve.[47]

Tehát ama feltevés valószínűségét, amely szerint a középkor empirikus statikai ismeretei e geometriai szerkesztésmódokhoz tapadtak, ma már nem lehet elvitatni, s így ezek jelentősége a középkori építészetben sokkalta nagyobb lehetett, mint azt az építészettörténet még a mai nap is hiszi. Így válik teljes valóságában érthetővé az, hogy e mérhetetlen értéket jelentő, nemzedékeken keresztül kézről kézre adott tapasztalati hagyománynak saját birtokban tartása, s e célból műhelytitokként való kezelése a középkor folyamán kialakuló építési szervezetek gazdasági érdekében állott.

Az elmondottak alapján e szerkesztési eljárásokban a középkor építészetének egy láthatóan jelentős munkaeszközét ismertük fel. Ezért felvetődik e munkaeszköz használata révén előálló munkaviszonyok rövid vizsgálatának igénye is, hogy ily módon a középkori építészet termelési módjának összefüggő képe is megrajzolhatóvá váljék. További feladatunk az lesz tehát, hogy eddigi

eredményeinket a társadalmi fejlődés folyamatába ágyazva vizsgáljuk, a társadalomtörténet tudománya által már nagy vonásaiban felvázolt középkori termelési viszonyok keretébe beépítsük.

Különösebb magyarázatra nem szorul az a feltevés, hogy a középkori építészet előzőekben felismert tervezési munkamódszere az ókori rabszolgatársadalmak építési gyakorlatában gyökerezik. Ennek bizonyítása e tanulmány keretein kívül esik, s így csupán ama kutatások eredményeinek megemlítése látszik indokoltnak, amelyek az ókori építészet területén hasonló célzattal, s lényegében többé-kevésbbé azonos következtetésekkel zárultak. Itt elsősorban Vitruvius közismert művének megemlítése kívánkozik: modulus-elmélete a görög és római építészet viszonyszámokkal meghatározott arányosságelméleteire vezetett már a reneszánsz stíluskorszak idején. De nem maradt el az ókori építészet ilyirányú vizsgálata a múlt század építészettörténeti kutatásában sem, amikor matematikai és geometriai módszerekkel számosan igyekeztek több-kevesebb sikerrel megközelíteni a problémát.[48] Eredményeik — amelyeknek részletes kritikájára ez alkalommal ugyancsak nem térhetünk ki — sokszor végletesen túlzó és idealista következtetéseik ellenére is egyöntetűen arra vezettek, hogy a műalkotás elképzelése és megvalósítása között tátongó űrt az ókorban is arányszámok, illetve egyszerű arányszerkesztések segítségével hidalhatták át.[49].

Ami pedig az ókori rabszolgatársadalmak építési szervezeteit illeti, a monumentális építészet akkoriban is társadalmasított építőüzemek tevékenységén keresztül született meg, s e tekintetben a római kőműves kollégiumokba (collegium fabrorum) tömörült iparűzők (rabszolgák és szabadok) társulása nagy vonalaiban a középkori társadalom számára alkalmas szervezeti forma előképévé válhatott. Természetesen ezek mellett a nem társadalmasított építési tevékenység a népművészet szintjén igen kiterjedt volt, s e két tevékenység közötti alapvető különbség éppen az építési tapasztalatoknak áthagyományozási módjában jelentkezett. Ugyanis míg a népi építészet tapasztalati anyaga a nép közös tulajdona, tehát elvben minden egyes tagjának tárgyi ismeretéhez tartozik, addig az osztálytársadalmak társadalmasított építési tevékenységének tapasztalati ismeretanyaga a munkamegosztás révén, csupán az építési tevékenységben résztvevők szellemi tulajdonává szűkül az érintett társadalmi osztályon belül. A szakismereti tudásanyagnak egyesek által való birtoklása ily módon természetszerűleg a gazdasági kizsákmányolás egyik eszközévé válik s ennek következtében a társadalmasított építőtevékenység gazdasági-társadalmi szervezete érdekképviseletté alakul át. Ez az alakulási folyamat az ókori rabszolgatársadalmakban ma már határozottan kivehető, további menete pedig a középkor építési szervezeteinek történetében is világosan látszik. A középkor kezdetén, lényegében római mintára kialakuló építési szervezetek túlnyomórészt az Egyház kebelén belül, mint az oblatusokból (laikus testvérek) rekrutálódott szerzetesi építőiskolák alakulnak meg, ami a naturális gazdasági termelés idején, a robotmunka enyhébb formájának tekinthető. Ugyanez világi viszonylatban a feudálisok udvartartásában jelentkezik a jobbágysorban tevékenykedő építőiparosok tömörítésével, a földesurak építési igényeinek kielégíthetésére. Érthető tehát, hogy az ily körülmények között folytatott építési tevékenység tapasztalati anyaga rövidesen magántulajdonná és az iparűzők egyre féltettebb titkává vált. E folyamat a városok kialakulásával párhuzamosan még csak szélesbedett és végül is a földesúri joghatóság alól magát kivonó városi szabad-iparosság rétegének megszületéséhez vezetett. A szerzetesi, egyházi építőiskolák vezető főpapjainak, egy hirsaui Vilmos

apátnak, hildesheimi Bernwardnak, osnabrücki Bennonak nevei helyett feltűnnek a világi, ú. n. «laikus» építészek: a Pierre de Montereaux-k, Robert de Lussarche-ok, Villard de Honnecourt-ok és sokan mások, akik egyrészt az építtetővel szemben, mind a tervezésre, mind pedig annak megvalósítására, másrészt viszont az építkezéshez szükséges munkaerő biztosítása céljából a kőmívesekkel, kőfaragókkal, valamint az építkezés ellátásához szükséges többi ipari munkavállalóval egyes részmunkák elvégzésére szerződéses viszonyba lépnek.

Az egy-egy építkezés lefolytatásához így kialakult szerződéses társulás fogalmát, szervezetét és helyét fedi a német «Bauhütte», a francia «loge de maçonnerie», az angol «freemasons lodge» kifejezés, amelynek megfelelőjéül a magyar tudományos irodalom az «építőpáholy» kifejezést használja. A keretében kialakult munkamegosztás folytán előálló hierarchia (inasok, legények, munkavezető és mester) a munkavállalók szakmai ismereteinek mértékét, de egyben a kizsákmányolás módját is jelentette. Ugyanis a földesúri kizsákmányolás alól magát kivonó jobbágy-iparos, mint bérmunkás is a kizsákmányolás áldozatává vált, de kizsákmányolója most már nem a földesúr, hanem az őt felfogadó mester lett. Azonban az építőpáholyok nem voltak a középkori építőipar egyedüli szervezetei. Ezekkel párhuzamosan megalakultak a mesterek érdekvédelmi szervei: a céhek is. Ezek az alakulatok viszont a városi polgárság rétegeződése folytán ugyancsak gazdasági harcokat vívtak egyrészt az őket kizsákmányoló kereskedő elemekkel szemben, másrészt a céhbeliek kiváltságainak, így az önálló munkavállalási jognak megszerzéséért küzdő, legényegyesületekbe szervezkedő szakmatársak ellen, akiket a mester-cím elnyeréséhez szükséges feltételek megnehezítésével szorítottak vissza.

Mindkét harci területen súlyos fegyverként nyomott a latban a szakmai ismeretek titokbantartása, aminek biztosítására e szervezetek a középkor ideológiájának kimunkálóját, az Egyházat patrónusként használták fel. Az építőpáholyok és céhek szervezeti szabályzata ekként át- meg átszövődött a vallási jellegű előírások misztikus szálaival s a legkülönfélébb kegyes alapítványok létesítése révén érdekeltté vált klérus ez intézmények célkitűzéseinek hív támogatójává vált.

Míg tehát a naturális gazdálkodásból a pénzgazdálkodás felé való átmenet ideje a középkori építőipar elvilágiasodásának korszaka, amelyet az építőiparos jobbágyságnak a feudálisok elleni harca jellemez, addig a pénzgazdálkodás kifejlődésének idejére az építőpáholyok és céhek érdekvédelmi harca jellegzetes a polgári rend osztálykeretein belül. Már az 1275-iki strassburgi mestergyűlés határozmányai, amelyeket a meghívott német, olasz és angol mesterek hoztak (így pl. az egységes ellenőrzés alá vont területek beosztása a strassburgi, bécsi, berni és kölni páholyok főhatósága alatt, a strassburgi építőpáholy elsőbbségének elismerésével), megmutatják e megállapodásnak érdekszövetkezeti jellegét. De az ellentétek kiéleződésének még határozottabb körvonalai bontakoznak ki az 1459-es regensburgi összejövetel határozmányaiból, ahol egyrészt a hagyományos előjogok összegyűjtése a világi hatalmak részéről történő további jóváhagyás biztosítása céljából, másrészt a páholyok szervezeti külső (nyilvános) és belső (titkos) szabályainak újbóli rögzítése arra vall, hogy az építőipari szervezetek elleni külső erők azok előjogainak megnyírbálására ez idő tájt már erős harcban álltak, a belső ellentmondások kiéleződése következtében előálló széthúzás pedig a páholyszabályzat betartása körül jelentkező lazulásokban láthatóvá vált. Ez utóbbi különben atekintetben is érzékelhető, hogy a cseh építőpáholyok ez alkalommal az összejöveteltől

távol maradtak, ami mögött talán még a huszita mozgalmak alapjait alkotó gazdasági erők kései, közvetett hatása sejthető. Az idők jelének kell tekinteni tehát, hogy az 1498. évi Strassburgban megtartott mestergyűlés az 1459-ben hozott kemény határozatokat az érdekvédelem terén enyhíteni kényszerült. Ezek között legjellemzőbbek azok a könnyítések, amelyek immár a legények győzelmét a mesterek fölött példázzák. (A tanulóidőnek 5 évről 4 évre való leszállítása, világi munkák elvállalásának és városi szolgálatba állásnak engedélye a céhbe való belépés kötelezettsége nélkül stb.)

Végül a XVI. században már a szétesés jelei mutatkoznak az építőpáholyok szervezetében. Az 1563-as strassburgi mesterösszejövetel idején a kölni és berni főpáholyok már régen megszűntek, a szász páholyok a reformáció mozgalmaival elszakadtak s magukkal ragadták a sziléziai, és cseh páholyokat is, amelyek Drezda központtal már 1518-ban független páholyszervezetet építettek ki. (Annabergi mestergyűlés.) Az 1563-as strassburgi határozmányok további enyhítése a páholyszervezet formai életét még vagy fél évszázadig biztosította ugyan, azonban érdekvédelmi szerepét most már véglegesen a céhek vették át, amelyeknek gazdasági alapját nem az egyházi és világi feudálisok, hanem a polgárság egyre növekvő tömeg-igényei adták meg, s ennek megfelelően szervezeteik gazdasági-társadalmi és szakmai vonatkozásban sokkal szélesebb bázison nyugodtak. Az építőpáholyok lassú elhalásával a céhek érdekvédelmi jelentősége megnövekedett tehát. Azonban ezek szerepe az abszolút monarchiák kifejlődése idején (a polgárság és az államhatalom gyeplőjét szorosan kézbentartó feudálisok közötti osztályharcban, amely végül is a céhek fokozott társadalmi, állami ellenőrzéséhez vezetett), kitűzött tárgyunkon kívül esik s így e korszak ismertetésére ezúttal nem térünk ki.[50]

A középkori páholyszervezet történetének e vázlatos áttekintéséből meggyőzően kitűnik, hogy éppen a páholyszervezet hanyatlásának, szétesésének időszakában jelennek meg azok a szakirodalmi művek, amelyek a középkori geometrikus szerkesztésmódok írott forrásanyagát szolgáltatják. Nem lehet vitás, hogy e két jelenség szoros összefüggésben volt egymással! A gazdasági fejlődés szekerét immár kerékkötő páholyszervezet béklyói ez időben szükségszerűen lazulnak, aminek következtében a páholyok féltve őrzött szakmai titkai a gazdasági szükségszerűség kényszerítő erejénél fogva egymásután napvilágot láttak.

E felismerés tehát hihetőleg kielégítő magyarázatul szolgálhat a felvetett kérdésre: miért nincsen arányhálók, arányszerkesztések nyoma a középkori tervrajzokon? Azért nincsen nyomuk a rajzokon, mert — páholytitkok voltak! A páholyszervezet bomlásával megjelenő írásművek közlései pedig, valamint az elvétve fennmaradt rajzi hagyaték, ennek az évszázadosnak tekinthető műhelygyakorlatnak már kései maradéka csupán, amely mindennek ellenére még magában is biztos tárgyi alapot szolgáltat az egész középkori építészet műgyakorlatának megismeréséhez.

Azonban, amikor a középkori páholyok e műhelytitkai napvilágra kerültek, ez még csak kezdetét tükrözi annak az erjedési folyamatnak, amely a középkori módszerektől az új stílusnak, a gazdasági változások méhében megszülető reneszánsznak műgyakorlatához vezette el az építészetet. Mert amikor a művészetek érdeklődése — s így az építészeté is — az antik világ felé fordult, a sokszáz év óta elfelejtett antik építészeti formák felélesztése, elsajátítása természetszerűleg csak szorgos tanulmányok útján vált lehetővé. Emlékezetbe kellett idézni, meg kellett újra tanulni e formákat, sőt: új rendszert is ki kellett találni, amely az építészet számára lehetővé tette az antik építészet formáinak másolását.

Ez az új módszer az adott méretarány szerint rajzolt és a méreteket számszerűen is feltüntető (kótázott) felmérési rajz volt, amelynek feltalálása és kifejlesztése az olasz reneszánsz mestereinek érdeme. Ennek az új munkamódszernek a tervezési gyakorlatban való felhasználása végül is feleslegessé tette a gótikának felmérési feladatok elvégzésére alkalmatlan, a tervezésben pedig arányosító szerkesztésekkel bíbelődő építészeti gyakorlatát.[51]

Végezetül még egy kérdés vetődik fel a középkori páholyok és céhek munkaszervezetével kapcsolatban: a kőfaragó- és mesterjegyek kérdése. Ugyanis ezek a kőbevésett jegyek immár majd egy évszázada állnak a tudományos viták középpontjában és osztották meg a szakemberek táborát. A vita mai napig nem dőlt el: az egyik tábor e jegyek történeti értékét lekicsinyli, a másik viszont igen nagyra tartja. E vita az igazat megvallva, kellő tárgyismeret híján még ma sem dönthető el, s félő, hogy ha a kőfaragójegyek rendszeres összegyűjtése rövidesen nem indul meg, rohamos pusztulásuk folytán megnyugtatóan nem zárulhat le a jövőben sem. E kőfaragójegyek — noha ilyenek az ókori emlékeken is ismeretesek — a középkorban csak a XII. század folyamán jelennek meg emlékeinken. Abban az időben tehát, amikor a szabad munkavállaló-szakiparos típusának kialakulása megkezdődik. A jegyek eleinte választott jegyek: a román stíluskorszak idején főleg természetből vett egyszerű ábrázolások (levél, virág stb.), néha szimbolikus vagy obszcén jelek, majd szerszámok és betűk, végül egyszerű geometriai ábrák, úgymint kör, háromszög, egymást metsző egyenesek voltak és eredetileg a kőfaragók teljesítményének megállapítására, egyszóval bérelszámolás alapjául szolgáltak. Azonban idővel e jegyek rajzi karaktere megváltozott. A koragotikus időben e változás még nem látszik alapvetőnek: ábrázolások helyett inkább betűjegyek használatosabbak. De már a XIV—XV. század folyamán elvont geometriai formációkat vettek fel, méretük sokszor feltűnően azonos, metszésük gondos, kidolgozásuk pontos. Ez volt az az időszak, amikor a kőfaragópáholyok és céhek szervezetei teljesen kialakultak és szervezeti szabályzatuk a munkáltató és munkás jogviszonyát, kötelességeit és jogait pontosan körülírják. Ez időben jelentek meg először a mesterek jegyei pajzsbafoglalva a mű valamelyik jellegzetes pontján, szemmel jól látható helyen, a művészi öntudat felidézésének kétségtelen jeleként, úgyhogy ez időtől fogva e jegyek az elszámolás gyakorlati igényén túl, határozottan többet mondanak: a mesterségbeli öntudat feltörését tükrözik már. Kézjeggyé válnak és művészegyéniséghez tapadnak. Sajnos, a kőfaragójegyek szerepéről a korabeli írott források igen szűkszavúan szólnak. A páholyok körül terjengő titokzatosság ezeket is körüllengi. Csak annyi bizonyos, hogy a késő gotika idején e jegyeket a mester adta a legényeknek s azt önkényesen megváltoztatniok nem volt szabad. A jegyek mérete kor és hely szerint ugyancsak változott. Így a XII. században viszonylag nagyok és nem egyszer a 15 cm-nyi nagyságot is elérik. Viszont a XV. század végéig állandóan csökkenő méretben készültek és sokszor 2—3 cm-nyi méretűek csupán, míg a XVI. században újra nagyobbodnak s átlagos méretük 5—8 cm-t is kitesz.[52]

E tanulmánynak nem lehet célja a kőfaragójegyek problematikájának teljes feltárása, így a még jobbára vitatott, vagy megoldatlan kérdéseket mellőzve, csupán egy-két oly alapvető szempont felemlítésére szorítkozik, amely a középkori tervezéstechnika szempontjából, az előbb elmondottakhoz adalékul szolgál.

Fr. Rziha cseh tudós nevéhez fűződik ama nagy jelentőségű kezdeményező kísérlet munkamódszerének kidolgozása, amely a kőfaragójegyek rendezésére irányult. Rziha ugyanis felismerve a XIV—XVI. századi jegyek erősen mértani

jellegét, megkísérelte azokat négyzetes (nyolcszöges) és háromszöges (hatszöges) arányhálókba rajzolni. Kísérlete, amelyet többezer kőfaragójegyen végzett el, túlnyomórészben eredményesnek mutatkozott, és arra a megállapításra vezette őt, hogy a jegyek a négy főpáholynak megfelelő négy főcsoportba oszthatók. Szerinte a négyzethálós jegyek a strassburgi, a háromszögesek (hatszögesek) a kölni, a négykaréjosak a bécsi, a három (hat) karéjosak pedig a berni-zürichi anyapáholyhoz tartoznának. E jelenségekből Rziha arra a következtetésre jutott, hogy a kőfaragójegyek minden más, többé-kevésbbé gyakorlati funkciójukon felül, a páholybéli hovatartozóság szimbolumai is voltak, s ennek folytán értelmezésük a páholytitkok körébe tartozott.[53]

Rziha feltevései új távlatokat nyitottak a kőfaragójegyek értékelése tekintetében. S mivel az előbb ismertetett arányszerkesztések az azokhoz tapadt szakmai-tapasztalati ismeretek révén ugyancsak páholytitokként tekinthetők, így alapgondolata ma is elfogadhatónak látszik. Azonban sok vitára okot adó rendszerezéséről ma már biztosan állítható, hogy túl mechanikus és így a valóságot távolról sem fedi. Kiragadott példaként a bécsi dómépítőpáholy kínálkozik, ahol a dóm épületének előbb bemutatott vizsgálatai kétséget kizáró módon azt mutatják, hogy négyzetes (nyolcszöges) arányhálóval dolgoztak mesterei, pedig az azon talált jegyeknek csupán kis hányada tartozik Rziha négykaréjos csoportjába. Azonban hogy e kérdést érdemes előítéletmentesen, apriorisztikus feltevések minden áron való igazolásának vágya nélkül (nem úgy, mint azt Rziha tette) tovább vizsgálni, arra az egri várszékesegyház feltárása alkalmával ismertté vált kőfaragójegyek szolgálhatnak példáui. A XIII. századtól a XVI. század elejéig majd minden emberöltő képviselve van közöttük, azonban nagyobb részük 1486 után, a XVI. század elejéig épült új székesegyház falain és maradványain került elő. E jegyek elfogulatlan vizsgálata arra mutatott, hogy az azonos korú és rajzi jellegű jegyek azonos, különböző korú és jellegű jegyek viszont más és más rajzú és méretű arányhálóba illeszthetők. Ily módon a kőfaragójegyek pontosabban voltak elválaszthatók egymástól, több azonos tanultságú kőfaragócsoport létezésére engedtek következtetni s a jegyek által jelzett kőfaragványokból azok stílusjellegére, tanultságára, a vezető mester központi irányításának mértékére és sok más építéstechnikai megfigyelésre adtak alkalmat. (28-29. kép) Sajnálatos, hogy a kőfaragójegyek összegyűjtésének és módszeres feldolgozásának tárgyi nehézségei a középkori építészet történetének kutatóit e fáradságos és közeli eredményekkel távolról sem kecsegtető kutatási területtől elriasztották a múltban is és elriasztják ma is. Az elmondott megfigyelések viszont általánosításra még távolról sem jogosítják fel a kutatót, be kell vallanunk tehát, hogy a kőfaragójegyek kérdésének megoldásától még igen messze tart a történettudomány.

*

Ezek után méltán felvetődhetik a kérdés: vajjon az itt tárgyalt szerkesztési módszerek vizsgálata rejt-e magában tanulságokat a ma építészei számára? A felelet reá két irányban is pozitív: mindenekelőtt az arányszerkesztések alkalmazásának tekintetében általános módszertani tanulságokat rejt magában, a gótikus és a mai építőipar fejlődési menetére vonatkozóan pedig meglepő és hihetőleg gyümölcsöztethető párhuzamok felismerésére is vezet.

Kezdjük vizsgálatainkat első állításunk kifejtésével. A középkor építési gyakorlata — mint láttuk — az arányhálók felhasználását igen magas fokra fejlesztette. De ugyanakkor kétségtelennek látszik az is, hogy ez az alapjában véve gyakorlati célzatú módszer, éppen a gyakorlat folyamán, nemcsak statikai

tapasztalatok, hanem esztetikai eredmények rögzítésére is felhasználást nyert. Azonban a fejlődés menetének vizsgálata azt igazolta, hogy e középkori szerkesztési eljárások *előbb* szolgálták a puszta gyakorlatot, s csak *utóbb* váltak esztetikai normává, s nem fordítva.[54] Ez tehát meg kell hogy gondolkodtasson bennünket, ha szocialista-realista építészetünk kialakulásáért folytatott erőfeszítéseink közben, a múlt hagyományaira való hivatkozással, felmerülne bennünk ilyesféle arányszerkesztések igénye a termelés művészi szintjének emelése érdekében.

Ez igény jogosságának elbírálása érdekében elkerülhetetlennek látszik néhány elméleti probléma megoldása, s e célból néhány alább sűrűn használható fogalomnak, így az aránynak, ritmusnak és harmóniának meghatározása. Okfejtésünkben az anyag lényegéből és alapvető tulajdonságaiból kell kiindulnunk, abból, hogy a tér és idő az anyagtól elválaszthatatlan: számunkra csakis az anyagi létezés változásai révén előálló szakaszoltságukban érzékelhető. Meglehet, hogy a tér és idő (vagyis az anyag) e szakaszoltsága tudatunkban viszonylatok formáját ölti, ily esetekben e viszonylatok arányérzetet keltenek bennünk. Ha viszont a tér vagy az idő szakaszoltsága *törvényszerűen ismétlődő*, e jelenség érzékelése ritmusérzetünk forrása. Végül a tér és idő komplex szakaszoltsága (arányok és ritmusok együttes fellépése) további viszonylatokat teremt és harmónia-érzeteket kelt az érzékelőben.[55] Az arány, ritmus és harmónia jelensége tehát — akár a térben, akár az időben áll elő — az anyag természetében rejlő mindmegannyi lehetőség. Létezésüket tehát tudatunktól független, objektív valóságnak kell tekintenünk, amely ha érzékeinken keresztül felfoghatóvá válik, vagy törvényszerűségei bennünk tudatosodnak, úgy az arány-, ritmus- és harmónia-jelenségekhez fűződő — sokszor ősi — képzeteink folytán még közömbösek sem maradhatunk iránta, mert szükségszerűen asszociációs folyamatokat indít meg bennünk: gondolatokat ébreszt, érzelmeket kelt fel, s magatartásunkat formálni, alakítani is képes.[56] Mindebből önként következik, hogy az arány, ritmus és harmónia törvényei (amelyeket a művészetek területén összefoglalóan szerkesztési vagy kompozíciós törvényeknek nevezhetnénk), nem tartozhatnak sem a társadalmi alaphoz, sem a felépítményhez. Egyrészt azért, mert e törvények a termelés mindenkori módjától függetlenül létezők, másrészt azért, mert a társadalom felépítményével szemben közömbösek és annak változásaival nem változnak. Csupán a művésznek az alap és felépítmény által együttesen meghatározott viszonyulása az anyagi valósághoz változik a fejlődő emberiség történetének folyamatában. És ez az, ami egyrészt új, eddig még nem ismert arány-, ritmus- és harmónia-törvények felfedésére, másrészt pedig az általa már ismertek közül egyesek elvetésére, mások kiválasztására készteti őt. Azok kiválasztására, amelyeket műve megalkotásában a saját korának felépítménye révén meghatározott eszmei tartalmak művészi kifejezése céljából, illetve a társadalmi fejlődés érdekében gondolatébresztés, érzelemkeltés vagy magatartás-formálás céljából legalkalmasabbnak ítél.[57] A modulszámítás, a trianguláció, vagy akár az aranymetszés szabálya is ily képletnek tekinthető tehát: az építészet történetének folyamatában felismert kompozíciós törvények egyikének-másikának geometrikus szerkesztéssel való meghatározására, de legalább is megközelítésére szolgáló módszer csupán, a műalkotás bonyolult organizmusának létrejöttén tevékenykedő művész magaválasztotta segédeszközeinek egyike, a rendelkezésre álló sok közül.[58]

Az elmondottak tehát arra az eredményre vezetnek, hogy az arányos térosztásnak, ritmizált terek előállításának és harmonikus térkompozíciók létrehozásának objektív törvényszerűségei vannak, éppúgy, mint az idő arányos,

ritmizált és harmonikus szakaszolásának. Csak éppen ez utóbbiak — például a zene vagy a költészet területén — jóval kimunkáltabbak, mint az előbbiek a képzőművészetek vonalán. Nem kételkedhetünk tehát abban, hogy például léteznie kell az építészetben is valamiféle «összhangzattan»-nak, amelynek törvényszerűségei természetüknél fogva aritmetikai vagy geometriai szkémákba önthetők és ezek tudatosítása az alkotási folyamatot csak megkönnyítheti. Ugyan e megállapítással ellenkezők tábora — mind a múltban, mind pedig ma — igen nagyszámú. Tagjai e felfogással szemben a milanói dómépítők híres mondását idézik: «Scientia est unum et ars est aliud!» Azonban ezek az ellenkezők bizonnyal elfelejtik, hogy erre Mignot mester megfelelt, mondván: «Ars sine scientia nihil est!» Ami tehát tudással elérhető, felesleges azt a művészi érzékre bízni.

Azonban a ma építészének talán nem is ez a sarkalatos problémája. Számára tán még izgatóbb az a kérdés, hogy valamely elmúlt stíluskorszakban felismert s alkalmazott egyes kompozíciós törvényszerűségeknek, vagy akár a stílus egész kompozíciós rendszerének átvétele és alkalmazása saját feladatainak megoldásában segítheti-e őt.

E kérdés megválaszolása az előzőek ismeretében már nem látszik oly körülményesnek. Csak nem téveszthető szem elől az, hogy míg a kompozíciós képletek önmagukban objektív törvényszerűségeket meghatározó — megközelítő — módszerek, s amit meghatároznak, azok a történetiség fogalmán kívül létezők, addig e képleteknek stíluskorszakonként kialakuló összessége, vagyis egy-egy meghatározott stílus kompozíciós rendszere, már a történetiség kategóriájába tartozik és így szükségszerűen a mindenkori felépítmény szerves része.[59] Ebből az következik, hogy a társadalom struktúra-változásait szükségszerűen követő stílusformák változása (az egyenlőtlen fejlődés elvéből következő viszonylag kisebb időbeli eltolódásokat nem tekintve), a tér és idő alapvető arány-, ritmus és harmónia-képleteinek szükségszerű kicserélődésével, az új eszmei tartalom kifejezésére alkalmatlanok elvetésével és más, új alkalmasok keresésével együtt jár. Ezért a múlt valamely kompozíciós rendszerének átvétele a múlt formáinak mechanikus másolásával egyenértékű művelet, és mint az, úgy ez is elkerülhetetlenül eklekticizmushoz vagy archaizáláshoz vezet.[60] De ez természetesen nem jelenti azt, hogy a társadalom struktura-változásaival *minden* eddig alkalmazott arány-, ritmus- és harmónia-képlet egyszeriben alkalmatlanná válik a művész számára. S azt sem jelenti, hogy egyes régebben használatos képletelemek — miként a formák is — nem élhetik meg reneszánszukat. Azonban ennek az újjászületésnek, a sokszor évszázadokon keresztül latens kompozíciós törvényszerűségek újból tevékennyé válásának feltételei, s még hozzá az adott társadalmi rend alapjából és felépítményéből *egyaránt* folyó feltételei vannak. Éspedig az alapból következően: a stíluskialakításhoz szükséges gazdasági erőkifejtés mértékének helyes megválasztása a gazdasági és társadalmi életigények együttes kielégítésének szem előtt tartásával; a felépítményből pedig: meghatározott eszmei tartalmak maradéktalan formai kifejezése az adott társadalom rendszerének szolgálatában.

Az itt csupán vázlatosan megfogalmazott gondolatnak szélesmedrű kifejtésére természetesen e tanulmány nem vállalkozhatik. Csupán annak megállapítására szorítkozik, hogy az előzőkből következően semmiféle oly építészetelméletnek nem érzi létjogosultságát, amely a gazdasági alapból folyó építési gyakorlattól elszakadva, kizárólag «a priori» esztetikai elképzelések alapján, önkényesen megválasztott kompozíciós módok és rendszerek — s tegyük hozzá: formák — használatát javasolná, mert ebben egy felépítmény öncélú-

ságát feltételező, idealista magatartás megnyilatkozását látja. Vagy más szóval, a ma építészetelméletében csakis oly kompozíciós rendszer kifejlesztését tartja helyénvalónak, amely a ma építési gyakorlatához szervesen kapcsolódik és a ma tervezési gyakorlatát tevékenyen segíti konkrét művészi feladatainak megoldásában; függetlenül attól, hogy elemeiben elmúlt korok kompozíciós törvényei elevenednek fel, s így azokat a mai építészet mint haladó hagyományt kapja örökül, vagy pedig újak szükségszerű felismeréséből születtek meg.

Következő feladatunk tehát annak megvizsgálása volna, hogy a ma építési gyakorlatának mely területein merülhet fel valamiféle szerkesztési törvényszerűség kimunkálásának igénye az építészetelmélet felé?

Azonban e kérdésnek megválaszolása már második állításunk kifejtését kívánja, noha annak igazolására a téma szétágazó voltára tekintettel, ugyancsak sommásan térhetünk ki. Előljáróban is csupán utalok arra az alapvető különbségre, amely egyrészt a német, másrészt pedig az olasz és francia gótikus építészet között fennáll: míg a német építészet a csarnoktér rendszerének kifejlesztésével a téregységesítés irányába fejlődött, addig a francia a koragótikus alapvetésekhez, az olasz pedig az őskeresztény és román bazilikák hagyományos térkoncepciójához ragaszkodva, a bazilikális téralkotás és az addicionáló térfűzés mellett tartott ki. E két egymással ellentétes magatartás közül kétségtelenül a német polgárság késő gótikus építészete találta meg a gótikus építészetben rejlő gazdasági és műszaki lehetőségek teljes kiaknázásához vezető utat, és ennek eredményeként fejlődésében téralakításainak és építészeti részletformáinak átfogó szisztematizálását érte el. Csarnoktemplomainak terét nagy mértékben egységesítette. Körítő falain az ablakméreteket lehetőségeinek megfelelően «tipizálta». A szemre változatosnak ható ablak-kőrácsokat valójában azonos szerkesztési szkéma variációs lehetőségeinek alapján szerkesztette meg. Rajzukban változatos, összetettnek ható, gazdag hálóboltozatait pedig legtöbbször azonos körívre szerkesztett bordákból s alig négy-öt bordakeresztezés-típussal úgy oldotta meg, hogy ezzel még a boltozati bordák nagytömegű «előregyártását» is lehetővé tette. E szerkesztésbeli egyszerűsítések, amelyek a késő gótikus német építőipart viszonylag oly termelékennyé tették, végeredményben az építmények kővázszerkezetének részletekbemenően átgondolt arányhálózatára vezethetők vissza, amelyek már az alaprajzi diszpozíció rögzítésekor figyelemmel voltak az építmény többi szerkezeti elemére, többek között az egyes építőelemek tömeges előre elkészítésének lehetővé tétele szempontjából. Míg például a korai időkben a boltozástechnika fejletlensége folytán a kőboltozati elemek végleges kifaragása jóformán csak a beépítés színhelyén vált lehetségessé még egy egyszerű keresztboltozat építése esetén is, addig a késő gótikus hálóboltozatok szerkezeti elemei a fejlett észszerűsítési eljárások folytán, az utolsó darabig, mondhatni «selejtmentesen» előre kifaraghatók voltak.

A késő gótikus építészet e néhány jellegzetessége világosan utal mai építészetünk analóg problémáira: az épületelemek tipizálásának és előregyártásának ma még távolról sem megoldott művészi kérdéseire. Amennyiben tehát építési gyakorlatunk olyan szerkesztési rendszer megalkotására vezetne, amely a tipizálás és előregyártás megoldását hathatósan elősegítené, úgy az e célt maradéktalanul szolgáló arányozás, mint gyakorlati értékű s amellett magas művészi szintet is biztosító munkamódszer, teljes mértékben létjogosult volna ma is.

És valóban: a fejlődés iránya is erre mutat. A vas és vasbeton vázszerkezetek szerkesztésében jelentkező grafostatikai és «modul» kötöttségek,

vagy a normatívák alapján előregyártott típustervek és szabványépületelemek használatával járó aránykötöttségek egyre sürgetőbben igénylik a jelenleg érvényben lévő különféle méretnormák egységes felülvizsgálatát a magasabb esztetikai igények szempontjából, gondos körültekintéssel előkészített arányvizsgálatok alapján. A tipizálás és az előregyártás tehát, mint a szocialista építőipari termelés munkamódszerei, az előregyártott típus-épületelemek méreteinek egymáshoz viszonyított, arányos megválasztását és a típus-tervekkel való egyeztetését követelik meg, s ez az egyeztetési művelet előbb-utóbb a térszerkesztési törvények módszeres, tudományos vizsgálatára és korszerű arányszerkesztések kialakulására fog vezetni.

A késő-gótikus kőfaragóművesség «előregyártott» és «típus» építőelemeinek nagyfokú használata a termelékenység fokozása céljából méltán ejthet tehát csodálatba bennünket, szerkesztési módszerei pedig, mint a középkori építészetnek számunkra értékes gyakorlati útmutatása, bízvást ösztönző példaként állítható építészeink elé, akik ma, szocializmust építő országunkban hasonló munkamódszerek alkalmazásának lehetőségével — ugyan magasabb fejlődési fokon — de az előttük álló feladat megoldásának kezdeti nehézségeivel küzdve, még csak most munkálják ki a jövő beláthatatlan fejlődésének útjait!

(A Mérnöktovábbképző Intézet keretében 1952. okt. 15-én elhangzott előadás anyaga.)

[1] Az ezidőszerint legkorábbi, középkorból fennmaradt alaprajz a Szent-galleni kolostoregyüttest örökítette meg az utókor számára. (830 körül.) Az öt darab pergamentből összevarrott, kb. 1 m² terjedelmű rajz viszonylag igen részletes: nemcsak a templom és a kolostori épületek beosztását, hanem még azok berendezési tárgyait is feltünteti. Különös érdekessége az, hogy a templom fő méreteit hosszegységben is megadja (hosszúság: 200 láb, fő- és mellékhajószélesség: 40, illetve 20 láb, a hajóoszlopok távolsága: 12 láb). Azonban e méretek egymásközti aránya a rajzi arányokat nem fedi s így a rajz — legalább is a templomra vonatkozóan — aránylehelyesnek nem mondható. De még feltűnőbb, hogy a rajzon csak a templom főméretei adottak. Ez felveti annak lehetőségét, hogy az eredeti terv később változást szenvedett (amire több más nyom is utal) s ez oly nagymérvű lehetett, hogy a tervrajz egyes részleteinek újbóli megrajzolását, viszont a templom esetében csak a fő méretek megváltozásának írásos feljegyzését igényelte. Ez a feltevés talán magyarázatul szolgálhat mind a rajz kétségbevonhatatlanul utólagos toldásaira, mind pedig a templomra korlátozott méretközlések szembeötlő tényére. (V. ö. *Reinhardt H.*: Der St. Gallener Klosterplan. St. Gallen, 1952.) Egyben még határozottabban aláhúzza annak valószínűségét, hogy a kolostoregyüttes alaprajza eredetében nem ideális terv, hanem korának igényeit magasan kielégítő pontossággal készült műszaki rajz. Építészeti rajznak tekinthető még Eadwin barát műve is a Canterbury-i kolostorról (1150 körül), amely azonban a kolostort nézetben, tehát a mai értelemben vett műszaki leolvasás igénye, lehetősége nélkül ábrázolja. A viszonylag sokkal nagyobb számban fennmaradt XIII. sz.-i rajzok (Reims, Limoges, Clermont, Narbonne, Strassburg, Regensburg, Orvieto stb.) már határozottan műszakibb jellegűek, s bár rajzolójuk számos építészeti részletet nézetszerűen ábrázolt, a rajzokból általában mégis kiütközik az ortogonális rajzolási mód felé való törekvés. E tekintetben a XIV—XVI. századi rajzok (Strassburg, Köln, Ulm, Bécs stb.) ennek a geometrikus látási készséget igénylő törekvésnek jelentős állomásai. Egyikük-másikuk az ábrázoló geometria kezdetleges projiciáló módszereinek birtokában készültek már. Aránylehelyességük feltűnően nagy: a valóságos épület arányait jól megközelítik, de rajtuk sem méretarányjelzés, vagy kótázás, sem a projiciáló segédvonalak és szerkesztések, sem pedig arányháló alkalmazásának nyoma nem maradt fenn.

[2] *Ostendorf, F.*: Die deutsche Baukunst im Mittelalter. Berlin, 1922. 82. old. és 100—101 á.

[3] U. o. 77. old. és 92-93. á.

[4] Általában hat láb egy ölet tett ki. A láb tizenketted (ritkábban tized) része a hüvelyk, a hüvelyké pedig a vonás. A középkori építőiparban használt lábmértékek különbözőségére az alábbi táblázat utal.

Láb	cm	Láb	cm
Angol láb	30,479	Cassel (hesseni láb)	28,877
Berlin (porosz és rajnavidéki láb)	31,385	Krakkó	35,642
Bern	33,412	Lemberg	29,697
Bécs (Ausztria)	31,608	Mainz	29,150
Bozen (tiroli láb)	33,410	München (bajor láb)	29,186
Brünn	29,590	Orosz láb	30,479
Drezda	28,266	Páris («pied de roi»)	32,484
Frankfurt a. Main	28,460	Prága (cseh láb)	29,640
Freiburg	29,326	Római láb	29,574
Hannover	29,209	Stuttgart (württembergi láb)	28,649
Hildesheim	28,801	Szász láb	28,319
Innsbruck	33,412	Varsó	28,800
Karoling láb	33,290	Wiesbaden	28,784

Irodalom: *Bleibtreu:* Handbuch der Masskunde. 1861. — *Klimpert, R.:* Lexikon der Münzen, Masse, Gewichte, etc. 1885 és 1896. — *Staatsmann K.:* Das Aufnehmen von Architekturen. I. Leipzig. 1910. 124. old. — *Arens F.;* Das Werkmass des Mittelalters. Bonn. 1938.

[5] A Ste. Chapelle vizsgálatánál Lassus-Viollet le Duc közismert felmérési rajzait használtam.

[6] A templommal kapcsolatos vizsgálataimat a Cassel-i inventarium felmérési rajzai alapján végeztem.

[7] Stethaimerre és a kései szász alkotásokra vonatkozó kutatásaim eredményét ld. «Fejezet az egri várszékesegyház építésének történetéből.» (Kny. a Magyar Mérnök és Építészegylet Közlönye 1935. 11–12. sz. 9–13 old.) és «Szentélykörüljárós csarnoktemplomok a középkorban» c. tanulmányomban (Kny. u. o. 1937. 49–50 sz. 3–5. old). V. ö. még *Donin, R. K.:* Die Bettelordenskirchen in Österreich. Wien. 1935. 338–40 old.)

[8] Kapornakra vonatkozóan *Bogyay T.:* A kapornaki egykori apátság XII. századi bazilikája (Történetírás II. 153. old.) c. tanulmányában tette közzé idevonatkozó vizsgálatának eredményét. Garamszentbenedek egykori románstilű templomának, valamint Harinának, Vasvárnak és Lébénynek alaprajzi arányhálóját illetően ld. *Bogyay T.:* Normannische Invasion-Wiener Bauhütte-Ungarische Romanik. (Forschungen z. Kunstg. und christl. Archäologie. II. Wandlungen christl. Kunst im Mittelalter. Baden-Baden. 1953.) c. m. 88–89. à.

[9] E vizsgálataim Lux Géza felmérése alapján készültek.

[10] Ld. *ifj. Csemegi J.:* A jáki apátsági templom. (Kny. a Vasi Szle. 1939. 12–14. old. és 1–2 á.) és *Bogyay T.:* A jáki apátsági templom és Szent Jakab kápolna. Szombathely. 1943. 13-14. old. és 3-4 á.

[11] A garamszentbenedeki apátság mult század végén készült viszonylag kielégítő pontosságú műszaki felvételeinek és a *Haiczl K.:* A garamszentbenedeki apátság tört. Bp. 1913. 112-4. old. közölt méretek alapján.

[12] Egerre vonatkozóan lásd a 7. jegyzet id. m.

[13] Ld. a «Tervezéstechnikai kérdések a középkori építészetben» (Kny. a M. M. és É. E. Közl. havi füzetei 1936. 7-12. sz.) c. tanulmányom 3–4. ábráit. (U. o. irodalom.) Az e tanulmányomban előadottak igazolására szolgál *Velte M.:* Die Anwendung der Quadratur und Triangulatur bei der Grund- und Aufrissgestaltung der gotischen Kirchen. Basel. 1951. c. újabban megjelent műve, amely mind a középkori tervezés-technika általános kérdéseiben, mind pedig methodikai munkamódszerének vonatkozásaiban (pl. a bécsi dóm északi tornyának fennmaradt középkori alaprajzára vonatkozó vizsgálatában) tőlem függetlenül, de felfogásommal lényegében azonos következtetésekre jutott.

[14] Ld. A garamszentbenedeki templom alaprajzának vizsgálata c. tanulmányom 2. á. (M. M. É. E. Közl. 1939. 110. old.)

[15] A csütörtökhelyi Zápolya kápolnára és általában Kassai Istvánra vonatkozóan ld. Kassai István művészete c. tanulmányomat. Bp. 1939. u. o. irodalom.

[16] *Paulus, E.:* Die Kunst- u. Altertumsdenkm. im Kgr. Württemberg. Jagstkreis Stuttgart. 1900. 180. old.

[17] Az itt közzétett budai felméréseket és arányszerkesztésüket a KÖZTI 2. műterem tudományos csoportja (Czagány I.), a soproni felmérést pedig Hell G. készítette el. A budai várnegyed középkori emlékeinek arányszerkesztéseire vonatkozóan további széleskörű bizonyító anyaggal Czagány I. készülőfélben lévő tanulmánya szolgál.

[18] Ez alkalommal felmérési gyakorlatomból néhány, szakirodalmunkban már közzétett jellemző példa megemlítésére szorítkozom csupán. A Budavári főtemplom boltozati borda-kereszt-metszeteit ld. Adatok a budavári főtemplom középkori építéstörténetéhez. (Tanulmányok. Bp. multjából. VIII. Bp. 1941. 63. á.), — Az egri és pilisszentkereszti boltozati bordákat ld. M. M. É. E. Közl. 1941. 93. old. — Az óbudai amfiteátrum ásatása alkalmából előkerült farag-

ványokat ld. u. o. 1943. 124. old. — A budaszentlőrinci páloskolostor faragott kőtöredékeit ld. Bud. Rég. XIII. Bp. 1945. 183. old. stb.

[19] *Stieglitz:* Geschichte der Baukunst von frühesten Altertum bis in die neueren Zeiten. Nürnberg. 1827. — *Hoffstadt Fr.:* Got. A-B-C-Buch. Frankfurt. 1840.

[20] Ld. Idevonatkozóan *Cantor:* Geschichte der Mathematik I. Leipzig 1880. c. alapvető művét.

[21] Untersuchungen über das gleichseitige Dreieck als Norm gotischer Bauproporzionen. Stuttgart. 1894. és Ein Proporzionsgesetz der antiken Baukunst. Strassburg 1895. V. ö. polemiáját Reimerssel és Auerrel a Repertorium für Kunstwissenschaft hasábjain (1895. 371. old. 1895. 105. old. és 1896. 188. old., valamint 328. old.)

[22] Das Hüttengeheimniss vom gerechten Steinmetzengrund. Marburg, 1897.

[23] Strassburger Münster und Cheopspyramide. Strassburg 1908. Ugyanez eredményre jutott M. Lund is a drontheimi dóm vizsgálatánál. («Ad Quadratum» 1922.)

[24] Die deutschen Bauhütten im Mittelalter und ihre Geheimnisse. Wien. 1932. 16-18. á.

[25] *V. le Duc:* Dict. raisonné... 532-62. old. V. le Duc egyenlőoldalú, négyzetbeírt egyenlőszárú és egyiptomi háromszög alapján arányozott építményeket egyaránt ismer.

[26] Der Griechisch-Dorische Peripteraltempel. Berlin. 1918.

[27] Luca Pacioli ferencesrendi mathematikus könyve az aranymetszésről «La divina proportione» címmel 1509-ben jelent meg Velencében.

[28] Neue Lehren von dem Proportionen des menschlichen Körpers. Leipzig. 1854.

[29] Henszlmann Imre, mint az Arch. Közl. szerkesztője, utóiratként írta meg bírálatát *Myskovszky:* Az úgynevezett «arany metszet» aesthetikai törvényének alkalmazása a csúcsíves stílben c. tanulmányához. (Arch. Közl. XII. 1878. 101 és 108. old.)

[30] Esthétique des proportions dans la nature et dans les arts. Paris, é. n. (bő irodalommal).

[31] *Thomae W.:* Das Proportionenwesen in der Gesch. der got. Baukunst und die Frage der Triangulation. Heidelberg, 1933.

[32] *Überwasser W.:* Nach rechtem Mass. Aussagen über den Begriff des Masses in der Kunst des XIII-XVI. Jhts. (Jb. der preuss. Kunstsamml. 1935. 250. old.)— U. ő: Spätgotische Baugeometrie. Untersuchungen an den «Basler Goldschmiedrissen.» (Jahresberiche d. öffentl. Kunstsamml. Basel. 1928-30. 79. old.) — M. Velte eredményeire vonatkozóan ld. 13. jegyz. id. mü.

[33] Théorie des proportions dans l'architecture Egyptienne, Dorique, et du moyen âge. I. Paris 1860. A mű második része (középkor) már nem jelent meg, kéziratát a legutóbbi időkig a Kassai Múzeum őrizte. Azonban a témára vonatkozó első gondolatait már Londonban a brit építészek királyi intézete 1852. dec. 6-i rendes ülésén előadta. Tartalmáról és az intézet ezzel kapcsolatos állásfoglalásáról a Magyar Tud. Akadémia 1853. ápr. 11-iki ülésén Tasner Antal számolt be. (Ak. Ért. 1853. 45. old.) Henszlmann eredményeiről a magyar tudományos élet a Kisbényi román ízlésű egyház (Arch. Közl. 1863. 26. l.) és a Székesfehérvári ásatások eredménye (Pest. 1864.) c. munkáiból szerzett először tudomást. Végül Magyarország csúcsíves stylű Műemlékei c. Budapesten 1880-ban megjelent munkájának 5-13. lapján teóráját röviden újból összefoglalta, eljárását pedig az ott ismertetett emlékek elemzésével példázta.

[34] Ennek tudható be, hogy a Henszlmann utáni magyar szakirodalomban is csupán két szakírónk foglalkozott behatóbban az arányszerkesztések problémájával. Az egyik *Gerevich T.:* Az arányosság elméletének és alkalmazásának története a művészetben. (Kny. Athenaeum c. Folyóiratból Bp. 1904.) és: Az építési munka szervezete a középkorban (Bpesti épmest. ipartest. évk. 1910. 33. old.), a másik *Horváth H.:* Budai kőfaragók és kőfaragójegyek. (Bp. 1935). Gerevich első tanulmányának középpontjában inkább a festészet és szobrászat arányossági problémái állnak, a másodikban viszont az építészeté. Bár műveiben az arányozás történeti áttekintését adja, kritikai állásfoglalásában minduntalan kiütközik a századforduló polgári művészetelméletének visszavetítését célzó igyekezet az elmúlt stíluskorszakokra. Értékelését a múlt század romantikus szemléletével ellentétben ugyancsak a túlzott szkepticizmus jellemzi. S mivel az arányszerkesztések munkaeszköz-jellegét nem ismerte fel, így az elődök módszertani hibáinak gyökerére ő sem tapintott. Ezzel szemben Horváth Henrik az arányozás gyakorlati jelentőségét lényegében felismerve széleskörű történeti-elméleti felkészültséggel, de sajnos csekély emlékismerettel és építészeti szaktudással fogott a maga elé kitűzött feladat megoldásához. Ennek következtében elismerésre méltóan nagyvonalú történelmi háttérbe helyezett megállapításainak tudományos értékét az eddigi szakirodalom eredményeinek megfelelő kritika nélkül való átvétele (pl. Rziha elmélete), számos tárgyi tévedése és a középkor építési gyakorlatával összeegyeztethetetlen szerkesztési kísérletei erősen lerontják. E három mű anyagának részbeni kiegészítése céljából íródott a 13. jegyz. i. tanulmányom.

[35] Idevonatkozó főbb forrásmunkák: *Heidelaff, K.:* Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland. Nürnberg, 1844.—*Fischer E.:* Das Zunftwesen der Steinmetzen. Leipzig, 1876.— *Janner:* Die Bauhütten des deutschen Mittelalters. Leipzig, 1876.— *Neuwirth:* Die Wochenrechnungen und der Betrieb des Prager Dombaues. Prága 1890—És különösen: *Pfau, W. C.:* Das gotische Stein-

metzzeichen Leipzig, 1895. c. műve, amely az ú. n. «Rochlitzi szabályzat» szövegelemzését s ezzel kapcsolatban egyúttal az eddigi kutatások elmélyedő kritikáját is adja.

[36] *Thiersch, A.:* Die Proportionen in der Architektur. (Durm: Hb. der Arch. IV/1.) — *Hasak, M.:* Hb. d. Arch. 2. rész, IV. kötet 3. füzet. U. ő: Hilfslinien beim Entwerfen. (Zschr. f. Chr. Kunst. 1918. 48. old.) U. ő: Die Kirchenbau des Mittelalters. Leipzig, 1913. — *Durach, F.:* Mittelalterliche Bauhütten und Geometrie. Stuttgart, é. n. — *Staatsmann, K.:* 4.) jegyz. id. mű. stb.

[37] Ez a szakirodalomban gyakran közölt rajz tudományos értékű publikációban először *Beltrami L.* tollából jelent meg (Par la facciata del Duomo di Milano 1887. III. 11.) Azonban a dóm alaprajzáról és metszetéről még egy egykorú — 1392-ből való — vázlatrajz is fennmaradt, amelyet a kutatás a bolognai S. Petronio építészének, Andrea de Vicentinek kezétől származtat (közölte *Beltrami, L.:* Per la storia della costruzione del Duomo di Milano. Raccolta Milanese 1887–8). E vázlat érdekessége, hogy a dóm főbb méreteit részint bolognai lábban, részint milanói rőfben adja meg. Végül ismeretes még a Cesare Cesariano 1521-ben kiadott Vitruvius kommentárjában megjelent keresztmetszetrajz a dómról. A rajzon a főbb szerkesztési vonalak ugyancsak ábrázolásra kerültek. A Stornalocco-féle vázlat és a Cesariano által közzétett metszetrajz triangulált, míg Vicenti rajzának karcsúbb arányai négyzetes arányháló használatára utalnak. E körülmény a milanói építészvita tárgysorozatának ama pontját, hogy vajjon a dóm a «négyzetig» (tehát a quadratura szerint) emelkedjék, vagy csak a «háromszögig» (vagyis triangulált keresztmetszet alapján) szemléletesen példázza. (E rajzok építészettörténeti értékelésére vonatkozóan lásd *Siebenhüner H.:* Deutsche Künstler am Mailänder Dom. München. 1944 és Velte M. 13. jegyz. id. mű.) Stornalocco rajzának alapján Hasak M. több középkori alkotás keresztmetszetének vizsgálatát végezte el több-kevesebb meggyőző erővel. (Hilfslinien beim Entwerfen. Zsch. f. Christl. Kunst. 1918. 48. old. 1-5. á.)

[38] *Debio, G.:* Zur Frage der Triangulation in der mittelalterlichen Baukunst. Rep. f. Kunstwissenschaft. 1895. 105. old.

[39] *Matthäus Roritzer:* Büchlein von der Fialengerechtigkeit. Regensburg 1486–1923. E munkában közölt szerkesztési módszer alapján Ungewitter G. ki is szerkesztette Roritzer fiáléját és vimpergáját (*Ungewitter-Mohrmann:* Lehrbuch der gotischen Konstruktionen II. Leipzig, 1892. 458. old. 1067. á.)

[40] *Schuttermayer H.:* Fialenbüchlein 1484–90 és *Lacher L.:* Underweisungen und Lehrungen sein Handwerk desto bass und Künstlicher zu vollpringen. 1516. (V. ö. *Reichensperger:* Vermischte Schriften über christliche Kunst. Leipzig 1856. 133. old.) — Dietterlein Architectura c. műve 1593, 94 és 98-ban került a XVI. század folyamán kiadásra.

[41] Ld. *Überwasser W.:* 32. jegyz. id. mű. (Spätgotische Baugeometrie)

[42] Ez az általánosítás természetesen főleg a gotikus stílusra és elsősorban annak kései korszakára tekinthető maradéktalanul érvényesnek. Ugyanis kétségtelen, hogy a román stíluskorszak idején a geometriai arányszerkesztéseknek oly széleskörű alkalmazásával, mint a későgotikában, nem számolhatunk, mert annak stílusjellege folytán ily részletekbemenő arányozásra mint munkaeszközre szükség nem volt még. Az építészeti rajzzal szemben támasztott ilyirányú igények tehát a középkori építészet korábbi szakaszaiban jóval korlátozottabbak lehettek. Éppen ezért J. Schalkenbachnak különben jelentős kutatási eredményei (Ein Karolingisches Proportionsschema. D. K. u. Denkmpfl. 1940-41. 190 old., amelyben az egyenlő oldalú háromszöghálónak arányosításra való következetes és átfogó használatát már a Karoling építészetben felismerni véli) sok tekintetben kétséget keltenek, noha az általa vizsgált építmények egyes fő téregységeinek alaparányaira vonatkozóan helytállóknak tekinthetők. Például szolgáljon néhány általa közölt karoling bazilikának hosszháztere, amely valóban triangulálnak látszik: mindegyik szélessége és hossza egységesen $1 : \frac{\sqrt{3}}{2}$ arányban viszonylik egymáshoz, ami a hosszház-szélességre szerkesztett egyenlőoldalú háromszög oldalhosszának és kétszeres magasságának megfelelő arány. Azonban a trianguláció ez egyszerű módszerein túlmenő kísérletei (pl. háromszöghálónak alkalmazása körtemplomok alaprajzára) már nem hatnak meggyőzően, mert ily esetekben az általa feltételezett arányszerkesztések gyakorlati értéke szembetűnően kevés, vagy éppenséggel semmi.

A korlátozott mértékű arányszerkesztések mellett annál nagyobb jelentőségű lehetett az épületmodellek készítése a középkor első felében. Ezek ugyanis a magassági részletméreteknek és e részletek kialakítási módjának sommás rögzítésére is alkalmasak voltak. E feltevést különben az a számos alapító-ábrázolás is támogatja, amelyeken az alapító az általa alapított templomot a templom védszentjének felajánlja. A középkori képzőművészet ezt az aktust a templom modelljének átnyújtásával szimbolizálta, ami minden bizonnyal e gondolatnak nem tisztán képzőművészeti eszközökkel való kifejezése volt csupán, hanem valóban lefolytatott liturgikus szertartások reális ábrázolása, amelynek keretében az építkezés céljára eredetileg elkészített modell is szerepet kapott. De nem lehet véletlen az sem, hogy ez a román

stíluskorszakban elterjedt ábrázolási mód a gótika idején számban erősen megcsappant. Hihetőleg azért, mert a modellkészítés az építési gyakorlatban ekkor már elvesztette régebbi jelentőségét, s helyébe főként a geometriai arányozás lépett. Azonban Itália mindezek tekintetében kivétel: ott az építészeti modell-készítés a XIII-XV. században sem szűnt meg. Mintegy belenőtt a reneszánsz építési gyakorlatába és így jelentőségéből mit sem veszített. (Ld. *Burckhardt:* Gesch. d. Renaissance in Italien. 109. old.)— De ez sem tekinthető véletlennek! A gótika a társadalmi fejlődés élére álló Itáliában az állandóan élő antik hagyományok formaképző erején lényegileg megtörve, nemcsak téralakítási módjában, szerkezeteiben és díszítő elemeiben, hanem tervezési módszereiben is idegen maradt. Erre mutat az is, hogy az itáliai reneszánsz teoretikusok elsősorban az antik eredetű és arithmetikai jellegű modulus rendszert, valamint az aranymetszés szabályának alkalmazását dolgozták ki írásaikban. Jellemző, hogy még mértékegység tekintetében sem igazodtak az általános középkori gyakorlathoz, amennyiben nem annyira a lábméretet, hanem a lépést, könyököt és araszt használták egységül.— Ezzel szemben a germán nyelvterületen, ahol a gótikus stílus élete a XVI. sz.-ba mélyen belenyúlt s utolsó hullámai még a XVIII. század művészetében is érződnek, a gótikus arányhálószerkesztések voltak használatban s azok is jóval hosszabb életűek voltak, mint másutt. (Ld. *Grashoff, E. W.:* Proportionsstudien zur deutschen Baukunst des XVI. Jht. Zsch. des deutschen Vereins für Kunstwissenschaft V. 1938. 142. old. Szerző szerint a háromszöges arányosítás Németország területén a harmincéves háborúig használatos volt.)

[43] Ld. még *Hösch H.:* Geometria Deutsch. Gmünd. 1472. — *Dürer A.:* Unterweisung der Messung mit Zirckel und Richtscheit. 1527. — *Rivius G. H.:* Vitruvius Teutsch. Nürnberg. 1548. (Először nyomtatásban: Basel 1575.) c. műveit stb.

[44] Egy ilyen verset közöl *Heideloff:* Die Bauhütte des Mittelalters in Deutschland c. 1844-ben megjelent könyvében:

Vas in Stain-Kunst zu sehen ist
Dass kein Irr noch Abweg ist
Sondern Schnurr recht ein Linial
Durchzogen den Zirkel oberall
So findst du Drei in viere stehn
Und also durch eins in Zentrum gehn.

Auch wieder aus dem Centro in drey
Durch die vier im Zirkel Ganz frey
Des Steinwerks kunst und all die Ding
Zu forschen macht das Lehrnen gring
Ein Punkt, der in Cirkel geht
Der im Quadrat und drei angel steht.

Trefft ihr den Punkt, so habt ihr gar
Und kompt auss Noth Angst und Gefahr.
Hie mit habt ihr ganze kunst,
Versteht ihrs nit, so ist umsonst
Alles was ihr gelernt hab,
Das klagt euch bald, damit fahrt ab.

A. v. Drach szerint (22. jegyz. id. mű.) e versike az egymásbaírt négyzetháló szerkesztési módját rögzítette volna.

[45] Ld. például a párisi Ste. Chapelle támpilléreinek lépcsőzését.

[46] A milanói építészkongresszus jegyzőkönyveit L. Beltrami tette közzé. (Annali della Fabbrica del Duomo di Milano. Milano. 1877. Az idevonatkozó adatokat közli *Hasak M.:* 36. jegyz. id. mű. 219. old.

[47] További kiragadott például szolgáljon Lacher Lőrinc 40. jegyzet, id. mű, amelyben templomterek építésénél az ablakok szélességét a pillértávolság 2/5-ére javasolja venni. Viszont a statikai szempontoktól független ablakkőrácsok egymásközti távolságát már méretben: 2 lábban adja meg. (Reichensperger 40. jegyz. id. mű 138. old.) Hasonlóképen mathematikai és geometriai összefüggéseket ad a támpillérek méretezéséhez (U. o. 134. és 139. old.)

[48] A 21., 23 és 26. jegyz. i. m. kívül ld. még: *Haase:* Das Werkmass in der Tektonik der Antiken Völker (Zsch. f. Gesch. d. Arch. V–VI.) — *Wolff O.:* Der Tempel von Jerusalem. Wien, 1913. — *Koetling:* Die Kosmischen Zahlen der Cheops-pyramide. Stuttgart. 1921. — stb.

[49] *Panofsky:* Die Entwicklung der Proportionslehre als Abbild der Stilenwicklung (Monatsh f. Kunstw. 1921. 188. l.) c. tanulmányában például egyiptomi papirusztekercseket közöl, amelyeknek ábrázolásain arányosító négyzetháló látható. Kétségtelennek látja, hogy e hálóknak, gyakorlati szerepükön túl, normativ-esztetikai jelentősége is volt. Szerinte az egyiptomi konstruktív és a görög antropometrikus arányszerkesztések jellegével szemben a középkoré sematikus, a reneszánszé pedig idealista.

[50] A középkori építőpáholyok történetére vonatkozó adatokat a 35. jegyz. id. művekből vettem.

[51] Idevonatkozóan gazdag adatanyagot gyűjtött össze Staatsmann 4. jegyz. id. mű. II. 138-166. old. Az itáliai építészet rajzi módszere természetszerűen hatással volt a későgotika mestereire

is. Így pl. a bécsi dómépítőpáholy egyik fennmaradt rajza (orgonakórus, XVI. sz.) méreteket. is tartalmaz már. *Schmidt Fr.:* Die Pergamentzeichnungen der alten Bauhütte in Wien. Mitt. d. C. C. 1867. 4. old. *Hünnicken R.* pedig egy Halleban őrzött állítólagos Grünewald-rajzról tud, amelyen tizes számrendszerű méretarány-jelzés van. (Zsch. f. Kunstgeschichte 1926. 4. füzet.)

[52] Az idevonatkozó bő szakirodalomból a 35. jegyz. id. műveken felül *Friderich K.:* Die Steinbearbeitung (Augsburg. 1932.) és *Horváth H.* 34. jegyz. id. művét emelem ki.

[53] *Rziha Fr.:* Studien über Steinmetzzeichen. Mitt. d. C. C. 1881-3.

[54] Nem tekinthető véletlennek az sem, hogy a XVI. században végleg lehanyatló arányozási módszerek iránti érdeklődés vagy három évszázados tespedés után, a XIX. század közepétől kezdve egyszeriben újra fellobban. Ez a jelenség ugyanis a középkori formák tanulmányozásával karöltve, a romantika és eklektika stílusszakaszának természetes kísérő jelensége. Mindkettőt kétségtelenül ugyancsak gyakorlati célok hívták életre: arra voltak hívatva, hogy a középkori formakészletet és kompozíciós módszereket a gyakorló építészekkel megismertessék. Akkoriban a tervező építész rajzasztaláról nem is hiányozhattak a formatani kézikönyvek, vagy a nevesebb építészek által készített úti vázlatkönyvek, amelyek a középkori műemlékek mind hitelesebb felmérése, mind tudományosabb feldolgozása alapján készültek. Uj tudomány volt születőben tehát: az építészettörténelem tudománya a gyakorlati építészet szolgálatában. Nyomában pedig természetszerűleg fellépett a követendő előképül szolgáló emlékanyag fenntartásának igénye is.Ennek következtében az új tudomány visszahatott a gyakorlatra és rövidesen kifejlesztette a műemlékvédelem gyakorlatát is.

[55] A «tér» és «idő» kifejezéseket a legtágabb értelemben használom és e két fogalmat egymásközti viszonylataiban vizsgálom, nem feledkezve meg arról, hogy minden «térbeli»-ben van valami «időbeli» — és fordítva. Így például az azonos méretű, de különböző színű golyósoron a szín számunkra térben jelentkezik ugyan, de az mint hullámrezgés: időbeli jelenség is egyben. Ily módon a golyók színének harmóniája konkréten az idő síkján jelentkezik és a különböző színek rezgésszámával jellemezhető. De ugyanakkor a színek a golyósort még ritmizálhatják a térben is azzal, hogy a golyók szín szerinti váltakozása a sorban szemünkkel felismerhető törvényszerűséget mutat. Végül az ilymódon szakaszolt golyósor szakaszainak nagysága, nemkülönben pedig a különböző színű golyókról visszaverődő fényhullámok rezgésszáma térbeli, illetve időbeli arányviszonylatokat határozhat meg.

[56] Az «arány», «ritmus» és «harmónia» fogalmak általánosságban pozitív és negatív előjellel egyaránt értelmezendők, aszerint, hogy a nyomukban fellépő érzetek és a hozzájuk társuló képzetek kellemesek-e vagy sem.

[57] E törvényeket — a gazdasági törvényekhez hasonlóan — nem az ember alkotja tehát, hanem felismeri s a társadalom érdekében, annak eszmeiségét magas művészi fokon tükrözendő, alkalmazza csupán. E megállapítást nem érinti az a tény, hogy az ember érzékelőképessége a történelem folyamán változott (pl. szemünk ma másképen lát, mint az ókori emberé). Ugyan kétségtelen, hogy számára bizonyos természeti «jelenségek» egykor még nem voltak azok, amik ma, de ez semmiképpen sem jelenti azt, hogy maguk a «jelenségek» akkoriban nem léteztek.

[58] Valamely meghatározott eszmei tartalomnak maximális élményesítése a tér és idő művészi szakaszolása révén csak bizonyos viszonylatok között s csak bizonyos szakaszolással válik lehetségessé. Ekkor azonban a nyomában járó pszihológiai hatás egyszerre sokszorosan felfokozott intenzitással, mintegy elemi erővel tör fel. Ezeknek a minőségi változást létrehozó viszonylatokba szervesedett törvényszerűségeknek megkeresése a tér és idő szakaszolására vonatkozó ismert és ismeretlen törvények végtelen sokaságában: ez a tér- és időszakaszolásra érzékeny művész feladata. Azonban e kérdéseknek, valamint az 56. jegyzetben felvetetteknek további taglalására, mint szorosan vett tárgyunktól messze vezető problémákra, a továbbiakban nem térhetünk ki.

[59] Bár a természetben arány-, ritmus- és harmónia-törvényszerűségeket mutató térbeli és időbeli szakaszoltság állandóan létezik, mégis a művészettörténelem arra szolgál bizonyságul, hogy pl. a tájkép vagy az emberi test csak bizonyos korokban vált esztetikai élménnyé a társadalom számára. Nyilván nem azért, mert egyes korokban a természeti táj vagy az emberi test térbeli s időbeli szakaszoltsága megszűnt volna, hanem azért, mert az időben e szakaszoltság létezése ellenére sem volt a tájkép, vagy az emberi test ábrázolása a társadalmi felépítmény eszmeiségének tükrözésére alkalmas. Ennek következéseképen a tájkép vagy az emberi test művészi értékelése e korok esztetikai állásfoglalásából vagy kimaradt, vagy kirekesztetett aszerint, hogy az azokban rejlő térbeli, vagy időbeli szakaszoltság felismerésének élménye a társadalom rendje számára érdektelen, vagy éppen káros volt. A tér és idő szakaszolására vonatkozó törvényszerűségek tehát hol hatékonyak, hol pedig latensek, aszerint, hogy a mindenkori társadalmi valóság tükrözésére alkalmasak-e vagy sem.

[60] V. ö. az 54. jegyzetben mondottakkal.

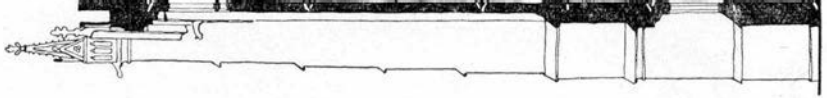

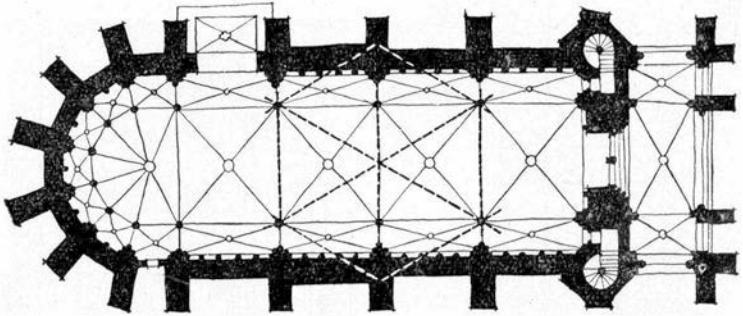

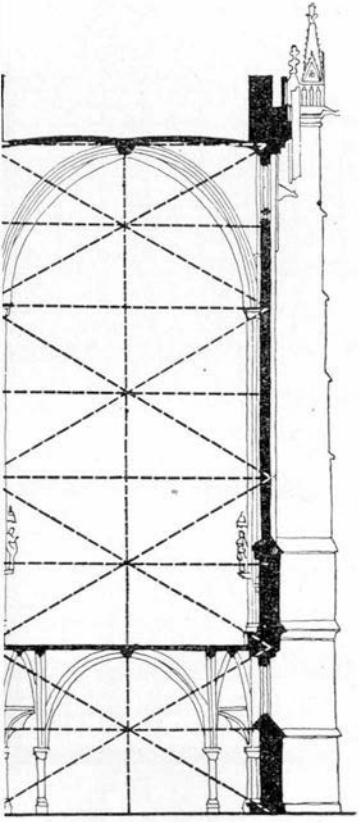

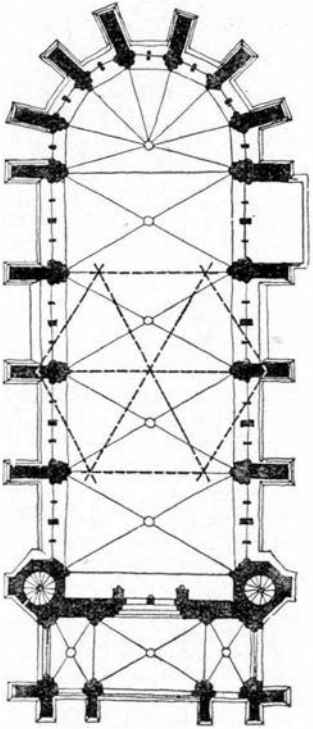

1. Páris: Ste Chapelle

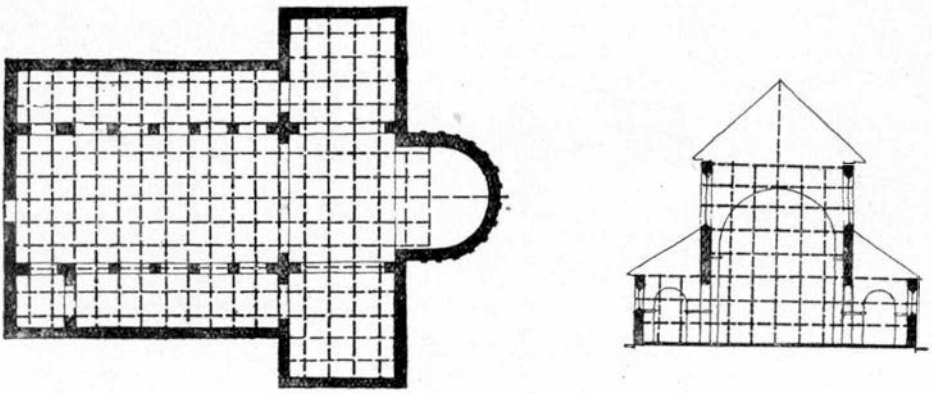

2. Eschau: bencés apácakolostor temploma

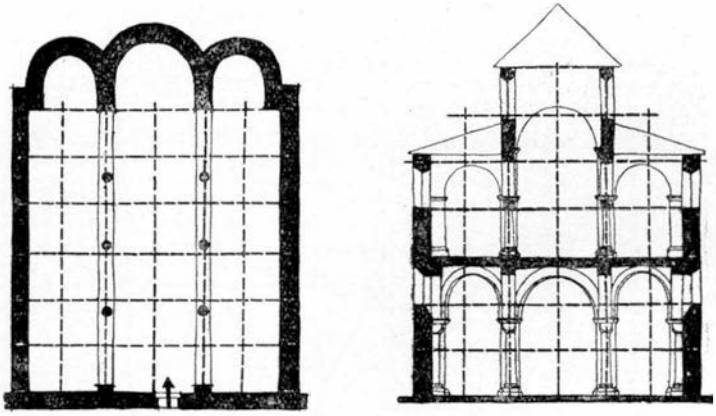

3. Neuweiler: kettőskápolna

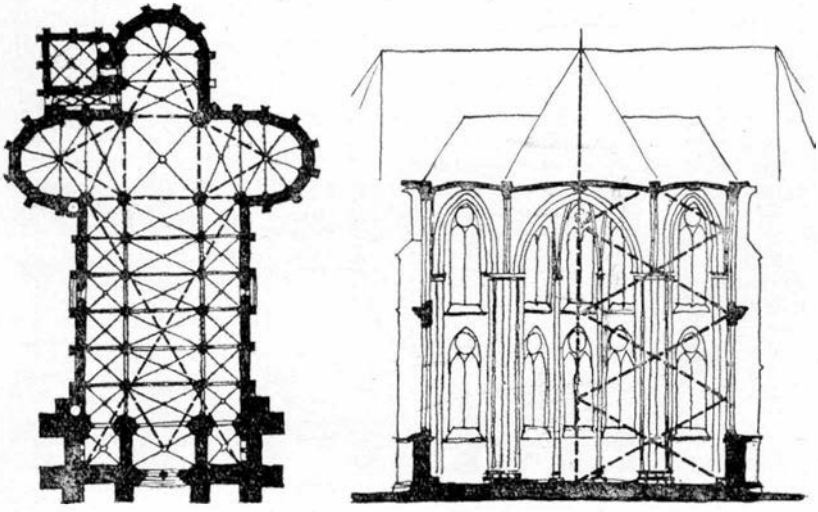

4. Marburg: Erzsébet-templom

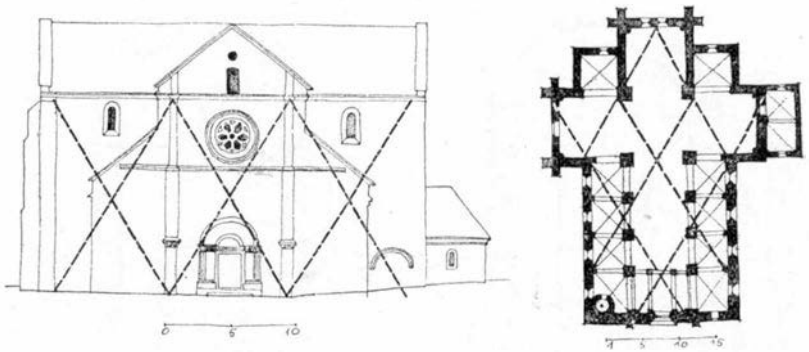

5. Bélapátfalva: ciszterci apátsági templom

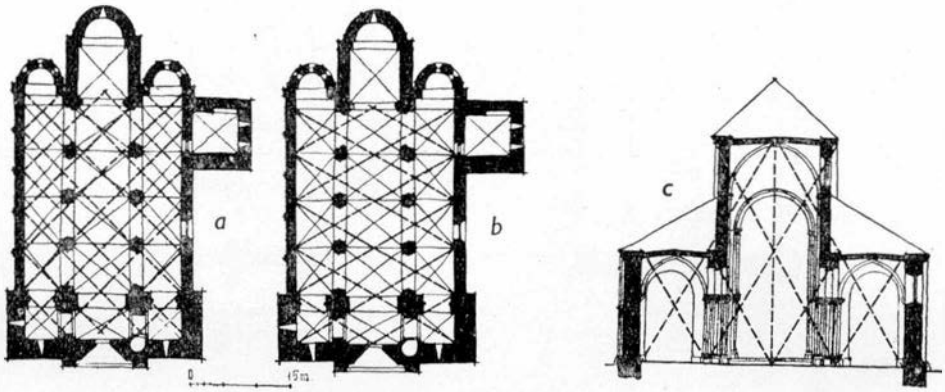

6. Ják: apátsági templom

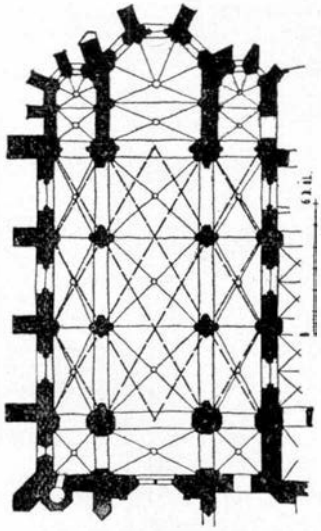

7. Garamszentbenedeki apátság temploma

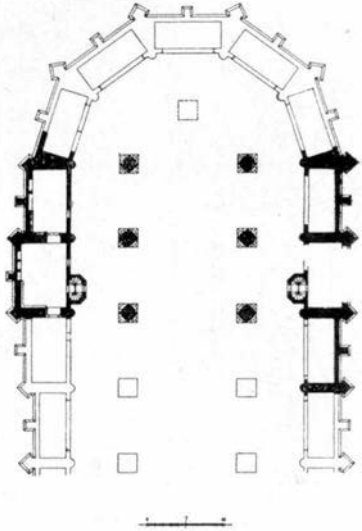

8. Eger: Késő gótikus várszékesegyház

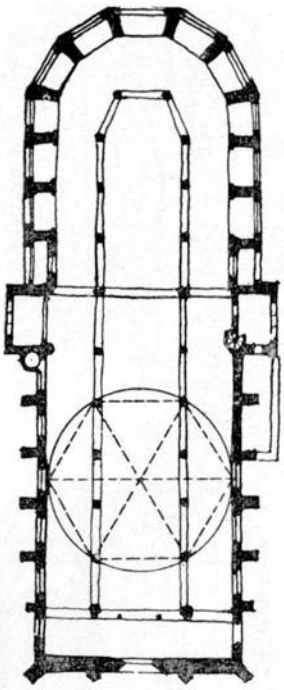

9. Gmünd:
Szentkereszt-templom

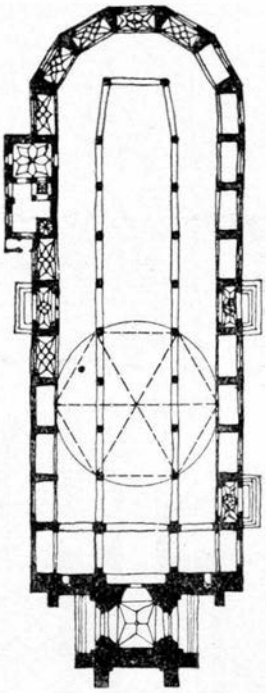

10. Straubing:
Jakab-templom

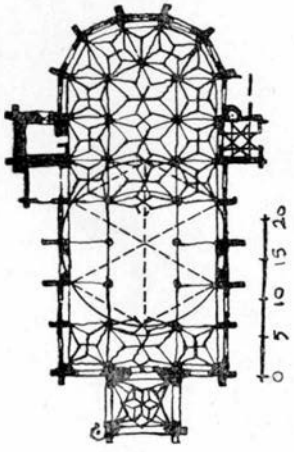

11. Landskut:
Szentlélek-templom

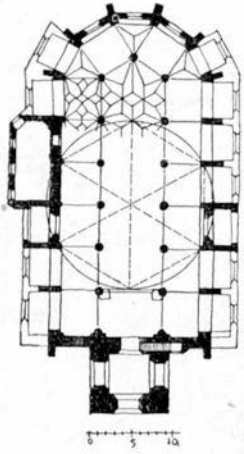

12. Dingolfingi
plébániatemplom

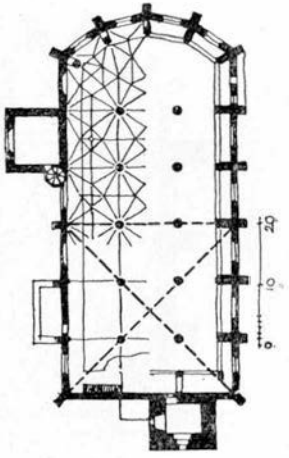

13. Schneeberg:
Szt. Farkas-templom

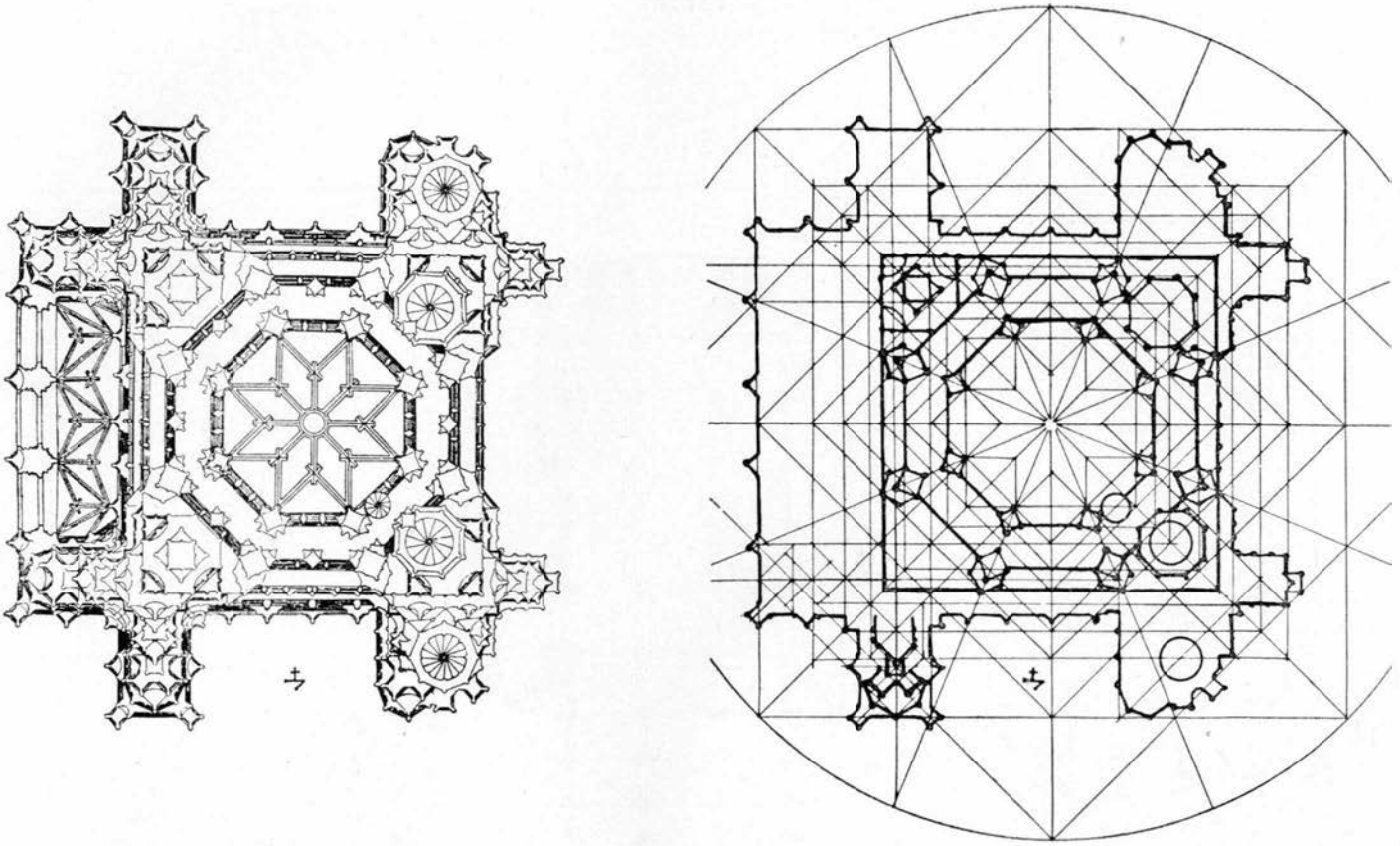

14. A bécsi dóm északi tornyának egykorú alaprajza és arányháló-rendszere

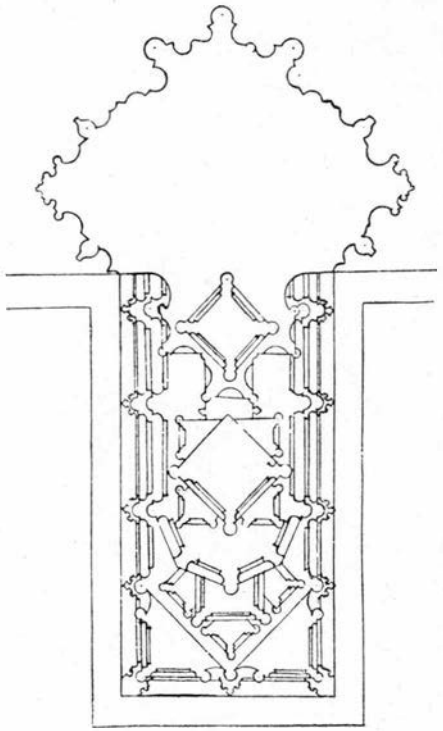

15/a

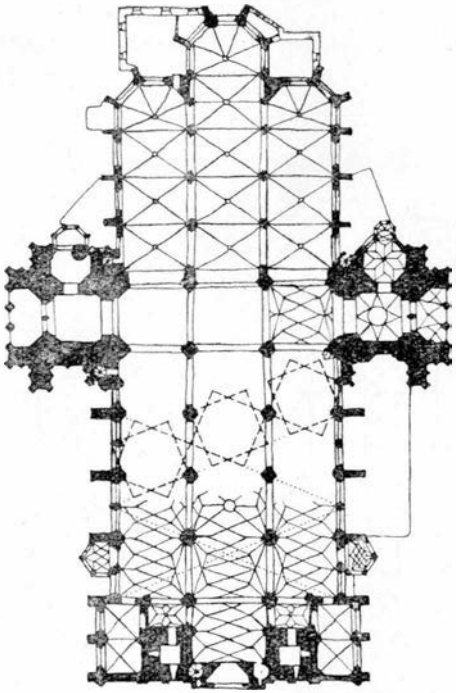

15/b

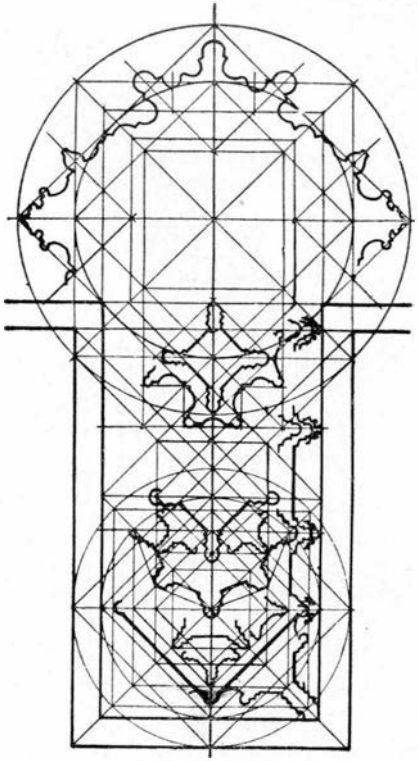

16

15/a—b. A bécsi dóm hosszház-támpillérének egykorú alaprajza és arányhálórendszere
16. A bécsi dóm alaprajza

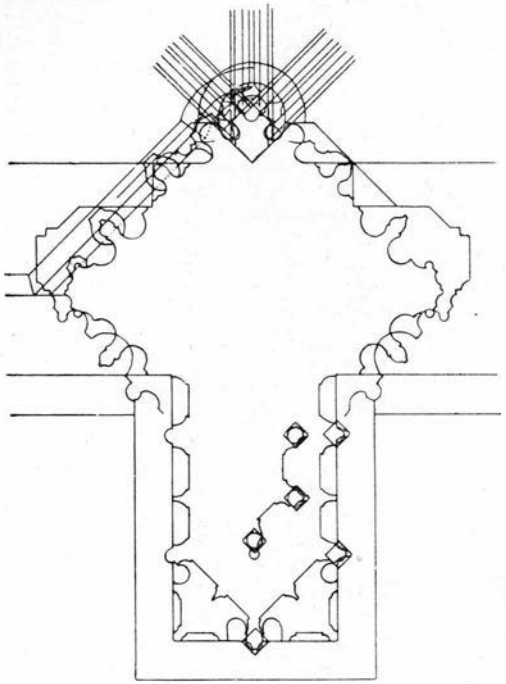

17/a

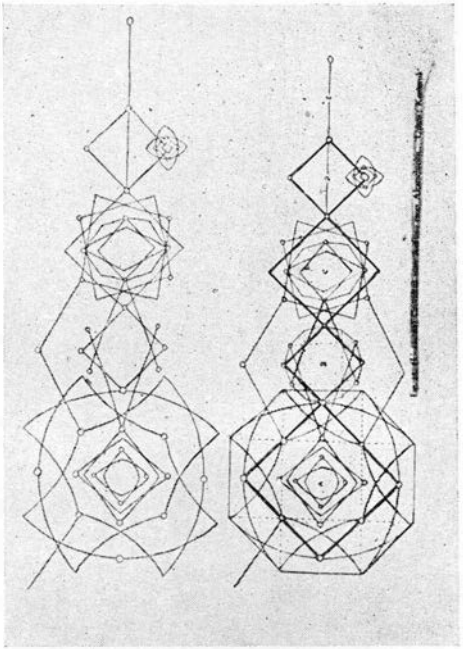

17/b

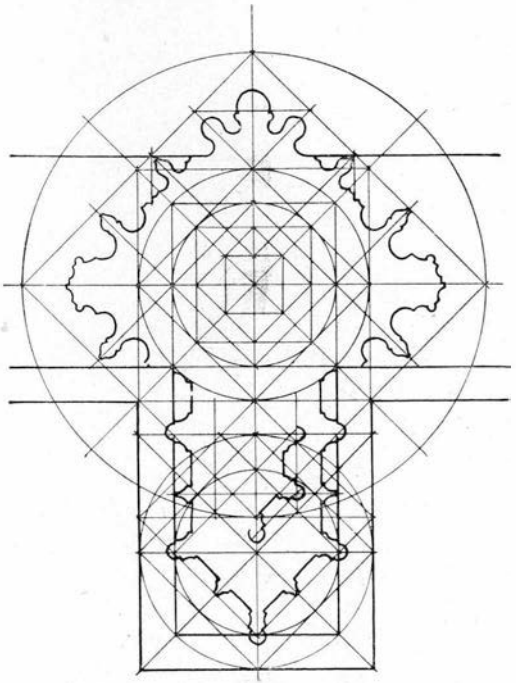

18

17/a—b. *A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna támpillérének alaprajza és arányhálórendszere*
18. Középkori arányozórajz az u. n. bázeli mintalapokból

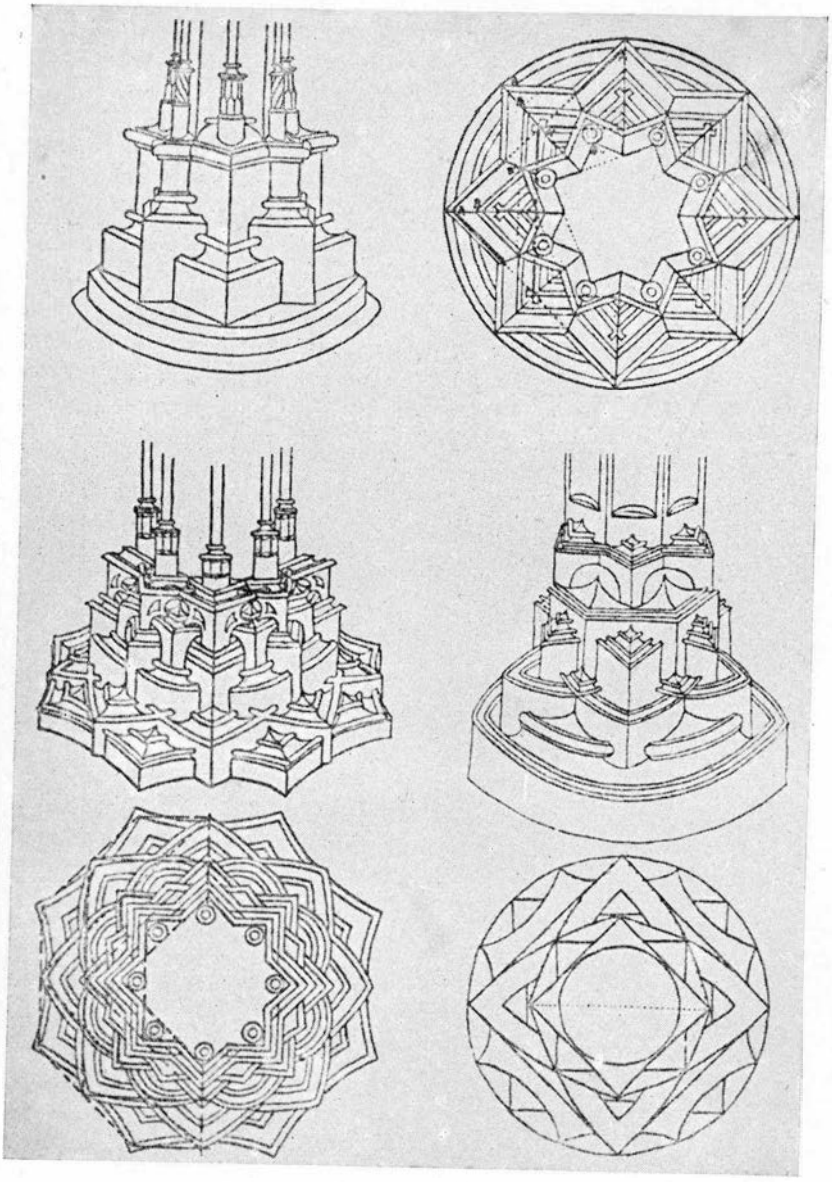

19. Talapzatok az u. n. bázeli mintalapokból

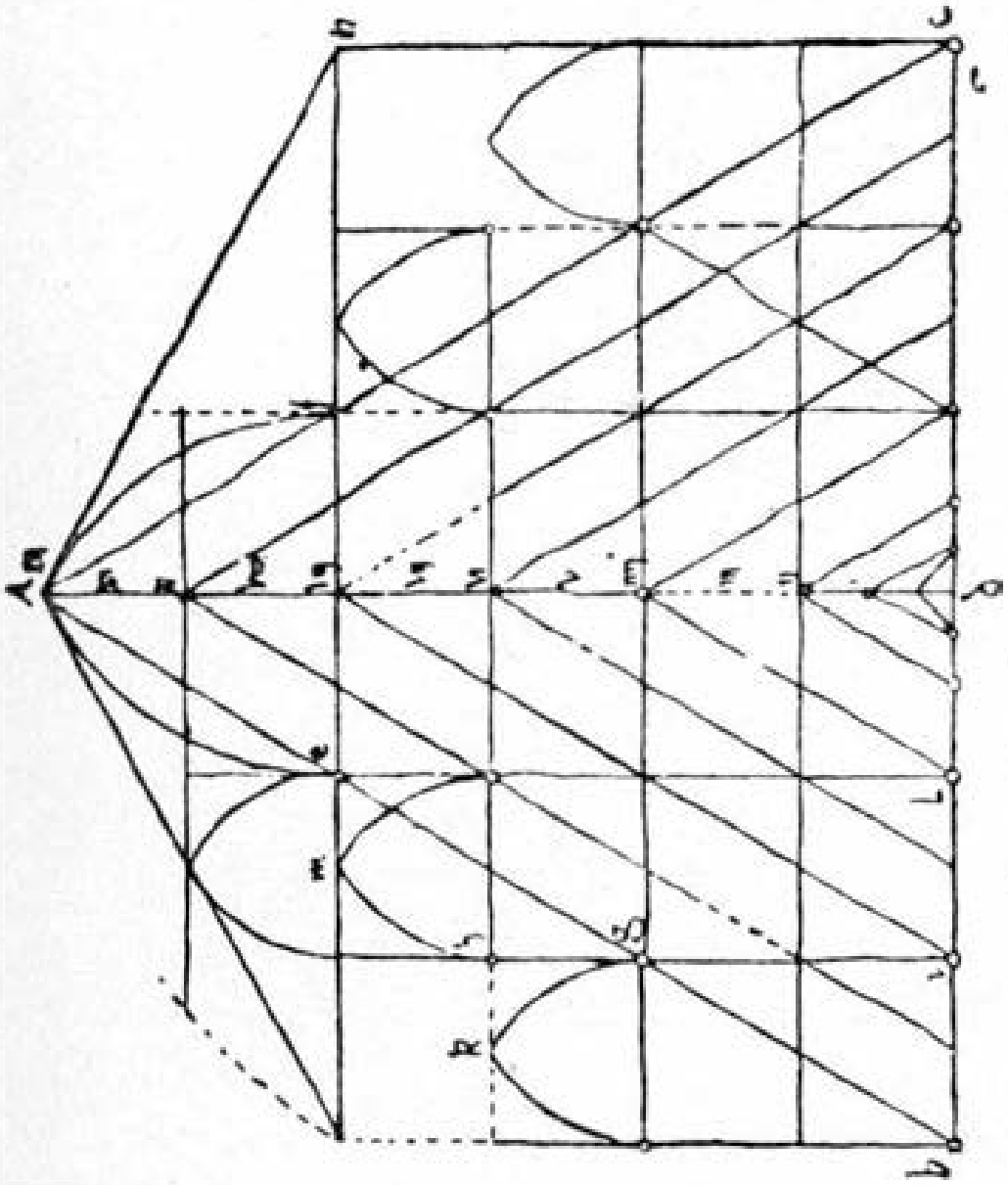

20. A milánói dóm keresztmetszeti rajza 1391-ből

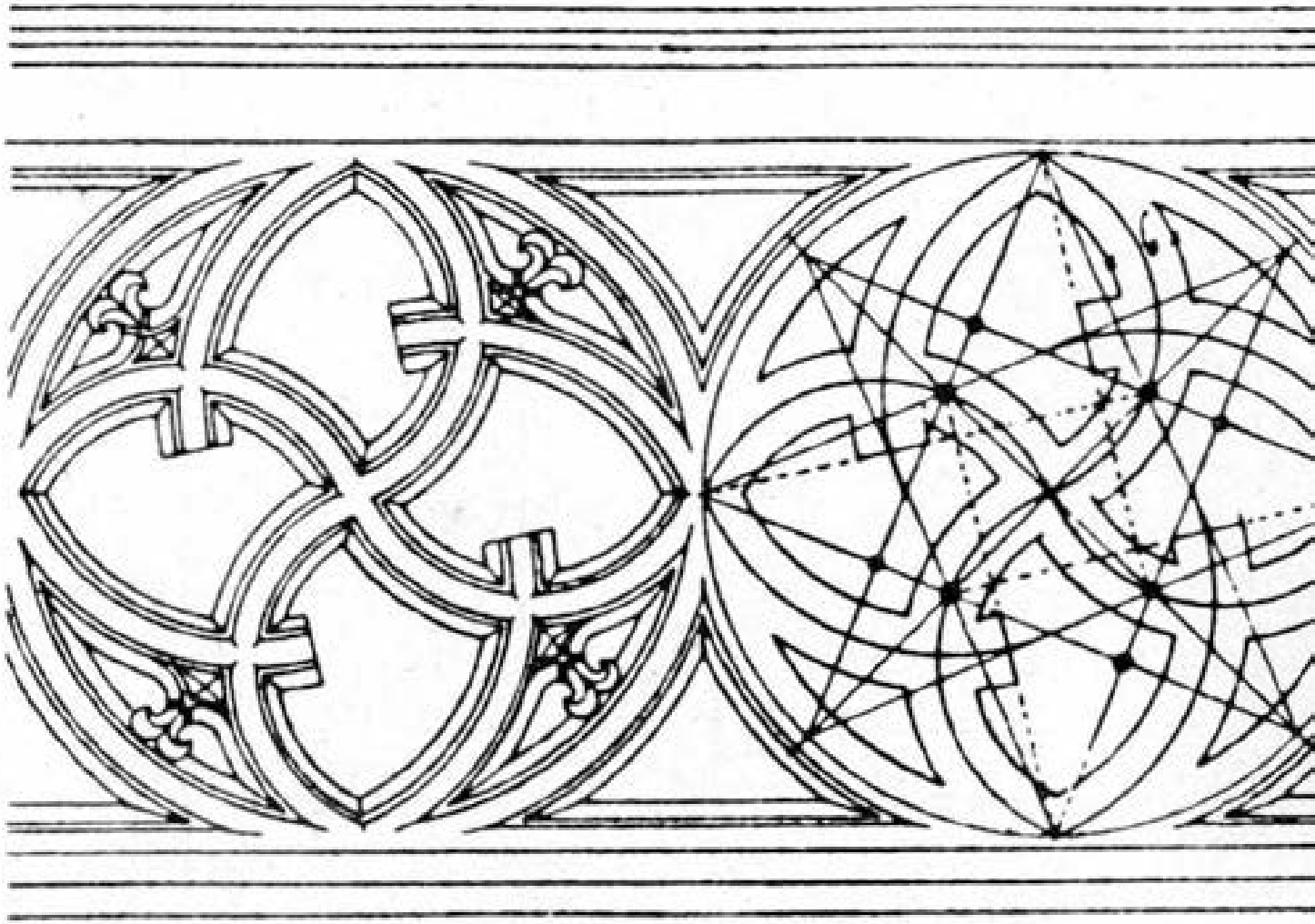

21. Thannhausen: orgonakórus-korlát

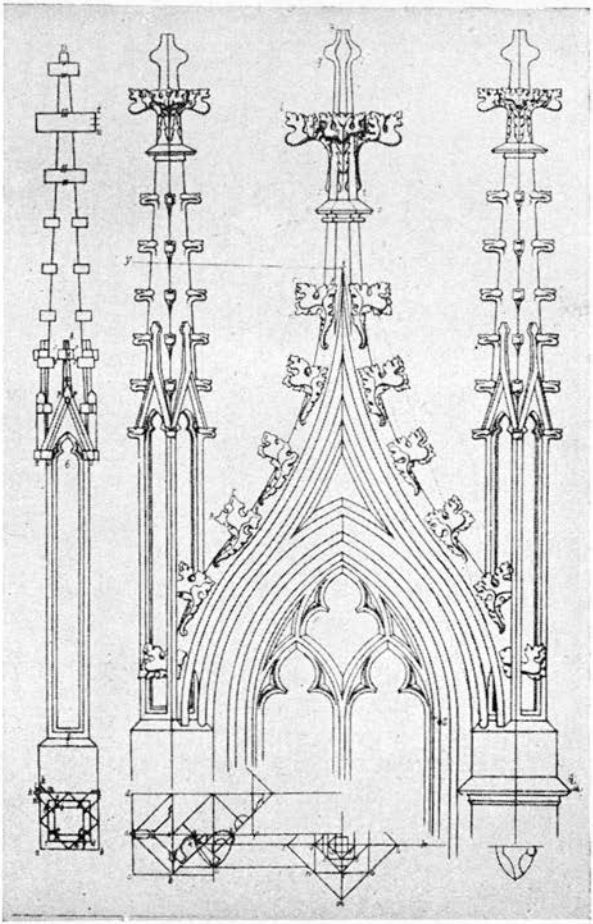

22. *Toronyfi-szerkesztés Roritzer szerint*

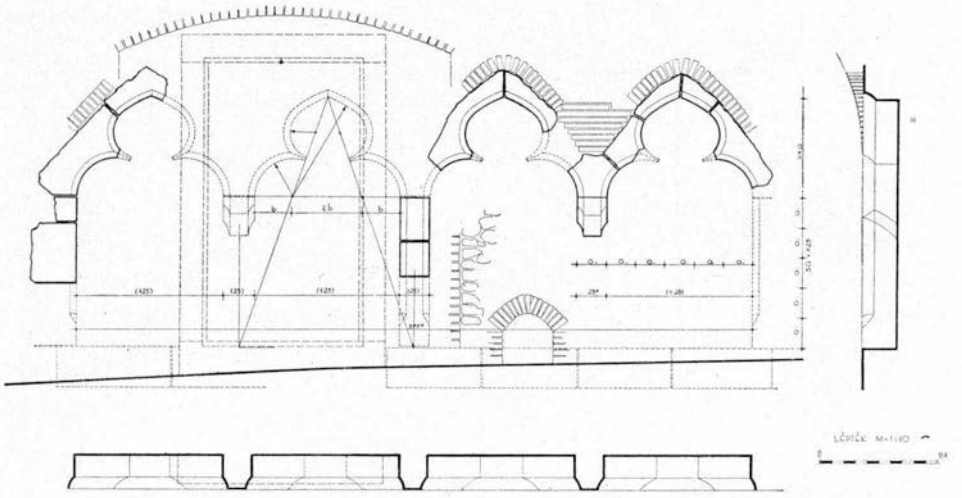

23. Budapest; budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épület déli kapualjában feltárt ülőfülkék

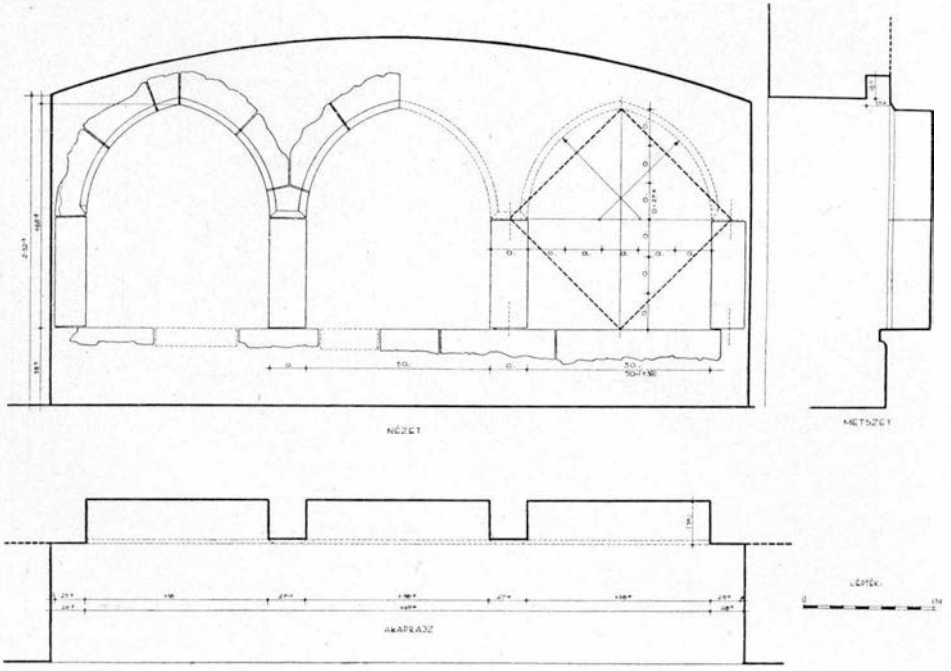

24. Budapest; budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épület északi határfalában feltárt ülőfülkék

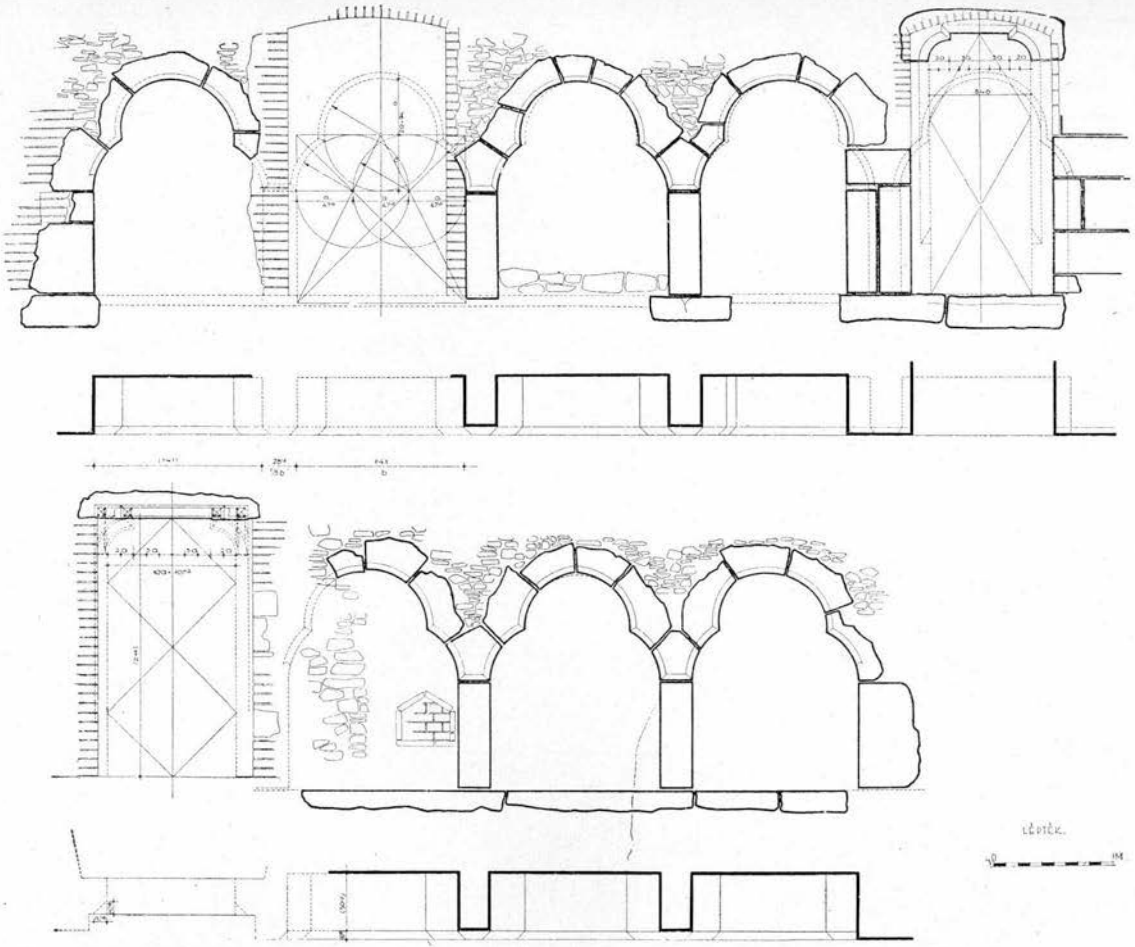

25. Budapest; budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épület északi kapualjában feltárt ülőfülkék

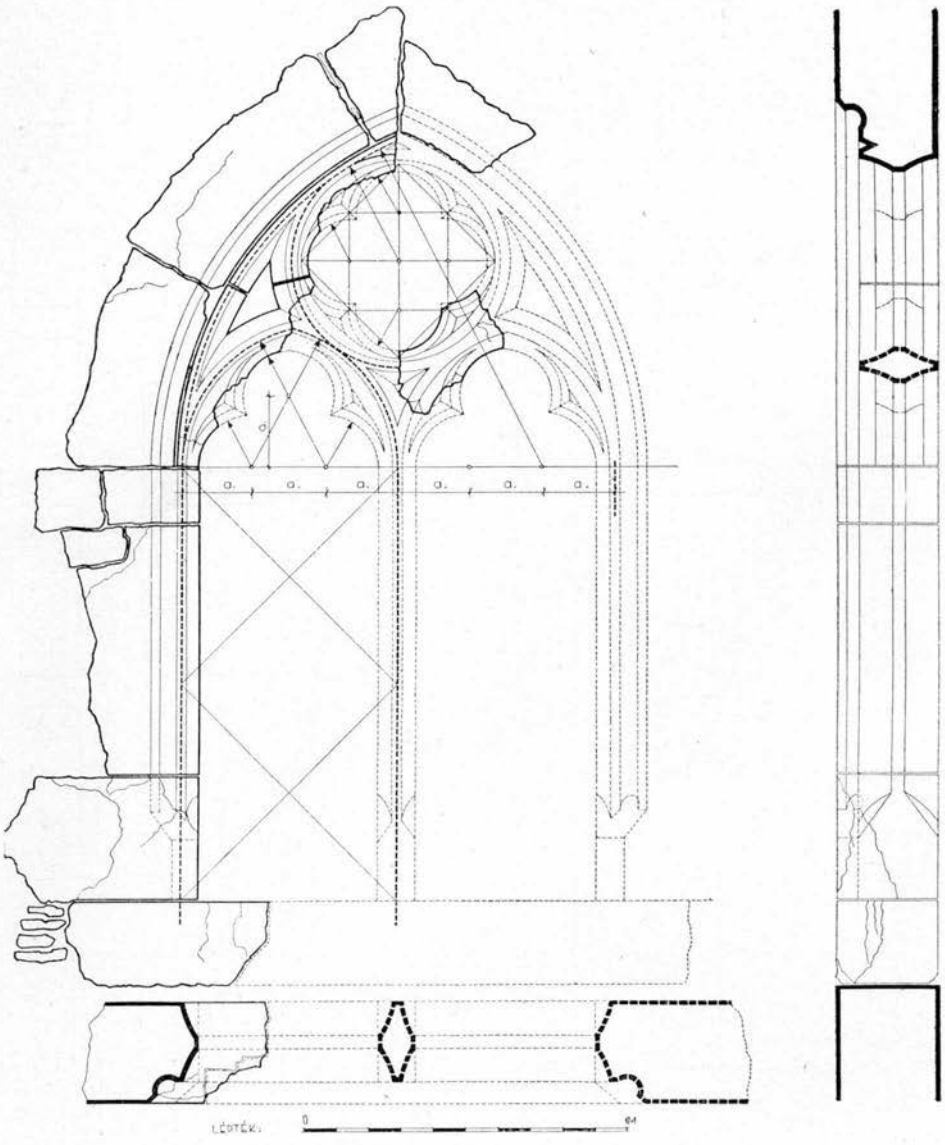

26. Budapest; budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épületben feltárt kőrácsos loggia-nyílás

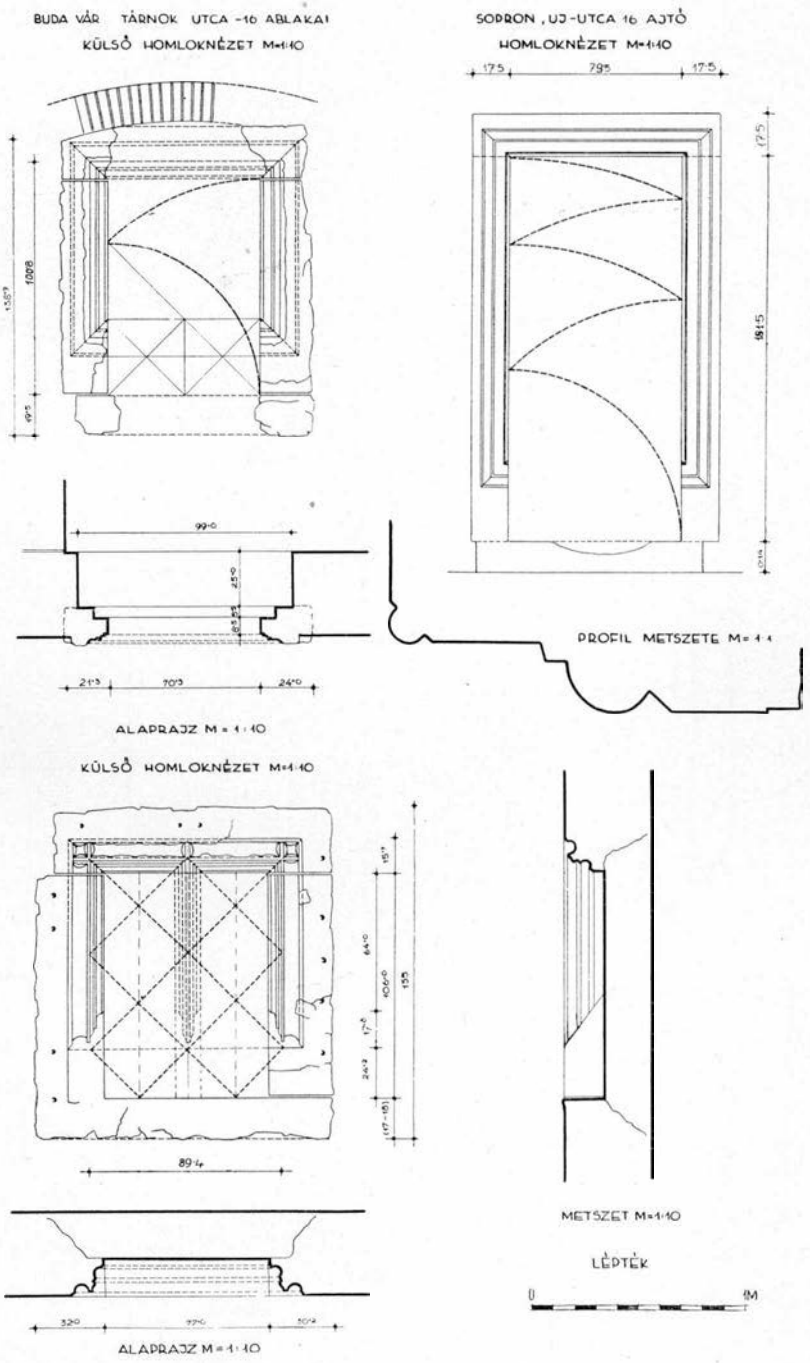

27. Középkori és reneszánsz ajtó és ablak keretelések (Budapest, Sopron)

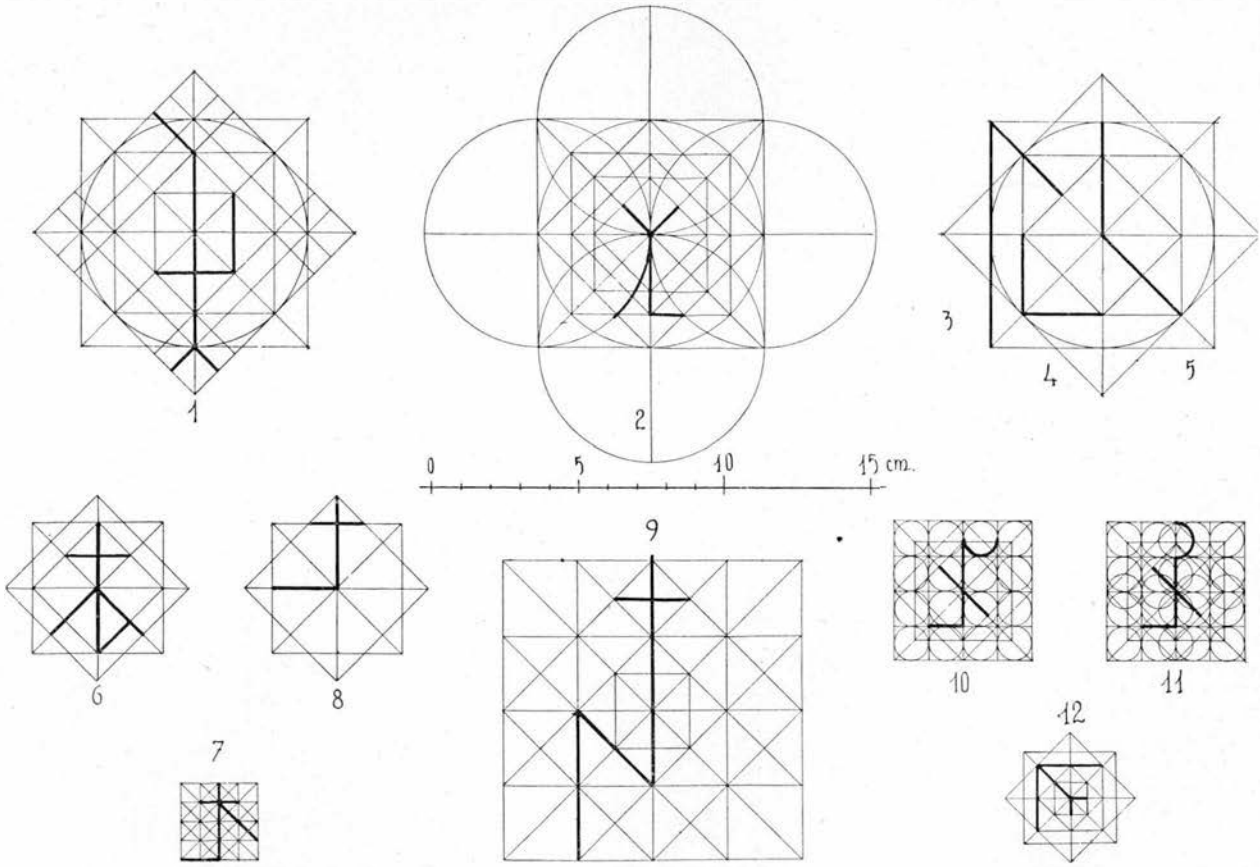

28. Eger: Várszékeseggyház. Gótikus kőfaragóiegyek

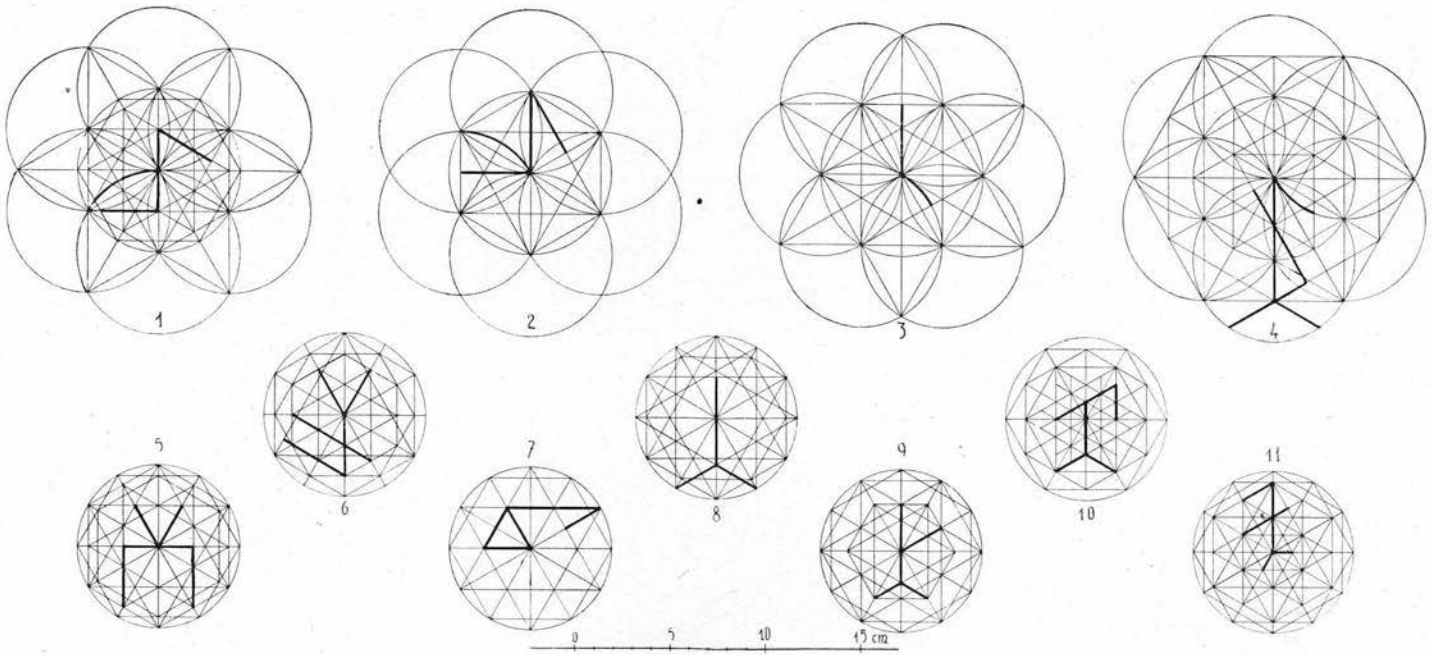

29. Eger: Várszékeskegyház. Gótikus kőfaragójegyek

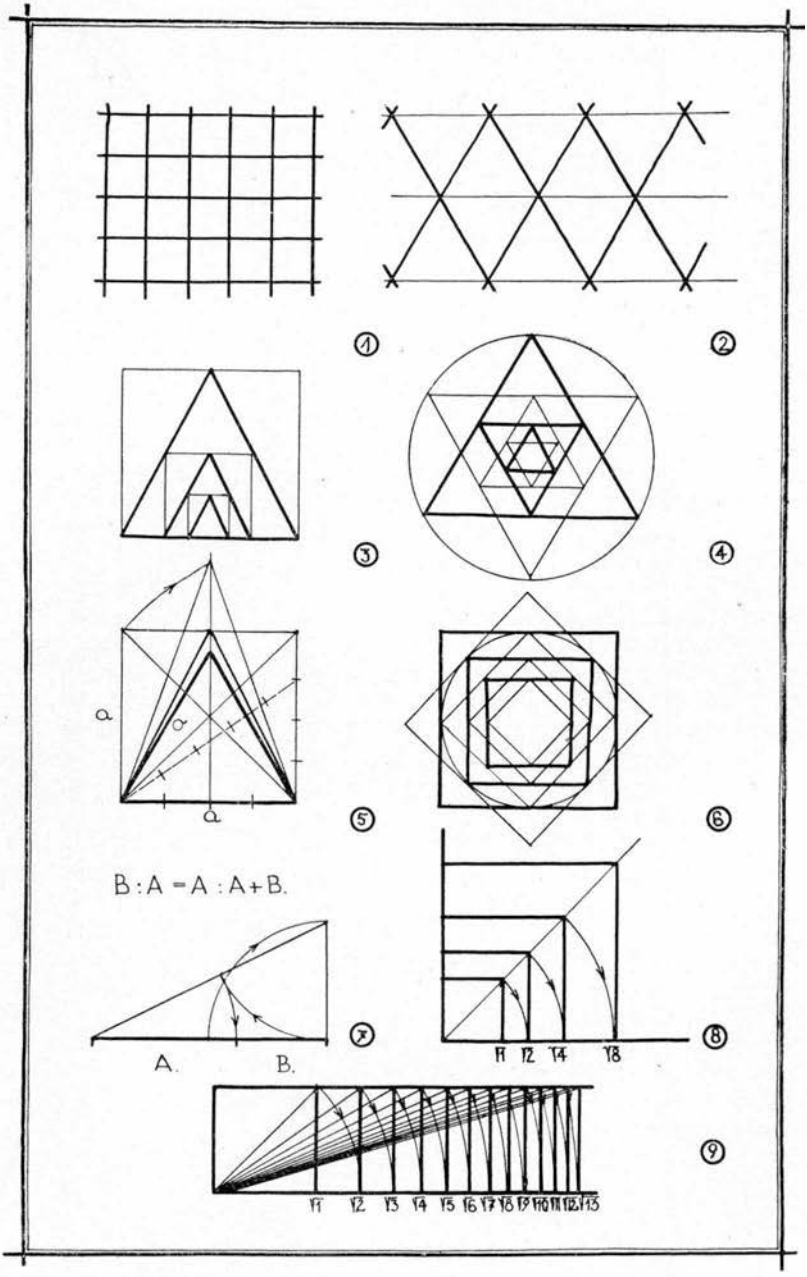

30. Középkori arányhálók és arányozó szerkesztések

A BUDAI SZOBRÁSZAT ÉS A PRÁGAI PARLER-MŰHELY

Írta: GEREVICH LÁSZLÓ

A késő középkori Magyarország művészetének emlékei között a kőszobrászat pusztult el leghamarább A székesegyházakat benépesítő figurák, a portálékban, homlokzatokon őrtálló kőóriások estek elsősorban áldozatul a háborúnak, időjárásnak, nemtörődömségnek, de különösen a múlt század restaurálási dühének. Éppen ezért művészettörténetírásunk e háládatlan témát mellékkérdésként kezelte. Az emlékek jelentékeny része szórványos töredék, melyeknek sokszor származási helyét sem ismerjük. Azonban még ebből a rendkívül hiányos anyagból is az épebb műemlékeink vagy az alaposabban átkutatott területek egyes összefüggő csoportjai válnak ki, melyek alkalmasak arra, hogy a gotikus épületszobrászat történetének kiinduló pontjait képezzék.

Ilyen csoportnak tekinthetők a budavári Mária (Mátyás) templom szobrászatának maradványai is. Művészettörténeti összefüggéseiket és meghatározó szerepüket az építészettörténetben viszont azok az új leletek tisztázzák, melyeket a budavári ásatások hoztak napvilágra. Az addig ismert töredékek legjellegzetesebb darabja néhány szörnyfej, melyek közül kettő aránylag ép[1] és egyazon mester művének tartható. (2, 4. kép) Három további teljesen hasonló technikájú és szellemű szörnyfej töredék («monstrum», «gargol», «monstrum captel», «forma animalis»)[2], monstrum került elő az ásatásokból, két állati szörnyfej és egy emberi arc. (5, 10, 12. kép) Funkciójuk gyámkő és párkánydíszítés volt. A formakezelés és technikai kidolgozás alapján nyilvánvaló, hogy a Mária-templom szörnyfejeinek mesterétől származnak. A csoporthoz további emlék kapcsolódik, a Váralja-utcában lelt és nyilván a palotához tartozó kút töredékei, (14. kép) melynek négy sarkát vízköpő fejek díszítették, de kettő töredékesen még fennmaradt.[3] A férfifej szobrának felépítése, (13. kép) a homlok három részre tagolása, a párhuzamos árkolás, a szem körülmetszése, az arcredők mély völgyei bizonyítják, hogy a szóbanforgó mester további munkájának tekinthetjük. (13. és 12. kép) A vízköpő női fej viszont azt is igazolja, hogy a mester nemcsak torzfejeket készített, hanem a korabeli szobrászat finomabb megfogalmazásait is ismerte. (15. kép) Szobrászata nem volt független a palotaszobrászat legkiválóbb mesterétől, aki a női fejes gyámkövet készítette. Az emlékek korát vizsgálva azokat a XIV. század végére, Zsigmond korára lehetett keltezni.

A szakirodalomból közismert Zsigmond udvari művészetének nemzetközi jellege. Számos oklevél és forrás igazolja német, francia és olasz művészek magyarországi meghívását a XV. század első tizedeiben. De már a XIV. századi igen nagy forgalomra utal Paolo Armanini, Gonzaga Ferenc követének megjegyzése: «Hic vero capitant gentes diversarum manerierum qui procurant

officia, qui beneficia et qui suos nummos a rege...»[4] A régi gazdasági és kulturális irányok mellett egyre jobban erősödik a Csehországhoz fűződő kapcsolat. Az udvaron és egyházon kívül a polgárságot is egyre közvetlenebb személyes érintkezés fűzi Prágához. Például a Magyarországon nagy szerepet játszó felhévizi keresztesek egyik fontos kolostorának magistere, Hédervári János 1383-ban Prágába zarándokol.[5] A polgárok között is gyakran fordulnak elő cseh nevek. Kulturálisan is fontos főpapi állásokban ülnek csehek már a XIV. század végén, így pl. 1394-ben Przivislaus halálával megüresedett budai főesperességet Gurin Miklós visegrádi (Prága mellett) kanonok tölti be, aki a művészetek magistere.[6] A budai várban a Zsigmond-egyházat a cseh kolónia, a cseh udvaroncok látogatták és benne csehül prédikáltak.[7]

Ezeket az adatokat húzzák alá a művészettörténeti vizsgálatok is. A szörnyfej mester stílusát, sőt faragási eljárását és részletmintázását kétséget kizáróan fel lehet ismerni a prágai Dóm dekoratív szobrászatának széles csoportjában. (1, 3, 6, 7, 8, 11. kép) Sőt a budai anyagból visszatekintve, annak alapján világosabban különül el ennek a mesternek kezemunkája a prágai anyagban is. A prágai és a budai szörnyfejeket egész sor éles karakterisztikus vonás köti össze; így a feloldott plasztikai tömeg, aránylag nyers kidolgozás, negatív mély árkok, párhuzamos vésőnyomok. (12, 13. kép) Szétbomló, csavarodó végű lángnyelvekhez hasonló fürtökre bontja a hajat.[8] (1, 2, 3, 4. kép.) A szemek legtöbbnyire gömbszerűek, élesen körülmetszettek, (1, 4, 10, 11, 12. kép) elöl laposak, az orrok hirtelen szélesedők vagy disznószerű gumósak. (7, 8, 10. kép) A homlokot gyakran három részre osztja. Éles árkolás veszi körül a szemeket és vágja el az orr nyergét, a homlokot tehát hullámvonal határolja el. (4, 8, 10. kép) A szájak zsáknyílásszerűek, teljesen formátlanok vagy hullámosak. (2, 7, 8. kép).

Abban a szerencsés helyzetben vagyunk, hogy a prágai Dóm építéstörténetét számos adat világítja meg. Szempontunkból különösen használhatók a Neuwirth által közzétett heti elszámolások 1372—78 között. Ebben az időben olyan szörnyfejek is készültek, melyeknek kőfaragója később Budán is dolgozott. Ismeretesek a kőfaragók nevei is, akik a munkát leszállították, az adatok és faragványok azonosítása eddig azonban nem járt teljes sikerrel.[9]

A páholy első munkái között a prágai Dóm Márton kápolnájában és a sekrestyében[10] már 1360 körül feltűnnek a később Budára vándorolt kőfaragót jellemző disznóalakú fejek. A golyóformájú szemek, a megtört homlokvonal, az orr- és a szájkiképzés hasonló. A torz formák képzelőerőről tanúskodnak, a plasztikai megfogalmazás rendkívül merész, a kivitel durva, darabos, a negatív és a pozitív formákat éles ellentétbe állítja. Ezek a vonások a páholy, azonos stílusirányára mutatnak. Művészetére feltehetőleg hatással vannak a páholyban hasonló feladatokat végző kőfaragók is, így az 1367 előtt elkészült Wenzel-kápolna gyámköveinek mindkét kőfaragója, a maszkok és a torzfejek mestere is.

A később Budára származott kőfaragónak különösen sok munkáját ismerhetjük fel az 1371—72-ben elkészült déli lépcső ötven kis feje között. (1. kép) valamint a sokszögű kórus ablakaiban az ívek csatlakozásánál elhelyezett konzolokban. Ez utóbbiért «Herman habet X gargol quodlibet per VI gr» 1375. dec. 2-án. Opitz leírása alapján is feltehető hogy a kórus triforiumának három stílusa közül az egyiket a későbbi budai mester képviseli. A hasonló faragást mutató négy fej és az északi kereszthajóban két ördögarc lehet az ő munkája 1372—75 között. Ugyanez a helyzet a kórus hat külső támpillér átjárója dekoratív szobrászatánál, ahol disznófej, oroszlán, vadember

és sárkány hozható kapcsolatba stílusával. 1377-ben a számadási könyvekben előforduló nevek, Warnhoffer, Herman cum socio, Michel, Waczlaw és Wenceslaus cum fratre.[11] Ez utóbbiak valószínűleg Peter Parler fiai, Wencel és János. Az említett csoportnál Herman neve mindig előfordul, viszont az azonosítás ellen szól az, hogy 1372—75. március 18-a között nem szerepel a számadáskönyvekben. Az egyes művek összevetése az adatokkal igen nehéz és még a helyszínen kutatóknak sem sikerült. Legyen bár Merten, Sachs, Rudger, Henrik vagy Michel, nem kétséges, hogy egyedül vagy ami még valószínűbb, többedmagával a prágai munkák elvégzése után Budára jött. A budai torzfejek között ugyanis előfordul más mester kezeműve is, de a közös műhelygyakorlat felismerhető pl. a budai várból származó egyik disznófej töredékén is. (9. kép).

A palota és a Mária-templom néhány szobortorzója is az eddigi észrevételek helyességét igazolja (17, 18. kép). A gazdag, lágyan aláhulló plasztikus redőzet, a XIV. század harmadik negyedében még divatos párhuzamos redőzettel, kevésbbé plasztikus formákkal, kaligrafikus drapéria széljátékával szemben a kialakuló új stílust képviseli. Ugyancsak ahhoz a körhöz tartoznak, melynek első emlékeit Csehországban 1390 körüli időre keltezik és Ausztriában, Dél-Németországban, sőt a Rajnavidéken is elterjednek. A budai torzók mentesek azonban a szép madonnák divatos túlzásaitól, tartózkodásukban közelebb kerülnek a természethű ábrázoláshoz. Ez a vonás jellemzi a XIV. század végén kialakult budai szobrászműhely egyéb emlékeit is. Az egyik különösen finom kivitelű Madonna-töredék felfogásban közel áll a női fejes gyámkő mesteréhez. Ez a szobrászműhely Budán tehát igen nagy munkát végzett.

Vizsgáljuk meg a Budára származott kőfaragó stílusának kapcsolatát a Parler-műhellyel. A Wenzel-kápolna idősebb kőfaragói mellett tanult leginkább, azonban hatása alatt állott annak a kitűnő művésznek, aki a sokszögű kóruszáródás külső támpillérén (3. kép) és a kórus és a kereszthajó triforiumán elhelyezett maszkokat készítette. Ebben a korszakban a naturalisztikus jellemvonásokat a gotikus realizmus szükségszerű előkészítésének tekinthetjük. A mestert a naturalizmus és a felület egészen reneszánsz finomságú kidolgozása jellemzi. Ezeket a fantasztikus alapformákat, eltorzult vonásokat utánozza néha a motivumok részleteiben is a kisebb tehetségű, durvább mester. A formáknak ezt a simaságát és részletező kidolgozását a triforiumon különösen Radecz Wenczel, Parler Peter és Arrasi Mátyás mellszobrain, valamint Parler Peter hiteles művén, I. Ottokár síremlékén találhatjuk meg ismét. A tumbák állataival összehasonlítva Peter Parlernek tulajdonították a kórus felső triforiumának néhány remek természethű állatalakját, így az oroszlánt, a medvét, a lovat, az egyszarvút, a szarvast, az északi alsó triforium legnyugatibb maszkját, a Wenczel-kápolna faunját és a kincstárban a bagoly-konzolt. Ez utóbbi (11. kép) nagyszerű állatfej szemének kidolgozása, a síkkal elvágott gömb élesen körülmetszve, a bagoly tollát érzékeltető párhuzamosan hullámzó árkok, a véső nyomai világosan mutatnak rá, hogy a szörnyfej kőfaragóját milyen kapcsolatok fűzik a sima felületű torzfejek (3. kép), de különösen a bagolyfej (11. kép) mesteréhez, aki lehetséges, hogy maga Peter Parler volt.[12] A dómon és a régi városi híd tornyán[13] bujkáló furcsa szörnyvilág páratlan a maga nemében, Peter Parler fantáziájában születhetett. Ő irányította a sok felől jött és több stílusban dolgozó kőfaragót, akiket számos technikai sajátosság, a kidolgozás hasonlósága köt össze. A különböző szörnyek és állatok elképzelésében egység uralkodik és az első művektől kezdve fejlődés mutatható ki. Ez a prágai páholy egysége és fejlődése. Az építészeti díszítésből, gyámkőből, záró

kőből indul ki ez a szobrászat és ebből fejlődnek ki a triforiumok mellszobrai is.

Művészettörténetileg a szörnyfejek szerepe nem érdektelen. A XIV. századi megmerevedett stilizált gotika formáinak rombolása, kiszabadulás a régi kánonokból, merész és szabad kísérletezés, a formák kötetlen alkalmazása jellemzik, ami annál meglepőbb, hogy sokszor szerény tehetségű, egyszerű kőfaragók munkája. E szobrászat alapját a valóság egy-egy szenvedélyesen eltúlzott formája alkotja. Ez a merész újítás jellemzi a páholy szobrászatának monumentális emlékeit, a síremlékeket és a triforium mellszobrait, az új realista művészet első és legérettebb alkotásait Észak-Európában. A felületnek ez a tökéletes kidolgozása, anyagszerű jellemzése, amely pl. Radecz rektor mellszobrán látható, Sluter és körén kívül csak az olasz quattrocentóban válik általánossá. A Parler-műhely családi kapcsolatain keresztül egész Európát, de különösen a német nyelvterületet hálózta be, így a fejlődés legújabb eredményeivel rögtön kapcsolatba került.[14]

A kifejezés eltúlzása, a deformálás és a gotikus realizmus Prágán kívül Budán is együtt jelentkezik. A budai torzfejes kút két vízköpője (13, 15. kép) mutatja, hogy a szörnyfejek faragóját mindkét vonás jellemzi. A női vízköpő fej (15. kép) kapcsolata a prágai triforium mellszobraival nyilvánvaló (16. kép). Budán a gotikus realizmus legkitűnőbb alkotása a női fejes gyámkő. Mestere a Zsigmond-kori szobrászat legkiválóbb tehetsége lehetett, viszont a szörnyfejek szerényebb kőfaragójától is képviselt művészeti irányhoz tartozhatott. Erre megint a palotakút női fejes vízköpője hívja fel a figyelmet, amely hasonlít a gyámkőhöz. A szörnyfejek művészettörténeti jelentősége tehát jellemző, de nem jelentékeny. Jelentékenyeb ek azok a következtetések, amelyeket a prágai kapcsolatból lehet a budai építészetre és különösen a vár történetére vonni.

A Mária-templomot 1255—69 között emelteti IV. Béla Budavár felépítésekor, a tatárjárást követő nagy építkezési tevékenység idejében. A munkák szervezői elsősorban domonkosok voltak, akik a királyi család teljes bizalmát bírták. A rend egyik központja Buda volt, ahol 1254-ben nagygyűlésüket tervezik. Ezek a történeti körülmények magyarázzák a templom alaprajzát is, amit eddig nem származtattak helyesen. Az új rend korai alaprajzi típusainak egyike a tízszög hét oldalával záródó szentély és az egyenes záródású mellékszentélyek egy időben jelennek meg Budán és pl. a Strassburg-i domonkos templomon. A bazilikális templomot csarnoktemplommá építik át a XIV. század végén és ennek az átépítésnek díszítésében játszott a prágai szörnyfejmester jelentős szerepet.

A történeti helyzet egészen valószínűnek, sőt szükségesnek tünteti fel előttünk ezt a művészeti kapcsolatot Prágával, amely sohasem szakadt meg az Anjou- és Luxemburg-ház között, de az 1372-ben meginduló eljegyzési tárgyalásokkal felélénkült és Zsigmond uralkodásával természetesen igen elmélyült. Először Magyarország az adó fél és a Kolozsvári testvérek lovasszobra nem marad hatástalan a prágai műhelyre sem.[15] A valószínűségeket mérlegelve, a prágai kőfaragók a kórus befejezése, tehát 1385, június 12. után jöhettek Magyarországra. A műhely első generációja ekkor 60 év körüli mesterekből állhatott, akiknél valamivel fiatalabb lehetett a szörnyfejek kőfaragója, amit a Vencel kápolna mestereitől való függése tesz valószínűvé. A kápolna két főmestere ugyanis részben eredetibb, mint ezt a kis konzolfejeken láthatjuk, részben sokkal antikizálóbb, mint azt a «Faunmask» és a «Vad ember» mutatja. A szörnyfejmester a 60-as években már valószínűleg

dolgozott a Dómon, de a 70-ben készült déli lépcsőn már biztosan. Ebből következik, hogy a 80-as évek vége a legkésőbbi terminus, amikor Magyarországra jöhetett társaival. Semmiesetre sem valószínű, hogy később, öregebb korában jött volna Budára, már itteni munkáinak viszonylagos nagy száma is ennek mond ellent. Az 1387—88 körüli áttelepülést más adatok, de történeti helyzet is valószínűsíti. A prágai kapcsolat elmélyülésénél ugyanis elsősorban Zsigmond személyes szerepére gondolhatunk. Nagy Lajos és IV. Károly, majd Vencel viszonya nem egyenletesen jó. Az 1372-ben felmerült házassági terv 1379-ben eljegyzéssel folytatódott, de a király halála után beállott zavaros viszonyok nagyobb építkezések megindításához kevéssé voltak alkalmasak. Ez idő alatt Zsigmond többször megfordul Prága és Buda között, míg 1386 őszétől kezdve az ország irányítása az ő kezébe kerül és Budát fővárosának kezdi tekinteni, amely még az ősszel megnyitotta előtte kapuit. Valószínűleg ettől az időtől kezdve foglalkozik a budai palota továbbépítésének tervével, amelynél a gyermekkora óta látott nagy prágai Dóm és hídtorony építkezései lebeghettek szeme előtt. Ezt a valószínű időpontot továbbá Windecke krónikájának egy adata is alátámasztja,[16] mely szerint a Mária-templom tornya 1384-ben beomlott. Nyilván a templom újjáépítését ez a pusztulás indokolta. «...also man zalt von gotes geburt 1300 und 84 jore an dem sondag, also man singet exurge. do sang ein priester sin erst messe in unser lieben frouwen kirchen zu Ofen is der pfarren; do viel der kirchthurn nider und was vil volks in der kirchen, und beschach nie keinem menschen kein leit zum tode.» Bár a krónika évszámai sokszor megbízhatatlanok, de miután az építkezésre más vagy ellentmondó adat nincs, viszont a műformák és a szobrászati dísz ez időszaknak felelnek meg, különösen pedig azért, mert a templom restaurálásánál végzett kutatás bebizonyította, hogy valójában a torony szakadt le, a híradás hitelességében nem kell kételkednünk. A templom újjáépítése rövidesen megindulhatott, de mire az új boltozatokhoz, párkányokhoz értek, eltelhetett néhány esztendő. A Mária-templom szobrászatának vezető mestere készítette a Mária-kaput, amit közvetlenül a toronybeomlás után kezdhettek el. A Mária-kapu régiesebb, közvetlenebbül kapcsolódik a klasszikus gotika szobrászatához és a prágai műhely eredményeit megelőző stílusfokon áll. A próféták fejei a prágai síremlékek arcaival rokonok és bár közvetlen kapcsolatban nincsenek, közös származásra mutatnak.

A prágai kőfaragó munkáinak azonosítása alapján a következő építészettörténetileg fontos megállapításokat tehetjük. A Mária-templom restaurálását és a budai palota továbbépítését feltehetőleg egyazon műhely végezte, de legalább is mindkettőn dolgoztak ugyanazok a kőfaragók is. Ez a munka legkésőbb a XIV. század 80-as éveinek végén indulhatott meg, mert hiszen stílusa a századfordulóra elenyészik.

A budai palota XIV. századvégi építkezéseiről semmit sem tudtunk. Az irodalom megegyezett abban, hogy a Zsigmond-kori építkezéseket a XV. század második évtizedére helyezze elsősorban Windecke híradása nyomán. «Also zoch der konig gon Ofen in Ungern in dem vor geschriben datüm des jors. und lag do sin buwe, wann er gar einen costlichen buwe liess machen, wann ich mein, das ie kein mönschenbilde einen solichen weudelichen nützlichen kostlichen buwe... [17]

Az új összefüggésből most már nyilvánvaló lett, hogy a budai palotán még a XIV. században a 80-as évek végén kezdenek dolgozni és ez a munka talán csak a századforduló utáni zavarok és Zsigmond külföldi utazásának idején szünetel. Nem cáfolja ezt a Windecke krónika megjegyzése sem, melyből

a leghitelesebb szöveg alapján éppen az olvasható ki, hogy a Zsigmond által építtetett palota 1419-ben már áll «... und lag do sin buwe...»[18] Az építkezések az összefüggések megvilágításában nem a Zsigmond-tornyon kezdődhettek, melynek alapozása 1390 előtt nem történhetett az alapfal beásásában lelt Zsigmond-dénár alapján, hanem valószínűleg Nagy Lajos-kori épülethez kapcsolódó lakószárnyon vagy a Friss Palotán.[19] Az építkezésekben a prágai kőfaragóknak is komoly része lehetett.

Zsigmond-kori szobrászatunk és építészetünk megítélésében ezt a hatást is tekintetbe kell vennünk, hiszen a budai torzfejek kisugárzása Kassán is megjelenik a XV. század elején, de korszerű, átalakult formában és nem olyan frissen, elevenen, mint Budán. Nem maradt mentes ettől a hatástól a kőszegi Jakab-templom egyik disznófejű torzfeje sem a XV. század elejéről, mely a diadalív jobboldalán látható. A Parler-műhely eredményeinek szolgai másolására is van példánk, mint pl. az egyházasgellei templom szentségháza mellszobrán. (19. kép).[20] A budai példa azonban már Prága és Buda hasonló irányú művészeti törekvéseit kapcsolja össze az új, XV. századi realisztikusabb művészet eléréséért. E rövid vázlat igyekezett bemutatni azt, hogy egy művészeti kapcsolat szélesebb keretű, több szempontból történő értékelése sokszor nagyobb horderejű történeti, építészettörténeti vagy kulturális összefüggésre deríthet fényt. A budai palota Zsigmond-kori nagyarányú építkezéseinek megindulását sokkal korábbi időpontra valószínűsíti ez a művészeti kapcsolat és igy a további kutatásokat helyesebb irányba terelheti.

[1] *Horváth H.:* Buda a középkorban. Bp. 1932. 44—45. old.
Horváth H.: A Fővárosi Múzeum kőemlék tárának leíró lajstroma. Bp. 1932. 33. old.
Horváth H.: Középkori budai fejek. Bp. 1941. XIII. tábla.
ifj. Csemegi J.: Adatok a budavári főtemplom középkori építéstörténetéhez. Tanulmányok Budapest multjából VIII. 1940. 152—53. old.

[2] Ilyen neveken fordulnak elő a legfontosabb középeurópai páholy, a prágai dóm elszámolásaiban. *J. Neuwirth:* Die Wochenrechungen und der Betrieb des Prager Dombaues in den Jahren 1372–1378. *J. Opitz:* Die Plastik in Böhmen zur Zeit der Luxemburger. Prag 1936. 32. old.

[3] *Horváth H.:* Buda a középkorban. 29. old. *Horváth H.:* Budai kőfaragók és kőfaragójelek. Bp. 1935. 28—30. old. XV. tábla 4., 5. ábr. *Horváth H.:* A Fővárosi Múzeum kőemléktárának leíró lajstroma. Bp. 1932. 21. old. *Horváth H.:* Középkori budai fejek. Bp. 1941. XXV. tábla.

[4] *Thalloczy L.:* Mantovai követjárás Budán. Bp. 1905. Függelék 110. old.

[5] Buda 1383. június 27. Héderváry család oklevéltára II. k. 337—38. old.

[6] Róma 1394. május 25. Veszprémi II. CCCLXV. 295—96.

[7] *Schier Xistus:* Buda Sacra. 58. old.

[8] Csemegi József szóbeli közlés alapján értesített, hogy kéziratban felvette azt a hasonlatosságot a Meduzafejes gyámkövek és a Dóm, valamint Károly-híd torzfejei között. Csemegi József, valamint Horváth Henrik utalnak a Gara-kápolna Parler-hatására.

[9] A szörnyfejekkel legrészletesebben Opitz foglalkozik, akinek adataira a továbbiakban elsősorban támaszkodunk i. m. 31—66. lapokon. Ugyanitt az irodalom részletes felsorolása 133—147. lapokon.

[10] Ahogy a reprodukciók alapján meg lehet ítélni.

[11] *Opitz* i. m. 65—66. old.

[12] Ez utóbbi három készítésének legalább vázlatát tulajdonítja Peter Parlernek. *Opitz* i. m. 147. old. 155. jegyzet.

[13] *K. Novotny—E. Poche:* Karluv Most 1947. Részletes irodalom 138—140. old.

[14] *A. Stix:* Die Monumentale Plastik der Prager Dombauhütte um die Wende des XIV und XV Jahrhunderts. Kunstgeschichtliches Jahrbuch der K. K. Zentral-Komission II. 1908. 69—132.

old., *E. W. Braun:* Biographisches über Henrich Parler von Gmünd den Jüngern. Repertorium für Kunstwissenschaft. 1923. 287—89. old. *K. Chytil:* K. Rodopisu Mistru Gmünskych. Památky Archeologické. XXXV. 1926—27. 69—79. old.

[15] *Balogh J.:* Márton és György kolozsvári szobrászok. Kolozsvár 1934. 55—57. old.

[16] *W. Altmann:* Eberhardt Windeckes Denkwürdigkeiten zur Geschichte des Zeitalters Kaiser Sigmunds. Berlin 1893. 12—13. old.

[17] *Altman—Windecke* i. m. 109. old.

[18] A gothai levéltár sokkal romlottabb szövege «lag» helyett «richt» ír, ami lényegesen más értelmezést kíván meg. Menckeni korábbi rosszabb szövegkiadásának hibás értelmezése fut végig később is a budai várral foglalkozó irodalmon. *Horváth H.* szerint 1418-ban kezdik a palotát építeni. Zsigmond király és kora. Bp. 1937. 107—109. old. Ezt a felfogást képviseli Salamon Budapest története. 1885. III. 267. old. és Rupp J. Engel és J. Aschbach szerint is ekkor (1419. febr.) buzgón dolgoztat a palotán. II. k. 400. old. Divald K. valamivel korábbi időpontra, Zsigmond boszniai győzelmei után helyezi a palota építkezéseit,a melyek 1412-ben érik el tetőpontjukat. Budapest művészete a török hódoltság előtt. 117. old.

[19] Valószínűleg nem ez a torony az, hanem az István-torony az, amely a krónikákban szerepel. 1388-ban Zsigmond menekülése alkalmával kötéllel ereszkedik le a toronyból. *H. Cardauns:* Forschungen zur Deutschen Geschichte. Göttingen. 1876. Chronik über Sigmund König von Ungarn. 341. old.

[20] Genthon István szíves közlése.

1. Szörnyfej a Vid székesegyház déli lépcsőjének keleti oldaláról

3. Dombormű maszk a prágai Szent Vid Székesegyház kórusának külső támpilléréről

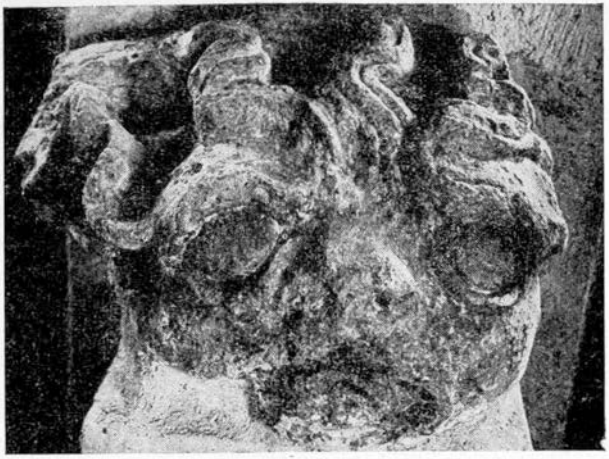

2. Szörnyfej a budavári Mária templomból

4. Torzfejes gyámkő a budavári Mária templomból

5. Állatfejes gyámkő a budavári palotából

6. Állatfej a prágai Szent Vid székesegyház déli lépcsőjéről

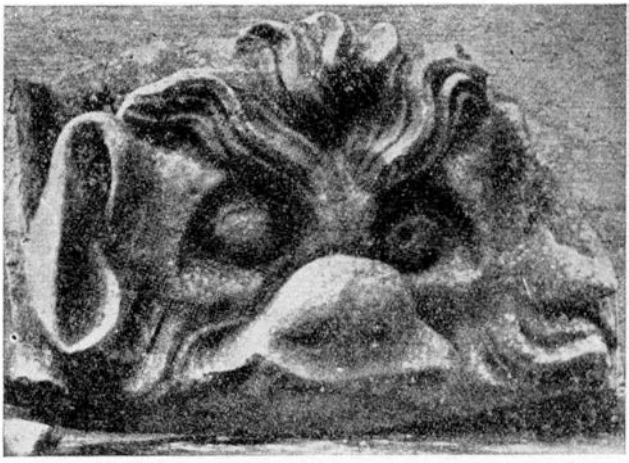

7. Szörnyfej a prágai Szent Vid székesegyház kórusának templompilléréről

8. Szörnyfejes gyámkő a prágai Szent Vid székesegyház kórusának ablakáról

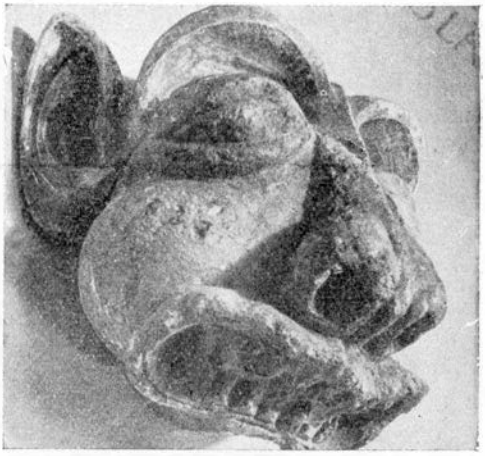

9. Szörnyfej töredék a budavári palotából

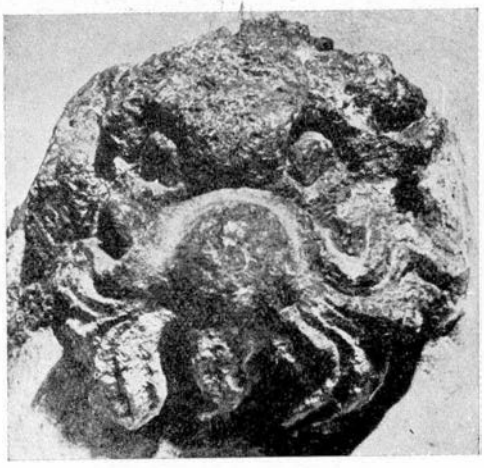

10. Párkánydíszítő szörnyfej a budavári palotából

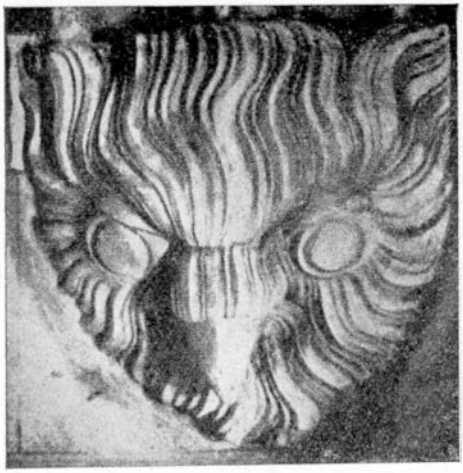

11. Bagolyfejes gyámkő
a prágai Szent Vid székesegyház kincstárából

12. Torzfejes gyámkő a budavári palotából

13. Vízköpő a budavári palota szökőkútjáról

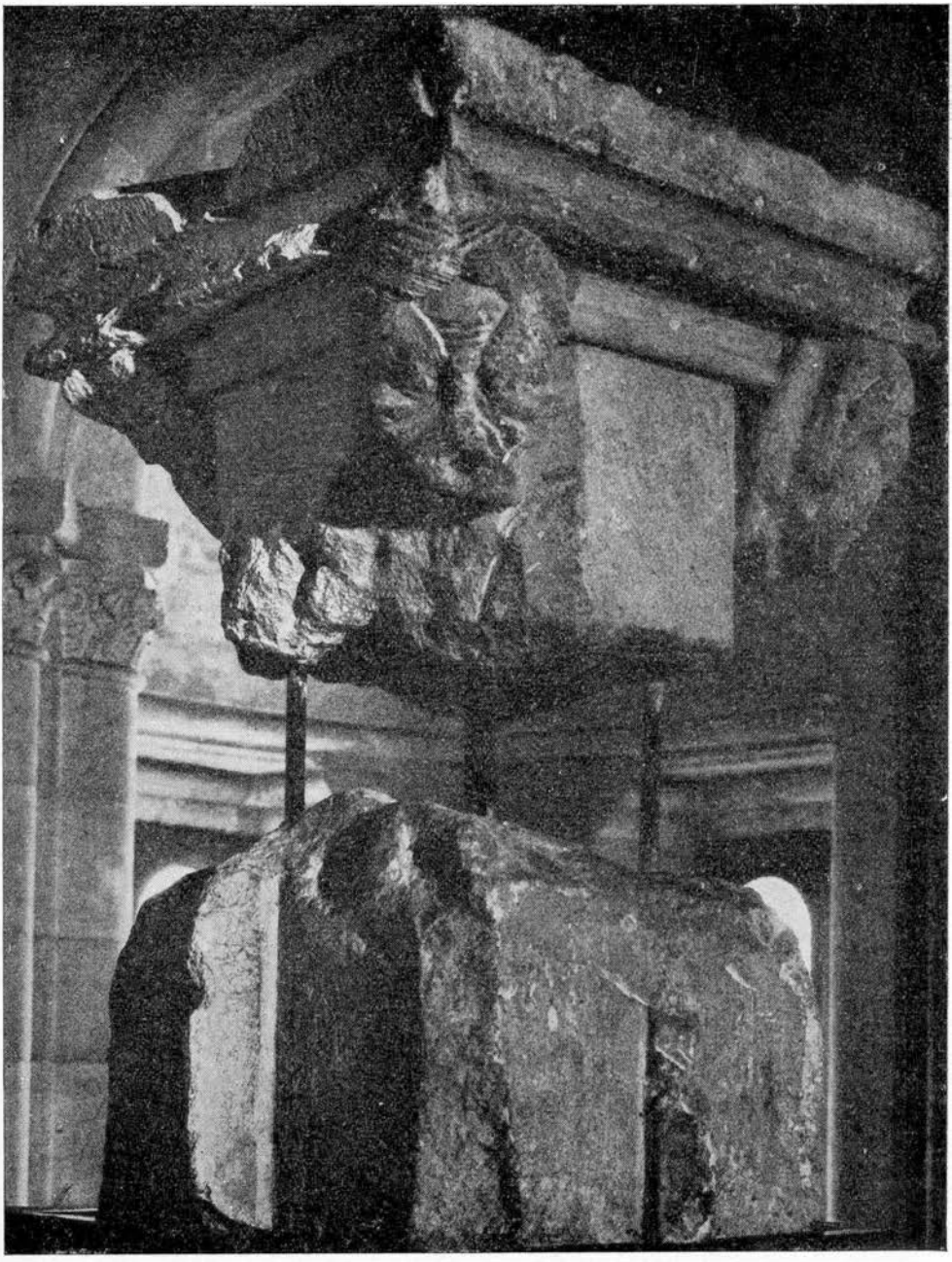

14. Szökőkút töredéke a budavári palotából

15. Vízköpő a budavári palota szökőkútjáról

16. Pfalzi Anna mellszobra
a prágai Szent Vid székesegyház alsó triforiumáról

17. Madonna szobor torzója a budavári palotából

18. Női szobor torzója a budavári palotából

19. Király mellszobor az egyházasgellei szentségházról

A KÉKEDI MELCZER-KASTÉLY

Írta: H. TAKÁCS MARIANNA

Magyarországon a XVI—XVII. században a nemesi lakóépületek új típusa alakul ki, mely mintegy áthidalóként jelentkezik a tisztán védelemre berendezett vár és a falusi *curia nobilitaris* között. A Mohács utáni korszak történelmi körülményei új követelményeket támasztanak a nemesi lakóhelyekkel szemben. A feudális urak, akik a megerősített várakat már jórészt elhagyták, most újból arra kényszerülnek, hogy lakóhelyeiket, legalább is bizonyos mértékben, megvédhetővé alakítsák. Az elaggott középkori várak nem felelnek meg a modern követelményeknek, még a hadi igényeknek sem. Az allodiális gazdálkodás kiterjedése szükségessé teszi, hogy a várakkal bíró feudális nagyurak is építsenek kastélyokat, melyek egy-egy nagykiterjedésű vártartomány falvait biztosítani tudják.[1] A középnemesség számára ugyancsak létkérdés, hogy a Ferdinánd és Zápolya között dúló pártvillongások, a nagy hadi vállalkozások és helyi csatározások idején némi védelmet nyerjen. A falusi kúriák azonban, melyek igen szerény igények kielégítésére készülnek és ritkán épülnek kőből,[2] a kor zűrzavaros viszonyai következtében nem nyújtanak megfelelő védelmet. A török ritkán támadott meg jól megépített helyet, míg a szabadon álló, védelem nélküli falvakat és majorokat a kóborló csapatok egymásután feldúlták. Érthető tehát, hogy a birtokos házanépe és jobbágyai számára is szükségessé válik a megfelelő védelemről való gondoskodás. A régebbi, néhány helyiségből álló *curia nobilitaris*-t kibővítik; fallal, vizesárokkal, bástyákkal, kapuval, őrségnek alkalmas hellyel veszik körül. A végvárakat palánkkal, sövénykerítéssel erősítik. A törökök pedig hadicéljaik számára sajátos sövény, palánk és föld erősségeket emelnek.[3] Északkelet-Magyarországon az építőtevékenység főként a kastélyépítészetben jelentős. Számtalan komoly művészi értékkel is rendelkező kastély épül a XVI. század közepe óta Zemplén, Abaúj, Sáros, Szepes, Bereg és Zólyom vármegyék területén. Ezt elősegíti a nyugati részeknél arányosabb birtokmegoszlás is. Nyugaton nagyobb területek vannak egy kézen, nem indul meg a kisnemesi családok vagyoni felemelkedése, melyre az északkeletmagyarországi, felvidéki és partiumi részeken annyi példát találunk. Ez utóbbi területeken már a XVI. században erősödik a városi kultúra, virágzik a kereskedelem. A nemes urak nem átallanak szőlőműveléssel, borkereskedéssel foglalkozni. A városok közelsége révén fellendül a Lengyelország felé irányuló kereskedelem, az allodiális gazdálkodás terjedése révén pénzjövedelmüket fokozzák. Mindez a tőke felhalmozódását eredményezi, ami kedvez az építőtevékenységnek. Észak- és Északkelet-Magyarországon a nemesi családok és a gazdag kereskedőfamiliák életformája között több a közös vonás, mint nyugaton vagy az Alföldön.[4]

A XVI—XVII. században épülő észak-, északkeletmagyarországi kastélyok rendszerint olasz hatást tükröznek. Alaprajzukat már nem a szükségszerinti toldások alakítják, hanem tagoltak, szabályosak és áttekinthetőek. Homlokzati kiképzésük egységes, bár díszítésben egyszerűbb ízlést követnek, mint itáliai vagy akár ausztriai rokonaik.[5] Zárt egységüket belső udvar rendszerint nem bontja meg. Gyakoriak az egy tömbben hagyott kastélyok, sarkaikon 2—4 bástyatoronnyal. Ezen a vidéken nem követik a nyugati típust, ahol a régi várak sokszor zárt udvart kerítenek, melynek komorságát a XVI. században gyakran olasz mintára, árkádos, loggiás folyosókkal bontják meg.[6] A XVI—XVII. század folyamán Nyugat-Magyarországon több loggiás udvari folyosójú kastély épül csak úgy, mint Ausztriában vagy akár Lengyelországban. Belső udvarral, árkádos folyosóval rendelkező kastélyt vagy várat Északkelet-Magyarországon nem ismerünk,[7] ennek a típusnak szinte egyedülálló előfordulása az alsókékedi (ma Kéked, Borsod-Abaúj-Zemplén m.) Melczer-kastély.

A kastély régi volta első tekintetre szembetűnő, annak ellenére, hogy az egymást követő átépítések többé-kevésbbé megváltoztatták az eredeti elgondolást. Kéked a XVI—XVII. század felvidéki életében is igen fontos szerepet játszó Kassa közelében fekszik, évszázados melegfürdője van,[8] melyet különösen a múlt századtól kezdve erősen látogattak. Ez valószínűvé tenné, hogy topográfiai irodalmunk bővebben foglalkozott a kastéllyal. Hozzájárult még fentiekhez az a helybeli hagyomány is, hogy a kastély régi része és a hozzátartozó, ma barokk formában fennmaradt kis templom még Mátyás idejéből való és hogy az itteni kénes meleg források vizében maga Mátyás király is fürdőzött. Ennek ellenére érdemleges említése a régi irodalomban nem található, az újabb topográfiai kézikönyvek pedig helytelen adatokat ismertetnek a kastéllyal kapcsolatban.[9]

A kékedi birtok okleveles anyagunkban már a XV. század második felében előfordul. A Melczer-levéltár kiadott anyagában, mely a jelentősebb okmányokat a XV. századig bezárólag közli, 1464-ben szerepel ugyan Kékedi Imre,[10] de a kékedi kastélyról egyetlen esetben sem történik említés. A birtokról és tartozékairól majd igen sok szó esik a XVI. század folyamán; a kastély azonban először 1580-ban fordul elő az okleveles anyagban; pontosabban csak a XVII. század elején, készült átiratból ismerjük azt az adatot, amely szerint az 1000 forintot érő kékedi kastélyt Kékedy György öccsétől megvásárolja.

A Kékedy családról elszórtan, de eléggé bő adatanyagot találtunk forrásainkban. Eszerint a Kékedyek Mohács után a nemzeti király pártján álltak. Ott találjuk a család tagjait Zápolya oldalán, majd később az erdélyi fejedelmek környezetében. Kékedy László Czéczei Lénárt alatt a kassai végheljeket őrizte 1535-ben, Kékedy János, Perényi Péter kapitánya — ugyancsak János király pártján — 1537-ben Tokaj ostrománál a Tiszába fulladt. Kékedy Györgyről már bővebb adataink vannak. 1603-ban országos pénztárnok, 1605-ben, egyes adatok szerint, abaúji főispán. Bocskai fejedelem ügyében járt a portán akkor is, amikor 1605-ben meghozta számára az athnamét a szultántól.[11] Tekintélyes ember volt, jelentékeny személy a megye életében, a nagyhatalmú munkácsi főúrral, Mágócsy Ferenccel küldte őt Forgách és Dóczy a hajdúkat lecsendesíteni.[12] 1608-ban aranysarkantyús vitéz lett a pozsonyi országgyűlésen, ahol több ízben is megjelent a megye képviseletében. 1620-ban már fia, Balázs kap Bethlentől birtokot. I. Rákóczy György hadjárata idején is az erdélyi fejedelmek mellett áll, Kassa bevételének évében 1644-ben a

fejedelem György fiához írt levelében meg is emlékezik róla és a kékedi udvarházról, melyet a tavaszon feldúltak. Kékedy György ifjabbik fia, Zsigmond az erdélyi fejedelmek szolgálatában áll, Bethlen Gábor neveltje, 1619-ben a fejedelem «bejárója», majd asztalnok és fólovászmester, I. Rákóczy György uralkodása kezdetétől jelentékeny szerepet tölt be az udvarnál. 1632-ben Belső-Szolnok megye főispánja, Haller Zsigmond magvaszakadtával elnyeri a bethleni várat fejedelmi adományul. 1638-ban hal meg Vajda-Szentiványon[13], valószínűleg magtalanul.

A kékedi kastély első részletesebb említése 1627-ből való, amikor két részről emlékezik meg az osztályoslevél, egy emeletes, kisebb méretű «régi kastély»-ról és egy kastélyról, mely az idősebb fiunak Kékedy Balázsnak jutott. Ez a kastély a nagyobbik, mivel a két ifjabb testvért a kékedi jusson felül másutt lévő kisebb kúriákkal elégítik ki. A fivérek halála után a kastély Kékedy Balázsnak jut teljes egészében A levéltár fennmaradt okmányainak tanulsága szerint ő is gyarapítja az apai vagyont. Fiúörököse azonban nem maradt, III. Ferdinánd a leányágra is kiterjeszti az örökösödést, külön említve az oklevélben a kékedi kastélyt. Leánya, Kékedy Kata már 1644-ben az eperjesi, polgári származású Melczer János felesége, hamarosan Kellemesre költözik férjével, Kékeden pedig apja, majd annak második felesége, illetve özvegye lakik.

A Melczer család, az oklevéltár kiadott anyaga szerint és később a kiadatlan anyagból megállapíthatóan, a XVI. században még németajkú; kereskedőemberek, de hamarosan elmagyarosodnak. Id. Melczer János 1607-ben magyar nemesi származású asszonyt visz a házhoz[14], a fiatal Melczer János nevelőapja is magyar[15]. Az eredetileg kereskedő Melczerek már a XVII. században a felsővadászi Rákóczy család udvari emberei. Kékedy Kata férje is, apja halála után Rákóczy Erzsébet szolgálatában áll, 1699-ben plenipotentiáriusa.

Mikor 1686-ban Rákóczy Erzsébet két sárosmegyei falujáit Melczer Jánosnak birtokába bocsátja, az adományozó levélben azt írja, hogy mindezt azért teszi, mert a «Thököly rebellio» idején hűségesen kitartott mellette, míg ő Lengyelországban volt birtokait védelmezte és a felkelés leverése után is, amikor a császári hadak nem akarták visszaadni elkobzott birtokait, Melczer János járt közben Sulcz generálisnál, ezenfelül «Melczer János úr, nagy jó indulattyával, és igaz szivbéli igyekezetitül az én kedves árva ártatlan két Eöcsém Rákóczy Ferencz, és Julianna, szabadulásokban, s eo Felseghehez való hivségekben s hozzá való hajlásiban miképpen reducalhassa, mesterkedet, igyekezet, futot, fáradot, költségét nem szánván akkorbéli Német generális előt, mind addigh, migh feje vesztése alat ezen igyekezetibül általok el nem tiltatot... ujabban az két Eöcsém kedves dolgaiban magha költségen járt Bécsben...» Ebből az iratból az is világosan kitűnik, hogy Melczer János nemcsak Rákóczy Erzsébetet, de a két árvát is szolgálta.[16] Melczer János öccse, a Kellemesen lakó Melczer Lajos pedig, egy az egri káptalan előtt elfekvő irat szerint I. Rákóczi Ferenc híve volt, egészen a király elleni felkelésig. Magatartásáért bujdosni kényszerült, majd kuruc rabságba esett és csak pénzen válthatta meg magát.[17]

A kékedi kastélyról legközelebb az 1685-ös Urbáriumban történik említés, mely szerint az Melczer János tulajdona. Az Urbárium szerint «...vagjon azon faluban egy negiszegletü kő kastély elaggott hejazattja.. puszta. Volt ahoz egy major idejiben, de most az is puszta.» Ezek szerint a kastély lakatlan, a földesúr még a majort sem tartja fenn.

1687-ben azonban részletes leírást találunk a kastélyról. Ekkor, való-

színűleg id. Melczer Jánosné Kékedy Kata halála után röviddel, elosztják az örökséget ifj. Melczer János, Mihály és Anna között. Ennek az osztályoslevélnek rendkívüli fontossága abban áll, hogy az 1627-es elosztás után részletesebben sorolja fel a kastély részeit és világosan különbséget tesz a kétemeletes, boltozatos és a belső udvarú kastély között. Az osztályoslevél említi a falu felé eső részen lévő középső kijáró bástyát, mely a «régi kastély» hátulsó sarokbástyájával lehet csak azonos. A XVII. század végén, mint a leírásból megtudjuk, a víziárok még funkcionált, a felvonóhidat pedig «régi szokás szerint» való kijárásnak nevezi az osztályoslevél.

A Melczer-levéltár anyagában az alsókékedi kastély legközelebb 1694-ben fordul elő. Eszerint Melczer János 300 forintért megvásárolja, valószínűleg az öccsére szállt régi kastélyrészt, ez, az árat tekintve a még helyreállítatlan kastélyrész lehetett. Melczer Lajos nem lakott Kékeden, a közös költséggel csináltatott malmok, vizesárkok helyreállítása jóváhagyásával történt, de arról nem tudunk, hogy a kastélyon is végzett volna javításokat. A lényeges átépítés kétségkívül röviddel 1694 után történt, amikor már a kastély teljes egészében ifj. Melczer János birtoka. Ekkor kaphatta a szabályos elrendezését, talán kerek sarokbástyáit is, most nyitottak kaput a belső udvarhoz a főépületből.

Ifj. Melczer János 1707 vagy 1708-i halála után a kastély ismét felosztásra kerül. Az osztályoslevél Melczer Jánosnak, a legidősebb fiúnak juttatja a kékedi kastélyt, amely, talán éppen a Rákóczi-szabadságharc csatározásai következtében, ebben az időben már ismét lakatlan volt. A család valószínűleg Jernyén (Sáros m.) tartózkodott, ott voltak házi eszközei, az osztályoslevél szerint a kékedi kastély «puszta és rongyos». Melczer János apja halálakor sem tartózkodott otthon, Rákóczi katonája volt. Csak 1712-ben tért vissza és foglalta el kastélyát. Nem valószínű, hogy neki megvoltak a szükséges anyagi eszközei a megjavíttatáshoz. Alaposabban a XVIII. század második felében restaurálják a kastélyt, amikor Zombory Zsigmond[18], Melczer Ágnes férje a saroktornyos homlokzaton javításokat végeztet. Az ő idejéből való az egyszerű kőkeretes, barokk-ízlésű kapu, fölötte a Zombory-címerrel.[19] Ugyancsak Zombory Zsigmond építtette a sírkápolnát is. Halála után az alsókékedi kastély és birtok ismét a Melczer-családhoz kerül.

A múlt század 60-as éveiben Melczer Andor táborszernagy, volt veronai kormányzó, romantikus itáliai emlékei alapján kívánta az ősi kastélyt helyreállítani. Szerencsére csak a kerti homlokzat végleges átépítésére jutott ideje. Az északi, sarokbástyás kastélyrész középső tengelyében egy óratornyot építtetett téglából, ugyancsak romantikus ízlés szerint. A családi hagyomány szerint az ő idejében tűnt el véglegesen a vizesárok, a felvonóhíd láncaival még a század végén játszottak a Melczer gyerekek. Ez az átépítés egy loggiás télikert előépítésével a déli homlokzatot a felismerhetetlenségig elváltoztatta.

A kastélyba 1930-ban vízvezetéket és villanyvilágítást vezettek be. Ekkor állapíthatták meg, hogy a kerti homlokzat északkeleti szegletes bástyája kerek alapokon nyugszik, tehát valószínűleg egy korábbi bástyarendszernek volt a része, mely még a «régi kastély»-t körülvevő falat védte.

*

A kékedi várkastély figyelmesebb vizsgálata alapján könnyen megállapítható, hogy az eredeti épület is különböző időkben készült. Legrégebbinek tűnik az északnyugati emeletes rész zárt tömbje, ehhez dél felől csatlakozik egy belső udvarral a szabadabb, kert felőli épület. Az északnyugati emeletes kastélyrész kétoldalán egy-egy kerek sarokbástya van. A földszinten a középső

előcsarnok, benne egykarú lépcső, ennek mindkét oldalán két-két nagyobb helyiség, az elsőkben kerek toronyrésszel. Az egész kastély falvastagsága 90—100 cm között váltakozik, a legvastagabb az északnyugati homlokzati fal. A tornyok kisméretűek, szinte el sem képzelhető, hogy védelmi célt szolgálhattak volna. Tengelyhosszuk 4 m. A kastélynak ezen régi része alatt mély, szabálytalan csehsüveg boltozatú pincék helyezkednek el. Ezek a pincék jóval mélyebben feküsznek, mint az újabb épületrész pincéi, melyek inkább csak alagsornak tekinthetők. Ha tekintetbe vesszük az idők folyamán történt feltöltődést, mely különösen az egykori felvonóhíd tengelyében lévő kocsibehajtónál tapasztalható, akkor a déli kastélyrész alsó helyiségei földszinteseknek és nem pinceszerűnek képzelhetők el. Helyi hagyomány szerint a kocsibehajtó, amely ma még 2 m-es magasságot sem ér el, egykor egy megrakott szénásszekér számára is elegendő magas volt.

Az északnyugati háromtengelyes kastélyrész középtengelyében egyszerű, barokkos kőkeretes kapu van, a keret felül féloválisan záródású, felső középső részén emberfejes faragvány, felette a Zombory család címere. A kapuhoz néhány lépcső vezet fel, ezek felett két kőoszloptól tartott, alul kőülőkés, fazsindellyel fedett porticus van, igen rossz állapotban. A sarokbástyák zsindelyezése is rendkívül gyenge, a bástyák beomlással fenyegetnek.

Északkeleti irányban az emeletes épület kéttengelyes, azután 2,10 cm-es kiszögellés következik, melyen alacsony kapu, az eredeti kocsibehajtó nyílik. Ezután a keleti fronton négytengelyes félemelet következik. Az épület a magyar reneszánsz építkezésben sajátosan helyi jellegzetességet mutató sokszögű sarokbástyában fordul az öttengelyes, erősen átépített déli homlokzat felé. Itt a középső tengelytől jobbra és balra lépcsőfeljáró visz a loggiaszerűen kiképzett homlokzat félemeleti részébe. A déli homlokzat nyugat felé ismét sokszögű, szabálytalan, de az előbbivel nem teljesen megegyező bástyával fordul. A nyugati rész alagsorában a négy ablakból hármat 1883 és 1918 között befalaztak. A félemeleti rész négytengelyes, nyugatról az árkádos, boltozott udvari folyosóra vezető feljárója is van. Az udvaron déli és nyugati irányban széles, alacsony pillérekkel tagolt nyitott folyosót találunk.

A kastély külseje, különösen a déli homlokzat, romantikus képet mutat. Az északi (északnyugati) részen a romantikus átépítés csak a barokk-kori címeres kapu fölötti óratoronyra terjedt ki. A kastély szobái a déli részen is boltozottak, ilyen a folyosó is. A déli U-alakú hozzáépítés kétoldalán lévő mansard, valószínűleg későbbi hozzátoldás, sima fedésű.

*

Az alaprajz, az épület külső képe, valamint a források áttanulmányozása után már feltehető a kérdés a kastély építési fázisaira vonatkozóan. Bár a kastéllyal kapcsolatos XVI. századi okleveles anyaggal nem rendelkezünk, a meglévő emlékek ismeretében feltételezhető, hogy a kastély északi, emeletes, sarokbástyás része még a XV. század végén, esetleg a XVI. század elején készült. Eredetileg négyszegletes tömb volt, fallal és vizesárokkal körülvéve. Erre mutatnak mély, boltozott pincéi is. Az épülethez a jelenlegi déli kastélyrész területén kőfal és egy, de lehet hogy két bástya vagy kapusház tartozott. Ezek közül a kerek, délkeleti bástya alapjait 1930-ban találták meg.[20] A családi leváltár útmutatása szerint a déli hozzáépítés minden bizonnyal a külföldet járt, a megye életében jelentős szerepet játszó Kékedy György idejére esik. Kékedy György, aki Konstantinápolyban, Pozsonyban (Bratislava), a felvidéki területeken több ízben járt, akinek felesége révén része van Krasznahorka pompás

várában is, akinek 1586-ban Kassán saját háza áll, már nagyobb igényű, semhogy megelégedjék a kevés helyiségből álló, komor kastéllyal.

A kastély átépítése a levéltári adatok gondos összevetése alapján, melyet egy, a család tulajdonában őrzött dilettáns rajzon szereplő évszám is megerősít, 1613-ra tehető. 1614-ben Kékedy György már nem élt, 1613-ban anyja halála után nagyobb örökséghez jutott, ekkor osztozik egy kassai házon mostohaöccsével is. 1627-ben pedig, az özvegy halála után az osztályoslevél világosan említ egy «régi kastélyt», amelynek alsó és felső része, tehát emelete van és említi «a kastélyt», mely a nagyobb és tekintélyesebb és amelyről pontosan tudjuk a XVIII. századi másolat alapján, hogy a déli, belső udvarú részt kell érteni alatta. Ezután 1644-ben annyit hallunk a kastélyról, hogy azt feldúlták. A kastély valószínűleg még 1685-ben is az idézett Urbariális összeírás idejében lakatlan, sőt puszta és «elaggott» marad egészen addig, amíg Kékedy Kata idősebbik fia, Melczer János, talán 1694 után az északi részt újjá nem építteti. Ekkor változtatja meg az emeletes épület alaprajzát; szabályos, sarokbástyás olasz mintájú kastélyt fundáltat, meghagyva az eredeti épület alapfalait és pincéjét. Ez magyarázza a két kastélyalaprajz szabálytalan elhelyezését, a kastélyok egymáshoz való viszonyát. A kastély a Rákóczi-szabadságharc idején ismét sokat szenvedhetett, ezért szerepel 1708-ban mint lakatlan és «rongyos» épület. Következő helyreállítása az 1767 utáni időre esik, a Zomboryak idejére. Mai képét az 1863-as Melczer Andor-féle átépítéssel nyerte. A későbbi, belső átalakítások a külső képet nem érintették. A régi vizesárok ma már csak nyomokban van meg, eredeti medrében házak épültek.

*

A kétségkívül XVI—XVII. századi kékedi kastély tökéletesen illeszkedik a magyar reneszánsz kastélyépítészet eddig még csak szórványosan ismert egészéhez. A különböző építési fázisokat, az első épület építési idejének kivételével, meglehetős pontossággal sikerült megállapítani. Az 1613 előtti, emeletes régi kastély, amennyiben ma az alaprajzból megállapítható, nagyjában hasonló lehetett az ismert felvidéki pártázatos reneszánsz kastélyokhoz. Szigorú, zárt négyszögalakú tömb volt, egy szerényebb Bethlenfalva vagy Frigyesvágás. Az 1613-ban épült U-alakú szárny sokat szenvedett az átépítésektől a XIX. században. Valószínűleg eredeti formáját őrzi a pilléres, alacsony árkádos folyosó és az eredeti felvonóhíd tengelyében épült kocsifelhajtó. Az ilyen igen egyszerű, helyi mesterek által kivitelezett árkádos folyosó inkább a kisméretű, szerényebb kúriákon található a XVII. században, néhol városi házak belső udvarát díszíti és tovább él egészen a múlt századig a népi építkezésben.

Az 1694 és 1698 között épített, illetve átalakított kastélyrész alaprajzának feltűnő egyezése a márkusfalvi Máriássy Ferenc által 1634-ben építtetett kastély alaprajzával,[21] valamint Beniczky Tamás alsómicsinyei (Zólyom m.) 1667-ben épített kastélyával,[22] szinte egyazon fundálót vetné fel. Valamilyen felvidéki mesterre gondolhatnánk Kassa vagy Eperjes környékéről, akinek műhelye ellátta az igényesebb nemesi családokat az olasz ízlést tükröző «korszerű» épületekkel.

A kékedi kastélyon semmiféle faragott kő, ablak vagy kandallódísz nem maradt fenn. Talán a XVII. század folyamán több ízben elhagyottan álló kastélyról szedték le vandál kezek a még fennmaradt faragásokat vagy Melczer altábornagy volt a tettes, ki tudja?

A mai fazsindelyes tető valószínűleg a Zomboryak idején, a XVIII. század harmadik negyedében került a kastélyra. A tetőszerkezet mai formája

nem zárja ki, hogy az épület eredetileg pártázatos volt. Ez a forma a környéken elterjedt, jobban meg is felelhetett a megerősített udvarház védelmi céljainak. A 12 német őrző, akiről I. Rákóczi György ír levelében, néhány szakállas puskával az oromzaton keresztül sikeresen védhette az épületet.

Az ezen a vidéken szokatlan belső udvarhoz a környékből analógiát nem ismerünk. A pilléreken nyugvó alacsony folyosó több helyütt is előfordul, így pl. Sárospatakon egy régi házon a Bodrog fahídja mellett, de a kékedihez hasonló módon fellazított belső udvart erre felé nem találhatunk. Talán Kékedy Györgynek pozsonyi utazásai közben támadt kedve erre a megoldásra, amit aztán a helybeli vagy környékbeli mesterek a maguk kezdetleges módján oldottak meg.

*

A kékedi kastély, a magyar reneszánszkori kastélyok érdekes példánya, háromféle építési korszakot is bemutat. Feltétlenül megérdemelné, hogy ne hagyjuk még jobban romlani ezt a maga nemében egyedülálló objektumot. Lakói gondját nem viselik. Sarokbástyái beomlással fenyegetnek, padlóját felszedik, szép lengyel empire kályháit szétverik és ha nem lépünk közbe, egy-két év múlva már csak puszta falai merednek majd az ég felé.

[1] V. ö. *Takáts S.:* Rajzok a török világból. Bp. 1915. II. 30. old.

[2] Heves megyében még a XVIII. században is az egyházi javak összeírására kiküldött jegyzőkönyv kérdőpontjai között szerepel, hogy a templom kőből, sárból, sövényből, gerendából épült-e; (V. ö. *Szederkényi N.:* Heves vármegye története. IV. Eger. 1895. 199. old. Idézi *Balogh I.:* Magyar fatornyok. Budapest, 1935. II. 38. old.) Kő vagy téglaépület még a várak átépítésénél is eléggé ritka ebben az időben, a belső vár kivételével nagyobbrészt «modo Hungarico», azaz földdel töltött palánkból készülnek. Az egyszerű nép házai «von Zaum aufgerichtete, mit Khot verworfene Röhr und Heu zugedeckte Hausl.» K. p. ltr. 15423. f. 1696. Idézi *Takáts S.:* I. m. 31. old.

[3] U. a. 30. old.

[4] Pl. Bethlenfalvát 1564 és 68 között a lőcsei polgári származású Faigell Pál és felesége, Bethlenfalvi Thurzó Ilona építették.

[5] V. ö. *Balogh J.:* A magyar renaissance építészet. Bp. 1953. 336. old.

[6] Pl. Allentsteig nyitott lépcsős, loggiás udvarát nyilvánvalóan olasz hatásra építették a XVI. század második felében, felbontva evvel a rideg német vár komor falait (*Dvorák:* Österreichische Kunsttopographie, VIII. XII. Fig. 11, 12); hasonló Wisent árkádos udvara egyszerű toszkán oszlopokkal 1571-ből (u. a. V. 98., 99. old.); ilyen Senftenegg zárt udvarú, négy kerek sarokbástyájú kastélya (u. a. III. 50. l.) stb. Ugyanezt a kastélytípust figyelhetjük meg Lengyelországban is, pl. a baranowói váron, melyet 1575. után olasz (?) mester épített át, Niepolmiczén, mely a XVI. század közepén épült, négyszögű, nagy zárt árkádos udvarral. (Architektura Polska, Warsawa, 1952.)

[7] A sárospataki vár oszlopos, árkádos udvari feljárója nem tekinthető zárt udvarú megoldásnak.

[8] Már a XVI. század elején volt Alsó-Kékeden fürdőház, mint az egy későbbi pereskedésből kiviláglik. Melczer-levéltár kiadatlan anyaga. O. L. 19. csomó, 3. fasc.

[9] L. az irodalomban.

[10] *Melczer I.:* Okmányok a kellemesi Melczer-család levéltárából. Bp. 1890. 88. old.

[11] *Csoma J.:* Abaúj vármegye monográfiája. 1. Kassa 1897. I. 316. old.

[12] Sárospataki Magyar Krónika. MDXXIII—MDCX. Pest, 1897. 31. old.

[43] *Szalárdi J.:* «Siralmas magyar krónika». Erdély öröksége V. Apa és fiú. Budapest, é. n. 19. old.

[14] A sárospataki ref. főiskola kézirattárának lajstromában szerepel egy üdvözlő vers 1607-ből Melczer János és Berzeviczy Veronika lakodalmára. N° 102/8. (Jelenleg nem található.)

[15] Melczer János özvegye másodszor Ruttkay Péterhez ment feleségül. Rátkán laktak, Ruttkay volt a két Melczer fiú gyámja. 1641-ben Ruttkayné Berzeviczy Veronika végrendeletet ír. Ebben azt kéri, hogy ha meghal, az eperjesi nagy templomba temessék «az én kétt szerelmetes ott temetett uram mellé». Melczer-levéltár kiadatlan anyaga. Évszámsorban, 1641.

[16] U. a. 1686. VIII. 28.

[17] U. a. 1687. II. 15. «... Hogy minekutánna ez boldogtalan háború kezdetén, néhai Méltóságos Rákóczy Ferenc Fejedelemhez való kötelességemben, és szolgálatomban, kegyelmes Urunk

felkent Királyunk Eő Felseghe Tronussa ellen vétettem Rebellioban contaminálttattam két esztendeig való praescriptiom és bujdosás után... ezután kuruczok rabságára esvén és ezektől sarczon szabadulván...» Az 1669. április 11-én Gönczön tartott gyűlésen Melczer Lajos Sáros megye követe volt. *Szabó A.:* Abaúj és Kassa 1670—1685 között. Történeti Közlemények Kassa. I. 1910. 108. old.

[18] Zombory Zsigmond 1740-ben született, 1784-ben Abaúj vm. alispánja. A család már kétszáz éve ismeretes Sárosban és Abaújban. Ősei közül többen szolgálták a Rákócziakat is. Egy Zombory a XVII. század közepén zborói és makoviczai várnagy. Melczer Ágnes és Zombory Zsigmond 1767 előtt házasodtak. (*Kempelen:* Magyar nemes családok. V. Bp. 1913. 4171. old.)

[19] «Kék mezőben arany koronán két kiterjesztett fekete sasszárny mögül két páncélozott kar nyílik fel, melyek közül a jobboldali élével felfelé szegezett nyílvesszőt, a baloldali pedig szablyát tart...». U. a. u. o.

[20] Dr. Hunyady József szíves közlése.

[21] *Foerk E.:* Az állami építőipari iskola szünidei felvételei. Bp., 1913. II.

[22] *Könyöki J.:* A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Bp., 1905. 611. old. — Az ugyancsak Könyöki által készített felvétel az Építészeti Tanács műemléki csoportja birtokában közli egy csavart oszlopos, szőlőlevéllel és fürttel díszített megtört párkányú barokk kapu rajzát a következő felirattal: HOC CASTELLUM EX FUNDAMENTO F. C. G. D. THOMAS BENICZKY. DE. MICZINIA CUM CONSORTE SUA G. D. CATHERINA MERVALD 1667.

Az okleveles anyag kivonata

A XV. században az ismert anyagban csak a Kékedy családról, a kékedi kastély ősi birtokosairól történik említés. Így 1464-ből, amikor «nobilis Emericus de eadem Keketh» fahidat készített a Mel patakon, ezen járó jobbágyait Olnodi Czudar Simon a vámfizetés alól felmenti. («Okmányok a kellemesi Melczer-család levéltárából». Budapest, 1890. 88. old.)

A XVI. század folyamán a kékedi birtokról számtalan említést találunk az Országos Levéltárban őrzött Melczer-levéltár kiadatlan anyagában. Pl. «Egregio Wolfgango Korom portione Hollohazi-resz in possessione Also-Keked et portione Csontos-resz in possessione Csenéske per defectum Petri et Luca Hollohazi contradicendo Joanne et Gaspari Kekedy» (Melczer-levéltár kiadatlan anyaga. Évszámsor szerint számozva. *1554—1694* Alsó Kékedre vonatkozó elenchus szerint.)

1582. VI. 16. Pereskedés egy szőlő ügyében «Kekedy Györgi Uramnak, mint hogi üneki tudni illik Kekedy Görginek attaiarul marat» (U. a. Évszámsorban *1582. VI. 16.*) A kastély első említése 1580-ból való, amikor is Kékedy János, mivel apja Kékedy Gáspár «elméjében megbontakozott volta miatt» alkalmatlan a pereskedésre egy Csőz nevű erdőt és egy 1000 forintot érő házat próbál a rokonoktól visszaszerezni. Az adat nem mondja ki világosan, hogy a ház az alsókékedi kúria, de tekintve a magas értéket, valamint azt, hogy Kékedy János és Gáspár kékedi birtokosok voltak, sőt a kastély körüli földeket még a XVII. században is mint Kékedy János volt birtokát említik, valószínűvé teszi, hogy már ekkor a kastélyt értik az 1000 forintot érő ház alatt. (U. o. Évszámsorban *1639.* Extractus Literalium Instrumentarium Familiam Kekedianam Concernentium.)

1596-ban már világosan feltünteti a forrás, hogy Kékedy János egész alsókékedi részét «et Domo et Curia Nobilitari» minden tartozékaival együtt bátyjának, Kékedy Györgynek és örököseinek eladja 100 forintért. (U. a. Évszámsorban *1651*, perirat melléklete a jászói konvent által hitelesített másolatban.)

1609-ben Kékedy János örökösei a fenti összeget nevetségesen kicsinek találva újabb 450 forintot vesznek fel a kastélyra és evvel a «curia nobilitare deserta» örök áron Kékedy Györgyé lesz. (U. a. Évszámsorban *1609).*

1613-ban a szüntelenül gazdagodó, birtokszerző Kékedy György, akinek felesége a krasznahorkai Andrássy család tagja, nagyméretű kassai házán osztozkodik mostohaöccsével, Fuló Mihállyal. (U. a. Évszámsorban *1613*. IV. 30.)

1614-ben Andrássy Anna már mint Kékedy György özvegye szerepel az okmányokban. (U. a. Évszámsorban *1614)* Ettől fogva az özvegy sokat vásárol birtokokat (pl. 1615-ben Buday Istvántól megveszi a szigetbölsei kúriát 600 forintért tartozékaival együtt; u. a. *1615*, ugyanebben az évben Ónodon egy szőlőt vásárol, házzal és pincével 2500 forintért; u. a. *1615* stb.). Kékedy Györgyné legidősebb fia Balázs, már 1615-ben szerepel egy contractus aláírójaként. (U. a. *1615.) 1620*-ban Bethlen Gábortól kap szolgálatai elismeréseként birtokjuttatást. (U. a. *1620.*) *1624*-ben Kékedy Balázsnak családja, két gyermeke van, ő maga is rendelkezik saját birtokokkal. (U. a. *1624*. XII. 20.)

1627-ből való a kastélyról az az első okmány, amely annak részeit is megemlíti. Ekkor, Andrássy Anna halála után a három Kékedy fiú között elosztották a birtokokat, kúriákat és más javakat. A kékedi javak elosztásánál a következőképpen jártak el: «Kékedy Balázs része 1627 Esztendőn tett osztály szerint» először felsorolja a jobbágyokat Alsó- és Felső-Kékeden és a többi birtokon, majd az udvarházakat, a kassai házat, melynek harmadrésze Kékedy Balázsé, majd így folytatja: «*Mégis Alsó Kékedben* Az Kastélynak, földeknek, réteknek az Curia utáni harmada. Az régi Kastélynak napnyugottól 3 öll föld és egy Sing Kékedy János részébül az kapu felöl való szegleten Kékedy Zsigmond részébül vagy is napkeletrül 4 öll föld...» következik a kastélykörüli földek, káposztáskert, halastó stb. felosztása. «Kékedy Sigmond része azon osztály szerint»... «*Al. Kékedben* az Kastélynak felső része, földek harmada, az ahhozi major» stb. itt is a jobbágyok következnek majd az egész szigetbölsei udvarház zsellérházhelyekkel «s mind pertinentiákkal» stb. «Kékedy János része azon osztály szerint»... «*Al. Kékedben* Az régi Kastélynak alsó része, földek harmada... majornak öregbik Tomán Pál felöl való pusztája... az kerti szöllőnek az Kapus házig napkeletrül való harmadrésze... Mégis Al. Kékedben az falu közepén való tó.» (U. a. *1627.*) Ugyanez az osztálylevél egy XVIII. század eleji másolatban is fennmaradt, ebben a következőket írják: «Contractus Divisionis Inter Filios Georgii Kekedy, Blasium, Sigismundum et Joannem Kekedy A° 1627 celebrata, quantum ad possessionem Alsó-Kéked. *Kékedy Balás részei* 1-ső Az mostani Melczer János Successori Kastélya... *Kékedy Sigmond része* 1-ső Az mostani Melczer Mihály maradéki kastélyának felső része... «*Kékedy János része* 1-ső Ugyanazon kastélynak alsó része.» (U. a. *1627*. Közvetlenül az előző darab után.)

Kékedy Balázs gyermekei közül csak Kékedy Katalin maradt életben.

1637-ben III. Ferdinánd adománylevelében, melyben Kékedy Balázst és leányát, valamint unokahugát birtokaikban megerősíti, első helyet foglal el az alsókékedi «curia nobilitaris», melyet evvel a leányágnak biztosított a férfiág kihalta esetére. (U. a. *1637. I. 7.*) Kékedyné Szegedy Anna végrendeletéből megtudjuk, hogy *1644*-ben Kékedy Kata már Melczer János felesége. (U. a. *1644. XII. 24.*)

1644 júniusában I. Rákóczi György írja idősebb fiának: «Kékedire is az parasztság közül reá menvén, holott 12 német őrző volt, az udvarházat megvötték, az mi köntöse volt Kékedi Balázsnak, feleségének, nagyrészét otthon tanálván, elprédálták, az németben is megöltek». *(Szilágyi S.* «A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése». Bp. 1875. 177. old.)

1658-ban Kékedy Balázs örökösei egyezkednek. (U. a. *1658. XII. 1.*)

1659-ben Kékedy Balázs második felesége, illetve özvegye, Fekete Kata írja magáról, hogy Kékeden lakik. (U. a. *1659. IV.* 7.)

1660-ban Kékedy Kata és férje, Melczer János Kellemesen laknak, úgy tűnik sosem laktak Alsókékeden a kastélyban. (U. a. *1660.* VII. 7. szerződés egy kellemesi kő udvarházról, melyet Melczer János és felesége bírt.)

Az egri káptalannak egy 1661-ből származó átiratából megtudjuk, hogy Kékedy Balázst «az Rakoczy haboruiban megh fogván, sarcban bocsatott elé háromezer forinton»... (U. a. *1661. III. 19.*)

1685-ben az urbariális összeírás említi legközelebb a kékedi kastélyt: «Conscriptio (bonorum) Ioannis Melczer... vagjon azon faluban egy negiszegletü kő kastély elaggott hejazattja... puszta. Volt ahoz egy major idejiben, de most az is puszta.» (Urbaria et Conscriptiones fasc. I. N° 30. pag. 1. 1685. Baranyai Sándorné szíves közlése.)

A kastély első részletesebb leírása 1687-ből való. Ez az osztályoslevél, amely özv. id. Melczer Jánosné Kékedy Kata halála után keletkezett, az alsókékedi javakról a következőképpen intézkedik: «My Melczer János és Mihály néhai Kékedi Balás Uram édes leányának ugyan Kékedi Kata asszonytól származott fiai jüvén nemes Abauj Vármegyében lévő örökségünk atyafiságos és egyenlő osztályra, osztoztunk meg és alkuttunk... Kékedi János Uram jelenlétében... Mentünk legelsőben az Kastély (: Ki mostan az Török és Kurucz dühösségétől megégetve és pusztán vagyon:) felosztására. Melynek az Falutul való két contignatius kübül boltokbul való ipületi házai jutottak Melczer Mihálynak ugy (valamint hogy az épület öszve áll), az Kijáró helye penik fog lenni az Falutul való Közéb Bastyabul altal az Kastély Árkán felemeljtős Kapucskábul reghi szokas szerint őkegyelmének jutot udvara helynek valo fundusra ki esik az Falu Patakya melet; holot is hajdanban voltanak valosagos ipületi az elobbi földös Urnak az Falu Templomja felé, mely Templom melet alá felé az Kertekre és szilvásokra Melczer János Uram jegyei mélyeken mind egészen az Falubul kimenő Orszag utik megyen egy tractusban az Őkegyelme udvara fundusa.

Ellenben penik Melczer János Urnak jutot egészen azon fel Kastély, melyet néhai Kékedi Balas nagy Atyánk dél szintre birt az egész belső piaczával is. Melczer Mihály Uram Kastély beli része melet levő ki járó Bastyájával hidas Kapujával, ugy hogy azon Bastya köveivel rakatassék bé Melczer Mihály Uram része, közönséges kölcsegel; csak az világosság kedvijért egy ablakocskat fel kel hadni...» (Melczer-levéltár. *1687.* VI. 14. csomó két változatban, ugyanez rövidebb szöveggel O. L. Kúriai anyag. Actus Solennes. 3.55.)

1694-ben Melczer János megvásárolja öccsétől a kastélybeli részét 300 forintért. Ettől kezdve övé az egész kastély, egy kézen van, mint utoljára Kékedy György idejében (U. a. *1554—1694.* Alsó-Kékedre vonatkozó elenchusban.).

A század utolsó évtizedében Melczer János lakott a kékedi kastélyban, leveleit is innen keltezte. Halála után, *1708*-ban örökösei felosztják egymás között a birtokot. Legidősebb fia, János Rákóczi katonája, övé lesz az alsókékedi kastély minden tartozékával. De kap földet másutt is, mivel «az Kékedi puszta és rongyos kastéllyhoz kevés föld és rét vagyon». (U. a. *1708.* 21. csomó.) Melczer János nincs jelen sem a temetésen, sem az osztozkodásnál, csak *1712*-ben «Domum et castra redux Portionem suam cum adjustatione apprehendit». (U. a. *1712.* 21. csomó.)

A Melczerek kezéről a XVIII. század második felében átmenetileg a

kastély Zombory Zsigmondra és feleségére, Melczer Ágnesre száll, akik 1767 előtt házasodtak össze. (Kempelen: «Magyar nemes családok». Budapest, 1913. 417. old.)

1863-ban Melczer Andor táborszernagy tulajdonában van a kastély, az ő építkezéseinél tűnik el a felvonóhíd, a vizesárok és kapja a kertfelőli homlokzat mai, romantikus képét. (Dr. Hunyady József szíves közlése.)

Irodalom

Adalékok Zemplén Vármegye Történetéhez. 1895—1927.
Architektura Polska, Warszawa, 1952.
Balogh Ilona: Magyar fatornyok. Bp. 1935.
Balogh Jolán: Az erdélyi renaissance. Kolozsvár, 1943.
Balogh Jolán: A magyar renaissance építészet. Bp. 1953.
Csoma József: Abauj vármegye monográfiája. V. Kassa, 1897.
Dvorák: Oesterreichische Kunsttopographie. Wien.
Foerk Ernő: Az állami építőipari iskola szünidei felvételei. Bp. 1913. II.
Genthon—Szentiványi: Abaúj vármegye és Kassa műemlékei. Bp. (1940).
Kempelen: Magyar nemes családok. V. Bp. 1913.
Korabinszky: Geographie-Historisches und Produkten Lexikon von Ungarn... Pozsony, 1786.
Könyöki József: A középkori várak, különös tekintettel Magyarországra. Bp. 1905.
Magyarország Vármegyéi és Városai. I. Abaúj vm. és Kassa. Bp. 1896.
Melczer István: Okmányok a kellemesi Melczer család levéltárából. Bp. 1890.
Nagy Iván: Magyarország családai czimerekkel. Pesth, 1857—1868.
Pach Zsigmond Pál: Az eredeti tőkefelhalmozás Magyarországon. Bp. 1952.
K. Plicka: Slovensko v fotografii. 1949.
Rupp Jakab: Magyarország helyrajzi története. Pest, 1872.
Sárospataki Magyar Krónika, Pest, 1897.
Szalárdi János: Siralmas magyar krónika. Erdély öröksége. V. Apa és fiú. Budapest é. n.
Szilágyi Sándor: A két Rákóczy György fejedelem családi levelezése. Bp. 1875.
Takáts Sándor: Rajzok a török világból. Bp. 1915. I—II.
Történeti Közlemények. Kassa. 1910—1914.
Turul.

1. Kéked: Melczer kastély keleti szárny

2. Kéked: Melczer kastély észak-keleti szárny

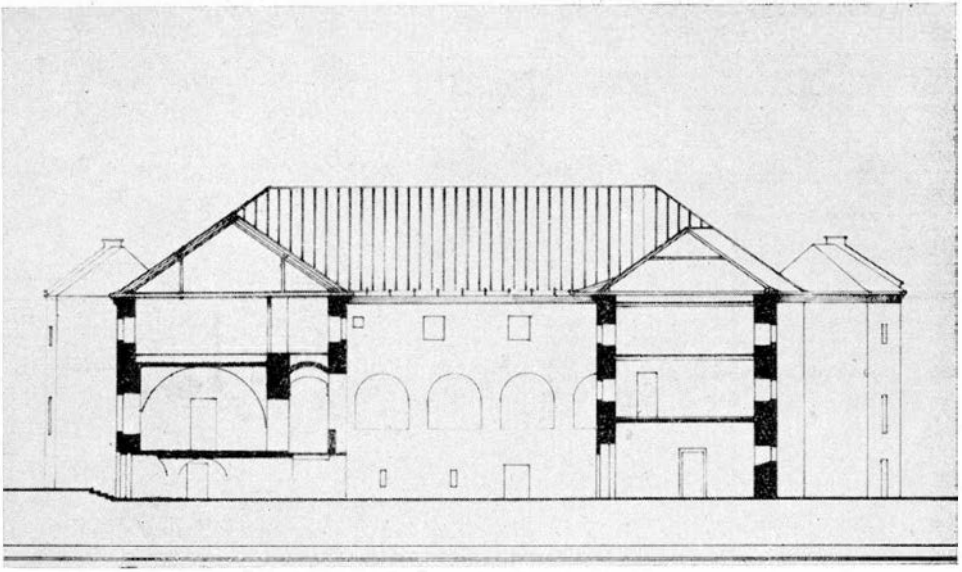

3. Kéked: Melczer kastély metszete

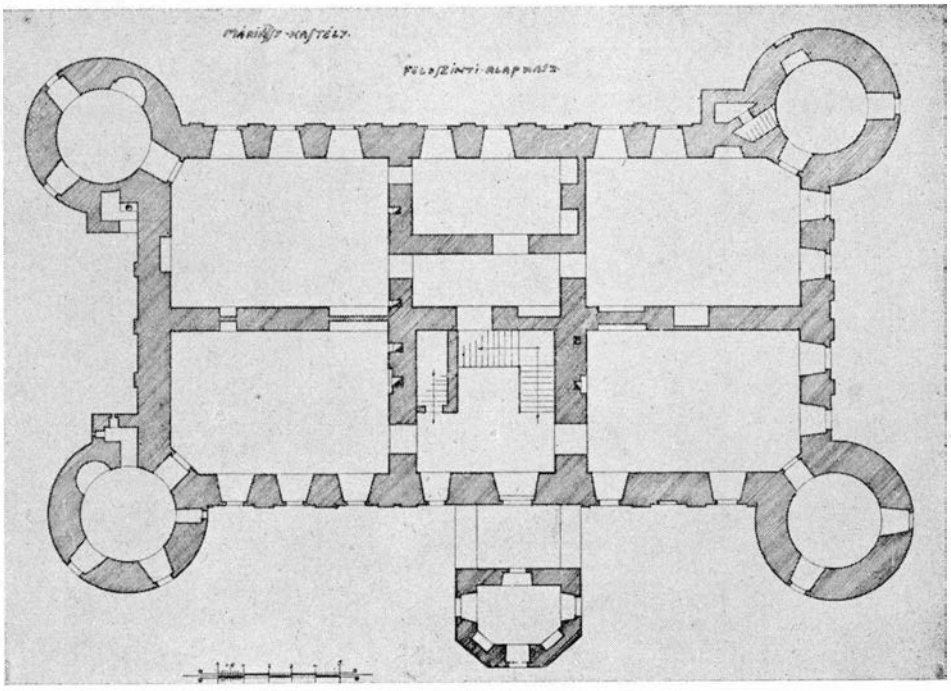

4. Márkusfalva: Kastély alaprajza

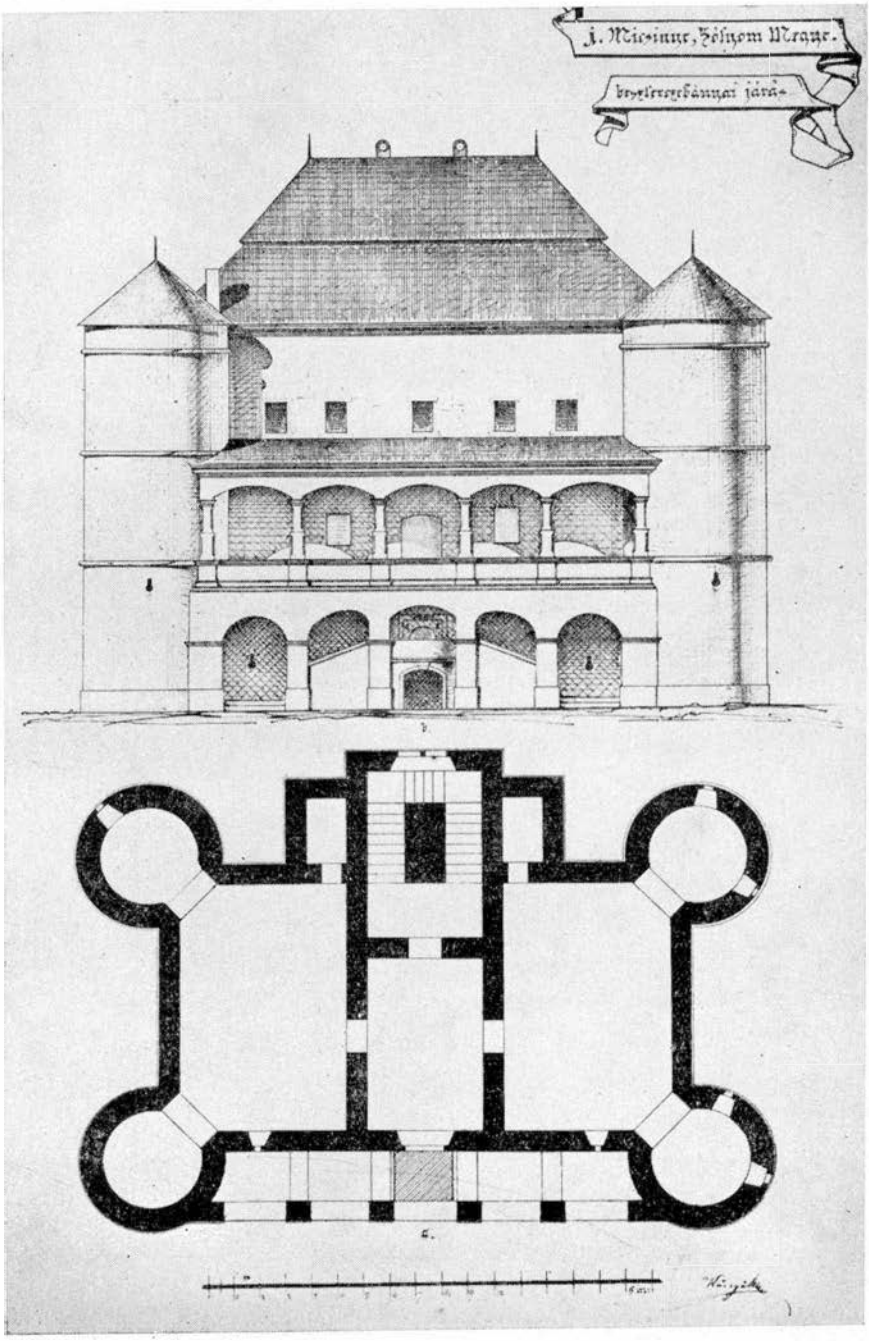

Alsómicsinye: Kastély

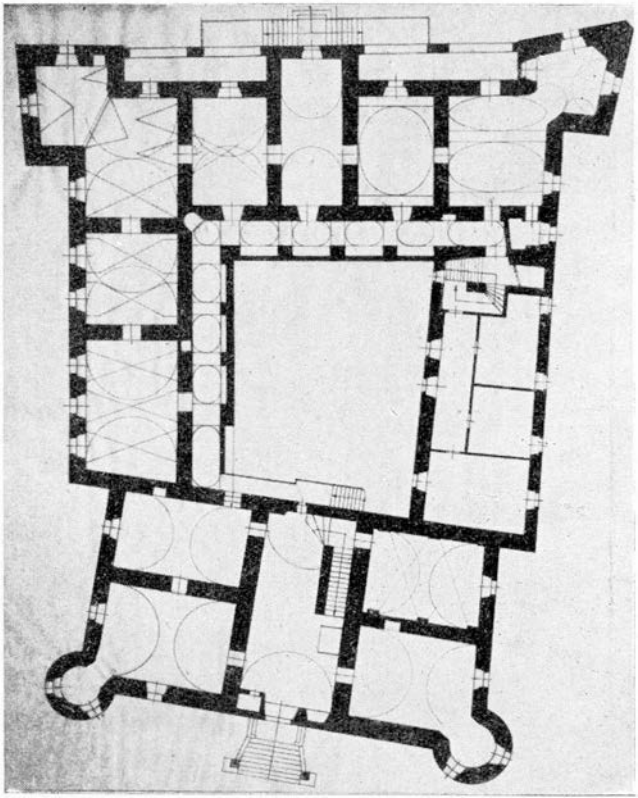

6. Kéked: Melczer kastély félemeleti alaprajza

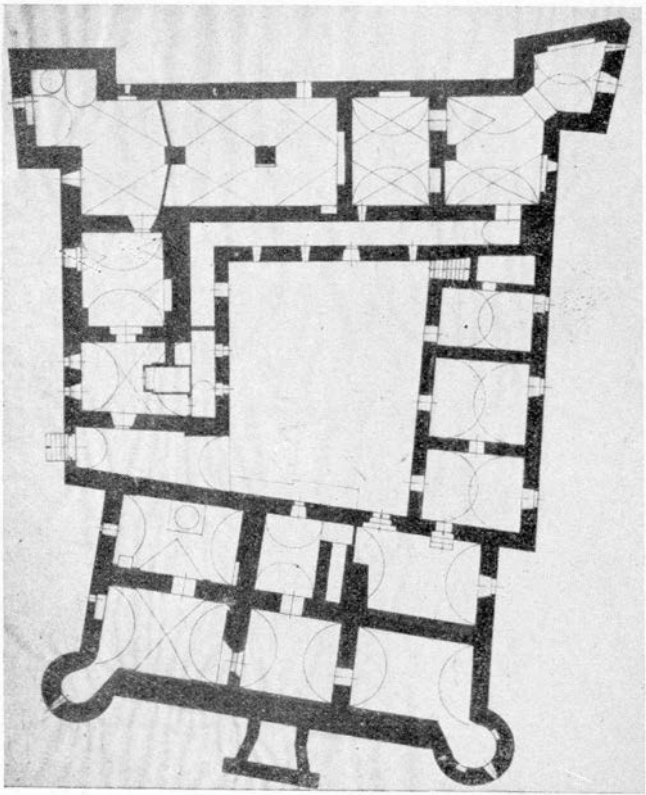

7. Kéked: Melczer kastély alagsori alaprajza

A POZSONYI SZÉKESEGYHÁZ EGYKORI STALLUMSZOBRAI

Írta: AGGHÁZY MÁRIA

Az 1951. év folyamán az O. Szépművészeti Múzeum az Iparművészeti Múzeumtól átvett 24 db. tölgyfából való mellszobrot, melyeknek magassági mérete a talapzattal együtt 60—65 cm. Közülük biztosan azonosítható, azaz felismerhető: Krisztus, Remete Szt. Pál. (1. kép) Van még egy szőrruhás, szakállas remete, vagy ez esetleg Keresztelő Szt. János. Egy rövid szakállas kapucinumos szerzetes, talán Szt. Ferenc, egy rövid szakállas jezsuita, vagy piarista ruhát viselő szerzetes, egy érsek, vagy püspök szobra a palliummal, egy szakálltalan, karinget viselő pap. Azután inkább típusuk alapján lehet felismerni Péter, János és Pál apostolokat. Van két idősebb, apácaszerűen beburkoltfejű nő (3. kép), egy lazább fátyolt viselő női fej, egy kontyos hajviseletű (6. kép), és egy hajában gyöngyfüzért viselő női fej. Ez eddig tizenöt. A többi kilenc teljesen meghatározhatatlan ö reg, hosszú, vagy rövidebb szakállas férfi fej. (5, kép)

A történeti adatok ezekről a következők: az Iparművészeti Múzeumba a pozsonyi egykori Lanfranconi-gyüjteményből kerültek. Az eredetileg huszonnyolc darabos sorozatból kilenc, mint e gyüjteményhez tartozó szerepelt 1893-ban a bécsi jubileumi Donner-kiállításon.[1] Ekkor Donner körébe sorolják őket, bár nem mint sajátkezű munkákat, de erősen a nagy mester hatását tükrözőket. Ebből az alkalomból, majd egy év mulva a bécsi Kinsky-palota ismertetése kapcsán közlik,[2] hogy ezek a pozsonyi székesegyház egykori stallumát díszítették és annak 1867-iki lebontásakor jutottak Lanfranconi birtokába. Az architektonikus rész a Kinsky-palotába került, ahol azt az ebédlő falburkolatának használták fel. A székesegyház 1867-iki restaurálásakor egyes írók úgy tartották, hogy a szobrok alkotó mestere Johann Messerschmidt volt.[3] Ez azonban nem helytálló feltevés, mert ő csak 1767-től kezdve élt Pozsonyban, a stallum a szobrokkal együtt pedig 1738-ban már állt. Egy 1880-as adat arról értesít,[4] hogy az eredeti, 1479-es stallumokat Esterházy Imre prímás 1736 augusztusában cseréltette ki az általa csináltatott újakkal. Ez a közlés elfogadható, mert az első, hiteles korabeli írásos említés a stallumokról így szól[5] — Esterházy Imre 1738-iki 50 éves pappászentelésének évforduló ünnepségeire érkező előkelőségek elhelyezésével kapcsolatban —: «haud procul a sanctuario iisdem sedibus, quae nuper admodum una cum variorum divorum capitibus et imaginibus elegante statuarii scalpro (!) laboratae et absolutae, Ejusdem primatis munificentia huic Ecclesiae donatae fuerunt, in quibus canonici hujates Divini pensum officii peragere alias consueverunt...» stb. A pozsonyi székesegyház Esterházy Imrétől csináltatott barokk stallumai a jelenleg a Szépművészeti Múzeumban levő 24 szoborral együtt 1738-ban

tehát már álltak. Ez egyben megdönti azt a feltevést, hogy a késői, XIX. századi adatok esetleg nem a pozsonyi stallumokra vonatkoztak, hanem a máriavölgyi pálosokéra, amelyeket szintén Esterházy Imre csináltatott 1738-ban és amelyeken szintén különböző szentek szobrai sorakoztak.[6] A máriavölgyi stallumokon a következő szobrokat említik: Pál, András, Antal, Benedek remete szentek, Szt. Anna, Szt. Ágnes, Szt. József, Szt. János evangelista, Szt. Ágoston, Szt. Jeromos, Aquinói Szt. Tamás, Szt. Benedek, végül Imre és László magyar szentek. Világos tehát, hogy két hasonló jellegű, de különböző alkotásról van szó, amik között összefüggésnek mindenesetre kellett lennie, tekintve a keletkezési idő közelségét, a megrendelő azonosságát és végül Donner már ismert máriavölgyi szereplését is.

A Szépművészeti Múzeum szobrait, azaz a pozsonyi stallumot illetőleg, (a máriavölgyinek teljesen nyoma veszett) két kérdéskör vár tisztázásra: az egyik az alkotó mester kérdése, a másik az ikonográfiai programm megoldása. Eddig sajnos még egyikre sem sikerült megnyugtató, végleges feleletet találni. Mindkettőnél csak feltevéseket tudok egyelőre bemutatni, de remélhetőleg ezek is közelebb visznek a szomszédos osztrák területtel kapcsolatos magyarországi barokk szobrászat egy részletkérdésének megoldásához.

A szobrok mesterének meghatározásához a stíluskritikát kell segítségül hívni. Hogy az egész sorozat összeállításáról fogalmat nyujtó képünk legyen, a stallumok egykorú ábrázolását a pozsonyi királykoronázásokat megörökítő metszeteken kerestem. Ezeken azonban nem láthatók, mert drapériákat vontak eléjük ilyen alkalommal. Egyetlen kép róluk Franz Alt egy akvarelljén látható.[7] Ezen ugyan az architektura sötét, a szobrok pedig a mai állapottal meg nem egyezően világosra festettnek látszanak. Számuk, amennyire a reprodukcióról kivehető, csakugyan megközelíthette a harmincat.

Ezeknek a szobroknak egyes darabjairól ma mindenekelőtt az állapítható meg, hogy gyengébb kvalitásuk miatt nem tarthatók Donner sajátkezű munkáinak. Anatómiailag ugyan biztos tudású kezet árulnak el, de felületkezelésük üres és a sorozatra valló, kissé már gyártmányszerű gépiesség mutatkozik meg rajtuk. Érdekes azonban, hogy az apró részletezések elkerülésével, a nagyobb, sima felületek alkalmazásával a fával is bizonyos, a Donnertől annyira kedvelt ólomszerű hatást keltenek. Az öreg, szakállas fejtípusokon pedig letagadhatatlan a rokonság a későbbi (1737—1739) bécsi Neuer Markt kút Enns szobrának fejével, a női fejekben pedig ugyancsak a kút nőalakjai (Providentia, March) fejeinek klasszikus nyugalmú szépsége veti előre árnyékát.[8] Remete Szt. Pál háncsruhájának plasztikai érzékeltetése pedig a máriavölgyi oltárszobor nyomán (1736—1737) nyert hasonló, de annál sematikusabb megoldást.[9]

Követni lehetne most ezeken az analógiákon túl a mellszobrok mintázásának technikáját és alkalmazását a legkülönbözőbb templomi berendezéstárgyakon és önálló, ú. n. reliquiariumokon keresztül, egész művészgenerációkon át visszafelé, kezdve Donner mesterénél Giulianinál, majd annak mesterein: Andreas Faistenberger-en (München: Theatinerkirche szószék, 1686)[10] és Giuseppe Maria Mazza-n át egészen a XVII. század első felében élt mintaképig, Alessandro Algardi-ig.[11] Ez azonban csak a külső stílussajátságok eredetének keresését jelentené és nem vezetne további eredményre. Sokkal érdekesebb lesz csak a stallumok plasztikai díszének vizsgálatánál maradni, de azzal időben még tovább, a renaissance és a középkor felé visszamenni. Ez ugyanis majd az ikonográfiai tartalom tisztázásához is jelent egyúttal támpontot.

A tanár-tanítvány kapcsolat révén legközelebb eső külföldi mintakép,

Giovanni Giuliani heiligenkreuzi stallumszobrainak némelyike, (4. kép) továbbá az ottani kolostor keresztfolyosóján ugyancsak a tőle származó Lábmosás szoborcsoportok Krisztusfejei teljesen hasonlóak a pozsonyi szobrokhoz.[12] Annyira, hogy azok szinte inkább egy közvetlen Giuliani-tanítványtól származónak látszanak, semmint Donner közvetítésével csak egy másodízű Giuliani-követőtől valónak. Az összehasonlításnál természetesen itt is fenn kell tartani és hangsúlyozni a kvalitásban mutatkozó értékkülönbséget. Rendkívül csábító volna mégis egyszerűen így arra a Donner-tanítványra, azaz inkább munkatársra gondolni, aki a Giuliani-iskola után közvetlenül már vele dolgozott Salzburgban, sőt egyesek szerint már a Giulianival kapcsolatos velencei úton is kísérte: Jacob Schletterer-re.[13] Így azután érthető volna a stílusbeli különbség, ami a pozsonyi stallumszobrokat szinte inkább Giulianihoz, mint Donnerhez kapcsolódónak mutatja. Az irodalom számon is tart pár szoborművet Magyarországon, amik Schletterer nevéhez kapcsolhatók: a győri Frigyláda emléket a rajta található jelzés alapján 1731-ből,[14] — ennek megfogalmazásában van a legtöbb rokonság Giuliani stílusával — majd 1745-ből a soproni Mária-oszlop szobordíszét, mely Andrea Altomonte tervei után készült.[15] Tőle származnak továbbá 1758-ból a kismartoni park szobrai, melyek közül kilenc múzsa ma Darufalván van.[16] Végül Tatáról egy kis Maria Immaculata-ja ismert a volt Eszterházy kastély kapufülkéjéből (szignált).[17] Ennek gipszvázlata pedig az egykori zirci apátságban volt.[18] Csakhogy Schletterernek a pozsonyi műhelyben való tartózkodásáról eddig még nincs határozott adatunk. Huzamosabban nem is időzhetett akkor Pozsonyban, mert éppen a harmincas évek közepén sorozatos munkákat végzett a Zwettl-i ciszterci kolostor és temploma számára.[19] És ezek az azonos időben készült munkái, amint legalább a fényképekről megállapítható, nem mutatnak sok rokonságot a pozsonyi szobrokkal. Olyan mesterről lehetne tehát inkább szó, aki a pozsonyi Donner-műhelynek tagja volt, vagy aki hosszabb ideig volt Donner-rel kapcsolatban. És ha ezek sorában keresünk olyat, akinek eddig ismert munkái megközelítik a pozsonyi szobrokat, akkor talán Franz Kohl-ra (sz. 1711) lehetne gondolnunk. Főművének, a bécsi Peterskirche kapujának szobordíszén[20] a női fejek egészen közelállónak látszanak a mi szobrainkhoz és a dekoratív részek: virágfüzér, akantuszlevelek, kagylós dísz is mutat rokonságot a Kinsky-palotabeli falburkolat faragott díszeivel. Ez azonban írásos adat hiányában, vagy azok felbukkanásáig sajnos csak feltevés. A mérlegelés mégis inkább hajlamos volna ezek ellenére is Schletterer felé dönteni, mert egyrészt a férfi fejek egészen szoros kapcsolata Giulianihoz és a női fejeknek hidegebb, klasszikusabb megfogalmazása átmenetnek fiatal és öregkori művei közé szervesebben beiktatható, másrészt pedig a tárgyválasztás, mint látni fogjuk, olyan művészre vall, akinek Donner közvetítésén kívül is lehettek velencei kapcsolatai.

*

Visszatérve ezután Giuliani heiligenkreuzi stallumához, az hű képet adhat számunkra arról is, hogy a szobrok miként nyertek elhelyezést a Kinsky-palotabeli architekturán. Az egésznek megoldása azonban egyszerűbb volt, mert a pozsonyin nem voltak a dorsale falának mezőit kitöltő domborművek. Puttókat Pozsonyban is említettek, azok állítólag szintén a Lanfranconi-gyűjteménybe kerültek volna,[21] ma már azonban nincsenek meg. A heiligenkreuzi domborművek a megváltás egyes jeleneteit mutatják be, a szobrok programmja azonban ott sem világos: pápák, püspökök, szerzetesek, királyok, katonák, babérkoszorús tudós vagy költő fejeket találunk közöttük.

A földrajzilag legközelebb eső példa, mely külső megoldásában azonos formát mutat, a bécsi Stephansdom új stalluma a tartalmi kérdésre nem ad megoldást. Ezen (1639—1648) II. Pál pápa és III. Frigyes császár, mint a püspökség alapítói között a bécsi püspökök ideálportréinak sora nyert elhelyezést.[22]

A további visszafelé menő típusok vizsgálata előtt még azt kell megállapítani, hogy a stallumok ábrázolásait vizsgálók szerint azok liturgikus feladata nem befolyásolta a rajtuk található díszítések tárgyválasztását, programmját. Témáik előfordulnak az őket befogadó katedrálisok portáljain, színes ablakain egyaránt.[23] Speciális, a stallumok liturgikus céljától meghatározott gondolatot nem tükröznek, ábrázolásaik azzal nincsenek összefüggésben. Háromféle csoport mégis elég határozottan megkülönböztethető közöttük.

1. Az egyes szerzetesrendek templomaiban gyakran az illető rend szentjeinek szobrait helyezik a stallumokra: így történt ez Montecassinoban a bencéseknél a XVI. század második felében,[24] vagy a franciaországi Saint Maximin en Provence dominikánus templomában (1689—92 között).[25] Ez a programm bővebb magyarázatra nem szorul. Nyoma megvan Pozsonyban elsősorban Remete Szt. Pál alakjában, mert a megrendelő Esterházy prímás korábban pálos szerzetes volt. Mivel azonban itt székesegyházról volt szó, melléje sorakoztatták a többi szerzetesrend képviselőjét is: a ferencest, a jezsuitát, vagy piaristát.

2. A második csoportban a heiligenkreuzi példától kezdve visszafelé a XIV. századig[26] a különböző társadalmi osztályok, vagy másként kifejezve: hivatásrendi csoportok képviselői szerepelnek. Pápák, püspökök, egyházi rendek, majd a császár, a tudós, a katona, a nemes, a mesterember, a paraszt alakja, a legkorábbi esetek eredeti teljes megfogalmazásában Krisztustól és az ördögtől közrefogva. Ebben a csoportosításban a misztériumjátékoknak, a passiók pokolbenépesítési jelenetének hatását látják tükröződni.[27] Ilyen színjátékokról és azoknak hatásáról tudunk a középkori Magyarországon: Bártfán passiójáték — a kassai székesegyház kapuján pedig az Utolsó ítélet domborműve.[28] Pozsonyban viszont még az egész barokk korban, a XVII. században át élénk volt a színházi élet és még 1729-ben is említenek passiót.[29] A stallumon ennek halvány nyoma csak az egyházi hierarchia képviselőinek: a püspök és az alsóbb világi pap szobrában van meg, Krisztus alakján kívül.

3. Maradnak még Pozsonyban az esetleg azonosítható apostolokon kívül a meghatározhatatlan, különösebb attributum nélküli férfi és női fejek. Ezeknek magyarázatához a harmadik stallumprogramm típust kell megvizsgálni. Ebben döntő, hogy vagy kizárólagosan, de ha egyebek mellett is, mindenképpen párhuzamosan szerepelnek az apostolok és a próféták, ez utóbbiak gyakran szibillákkal váltakozva.[30] Az apostolok és próféták párhuzamos sorának, különösen ott, ahol mondatszalagokkal ábrázoltak a Credo szövegének tizenkét mondatával és az Ószövetség megfelelő párhuzamos szövegrészletével, egy apokrif Szt. Ágoston szentbeszéd volt a XV. században az alapja. Rendkívül kedvelt ábrázolás volt ez a stallumokon a XVI. század első feléig.[31]

Tekintettel arra, hogy Pozsonyban a fejtípus alapján pár apostolt amúgy is azonosíthattunk, nem lehet talán akadálya annak, hogy a többi apostolt, meg a prófétákat lássuk, vagy keressük a meghatározhatatlan férfi fejekben és a sorozatnak ma már meg nem levő darabjaiban. A női fejek sem olyanok, hogy bizonyos szenteket lehetne felismerni rajtuk és ezért a szibillák érdekes, késői előfordulására gondolnék ezekben. Bár a korábbi stallumok példáin

kívül alakjuk elég gyakori még az újkori művészetben, ez a feltevés bővebb indokolásra szorul.

A szibillák és jóslataik szerepe az irodalomban és művészetben bőven feldolgozott. Különösen újabban erősen hangsúlyozzák, hogy az antik, késő-egyiptomi Oracula Sibyllina-k, majd Lactantius (IV. század) szövegének felújításai — és nem egyedül a Tiburi szibilla Augustus császárral összekapcsolt alakja, hanem egész tíz, majd tizenkettes csoportjuk — a császáreszmével, vagy az uralkodói hatalommal teremtett földi jólét gondolatával kapcsolatosak.[32] Sedulius Scottus a karoling renaissance idején 850 körül, majd ábrázolásaik az itáliai ghibellin (Siena, Pistoia, Pisa) és a német birodalmi városokban, szereplésük a XV. századi renaissance íróknál: Marsilius Ficinus, Filippo Barbieri-nél stb. Közbevetőleg említem csak meg, hogy nálunk a XVI. században Draskovics György bíboros, pécsi püspök korában szintén lefordította Lactantiust.[33] Metszeteken való ábrázolásuk: egy firenzei sorozatban, ami Filippo Barbierire menne vissza, de kapcsolatos az akkori firenzei vallásos tárgyú teatrális játékokkal is.[34] És ennek egyik lapja (248. t.) az Eritreai szibillát ábrázolónak (2. kép) viselete az, ami megerősítette bennem a feltevést, hogy a pozsonyi stallum egyik apácaszerűen beburkolt női fejében szibillaábrázolást keressek. (3. kép) Meg kell azonban jegyezni, hogy később egyáltalán nem ragaszkodnak következetesen Filippo Barbieri viseletelőírásaihoz, és teljes számban való szerepeltetésükhöz, mint pl. Michelangelo sem, sőt még jóslatszövegüket is felcserélték az egyes szibillák között. Pl. Philipp Galle (1537—1612) metszetein Blocklandt után[35] a Cumaeainak adja azt a szöveget, amit Crispijn van de Passe 1614 körül a Cimmeria-hoz kapcsol.[36] Az olasz monumentális művészetben a XVII. század barokkjában újra felmerül a szibillák ábrázolása: Tiarini: Reggio Emilia 1618, majd Paolo Piazza chiaroscuro festményei: Venezia, Redentore 1619. Abban a templomban tehát, melynek főoltárszobordíszét már régebben kapcsolatba hozták Donner művészetével.[37] Végül még a legkésőbbi olasz példa, újraVenezia, Chiesa degli Scalzi 6 szibilla szobra 1732—35 között attól a Marchioritól, akinek egyik műve, Krisztusmonogrammot tartó angyalcsoport, Fratta Polesine, szintén előzménye egy Pozsony környéki Donner-alkotásnak.[38]

Szoborsorozatunk programmjában tehát feltehetőleg nyomát lehet találni több, egymást keresztező, szinte már csak öntudatlanul ködlő százados hagyománynak. Csaknem egyedülálló késői előfordulása ez főleg a próféta-szibilla sorozatnak. A művész velencei előzményekhez való kapcsolódásán kívül mindenképpen figyelemreméltó tényezőnek kell lennie létrejöttében a keletkezési helyének: Pozsonynak, a késői abszolutisztikus uralkodóhoz közeli városnak és kormányzati székhelynek, továbbá a megrendelő személyének: Esterházy Imrének. Jellemző az ő egyéniségére a földi problémák felé forduló, azokat orvosló «szociális» szenteknek: Szt. Márton, Alamizsnás Szt. János tisztelete.

A pozsonyi évek után időrendben következő mű: a bécsi kút, Donner életének legjelentősebb állomása. Kiemelkedő fontosságát nemcsak méretei, elgondolásának gazdagsága jelenti, hanem elsősorban az, hogy itt bontakozik ki teljesen a művész alapvetően klasszikus formalátása és érvényesül higgadt egyénisége. Ennek a lehetőségnek oka és alapfeltétele pedig a megrendelők jellegének megváltozása volt: Bécs város tanácsa, az új polgári közösség, új világi tárgyválasztással, programmadással.

[1] *Ilg, A.:* Georg Raphael Donner 1693—1741. Ausstellung von Werken des Meisters. Wien, 1893. 23. old. és *Ilg, A.:* Georg Raphael Donner. Gedenkschrift zum 200 Jahrestage der Geburt. Wien. 1893. 24. old.

[2] *Ilg, A.:* Das Palais Kinsky auf der Freiung in Wien. 1894. 15. old. XVII. t.

[3] *Ellenbogen, J.:* Zur Erinnerung an die feierliche Consecration... Pressburg, 1867. 14. old.

[4] *Rimely, C.:* Capitulum insignis ecclesiae collegiatae Posoniensis. Posonii. 1880. 158. old.

[5] Quinquagennalia Sacerdotii... Posonii. 1738. 12—13. old.

[6] *Pásztor L.:* A máriavölgyi kegyhely a XVII.—XVIII. században. Regnum. Bp. 1943. 569. old.

[7] Közölve: Forum. Zeitschrift für Kunst... Bratislava. Jahrg. 5. 1935. 219. old.

[8] *Pigler, A.:* Georg Raphael Donner. Leipzig, Wien. 1929. 75., 83., 90. t.

[9] *Aggházy M.:* Georg Raphael Donner Ismeretlen magyarországi alkotásai. Szépművészet. Bp. 1941. 95. sk. old.

[10] *Stern, M.:* Münchener Barockplastik von 1660—1720. Münchener Jahrbuch. N. F. IX. München. 1932. Abb. 10., 19.

[11] *Morpurgo, E.:* I busti sul coro del Monastero di S. Croce in Austria. Bollettino d'Arte. IV. 1924. 365. old.

[12] *Frey, D.:* Die Denkmale des Stiftes Heiligenkreuz. Österr. Kunsttop. XIX. Wien, 1926. Abb. 68., 69.

[13] *Tietze-Conrat, E.:* G. R. Donners Verhältniss zur italienischen Kunst. Kunstgesch. Jahrbuch der K. K. Zentral-Komm. I. Wien. 1907. 108. old.

[14] *Stengl M.:* Győr műemlékei. Győr. 1932. 28. old.

[15] *Csatkai E.:* A nyugatmagyarországi barokk szobrászat problémái. Magy. Tud. Akadémia Közleményei. 1951. 96—97. old.

[16] *Frey, D.:* Das Burgenland. Wien. 1929. XX. old. 73. kép.

[17] Ma a Tatai Múzeum tulajdona. Révhelyi Elemér szíves közlése.

[18] *Aggházy M.:* A zirci apátság templomépítkezései a XVIII. században. Veszprém. 1937. 42. kép. (Donner?)

[19] *Buberl, P.:* Die Kunstdenkmäler des Zisterzienserklosters Zwettl. Ostmärk. Kunsttop. XXIX. 1940. 70—71. old.

[20] *List, C.:* Bildhauer-Arbeiten in Österreich-Ungarn von der Barocke bis zum Empire. Wien. 1896. Taf. 15.

[21] *Tietze-Conrat, E.:* Unbekannte Werke von G. R. Donner, Jahrbuch der K. K. Zentral Komm. III. Wien. 1905. 259. old.

[22] *Tietze, H.:* Geschichte und Beschreibung des Stephansdomes in Wien. Österr. Kunsttop. XXIII. Wien. 1931. 355. old. Abb. 384., 385.

[23] *Neugass, F.:* Mittelalterliche Chorgestühl in Deutschland. Strassburg. 1927. 124. old. — *Busch, R.:* Deutsche Chorgestühl in sechs Jahrhunderten. Hildesheim. 1928. 14. old. — *Ganz, P.* — *Seeger, Th.:* Das Chorgestühl in der Schweiz. Frauenfeld. 1946. 69. sk. old.

[24] *Ricci, C.:* Baukunst und dekorative Skulptur der Barockzeit in Italien. Stuttgart, 1912. Taf. 75.

[25] *Mâle, E.:* L'art religieux après le Concile de Trente. Paris. 1932. 477. old.

[26] Olaszország Bisceglie, Bari tartományban XVII. század vége (*Ricci, C.:* id. mű. Taf. 79.) — Németország Salem, 1954. (*Busch, R.:* id. mű. 37. old. Taf. 42.) — Büdingen, 1497—99. (*Neugass, F.:* id. mű. 113. old.) — Weingarten, 1485. körül Jörg Syrlintől, (*Grill, E.:* Der ulmer Bildschnitzer Jörg Syrlin der A. und seine Schule. Strassburg. 1910. 48. sk. old. — Verden, 1360—70. (*Neugass, F.:* id. mű. 126. old.)

[27] *Neugass, F.:* id. mű. 126. old.

[28] *Hont F.:* Az eltűnt magyar színjáték. Bp. 1940. 148. sk. old.

[29] *Dömötör T.:* A passiójáték. Bp. 1936. 38. old.

[30] Németország Herrenberg, 1517 (*Busch, R.:* id. mű. 36. old. Taf. 38.) — Franciaország La Haye aux Bonshommes, XVI. század eleje, Auch, XVI. század eleje, Gaillon, 1510 körül (*Mâle, E.:* L'art religieux de la fin du moyen âge. Paris, 1925. 274—277. old.) — újra Németországban München Frauenkirche, 1500—1502 (*Neugass, F.:* id. mű. 122. old.) — Svájcban Estavayer, 1501—1502 (*Scheuber, J.:* Die mittelalterlichen Chorstühle in der Schwiz. Strassburg, 1910. 62. sk. old.) — Olaszország Aosta 1469—1509 (*Toesca, P.:* Catalogo delle cose d'arte e di antichitá d'Italia. Aosta. Roma. 1911. 84. sk. old.) — Svájc Hauterive, 1472—1486 (*Scheuber, J.:* id. mű. 51. old.) — Németország Ulm Münster, 1469—1474 Jörg Syrlintől (*Grill, E.:* id. mű. 20. sk. old.) — Svájc Romont, 1468—1469 (*Scheuber, J.:* id. mű. 49. sk. old.) — Konstanz dóm, 1470 körül, Franciaország St. Claude, volt apátsági templom, majd székesegyház 1449—1465 (*Vöge, W.:* Jörg Syrlin der A. und. seine Bildwerke. II. Band. Stoffkreis und Gestaltung. Berlin, 1950. 32. és 37. old.). — Svájc Genf St. Pierre, 1414 (*Scheuber, J.:* id. mű. 76. sk. old.) — Németország Bamberg, XIV. század vége (*Busch, H.:* id. mű. 31. sk. old. Taf. 17.)

[31] *Mâle, E.:* L'art religieux de la fin du moyen âge. Paris, 1925. 247. old.

[32] *Vöge, W.:* id. mű. 24. sk. old. — *Doren, A.:* Wunschräume und Wunschzeiten. Warburg Vorträge. 1924/25. Leipzig. 1927. 174. majd 178. sk. old.
[33] *Jenei:* Régi győri írók. Győri Szemle. XII. 1941. 88. sk. old.
[34] *Hind, A.:* Early Italien Engraving. London. 1938. I. 155. old. és III. 244—256. old.
[35] A késői példákhoz Pigler Andor szíves útbaigazítását köszönöm. — *Thieme-Becker:* Allg. Lex. XIII. 1920. 105. old. — W. 14. Le Bl. 3.
[36] *Knipping, B.:* De Iconografie van de Contrareformatie in de Nederlanden. II. Hilversum. 1940. 304. old. Afb. 217. — és egy másik félakkos sorozata is: Ngl. 41. Franken. 299. 300. a Szépművészeti Múzeumban.
[37] *Malvasia-Zanotti:* Felsina pittrice. II. Bologna. 1841. 127. old. — *Venturi* A.: Storia dell'arte Italiana. IX. 7. Milano, 1934. 165. old. — *Tietze-Conrat, E.:* 13-as alatt idézett mű 97. old.
[38] *Arslan, W.:* Sculture ignote di Giovanni Marchiori. Bollettino d'Arte. V. 1925/26. 444. old. Fig. 6.

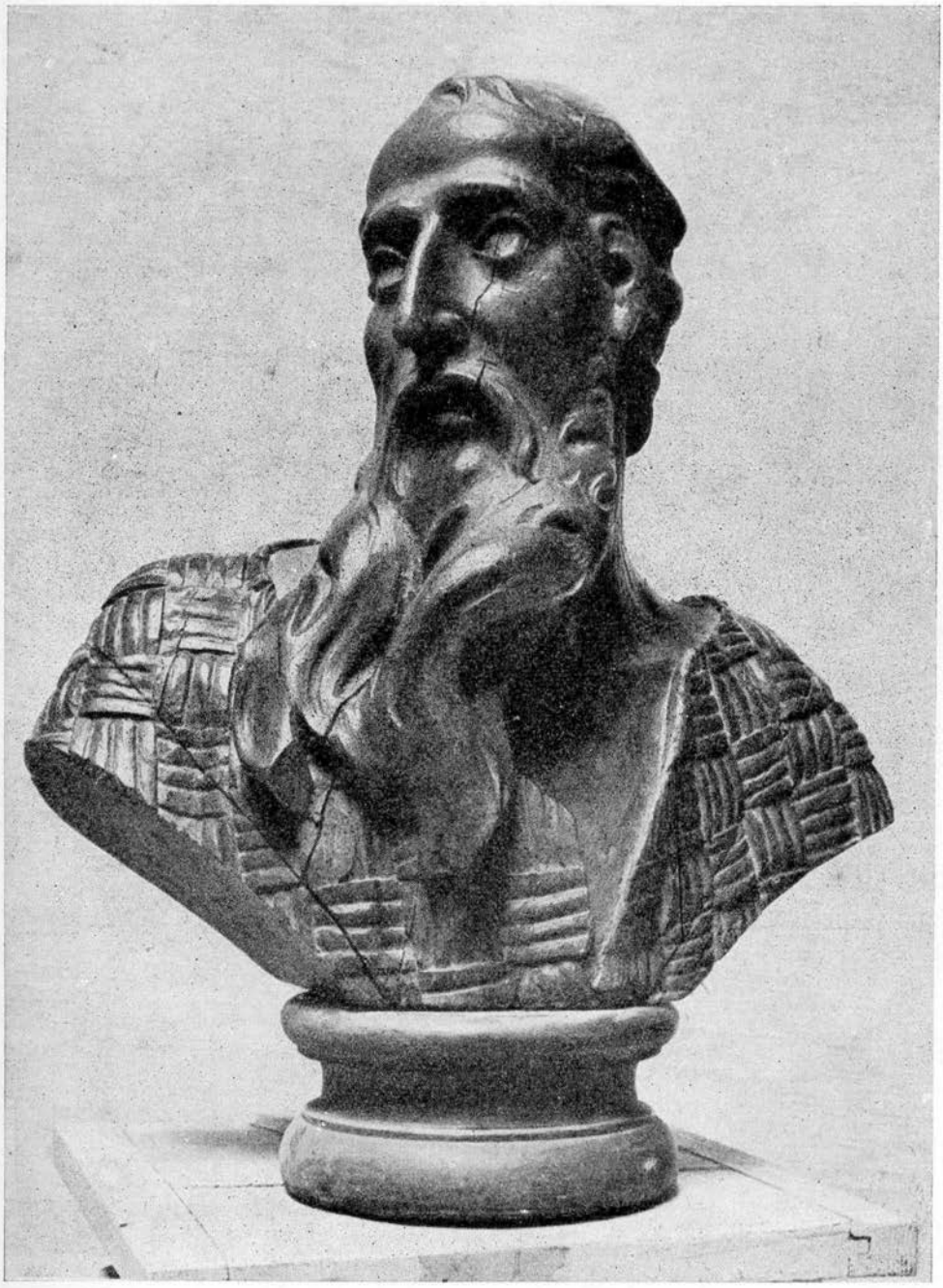

1. G. R. Donner műhelye: Remete Szent Pál az egykori pozsonyi stallumról

2. Firenzei mester: Erythereai Szibilla

3. G. R. Donner műhelye: Szibilla az egykori pozsonyi stallumról

4. G. Giuliani: Püspök a heiligenkreutzi stallumról

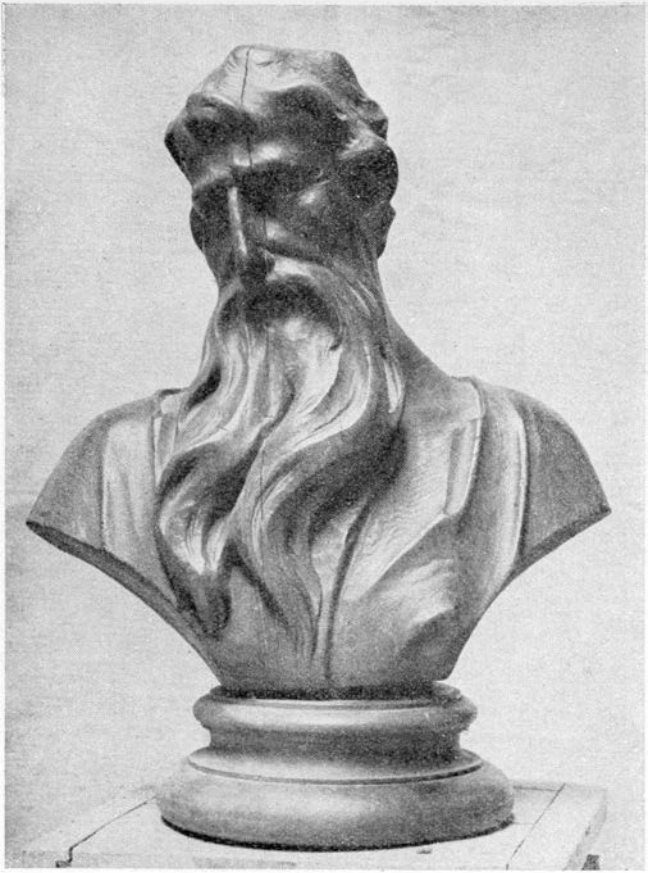

5. G. R. Donner műhelye: Apostol vagy próféta az egykori pozsonyi stallumról

4. G. Giuliani: Püspök a heiligenkreutzi stallumról

6. G. R. Donner műhelye: Szibilla az egykori pozsonyi stallumról

A MAGYAR FOLYÓIRATILLUSZTRÁCIÓ KEZDETEI

Irta: D. SZEMZŐ PIROSKA

A haladó tudomány a képet, vagyis az ábrázolt történeti kútfőt abból a szempontból vizsgálja, milyen mértékben kifejezője a társadalom történetének. Elsőrendű kútfő-e, vagyis történeti állítása, tartalma tükrözi-e színhely és idő szempontjából a valóságot; teljes egészében, részben, vagy egyáltalán nem hiteles. Az ábrázolt és természetesen az írott kútfőknek csak ilyen együttes feldolgozása biztosíthatja a társadalom történetének valóságos, hű rekonstrukcióját.

A burzsoa történettudomány öncélúsága közismert: tudós, tudománya és a néptömegek között tátongó szakadék mögött húzódott, bújt meg a kölcsönös érdeklődéshiány. A tömeget nem érdekelhette az a történettudomány, mely világnézetével, módszerével egyáltalán nem vette tudomásul, hogy a társadalom történetének az egész emberiség, az egyes nemzetek történelmének a nép egyetemlegesen a főszereplője. A történettudósnak írott forrásaihoz legtöbbször nem hiányzottak a tömegeket ábrázoló, egykorú esemény, város, vagy más tárgyakat ábrázoló képek, nem látta meg a társadalom történetében az egyes ember és az egész emberiség szerves kapcsolatát; ha magyarázta is szövegét képekkel, ezek természetesen szerzője világnézetének tükörképei voltak, hamis szemlélet forrásai. Az egykorú ábrázolás helyett egyes művészeknek a történeti mű nyomán keletkezett utánérzései, vagy éppen az egykorú képanyag felhasználásával létrejött alkotások. A «hajdani szebb élet, a nemzeti nagylét érdekében átrajzolt történelmi illusztrációkat pedig — úgyszólván a 40-es évekig — értékelő kritika nem illette.»[1] Félénken megszólalva, bár rámutatott a hibákra, irányt és utat nem tudott kijelölni. A probléma megoldása: a tudományos képkutatás, a társadalom történetének rekonstrukciója ábrázolt és írott történeti forrásokkal csupán a haladó tudomány képviselői által történhetik.

Érdekes, hogy majdnem másfélszázaddal ezelőtt, 1820-ban Hasznos Mulatságok c. folyóiratunk hasábjain egy névtelen cikkíró — még sok fogalomzavar közepette ugyan — megpróbál a «képes nyelv, ikonológia» őserdejébe hatolni: «ha a tárgyak jól választatnak s helyesen elrendeztetnek, minden nemzetekre és évekre nézve érthető... a képes nyelvnek tökéletes kútfői; ezen nyelv mindig jobban tökéletesül és bővül, az időnek haladása által ezen tudomány is mindig kiterjedtebb leszen. A helyes ikonológiának össze kellene gyűjteni azon képeket, amint azok az embert, vagy a polgári törvényeket, vagy az idő történeteit közelebbről illetik.»[2] Kár hogy e cikk magányos fűzfaként áll képkutatásunk irodalmában, még visszhangja sem volt, nemhogy továbbfejlesztője. Nem akarjuk azt állítani, hogy itt a képkutatás mai követel-

ményeiről van már szó, de kétségtelen, hogy csírájuk bennfoglaltatik a fogalmazásban.

Legyen a képkutatás tárgya önálló, vagy szövegmagyarázó kép, illusztráció, nem foglalkozhatunk vele az eddig megismert elvi szempontok figyelembevétele nélkül.

Az illusztráció — a legművészibb sem lehet öncélú; témája elválaszthatatlan attól a műtől, melynek függvénye, melynek a mondanivalóját alátámasztja, feladata az olvasóhoz minél közelebb vinni a mű lényegét. Ez a követelmény általános, az újság, folyóirat képei sem vonhatják ki alóla magukat.

A folyóiratillusztráció ősei már a XV. században keresendők: az egyleveles nyomtatványok éppenúgy képekkel támasztották alá publicisztikai munkásságukat, mint a maiak. Szemléletes fametszeteik az olvasni vágyók és az olvasni sem tudók köréből egyformán nagy közönséget vonzottak; hatalmas példányszámban terjesztették vásárokon, búcsúkon, általában minden olyan helyen, ahol nagy néptömegek verődtek össze. Az első rendszeres illusztrált folyóirat az 1635-ben, Erfurtban megjelenő Theatrum Europaeum: képei már kifejezetten hatástkeltő szándékkal épültek a szövegbe. Rézmetszetek, melyek csatákat, egyéb aktuális eseményeket, városokat ábrázoltak. E folyóirat népszerűsége Németország határait jóval átlépte és nagyhatású volt más országok szerkesztőire is. Látni fogjuk, hogy a XVIII. században induló első illusztrált folyóirataink — általánosságban — nem sokban különböznek a Theatrum Europaeumtól.

A XVII., még inkább a XVIII. század folyóiratszerkesztői kitűnően értettek ahhoz, hogyan kell minél több és művészibb kép beiktatásával lapjaik népszerűségét növelni. A képek mérete ebben az időben nagyobb, vagy azonos a hozzájuk tartozó folyóiratokéval, aminek technikai okai vannak: az illusztrációk általában rézmetszetek, melyeket nem lehet — mint a fametszeteket — szöveg között előállítani, külön lapon kell őket a folyóiratba fűzni, vagy hozzá mellékelni. A szerkesztők képeiket nem puszta gyönyörködtetés céljából mellékelték: a tartalom aktualitásával tudatosan keresték és megtalálták a kapcsolatot a tömeggel; igyekeztek ébren tartani érdeklődését azáltal, hogy az ábrázolt tárgy lényegére óhajtottak rámutatni. A hírközlő kép tudósít és szórakoztat tartalmával, művészi formájával pedig hangulatot kelt. Ügyelnek a hír, illetőleg a kép elhelyezésére, mert ez a hírközlő kép sokszor propagandaeszköz is. A képet aláírják és szigorúan vigyáznak arra, hogy az aláírások valóban megmagyarázzák a képet, ne fecsegjenek feleslegesen: ha kell, számokkal is eligazítják az olvasót, hogy az ábrázoltak megtalálhatóságát elősegítsék. Tisztában vannak a kép tartalmának közvetlen hatásával, hogy egy csapásra kiküszöböli azt az időt, melyet a képnélküli hírközlés megértése az olvasótól igényel; továbbá az élménykeltő erejével és közvéleményalakító képességével. Az abszolút monarchiák cenzúrájának virágkorában e szerkesztők képpel még mindig kifejezhettek olyant, amit a cenzor, ha szövegben találkozik vele, a «rostában» hagyott volna. Nem szorul ezekután magyarázatra, hogy miért volt abban a korban az illusztrált folyóiratoknak nagyobb olvasóközönségük, mint a képek nélkül megjelenőknek. Az illusztráció költséges mulatság volt a szerkesztő és a folyóiratokat vásárló közönség számára is, hiszen a képeket rendesen kiváló grafikusművészek alkották; de a szerkesztőnek, olvasónak egyaránt megérte: a felvilágosodás eszméitől áthatott szerkesztő az eszmék terjesztésére, propagálására felhasználhatta a képet, a felvilágosodás eszméinek megismerésére vágyódó közönség pedig megtalálta a tiltott szöveg helyett ábrázolásukat. A költséges vállalkozás egyben jövedelmező is volt.[3]

A mi illusztrált folyóirataink a XVIII. század második felében indulnak, abban a korszakban, mikor az ország és népe gyarmati sorban él, politikailag elnyomott, a polgárosodásnak úgyszólván jelét sem mutatja s csak lassan, éppen az újságok, folyóiratok agitatív hatása alatt egyre következetesebben, bekapcsolódik a felvilágosodás törekvéseibe, hogy mind nagyobb és nagyobb erővel harcoljon a feudalizmus ellen a polgári szabadságjogokért. Íróink, szerkesztőink rádöbbenve a nemzet kulturális és gazdasági elmaradottságára, egyesült erővel igyekeznek a kátyúban vergődő nemzeten segíteni. A felvilágosodás és ezzel együtt az elnyomatásból való felszabadulás eszméit a nép széles rétegeiben csupán a nemzet nyelvén lehet elterjeszteni. A tudomány és a közélet nyelve azonban a latin volt, ezért íróink, szerkesztőink első és legfontosabb feladatukat a magyar nyelv művelésében látták; egyébként is a nemzeti megmozdulás számára ez volt a legjárhatóbb út. Az arisztokrácia és a főpapság, a nemesség nagyobb része közömbös szemlélője e törekvéseknek. Kezdetben Pozsony, majd Bécs és mellette kisebb szerepben Pest azok a centrumok, ahonnan íróink, szerkesztőink harcukat irányítják a nemzet fejlődéséért. Irodalmunk ujjászületésének színhelye Bécs, innen indulnak el jelentős illusztrált folyóirataink is. A jelenség szorosan összefügg II. József felvilágosult abszolutista uralmával: ez vonzotta Bécsbe íróinkat, szerkesztőinket is. Itt kezdtek felvilágosító munkájukba, mely sok tekintetben eredményezte a fellobbanó nacionalizmust, a 92-es országgyűlés által megvalósítani nem sikerült reformtervezeteket, a francia forradalommal rokonszenvező, Martinovics-féle «összeesküvést». A nacionalizmus — mint majd illusztrált folyóirataink-ból láthatjuk — végső fokon tartalmatlan külsőségekben merült ki, a török és a napoleoni háborúk következtében beállott a pénzügyi összeomlás, I. Ferenc a francia forradalom hatásától való félelmében megszigorította önkényuralmát; mindez pedig az ellentétek húnyó zsarátnokát újból izzásba hozta.

Folyóiratillusztrációink hű tükörképei e kor társadalmi törekvéseinek. A nacionalizmust a népviseletek, népi jelenetek, nagyjaink arcképei, a dicsőséges múlt, a magyar táj, vár és városok képei fejezik ki. A háborús események, csataképek, a közvitézek és hadvezérek, a hadászati eszközök az aktuális események hírközlései és ugyanakkor a bécsi kormányzat által megkívánt háborús propagandának eszközei. A metszett térképmellékleteknek kettős feladatuk van: a nacionalizmus felfokozása és a nép kimüvelése, nehogy úgy éljen a magyar, mint a «féreg a dióban», mit sem sejtve hazája földjéről. Politikai szempontból legfontosabbak számunkra a francia forradalmat ábrázoló illusztrációk.

Ezek a képek egyben a magyar művészet — amennyiben magyar művészek munkái — első olyan illusztrációi, melyek által a művész találkozik a néppel. Sándor Lipót nádor panaszolta is egyik 1792-ben kelt, az uralkodóhoz intézett levelében, hogy a nagy példányszámban megjelent újságokat még a parasztoknak is megmutogatják, felolvassák.[4]

Első illusztrált folyóiratunk 1781-ben, Pozsonyban, német nyelven indult *Ungrisches Magazin* címen. Negyedévenként jelent meg Windisch Károly Gottlieb szerkesztésében.[5] E német nyelvű folyóirat egyformán kiszolgálta a magyar és német nyelvű olvasóközönséget. Windisch lapja alapításakor hazafias érzésre hivatkozva kéri az olvasóközönség támogatását vállalkozásához, mely hivatva lesz a haza megismertetésére, feltárva történelmi, földrajzi, természeti sajátságait. Már bevezetőben tudomására hozza olvasóinak, hogy a cikkek értelmezésére rézmetszeteket fog mellékelni: «Wo die blosse Beschreibung nicht hinreichend seyn kann, deutliche Begriffe zu schaffen, da wird

man solche allzeit durch richtig gezeichnete Kupferstiche zu erleichtern suchen.»[6]

Az első illusztráció Husztynak a magyar túzokról szóló, természetrajzi cikkéhez készült. Színezett rézmetszet: a szürkés, fekete, fehér, rozsdabarna tollazatú madár tájháttérből emelkedik ki, mezős előtérben áll. Stock János Márton mester az ábrázolást négyszögletes keretbe zárta és alája metszette a feliratot: Der ungrische Troppe, mely azonos az illusztrált cikk címével. A szerkesztőnek, Windischnek «Von den Klementinern in Syrmien» c. cikkéhez, Adam Jakab bécsi mester rajza után, szintén Stock készített illusztrációt. A rézmetszet viseletkép, aláírása: Ein Klementiner und eine Klementinerin. Az illusztrátorral kapcsolatban a szerkesztő megjegyzi: «Der Kupferstecher, Herr Jakob Adam ist schon zu sehr als Meister bekannt, als dass ich wegen der Schönheit der Stiche ein Mehreres zu sagen nötig hätte.»[7] A magyar tájfeltárás a célja a Kárpátok hegyláncolatát ábrázoló rézmetszetnek. Aláírása: Prospect eines Theils der Karpathischen Gebirge von der Seite von Lomnitz, ohnweit Käysmarkt, a mester megnevezése nélkül. Az aláíráshoz hasonló című cikk szerzője, Buchholz Jakab említi, hogy az illusztráció bátyjának, Györgynek nagyobbméretű rajzáról készült. — A folyóiratnak kétségtelenül legszebb és legérdekesebb illusztrációja Cornides Dániel «Vom ungrischen Ursprunge der Kutschen» c. cikkéhez készült. Az osztrák származású pozsonyi rézmetsző, Weinmann Márkus valóban művészi munkát végzett az országúton vágtató, utasokkal megrakott hármasfogat ábrázolásával. (1. kép) Cornides cikkében magyarázatát adja a kép eredetének: Jeremias Schemelnek a bécsi császári könyvtárban őrzött művéből való másolat: «... die Zeichnung einer ungrischen Kutsche, wovon ich im gegenwärtigen Kupferstiche eine treue, aber zur Hälfte verkleinerte Kopie liefere.»[8] Cornides XVI. századbeli magyar kocsi típusának tartja az ábrázolt fogatot. E cikk és illusztrációja száz esztendőnél hosszabb ideig foglalkoztatta a tudományos közvéleményt.[9] A folyóirat illusztrációi közül említésre méltó még az az 1525-ből származó emlékéremábrázolás, melyet II. Lajos királynak mellképe díszít. E metszetnek sincs a mestere megnevezve. A folyóirat természetrajzi, történeti tárgyú cikkeihez mellékel még sematikus ábrákat szemléltető rézmetszeteket; ezek sem tüntetik fel mesterük nevét. Látjuk, hogy első illusztrált folyóiratunk, feladatát és illusztrációit tekintve, pontosan beleillik a megjelölt fejlődés vonalába. Az Ungrisches Magazin 1787-ben megszűnt, majd 1791-ben újra feltámadt *Neues Ungrisches* Magazin címen, ugyancsak Windisch szerkesztésében. Kiadója Schauff János rajzmester és akkor Pozsonyban működő könyvkiadó, nyomdász volt. Miként elődje, szintén negyedévenként jelent meg. Első kötete bevezető soraiban ugyanazt a célkitűzést találjuk, mint a régi Magazinban és a közönség hasonló pártfogásáért való kérelmet, mint amilyenben az elődd részesült. A metszetillusztrációkat már a főcímlapon bejelenti a szerkesztő: «Mit ausgemalten und schwarzen Kupfern.» E rövidéletű utód mindössze egy érdemleges illusztrációval dicsekedhetett: a szerkesztőjének képmásával, melyet a kiadó rajzolt és Gerstner József metszett rézbe. Aláírása: Karl Gottlieb Windisch. A mellkép szemben ábrázolja, parókát visel, zsinóros kabátot. Tiszta, jól jellemző ábrázolás. A másik illusztráció: a Sárkány-rend lovagi címere, egy diplomatörténeti cikket magyaráz. E színes rézmetszet mestere nem nevezte meg magát. Több számottevőt nem is említhetünk, mert a folyóirat 1792-ben végleg megszűnt.

Az időbeli sorrendben következő illusztrált folyóirat 1786-ban indult Pesten: *Merkur von Ungarn* oder Litteraturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. Kovachich Márton György adta ki és szer-

kesztette német nyelven — mint bevezetőjében mondotta — az irodalompártolók és kedvelők számára: «Um nun dieses desto mehr an Tag zu legen und den patriotischen Eifer für die Literatur anzufachen, hat sie sich (die Zeitschrift!) sogar entschlossen für jene Liebhaber... jedem Hefte ein wohlgeratenes Portrait solcher Patrioten vorzusetzen, die bei der vaterländischen Literatur entweder als Beschützer und Beförderer derselben, oder als bewehrte Schriftsteller und Gelehrte eine rümhliche Rolle gespielt und verdient haben dem Andenken der Nachkommenschaft als nachahmungswürdige Muster vorgestellt werden.»[10] A továbbiakból azt is megtudjuk, hogy a képmások a folyóirat első számaiban a mágnásokat fogják ábrázolni, azután következnek majd az írók és a tudósok ábrázolásai. A szerkesztő be is váltja ígéretét, azonban a képmások túlsúlyban főrangúaknak a kor modorában és szellemében alkotott arcképei: Galantai Fekete György királyi bíró (mestere Mansfeld Sebestyén), Erdődi Pálfy Károly erdélyi udvari kancellár (mesterei: Pauer János festő, Mark Quirin rézmetsző), Paulai Balassa Ferenc udvari tanácsos, horvát bán (mestere Tischler Antal), Hugo Filippus Karolus Eltz és Vukovár grófja (mestere Tischler Antal), Skerlecz Miklós lomnici tanácselnök (mestere Mark Quirin), Maximilianus de Verhovacz zágrábi püspök (mestere Tischler Antal); e sorozatot csupán két tudós — azok között is az egyik külföldi — és csupán egy magyar író követi: Szerdahelyi György Alajos, a budai főgimnázium tudós tanára (mestere Mansfeld János György), van Swieten Gerard, a kor híres leideni orvosdoktora (mestere Binder János Fülöp),[11] végül Dugonics András akkor már közismert írónk (mestere nincs megnevezve). Mellképek, vagy vállképek, ovális vagy négyszögletes keretben, gazdagon díszített címerek, az arc fölött, vagy a keret alsó vagy felső körvonala mentén latin jelszavas feliratok, redőzött függönyök, babérkoszorúk, kard és penna — úgy, ahogy a megrendelő és a közönség megszokta és megkívánta — jellemzik ezeket a rézmetszetillusztrációkat. Míg az első illusztrált folyóiratunkban a mesterek magyar származásúak, itt már Tischler Antalt és Binder János Fülöpöt kivéve, a többiek külföldiek. Ennek magyarázata elsősorban az illusztrációk költséges volta, melyen a szerkesztő — panaszolva is azt előszavában és többször visszatérve rá a szerkesztés folyamán — bécsi, illusztrált társfolyóiratok lemezeinek kölcsönzésével, valamint a folyóiratához «mellékelt főrangúak» ábrázolásával segít. E főrangúak egyben lapjának — éppen a képmellékelés következtében — bőkezű, előfizető mecénásai.[12] Valószínű, hogy Kovachich folytatta volna az író- és tudósképmások közlését is — tanúskodik művészetszeretetéről Schreffl Annának, az akkor ritkatehetségű, fiatal, budai rézmetszőnőnek pártfogó ajánlása[13] — de lapjának, éppen az előállítási költségek hiányában, meg kellett szűnnie 1787-ben.

Az 1786-ban induló *Magyar Kurir* jelentős állomása hírlapirodalmunknak és ugyanakkor lépés előre folyóiratillusztrációnk történetében is. Szerkesztője, Szacsvay ándor gyakorlott újságíró (az első magyar újságnak, a pozsonyi Magyar Hírmondónak a szerkesztője volt megelőzően), Pozsonyban kezdte az újság szerkesztését, onnan azonban a riválisa kiadónak, Patzkó Ferencnek a hajszája a szabadabb levegőjű Bécsbe űzte, a politikai élet akkori középpontjába. Szacsvay szerkesztői programmjának gyújtópontjában a politikai hírközlés állott, a véleményközlő sajtó és úgy érezte, hogy bécsi barátai támogatásával ott gyors és hiteles közléseket kapva, megvalósíthatja kitűzött célját. Az ő lapjával indul el a bécsi magyar újságok fénykora, mely úgyszólván a magyar hírlapirodalom első százada végéig, 1805-ig törés nélkül uralkodik, hogy azután Buda és Pest vegyék át újság- és folyóiratirodalmunk terén a vezető-

szerepet.[14] A Magyar Kurir hetenként kétszer jelent meg, bel- és külföldi hírközlései gazdag tárházából természetesen csak azokkal foglalkozunk, melyeket illusztrációk kíséretében közölt, vagyis a török háborúkkal kapcsolatosakkal.

Ezek a külföldi politika azon eseményei közül valók, melyek a 80-as éyekben az általános európai közvéleményt erősen foglalkoztatták. Megtudhatta Szacsvaytól a kíváncsi olvasó a hadi készülődéstől kezdve az orosznak a török udvarral szemben támasztott követeléseit, a háború megindulása után olvashatott a törökök garázdálkodásairól, e sereg harci viselkedéséről, az oroszosztrák haderő céljáról, mely szerint, ha «ki fogják halászni a törököt Európából», egyhamar megkötik a békét. Majd hamarosan közli a politikusok véleményét: a háború tulajdonképpen csak az 1788-as esztendővel indul meg igazán; innen kezdve hozza sorra a török várak bevételéről, a csaták győzelméről, a hadviselő nép ünnepségeiről, a hadviselő seregek, vitézeik kiválóságáról szóló tudósításait, ezeknek az eseményeknek az illusztrációit. Csupa színezett rézmetszet, ebben a nemben a legszebbek közé tartozik, sajnos, egy sem árulja el mesterét. Valószínűleg attól a bécsi laptól kölcsönözte lemezeit, amelyből a török híreket, hiszen lapjaink külföldi híreiket majdnem kivétel nélkül külföldi lapokból vették. Az illusztrációk német eredetét német aláírásuk is bizonyítja: Besatzung von Panzova, vagyis Pancsova megszállása Wartensleben hadvezér és serege által. E csatakép — hasonlóan többi kortársaihoz — nélkülözi azt a mozgalmasságot, dinamikus hatást, amelyet mi ma e műfajtól várunk, inkább kaleidoszkópszerű, finom rajzú és színezésű, a kor harcmodorát visszatükröző. Ez utóbbi alátámasztására megszámozza az aláírás szövegrészeivel magyarázott képet. — Eroberte Festung Schabatz am 24. Apr. 1788. aláírású képnek már van festői távlata, a jeleneteket a mester még finomabban dolgozta ki; az apró tüzelő ágyúk, a lángokban álló vár, jó messze a háttérben meghúzódó hegyek és egy kastély kiugró ellentéte hatásosan érvényesülnek. Találó Szacsvaynak a képhez tartozó hírközlése is: «Már az időnek melegsége megengedvén, hogy a tábor dologhoz foghasson, a hadifőszállás is nem Kárlovitzba, hanem a törökszélek felé igyekezik: erre nézve minden vármegyében ezen hó (ápr) 12-én mozgások valának és a hir szerént Sabatznak ostroma 10 ezer ember által az emlitett napon elkezdődött.»[15] Prospect von Dubiza. Ein festes Grenzschloss an dem Unafluss in türkisch Croatien, Prospect von Chotim, Prospect der türkischen Festung Okzakow am schwarzen Meer, welche den 17 December 1788 von den Russen mit Sturm erobert worden ist, Prospect der türkischen Gränzstadt und Festung Gradisca, mindezek az illusztrációk élénken alátámasztották a harctérről közölt híreket. Nem mehetünk el említés nélkül az Okzakow-erődítmény megvételéről szóló hír mellett sem: «Otzakov várában herceg Potemkin már ma a Seráskier... bezzeg orosz főigazgatói vezér másformálag bánik a maga hadifoglyaival! Hogy ezek a drága kenyeret ingyen ne emésszék, a várat és a várban lévő minden megromlott épületeket szorgalmatosan épitteti velek... Párisban, hol minden 14 nap alatt változik a módi, már mindent à la Otzakov és à la Potemkin viselnek a dámák. Főkötő helyett mindenki Festungot tett a fejére, pántlika és kötők helyett szegelet bástyák vagynak ezeken épitve s a hajukat elől egy sziget módjára veretik össze, mely a Beresan szigetét jelenti.»[16] Természetesen e tréfás hírközlés mellett, mely a hadviselő országok lakosságának a hangulatát és az optimizmusát volt hivatva emelni, komoly haditudósításokkal is találkozunk Okzakow várával kapcsolatban.

A Gradiscat ábrázoló metszet a mi Binder Jánosunk vésője alól is ki-

került: Prospect der Türkischen Graenz Stadt und Festung Gradischa... Gezeichnet von Dost. Binder sc. Budae. Variánsnak tekinthetjük, minthogy a két metszet felvételezése hasonló, azonban a Dost-Binder kép rajza sokkal művészibb, a tájábrázolás természetesebb, a figurák életszerűbbek.[17]

A folyóirat 1789-es kötetének főcímlapja előtt Hadik András hadvezér lovon ábrázolt képével találkozunk: Feldmarschal Graf Hadik az egyszínű metszet aláírása, mesterét nem nevezi meg. «Az 1789-dik esztendőbeli igazgató fővezérnek Feldmarsal G. Hadiknak képét viszi ezen Kurir» — olvassuk a folyóirat az évi április 1-i számában. A mesterre pedig a Kurir melléklapja, az ugyancsak bécsi Magyar Musa derít fényt: «Feldmarsal Gróf Hadiknak valóságos képe most mettzetik réztáblára amaz leghiresebb rézmettző Lessenkól (Loeschenkohl Joh. Hieronimus) Ur által, melyből a közelebb jövő hónapban a Kurir is minden Olvasóinak fog eggyel szolgálni; amely osztán az 1789-dik Kurirhoz köttetik.»

Kérdezhetnénk, hogy a Kurir miért éppen ezeket az illusztrációkat hozta és azt is, hogy miért nem hozott ennél többet.

Az elsőre felel az ábrázolt hadszíntereknek 1788—89-ben elsőrendű fontossága; a másodikra: a kor legtekintélyesebb, legnagyobbszabású és külföldön is széles rétegekben ismert magyar illusztrált folyóiratának, a Hadi és Más Nevezetes Történetek-nek 1789-ben való megindulása.

Mielőtt ennek vizsgálatába mélyednénk, egy célkitűzésében hasonló, de technikai, szerkesztési kivitelében, tartalmában sokkal jelentéktelenebb vállalkozással kell foglalkoznunk: *Der Neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssacheen* volt a címe. 1788-ban indult Pesten, hetenként kétszer, majd háromszor jelent meg, illusztrációkat csupán Moll Jeromos szerkesztése idején közölt. Indulását közvetlenül megelőző beköszöntőjében a szerkesztő a lapindítás szükséges voltát az izgalmas politikai helyzettel indokolja: «Die noch nicht ganz gedämpften Unruhe in Holland, die merkwürdige politische Lage Englands und Frankreichs und der bereits angefangene Krieg der beiden Kaiserhöfe mit der ottomanischen Pforte, geben von dem gegenwärtigen Jahre die Erwartung, dass es reich an wichtigen Vorfällen sein werde.»[18] Pestet jelöli meg a politikai és haditudósítások középpontjának, annak a csomópontnak, amely a hadszíntereket tekintve, minden hírnek a leggyorsabban birtokában lesz és azokat — ennélfogva — a legbiztosabb forrásként sugározhatja szét a közönség felé. Az első esztendőben még említés sem történik illusztrációkról. 1789. jan. 20-án Laudon hadvezér képmását ígéri és nem sokkal utóbb mellékeli is; rézmetszet, Gideon Baron von Loudon felirattal, mestere Pollencig József[19] trieszti származású rézmetsző. Valószínűleg ő készítette a folyóirat valamennyi illusztrációját; Fried (rich) Josias Herzog von Sachsen Coburg, valamint Andreas Comes a Hadic S. C. R. A. P. Maj Ge. M. feliratokkal ellátott rézmetszetképmásokat megőrizte az utókor, a szerkesztő azonban még Hohenlohe herceget, a pesti polgárőrséget ábrázoló képekről, Laudon ünnepélyes pesti fogadtatásáról, Belgrád ostromának haditérképéről beszél, melyeknek ma már nem tudunk nyomára akadni.[20] A szerkesztő az illusztrációk közreadásakor nyíltan bevallja, hogy a képmelléklés tetemes költségei nagyon megnehezítik számára vállalkozását; éppen ezért nem fogad el havi, negyed, vagy félévi, csak egész évi előfizetést, mert ha valaki csak a metszetek megjelenésekor vásárolná a lapot, a nem illusztrált számokra viszont nem tartana igényt, az alapjában megrendítené vállalkozását. — Moll lapja nem tartozott az igényesebb sajtótermékek közé. Vásárlója az akkor cseperedő polgárság volt és ezen előfizetőinek a grafikonja erős öblű hullámvonalat mutat. Érdeklő-

dés hiányában sokszor fenyegette megszűnés, ilyenkor címváltoztatásokkal próbált közönséget vonzani. Tartalmi színtelenségének képmellékletei valóságos illusztrációi voltak: keveset, legtöbbször semmitmondó, szemben vagy oldalról ábrázoló képmások ovális keretben, sohasem alkalmasak arra, hogy az előfizető a folyóirattól elidegenítve őket, szobájaf alait ékesítse velük, megfelelően a kor szokásának. Moll tulajdonképpen nem vérbeli szerkesztő, hanem spekuláló üzletember volt; bár tudta, hogy «az újságíró a mindennapos kortörténet krónikása, az eljövendő történetíró előmunkása, üzleti szempontból lapját mindenki olvasmányává akarta tenni állásfoglalás nélkül.»[21] Ilyen újságírónak pedig az illusztrációi is jelentéktelenek.

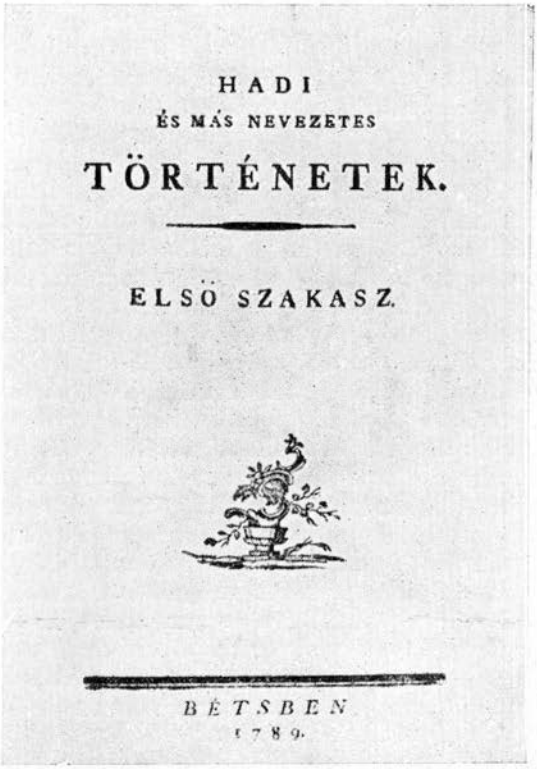
HADI
ÉS MÁS NEVEZETES
TÖRTÉNETEK.
ELSÖ SZAKASZ.
BÉTSBEN
1789.

1/a. A Hadi és Más Nevezetes Történetek című folyóirat.

Milyen magasan felette áll, de a többi figyelembevett illusztrált folyóiratoknak is, Görög Demeter és Kerekes Sámuel lapja, az 1789. jul. 7-én Bécsben indult *Hadi és Más nevezetes Történetek* és annak 1792. jan. 3-tól *Magyar Hírmondó* címen való folytatása! (1/a. kép) E folyóiratnak már csupán megtekintésekor jólesően tűnnek szembe kötetenként sokszor féltucatot is meghaladó illusztrációi: színezett vagy egyszínű a rézmetszet, arcképet, tömegjelenetet, érmet, ábrát, térképet ábrázoljon, mindig művészi munka, mely nemcsak érdeklődést kelt, hanem gyönyörködtet is. A folyóirat közleményeibe mélyedve, szinte az indulásról szóló szerkesztői tudósítástól kezdve, a lap

szerves tartozékainak érezzük az illusztrációkat, nem lehetünk meg nélkülük. A szerkesztők a képet úgy építették szövegeikbe, hogy az élettől lüktető hírközlések folytonosan segítségül hívják őket: a cikkek, illetőleg a hírek csupán az illusztrációkkal képeznek teljességet, a szerkesztők állandóan utalnak a képekre, a képekhez utalják az olvasókat. Az események pergőtüzében az olvasó fantáziája egy pillanatra sincs magárahagyatva: a hírül adott csatát az a hadvezér nyerte meg — figyelmeztetnek a szerkesztők — akinek a jólsikerült képmásáról leolvashatjuk a kiváló stratéga tulajdonságait: a jellemszilárdságot, bölcseséget, határozottságot. Felvonul szemünk előtt az erődítmény, a regiment, a hadifelszerelés, a győzelemnek megannyi biztos záloga. A hírközlő képek győzelmi ünnepeinek tömege szinte hullámzani látszik: minden mozog és él, mert szerkesztők és művészek nem puszta szemlélői, hanem szereplői is az eseményeknek, sőt tudatos alakítói, akik a tömeg irányítását komolyan veszik, fáradságot, költséget nem kímélnek. «Ha megtekintjük, hogy annyi jeles hazánkfiai összevetett erővel iparkodnak a tudományoknak hazai nyelvünkön való gyarapításán, ha báró Ortzi, Molnár, Pétzeli, Révai, Szabó, Rajnis, Dugonits, Mátyus, és mások írásait s igyekezeteket megvizsgáljuk, lehetetlen, hogy az érzékeny hazafinak szívét az öröm el ne fogja. E nemes példa minket is felgyullasztott, képzelvén ezen idő szakaszát egy olyan szerencsés epokának, melyben magyar nemzetünk fényét s magával született erejét mind kardjával, mind pennájával megmutathatja»[22] — írják Görögék a megjelenésről szóló «Tudósításban». «Szerencsés epokának» tartják folyóiratuk megjelentetésére az időpontot, mert a török háború gazdag híranyaggal fogja táplálni lapjukat; s a szerkesztőket, a lapok háborús propagandistáit, II. Józsefnek, ha azt akarja, hogy nálunk ne támadjon olyan közvélemény, mely szerint: vérünk és pénzünk «idegen érdekekért» folyik el — támogatnia kell. Kedvező az időszak azért is, mert a jozefinista, felvilágosult gondolatvilágban élő Bécs tükröztetésével rávetíthető a fény a mi kulturális elmaradottságunkra, gazdasági életünk nyomorában vergődő néptömegekre, küzdeni lehet a külföldet majmoló arisztokratáink, a haladással nyiltan szembeforduló papság, a feudalizmus megmerevedett és a középnemességet is sújtó formái ellen. Miközben vitatják a közélet, a nyelvfejlesztés, a nemzeti viselet, az irodalom visszatérő problémáit, szállítják folyamatosan a török háborúról, az országos hatalmasságok látogatásáról, az előkelőek magánéletéről, haláleseteikről szóló s hódolatteljes formában megfogalmazott híreket, módját ejtik, hogy bel- és főleg külföldi hírekkel megnyissák olvasóik szemét, de a fejedelmekét is; mert, mint írják: «Egy század sem adott még több s nagyobb leckéket mind a nemzeteknek, mind a fejedelmeknek, mind ezen folyó és végére siető 18-dik század. Mik legyenek a polgári társaságoknak magok s előljáróik eránt való kötelességeik, igen gyakran és hathatós tapasztalásból tanulhatták ők azt ezen században részszerént a maguk, részszerént pedig a mások kárán és hasznán. Valamint a felsők is, mivel tartozzanak a magok kormányzása alatt lévő embertársaiknak, egymást érő nagyobb és kisebb nyomós példákból nyilván észrevehették.»[23] E félreérthetetlen célzás a francia állapotokra — gondolhatjuk — egyetlen olvasó figyelmét sem kerülhette el. Éppen úgy megérezték a klérus hibáinak ostorozását abból a bécsi tudósításból, mely szerint «Löschenkohl idevaló képmives 11 cimerező ábrázolásait készitette az Austriai Német Alföldi pártütésnek, melyeket nem lehet ugyan egészen kárhoztatni, mert valóban sok esett ott a papi rend s nevezetesen a kapucinusok részéről, aminek nem kellett volna esnie; ugyancsak mindazáltal talán a képmives képzelődése is messzebb ment, mintsem illett volna; egy ábrázoláson a többek közt következendő tárgyak

szemléltetnek: egy darab kövön ül a Fanatismus, függnek akörül a belgiumi zászlók, kokárdok, kapucinuscsuklyák, amulétumok, olvasók, skapulárék, holt fők és égő fáklyák. A Fanatismus mellett ülnek a Babonaság, Zabolátlanság és Ostobaság s előtte számára a sir. Egy oldalról szerzetesek láttatnak, akik fájlalják a Fanatismus halálát, másfelől pedig zászlóikat elhagyott, de most a maguk előbbeni hivségekre visszatérő katonák.»[24] Máshol meg Mirabeauval kapcsolatos anekdotát írnak meg a szerkesztők: Mirabeau együtt ebédelve egy püspökkel, annak kérdésére, hogy ha a francia konstitució mindenkinek szabadságot biztosít, miért éppen a papok nem élhetnek azzal és saját gondolkozásmódjuk szerint, így válaszol: «De a papoknak nincsen országuk ezen a világon, azért is semmi igazságtalanság nem történik, midőn elvétetik tőlük eddig való szabadságuk.»[25] Egyébként Mirabeauról úgy emlékezik meg a lap, mint szélestudományú, tűzeszű, hathatós ékesszólású s a despotizmust nem szenvedhető emberről, akinek halálával «ledült egy erős oszlopa az uj francia alkotványnak. Siratják is azt minden franciák.» E sorokat a lapban kicenzúrázott helyek követik, úgy látszik, még merészebb gondolatokat próbáltak propagálni. A cenzor ónja kíméletlen ekeként gyakran beleszánt Görögék híreibe s előszeretettel irtja a külpolitikaiakból a «veszélyes gyomot». Ilyennek találta azt a Spanyolországból származót is, mely elárulta, hogy a spanyol király fegyveres néppel rakatta tele Katalónia és Arragónia határait, félve és féltve országát a «francia változásnak hirdetőitől»; nem ok nélkül félti — írja a lap — mert, mint Madridból jelentik: «minden utca szegeletekre fel volt ottan bizonyos rajzolat raggatva, melyen egy világi és egy papi méltóság szemléltetett, rakva minden spanyol rendcimerekkel s igen nagy dölyfösséget mutató formában; egy fél mezitelen, izzadtság és porlepte szegény paraszt pedig az emlitett méltóságoknak lábaiknál heverve, ily fejülírással: már csak egy szempillanatnyi idő vagyon hátra; a ti uralkodástok sokáig nem fog tartani, Franciaország elszülte a revolueiót, Spanyolország ——————————[26] (a szaggatott vonalakkal jelezték a cenzúrázott helyet.) Később eltűnnek a lapból a cenzúrát jelző helyek — a szaggatott vonalak, vagy az üres laphelyek — nem szabad a cenzúrát ily módon a közönség tudomására hozni, nehogy ezzel is izgassanak a lapok.

Állásfoglalásukra jellemző, hogy még a hirdetésekben is arra törekedtek: «Itten most nagyon olvassák a következendő könyvet: Die Souveraenität des Pabstes hat keinen historischen Grund. Leipzig 1791. 8r. 1 fl.»[27] Egyetlen mondat, mely minden kommentár nélkül, önmagában is meggyőzően hatott abban a korban is.

Genua, Portugália híreivel próbálnak a közvéleményre hatni: bár Génuában a nemesség uralkodik, mégis «vigyáznak a státus közdolgainak helyes folyamatjára, semmi különös privilégiumokkal nem birnak ők» — célzás nyilván a mi állapotunkra — ingyen viselik a hivatalokat, a zsiros állások mind a második rendbelieké, kiki tökéletes birtokában van a polgári jognak; egy város sincs a világon, ahol annyi jó közintézmény volna, mint itt, melyek létüket éppen a nemességnek köszönhetik stb.[28] A hosszú hír megannyi kívánalom a mi főrangújainkhoz, nemességünkhöz a nép érdekében. — Portugáliában? Itt is kezd már a nép szeme nyílni e «megvilágosodott században, az is nyilvánvaló bizonysága ennek, hogy nemrégibb egy munkát adott ki pater Figuredo, melyben azt mutogatja, mennyit tudnak már Luther idejétől fogva a németek; hogy a pápa nem csalhatatlan; hogy az ő szentséges szavainak csak annyiban lehet győző erejek, amennyiben azok a Bibliával megegyeznek és hogy a pápai hatalom sokkal messzebb terjedt a kelleténél.»[29] Portugália

valóban messze van tőlünk, a hírnek azonban — magyarázatra nem szorul — más a feladata, mint a Portugáliáról való tudósítás; tudja, érti ezt a lap minden olvasója.

Éppenúgy nem téveszti el hatását az a mondat sem, hogy a vallás a leghathatósabb eszköz volt elejétől fogva mindenütt, «mely által mindenre rá lehetett venni a népeket. A fejedelem sokszor vallásháborunak hirdetett meg hadviselést, hogy háboruba indithassa a népet.»[30] És mindehhez járul a szerkesztők részéről annak bizonyítása, hogy írásukban mindig ragaszkodnak a történeti hűséghez: «Az érdemes olvasók szinte már kezdtek haragudni ránk, hogy mi mindig csak valósággal megtörtént dolgokat és igazságokat igyekszünk irni s nem követjük az ugyneveztetett csupádon csupa novellisztikát...»[31]

A lap híreinek e néhánya már elöljáróban megérzékeltette — bár a forradalom radikális propagálásától Bécsben tartózkodniuk kellett és II. József kultuszát szolgálniuk kötelesség és célirányos volt — hogy Görögék harca a kormányzattal, az arisztokráciával, a papsággal, a maradi nemességgel, a cenzúrával, a rágalommal, népbutítással, a feudalizmus béklyói ellen, e 18. századi sajtóterméket méltán emeli a magyar sajtó haladó hagyományai, 48-unk publicisztikájának előfutárjai közé. II. József kultusza lehetővé teszi a haladás eszméinek propagálását, hiszen az uralkodó olyan birodalmat akar formálni, melyben a nemesség szabadon kapitalizálódhat, polgári államot fellendülő iparosodással, szabad kereskedelemmel, humánus jobbágyrendszerrel, hatalommal, mely nem isteni kegyelemből, hanem a nép érdekében kormányoz. Innen a klérus ellen folytatott küzdelem, a polgárosodás e gátjának felszámolását szolgáló törekvés; mindezt pedig a sajtó éles fegyverével, írásban-képben egyforma igyekezettel támogatják Görögék, mert vele hazai haladásunkat biztosíthatják.

A jogtudományban, pedagógiában, geográfiában, antropológiában, irodalomban, művészetekben jártas Görög Demeter a bécsi Theresianum bölcselet, statisztika, pedagógia és klasszika-filológia professzorával, Kerekes Sámuellel együtt ezért indították el folyóiratukat: «Ketten ugyan, de mindenkor egy célokkal dolgoztak ők, édes hazájuknak szentelt igyekezetekben»[32] olvashatjuk 12 évi társszerkesztés után, Kerekes halálakor az elparentáló sorokat a lapban és egyben azt is, hogy az elhunyt «józan és takarékos élete mellett is alig tudott valamicskét hagyni halála után, azzal is tanitó példa kivánván lenni, micsoda lélekkel szolgálta kedves hazáját.» A nagy kultúrpolitikusok éleslátásával rendelkezve, sajtópropagandájukat kiterjesztették a gazdaság, tudomány, irodalom és művészet egész területére, mely hűen tükrözte egyben politikai állásfoglalásukat. A nemzet egyetemének felemelése olyan hatalmas feladat, hogy nem elégedhetnek meg a szerkesztőségben folytatott munkával, ki kellett lépniük onnan: Kerekes lakásán hívták egybe az akkor Bécsben élő magyar értelmiséget, tudóst, írót, művészt, vagyis mindazokat, akik a haladó eszme megvalósításában számba jöhettek. Így lesz Görög és Kerekes baráti társasága a bécsi magyar testőrírók, a nagyhírű bécsi művészeti akadémián tanuló fiatal tehetségeink, legjobb rézmetszőink találkozóhelye, itt vitatják meg a legsürgősebb tennivalókat. Ezeken a kis «akadémiai üléseken» születnek meg a hírközlő metszetek témáinak megoldásai, mert a meghívott művészek legnagyobbrésze éppen Görögék pártfogoltjai, illusztrátorai közül valók, akiket a foglalkoztatás mellett még olyan anyagi támogatásban részesítenek, hogy nyugodt körülmények között elvégezhetik a bécsi művészeti akadémiát. Ebben az időben hazánkban nem új a tudós társaságnak, a nemzeti kultúrát összefogó és irányító szervnek a gondolata; a franciák nyomán Sopronban, Pozsonyban, Pesten, Nagyenyeden, Széphalmon (Kazinczy) haladó, lelkes ifjak szövetkeztek

a nemzeti kultúra szolgálatára, mely mögött — éppen úgy, mint Görögéknél — a felvilágosodás politikai megmozdulása húzódott meg.

Görögék «ülésein» pályatételeket is tűztek ki, melyeket ugyancsak a résztvevő ülésezők bíráltak meg és ítéltek a szerkesztők által kitűzött pályadíjra. A megjutalmazottak pedig kettőzött szorgalommal dolgoznak tovább a cél érdekében: «Ezen szándékkal fogadom el tehát a kitett jutalmat is, pedig olyan tudós barátimnak örökké fennmaradó igyekezetek szerint» — fogadja egyikük — «kik édes anyanyelvünknek, az ú. n. Hadi Történetek írásával való hasznos fényesitésére nemcsak éjjeleket nappalokká szenteltek fel, hanem önön szükségeikkel nem gondolván (szabad légyen azt nékem egyszer hálaadó képen kimondanom, amit ezen két hazafi örömest titokban tart!) kevés vagyonjaikat s ugyszólván véres verejtékjeknek árát az olyan ügyefogyott magyar ifjaknak tanitására áldozzák, kiket vagy a rézmetszésre, vagy más ékes tudományokra hajlandóknak esmérnek.»[33] A hazai művészetnek irodalmunkkal, tudományunkkal való egybekapcsolása terén Görögék úttörő munkát végeztek: példájukra Révai Miklós a magyar tudományos akadémia felállítását tervezve, hangsúlyozottan kiemeli az akadémiánál alkalmazandó tisztviselők között a rézmetsző állását; ez a rézmetsző hivatva lesz az akadémiai kiadványok technikai és művészi kivitelét biztosítani más nemzetek példájára. A művészi rézmetszeteket pedig csupán a mesterségben jártas művész készítheti, éppen ezért a társaságnak az erre a célra alkalmazott művész megélhetéséről állandó formában gondoskodnia kell. Minthogy nemzetünk a művészet ezen ágában még nem nagyon jeleskedik, az akadémiának lesz elsőrendű kötelessége tehetséges magyar ifjakat arra kineveltetni.[34]

Mindezek után természetes, hogy Görögék lapjának azok az illusztrációi is a fejlődést, haladást jelentik, melyeknek tárgya nem tükrözi közvetlenül a felvilágosodás eszméit, így azok is, amelyek a török háborúkkal kapcsolatban «világositják az elmét és gyönyörködtetnek. Ide tartoznak azok az eleven szinekkel kifestett képek, melyekből minden héten legalább egyet-egyet küldeni akarunk» — írják a szerkesztők a megjelenésről szóló tudósításban — «és már most rézre mettzettjük formáikat a lovas és gyalog magyar, székely, horvát, oláh, azután a német vasas, dragonyos, lovas, ulán és gyalog regementbelieknek, nemkülönben az ágyusokat, feldsereket, Staab-bélieket, pontonérokat, kocsisokat, és béreseket, vadászokat és a Vukásovits, Michaelovits s a bánáti, erdélyi, moldvai szabad seregeket. Továbbá az ágyuk nemeit, a faltörő, mozsár, Haubitz és regement ágyuit, ahhoz tartozó készületekkel egyetemben, ugy a spanyol sorompókat, lármafákat, blokház, ferhak, a minákat, a tábori árkokat, sáncokat, redutokat, batteriákat, tranchékat, bojókat s a't. végre a városoknak fekvéseit, a nevezetesebb csatákat és amely mindenekfelett kedves lehet a nemes haza előtt a mappákat s ezek közt kiváltképen Magyar, Erdély, Bukovina, Lengyel, azután Horvát, Montenegro, Bosznya, Tót, Szervia, Oláh, Bulgár s Beszárábia, a Krimi és más Tatárországokat magyar nyelven, magyar képirók s rézmettzők által... amely magyar vitéznek képét megszerezhetjük, azzal is az érdemes hazafiaknak kedveskedni akarunk. Nemkülönben a külömbség kedvéért némelykor a muszka és török katonáknak képeit is leküldjük. E számos képekkel az érdemes olvasók könyveket, de főképen tanuló, vagy ebédlő szobájokat felékesithetik és egy tekintettel az egész császári ármádiát általláthatják.»[35] A «tudósításban» ígért képeket, néhány kivétellel, valóban megtaláljuk a folyóiratban.

Az elsőt, a Gróf Hadik András fő hadi vezér aláírásút (3. kép) már a «Tudósításhoz» is mellékelték a szerkesztők ízelítőnek, azután a szeptember 4-i szám-

nak megfelelő híréhez újra adták; az elsőben bejelentik, hogy a király Hadikra bízta a nagy hadat, «fő hadi vezér örömmel indul mai napon szülött földjének pusztitói ellen, bizván az egekben s a bátor magyar seregekben, melyek már tavaly büvön kimutatták vitézkedéseket», a másodikban: «Küldjük a fővezér Gr. Hadik András ur képét, ki aug. 25-én Futakon majd 8 óráig tartott ájulásba esett, mely gyászos történet hallása azt a szomoritó és majd Bécset is buba meritett hirt okozta, hogy azt a nagy embert a guta ütötte volna meg...» — A hírközléseknél érdekesebb az, amit a lap a képről mond, hogy «Koré ur, érdemes székely fi, Brassó mellől, Bikfalváról való, édes örömest fáradozott a képnek oly formán lehető kirajzolásában, amint a metző kezébe kellett neki adódni. — Azért van balfelől a kép alatt: Bikfalvi Kóré irta. Ezen sok szép tökéletességü ur, még most is itt vagyon Bécsben és gyakorolja magát a nagy képek kiábrázolásában s festésében. Vagynak itt kivülötte más derék magyar ifjak is, akik a festőakadémiát haszonnal járják és akikből a haza idővel nagy mestereket várhat, főképen, ha gyámolaik volnának.» A hír tehát egyúttal a magyar művészetet és a magyar művészt is hivatott propagálni, a gyámolítót, a mecénást keresni. Nem éri be azonban ennyivel, még azt is megtudja az olvasó, hogy a metszetnek igen nagy volt a publicitása, kedvező legszélesebb rétegekben a fogadtatása: Hadik könnyekig meghatódva szemlélte képét, mondva: «Mivel érdemelhettem, hogy az én kedves hazámfiai engemet igy megtiszteltek!» Még a kép megjelenésekor Magyar- és Erdélyország Kancelláriája több, mint 100 darabot vett meg belőle, kettőt a bécsi «Bibliotheca» tartott meg örök emlékezetül. Őfelsége testvérei, Mária Anna és Mária Elisabeth Klagenfurtba és Insbruckba kértek maguknak egynéhányat. Brüsszel, Berlin, Göttinga, Turin is a rendelők között van. «Németországban egy igen kellemetes irásban ez az itélet felőle: Die Ungarn haben, erfreut über Wahl des Feldmarschalls Hadik Zu Heerführer, das Bildnis dieses ehrwürdigen Helden stechen lassen, welches den grossen Mann vollkommen darstellt und von den Ungarn nur an ihre Freunde verteilt wird. Dieser Stich ist ein wahres Meisterstück.» — E szöveg közlése szintén a szerkesztők mesterfogásai közé tartozik azon megjegyzésével, hogy «e metszetet csupán barátjaik közt osztogatják a magyarok», amiből következik, hogy birtoklásuk különösebb értéket jelent a lap olvasói számára. — A «Bikfalvi Kóré irta Márk metszette 1789.» jelzésű illusztráció mellkép; oldalt, parókával, díszegyenruhában, rendjeleivel ábrázolja Hadikot. A felvételezés módja semmiben sem különbözik a kor hasonló ábrázolásaitól: körkeretben, melyet harci jelvények, csőrében az aláírást tartalmazó pergamenttekercset tartó, kétfejű sas, babérágak díszítenek, a képmás kitűnően jellemző, művészi munka.

Fő hadi vezér báró Loudon Gedeon aláírású, «Márk mettzette 1789» jelzésű illusztrációt (4. kép) akkor hozta a folyóirat, midőn Hadiknak — betegsége miatt — a fővezérléstől meg kellett válnia és «Hadik helyébe Laudon állott elől». Görögék bőségesen megmagyarázzák a képet: «egy fejü sas viszi azt a levegő égben: mivel a két fejüt, mely a római császár cimere, most, amidőn még fejedelmünk nem bir császári méltósággal, ide nem tehettük.[36] A sas azon gyémánttal kirakott nagy keresztjét tartja szájában a M. Terésia Vitézi Rendjének, amellyel néhai fejedelmünk II. Jósef Nándorfejérvára megvételéért tisztelte meg Laudon fő vezért. A sasnak körmei között látni egyfelöl a fővezéri pálcát, másfelöl pedig menykövet annak jelentésére, hogy Dubitza, Novi, Berbier és Belgrád várainak valóságos menykövek gyanánt voltak a Loudon tüzeltetései. Azért vagyon az elmult 1789-dik esztendő a kép alá téve, hogy ennek csupa megtekintése is eszébe juttathassa kinek

kinek Nándorfejérvárának Loudon által azon esztendőben lett megvétettetését.»[37] A továbbiakból megtudhatja az olvasó egész addigi pályafutását érdekfeszítő részleteivel, báró Trenk pandúrjaival való vitéz küzdelmeit a franciák ellen: «Ő volt osztán az egyik, aki ezen tüzről pattant katonákkal ugy megabajgatta a franciákat és bavarusokat, hogy azok még máig sem felejtették el a rajtok elkövetett dolgokat. A franciák valahányszor azokra az időkre visszaemlékeznek, ez nálok a magyar titulusa: Les diables hongrois, az ördög magyarok.» — A szerkesztő 1790-ben 1789-ben készült metszettel illusztrálja hírét; ennek oka, hogy tervét: magyar művészekkel dolgoztatni, azok felkészültsége hiányában akkor még nem valósíthatta meg. Márk ugyan a XVIII. sz. elsőrangú rézmetszője és e század utolsó évtizedeiben számos magyar arcképet metszett, de mint látni fogjuk a továbbiak során, Görögék, ha csak tehették, elkerülték a külföldiek foglalkoztatását. Márk Loudon-ábrázolásának modora teljesen azonos Hadik-metszetével.

Míg a képmásmetszetekhez nem tartotta a szerkesztő elég érettnek hazai mestereinket, a regiment-, erődítmény-, hadifelszerelés-, csatakép-, térképillusztrációkhoz már majdnem kizárólag magyarokat alkalmaz. Orosházi Czetter (Tzetter) Sámuel[38] az első metszőnk, kinek nevével a lapban találkozunk. Abban az időben tanulja a rézmetszést a bécsi Akadémián John és Weiss kitűnő grafikusoknál. Munkája fölé féltő gonddal hajolnak pártfogói és támogatói, Görögék; tőlük kapja első megrendeléseit is, melyeket éppen e folyóiratban értékesít. Tanulmányai befejezéséig, 1793-ig élvezi pártfogásukat; ebben az évben készítette el Venus diadalma című metszetét, mely hírneve megalapozásának egyik nagyobb állomását jelentette. Görögéknek ezúttal is sokat köszönhetett Czetter, publicitásának növelésére ismételten rendelkezésére bocsátották lapjuk hasábjait: «Békés Vármegye Orosház nevű helységéből származott Tzetter Sámuel hazánkfiának nevét több izben olvashatták erdélyi olvasóink az általunk leküldött képek alatt. Ezen széptehetségü ifju különös szorgalmatossággal fáradozott darab időtől fogva egy Maulpertsch hires képiró által rajzolt képnek rézre való mettzésében, mivel ezen munkája által kivánta magát a világ előtt megismértetni, minek utána az idevaló Akadémiában pályáját végezte volna ebben az esztendőben.... Szélessége és hosszassága a képnek nagyobb egy lábnyinál. Az ára 1 for. 30 kr.»[39] A továbbiakból megtudjuk, hogy gróf Balassa Ferenc, a metszet másik mecénása, «100 Ft-t rendelt ezen jóra törekedő hazánkfiának felsegéllésére, azonfelül az általa metszett képet sokszor kinyomtattatta az itten mulató méltóságoknak elosztogatván azoknál fogva esmeretessé tehesse magát az ifjú rézmettző.» Mi sem természetesebb ezekután, hogy Venus diadalma aláírásához odametszette Czetter: «Gr. Balassa Ferentz Urnak.... ajánlja». E sorok ékesszólóan bizonyítják, hogy még tehetségesebb művészeink jövője is milyen függvénye a pártfogóknak, de főleg azt, hogy mit jelentett grafikai művészetünk fejlődésében Görög és Kerekes tevékenysége.

Czetter regiment-képei ebben a nemben a folyóirat legszebbjei között foglalnak helyet. Gróf Erdődi regementje, Gróf Wurmser regementje aláírásúakat Kiskunfélegyházi Kotzka írta[40] és Czetter metszette rézbe, a Gróf Pálffy gránátérosai, Herceg Eszterházy Miklós gránátérosai, Gróf Károlyi gránátérosai, Herczeg Eszterházy Antal gránátérosai aláírásukat már «Orosházi fi Tzetter irta s metszette». Valamennyi színezett rézmetszet; tulajdonképpen elegendő az Erdődi regementjét (5., 6. kép) és Pálffy(8. kép) gránátérosait jellemezni; mert — eltekintve a színezéstől — Erdődi és Wurmser regimentjeit ábrázoló illusztrációk tökéletesen azonos lemezről készültek; csupán aláírá-

sukat metszették újra. Az előtérben kivont karddal, lován vágtató huszár tollas föveget, zsinóros mentét, nadrágot, csizmát visel, háttérben a csatamező, harcbakeveredett lovasokkal. Az az érzésünk, mintha egy hatalmas csataképnek valamelyik részjelenete előtt állnánk, olyan dinamikus az ábrázolás. A regement-képek és általában a csataképek középpontjában közvitézek állnak, a tömegjelenetek hőse a nép. A regement-képek azoknak a cikkeknek hírközlő eszközei, melyek az egyes regimentek történetét felállításuktól kezdve egészen a török háborúban való szereplésükig kísérik nyomon vitézi tetteik, győzelmi színhelyeik előszámlálásával.[41]

A «gránátérosok» illusztrációival hasonló a helyzet: elegendő egyetlen-egyet leírnunk, például az elsőt: Pálffy gránátérosait. Jelzése mindnek: «Orosházi Fi, Tzetter irta' s mettzette 1789.», az aláírások pedig a fentiek szerint variálnak az egyenruhák színeivel együtt; előtérben a gránátéros harc közben, szuronyával éppen leszúrja a földön heverő ellenséget, a törököt, háttérben folyik a csata, mögötte vár, hegyek, folyó és rajta vitorlás hajó látszik. A lap a gránátérosok cikkében kiemeli: «Ezen kép, mellyet a jegyzés mellé zártunk, ábrázolja a gróf Pálffy János, hadi tármester ur szép s nevezetes gránátérosait, kik közül egynéhányan a Zimonyi mezőn, Belgrádnak általellenében a Száva s Duna vizei között csatáznak. A rajzoló képzelése szerint, a gránátéros a puska végére szoritott, úgynevezett Péter kését (bajonetját) egy török mejjének szegezte, de mivel ez élte megmaradhatásáért oly igen esdeklik, rajta a gránátéros szive megesik s a bajonétot mélyebben nem taszitja.»

Feltevődik a kérdés, miért hozza a lap, csupán aláírás-, jelzés- és színvariánssal, több alkalommal ugyanazt a metszetet? Legvalószínűbb: költségkímélés céljából, sokszor fantáziaszegénység miatt is. A szerkesztők már a «megjelenésről való tudósításban», mikor az illusztrációkat ígérik, megjegyzik: «Kiki által látja, mely igen költséges munkát vállaltunk magunkra», ezért arra kérik az előfizetőket, hogy fél esztendőre 5 forintot küldjenek; később pedig az ugyancsak mellékletképpen adott térkép költségeiről is tudósítják olvasóikat: «a nagy mappa mettzésében egy tehetségeiről nevezetes hazánkfia, Junker ur, most fáradoz és amely mindenestől minékünk szintén 400 forintunkba kerül.»[42] A vállalkozás költségeire világot vet a szükségleti cikkek áraival való összehasonlítás: a XVIII. század végén egy mérő búza 5—6 Ft, egy öl fa 18—20 kr., egy hold föld 80—100 Ft., egy akó bor 3—10 Ft. A másik okot már említettük: magyar művészeink képzése akkor folyik, lassabban dolgoznak, a folyóiratszámokat az olvasók türelmetlenül sürgetik a megkedvelt illusztrációkkal együtt. Igazolja feltevésünket éppen az a tény, hogy a külföldi mesterek foglalkoztatása legnagyobb a lap indulása évében, 1789-ben. Míg Czetter és a továbbiak során Berkeny (Berken) János (Sámuel) — szintén Görögék neveltje — egyre gyorsabb tempóban készülnek el illusztrációikkal, a szerkesztők be-beiktatják a külföldieket, hogy ne maradjanak el a képekkel.

A tsászár magyar lovas regementje, Első székely regement, Második székely regement aláírásúak jelzése «Győri Fi, Falusy Sigmond irta. 1789.»; tehát csak a rajzolóművészt nevezik meg, az akkor Bécsben működő arcképfestőnket, aki számos rajzot készített a rézmetszők számára. E színezett regimentképek is az előbb Czetternél ismertetett bataillista rézmetszettípushoz tartoznak: a harcok különböző hősi epizódjait mutatják be panorámaszerű ábrázolásban. A császár lovasregimentje előterében lovas magyar-török párviadalt mutat be a művész; a huszár egyik kezében a töröktől elragadott félholdas zászló leng, a másikkal lesújt a halálos sebében vergődő, hátrahanyatló törökre[43].

(7. kép) A két székely regimentkép csupán aláírásával és színezésével különbözik; itt már a művész nem egyetlen vitézt emel az előtérbe, hanem három, sziklafalak mellől előtörő törökkel küzd három székely szuronyos. A rajz szokatlan finomságot árul el, a miniatűr arcok kifejezésteljesek. (10. kép)

Fő Hertzeg Ferdinánd Regementje, Gróf Gyulay Sámuel Regementej színezett rézmetszetek jelzése «K. K. Félegyházi Fi, Kotzka irta. mettzette Professor Conti 1789.» Teljesen azonosak, a színezést és az aláírást kivéve. Előtérben nyolc, tüzelőállásban lévő harcos, mellettük kivont karddal a vezénylő tiszt, fölöttük leng a kétfejű-sasos zászló, háttérben folyik a harc az erődítmény aljában és az alatta folyó patak mindkét partján. (9. kép) Conti festő és abban az időben a kiváló Schmutzerrel dolgozik együtt a bécsi Akadémián. Ez mindenesetre meglátszik művén: a folyóirat legszebb regimentképei közé tartozik.[44]

Az illusztrációknak ehhez a neméhez tartozik Berkenünk Illyen az Orosz Birodalombeli a. Kalmuk, b. Kozák, c. Huszár aláírású, jelzésnélküli metszete. (13. kép) Berken kiváló rajzoló, különösen a térképrajzolásban, a török hadszínterek metszetes térképeivel aratott Görögék lapjában nagy sikert, de — mint látni fogjuk — különböző témájú metszeteket készített a folyóirat számára is. Foglalkoztatása, támogatása nagyon megkönnyítette a bécsi művészeti akadémián studiumait. Görögék igyekeznek az ifjú művészt a magyar főurak figyelmébe ajánlani, ezért megbízatással — ossza széjjel az 1791-i pozsonyi országgyűlésen ülésező rendek között 500 példányban «A magyar nyelvnek a magyar hazában való szükséges voltát tárgyazó munkácskát» — többször elküldik hozzájuk.[45] Decsy Sámuel is az ő közvetítésükre bízza meg Berkent 1791-ben «A magyar... koronának... históriája. Bécs 1792.» c. műve illusztrálásával. — Az orosz birodalombeli katonák ábrázolása a színezett viseletképek típusához tartozik, a három lovaskatona és a lovak rajza is kitűnő.

Hadtörténeti kutatásokhoz jó ábrázolt forrásul szolgálhatnak a folyóiratnak haditechnikai illusztrációi. A török háborúban a monarchia részéről bevetett Tábori ágyuk, Mozsár ágyuk, Tüzi testek ábrázolásai[46] (11., 15., 16. kép) — jelzés nélkül — hivatva voltak «szemléltetni az érdemes közönséggel — olvassuk a szerkesztői megjegyzésben — azon rontó és megsirathatatlan károkat okozó eszközöket, az ágyuknak némely részét, melyeket az az ember gondolt ki, maga s felebarátja veszedelmére találós eszével, akinek fő célja tartozna lenni maga s embertársa boldogitása. Mostani ágyuk formájukra nézve sokat különböznek a régiektől. Közönségesen három nemüek: tábori, ostrom és mozsár ágyuk.» A szerkesztőségnek e nyílt békés állásfoglalása egyben az ország általános háborúellenes hangulatát is tükrözte, hiszen a vármegyékre hárult a hadsereg számára szükséges adó, újoncok, az élelmezés kiteremtése. Számos megye megtagadta és követelte az «ősi alkotmányon» ejtett sérelmek orvoslását. Az efféle mozgalom «reakciós volt, amennyiben a nemesség rendi kiváltságait védelmezte, haladó volt, amennyiben az idegen elnyomás és az ország gyarmatosítása ellen irányult».[47] — E színezett rézmetszetek az egyes tárgyakat ábrázoló képek típusához tartoznak, a tárgyat alkatrészekre bontva ábrázolják és számozással utalnak a hozzájuk tartozó szövegekre. A vonatkozó közlemények — bár hivatott szakember munkái — népszerűsítő formában tanítják az olvasót (legtalálóbban akkor jellemeznénk, ha azt mondanánk róluk, hogy megfogalmazásuk a mi Élet és Tudomány c. folyóiratunk ősévé avatja őket). A tüzi testeknek, az egykorú világító rakétáknak az ismertetése például így történik: «Küldjük a tüzi testeknek rajzolatjaikat, amelyeknek olyankor szokták többnyire hasznokat venni, midőn valamely

várat ostromolnak, mint most közelebb Uj Orsovát... A megnevezett golyóbisok világánál fogva t. i. foganatosan ágyuzhatni az ellenségre s el is lehet verni az éjszakai munka felöl...» — Mint említettük, e képek nem nevezik meg mesterüket, az irodalom azonban Czetter munkájának tulajdonítja őket.[48] Ugyanúgy a «Két ágyus batteriát, Mozsár battériát,» valamint a «Sánckosarat, sánckosaras battériát, spanyol sorompót» ábrázoló színezett rézmetszeteket.[49] (12., 14. kép) A battériák, sánckosarak, sorompók azért készültek, hogy «az ostromágyuk e melléjük rendeltetett katonasággal együtt ki ne legyenek oly igen téve az ellenség golyóbisainak...»; ezek «rajzolatját azért adták, hogy segithessenek a képzelődésen» — irták a szerkesztők a képmagyarázatukhoz. A folyóiratban egyébként nem kapunk támpontot arra, hogy e képek Czetter művei; csupán a Mint marsiroznak az ágyusok és a segitők (Handlanger) egy 6 fontos ágyuval tárgyú kép, melyen egy kétágyús battéria is szemlélhető, modora utal erre. (17. kép) Ezen pedig van jelzés: «Orosházi fi Tzetter metzette 789». Görögék képmagyarázata: «Az idezárt rajzolatban azt kivántuk főképpen szemléltetni az érdemes közönséggel, hogy esik a marsirozás egy 3 fontos tábori ágyuval, midőn az ellenségre kell menni... most már egyenesen jövünk a rajzolatra...» A rajzolat pedig igazi Czetter-kép; csupa élet, mozgás, előterében vonulnak a lovakkal vontatott ágyukat kísérő tüzérek, háttérben a mezőbe ágyazott battéria húzódik meg, távolabb látszik egy égő lármafa. — A Blokház aláírású színezett illusztráció jelzése is «Orosházi Fi Tzetter mettzette.» (18. kép) «Bloquer a franciáknál annyit tesz, mint valamely várost, vagy várat körülvenni, elzárni. Ezt cselekszik azon helyekkel melyeket erővel meg nem lehet venni, mint közelebb példa erre Uj Orsova... az őrálló katonaság vigyáz belőlük, hogy eleséget, lőni valót, vagy segitséget ne kaphassanak a várbeliek s kénytelenittessenek magukat szükségből is feladni. A blokházak külömbkülömbféle nagyságuak szoktak lenni.»[50] Ez az illusztráció szintén nem tárgyképtípus, tájképszerű ábrázolás: előterében finom rajzú fa terebélyesedik, középen áll a blokház, a hídon kék uniformisban sétál az őr, a blokház oldalaiból sárgaréz ágyucsövek kandikáltak ki. A háttérben, a hegyek alján látszik a sátrakban meghúzódó tábor, körülöttük huszárok színes formaruhájukban, a kép mélységét növeli a kéklő messzeségben vonuló hegyláncolat. Czetter nem tud unalmas sémákkal magyarázni, művész, még a tárgyas ábrázolásba is lelket lehel.

Ugyanilyen, a mesekönyvek illusztrációinak hangulatát idézi A Mária Theresia nevű Fregát, jelzése «Orosházi Fi Tzetter mettzette 1790». (25. kép) Fövényes part mentén, előtérben, szinte méltóságteljesen úszik, olyan érzést kelt a szemlélőben, mintha éppen most hagyta volna el a kikötőt és a parton katonák, polgárok tarka tömege búcsúztatja. A kép alá számokkal irányított, hosszú magyarázószöveget metszett Czetter. A szerkesztők szövegükhöz még egy érdekes hírt kapcsoltak: «Kívántuk volna ezúttal a fregát nevezetű hajóról némely nevezetes jegyzéseket közleni, de ezt a helynek szűk volta meg nem engedte; valamint Kufsteinról készített jegyzéseinknek közlését is, ahonnan közelebb szabadult ki B. Sándor József, 20 esztendőkig tartott raboskodása után.» Nem kell bővebben magyaráznunk, a cenzúra uralmának idején, egy veszélyes hír «elszíntelenítésének» milyen kitűnő módja volt ez a jegyzetszerű hírkapcsolás. Néhány héttel utóbb kapja csak meg az olvasó a fregatról szóló cikket: «A fregát (Fregatte) nevezet alatt értetik az olyan fegyveres hajónak neme, melyekre 20-tól majd 50-ig számlálva, több, vagy kevesebb ágyukat szoktak rárakni... Amely fregátnak megküldöttük a képét, semmiben sem különböz a tengeri nagy fregátoktól. 42 ágyuk vagynak rajta: melyekből

eleget döngették az olasz pattantyusok Nádorfejérvára falait az ostrom alkalmatosságával. Békesség idején Péterváránál szokott állani a Dunán. Képét oda csináltattuk le, egy ahhoz értő urral.»[51]

Nádorfejérvára Zimon Felől Lett Ostromlásának Ábrázolása, 1789. — jelzése: «Orosházi Fi, Tzetter irta' s mettzette.» (24. kép) — Bár eseményrajz, az ostrom alatt lévő várat szemlélteti, ragyogó színeivel, a hátukon fregátokat hordozó Duna a beletorkoló Szávával, a régi Zimon-vára a sáncokkal, battériákkal, gyalog- és lovasregimentekkel, megint csak szemet-lelket gyönyörködtető Czetter-kép.[52]

Nemben hasonló Nándorfejérvárának a' Szerviai részről való ostromlása 1789, jelzésnélküli, színes illusztráció. (26. kép) Az irodalom Berkennek tulajdonítja a metszését,[53] erre azonban a szerkesztő semmi támpontot nem nyújt; csupán annyit jegyez meg, hogy az ostromot «s néhai Loudon fővezérnek azon szerencsétlenségét, midőn egy ágyuvonó ló megrugta volt», az általa kiadandó Loudon-életrajzhoz készíttette, de remélvén, hogy olvasói is kedvüket lelik benne, mellékeli. Az illusztráció valóságábrázolása igen nagy erővel hat: előterében játszódik le a sebesülés jelenete, még a ló is szánalommal tekint a sebesültre, a háttérben látszik a vár ostroma.[54] Uj-Orsova És Az Azt Ostromló Tábor Fekvése 1790. egyike a lap legszebb metszeteinek. (23. kép) Rajz és metszés képzett művészt árulnak el, finom pasztelszínekkel árnyalt, mezős-lankás előtérben bástya és Szent Erzsébet sánca látható, középen hullámzik a Duna sajkákkal, vitorlásokkal a hátán; kettéosztja Uj-Orsovával a sziget, mögötte, a túlsó parton Ó-Orsova az Allion heggyel. A lap hosszú cikket közöl a képhez és a végén maga is megjegyzi: «Egyébiránt az egész környék igen kies s aki a természetnek a szépségét illendőképpen tudja becsülni, bé nem telhetik a nézésével.»[55] Éppen ezt sikerült a művésznek megragadnia, ez az, amire Görögék a valóság ábrázolása mellett, éppen a művészetről való felfogásuknál fogva, olyan nagy súlyt helyeztek: a tartalom mellett a művészi formára.

Mialatt a háborús hírek, hírközlő képek hadakozó országokról, vitézkedő emberekről, csatákról a folyóirat hasábjain elevenen tartják az eseményeket, a «képzelődés» erősebb megtámasztására Görögék illusztrálják A Római, Orosz s' Török Tsászárok között folyó Hadakozásnak Teátrom-át (1789) is, jelzése;«Posonyi fi Junker Keresztély metszette». (19. kép) Junker is Görögék pártfogoltja bécsi tanulmányi évei folyamán, ezalatt különösen a térképmetszésben tökéletesítette tudását. A föld, szorosabban véve a monarchia, illetőleg országunk feltérképezése és ezzel együtt a térképek metszése már Mária Terézia alatt indul meg, nagy lendületet vesz II. József uralkodása alatt, kinek rendelkezésére, a megyék hites mérnökeinek felügyelete alatt, császári bizottság 1787-tel bezárólag elkészítette a megyéink térképeit. Az ország ezen felmérésének eredményét, a Mappa Josephinat, mely 165 sekcióból álló hatalmas művé fejlődött, a császári udvari könyvtárban helyezték el. Nem sokkal ezután különösen sajtónk kezdte propagálni hazánk területének pontosabb ábrázolását térképek segítségével: a pozsonyi Magyar Hírmondó már 1780-ban «javallja, hogy a deáktalan olvasók éppen az ujságban való biztosabb tájékozódás céljából szerezzék meg a föld képeit, hozzá még Magyar- és Erdélyország képit. Ez a kettő csuppa magyar nevekkel is már megvagyon. Erdélynek gyönyörü képét nem tudja ki készitette. Magyarországét Győrben lakózó Nagy András uramnak köszönhetjük, aki nemcsak nagytudományu ember, hanem egyszersmind rézmetsző is.»[56] — A Bécsi Magyar Merkuriusban Karats Ferenc híres térképmetszőnk ajánlja jól olvasható betűkkel készített a «Régi Görög Országot és Kis-Ásiát» ábrázoló mappáit, az elsőt Cellarius, a másodikat Koeler nagyobb

mappái szerint egyenként 5 krajcáron; különösen «oskolák részére itéli hasznosaknak. A pártfogástól függ, hogy olcsóbban adhatja majd a mappákat a jövőben és az is, hogy ne legyen kénytelen elhallgatni.»[57] A kor tele van mozgalommal, forradalmi átalakulás, háborúk jellemzik és ez mindenekelőtt a történelmi térképeket teszi szükségessé. Ennek a felismerése vezette éppen Görögéket a hadszínterek feltérképezésére, később pedig — mint látjuk majd folyóiratuk Magyar Hírmondó címen való folytatásakor — különösen Görögöt, Magyarország vármegyéinek kimetszettetésére, hogy azután elkészülhessen a «Magyar Átlás»,[58] az Atlas Hungaricus. Ez azonban nem zárta ki azon országok térképeinek a mellékelését, melyeknek területeire híreik abban az időben vonatkoztak; a szisztovi, török békekötés után a «franciák ellen folyó hadakozásnak, Napoleon hadi operációinak teátromát» tárgyalják, leginkább Berken által metszett mappák segítségével.

A török háború tájékoztatására készült «teátrom» előtt még a szerkesztők Európa nagy mappáját kívánták Junkerrel olvasóik számára kimetszetni, de Junker megbetegedett és félbehagyta munkáját. «Másra pedig sok okból nem akartuk bizni a munkát!» — tudósítják olvasóikat — «Már ujra felépült nyavalyájából a mettző ur s dolgozik erősen; de mivel egy oly mappának rézen való kimunkálása sok időt kiván s azonban uj akadály is adhatja elő magát, tehát azt meg nem határozhatjuk, mikorra fog elkészülni.» A mellékelt «teátrom» tulajdonképpen a várakozási időt könnyíti meg és egyúttal «mustra» a leküldendő nagy mappa megérzékeltetésére. Megbírálják a mellékelt térképet: bár a betűi szépek, s a tengerek és a folyóvizek «nagy szorgalmatossággal vagynak kimetszve, de mégis ez csak árnyéka sem lehet amannak, mivel rövid idő alatt is készült Junker». Előnye a «teátromnak, hogy fel vannak reá minden országok s tartományok téve, melyekben a hármas háboru foly; sőt még azoknak nevezetesebb helyeik is, melyeknek szemléléséből hozzá vethet az együgyűbb olvasó is, hol formán eshetett ez, vagy amaz verekedés, vagy történhetett valamely figyelmességet érdemlő dolog; annyival inkább, midőn azt olvashatja ezután irásunkban, hogy ehez, vagy amaz helyhez (mely előfordul a mappán) ilyen, vagy amolyan messziségre, s. a' t.»[59] Valóban, valahányszor a későbbi hírek színhelye megtalálható volt az általuk mellékelt térképeken, mindig figyelmeztették olvasóikat, hogy nézzenek azokon utána. A kulturális nevelő tendencia erősen jellemzi ezeket a szerkesztőket; érthető, hiszen egyikük — mondottuk — tanár volt a bécsi, magyar ifjakat nevelő Theresiánumban, Görög pedig, követve a közép- és kisnemesi családból származó, tanulnivágyó értelmiség megszokott útját, főrangúak nevelő-szolgálatában állott.[60] Még a teátrom szó használatához is magyarázatot fűznek, jobb lenne talán «néző hely», de mivel a deákok, franciák és a németek élnek vele, vagyis általánosabb, megtartották. — Igen érdekes utasításuk a folyóiratnál nagyobb formátumú térképmetszet kisimitására, melyet összehajtogattak leküldésekor: «Sajnáljuk, hogy az összehajtogatás miatt, nagyon roncsolódva vehetik ezen idezárt mappácskát s vehették az eddig küldött más rajzolatokat is az érdemes előfizető urak, de ki lehet szépen egyengetni, csak éppen méltóztassanak a mappának, vagy más rajzolatoknak fejér feleket a hajtásoknál vizes spongyával, vagy ruhácskával megnedvesiteni, azután két árkus tiszta papiros, vagy keszkenő közé tenni s megnyomatni.»

A betegeskedő Junker csak lassan készül Európa térképével, ezért egyéb hadszíntéri ábrázolások metszésével Görögék Czettert és Berkent bízzák meg.

A Martinjesti táján esett ütközet helyeinek ábrázolása, Konstantinápoly

környéke Czetter művei. (20., 21. kép) Az elsőnek nincs jelzése, utalást sem találunk rávonatkozólag a lapban, csupán az irodalomban,[61] e térkép Coburg és Szuvarov vezénylete alatt végbement csata színhelyét ábrázolja, felső jobb sarkában a csata részletének kis rajzú jelenete Czetter modorában. Konstantinápoly térképének jelzése: «Orosházi Fi, Tzetter mettzette Kézdi Vásárhelyi Fi, Kováts Jósiás irta.»

Junker és Czetter abban az időben már ismertek és kedveltek a lap olvasói körében; Berken ellenben még csak most lép ki az ismeretlenségből, viszont a szerkesztők reménykednek tehetségében, szükségük is van munkájára, melyet kissé aggódva bocsátanak a közönség elé. Oláhország Déli Része A' Bánáttól Fogva Nikopolis Tájáig 1790. — jelzése: «Veszprémi Fi Berkeny rajzolta és mettzette.» — ezzel bocsátják szárnyra és pártfogó szavak kíséretében: «Ez Berkeny nevü magyar ifjunak munkája, mind a rajzolásra, mind pedig a metszésre nézve, melyet eddig minden utmutató nélkül csupán magának próbálgatott. Mi látván az ifjunak szép tehetségeit s nagy igyekezetét, csekélységünkhöz képest 100 tallért igértünk esztendőnként tanittatására, mely igéretünket teljesitjük is már fél esztendőtől fogva. Költ Bétsben, juniusnak 18-dik napján. 1790.»[62] A térkép valóban nem megvetendő alkotás, Berkeny szép betűkkel, jól olvasható szöveggel, a helyek pontos és biztos ábrázolásával, kitűnő rajzkészségével tűnik ki. Junker és Czetter kiforrottabb metszők abban az időben; az utóbbinak különösen gyönyörűen színezett térképeit mindig művészi törekvése jellemzi, míg Junker és Berken inkább kartográfusok. — Nádorfejérvára És Az Azt Ostromló Tábor Fekvése 1789 (jelzés nélküli, az irodalom Berkennek tulajdonítja),[63] vagy Oláh Országnak Szisztov és Ibraila között fekvő része: Bulgária, Moldva és Beszarábia tartományainak részeivel együtt — rajzolta és mettzette Nemes Berkeny János Veszprémi fi Bétsben 1791 felirású[64] térképek igazolták Görögéknek az ifjú metszőbe vetett hitüket: ez utóbbi megjelenésétől kezdve a lap térképillusztrációinak oroszlánrészét Berkeny készíti.

Junker ugyan elkészítette Európa mappáját, melyet Görög és Kerekes «Európának közönséges táblája... Béts. Ns Lakner írta. Pozsonyi Fi Junker mettzette 1790.» címen adtak ki, büszkén hangsúlyozva, hogy ahol csak lehetett, megmagyarosították a helyneveket, például Petersburg = Péter-Vára; minthogy a térkép hossza két lábnyi, magassága pedig másfél lábnyi volt, nem kötötték a folyóirathoz az előfizetők. A szerkesztők a folyóirattól függetlenül is árulták rendes papíron 30 krajcárért, hollanduson 1 forintért, «oskolák számára szivesen szolgáltak vele 20 krajcárért is». A folyóirat mellett, Görög Demeternek főműve az «Átlás»; már az Európa-mappája megjelenésekor felhívja a közönség figyelmét Magyarország készülő mappájára, melyhez sikerült mecénásokat is szereznie Eszterházy Antal, Pálffy Károly és Széchényi Ferenc személyében. «Hogy a munka annál helyesebb lenne, óhajtanánk — írják — még im a következendő nemes vármegyéknek rajzolt tábláikat megkapni, ugymint: Abauj, Arad, Baranya, Borsod, Heves, Komárom, Sáros, Szepes, Trencsén, Ungvár, Veszprém s Zemplén Vármegyéknek; minthogy ha az Isten reá segit Magyarország közönséges mappájának kibocsátására, szándékozunk annakutána minden vármegyének mappáját is kiadni különösen. Azon érdemes hazafiaknak jóvoltokat, kik valamely vármegyének helyes ábrázolását küldendik fel hozzánk: illető számu nyomtatványokkal fogjuk, szives köszönetünk mellett meghálálni.»[65] Ez a közlemény említi csírájában az «Átlás» tervét, munkája csupán a lapnak Magyar Hírmondóvá válása idején hatalmasodik el, amikor a térképek az illusztrációs anyag domináns

elemévé lesznek. Az olvasók állandóan értesítést kapnak a metszés alatt álló térképekről, vagy segítségüket kéri a szerkesztő. Még fiktív eseteket is előad, hogy a térképek megjelentetésének, még inkább fokozott használatának szükségességéről meggyőzzön: egyik esetben tudni vél olyan postamesterről, aki Antverpent Olaszországban hitte; másvalaki meg Debrecent a mappán Erdélyben kereste. «Megesik az ilyenforma dolog még az olyan embereken is — teszi hozzá — akik tanult emberek száma közül valóknak kívánnának örömest tartatni s tartatnak is sokaktól. Ilyen például aki Kamcsatkát Franciaországban, Otzakovot Konstantinápolylyal által ellenbe — nem régiben pedig Szisztovot innen Tömösváron tette Berlin felé.»[66]

Berkeny Szisztova-mappája hivatva volt az ott béketanácskozásra egybegyűlt porosz, angol, török, osztrák-magyar delegáció munkájáról szóló hírt és a színhelyet illusztrálni. E térkép tulajdonképpen záróköve a lap török hírközléseinek.

Mielőtt még a Hadi és Más Nevezetes Történetek belügyi, belpolitikai hírei, hírközlő képei felé fordulnánk, még egy olyan illusztrációval kell foglalkoznunk, mely a háború vitéz magyarjainak kívánt emléket állítani: A magyar lovasság oszlopával; e kép nem árulta el mesterét, a szignatura helyén azt olvassuk, hogy «A hazai szeretet készitette», a folyóirat is hallgat, az irodalom sem jött a művész nyomára. Azok közé a szép lapok közé tartozik, melynek valamennyi folyóiratunk dicséretét zengte és a kor legismertebb magyar írói ihletet merítettek belőle. (27. kép)

A 26 × 41,5 cm-es rézmetszet már nagyságánál fogva is elkülönült a folyóirattól. A szerkesztők így írtak róla a lapban: «Amire régtől fogva törekedtünk: azt immár óhajtott végrehajtottuk. Sokat hánytuk, vetettük elménket, hogy tehetnénk ezidőszerint, átaljában és ugyan szembetünőképen nyilvánvalóbbá kedves hazánknak szentelt szives igyekezetünket. — Ily célunk elérhetése végett minden eszközök felett való eszköznek találtuk egy oly méltóságos rajzolást készittetni, amely a magyar hazának, ezen mindnyájunk édesanyjának diszét még az idegenek előtt is hathatósan nevelje és annak dicső emlékezetét a késő maradéknál is fenntarthassa. — Ilyen rajzolás az, melyet minthogy postán költséges, nagy s magunk itélete szerint is gyönyörü voltára nézve roncsoltatni nem akarunk, már bizonyos alkalmatosságok által, némely érdemes előfizető uraknak elküldöttünk s vele másuvá is mindenüvé minél hamarabb kedveskedni el nem mulatunk. Ezen rajzolásban megtisztelteteti a magyar haza dicsőségére termett fiaiban, a magyar lovasokban, kiknek egy sugár és magasságával a fellegeket érdeklő oszlop vagyon emelve ily alól irással: A Magyar Lovasságnak MDCCLXXXIX.»[67] A továbbiakban hosszan leírják a klasszicizáló barokk minden tulajdonságát elénk vetítő képet, szólnak az oszloptól jobbfelől ülő Magyarországról, melyet «egy magyar királyi minden ékességekkel díszeskedő (tehát koronával is, szemben a megkoronázatlan II. Józseffel!) méltóságos, de egyszersmind igen kegyes tekintetű szép dáma ábrázol, bal kezében, a királyi pálcán kívül összehajtogatott papírtekercs a török háborúban kitűnt vitézeink neveivel; erre a listára mutat História egy figyelmező szűz formájában, általírva a harcosok nevét a maga krónikájába. Mellettük szemlélhetők Magyar- és Erdélyország borostyánágakkal körülfont címerei és lovasregimentjeink neveivel ékeskedő papírtekercsek. Az oszlop balrészén áll Márs egész hadi készületében. Lábai előtt hevernek a törökön vett győzelemnek különféle jelei. Vidám tekintetével azon való egész megelégedését teszi nyilvánvalóvá, hogy láthatja magyar vitézeinek ily szép megjutalmaztatásokat. Az oszlopon túl képzelhetőképen lehet szemlélni, hogy vágják magukat

az árvíz módjára omló török seregek közibe huszárjaink. Ide nem messze egy élő fákkal ékeskedő hegy emelkedik, azon viaskodik Herkules a hétfejű sárkánnyal, a Hydrával: Herkules a magyar lovasságot, a sárkány pedig a törökséget ábrázolja. A hegy kellő tetején tündöklik a Dicsőség Temploma; ahhoz közel lebegteti magát a levegő égben s mutat rájuk a seregektől éppen felreppent és szemeit még most is reájuk visszafüggesztő Hír. Kiterjesztett balkezében tartja a már megfútt trombitáját és az örökkévalóságnak jelentő képét: egy tulajdon farkát szájában tartó kígyót. — Azon nevezetes és a Magyar Lovasság vitéz érdemeit summásan magokban foglaló sorok, melyek a rajzoláson alól ekként olvastatnak: Ti bátor seregek, Bellona igaz Magzati, Jól vitézkedtetek. Faludi — vétettek néhai kedves emlékezetü tiszt. Faludi Ferenc ur verseiből.— Valahol csak ezen rajzolás megakad, hazánk, vagy más tartományok szegeleteiben, fogja most és ezután hirdetni a magyar lovas vitézeknek követésreméltó és a haza dicsőségét emelő jeles cselekedeteiket...» A nemzeti érzés, a hazaszeretet fokozására szánt metszet művészetpolitikai feladatot is hivatva volt betölteni, mert Görögék arra is számítottak, hogy «hazánk nagyjai sziveket is olvasztván, oly boldog változásokat is fog okozni, hogy ezután a magyarországi pompás kertekben ama költséges Diána Templomai helyett, nemzetünk szép hirét s nevét fenntartó ábrázolások fognak faragott, vagy más kövekből mesterségesen készülve szemléltetni. Ezt hogy meglegyen, szivükből óhajtják.» — Művészet mellett, az irodalom fejlődésében, a tudományok művelésében felismerve haladásunk rúgóit, íróinkhoz is szólnak: «Hogy célunkat ezen rajzolatban annál jobban elérhessük, megkértünk némely hazánk szerető esmeretes fiait, hogy fognának pennát s gyönyörü versekkel tennék édes nemzetünket átaljában figyelmezővé az általunk készittetett rajzolásnak szemlélésére, annak az általa ábrázoltatott dolgok méltósága szerént való becsülésére s magasztalják ez alkalmatossággal mindazokat, akik e jelenvaló török háboruban vitézségekkel a magyar haza dicsőségét öregbitették.»

A metszet sorsát megjelenésétől kezdve Görögéken kívül a laptársak szerkesztői lelkes cikkeikben is irányítják.

Görögék arról tudósítanak, hogy a vidék és a főváros érdeklődői hol, kiknek a közvetítésével szerezhetik meg: az erdélyi uraságok Bánffy gubernátor urfiai nevelőjénél, Kováts urnál Szebenben, a komáromiak az esztergomiakkal együtt Péczeli Józsefnél, a győriek, pápaiak, veszprémiek Győrben Streibig József könyvnyomtató-, könyvárusnál, a kőszegiek, szombathelyiek, debreceniek, váradiak, pozsonyiak is egy-egy ismert literátor, vagy könyvárus, irodalompártoló, vagy művészetmecénás kezéből kaphatják meg a Magyar Lovasság oszlopát. A kassaiaknak, eperjesieknek, bártfaiaknak nem kisebb ember, mint Bacsányi János a közvetitőjük. Pesten Stahel ur könyves boltja árulja. Eljut Szerbiába, Horvátországba, Sziléziába, eljut a dicsőitett huszárokhoz, a regimentekhez is, amelyek «a Bánátban, Ujpalánkon, Belgrádban, vagy a Drina folytában feküsznek. Troppau, Prága sem kivételek.»[68] E kép fontosságát még azzal is alátámasztották a szerkesztők, hogy a tulajdonosok figyelmét berámázására is felhívták — ez is igazolja a szebbnél-szebb lapok megbecsülését — ígérve «egynéhány újmódinak a formáját minden órán leküldeni, melyekből lehessen, ha tetszik a mai iz szerint választást tenni. Azért hagytak oly nagy széleket a már sokszor megnevezett rajzolatoknak, mivel az még inkább neveli méltóságos és diszes voltokat.»

Szerte az országban megértették Görögék törekvését: a metszetnek széles körben akadtak megrendelői az előfizetőkön kívül is; az írókról pedig jelentik: «Kezdenek immár bokrosan érkezni hozzánk a Magyar Lovasságnak

vitéz érdemeit magasztaló versek, melyeknek készitésekre az általunk emelt emlékeztető oszlop szolgáltatott alkalmatosságot hazánk szerető fiainak.» A költők közül csak a legismertebbeket említjük: Fazekas Mihály, Virág Benedek, Baróti Szabó Dávid keresték fel hosszú verseikkel a lapot.

.....Hallom már a Muzsáknak vig énekit: Huszár,
Huszár zeng kegyes ajkaikon. Felemelkedik ottan
Egy gyönyörü s vékony testével egekbe hasitó
Oszlop, örök bizonyitásul, mint vágta magyar kard
A Tudományoknak dühös ellenségit. Hegyette
Mégyen az Hir, s meg vissza teként a véres határon
Forgodó lovasokra: terül a trombita hangja:
Melyet fuj; s valamerre repül hallatva világnak
Négy részével a harcban tett sokféle csudákat.
Mellette egy koronás, s méltóságára tekintve
Csaknem imádandó kegyes Asszony (Hazátok Ez!) ül, s nagy
Lajtromot ád nézésre: vitéz Huszárinak ebbe
Mind bé szedte nevit. Mely vig arcája! miképpen
Örvendez Fijain! — Jobb részen látom előtte
Bölcs Kliót: nagy könyvet tart, s a durva Pogányság
Megrontó Magyar Huszárok diadalmait irja.
Bal részről Mars van, meg támaszkodva, kezében
Álló dárdájára: tüzes népének örömmel
Nézi jeles bérit, s megnyugodt szive, szerencsés
Tételein. — Távolabbrul szemlélem az Hidrát:
Hét feje van: fulánkjaival vérengzeni készül.
Szembe szökik vele botjával kész Herkules, és el
Csapja fejit. Példázza miként veritek le Hazánknak
Rontóit. — Fenn a Dicsőség Temploma nyilik.
Mely roppant épület! Az Ég készületi Hold, Nap,
S Csillagok: Érdemből vagyon ez készitve, s azért is
Hold, Nap, s Csillagokat megelőz ragyogása kivülről.
Benn az Hazát szerető Lelkek sokasága Királyi
Trónusokat foglal, s örömének napjait éli; —
S im két kézzel vár, hogy bé seregeljetek a Ti
Néktek is elrendelt pompás Palotákba, Vitézek!

Baróti Szabó hexaméterekbe szedett verséből ez az ízelítő jellemző a többi «oszlopot dicsőítő» versre is. Nem is költői értékükben rejlik fontosságuk, hanem abban a tényben, hogy az országban annyian megmozdultak, beleszámítva a kúriáján elszigetelten élő, szűklátókörű, parlagi kurtanemest is. Természetesen, a versek nem egy időben, hanem több számban elszórtan, jó távoli időközökben jelentek meg; a szerkesztők pedig még az év elmúlásával, később is visszatértek metszetre, versre egyaránt, mely igazolja, hogy jól számítottak: propagandaképük bevált.[69]

Mondottuk, hogy a laptársak elismerő cikkeikben méltányolták Görögéknek e törekvését; véleményük úgyszólván eltérés nélkül azonos: a Hadi és Más Nevezetes Történetek ezúttal ismét elvitathatatlan érdemet szereztek a haza felemelését szolgáló törekvésükkel.[70] Az Orpheus c. folyóirat cikkét azonban külön is ki kell emelnünk, mert fellebbenti a metszet alkotóművészeiről a fátylat: «A Hadi Történetek irói G... K... és Z... urak a magyar

fegyvernek dicsőségére egy szép rajzolatot metszettek Sambach bécsi rajzoló után, Mark Quirin által. Egy obeliskus körül, melynek talpkövére ez vagyon irva: «A magyar lovasságnak MDCCLXXXIX.» áll a koronás Magyarország s vitézeinek neveit tartja; a fegyverbe öltözött Mars, kardjával a székely és más seregeknek nevekre mutatván, és a történetiró Históriának Géniusa. Az obelisken túl látszik a sugárokkal körülvett Dicsőség Temploma, melynek utjában Hercules a Hydrát csapdossa. A levegőben az örvendező Hir szárnyal kezében tartván a Halhatatlanság gyürüvé vált kigyóját és a harsány kürtöt. Alantabb a törökökkel csatázó Magyar Sereg látszik.»[71] — Tehát Kaspar Sambach, a bécsi művészeti akadémia igazgatója, több templomunk mennyezetfreskó- és oltárképfestője rajzolta «A Magyar Lovasság oszlopát» és Mark Quirin, aki egyébként is dolgozott a lapba, metszette rézbe.[72]

Görögék a sikertől fellelkesülve tervezték, hogy a «Magyar Gyalogságnak» is állítanak ehhez hasonlóan oszlopot, azonban a vállalkozás költséges volta eltéríthette őket szándékuktól. «Igyekezetünk van a Magyar Gyalogságot is oly formán megtisztelni, mint megtiszteltük a lovasságot... Arra mindazáltal ezentúl, főképpen a Stempel miatt,[73] magunkat nem kötelezhetjük, hogy minden héten egy-egy rajzolatot fogunk küldeni. E részben ugy itéljük, mentség sem kivántatik, mivel, akikkel ügyünk van, maguk is bölcsen általlátják, hogy mi sem fáradságunknak, sem költségünknek nem kedvezvén, mindazt elkövetjük, valamit csak tehetünk. Azt fogadjuk, hogy a nyerekedés soha sem fog hiv fáradozásunknak célja lenni. Mert, ha igazat kell vallanunk, még ezideig, nemcsak az, hogy éppen fel nem maradott semmi a bévett előpénzből, hanem annak pótlására áldoztatott is fel velünk tulajdon magunkéból is a hazai szeretet.»[74] Haladó kultúrpolitikánknak ezek az előfutárjai — miként e sorok is beszédes tanúi — nem tekintették folyóiratukat üzleti vállalkozásnak.

A «Magyar Lovasság Oszlopa» az elsője azon ritka grafikai alkotásoknak mely költőinket összekapcsolta képzőművészetünkkel. Irodalmunkban gyakoribb az a jelenség, hogy elvont, meg sem született képzőművészeti alkotások ihletik meg költőinket: például Csokonai Diétai Magyar Muzsájában Dugonics oszlopa címen tisztelkedik az írónak.[75]

Baróti Szabó nevével nem egy alkalommal találkozunk Görögék folyóiratában; érthető, hiszen a költő a kor leghaladóbb magyar íróival: Kazinczyval, Bacsányival működött együtt Kassán a Magyar Múzeum szerkesztésében. Görögék célkitűzésének egyenes vonalába esik működésének propagálása. Verseit, képmását hozzák. A «Baróti Szabó Dávid Született 1739 eszt.» feliratú rézmetszet jelzése «Klimes pinx. Cl. Kohl sc. Viennae 1790.» (31. kép) Borostyánfa tövébe ágyazott kőfaragásos emlékműbe illesztett plaket vállkép; szemben, kissé oldalt néző, markáns arcot ábrázol. A vállra omló hajat pilum fedi. Nem érdektelen megemlítenünk, hogy pozsonyi rézmetszőnk, Blaschke János, aki Bécsben akadémiai tanulóévei folyamán Kohl tanítványa, szintén ilyen felfogásban készítette Barótiról metszetét. Görögék a képmás közlésekor annak közvetlen okaként «Baróti Szabó Dávid költeményes munkáit» említik, melynek »utolsó, Kassán 1789-ben megjelent kiadását volt szerencséjük egy bécsi méltóságnál látni... Ennek szemlélése felinditotta őket, hogy kiadójának képét, a könyv nagyságához alkalmaztatva, szépen kimetszessék és az előfizető uraknak megküldjék, hogy akik közülük a dicsért munkát megszerezni óhajtják, azt ennek elibe köttethessék. [76] A metszet, illetőleg a személy fontosságát azzal is hangsúlyozni kívánták, hogy figyelmeztették előfizetőiket: e képet az 1790. III. szakasz homlokírása (főcímlapja) elé köttessék.[77] Görögék és Baróti között

megvolt a kölcsönösség: a költő a «nagy cél» elérésében hasonlóképpen szövetségesnek tartotta Görögöt:

> Nézd Orczyt s a két Telekit s a furcsa Gvadányit;
> Barcsayt, Horváthot, Bároczyt, Péczelit; itten
> Molnárt, Mindszentit, Cziriéket, Kreskait; ottan
> Bessenyeit, *Görögöt*, Kultsárt; nézd arra Virágot,
> ——————————————————————
> ——————————— Mely égve, minémü
> Hasznokkal fogták ügyünköt mindezek!

Olvashatjuk e sorokat «Ráday Gedeon Urhoz.» 1790-ben írt költeményében.

Ugyancsak a főcímlap elé (1791 évf.) szánták a szerkesztők Orczy Lőrinc képmását: «Sz. István Rendjének Közép Keresztes Vitéze, Báró Orczy Lőrintz Hadi Vezér» feliratú «Tischler del: sculp.» jelzésű rézmetszetet. (29. kép) E mű a század legjobb magyar rézmetszetei közözt foglal helyet. Körkeretből emelkedik ki a mellkép, díszegyenruhában, rendjeleivel ábrázolja Orczyt. Szembenéz, bajúszt visel. Élethűség és jellemszemléltetés az eszközei mesterének. A kép nyomán el tudjuk hinni Orczyról, hogy Bessenyei bécsi társaságának nagy tiszteletben álló tagja volt a nyugalmazott lovasgenerális. Tischler rámetszette a képre Révay sorait is:

> Pártfogó s Iró Társ volt. Nyelvünk ügyében;
> Értékkel és tollal fáradt érdemében.

A folyóirat közölte Révaynak «Nagyságos báró, és hadvezér Orczy Lőrintz Urnak» c. versét és ezzel kapcsolatban a képmást.[78] Orczy, aki egyre tisztábban látta az osztrák gyarmatosító politika bennünket fenyegető veszélyét s azt írta Panasz című versében: «Papok szedik zsirját kövér mezeinknek, Hadi sereg szija erejét népünknek», vagy Megint panasz c. költeményében: «Tiszta buzát küldünk német sógorinknak, De csak rezet adnak győri hajósinknak» — aki becsülte a verejtékező parasztot, megbecsülte nehéz foglalkozását, tettel, tollal síkra szállt ez eszmékért, nem maradhatott ki Görögék lapjából.

Mondottuk, hogy a lap számon tartotta az országban végbemenő, a nemzetre, az egész társadalomra kiható életjelenségeket is képeivel. Érzékeny volt, mint korunk nagy politikai világlapjai, hiszen szerkesztőségében olyan tekintélyes férfiak ültek, kiket még az elmúlt századok távlatából is bátran tekinthetünk a XVIII. század nagy magyar diplomatáinak. II. József halálakor a «birodalmi gyászt» különösebb izgalom nélkül, szenvtelen hangon referálják írásban és képben: «Ide zártunk egy rajzolatot, mely azt adja elő mint vala néhai II. József teste kitéve az udvari kápolnában, febr. 22-dikén 1790-dik esztendőben. — Fel volt t. i. a test, fő hadi vezéri formaruhába öltöztetve s egy fehér selyemmel megbélelt s kivül aranyba szegett fekete bársonnyal bévont félkoporsóba fektetve. Ezen koporsó egy gráditsu s majd egy ölnyi magasságú állásra helyeztetett. A koporsó körül 6 drága párnákon szemléltettek, az innenső oldalon ugyan a császári korona, pálca és az arany alma. Továbbá a magyar és a cseh koronák; az arany gyapju; s a Szent István Rendje; a túlsó oldalon a házi korona, az ausztriai hercegi süveg; a Therésia Rendjének Pántlikája, kalap, kard, pálca és keztyü. Az állásnak gráditsa ezüst gyertyatartókkal meg volt rakva. A koporsó felett függött egy fekete baldagin. A kápolna feketével bé volt vonva, s császári cimerekkel kirakva. Őrizeten voltak a magyar-, lengyel- és német testőrzők, kik között a sok nép egyik ajtón bétólódott,

a másikon pedig kibocsáttatott. — Igyekeztünk minden módon, hogy ezen nevezetes történetet ábrázoló rajzolat minél nagyobb tökéletességgel készülhessen meg: mégis csak alig érhettünk célunkra: ámbár a mettzőnek 7 aranyat, a papirosért 14 forintot, a nyomdának 15 forintot, s a betümettzőnek minden betüért 1 kr. fizettünk. Költ Bétsben, májusnak 21-dik napján. 1790.»[79] A rézmetszetet «Orosházi Fi Tzéter irta s' mettzette.» (28. kép) — E közlésből két dolgot vehetünk tudomásul: az illusztrálás költséges voltát, meg azt is, hogy milyen igényesek voltak a szerkesztők az általuk támogatott művészekkel szemben. Egyre magasabb teljesítményt kívántak a művészi érés stádiumába jutó Czettertől is annak ellenére, hogy, éppen a hírközlésre való tekintettel, újságuknál állandó volt a rendelés sürgőssége. A lap illusztrációi — ehhez viszonyítva mégsem maradtak a kor hasonló orgánumai mögött.

II. József ravatalképe sem sematikus ábrázolás: a gyertyatartókkal övezett emelvény körül, változatos pozitúrákban álló csoportokból, díszőrséget képezett ki a művész, így enyhítve az alakok merevségét; a háttérfalat pedig az osztrák császári címerrel dekorálta.

Valamivel később hozza a lap A Szent István templomában II[ik] József császár halálára készített gyász-alkotvány Bétsben 1790[ik] esztendőben aláírású rézmetszetet. Szignatúrája: «Hefele találta. Orosházi Fi, Tzetter mettszette.» (30. kép) Hefele Melchior osztrák építőművész — nálunk emelt több kiváló alkotása is őrzi emlékét — egyébként tervezője volt a castrum dolorisnak. Rajza Czetter számára is biztosította az építőművész biztos vonalvezetését. Görögék II. József «emlékének áldozva» bocsátották olvasóik elé a képet: a barokk kupolás építmény lépcsőzetes talapzatán koporsó áll. A kupola kettős oszlopú pilléreken nyugszik, a talapzatok mentén allegorikus nőalakok, az oszlopok lábainál vázák, a főpárkányok felett fegyverekből szerkesztett díszítések láthatók. A kupolatetőn felhőbeburkolt földgolyó, istenszem, kard és ásó, a főpárkányon az osztrák császári címer, alatta felírat: ORBI. DATUS. III. ID. MARTIAS ANNO. MDCCXLI. A főpárkány alatt lévő lépcsőzet talapzatába helyezett táblán, alfa és omega között Krisztus-monogramm és ilyen felirat: D. IOSEPHO II. AUG. ROM. IMP. DD. FRANCISCI I. ET M. THERESIAE AUG. FILIO GERM. HVNG. BOH. DALM. CROAT. SCLAV: GAL. LOD. REGI. ARCHIDVCI AUSTR. A kupolás építménybe helyezett koporsót két római ruhás, gyászoló alak fogja közre, a koporsófedőn feszület és német korona díszlik. — «Amit a német Birodalomnak minden császári városai is megcselekedtek, elmúlhatatlan kötelességének tartotta Bécs városa is teljesíteni» — jelentik a szerkesztők — »t. i. megboldogult fejedelmének, II. József császárnak emlékezetére az elmult hónapnak 28, 29, 30-ik napjain halotti pompát tartani. Ezen alkalmatosságra készült az a Castrum Doloris...»[80] Ezt követi az illusztrációnak apró részletekbe menő leírásos magyarázata. Tulajdonképpen kommentár nélküli tudósítás, melyből a kor olvasója is kiérezhette, hogy az udvar utasítására történhetett. Nem képzelhető, hogy a reformok uralkodójának halála, valamint ezt megelőzőleg, a reformrendelkezések visszavonása nem érintette mélyebben Görögéket. Pedig mindkét igen fontos esemény kevés árnyalati különbséggel, ugyanolyan színezettel jelenik meg valamennyi Bécsben kiadott lapban. A reformok visszavonásáról még a bátor Szacsvay Sándor, a Magyar Kurir szerkesztője is, mint a «nemzet megvigasztaltatásának» intézkedéséről írt.

II. József halálhíréhez a magyar belpolitikai életnek egész eseményláncolata kapcsolódott: a korona visszatérése Budára, az új király, II. Lipót megkoronázása, a koronázási ünnepségek, az országgyűlés egybehívása.

II. József a korona Budára való visszavitelének rendelkezését 1790. jan. 28-án, ugyanakkor adta ki, mikor minden korábbi reformját — kivéve a toleranciára, a lelkészség anyagi helyzetére, a jobbágyságra vonatkozókat — visszavonta. A Bécsből visszaköltöző korona nyomába valóságos diadalmenetként vonultak az ujjongó, szebbnél-szebb díszmagyarba öltözött, nemesi bandériumok. Örömmel és várakozással tekintettek az új uralkodó kormányzása elé, országszerte megerősödtek a nacionalista mozgalmak, mindenfelé kivirágzott a nemzeti viselet.

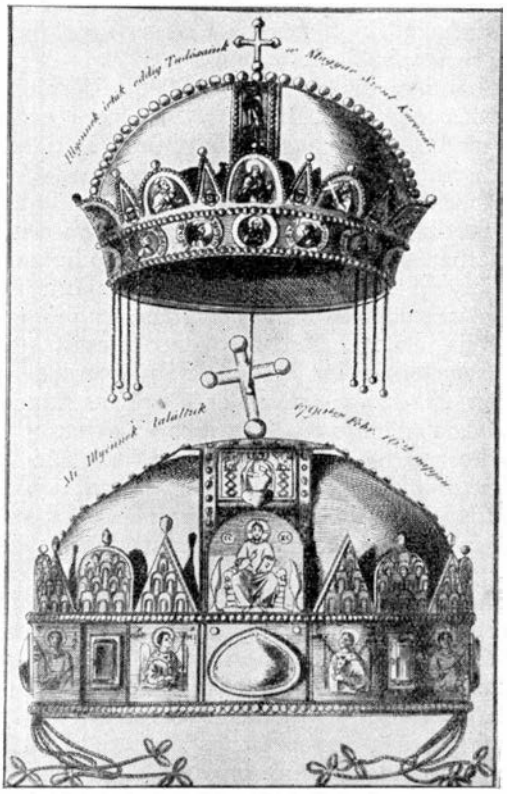

2/a. Ismeretlen metsző: A magyar korona ábrázolása

Görögék lapjukban pompás képekkel kísérték figyelemmel az eseményeket.

Az 1790. nov. 23-i számban arról tudósítják olvasóikat, hogy «küldik a Szent Koronának valóságos képét».[81] A mellékelt rézmetszetnek két aláírása is van: Ilyennek irták eddig Tudósaink a Magyar Szent Koronát. Mi ilyennek találtuk 1790^{ben} Feb. 16^{ik} napján. (2/a kép) Ez a kétféle koronaábrázolásra vonatkozik, mesterük nincsen megnevezve. A lap ebben az időben számos cikket közöl a koronáról.[82] Az egyikből kitűnik, hogy a szerkesztők külön engedélyt nyertek a kincstárban őrzött korona megtekintésére, majd egy óra hosszat tartózkodtak ott, «gondos szemekkel megvizsgálták és papirra vetették a koronát.» Az így nyert rajzokat összehasonlították gróf Révay Péter koronaőr

korábbi rajzaival és azokkal, melyeket Kollár és Palma készítettek Révay rajzai után, megállapították, hogy mindazok hibásak, holott a koronaőrző Révaynak ugyancsak alkalma nyílt a koronát többször is szemtől-szemben látni. A történeti és tárgyi hűségre való törekvés oly mélyen gyökerezett e szerkesztőkben, hogy még illusztrációik színezésében sem voltak hajlandók eltérni a valóságtól, vagy ha tették, mindenkor figyelmeztették erre olvasóikat: amennyiben színezett metszetet közölnének a koronáról, az a «megboldogult II. József által rendeltről (t. i. képről) készül majd és a kincstár egyik gondnoka bocsátja rendelkezésükre.« A koronaillusztráción nem találjuk mestere nevét, mégis Berkeny János művének kell tartanunk, mivel ő az illusztrátora Decsy Sámuel: Magyar Szent Koronának... históriája. Bécs 1792. c. műnek, melynek képei hasonló stílusban készültek.

Koronakísérő bandériumképekből kétfélét találunk Görögék lapjában: Igy jelennek meg a' Zászló-allyak Budán a' Magyar Korona őrzésére 1790 és Illy formán is mennek bé a' Korona őrző Vitézek Budára. 1790 aláírásúakat. (36., 37. kép) E tarkaszínű rézmetszeteknek sincs szignatúrájuk, stílusuk után mesterük ugyancsak Berkeny lehetett. A két kép rendkívül nagy hasonlóságot mutat felvételezési módjában, mindegyiken a Budára tartó, gála-formaruhás, koronaőrző vitézek láthatók. 11—11 délcegen lovagló huszár, háttérben a Duna pesti és budai partjaival, hegyekkel, ház- és templomokkal. A tájháttér és a mozgalmas ábrázolásra való törekvés ellenére is világosan érezzük, hogy a mester egyetlen célja a korabeli díszegyenruháknak a bemutatása, mely e képeket a «katonai viseletképek» kategóriájába sorolja. — A lap 1790-ben leírja egyik cikkében az öt évig távollévő korona útnakindulását Budára: 3 üveges, 1 hatlovas, 1 négylovas hintókban helyezkedtek el a korona és a testőrtisztek. A koronaőrökből és gárdistákból álló fényűző menetet a magyar megyék pazarul öltözött bandériumai fogadták ünnepélyesen, átvéve tőlük a koronát Budán.[83] Nyilván e cikkhez rendelték meg a szerkesztők a bandériumképeket, az illusztrációk mégis csupán 1791-ben jelentek meg a lapban. «Amint maga a cím is mutatja» — utaltak a képaláírásokra a szerkesztők — «tavalyra készült volt a rajzolat, de akkor el nem küldethetett.»[84]

A lap illusztrátorai ugyanis nem tudtak lépést tartani az eseményekkel; a szerkesztőknek úgyszólván szüntelen vádja a megrendelt metszeteknek késedelmes szállítása. Majdnem minden számban találunk mentegetőző sorokat az elmaradt és «majd a jövő számban» pótlólag csatolt képeket illetőleg. A késedelem oka magában a rézmetszés technikájában rejlett. «A rézmetszés nagyon fáradságos, hosszadalmas munka» — olvashatjuk munkájáról való vallomásait például Czetter levelezésében. Vagy: «A művészeti munkát nem lehet tulzásig folytatni... veszélyeztetik az ember szemevilágát, ami pótolhatatlan.»[85] A kor világítási viszonyai általában nappali munkát követeltek a mesterektől, többször szenvedtek szemgyulladásban is, nem egy közülük vakon végezte életét. Mindehhez járult a művészeknek nehéz megélhetése, mely arra kényszerítette őket, hogy lehetőleg minden megrendelést — még torlódás esetében is — elfogadjanak. Arról sem feledkezhetünk meg, hogy a elizsánszon szállított folyóirat sokszor egyheti utazás után sem jutott el Budára. Nem csodálkozhatunk tehát, ha tanulmányunk során olyan korona- és koronázási képekkel fogunk találkozni, melyek a Hadi és Más Nevezetes Történeteknek az eseményeknél jóval későbbi, sőt Magyar Hirmondóbeli korában keletkeztek.

A nemzeti viselet propagálását szolgáló illusztrációk a lap legszebb metszetei közé tartoznak. Illyen öltözetben jelentek meg némely Magyar

Fő Asszonyságok az Ország szélén, a Bétsből Haza jövő Koronának fogadására. Febru. 18ik napján 1790ik eszt. aláírású képről megtudjuk a lapból, hogy «kivánták azon jeles öltözetet szemléltetni, amilyenben elfogadták az ország szélén, Wolfsthalnál, némely magyar főasszonyságok a Bécsből hazajövő koronát. A vár, mely szemléltetik a rajzolaton, Poson vára; alatta foly a Duna. Költ Bétsben 1790 március 30-dik napján.»[86] (33. kép) A szignatúra nélküli színezett rézmetszet gyakorlott kezű, magasabb igényű művész munkája; nem sikerült megtudnunk — az irodalomból sem[87] — mestere nevét. A szépen kiképzett tájháttérből emelkedik ki a gyönyörű öltözékű, sudár nőalak: aranyzsinóros, tollbokrétás piros csákó a fején, aranyzsinóros, nyusztprémes, kék bársony zekét, aranyszegélyes, fehér selyemszoknyát, csipkés mellfodrot visel, kezében finom prémkarmantyú. Későbbi divatlapjaink rézmetszetes képei messze mögötte maradnak.

Méltó párja az a kép, melynek hármas aláírása betűjelek kíséretében magyarázza meg az olvasónak az ábrázoltakat: a. Illyen az 1790 eszt. a Sz. Koronának őrizésére jött Nádorispányi Zászlóalynak Forma-ruhája. b. A Budai Várnak azon része, mellyben a sz. Korona tartatik, és a Nádorispány lakik. c. A' Duna. Szignatúrája nincs, teljesen abban a stílusban és modorban készült, mint az előző kép, ugyanannak a kéznek munkája. A várral díszes budai Dunapart művészi hátteréből emelkedik ki a koronaőrző vitéz pompás ruhájában: sárgapaszományos, prémszegélyes dolmányt, ugyanolyan kékszínű, paszománydíszes nadrágot, rövidszárú sárga csizmát, forgós kucsmát, díszes markolatú kardot visel. (32. kép) Ezt a képet 1792-ben, a már Magyar Hírmondó néven kiadott lappal kapták az olvasók.[88]

1790-ből datálódik és ugyancsak 1792-ben mellékelték a Magyar Hírmondóhoz a Magyar Kis-asszony Nemzeti Köntösben Costume National d'une Demoiselle Hongroise. aláírású képet. (34. kép) Szignatúrája: «Kóré rajzolta Mailár mettzette 1790.»[89] Tréfásan megjegyzi hozzá a szerkesztőség, hogy az előző «árkussal ment magyarlegénynek, imé, küldjük utána a mátkáját is».[90] Nagyon is időszerűnek tartják, mivel a «magyar gavallérok még a Tisza mellett is hiába keresnek pártás kisasszonyt; helyettük — bármerre fordítják szemüket — mindenütt csak a sok főtornyozatok s kalapok tűnnek elébük, egész testük is éppen úgy van módosítva, mint amilyeneknek festett képeiket szemlélhetni a Párisi Módik Journáljában.»[91] Az illusztráció művészi szépsége igen alkalmas volt a magyar női nemzeti viselet megkedveltetésére: az oldalnézetben ábrázolt «kisasszony» csipkeszegélyes, kékszalagcsokros, kivágásában rózsadíszes ingvállat, sárgapaszomántos, kék pruszlikot, világoskék, kissé uszályos szoknyát, csipkeszegélyes, sárgamintás fehér köténytyt visel, gyöngysor, függős füldísz, kék szalagos és gyöngyös hajék ékítik. A háttérben — mint az előző képeken is — palota látható, de a színhely ezúttal Bécs. A kutató hajlamos volna e kép mestereit a két előző viseletkép mestereinek is tekinteni, erre ösztönözhetik a felvételezés módja, a rajztechnikai készség, a kompozíciós elgondolás, melyek mindhárom képen annyira hasonlítanak. A kisasszony ábrázolása azonban mintha tökéletesebb művészetről árulkodna. Talán Kóré rajzolta az előbbi két képet is, de metszőjük nem Ludwig Maillard, bécsi mester volt. Kórét ismerjük már: a lap első illusztrációját is ő rajzolta. A szerkesztők erősen pártfogolták, azonban olyan mérvű állandó segítséget, hogy nagy szegénységét leküzdjék, nem tudtak nyújtani neki. Éppen akkor őrlődött fel egészsége, mikorra megérett művészi tehetsége. «Ezen hónapnak 9-én költözött el a bécsi nagy ispotályból, ebből az idegeneknek is közönséges menedékhelyéből az örökkévalóságra. Az történe ezen érdemes hazánk-

fiával is, ami már sok szegényebb sorsu ifjakon megesett, hogy t. i. minekutána nem kevés sanyarkodásokkal egybeköttetett szíves törekedéseik után oly tökéletességeket szerzettek maguknak, melyeknek édes gyümölcseit szintén elkezdették már szedni, akkor kénytelenittettek ide hagyni a világot. A rajzolásnak és ábrázatfestésnek szép mesterségét már annyira vitte, hogy amihez eddig idegenek által juthatott Erdély, azt ezentul hazafinak kezeitől nyerhette volna.»[92] E sorok alig egy évvel a «Magyar kisasszony»-illusztráció után jelentek meg ugyancsak a Magyar Hírmondóban; nemcsak a 32 éves ifjú művészt voltak hivatva elparentálni: a mecénásokon túl, az egész nemzetben fel akarták ébreszteni a szegénysorsú és tehetséges magyar ifjak állandó pártfogásának kötelességét.

A Magyar Pap Magyar Köntösben aláírású rézmetszet összefügg a felvilágosodás gondolatától áthatott szerkesztőknek az egyház megreformálására vonatkozó elveivel. (35. kép) E metszet eszméjében és tárgyában egyaránt visszatér 1848 sajtójában, mintegy újabb bizonyítékául annak, hogy forradalmi sajtónknak a XVIII. századbeli folyóirat valóban jogos előfutárja.[93] «Küldjük a magyar papot magyar köntösben» — írják a szerkesztők olvasóiknak — «Ennek eredeti rajzolatját F. és R. urak pennájok készitette Győrben. — Mi az emlitett uraknak hazafiui kivánságokhoz képest rézre mettzettük, de korán sem oly céllal (mely nem volt a Győri érdemes tudósoké is), mintha a talpig érő papi ruhának átaljában való letételét kivánnánk sürgetni. Nem vétünk mindazonáltal, úgy itéljük, vele semmit, ha azt állítjuk, hogyha más nemzetbeli papok, a legfelsőbb ranguaktól fogva a legalsóbb renden lévőkig viselhetik a nemzeti ruhát, hivatalok nagyságának megalacsonyitása nélkül; miért nem lehetne azt cselekedni csupán a magyar papoknak a közönséges isteni szolgálaton kivül; midőn p. o. vagy utaznak, vagy ártatlan mulatságban vannak. Főképen pedig midőn a plébános urak nagy sárban, vagy hévségben betegekhez mennek. És az ily alkalmatossággal viselhető öltözetnek mustráját akartuk mi az idezárt képen ajánlani.»[94] A továbbiakban a református és evangélikus prédikátorokra mutatnak rá, akik ezen már javarészt túlvannak, viszont a német ruhához ragaszkodnak, «ami nem tulajdonitható nekik maguknak vétkül, mert a német ruha tartatott az akadémikusság megesmértető jelének. Ugy annyira, hogy anélkül a legérdemesebb személynek is csak itthon tanult, domidoctus volt a neve.» Erdélyben pedig valamire való eklézsiát sem kapott volna az a pap, aki vendéghajat nem vitt magával. Ezek a parókák pedig faluhelyen elhullatták minden hajporukat és valóságos Meduza-főkké változtatták gazdájukat. E cikk 1790 jún. 8-án kelt Bécsben; József közel egy negyed esztendeje halott, a szerkesztők még mindig propagálják a II. József előtt is rokonszenves eszméket, csak taktikát változtattak. «A hosszu köntös igen illik a tiszteletet érdemlő papi rendnek méltóságához, de —» éppen ez a de és ami utána következik (külországokban már minden rendű és rangú papság levetette, a másvallásúak nálunk is, még a hivatásgyakorlásban is gátol, stb.) bizonyítja elvhűségüket, mely nem tart a konzervativizmusába visszasülyedő udvartól, főpapságtól, arisztokráciától.

Az illusztráció szignatúrája: «Győrött FR»; a monogramm a két betű ligatúrája, nem sikerült megoldanunk és így nem ismerjük a mestert, pedig jó rajzoló után dolgozott a lelkiismeretes metsző. Háttérül hegytövében meghúzódó falurészletet ábrázoltak — természetesen templomot is, mégpedig gótikus támpilléres templomot — a bajuszt, természetes hajfürtjein kis föveget viselő pap magyaros ruhájában, kezében bottal vidáman gyalogol, mert immáron nem akadályozza a «hosszu köntös»...

A lapszerkesztés további folyamán Görögék is felismerték — miként a felvilágosodás szellemének, a nemzeti haladás eszméjének többi magyar munkásai — hogy a rendi nacionalizmus erősen formalisztikus, tartalmat nélkülöző, barokk örökség. A nemzeti viselet is ilyen tartalomnélküli forma, «divathóbort» nemességünk számára, pazarló, költekező életmódjának egy levezető csatornája. Elmaradnak a propagatív erejű viseletképek, helyükbe az intelem hangjának cikkei lépnek: «Nem fogják-e az unokák egykor a szükségest siratni, amit most attyaik a szükségtelen pompával elbujálkodnak? Miért nem vagytok oly bőkezüek, midőn a közjóra kellene valamicskét forditani? százanként, ezrenként adják ki magyarjaink az aranyat a koronaőrző zászlóaljaknak felállitására, s hol van az az érdemes tudós nálunk, aki azoknak adakozását tapasztalta volna.»[95] Majd tudomására hozza olvasóinak, hogy a Sáros-vármegye zászlóalja vezérének öltözete oly pompás, hogy két olyannak az árán fel lehetne egy tudós társaságot állítani; csupán a csákóját 42 000 Ft-ra becsülik.[95] Ugyanakkor híreket közölnek az ország minden tájáról a jobbágyság nyomoráról, kizsákmányolásáról, elnyomatásáról. A nép meztelen szegénységéről és az uralkodó osztályok selyemben-bársonyban «bujálkodó pompájáról» hírelő közlemények kirívó ellentéte egyetlen olvasó figyelmét sem kerülhette el. E szándékosságot kiterjesztik a szerkesztők a koronával, koronázással kapcsolatos minden cikkükre, annak ellenére, hogy e belpolitikai események közlése, a kormányzat utasítására, minden lapnak kötelessége.

Az 1790 júniusában Budán összeült országgyűlés hangulatai és követelései — a királyi hatalomnak erős megnyírbálása, ezzel szemben a rendi privilégiumok vitathatatlan megszilárdítása — fenyegető árnyként szálltak a Habsburg-házra. Mögötte kísértett a francia forradalomnak a szelleme. II. József halála pillanatában nehéz örökséget látszott hagyni utódjának, II. Lipótnak. A külpolitikai helyzet is elég aggasztó: nyugaton a belga provinciák elszakadóban; a francia forradalom mindjobban fellángol; délen még nincs megtörve, csak megverve a török; a keleti szövetségesre: az oroszra sem lehet biztosan támaszkodni; északon II. Frigyes Vilmos porosz király minél nagyobb hasznot akar húzni a Habsburgok nehéz helyzetéből. Kül- és belállapotok egyformán veszedelmesek, egyikben koncessziókat kell tenni, hogy a másikban erélyesebben lehessen fellépni. Miközben folynak a külpolitikai tárgyalások, benn a koronázási ünnepségekkel kell meggyőzni a népet, hogy a királyi ház tekintélye és súlya csorbítatlan, a fény és pompa legyen az uralkodóház optimizmusának a visszfénye.

Érthető ezekután, hogy Görögék lapjának legnagyobb részét ebben az időben a ceremóniák, előkészületek, a színhelyek leírásai teszik. E közlemények eleve megkívánják a képes híradást, a rézmetsző azonban csak kullog — mennyiségben és minőségben egyaránt — a szaladó események után. A lap képhez szokott közönségének azonban valamit adni kell addig is, míg a művészibb, tartalmasabb metszetek elkészülnek: ezért találunk annyi alaprajzmetszetet a lapban. Ilyen a császári és királyi lakóhelynek fekvése Bécsben — szignatúrája: «Tzetter irta s' mettzette 1790 Sept.» — aláírása szemléltetni akarja az egész császári épületkomplexumot, egyben megmutatva azt is, hogy melyik lakrészben szállásolták el a koronázásra érkezett nápolyi királyi párt, de azt is, hogy «a magyar deputáció mikor és milyen helyen, körülmények között járult a király és királyné elé, kérve Ő felségét Budára a Diploma eránt hamarébb leendő egyezés és a megkoronáztatás végett.»[96]

A Szent Bertalan temploma. Römer palotája, kettős aláírású — szignatúrája nincsen, az irodalom Berkenynek tulajdonítja — a császárrá koronázás,

illetőleg a koronázási ebéd színhelyeit,[97] a Szent Márton temploma Posonban. Királyi ebédlő palota a várban. kettős aláírású metszet — szignatúrája nincsen, az irodalom ezt is Berkenynek tulajdonítja — a magyar királlyá koronázás és a magyar koronázási ebéd színhelyeit volt hivatva, alaprajzban, az olvasóknak közvetíteni.[98]

Az Ausztriai Német-Alföld Mappája aláírású — szignatúrája: «irta s' mettzette N. Berkeny János Weszprémi Fi Bétsben 1790.» (22. kép) — arra emlékeztette az olvasókat, hogy az «Ausztriai Ház a föld e részén is tartományokat bir.»[99] A szerkesztők ezúttal sem mulasztják el az alkalmat, hogy a szép, színezett térkép mellékelésekor mesterére felhívják olvasóik figyelmét: «Küldjük Ausztriai Belgyion, vagy Németalföldnek mappáját, melyet ezen érdemes hazafi, Berkeny János ur irt s metszett, kit csekély tehetségünkhöz képest az idevaló rajzoló s mettző Akadémiában tanittatunk. Szép tehetségeiről és szorgalmatosságáról az emlitett ifjunak kiki meggyőzettethetik, aki ezen mappa körül tett munkáját az általa első próbául irt s metszett mappájával Oláhország déli részének egybe hasonlitja.»[100]

A koronázás végbemenéséről való képes hírközlést — minden valószínűség szerint — nemcsak a hivatalos körök, hanem az olvasók is elvárták Görögéktől. E feltevésünket alátámasztja egy 1790. dec.-ről kelt, hosszabb, mentegetőző tudósításuk: «Igéretet tettünk volt felőle, hogy a koronázás pompája ceremóniáját rajzolatokban is fogjuk érdemes olvasóinkkal szemléltetni. Ezt teljesiteni el sem mulatjuk; de hogy mi készek nem lehettünk akkorra munkánkkal, mint Bécsben Löschenkohl és Artaria[101] urak, ennek oka az, hogy mi nem rajzolattól akartuk a ceremóniát, hanem a rajzolatot a ceremóniától felfüggeszteni. A megnevezett urak még a koronázás előtt készen lettek az azt ábrázolandó képekkel; nem csuda tehát, hogy a Löschenkohl ur rajzolatjainak, most is az, az izrontó hányd el-vesd el munkán kivül, egyik hibája, ami majd rendszerént való szokott lenni, hogy tudniillik azok, nem a valóságoknak előmutatóik, hanem az ő igen hiányos képzelődéseinek tolmácsai. — Artária ur tökéletesen dolgozik s a jó iz igen sokat köszönhet neki; de az ő rajzolatjai sem ugy adják elő a koronázás ceremóniáját, s annak környülállásait, mint voltak valósággal; hanem egy részént, amint hozzájuk vethetett maga fejétől előre; más részént pedig amint azon hat rajzolatjaiban látta a Mária Theresia koronázásának, melyek itt a F. Magyar Kancelláriánál vagynak. Innen van, hogy a magyar nemességnek topánkákat, hosszu mentéket s fejekre dupékat csinált; és hogy a király hegyéhez (kardvágási domb!) mind odarakta lóháton a püspököket, holott azok nem mentek el a király hegyéhez, hanem, mihelyt letette Ő Felsége a hitet, bélovaglottak legottan a Miserikordiánusok Klastromába — mint azt előadtuk volt a ceremónia leírásában. — Értésére esett Artária urnak magának is az utóbb emlitett hiba, azért is meg akarván azt orvosolni, kalpagokká változtatta a püspöki süvegeket, de azonban nem formált a kalpagokhoz illő egyenes derekakat s rajtok hagyta azokon a vecsernyés palástokat is.»[102] E tudósítás igen sokat elárul a szerkesztők elveiből: a már eddig is többször hangoztatott történeti hűségre való törekvést, realizmusukat, mely ugyanakkor megkívánja az ábrázoló művészektől a gazdag képzelőerőt, de kizárja a hamisításokat; mindez arra enged következtetni, hogy az illusztrációkat hiteleseknek tekinthetjük. Görögék vallomásaiból tudjuk, hogy házi akadémiai üléseiken megbeszélték illusztrátoraikkal a képek tárgyát, az alkotások körülményeit, módját; felülbírálták azok rajzait és csak ezután került sor a kivitelre. Mindezt hozzá kell adnunk a rézmetszés lassú technikájához és megkapjuk a késedelmi időt, vagyis a lehetőségnél is kevesebb illusztráció magyarázatát. A szerkesztők

ezúttal nemcsak az olvasókhoz kívántak szólni: a művészeket rá akarták nevelni a realitás fontosságára, a műízlésre, műgondra, a közönségnek nagyobb megbecsülésére. Kritikájuk határozott, a humort is eszközül használja, de nem bántó, inkább a pedagógus-műkritikusok hangja.

A lap a koronázási ceremóniák közül a templomi jelenetet, az aranysarkantyús vitézzé avatást, a kardvágást nem hozta képben, csupán az alkotmányra való hittételt. Igy tette le a hitet Fels. II[ik] Leopold Királyunk a' maga meg-koronáztatása napján Posonban a' Misericordiánusok piattzán 1790[ikben] Nov. 15[ikén.] aláírással, szignatúra nélkül (41. kép); a színpompás rézmetszet, az irodalom szerint, Berkeny munkája.[103] Az illusztráció tulajdonképpen a lapnak még 1790-ben közölt híréhez kapcsolódik, de az említett okoknál fogva több, mint egy negyed esztendőt késett.[104] Mint a hírközlés, szemléltette az olvasókkal az aktuson kívül a jelenvolt előkelőségek elhelyezkedését (ezt a metsző a képre is ráírta), a színhelyet; «Posonban, a Misericordiánusok temploma előtti nagy téren, szép emeletes házaktól körülvéve... a nápolyi felségek, Christina főhercegasszony s József főherceg a testvéreivel együtt (még a többi főméltóságok) mintegy 20 lépésnyi messzeségről szemlélték és hallgatták a Wachtler háza ablakaiból (a metszeten a baloldali, kétemeletes, erkélyes ház) az esküvés ceremóniáját. Ugyan az említett háznál volt a gyalog rendeknek is helyek készítve. — Voltak aféle alkotványok majd minden más körül belül lévő házaknál felállitva, melyekre 1, 2 s több aranyokért bocsáttatott valaki, amint t. i. a helynek alkalmatosabb volta hozta magával. Legolcsóbb volt az egy talléros hely.» Az illusztráció nemcsak történelmet, egy darab viselet- és helytörténetet is magában foglal. Berkenynek sokkal sikerültebb műve, mint a már idézett Decsy-könyvben lévő hasonló tárgyú képei. Talán éppen ez okozta a lap csekély e nembeli képhírközlését: a Decsy-féle könyv képei közül kevés kerülhetett volna e nagyigényű szerkesztők folyóiratába. Bár hajlamosak vagyunk, éppen a későbbiek során előbukkanó bizonyítékok alapján, e téren is a szerkesztők következetes politikai állásfoglalásából eredő tartózkodást látni.

Görögék jól felmérték Berkeny művészi képességeit s legszívesebben térképeket metszettek vele. Ez magyarázza például, hogy II. Lipótnak halála után, 1792-ben, mikor a koronázás újra időszerű, az illusztrálás költségessége ellenére sem hozzák még egyszer Berkenynek már közölt korona-képét — ami egyébként szokásuk — hanem Czetter sokkal sikerültebb, A' Magyar Sz. Koronának, a Királyi Páltzának, s' Arany almának valóságos ábrázolása. Wahre Abbildung der ungarischen Krone, des Zepters und des Reichsapfels aláírású, «Tzetter sculp: 1790.» szignatúrájú, színes metszetét.[105]

Láttuk, hogy az udvar igen nagy súlyt helyezett, kül- és belpolitikai okokból, a vendégségben lévő nápolyi királyi pár szórakoztatásáról szóló hírközlésekre. Így jelenik meg a lapban A Nápolyi Király mulattságára Wolkesdorfnál adott nagy vadászat ábrázolása. 1790. aláírású, szignatúra nélküli (az irodalom által Berkenynek tulajdonított), színes vadásztérkép. A rézmetszet terepábrázoló mivoltában nem sokatmondó, annál többet a hozzátartozó cikk![106] Görögék megírják, hogy Wolkesdorf Bécstől 3 órányira fekvő, erdős hegyektől-völgyektől övezett osztrák mezőváros, a császárnak egy régi, kormos kastélyával. Van ott bőven nyúl, őz, szarvas, róka, vaddisznó, melyeket már november 13-án számos vadász és néhányszáz paraszt előre úgy terelt össze, hogy megszökésük lehetetlen. Aztán megírják: «A puskázó tanya mellett volt a nézők helye, ezek a nézéshez engedélycédulát kaptak. Nézhettek a cselédek is, de az ő nézőhelyük fedél nélkül volt... A vadászat az előre bekeritett vadakkal tulajdonképpen nem volt egyéb mészárlásnál... nem lehetett megindulás

nélkül nézni ezeket a halál és élet között lévő szegény állatokat. Ugy reszkettek, hogy majd lerogytak inaikról s a tőlük felmenő gőz egész füstöt vert felettek. Szivre ható volt a sebet kapott s halállal küzködő állatoknak sikoltása és nyögése. Vigyáztak ugyan reá a lövöldöző Méltóságok, hogy soká ne kinlódjanak a vadak. Egy óra alig telt belé, már mind a földön hevertek. Délután egy óra tájban lett vége az egész vadászatnak. 490 állatot ejtettek el. A nápolyi király egy még életben lévő kisded vaddisznóra talált az állatok testei között, melyet is maga lábai közé fogván, felállitott tántorgó lábaira, azután mezitelen vadászkését szájába adta s két fülét ragadván ugy mutogatta a körülötte lévőknek. A mutogatás közben nevetve kiáltotta: masche bella! Csakhamar ezután általütötte vadászkésével. Semmi szerencsétlenség nem esett. A vadászat után ebéd volt a Wolkesdorfi kastélyban, hol a vadászok és erdőmesterek derekasan megvendégeltettek, mint ezzel mindnyájan dicsekedtek. Egy azzal is kérkedett, hogy ugyancsak dosztig lakott apácafinggal (böjti eleség neme). Proficiat? A visszatérés alkalmával oly rút fergeteg lett, melynek nem is igen volt még párja az idén. A lovon lévő nyalka bécsi legényeket nagyon megviselte a szél a nyeregben.» Nem hisszük, hogy van a magyar sajtóban újságíró, aki főrangú vadászatról, alattvaló létére, gúnyosabb modorban, megvetőbben, kipellengérezőbb módon merészelt volna írni. A vadászjelenetek ábrázolása egyike a leghálásabb képzőművészeti témáknak; Görögék köréhez tartozó egyik művész sem használta fel «ezt a kedvező alkalmat».

Ugyancsak Ferdinánd és Karolina nápolyi királyi pár (Magyarországon is tartózkodtak) ünneplését hangsúlyozta az a metszet is, mely a «tiszteletükre, édes hazánk által veretett emlékeztető pénzeket» hozta. (2. kép) Aláírás nélküli, mert ezt pótolja a pénzek elő- és hátlapján lévő felirat; szignatúrája sincs, de sikerült megállapítanunk, hogy Clemens Kohl a metszője, aki már előzőleg is dolgozott a lapnak. Kohl a kitűnő Johann Nepomuk Würth, udvari érmész, több hazai emlékérme tervezője nyomán nagyszerűen oldotta meg feladatát. A kristálytiszta metszeten «szemléltetnek a nápolyi király s királynénak jól eltalált mellképeik (Buste) magyar köntösben; másik oldalon pedig az őfelségek jelenlétekből vett örömöt ábrázoló figurák, azon idő számával együtt, melyben szerencséje lehetett kedves hazánknak őkirályi felségekhez. Oly felségesen készült mind a két pénz, hogy belső megindulás nélkül, elégedés nélkül nem lehet azokat szemlélni.» Jellemző Görögékre, hogy nem elégedtek meg a megparancsolt ünneplő hírközlés jellegével: cikket adtak az éremgyűjtéssel, numizmatikával foglalkozóknak is; szólnak a pénz keletkezésének körülményeiről, azokról, akikhez eljuttattak belőlük, az emlékérem nagyarany, nagyezüst, kisarany, kisezüst fajtáiról, a forgalmipénzre való átszámításnak módjáról.[107]

A lapnak a koronázási ünnepségekkel foglalkozó illusztrációi közül különös figyelmet érdemel Egy jele azon repeső indulatnak, mellyet mutatott Nemes Szabolts Vármegye, Felséges II-ik Leopold Magyar Királlyá lett koronáztatásának emlékére tartott örömünnepén Nagy Kállóban karátson havának 5ik napján 1790 esz. aláírású. (40. kép) Szignatúrája nincsen, az irodalom Berkeny művének tartja; színezett rézmetszet. A kép és a velejáró hírközlés megértéséhez emlékeztetnünk kell magunkat Szabolcs vármegyének már II. József uralkodása alatt tanúsított magatartására: azon főrebellis megyék közé tartozott, melyek megtagadtak minden subszidiumot a török háborúhoz, sőt a magisztrátusokat egyenesen eltiltották annak behajtásától. Egyéb téren is szinte módszeresen készítették elő Bécscsel szemben az ellenállást; ez az első eset, mikor nem az országgyűlésen jelenlévő karok és rendek, hanem a vármegyék próbálják meg

az alkotmány megvédelmezését. Szabolcs megye II. Lipóthoz sem fűzött nagy reményeket. Ellenszenvét nem rejtette véka alá, ezt már Görögék közleményéből kiolvashatjuk: «II. Leopold királlyá koronáztatván 1790. nov. 15-én, életének 43-ik esztendejében Posonban, elrendelte a f. kir. helytartótanács minden vármegyében, a kir. és privilégizált városokban, hogy az emlitett koronázási ünnepségek másait tartsák...» A nemes vármegye azonban nem siethetett eleget tenni a rendeletnek, mert a lap arról tudósít, hogy az 1790 dec. 5-én lezajlott nagykállói felvonulás több ünnepi esemény — II. Lipót Frankfurtban történt római császárrá való koronázása, Pozsonyban való magyar királlyá koronázása, Sándor Lipót főherceg nádorrá választása — összevont megünneplése volt, mely valószínűleg a helytartótanács többszöri sürgetésére valósult csak meg. Feltételezhető abból is, hogy a szerkesztők az illusztrációt a következő sorokkal kísérik: «Hazánknak ns. vármegyéi közül Szabolts lett volna egy főtárgya a rágalmazó irigységnek. Annál kötelesebbeknek tartottuk tehát mi[108] magunkat ezen megnevezett vármegye hivségének s jó királya, II. Leopold eránt megbizonyitott alattvalói buzgóságának emlékezetét örökké fennmarasztani. Jónak itéltük evégre rézremettzetni, avagy csak valamely jelét is azon repeső indulatnak, melyet mutatott n. Szabolts vármegye f. II. Leopold magyar királlyá lett koronáztatásának emlékezetére tartott örömünnepén s a metszett képet magának az említett ünnepnapnak környülállásos leírásával közönségessé tenni a két hazában. A nevezett képen szemléltetik a vármegye palotája, előtte Biri (község) Bachus-menetele, két oldalról a ns. zászlóaljnak és a gyalog s lovas formaruhás ns. seregeknek érkezése.»[109] Maga az ábrázolás és az ábrázolt leírása, csodálatos módon, elkerülte a rostát, a cenzor ónját, pedig a humoros motívumok mögött lehetetlen volt a gúnyt nem észrevenni. «Elől jöttek egynéhány muzsikások, ezek után vezettek két betyárok egy hizott ökröt, melynek farka négy, szarva három helyen meg voltak pántlikával kötve s két szarva hegyei puszpáng koszorukkal ékesítettek. Ezeket követte egy hatökrös szekér, amelyen egy nagy boroshordó szemléltetett. Ennek tetején ült a Bachust ábrázoló személy, rendes hivatalára nézve gróf Kállay nyulásza. Felső ruháján felülvett bőv magyar ingje s gatyája szalmával meg volt tömve s feje puszpánggal koszoruzva. Balkezében egy pálinkás palackot tartott, melyből a jobbkezében lévő pohárba töltötte az italt. A pohárhajtogatás közben szakadatlanul kiáltotta: éljen II. Leopold, éljen a nádorispán. A szekéren lévő hat ökör mellett öt béres, durrogtató suhancok karikás ostorokkal. A rajzolat szerint, ugy ki akart egy durrogtató tenni magáért, hogy az ostora felemelése közben kalapját is kiejtette fejéből, melyet, minthogy zsiros volt, tüstént felkaptak a kutyák és tépni kezdték.» E menetet a mettző két vigyorgó, lovashuszárral zárja. Görögék még azt is megírták, hogy «a nézés végett összecsődült nép közül sokan nem értették a nádorispáni nevezetet, azért is nagy nyugtalansággal kérdezték egymástól: «De mi az apját akar az, azzal a sok Nádor István kiabálással? Micsoda István az?» — A katolikus és református templomokban pedig a király isteni rendelése képezte a prédikáció magvát; a katolikus pap: Regem honorificate, a királyt tiszteljétek. Pét. 2:17. v., a református: Mostan azért imhol a király, akit választottatok és akit kivántatok és ime az Ur királlyá tette őtet tirajtatok. Sam. 12:13, 14 vers. voltak soron. Mindezekután nem hisszük, hogy belemagyarázásról lenne szó, ha azt állítjuk, hogy itt a koronázási menet karikírozásáról van szó, s e metszetben sajtónk első politikai karikatúráját köszönthetjük, mégpedig e nemben is művészi alkotást. Csupa derű, tele élénk színnel és mozgalmassággal, meglátszik rajta, hogy ötlője és alkotója szívét is derítette. A célzatosságban Görögéknek nem kis

részük lehetett: e képes híradás hivatva volt a megyei ellenállás további szervezésére. Ilyen okból adták ki és terjesztették előfizetőik között az Országgyűlés históriáját, az ahhoz tartozó aktákkal együtt, valamint kimetszettek Azon palotáknak fekvések, melyekben 1790. és 1791dik eszt. Budán és Posonban országgyülés tartatott: AA. A Budai Várban lévő két paloták. BB. A Posoni Várban lévő két paloták. C. Posonban, alól a városban Cardinális Battyányi épületében lévő palota. Az aláírásból is kiolvasható talán, hogy e metszet a paloták alaprajzait hozza, szignatúrája nincsen.[110]

A koronázási ünnepségek főhősének, II. Lipótnak a képét szintén elkésve kapják meg az előfizetők: «Most mettzetjük Őfelsége képét. Igéretünknek eleget nem tehettünk ekkoráig, nem magunk vagyunk az okai, hanem a mettző — Mailar nevezetű — aki már kétszer hibázta el a mettzést. Mostmár harmadszor próbál szerencsét.» — olvassuk a szerkesztői üzenetekben, 1791. máj. 17-én.[111] Majd ugyanezen év aug. 23-án: «Küldjük második Leopold Magyarország királya képét. — Hogy igy elkéstünk a küldésével, okozta a mettző, aki kétrendbeli hiányos próbái után, harmadszorra találhatta el királyunk ábrázatját.»[112] E második szerkesztői üzenet igen fontos, mert eldönti a Második Leopold Magyar Ország Királya aláírású, pontozó modorban készült, szignatúra nélküli rézmetszetnek az irodalom által vitatott mesterét. (43. kép) Ludwig Maillard dolgozott Görögéknek — nevével már találkoztunk — e megrendeléskor mindkét fél: szerkesztők és mester egyaránt nagy súlyt helyeztek a hű és művészi ábrázolásra. Elképzelhetetlen, hogy Berkenynek adták volna ki ezt a politikai szempontból is olyan kényes feladatot, figyelembe véve azt is, hogy Berkeny arcképet nem készített egyszer sem a lap számára. Az irodalom tévedése az általunk már többször emlegetett Decsy-féle könyvben közölt, teljesen azonos rézmetszetből ered; e könyv minden metszetét az irodalom Berkenynek tulajdonítja, holott csupán egynek, a koronázási hittételt ábrázolónak van ilyen szignatúrája.[113] Egyébként is, ha e könyv illusztrációit egybevetjük folyóiratunk Berkeny-illusztrációival: arra az eredményre jutunk, hogy a Decsy-könyvei nem egyazon kéz művei. Sőt a folyóiratban közzétett, szignatúra nélküliekről, melyeket az irodalom Berkeny neve alatt könyvel el, szintén hasonló a véleményünk, annyira különböző bennük a művészi érettség foka. Bár itt még megengedhetőbb az irodalom állítása, minthogy Berkeny ebben az időben tanul a bécsi akadémián, tehát állandóan fejlődik és a szerkesztők a nemsikerült darabokat, javításra, többször visszaadják neki.

Maillard Lipót-ábrázolása — melynek előképe valószínűleg Kreuzinger P. egykorú festménye lehetett — közvetlenségével, jellemző erejével hat, inkább a javakorabeli férfit, mint az uralkodót hangsúlyozza, megérzékeltetésére az alak mögé helyezett korona látható részlete alig tűnik szembe. Az arc szembefordul, kissé oldalt néz, igen szép a rendjelekkel is díszes ruha megoldása. Ez az arckép — keretnélküli metszet lévén — már a későbbi fejlődés, az új ízlés első jelentkezése a lapban. Az eddigiek, láttuk, az allegorikus értelmű és az ábrázolt személyre utaló szimbolikus keretdíszeket (katonai felszerelések, könyvek, papírtekercsek, sas, térkép, címerek, vagy a Baróti arcképnél az ódon, repkényes fal), a barokk művészet hagyományait alkalmazták, bár elég művészi módon: az arckép rovására menő túlzsúfolt figurális megoldások nélkül. A keret nélküli, miniatürarcképek a finom négyszögletes, kerek vagy ovális formákkal és az aláírások tipografikus vagy kalligrafikus betűivel értek el művészi hatást, miként Maillard is.

Mai képeslapjaink helyszíni riportképeinek kategóriájához tartoznak

a Pompás vitézi Gyakorlás, melly Laxemburgban tartatott Jul. 3dik nap. 1791. Das zu Laxemburg gehaltene Karousel den 3ten Jul. 1791. és az Igy várta a Bétsi Sokaság 1791dik eszt. Májusnak 29ikán a'Prater erdejében Blanchard-nak az itt ki-csinált formáju Golyóbisán való felmenetelét, de a'melly ez uttal elmaradott. aláírású, színezett rézmetszetek. (38., 39, kép) Egyiknek sincs szignatúrája, mesterüket nem sikerült megállapítanunk, az irodalom sem tudta megfejteni.

Az elsőhöz tartozó hírközlés csak éppenhogy nem kezdődik «mint kiküldött tudósítónk jelenti» módra, de teljesen a mai színesek modorában mondja el «azon pompás mulatságot, melyet Ferenc főherceg jul. 3-án adott a Laxemburgi kertben számos meghivott előkelőség számára, János főherceg nevenapjának tiszteletére, ahová temérdek nép takarodott ki már jóeleve Bécs városából.»[114] Az illusztráció megérzékelteti a paripákon felvonuló és a letűnt századok vitézi tornáit idéző «szemnek felette pompás és gyönyörködtető látványt», a szerkesztők pedig nem mulasztják el hozzátenni, hogy a tornát gyakorló vitézek ellenfelei karókra tüzött török- és szerecsenfejmaszkok voltak; ezeket szúrták, vagdalták az aranyos, 12 vitézek, vitézkedésük után pedig megkapták a hozzájuk hasonló diszes öltözékű dámáiktól jutalmul aranypénznyakékeiket. «Magyar és német nyelven mettzettettük ki a rajzolat alá a magyarázatokat, azért, hogy mivel idegen, nagy gavallérok s dámák kezében is forog már ezen rajzolat a ezután még inkább fog forogni, ennélfogva akaratjuk ellen is megtanuljanak némely magyar szókat az idegen méltóságok s anyai nyelvünket lassanként becsülni kezdjék.» Mindebből következik, hogy cikk- és illusztrációjának közlését az udvar megrendelte a szerkesztőnél, hiszen németül is alá kellett írni, minthogy «idegen nagy gavallérok és dámák» fogják forgatni, de ez esetben adjon hírt azoknak is a magyar nyelvről. Az illusztráció igen finom rajzú: a hegyes háttérből, jó távlattal emelkedik ki a sok mozzanatból álló, mozgalmas jelenet, a színek szépek, életszerűek. A rajzban Kóré, a metszésben Maillard kezét sejtjük, mindkettő az új stílust képviseli.

A Blanchard-hír és kép a lapban a szenzációt jelenti. Lényegük a léggömbjével világot járó ember bravúros mutatványa, ahogy, «jóféle tafotából készült golyóbisán, melyhez több kivántatott 1500 rőfnél és erős spárgából kötött hálóval bé volt vonva, rajta függött egy kis hintócska» az utazók számára, temérdek nép jelenlétében felemelkedik a levegőégbe. A repülés gondolata még ma is, mikor a probléma többé-kevésbbé meg van oldva, a legnagyobb szenzáció erejével hat; hiszen a világ lakosságának nagy része nem ült még ma sem repülőgépen, léghajón még kevésbbé. Elképzelhető, milyen sikerük volt Görögéknek illusztrációjukkal, mikor sokan csak hallottak Blanchardról, de jelen nem lehettek csodálatos utazásánál. Először több cikkben beharangozzák Blanchard-t, azután leírják előkészületeit; a léggömbről is változó jelentéseket adnak, olykor 5200 rőfnyire is becsülik a «tafotát», melyből készült. Nem is egyedül száll fel, a hintócskában vele van kedvese is. Majd olyan híradások következnek, hogy a Práter erdejében többszöri próbatétel után sem sikerült felszállnia. A jelenlévő hatalmas néptömeg igen fenyegetően viselkedett, mert rászedve érezte magát. Máskor a szél annyira megrongálta a léggömböt, hogy azért nem tudott felszállni, ami a nézők körében veszedelmes lármára adott okot, pedig «takarodott ki annyi nép a Práterbe, hogy egy igen tágas térséget egészen elfogott a tömérdek sokaság. A bástyák, a magasabb épületek, a tornyok és néhány templomok tetejein lévő folyósók rakva voltak nézőkkel» a legelőkelőbbektől a legalacsonyabb rendükig. E hírek tudatosan fokozzák az érdekfeszítőt, míg végül megkapja az olvasó a várva-várt kifejlést:

«Bédugá Blanchard a maga rágalmazóinak szájokat, megnyerte a bécsi nép jóindulatját s kihozván a gyalázatnak homályából, uj fényre derítette Európa egén nevének dicsőségét, mert megmutatá a mult szerdán ellenemondhatatlanul, hogy ő az a Blanchard, aki már 37 levegőégi utakat tett Európa külömbkülömbféle tartományainak bámulására és hogy 38-dikszor is feltudott oda utazni, ahová más emberek csupa látásokkal s végre még azzal se érhettek.»[115] Elmondják azt is, hogy ugyanakkor a szél elvitte Pozsony felé, a Duna balpartjára; «hogy meglátta a mezőn dolgozó parasztság, mi jő alá a levegő égből, nosza félbehagyta a munkát, bámult, kurjongatott s oly számmal csődült azon árpaföldre, melyre lebocsátkozott a levegőégi utazó, hogy a gazdája sirva nézne utána», de Blanchard megtérítette az okozott kárt. Utána trombitaszó mellett vitték be a városba, megvendégelték, majd kocsin küldték vissza Bécsbe, golyóbisát meg szekéren. Ime a haladószellemű szerkesztők, kiknek eszük ágában sincs cikkük színezésére, a levegőből leszálló utassal kapcsolatban a parasztság esetleges babonás hiedelmét beleszőni. A híranyagnak, valószínűleg, nemcsak a szerkesztők, hanem az illusztrátor is szemtanúi voltak; minden bele van sűrítve a képbe: a Práter zöldelő fái hátteréből egészen a legszélső előtérig tarkán hullámzó sokaság, lóháton, gyalogosan, Bécsnek minden rendű és rangú, kíváncsi lakossága. A nagy tolongásban egy embert feldöntöttek, kalapja tőle elgurul, de egy arra rohanó, fürge kutya játékosan elkapja és marcangolja, ez is oly mulatságos, hogy a közelében állók figyelmét eltereli az igazi látványosságtól: a zöld, fehér, rózsaszín, sárga selyemből készült csodagolyóbisról, alján az utashintócskával. Elvont rózsaszín selyemfüggönye mögül kilátszik a Blanchard-házaspár, a nő zászlót lobogtat az ujjongó tömeg felé. Minden él és mozog. Itt a néptömeg nem tartalom nélküli, képtöltő motívum, ellenben rajta van a hangsúly, éppenúgy, mint Görögék cikkében a Blanchard láttára kurjongató parasztokon. Egész csodálatos, hogy ilyen kis méretben is milyen kifejezések olvashatók le az arcokról: nevetés, csodálkozás, megdöbbenés. A realista törekvésű rajzoló tudatos ábrázolása valamennyi. — Görögék valószínűleg értesültek szenzációs közleményüknek olvasóik körében való hatásáról, mert Blanchard még hosszú évek múlva is visszatérő cikke a lapnak.[116] Majd arról hallatnak, hogy Olaszországban is akadtak Blanchard-utánzók, de kísérletük csúfos kudarcot vallott; majd arról, hogy éppen Angliában «repdes»; még Napoleonnal is kapcsolatba hozzák egy adomával: az ifjú Napoleon Párisban jelen lévén egy felszállásnál, erőszakolta, hogy vigye őt is magával a levegőbe. Ez a cikk 1800-ban került a lapba, tehát szenzációt szenzációval tetéztek meg Napoleon személyében.

E metszetek megjelenése idején, a törökkel Szisztovóban, 1791 augusztusában megkötött béke hónapjaiban, minden jel arra mutatott, hogy egyelőre sikerül a békét Lipótnak megőriznie. Ez indította Görögéket lapjuk címének megváltoztatására, a Magyar Hírmondó célkitűzésében nem hoz újat: a világ minden tájáról kíván továbbra is híreket közölni és ha sikerülne békénket megőrizni, még fokozottabb mértékben, mindent elkövet, «ami által a magyar literaturát előmozdithatja, a nemzet szükséges tudományát gyarapithatja, haszonnal és mulatsággal szolgálhat.»[117] Továbbra is képes hírekben fogja megörökíteni a magyar tudóst és literátort, tudomány és művészet pártfogóit, szócsöve lesz a műpártolásnak, eszközlője művészetnek, tudománynak. Egyetlen híradást sem mulasztanak el, ha magyar tudóst kell ünnepelni. Ilyenkor még a képeshíradás költségeit sem kímélik: Arany Emlékpénz, melyet Pap Szathmári Mihály, a Kolosvári Ref. Kollégium theológiai tanára egy jutalompályázaton munkájáért a Hágai Theolog. Társaságtól nyert aláírású metszetnek

— szignatúrája: Maillard Louis sc.» — is ez a szerepe. Mellette hosszú közleményben hangsúlyozzák az illusztráció jelentőségét: «rézre mettzetjük érdemes olvasóinknak, hogy ezáltal is terjedjen a Tudós nyertes Ur dicsőségével édes nemzetünké is, s annak szemlélésére serkentsen több tudós férfiakat is ezen nemes példának követésére.» Ismertetik a pályadíjnyertes theologico-filozófiai munkát, a külföldi elismerés körülményeit, az emlékérmet hasonló módon, ahogy azt már a «nápolyi emlékeztető pénzeknél» láttuk.[118]

A haláleset is jó alkalom olvasót és írót literaturánkra, annak művelésére figyelmeztetni: «idősebb Gróf Ráday Gedeon őnsga eltemettetésének gyászos pompája, ezen hónapnak 12 dikén tartatott Pétzelen külömbkülömbféle rendű sokaságnak jelenlétében» — külömbkülömb féle rendű sokaság, tehát a gazdaság mintaművelője, hazai irodalom és művészet pártfogója, a Pesten tanuló ifjú írógárda: Kazinczy, Bacsányi és Kármán ösztönző tanácsadója, egész népünknek halottja.[119] Természetesen arcképét is hozza a lap:« Thomas Klimess pinxit 1788. Q. Mark sc.» szignatúrájú metszet megint a szokásos miniatürarckép modorban készült, felirata Idősbb Gróf Ráday Gedeon, a körkereten foglal helyet, melynek díszítőelemei a gazdálkodó tevékenységre mutató növényzet; a tudományra, művészetre könyv, a bölcseség korsója, lant utalnak, utóbbi előtt cimer. Az ábrázolás oldalnézetben, fején bojtos házisipkában, otthoni öltözetben mutatja be Rádayt; mely emberi közvetlenségének kifejezése; markáns ábrázolás, pontozott modorú háttérből emelkedik ki. (46. kép)

Ugyancsak halálakor, annak hírével együtt illusztrálják lapjukat Görögék az aláírás nélküli, «Ign: Unterberger inv: L. Maillard sc» szignatúrájú Kaunitz Vencel metszettel. (48. kép) Mária Terézia egykori kancellárja akkor már az öregkor tapasztalatainak bölcse, aki II. Lipótot inkább belpolitikai téren, a magyarok irányában, mint külügyekben (porosz pl.) akarja engedményekre bírni, Sopron városának is pártfogója; mindez indokolja a szerkesztői megemlékezést.[120] Az illusztráció tipikus korabeli alkotás, melyet a szerkesztők Unterberger Ignác bécsi festőművész képe után Maillard-ral, «egy általa kigondolt mettző eszköz által» készíttettek. Az emelvényen Kaunitz mellszobra látható, körülötte négy allegorikus alak, alatta két állatfigura: oroszlán és szfinksz. Ez az ábrázolás pontos kifejezője a kor minden művésze mitológiával játszadozó képzeletének. Pallas, Merkurius, Sopron vármegyének városfalakkal koronázott nőalakban való megtestesítője, egy ömlő vízhordó edényre támaszkodó nőalak: a Sopron megyén átfolyó Lajta, a bölcseséget, erőt jelentő oroszlán, a tudást jelképező szfinksz. Még számos szimbolikus kisebb-nagyobb figura, leírni is sok lenne. A szerkesztők azonban megteszik, mert annak ellenére, hogy a kor társadalma megszokta költeményben, szoborban, képben, egyszóval minden alkotásban a kifejezésnek ezt a módját, magyarázni kell a túlzsúfolt, jelképesen sok érzést és gondolatot megszólaltató művészetet. Megindokolják Sopron nőalakját is: a képet Kaunitznak, a pártfogónak tiszteletére Sopron vármegye rendelte Unterbergnél, 1790-ben.

Bevonulnak, a bel- és külpolitikai események hatására, a legmagasabb rangú politikai szereplők a lapba: I. Ferenc király, Mária Terézia és Sándor Lipót nádorispán. Azonban csupán képeik, valamint elég sovány szerkesztői üzenet «Küldjük... képét» stílusban. Ferencnek, miután II. Lipót 1792 márciusában hirtelen meghalt és a rendeknek követelései — különösen privilégiumaik megtartását illetőleg — teljesedésbe menni látszottak, megkoronáztatása elég simán ment. A rendiség, ebből a szempontból, ott folytatta életét, ahol Mária Terézia korában elhagyta. Sándor Lipót pedig Zichy országbíró, Pálffy Károly

kancellár, Ürményi és Haller gróf befolyása alatt állott, akik — bár nem szándékoztak a rendi társadalmat gyökeresen megváltoztatni — a felvilágosodásnak a nacionalizmust tápláló gondolatai elől nem zárkóztak el. Udvar és rendi olvasó kívánságát teljesítik e képközlések, minek ezekhez tehát különösebb kommentár.[121] Az Első Ferenc Magyar Király aláírású, «Maillard sc.» szignatúrájú, Mária Therésia Magyar Királyné aláírású «ML sc.» szignatúrájú (szintén Maillard Ludwig), Sándor Leopold fő Hertzeg Magyar Ország Nádorispánnya aláírású, «ML sc.» (Maillard Ludwig) szignatúrájú rézmetszetek megint az újabb stílusfejlődés: ovális, keret nélküli ábrázolás termékei. Mindhárom háttere sima felület, az egész képnek domináns és egyedüli eleme az alak; a miniatürarckép díszítőelemei a pompás öltözékek, férfiaknál a rendjelek, nőalakon a nyak- és hajékek. Ferencet oldalnézetben, Sándor Lipótot szemben, kissé balra fordulva szemlélheti az olvasó. A Mária Terézia metszetnél tovább kell időznünk; bár az első kettő is jó mester munkája, a harmadikkal Maillard igen szépet alkotott, talán a hűség rovására is. Szemet gyönyörködtető látvány a csipke-, szalag- és gyöngydíszes selyemderék, a hullámosított hajról aláomló, gyöngydíszes fátyol, a nyakat, fület ékesítő ékszerek. Az oldalnézetben ábrázolt arc is rendkívül finom metszésű. Az egész folyóiratnak legszebb női arcképe (42. kép). E képek kalligrafikus aláírásai — az új ízlésnek megfelelően — pótolják a régi barokk keretdíszt.

A szerkesztők már régen észrevették: a Párisból feléjük áramló, a forradalmat a maga természetes fejlődésében hozzájuk eljuttató hírek — külföldi forrásai a Moniteur, Quotidienne, Florentziai Ujság, Berlini Ujság, Hamburger Politisches Journal, közelebbiek: Grazer Frauenzeitung, Wiener Zeitung stb. — hatása alatt a barokk formák mind kisebbre zsugorodnak. Az új tartalom nem tűri többé a régi formákat. Bár a rendi alkotmány továbbra is kizárja a társadalom számottevő millióit, az alkotmányon kívülieket, Görögék tudatában vannak annak, hogy a jobbágyot sanyargató sors megváltoztatását nem sokáig ruházhatja kora kiváltságosa más nemzedékekre. A francia felvilágosodás hatására támadt sajátos rendi nacionalizmus is új formákban kíván tovább élni, ennek támogatására elsőrendű kötelessége az újságírónak — vélik Görögék — híreiket is igaz tartalommal, az igazság formájában, a szólás szabadságával közölni, bárhonnan is származik az, bármit is mond. Újonnan elnevezett folyóiratuk fejében is kifejezésre juttatják elvüket: oltár hordozza a lapcímet, melynek egyik sarkában a földgömb és az Igazság, «Igazmondóság», a másikban Magyar- és Erdélyország címerei a korona által egybefogva, valamint a Hír jelképe láthatók. «A mi cimerünkhöz kezet fog a Hir az Igazsággal annak jeléül, hogy a földnek golyóbisán történt dolgok közül csak azokat igyekszik hirlelni Magyar- és Erdélyországban, melyek igazságok.»[122]

Olyan igazságok megírására, mely nemcsak Görögék olvasóit, hanem egész Európát, majd azontúlt is lázba hozta, csakhamar adódik alkalom. «A környülállások franciákkal és lengyelekkel való hadra mutatnak» írják röviddel I. Ferenc trónralépte után; majd: «Franciaországban megalakult a Jakobinusok Társasága, melynek célja Franciaországból közönséges Társaságot csinálni és nemcsak Franciaországot, de egész Európát a maguk értelmére kivánják hajtani...»[123] A Magyar Hírmondónak elindulásától hosszú éveken át — hol felszínen, hol rejtőzve — e két közlés körül forognak hírei, képei. Megindul a franciákkal a háború. Egész Európára kihat. Ausztriának különösképpen érdeke fűződik hozzá, hiszen Mária Antónia Mária Terézia lánya; tudják azt is, hogy harcuk éppenúgy hatalmi, mint elvi: birodalomért és trónért. Kisebb-nagyobb megszakításokkal 1792-től 1815-ig áll a harc, küzdenek a

forradalom és Napoleon Franciaországa ellen. A harcterek legyezőalakban terülnek széjjel Európában: rajnai, német, olasz, osztrák földön dúlnak a harcok. Mindide Bécsnek hatalmas seregekre van szüksége, a magyar katona ilyen helyzetben nagyon is számottevő volt. Az országgyűlés 1792-ben, az elkezdődő háborúra, minden vonakodás nélkül megszavazta az ötezer újoncot, egyezer lovat és négymillió kemény forintot.

Görögék lapja, e háborúk szöveges- és képes hírközlése terén, kísértetiesen hasonlít előzményére: a Hadi és Más Nevezetes Történetekre; megint bevonulnak a rovatokba a regimentek, csaták, azok színhelyei, a nagy hadvezérek. Mintha azonban sematikusabb volna minden! Az ozmán legyőzése, az lelkesedést szülő, vitézi cselekedet volt. Az volna-e a haladás eszméinek országa esetében is? Ez a kétkedés, megtorpanás feltétlenül kiérezhető Görögék közleményeiből; harctéri tudósításaikban, mikor be kell számolniuk az osztrák győzelmekről, nem hallgatják el a francia vitézséget sem. Elmondják az osztrák-magyar csapatok meghátrálását is: «nem birhatván végre népünk a feles számu ellenséggel, Brüssel felé vonta magát ép renddel, ámbár a vonulás közben is tartott még a viadal.»[124] Az olvasóknak azonban nem kell borúlátóknak lenni, mert van ám Ausztriának vitéz regimentje, amelyeket Görögéknek illusztrálniuk kell lapjukban: Első báni horvát regement. a. Tiszt. b. Közkatona. c. Dubitza vára., Ogulini horvát regement. a. Pattantyus káplár. b. Stutzos közkatona. c. Dresnik vára., Generális Mészáros uhlánus Regementje., a. Ilyen az Eszterházy nevet viselő Ts. Kir. Huszár, b. A Prussus Halál Regementbéli Huszár. c. a francia gárdista., Austriai Szabad Seregbéliek. a. Téli Köntösben. b. Nyári Köntösben., a. Austriai Szabad Seregbéli Huszár. b. Ezen seregből való gyalog Katona téli Köntösben., a. Tsászár Karabélyos Regementbéli Katona. b. Mina-ásó Katona. — megannyi színezett rézmetszet, néhány esetben nemcsak a vitézeket, az ostromvárakat is szemléltetve. Aláírásuk mellett hiába keressük alkotójuk nevét, egynek sincs szignatúrája. Művészi, technikai szempontból nem érik el — egy-két kivétellel — az előző katonai viseletképek színvonalát. — Az «Austriai Szabad Seregbéliek» mindkét színes rézmetszete, pontosan azonos formában megtalálható az egyidőben élő Bétsi Magyar Merkurius c. lapban,[125] melyet Pántzél Dániel szerkesztett.

Görögék miként a hírekben, illusztrációikban sem zárkóztak el a francia sereg megismertetése elől; már az Eszterházy-huszárt bemutató metszeten is szemlélhető volt a francia gárdista. Egész külön illusztráció mutatta be La Tour d'Auvergne nagyvitézségű gárdakapitány katonáit: a. La Tour Könnyü Lovas Regementjebéli közkatona. b. Tábori vadász. aláírású színezett rézmetszetnek szintén nem ismeretes a metszője, pedig jó munka. Majdnem biztos, hogy e metszetek egykorú lapokból való átvételek, a forrás ugyanaz lehet, mint a Bétsi Magyar Merkuriusé. Görögék egyetlennel kapcsolatban sem említik, hogy az ő megrendeléseik lennének, csak a leküldésükről tudósítanak; alkotóművészről sem szólnak, pedig egyébként rendeléseikkor olvasóiknak ezt is beharangozzák.[126]

A két csatakép nem átkölcsönzés. Lukátsi és Baróti Leopold Fő Hertzeg Regementjebéli Köz Huszárok megmentették OTT Obersterjek életét a Frantziáktól, kiket leapritottak Belheimnál, Landau s' a' Rajna között, Máj. 17-én 1792 dik eszt. aláírású, szignatúra nélküli rézmetszet ugyancsak távol a történés évétől, 1795-ben kerül a lapba. (47. kép) Az eddig közölt csatajelenetábrázolásoknak magasan felette áll. A jelenet középpontjába helyezte a művész a megsebesült, lováról felálló OTT-ot, akit egy francia katona már dolmányon ragadott és le akarja kaszabolni. Fölötte harcol a két magyar közvitéz. Egy

franciát már halálra sebeztek. Egyikük lesújt a támadóra, a másik meghátrálni kényszeríti a többi franciát. A művésznek sikerül a harc veszélyes és izgalmas voltát megérzékeltetni. Az ellenfelek arca elszántságot tükröz, a levegő egész az égig izzó. Jó rajzú előkép után dolgozott a metsző.[127]

A Római Tsászár és a' Frantziák Ármádiájaik között Hertzeg Coburg Ts. s' királyi: és Dumourier Frantzia Fő Hadi Vezérek alatt Brabantziában a Nerwindeni mezőn Mártziusnak 18kán 1793. eszt. esett nagy ütközetnek ábrázolása aláírású, szintén szignatúra nélkül készült, színezett csatakép is az eddigiek stílusát és színvonalát tükrözi, (44. kép) meg is írják róla Görögék: «meg akartuk küldeni amaz igen nevezetes ütközetnek ábrázolását, mely történt Tirlemont táján. — Már ki is van ez mettzve jó ideje, de minthogy nagy és sok illuminálni való tárgyak vannak rajta: többet négynél nem illuminálhat egy nap belőle a legszorgalmasabb festő is.» Még két hétre van szükségünk az elkészüléséig. Nem hallgatják el igen költséges voltát sem: 200 Ft-ba kerül, «de nem sajnálják a költségüket, csakhogy megmutathassák, hogy amikor olvasóik száma nevekedik, ők is több hazafiui áldozatot igyekeznek tenni.»[128] A képen háttérben, megbontatlan rendben állnak a magyar gránátosok és gyalogosok, velük szemben a megszalasztott franciák Tirlemont város felé menekülnek. Előterében még folyik az ütközet.

A két hadvezérről is közölnek képet: Hertzeg Coburg Jós'iás Fő Hadi Vezér. és General Dumourier, aláírású, szignatúra nélkülieket.[129] Coburg arcképe barokkos ábrázolás pontozó modorban, négyszögletes és azon belül ovális keretben. A keret felett és balsarkában babérágak, alatta az idézett felirat. Mellkép, idősebbkorbeli ábrázolás, szemben, kissé balra néz. Parókával, egyenruhában, mellén csipkés nyakravaló, alatta rendjel, vállszalag. — Dumourier az új ízlés stílusában: ovális formában oldalnézetben készült. Mellkép. A parókás fejen szalagdíszes, háromszögletű kalap à la Napoleon, a dísztelen, gombos egyenruhából elővillan a fodros nyakravaló. Az ovális forma alatt az egyszerű betűkből álló felirat. E képnek meggyőzőbb a jellemzése, mint a másiknak.

A franciákkal folytatott hosszú harc ellenére, bár a folyóirat 11 esztendeig nyomon kísérte az eseményeket, több csataképet nem hozott. Az olvasóknak helyettük a színhelyeket ábrázoló hadi- és birodalmi térképekkel kellett megelégedniük. A rézmetszés lassú technikája nem tudott lépést tartani az újság cikázó híreivel. Görögék viszont, miként a török háborúk idején, rendkívül nagy súlyt helyeztek arra, hogy olvasóik tájékozódni tudjanak a világesemények színpadának a földabroszra rajzolt helyein. A térképmetszés nagy felkészültséget, még több beavatott személy közreműködését igényelte, mint az egyéb tárgyú metszetek, ezzel járt a költségek emelkedése is. Párhuzamosan sokkal kevesebb más témájú illusztrációt hozhattak a szerkesztők. Svábország mappájának kimetszésekor írták: «az ilyen mappák elkészitése sok hónapba kerül; csak mettzetéséért 72 forintot fizettünk, ide nem számitván annak lerajzoltatását (delineációját), papirosát, nyomtatását, fáradságos illuminációját... öt hét óta hat személy szüntelenül foglalkozik a kifestésében ezen nehéz illuminálásu mappának, mégsem készithették el egészen.»[130] — A Moguntzia Városát ostromló eggyesült Seregeknek fekvése feliratu, fametszetű haditérképet éppen a hírközlés szemléltetésének sürgőssége miatt «hamarjában puszpángfára mettzetik.»[131]

A többi mellékelt haditérkép: A Frantziák Ellen Folyó Hadakozásnak Teátroma Németalföldön. «Berken irta s' mettzette. Béts 1793.» (Ferraris, Crome, Bouge, Daumont és Nolin nyomán)[132]; Valentzia Várát ostromló és a'

Frantzia tábort szemmel tartó eggyesült Seregeknek Fekvések. «Irta s' mettzette Berken. Béts 1794.»[133] A Frantziák Ellen Folyó Hadakozásnak Teátroma Landau Vára Környékén. «Irta s' mettzette Berken. Béts 1794.»[134] A Frantziák Ellen Folyó Hadakozásnak Teátroma Felső-Olaszországban. «Irta s' mettzette Berken. Béts 1794.»[135] E térképek egyszínűségét indokolják az említett okok. Valamennyinek Berkeny a metszője, ami viszont azt magyarázza meg, hogy az egyéb illusztrációkat általában miért metszették Maillard-ral. Nem érthető Czetter elmaradása, különösen 1791—1795 között, mikor egyáltalán nem, vagy alig metszett valamit a folyóiraton kívül is.[136] A Hírmondóban is vannak szignatúra nélküli illusztrációk, közülük néhányat az irodalom Berkenynek tulajdonít, viszont az ő tehetségét meghaladják. Mégsem írhatók — tárgyi bizonyítékok hiányában — Czetter számlájára, minthogy stílusuk is több-kevesebb eltérést mutat.

Az újabb és már nemcsak egyes csaták szorosan vett hadszíntereit ábrázoló térképek nem azért kerültek a folyóiratba, mert «igen sok helyről irták a szerkesztőknek: küldenék le a mappákat a francia háborura vonatkozó árkusok mellé», vagy mert nagyon «segitik a képzelődést»;[137] a birodalmat, országot ábrázoló mappákat egy ember tette szükségessé, aki dicsőség- és hatalomvágytól hajtva kinyujtotta feléjük kezét. A kéz, mely ezért a félvilágot lángra lobbantotta, Napoleoné volt.

Igy: Olaszország. Delamarch és Arrowsmith legujabb mappái szerént. Görög és Kerekes által. «Winter J redux. Benedicti H sc. Béts 1799.»[138] — Helvetia A' XIII Cantonaival A' XI Szövetséges Társaival A' XXIII Alattvalóival ugy, mint volt az 1798-diki Változásáig. Bétsben 1800. (Felsorol mindent, a térkép alsó balsarkában az Ördög Hidjának, Teufelsbrücke bájos kis képével);[139] Sváb Ország. «Winter Joan red. Berken Joan incidit. Béts 1800.»[140] — Austriai Fő Hertzegség (Archiducatus Austriae). «Winter Joh Ingen. reduxit. Berken incidit. Viennae 1800.»[141] — Stájer Ország. (Stiriae Ducatus) Juxta Mappas Jos. Car. Kindermann. «Winter red. Berken incidit. 1801.»[142] Nagybritánnia. Arrowsmith szerént. «Winter J. Geom reduxit 1801 Berken incidit.»[143] Valamennyi térkép, kivéve Svájcot, színezett. Nagybritanniáéra azt a címert is kimetszette Berken, amelyet 1801-ben léptetett életbe, mikor magához csatolta «Irlandiát» és birodalommá lett. Stájerország térképével kapcsolatban felhívták olvasóik figyelmét Kindermann térképész személyére, akit éppen e térképéért hivatott magához az 1797-ben, Grátzban tartózkodó Bonaparte, hogy megdicsérje, az a Bonaparte, «ki amilyen nagy vitéz, szinte olyan nagy becsülője s előmozditója a mathézis és geographia tudományoknak, amelyek erejével annyi csudákat tudott tenni nemcsak Európában, hanem Afrika és Ásia részeiben is.»

1797 október 17-éről kelt a campo-formioi béke, mikor Napoleon lélekzethez hagyta jutni Európa uralkodóit. 1798 nyarán Egyptomba vonult újabb diadalokért. Görögék mappáikkal követik a «hős kalandornak» útját: elküldik olvasóiknak Európa, Ásia, Afrika és Ausztrália térképeit, ezekkel majdnem egyidőben Egyptomot és Syriát.[144] Egyptomhoz még «summás leírást is csatoltak ujabb francia, dán és más nemzetbeli utazók irásai után» és rézremetszettették nevezetességeit. Ez utóbbit külön kiadványban összefoglalva küldték meg olvasóiknak: Nevezetes utazások Egyptomban, Sziriában... és a Bonaparté által vezéreltetett Frantzia Sereg Egyptomi és Sziriai viszontagságainak leirása a Magyar Hirmondó irói által. Mappákkal s egyéb rajzolatokkal. Bétsben a Magyar Hirmondó iróinak költségével. Özv. Alberti Ignátzné betüivel 1793—1800. címen.

E temérdek térkép előállítása arra indította a szerkesztőket, hogy a metszőik mellé állandó munkatársakul rajzoló mérnököket szerződtessenek. Így kerülnek Winter és Agneton mérnökökkel kapcsolatba, akik évi 600 forintért a nap bizonyos szakában a lap térképmellékleteit rajzolták. Majd, mikor a metszett térkép — Magyarország vármegyéi — lesz a lap domináns illusztrációjává, egy-két futó «geométer»-munkatárs mellett, mint amilyen Raisz Keresztély is volt, Voteski Mihály is ilyen állandó munkatárs lesz.

Közelebbről vizsgálva, körülbelül 1795 az a határidő, mikor a lapban a térképillusztrációk elhatalmasodtak. A kutatók — valószínűleg nem tekintve elég mélyen a rendelkezésre álló adatokba, vagy legalább is nem nézve azokat a társadalmi fejlődés összefüggésében — a kizárólagossá vált térképpel való illusztrálást a szerkesztők pedagogico-kulturális szemléletével magyarázzák. Ez az éremnek csak egyik oldala: messzebbmenő következtetéseket kell erre vonatkozólag levonnunk a szerkesztőknek Hírmondójuk megindításakor már nemcsak felvilágosult, de a forrongó Franciaország eszmekörétől áthatott gondolkodására. Hiszen 1792-ben már azt írták egy cikkükben: «Bár korona fedje is az emberfőt, mégis változások alá van az vettetve.»[145] (Megfogalmazás, mely két emberöltő múlva, Táncsics Mihály 48-as lapjában így módosul: «A király az országért van, nem pedig megfordítva, az ország a királyért, tehát fölötte a nemzet mindenkor intézkedhet.»[146]) 1792-től 1795-ig azután szüntelenül hoznak írást, képet a franciaországi változásokról. Még akkor is, mikor svédországi közlemény jelenik meg «Az irás és nyomtatás szabadságáról,»[147] a gondolatszabadságról, mely a szabad népeknek legdrágább java, melynek megcsonkítása által «megsértetnek az emberi természeten fundált jussok» — lehetetlen az ilyen elmefuttatás igazi hazáját nem Párisban felismerni. Vagy mikor arról értesítik az olvasót, hogy «a francia gondolkodás módjától igy őrzi II. Katalin a maga alattvalóit, mint ragadó nyavalyától, a spanyol udvar pedig ugy nézi már azt, mint a spanyolokba is beléjek esett fenét; azért is szerfelett kemény eszközöket vesz elő, hogy megakadályozhassa annak terjedését».[148] — melyik olvasó ne gondolna saját állapota analógiájára.

1793. jan. 25-én újból svédországi hírt közölnek, bizonyos Thorild nevű íróról, aki «csábító szinekkel irta le azt a boldogságot, mely onnan fogna származni a svédekre, ha közönséges társasággá formáltatnék által az ország.»[149] A művet, mivel «aranyhegyeket igért a népnek,» szétkapkodták Stockholmban, az írót viszont áristomba csukták. A nép úgy nézte Thorildot, mint boldogságának egyedüli előmozdítóját és fenyegető magatartással kívánta, hogy Thorild törvényszéki kihallgatásán jelen lehessen, amit meg is engedtek neki. A tárgyaláson Thorild oly bátran és észszerűen védte magát, hogy a nép minden rokonszenvével mellette tüntetett és még sokáig hullámzott az utcán. Thorild büntetése 14 napi áristom volt és a kormányzatnak azon végzése, hogy ezentúl nemcsak az író, hanem a könyvnyomtató is felelősséggel tartozik az újonnan megjelenő könyvekért. Ez a hír tulajdonképpen hivatva volt ellensúlyozni azokat a XVI. Lajosnak kihallgatásáról és lefejezéséről szólókat, melyeket Görögéknek a Bécsi Udvari Ujságból, annak XVI. Lajost pártoló kommentárjával együtt át kellett vennie.

Ugyancsak célzattal hívják fel a szerkesztők olvasóik figyelmét «Mosótzy Institoris Gábor Magyar Olvasó Kabinetjére»,[150] az ott található könyvek a legujabbak és legérdekesebbek, számuk máris meghaladja a 200-at; Mosótzy kéri az írókat, hogy — pénzért — minden újonnan megjelenő művükből küldjenek kabinetjének egy-egy példányt, így mindenki olvashatja. Tudvalévő, hogy az olvasókabinetekben nem egy forradalmi eszmét ismertető és terjesztő

mű foglalt helyet. Hiszen ez főoka volt annak, hogy a Martinovics-mozgalom elfojtása után I. Ferenc elrendelte az olvasókabinetek bezárását.

XVI. Lajos kivégzése 1793. jan. 21-én történt. Az első olyan ezzel kapcsolatos hírközlése a lapnak, melyet nem a bécsi hivatalosak diktálnak 1793. dec. 3-án jelent meg: «Új esztendő után fogunk kedveskedni É. Olvasóinknak a gillotin által való párisi nevezetes fővételnek valóságos ábrázolásával, mely ábrázolásból jól ki lehet venni azt a már sokszor emlitett deszkát, amelyre, ha lefeküdt egyszer a kiszentenciázott személy, fel nem kelhet többé róla; továbbá azt a vizes edényt, amelyből veszi ki a hóhér az elmetszett főt, hogy felmutassa azt a fegyveres férfiak és asszonyok sürü sokaságának; végre azt a kosárt is, melyben temetni vitetik a holtest.»[151] Az illusztráció valóban 1794 febr. 28-án megjelenik a lapban újabb kommentárral, mely a képet magyarázza, hozzáfűzve a fentiekhez még: «a gillyotin két ágasai között lévő nyakló irányába helyezik a kiszentenciázott személyt, akkor megrándit a hóhér egy vékony kötelet s legottan az emlitett két ágasok között leszakad egy nehéz metsző vas, mely egyszerre elvágja a főt a válltól. Az emlitett fő egy vizes üstbe hengeredik. Ebből kikapván azt az egyik hóhér, felmutatja» a guillotinet körülvevő, részben nemzeti gárdistákból, részben mindkétnembeli, különböző foglalkozású, mindenféle módon fegyverrel felszerelt, «indulatjait sokképen nyilatkoztató lakosoknak.»[152] Ez az aláírásos és szignatúra nélküli rézmetszetnek a témája. A jelenet a Place de Grève-n játszódik le, háttérben Páris városával. (45. kép). A metsző kitűnő rajz vagy előkép után dolgozott: az emelvényen lévő és így kiemelkedő egyes személyek, az azt keretező tömeg együttesen a forradalmi lelkesedés egységes kifejezői. Az ábrázolás középpontjában tulajdonképpen a szabadság gondolata áll, ezt tükrözi a főt felmutató hóhér mozdulata és arckifejezése, ezt a kalapját levegőbe lendítő, ujjongó tömeg. Tudunk e metszetnek továbbéléséről: Gerstner József használta fel lényegébe nem vágó változtatásokkal. Oly módon hagyta el az ábrázolás jobb- és baloldalát, hogy csupán az emelvényes főjelenet és az ahhoz tartozó tömeg esett metszetébe. Így vertikális képet kapott. A fő- és mellékalakok is apró, mozdulatbeli változtatásokat tüntetnek fel, azonban — minthogy ugyanazt a felfogást tükrözik, csak alapos vizsgálódás után észrevehetők. Gerstner képe alá metszett felírata: Die Ermordung Ludwigs XVI. Brandmarkung unsers Jahrhunderts, azaz XVI. Lajos meggyilkolása, századunk megbélyegzése, mely egyben állásfoglalás a franciák forradalmi tettével szemben.[153] Görögék képfelirata: A Guillotine által való Párisi nevezetes Fővételnek ábrázolása. — A guillotine még előfordul továbbra is a lapban, a híreket lezáró közlemény kioktatja az olvasókat az elnevezés eredetéről: a névadó «Guillotin orvosdoktor volt, tagja az első Nemzeti Gyülésnek.»[154]

A francia forradalom propagandájához tartozik a telegráfról szóló, szöveges és képes hírközlés is.[155] Itt a szerkesztők ismét, a szenzáció érdekfeszítésének fokozására, a kíváncsiságot folytonosan felcsigázó, rövidebb, hosszabb közleményekbe bocsátkoznak. Régi, jól bevált gyakorlatukat követik, először csak annyit árulva el, hogy a telegráph, a «messze, hamar iró eszköz» 52 órányi messzeségű közföldre háromizben ugyanannyiféle tudósítások közlésére képes egy nap; a grenoblei jakobinusok 124 órányi járóföldre laknak Páristól, dél és napkelet között, mégis megtudták egynéhány órák alatt a nemzetgyűlés végzését, kétségkívül telegráf által. Majd jelentik, hogy a «mai postával küldik az általuk rézremetszett telegráf-képet, annak leírását később, a jövő postával.» Ez sem késik; először megtudják belőle az olvasók, hogy a «mostani francia háboru alkalmával egy Chappe nevű párisi ingineur (Földmérő)

találta. Eleibe terjesztette találmányát a nemzetgyűlésnek, amely azt megvizsgáltatván jónak ismerte és mindjárt elkezdette a maga parancsait mind a spanyol határoknál, mind a Rajna mellékén táborozó seregeivel ezáltal közleni.» Mikor Condé várát visszavették a franciák — mindjárt hírkapcsolással is élnek Görögék — 20 perc sem telt bele, a nemzetgyűlés a telegráf útján már megtudta, holott Condé Páristól több mint 40 mérföld. Közlik a levelet is, melyet Chappe a telegráfjával íratott: «Az én levelezőm jelenti Lilleből, hogy Condé ismét a Közönséges Társaság kezébe vagyon és hogy a várőrzők hadifoglyokká tétettek.» Ezen levélre ugyancsak telegráfon válaszolt a nemzetgyűlés: «Az Északi tábort meg kell dicsérni és hogy ezután Condénak Nord Libre (Szabad Észak) legyen a neve.» A telegráf nagy néptömeg jelenlétében, kevesebb idő alatt, mint valaki kalligrafikus betűkkel írná, leírta a választ. «Nincsen az a sólyom, nincsen az a fecske — írták Görögék — amely a hirt sebesebben vihetné.» A kurir, aki sehol sem késett, húsz órával hozta később a hírt. Mindennek előrebocsátása után következik a Luveri Palotán álló Telegráfnak Képe Páris Városában aláírású, «Mettzette Berken» szignatúrájú képnek a magyarázata (3/a kép). A Louvre tetőzetére szerelt telegráf négy-

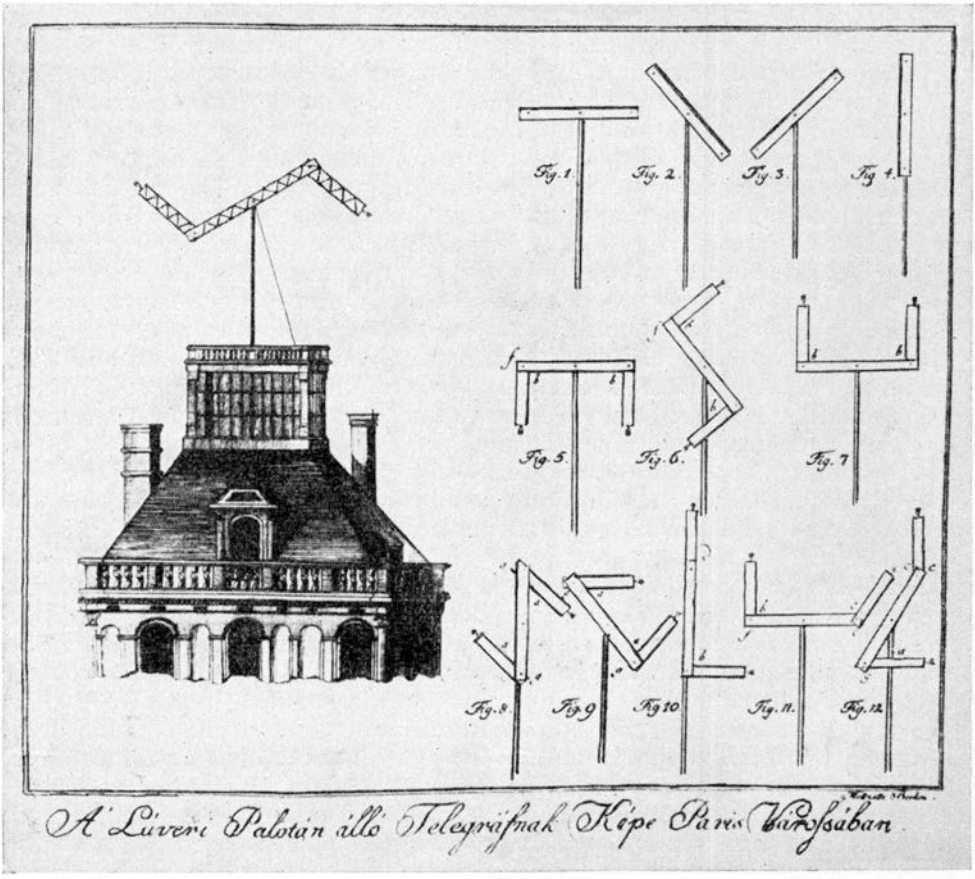

3/a. Berkeny János: Chappe-féle telegráf a Louvre tetőzetén.

szögletű kis szobája, felette egy éppen jelzésben lévő telegráfkarral és 12 figurájú telegráfkarok a képen. A szobának mindnégy fala üvegből van, hogy a telegrafáló mindenfelé elláthasson. E szoba közepéből vasrúd nyúlik ki teteje fölé, ez hordozza a különböző jeleket formáló, betűket jelentő telegráfkarokat, melyek lécekből készültek. A karokat jelekké a szobában tartózkodó telegráfus, megfelelő mozgatásokkal, formálja. Mikor a telegráf nem működik, a rászerelt karok összecsukódva állnak, hogy nagy távolságból ne legyenek észrevehetők. A jeleknek sokszorosát lehet a karokkal képezni, minden attól függ, hogy a telegrafálók milyen jelekben, azoknak milyen jelentésében állapodtak meg. A Louvre-telegráfhoz olyan közelségben vannak egymásután következő telegráf-állomások, hogy azok továbbadandó jelzései kivehetők legyenek: «amennyire csak az ember jó néző üvegekkel a különféle figuráit a lécnek felveheti.» Ha közben hegy- és erdők nem zavarják, lehet 8 órányi járóföldre is. A cikk befejezése megint gesztus Páris felé: «A párisi telegráf Chappe uré. Neki ezen találmányáért nagy jutalmat akart adni a nemzet gyülése, de csak abban találta jutalmát, hogy hazájának szolgálhatott.»

A telegráf-illusztrációt átvette, azt megtoldó módosításokkal, 1795-ben a Gratzer Frauenjournal.[156] 4 táblára osztotta illusztrációját: az első kettő ugyanaz, mint a Hírmondóé, Telegraph auf dem Louvre zu Paris felirattal, a 3. táblán 77 kockában a különböző telegráfkarállások betűértékét hozza; a 4.-en Nachrichten von Lille an den Convent in Thelegraphischer Schreibart felirattal annak a szövegnek telegráfjeleit, melyet Lille a párisi nemzetgyűlésnek küldött és Görögék csak szövegét ismertették.

Nem érdektelen a telegráfnak magyar visszhangja sem.[157] 1795-ben megírja a lap, hogy van már magyar telegráf is, Nagy Gábor Zala vármegyei, Nemthi községe papjának találmánya, aki már Chappe előtt kísérletezett, csak nem talált alkalmas embert a kivitelezésre. Most megcsináltatta a helybeli asztalossal és Vehiculum Lucis Nagyianumnak nevezi szekérformája miatt. Előnye a párisival szemben, hogy egyszerre négyfelé adhatja le a jeleket, tehát többen, több irányban vehetik át a közleményt, meggyorsította a közlést és kiküszöbölte a természetből adódó akadályokat. «Ha hathatós pártfogója találkozna ezen tudós urnak» — figyelmeztetik a szerkesztők az esetleges mecenásokat — «olyan tökéletességre vinné ezen machinát (alkotványt), hogy ugyanazon egy időben 8 oldalról, ugyanannyifelé és ugyanazon egyféle betüket fogná mutatni». Többé a magyar találmányról nem írnak. 1801-ben újra jön telegráf-cikk, ezúttal Badenben egyik miniszter (nem írják meg, hogy ki), telegráfjáról van szó, mely a párisi találmányt azzal tökéletesítette, hogy a telegrafáló fülkében a telegráfus előtt hasonló telegráfkarok vannak, mint a tetőn, melyek telegrafáláskor előtte is mutogatják a fenti jelzéseket. Itt már az olvasó arról is értesül, hogy «egy nagy telegráf 250, vagy 300 forintnál nem kerül többe».[158]

A telegráf még negyven év múlva is hasonló szenzációt jelent a magyar közönségnek. Igazolja a Honművésznek 1834-ben ugyanazzal a címmel megjelent közleménye.[159] Itt már, Páris 3 főállomását és a vidéket beleértve, 410 állomásból álló telefonhálózatról és villámgyors adásról tudósítanak.

Forradalmi propagandának kitűnő ötlete volt Görögék részéről az asszignátáról, a francia papírpénzről küldeni rajzot: «Hogy az uraknak is legyen Assignatjok (francia papirospénzek), melyről annyit olvastak: ime küldök egyet.»[160] Ezt követi a pénznek szövegközti fametszete. (4/a, 5/a).

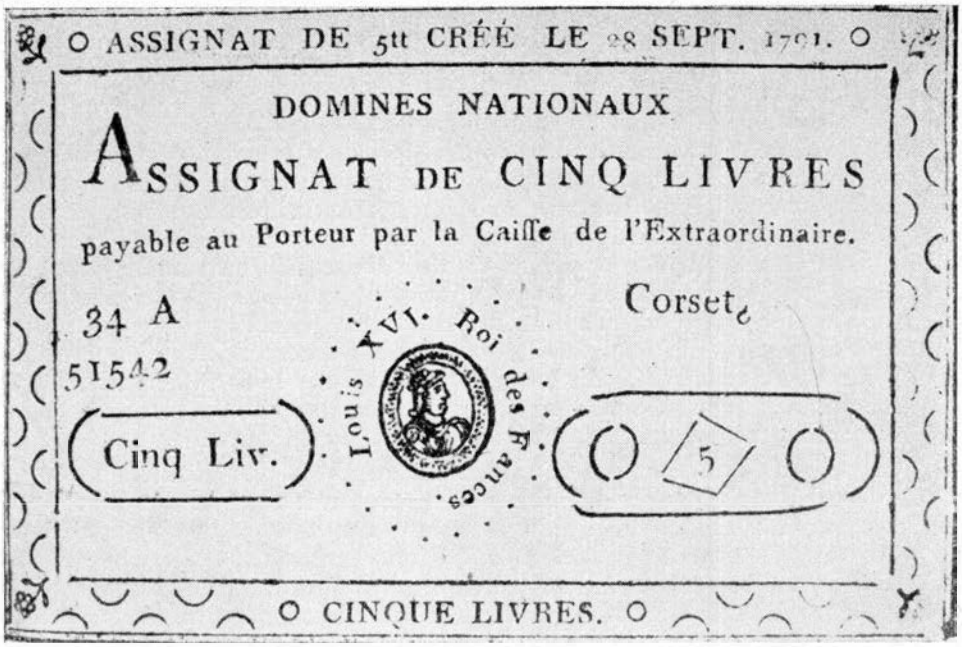

4/a. A francia asszignata egykorú rajza.

5/a. Francia asszignata a forradalom idejéből.

A «bankócédulán szemlélhették az é. olvasók a francia revolucionak azon hires szüleményét, mely hitelességének eszközlésére a nemzet számára elfoglalt, néhai papi és királyi jószágok vagynak asszignálva, lekötve.» Egyben azon is elmélkedhettek, hogy a bécsi kormány által korukban kibocsátott és a hadi kiadások fedezésére szolgáló papirpénzek milyen messzeestek a Mária Terézia alatt kibocsátottaktól. Ez utóbbit a nyilvános pénztárak névértékben váltották be, mig a sajátjaiknál az állam már különválasztotta érdekét a népétől, felelősség nélkül gyártja azokat. Papi és királyi jószágok lekötése fedezetükül — erről is elmélkedhetnek az olvasók. — A továbbiak során elnézést kérnek a hevenyészett ábrázolásért, csak lényegében szemléltetik az asszignátát, ezért maradt ki a szövegből pl. la loi et le roi (a törvény és a király) is. «Nem lehetett a valóságoson a papirosba mesterségesen bécsinált vonásokat, ugy nem különben a király képét is bécsinálni — a széleken lévő cifraságokat sem egész tökéletességgel. Egyébaránt, nem is lett volna tanácsos, pontban mását készittetni: mert együtt ránk irhatott volna a Frantzia Nemzet Gyülés, mint hamis pénzcsinálókra» — humorizálnak finom gúnnyal a szerkesztők.

1848-ban, mikor elérkezett az a nemzedék, mely forradalommal vállalta a magyar nép felszabadítását, a francia politikai eszmékkel együtt az asszignátát is átvette. Kossuth ez utóbbiban azt a pénzügyi erőforrást látta, mellyel az országot megmentheti. «Ha papiros pénzről beszélünk» — mondotta törvényjavaslata országgyűlési tárgyalásakor — «bizonyos elfogultságot érzünk a multak emlékénél fogva. Eszünkbe jutnak a francia asszignáták s az ausztriai fekete bankók. De miért vesztették ezek hitelüket? Miért bonyolitották a magánviszonyokat annyi keserves állapotokba? Mert nem ismertek határt, hanem szaporitották in infinitum, a szükséghez képest.»[161] Kossuth a papírpénzkibocsátásnak határt szabott, s ezt semmi körülmények között sem kívánta túllépni; fedezetül az ország jövedelmét, biztosítékul az ország becsületét állította. A francia asszignáták eleinte 5%-os kamatot hozók voltak, később átalakultak kamatnélküli papírpénzzé, mikor a kincstár nem tudta, tervének megfelelően, az egyházi vagyonok eladásával őket visszaváltani és megsemmisíteni.[162]

A francia forradalom irásos és képes propagandája az eddig ismertetettekkel lezárul Görögék lapjában. Mondanánk: 1795 május 20-án, amikor az első magyar köztársasági mozgalom vezető férfiait kivégeztette Bécs. Kutatóink, amennyiben figyelembe vették a lapnak Martinovicsék sorsáról adott közleményeit, megállapították tárgyilagos — legjobb esetben: némi részvétet tükröző — hangját. Sohasem gondoltak arra, hogy a Martinovics-mozgalom kifejlődésében — hiszen tagjai még a burzsoa történetírás szerint is elég széles kört alkottak — nagy szerepet játszott. E megállapítást nem egyszerű, a lapnak hírközléseiből származtatható következtetések igazolják, hanem egyenesen a lap francia forradalmi propagandaanyagának feldolgozója, aki nemcsak rokonszenvvel viseltetett a mozgalom iránt, vagy egyszerű, távolabbi tagja volt, hanem vezérembere, név szerint a jobbágyszármazású Hajnóczy József. A kor legtehetségesebb politikai koponyája. Kazinczy Ferenc, maga is elítéltje a mozgalomnak, így emlékezik meg erről: «Hajnóczy nagy tudományu ember volt és képzelhetetlen munkásságu. A franczia revolucziónak előmenetelét mindég leste, és rólla protocollokat vitt. 1791 a Görög Demeter és Kerekes ujságában ő dolgozta ezen articulusokat, én magam is sok izben leltem őtet ebben a dologban, Gróf Kolonicsnál, kinek fiát akkor Görög nevelte, a Görög szobájában. A hazát, a nemzetét hévvel szerette. Kérlek, mondá, valahol a nemzetnek becsületet tehetsz ezek közt a bécsi németek közt, végy mindig kurta mentét magadra.«[163]

Kazinczy állítását viszont maga Hajnóczy hitelesíti kivégzése előestéjén, máj. 19-én húgához, Fodor Ferencnéhez és barátjához, Kéler Gottfridhez írt búcsúleveleiben. «Mit dem Josi aber gehen Sie zu allen denen, deren Liste ich dem Molnár hinterlasse, und die hier oder zu Pest sind.»[164] Erre a listára, melynek alapján búcsúját tolmácsoló körútra kellett indulnia Fodorné Hajnóczy Teréznek, feljegyezte hozzá legközelebb álló barátainak neveit, közöttük Görög Demeterét. E nevek közül jó néhányat, közöttük Görög Demeterét is, a Martinovics-mozgalom további vizsgálatának kiszélesítésekor, mint gyanúsakat, piros ceruzával aláhúzott a tárgyalást vezető bizottság.

Kéler levele is a legjobb barátoktól való búcsúzkodás hangján íródott, megint kiemeli Görögöt és Kerekest: «Görög und Kerekes umarme ich.» — írja a többi közt.[165]

Nem kétséges ezekután, hogy Görögék lapjukkal egyetemben hívei voltak a francia forradalomnak és annak a mozgalomnak, mely Magyarországon is meg akarta valósítani a polgári átalakulást. Akár a Reformátorok Társasága, akár a Szabadság és Egyenlőség Társasága — a Martinovics-mozgalom e két titkos szervezetének lényeges programmpontjait vizsgáljuk, felismerjük bennük azokat, melyekért a Hírmondó is küzdött hasábjain.

E titkos társaságok felfedezése tulajdonképpen az angol jakobinusokéval, Horne Tooke és társaiknak 1794-ben tárgyalt perével indult meg; ekkor kiviláglott, hogy összeköttetésben álltak az osztrák és a magyar társaságokkal is, és elkövetkezett ezek vezető embereinek letartóztatása. Görög — talán intelmül — febr. 7-én rokonának, Ürményinének megírja: «Itt a Schusterek clubot kezdtek tartani, de elfogattattak.» — tehát vigyázat a titkos klubokkal![166] A lap a letartóztatásokról, kivégzésről első ízben 1795 jan. 9-én ad hírt; az osztrák mozgalom egyik vezetőjének, Hebenstreit hadnagynak hazaárulása, államfelforgatás szándékával való megvádoltatása következtében történt kivégzéséről, melyhez hozzáfűzi még: «által adatott az idevaló hóhérnak, ki is az előtte állott Hebenstreittől könyves szemekkel kért bocsánatot (mint szokás) hogy kötelességét véghez kellett rajta vinni .....[167]
Beszúrták a cenzor rendelkezésére — aki, mint a kipontozás mutatja, egyébként is végigszántott vörös ónjával írásukon — «mint szokás», nehogy az érdemes olvasók közül bárki is azt higgyje, hogy ilyen «bűnözők» iránt érezhető részvét. A magyar mozgalom köré is egyre szűkebb gyűrűt fon a bécsi rendőrség. Egyre több tag kerül rendőrkézre.

Görögéknek rövidesen közölniök kell Martinovicsék kivégeztetésének híreit; nem egyebek ezek kommentárnélküli, szűkszavú beszámolóknál.[168] Bennük egy ilyen passzusra akadunk: «A jelen volt nagy sokaságnak része tapsolással nyilatkoztatta ezen történettel való megelégedését.» Hivatalos jelentés számba ment, ezenkívül figyelembeveendő, hogy a mozgalom tagjai olyan időben írják, mikor ellenük már javában folyik a hajsza. Néhány hét múlva megszólal a lapban egy «szemtanú», aki meg nem állhatja éppen ezért, hogy a kivégzésről hozott jelentéshez egy és mást hozzá ne fűzzön: «A néző sokaság közül egynéhányan arra kiáltottak Brávót, hogy az egri hóhér nem oly hibásan teljesitette kötelességét,[169] mint a budai. Exekució előtt egy puskaszó hallatszott azon domb felől, melyen igen sokan állottak. Vizsgálásra vétetvén ezen történet, az jött ki, hogy a lövés a szomszéd szőlőskertben esett. Latzkovics oly bátor volt, hogy maga vetkezett le s az ingét is maga hasitotta le magának. Ellenzette elébb kezeinek összeköttetését is, de végre igencsak megengedte. Hajnóczi is nagy bátorsággal halt meg.»[170] Ennél a részvétet és igazságot sugárzó megnyilatkozásnál többet nem tehettek a szerkesztők. A hóhér jóformán

még meg sem törölte pallosát, az udvar még haragtól és gyűlölettől tajtékozva kutatta a további «bűnösöket» és Görögék tisztázzák a «taps-ügyet», fenyegető puskaszóról számolnak be, mely a néző sokaság legsűrűbbjéből hallatszott, a mozgalom vezéreinek példamutató, eszméik meggyőző erejéből táplálkozó bátorságáról emlékeznek meg. Egyetlen egykorú társlap sem merészelt így írni, még hasonlóan sem. Görögéknek sem lehetett sokáig.

A főper lezajlása után következtek a további megtorló intézkedések: összefogják a magyar értelmiség színe-javát és börtönbe hurcolják, leváltják — még a legmagasabb hivatalokban is — a jozefinista aufkleristákat, így a Martinovics-per legfőbb bíráit: Zichy Károlyt, Ürményi Józsefet. Sándor Lipót nádor Budán kidolgozza és még 1795 ápr. 6-án benyújtja Bécsbe az «új» uralkodói elveket magában foglaló memorandumát, mellyel visszatér a minden eszmei mozgást meggátoló, a régihez görcsösen ragaszkodó rendi társadalmi formákhoz, a megmerevedett abszolutizmushoz. A francia állapotokat szemlélve, semmi szükség jobbágybarát reformokra, csak megzavarnák a falusi nép nyugalmát, alattvaló és földesúr viszonyát. Több felvilágosítás, ismeretek, a köznép nevelése csak veszéllyel, nem haszonnal járnak s mindezt megelőzni a cenzura van hivatva, melynek intézményesen és minden intézményben érvényesülnie kell. Jelenjenek meg könyvek, de ezek irányított írók lojális könyvei legyenek. Ezen írás 22 éves szerzője «remekének» megalkotása után két hónappal Laxenburgban — mellyel kapcsolatban illusztrációt is közölt a lap — a tűzijátékkészítő laboratóriumban, robbanás következtében meghalt.

Nem állta már semmi útját a teljes reakciónak: az irodalmat gúzsba kötötte a cenzúra, az életet a kémkedés és gyanúsítás, külföldről még a levegőnek sem volt szabad beáramlania, nehogy a szél magával hozza a francia híreket. Görögéknek is semleges vizekre kellett evezniük hírrel, képpel egyaránt.

Portugalliában és Spanyol-Országban igy esik a' vad bikákkal való viadal. aláírású és «L Maillard» szignatúrájú rézmetszetet ígérik olvasóiknak 1795 dec. 8-án; eredetileg «Josef locumtenens» (Sándor Lipót nádor utóda) képét akarták rézremetszetni, «de sok utánvaló járásukkal se mehettek reá, hogy jól eltalált képét kaphatták volna; küldik tehát a más rajzolatot, t. i. a mult szept.-ben Lisabonában tartatott igen nevezetes és kapós spektákulumnak summás lerajzolását, mely szemléltetni fogja: mint szoktak ott gyalog emberek a vad bikákkal verekedni s azokat mi módon ölik meg sebes futamokban. Ezen rajzolat két originális rajzolatokról készül. A megigért leírást se mulasztják el közleni a rajzolatokkal együtt.»[171] Az illusztráció megjelenésekor megmagyarázzák, hogy képük a 3 jelenetből álló bikaviadal két utolsó jelenetét ábrázolja: a torerok által az andaluziai bika vadítását és megsebzését, valamint a matadorok által a «nagy marha» ledöfését. (49. kép) «Adta pedig ezen viadalt a Korona örököse azon való örömének kinyilatkoztatására, hogy a felesége, minekutána szerencsésen szült volna férfi magzatot, egész épségben fel kelt gyermekágyából ez emlitett napra.» A viadalon az udvar az összes körülöttük élő nemesekkel, nagy sokaság jelenlétében vett részt, a viadalt ünnepi mutatványok előzték meg. «Az első szekérbeli jelenetek azt ábrázolták, mint hódolnak a világ négy részei Portugallia királyának.»[172] Lehetetlen hír és kép fölött nem mosolyogni! Lehetetlen olyan képzett, az eddigiekből kitűnő, politikai állásfoglalásukban annyira következetes szerkesztőkről e képes hírközléssel kapcsolatban naivitást és nem a szándékolt apolitikusságot feltételezni. A cenzorok viszont semmi célzatosságot nem láttak benne. — Művészeti szempontból is a jelentősebb alkotások közé tartozik a metszet: Maillard igen sikerült előkép után, a gyakorlott mester kezével tisztán hozta ki a főjeleneteket, a háttérben

lévő galériákon helyetfoglaló nézők sokaságát azonban, csupán a főjelenetek hangsúlyozására alkotva, sematizálta.

Utána a lapban megint lojális ábrázolás következett: Gróf Gvadányi Jósef Magyar Lovas Generális. Szignatúrája: «J. Mansfeld sc.» Átkölcsönzött, már előzőleg megjelent rézmetszet. Kerek keretben, rajta körfelirat: A'mennyit Marsnak, annyit Apollónak. Mellkép, bal profilban. Hosszú fehér parókával, benne szalag. Zsinóros, prémes kabátban, mellén fodros nyakravaló. A keret felett leomló függöny. Alul, baloldalt csákó, kalamárisok tollal, könyvek és papírtekercsek kigöngyölve, rajtuk Gvadányi műveinek címei; jobboldalt harcieszközök. A felirat a körkeret alatt kissé jobbrahelyezett kőlapra van «vésve». Gvadányinak legismertebb arcképe. Miért jelentett ez az illusztráció «jó pontot» Görögéknek? Abban az inkriminált időben (1796) jelentette meg Gvadányi A falusi nótáriusnak elmélkedései, betegsége, halála és testamentoma c. művét és benne e sorokat:

Kedves uramatyám! mind Pesten, mind Budán,
Melybe Viziváros fekszik és a Tabán;

Higyje, hogy nincsenek ilyen etnikusok,
Vagy naturalisták, s több ily Pilátusok.

Senkit sem hallottam, hogy istent tagadná,
És olyan vadságra okos eszét adná.

Nemrég ugyan hétnek gombjokat elüték,
Kik pecsenyéjeket rossz tüz mellett süték.

A többit küldötték külső országokba,
Hol várakba zárták kemény fogságokba,

Már most nyavalyások ott katekizálnak,
Ahonnan honjokba tán vissza sem szállnak.

. . . . . .

Vétkek csak ugy esett mindnyájunk tudtára,
Hogy csizmákat varrtak francia kaptára,

De rossz csirizzek volt, s varrós fonalai
Ált' szaggatván a bőrt, kibujtak titkai.

Melyért már most élnek nem kis gyötrelembe,
Béestek másoknak ásatott verembe.

Görögék képet kísérő szövege pedig: «Gróf Gvadányi József Magyar Lovas Generális — édes nevezet ez minden magyarok előtt, aki dicsőségesen kifutván vitézi pályáját: szerencsés vénségének üres óráit egészen Apolló társaságában tölti» s meg nem szűnik pennáját nemzete becsületére és javára forgatni. Lehetetlen, hogy egy ily hazafi képe édes érzésre ne buzdítana minden magyar szívet, annál is inkább, mert az arckép jól eltalálta a generálist.[173] Akár a fenti Gvadányi-sorokért, akár a nemzeti viselet- és nyelv érdekében megszólaló, a gyarmatosítás ellen harcoló régebben megjelent Egy falusi nótárius budai utazása c. (1790) művéért jött a kép, mindenképpen a szerkesztők taktikai képességét dicséri.

A társlapok csüggedten elszíntelenednek; Görögék azonban megtalálják

a kivezető utat: a magyar nép jövő fejlődése elé sziklát görgető Sándor Lipót-féle memorandummal is szembe lehet szállni, küzdőtere a művelődés. 1796 jún. 3-án bejelentik olvasóiknak, hogy igyekezni fognak újságjukkal a közhasznot növelni, tudományos elmélkedésekkel rovataikat kibővíteni, cikkeiket az időszerűség és a társadalom eleveneihez való kapcsolódás fogja jellemezni; minthogy e cikkek nem férnek bele az újság szűk terjedelmébe, folytatásosak lesznek. Például ilyen tárgykörben fognak mozogni: A vad és civilizált népek közti különbözőség oka, eredete, következései; A pénz története stb. Nagy mértékben fognak geográfiai kérdésekkel foglalkozni. Felnőtt és gyermek képzelődésére egyformán kívánnak hatni. «Még nagyobb hasznát lehet eszerint az oskolákban is venni ezentúl a Hirmondónak. Ez lesz most már a mi szorgalmatossággal készülő Hirmondónknak főtörvénye.»[174] Tudomány és művészet: mindkettő közel áll Görög szívéhez. A tudományok közül talán a legközelebb a geográfia, ilyen tárgyú cikkek illusztrációja pedig elsősorban a térkép. Egész Magyarország feltérképezése Görögnek már régi vágya; akkor fogamzott meg benne, mikor tanítványával, Kolonicscsal beutazta az országot. Állandóan összeköttetésben állott a vármegyei mérnökökkel is, maga ugyanúgy gyűjtött ehhez való adatokat. Meggyőződése volt még I. Ferenc «rendőrállamának» alakulása előtt, hogy az országnak hiteles térképével kezükben, a hazájuk előrehaladását kívánó magyarok sokkal célirányosabban tudnak majd cselekedni; honismeret nélkül ezt teljességgel lehetetlennek tartotta. Ezért már a Hírmondó 1792-ik évfolyamában hírül adja: «Nálunk ki van már 3 vármegye réztáblára mettzve; ugymint Poson, Vas és Bihar vármegyék. Mai nap adjuk Beregh vármegye mappáját a mettzőnek, nemsokára pedig Somogy, Bács sat. vármegyét. Ezen mappáknak kiadásáról más alkalmatossággal bővebben fogjuk a két magyar hazát tudósítani.»[175] 1793 folyamán még csak gyér tevékenység folyik a szerkesztőségben a mappák körül, inkább előkészítő, gyűjtő munka, melybe — összeköttetéseinél fogva — Görög magukat a vármegyéket is bevonta. Egyébként a térképterveket, előkészítő rajzokat Görög mindig elküldte a vármegyei hites mérnököknek felülbírálás végett. A munka dandárja 1795 végén indult meg: ekkor már szükség volt rá. Eldöntötték addig a formátumot is: szerettek volna minél nagyobb alakban megjelent térképet, azonban ez az egész Magyarországra vonatkoztatva 20 000 forintba is belejött volna, tehát «azon kisebb, de kellemetes formát választották, amilyenben 6 esztendőkkel ezelőtt (1788) Anglia mappáit bocsátotta Cary világ eleibe New and correct English Atlas cím alatt.»[176] Ennek a megvalósítása általában 25×32 cm-t jelentett Görögéknél. Ez tette lehetővé, hogy a lap előfizetőinek ingyen mellékelhették a térképeket, azok pedig, akik külön is megszerezni kívánták, 20 krajcárért vásárolhatták még a szerkesztők lakásán is, ha nem akarták a különböző, megbízott nyomtatókat, vagy egyes — rendszerint tudós — személyeket igénybe venni.[177] Hibátlant adni! ez volt Görög minden vágya, azonban «jóságra nézve hibátlant addig nem lehet kívánni mig az ország astronomice aszerint fel nem vevődik, mint fel van véve Franciaország s amint foglalatoskodnak mostan Ausztria felvevésében.»[178] — írja. 1794—95-ben, a rézremetszett, színes térképek előállításához a Hírmondónak már nincs szüksége sok új tapasztalatra; apparátusa is megvan hozzá: vannak jó geométerek, rajzolóik, a térképmetszőket, Berkent, Junkert, nevelték maguknak. Ezekhez még bekapcsolják Benedicti J. Hyeronimust, aki a Hírmondó számára Olaszország térképét metszette; majd — minthogy a lap megszűnése évében még nem készülhettek el az ország valamennyi vármegyéjével — 1804 után Karacs Ferencet, még két bécsi rézmetszőt, Anton Benedictet és B. Billert. A térképek mellékelése 1796-ban

indul meg, ettől kezdve más illusztrációja nincs a lapnak; a laphoz való köttetésükről nem ejtenek szót a szerkesztők — amint azt az egyéb metszetekkel tették: «Intés a könyvkötőhöz» figyelmeztetéssel, mert Magyarország Átlásának önálló kötetté kell majd, valamennyi vármegye kimetszetése után, összeállnia, melyhez külön címlapot adnak. 1803-ig, a lap megszűnéséig a következő színezett megyetérképeket küldték olvasóiknak Berken metszésével: Somogy Vármegye (Comitatus Sümeghiensis) «Reduxit M. Votésky. Mettzette Berken János 1793.», Szabolcs Vármegye és a Hajdu Városok Kerülete (Comitatus Szabolcsensis cum Districtu Oppidor. Hajdonicalium) «M. Votésky reduxit. Mettzette Berken. 1793. Béts.»,[179] Moson Vármegye (Comitatus Mosoniensis) «Incidit J. Berken Viennae 1796.», Pest, Pilis, és Solt törvényesen egyesült Vármegyék. A' Jászság, a' Nagy- és a Kis-Kunság. (Comitatus Pest, Pilis et Solt articuliter uniti, cum Jazygia et Cumania majore et minore.) «M. Votésky reduxit. Berken J. incidit Viennae 1796.», Szerém Vármegye (Comitatus Sirmiensis) «Reduxit M. Votésky. Incidit Berken Viennae 1798.», Torontál Vármegye (Comitatus Torontaliensis) «Mich. Votésky Geom. Incidit Berken Viennae 1799.», Verőcze Vármegye (Comitatus Verőczensis) «Incidit Berken 1799.», Veszprém Vármegye. (Comitatus Veszprimiensis). «J. Winter reduxit. Mettzette Berken Bétsben 1799.», Krassó Vármegye. (Comitatus Krassóviensis) «Incidit Berken 1800.», Tolna Vármegye (Comitatus Tolnensis) «J. Berken incidit Viennae 1800.», Csongrád Vármegye. (Comitatus Csongradiensis) «J. Winter reduxit. Berken incidit 1801.», Liptó Vármegye (Comitatus Liptoviensis) «Berken inc. V[e] 1801.», Posega Vármegye. (Comitatus Poseganus) «Berken incidit 1801.», Békés Vármegye (Comitatus Békesiensis) «Winter reduxit 1802. Berken incidit.», Csanád Vármegye. (Comitatus Csanadiensis). «J. Winter red. 1802. Berken incidit.», Temes Vármegye (Comitatus Temesiensis) «J. Winter red. 1802. Berken incidit.», Heves és Külső-Szolnok egyesült Vármegyék. (Comitatus Hevesiensis et Szolnokiensis. Exterior, articulariter uniti.) «Voteski Mihály rajzolta. Berken mettzette.», Thurótz Vármegye (Comitatus Thurocziensis) «Reduxit M. Votésky.» Baranya Vármegye. (Comitatus Baranyensis) «Reduxit M. Votesky. Mettzette J Berken.»

1803-ig, a lap megszűnéséig a következő színezett megyetérképeket küldték olvasóiknak Benedicti Hyeronimus metszésében: Pósony Vármegye (Comitatus Posoniensis)., Bács és Bodrogh törvényesen egyesült Vármegyék (Comitatus Bacsiensis et Bodrogiensis articuliter uniti) «Mettzette H. Benedicti.» ezt a térképet első alkalommal Junker metszette a lapnak Sopron megyéjével együtt, később azután Benedictivel «megjobbittatták.»[180] Beregh Vármegye (Comitatus Bereghiensis) «Reduxit M. Votésky. Sc. H. Benedicti.», Bihar Vármegye (Comitatus Bihariensis) «Mettzette Benedicti.», Fejér Vármegye. (Comitatus Albensis) «M. Votésky Reduxit. H. Benedicti sc.», Gömör Vármegye és a Kis-Honti Kerület. (Comitatus Gömöriensis et Districtus Kis-Hontiensis) «Juxta delin Raisz. H. Benedicti sc.», Máramaros Vármegye (Comitatus Máramarosiensis) «M. Votésky reduxit. H. Benedicti sc.», Sopron Vármegye (Comitatus Soproniensis) «Reduxit M. Votésky. H. Benedicti sc.», Szathmár Vármegye (Comitatus Szathmariensis) «Votésky Mihály reduxit. H. Benedicti sc.», Ugotsa Vármegye (Comitatus Ugotsensis) «Reduxit M. Votésky. Mettzette H. Benedicti,» Vas Vármegye (Comitatus Castriferrei) «Mettzette Benedicti.», Szala Vármegye (Comitatus Saladiensis) «Reduxit M. Votésky. H. Benedicti sc.»

Mindezekre a térképekre a metszők díszes vármegyecímereket metszettek. A térképek a folyóiratban az egyes megyékről közölt, történeti megalapozású leírásokat illusztrálták: földrajzi, etnikai alakulatok, természeti kincsek,

nevezetességek, állatvilág, közigazgatási formák a mellékelt térképre való utalásokkal mind megtalálhatók voltak ezekben a cikkekben. Címük rendszerint «Summás leirása a... Vármegyének» volt és jó néhány oldalra terjedt. «Szépségre nézve mappáik vetélkedtek a Cary félével»; a vármegye képének csupán a széleit festették meg, de aki kívánta, annak az egészet és nagyobb költséggel, árral, holland papír helyett drágábbra nyomtattatták.[181] Annyira törekedtek hitelességre, hogy, ha egy vármegye életében közigazgatási változások (egyesítések, határkiigazítások stb.) álltak be, költséget nem kímélve újrametszettették. Nam is hallgatják el Görögék, hogy mit jelent számukra vállalkozásuk: «Magyarország minden vármegyéjének mappáit egyszerre kiadni, csak olyan királyi társaságtól (térképészeti intézettől!) telhetne, melynek minden egyéb szükséges készületen kivül, költség is az elégségig volna kezében. Magános személyektől, mint amilyenek mi vagyunk, többet annál, amit teszünk, ebben a részben is nem kivánhat a haza. Európa egy ujsága mellé sem járuló ajándékok a mappák.»[182] Irják pedig ezt főleg azért, hogy olvasóik megbecsüljék, használják a térképeket és vásárolják is. Állami támogatás hiányában, kénytelenek a közönség pártfogásán kívül, mecénásokra is támaszkodni, akiknek a térképeket ajánlják (az ajánlósorok a pártfogó nevével rákerültek a mappákra). 41 térképet ajánlottak Festetics Györgynek, tehát ezeknek Festetics vállalhatta nagyrészben fedezetét. Eleinte egy-egy mappa költségéhez 150 forinttal járult hozzá; később, mikor a papírpénz értéke ingadozóvá vált, folyton növelte az összeget.

A térképek nagyon népszerűek voltak, igazolják a szerkesztői jelentések, nemkülönben Kazinczynak barátjához, Nagy Gáborhoz 1803-ban, a Hírmondó megszűnésekor írt levele: «Igen szép kegyelem ő Felségétől, hogy jövendőbeli Palatinus neveltetésére Görög Urat felvévén, a Nemzetnek kivánságát teljesiti, de kár, hogy megszünt a Hirmondó. Mi lesz a Vármegyék Mappájából?»[183] Valóban 1803-ban még a Magyar Átlásból 21 vármegye, «Magyar-, Horvát-, Tót- és Erdélyországok külön ábrázolása, a határőrző regimentek és a csajkások batalionjának mappái» — mert közben ezt is tervbe vették — hiányoztak. Búcsúzóul megküldötték az összefogó címlapot: Magyar Átlás, azaz Magyar, Horvát, és Tót Országok Vármegyéi, s szabad Kerületei és a határőrző katonaság Vidékeinek közönséges és különös táblái: közrebocsátotta Görög. Atlas Hungaricus, seu Regnorum Hungariae, Croatiae et Slavoniae Comitatum, Provilegiatorum Districtum, et confiniorum generales et particulares Mappae Geographicae. Viennae, 1802. Gyönyörű, tiszta betűkkel készült lap, melyet Junker metszett rézbe, a vele egyidőben megküldött Jegyek Magyarázatja c. lappal; ez utóbbi a megyetérképek jeleinek feloldására szolgált. Az egész atlasz csak 1811-ben látott napvilágot. Addig is Görögöt erős csalódás érte: nemeslelkűségének lett az áldozata. Ugyanis 1802-ben Lipszky János huszárkapitány azzal a kéréssel fordult Göröghöz Bécsben, hogy mivel Magyarország és Erdély általános térképét szándékszik kiadni, legyen segítségére vármegyetérképeivel munkájában. Görög, örülve az újabb magyar munkának, nemcsak a kész megyéket, hanem a kimetszésre elkészült, sőt a még nem kisebbített rajzokat is engedte lemásoltatni, annál is inkább, mert így az általa szintén pártfogolt Karacs Ferenc is munkához jutott. Lipszky könnyen birtokba vett 50 térképet és «hálája jeléül» 1808-ban, nem egy táblán, ahogy azt Görögnek mondotta, hanem 12 részben kiadta Mappae Generalis Hungariae c. munkáját igen nagy királyi támogatás mellett.[184] Megyéi teljesen a Görögfélék stílusában készültek (Veszprém Vármegye pl. teljesen egyezik Görögével), csak adataikban bővítettek; írásuk igen szép betűs, Karacsot dicséri, aki 5 évig dolgozott Lipszkynek.

Karacsnak pártfogolása azonban nemcsak azóta érlelődött meg Görögékben, mióta felismerték, hogy az abszolutizmus ellen minden magyar tehetséget harcba kell állítani. Már elindulásakor, Bikfalvi Falka Sámuelével együtt, nyomon kísérik fejlődését, pályafutását.

Jelentések és híradások c. cikkükben felhívják a figyelmet Karacsnak «Irásmustráira», melyeket 1/4 rész árkusnyi ıéztáblákra metszve készített, hogy azokkal az írást tanuló gyermekeknek használjon és «gyönyörködve szemlélik ezen szebbnél szebb metszést, melyhez hasonlót még egy kaligráfiában sem láttak.»[185] Ára is potom olcsó: egy poltra. Ettől kezdve minden adódó alkalommal foglalkoznak vele. Áldozatot is szívesen hoznak érte: postatérképet akarnak mellékelni lapjuk olvasói számára, mely feltünteti a «dilizsánszok utjait, állomásait», azonban Karacs, aki szintén tervbe vette, tudatja őket erről. Görögék, érdekében, elállnak a munkától: «Mi a dolgot fontolóra vettük» — írják olvasóiknak — «főképpen egy ilyen derék, már általunk másszor is megdicsért magyar mettzőnek hazafiui igyekezetére nézve, melynek mi nemcsak hogy kárára soha sem akarunk lenni, hanem inkább, amennyiben tőlünk kitelhetik, igyekezünk, hogy a nemzet diszére célozó, gyönyörű mettzésének érdemlett jutalmát vehesse a publikumtól.» Mindjárt tudomására hozzák a közönségnek, Karacs mappájának összes szépségeit, előnyeit, hogy metszése kristálytiszta, postakerületekre és vármegyékre osztja az országot, nagy svájci regálpapirosra nyomják és mindössze — előfizető-megrendelőknek 30, egyébként 40 krajcárba kerül. Előfizetést ők is elfogadnak a megadott címen kívül.[186]

Bikfalvi Falka Sámuel bécsi működését egész közelről szemlélik annál is inkább, mert egyik «neveltjüknek,» Bikfalvi Koréh Zsigmondnak a tanítványa volt. Vele is követik azon módszerüket, anyagi támogatása mellett, hogy iskolázása folyamán felmutatott összes eredményeiről, pályatételekről, megjelenő művekről állandóan tudósítanak.[187] Elérik ezzel: mire a művész önállósul, hazájának «régen ismerőse», már van közönsége. 1793-ban írnak «a könyvnyomtatáshoz megkivántató betük mettzéséhez, öntéséhez, rajzolásához tett előmeneteléről.» 1795-ben arról, hogy görögtől a héber betűig már minden betűmetszésben tökéletes; emellett tanul pecsétnyomás-metszést is. Sikerként jelentik be az 1796-ban az ő betűivel megjelent marosvásárhelyi Teleki-téka katalógusát; majd a nálunk is akkor nagyon népszerű Szuvorov, orosz hadvezérnek általa metszett és «kitűnően talált» képéről adnak hírt: «A képe Feldm. Szuvarovnak nagy emberek itélete szerént, tökélletesen el vagyon találva. Mettzette azt, a Pesti Kir. Universitas mettzője Bikfalvi Falka Sámuel Ur.»[188] Meg is vigasztalják az erdélyieket az ugyancsak Bikfalvi Kóré Zsigmondnak korai halála miatt: nagy a művészetüket ért veszteség, de itt van a nemkevésbbé méltó utánpótlás: «a példás hazafi nem halt ki Kóréval, mert Bikfalvi Falka Sámuel nagy örömmel és előmenetellel tökéletesíti magát». Legnagyobb szenzációként azonban, Falkát illetőleg, a stereotypiát említik, melyet, a párisi Firmin Didot kísérleteitől indíttatva, tökéletesített: «egész táblákra mettzette az irást az Universitás tipográfiája betümettzője, Bikfalvi Falka Sámuel oly formán, hogy a betük kiállnak a táblán, amelyből kivésődtek, s mozdulatlanok, mozdithatatlanok, ezért minden hiba nélkül lehet e táblákkal nyomtatni minden olyan munkát is, melyen sok szám fordul elő. Az a hasznuk is megvan pl. könyveknél, hogy mindenkor ujra nyomható az illető könyv; mig más nyomtatási technikákkal a betüket ujra meg ujra össze kell szedni és el is mozdulhatnak.» Tökéletesített eljárásáról mintalapot is közöltek. Miután igy beavatták a közönséget a sztereotipia titkaiba, még az előállítási ár előnyei-

ről — egy-egy sztereotípiai szövegvéset mindig használatba hozható — a gyönyörű betűkről, mellyel az örökbecsű műveket kellene előállítani, írtak.[189]

Már az eddigiekből is következik, hogy a lap nemcsak színvonalas illusztrációival, de művészek pártfogásával, műpártolással gyakorolta a művészetre, műélvezésre való nevelést.

Még 1793-ban is — nemcsak megindulásakor — találkozunk olyan hirdetéssel, melyben a szerkesztők saját apparátusukban akarnak ilyen irányban ifjakat felvenni, kiképeztetni: «Magunknak is (t. i. másoknak is) két mintegy 12 esztendős magyar ifjakra volna szükségünk. Egyik idejének nagyobb részét fordithatná akár a betüszedés, akár a könyvnyomtatás tanulására, kinek typográfus legénnyé való felszabadittatására hasonló segitséggel leszünk, mint vagyunk most annak, aki mellettünk szolgál. A másik ifjunak, jó erősnek kellene lenni: mivel azt a képnyomtató mesterségre akarjuk három esztendő alatt költségünkön megtanittatni.»[190]

Érdemes az egész fennállás évfolyamaiból a képzőművészetekre vonatkozó hírek között tallózni, világosan igazolják ebbeli célkitűzésüket is. A lap életrajza megmagyarázza, hogy miért vesznek át ilyen híreket is legszívesebben Párisból, de vesznek máshonnan is.

Franciaországból 1796: Kinevezte már az Igazgató-Tanács a Nemzeti Intézetnek tagjait a képfestésben: David és Van Sprudoulk; a képmetszés mesterségében: Pajou és Oudot.[191] Vagy 1801: Párisban 327 rézmetsző, 85 rézmetszést nyomtató, 49 metszett rajzolatokkal kereskedő van.[192] Párisból, 1802: A kormányszék megengedte, hogy a Piranesi testvérek a kormányszék költségén egy szép tudományok Akadémiáját állithassanak fel; a tanittandó tárgyakban foglaltatnak a rajzolás, festés, metszés és épités. Saját bibliotékája is lesz az Akadémiának, melybe megszereztetnek a szépmesterségekről szóló minden munkák. 300 tanulót nevelnek. Könyvnyomtató műhelye is lesz az akadémiának.[193] — Ez a hír Görögék vágyálmát is magában foglalja: szép-tudományok magyar akadémiája! művek a képzőművészetekről! Mikor még a magyar könyvpiacon megjelenő, legjelentéktelenebb munkácskákat is számon tartják: «Vácon jött ki egy kis német könyvecske: Erinnerungen über das Gute und Vollkommene in der Mahlerei. Nebst einem Anhang über verschiedene Arten dieser Kunst. Ritter Hunglinger. 1795. 8° [194] — Szólnak a bécsi szépmesterségek akadémiájának jutalompályázatáról, a megjutalmazottakról, mely «azért is méltó ismertetésre, mert némely közülük remekművei által hazánkban is ismert: Daringer György János festő; Riedlinger József képfaragó, u. e. Kiszling Leopold; Pein György, Ortner Antal épitészek; Geiger András, Traunfellner Gottfried rézmetszők; Sartory Ferenc és Jaschke Ferenc tájképfestők.»[195]

Az általánosságban mozgó hírek mellett megtalálhatók az egyes képzőművészeti ágakkal külön-külön foglalkozók.

Oeser, Posonyi fi 1746-ban utazni indult, a külvilágban hamar hírnévre tett szert festőtehetsége által, így lett a lipcsei festőakadémiának igazgatója. Különös tehetsége van történeti tárgyú képek ábrázolására. Ahány kép csak szemlélhető a lipcsei új templomban, az ő keze munkája és ez a kéz magyar.[196] Sokszor foglalkozik Francesco Casanova táj- és csataképfestővel. Jelenti, hogy Potemkin megrendelésére elkészítette Bécsben «Otzakov vára megvivásának képét 4 táblán.» A nápolyi királyi pár megrendelte nála annak a vadászatnak a képét, melyről ő is cikkezett és ábrázolta is a «Wolkesdorfnál adott nagy vadászat» címen. Stuvernek, a tűzmesternek adta Lipót annak feladatát, hogy Casanova számára a vadászat helyét, a környéket tervrajzolja.

Minden valószínűség szerint Görögék ezt a rajzot metszették ki lapjukhoz. Casanova elfogadta a nápolyiak megrendelését.[197] — Olvashatni a lapban Tischbeinről is, Goethe barátjáról, a nápolyi művészeti akadémia igazgatójáról, akit egy francia tiszt lövöldözés gyanúsításával majdnem letartóztatott, csak mikor átkutatta lakását és fegyverre nem akadt, de annál szebb képekre, enyhült meg iránta.[198] — Ezek ugyan nem a műkritikus hangjai, Görögék inkább az újságírók nyelvén szólnak művészetről, de szólnak. — Mansfeld rézmetsző halálakor sem a halálesetet, hanem a rézmetszés halottját tartják számon.[199]

Kép Farkasról, a «Kismartonfiról», akit Görögék akarattal írnak magyarosan Koepp helyett, a bécsi «Mosaiqu Fabrika mesteréről» öröm írni, mert honfitárs, elmondani róla, hogy az ott időző török nagykövet meglátogatta és ámulattal szemlélte mozaikportréit és még ígérte újabb látogatását.»[200]

Ugrai László erdélyből való Kolosvári Fi Bécsben a «Polgári Épités Mesterségére ügyelő Akadémiában» rajzpályázaton 10 közül a harmadik lett és illő jutalmat kapott.[201]

A szobrászat területén Ceraechi és Canova neveit emlegetik.

Ceraechi, aki nemrégen érkezett vissza Philadelphiából és elvállalta az amerikai egyesült 13 szabad tartománynak márványból való szimbolikus megörökítését, politikai tartalmánál fogva is kedves téma Görögék számára. Ő készített szobrot Franklinról és Washingtonról is — vésik olvasóik emlékezetébe s ugyancsak ő ül most a főkonzul megöletésére való szándéka miatt börtönben. «Az összeesküvés előtt egy kevéssel azt mondotta a főkonzul, hogy a szabadság képét mesterségesen faragná ki. Akkor Ceraechi azt kérdezte, ha állva, ülve, térdelve, vagy feküdve faragja-e ki. Mely kérdésben a főkonzul néminemü gunyolódást vévén észre, Ceraechit azonnal kiküldötte maga elől. Nemkevéssé mozditotta elő a római revolueiót is, mely VI. Pius részére oly gyászos volt.»[202] — Canova viszont a majlandi kormányszék felkérésére kifaragja Bonaparte képét, melyet Majland piacán fognak felállítani. Idézi a lap a megrendelő levél zárszavait is: «Nem lesz a Cisalpiniai Köztársaság kincsének párja, ha az, a világon legnagyobb hadivezérnek, a jelenvaló századnak leghiresebb képfaragója által készített, kifaragott képével fog birni.»[203]

Görögék lapjából a zene sem maradhatott ki. Már Hadi és Más Nevezetes Történetek korában Magyar Tántz Nóták, Magyar Ének Klavikordiumhoz, Két Éneknóták..., Két Magyar Tánczok címen rézremetszett kótákat, majd Verseghy Ferencnek, a Martinovics-mozgalomban részt vevők leghosszabb börtönviseltjének Rövid értekezések a muzsikáról. 6 énekkel c. művéből a 6 éneket mellékelték olvasóiknak.[204] — Ismertették Haydn Józsefnek, Eszterházy muzsikaigazgatójának a «Világ Teremtéséről irt muzsikája» nagy párisi sikerét. A Théâtre des Arts muzsikusai, az előadóművészek az est emlékére emlékérmet verettek Haydn tiszteletére, melyet Édouard Gatteaux médailleur készített. Egyik lapján Haydn képe, a másikon egy lant, régi muzsikai szerszám van kicsinálva sok szép ábrázolásokkal s körülötte ez van ráírva: «Hommage à Haydn, par les Musiciens qui ont éxécuté l'Oratorie de la Création du Mond au Théatre des Arts l'an IX de la République Française ou MDCCC. Azaz Haydnnak tett mély tisztelet azon muzsikusok által, kik a Világ Teremtése nevű Orriuátomát adták a Mesterségnek Teátromában a Francia Respublikának 9 dik esztendejében, vagy 1800-ban.» A tiszta aranyból lévő, közel 50 forgalmi aranypénz súlyú érmet már eljuttatták Haydnnak.[205]

Az irodalom értelmetlenül szemléli Berkennek azon metszetét, melyet Képráma Mustrák felirattal, szignatúra nélkül, Béts 1791. évjelzéssel adtak

Görögék lapjukhoz. Ez nemcsak az esztetikai neveléssel, hanem már «művédelemmel» is összefüggésben van. Itt a szerkesztők azokra az illusztrációkra gondoltak, mint például a Magyar Lovasság Oszlopa, melyek méreteiknél fogva túlnőttek lapjuk formátumán és így ahhoz nem köttethetvén, falra kívánkoztak. Minden műértő tudja, hogy a keret nem szobadísz, hanem a belefoglalt műnek hangsúlyozására hivatott, de erre is rá kell nevelni az embereket, ilyen irányban is fejleszteni kell ízlésüket.[206] Görögék a művészetekről beszélve, itt is eltalálták azt a módot, ahogyan a tömegek olvasmányának, az újságnak beszélnie kell, ha meg akarja találni az általuk nem nagyon járt területeken a népszerűsítés hangját. Ezért kell e működésüket is becsben tartani.

Szerették is az előfizetők lapjukat, erre nem egy írásbeli bizonyíték van. Valamennyien felismerték a szerkesztők nemes szándékát: az igazság fényében megvilágítani azon eszmék útját, mely biztosan elvezeti a kortársakat és bennük a jövő nemzedéket a szabadsághoz. «Valamint a Hadi és Más Nevezetes Történeteknek más egyéb jeles tulajdonságai között, egy kiváltképpen való volt, a hazugság-irásnak eltávoztatása, ugy a Magyar Hirmondót is az igazmondás fogja kiváltképen való módon cimerezni. Hitessék el a Magyar Hirmondó szerzői magukkal, hogy nőttön nő a két Magyar Hazában is az izlés és napról-napra nagyobb kedvet talál a gyönyörködtető s hasznos móddal előadott igazság.»[207] — írta egy kolozsvári levelezőjük. Még a külföld is bámulattal adózott, mikor a szebbnél szebb illusztrációkkal ékes lap kézbe került. Az olaszországi Ticinumból (Pávia) hangzott feléje az elismerés: «Az idegenek nagy bámulással szemlélik ezen képeket.» — tolmácsolta a szerkesztőknek egy kinn tanuló magyar kollegista. Ugyaneme város képírója és a ticinumi universitas is megelégedéssel nyilatkozott róluk. A kollégium előljárói közül pedig egy azt mondta: «A Magyarokat az ilyen mesterségben tudatlanoknak tartják más nemzetek, de ebből kitetszik, hogy helytelenül itélnek felőlük.»[208] Nem csoda ezekután, hogy amikor az olvasó 1803 febr. 15-én gyanútlanul kézbe vette kedves lapját, derült égből való villámcsapásként sújtotta megszűnésének híre.[209] Ekkor ugyan csak azzal a megokolással, hogy Görögöt József főherceg megbízta másodszülött fia nevelésével, Kerekes meg már 3 esztendeje elhúnyt, az új feladat nem engedi meg a Hírmondó «további dajkálását», bármennyire fáj 14 esztendő után abbahagyni. Az olvasók forduljanak a jövő előfizetéssel a Magyar Kurir szerkesztőjéhez, Detsy Sámuelhez, kinek köteles a lap a «felsőség parancsára» prenumeránsainak neveit átadni.[210] A Hírmondó márciustól kezdve beleolvad Detsy lapjába. Kik azok tulajdonképpen, akik annyira fájlalták a folyóiratot és hányan? Főleg a rendi földbirtokosság, tisztviselők, ügyvédek, orvosok, katonatisztek, papok, pedagógusok és tanítók, tanulóikkal egyetemben. Közvetve, felolvasás útján, maga a nép is. Közel 850-re tehető ezen előfizetők száma. Megható a szerkesztőknek utolsó számukban szeretett olvasóiktól való búcsúja.[211] «A mai postával küldhetjük utoljára Hirmondónkat a két Hazába. Ezek legutolsó soraink, melyeket ujságunkban közrebocsáthatunk. Sokan, amint hozzánk küldött leveleikből értettük, oly vélekedéssel vannak felőlünk, mintha mi volnánk okai a Hirmondó megszünésének. Becsületünknek, s a két Haza erántunk való jó vélekedésének megmentésére, s megtartására, kötelesek vagyunk ezzel az egyenes szivből származott vallás tétellel: hogy mi annak okai semmi tekintetben nem vagyunk, s a részünkről el sem mulasztottunk semmit is, ami által jó karba helyeztessük közhasznu igyekezetünket, melyet tiszta hazafiui lélekkel folytattunk és jövendőre is folytattunk volna.» Világosan érthető, hogy Görög még nevelési feladatai mellett is küzdött lapjáért; hiszen 14

esztendő elfolyása alatt is párhuzamosan működött mint nevelő és szerkesztő; bár Kerekes halála, aki főképpen 1794 és 1798 között, a mappák fokozott kiadásakor, Görögnek ezen munkája megkönnyítésére a szerkesztés minden terhét magára vette, éjszakákat töltve asztala mellett, «hogy minden héten kétszer az olvasók elé kidolgozott munkát bocsásson», érzékeny csapás volt. A «felsőség megszüntetési parancsolatja» mögött minden bizonnyal e nyugtalanító lapnak az elnémítási vágya rejtőzött, mert rájöttek, hogy bármilyen formában, de Görögéknek mindig van jelentős mondanivalójuk olvasóik számára és azok szívükkel, eszükkel megértik üzenetüket. Decsy Sámuel nem fog lapjához képeket sem mellékelni, mely a Hírmondóban a cenzor számára a mögötteértés megannyi fejtörője volt. Nem fog ingyen példányok szétküldözgetésével híveket sem szerezni, de követelni fogja az elmaradt előfizetéseket, mert nem nagy népszerűsége, ebből fakadó ínséges állapota miatt rászorul erre. Görögék lapja viszont — ahogy a búcsúztatóban elmondják — «néha 200, néha 170, néha 140, általában vévén pedig mindenkor legalább is 100 olvasóknak járt ingyen; ezek közé számláltatnak az oskolák, professzorok s postahivatalok.» Az elmaradt előfizetők pénzét pedig felajánlják a szegény tanuló ifjúság számára. — «Vége a magyar Hirmondónak!» Ez a 27 kötetben megjelent lapnak utolsó mondata.

Az ikonográfus fűzze még hozzá: vége a magyar folyóiratillusztráció története első századának, mert mindazok a képes folyóiratok, melyek e folyóirat életében és még évek múlva is keletkeztek, nemcsak hogy semmi újat nem hoztak, de mélyen alatta maradtak.

Az *Orpheus*. Eggy hónapos irás a józan gondolkozásnak, igazabb izlésnek és Magyar történeteknek elősegéllésére, melyet Kassán indított 1790 jan.-ban Széphalmy Vintze (Kazinczy Ferenc), félesztendőnél valamivel hosszabb élettartama alatt mindössze két képet hozott (1792. aug.); pedig Kazinczyról köztudomású literátori, szervezői képessége és tevékenysége a műpártolás terén. 1789-ben, folyóirata megjelenését megelőzően, a közönség tudomására hozta, hogy folyóirata minden kötete elé szándékozik «valamely magunknak, vagy literátorunknak képét hozni. Egyebek a vevők (előfizetők) számától s a további környülállásoktól függenek (Kassa, dec.)»[212] Illusztráció szempontjából azonban éppen a «környülállásokban» van a hiba: abban az időben nem voltak Pesten megfelelő réznyomtatók, a bécsi képrendeléseket sem teljesítették pontosan időben és kívánságnak megfelelően. Az Orpheus első kötetéhez Kazinczy a főkancelláriusnak, Pálffy Károlynak képét szerette volna mellékelni, de «képe Bétsből el nem érkeze, és igy azt a vevők tsak a következő hónap darabjával fogják kaphatni.»[213] — mentegetődzött szerkesztői üzenetében. Az átkölcsönzött kép egy hónapi késedelemmel érkezett meg s pontosan megegyezik a Merkur von Ungarnban megjelent és általunk ismertetett rézmetszettel. «A második kötet elibe báró Rádaynak képe fog tétettetni.»[214] — figyelmezteti Kazinczy olvasóit. Ez az illusztráció feliratában variánsa a Görögék által a Hírmondóban mellékeltnek. A körkereten lévő felirat: Senior Gedeon Comes de Ráda. Aet. Ann. LXXIX., az arckép alá rajzolt táblán lévő: Melius latebam procul ab Invidiae malis remotus — ubi liber animus — mihi semper vocabat, studia recolenti mea. Seneca. Pálfy főkancellárius képének közlése a méltóságos pártfogó tiszteletének barokkos kifejezése volt. Rádayét azért közölte az Orpheus, mert többszörös munkatársa volt és róla szóló cikk is jelent meg benne. Ez utóbbi arckép hitelességét is szavatolta Kazinczy: «tökéletesen hasonlító volta felől felelhetek»[215] — írta az Orpheusban. Kazinczy volt az ugyanis, aki 1780 táján Klimes festőművészt Kassára hívta, hogy fesse

meg Baróti Szabó Dávid képét. Innen kerül Klimes Pécelre Ráday képének megfestésére. Kazinczynak tehát alkalma volt a képet látni és összehasonlítani az ábrázolttal.

Az *Urania*, Kármán Józsefnek 1794 szeptemberében, Pesten megindított lapja 1795 ápr.-ig 5 illusztrációval «kedveskedett» olvasóinak. Igen szép rézmetszet a kötetek címképe is. Ez utóbbi, valamint az említettek szignatúra nélküliek, az irodalom az «ismeretlenek» között tartja őket nyilván.[216] A Nem vagyok a minek látszom lenni feliratú novellát illusztrál.[217] A legkisebb légy-madár a kis kolibri, a Kolibri c. természetrajzi cikkhez készült. Az első csinos, tiszta metszet, a második színezett, szintén tetszetős, jó kéz munkája. Mindkettő az első kötetet díszíti. Az Urania legszebb metszete a Csak azok esmérték, akik itt maradtak, hogy ötet sirassák feliratú, Kármán Fanni c. novellájához készült; Fannit ábrázolja igen költői módon: sziklába helyezett ovális alakú kőtáblára van «vésve» az oldalnézetű mellkép. A vállaira hulló, finom fürtöket szalag fogja át. Az arc szép és megható, az eszménykép arca. Az egyszínű metszetnek rajzolója és metszője jó, azonban a réznyomtatással, a nyomda technikai felszerelésével lehetett baj. Panaszolja is Kármán: «Történetből (történetesen) a rézmetszések az első kötetben rosszacska papirosra nyomattak le, ezeket az esztendő végén olvasóinktól kiváltjuk, tisztább és szebb nyomásokért.»[218] Úgy látszik a réztábla, a lemez jó volt, mert a szerkesztő nem a metszőt hibáztatja. A Fanni-arckép is az első kötetben jelent meg. — A második kötet Lerajzolása egy uj kandalló kementzének feliratú rézmetszete a hasonló című cikk mellett áll. Ugyanebben a kötetben található A sikertelen munka c. kotta rézmetszete. E metszetek valamennyien egy mester kezére vallanak. A metszetek előállíttatása Kármánnak is nagy gondot okozott.[219] — Újat e téren az Urania sem tudott alkotni.

A *Literärischer Anzeiger für Ungern* — Pest. 1798. jan. 4.—1799. dec 31. — Schedius Lajos lapja tulajdonképpen csak egyetlen illusztrációja miatt érdemel említést, Klein Henrik pozsonyi zenetanárnak korszakalkotó találmányát, a billentyűs harmonikát mutatja be. Felirata: Heinrich Kleins Tasten Harmonica in Pressburg. Szignatúrája: «Weinmann sc. Pressburg 1799.» A rézmetszet két ábrában mutatja be a hangszert: a. belső szerkezet, b. keresztmetszetben és teljes kiképzésében. A kép a hasonló című cikkhez készült, mely megvédi Klein találmányát a brünni Bartl tanáréval szemben, aki magának vitatja a prioritást.[220]

Az *Ofner und Pester Zeitung*, 1800—1845., nem illusztrált folyóirat, tipikus példája azoknak a lapoknak, melyeknek szerkesztői a képpel nem cikket kívántak magyarázni, gondolatokat kifejezni, hanem csalogató ajándékul szánták a «kedves olvasónak.» Schickmayer Jakab, az induló lap szerkesztője siet is ezt előfizetőinek tudomására hozni: «Das schon einigmal gemachte Versprechen, wegen der Herausgabe eines Kupferstiches, ist der Unternehmer endlich im Stande zu erfüllen. Er hat hiezu um seine Leser zu verbinden, das Bild unserer geliebten Erzherzogin und Gemahlin Sr kgl. Hoheit des Reichspalatins gewählt. Eingetrettene, nicht zu haben geweste Hindernisse, verzögerten immer die Arbeit dieses jetz fertigen Kupferstiches und waren der Erfüllung des Versprechens im Wege.»[221] A semmitmondó és bosszantó udvariassággal ígérgető cikket, mely ugyanakkor nem késik a nádor felé is hajbókolni, azzal zárja a szerkesztő, hogy a készülő rézmetszet értéke és szépsége kárpótolni fogja a tisztelt előfizetőket próbára tett türelmükért. E dec. 7-ről kelt jelentést csak a következő évben, 1801. jan. 1-én követi tett a szerkesztői üzenet szerint, a képet azonban nem sikerült ennek ellenére sem az újságban

megtalálnunk.[222] Talán csak kibúvó volt az elküldött képről szóló, újabb értesítés, mert még ezen év nov. 26-án Schickmayer megint megígéri ugyanazt a képet: «Um auch seinem einmal gegebenen Versprechen pünktlich nachzukommen, wird der Unternehmer allen seinen respektvollen Herrn Zeitungsabnehmern zum Neuenjahre mit dem schön gestochenen Bildnis einer allgemein geliebten, hohen Person ein Geschenk machen, welches seiner Überzeugung nach mit wahrem Vergnügen aufgenommen werden wird.»[223]

Ez a süket ígérgetés: «majd megkapod újévre, meg leszel az ajándék szépségétől, értékétől hatva» — nem ismétlődik meg többé az újságban, természetesen kép sem kerül bele.

A rézmetszettel illusztrált folyóiratok ilyen elapadása egyben összefügg azzal is, hogy technikája a 18. század végére fejlődése utolsó fázisához érkezett. Az a korszak, melynek keretén belül bemutattuk a képes folyóiratokat, a 18—19. század fordulója, tulajdonképpen a magyar sokszorosító grafika egyik legfontosabb korszaka, legnagyobb képviselőit pedig éppen Görögék nevelték, hajlandóságuk mellett az ő befolyásukra választották ezek a művészek élethivatásul a rézmetszés művészetét, folyóiratok illusztrálását. Az új korszak az illusztrált folyóiratok életében a 19. század első felének utolsó éveiben jelentkezik az új grafikai eljárással, a kőnyomással egyetemben. A könnyűszerrel elsajátítható, olcsó technika Európaszerte a polgári művészi törekvések egyetemleges területévé válhatott annál is inkább, mert ez a kor és társadalma már közvetlenebb és a barokkos sallangtól, klasszicista szimbolikától mentes kifejezési formát követelt. Mindamellett a litográfiák előképei, az új technikának és stílusigényeknek megfelelő módosításokkal éppen korszakunk rézmetszetei voltak.

*

Kibontakozott előttünk a folyóiratillusztráció első korszaka, jelentősége és további fejlődésének útja. A folyóiratillusztráció története elfoglalta helyét a haladó tudományban. A magyar kezdetek körvonalazása után felsorakoztatva a magyar illusztrált folyóiratokat, egyben helyüket is kijelöltük a hazai kutatás terén. Valamennyi ismertetett képeslap között vitathatatlanul Görögék lapja foglalja el a vezető és útmutató szerepét; ha illusztrációinak helyébe új technika is lép, a képes újságok elvi és gyakorlati szerkesztési módját nálunk hosszú időre kijelölte. Görögék folyóirata a jelenségek politikai értékét, történelmi helyét fejezi ki minden írásban és képben. Sajtótörténészek, történészek sokszor hangoztatták, hogy főrangú mecénások pénzelték a lapot: a lap azonban tekintélyéből, szellemi fölényéből, függetlenségéből és szerkesztőinek a nemzeti haladás hitébe helyezett meggyőződéséből élt. Szerkesztőségében valami meghittség uralkodott; akiket Görögék körükbe engedtek — írót vagy művészt — azt családtagnak tekintették, egyazon eszmék, érdekek terjesztőjének és harcosának. De minden sorért, mely lapjukban megjelent, helyt kellett állniuk. Hazugságot, hanyagságot, lazaságot Görögék soha, senkinek nem bocsátottak volna meg. Számukra képeslapjuk egyértelmű volt az idővel, melyben éltek, személyükhöz, vagy nem ahhoz fűződő élmény, minden egyformán fontos, érdekes és közlésre alkalmas volt, mert koruk társadalmát tükrözte. Számon akartak tartani mindent, birodalmon belül és kívül, de elsősorban olyant, ami hazájukra nézve fontos és előremutató: külországok véleményét, a titkos és nyílt forrongásokat, azt is, ami egy-egy jobbágykunyhóban történik. Úgy néztek tájat, embert, háborút, eseményt, ahogy szemtanúhoz illik és úgy írták, rajzoltatták meg, mint akiknek egy

későbbi utókornak minderről be kell számolniuk. Vérbeli újságírók voltak egész alkatukban, természetesen a 18. sz. emberének módján. Mint ma, ők is ismerni akarták anyagukat: az események középpontjában helyet foglaló embert, végső fokon a viszonyt, mely kortársaikat koruk társadalmában egybefűzte. Lapjuknak tulajdonképen igazi tárgya nemzetük, társadalmuk élete és léte. Újságuk 27 kötetét átlapozva, színes legyezőként bomlik szét előttünk letűnt századok világa, írásuk, képeik a kor hangjává és emberévé elevenednek.

Mint minden jó újságírás, Görögéké is agresszív. Még akkoris, ha helybenhagynak, beleegyezően bólogatnak eseményre, jelenségre; ha kell tudnak leleplezni is.

Rieder János megfestette Görög Demeter arcképét (50. kép). Az arc mindenesetre kifejezi a bölcs embernek azon heroizmusát, melyre akkor van szüksége, ha minden áron: a legnagyobb akadályok és veszélyek közepette is, az eszme fegyverével küzdeni akar nemzete, sőt az emberek nagy családjának fennmaradásáért.

[1] *Vayer L.:* A történeti művek illusztrálása. Bp. 1938. 10—12. old.
[2] Hasznos Mulatságok. 1820. II. köt. 9—11. old.: Ikonológia.
[3] *Febr, H.:* Massenkunst im 16. Jahrhundert. Berlin 1924. — *W. Stieve:* Das Bild als Nachricht. Berlin 1933. — «Illustrierte Zeitschriften» a Lexikon des Gesamten Buchwesens 2. köt.-ben, 147—148. old. — *Dezsényi B.:* Az első magyar képes hetilap. Bp. 1940.
[4] *Mályusz E.:* Sándor Lipót főherceg nádor iratai 1790—5. Bp. 1926.
[5] Az általunk vizsgált illusztrált folyóiratok bibliográfiai adatait lásd a jegyzetek után. Az általunk vizsgált illusztrációk katalógusa kiadásra készül.
[6] Id. folyóirat, 1781. szept. 6.
[7] Id. folyóirat, 1872. Belső borítólap: Anzeigen.
[8] Id. folyóirat, 1783. 242—243. old.
[9] v. ö. *Valjavec Fritz:* Karl Gottlieb von Windisch. Bp. 1936. 43. old. — Magyar művelődéstörténet. Bp. év n. III. 193, 640. old. Mindkét mű a XVI. századbeli magyar kocsitípusról szólva, Cornides cikkét idézi forrásként.
[10] Merkur von Ungarn. 1786. 7. sz. borítólapjának belső old.
[11] *Pataky D.:* A magyar rézmetszés története. A XVI. századtól 1850-ig. Bp. 1951. c. művében nem említi Bindernek ezt a metszetét, v. ö. 82—86. old.
[12] Merkur von Ung. 1786. 12. sz. 84—89. l.: Verzeichnis der patriotischen Pränumeranten auf diesen Jahrgang des Merkurs.
[13] Merkur von. Ung. 1786. 5. sz. 517—522. old.
[14] v. ö. *Dezsényi B.:* A magyar hírlapirodalom első százada (1705—1805). Bp. 1941.
[15] Magyar Kurir. 1788. ápr. 30. 34. sz. 358. old.
[16] Magyar Kurir. 1789. jan. 10. 3. sz. 27-28. old. jan. 21. 6. sz. 70–71. old., jan. 24. 7. sz. 83–84. old.
[17] Lásd a Történeti Múzeum Képcsarnokában T. 330. jelzet alatt.
[18] Id. folyóirat. 1788. címlap és 1. sz. között: An die Leser.
[19] Pollencig Józsefre v. ö. *Vayer L.:* Pesti mester budai látképe a rokokó idejéből. Bp. 1947. 3. sz. 95. old.
[20] Id. folyóirat 1789. febr. 21. 191—192. old., jún. 2. 544. old., dec. 31. 15—16. old., 1790. jan. 5. 8. old., 1791. febr. 23. 120. old., márc. 30. 200. old., ápr. 9. 224. old., jún. 25. 388. old.
[21] Id. folyóirat. 1788. 657—658. old.
[22] Hadi és Más Nevezetes Történetek: Tudósítás a megjelenésről. 4. old. A további idézetekben a folyóirat címét HT monogrammal rövidítve jelöljük.
[23] HT. 1791. szept. 9. 330. old.
[24] HT. 1791. jan. 14. 43—44. old.
[25] HT. 1791. ápr. 12. 455. old., ápr. 29. 526. old.
[26] HT. 1791. jún. 3. 700. old.
[27] HT. 1791. márc. 15. 328. old.
[28] HT. 1791. szept. 27. 413—414. old.
[29] HT. 1791. okt. 9. 454. old.
[30] HT. 1791. dec. 16. 782. old.
[31] HT. 1791. okt. 28.
[32] Magyar Hírmondó. Bécs. 1800. XVIII. szakasz. 265. old. — A további idézetekben a folyóirat címét MH monogrammal rövidítve jelöljük. — v. ö. még: *Márton J.:* Görög Demeter... életleírása... Bécs 1834., *Molnár J.:* Görög Demeter. Debreceni Szemle. 1938. 684. old.,

Kállay F.: Emlékbeszéd Görög Demeter tiszteletbeli tag felett. M. Tud. Társaság Évkönyvei. 1834. 177. old., Vasárnapi Újság. 1894. 3. sz. 38—39. old., *Hajnal I.:* Görög Demeter az Esterházyaknál. Irodalomtört. Közl. 1927. 115. old.

[33] HT. 1791. jan. 25. 89—95. old.

[34] *Révai M.:* Planum erigendae eruditae societatis hungaricae. Viennae 1790. idézi: Csaplár Benedek: Révai Miklós élete. Bp. 1881—1889. 3. köt. 196. old. «Quia intenderet Societas exactam et nitidam Librorum Hungaricorum in sua Typographia exprimendorum editionem, imaginibus etiam, variisque ornatibus, gustu delicatiore et opere curatiore cupro incisis, ad exemplum aliarum gentium, tanto et elegantiorem et acceptiorem reddere: cuperet itaque et Incisorem proprium artis suae egregie peritum habere. Et hoc quidem pro iis, quae esset laboraturus, suam iustam semper obtineret mercedem: traheret nihilominus et fixam insuper annuam pensionem; ut hoc potiore nexu magis ad Societatem pertineat, obligeturque iuvenes Hungaros, quos natura ad hanc artem optiores finxisset, nostrae ad huc Genti non satis notam, et in ea quam fidelissime erudire».

[35] V. ö. idézett Tudósítás a megjelenésről.

[36] T. i. még nincs megkoronázva.

[37] HT. 1790. márc. 5. 344. old., márc. 12. 358—360. old.

[38] *Rózsa Gy.:* Czetter Sámuel. Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve. 1952. 97—139. old.

[39] MH. 1793. III. szakasz. ápr. 2. 451—452. old.

[40] Kiskunfélegyházi Kotzka azonos Kosztka István XVIII. sz.-i festőművésszel.

[41] Erdődi regimentje v. ö. HT. 1789. júl. 3. XVI.old. 1789. júl. 14. 19—26. old. Wurmser regimentje v. ö. HT. 1791. nov. 11. 624. old., Pálffy gránátérosai v. ö. HT. 1789. aug. 21. 165—168. old. Eszterházy Miklós gránátérosai v. ö. 1789. szept. 25. 248. old. Károlyi gránátérosai v. ö. HT. 1790. jan. 19. — Eszterházy Antal gránátérosai v. ö. HT. 1791. aug. 9. 192. old.

[42] Tudósítás a nemes magyar hazához. Bécs. 1789. dec. 11. — A HT. 1789. évf. végéhez kötve.

[43] A császár lovasregimentje v. ö. HT. 1789. szept. 11. 207—219. old., 224. old. — Első székely regiment v. ö. 1789. dec. 18. 672. old. Második székely regiment v. ö. 1791. okt. 12. 480. old

[44] Főherceg Ferdinánd regimentje v. ö. HT. 1789. szept. 25. — gróf Gyulay Sámuel regimentje v. ö. HT. 1789. jan. 12. 64. old.

[45] HT. 1791. márc. 22. 357. old.

[46] HT. 1789. júl. 28. 79—80. old., 1789. aug. 14. 126—128. old., 1789. nov. 27. 559—560. old., dec. 4. 590—592. old.

[47] *Révay J.:* Kölcsey Ferenc. — Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1949. 27. old.

[48] *Pataky* id. mű, 94—95. old.

[49] HT. 1789. szept. 25. 301—304. old. 1791. dec. 9.

[50] HT. 1790. jan. 5. 30—32. old.

[51] HT. 1790. dec. 17. 760. old., dec. 31. 829—831. old.

[52] S. Masscini 1789-ben keletkezett színezett rézmetszetének kicsinyített másolata. v. ö. *Rózsa* id. cikk, 119. old.

[53] *Pataky:* id. mű, 78. old.

[54] HT. 1790. szept. 3.

[55] HT. 1789. dec. 11. 639—640. old.

[56] Idézett folyóirat, 3. sz. 20. old.

[57] Idézett folyóirat. 1798. 25. sz.

[58] Bécsi Magyar Hirmondó. 1803. 23. szakasz. márc. 25. 373—376. old. — A Magyar Átlást szükségessé tette az a tény, hogy a Mappa Josephinat nem lehetett egységes magyar atlaszként használni, t. i. már 1792-ben megkísérelték egyes sekcióit összeilleszteni, azonban nem sikerülhetett, mert a területek felvétele nem készült egységes terv alapján.

[59] HT. 1789. nov. 10. 494—496. old.

[60] A Kolonicsoknál, az Eszterházy-családnál, 1803-tól Ferenc császár fiainak lesz a nevelője.

[61] *Pataky*, id. mű, 95. old.

[62] HT. 1790. jún. 18. 776. old.

[63] HT. 1789. okt. 23. 397—400. old. — *Pataky* id. mű, 78. old.

[64] HT. 1791. júl. 29. 144. old.

[65] HT. 1791. jan. 11., jún. 17. 765—768. old.

[66] HT. 1791. jún. 28. 812—813. old.

[67] HT. 1789. okt. 16. 381. old.

[68] HT. 1789. okt. 23., 1789. nov. 27. 556—558. old., 672—675. old.

[69] HT. 1790. febr. 2. 145—151. old., febr. 12. 193—197. old., ápr. 23., aug. 24. 241—243. old.

[70] Der Neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen. 1789. dec. 5. 1384—1385. old.

[71] Orpheus. 1790. I. köt. 87—88. old. Literatori tudósítások.

[72] *Pataky*, id. mű. 259. old.: Ismeretlenek c. fejezetben foglalkozik e metszettel, nem tudva a mesterek nyomára jönni.

[73] Stempl alatt értendő az 1789-ben, Ausztriában bevezetett 1 krajcáros újságadó, mely hivatva volt az újságok gyors terjedését meggátolni. A Bécsben megjelenő magyar lapokat is sujtotta.
[74] HT. 1789. nov. 27. 556—558. old.
[75] *Vitéz M.*: Versbefaragott magyar szobrok. Szabad Művészet. 1949. 2—3. sz. 120—122. old.
[76] HT. 1789. dec. 4. 596—597. old., júl. 23., júl. 27.
[77] HT. 1790. III. szakasz, a folyóirat végén: «Intés a könyvkötőhöz.» Ezt a szerkesztők a folyóirat minden évfolyama önálló szakaszának végéhez csatolták, hogy az illusztrációk elhelyezését a folyóirat bekötésekor megfelelő sorrendben biztosítsák. Az «Intés» a metszeteket cím szerint és az elhelyezés számrendjében sorolta fel.
[78] HT. 1791. jún. 7. 720. old.
[79] HT. 1790. máj. 21. 656. old.
[80] HT. 1790. máj. 4.
[81] HT. id. hely, 648. old.
[82] HT. 1790. febr. 282—286. old., márc. 19. 354—356. old., nov. 19. 632. old. — v. ö. Révay Péternek 1732-ben, a koronáról kiadott könyvét. — *Pataky*, id. mű. 26. old., az 1732-ben Commentarius Petri de Réwa... de Sacra Regni Hungariae Corona Tyrnaviae 1732 címen megjelent műnek a magyar koronáról való metszetét Prokesnek tulajdonítja, holott szignatúrája: «Andreas et Joseph Schmuzer sc. Vie.» Prokes Márton Schmutzer után készített metszete ugyanezen mű 1748-ban megjelent kiadásában található, szignatúrája «Martin Prokes scul: Tyrnaviae 1735.» Prokes változtatott valamit sajátján: elhagyta a Schmutzerén — lent kétszélen és középen — található címereket és megváltoztatta a metszet alsó mezőnyébe elhelyezett feliratot.
[83] HT. 1790. II. szak. 317. old.
[84] HT. 1791. máj. 27. 672. old.
[85] Orsz. Széchényi Könyvtár. Kézirattár. Quart. lat. 43. 15. köt. 168—169. old., 51—52. old. — 43. 14. köt. 144. old., 20. köt. 113—114. old., Orsz. Levéltár. Egyetemi Nyomda iratai. 1805/6. 594. sz., 1804/5. 286. sz., 1806/7. 300. sz.
[86] HT. 1790. márc. 30. 424. old.
[87] Pataky id. mű helytelenül Czetternek tulajdonítja. 95. old.
[88] MH. 1792. nov. 30. 808. old.
[89] A metszeten lévő Hongraise hibás metszésből ered.
[90] MH. 1792. II. szak. dec. 1. 936. old.
[91] MH. 1792. okt. 9. 542. old.
[92] MH. 1793. 386—387. old.
[93] Gondolunk itt Kostyál Ádám pesti szabómesternek ötletére: a Reform 1848. máj. 30-i sz.-ban, a 64. old. után befűzött színes illusztrációira, mely a főpapság és az alsópapság számára tervezett ruhákat mutat be; a magyaros viseletekkel Kostyál a konzervatív, talpig érő, szoknyás papit kívánta felcseréltetni. A képhez meggyőző erejű cikket is közöltek.
[94] HT. 1790. jún. 8. 727. old.
[95] HT. 1789. júl. 109. old., 1790. jún. 8.
[96] HT. 1790. aug. 24. 234—235. old., okt. 5. 417. old.
[97] HT. 1790. nov. 2. 55. old., nov. 5.
[98] HT. 1790. nov. 26. 663—664. old., nov. 30. 665—666. old.
[99] HT. 1790. dec. 7. 712. old.
[100] HT. 1790. dec. 7. 712. old.
[101] Artaria bécsi rézmetsző- és műkereskedővel Görög Demeter műpártolása révén szorosabb kapcsolatban állott. — v. ö. levelezését: Görög Demeter rokonához, Ürményi Ürmérsoginé Komjáthy Annához. Bécs. 1794. febr. 7. — OSZK Kézirattár.
[102] HT. id. hely. 743—744. old.
[103] HT. 1791. márc. 8. 296. old.
[104] HT. 1790. III. szakasz. 656—658. old.
[105] MH. 1792. szept. 17. 264. — A koronát, jogart és országalmát párnára helyezve ábrázolta.
[106] HT. 1791. febr. 4. 147. old.
[107] HT. 1791. nov. 11. 609—610. old., dec. 30. 838—840. old., MH. 1792. jan. 3. 16. old., febr. 10. 193—201, 208. old., febr. 14. 209—212. old., febr. 21. 253. old., márc. 30. 464. old., ápr. 3. 477—480. old.
[108] Görög D. is szabolcsmegyei születésű volt.
[109] HT. 1791. máj. 10. 569—576. old.
[110] MH. 1792. máj. 22. 736. old.
[111] HT. 1791. jan. 11. 24. old., máj. 17. 616. old.
[112] HT. 1791. aug. 23. 256. old.
[113] *Pataky* id. mű 79. old. — *Decsy* id. mű 576 és 577 lev. között.
[114] HT. 1791. jún. 28. 809. old., júl. 5. 32. old., dec. 30. 835—836. old.

[115] HT. 1791. márc. 22. 345. old., máj. 31. 673—674. old., jún. 21. 783—784. old., jún. 3. 691. old., jún. 28. 809. old.
[116] HT. 1791. szept. 2. 303—304. old., MH. 1796. febr. 12. 200. old., 1800. jún. 27. 848—849. old.
[117] MH. 1791. I. szakasz. 1—6. sztl. old.
[118] MH. 1792. aug. 22. 920. old., febr. 28. 297—300. old. Toldalék.
[119] MH. 1792. szept. 24. 283. old., okt. 9. 552. old.
[120] MH. 1794. nov. 25. 728. old., dec. 2. 761—764. old. Toldalék. — júl. 1. 11. old.
[121] MH. 1792. 968. old. után 22 sztl. levél., 1793. márc. 5. 324. old., nov. 5. 648. old. — *Pataky* id. mű a Mária Terézia metszetet, nem tudva a monogrammot feloldani, az ismeretlenek között tartja nyilván. v. ö. 259. old.
[122] MH. 1792. I. szakasz. 23. sztln. levél.
[123] MH. 1792. I. szakasz. 1—6. sztln. levél.
[124] MH. 1792. dec. 7. 834. old.
[125] Id. folyóirat, 1794. főcímlapja előtt., 1795. főcímlapja előtt.
[126] MH. 1792. jan. 13. 72. old., febr. 24. 280. old., máj. 11. 680. old., 1793. III. szakasz 940. old. után 22—23. sztln. levél., febr. 15. 212. old., dec. 3. 784. old., dec. 31. 936. old., 940. old. 1794. jún. 27. 950. old.
[127] MH. 1795. jún. 9. 772. old., 1800. nov. 7. 599—600. old.
[128] MH. 1793. jún. 4. 788. old., jún. 18. 876. old.
[129] MH. 1793. dec. 3. 936. old., 1797. 11. szakasz főcímlapja előtt.
[130] MH. 1800. máj. 30. 721—722. old., jún. 27. 850. old.
[131] MH. 1793. aug. 2. 183. old.
[132] MH. 1793. jún. 4. 773—776. old.
[133] MH. 1793. júl. 26. 113. old.
[134] MH. 1794. máj. 27. 799. old., júl. 11., 1799. szept. 27. 421. old.
[135] MH. 1794. aug. 22. 264. old., nov. 7. 618. old., 1795. júl. 4. 54. old.
[136] *Rózsa Gy.:* Czetter Sámuel. — A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség évkönyve 1952. Bp. 1953. 120—121. old.
[137] MH. 1794. márc. 14. 372. old. Toldalék. — 1794. okt. 10. 479—480. old.
[138] MH. 1799. dec. 13. 784. old., dec. 20. 816. old., 1800. febr. 11. 208. old.
[139] MH. 1800. ápr. 25. 546. old., máj. 9. 626., 628. old., máj. 30. 721—722. old.
[140] MH. 1800. máj. 30. 721—722. old., jún. 3. 737—738. old., jún. 27. 850. old.
[141] MH. 1801. febr. 13. 224. old.
[142] MH. 1801. máj. 12. 624. old., jún. 2. 718—720. old.
[143] MH. 1801. máj. 29. 704. old., aug. 25. 280. old.
[144] Ezen térképek közül a folyóiratban egyet sem sikerült megtalálnunk, csupán a lap utalására támaszkodunk: MH. 1799. máj. 24. 663—670. old., jún. 11. 748—750. old., okt 8. 479. old. 1801. jún. 2. 718—720. old., e térképcsoport valamennyi tagjával foglalkozik. — Különös tekintettel Egyptomra: MH. 1798. dec. 4. 716—718. old., dec., 22. 764—766. old., 1799. jún. 4. 718. old., jún. 18. 780—782. old., jún. 21. 798. old., jún. 28. 837—838. old., szept. 13. 368. old., dec. 31. 855—856. old.
[145] MH. 1792. szept. 3.
[146] *D. Szemző P.:* Táncsics Mihály 48-as lapja, a Munkások Ujsága. — Irodalomtörténet. 1952. 3—4. sz. 483. old.
[147] MH. 1792. aug. 5. 258. old.
[148] MH. 1792. febr. 14.
[149] MH. 1793. jan. 25. 122—124. old.
[150] MH. 1793. máj. 24. 739—740. old.
[151] MH. 1793. dec. 3. 784. old.
[152] MH. id. hely. 287—288. old.
[153] *Pataky* id. mű 376. old. nem állapította meg, hogy Gerstner melyik mű illusztrálására használta fel metszetét, Gerstner ismertetésénél sem közöl semmit a metszetről.
[154] MH. 1794. ápr. 8. 500—501. old., nov. 30. 803—804. old.
[155] MH. 1794. szept. 30. 435. old., nov. 11. 659. old., dec. 2. 760. old., dec. 26. 880. old., dec. 29. 879—901. old.
[156] Id. folyóirat márc. 1. 96. old.
[157] MH. 1795. ápr. 7. 473—474. old.
[158] MH. 1801. okt. 2. 457—459. old.
[159] Honművész. 1834. jún. 8. 364. old.
[160] MH. 1792. nov. 5. 531—532. old.
[161] Közlöny. 1848. aug. 31.
[162] *Saboul A.:* A francia forradalom. Bp. 1949. 129. old.

[163] A magyar jakobinusok iratai. 3. köt. Sajtó alá rendezte *Benda K.* Bp. 1952. 368. old. — Magyarország újabbkori történetének forrásai.
[164] *Benda*, id. mű, 2. köt. 779—780. old.
[165] *Benda*, id. mű, 2. köt. 780—781. old.
[166] Görög D. levele Ürményiné Komjáthy Annához idézve.
[167] MH. 1795. jan 9. 54—56. old.
[168] MH. 1795. jan. 13. 67—71. old., máj. 26. 711—714. old.
[169] Az első elítéltnek, Sigraynak kivégzésekor, háromszor sujtott le rá a budai, öreg hóhér, míg fejét vette.
[170] MH. 1795. jún. 2. 739—740. old.
[171] MH. 1795. dec. 8. 768. old.
[172] MH. 1795. dec. 29. 852—855. old.
[173] MH. 1796. ápr. 22. 528. old.
[174] MH. 1796. jún. 3. 719—722. old.
[175] MH. 1792. aug. 24. 301—302. old. Toldalék.
[176] MH. 1794. dec. 30. 892—895. old.
[177] MH. 1799. júl. 16. 80. old.
[178] MH. 1794. dec. 30. 892—895. old.
[179] *Pataky*, id. mű 79. old. Berkennél nem említi Szabolcs vármegyét.
[180] MH. 1795. nov. 17. 668—670. old., dec. 29. 855—856. old.
[181] MH. 1794. dec. 30. 892—895. old.
[182] MH. 1795. dec. 14. 769. old., 1796. jan. 15. 71—72. old.
[183] Kazinczy Ferenc levelezése. Kiadta *Váczy J.* Bp. 1890—1927. III. köt. 27. old.
[184] v. ö. *Márton J.*: Görög Demeter... id. mű.
[185] MH. 1801. okt. 20. 551—552. old.
[186] MH. 1801. dec. 29. 868—870. old.
[187] MH. 1793. okt. 18. 550—551. old., 1795. okt. 20. 544. old., 1796. aug. 9. 188. old.
[188] MH. 1799. dec. 31. 843. old.
[189] MH. 1800. máj. 20. 674. old., aug. 5. 161. old., 1801. júl. 7. 38—40. old.
[190] MH. 1793. jún. 14. 860. old. Toldalék.
[191] MH. 1796. jan. 8. 25—26. old.
[192] MH. 1801. jún. 16. 796. old.
[193] MH. 1802. júl. 16. 73. old.
[194] MH. 1795. máj. 21. 652. old.
[195] MH. 1799. ápr. 16. 487—488. old.
[196] HT. 1791. máj. 24. 652. old.
[197] HT. 1791. máj. 17. 603—604. old. — Ma: «Parforce-vadászat holdfénynél» néven.
[198] MH. 1799. ápr. 5. 424—425. old.
[199] MH. 1796. márc. 4. 294. old.
[200] MH. 1792. ápr. 6. 486. old.
[201] MH. 1792. okt. 9. 541. old.
[202] MH. 1793. jan. 4. 27. old., 1797. okt. 31. 572. old., 1800. nov. 14. 626—627. old.
[203] MH. 1801. máj. 1. 567. old.
[204] HT. 1790., 1791. évf.
[205] MH. 1801. aug. 11. 185—186. old.
[206] HT. 1791. évf. V. szakasz végén.
[207] MH. 1792. júl. 27. 147. old.
[208] HT. 1790. máj. 21.
[209] MH. 1803. febr. 15. 185—186. old.
[210] V. ö. a 206. sz. jegyzet mellett, Magyar Kurir. 1803. ápr. 1. 403—404. old.
[211] MH. 1803. márc. 29. 397—400. old., 1800. aug. 22. 248. old., aug. 29. 265—268. old.
[212] Orpheus. 1790. I. köt. 10. old. Bevezetés.
[213] Orpheus. 1790. I. köt. belső borítéklapján.
[214] Orpheus. 1790. jan. borítékján.
[215] U. o.
[216] *Pataky*, id. mű. 258—259. old.
[217] A novella címe: Az által változott törpe. Szerző nélkül.
[218] Urania. 1795. II. köt. címlap hátoldalán.
[219] MH. 1794. máj. 23. 774. old. Híradás az Urániáról.
[220] Literärischer Anzeiger für Ungern. 1799. márc. 7. 44. old.
[221] Ofner und Pester Zeitung. 1800. dec. 7. 1218. old.
[222] Ofner und Pester Zeitung. 1801. jan. 1. 16. old.
[223] Ofner und Pester Zeitung. 1801. nov. 26. 1157—1158. old.

Ungrisches Magazin. Pozsony. 1781—1787. 8r. Megj. negyedévenként. Szerk. Windisch Károly Gottlieb. K. Lőwe Antal. — Folytatása:

Neues Ungrisches Magazin. Pozsony. 1791—1792. 8r. Megj. negyedévenként. Szerk. Windisch Károly Gottlieb. K. Schauff.

Merkur von Ungarn, oder Litteraturzeitung für das Königreich Ungarn und dessen Kronländer. Pest. 1786—1787. 8r. Megj. havonként. Szerk. és K. Kovachich Márton György. Ny. Lettner, 1786: Egyetemi ny. 1787: Trattner J.

Magyar Kurir. Bécs. 1786—1828. 8r., 1813: 4r. Megj. hetenként kétszer. Szerk. és K. Szatsvay Sándor, 1793: Decsy Sámuel, 1798: Decsy Sámuel és Pántzél Dániel, 1828: Márton József. Ny. Siketnémák nyomdája, Haykul.

Der Neue Kurier aus Ungarn von Kriegs- und Staatssachen. Pest. 1788—1799. 8r. 1791: 4r. Megj. hetenként kétszer, 1788: hetenként háromszor. Szerk. Moll Jeromos, 1797: Haliczky András. K. Trattner Mátyás és Moll Jeromos, 1797: Hanauer Lőrinc. Ny. Trattner Mátyás.

Hadi és Más Nevezetes Történetek. Bécs. 1789—1791. 8r. Megj. hetenként kétszer. Szerk. Görög Demeter és Kerekes Sámuel. Ny. Hummel J. D. Folyt.:

Magyar Hirmondó. Bécs. 1792—1803. 8r. Megj. hetenként kétszer. Szerk. és K. Görög Demeter és Kerekes Sámuel, 1800: Görög Demeter és Sándorffy József, 1801: Görög Demeter és Márton József, 1802: Görög Demeter és Császár József. Ny. Hummel J. D. 1800: Schmidt M. A. 1801: Polack J. 1802: Haykul A. 1803: Pichler A.

Orpheus. Eggy hónapos írás, a józan gondolkozásnak, igazabb izlésnek és Magyar történeteknek elősegéllésére. Kassa. 1790. 8r. Megj. havonként. Szerk. Széphalmy Vintze (Kazinczy Ferenc.) Ny. Landerer Mihály.

Urania. Pest. 1794—1795. 8r. Megj. negyedévenként. Szerk. és K. Kármán József, Pajor Gáspár. Ny. Gottlieb A.

Litterärischer Anzeiger für Ungarn. Pest. 1798—1799. A Neuer Kurier aus Ungarn melléklapja. 4r. Megj. hetenként. Szerk. Schedius Lajos. K. és ny. Hanauer Lőrinc.

Ofner und Pester Zeitung. Buda. 1800—1845. 4r. 1837: 2r. Megj. hetenként kétszer. Szerk. Schickmayer Jakab, 1810: Röslerné Schickmayer Jozefa, Janisch József K. Schickmayer Jakab, 1810: Röslerné Sckickmayer Jozefa, Ny. Egyetemi ny.

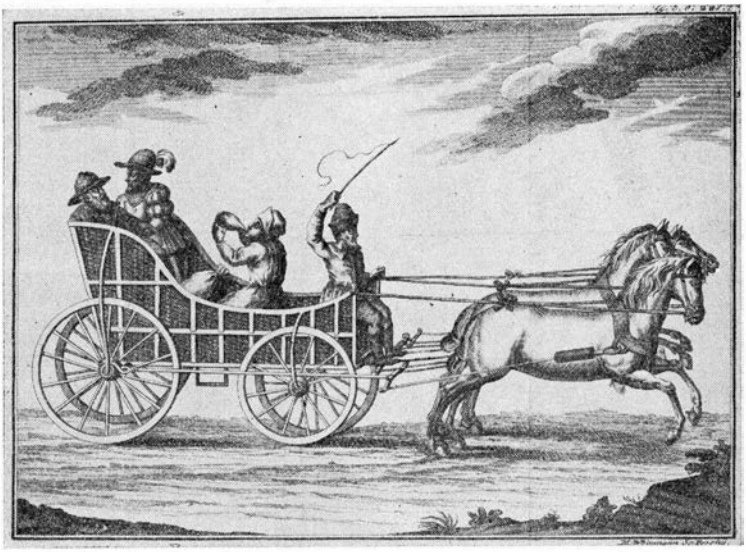

1. Weinmann Márkus: Magyar lármasfogat a XVI. századból

2. Johann N. Wirt—Clemens Kohl: A nápolyi királyi párt ábrázoló emlékérem

3. Quirin Mark: Loudon Gedeon arcképe

4. Bikfalvi Kóré Endre—Quirin Mark: Hadik András arcképe

5. Kotzka István—Tzetter Sámuel: Katonai viseletkép

6. Kotzka István—Tzetter Sámuel: Katonai viseletkép

7. Falusy Zsigmond: Csatajelenet

8. Tzetter Sámuel: Katonai viseletkép

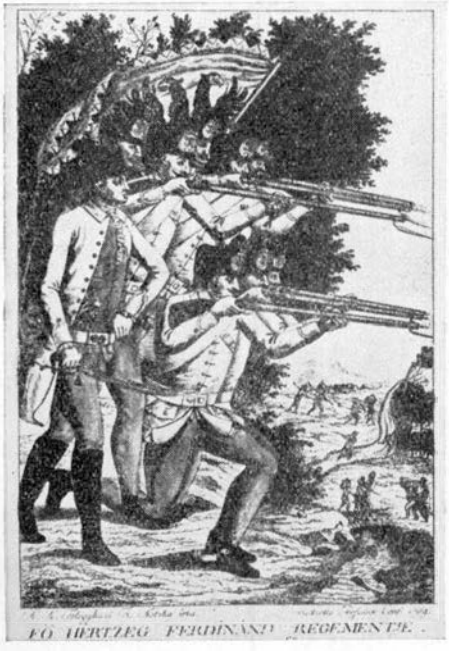

9. Kotzka István—Carl Conti: Katonai viseletkép

10. Falusy Zsigmond: Katonai viseletkép

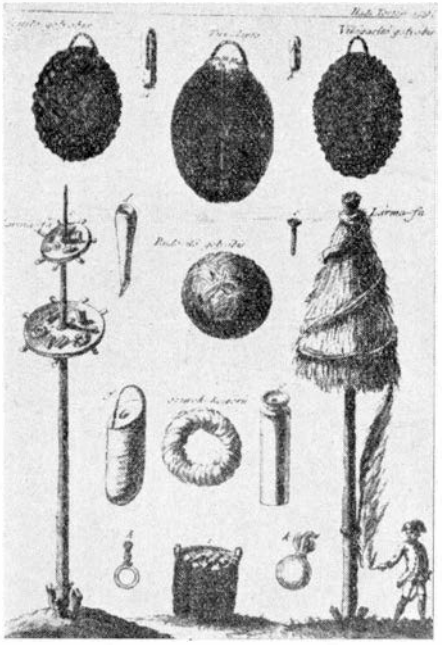

11. Ismeretlen metszö: Tüzérségi világító testek

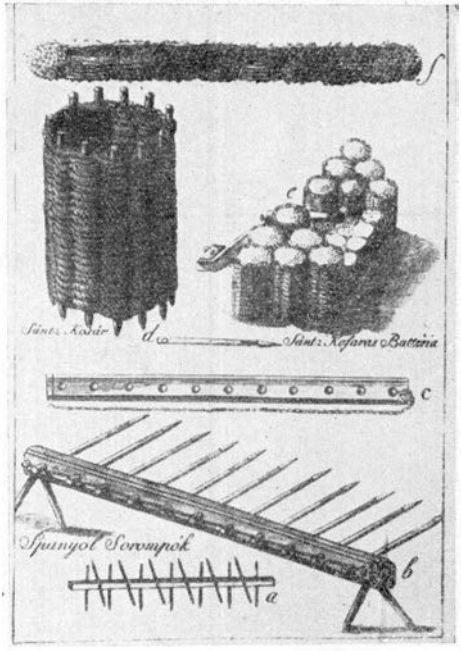

12. Ismeretlen metszö: Robbanószerek

13. Berkeny János: Orosz katonák

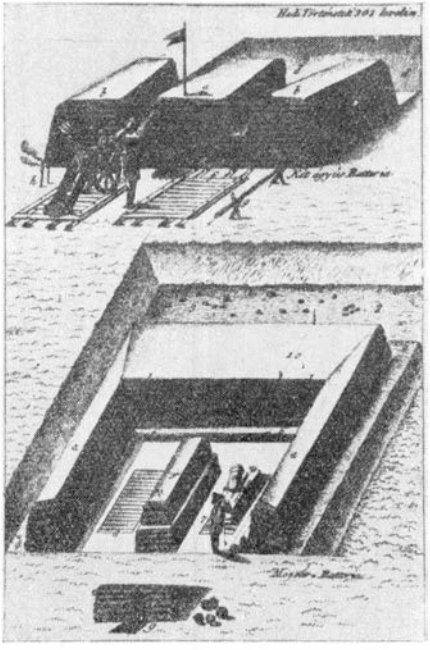

14. Ismeretlen metszö: Ágyúállások

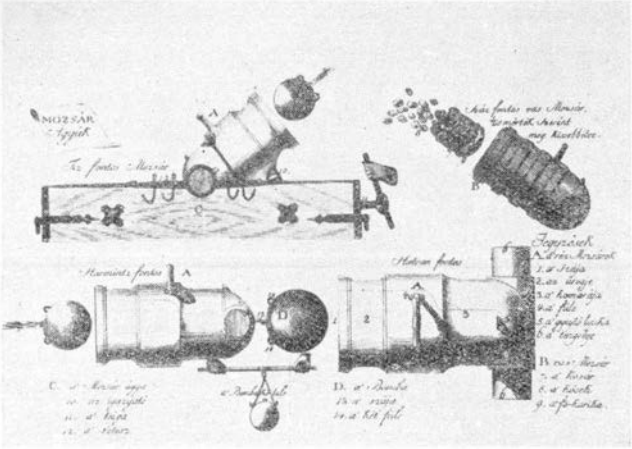

15. Ismeretlen metsző: Ágyúk

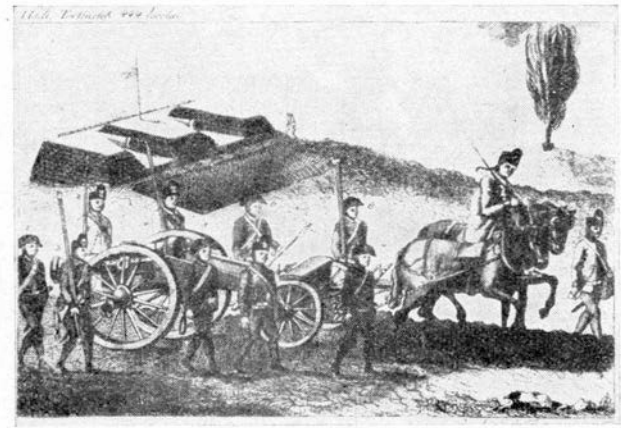

17. Tzetter Sámuel: Háromfontos ágyú menetközben

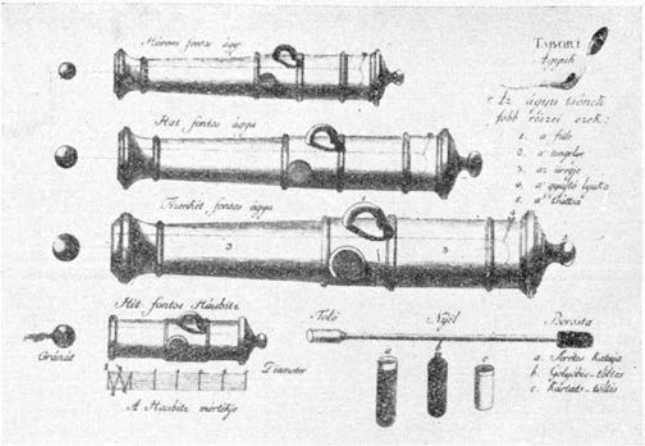

16. Ismeretlen metsző: Ágyúk

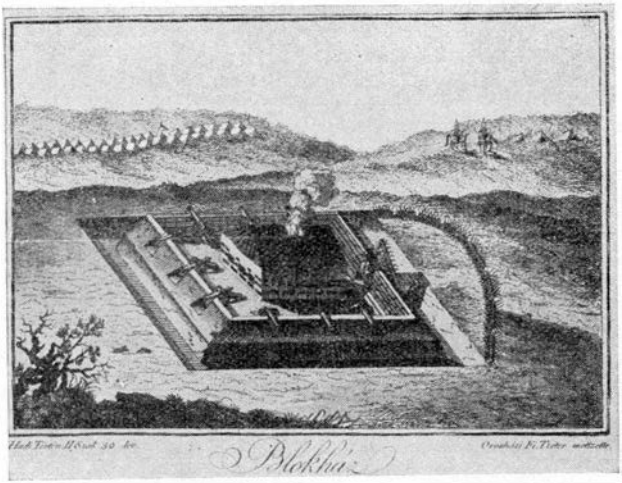

18. Tzetter Sámuel: Ágyúállás

19. Junker Keresztély: Haditérkép

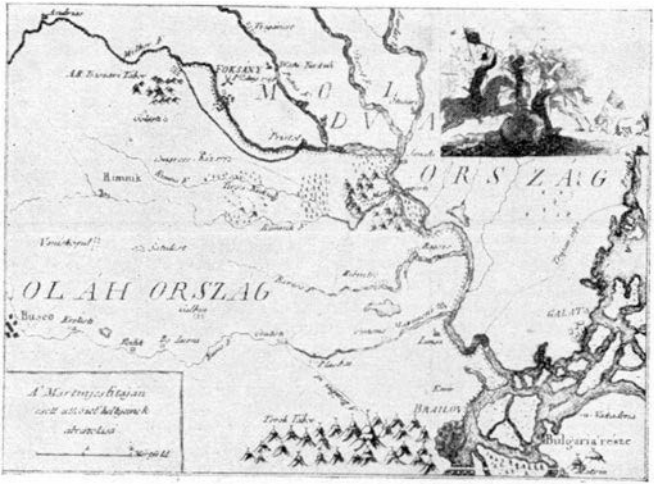

21. Ismeretlen metsző: Haditérkép

20. Tzetter Sámuel—Kovács József: Konstantinápoly térképe

22. Berkeny János: Németalföld térképe

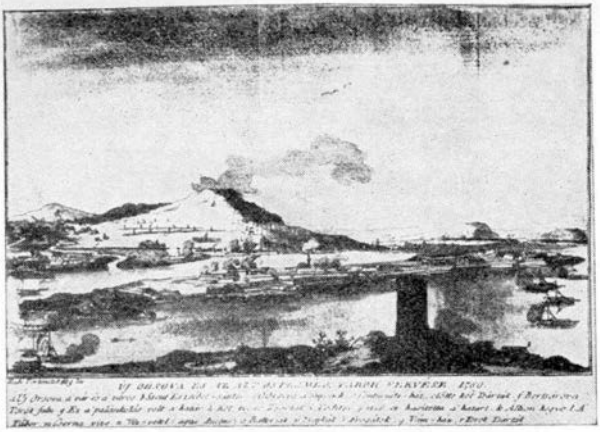

23. Ismeretlen metsző: Új-Orsova ostroma

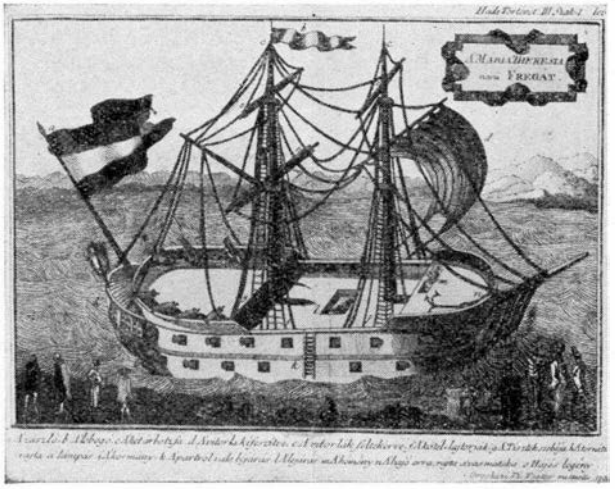

25. Tzetter Sámuel: Hadihajó

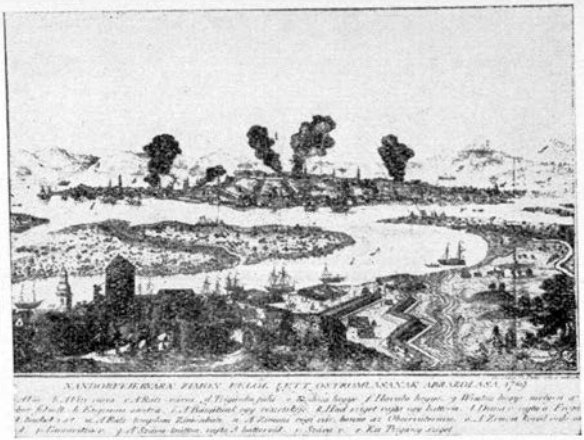

24. Tzetter Sámuel: Nándorfehérvár ostroma 1789-ben

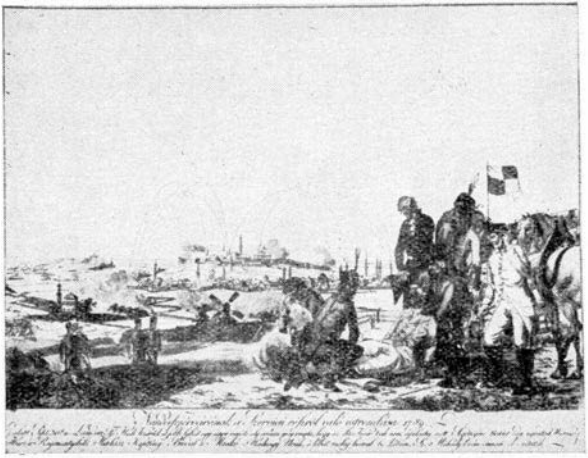

26. Berkeny János: Loudon megsebesülése Nándorfehérvárnál

27. Kaspar Sambach—Quirin Mark: Magyar hősi emlékmű

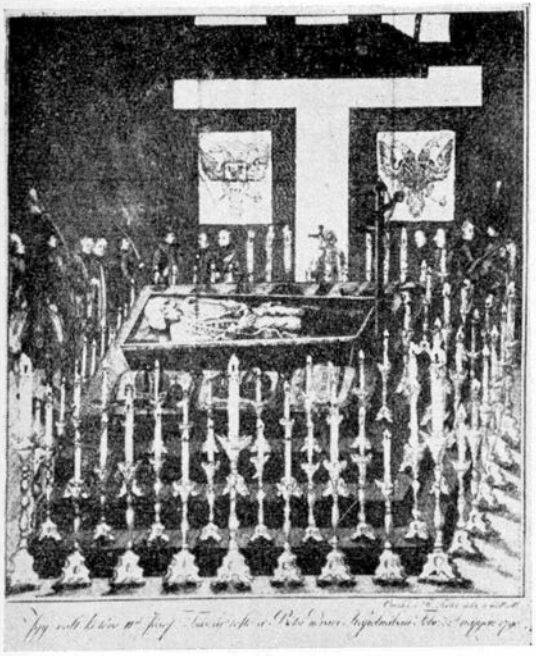

28. Tzeiter Sámuel: II. József a ravatalon

29. Tischler Antal: Orczy Lőrinc arcképe

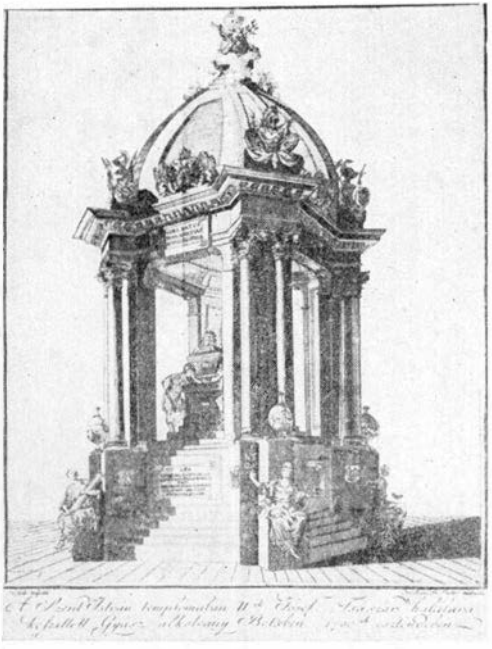

30. Tzetter Sámuel: II. József castrum dolorisa

31. Thomas Klimes—Clemens Kohl: Baróti Szabó Dávid arcképe

32. Ismeretlen metsző: Koronaőrző vitéz

33. Ismeretlen metsző: Női viseletkép

34. Köré Zsigmond—Ludvig Maillard: Magyar női viseletkép

35. Ismeretlen metsző: Pap magyar öltözetben

36. Berkeny János: Koronaőrző banderisták

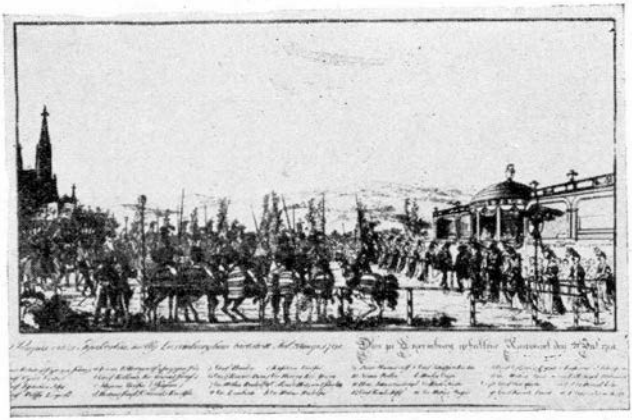

38. Ismeretlen metsző: Vitézi torna Laxemburgban

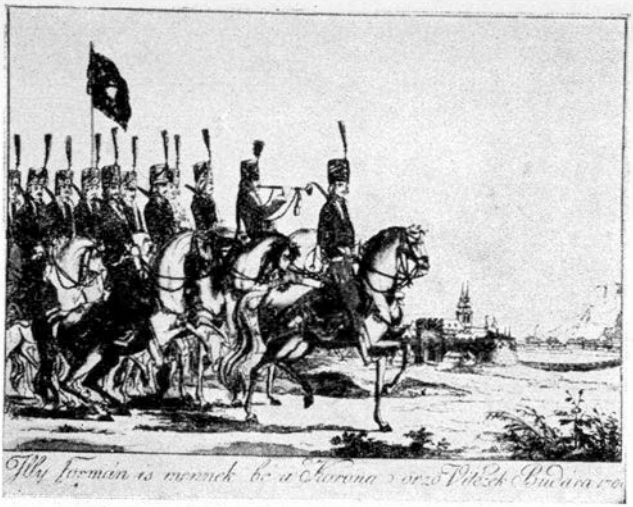

37. Berkeny János: Koronaőrző banderisták

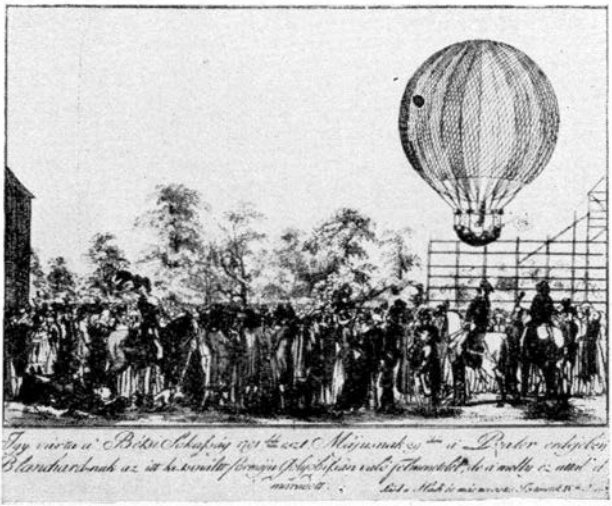

39. Ismeretlen metsző: Blanchard léghajós felszállása Bécsben

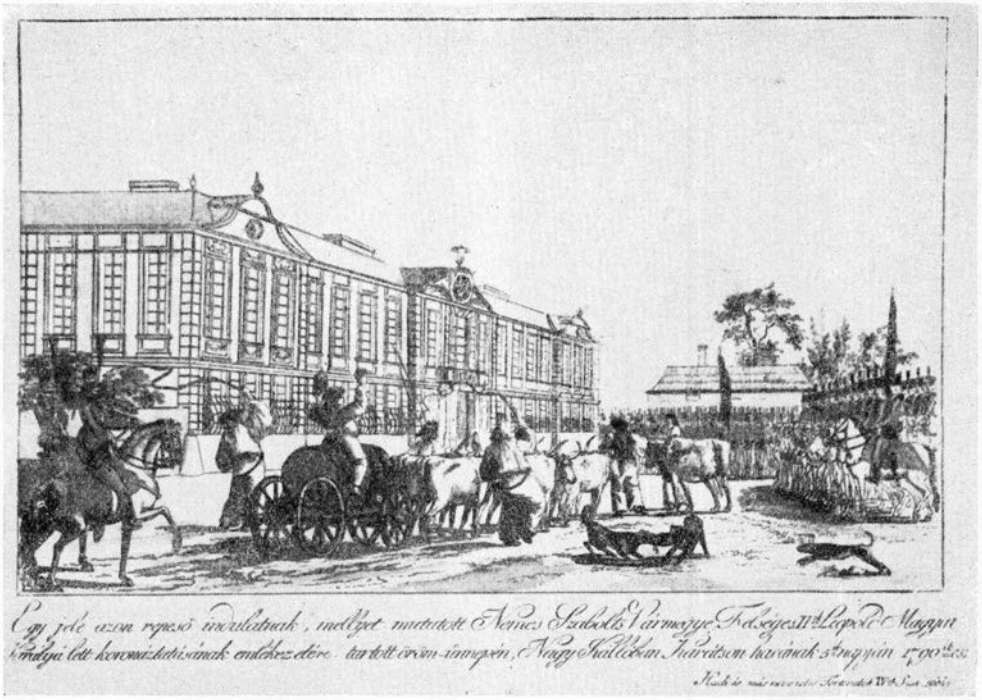

40. Ismeretlen metsző: Koronázási ünnepség visszhangja Szabolcsban

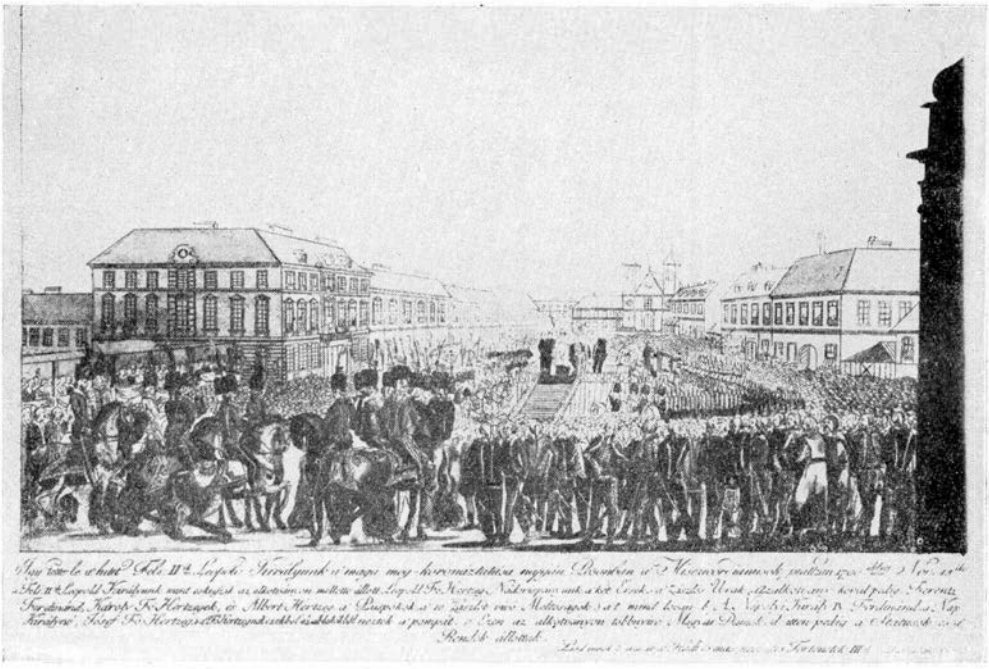

41. Berkeny János: II. Lipót esküje Pozsonyban

42. Ludwig Maillard: Mária Terézia arcképe

43. Ludwig Maillard: II. Lipót arcképe

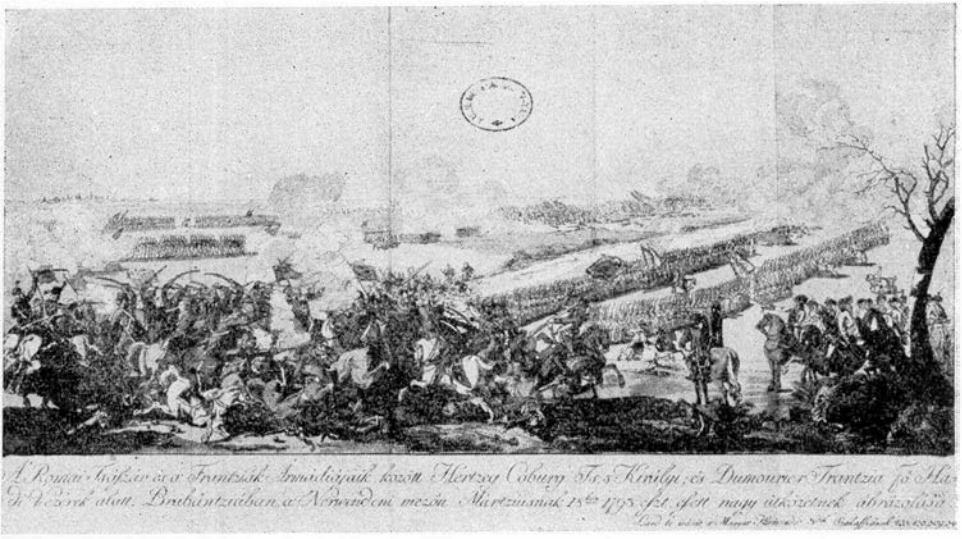

44. Ismeretlen metsző: A nerwindeni ütközet

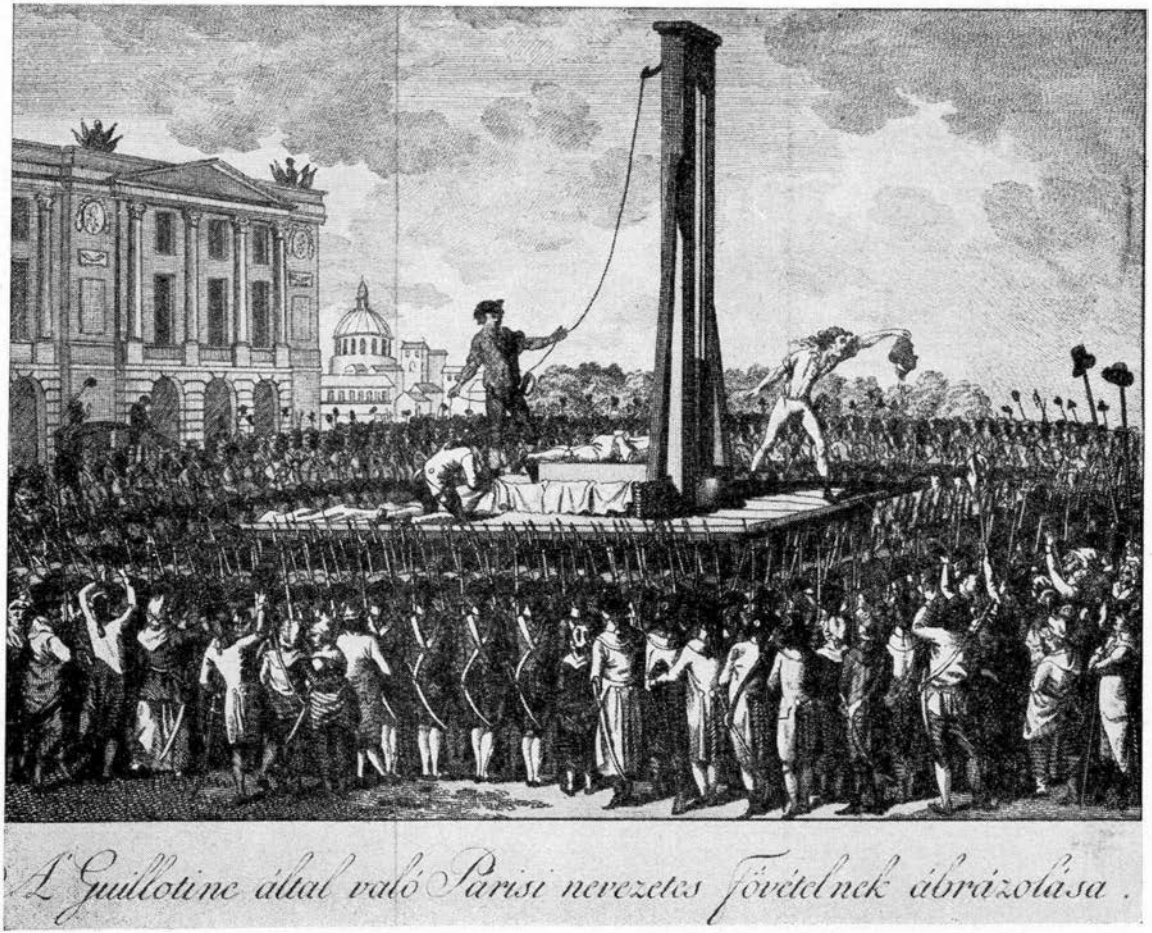

45. Ismeretlen metszõ: XVI. Lajos lefejezése

46. Thomas Klimes—Quirin Mark: Ráday Gedeon arcképe

47. Ismeretlen metsző: Csatajelenet

48. Ignaz Unterberger—Ludwig Maillard: Kaunitz Vencel kancellár

49. Ludwig Maillard: Bikaviadal

50. Rieder János: Görög Demeter arcképe

POLLACK MIHÁLY TOLNAMEGYEI ÉPÍTKEZÉSEI

Írta: ZÁDOR ANNA

A szekszárdi megyeháza a magyarországi klasszicizmus építészeti emlékei között fontos helyet foglal el, hiszen azt példázza, hogyan válik jelentős építész kezében az új alkotás, új fejlődés, új helyi változat kialakításának serkentőjévé. A kutatás már több ízben foglalkozott Pollack Mihály e nevezetes művével,[1] több kérdés azonban tisztázatlan maradt, így például annak az eldöntése, hogy milyen arányban illeti a terv szerzősége őt vagy a többször szereplő Stamm Ferenc helybeli mestert, hogyan jutott Pollack a megbízáshoz, milyen változatokon esett át a terv a kivitelezésig? E kérdések tisztázása azért is fontos, mert a korszak több jelentős vidéki építkezése pesti mester tervei szerint, vagy vezetése alatt épült, hiszen a pesti céh mindvégig élt azzal a jogával, hogy bárhol az országban vállalhatott megbízást. Többnyire azonban nem világos még, hogyan és mért fordultak pesti mesterhez és főleg azt nem vizsgáltuk eddig, hogy az ilyen építkezéseknél minő szerep jutott a helybeli céhnek vagy mestereknek. Ennek tisztázása azért is lényeges, mert a korszak helyi változatokat mutató épületeinél, akár ismert, akár ismeretlen mester művei, gyakran nyugtalanít az a kérdés: mennyiben és mért képviselnek helyi változatot az épületek, miben áll ez a jelleg és miből fakad, milyen része van ebben a helyi mesternek? Milyen a viszony a helyi és a Pestről hívott építész, illetve a hivatalosan kapott terv között?

Ezekre, a kor számos építészeti alkotásával kapcsolatban felmerülő kérdésekre igyekszik választ adni a tolnamegyei székház építésének konkrét esetében ez a tanulmány, amely újabban előkerült tervanyag és Pollack Mihály személyes levelezésének felhasználásával egészíti ki eddigi ismereteinket.

A legutóbbi évek során a Csapó-család egykori tengelici irattárából Pollack Mihály 23 levele került a szekszárdi levéltárba.[2] A levelek 1807 és 1838 közti időszakból valók, töredékei egy eléggé gyakori levélváltásnak. Még ebben a hiányos egymásutánban is igen értékes forrásanyagot jelentenek, annál is inkább, mert mindeddig ezek az egyetlen előkerült levelei Pollack Mihálynak. Mindegyik levél Pollack Mihály kezeírásával íródott, hol gondosabb, hol hirtelenebb írással, a címzett többnyire Csapó Dániel, Tolna megye fontos szerepet betöltő reformkori alispánja. A levelek hangja meghitt baráti viszonyt sejtet, noha mai fülnek sokszor túlzottan udvariasak, szinte az abszolutizmus művészeinek alázatos hangját használják. Így a levelek érdekes bepillantást nyujtanak építész és megbízója sokrétű viszonyának alakulásába.

E levelekből két tolnamegyei építkezésről értesülünk: az egyik a Csapó-család tengelici kúriája, a másik a szekszárdi megyeháza. Amíg ez utóbbiról

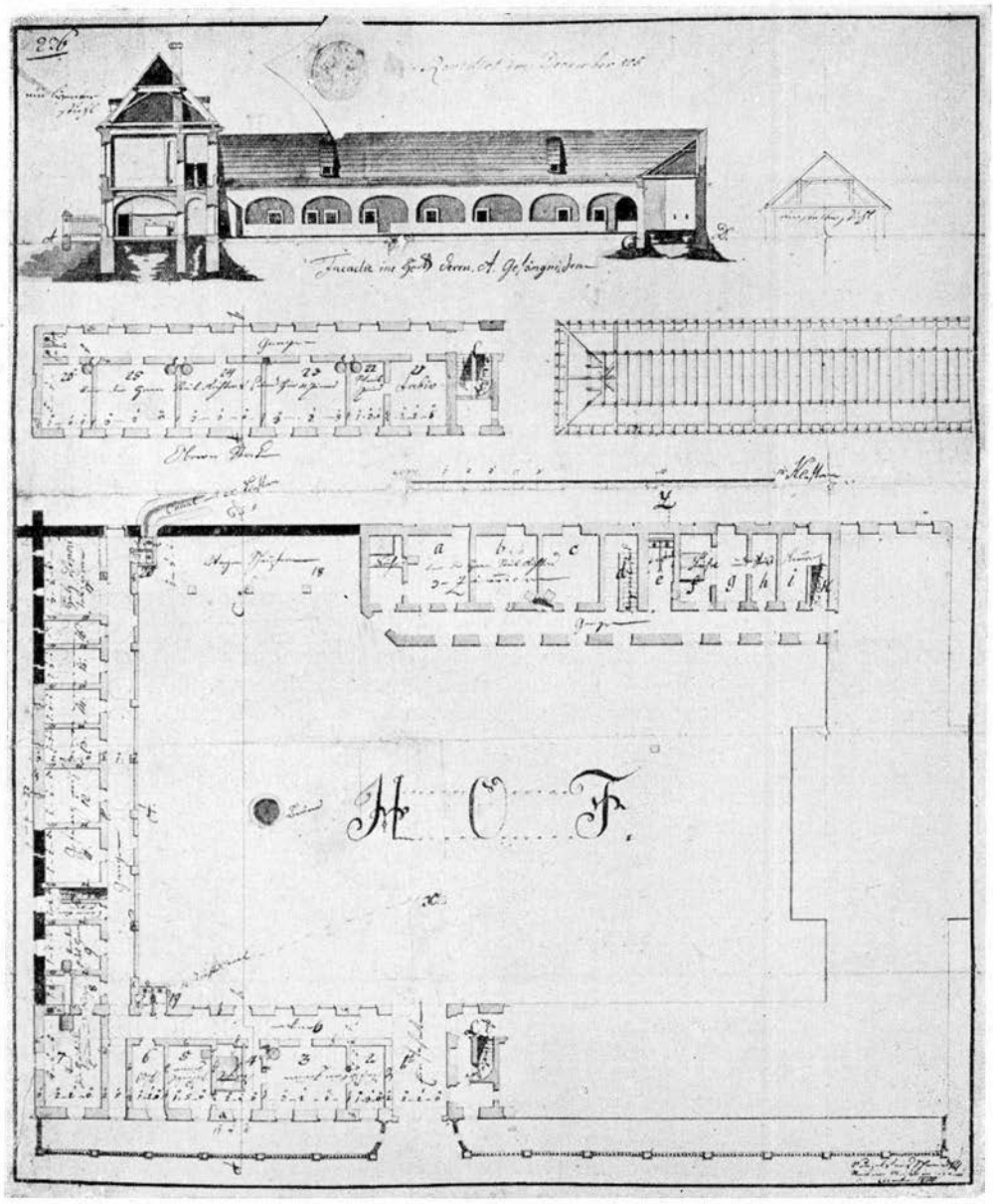

A régi szekszárdi megyeháza alaprajza és keresztmetszete 1804-ből.

— mint említettem — a szakirodalom eddig is tudott, a tengelici kúria építkezése mindeddig ismeretlen volt, róla csak e levelek kapcsán szerezhettünk tudomást és így Pollack műveit egy korai korszakából származó építkezéssel szaporíthattuk.

A levelezés a század első éveiben indulhatott, a fennmaradt levelek közt az első 1807-ben kelt, de tartalma szerint nem volt az első, a kapcsolatot megnyitó levél. Ezen a levélen nincs címzés, egy közelebbi megjelölés nélküli

Csapóhoz íródott, míg a második levélnél már pontosan címez Csapó Antalnak, Tolnára. E Csapó kilétét egyelőre nem tudtam kideríteni és így az sem biztos — bár valószínű — hogy a két levél azonos címzettnek szól. Az 1807. június 2-án kelt első levél (a leveleket a Függelékben közlöm, sorszámozva) válasz az építtető sürgetésére, de a levélből nem állapítható meg, hogy melyik építkezésre vonatkozik a tervekről szóló mondat. Lehet, hogy a családnak Tolnán volt háza és ennek alakításáról volt szó, de lehetséges, hogy ekkor már a tengelici kúria építése van napirenden, amelynek munkálatairól jóval későbbi évekből van adatunk. A levél közvetlen hangja, az a körülmény, hogy Csapó kútvásárlást, lóvásárlást és hasonlókat intéz el Pollack számára, arra vall, hogy elég közeli kapcsolatban álltak és a viszony a sűrű érintkezés folytán még barátibbá vált. Ezt mutatja az 1809. május 18-án kelt következő levél (Függelék 2. levél), amely Kedves Barátom megszólítással kezdődik és arról az őszinte szorongásról számol be, amely a napoleoni csapatok közeledése miatt a bécsieket, az udvar tervezett Pestre költözése miatt pedig a pestieket is eltölti. Hiszen sokat vártunk a bécsiek vereségétől, nem utolsósorban Pest felvirágzását. Pollack «páratlan bizonytalanságról» ír Bécs elestével kapcsolatban és azt is közli, hogy az udvari felszerelés Egerre szállítását megkezdték.

A következő évek levelezéséből sajnos semmi sem maradt fenn, pedig ezekben az években fejlődik ki és szilárdul meg Pollack helyzete. Ezekben az években vezette a Német Színház építését, tervezi és kivitelezi több pesti polgári ház építkezését, közöttük a Kovách Mózes házát (a későbbi Vadászkürt-szálló), a Horváth-házat, az egykori Almásy-Zichy-palotát. Fokozatosan vezetőszerephez jut a Szépészeti Bizottságban és ennek révén az építészet minden területén.

Az 1817. szept. 24-én kelt következő levélben (Függelék, 3. levél) építési munkákról nincs szó, a baráti megszólítás, a kölcsönös szíves ügyintézés jó viszonyra vall, de címzés hiányában csak feltételezni tudjuk, hogy e levél Csapó Dánielhez íródott. Pollack egyre növekvő tevékenysége érdekében nyilván saját fuvarral dolgozott, ezért a lóvásárlás most is fontos tárgya a levélnek. Csapó Dániel már 1809-ben lótenyésztési főfelügyelő volt, egész működése alatt híres szakértő e téren, így érthető, hogy Pollack ilyen megbízása esetén hozzá fordult.[3] Pollack viszont kályhát, kutat, olyasmit szerez be barátja részére, amit Pesten könnyebb volt elintézni.

Csapó Dániel olyan köznemesi családból származik, amelynek tagjai már a 18. sz. folyamán kitűnnek nemcsak közigazgatási működésükkel, hanem az irodalom és tudomány terén is. A Pollack-levelezésben szereplő Csapó Dániel házassága révén jutott a tengelici birtokhoz, ahol korszerű átalakításokat, beruházásokat hajt végre. Mint Tolna megye alispánja, a megyei haladó szárny vezére lesz és nemcsak a magyar nyelvért folytatott harcban, hanem küldötti megbízatása több esetében is bizonyítja, hogy méltó vezetője a «hazafias ellenzéknek», legjobb barátja és tanácsadója annak a Bezerédy Istvánnak, aki fontos szerepet tölt be a jobbágyság felszabadítása és a mezőgazdaság fejlesztése terén. Veje Kiss Pál, Fiume későbbi kormányzója, szemére is veti, hogy a «radikális reformerek» karjaiba vetette magát.[4] Csapó a reformok békés kivitelének híve volt, de rendelkezett annyi politikai tisztánlátással és főleg emberséggel, hogy nem egy kérdésben általános politikai állásfoglalásán túlmenően szállt szembe konzervatívabb társaival a jobbágyság érdekében. Személyes hiúság nem fűti és 1834-ben, miután hosszú ideig fokozott támadások tüzében állt, végül megváltoztatták követi utasítását, lemond megbízatásáról és nem hajlandó véleményét megmásítani. Tengelicen a régi kúria helyett,

attól néhány méternyi távolságra, állandó tartózkodásra alkalmas, kellemes és kényelmes kúriát akar építtetni, de ennél nem többet. A földszintes, tágas belső helyiségeket magában foglaló épület rendkívüli egyszerűséggel épült.

Az időrendben következő levelekben ez a tengelici építkezés a főtéma. Az 1819. ápr. 11-én kelt levél (Függelék, 4. levél) válasz az építtető sürgetésére, aki a terveket kéri, mert még ez évben tető alá akarja hozni az épületet. Pollack értesíti Csapót a tervek és részletrajzok elkészítéséről, javasolja a munka mielőbbi megindítását, főleg azért, mert a kőműves munka — talán az elégtelen foglalkoztatottság miatt — jelenleg olcsó és további olcsóbbodás még várható. Ezért azt tanácsolja, hogy az asztalos és lakatosmunkákat csak a következő évben rendeljék meg. Elhárítja magától az építés személyes vezetését, nemcsak tervezett karlsbadi útja akadályozza ebben, hanem többirányú elfoglaltsága is. Az építés vezetésére a székesfehérvári Glass kőművesmestert javasolja, aki a vidéki viszonyokkal és munkaerőkkel ismerős, közelebb is van Tengelichez, mintha Pestről járnának le. Glasst korábban már ajánlotta Festetich Antalnak hasonló minőségben és nyugodt lélekkel állíthatja, hogy a nagylángi Zichy-kastély építésénél, amelyet Pollack tervei szerint ugyancsak Glass kivitelezett, jól bevált, az ottani kastélykápolna helyreállítását, valamint a gazdasági épületeknél szükséges munkálatokat is rábízták. Ezért javasolja, hogy Csapó, Székesfehérváron átutazva, az említett mesterrel jöjjön fel Pestre, ahol a költségvetés együttes elkészítése után megbízhatik abban, hogy a munka kivitelénél nem lesz fennakadás. A maga részére csupán esetleges útiköltségeinek megtérítését kéri, mert «az ember nemcsak kenyérrel él, hanem barátsággal is» és örül, ha segítségére lehetett.

Ez a levél nemcsak azért érdekes, mert Pollack baráti kapcsolatáról, anyagias kicsinyességtől mentes magatartásáról ad hírt, hanem mert ezenkívül megismertet egy olyan vidéki mesterrel, akit többször foglalkoztatott és megerősíti azt az eddig csak feltételes véleményt, hogy vidéki műveit a kivitelezéssel megbízott helybeli vagy közeli mesterrel végezteti. A levél egyúttal hitelesíti az eddig csak stíluskritikai alapon Pollack munkái közé sorolt nagylángi kastélynak Pollack tervei szerinti építését az 1819-et megelőző években.[5] A Festetich Antalnak végzett építési munka nyilván a dégi kastélyra vonatkozik. Ezért módosítanom kell azt a korábbi véleményemet, hogy ez a kastély az 1820 utáni években, a pesti Festetich-építkezésekkel egyidőben készült volna és építését korábbra, 1815-1819 közti évekre kell tennem.[6]

A tengelici építkezéssel foglalkozik a következő, 1820. jan. 21-én kelt levél is (Függelék, 5. levél) anélkül, hogy pontosan megállapítható lenne, a munka mely részletéről van szó? Úgy látszik, akadályok merültek fel a korábban ajánlott Glass mester körül, mert Pollack biztatja az építtetőt, hogy megfelelő pallért fog küldeni: Glass vagy egyáltalán nem vállalta a munkát vagy az 1820-as évben nem tudta azt folytatni. Még ugyanebből az évből való egy másik, hosszabb és kissé hevenyészve írt, nehezen olvasható levél, amelyhez Pollack azt a tréfás megjegyzést fűzi (olvashatatlan írására célozva), hogy ő megtanult írni, a címzetten a sor, hogy olvasni tanuljon. (Függelék, 6. levél.) A terjedelmes levél kizárólag a tengelici építkezés egyes részleteivel foglalkozik, a munkálatok javában folynak, Pollack egy Knalhetter nevű mesterrel kagylókutat terveztetett, az ablakok lakatos munkái is készülnek, az ajtókeretek részben már el is készültek. Aprólékos részletekről is leveleznek, ami a tervező távolléte miatt volt szükséges és a kettejük közt fennálló baráti viszony mellett érthető is. Ezzel a levéllel azonban véget ér a tengelici építkezéssel foglalkozó levelezés, megszűnik a közvetlen, baráti hang. Ennek okát

abban látom, hogy a többi levél már az alispáni rangra emelkedett Csapó Dánielhez íródik a megyeháza ügyében és így Pollack talán — középítkezés ügyében a hivatali fellebbvalóval, az alispánnal, levelezve — nem tartotta megengedhetőnek a nagyon is közvetlen baráti hangot.

A tengelici Csapó-kúriáról sem tervek, sem megnyugtatóan pontos ábrázolások nem maradtak. Csak annyi állapítható meg, hogy földszintes, téglányalakú épület volt, amelynek főhangsúlyát az udvarra néző, három nyílásos tornác alkotta az épület közepén. Az 5—5 tengelyes oldalszárnyak egyenletes ritmusban elhelyezett, keretezett és könyöklőn ülő ablakai jóleső nyugalmat árasztanak. A körülfutó kőlábazatban — amelyről a levelek is szólnak — kisméretű pinceablakok sorakoznak. Az 1895-ben teljesen átépített kúriáról — amely mai alakjában a tornácot kivéve nem is emlékeztet a pollacki elgondolásra — nem maradt fenn olyan ábrázolás, amely ennél a sommás leírásnál részletezőbbet lehetővé tenne. Mindenesetre feltűnően egyszerű épület lehetett, amelynek jó hatása az épülettömb tagolásából, egyenletes ritmusából fakadt. A levelekben annyiszor hangoztatott kellemes tartózkodást szép fekvésén kívül a francia Serpes báró (Pollack leveleiben Baron von Zerbst néven említi) tervezte szép tájkert fokozta.[7]

A további Pollack-levelek a szekszárdi megyeházára vonatkoznak. A bonyolult és hosszadalmas építkezés előzményeit könnyebb megértés miatt röviden összefoglalom. A régi szekszárdi várból alakított megyeházát 1780-ban Jung József és Hacker József pesti építőmesterek építik, de ez az épület az 1794. évi tűzvész alkalmából — amely Szekszárd város jórészét elpusztította — tönkrement, a megyegyűléseket átmenetileg a hőgyészi Apponyi-kastélyban tartják. 1807-ig nincs feljegyzés a megyeházáról. A most előkerült tervek közt szerepel Schmidt Vencel szekszárdi mester 1804 decemberéből származó tervrajza, amely a déli szárnyban elhelyezett szolgabíró-lakás és a keleti szárny börtöneinek átalakításával, illetve újjáépítésével foglalkozik (186. o.). E terv egy teljes év mulva kerül csak az Országos Építészeti Igazgatóság elé, amely hosszú huza-vona után, 1807-ben a helytartótanács útján értesíti a «karokat és rendeket», hogy a szerény építkezés engedélyezése megtörtént. A Schmidt-terven csak körvonalaiban jelzett megyeháza-tömb jelentéktelen belső módosítását feltüntető földszinti és emeleti alaprajzot látjuk az ugyancsak most előkerült, jelzés nélküli, illetőleg a jelzést viselő sarkon sérült terven, amelyet ugyancsak 1804-re datálnék (3. kép).

Az 1794 és 1820 között fennállott vármegyeházát e terveken kívül semmi más ábrázolásból vagy rajzból nem ismerjük. Az egykorú útleírások említik ugyan az épületet, szép fekvéséért és azért, mert a régi vár felhasználásával készült, de olyan részletet nem közölnek, amelyből valamelyes pontosabb képet nyerhetnénk külső vagy belső kialakításáról.[8] A most közölt tervrajzok szerint U-alakú, a főhomlokzat közepén erőteljes rizalittal ellátott, emeletes épület volt, tágas bejárati csarnokkal a keleti szárnyon. A nyilván csak ideiglenesen helyreállított megyeháza építési munkálatainak megkezdése egyre késik, noha a tervezet szerint a költségek nagy részét a «honnyi» pénztárból, azaz az adózó nép járulékából akarták fedezni. Hol pénzgyüjtéssel, hol kisebb-nagyobb toldozgatással telt az idő. 1817-ben már tarthatatlan volt a helyzet, mert a félbemaradt épületrész napról napra romlott. 1819-ben újabb terv készül, amelyet felterjesztenek az Országos Építészeti Igazgatósághoz, de a helytartótanács csak 1821-ben válaszol, akkor is elutasítólag. Ez a terv, amelyet Stamm Jakab szekszárdi mester jelez 1819 áprilisában és egy évvel később tárgyalta az Országos Építészeti Igazgatóság, a meglévő épületszárnyak kereszt-

metszetét, illetve hosszmetszetét, valamint az udvart lezáró börtönszárny egy részletét mutatja (4. kép). Már ez a tervrajz is bizonyítja, hogy Stamm nem volt jelesebb, önálló alkotásra hivatott mester: kialakításában és beosztásában szerény, igénytelen épület áll előttünk, amelyhez a hozzátartozó homlokzatrajzot egyelőre nem ismerjük. Az indokolás — amellyel a kivitelt nem engedélyezték — a «honnyi» pénztár kímélése volt, természetesen nem az adózók kímélése, hanem az összeg másféle felhasználása reményében. Általában megfigyelhető, hogy Bécs mindjobban tudatára ébred annak, hogy a díszes és mutatós vármegyeházák valami új, bátor és harcias magatartás színhelyei és ezért kivitelezésüket mint valami fölösleges «fényűzést» megnehezíteni igyekszik. Csekély különbséggel ugyanez ismétlődik a székesfehérvári, a debreceni és más építkezéseknél.

Az 1820 és 1828 közötti évekről nem maradt fenn levelezés Csapó Dániel és Pollack között. Bár a levelek fennmaradása, illetve hiánya a véletlennek köszönhető, mégis valószínű, hogy a tengelici építkezés 1820—21 körül befejeződött és 1828-ban, amikor a levelezés újra élénken megindul, már a megyeháza építésének fontos ügye áll előtérben.

Amikor a nagy szervezőkészséggel és növekvő politikai súllyal rendelkező Csapó Dániel lett tolnamegyei alispán, egyszeriben megváltozik a megyeháza építésének eddigi akadozó menete. Csapó világosan látta, hogy amíg a költségvetési keret jóváhagyása Bécstől függ, nincs remény kedves terve megvalósítására. Az 1825. szeptember 1-én tartott közgyűlés alkalmával azt a javaslatot fogadtatja el, hogy a «honnyi» pénztár szerény tartalékán kívül a megye birtoktalan nemesei önkéntes hozzájárulása szolgáltassa a hiányzó összeget, ugyanakkor járuljanak hozzá ahhoz, hogy az adózó nép robotja egy részét az építkezésnél dolgozza le. A nemességnek ez a burkolt megadóztatása nyilván bátor lépés volt és Csapó szükségesnek látta a «karokat és rendeket» arról biztosítani, hogy «jelen adózásuk más esetekben okfőül ne állíttasson fel, sem abból bármi következés ne vonasson». A javaslatot nyilván megfelelő tervvázlatok egészítették ki és ezekkel együtt kerülhetett tárgyalásra az Országos Építészeti Igazgatóságnál. A tárgyalások e szakaszából származhatik az a most előkerült tervrajz (6. kép), amely a keleti szárny földszinti és emeleti alaprajzát a börtönhelyiségek feltüntetésével mutatja: nyilván most is ennek a szárnynak a rendbehozatala volt a legsürgősebb. Az 1825 évszámmal ellátott, valószínűleg Stammtól származó tervrajz a börtönszárny közepén elhelyezett, félkörívesen zárt kápolna két oldalán sorakoztatja fel a cellákat, amelyek részben az emeletet is elfoglalták. Az építkezés élére már ekkor Csapó Dánielt állítják, aki az e célra szervezett bizottsággal nemcsak a költségmegajánlások szervezéséről és teljesítéséről gondoskodott, hanem 1826-ban olyan határozatot hozott, hogy «szakavatott, értelmes és tapasztalt épitőmester hivassék meg, aki a helyszinén vizsgálja meg az épitési viszonyokat s ugy tegyen a költségekre javaslatot.»[9] Nyilvánvaló, hogy Csapó eleve Pollack Mihályra gondolt, akinek képességeit ismerte, megbízhatóságát szavatolhatta. Az építési bizottság felszólította Pollackot tervek készítésére és a terveket átvéve, azokat 1827. aug. 7-én Szekszárdon tartott megyei közgyűlésen tárgyalta. A tárgyalás alapjául szolgáló bizottsági javaslat — amelynek magyar nyelven írt szövegét a függelékben közlöm — rámutat arra, hogy «Minekutána Polák Pesti Épittő Mester, ezen Nemes Megyének Curiális Háza épittése végett, itt Szexárdon valamint a helynek fekvését, és ki terjedését, ugy a már fenn álló Épületnek belső fel osztását meg szemlélvén, a szükséges méréseket is meg tette, a Tettes Statusoknak pedig kivánságaival és Szükségeirül ezen Kis Küldöttség által tudósit-

tatott, Ő is részérül ezen épittés végre hajtásáról szolgálló Javallattyát az ide mellékelt Rajzolatokban, még az el mult Medárdusi Pesti Vásárhoz ezen Ki-Küldöttségnek ezen kéréssel által adta, hogy azokat észre vételeivel együtt a Tettes Statusoknak mutassa.» Miután a bizottság nemcsak az építőmesterrel, hanem a «Tettes Statusok közül is több nagy tapasztalásu Jeles Férfiak Itéleteket» is meghallgatta, négy pontban összefoglalja végleges álláspontját, amelyet a többszörös tanácskozás után mint mindnyájuk véleményét terjeszt a közgyűlés elé.

Eszerint

1. a föld alatt, a tömlöcök alatt, borpincék, meszes és jégvermek, valamint fáskamrák kerülnek,
2. a földszintes pénztárszobát és adóhivatalt a kaputól jobbra, a várgondnok szobáját és a káplárét a kaputól balra helyeznék el, a földszinti helyiségeket két konyhával megtoldanák, egyet a strázsa és a beteg katonák, egyet az alispán számára létesítenének,
3. a «Nagy Palota» azaz a közgyűlési terem nem a bejárat fölötti kiugró részben helyeztetne el, mert ez a piacra nézne, hol vásár, iskola, templomharangozás zavarná a tárgyalásokat, hanem az építész által ajánlott uj szárnyban.

Az ilyképen pontokba sorolt vélemény után a közgyűlés egyébként teljes megelégedéssel elfogadja a javaslatot, mert a kiküldött bizottság «tellyes meggyőződéssel részérül azt jelenti, hogy nem csak külső formájára csinos és jó izléssel vagyon készülve, de az egyes fel osztásban is mind azon szükségeknek, mellyek a Tettes Statusok által meg határozattak, tükélletessen meg felel» és ha a remélt kivitel mind anyagi, mind időbeli lebonyolítása sikerül, akkor «nem csak minden üdőkben elegendő számu, és czél arányosan épült Tömlöcei, csinos Kápolna, elegendő Pinczéi és Fás Kamrái és hajlékai lesznek, egyszóval a mostani pénzbeli erőnkhöz képest minden szükségeink kipótoltatnának.» Javasolják továbbá az építésnek elkezdését tavasszal és ennek érdekében a küldöttség a legközelebbi Pesti vásárra menjen fel az építőmesterrel tárgyalni és a kívánt néhány módosítás után a terveket véglegesíteni.[10]

A bizottsági jelentés ügyes kedvkeltése mellett — és a gyakorlati-hasznossági szempontok célzatos kiemelésével — érezteti, hogy Pollack tervével a hangadó Csapó Dániel minden tekintetben meg volt elégedve és igyekszik a megyét a szép, célszerű és kívánságaikat teljesítő épület számára megnyerni.

A tervezés előzményeihez tartozhatik az a keltezés nélküli levele Pollacknak (Függelék, 7. levél), amely kilátásba helyezi tengelici látogatását Spiegel pesti ácsmester kíséretében. Spiegel neve a megyeháza építésével kapcsolatban a későbbi levelekben is szerepel, ezért is valószínű, hogy ez a levél már a megyeháza építésével kapcsolatos. Az 1828. febr. 2-án tartott közgyűlés tárgyalja az átdolgozott tervet, amiről Pollack 1828. márc. 19-én kelt levele tesz említést s az építés megkezdésének kitűzését sürgeti, hogy a kellő időpontban jelen lehessen. (Függelék, 8. levél.) További részletrajzok készültét jelzi az ugyanez év ápr. 4-én kelt levél (Függelék, 9. levél), amely kilátásba helyezi a közeli leutazást. Ennek az utazásnak a végleges időpontja ápr. 27., amiről az ápr. 19-én kelt levél tudósít és fészer, valamint istálló terveit is említi. Nem egészen világos, hogy ezek Tengelicre vagy Szekszárdra — ami valószínűbb — vonatkoznak-e? (Függelék, 10. levél). Pollack e sűrű levélváltása, valamint kétszeri szekszárdi útja — amelyért a közgyűlés 400 forint útiköltséget szavaz meg — bizonyítja, hogy a munka megindulása 1828 tava-

szára tehető, a terveket Pollack készítette, a kivitelt Stamm Jakab helybeli mester vezeti,[11] akiről Pollack időrendben következő, 1828. jul. 14-én kelt levele névszerint is megemlékezik. (Függelék, 11. levél.) Ez a levél tervek kíséretében ment Csapóhoz, a homlokzat (utcai és udvari) részletrajzait, valamint a tetőszerkezetét küldi azzal a kívánsággal, hogy Stamm mindezt alaposan megtekintve, azt gondosan kivitelezze, amihez a pontos és részletes rajzok minden lehetőséget megadnak. Ha azonban valamilyen kételye lenne, szívesen ad további útmutatást. A levelekben jelzett tervek egyelőre nem kerültek elő.

A sűrű levelezés 1828-ból arra vall, hogy a Pesten tartózkodó Pollack a megyeházépítés minden részletével lelkiismeretesen foglalkozik, a mestereket kijelöli, illetve ajánlja, a velük készítendő szerződéseket megköti és értük szavatol. Ugyanakkor állandóan hangsúlyozza, hogy a Pestről szállítandó anyagok számlázásával nem kíván foglalkozni, nehogy valamilyen érdekeltség látszatát keltse. Mindezt kiegészíti az ugyanez év aug. 30-án kelt levél (Függelék, 12. levél), amelyben a kijelölt Vest bádogosmester második, csökkentett költségvetésének elfogadását ajánlja, mert ennél olcsóbbat csak a minőség rontásával lehetne kívánni. Kijelenti, hogy nevezettet mint tisztességes és szorgalmas mestert ismeri, aki a munkát minden tekintetben megelégedésre elkészíteni ajánlkozik. A szerződés mielőbbi megkötését javasolja, nehogy fennakadás következzék be és kéri, hogy a mester és legényei részére megfelelő szállásról gondoskodjanak. A munka megkezdéséhez szükséges előleg mértékét az építtetők szabják meg, de az előleg kiutalása Pollack szerint okvetlen szükséges. E kérdések tárgyalását folytatja az ugyanez év december 6-án kelt levél, amely válasz Csapó — ismeretlen — nov. 26-i levelére. Pollack e leveléből (Függelék, 13. levél) az világlik ki, hogy nyugtalan a szekszárdi mesterek gondatlansága, hanyagsága miatt. Elfogadja ugyan a szekszárdi lakatosmester költségvetését, de panaszkodik, hogy az eddigi lakatosmunka — az ablakrácsok behelyezése — rossz minőségű, valóságos cigány-munka és ezért kérdéses, hogy az amúgy is drágább helyi mesterek megfelelnek-e? Figyelmeztet arra, hogy Stamm munkáját ellenőrizzék, betartja-e pontosan az ő terveit, jó kőanyagot használ-e és figyel-e arra, hogy az szállítás közben meg ne sérüljön. Mindez bizonyítja Pollack nagyfokú gondosságát, beható érdeklődését az építkezés iránt, de egyúttal azt is, hogy Stamm kizárólag mint kivitelező működött és nem valóságos építője a megyeházának, amint az az irodalomban néha szerepelt.[12] Ezekben a hónapokban a munka erőteljesen haladt, a falakat felhúzták, a nyugati (főhomlokzati) szárnyat befedték, mert a következő év októberében (1829. okt. 24.) kelt Pollack-levél már a felállítandó kályhákkal foglalkozik. (Függelék, 14. levél.) Pollack közli, hogy a levél írását követő héten Prohaska kályhásmester és Dlanhy lakatosmester Szekszárdra utaznak, hogy a helyiségeket megtekintve, a kályhák helyes méretét és felállítását meghatározzák, a padozathoz szükséges kehlheimi kőlapok is szállításra készek, viszont a késedelmes hajófuvar miatt állandóan nehézségek merülnek fel, a megye ugyanis nem fizet és ezért a hajósok félreteszik a szállítandó anyagokat, amelyek csak helybőség esetében kerülnek a hajóra. Ezért a mesterek állandóan panaszkodnak, kéri tehát az alispán sürgős intézkedését. Valószínűleg további részletrajzokat kérnek az építkezéshez, mert Pollack közli levelében, hogy jelenleg nem tudja azokat elkészíttetni, mivel első rajzolója Alcsúton dolgozik. Ez az első hiteles adat Alcsút építéséről, amely tehát 1829-ben még nem fejeződött be, noha a nádor 1827-ben, Fiuméből érkezve, egyenesen Alcsútra megy.[13]

Közben az építkezés állandó pénzzavarral küzd. Csapó energiája e nehézségek ellenére sem lankad és tudva azt, hogy az épület szinte már elkészült, mutatós főhomlokzati szárnya a legjobb segítség mindenféle pénzügyi nehézség kiküszöbölésénél, elsősorban a főhomlokzati szárny teljes befejezését sürgeti. Fennakadás elkerülésére 10 000 forintnyi kölcsönt vesz fel és legnagyobb részét ő maga jegyzi.[14] A munka meggyorsítása érdekében igyekeznek Stamm mellé megbízható, ügyes segédpallért szerezni, erre a munkára Pollack Schulmeyer János nevű pallérját ajánlja, akit régebben ismer és aki most fordult hozzá, hogy súlyos helyzetén segítsen. Az eset oly jellemző és bizonyára nem egyedülálló, hogy Schulmeyernek Pollackhoz intézett levelét is közöljük. (Függelék, 15. levél.) A levél «Somberg»-ben kelt, ami valószínűleg a baranyamegyei Sáromberkét, Somberekét jelenti. Schulmeyer hosszabb időt igénylő munkán dolgozott a helység földesuránál, akit Herr Sauska néven említ (valószínűleg azonos azzal a Sauska-családdal, amelynek egyik tagja, Keresztély, 1842-ben baranyai alispán). A munka állandóan fennakad, az építtető nem fizeti ki a pallér munkadíját, rossz ellátásban részesíti és mivel összeveszett a ház egyik tagjával (valószínűleg a mindenható házvezetőnővel) karhatalommal is fenyegeti. Schulmeyer teljes kiszolgáltatottságában segítséget kér Pollacktól, viszont megszökni nem mer, mert jelentős követelése (400 forint) visszatartja. Ez a levél világosan mutatja, hogy még mindig voltak önkényeskedő vidéki kiskirályok, akik mesterembereiket valóságos jobbágyságban tartották, embertelenül bántak velük és ha azok jogaikat hangoztatták, összeköttetéseik, rokonságuk révén módot találtak arra, hogy a panaszosra nézve a hivatalos vélemény elmarasztaló legyen. Valószínű, hogy Schulmeyer speciális szerződéssel szegődött el, talán nem tartozott céhkötelékbe, de kérdés, tudott volna-e a céh intézkedni, még ha céhtag lett volna is? Az a körülmény, hogy Schulmeyer e kérdésben Pollackhoz fordul és íráshoz nem szokott kézzel és helyesírással valóságos regényt körmöl, arra vall, hogy senki más nem támogatta. Pollack nagyon szívélyesen ajánlja pallérkénti szerződtetését — mein Pallierként említi levelében — és kéri Csapót, hogy levelét Sauskáékhoz továbbítva hasson oda, hogy a pallér követelését kiegyenlítsék és őt a megyeháza építéséhez átadják. (Függelék, 16. levél.)

E sokféle intézkedés révén a munka úgy látszik jól halad. Az 1830. szeptemberében tartott közgyűlésen Csapó az elkészült új szárnyon vezethette végig a közgyűlés tagjait, akik «az épületnek szép izléssel cél arányosan készült uj részén és osztályain teljes megelégedést nyilatkoztatván, azt egyszersmind az épitéssel megbizott küldöttségnek, különösen pedig első alispán urnak a munka ily kivánt előrehaladására hathatós igazgató ügyelése méltó elismerésével fejezte ki.»[15] De Csapó ezzel nem elégedett meg: az elkészült új szárnytól várta, hogy a «Karok és Rendek» az épület további építését is megszavazzák. Ügyes módszere eredményes is volt: «De amint kedvesen tapasztalták a tekintetes Karok és Rendek a szekszárdi curális házok épitésének ennyire és minden méltó várakozást kielégitő haladását, nem külömben érezték egyuttal azt is, hogy az épület régibb részének az ujjal való nagy egyformátlanságában s e szerint mintegy félbehagyni nem lehet, sőt hogy annak tökéletes elkészitését és teljes egyhangzásba hozását nemcsak a tekintetes Karok előtt a közdisznek és illendőnek mindenkor igen becsben és figyelemben tartott tekintete, hanem a dolognak mivolta is annál inkább megkivánja, hogy az épület régi részének fedele amugy is olyan romladozott állapotban vagyon, azt minden esetre ujitani szükséges.» Az alispán sikereként kell elkönyvelni, hogy a jelenlévőktől olyan második pénzbeli megajánlást tudott szerezni, amely az építés folyta-

tását és befejezését lehetővé tette. A tervezett új szárnyak építéséhez Pollack részletes terveket készít és azokat — a kivitel ellenőrzése céljából — Stamm mesterrel másoltatja. Így történhetett, hogy az építés e szakaszából származó tervek közül a most találtakon — 4 tervrajz közül kettőn — Stamm aláírása szerepel. Az 1831 januárjában keltezett tervek az épülettömb nyugati-keleti és déli-északi keresztmetszetét és udvari homlokzatát, valamint e szárnyak utcai homlokzatát mutatják (7—9. kép). Pollack eredeti tervei közé sorolom írás és kivitel alapján a keleti szárny udvari homlokzatát bemutató tervrajzot, valamint az épülettömb északi felét bemutató alaprajzot, amelynek értékét növeli, hogy az általam korábban[16] közzétett alaprajz háborús események következtében Szekszárdon elpusztult és így ma — bár részleteiben nem egyezik amazzal — ez a legteljesebb alaprajzunk. Keletkezését 1828—31 közé teszem. (5. kép).

E tervek szerint az épület új szárnyának homlokzatai mind az utcai, mind az udvari homlokzaton a már elkészült nyugati szárny kiképzését követik. Az északi, a lejtős talaj miatt részben három szintes szárny két szélén enyhén kiemelt, 3—3 tengelyes rizalitok, széleiken lapos óriáspillérekkel veszik közre a 11 tengelyes középrészt, amelynek keretezett ablakai — a főemeletéi nagyobbak — végigvonuló könyöklőpárkányon ülnek. Az épületszárnyat záró triglifes párkányzat, a vízszintesen sávozott vakolás biztonságot és nyugalmat kelt az amúgy is kényelmes szélességgel elterülő épülettömeg szemlélésénél. A déli szárny közepén helyezi el — a nyugati szárny középső oszlopcsarnokának szerényebb párjaként — az öttengelyes, pillértagolású, széles középső bejárattal, az emeleten háromnyílású ablakkal hangsúlyozott rizalitot, amely súlyosabb és tömegesebb alakban ismétli a főhomlokzat gazdagabb kiképzésű rizalitját és tagolásával szervesen kapcsolódik az udvari homlokzat közép- és sarokrészleteihez.

Az új épületrészek munkálatai miatt Pollacknak és Spiegel ácsmesternek újra Szekszárdra kellett volna utazniuk, tervük kivitelét azonban az 1831. évben kitört és júliusban Pestre is elért kolerajárvány akadályozza. Erről szól Pollack 1831. júl. 7-én kelt levele (Függelék, 17. levél).[17] Pollack leveléből nemcsak a kolera miatti izgalom, az őt érintő utazási korlátozások kellemetlensége, az élelmiszerhiány és a drágaság következtében előállott súlyos helyzet világlik ki, hanem az is, hogy mindezért a Szent Szövetség politikáját okolja, helyesen látva, hogy a fejlődéstől való mesterséges elzárkózás sok mindennek, így az elmaradt egészségügyi viszonyoknak is oka. E levelében meleg magyar érzéséről is vall, amikor azt mondja, hogy kifakadását a címzett bocsássa meg, hiszen oka az, hogy annyira együtt érez azzal a nemzettel, ahol él és ahová örökké tartozni akar.

A kolerajárvány a Pollack családban is gyászt okozott, két lányukat, Máriát és Katalint vesztették el és az izgalmak következtében Pollack úgy látszik megbetegedett. Erre vall 1832. jan. 19-én írt levele (Függelék, 18. levél), amelyben mentegetőzik a részvétnyilvánítás válasz nélkül hagyásáért és arra hivatkozik, hogy sokáig beteg volt, csak most kezdi meg munkáját és még mindig fáradt a feje. Ettől fogva gyakran szerepel a Pollackra vonatkozó iratokban, hogy gyöngélkedik és csakhamar vissza is vonul tisztségeinek és munkáinak egy részétől, hogy minden erejét főművére, a Nemzeti Múzeum építésére összpontosítsa. A most említett levélben örömmel értesül arról, hogy a székházépítés minden nehézség ellenére jól halad, hiszen sajnos nem ritka eset, hogy az elkészült épületrész már szinte romlásnak indul, mire a második rész építéséhez kezdenek.

A déli homlokzat középső rizalitjának az emeleten elhelyezett nagy terme sok bonyodalmat okoz. Pollack — tervei szerint — 2—2 dór oszloppal három hajóra tagolt termet akart építeni, a szekszárdiak egy része viszont karzatot sürget, általában viszolyognak a rizalittól és annak elhagyását szorgalmazzák. Ezzel a kérdéssel foglalkozik Pollack 1832. júl. 1-én kelt levele (Függelék, 19. levél), amelyben első ízben tapasztalunk ingerült, türelmetlen hangot, amit az idegen beavatkozás — Pollack illetéktelen műszaki beavatkozásra céloz — vált ki. Figyelmeztet arra, hogy a teremnek karzattal való ellátása további oszlopok alkalmazását tenné szükségessé, ami viszont a terem befogadóképességét csökkentené. Ha viszont térnyerés céljából magasítanák a termet, ami az egész tetőszerkezet módosítását kívánná, akkor e déli épületszárny magasabb lenne a főhomlokzatnál és elrontaná annak jelenleg oly kedvező benyomását. A nyugtalan és kedvetlen levél az alispánra bízza, hogy megoldást találjon az áldatlan helyzetben vagy, ha akarja, engedje a mérnököket rontani, kedvük szerint. E levélre gyors és megnyugtató választ kaphatott, mert a következő, júl. 11-én kelt levélben ingerültsége enyhül. Pollack nyilván a helyszínen előzetesen megbeszélte volt az új szárny kivitelét és bosszantja, hogy utólag, távollétében akarnak lényeges módosításokat eszközölni. A rizalithoz az épülettömb helyes egységessége miatt ragaszkodik, de lemond a nagyterem oszlopairól és a kívánt karzatot kő vagy fa támaszokra próbálja majd helyezni. (Függelék, 20. levél.)

E bonyodalmak tisztázására és Pollack megnyugtatására szolgálhatott Augusz Antal táblabírónak, az építkezés pénztárosának pesti megbeszélése a mesterrel, amiről a következő, 1832. júl. 28-án kelt levél számol be. (Függelék 21. levél.) Pollack még mindig szívesebben látná, ha a nagyterem karzatáról lemondanának, mivel azonban a rendek erre látszólag nem hajlandók, megígéri, hogy pontos új tervrajzot küld, mert a kezük közt lévő (nyilván nem tőle származott) nem felel meg, nem biztonságos. Ő majd olyat fog készíteni, ami az egész teremmel összhangban áll és a biztonság követelményeinek is megfelel. Kéri ezért a terem minden korábban megküldött részletrajzát. A párkány és a teremfal márványozását javasolja, mert ez hatásos és nem költséges díszítés. A terem márványozása a kivitelezésnél elmaradt, ami által a szándékolt ünnepélyes hatás csökkent, bár Pollack előtt egyszerűbb és szerényebb keretek közt valami olyasmi lebeghetett, amit később a Nemzeti Múzeum dísztermének megvalósíthatott. Ez a részletterv is lappang még.

Néhány nappal későbbi levele újra, terjedelmesen, a terem kérdésével foglalkozik (Függelék, 22. levél). Igyekszik megértetni, hogy mért kíván bizonyos változtatásokat és biztosítja az alispánt, hogy mindent elkövet a megyei vezetőség megelégedésének elnyeréséért. A terem kialakításának munka közben, részben a tervező tudta nélkül történt módosítása is mutatja, mennyire ki volt szolgáltatva az építész az építtetők sokszor egyáltalán nem hozzáértő bírálatának és ez komoly zavarokat okozott még olyan esetben is, mint az előttünk álló, ahol egyfelől Csapó Dániel mindent elkövet Pollack érdekében, másfelől Pollack mint vezető pesti építész bizonyára valamelyes reputációnak örvendett a szekszárdiaknál is.

Szerencsére sikerült a szekszárdiakat az új javaslata helyességéről meggyőzni. Az 1832. aug. 13-án kelt következő levél (Függelék, 23. levél) örömmel állapítja meg, hogy a «Karok és Rendek» az általa javasolt megoldást választották és így semmi sem zavarja a továbbiakban Stamm kivitelező munkáját. Ez az utolsó levél a szekszárdi építkezésről, amely eddig előkerült.[18] Lehet, hogy további levelezésre nem volt szükség, mert 1833-ban a közgyűlés már

a kész épületet szemlélhette meg, ugyanakkor az alispán újabb felajánlást kíván, hogy az épület környékét rendezhessék, a nagyterem hiányzó berendezését beszerezhessék és «némely mellékalkalmatosságon» segítsenek. Részben e befejező munkálatok elhúzódása, részben a késlekedő főispánválasztás okozta, hogy az utólagos alapkőletétel — valójában az építkezés lezárása — csak 1836. aug. 8-án történhetett, a frissen kinevezett Esterházy Károly főispán jelenlétében.

A bemutatott tervrajzok sok tekintetben hasznosan kiegészítik a szekszárdi megyeháza fővonásaiban már korábban feltárt építéstörténetét. Bebizonyítják, hogy a tervezés mindvégig Pollack műve volt, a kivitelezés kérdéseiben is ő döntött, vagy megvitatta véleményét a megye által kijelölt építésvezetőséggel. Stamm Jakab szekszárdi mester csak a kiviteli munkát vezeti, önálló szerepe nem volt. Ez természetesen nem jelenti azt, hogy a helybeli mester bevonása révén, a helybeli építőmunkások foglalkoztatása révén Pollack építészeti módszere, alkotásmódjának egyik-másik sajátossága, építészeti formáinak részletei nem hatottak volna a megyeháza építési szakaszán túl is. Ez annál is valószínűbb, mert hosszú ideig elhúzódó építkezésről volt szó, amelynek folyamán igen sokféle kéz kapcsolódott be a kivitelbe. Ilyképen tehát a pesti mester hatott is, tanított is Tolna megyében. A tengelici kúria is gyakorolhatott példamutató hatást, hiszen a megyei középnemesség ekkor szoros baráti kapcsolatokat tartott fenn egymással, ismerték és utánozhatták egymás építkezéseit is. Elképzelhető, hogy a forrásokból váratlanul felbukkant tengelici kúriaépítkezésnek párdarabjai is voltak. A levéltári feljegyzések nagymérvű elpusztulása, az egyszerűbb kúriák sorozatos átépítése (miként a tengelici kúria esetében is) a mult század végén, megnehezítik egyelőre, hogy ilyen irányú kutatásaink további eredményre vezessenek. De az a körülmény, hogy a most előkerült anyag ilyen gazdag kiegészítést adott Pollackra vonatkozó ismereteink terén, sőt hiteles alkotásainak számát is gyarapította, azt mutatja, hogy ezt a munkát teljes erővel folytatni kell.

Ha előbb azt hangsúlyoztuk, hogy a szekszárdi megyeháza tervezésénél Pollacké volt a vezetőszerep, most kérdeznünk kell azt is: hatott-e a helybeli építészet Pollackra? melyek azok a vonások, amelyek révén a mai szemlélőnek az a benyomása, hogy a megyeháza helyi hagyományok szerencsés kezű felhasználása révén nyerte sajátos vonzó ízét? A kérdésre nem könnyű felelni. Ismereteink mai állása — a 18. század végi és 19. század eleji vidéki emlékek szórványos feldolgozottsága, a hazai klasszicizmus alaktanának, sajátos jellegének kidolgozatlansága — mellett csak feltételes magyarázatokat adhatunk. Kétségtelen, hogy Stamm és kisebb társainak közreműködése, az építés közben állandóan tapasztalt helybeli bírálat és véleményezés színezhették, kisebb részletekben módosíthatták Pollack tervét, közvetíthettek bizonyos helyi ízt. Viszont egyelőre nem tudjuk, hogy melyek lehettek azok a helybeli vagy környékbeli alkotások, amelyeken valamelyes helyi stílus kialakulhatott. Egész Tolna megye szegény 18. századi, 19. század eleji építkezésekben, az építkezések általában 1825 után indulnak meg. Szekszárd maga az ismételt tűzvészek miatt a 19. század elején nem mutathatott fel jelentősebb épületet. Az 1784-5-ben épült egyszerű plébániatemplom helyett, amely az 1794-es tűzvészben elpusztult, 1802—05 közt folyt a ma is fennállónak az építése, a későbarokknak abban az egyszerű, finomabb változatában, amelynek hazai elterjedtsége alatt speciálisan helyi jellege nem domborodik ki. 1821-ben épül a régóta tervezett iskolaépület, már 1802-ben készült az emeletes kórház: egyik sem olyan épület, amelynek építőművészeti kialakítása további munkák kiindulásául szolgálhatott

volna. Mindez édeskevés ahhoz, hogy ebből a folyamatos helyi fejlődést kielemezhessük. Másrészt a szekszárdi megyeháza komoly és méltóságteljes dór stílusa, levegős oszlopcsarnoka, finom térhatású, letompított sarkaival a valóságos méreteknél nagyobbnak tetsző, zárt belső udvara egészben és részleteiben is eltér az eddigi hazai alkotásoktól. Szoros analógiát még Pollack alkotásai közt sem találunk: valami halvány rokonságot mind a dégi kastély hatalmas oszlopcsarnoka, mind a vajtai kastély szinte a földből kinövő oszlopsora éreztet. A szekszárdi megyeháza mégis elüt ezektől, újszerűnek, sajátosnak és ugyanakkor rendkívül jólesően hazainak érezzük, nincsenek rokonai az európai klasszicizmus emléktárában. Csak azt gondolhatjuk, hogy Pollack gazdag építészeti alkotókészsége hirtelen olyan megoldást hozott létre, amely minden tekintetben kielégítette a helyi igényeket és kiindulópontjává vált a további építészeti fejlődésnek. A további kutatástól függ, hogy e hatás egyes állomásait megállapíthassuk. Példaképen utalok a Pécsett elég gazdag működést kifejtő Piacsek Józsefre, akinek szerényebb, kevésbbé hajlékony tehetsége a szekszárdi példától nem maradt érintetlen, miként ezt egyetlen fennmaradt jelentékenyebb műve, a mai Egyetemi Könyvtár épülete mutatja.

E stílus továbbhatásának stíluskritikai elemzését megnehezíti Pollack megyeháza-terveinek hiányos fennmaradása. A most előkerült tervek több tekintetben komoly hiányt pótolnak, de teljes képet az alkotás kialakulásáról nem nyujtanak, főleg azért nem, mivel a nyugati és a déli, a gazdagabban kialakított szárnyak homlokzatainak tervei hiányoznak. Ezért értékes és további kutatásra ösztönző Rados Jenőnek az a véleménye, amely az egy, idáig «kastélyhomlokzat» jelzéssel nyilvántartott, szignált tervrajzot a szekszárdi megyeházával hoz kapcsolatba (Budapesti Történeti Múzeum, Lelt. sz. 29944). A nyugati szárnyhoz készült tervrajz (9. kép)[19] a munka első szakaszából származhatik, amikor Pollack az első helyszíni szemle után elkészíti terveit. Az oromzat gazdag szobordísze — amiről a levéltári anyagban semmi említés nem található — arra vall, hogy Pollack eredetileg gazdagabb szobor-munkát tervezett itt is, miként főművénél, a Nemzeti Múzeum első tervezésénél is. A szobordísz mellőzése részben takarékosságra, részben a korbeli szobrászi gyakorlat fogyatékosságaira vezethető vissza: általában ez is ürügy volt ahhoz, hogy az építész a jelentékenyebb szobordísztől eltekintsen. Másrészt a megyeháza épületének e terven is érezhető súlyos tömege, nyugodt, kissé zömök arányai, tagolásának kényelmes lassúságú ritmusa arra vall, hogy Pollack a meglévő épületmag felhasználásából indult ki és egyébként sem szabadult meg teljesen későbarokk hagyományaitól, amelyek utórezgését a szekszárdi építkezést megelőző vidéki művei, például a dégi kastély, vagy az 1815 körül tervezett, de csak 1829-ben kivitelezett vajtai kastély is bizonyítják.

Mindez arra késztet, hogy a szekszárdi megyeházában Pollacknak olyan kimagasló alkotását lássuk, amely nemcsak eszmei és gyakorlati céljának felelt meg, hanem a csírázó helyi hagyományokat önállóan tovább fejlesztve, kiindulópontja lehetett egy helyi stílus kialakulásának.

Talán az ismertetett terveken is túlmenő fontosságúak a függelékben közölt Pollack-levelek. Nem csupán azért, mert eddig egyetlen felbukkant levelezése Pollacknak, ami önmagában is érdekes és értékes, hanem azért, mert sok vonással gazdagítja azt az eddig vázlatos képet, amelyet egyrészt mesterünkről, másrészt a kor építészeti munkáinak menetéről, szervezetéről alkothattunk. E levelekből Pollack egyéniségének több fontos tulajdonsága kibontakozik előttünk: szakmai gondossága, biztos tudása, cseppet sem önző, mindig az ügy érdekét szem előtt tartó viselkedése, hazafiassága és embersége,

tapintata, amellyel akár a helybeli gáncsoskodókra, akár a sokszor kontár munkákra reagál. Külön értéke e leveleknek — amire a tárgyalás során rámutattam — hogy dégi, nagylángi, alcsúti munkáihoz ad kormeghatározó adatokat.

Ha e korszak írásaiban, levelezésében járatosak vagyunk, nem érhet meglepetésként az a kissé érzelmes hang, amely Pollack leveleit gyakran színezi. Az új polgári osztály egyik jellegzetessége, hogy saját véleményét és érzését fontosnak tartja, hiszen enélkül nem tudna társadalmi elismeréséért harcolni. Inkább az érinti az olvasót kissé szokatlanul, hogy mennyi tisztelettel, szinte alázattal, a barokkos udvari hang mily erős utórezgésével fogalmazza meg leveleit, vagy inkább azoknak egyes részleteit. Ez nyilván Pollack tanulóéveinek öröksége. A túlzottan tiszteletteljes viszony megbízó és kivitelező közt a későbarokkban általános, különösen építészeti ügyekkel kapcsolatban, ahol a fennforgó nagyobb anyagi érték miatt nagyobb a felelősség, mint festő vagy szobrász esetében. Hogy ez a hang Pollacknál a mult továbbélése, ezt az is bizonyítja, hogy az 1830 utáni műveivel kapcsolatos levéltári anyagból — noha nagyobbarányú megbízásokra vonatkoznak, mint pl. az egykori Ludoviceum, a Nemzeti Múzeum stb., — sokkal öntudatosabb, bátrabb magatartás szólal meg. Másrészt Pollack most közölt leveleivel összehasonlítva, mennyivel öntudatosabb, magabízóbb az a hang, amelyen Ferenczy István vagy Barabás Miklós ír. Ezek a művészek nemcsak a művészet más ágában dolgoznak, hanem más társadalmi formában, a kezdődő kapitalizmusban nőnek fel, Pollackhoz képest szabadabb légkörben, ami magatartásukon mindvégig érezhető.

Összegezve az eddigieket, megállapíthatjuk, hogy a Szekszárdon előkerült tervek és levelek nemcsak Pollack alkotásainak, hanem a kor építészeti fejlődésének szempontjából nagyon értékesek. Megmutatják egyúttal e korszak legnagyobb építészével kapcsolatban az új társadalom igényeinek érvényesülését, a mult csökevényeinek fokozatos legyőzését és lépcsőfokot alkotnak ahhoz a magaslathoz, amelyet a Nemzeti Múzeum épülete nemcsak Pollack Mihály, hanem az egész korszak művészetében jelent.

[1] *Kovách A.:* Tolna vármegye székhelyének és székházának története A Tolna vármegyei Közművelődési Egyesület Évkönyve az 1913. évről, Szekszárd, 1914. 54—76. old. — *Lyka K.:* Adatok a magyar építészet történetéhez. Magyar Művészet 1933. 58. old. — *Zádor-Rados:* A klassicizmus építészete Magyarországon. Bp. 1943. 57—59. old.

[2] A levelekre Novák József és Hadnagy Albert hívták fel figyelmemet, amiért köszönettel tartozom. A szekszárdi levéltárban őrzött levelek és tervek felhasználását Hadnagy Albert előzékenysége tette lehetővé.

[3] *Bodnár I.* és *Gárdonyi A.:* Bezerédy István I. kötet. Bp. 1918. 126. old.

[4] *Bodnár-Gárdonyi:* id. mű. 142. old. és ezzel szemben *Horváth M.:* Huszonöt év Magyarország történelméből. Genf, 1864. I. 296. old.

[5] A második világháborúban erősen megsérült nagylángi kastély most kerül helyreállításra. A jelenlegi épület vizsgálata arra vall, hogy Pollack barokkori kastély átépítését végezte, de ennek pontosabb meghatározását a század utolsó harmadában, majd a 20. sz. elején végzett módosítások gátolják. Pollack tervei egyelőre nem ismeretesek.

[6] *Zádor-Rados* id. mű, 54. old. — Pollack alaprajzait a dégi kastélyhoz *Rados J.:* Magyar kastélyok, Bp. 1939. közli először, a tervek azóta sajnos eltűntek.

[7] A tengelici kúria egy levélnehezéken látható régi képét az építtető család volt szíves megmutatni. A kúria ma a Kossuth-díjas Táncsics tszcs központja.

[8] *Gróf Teleki D.:* Egynéhány hazai utazások leírása. Bécs, 1796. 187. old. és *Vályi A.:* Magyarországnak leírása III. kötet Buda, 1799. 345. old.

[9] *Kovács* id. mű 67—68. old.

[10] Szekszárdi levéltár, 1827. 1618. szám. Lajstr. 3 : 99

[11] *Kovách* id. mű. 69. old. — Az irodalomban e szekszárdi mester hol Stamm-ként, hol Stann-ként szerepel, ennek oka az, hogy a névaláírás a terveken mindkét formában előfordul. Pollack azonban kifejezetten Stamm-nak nevezi.

[12] Stamm szerzőségének téves adata Garay Jánosnak a vármegyeházáról írt beszámolójából (Vármegye háza Szegszárdon. Honművész 1834. II. 491—500) származhatott.

[13] *Zádor-Rados* id. mű 51. old.

[14] *Kovách* id. mű 70. old. A főhomlokzatról tévesen mint északi szárnyról ír.

[15] *Kovách* id. mű 71. old.

[16] *Zádor-Rados* id. mű 75. kép.

[17] *Horváth Gy.:* A pesti koleralázadás 1831-ben. Tanulmányok Budapest multjából X. 1943. 219. old.

[18] A Csapó Dánelhez intézett eddig előkerült utolsó levél 1838. nov. 27-én kelt és a pesti nagy árvíz izgalmait tükrözi. Pollack e levélben azirányt érdeklődik, hogy az alispán a Bánátban tárolt mintegy 100 000 tégláját nem vehetné-e igénybe az annyira sürgető pótépítkezések számára.

[19] A képen az oldalak felcserélődtek, így a manzardtetős rizalit tévesen az északi szárnyra került.

FÜGGELÉK

A következőkben közölt levéltári anyagot eredeti szövegével, helyesírásával adom közre. A leveleknek a tolnamegyei levéltárban (Szekszárd) külön jelzete egyelőre nincsen.

A levelek sérült és nehezen olvasható helyeinek olvasásánál néhai Kapossy János volt segítségemre. A megfejthetetlen részeket pontozással jelzem.

A leveleket időrendben és a tanulmányban közölt sorszám rendjében közlöm.

1.

Pollack Mihály sajátkezű írása, külzet és címzés nélkül

Pollack Mihály kimenti magát, hogy a várt terveket rajta kívül álló okok miatt 3 napos késedelemmel küldi. A levél nem mondja meg, hogy a tervek milyen építkezésre — Tolna városában lévő lakóház vagy tengelici átépítés — vonatkoznak. Szó van kút- és lóvásárlásról is, e kérdésekben Csapó úgy látszik segítségére volt Pollacknak. Címzés hiányában nem állapítható meg, hogy melyik Csapóhoz intézte sorait.

A levél szerint előzetesen járt Tolnán és újra odakészül: még felderítetlen, hogy ez tolnai házépítésre vagy inkább házalakításra vonatkozik-e?

Insonders Hochgeehrter Herr von Czapó!

Mir würde es unendlich leid thun wen durch die Verzögerung von 3 Tagen Sie in Ihrem neuen Hause schlechter wohnen sollten, wahrlich Sie werden sich erinnern wie ich am Montage von Tolnau abfuhr und den Plan Sontags früh auf die Post gab wo sie denselben Ihrer eigenen Erklärung am Montage zu erhalten versichert waren — in diesen 8 Tagen konnte man nicht gewünscht werden was wessentlich die Ausführung meiner Angaben erschwert hätte.

Meinen Brunnen habe ich vor 500 Fl an den nehmlichen Offizir verkauft, dem Sie den Brunnen ab zu kauffen hoften- Ich bitte Sie dahero mir die zwei Brunnen ohne weiters zu kaufen wenn selbe nicht klein, gutt und stark gebaut und hübsch von Ansehen sein sollten, dem Preis nach können selbe alle diese Eigenschaften besitzen. Ich überlasse es Ihrer Einsicht, Gütte und güttigst gegen mich geäusserten Freundschaft damit das Besste zu machen und acceptire Ihren für mich zu machenden Kauf- nach welchem Sie ohne weiters gefälligst die Summe anzuzeigen und zu disponieren haben.

Künftigen Montag komme ich nach Tolna, dort hoffe ich Ihnen mündlich danken und meiner ergebensten. Hochachtung versichern zu können.

Ihr ergebener Diener und Freund
Mich. Pollack

Pesth, den 2. Juny 807

Wen Sie die Pferde gekauft haben so schicken Sie selbe ohne weiters durch... an mich.

2.

A levél kedves barátom megszólítással a közelebbről nem ismert Csapó Antalhoz íródott. Arról az izgalomról számol be, amit Bécs eleste kiváltott és ami arra készteti az udvart, hogy Pest helyett majd Egerbe költözzék. Pollack jellemzően «példátlan bizonytalanság» állapotát emeli ki.

Pesth am 18. May 809

Lieber Freund!

Ich ersuche Sie mir den Betrag für die Ihnen geschickten Ofen durch die 1 beste Gelegenheit zu überschicken, überdies meiner weiteren Bereitwilligkeit versichert zu sein. Hir leben wir in einer Ungewissheit die Beispiellos ist, der Hof selbts glaube ich weiss sehr wenig —Wien ist über den 14. Nachmittags sagt man erlegen, jedoch die Pressburger Post ist gestern noch angekommen. Der Hof ist noch hier, doch alles Geräthe ist abgegangen nach Erlau leben Sie wohl lieber Freund

Ihr ergebenster Freund
Mich. Pollack

Címzés a levél külső oldalán:

Monsieur Monsieur Antoine de Scappo
a Tolnau
Tolnau

3.

A baráti megszólítású és hangú levél címzése hiányzik. Ló- és kályhavásárlások lebonyolításáról számol be, e kérdésekben a levelezők egymást tanáccsal látják el.

Bester Freund!

Ihren Brief worinnen Sie mir die Abreise der für mich gekauften Pferde meldeten habe ich erhalten und danke Ihnen Ihrer gehabten Güte wegen auf das Verbindlichste. Drei Tage vor Empfang Ihres Briefes habe ich auch hier Pferde gekauft womit ich nun 6 habe, ich werde trachten ein Paar davon zu verkaufen, übrigens erwarte ich selbe alle Stunde.

Was aber die Oefen betrifft so dürfen Sie gar nicht denken dass es meine Schuld ist dass Sie selbe noch nicht haben indem ich dem Hofman schon lange meldete Aber er vergass und die Gelegenheit reisete ab. Eben habe ich zum Damm geschickt ob kein Schif da sey, im Falle dies so sey so schicke ich kleich die Oefen dahin. Der Prunn ist schon lange bereit und meinen eisernen bekomme ich alle Augenblicke.

Ich danke Ihnen noch einmahl verbindlichst und bin mit aller möglichster Achtung Ihr ergebener Freund und Diener

Pollack

Pesth den 24-ten September 817

4.

A levél világosan és részletesen a tengelici kúria építéséről szól. A tervek és a részletrajzok elkészültek, javasolja a kőművesmunkát ez évben elkészíttetni, mert e munkák ára most nem magas, viszont a lakatos- és asztalosmunkákat lehet a jövő évre halasztani. Mivel erős elfoglaltsága és tervezett karlsbadi útja miatt az építés helyszíni vezetését nem tudná ellátni, javasolja a székesfehérvári Glass kőművesmestert, aki mind a nagylángi Zichy-építkezéseknél, mind Festetich Antal szolgálatában jól bevált. A tengelici tervekért nem fogad el tiszteletdíjat, örül, hogy baráti szívességet tehet. Ebben a levélben — és minden következőben — tisztelet teljes üdvözlet szerepel a ház asszonyának, ami arra vall, hogy annak vendégszeretetét élvezhette, valamint Ida kisasszonynak, Csapó Dániel lányának, aki később Kiss Pál fiumei kormányzó felesége lett.

Lieber Freund!

Ihr freundschaftliches Schreiben vom 24-ten März habe ich den 31-ten erhalten ich sehe daraus dass Sie trotz aller vorhergegangenen Besorgnisse dennoch das Haus in Dongelitz zu bauen gesonnen sind. Die Grundpläne sind fertig, die nöthigen Profile und Aufriss aber werde ich ehestens verfertigen, so auch den Überschlag von dem Zimmermeister und Steinmetz. Da Sie gesonnen sind das Gebäude nur unter Dach zu setzen, so denke ich wird es nicht nothwendig sein die Tischler und Schlosserarbeithen dieses Jahr machen zu lassen, ich glaube vielmehr dass dieselben erst im Jahre 820 anzugeben werden sollten, indem bis dahin doch noch eine grössere Reform in den bestehenden Preisen eintretten dürfte; diese Arbeithen werden dan noch früh genug fertig sein um im Frühjahr hinuntergeführt werden zu können, unterdessen kann alles verbutzt werden. Ich glaube Sie werden meiner Meinung seyn.

Die Steinmetzarbeithen sind jetzt nicht sehr theuer, vor allem aber die Sokelplatten und diese müssen Sie haben damit nicht alle Jahre der Verbutz herunterfällt, welcher unvermeidlich ist und Ihnen gewiss so viel kostet, als die Platten selbst. Übrigens kann der Dachstuhl zum Schütten eingerichtet werden, welches aber viel mehr kostet. Dieses alles glaube ich wäre in Ordnung, nun kommt aber das Schwerste, nehmlich die Ausführung.

Ich bin hier ziemlich beschäftigt und werde überdies mit 1. Juny nach Karlsbad gehen, von wo ich erst bis halben August zurückkomme, Ihr Gebäude würde ohne Aufsicht seyn und über alles dieses würde Ihnen das Gebäude höher zu stehen kommen, da es jetzt schwer hält gutte Leuthe aufs Land zu bringen. Verkennen Sie micht nicht, ich handle gewiss nach bester Überzeugung und nach genauer Beurtheilung.

Alles dieses wird sich zu Ihrer Zufriedenheit endigen wenn Sie mir volgen und glauben wollen nehmlich ich rathe Ihnen sich von Weissenburg den dortigen Maurermeister Glass kommen zu lassen, er ist braf und fleissig, diese Leuthe sind mehr auf Landarbeithen eingerichtet und wäre bey der Hand, die Reise von Pest dahin kostet immer mehr als von Weissenburg und die Geseelen sind dort wohlfeiler wie hier. — Ich habe dem Herrn Anton von Festetich denselben an empfohlen, weil ich selben sehr gutt kenne, und mit Grund sagen kann, dass er braf ist, nachdem er in Lang bey dem Grafen Zichy das grosse Schloss nach meinen Plänen gebaut hat, und dermahlen wieder nach meiner Angabe die Schlosskirche restauriert, und dem Wirtschaftshof auch Aussen wird stellen (?) die Herrschaft dort in Lang sein wird.

Meine Meinung wäre Sie reissen über Weissenburg und nehmen den Glass von da nacher Pest bey mir machen wir den Accord und übergeben ihm die Pläne mit allem Zugehör und Explication. Nur ist es wichtig dass ich bestimmt weiss was der Maurertaglöhn sein wird damit ich die Überschläge danach verfassen kann. Sollten Sie es aber vorziehn im Tag arbeithen zu lassen so ist es auch gutt — dies schätzbarster Freund ist mein aufrichtiger Vorschlag und ich bin gewiss, dass die Sache gutt gehen wird. Schreiben Sie mir bald den in 7 Wochen längstens bin ich gesonnen abzureisen.

Was die ausgelegten Reisespesen betrifft die können wir jedesmahl berichtigen, die letzten belieffen sich auf 114 Fl übrigens was die Pläne betrifft ist es mir ein wahres Vergnügen Ihnen gefällig zu sein, den der Mensch lebt ja nicht von Brod allein, sondern auch von und mit der Freundschaft, und ich lege auf die Ihrige einen grossen Werth und werde gewiss nicht unterlassen selbe zu verdienen und trachten Ihnen als Freund nach Kräften nützlich zu sein.

Ich bin so frey mich Ihrer Frau Gemahlin gehorsamst zu empfehlen und bitte an Selbe meinen Handkuss zu melden, so auch an die Fräulein Ida.

An Herrn Baron bitte ich meine Empfehlung, so auch an meine Landmännin.

Wen ich glücklich von Karlsbad komme, so werde ich Sie im Herbst besuchen wo wir dan die weiteren Massregeln verhandeln werden.

Leben Sie wohl lieber Freund schreiben Sie mir bald und kommen Sie auch bald, damit sich alles zu Ihrer Zufriedenheit endet, ich küsse Sie und bin Ihr redlicher Freund

Mich. Pollack

Pesth 11-ten Aprill 1819

5.

Megköszöni a kapott meghívást, amelynek örömmel tesz eleget, amint ideje engedi. Ígéri megfelelő pallér küldését és beszámol a lakatos- és asztalosmunkák elkészültéről. A levélben szereplő báró a Csapó háznál tartózkodó francia emigráns: Baron de Serpes, aki a későbbi levelekben Baron von Zerbst néven szerepel. Családi hagyomány szerint ő tervezte és gondozta a ritka fákban gazdag tengelici tájkertet. A levélben szereplő «honfitársnő» kilétét nem tudtam kideríteni, talán bécsi házvezetőnője volt a családnak.

Pesth, den 21. Januar, 1820

Lieber Freund,

Ihr angenehmes Schreiben vom 16. dieses habe ich mit herzlichem Vergnügen erhalten, bin Ihrem Wohlewollen und Freundschaft vollkommen überzeugt, danke ich Ihnen für Ihr Anerbieten, ich werde selber so wie es meine Verhaeltnisse nur einigermassen erlauben benutzen und damit ein doppeltes Vergnügen haben, Ihrem Gebauede nachzusehen und durch... Freund den Genuss einiger sorgenloser Tage zu geniessen die meiner Gesundheit sehr wohltätig seyn werden.

Wegen dem Pallier seyn Sie ohne Sorge ich werde Ihnen einen schicken mit dem Sie gewiss zufrieden seyn werden, sehen Sie nur zu das Sie genug und ordentliche Maenner bekommen.

So eben war der Tischlermeister Schindler bey mir und berichtete mir dass die Fensterstäb gross und klein alle fertig und die Sallusie zu theil fertig oder in Arbeith sind, dies alles ist ganz richtig und mehr — wegen die Gitter habe ich ihnen die grösste Sorgfalt eingeschärft, er verspricht dass beste, ich habe selben verantwortlich gemacht und der Contract macht ihn ohne dies schon dazu. Beyliegend schicke ich Ihnen den Contract, nehmen Sie aber selben wieder hieher.

Ohne Ihnen etwas im geringsten einzureden glaube ich dass es gut waere, die Fensterstücke jetzt zum Schlosser zu schicken damit selbe beschlagen werden könnten, den der Tischler beklagt sich über Mangel an Platz, auch kommt die Zeit wo man selbe nach dem Markt mit lehren Schiffen an Ort und Stelle abführen könnte, mithin wäre es sehr gut, wenn Sie sich entschliessen und mir Ihre Meinung schreiben. Die noch fehlenden Conti des Schlossers und Steinmetz werde ich verfertigen lassen und Ihnen schicken. Was den Winter betrifft so ist selber bey uns allen sehr unbeständig, bald sehr kalt, Sturm, grosser Schnee, und jetzt Tauwetter, im ganzen eben ist es doch so ziemlich Winter.

Ich bitte an die Gnädige Frau meinen Handkuss und meine ganze Ergebenheit auch dem Fräulein Ida alles erdenkliche Schöne gefälligst zu melden, Herrn Baron meine Empfehlung und an die Landsmännin — wie hüpft mir das Herz — und meine schuldige Dankbarkeit für Ihre gütige Erinnerung zu melden. — Ihnen aber lieber Freund wünsche ich alles gute und empfehle mich Ihrer Freundschaft, mit welcher ich bin Ihr ergebener dienstwilligster

Freund und Diener
Pollack

6.

Részletesen foglalkozik a tengelici építkezés kérdéseivel. A munka jól halad, további részletrajzokat küld, a lakatos- és asztalosmester munkáinak haladásáról számol be. Ez is kifejezetten baráti hangú írás.

Pesth den 19. Aprill 1820

Lieber Freund!

Dass es mit Ihrem Bau so gutt geht, freut mich ungemein, die Zeit ist aber auch sehr günstig und diese muss man benutzen.

Mit Herrn Knusser habe ich wegen der Saebel gesprochen, er sagt, dass alles fertig ist und nur das Schiff erwarte um selbe einladen zu können bis heute ist mir von irgend einer Ankunft desselben nichts bekannt. Übrigens wegen dem das die Blindfenster ausgeblieben, macht es nichts, im Fahle Sie sie dennoch blind Schalous darin haben sollten dürfte man nur eine Vertiefung von 1 1/2 Zoll hineinschlagen und die Schallus mit Huben festmachen, doch wenn dieses auch nicht geschieht so macht das Ihrem Hause nichts. Die Zeichnung des Muschelbrunnens habe ich Herrn Knalhetter abgegeben, ich zweifle nicht dass er selbe samt dem Dachstuhl bey ebester Gelegenheit abschieben wird. Wegen der bemalten Lambri glaube ich dass es unnöthig sey selbe 8 oder 10 Zoll zu machen, diese Art würde viel Kosten und Umstände machen, den es müssten in den Zimmern rund herum Holz eingemauert werden, ich glaube dahero dass es besser seyn wird wegen dem Abstossen und dem Tammens (?) des butzes zu verhütten nur kleine Sockel von 4 Zoll Höhe rund herum zu führen, diese werden dann in den Boden selber eingenagelt und leisten das was selbe sollen am besten.

Nebstbey schicke ich Ihnen die Zeichnung im kleinen und grossen von dem Gesimse nach welchem die Platten ziegeln (?), im Model 25 lang 13'' breit und 3 einhalb hoch seyn müssen, nach der Schwindung werden selbe 24 lang 12 breit 3 hoch seyn dies Quantum brechen Sie nach dem Umsturz des Gebäudes, in Schichen aufgelöst. Das Übrige ist von gewöhnlichen Ziegeln. Ausser diesen Ziegeln brauchen Sie vom Steinmetz 8 Eckplatten, da sich daselbst die Ziegeln kreutzen, so bliebe das Eck leer, um also dieses zu verhindern und anderseits ..... ist Stein nöthig. Diese Platten samt dem übrigen Steinmetzarbeit werde ich dem Fessl angeben und auch die Torstein bei den Fronotens und Ihnen den Überschlag einsenden.

Herr Knusser lässt Sie wegen der Anweisung bitten; so eben meldet mir derselbe dass er einladet, ich schicke eben zum Schlosser, wegen der Gütter, er sagt dass alles schon abgeschickt sey, folglich müsste dieses zwischen der Zeit da Sie den Brief von 3. geschrieben oder jetzt geschehen seyn und Sie denselben erhalten haben, oder diese alsobald erhalten.

So eben war der Tischler bey mir, die Fenster sind schon alle beym Schlosser, folglich eine Abänderung nicht möglich, wegen der Thüren habe ich Sie nicht verstanden. Sie sprachen von 3 Thürstöcken, 2 sind schon auf die Mass von 5' 6'' und 3 Schuh foglich müssten zu den 5 Thüren je eine auf diese Mass gemacht werden, dieses habe ich dem Tischler gesagt. Der Tischler kümmt bei einigen Tagen selbst hinunter, folglich können Sie alles noch nöthige mit ihm selber ausmachen. Die Gang Thür habe ich bestellt dies wird auch nicht ein Stein oder Holz genüge (?).

Die eben erwähnte Zeichnung des Gesimses nimmt der Tischlermeister mit, um Ihnen nicht unnöthige Unkosten zu machen. So eben fällt mir ein ob Sie mein Geschreibsel lesen können- ich habe schreiben gelernt, lernen Sie lesen.

Schliesslich bitte ich meinen Handkuss an Ihre Frau Gemahlin, micht freut dass selbe sich nun besser befindet, bitte alles Schoene an die Fraulein Ida so auch an den Herrn Baron, und Landsmännin.

Ihnen küsse ich lieber Freund und bin Ihr dienstwilligster Freund

Pollack

7.

A keltezés nélküli levél valószínűleg már a szekszárdi megyeházával kapcsolatos utazásról szól, Pollacknak Spiegel ácsmesterrel kellene útra kelnie, de ez utóbbi akadályoztatása miatt néhány napos késéssel fog elindulni. Egy emlékműről van itt és későbbi levelekben is szó: talán a tengelici kertben felállítandó szobordíszre vonatkozik. Pontosabb meghatározása eddig nem sikerült.

keltezés nélkül

Hochwohlgeborener Herr!

In Bezug auf Ihr Verehrliches vom 1 ten dieses, meine und des Herrn Spiegels Reise nach Toengelitz betreffend habe ich die Ehre zu berichten, dass Hr. von Spiegel heute den 18 ten bey mir war, und mich ersuchte

Euer Hochwohlgeboren in dessen Namen vielmahl um Verzeihung zu bitten, dass es demselben nicht möglich ist, den 24.ten oder 25.ten einzutreffen, jedoch den 27.ten Abends werden wir mit Gottes und Ihrer Hilfe sicher die Ehre haben Euer Hochwohlgeborenen in Ihrem schönen Landsitze unsere Aufwartung zu machen.

Indem ich mich dieses Auftrags entledige, bitte ich Denselben wollen Hr. v. Spiegel entschuldigen den in der That weder er noch ich sind nicht immer Herren der Zeit. Zugleich bitten wir. dass Sie die Gewogenheit haben wollen, in Földvár mit gutten Pferden versehen zu werden, wo wie ich denke, wir um 2 Uhr Mittags eintreffen werden. Betreffend die Monumente, so bin ich so glücklich Euer Hochwohlgeboren versichern zu können, dass es mir jedoch nicht ohne einige Anstrengung gelingen wird mein Wort halten zu können- Ihnen zu lieb thue ich ja gerne, ich wünsche nur dass meine Ansichten Ihnen und den übrigen Hocherbaren Kenner oder Bauertheiler erhalten möchten. Zukleich nehme ich mir die Freyheit Euer Hochwohlgeboren zu bitten dero Gnädigen Frau Gemahlin meine Handkuss und Verehrung, so wie Herrn Baron mein Respekt zu melden.

Genehmigen Euer Hochwohlgeboren die Versicherung meiner wahren Hochachtung und Verehrung mit welcher ich bin Euer Hochergebener

ergebenster Diener
Michael Pollack

Herr v. Spiegel lässt sich schönstens empfehlen.

Címzés a levél külsején:

An Herrn Daniel von Czapó Erster Vizegespann des lbl. Tolnauer Komittats Hochwohlgeboren in Tengelitz
Über Paks—Földvár—Sexard—Tengelitz
Á Sexard
Töngelitz

8.

Tervek és költségvetések elküldéséről számol be, korábban küldött tervek visszaküldését kéri, hogy bizonyos részletrajzokat elkészíthessen. Említi, hogy Segner nevű munkatársával fog jönni, aki az építés kitűzését majd elvégzi.

Insonders Hochschätzbarster Herr von Czapó!

Ihrem Auftrage gemäss übergeb ich die Pläne wohl eingepackt dem mir angezeigten Schiffe von Tolnau, die Überschläge, welche Sie erwähnen konnte ich aber nicht mitschicken, da Sie keine zurückliessen und sich in dem Postfache auch keine fanden, wahrscheinlich liegen diese Ihnen jüngst übergebene Rechnungen bey denen anderen Papieren, in Ihrem Koffer und somit glaube ich Ihrem ersten Verlangen entsprochen zu haben.

Was die Durchschnittszeichnungen betrifft, so konnte ich selbe in der kurzen Zeit welche zur Abschickung der Pläne mir bestimmt wurde, nicht verfertigen, auch bedarf ich dazu der Pläne, welche zurückzuerhalten ich Anstand nehme, da Sie Selbe vielleicht zu weitern Verhandlungen nöthig haben. Meine Bitte geht dahin dass Sie die Gütte haben mir die Pläne sammt Innern des ersten Entwurfs möglichst bald zurückzuschicken, wo ich dann die benöthigten Profille machen werde. — Sollte es aber nicht möglich seyn, die Pläne zurückzu schicken, so werde ich die Profille bey meiner Ankunft in Dengelitz verfertigen, weswegen ich Sie bitte mir die Zeit nachhero gefälligst bekannt zu machen, wann Sie glauben dass angefangt werden soll, damit ich meine hiesigen Geschäfte danach ordnen kann, ich werde den Segner mitbringen, welcher die Aussteckung besorgen wird. — Ich danke Ihnen vielmahl für Ihre gütige Einladung nach Dengelitz, ich freue mich schon im Voraus, dort ein paar Tage zu seyn können und bitte Sie die Güte zu haben, Ihrer Verehrungswürdigsten Gnädigen Frau Gemahlin meinen Ehrfurchtsvollen Handkuss zu melden. Ihre weitern Aufträge entgegen sehend habe ich die Ehre mit unbegrenzter Hochachtung zu seyn Ihr

ergebenster Diener
Pesth, den 19. März, 1828 *Mich. Pollack*

PS. Bitte auch alles Schöne an den Herrn Baron von Zerbst und zugleich um Verzeihung der schlechten Schreibung, doch die Zeit ist gar zu kurz, der Schiffer will schon abfahrn.

9.

A kért terveket távollétében vitte el a küldött, így nem tudja, hogy e szívességet kinek köszönje meg. A profilrajzokat magával fogja hozni és örül az együtt töltendő kellemes óráknak.

Hochedelgeborener, Insonders Hochzuehrender Herr!

Da ich gestern bey Übergabe der Pläne nicht zu Hause war, so weiss ich auch nicht, wem ich diese Gefälligkeit verdanke, ich werde mich möglichst beeilen die nöthigen Profille zu verfertigen und dann die Pläne

entweder mit einer guten Gelegenheit an Sie abschicken oder auch dieselben selbst mitbringen, weswegen ich nicht versäumen werde die Reise nach Tengelitz Ihrem Wunsche gemäss einzurichten, wobey ich das grosse Vergnügen haben werde Ihrer Gnädigen Frau Gemahlin die Hände zu küssen und in so hochschätzbarer Gesellschaft einige Stunden der Erhellung zu geniessen, die das Leben so sehr verschönern. — Ihrem gemachten Antrag gemäss werde ich mir die Freyheit nehmen rücksichtlich der Reise dahin auch länger zu schreiben, indessen ich die Ehre habe mit vorzüglichster Hochachtung zu seyn dero ergebenster

Baumeister Pollack

Pesth, den 4. April 1828

10.

Közeli útjával kapcsolatban kéri, hogy megfelelő előfogattal és váltással várják őt, hogy minél gyorsabban odaérkezhessen. Említi, hogy a főispántól megkapta az istállók és a kocsiszín terveit.

Hochedelgeborener Herr!

Heute erhielt ich durch den Herrn Obergespann den Plan zu die Stallungen und Schupfen um aber selbe nach Ihrem Wunsche und dem Locale angemessen entwerfen zu können, habe ich erst Sie darüber zu sprechen, nach welchem ich dann die nöthigen Pläne verfertigen werde.

Ihrer güttigen Erlaubnis nach ist meine Abreise auf den Sonntag den 27 ten dieses bestimmt, ich bitte Sie dahero die Gnade zu haben, mir die nöthigen Vorspann besorgen zu lassen und mir auch güttigst wissen zu lassen mit was für Pferden ich von hier bis auf einem Orthe wo ich Vor(spann)pferde erhalten kann, abgehen soll. Auch wäre es mir sehr lieb, wenn ich in Tengelitz denselben Tag noch eintreffen könnte. Ich beruhige mich und erwarte bis Freytag oder Samstag von Ihnen bestimmte Nachricht zu erhalten. Auch bemerke ich dass die Damm bey Adon sehr schlecht ist, so das ich voriges Jahr bald mein Leben oder doch den Wagen eingebüsst hatte. Bitte auch deswegen mich über den zu nehmenden Weg zu verständigen.

Die nöthigen Pläne habe ich und werde ich bis zur Abreise alle verfertiget haben und auch ein thunliches Subjekt mitbringen, um an Ort und Stelle die ersten Aussteckungen zu machen.

In Erwartung Ihrer gefälligen Antwort, bitte ich Sie Ihrer Gnädigen Frau Gemahlin meinen Handkuss zu melden, dem Herrn Baron Zerbst mein Kompliment zu melden, mit welchem ich mich in aller Hochachtung empfehle und wahre

Euer Hochwohlgeborener
ergebenster Diener
Mich. Pollack

Pesth 19-ten Aprill 1828

11.

További részletrajzok küldését jelzi, valamint a tetőszerkezetét azzal a hangsúlyozott kívánsággal, hogy Stamm mindent alaposan megnézzen és kövessen. Ha valami nehézség merülne fel, készséggel ad további felvilágosítást.

Hochedelgeborener Herr,

indem ich die Gelegenheit benütze, Ihnen den Plan sammt die Profille des Dachstuhles sowie einen vergrösserten Aufriss der aeusseren und innern Ansichten zur Richtschnur für den Maurermeister zu überschicken, habe ich zugleich die Ehre zu melden, dass das Hauptgesims E und das Pilaster Gesims D. noch nachzutragen sind, welche Beyde Schablons ich nächster Gelegenheit einsenden werde; mit welchem dann alles geschlossen ist welches zur Ausführung nötig. Ich wünsche nur dass Stamm alles gut ansehen und gehörig anwenden wird, welches wegen der Deutlichkeit der Zeichnungen und Schablons mit dessen Beziehungen um so leichter möglich ist. Sollten indessen einige Anstände obwalten, so bitte ich Sie mir davon Kentniss zu setzen, damit ich zur Zeit die nötige Aufklärung zu geben im Stande bin.

Indem ich mich Ihrer Frauen Andenken und Wohlwollen bestens empfehle bitte ich meinen ergebensten Respekt und Handkuss an die Gnädige Frau ihrer hochschätzbarsten Frau Gemahlin zu melden, so wie an Herrn Baron von Zerbsten mein Kompliment. Mit welchem ich in Aller Hochachtung wahre als Euer Hochedelgeborener

ergebenster Diener
Mich. Pollack
Arch.

Pesth, den 14. Jully 1828

Címzés a levél külsején:

Herrn Herrn Danie von Czappo Ersten Vicegespann des Löbl. Tolnaer Komitats und Hochgeboren
Dengelitz

12.

A bádogos és tetőfedőmunkákról folytatott megbeszélésekről értesíti és ajánlja, hogy Vest mesterrel az általa is jóváhagyott szerződést kössék meg és gondoskodjanak a mester és munkatársai megfelelő elszállásolásáról.

Hochwohlgeborener Herr!

Ihrem geehrten Auftrag und meinem Versprechen gemäss habe ich mit dem Klampfner Meister alsogleich eine Verhandlung gepflogen worüber ich Euren Hochwohlgeborenen in Beilage dessen Köstenberechnung als das Resultat meiner Bemühungen vorzulegen die Ehre habe. Euer Hochwohlgeborener werden daraus erfahren, dass sich die 2. Berechnung gegen die 1. mit einer Köstenverminderung von 755 F.W.W. ausweisst, dass ferner die Haftung für die gutte Arbeit meinerseits in Acht genommen, und dass das Ganze mehr in Detail gegeben ist. Ich nehme mir übrigens die Freiheit zu bemerken, dass ich glaube, oder vielmehr überzeugt bin, dass der verlangte Betrag billig und nicht weiters ohne Nachtheil vermindert werden könnte. In dieser Voraussetzung und der dass die Arbeith alsogleich nach Aufsetzung des Daches zu beginnen habe, habe ich den besagten Meister beauftragt das benöthigte Dachblech sich zu bestellen, wodurch selber in den Stand gesetzt wird, den bemelten Nachlass grösstenteil zu erzwecken; mir schien dies ganz glaublich, da natürlicherweise jeder zweite Verschleiss eine Gewinn nimmt, der nur da durch, dass besagter das Blech vom Ursprung her beziehi, beseitigt wird.

Euer Hochwohlgeborener werden ferner ersehen, welchen Vorschuss selber anspricht und welche Sicherheit er dafür anbiethet, ich glaube hinzufügen zu müssen, dass Herr Vest mir als ein ehrlicher Mann bekannt ist, und die Arbeith gewissenhaft, fleissig unf zu aller Zufriedenheit herzustellen feyerlichst verspricht. Euer Hochwohlgeboren werden hierin nach dero Einsicht und Umständen handeln, da ich mich mit Rechnungs Gegenständen nicht einlasse, doch der unmassgeblichen Meinung bin, wegen nöthiger, ja dringender Befriednus den nöthigen Vorschuss zu geben. Übrigens werde ich mit selbem nach Vernehmen dero Willensmeinung den benöthigten Vertrag anschliessen und auf die Hauptsache den möglichsten Bedacht nehmen. Auch werden Euer Hochwohlgeboren ersehen, dass besagter auf ein Qualifiziertes Quartier für sich und dessen Leuthe Anspruch macht, so auch für den Transport seiner Leuthe und Materallien, welche letztere ohnehin mit denen Schiffen unentgeltlich abgehen können.

In Erwartung dass Euer Hochwohlgeborener mit meiner Bemühung zufrieden seyn werden erwarte ich Dero weiteren Auftrag in dieser Sache, womit ich die Ehre habe mich Eurer Hochwohlgeborenen bestens empfehlen und so frey bin einen ergebensten Handkuss an die Gnädige Frau Gemahlin und Frau Tochter zu melden, auch alles Schöne an Herrn Baron, mit welchem ich die Ehre habe zu zeichnen

Euer Hochwohlgeborener ergebenster Diener

Mich. Pollack

Pest den 30. August 1828

13.

Lakatos és kőfaragómunkákra vonatkozó szerződésekről ír, újból figyelmezteti Stamm mestert, hogy a vakolás gondos elvégzését, valamint a kéményekben megfelelő falazását ellenőrizze, annál is inkább, mert rossz tapasztalatai vannak a szekszárdi munkák terén.

Hochwohlgeborener Herr!

In Erwiderung Eures Hochwohlgeborenens vom 26. 9ber überschicke ich die Abschrift des den auszubauenden Theil Gebäude betreffenden Schlosserüberschlag, mit dem Bemerken, dass ich den früher verfassten Überschlag nicht in Händen habe, da ich alles übergeben und noch nicht zurückerhalten habe. Dieser Übersehlag kann vielleicht unter den viellen Papieren Eurer Hochwohlgeborenen verlegt liegen, indessen ist der eingeschickte Überschlag demselben kleichlauthend und somit genügend, nur bedaure ich, dass selbe nicht rein abgeschrieben ist. Übrigens finde ich es ganz natürlich dass die Handwerker in Sexard theurer seyn müssen als die hiesigen, welches sich vielleicht wohl machen liesse, doch dass deren Arbeithen viel schlechter sind, beweisen mir die schon eingesetzten Gitter welche wahre Zigeunerarbeit ist, so wie mit dem Schlosser wird es sich mit dem Tischler verhalten, mir wäre es leid, wenn solche Arbeith das Ganze verunzieren sollte und bin Eurer Hochwohlgeborenen Meinung. Wegen dem mit dem Steinmetz zu schliessenden Akkord bitte ich Euer Hochwohlgeboren, darauf Rücksicht zu nehmen dass selbe die Arbeith denen gegebenen Formen genau verferigt und gutte Stein dazu verwendet und dass darauf gesehen wird dass die zum Gebäude abzuliefernden Steine durch den Transport nicht beschädigt werden. Eben so mit Stamm die Verbutzung fleissig und genau zu machen, besonders aber aufzutragen das die Rauchfänge innen rein verbutzt sind und die Luftzüge der Arreste gut ausgebutzt werden.

An die Gnädige Frau bitte ich meinen Handkuss und an Herrn Baron meine Empfehlung. Genehmigen Sie Euer Hochwohlgeboren die Versicherung meiner Ergebenheit und Hochachtung mit welcher zu seyn ich die Ehre habe

Euer Hochwohlgeborener
ergebenster Diener
Michael Pollack
Baumeister

Pesth den 6. Xber 1828

14.

Kályhásmester és lakatosmester szekszárdi útját jelenti be, akik a helyszínen fogják a megfelelő kályhafelállítást kidolgozni. A további költségvetést egyelőre nem tudja küldeni, mert első rajzolója Alcsúton dolgozik, amint visszaérkezik, együtt fogják ezt a munkát elvégezni.

Hochwohlgeborener Herr!

Auf Ihr geehrtes vom 24 ten dieses habe ich zu berichten dass wegen die Oefen, der Hafnermeister Prohaska, künftige Woche mit dem Schlosser Dlanhy selbst nach Sexard kommen wird um wegen die verlangten und sonst benötigten Oefen mit Ihnen das nähre zu besprechen und die Proportion der Oefen dadurch zu bestimmen, indem er die Zimmer selbst ansieht.

Die 600 Kehlheimer Platten können wann immer abgeholt werden, nur bitte ich Hr. von Czappo wollen gefälligst die Schiffer bestimmen, für alles zu sorgen, da ich meiner anderweiligen Geschäfte wegen ausser Stand bin dergleichen Komissionen zu besorgen — dann bitte ich im Falle die Platten abgeführt werden deren Bezahlung gütigst zu bestellen.

Sowohl der Tischler als der Schlosser klagen dass in Hinsicht des Transportes die Schiffer nichts eingehen wollen als dass man selben die Spesen hier bezahle, diesem gemäss bitte ich dieselben das nöthige gütigst zu verfügen dass die Schiffer unter dem Vorwand, das Komittat zahle nichts, dergleichen zur Abfuhr bestimmte Gegenstände liegen lassen.

Wegen dem Köstenanschlag kann ich nichts bestimmtes versprechen, da mein erster Zeichner in Aschut ist, doch ehestens zurück kömmt, wo ich denn gemeinschaftlich den Überschlag machen werde.

Das Chablon zum Kapitell liegt bey, oder es bringen selbes der Tischler mit.

Ausser an Ihre Frau Gemahlin bitte meinen Handkuss so wie an Herrn Baron meinen Respekt gefälligst zu melden, Herr Spiegel lässt sich Ihrer gütigen Erinnerung danken und sich ebenfalls empfehlen. Ich aber empfehle mich und bin Hochachtung

Euer Hochwohlgeborener ergebenster
Diener Pollack

Pesth, den 24 ten Oct. 829

Címzés a levél külsején:

Herrn Herrn Daniel von Czapó
ersten Vizegespann des löbl. Tolnauer Komitats

Hochwohlgeboren
a Dengelitz

15.

Schulmeyer pallér panaszos levele Pollackhoz munkaadója embertelen és erőszakos bánásmódja miatt. 400 forintnyi járandósága miatt mégsem akarna szökéssel szabadulni, mert hosszú idő munkadíját veszítené el. Pollack gyors és hathatós segítségét kéri.

Somberg am 27 ten Märtz 830

Lieber Herr v. Pollack,

Ich habe mich gehorsams zu melden und wünss mein seltzames Schreiben würt Ihnen in gutter Gesuntheit antrefen, was mich anbelangd bin ich Gott loh gesund aber sehr unzufrieden am 1 ten November 829 hat der Herr v. Sauska auhern lassen von der Arbeid, weil ich den Streid mit der Matam ausgemacht hab, wo Ihnen der Herr Hofrichter in Pesth davon erzelt hat, Von der Sache wie sie sich zugetragn hat, aber ich bitte inständig meinen Gott nur um dass ich mit Ihnen Herr v. Pollack müntlich sprechen kann, den beschreibn kann ich es gar nicht wie es in dem Haus zugelt, von selbigen Stunden an als ich die Matam gepriegeld hab Vor ihr krausames Schimpfen, von selben Zeit hab ich nicht mehr die Kost in Hauss sontern wen die Herrschaft

abgespeist hat und es dem Herrkoch oder Köchin gelung war, so dann ist mir mein Essen ins Quartier gebracht worn und jetzt wird mir im Quartier gekocht, am 31 ten 8 ber hab ich mit der Matam abgerechned und am 1 ten November hat sie ihren Buller gemeld, derselbe sich in Mohasch aufhilt, dieser ist gleich zum Stohlgeschworener und hat im Erklärd von der Sache, aber nicht das warrs, am 9 ten 9 ber komt der Stollgeschworener nach Somberg und kleich über den Herrn und was da vorgegangen war in eine aterliche Hauss und so mehr der Sauska war erzürnd und liess mich holen ich kam hiniber ins Sitzzimmer war die Versammlung jetzt gehts über mich her der Sauska sprach zum Stohlgeschworenen hier ist er, ich übergib ihm dem Komitad und Trückd zu mir hin und Sprach er Flögel dass hät ich thun können, Schlang in mein Hauss, und nicht er, nun so gab ich ihm zur Andword Eier Knatn häten das dun solln, so häte ich die Müh erspart nun jetzt fangt der Stohlgeschworener an, was klauben Sie Erschiessen hät Ihnen der Herr können, und das ist ein grosses Verprechen in einem Aterlichen Hauss, sowass zu tun und ham mir getrot mit Komtad Hauss und Eiesen und hand wern sie mich Vord schicken und ich soll mich zuhauss verweilen sie wern mich abholen lassen, das was mir geschehn ist das ist alles oberflächlich aufgenommen worn. Vor mich war kein Recht vorhanten, am 3 ten Tag komt der Banthorn Korporal, ich sol zum Ober Stohlrichter kommen, ich frage im was er wilt mit mir, er gab mir zur Andword es würd mir schon bekannt sein nun so sage ich, ich respektiere den Herrn Oberstohlrichter seinen Befehl, ich geh nicht weil ich unter ein anters gepiet geher, aber wen der Herr Ober Stohlrichter einen Gewald anlegt dan bin ich gezwungen hin zu gehen, Dieser Korboral Empfahl sich mit aller Achtung und in kurtzem kommt er und noch 2 mann, gewalt hab ich nicht mehr gebraucht, nun so gehe ich hin, da würd ich befragt ich erkläre die Sache aber da war auch alles vergebens, jetzt sprach der Ober Stuhlrichter es ist vill von meinen Bruder, er hat ihnen Erschiessen können, Sie hätten Solln Klaggen, so sage ich darauf, hab es der Gnätigen Herrn und Frau gemelt, er hat mir wohl verprochen er würts untersuchen und ich hätte mich solln gleichgültig Ver Kleichen, das hab ich nicht getan und hab dieser Matam ein Mierks gegebn. Vor die Zukunft dass sie nicht so lässterlich schimpft, der Ober Stohlrichter hat mich wohl angehert und bereinigte das in kurtzem und Fürd sein Machtspruch 110 F for die Walenz 20 F vor die Schläb, er würd einen Zettel schrieb seinem Bruder wen ich noch Gelt darin stehen hab, das soll mir abgezogen werd und so sage ich mit Gewalt lässt sich viel thun aber ich Zahl keinen Kroschen, ich will es auch bey meiner Beherte untersuchen lassen wer Recht oder Unrecht hat, so hab ich mich empfoln und geh zu der Gnätigen Frau und erzähl ihr was der Ober Stohlrichter ausgesprochen hat, die Frau sagt zu mir ich soll mich nicht fürchten Sie würd mir nicht abziehn, ich sell es auch nur in Herrn auch melden, ich bin zum Herrn, melte was der Oberstohlrichter ausgesprochen hat, Eier Knaten bekommen 100 F for die Walentz und die Matam 20 F nun so sagte der Herr ich brauch nicht, jetzt hab ich im um Verzeihung gebeten, obentrein beiall meiner unrechten Behandlung was mier geschehen ist, und jetzt warte ich und war der Meinung dass ich mit gutem Fort komm, aber alles war vergebns, ich musste warten bis der Hofrichter von Pesth zuhauss kommt, 14 Tag vor Weihnachten kommt der Hofrichter, das Geld was er gebracht hat, von den hab ich nichts gesehen, ich war immer Reissfertig und Bas, 8 Tag vor Weihnachten Fard der Herr auf die Jacht, in andern Tag kommt ein Prief von Jungen Herrn er sei Krang, die Frau sammt Ihrer Tochter kleich auf und fordgefahren, der Junge Herr ist beim Militär und liegt in Körmend am 3-ten Tag kommt der Herr von der Jacht, er trifft niemand zuhauss an, die Frau kommt 14 Tag nach Weihnachten, bey der Nacht um 12 Uhr, alles ist in der Ruh, jetzt kommen die angerützt und die 80 Hund angefangt zu Bellen und Heilen, der Herr sprindt aus dem Bettund schaut was das sey, die Tochter springd vom Schlitten, lauf hinein Ihrem Vatter zubewillkommen, aber die Sach geht Konterrer, er hat die Tochter abgebrügelt, die Frau kommt auch über das hinein, sie hat gesehen dass nicht gut zugeht, sie kerrte kleich um, der Herr liess die Tochter aus er spring um sein Gewehr, unterties lauft die Tochter bey der antern Tür hinaus undford zum Hofrichter ins Hauss, da warn sie 2 Tag bis die Sache vermittelt ward. Jetzt muss ich warten bis alles in guttem Stand ist nun jetzt geh ich hinüber und hab Sie gebethen um das ich zuhaus komm Sie giebt mir zur Antwort. Jetzt hab ich Ihnen schon so lang, jetzt ist nich der Müh werd und bey Geld bin ich jetzt auch nicht und dissen Sommer müssen wir fertig wern darüber sage ich Eierknaten, mit wass wir ham hier Material und alles was jetzt vorkommt das kost will, da sagte Sie das ist meine Sorg, mit diesem ward mir abgetan nun will ich den Anfang sehn, wie es gehn wirt wenn sie mich nicht auszalln können, aber das ist alles vergebens. Ich habe bereits 400 Fl darrin Sten, auf solche Art bin ich gebunten dazu bleim und am Ente gar ein Sklafen ihnen anzugeben, 5 Monat ist foriges Jahr gearbeited worn und Maurer warn 2.4.6.8. und ein Wochen bis 10 und in dieser Zeit ist gemacht worn Von der Prunkzimmer der Kanal bis in Kram, die Kuchel ist abgeendert worden wo es auch jetzt gut tud, hernach auf dieser Seite beim Buchtsm o im 1 ten Stock sein die Zimmer und Gang gebutzt bis zum Sall übern Sall ist auch schon angefange' worn, hernach im Vestibül die Säuln und architrav gewolb und die 2 Gewölbe lings und rechts wo die Bodn Stig darauf zu stehn kommd übrigens steht alles frey, dieser Winter war ser streng hat volle 4 Monat gedauert, Schnee war 2.9 bis 3'' hoch, übrigens wünsche ich Sie wolaufzusein und Rekommantier mich in Ihren Hult zu verbleim

Johann Schulmeyer

16.

Pollack a szerencsétlen Schulmeyer levelét azzal a kéréssel továbbítja, hogy Csapó maga forduljon a pallér munkaadójához, intéztesse el a járandóság kifizetését és hasson oda, hogy ez

a jól használható pallér Stamm segítségére a szekszárdi építkezéshez kerüljön. Egyébként a teremmel kapcsolatos ácsmunka előkészítésénél tartanak.

Hochwohlgeborener Herr und Freund,

nachdem ich die Grund und Aufrisse, sowie die benöthigten Profille und Schablonen verfertiget hatte, übergab ich zukleich Herrn Spiegel die nöthigen Zeichnungen des Saales um sowohl in Rücksicht des Dachstuhles das nöthige einzuleiten, und den Köstenanschlag besser verfassen zu können. Indem ich Ihnen Hochgeehrtester dieses zur Kenntnis bringe, bitte ich Sie eine Gelegenheit zu verschaffen, die bemelten Gegenstände, die zur Ausführung höchst nöthig sind, in Ihre Hände zu bringen, auch glaube ich nicht unrecht zu thun, wenn ich bemelt Pläne befor ich selbe abschicke Sr. Gnaden dem Herrn Obergespann mitheile.

In Hinsicht meines in Somberg befindlichen Ballirs Johann Schulmeyer habe ich endlich durch selben gestern Nachricht erhalten, ich enthalte mich aller Aeusserungen über dieselben und bin so frey Ihnen liber Herr von Czappo dessen eigenen Brief zu schicken, mit der Bitte, dass wenn Sie etwas vermögen, denselben aus denen Händen dieses eben so ungeschlachteten als groben Hidalgos zu entziehen. Die Sache ist zwar sehr einfach, doch dass diese Leuthe dem armen Teufel so viel schulden, dies macht die Sache sehr schwer, den wahrscheinlich haben diese Menschen die Mittel nicht, demselben zu befriedigen. Ausser den was Sie von ihm selbst lesend, schrieb er mir in Kontrakt, dass Stamm ihm geschrieben hatt, zum Bau nach Sexard zu kommen, dass derselbe wegen dessen vordernden Rückstand nicht abgehen könnte — ich denk doch den Rückstand werden wir schon finden, welchen Sie mir lieber Herr von Czappo, ich stehe bey dem Herrn Obergespann gutt an, könnte dabey etwas wirken, der Gutsführer, ich denke Schulmeyer, soll einen Schuldschein nehmen. Ich erwarte Ihren gütigen Rath, indessen nehme ich mir die Freiheit, hochdenselben, nebst aber erwähnten Schreiben des Schulmeyers, ein Schreiben an die Frau von Sauska und ein detto an den Ballier beyzuschliessen, weil ich in der Meinung bin, dass die bemelten Briefe von dort aus um so gewisser in die rechten Hände kommen, besonders da ich zukleich bitte in den der Sauska die Adresse beizusetzen. Ich bitte Euer Hochwohlgeboren vielmehr um Verzeihung, dass ich Sie bey Ihren ohnehin vielen Geschäften noch mit meinen Bitten belästige, jedoch hoffe ich in so fern dero Vergebung zu erhalten, da der Hauptzweck darinnen besteht, dem In. Komitat und Herrn Sturm einen braven Mann zu verschaffen, der wirklich nöthig ist.

In der sichern Erwartung der gütigen Erfüllung meiner Bitten und den das Euer Hochwohlgeboren selbst an die Sauskaischen einige Zeilen schreiben möchten und vielleicht darinnen meine Verhältnisse mit dem Hrrn. Obergspann berühren könnten, schliesse ich dies mein ergebenes Schreiben mit der Bitte, der Gnädigen Frau meinen Handkuss und Respekt gefälligst zu melden und dem Herrn Baron mich zu empfehlen. So wie es me ine dermahlen vielen Geschäfte erlauben, werde ich mir die Freyheit nehmen Euer Hochwohlgeboren meine Aufwartung in Dengelitz zu machen, um dieselben meiner wahren Hochachtung und Verehrung mündlich zu versichern, mit welcher ich stets zu seyn die Ehre habe

Euer Hochwohlgeborenen
ergebenster Diener
Mich. Pollack

Pesth den 6 ten Aprill 830

Den Brief an die Frau Sauska ist ganz einfach und sehr höflich, dass der Ballier eben so u. dem ersten entsprechend.

17.

Izgatott levél a kolerajárvány heteiből. Utazni nem lehetséges, élelmiszerhiány és drágaság uralkodik, mindezért a Szent Szövetség helytelen politikáját okolja. Mentegeti érzelmi kitörését, amelyet azon nemzet iránti szeretete váltott ki, amelynek közösségében él és ahová örökké tartozni kíván.

Hochwohlgeborener Herr!

Es ist in der That nicht meine Schuld, wenn ich Dero Schreiben weder beantwortete, noch Ihrer güttigen Einladung gemäss, mit Hr. Spiegel folgte; aber auch dessen Entschuldigung muss ich zukleich übernehmen, da selber Zeit Ihres verehrlichen Schreibens im Fieber krank lag, und dahero sich die Zeit zwischen genesend und nicht genesend das Reisen und nicht Reisen verlief, und am Ende weder genesen noch gereist wurde, und ich mich soweit in die Lage versetzt finde dieselben recht sehr um Verzeihung und zukleich um die güthige Aufnahme meiner Entschuldigung zu bitten, Ihr so wertes Schreiben nicht eher beantwortet zu haben, welches ich mir um so mehr versprechen zu dürfen schmeichle, da ich schon beschlossen hatte und auch alles vorbereitet war, um diese Woche in Gesellschaft meines Sohnes Ihnen meine Aufwartung zu machen und zukleich das Glück haben dero verehrungswürdigen Frau Gemahlin die Hände zu küssen und Herrn Baron von Zerbst meine Hochachtung zu bezeigen, Ihnen aber Hochverehrungswürdigster zukleich für den empfangenen sehr gutten Tabak zu danken und in Dero beglückender Gesellschaft, das Comitatshaus in Sexard zu besichtigen.

Alle diese für mich hoch angenehmen Erwartungen aber wurden durch die so unverhoffte Contumacz oder Sicherungsanstalten hierorts gehemmt, da ich wohl hinausfahren könnte, aber bey meiner Rückkunft 10 odert gar 20 Tage in denen vor der Linie errichteten Hütten zubringen müsste, diesem nach ist es für jetzt nicht möglich meinen oberwähnten Entschluss auszuführen, ich behalte mir jedoch bevor, denselben unter geeigneten Verhältnissen mit Ihrer güttigen Erlaubnis auszuführen. Auch hoffe ich das Hr. v. Spiegel, den ihm gegebenen Auftrag die Zimmerleuthe betreffend vollbracht haben wird.

Obschon die fatale Krankheit weit von uns entfernt ist, so lebt man doch in Besorgnis und trift eine Menge von Anstalten, um deren Einschleppung hierher zu verhindern, welches zwar sehr lobenswerth ist und es noch mehr seyn würde, wenn man die Bewohner beyder Städte dahero durch eine passende Proklamation davon verständiget hätte, das geschach aber bis heute nicht, dahero laufen so vielfälltige Gerüchte herum, der eine sagt hier, der andere dort sey dei Krankheit verspürt und doch ist an allem nichts wahr, es sollen zwar an der Theiss ansteckende Fieber sich befinden, die aber mit der Chollera nichts gemein haben, und wovon die Ursache ein Mangel guter und in dem Genuss schlechter Nahrungsmittel liegen mag. Indessen ist hier alles in Verwirrung, die Theuerung nimmt zu, und kleich in einer belagerten Stadt sucht jeder das es wie nur immer im Stande ist, sich zu proviantieren, da man nur weniges von den umliegenden Ortschaften herein lässt. Dies ist unsere dermahlige Lage und es scheint, dass sich dieselbe nicht so bald ändern dürfte. Darum sind die sauberen Russen und mitunter die Heilose (?) Heilige Alianz schuld, ich verstehe zwar von der hohen Politik wenig, oder vielleicht gar nichts, aber es dürfte doch dass es klüger gewesen wäre dazumahl Polen, diesen ewigen Anstoss herzustellen, und das genommenen denenhalber zu erstatten.

Verzeihen dieselben, wenn ich Euer meine Empfindung zu weiter ging als ich sollte, doch das Gefühl für das was Recht ist theile ich ja mit ganz Europa und besonders mit jener Nation unter der ich lebe und ewig gehören will.

Indem ich dieselben bitte Ihrer Verehrungswürdigen Frau Gemahlin meinen Respekt und Handkuss zu melden, bitte ich zukleich meine Empfehlung an Herrn Baron und zukleich dass dieselben die Versicherung meiner unbegrentzten Hochachtung und Verehrung gütigst begnehmigen wollen, mit welcher ich zu seyn die Ehre habe

Euer Hochedelgeborener ergebenster Diener
Michael Pollack

Pest den 7 ten July, 831

Spiegel lässt sich vielmals empfehlen, er ist mit dessen kranken Frau in Fürrett.

18.

Az első levél a kolerajárvány óta, amelynek Pollack két lánya is áldozatul esett, ő maga is belebetegedett az izgalmakba. Kívánja, hogy «szép hazánkat» az ég ilyen és hasonló csapásoktól megkímélje. Most is nagyon érdekli a megyeháza építése és reméli, hogy nemsokára a helyszínen is megtekintheti.

Hochwohlgeborener Hochzuverehrender Herr Vizegespan!

Ihr verehrliches Schreiben vom 3. ten Dezember kamm erst am 21. ten desselben in meine Hände, da ich zur Zeit sehr krank war, so fühle ich mich erst jetzt in Stande gesetzt Ihnen denselben beantworten zu können. Eine Wochen kam ich nicht aus dem Hausarrest gestern den 16. ten fuhr ich das erstemahl in die Luft und fing zu arbeiten an, doch ich fühle mich sehr schwach und besonders in meiner Denkkunst angegriffen, indessen wird sich dies geben. Ich war übrigens sehr besorgt, dass Sie mein Stillschweigen auf Ihr so schönes und theilnehmendes Schreiben übel nehmen möchten, so lange Sie die wahre Lage nicht wussten, jetzt aber glaube ich mich beruhigen zu dürfen da Sie die Wahre Ursache wissen und mir dahero sicher vergeben werden.

Gottlob nun ist diese fatale Collera auch in Wien zu Ende und Sie und Ihre Hochschätzbarste Frau Gemahlin können sich nun wieder erfreulichen Hoffnungen überlassen. Ach! ich und meine Frau haben sehr viel gelitten und erlitten und dass nicht nur alleyn durch den Verlust zweier Töchter, sondern selbst in Wien traffen uns empfindliche Verluste! Doch was machen, dulden! leiden, unterworfen und hoffend! dass der gütige Himmel uns alle und unser schönes Vaterland nicht nur allein von der Collera, sondern auch von allen anderen Übeln bewahren werde.

Sehr interessiert mich die Nachricht dass Ihr Komitatshaus trotz aller eingetrettner Störungen vorschreit(et) welches um so schöner ist, da leider dergleichen Bauten nur zu oft auf lange Jahre Störungen erleiden und nicht selten der erste Theil sich verfallen befindet, eher der zweite zu Bauen angefangen wird — doch unter Ihrem so umsichtsvollen und thätigen Leitung konnte dies der Fall nicht seyn und somit wird die gegenwärtige Mitwelt und die Nachkommenschaft sich wohl immer Ihrer mit Dank erinnern.

Das betreffende Monument habe ich nicht vergessen und werde auch nicht ermangeln bey nur einigermassen hergestellter Gesundheit einige Entwürfe zu verfertigen und dieselben Ihrer Einsicht unterbreiten, welchem ich übrigens alle die Erfordernisse zu geben bemüht seyn werde die die Sache und Sie wünschen.

Übrigens hoffe ich dies Jahr wirklich das Glück zu haben Ihnen und Ihrer gnädigen Frau Gemahlin in Dengelitz meinen Respekt erweisen zu können und in diesem so schönen und freundlichen Landsitz einige Tage zu verweilen, indessen ich Sie bitte Ihrer gnädigen Frau Gemahlin meinen Handkuss zu melden, bitte ich mich auch Hrn. Baron v. Zerbst zu empfehlen, mit welchem ich mich Ihrem Wohlwollen und Freundschaft empfehle als dero ergebenster Diener

Michael Pollack

Pesth den 19 ten Januar 1832

19.

Pollack hirtelen felindulásában írt, kissé ingerült levele, amelyben tiltakozik a tervében szereplő rizalit elhagyása, a nagyteremnek karzattal való ellátása és néhány, tervétől eltérő megoldás ellen, amit tudta és jelenléte nélkül illetéktelenek kivitelezni kezdtek. Nem ismeri ki magát az egész ügyben és kéri az alispán mielőbbi magyarázatát.

Hochwohlgeborener Herr Vizegespann!

Es tut mir sehr leid dass ich in Bezug Ihres verehrlichen vom 29 ten Juny mich ganz und gar nicht auskenne, und dass die Beschreibung des Zimmerpalliers mir ebenfalls die Sache nicht ganz verständigte; indessen glaube ich doch soviel zu entnehmen, dass der Saal eine Gallerie haben sollte, dass das Risalit wie es dermahlen besteht wegbleiben soll, dass die Mauer X ebenfalls wegbleiben soll und somit der Sall den Raum AB und CD einnehmen soll. Auf diese Art würde der Saal weder grösser noch bequemer, und sollte darin noch eine, dauerhafte Gallerie angebracht werden, so müssten aber mehr Pfeiler seyn, wodurch der Saal anstatt erweitert nur verengt werden würde. Drum hat es grosse, fast unüberwindbare Schwierigkeiten für den Tippelboden und das Dach- noch mehr wenn die Platten des Saales ohne Stützen werden sollte, die zukleich die Gallerie tragen. Handelt es sich blos um den Saal vergrössern und Gallerien anzubringen, so kann die Mauer gans ausbleiben und mit Beibehaltung des alten Vorprungs der Saal den ABC D Raum haben und die Länge EF einnehmen, auf diese Art würde das Dach gesichert der Boden ohne Künsteley und 2 Gallerien seyn. Heitz ist kein besserer als die angetragene, kann bleiben so selber dermahlen steht.

Hochverehrter Herr und Freund, dies ist meine Ansicht in der Sache, vielleicht habe ich Sie verstanden, vielleicht nicht oder nicht ganz — ich bitte, belehren Sie mich oder Sie dies schriftlich nicht können, so soll das Komitat die Kösten anwenden welche eine Reise dahin verursachen — Ihnen Verehrungswürdiger zulieb würde ich dahin gehen, obschon Zeit und Umstände reicher Art eine Hindernis sind. Auch könnte der Saal noch höher geführt werden, so dass die Mitte über das andere Gebäude empor geht, welches dann die Facade gegen die Hauptstrasse geht mehr zur Zierd als Nachtheil gereichen würde, wie denn nun sey, ich werde Ihre güttige Belehrung oder wenn das was ich weiss genug ist so könnte der Ingenieur oder wer will dann arbeithen der Teilschnitt durch diese Herrn gepfuscht zu sehen. Zukleich benutze ich die Gelegenheit Ihnen für dero güttige Bemühung in Betracht des... mit dem ... zu danken, belieben dieselben auf Einsicht zu handeln und unserer Leistung gemäss zu seyn — die betreffende Papier hat Ihr Herr Bruder durch die Mutter schon erhalten. Auch bitte ich meinen Handkuss an die Gnädige Frau und alles Schöne an Herrn Baron mit welchem ich mich empfehle und mit tiefster Verehrung bin

Euer Hochwohlgeborener ergebenster Diener

Pesth den 1. Jully 832 *Mich. Pollack*

Ich bitte meine schlechte Schrift zu entschuldigen, da ich heute zwey Komissionen habe, inzwischen Sonntag ist, wo ich ohnehin gewöhnlich viel zu thun habe und die Gelegenheit welche alsobald abgeht überdies sehr drängt. Herr von Spiegel ist gestern mit seiner Frau nach Ischel und kömmt erst in drey Wochen.

20.

Ingerült hangú levél. Betegsége miatt nem tudott azonna válaszolni, különben sem látja értelmét a vitának, mert a szekszárdiak nem akarnak oszlopokról hallani és a rizalittal sem értenek egyet. Sajnos az a tapasztalat, hogy orvostudományhoz és művészethez, főleg építészethez mindenki érteni vél és ebből fakad a sok illetéktelen beavatkozás.

Insonders Hochschätzbarster Herr Vizegespann,

Ihr verehrliches Schreiben vom 4 ten July erhielt ich Sonnabend nachmittag den 7 ten und da mir weder die Zeit erlaubte, noch meine Gesundheits Umstande erlaubten, dasselbe Ihrem Wunsche nach mit umgehender Post zu beantworten, so vertagte ichs bis heute, damit mein Schreiben noch vor 4 Uhr auf die Post kommt, indem es sonsten zu spät würde, wenn ich erst Morgen hätte schreiben wollen. Ihr verehrliches Schreiben empfing ich im Bette, wo ich wegen einer Haemeroide Kolik liegen musste, heute noch bin ich erst zum erstenmal und zwar nur darum aufgestanden, um Ihrem Hochschätzbarsten antworten zu können.

Ich enthalte mich allem weitläufigen Auseinandersetzen dessen was über die Sache zu reden wäre, da dies ohnehin zu nichts führen würde indem man mir mahl für die Säulen abgeneigt ist, nur bedaure ich, dass als ich in Sexard war, diese Sache unberührt blieb, indessen ist es nun so und somit bleibt mir weiteres nichts als Ihnen Ihr Fragen zu beantworten und zwar dass 1 tens bey dem nun herzustellenden 18 bis 24 Zolligen Risalit die nehmliche Eintheilung um die Facade bleiben, wie selbe ursprünglich entworfen ist — 2 tens die Gallerie kann allerdings auf Steinernen Tragsteinen oder noch besser von Eichenholtz haltbar angebracht werden da das Geländer desselben besser befestigt werden kann als aus Stein — die Zeichnung werde ich Ihrem gemäss verfertigen und bitte ich mir zu sagen, ob die Gallerie die ganze Länge des Saales oder wieviel Raum einnehmen soll.- 3 tens die Luftheitz kann nach dem wie ich es Herrn Stamm explizierte allerdings in die Quermauer geleitet werden, doch ist dabey besonders zu bemerken, dass dieselbe, wenn schon nicht besonders, doch stets in aufsteigender Richtung geschehen müsse und dass es gar nicht zum nochmaligen Bedingnis gehört, dass die kalte Luft dieselbe Ziehung erleide, welche dahero dort zu verbleiben soll wo selbe dermahlen angetragen ist. Doch bemerke ich, dass das im Fahll die warme Luftkanal in das Gewölb geführt werden sollte, der Kanal rund herum mit gutem Lehm zu verstossen seyn dürfte, um die warme Luft haltbar zu machen.

4 tens bin ich der Meinung, dass obschon der Saal die zwey Seitenfenster verliert, dieselbe ohne Fenster im Gang hinlänglich Licht haben wird und dahero keiner weiteren bedarf. 5 tens da die eine Thüre mit dem Quartier des Herrn Obergespanns in Verbindung steht und dahero als fixiert angenohmmen werden müsste, so wäre die andere Thür in kleicher Entfernung aus dem Winkel des Saales anzubringen, und da die zuerst erwähnte vielleicht noch etwas gegen die Hauptmauer gerückt werden könnte, wodurch die zuletzt erwähnte vielleicht praktikelbahr würde.

Auf alle Fälle geht bey der Hauptstiege die Communikation welcher — da dies aber gerade nicht ganz entenderlich seyn dürfte, so würde die halbe Thür noch genügen. Übrigens bin ich Ihrer Meinung, dass es viel klüger sey, den Menschen nach zu geben, wenn auch schon die Überzeugung fehlt, dass es so besser wird, indessen die Herren wollen es so haben, und da das Glück des Menschen in dessen Zufriedenheit besteht so ist es ja einmalig wie die Sache geführt wird. Wegen der von mir erwähnten Pfuscherey muss ich insoferne, als Sie diese in Ihrem Schreiben ebenfalls erwähnten bemerken, dass ich weit entfernt bin, darunter jemand anderen als den Hn Ingeneurs zu verstehen die sich so gerne ermassen über Gegenstände zu sprechen, von welchen selbe nur die Schale kennen, übrigens ist es gewiss, dass es im Falle der freien Künste besonders aber in der Baukunst und Medizin die meisten Concernenten giebt — und dass es also nicht das erstemahl ist, dem allgemeinen etwas aufgeopfert zu sehen, von welchem sich die wenigsten eine wahre Vorstellung machen können. Indes seye es wie immer Ihrem Hochderobalben zuliebe werde ich stets beflissen seyn alles das zu thun, was Ihnen angenehm seyn kann und Ihren ohnehin so grossen Sorgen mindert, darum bitte ich Sie auch weiters mit mir zu befehlen.

Ich bin so frey Sie zu bitten die Gnädige Frau Gemahlin meinen Respekt und Handkuss, Herrn Baron aber meine Empfehlung zu melden, mit welchem ich Sie bitte die Versicherung meiner innigsten Verehrung und Hochachtung zu begnehmigen mit welcher ich zu seyn die Ehre habe

Euer Hochwohlgeborener ergebenster Diener
Michael Pollack
Pesth den 11 ten Jully 832 *Architect*

Ich bitte mich wissen zu lassen, ob das im Saal angeführte Gesims ausgeführt wird oder überhaupt wegbleibt.

21.

Pollack hangulata megenyhült, de igyekszik az új kívánságokat teljesíteni, a terem ünnepélyes kialakításához ragaszkodik, ezért is javasolja a márványozást. Részletesen foglalkozik a padló parkettázásával, a közlekedés biztosításával és hangsúlyozza, hogy most is mindent elkövet a kívánságok minél teljesebb és jobb kielégítésére.

Hochedelgeborener, insonders Hochgeehrter Herr Vizegespann!

Auf Ihre beyden verehrliche Schreiben habe ich die Ehre zu erwiedern, dass ich mit Herrn von August gesprochen habe, und nach Verabredung mit demselben den Marmorierer Freytags um 12 Uhr bestellte, um dass Herr von August mit selbem das weitere besprechen könne. Was die Gallerie betrifft so wäre es freylich am besten wenn dieselbe gänzlich wegbleiben könnte, doch da dies nicht seyn kann, so bleibt nichts anderes als dieselbe mit dem übrigen in Harmonie zu bringen und zukleich die erforderliche Festigkeit zu geben, welches nach der Meinung des Herrn Stamm und der mir von Herrn von August mitgetheilten Zeichnungen nicht der Fall seyn würde, diesem nach werde ich die fragliche Gallerie, sowohl im Aufriss als Profil dergestalt zeichnen dass deren Struktur unverkenntlich und dahero sicher ausgeführt werden könne. Nachdem der Saal zu marmorieren beschlossen wurde, so ist es nothwendig, dass die demselben betreffende Decorierung neu zu zeichnen, sollten indessen die Chablons des den Saal umlaufenden Gesimses so wie ich vermuthe sich schon in Sexard befinden, so soll es bey demselbon frei Verbleiben und wird so wie die Zeichnung im kleinen

angezeigt ist sammt dem Amfiteater rund um den Saal gefürt — von welchem Gesims der selbe noch marmoriert wird, einige Glieder verziert werden könnten, welches sehr nobel stünde und ganz wenig kostet. Wegen die 5 Thüren ist nichts geschehen, da ich die Pläne dazu nicht habe, diesen auch bitte ich mir den grossen Grundriss sowie die sämmtlichen Profille, sammt denen genauesten Massen, die Länge, Breite des Saales mit ehester Gelegenheit zu schicken, wonach ich nicht ermangeln werde, Ihnen in kürzester Zeit die neuen Zeichnungen rückzusenden.

Wegen denen Parketten muss ich bitten bey die Halbparketten zu bleiben, da die eichernen, ohne Wachs, und ohne dieselben zu wichsen unmöglich rein gehalten werden und dass überdies, die Reinigung derselben sehr erschwert seyn würde, da bey dem Zusammenfluss so vieler Menschen der Boden jedem Unfug ausgesetzt ist und so zwahr, dass derselbe nicht selten sogar abgewaschen werden müsste, bevor man ihm mit Wachs bearbeithen wollte, indessen wenn Sie dächten, dass dies alles statt haben könnte ohne dass man sich über die Schwierigkeiten die eine dergleichen Reinigung unermüdlich mit sich bringen müsste stosst, so könnte wohl ein eicherner Boden ein halb Parketten beigegeben werden, bedenke ich jedoch, dass es Ihnen an dergleichen Leuthen fehlen dürfte und dass durch des öftern Waschen der Boden viel eher zugrunde gehen müsse, so glaube ich Ihnen rathen zu müssen, bey die Halbparketten zu verbleiben, und dieselben so oft es nöthig ist ohnealle Steinsand, blos mit Flusswasser, worin etwas weniges Seife aufgelöst ist, mit Sägespänen anstatt mit Steinsand (der den Boden besonders ruiniert) aufzuwaschen und zu reinigen, die Seife gibt dem Boden oder dem Holz einen Glanz und zukleich etwas Nahrung und so kann der Boden 25 oder 30 Jahre dienen, wenn er anfänglich gut ist, während der ganz eicherne keine 15 Jahr in der Art dienen könnte die ich eben erwähnt.

Nun aber kömmt mir nachdem ich mit Herrn von August gesprochen habe, die Idee, dass nach dem die Hauptmauern noch nicht abgebrochen ist dieselbe stehen bleiben könnte, um den Raum a zu benützen, und dadurch rückwärts die Gallerie so zu belassen wie selbe angetragen ward, jedoch würde sich dieselbe von b c erstrecken, um sonach die ganze Länge des Saales einzuhnehmen und nebst eine verhältnismässig grössere Stärke, eine schöne Breite haben, und dem Saal selbst zieren, der Ziegelboden ginge dann von d e und würde so wie die andere in der Mitte aufgeschraubt, durch diese Eintheilung entstünden in der Front 5 und seitwärts 2 Fenster, die Thüren können in der Mitte des Saales, doch müssten dieselben von ihrem gegenwärtigen Standpunkt etwas verrückt werden.

Auf diese Art würde die Communikation mit denen beyderseitigen Gängen bleiben können, welches gewiss eine eben so bequeme, als nothwendige Sache ist — die beiliegende Skizze zeigt Ihnen meine Idee ausführlicher, und die Ansicht, in wie weit das Mauerwerk als Attik über Fronten erheben werden müsste, um dem Saal eine gleichmässige Höhe und dem Dachstuhl die ervorderliche Festigkeit zu geben — nebst diesen beyden Entwürfen schicke ich zukleich die Zeichnung des Saales wie derselbe angetragen wäre, wodurch meine Meinung und Ansichten Ihnen deutlicher wird. Zu allem diesem bedarf ich meiner den Saal betreffenden Zeichnungen und Profille, sammt jene der Hauptstiege, damit ich in jeden fahl im Stande bin die gehörige Zeichnungen sowohl für die Maurer und Tischler und Marmorierer verfertigen zu können, auch bitte ich, mich wegen die den Saal oben erwähnten Chablons der Gesimse güttigst zu verständigen. Dass in Ihrem verehrlichen erwähnte halbrunde Fenster, in der entgegengesetzten Seite betreffend, erachte ich dass dieselbe weder bey einem oder dem Andern Plan von Nutzen seyn dürfte, im Gegentheil nur Unkösten verursachen dürfte, diesem nach wäre mein Vorschlag dasselbe ganz wegzulassen.

So eben habe ich mit Herrn von Spiegel über das ganze gesprochen, derselbe ist mit mir über die letzte Ansicht einverstanden.

Ich würde mich sehr glücklich schätzen, wenn Ihnen mein verworrnes Schreiben von dem in der That verständige, was ich eigentlich wolle, und nehme mir die Freyheit dies eigentlich so zu erklären, dass ich mit meinem Vorschlag nichts anderes beabsichtige, das Ganze dem übrigen anzupassen und auf eine Art durchzuführen die Jedermann befriedigt, übrigens aber wünschte ich vor allem Sie Edler Herr und Freund ganz zu überzeugen, dass ich stets bereit bin für Sie das Möglichste zu thun und keine Mühe spare Ihrer güthigen Meinung von mir zu entsprechen, nur bitte ich güttigst zu bemercken, dass es immer schwacher bleibt durch Briefe zu bauen, dennoch glaube ich dass es fast nothwendig seyn dürfte nochmahl an Ort und Stelle über die Sache zu sprechen, wenn das löbliche Committat anderst die Kösten deren opfern will, ich habe mit Herrn Spiegel darüber gesprochen, auch er ist bereit mit mir dahin zu gehen.

Indem ich Ihrer Entscheidung so wie dem Empfang der erwähnten Gegenstände entgegen sehe bitte ich Sie die Versicherung meiner Hochachtung und Verehrung für Sie und Ihr Haus gefälligst aufzunehmen mit welchem ich die Ehre habe zu seyn

Euer Hochwohlgeborener ergebenster Diener
Michl. Pollack

Pesth den 28. July 832

22.

Pollack részletesen és nyugodt hangon magyarázza, mért szeretne egy immár feleslegessé vált falat elbontatni, miért tervezte a termet karzat nélkül és hangsúlyozza, hogy olyan épületet szeretne létrehozni, amely a távoli jövőben is a tolnamegyeiek ízlését és kultúráját hirdesse.

Hochwohlgeborener, Hochzuverehrender Herr Vizegespann!

Es würde mir unendlich leid thun, wenn Sie meine letzte Ansicht aus dem Grunde nicht genehmigen sollten, dass die wahrlich mit nur zu vielem Eifer ausgeführten Mauern abgetragen werden müssen wie oft habe ich als einfacher Privat nicht einer derley sondern viel beträchtlicher Arbeithen aus dem Grunde cassiert, damit ich mich nicht durch mein Leben hindurch mit dem Vorwurf martern dürfte wegen einiger Gulden einem so sehnlichsten Wunsche nicht entsprochen zu haben. Meine letzte Idee erfüllt alle Wünsche, indem es die so unentbehrliche Verbindung des eine Theil des Hauses mit dem andern auf eine würdevolle Art herstellt während der Gedanke diese Verbindung mittels Zudekung eines Theils der Hauptstiege die Stiegen verpfuscht und das Ganze für jeden Kommer unangenehm macht: meine Idee stellt die Gallerie lang, breit, folglich geräumig her, welches die... nicht nur nicht gerührt, vielmehr würde eine solche Gallerie sich so wie ein innerer Wirtshaussaal darstellen und entweder die Tüchtigkeit des Baumeisters oder die Anmuth des Erbauers darbiethen. Meine Idee giebt Ihnen einen Saal wie Sie ihn wie alle die Herren Stände ihn wünschen, erhaben, würdevoll und dem Ganzen angemessen, um dieses zu erlangen, bedarf es blos eines kleinen Opfers. Die Ausführung ist ohne Schwierigkeit, ja das Dach selbst wird fester, mit einem Worte es giebt nichts besseres, ob Sie, ob die Herren Stände es machen Wollen? ist eine Frage die wie ich glaube mit Ja beantworten kann.

In diese Voraussetzung habe ich einige mir nothwendigen Gegenstände zurückbehalten und selbst meine Abreise aufgeschoben, damit ich gleich nach Empfang Ihrer gefälligen Ausserung die Ansichten zeichnen und ausfertigen kann.

Herr von Spiegel ist nicht hier, es wird ihm leid thun, doch ich kann Sie versichern, dass die Ziegelböden bleiben, der Dachstuhl wenig compliziert, folglich dauerhaft seyn wird, daher bitte, beschwöre ich Sie, geben Sie ja nicht zu dass der Saal anders gemacht wird, als ich denselben zuletzt entwarf, für welchen alles spricht und der eigentlich der Hauptpunkt um welchen sich die Gute Meinung der gegenwärtigen und der Nachwelt aussprechen wird, ob die löblichen Stände deswegen Ihnen ein der Kultur so allbekannten Tolnauer Komitats Geschmack hatten oder ob 1000 F W imstande waren, denselben zu überbiethen.

Schliesslich muss ich Ihnen noch die Ursache erwähnen, warum eigentlich nicht kleich Anfangs auf die Art entworfen wurde: dies zu thun finde ich um mich von dem Verdacht zu reinigen ervorderlich als hätte ich nichts verschäbbigt. Sie wiessen — der Plan zeigt es — dass Anfangs davon keine Rede war das Mansarddach über den Saal und dessen Vorsprung zu vorwerfen, um dahero dies zu benützen musste der Saal auf eine Art konstruiert werden, die das Dach erlaubte, spätter wurde davon abgegangen und die Pfeiller umgekehrt und da man auch zuletzt als ich in Sexard war davon nichts erwähnte so blieb die Sache bis auf einmahl alles die Säulen verwarf und da es nirgends mehr Theilnehmer und Kenner als bey der Baukunst und Medizin giebt, so schritt man in der grössten Eile zum abtragen ohne nicht vorher mich einigermassen verständiget zu haben. Sie schrieben und ich kritzelte fas(t) einem F aliment an, die Post von Sexard geht langsamm, aber man baute fort und fort so wie die Sache ist, so ist die Sache noch, doch ich hoffe, mit Ihrer und Gottes Hilfe, so wie zu unserer allen Ehren und Wohl am Ende zur allgemeinen Zufriedenheit dass die verwunschene Mauer nur ein Theatralisches Versatzstück war und so wegfällt wie die Zehn sich ändert.

Diesem nach schliesse ich nun diesen Brief mit der Bitte in kürzester Zeit das ervorderlicher zu melden und versichert zu seyn, dass mir keine Mühe zu viel ist wenn ich Sie und das ganze löbl. Komitat zufrieden stellen kann, und auch überzeugt bin, dass dies nur der einzige mit welchen ich diesen meinen Wunsch zu erfüllen im Stande bin, mit welchem ich in aller Hochachtung mich Ihren hohen Wohlwollen empfehle und wahse als Ihr

ergebenster Diener

Pesth, den 2. August. 832 *Mich. Pollack*

23.

Pollack Mihály Spiegel ácsmester nevében is örömének ad kifejezést, hogy a karok és rendek az általa is helyeselt megoldást választották. Stamm minden útbaigazítást megkapott a kivitelhez, néhány párkányprofilt és részletrajzot a napokban fog küldeni. Köszöni az alispán eredményes fáradozásait.

Hochedelgeborener Hochzuverehrender Herr Vizegespann,

Sowohl ich als Herr Spiegel haben Ihr Schreiben erhalten, es freut mich ganz ungemein, dass die Hohen Stände den besseren Theil gewählt haben, und besonders Ihnen danke ich für die viele Mühe welche Sie dabey hatten, aber auch nur Ihnen konnte es gelingen, die vorwaltenden Schwierigkeiten zu beseitigen — Spiegel nimmt auch sehr viel Antheil daran und lässt sich Ihnen bestens empfehlen.

Die Ausführung betreffend habe ich Herrn Stamm allhier von dem Nöthigen in Kenntnis gesetzt und da derselbe den Grundris hat, so liegt dem Vorschreiten der Arbeith kein Hindernis im Weg, indessen werde ich bis Ende dieser Woche das betreffende Profil verfertigen und deshalb samt dem Attik Gesimsschablon künftige Woche nach Tengelitz senden — die übrigen Gesimse bleiben alle wie selbe nach Buchstaben bezeichnet sind — nicht wieder werde ich Herren Alten (?) die Thüren umgeben deren nun jetzt nur 2 mit Verdachungen bedarf.

Indem ich mich Ihnen fernerm Wohlwollen und Freundschaft bestens empfehle, bitte ich Sie Ihrer Frau Gemahlin mein Respekt und Handkuss, Herrn Baron aber meine Empfehlung zu melden, mit welcher ich mit wahrer Verehrung und Hochachtung die Ehre habe zu sein

Euer Hochedelgeborener ergebenster Diener

Pesth den 13 ten August 1832 *Michael Pollack*

*

Tekintetes Státusok és Rendek!

Minekutánna Pólák Pesti Épitő mester, ezen Nemes Megyének Curiális háza épittése végett, itt Szexárdon valamint a Helynek fekvését, és ki terjedését, ugy a már fenn álló Épületnek belső felosztását meg szemlélvén a szükséges méréseket megtette, a Tettes Státusoknak pedig kivánságaival és szükségeivel ezen ki-küldöttség által tudósittatott, Ő is részérül ezen épittés végre hajtására szolgáló Javallattyát az ide mellékezett Rajzolatokban, még az mult Medárdusi Pesti Vásárhoz ezen ki-küldöttségnek ezen kéréssel által adta, hogy azokat észre vételeivel együtt a Tettes Státusoknak bé mutassa.

Az alulirt kiküldttségnek Tagjai tehát az Épittő Mesternek ezen Javallattyát nem csak egyenként szoros vizsgálat alá vették, de a Tettes Státusok közül is több nagy tapasztalásu Férfiaknak Itéleteket és jelessen ez üdőben Zombán lévő Követünknek Tettes Dőry Vincze Al-Ispány Úrnak Észre vételeit is meg kérvén, az igy minden részrül elé adott Észre vételek és ellenvetések eránt több ideig tartott tanátskozás után végre közakarattal alázatos véleményét következendőkbe állapitották meg.

1. *ször A Föld alatt való Osztályban, a Ló Istállyokat, a Raboknak nagyobb bátorságáért egészlen el hagyni vélik, azok helyett pedig a Tömlöczök alatt bor pinczék, Meszes és Jeges vermek épülnének, a fás Kamarák az Épittő Mester javallattya szerént megmaradván.*
2. *or A Föld szinén való Osztályban T. Dőry Al Ispány Ur javallattya szerént a Cassa szobát és az Adó szedő Hivatalt a Kaputul jobbra, a Várnok lakását pedig a Káplár szobával együtt balrul helyheztetni czél erányosnak itélik.*
3. *or Ugyan ezen Osztályban a 24 szám alatt lévő két szobák közzé a Strázsa és beteg Rabok számára egy konyhát, egy másik konyhát pedig a Kápolna mellett az Al-Ispány Ur számára szükségesnek vélik — ahol az egyes személyekre való tömlöcök ajtójukkal egymásba nyilnak, azon változás projectáltatik, hogy sub No 25 a kettőbül egy legyen s igy az érintett hiba meg szünik.*
4. *or Az Első Emeletben igaz ugyan hogy a Nagy Palota az ujonnan épülendő bé járás felett kevesebb költséggel épülne fel, de tekintetbe vévén, hogy az által ablakai a számos széppel bővelkedő Piatzra nyilnának és igy a vásárok lármája és a közellévő harangok hangja és az igen közel lévő oskola ház a tanátskozásra szükséges csendességet igen gyakorta háborgatnák, különben a már fenn álló Épületnek a szük folyosó miatt a Feö Ispányi Hivatalnak sem épülthen ollyan diszes lakás, mellyet a Tettes Státusok óhajtanak, annálfogva több tanátskozás után is az Épittő Mester által ajánlott módon a mostani Palotának nagyobbitását ajánlják.*

Ezen Osztályban egyedül a Leveles Háznak napkelet felé leendő helyhezését és a Feö Jegyzői Hivatalhoz való konyhának a már alulról meghatározott konyhának felébe való épittését lehet óhajtani.

Többnyire az Épittő Mesternek Javallattyára nézve, ezen ki küldötség tellyes meggyőződéssel részérül jelenti, hogy nem csak külső formájára csinos és jó izléssel vagyon elkészülve, de az egyes felosztásban is mind azon szükségelmek mellyet a Tettes Státusok által meghatározattak tökélletessen megfelel és ha a mit reményleni lehet az ezen épittésre szánt munkát és pénzbeli erőnket annak végrehajtása fellül nem mulja ezen Nemes Megyénk a projectált épittés által nem csak minden üdőben elegendő számu és czéleránnyosssan épült Tömlöczei, de az egész tiszti karnak elegendő szállásaik tágos Leveles Tárok csinos Kápolna elegendő pinczéi és fás kamarái és végre az uj Tömlöczök felett való széles padláson tágos fegyveres kamra és más hajlékai lésznek, egy szóval a mostani pénzbeli erőnkhöz képest minden szükségeink kipótoltatnának.

Ha tehát a Tettes Státusok és Rendek az ajánlott Épittés módjával meg elégedni és ezen ki küldötségnek Ügyességébe tovább is megbizni méltóztatnak, szükséges egyszersmint az azon okbul megállapittani, mivel a költségek felszámittására a Mester Emberekkel való tanátskozásokra és egyességekre több üdő kivántatván csak ugy lehetne korán tavasszal az épittést haszonnal el kezdeni — mellynek hallasztása a már el készült Materiáléknak romlását és fogyatkozását hozná maga után.

A Tettes Státusoknak végzése meg lévén, ezen alul irt ki Kiküldöttség a most közelitő Pesti Vásárra, Pestre felmenni és az Épittő Mesterrel nem csak a már emlitett változások eránt, de az épületnek minden részében olly helyheztetése és a falaknak szükséges erősségei eránt is értekezni kivánnak, melly szerént az Épületnek tartóssága eránt is a Tettes Státusok megnyugodni fognak.

Melly alázatos Jelentésünk után mélly tisztelettel vagyunk a Tettes Státusok és Rendeknek alázatos szolgái Csapó Dániel Tábla Biró Perczel Sándor m. p. Kápolnai Paur Antal mp. Maguri Augusz Antal mp. TáblaBiró

Külzetén:

1618 *felol. 7. aug. 827. Szexárdon tartott Köz Gyülésen Lajstr. 3 : 99*

1. Pollack Mihály: A volt szekszárdi megyeháza főhomlokzata

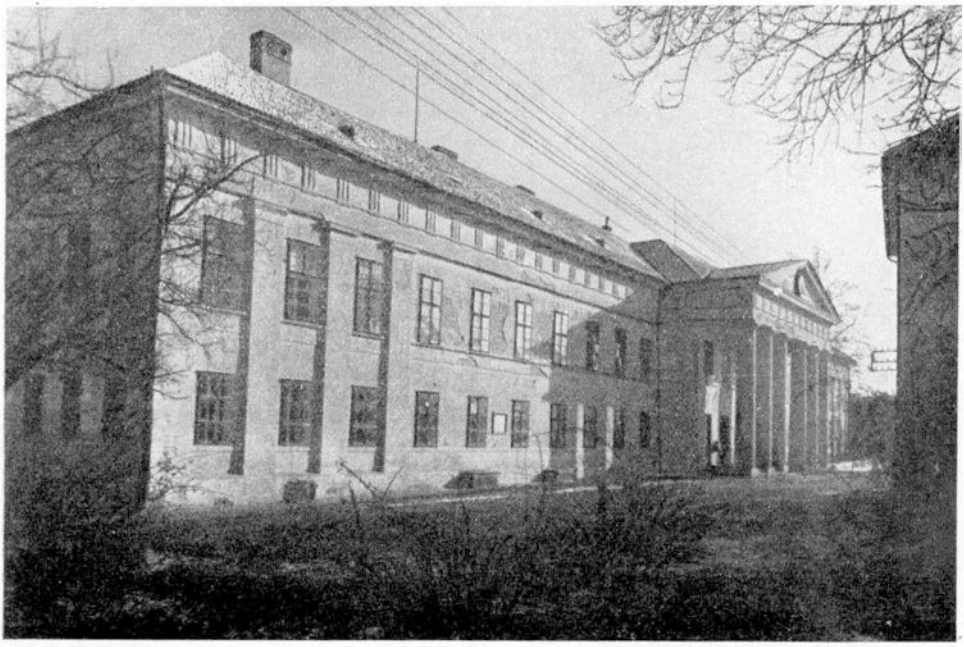

2. Pollack Mihály: A volt szekszárdi megyeháza főhomlokzata

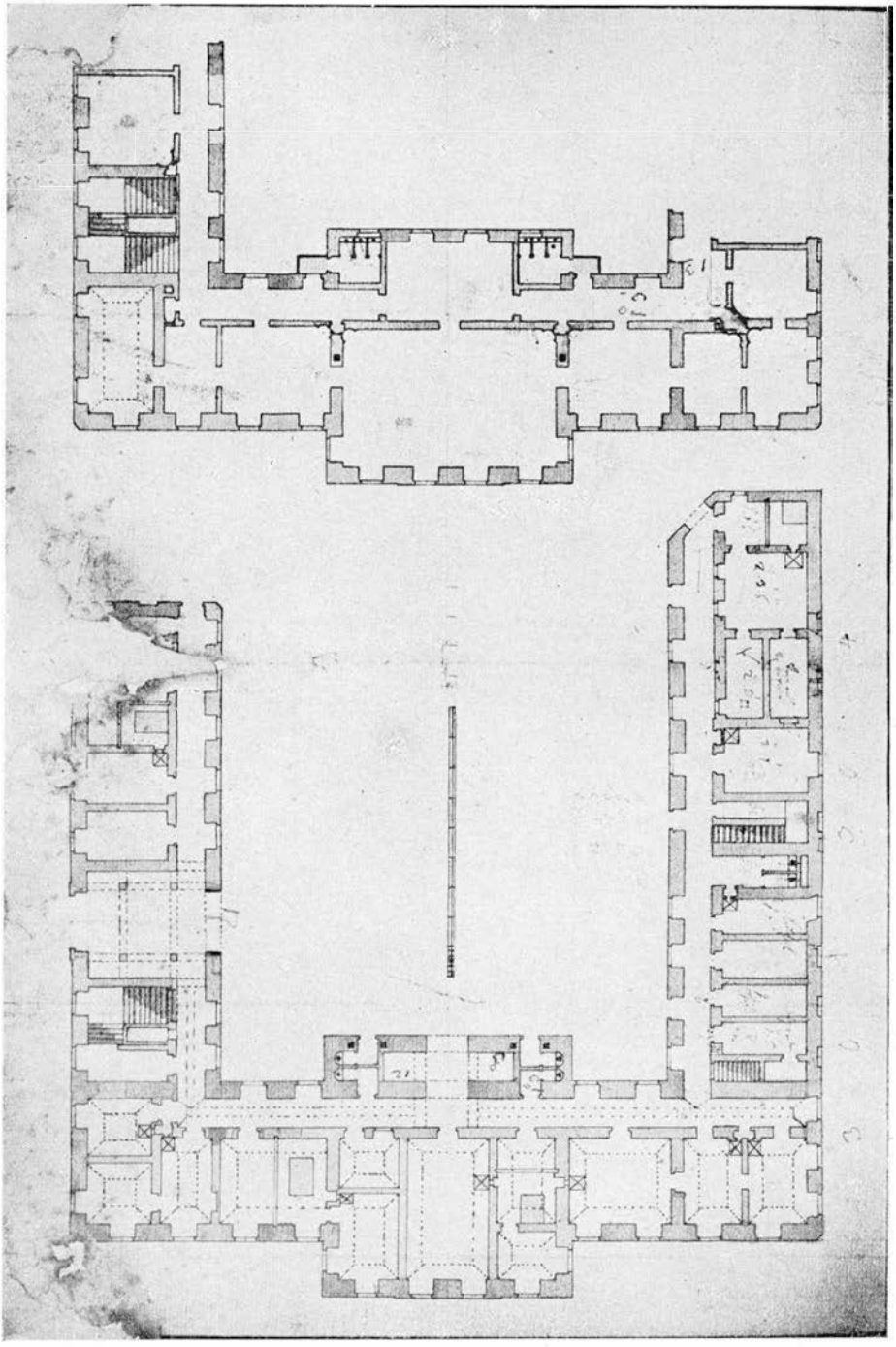

3. A régi szekszárdi megyeháza földszinti és emeleti alaprajza

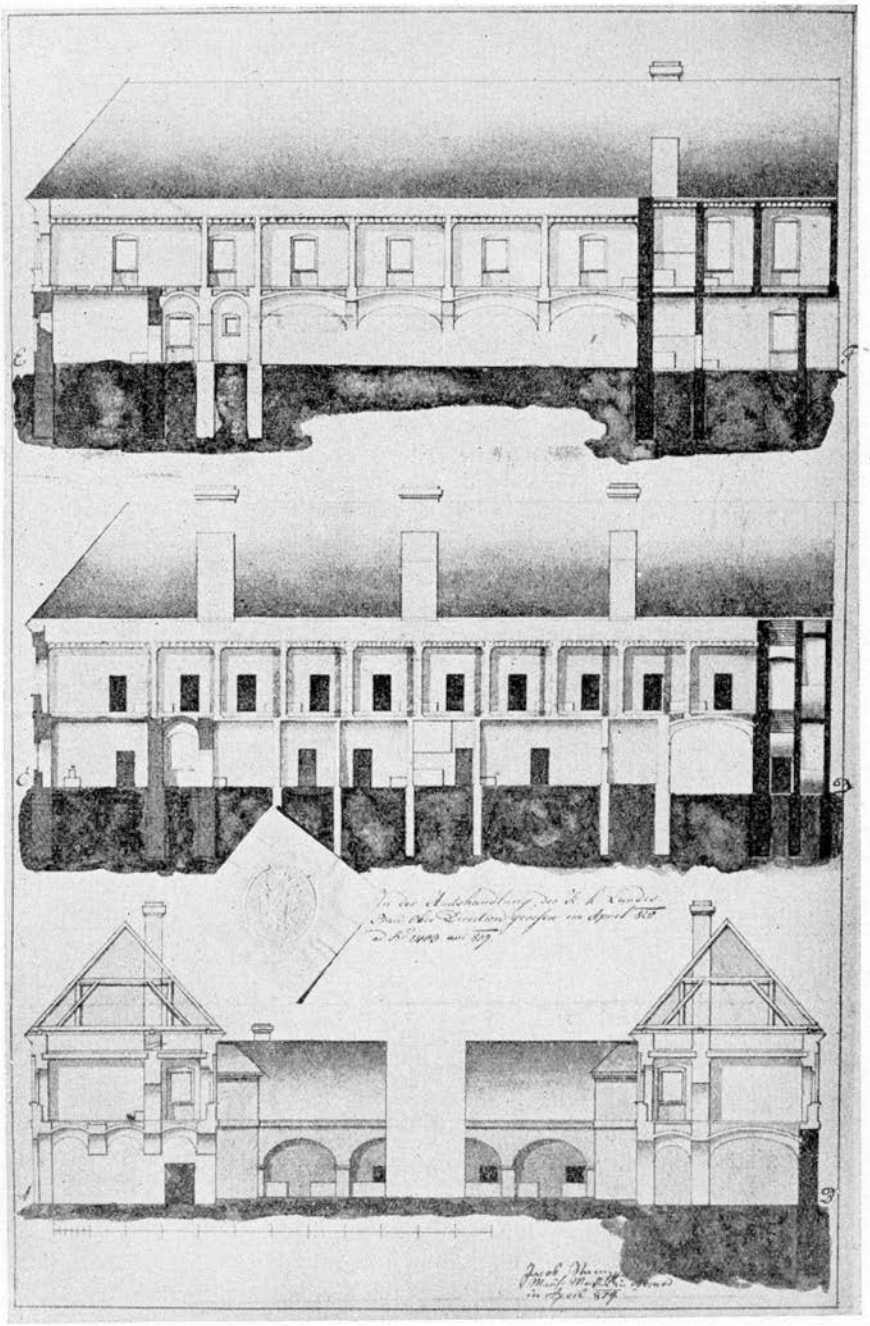

4. A régi szekszárdi megyeháza átépítéséhez készült tervrajz 1819-ből

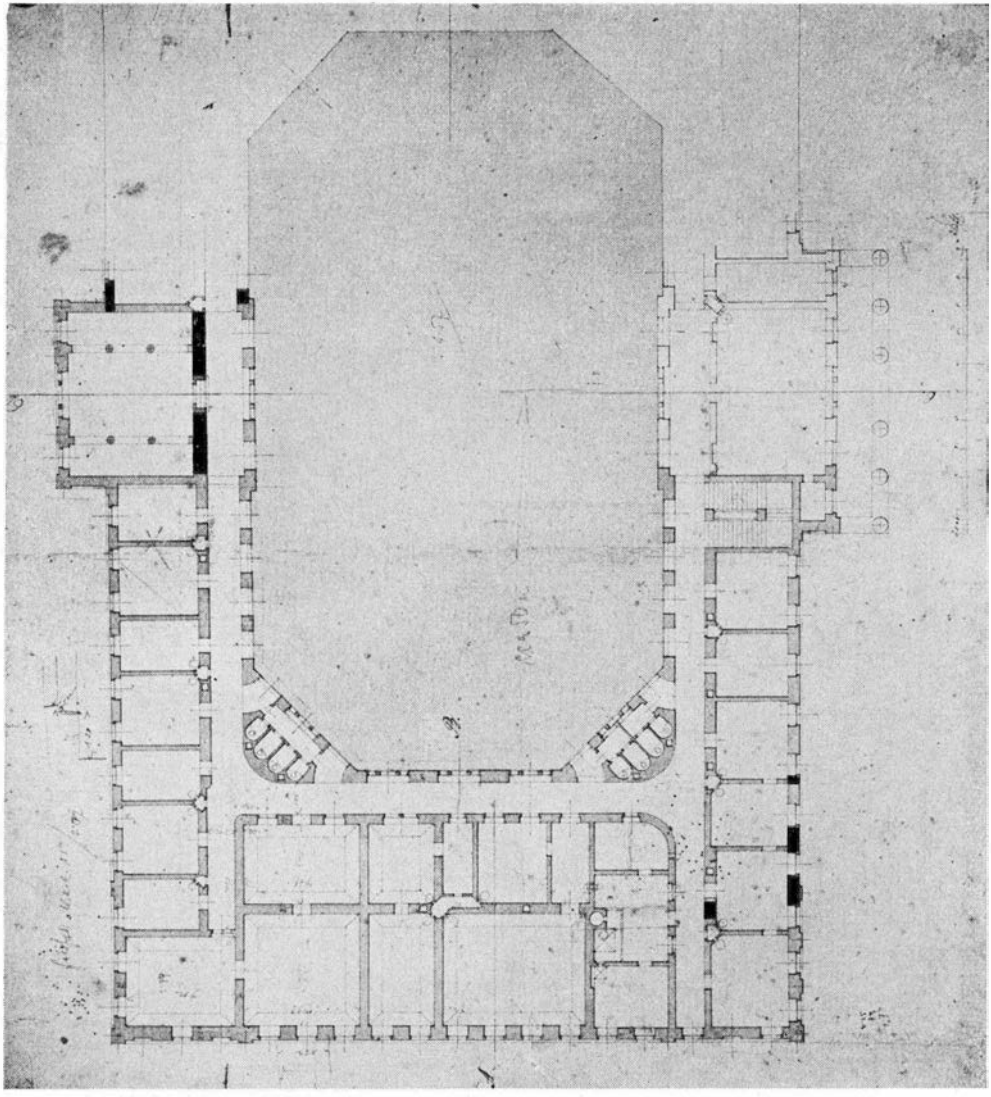

5. Pollack Mihály alaprajza a megyeházatömb északi feléhez

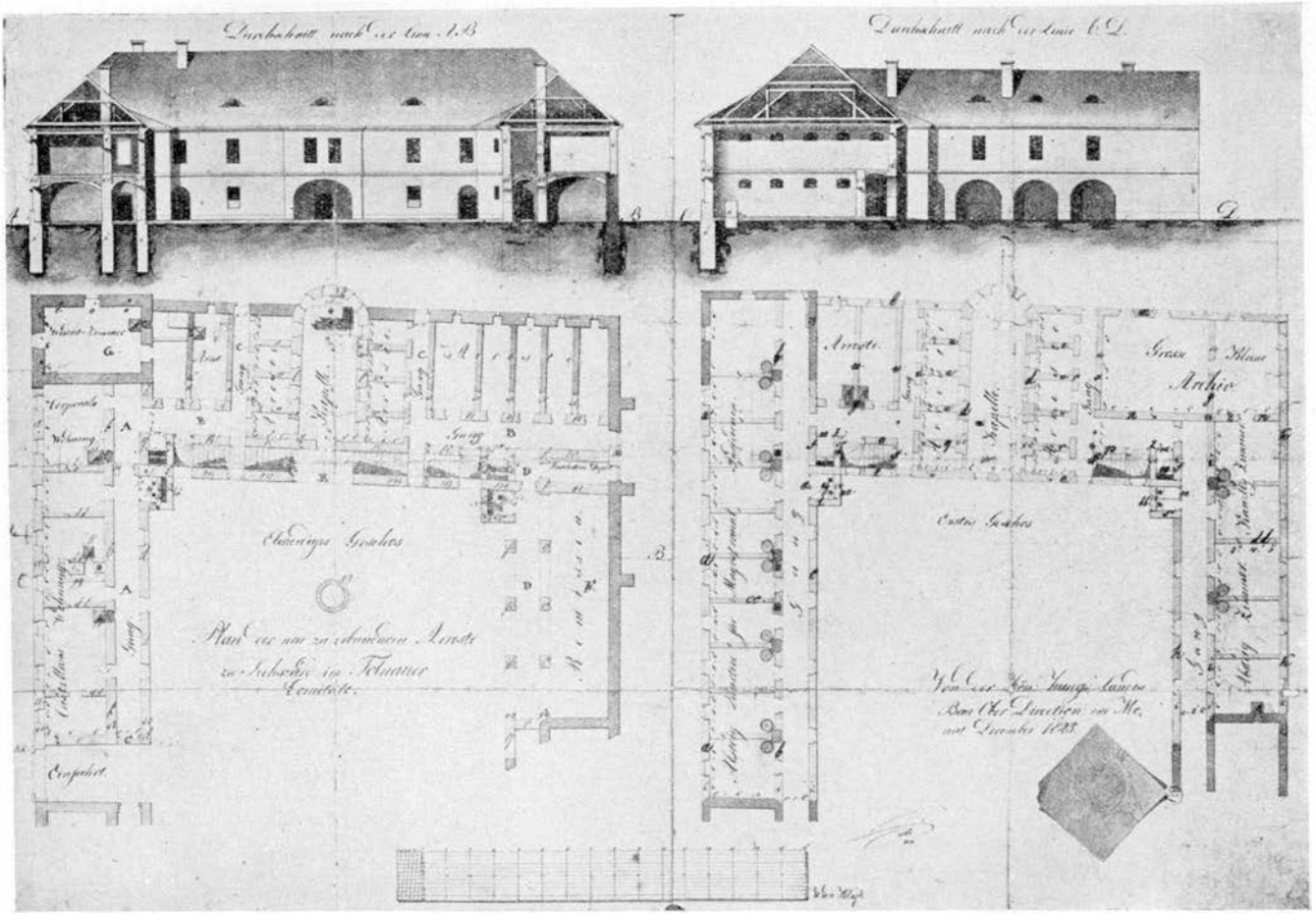

6. A börtönszárny átépítéséhez készült tervrajz 1825-ből

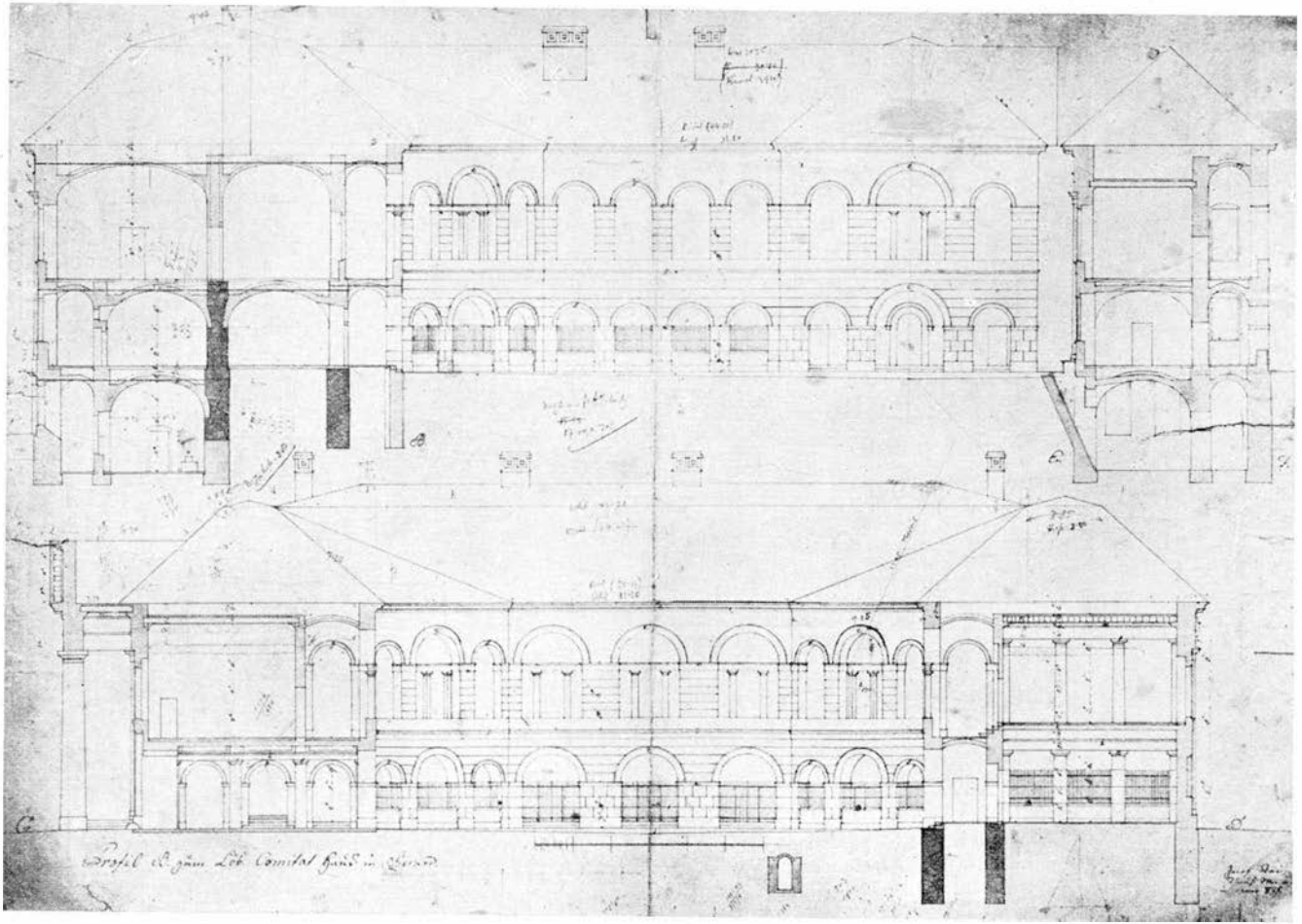
Profil

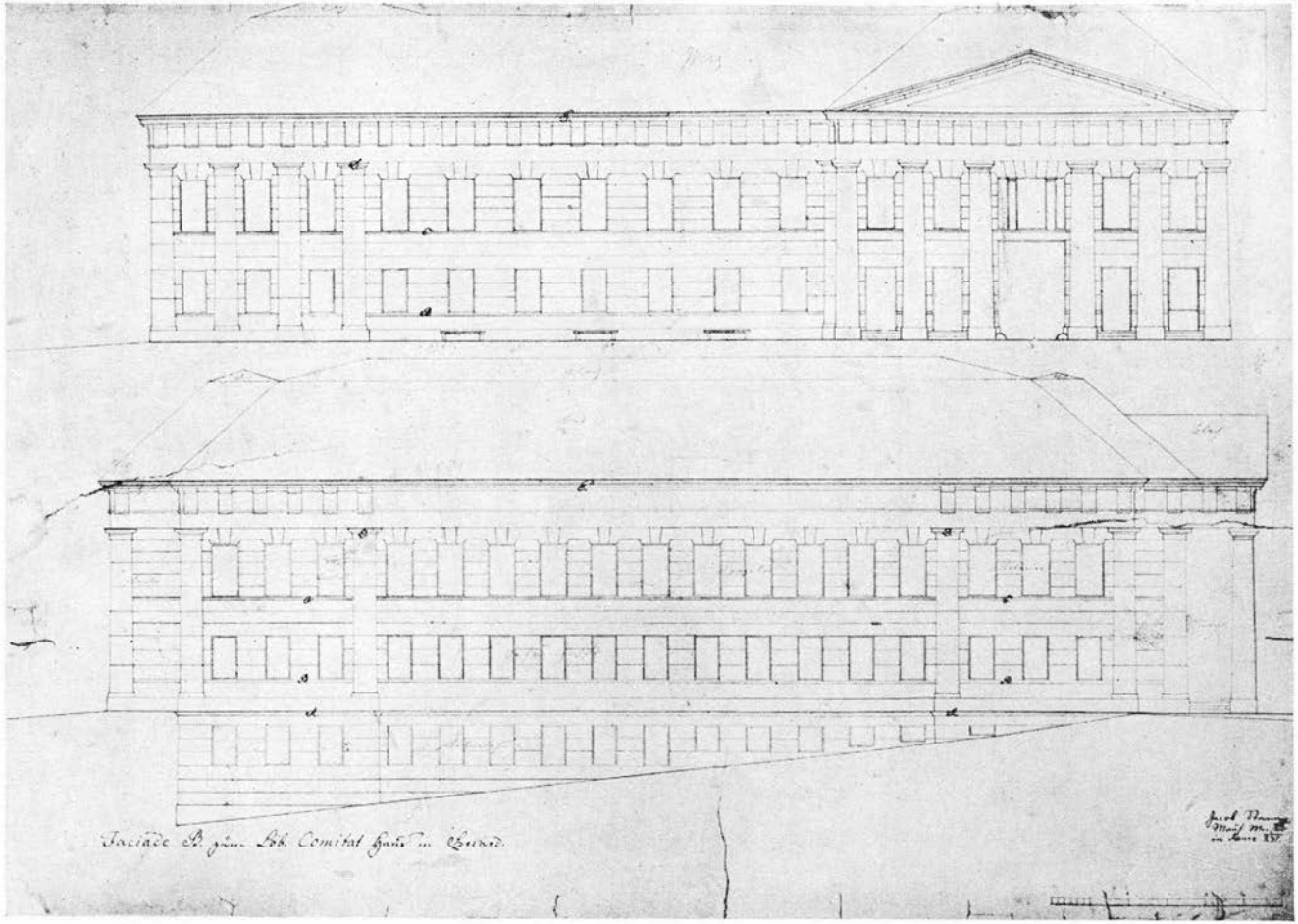

8. Pollack Mihály tervei után készült másolat Stamm Jakabtól a keleti és északi szárny homlokzataihoz

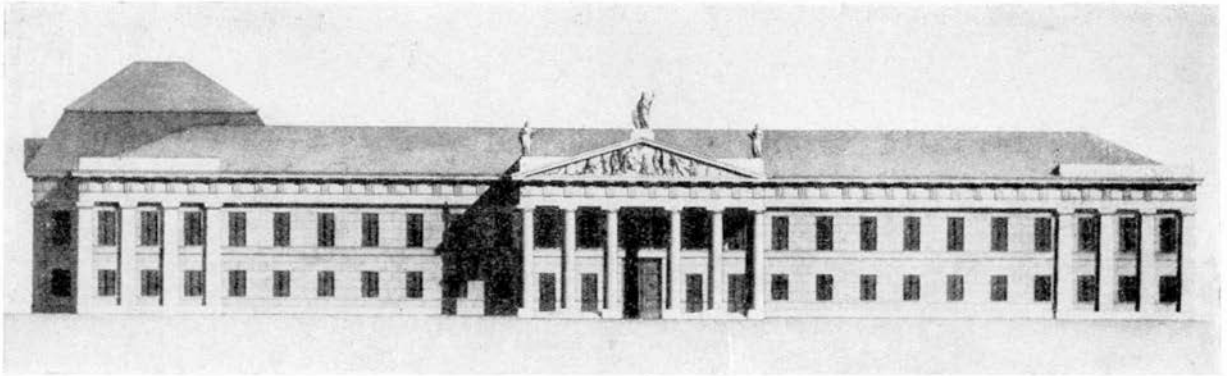

9. Pollack Mihály terve a megyeháza főhomlokzatához

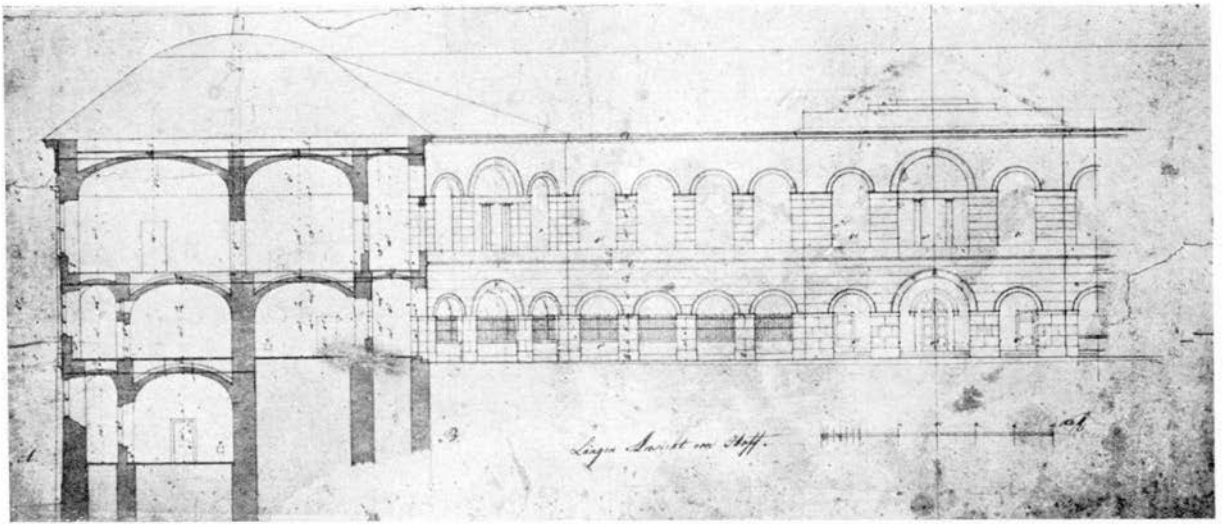

10. Pollack Mihály terve az udvari homlokzathoz

HUSZÁR ADOLF

1843—1885

Írta: SOÓS GYULA

Huszár Adolf, az első számottevő magyar emlékműszobrász, korának legtöbbet foglalkoztatott mestere volt. Művészeti irodalmunkban mégis rendkívül kevés hely jutott számára. Ezt igyekszünk pótolni napjainkban, mikor egyre fontosabbá válik az emlékműszobrászatunk multjával való foglalkozás.

Emlékműszobrászatunk a XIX. sz. elején, a reformkorban bontakozott ki. Ez a nemzeti művészetre, kulturális szabadságra való törekvés már határozottan megmutatkozott első nagy múltszázadi szobrászunknál, Ferenczy Istvánnál. Ő a haza nagyjairól akart szobrokat készíteni, levelei szerint azzal a céllal, hogy megteremtse a magyar szobrászatot és hogy az ábrázoltakat a nemzet elé példának állítsa. Ferenczy törekvéseihez hasonló célkitűzéssel 1846-ban egyesület alakult, mely történelmünk nagyjainak szoborcsarnokát kívánta felállítani.[1] E törekvések azonban szegénység, szobrászaink felkészületlensége és nagy mértékben egyes vezető politikusaink közömbössége miatt csak tervek maradtak. Budapest első emlékszobrát, a Hentzi-emléket (1851) az elnyomó osztrák hatalom állította.[2] A nemzet nagyjairól emlékszobrok felállítását csak később, a kiegyezés után kezdték meg. Elsőként azoknak a politikusoknak igyekeztek szobrot emelni, akik az uralkodó osztály előtt kedveltek voltak. A Széchenyi-emlékmű felállítása megelőzte Petőfi és számos haladó történelmi nagyságunk szobrának elkészítését: míg a Petőfi-szobor felállítását évtizedeken át halasztották, addig a Deák-szobor ügye a legjobb úton haladt a megvalósulás felé. De a közhangulat miatt az 1848-as szabadságharc nagy alakjainak, Petőfinek, Bemnek és az Aradi Vértanúknak a szobra mégsem volt kihagyható a felállításra tervezett emlékművek közül. Persze a jobboldali körök arra törekedtek, hogy a nemzet nagyjait megörökítő emlékművek felállítási idejét minél későbbre halasszák és hogy e szobrok is a kiegyezés és az osztálybéke hangulatát tükrözzék.[3]

Nem véletlen, hogy Huszár Adolf volt a kor legtöbbet foglalkoztatott és ünnepelt magyar emlékműszobrásza. A bécsi Akadémián tanult, a császárváros eklektikus és patetikus jellegű szobrászati stilusát tette magáévá. A magyar uralkodóosztály művészetében is Bécset követte. Ennek a bécsi irányzatnak lévén Huszár hű képviselője, itthon többen úgy vélekedtek róla, hogy az ünnepelt bécsi szobrászokat is felülmúlja tehetsége.

Huszár alig tíz évre terjedő munkássága alatt számos nagyméretű szobrát állították fel. Lényegesen jobb körülmények között, több elismeréstől övezve dolgozhatott, mint elődei.

Az előző generáció szobrászai, — mint Ferenczy István — nem érték meg

egyetlen emlékműszobruk felállítását sem, és Izsó Miklós sem volt sokkal szerencsésebb. Fiatalon bekövetkezett halála miatt csak a debreceni Csokonai emlékművet készíthette el, a pesti Petőfi és a szegedi Dugonics szobrát már Huszár Adolffal fejeztették be.

Huszár akadémizmusának népszerűsége először az Eötvös-szoborpályázatnál (1874) mutatkozott meg, ahol Izsóval szemben az ő munkája lett a nyertes.[4] Alighogy az Eötvös-szoborral elkészült (1879), a következő év októberében Bem tábornokot ábrázoló szobrát állították fel Marosvásárhelyt. Időközben megbízatást kapott az Aradi vértanúk szobrára, majd később Deák Ferenc emlékművét mintázta meg. A Várbazár szobrászati díszítésénél is sok feladatot kapott. Gróf Zichy Jenő megrendelése alapján a főváros részére elkészítette az Ámorral játszó Vénuszt. Az Operaház számára megmintázta Beethoven, Haydn és Wagner szobrát.[5] De e nagyméretű szobrok készítése közben számos mellszobor mintázásával is foglalkozott.

Huszár 1843. június 18-án született Szentjakabfalván, Besztercebánya mellett, kisiparos családból.[6] Gyermekkorát mostoha viszonyok között töltötte. Szülei egykor jómódúak voltak, de később elszegényedtek és korán meghaltak. A kilenc éves korában árvaságra jutott fiút egy kanonok vette magához és iskoláztatta, rendkívüli zenei tehetséget sejtvén benne.[7]

Huszár 14 éves korában, 1857-ben a rohonci vashámorba került. A vastárgyak öntése, főleg az apró szobrok sokszorosítása nagy kedvet ébresztett benne a szobrászat iránt, s üres óráiban szorgalmasan mintázott. Két évet töltött itt közönséges iparcikkek készítésével, remélve, hogy egykor valóságos szobrokat is mintázhat, hasonlókat a besztercebányai templom számtalanszor megcsodált szobraihoz. A művészet iránti vágytól serkentve 17 éves korában felkerekedett és Bécsbe ment tanulni. Küzdelmes élet várt reá, pártfogói nem voltak, szűkös kenyerét alkalmi munkával kereste. De nehéz életkörülményei nem csüggesztették el, a császárváros műkincseiben való gyönyörködése kárpótolta gondjaiért.

1862-ben, mikor Fernkorn: Savojay Eugen lovasszobrát leleplezték, ő is a tömeg között tolongott. Véletlenül megismerkedett a szobor készítőjével, akinek megtetszett az ügyes, tanulnivágyó fiú s műtermébe fogadva, négy éven át ingyen tanította. A rendelésekkel bőven ellátott műteremben, melyhez fémöntöde is tartozott, Huszár nemcsak mintázni, hanem szobrot önteni is megtanult.[8] 1867-ben Hans Gasser tanítványa lett, akinek segítségével nagynehezen bejutott a Művészeti Akadémiára.[9] Az Akadémián 1867-től 69-ig, vendégként, utána három éven át mint rendes tanítvány végezte tanulmányait.[10]

Egy ideig Vay Miklós műtermében is segédkezett. A Bécsben élő magyar szobrász jó hatással volt a hazájától majdnem teljesen elszakadt fiatal Huszárra és a hazai események felé irányította a figyelmét.

Huszár sorsa 1869-ben kezdett javulni, mikor Eötvös József közbenjárására a magyar kormánytól három éves ösztöndíjat kapott.[12] Az utolsó évben kapott ösztöndíjával, 600 forinttal Olaszországba szándékozott utazni, de értesülvén az Eötvös-szoborra kitűzött pályázatról, Bécsben maradt és az ösztöndíjat felhasználva (1873) elkészítette az Eötvös-emlékmű mintáját. A szoborbizottság a magyar szobrászoknak a pályázaton való részvételét azzal is biztosítani igyekezett, hogy Izsót és Engelt külön tiszteletdíjjal hívta meg a pályázaton való részvételre, — Vay Miklóst ugyancsak felszólították terv készítésére. A beérkezett öt pályamű közül a 4000 franknyi első díjat Huszár munkájának ítélték, — «...nem mint abszolút becsűnek, a kivitelre

elfogadhatónak, hanem mint társai között a legjobbnak, mely a törekvés élénk jeleit mutatta».[13] Ez a rövid kritika nagy elismerés volt Huszár iránt. Bár egyesek külföldi szobrászok bevonásával új pályázat kiírását javasolták, mégis úgy döntöttek, hogy Huszár készítsen másik mintát a kifogásolt részek átdolgozásával. A bíráló bizottságba meghívták Zumbuscht, a bécsi Akadémia tanárát, aki kedvező véleményt mondott a mintáról, így a szobor elkészítésével Huszár Adolfot bízták meg. Mielőtt hozzáfogott a nagy minta kidolgozásához, előbb még (1875) olaszországi tanulmányúton fejlesztette tudását. Az elkészült szobrot 1876 októberében mutatta be a bizottságnak. (4. kép) — «Sokat vártam, de az eredmény felülmúlja várakozásomat.» — mondotta az ismét meghívott Zumbusch. A bizottság a szobrot kiválóan sikerültnek, monumentális jellegűnek s felállításra alkalmasnak találta.[14] Az emlékmű Eötvöst, mint szónokot, díszmagyarban ábrázolja: ballábával mereven előrelép, jobbkezét felemeli, balkezében irattekercset tart, mely az államférfiút és az írót jelképezi. Ez a patetikus beállítás újkeletű volt nálunk, de nemsokára általánossá vált. Számos közéletű férfiút ábrázoló emlékszobrunk erre a példára vezethető vissza. A kor ízlését a formai merevségben megmutatkozó álpátosz és a dekoratív elemek túlsúlya teljes mértékben kielégítette A hivatalos körökben Huszár pályaművéről mindenki elismeréssel nyilatkozott. Voltak ugyan kisebb nézeteltérések a részletekre vonatkozóan, de azt mindenki elismerte, hogy a szobor kiváló dísze a fővárosnak, és a legelső magyar kéztől származó nagyméretű emlékmű.[15]

Az Eötvös-szoborpályázaton aratott sikerrel Huszár akkora népszerűségre tett szert, hogy a következő évben (1875) Izsó Miklós halálakor félbemaradt szegedi Dugonics és a pesti Petőfi-szobor befejezésére ő volt az egyedüli esélyes szobrász. Sőt a Mintarajztanoda Izsó halálával megüresedett szobrásztanári állását is vele töltötték be.[16]

A politikai küzdelmekről a reakciós és a haladó törekvések szembenállásáról az évtizedeken át húzódó Petőfi emlékszoborral kapcsolatos viták tájékoztatnak. Érthető, hogy a szabadságharc utáni években nem indulhatott mozgalom a költő szobrának elkészítésére, azonban a forradalom költője iránti szeretet és lelkesedés ott élt a nép szívében. Mindenki érezte és tudta, hogy elsősorban Petőfinek kell emléket állítani.[17] A szobor felállítását célzó mozgalom Reményi Ede zeneművész kezdeményezésére 1860-ban kezdett kibontakozni. A szükséges pénz előteremtésére széleskörű társadalmi gyüjtést indítottak, de a lelkes kezdeményezést, melynek apostolai a magyar nép zömében támadtak, a kormánykörök bizalmatlansággal figyelték.[18] Az 1860-ban megalakult szoborbizottságot, melynek tagjai főleg művészek, írók és tudósok voltak, a kormány nem ismerte el. Kérvényüket azzal a megjegyzéssel utasította vissza, hogy az üggyel még várjanak.[19] Az állandó szoborbizottság megalakítására több kísérlet után csak a kiegyezés alkalmával, 1867. augusztus 10-én sikerült végül az engedélyt megnyerni.[20]

A szobor megmintázásával 1871-ben Izsó Miklóst bízták meg, aki nagy szeretettel és lelkesedéssel fogott hozzá a munkához. Számos vázlatot készített, mintázófáját az a cél vezette, hogy a hazáját és a szabadságot szerető hős költő jellemét mindenki számára közérthető egyszerűséggel öntse formába. A szobornak két egymástól eltérő vázlata vált ismertté. Az egyik merészen felemelt jobbkarral ábrázolja a költőt, amint 1848. március 15-én a «Talpra magyar»-t szavalja. A másik vázlat nyugodtabb, itt a költő a jobbkezét a szívére teszi — ez a megoldás a bizottság óhajának megfelelően készült. Az előző vázlatban a forradalmi magatartást kifogásolták, azt követelték Izsótól, hogy ne a

«forradalmi lázítás», hanem a lírai versek és a hazaszeretet költőjét mintázza meg. A szobor hangulatának kialakítására Petőfi egyik versének... «Tied vagyok, tied hazám! — E szív, e lélek!» részletét ajánlották a szobrász figyelmébe.

Izsó az első vázlatot szerette volna megvalósítani és hogy a közönség hozzászólhasson a bizottság és a művész közötti vitához, a szobor rajzát közzétette a Vasárnapi Újságban. E sajtóban megmutatkozó közhangulat a forradalmi költőt ábrázoló terv mellett foglalt állást. A Vasárnapi Újságban a következőt olvashatjuk: «Megvalljuk azonban, hogy nekünk jobban tetszett az első, a legelső felfogás, amely Petőfit oly hévteljesen igyekezett bemutatni s őt egy nagy időszak alakjává tenni, oly időszak alakjává, mellyel az ő alakja egybeforrt, s melyre lehetetlen meg nem emlékezni, ha Petőfi nevét halljuk... Az első fölfogás költőibb, s az egyénítés jobban összhangzatban áll azon drámai befejezésével, mely a költő életének véget vetett a harcmezőn.»[23]

A szoborbizottság az első terv iránti ellenszenvét szobrászi szempontok mögé igyekezett rejteni. A felemelt kar motívumát azért kifogásolták, mert a kívánt nyugodtság helyett mozgalmassá teszi a szobrot, ami nagyméretű szobornál megengedhetetlen.[24] Izsó kénytelen volt meghajolni a bizottság döntése előtt és a második terven dolgozott tovább. A két és félméteres nagy mintát el is készítette.[25] Mikor Huszár Adolfot, aki Izsó műtermében járatos volt, megbízták a szobor befejezésével, a bizottság hangsúlyozta, hogy Huszár az Izsó tervében megmutatkozó pátoszt mérsékelje.[26] Később azonban a szoborbizottság összetétele megváltozott. A haladó törekvések képviselői szóhoz jutottak, s ők a szobrot Izsó első terve szerint kívánták elkészíttetni. A két tábor közötti hosszas vita után határozatként kimondták, hogy a szobor további munkálatai alapjául azt a mintát fogadják el, mely a szűkebb bizottság jelentése szerint Izsó Miklós legsikerültebb terve: Petőfit magasra emelt jobbkézzel ábrázolja. A határozat végén azonban megjegyezték, hogy «a minta túlságos erélyes, mozdulata némileg módosítandó».[27] Huszár Adolfnak a szobor továbbfejlesztését a néhány centiméteres kis vázlaton kellett elkezdenie. A munka nehéz feladatnak bizonyult. Eleinte Huszár Adolf is megoldhatatlannak tartotta, de később a bizottság óhajának megfelelően mégis mérsékelte a mozdulat erélyességét. Így az Izsó által megfogalmazott forradalmi jelleg a Huszár által befejezett szoborban (1. kép) csorbát szenvedett és a mű plasztikailag is sokat veszített értékéből.

A szobor leleplezési ünnepélyét 1882. október 15-én tartották meg. Az októberi dátum félreérthetetlenül mutatja a kormánykörök óvatosságát. A népben még friss volt 1848 emléke, még mindig reménykedtek a forradalom új fellobbanásában, Kossuth Lajos visszatérésében. Érthető, hogy a reakciós magyar kormány nem merte vállalni a szobor március 15-én való leleplezése kockázatát. Óvatosságukat mutatja az is, hogy a népet az ünnepélytől rendőrkordonnal távol tartották. Az elzárt helyre csak kétezer meghívott léphetett. A Pesti Ipartestületet ugyan meghívták, de a kordon mögé csak a zászlótartókat engedték és ők is csupán hátul, az énekkar mögött foglalhattak helyet. A felkért szónok, gróf Károlyi István az ünnepély előtt néhány nappal bejelentette, hogy egészségi állapotára való tekintettel az ünnepélyen nem vehet részt. De nemcsak ő, hanem az arisztokraták többsége távol tartotta magát az ünnepélytől. Féltek, hogy a szobor felidézi a forradalom emlékét és a tömeg az ércbeöntött Petőfi hatására mozgolódni kezd. A szoboravatásról a lapok keveset és az ünnep lényegét elkendőző hangon írtak. Csupán egy író akadt, Mikszáth Kálmán, aki az ünnepéllyel nem értett egyet, aki véleményét a szobor-

avatás napján a sajtóban is nyilvánosságra hozta: «Meg kellett kerülnie harminchárom esztendő óta az egész világot, míg idejuthatott a Dunapartra...

Nézzük meg őt, hogy néz ki ércből, milyen ő itt, hol mozdulatlan és hideg. Ha az ő szívét tették volna be, izzó lenne a vas s megolvadna. Így most szilárd ez a szobor s megmarad egy darabig, mert szobrot csak ideiglenest kaphatott...

...Azok is fölfelé nyujtják már kezüket hozzá, akik a trónon ülnek. Pedig csak a kunyhóknak énekelt ő...

Kár, hogy már ősz van és elmentek kedvenc madarai, a gólyák, akiket ő szeretett...

Minek jöttetek hát ide, ünnepélyt tartani?

Petőfinek? Ne ámítsátok magatokat; Petőfihez nem ez a méltó ünnep.

Ti nem az örökséget becsülitek meg, amit hagyott. Ti csak tort ültök, lakomát csaptok, mert az nektek jól esik.

Hanem 'iszen érdekes is lenne, amint ott ültök a dús asztal körül a tízforintos lakománál, habzó kehellyel éltetve az ő szellemét. Ha egyszerre feltárulna a szárnyas ajtó s belépne rajta egy idegen, akinek nincsen ebédbárcája, de még jó ruhája se, fáradt utas, porral lepetten azt mondaná: «Hát itt vagyok. Petőfi Sándor. Megjöttem Szibériából. Ugyan-ugyan ne csináljatok belőlem maskarát azon a bálványképen, azzal a tömérdek drága selyempántlikával és koszorúval...»[29] Könyörtelenül éleshangú kritikaként hangzottak el ezek a szavak. Belőlük az olvasó megérthette, hogy ez az ünnep miért nem volt méltó Petőfihez.

Míg a Petőfi-szobor felállításának idejét 1882-re halasztották, addig időközben Széchenyi és Eötvös szobrot kapott, a Deák-szobormozgalom pedig ünnepélyes szertartások közepette haladt előre.

Huszár Bem tábornokot ábrázoló szobrát 1880-ban állították fel Marosvásárhelyt. A pályázatot Izsóval szemben is az ő munkája nyerte meg.[30] A szoborral a kritikusok és a közönség egyaránt meg volt elégedve, nem érdemtelenül, mivel a szobor Huszár egyik legsikerültebb munkája. A szabadságharc legendáshírű vezérét abban a helyzetben ábrázolja, amint jobblábát ágyúcsőre helyezi, szemével a távolba néz, mintha a csatát szemlélné. A beállítás patetikus, sokban hasonlít az Eötvös-szoborhoz, de annál közvetlenebb, az ábrázolt egyéniségét jobban érzékelteti.

Huszár Adolf fiatalon halt meg. Több munkája befejezetlen maradt, így az Aradi Vértanúk is, melyre a gyüjtés a kiegyezés évében indult meg. A reprezentatív emlékművet az opportunista politika elégtételnek szánta, a gyászos esemény emlékén még mindig lázadozó lelkeket akarta megnyugtatni vele. A Vasárnapi Újság a következőt írta: «Az alkotmányos élet visszaállításával első kötelességévé vált a nemzetnek összekötözgetni történelmi fonalát ott, ahol az erőszak megszakította. S leróni háláját azok emléke iránt, akik a haza szabad alkotmányának védelmében hős vagy éppen vértanúhalált haltak.»[31] De Huszár az emlékműben nem csupán a hálát, mást, többet akart kifejezni, erre következtethetünk az egyik leveléből, hol a következőt írta: «Az 1848—49-iki dicső küzdelmek emlékét fönntartani legnemesebb hazafiúi kötelességünk közé tartozik. Az első adó, melyet lerónunk a kegyelet kötelez: az aradi Vértanúknak méltó emléket állítani.

Ezen feladat megoldására hívta fel az aradi Vértanúk emlékszobor bizottsága a művészvilágot.

Valóban nem könnyű feladat.

Világosan érthetőnek kell lennie a műnek, hogy a nép magyarázat nélkül megértse, mely neveket hirdet, mily hősi áldozatok emlékére lett fölállítva.

Szépnek is kell lennie, hogy még a részvétlen idegen figyelmét is megragadhassa, hogy őt lebilincselje s felköltse részvétét a férfiak iránt, kiket e mű dicsőít az ügy iránt, melyért elvérzettek.

Emlékműszerűnek kell lennie végre, hogy az utókor előtt tanúsíthassa a kegyeletet, melyet kifejezni kíván azon nemzedék, mely a művet fölállítja.

Nagy szabadságharcunk történetének legsötétebb lapja az, melyre az aradi Vértanúk halála van följegyezve. Erről megemlékezve a legmélyebb fájdalom fogja el a hazafi szívet, visszagondol a nagyszerű lelkesedésre, mellyel a nemzet bilincseit széttörte, jogát a szabadságra fennen hirdette, készen azt fegyverrel is megvédeni. Visszagondol az áldozatkészségre, mellyel a nemzet minden vagyonát a haza oltárára letette, hogy a szabadság ellenségeit visszaűzhesse, a lankadatlan erőre, mellyel a küzdelem lefolyt, a hősalakokra, kikben a nemzet óriási erőfeszítései megtestesültek, a harcz végére s a dicső halálra, mellyel a Vértanúk Aradon rendíthetetlen hűségüket a szabadság zászlajához megpecsételték.»[32] A császárvárosban nevelkedett németes műveltségű Huszár írásai közül a hazafias érzést talán e sorok érzékeltetik legjobban. A feladatot nagynak és hazafiasnak találta. Lelkesedéssel fogott munkához. Tudta, hogy művében kifejezőnek és közvetlennek kell lennie. Olyan megoldást igyekezett találni, mely nem a mult szokványos szimbolumainak szolgai átvétele volt, hanem szorosan kapcsolódott az ábrázolt eseményhez. Ez a törekvése azonban azt is mutatja, hogy Huszár a történelmi esemény ábrázolását csak allegorizálva tudta elképzelni.

Huszár a szobor jelentőségét nagy méreteivel is igyekezett kidomborítani. A lépcsőzet fölött emelkedő talapzat alsó részének párkányán szándékozott elhelyezni a 13 hős domborművi portréját, hogy a szemlélő közelről lássa arcvonásaikat. A talapzat alsó részén négy csoport látható. Elől a Szabadság, amint széttöri béklyóit, s jobbjával kardot fog. Balra az Áldozatkészség, amint a magyar nők tették a szabadságharc idején, leoldja karperecét, nyakláncát és egyéb ékességeit, örömmel helyezi a haza oltárára. Fölötte az ország címere. Jobbra az Erő alakja ül nyugodtan, hatalma öntudatában tekint maga elé. Fölötte Arad címere. Az emlékmű hátoldalán a küzdelem végkatasztrófáját látjuk: egy harcos holtan rogy össze, kezében zászló, a szabadság szimbolikus alakja pedig átfogja és siratja őt. E négy csoport közül emelkedik fel a talapzat karcsúbb része, melyen a haza alakja pajzsára támaszkodva rendíthetetlenül áll s jobbjával a hősöknek szánt babérkoszorút tartja. Az allegorikus részletekben bővelkedő terv nem plasztikus, nem alkot formai egységet. A felsorakoztatott alakokkal nem sikerült érzékeltetni az esemény jelentőségét. Huszár halála után a tervet a szoborbizottság annyira gyengének találta, hogy Zala Györggyel, akire a szobor befejezése maradt, teljesen átformáltatta azt.[33]

Huszár másik befejezetlenül maradt munkája, a Deák-emlékmű az Aradi vértanúk szobortervénél jobban sikerült. A szobor legszebb részén, az ülő főalakon a művész monumentalitásra irányuló törekvése is érvényesült. A kritikusok e művét tartották legsikerültebb munkájának, a művész maga is ezt becsülte a legtöbbre.[34] Nem érdemtelenül dicsérték a szobrot, mert korában Európa egyik legnagyobb méretű és talán az egyik legsikerültebb ülő alakot ábrázoló szobra volt. Számos vázlata közül kiemelkedik a Szépművészeti Múzeumban lévő, (2. kép) mely friss felfogásával és plasztikai erőteljességével a kivitelezett szobornál sikerültebb.

Az emlékmű létrehozására az országgyűlés külön törvényt alkotott:

leszögezték, hogy Deák Ferencnek a mauzoleumon kívül szobrot is kell emelni. A Deák-kultusz fontosságát a szobor méretével is igyekeztek kidomborítani. Kilenc méter magas talapzaton foglal helyet az öt méteres ülő főalak. A mellékalakok négy méter magasak. A kor politikai és művészeti viszonyaira jellemző módon a felállításához a legelső és legnagyobb adományokat az arisztokrácia és a főpapok adták[35], — azok, akik a Petőfi-szobor elkészítéséhez egyáltalán nem, vagy igen kevéssel járultak csak hozzá. Mert, ahogy Tisza Lajos egyik beszédében mondta: «Kell, hogy Deák Ferenc emléke oly külső jelekben is meg legyen örökítve, melyek keresetlenek és szembeötlők legyenek s folyton emlékeztessenek a törvényhozótól az egyszerű napszámosig mindenkit, hogy saját hatáskörében ki-ki teljesíthesse hazája iránti kötelességét.»[36]

A szoborbizottság 1876-ban alakult meg. Pályázatot hirdetett, s a részvételre több neves külföldi szobrászt is felszólított. A pályázat eredményeként a megbízatást Huszár Adolf kapta. Nem érdemtelen megjegyezni, hogy Huszár Zumbuscht, a bécsi Akadémia ünnepelt professzorát ezen a pályázaton a második helyre szorította.[37]

Huszár álló alakot szeretett volna mintázni, de a bizottság Deákot ülve kívánta megörökíttetni. A vitát végérvényesen helyszínpróbával döntötték el. A Lánchíd-téren a nagyméretű szobor bronzszínűre festett agyagmintáját a tervezett talapzatnak megfelelő formájú és méretű, fából készült talapzatra helyezték. A próba kedvező hatást keltett és így az ülő alak mellett döntöttek.[38] Magas emelvény tetején karosszékben nyugodtan ül a főalak. Ruhája elől a széket eltakarja, Deák egyszerű kabátján kevés a ránc s így a szobor helyesen érzékelteti az ábrázolt zömök alakját. A talapzat négy oldalán lévő mellékalakok kevésbbé sikerültek. Elől az «Igazság», hátul a «Hazaszeretet», oldalt a Duna felől a «Kiegyezés», a másik oldalon pedig az «Állambölcsesség» szimbolikus figuráját látjuk. A mellékalakok közül kettőt, a kiegyezést és a hazaszeretetet Huszár közbejött halála miatt Mayer Ede fejezte be Stróbl Alajos felügyelete alatt.

Allegorizáló mellékalakok alkalmazása ekkor vált nagy divattá és később szinte általánossá válva, az emlékműszobrászat elsekélyesedéséhez vezetett. Amit a szobrász a főalakban képtelen volt kifejezni, azt mellékalakokkal igyekezett pótolni s ezek a leggyakrabban szárazak, üresek voltak. Hasonló jelenség figyelhető meg a kor falfestészetében is, ahol az allegóriák szerepeltetése szintén kedvelt volt. Huszár szimbolikus mellékalakjai gyakran Than Mór hasonló beállítottságú freskóit juttatják emlékezetünkbe.

Huszár a nagy reprezentatív emlékszobrok készítése közben kisebb igényű, dekoratív munkákat is vállalt. Résztvett a budai Várbazár szobrászi díszítésében, az emeletre sóskúti kőből a négy évszakot allegorizáló női alakot faragott. A félkörív felett a sarkok ifjú géniuszait szintén Huszár faragta, és ő mintázta a falon lévő terrakotta medaillonokat is.[39] Másik dekoratív igényű munkája a Vénusszal játszadozó Ámor, melyen Huszár többi munkáitól eltérve a klasszicizmus hatása érvényesül. A szobrot gróf Zichy Jenő rendelte karrarai márványból azzal a céllal, hogy a fővárosnak ajándékozza.[40] Huszár vázlatai közül kiemelkednek a pesti Vigadóra tervezett álló alakok és a budai szabadságszobor.[41]

Huszár portrészobrászattal is foglalkozott, de e műfaj területén folytatott munkássága másodrendű. Az ábrázoltak arca többnyire kifejezéstelen, érezhető, hogy Huszár itt is elsősorban dekoratív szempontokat követett. Némely mellszobrában a hasonlóságot ugyan sikerült megközelítenie, azonban az egyéniség érzékeltetésével nagyobbrészt adós maradt. Portréit is többnyire

megbízatásból készítette. Gyulai Ferencet a kolozsvári színház, Ferenc Józsefet a budapesti állami gimnázium, Szentpétery Zsigmondot a Nemzeti Színház számára, Barabás Miklóst pedig a művész jubileumára készítette. Ismertebb mellszobrai még Izsó Miklós (1875), Deák, Toldi Ferenc és Pulszky Ferencé (1877). Nem sok időt fordított ezekre, gyakran egy-két óra alatt készítette el őket.

Csupán egyetlen — fiatal éveiben mintázott — zsánerszobrot ismerünk tőle, a Magát muzsikáltató betyárt, (3. kép) a mai nevén: Húzd rá cigány. Ez a szobor népies jellegével eltért a többi munkáitól, a népszínművekre emlékeztető kellékek alkalmazásával igyekszik hatást kelteni. A hahotázó alak fülébe húzza a cigány, lábuknál eltört borosüveg és egy zsák arany fekszik.[42] Kidolgozása aprólékos, a cigány ruhájára felvarrt foltok cérnaöltéseit is nagy gonddal faragta márványba. Ez a népies tárgyválasztás Izsó Miklósra emlékeztet, akinek műtermében Huszár egy ideig dolgozott. Izsó népi életből vett nagy őszinteséggel mintázott alakjaihoz viszonyítva fáradt, sablonos, kőfaragó munka.

Huszár fiatalon váratlanul (1885) halt meg, nem hallhatta már azokat a bírálatokat, melyek egykor agyondicsért szobraiban egyre több kifogásolnivalót találtak. Pályafutása delelőjén, elismertségtől övezve halt meg, elhalmozva a dicséretek özönével.[43] A Vasárnapi Újság a következőképen tudatta a művész elhunytát: «Huszár Adolf nincs többé! És nincs közvetlen szellemi örököse. A magyar szobrászat még kezdődő korszakát éli, a veszteség azért oly nagy, mert ott ért bennünket, ahol legszegényebbek vagyunk. Csak egy jeles művészünk volt a monumentális szobrászatban... Kérdés hogy a Huszár által félbehagyott művek befejezésére akad-e köztük megfelelő erő.[4]

Huszár Adolf kiváló plasztikai képessége, mely jobb szobrok készítésére lett volna hivatott, a sablonos megrendelésekben gyakran elsekélyesedett. Azok közé a szobrászok közé tartozott, akik a kapott feladatot a megrendelők óhajának megfelelően készségesen és az egyéni elgondolásaikért folytatott küzdelem nélkül hajtották végre.

Huszár után emlékszobrászatunk jövője egy ideig bizonytalannak látszott. Kiss György és Lóránffy Antal főleg a zsánerszobrászat iránt érdeklődött, Engel József és Donáth Gyula nem mutatkozott eléggé erőteljesnek. Néhány év mulva azonban a fiatalok közül három tehetség emelkedett ki: Stróbl Alajos, Fadrusz János és Zala György, ők vitték sikeresen előre a magyar emlékműszobrászat ügyét.

[1] A felállításra kerülő emlékművek között Hunyadi János szobrát tervezték elsőnek, melyel Dobó István, Zrínyi Miklós és Janus Pannonius szobra követett volna. Egyik sem készült el. *Szana T.:* Száz év a magyar művészet történetéből, Bp. 1901. 49. old.

[2] *Thieme-Becker:* Künstler Lexikon, 13 köt. Leipzig, 1920. 235. old.

[3] Az aradi Vértanúk szobrának felállításával kapcsolatban burkoltan a sajtóban is hangoztatták céljukat, hogy a szobor felállításával az osztrákokkal való szövetséget és az osztálybékét szándékoznak szolgálni. Vasárnapi Újság, 1885. 178. old.

[4] *Éber:* Művészeti Lexikon, Bp. 1935. 482. old. A szoborral Huszár, mint ismeretlen kezdő tűnt fel, irja a Vasárnapi Újság 1878-ban, a 790. oldalon.

[5] *Gerő Ö.:* Művészetről, művészekről, Bp. é. n. 327. old.

[6] Születési idejét az *Éber:* Művészeti Lexikon 482 old. és *Gerő Ő.:* id. mű. tévesen 1842-re tette. A helyes dátum *Prém J.:* Huszár Adolf Vasárnapi Újság, 1878. 790. old. «1843. junius 18.».

[7] A gimnázium alsó osztályait Hromoda kanonok költségén végezte. *Prém:* id. mű. 790. old.

[8] *Prém:* id. mű. 790. old.

[9] *Éber:* Művészeti Lexikon, 482—483. old.

[10] *Prém:* id. mű. 790. old.

[11] *Gerő Ö.:* id. mű. 321. old.

[12] A kultuszminisztériumtól 1871-ben 400, 1872-ben 300, 1873-ban 600 forint ösztöndíjat kapott. Orsz. Szépműv. Múzeum adattára, 3892-93-94, 1941. adatsz.
[13] Az Eötvös szobor felállítását Pest városa az 1871 évi közgyűlése határozta el. Az indítványhoz a Magyar Tudományos Akadémia is csatlakozott. Az 1874 májusában tartott bírálatra öt pályamű érkezett be, melyek közül az első díjat a «Mindent a hazáért» című jeligés vázlatnak, Huszár Adolf munkájának ítélték. Vasárnapi Újság 1879. 331—334. old.
[14] Vasárnapi Újság, 1879, 331—34. old.
[15] *Liber E.:* Budapest szobrai és emléktáblái. Budapest, 165. old.
[16] *Prém:* id. mű. 790. old.
[17] *Liber:* id. mű. 174. old.
[18] Budapesti Hírlap, 1882. október 15.
[19] Az 1860-ban alakult szoborbizottság tagjai voltak: Arany János, Barabás Miklós, Csengery Antal, Egressy Gábor, Greguss Ágost, Henszlmann Imre, Jókai Mór, Kemény Zsigmond, Királyi Pál, Pákh Albert, Szász Károly, Székely József, Tomori Anasztáz, Tóth Kálmán, Ujházy György az elnök, Reményi Ede emigrációból hazatért hegedűművész. Függetlenség 1882. október 15.
[20] Budapesti Hírlap, 1882. október 15.
[21] Budapesti Hírlap,1882. október 15.
[22] A Vasárnapi Ujság 1873. január 5-iki számában közli a szobor képét Morelli rajza nyomán.
[23] Vasárnapi Ujság
[24] *Gerlóczy A.:* Petőfi Sándor szobrának leírása és története. Bp. 1892. 16. old.
[25] A Petőfi-szobor nagy mintája, mely a költőt szívére tett kézzel ábrázolja, a rimaszombati múzeumban van, fényképe a Szépművészeti Múzeum adattárában található.
[26] *Gerlóczy A.:* id. mű. 16. old.
[27] A szoborbizottságot 1875. július hó 31-én tartott ülésen a következő tagokkal bővítették ki: Podmaniczky Frigyes, Liptay Béla, Schulek Frigyes, Wéber Antal, Puchner József. A nagybizottság Huszár műtermében 1877. október 27-én tartott ülésen a vázlat elfogadásáról vitát folytatott, a többség azon a véleményen volt, hogy Petőfit nem szabad teljesen nyugodt magatartással a közönség elé állítani, továbbá megengedték azt is, hogy művészi szempontból lehetséges, hogy a szobor akciót fejezzen ki. *Gerlóczy A.* id. mű. 21. old.
[28] *Gerlóczy A.:* id. mű. 21. old.
[29] Részletek Mikszáth Kálmán, Pesti Hírlap, 1882. október 15-iki számában írt cikkéből. Könyvben megjelent *Mikszáth K.:* Irói arcképek. Bp. 1953. 62—64. old.
[30] *Szana T.:* id. mű. 231. old. A szobrot az első világháború után a románok eltávolították.
[31] Vasárnapi Újság 1885. 178. old.
[32] Az idézet Huszár azon levelének részlete, melyet a pályaműhöz mellékelt. Vasárnapi Újság, 1885. 178. old.
[33] *Szana T.:* id. mű. 230. old.
[34] Vasárnapi Újság: 1885. 61. old.
[35] *Liber* E.: id. mű. 198. old. Kiemeli, hogy a Deák-szoborra az első adományt Simor hercegprímás adta.
[36] Vasárnapi Újság, 1887. 665. old.
[37] Pályamunka készítésére felszólíttattak: Fedi olasz, Müller olasz, Zumbusch osztrák és Warrington Wood angol szobrász. Huszár három különböző tervet készített. *Liber* id. mű. 198. old.
[38] Vasárnapi Újság, 1887. 665. old.
[39] *Ybl E.:* A budai Várkert-bazár. Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. Bp. 1951. 168, 169. old. A terrakotta munkák egy része megsérült vagy elpusztult. Az egyik allegorikus kőszobor is elpusztult.
[40] A szobor a budai Gellért-fürdő előcsarnokába került, hol ma is látható.
[41] Vasárnapi Újság 1885. 61. old. E tervek nem valósultak meg.
[42] *Oroszlán Z.:* A magyar szobrászat, 19 században. Bp. 1936. 12, 13. old. A szoborról számos gipszpédány készült, márvány eredeti a Szépművészeti Múzeum tulajdona.
[43] Huszár 1885. január 25-én éjjel váratlanul gutaütést kapott. Vasárnapi Újság, 1885. 61, 62. old.
[44] Vasárnapi Újság, 1885. 61. old.

1. Huszár Adolf: Petőfi

2. *Huszár Adolf: Deák Ferenc* (vázlat)

3. Huszár Adolf: Húzd rá cigány ...

4. Huszár Adolf: Eötvös József emlékmű

ZICHY MIHÁLY ÉS AZ OROSZ MŰVÉSZET

Írta: BERKOVITS ILONA

Nincs még egy magyar művész a multban, akinek működése, alkotása oly sok támadást, de ugyanakkor olyan lelkesedést is váltott volna ki, mint Zichy Mihályé. Azt mindenkor elismerték — sokan voltak kénytelenek elismerni, — hogy kora egyik legkiválóbb grafikusművésze volt. De nagy kompozícióitól megtagadták művészi értékét, mivel ezeken ostorozta legélesebben társadalma visszásságait. Azok azonban, akik Zichyben csak az elegáns rajzolót vélték felismerni, a tények nem ismerésében, vagy azok tudatos elhallgatásában tették azt. Jellemző, hogy Zichy nagy kompozícióit a kortársak a legnagyobb mértékkel mérve, Rafael és Michelangelo művészetéhez viszonyítva becsülték le. Volt azonban egy olyan művészettörténész kortárs is, aki ugyan ízekre tépve becsmérli Zichy legnagyobb kompozícióját, a legtöbb «botrányt okozó» képét, A démon fegyvereit, de végül is a műtörténész éles és gyakorlott szemével felismeri művészi értékét, a nagy festőt megillető lelkesedés hangján még oly méltató sorokat írt 1878-ban, amelyeket sem a kortársak, sem a későbbi bírálók tudomásul nem vettek. Ez Pasteiner Gyula, a hazai művészettörténet egyik megteremtője, Zichy nagy képének eszmei tartalmával élesen szembeszállt, de ugyanakkor méltatta Zichy káprázatos rajztehetségét, művészi bravúrját; és lelkesedve értékelte, mint olajképfestőt és koloristát, amely értékeit a reakciós rendszer — tekintve, hogy a művész festményei, nagy kompozíciói a haladás jegyében készültek — teljes egészükben megtagadott.[1]

Zichy művészetéről 1887-ből olvashatunk már ilyen értékelést: «Vannak, kik szemére vetik a művésznek, hogy egyik-másik művében kelleténél túl hódol a nyers tendentiának s az alkalomszerűségben keresi azoknak fontosságát. Ez a vád elhamarkodott és igazságtalan. Zichy Mihály éppen azokban a festményekben, melyeket legtöbbször illetnek ezzel a váddal, mutatkozik legeredetibb és legtartalmasabb tehetségnek. A mai képírók között (még a külföldieket sem véve ki) alig van művész, ki a század uralkodó eszméinek, a modern társadalmat egészen átható politikai és szellemi törekvéseknek oly határozott és tartalmas kifejezést tudna adni. Míg mai képíróink a multak vagy a modern élet jeleneteit festik legörömestebb, s főtörekvésük az, hogy a tárgy jellemzetes utánképzése, az alakok szépsége, a színek összhangja által a szemre és kedélyre hassanak: addig Zichy, kisebb rajzaiban ép úgy, mint nagyobb kompositióiban, mindig valamely mélyebben fekvő gondolat megtestesítésére törekedik, s tollat vagy ecsetet csak akkor ragad kezébe, ha valami fontosabb mondanivalója van.»[2] A művész hetvenötéves születésnapja alkalmával — tehát még az életében — íródtak olyan sorok is, amelyek tanúbizonyságul szolgálnak arra, hogy Zichy működését és művészetét hogyan

értékelték haladó kortársai. 1902-ből olvashatjuk: «Zichy Mihály nagyságának az a legnagyobb bizonysága, hogy minden ellentétet össze tudott olvasztani a maga nagy egyéniségével; apostol, aki úr a kor legvitásabb irányeszméin, művész, aki király a képzőművészet birodalmának minden tartományában lángelméje révén, amely mindent magába tudott olvasztani... örökké forrongó vulkán, aki emberi és művészeti igazságokat hajít ki magából untalan, apostol, aki az eszméket hirdeti, agitátor, aki eszméiért, az emberiség eszméiért képformában szónokol, oktat, gúnyol, ostoroz és lelkesít.»[3] Ez időben olvashatjuk azt is, hogy Zichy művészetében megszólaltatja «az apostolt is. A modern apostolt, akinek manapság szociológus, vagy agitátor a neve».[4] Petőfi költeménye óta az «apostol» a forradalmi eszmék hirdetője volt. És a kortársak Zichyt, noha cári udvari festő, a magyar forradalmi eszmék hirdetőjének tekintették. Ugyanígy méltatja a Horthy-fasizmus idején, 1941-ben, Zichyről írott remek esszéjében Lyka Károly. Zichy «az oltárra, amelyet magának szerkesztett, eszményül az embert állította, az egész egyetemes emberiséget, amelynek magasrendű hivatását tántoríthatatlanul hitte s haladásának útjául a szabadságot, egyenlőséget, testvériséget vallotta. Kérlelhetetlenül üldözte tehát nagy kompozícióin azokat, akiket az emberi kaladás kerékkötőinek tartott; azokat, akik léha élettel sárba rántják az egész emberi méltóságot és azokat, akik útját állják a szabadságnak... ezeknek a festett kompozícióknak mindegyike kemény ítélet, melyet erkölcsi meggyőződés fűt... E műveivel maga ellen ingerelte nem éppen a közvéleményt, hanem azokat, akik magukat a közvélemény irányítóinak tekintették. Először a külföldön gyült meg velük a baja. A politikai rendőrségek, a nemzetközi diplomácia, a hivatalos kiállítások hivatalos bizottságai körülbelül veszélyesnek minősítették... Ebben a mindenfelől felzúduló viharban Zichy rendületlen maradt; állt a meggyőződés bástyafokán... Amit meggyőződése sugallt, ahhoz tántoríthatatlanul ragaszkodott. Ezekből a jellemvonásokból egy apostol, egy erkölcsi prédikátor, egy történetfilozófus képe bontakozik ki előttünk. Azonban Zichy művész volt, s mint ilyen érdekel minket» — fűzi tovább Lyka, s felismerve Zichy művészetének igazi értékeit, lerögzíti: «hősei minden ízükben emberek, de nem átlagos, hanem tömör egyéniséggé alakított jellemek, arcukra kivetődik benső énjük, de éppen úgy elárulják magukat egy mozdulatuk, egy taglejtésük, egy helyzet révén. Akárhányuk remekbe formált jellem». Majd ugyancsak kitűnő műtörténeti érzékkel ily szavakkal illeszti Zichyt a magyar művészet történetébe: «Az a kor nálunk a nagy egyéniségek kora volt, akik egymás mellett, egymásra való befolyás nélkül alakították meg stílusukat. Zichyt nem lehet összehasonlítani Munkácsyval, Munkácsyt nem Szinyei-Mersével, ezt nem Székely Bertalannal, vagy Madarásszal... Művészetünk nagyjait s tehát Zichyt is éppen ez a különállás jellemzi».[5]

Tanulmányunknak nem az a célja, hogy Zichy művészetét a magyar művészet történetének egészében értékelje és megfelelően méltassa. Nem kívánjuk megvédeni a művészt a reakció harsogta «hazafiatlanság» és «nem magyar» voltának nevetséges vádja ellen sem. Ugyanígy nem kívánja a művész esetleges tévedéseit feltárni és szenvedésekkel, küszködéssel, harcokkal, élményekkel, kudarcokkal teli élete részletei taglalásával közelíteni meg Zichy problematikus egyéniségét. Zichy művészetének és életének teljes és igaz felismerése nem kis feladat. Zichy Mihály maga, még 1876-ban írta a következő sorokat: «Igazán szerencsések azok, akiknek életrajzát nem hamisítják meg ellenséges avagy túlzottan baráti kiegészítésekkel, vagyis ilyen balzsamozás nélkül — szellemes tollal és pontos elemzéssel örökítik meg az utókor számára.

Csekélységemnek szerencsétlensége az, hogy oly sok oldalról és nyelven ködösítették el: miért is későbbi életrajzíróm átkozott zavarban lesz a valóság fölismerésében... Orosz, angol, német, francia, olasz nyelven már kerékbe törtek és ítélkeztek felettem. Mindez azonban engem nem tudott megjavítani.»[6] Amint később azt is írta, hogy művészetéről «határozott ítéletet» alkotni csak akkor lehet majd, ha műveit «egybegyüjtve láthatják».[7] Zichy grafikai alkotásainak száma ezrekre megy: ezeknek ma még csak kisebb hányada — nem egyszer elkopott régi fényképről vagy nyomatról — ismeretes idehaza. Zichy életének számos részletét homály fedi. Leveleinek egy része — a diplomáciai futár közvetítése, a hivatalos és nem hivatalos cenzúra miatt rejtett és burkolt célzásokat is tartalmaz. E tanulmány célja az, hogy még a kutató munkálatok elvégzése előtt, kísérlet legyen annak vázlatos feltárására, hogy ez a nagy magyar művész oroszországi *első* tartózkodása idején hogyan, milyen mértékben fogadta be, szívta fel az orosz kultúra, az orosz művészet hatásait: a haladó értelmiség, az orosz forradalmi demokraták eszméit. Ilyen elemzéssel egy lépéssel közelebb juthatunk Zichy művészetének és egyéniségének helyes megítéléséhez.

A felszabadulás évében Hoffmann Edith sok tekintetben helytelenül ítélkezett Zichy művészete felett. Felrója, hogy Zichy «értetlenül ment el a tisztán festői problémák mellett», továbbá a «nagy feladatnak az impresszionizmus legforróbb éveiben a népművelést tekintette, s a festészetet összetévesztve az irodalommal és zsurnalisztikával — a festői problémák elé helyezte az eszmei problémákat». Hoffmann a tisztán festői látás iránti elfogultságból rója meg Zichyt, egyik legfőbb értékéért. Hoffmann így akarva nem akarva, elfogadta a Zichy művészetének lebecsülésére a multban kórusban zengett «festett politikai vezércikk» vádat. De Hoffmann ugyanekkor felismeri a Pétervárott dolgozó mester művészetének alakulását, fejlődését, s fölveti a kérdést: «Zichy stílusának megváltozása belső és igen egyéni átalakulásán kívül nem tulajdonítható-e bizonyos mértékig a környező orosz művészeknek is?»[8] Már jóval korábban Lázár Béla, Zichy születésének századik évfordulójára írott életrajzában Zichy művészetének megértéséért érdeklődve fordul az orosz kultúra felé. Lázár értékes, de elsietett, több ízben pontatlan művében elsősorban az irodalmi benyomásokat keresi. Megbecsülendő, hogy Turgenyev, Goncsarov, Dosztojevszkij és Tolsztoj említése mellett idézi Belinszkij Gogolhoz írott híres levelét, sőt Dobroljubovot is. Ugyanígy felsorol nagy orosz festőket, Brüllov, Fedotov, Verescsagin Ivanov, Gé és Makovszkij alkotásait. De mindezeket az utalásokat anélkül teszi, hogy teljes egészében felismerné Zichy művészetében az orosz irodalmi és művészeti örökség fölszívódását.[9] Hoffmann ugyancsak nem kísérli meg a válaszadást az általa felvetett kérdésre, de mély koncepciójú művészettörténészként, ha csak egy problémánál is, de lényege szerint ragadta meg a kérdést. Megemlíti továbbá, hogy «Zichy nagyszabású kompozícióját», A démon fegyverei-t Ivanovhoz hasonlóan «nagyobb alkotásokra» való vágyódás következtében festette.[10]

Amikor Zichy működésének az orosz művészethez való kapcsolatát kíséreljük megvizsgálni, igen kevés pozitív kutatásra támaszkodhatunk. De az már ma is megállapítható, hogy Zichy az orosz nép iránti mérhetetlen szeretetében sem lett az orosz kultúra, az orosz művészet szolgai utánzója. Zichy első oroszországi tartózkodásának ideje az, amikor az orosz haladó irodalom és művészet hatása alatt tovább fejlődik, erősödik realizmusa, kibontakozik harcos eszmei mondanivalója. Zichy Pétervárra érkezése után, 1852-ben hal meg Fedotov, és Zichy Oroszországból való távozása előtt alakult meg a

vándorkiállítók, a peredvizsnyikok társasága. Zichynek Pétervárott számos művészbarátja volt. Ugyanakkor a cári udvaron keresztül, amint egyszer írta, «megismerte Európa minden potentátját».[11] Rendkívüli megfigyelőkészsége, éleslátása, haladó politikai érzéke irányítója lesz későbbi harcainak. Mint művész nem volt az orosz művészet szolgai utánzója: hanem az átélés teljességével követte a nagy orosz realista művészetet. Nincs pozitív adatunk arra, hogy Zichy a legnagyobb orosz realistákkal, Perovval, Kramszkojjal, Repinnel, vagy Verescsaginnal személyes kapcsolatban lett volna. De Zichy pl. visszautasította az angol trónörökös meghívását, hogy kíséretében részt vegyen az indiai körútján. Viszont Verescsagin, — amint idehaza írták — «Kelet-Indiát utazta át, ugyanazon időben, a mikor a walesi herceg, de tartózkodott a hivatalos kísérettől, hogy annál jobban tanulmányozhassa a népet»,[12] és képeket festett a gyarmatosító politika kizsákmányolása ellen. Egyébként Pesten, Zichy A démon fegyverei képének bemutatása után öt évvel Verescsagin-képkiállítás van (1883). Verescsaginnak ezután még több kiállítása lesz az elkövetkező évek folyamán Budapesten. Nem valószínű, hogy ez véletlen lenne. Zichy második és végleges pétervári letelepedése idején, amikor mint udvari festő, egyben az oroszországi «képzőművészeti ügyek főtanácsosa» is,[13] Budapesten Repin egy remekműve bemutatásra került, amint Ajvazovszkij festményei is. Ha nem is mutatható ki ma még Zichy személyes kapcsolata a legnagyobb orosz realista művészekkel, bizonyos, hogy Zichy, ha művészete el is tér az oroszokétól, velük azonos felfogással látta és ismerte fel a cári Oroszország feudal-burzsoa társadalmának visszásságait, s művészetében nem egyszer jelentkeznek a nagy orosz művészek alkotásainak közvetlen élményeken alapuló befolyásai is. Zichy a nagy orosz realistákhoz hasonlóan magáévá tette az orosz művészet haladó eszméit, amint az orosz irodalom és a forradalmi demokraták eszméit is és válik művészetében a haladás harcos propagálójává. A mult század második felében a nagy orosz festők az orosz forradalmi demokraták ügyét szolgálták, s váltak művészetükkel a haladás úttörőivé. A magyar művészet történetében természetesen az orosz forradalmi eszmék átélésében Zichy az egyetlen!

«Zichy Mihály kezében az ecset *beszél*, *dalol*, *világít*» írta egyszer Jókai Mór[14], aki Verescsagin művészetének is lelkes propagálója volt. Zichy műveiben benne éltek, ott világítottak az orosz forradalmi demokraták eszméi. Zichy volt az, aki az orosz haladó eszméket magyarra fordította művészetében. Zichy oroszországi tartózkodása nem a cári udvar megismertetését jelentette a magyarság számára. Amint Marx és Engels tudatosította a tömegekben, úgy Frankel Leo itthon hirdette, hogy Oroszország sorsa csak a forradalom útján valósítható meg. Vajda János, a nagy lirikus már 1880-ban felveti a kérdést: «Hogyan, hogy olyan népben, mely tucatszám szolgáltatja a vértanúszerű hőst; mely legnagyobb részében hallgatag és tagadólag, jelentős részében cselekvőleg is e mozgalommal tart: hogy e nép nem képes együttes nyílt cselekvésre az alapjaiban és fejében megingatott hatalom ellenében? Ez a forradalom sokáig készül, ami talán az orosz birodalom területi és népszámának nagy méreteiben leli magyarázatát...» — folytatta tovább.[15] Zichy az orosz nép lázadó forrongásának levegőjét hozta magával haza. És Zichy a hatalommal való harcos szembenállásakor idehaza a haladó és demokratikus értelmiség és az «író és művészvilág» élén, annak érdeklődése középpontjában állott. Nem egyszer övezte idehaza a reakciós támadások pergőtüze; és az utat kereső értelmiség részéről a «nihilista» iránti lelkes tisztelet. Zichy Mihály, a cári festő, leírta egyszer azt is, hogy: «Talán felrobban a cári trón» és akkor majd «— *bor s dal mellett vigad a világ*».[16]

I.

1848 januárjában érkezett Pétervárra, egy orosz nagyhercegi család kíséretében az alig 21 éves Zichy Mihály, a katolikus Zichy család elszegényedett, nem grófi ágának leszármazottja. Mögötte bécsi nagy sikerei és egy olaszországi utazás még friss élményei. Tizennyolc éves, mikor Bécsben olajfestményeivel, rendkívüli tehetségével nagy sikert arat. Ezt követte mesterével, Waldmüllerrel tett, többhónapos olaszországi utazása. A fiatal Zichyt nemcsak az olasz művészet remekei hatották át; felfigyelt a tömegek nyomorúságos helyzetére is. Amikor Loretóban meglátta a valódi gyöngyökkel, gyémántokkal, drágakövekkel kivarrott ruhába öltöztetett, s minden művészi értéket nélkülöző kis Mária-kegyszobrot, élesen jegyezte meg: «Ily borzasztó kincs minden haszon nélkül idefüggesztve, s mellette az utcán a rongyos, a nyomorult, majdnem éhenhaló nép!»[17]

Zichy Bécsben, 1847 nyarán vállalta a nagy karrierrel kecsegtető állást: házi rajztanítóként szerződött a cár öccse feleségének, Ilona nagyhercegnőnek az udvarához. Élete végén említi, hogy idehaza, a forradalom előtti évek társadalmában milyen nehéz is volt a helyzete, mivel hivatásos festő akart lenni: «a legnagyobb ok, ami őt kivándorlásra késztette, a magyar társadalomnak abban az időben még ezerszerte kirívóbb gyengesége volt: a nemesember, az arisztokrata nem keresheti munkával, kezével a kenyerét». Azért nem maradhatott hazájában, mert Zichy «soha másnak, mint munkásembernek nem tekintette magát, mondván: az egyik kézimunkás, ez csak a kezével dolgozik a másik meg olyan, hogy az agyvelejére is szüksége van hozzá.» (Így közvetíti szavait egy a vele 1902-ben beszélgető magyar újságíró.)[18]

Kora ifjúságától szabadgondolkodó Zichy Bécsben mesteréül Waldmüllert választotta, akit akkoriban új művészeti elvei s haladó gondolkodása miatt kizártak a bécsi Akadémiáról. Zichy a 48-as forradalom viharelőtti feszültségében hagyta el Ausztriát. Majd röviddel Pétervárra érkezése után kitört a magyar forradalom.

Vajjon mik lehettek a fiatal, forrongó Zichy első benyomásai Pétervárott, a nagyhercegi udvarban: aki Bécsből a forradalom viharelőtti nyomasztó szélcsendjéből érkezett Európa legfeudálisabb államába? — Ha haza ír, levelei sóvárgással, az egyedüllét és magárahagyottság keserveivel telítettek. Röviddel megérkezése után oly megdöbbentő sorokat ír haza, melyekre fel kell figyelnünk. E levél hű tükörképe a fiatal művész élete értelmét, célját kereső vergődéseinek. Ír élete ellentmondásairól és a kiutat még egészében nem ismerve föl, társadalma forrongó fiataljaira jellemző wertheri pesszimizmussal ír vágyairól és jövőjéről: «Nem vagyok-e én labda a véletlen kezében, mely rendkívüli célokat űz velem? Talán végül is széjjellapít heves játékában, — de mindegy, tetszelgek helyzetem e gyors, e különböző változataiban. A véletlen azt akarta, hogy férfiúnak jöjjek e világra, oly sok rossz tulajdonsággal felruházva, amennyire csak lehetséges, de ellensúlyként valami után való oly nagy vágyódással, amely egész lényemet erősen megrázza és lekötni tudja, gondolataim kezdettől fogva ellentétesek voltak cselekedeteimmel, tudtam örömlányokkal járni, orgiákat csapni, de gondolataim e pillanatokban elkábultak s nem olyannak láttak mindent, amilyenek voltak, hanem amilyennek lenniök kellett volna, de csak társaságban tudtam ilyen játékot űzni, magányos óráimban éreztem azokat az érzéseket, melyek engem erősen és nemesen fölemeltek, éreztem magamat ideáljaimhoz mind közelebb»... «Tavaly Olaszországban voltam, most Oroszországban vagyok, de hol leszek a jövő évben?

Talán a kolera, mely lassan felhúzódik Pétervárra, a világot, a művészetet és engem megsemmisít, a világot megszabadítja egy haszontalan egyéntől, s így lehetetlenné teszi, hogy zavaros, fantasztikus és beteges eszméimet kivihessem, melyek a nézőt talán megrázzák, de sohasem hatják meg mélyen, így a művészetnek sem árt, ha nem leszek többé, s nekem jótét lesz, ha az örökös harcot feladhatom.»[19]

Nem lehet kétséges, hogy Zichy eszméi, amelyeket fiatalon akart megörökíteni vásznain, az utópista szocializmustól érintődtek. Az utópista szocializmus kétségtelenül már Bécsben foglalkoztathatta. Erre utalnak majd jóval később Zichy oly sorai is, amelyekben művészi terveiről, a haladó eszmék kifejezésre juttatásáról beszélve, gyermekkori álmodozásaira hivatkozik. Zichyt már Bécsben foglalkoztatta társadalma visszás helyzete, a kizsákmányolt nép mérhetetlen nyomora. Romantikus felfogású koldust fest: s halványan jelentkezik már egyházellenessége is. Antiklerikalizmusa később egyre fokozódik, harcias, támadó jelleggel: művészetének, nagy festményeinek szinte állandó alapmotívuma lesz.

Pétervárott a nagyhercegi udvarban Zichy rádöbbent arra, hogy ottani körülményei korántsem alkalmasak nagy álmainak művészetében való megvalósítására. Sorsa azonosult az orosz festők sorsával. Nagyhercegnői ölebet kellett festenie; oly feladat volt ez, amit nem egyszer mély szatirával figurázott ki műveiben Fedotov. Nemcsak művészi önérzete tiltakozott és lázadt a nagyhercegnői udvar bénító atmoszférája ellen, de hazafisága is. Zichy, még csaknem gyermekként hallotta szónokolni Kossuthot és e személyes élménye egész életére kihatott. Kossuthról való gyermeki élményéről egyszer a lelkesedés hangján emlékezik vissza: «elragadtatva, mint többi iskolatársam, hallgattam én is végig azon szép halovány embernek, Kossuth Lajosnak beszédét Pesten... Kossuth szép külseje, az ellenállhatatlan, szívreható hangja, a polgári jogaira fölemelkedő demokrácia, a fiatalság nagyobb részét Kossuth mellé állította. Deák Ferenc alakja ekkor nekünk csak úgy tünt fel, mint egy vaskos corpus juris kötete.»[20] Zichy a nagyhercegnői udvarban élte át a magyar forradalom minden kezdeti nagy győzelmét. Majd Oroszországban éri meg hazája eltiprását jelentő cári intervenciót. Vajjon mit érzett a nagyhercegnői udvarban a magyar forradalmat letörő cári hatalommal szemben az a Zichy Mihály, aki még alig tizenhat éves, mikor a negyvenes évek elején Marastoni festőiskolájában tanulva növendéktársaival gyermeteg összeesküvést sző, merényletet tervez az akkor Pesten járt osztrák véreb, Metternich herceg ellen.[21] Zichyt korántsem zavarta akkor az a körülmény, hogy a kancellár felesége, néki előkelő rokona, gróf Zichy leány volt. — Pétervárott pedig, hazája ellenségeinek környezetében egy romantikus mesetörténet szövődik a kis hercegnő és a koldus házitanító között. Végül is Zichy nem törődve a szerződéssel, a kilátástalan jövővel, maga tépi szét a köteléket a nagyhercegnői udvarral. 1849 őszén, egy fillér nélkül kerül ki az idegen nagyvárosba.

A nagy karrierrel kecsegtető állást a nyomor, a nélkülözés, a betegség váltja fel. Zichy, aki saját bőrén tapasztalja a megaláztatást, a szenvedést, a nehéz időkben megacélosodik. Töprengő, s talán még bizonytalankodó egyénisége felismeri a helyes utat. Harcos eszmei mondanivalója, művészi fejlődésének töretlen vonala ekkor bontakozik ki. Haza majd akkor ír, amikor már rendesebb mederbe jut az élete, midőn már állást kap egy fényképésznél, amikor már sorsa jobbrafordulásáról írhat, s előkelőek megrendeléseivel dicsekedhetik. Majd néhány év multán, mikor már rég meg is nősült, egy-két odavetett drámai hangon írott sorral számol be korábbi nehéz idejéről, amikor

előfordult, hogy három napig nem evett. «Mikor mint szegény, 300 rubel adóssággal terhelt festő elhagytam az udvart, idegen földön, ismeretlenül, sokszor zavarban voltam, hogy azt a nyomorult odút, hol aludtam, miből fizessem ki, a teljes elhagyatottság érzése, mellyel szegény lakásomba léptem, elviselhetetlennek tűnt előttem; nem érzéki lázban, hanem a következmények teljes tudatában vettem el azt a fiatal, hozzám önzetlenül ragaszkodó lányt, kit súlyos betegségemben való ápolása közben szerettem meg s máig semmi okom ezt a talán könnyelműnek látszó lépésemet megbánni».[22] Rendkívül jellemző Zichy fejlődésére és állásfoglalására, aki úgy az orosz uralkodóosztályt, mint Pétervár népének nyomorát megismerve, felesége, az egyszerű Erschoff Alexandrina előtt titkolja nemesi származását. Gyermeke van már, gőgicsélő kisleánya ekkor írja haza: «van igen jó feleségem, kinek szerelméről még rossz időmből bizonyítékaim vannak... egyébként kijelentem, hogy neki sejtelme sincs, hogy én bár félig tönkrement, de mégis nemesember és földbirtokos vagyok Magyarországon.»[23]

Zichyben, küzdelmei, nélkülözései kezdetén még a Pétervárról való menekülés vágya él, s régi mesteréhez, Waldmüllerhez kívánkozik vissza. Majd mikor később Wenninger fotografusnál sikerül elhelyezkednie: megélhetését biztosítva, mint retusőr dolgozik — de robotja közepette művészetének nem élhet — akkor is lázongó elégedetlenséggel tör fel benne a menekülés vágya: «inkább Bécsben száraz kenyeret enni és címtáblát festeni, mint itt semmit sem csinálni és pástétomot nyalakodni». Még erősebben él benne a hazájába való visszatérés szándéka: «Ha Pesten biztos állást kaphatnék a Múzeumnál, azonnal útilaput kötnék a talpamra — írja — de csak úgy a nagyvilágba kimerészkedni — nem».[24] Felismeri, hogy az oroszországi érvényesülés útja művészi meggyőződésével szemben számos engedményt követel. S keserűségének főoka, a kényszerű és elviselhetetlen megalkuvás. «Nincs rossz dolgom — írja — elég jó jövedelmem van, mindjobban ismertté leszek, munkáim tetszenek, az udvar számára sokat dolgozom, vannak jó ismerőseim, barátaim, s még sincs jó dolgom. Mert a jövedelmem csak jövedelem, ismertté válásom az itteni társadalmi élet megvásárolt banalitásainak elviselésére kényszerít...» Végül még feltör belőle: «Azt nem mondhatom, hogy nélkülözök, de ez a *művészi munkanélküliség* borzalommal tölt el.» A nagy művészi megoldások utáni vágy e levele kezdetén oly sorok megírására is késztette, amelyek egyaránt jellemzik gyakran letargiába süllyedő pétervári életét és jelenéből az alkotáshoz való menekülését: «Az itteni életmód azt eredményezi, hogy kísérője egyszer egy teljes kimerülés, mely a lanyhaságig és akaratelpusztulásig vezet, ahol a kevés erkölcsi erő a fizikai szépet meggyalázza, majd lázas izgalom, mely rendesen fejtífusszal, s egy-két heti ágyba fekvéssel végződik. Nagy megnyugvásom, ha magam Bécsbe visszaképzelem, derűs műtermembe, körülvéve társaimtól, örökös vetélkedésem velök, s közös mesterünkkel közöttünk... mily eleven kedvvel kezdtem új munkámba — mily keserű a rövid boldogságra gondolni, míg a borzasztó jelen álmaimból egyszerre csak kiver.»[25]

Wenninger fotografusnál Zichy daguerrotypek kijavításával és színezésével, amint ezt nevezi «harisnyakötéssel» biztosítja kenyerét. De emellett arcképeket, miniatüröket, kis portré akvarelleket készít, a Bécsből hozott virtuóz technikájával, a leheletszerű könnyedséggel festett arcvonások pompás realizmusával. Anyagi sikert, jövedelmet, az érvényesülés kezdetét jelenti ez: miközben Zichy csaknem összeroskad a művészi munkanélküliség súlya alatt. De a társadalom megvásárolt banalitásainak elviselése, az uralkodó osztály

ízlését kiszolgáló kényszer végig kíséri majd Zichyt egész életpályáján. Kivétel lesz az a néhány év, nem is egy évtized, mikor végleges tervvel elszakadva Oroszországtól, a maga művészi meggyőződésének és céljainak él, hogy majd súlyos kudarcok kényszere nyomán ismét folytassa Oroszországban előző életét.

De a «harisnyakötés», a portrék gyártása közepette Zichy egyre jobban belekerül Pétervár művészi életébe. Csak nagy ugrásokkal is alig követhető nyomon pétervári éveinek kezdeti művészi munkássága. Ötévi ott-tartózkodás után azonban már igazi méretekben, teljes egészében kibontakozik előttünk az a Zichy Mihály, aki az orosz művészet és kultúra befogadásával halad előre fejlődése útján.

II.

Zichy Bécsből mint vérbeli romantikus, nagy művészi koncepciók tervével, a «természet utánzásának» vágyával érkezett Pétervárra. A művészetről alkotott felfogását világosan tükrözi addigi munkássága mellett, még tizenhét éves korában Waldmüller művészetéről alkotott véleménye. Amint még 1844-ben írta, Waldmüller nyitotta meg előtte a «valódi Művészet kapuit» — aki «művész a szó legteljesebb, legméltóbb értelmében, ki nem szabja magát a festészet esztendőről esztendőre változó módjaira, ki csak a természet utánzását tűzte ki s ezt rettenthetetlenül követi, melyben már mondhatni a tökéletesség nagy fokára emelkedett, mert azt elérni lehetetlen.»[26] Ekkor a művészet feladatáról s céljáról alkotott s még nem teljesen világos álláspontját Zichy számára később Csernisevszkij világítja meg. Csernisevszkij A művészet és valóság esztetikai viszonya c. diszszertációjában (1855) a forradalmi realista művészet alapelveit fogalmazta meg. Leszögezte azt, hogy a «természet utánzása csak a formális célt tünteti fel», s megismételni azt, ami a külsővilágban történik, fölösleges.[27] «A művészet minden alkotásának első és általános értelme, hogy a valóságos életnek az ember számára érdekes jelenségeit reprodukálja» — írta Csernisevszkij.[28] Önbírálatában arról is ír Csernisevszkij, hogy: «Az ember csak a «szépet»keresi és nem a «tökéletest». «Az élet akármilyen területén tökélyt csak az elvont beteges vagy üres fantázia követelhet.»[29] Zichy számára majd Csernisevszkij esztetikája mutatja meg a való utat. Ő tudatosítja benne, hogy a művésznek ítélkeznie kell a társadalom jelenségei felett. «A költő vagy művész nem szűnhet meg ember lenni általában — írta Csernisevszkij — és azért ha akarná is, nem tartózkodhatik az ítéletmondástól az általa ábrázolt jelenségek fölött; ezt az ítéletet műve fejezi ki — s ez a műalkotás újabb értelme, minek révén a művészet az ember erkölcsi tevékenységeinek sorába kerül.»[30]

Zichy Mihály oroszországi megérkezésekor Pétervár legünnepeltebb művésze Brullov, akinek erős lendületű, monumentális és realizmussal teli művészete megragadta a fiatal festőt, halványan felismerhető nyomokat hagyva művészetében. De már a realizmusért lelkesedő s témáiban a nép élete felé is forduló Zichy meglepetéssel figyelhetett fel a 19. század első fele nagy orosz művészeinek valósághű ábrázolásaira, oly művészek alkotásaira, akiknek e művei litografiában sokszorosítva eljutottak a tömegekhez is. O. H. Kiprenszkij (1783—1836) pompás portréművészete, A. O. Orlovszkij (1777—1832) életképei, akár az orosz tiszttel száguldó trojka, akár a Kocsiállomás a lepényárus kisfiú rajzával, I. Sz. Krvilov (1802—1831), L. A. Bluszov (1806—1854), Tiranov (1808—1831), I. Sz. Scsedrovszkij (1815—1870), és A. G. Venecianov (1780—1847) művészete példaadással szolgálhatott az orosz nép megismerésében

a magyar művész számára. De Zichy megismerkedik a korszak legnagyobb orosz realistájának alkotásaival is. Fedotov ez a művész. Őt választja mintaképül. Zichy még szemtanúja Fedotov rendkívüli sikereinek, de tanúja annak is, hogy művei, haladó eszmei tartalmuk, a társadalom fekélyeinek szatirikus megvilágítása miatt később már nem kerülhetnek nyilvánosság elé. Amint tanúja annak is, hogy 37 éves korában a nagy művész miként nyomorog, miként pusztul el majd tébolydában. Fedotov az 1844—1848. években festett szépia rajzsorozatával, — szatirikus rajzaival s olajfestményeivel megteremtette a haladó, orosz forradalmi művészet alapjait. Az ő útmutatásai nyomán fejlődött a kritikai realizmus: hozzá fordultak vissza és követték később a forradalmi fiatalok. Fedotov keményen kifigurázta a cári tisztet, az aljas hivatalnokot, a felkapaszkodó kereskedőt. Társadalomszemlélete, éles megfigyelőkészsége, gyujtó iróniája visszhangra talált Zichyben. Zichy tanúja volt az orosz karikatúraművészet kibontakozásának, az élclapok elindulásának is. De elsősorban nem a kiváló karikaturista, A. R. Agin (1817—1875) művészete ragadta meg, vagy P. M. Boklevszkij (1816—1897) élesebb s groteszkebb humora. Hanem Fedotov művészete lesz a mintaképe. Fedotov művészetének megismerésével Zichy is az orosz feudális állapotok, társadalmi viszonyok gúnyolója lett. Zichyt moszkvai Tretyakov-képtárban őrzött és legutóbb Pesten bemutatott szatirikus jellemrajzai alapján a legkiválóbb magyar karikaturistának kell tekintenünk. Több mint fél évszázadon át élt Oroszországban: szatirikus rajzaiban így az orosz feudál-burzsoa viszonyokat ostorozza. Bizonyosra vehető, hogy foglalkoztatták hazája eseményei is: gúnyolódhatott, sziporkázhatott ő a Bach-korszak, a kiegyezés idején is eleget. Sajnos, ma még egyetlen magyar vonatkozású szatirikus politikai rajzát sem ismerjük ez időből.

Zichynek az ötvenes évek elején már nem egy munkáján ismerhetők fel fedotovi hatások. Fedotov lelkesedett Hogarthért, Zichy Fedotovon keresztül jut el Hogarth-hoz, — s miként Fedotov, ő is karikatúrában látja és ostorozza az orosz társadalom kirívó jelenségeit. Fedotov nyomán gúnyolja pl. előszeretettel a léha, pökhendi, üresfejű cári tisztet. De Zichy nem szolgailag követi példaképét. Nem a stílus, a külső formák rajzában, hanem legelsősorban Fedotov művészetének lényegét, szatirikus ostorozó irányát veszi át. De sohasem válik modoros utánzóvá, gyenge epigonná: mindenkor megőrzi a maga egyéni iróniáját.

Fedotov rajzolt feleséget, aki míg férje dajkálja karjánülő kicsinyét, s panaszolja, hogy gyermekének nincs egy inge, díszes öltözékével bíbelődve estélyre készülődik. Zichy úgy rajzolja meg a feleséget, hogy költözködés közben, a szolgák munkája közepette a pamlagon hever. (Készülődés a moszkvai útra. 1854. Tretyakov-képtár). Fedotov mesteri jellemzését adta a léha, üresfejű cári tisztnek, csupa üres, dekadens, negatív figurát mutatva be: akik unatkozva, más dolog híján kutyájukat, macskájukat gyötrik. Híres olajfestményén, Az őrnagy leánykérőben c. képén pedig a tiszt «előkelőségének» és rangjának fölényes felkínálásával, a gazdag kereskedő lányával kötött érdekházassággal óhajt zilált anyagi helyzetén segíteni. Zichy a társadalom negatív alakjainak, pl. a cári tiszteknek kifigurázásában folytatja Fedotov örökét. Fedotov művei közül Az újdonsült lovag vagy a hivatalnok reggele, első kitüntetése után c. híres festménye, még inkább ennek a témának egy korábbi, még 1844-ben készült szépiarajza gyakorolt Zichyre hatást. Az olajfestménynél sokkal aprólékosabb részleteket feltüntető szépiarajzon a hivatalnok, ugyancsak reggeli köntösében, hajcsavaró papírokkal felgöngyölített hajjal, öntelt hódító

pózában, tükör előtt tetszelegve dicsekszik kitüntetésével nevető szolgálójának. (6. kép) Zichy elsősorban az ilyetén való jellemző módszert veszi át Fedotovtól, noha cári tisztjei teljes díszben tetszelegnek a tükör előtt. Már 1853-ból való egy olyan rajza, amelyen nagy tükör előtt, izgatottan készülődik egy tiszt — teljes parádéban — miközben egész környezete segédkezik öltözködésében. (Öltözködő tiszt. Tretyakov-képtár.) (7. kép) — Később Perovnál találkozunk olyan szatirikus témával, mikor egy kezdő hivatalnok életének azt a pillanatát ábrázolja, midőn állásbalépése előtt, készülő új ruháját próbálja. Sztászov szerint Perov «mintha Fedotov kezéből vette volna át az ecsetet«, és második képe, a Sekrestyés fia, akit felvettek fogalmazó gyakornoknak (1860), második hatalmas lépés a fedotovi irányban».[31] Perov e képének egy-egy arctípusa felismerhető Zichy művészetében is.

Zichy másik szatirikus rajzán, Jelenet a kürasszir szobájában (Tretyakov-képtár) a tiszt ugyancsak az ellentét komikus éreztetésével egy kicsiny tükör előtt gyönyörködik mozdulataiban, szolgája pedig menekülésre (?) készen az ablakban áll. (8. kép) Zichy egyik legjellegzetesebb karikatúrája, élénk színekkel festett akvarell: Tiszt kimenő előtt (Tretyakov-képtár). Nagy tükör előtt gyönyörködik önmagában és kitüntetéseinek csillogásában a léhűtő tiszt s gőgös mozdulattal húzza fel kesztyűjét. Mögötte gúnyosan neveti a tisztiszolgája, miközben gazdája piszkos mosdóvizét kiönti. Zichy még azzal is fokozza a hatást, hogy a parádés tiszt és az alárendelt szolga kezét közvetlen egymás mellett festi; a tiszt már félig fehér kesztyűbe bujtatott ideges, puha keze mellé a szolga nagy erős kezét. (9. kép) Fedotov a testtartás groteszk beállításával is kipellengérezi az orosz uralkodó osztály hiú és üres jellemét. Zichy követi ezt is és tovább fejleszti Fedotov szatirizáló felfogását. Ez nemcsak karikatúráin, hanem későbbi festményein és rajzain is felismerhető lesz. Zichy elsősorban Fedotov karikírozó módszerével dolgozott mindenkor. Fedotov nyomán az orosz karikatúra-művészetben, így Agin és Boklevszkij művészetében kialakulnak az orosz feudál-burzsoa társadalom jellegzetes figurái, arctípusai, felkapaszkodott, öntelt kereskedő felesége, a gőgös dáma is. Ezek a kialakult arctípusok rokon módon jelentkeznek Zichy karikírozó művészetében, amint a fiatal Perov munkáin is. Zichy karikatúráinak, szatirikus jellemrajzainak emellett van egy erősen egyéni sajátossága, az ellentétekkel és rejtett célzásokkal való jellemzőkészség. Zichy midőn az osztályellentétek felismerésével és ennek érzékeltetésével az orosz realista művészethez kapcsolódik, nem egyszer rendkívüli jelentőséget képes adni egy-egy odavetett célzással. Karikatúráihoz nem kell szöveg: az ellentétek hangsúlyozásával minden szóbeli magyarázatnál jobban jellemez.

Zichy az eddigieken túl Fedotov művészetében fedezte fel magának az akvarellnek, a szépiának, a grafikus művészetnek nagy jelentőségét. Az ő nyomában mélyed el a grafikus művészet gyakorlásában. Míg Oroszországban megvolt a grafika nagy hagyománya és megbecsülése, addig idehaza eleinte idegenkedéssel és kevés megértéssel fogadták. Zichy híven követte Fedotov virtuóz rajzmodorát. Fedotov leegyszerűsített könnyed körvonalú rajzainak figuráit szinte nem is rajzolja, hanem odaleheli a papírra. Zichy is az ő nyomában könnyed, s virtuóz körvonalakkal nem egyszer sokkal többet fejez ki, mint a részleteiben kidolgozott képeken. Fennmaradt Zichynek egy 1849-ben készült kis rajza. Egy festő portréja (Szépművészeti Múzeum). (4. kép) Már ekkor határozottan fedotovi szemmel, humorral teli körvonalakkal rajzolta az előttünk ismeretlen orosz művészt. Fokozottan érezhető Fedotov rajzmodorához való igazodása az ötvenes évek kezdetén készült fele-

sége portréján. (5. kép) Ez a virtuóz könnyedséggel rajzolt kis portré a formák leheletszerű érzékeltetésével követi Fedotov híres rajzát, Annet Szeverin portréját. (3. kép) Zichy, miként Fedotov, csak az arcot dolgozza ki részletezőbben; művén is az arckifejezés bája, az emberi mélységek tükrözése dominál, míg a további részletek kidolgozását mellőzi. Zichynek fedotovi rajzmodora a későbbi időkben is sajátja marad, ha körvonalai egyre idegesebbekké, s nyugtalanabbakká válnak is. Amint az ember és a környező táj viszonyának felfogásában majd felismerhetők fedotovi nyomok, sőt magának az orosz tájnak, erdőnek festésében is. S Fedotovtól tanult szatirikus hangja egyre mélyül, egyre ironikusabbá válik: nem egyszer keserű gúnnyal ítélkezve az orosz uralkodó osztály és társadalma negatív jelenségei felett.

Zichy azonban már pétervári tartózkodása kezdetén kevesli azt a feladatot, hogy szatirikus rajzokban mondjon ítéletet a romboló és negatív figurák felett. Robotmunkája közepette szeretettel fordul az orosz nép, az orosz irodalom felé. A fiatal magyar festő, oroszországi tartózkodása ötödik évében az orosz nép pozitív hőseit rajzolja. 1853-ban elkészíti a nagy orosz éposznak, az Igor-éneknek illusztrációit. (Ezek első ízben 1854-ben a pétervári Képzőművészeti Akadémia kiadásában jelentek meg.) Zichy négy illusztrációt készít és a még gyengébb technikával készült metszeteken is erőteljesen tükröződik az orosz nemzeti egységre törekvő Igor fejedelemnek hősi jelleme. A XII. század végén keletkezett nemzeti éposz Igor fejedelemnek a kunok elleni 1185. évi szerencsétlen hadjáratát énekli meg, közvetlenül a hadjárat után költötte ismeretlen szerzője. A hőskölteményben Igor az orosz föld hősi védője, s a szerző a költészet hangján fejezi ki a nemzeti egység megteremtésének szükségességét. Zichy az első illusztráción a nemzeti éposz halhatatlan, ismeretlen költőjének állít emléket. Mesteri jellemző erővel elevenít meg egy öreg, népi dalnokot, amint az alkotás lázában, hangszerét pengetve énekli hősi dalait, s szemei előtt, fedotovi körvonalakkal elevenednek meg, kelnek életre az éposz alakjai: a hős Igor, a férjéért aggódó hitves s harcosok (10. kép). A drámaisággal, izzó hévvel rajzolt öreg dalnok plasztikusan kidolgozott alakja jelenti a valóságot, míg a képzeletében megelevenedő — s csak körvonalakkal rajzolt — mesehősök már az éposz költői világába emelik a szemlélőt. Zichy az öreg dalnok alakjában valóságos embert mintázott meg; az orosz népnek egy daloló fiát. Erre utal Zichynek egy ez időbeli rendkívül finom és kifejező Harmonikázás c. rajza is. (Tretyakov-képtár). (11. kép) Itt egy orosz falu vastaggerendás viskójában muzsikáló népi dalnokot rajzolt le. Harmonikázva, dalolva mesél az öreg muzsik, egy ifjú leány s asszony szeretetétől övezve. Zichy a kis rajzon könnyed körvonalakkal dolgozik munkája mégis kifejező és igaz. Mély átéléssel fejezi ki az elnyomott orosz népnek a költészetben, dalban, muzsikában élő világát. Zichy e rajza összefüggésbe hozható A. I. Lebedev (1826—1898) Nyekraszov egyik verséhez készült illusztrációjával (1864).[32] Erre az összefüggésre azonban nem azért utalunk, hogy a két művész rajzkészségének közös vonásait keressük. Arra szeretnénk inkább utalni, hogy a magyar művész, az orosz művészekhez hasonlatosan érezte, látta és örökítette meg az elnyomott orosz népet. Zichy kis életképét is ugyanaz az őszinte, bizalmas és szeretetteljes kapcsolat hatja át, mint Lebedev illusztrációján a rokkát pergető asszony s aggastyán komoly beszélgetését. (12. kép) Érdekes módon nyilatkozik meg az Igor-ének első illusztrációján a nagy orosz művész, K. Brullov művészetének hatása. Brullov megrajzolta a költő Krilovnak a portréját. Krilov költészetéről Belinszkij úgy írt, hogy «mindaddig él majd, míg csak el nem némul a nagy, hatalmas orosz nép ajkán a zengő

és gazdag nyelv».[33] És Brullov, a költő portréja köré megrajzolta állatmeséinek és az orosz nép életét daloló verseinek egy-egy jelenetét, leveles, vékony faindák keretébe illesztve. (1. kép) E kompozíció a maga dekoratív formájában többször tér majd vissza Zichy későbbi művein; első ízben az Igor-ének illusztrációján, az öreg dalnok alakját övezi itt a faindák lendületes rajza.[34]

Az Igor-ének illusztrációiban jelentkezik a fiatal művésznek a csatajelenetek iránti érdeklődése. Gomolygó képben mutatja Igornak az ellenséggel vívott harcát. Zichynek ismeretes egy a Tretyakov képtárban őrzött nagyobb tollrajza.[35] Ez a rajz, amely egy nagyobb kompozíció tervét sejtteti, oroszoknak az ellenséggel vívott harcát ábrázolja. A nyilakkal harcoló, középkori viseletű harcosok küzdelme és a rajz nyugodtabb vonalvezetése is arra enged következtetni, hogy Zichy az Igor-ének hatása alatt nagy csataképet is tervezett. Különben az Igor-ének illusztrációjának csatajelenetét egy évvel korábban már megelőzik Zichy más hasonló jellegű munkái.

Zichy még a jobbágyi rend idején érkezett Oroszországba, «a népek börtönébe». Látta a jobbágyelnyomatást, a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolását, az orosz nemzetiségek megaláztatását. A fiatal Zichy, aki Pétervárott élte át hazája függetlenségi harcának eltiprását, rendkívüli érdeklődéssel figyel Kelet felé, a Samil vezette kaukázusi hegylakók függetlenségi harcaira. Még 1852-ben hozzákezd a híres Kaukázusi jelenetek majd litografiákban megjelenő rajzaihoz. Minden nagy orosz festő mintaképe Fedotov, verseket és magyarázatokat írt a műveihez. Módszerét később követték mások is. Így Verescsagin, képeinek budapesti bemutatásakor külön katalógusban ír részletes magyarázatokat. Követte a példát Zichy is, képeit mint katalógusokban, mint nyilatkozatokban, újságcikkekben magyarázta. Bizonyosra vehetjük, hogy Zichy a Kaukázusi jelenetekhez is írt magyarázatot, vagy teljes szöveget is, ha ez nyomtatásra nem is került. Hiszen írói hajlandóságainak később többször adta tanujelét. A jelenetek nem egyszer kifejezett szövegillusztrációként hatnak. Így az is gondolható talán, hogy a szöveg közlését politikai okok gátolták. Zichy ezeken a képein forróvérű, heves küzdelmeket, kémek és árulók elleni harcokat fest. Egyes jelenetek romantikus költői szépségében nem egyszer éles realizmussal jellemez. A hegyi falu lakossága, az anya és a toprongyos gyermekek egyaránt mély megvetéssel bámulják az árulót és az áruló kivégzését. (13. kép) Realisztikus a harcosokkal szinte eggyéforrt lovak ábrázolása. Már 1852-ben rajzol egy olyan hegyi harcost, aki hozzábúvó sebesült lova testének bástyája mögül folytatja a küzdelmet, biztos lövéseket adva le az ellenségre (14. kép). A harcos alakja szinte eggyéolvad sebesült lovával ugyanúgy, mint amikor a lova hátán száguld. Van Zichynek egy litografiája, a Vízhordók (15 kép). Itt a vad kaukázusi hegyek égigmeredő fenséges csúcsai alatt folyik a harc. A háttér hatalmas hegyei között, a felhők és a lőpor füstjének ködébe burkoltan, szinte csak sejteti a harcolókat, akik a gyorsfolyású hegyi patakon túl, biztosan céloznak a cári erődítmény katonáira. Ugyanekkor élményszerűen érzékelteti a cári közkatonák helyzetét, akik életük kockáztatásával is alig jutnak vízhez, mert a hegyi lövészek a vízhordó edényt is kettérepesztik lövéseikkel. Zichy készített rajzokat a krími háborúról is. Egy levelében írja, hogy Szebasztopolba készül. Hogy ezt megelőzően járt volna már a Kaukázusban? Adatunk nincs erre. De a Kaukázusi jelenetek nem egy rajza közvetlen élményekre utal, s így feltehető, hogy Zichy személyesen látottak alapján rajzolta őket. Ebben az időben készült egy színes grafikája is, a Kártyázó katonák. (Szépművészeti

Muzeum). Itt a Vízhordók cári katonái pihenés közben kártyáznak, szórakoznak (16. kép). A Kaukázusi jelenetek megérdemelten nyertek elismerést és sikert. Újszerűen, eredetien. romantikus pátosszal és erős realizmussal készültek: a fiatal művész szenvedélyessége, lelkesedése és harcias heve hatja át.

Orosz művészek is rajzoltak ebben az időben háborús jeleneteket. De Sztászov később igen kemény ítélettel rója meg Timmet, hogy a krími háború idején rajzolta «a maga udvaronc módján a derék jól dresszírozott katonákat, akik jóllakottak, megelégedettek s vidámak, oly parádésan vannak öltözve, mintha díszszemlén lennének és mérhetetlenül megelégedettek».[36] Timm, a kiváló orosz életképfestő[37] Zichy baráti köréhez tartozott. Sőt művészete nem egyszer hatott Zichyre. 1855-ben rajzolja a Fekete-tengeri felderítő járőröket. (17. kép). Ha ezt a képet egybevetjük Zichy munkáival, láthatjuk, hogy miként Timm, úgy Zichy is, a jellemek realisztikus ábrázolása mellett milyen pontossággal és hűséggel rajzolta a ruházatokat. Zichy különben szenvedélyesen rajzolta a különböző — így a kaukázusi népviseleteket is. Volt egy albuma, melyben élete végéig többezer orosz népviseletet örökített meg.[38] Népművészeti gyüjteményében nem egy kaukázusi fegyver, lőportartó, övdísz és sisak található, amelyeket gyakran használt a munkája során modellnek. A Kaukázusi jelenetek litografiáiban legfőbb érdeme Zichynek az, hogy a jellemek és öltözékek élethű ábrázolása mellett, nagy szenvedélyességgel, szinte verescsagini erővel érzékelteti a háború borzalmait.

A Kaukázusi jelenetek mellett Zichy 1856-ban a cár koronázása alkalmával rajzolja Ázsia orosz fennhatóság alatt élő keleti kaukázusi tejedelmi küldötteket (18. kép). Tájképi keretben, egyéni ábrázolási módszerével realisztikus portrékat rajzol. Ahány szultán és kán, annyi különböző egyéniség. Érvényre juttatja minden való, igaz és leplezett érzésüket. Kifejezésre juttatja arckifejezésükön, tartásukban, hogy elnyomóik, tirannusai saját népüknek, de ugyanakkor gyanakvó alattvalói a cárnak.

Zichy később is szeretettel fordul kelet népei felé. Egyre fokozódik együttérzése az elnyomott nemzetiségekkel és ez vezeti majd mély barátságra a grúzokkal. Ennek egyik pozitív eredménye lesz második oroszországi tartózkodása idején Rusztaveli époszának kitűnő illusztrálása.

III.

A szatirikus jellemrajzok, az Igor-ének, valamint a Kaukázusi jelenetek mellett megrendelésre készült portréinak sikere is egyre előbbre viszik Zichyt az érvényesülés útján és sodródik, mindinkább közeledik az udvari festő állása felé. Hazaküldött leveleiben dicsekszik sikereivel és előkelő megrendelőivel. Ugyanakkor megvetéssel jellemzi őket, és ironikusan gúnyolja saját helyzetét. «Azok az urak, kik hozzám jönnek — írja még 1852-ben — nem pártfogóim, hanem vendégeim, mondhatnám barátaim. Ösmerem, hogy úgy mondjam az egész reményteljes arisztokráciát, kik néhány év mulva a legbefolyásosabb állásokat fogják betölteni, mind ösmeri komponáló tehetségemet, mind bír tőlem egy képet, mindeddig minden fölszólításra (mert nem voltak tulajdonkép megrendelések) csak nevettem, mind hallgatnak magyarázkodásomra, hogy nem akarok tovább éhezni. Hogy elillantak volna az urak, ha nem tudnám őket szép otthonomban fogadni. Ha bőségben élünk, az emberek mindent felajánlanak, pedig a felével segíthettek volna régi, keserves napjaimban. Egyébként c'est tout comme chez nous»[39] (mindez olyan, mint minálunk). Az uralkodó osztály iránt érzett megvetése, akármennyire ellentmondásnak

tetszik, csak fokozódik ezekben az években és az uralkodó osztály szolgálata közben az uralkodó társadalmi renddel való szembenállása egyre erősödik. Mesteremberként dolgozva belebetegszik a szolgai és egyben sikerrel kecsegtető munkába. 1854-ben ismét hangoztatja: «jövedelmem nagy, életmódom pazar — de a megerőltetéstől megbetegedtem; nappal mesterember vagyok, csak estéim szabadok néha és ezeket szentelhetem művészetemnek».[40] Ez az idő az, amikor a haladó orosz értelmiség ereje növekszik, a Szovremennyik a Kortárs hasábjain megjelennek az orosz társadalom fejlődésére döntő jelentőségű forradalmi írások. Nyekraszov versei, Csernisevszkij, majd később Dobroljubov lelkesítő írásai magukkal ragadják az értelmiség egy részét. Zichy, aki iróniával, gúnnyal fogadja az arisztokraták «barátságát», fölfigyel a forradalmi demokraták szavára. Életének ez az ellentmondása, kettőssége nem egy keserű órát szerez neki. «A forgatag, melyben élek, naponta felszínre hoz valamit — írja egyszer — amely felizgat, úgy hogy majd belepusztulok».[41] Máskor, 1856-ban így panaszkodik: «Utóbbi időben sok aljasságot kellett elszenvednem, melyeket nem egykönnyen lehet majd jóvátenni. Igaz, sok izgalmas esetem volt, melyeket szóbelileg fogok majd közölni.» Ugyanekkor érvényesülését akadályozó művészekkel való összeütközéseire céloz: «Tehetség, erős jellem nélkül, még senkit sem engedett érvényesülni.»[42]

De Zichy csak halad előre az érvényesülés útján. 1856-ban meghívást kap ő is a koronázási ünnepségekre. A karrierje szempontjából döntő eseményt korántsem fogadja örömteli lelkesedéssel, ellenkezőleg: «neki akkor, mint a konflislónak dolgoznia kell»,[43] — írja haza. Zichy, ki kora ifjúságától szabadgondolkodó, felismerte az oroszországi helyzetet. Látta a jobbágyelnyomatást, a munkásosztály és a parasztság kizsákmányolását, az orosz nemzetiségek megaláztatását és a forrongó vulkán tetején ingadozó cári trónust. Később tanúja nem egy narodnyik bombamerényletnek is. Mégis vállalta az udvari festő szerepét. Azzal a céllal, hogy jövedelmet, nyugdíjat biztosítva, végül is függetlenítse magát — amint elképzelte — minden külső kényszertől, megalkuvástól, hogy majd a valódi művészetnek élhessen. Rendkívüli tehetségében bízva, számításon kívül hagyva azt, hogy művészetének szolgai felaprózása a nagy alkotások rovására megy majd.

Zichy Pétervárott, Európa legfeudálisabb államának központjában egy nagy angol elődjének példáját követi, akinek művészetét Fedotov alkotásain keresztül is követte. Ez Hogarth. Amint Sztászov írta, Fedotov lelkesedett «Hogarthért, akit metszeteiből ismert és akinek tanulmányozásával szinte nem tudott betelni... Hogarthnál a maró gúny, a száz meg száz apró részlet egy keretbe történő humoros összefogása, amely részletek nevetésre ingerlő akkordba egyesülnek, továbbá az etikai, moralizáló tendencia kötötte le érdeklődését».[44] Hogarth (1697—1794) a XVIII. században, az angol polgári társadalomnak legkiválóbb szatirikus festője volt, aki nemcsak rézmetszeteivel és festményeivel, de elméleti munkáival is, maró, swifti gúnnyal ostorozta társadalmi ferdeségeit, hibáit. Hogy Hogarth az orosz demokratikus értelmiség körében mennyire megbecsült volt, ezt nemcsak Fedotov alkotásai s Sztászov szavai igazolják. Hogarth-ot Csernisevszkij is megbecsüléssel említi és idézi 1854-ben írott műveiben és disszertációjának az első kiadásában 1855-ben.[45] Hogarth élete végén udvari festő lett. És Zichy száz évvel utóbb Oroszországban Hogarth nyomdokán haladt, mikor vállalta az udvari festő szerepét.

Zichy 1856-ban részt vesz a moszkvai koronázási ünnepségeken. A koronázás eseményeit orosz, német és francia művészek (Timm, Teichel, Sorieul, Blanchard) társaságában rajzolja. Zichy nagy művészi tudással dolgozik ezeken

a rajzokon is és még e képeken is nyomon követhető állásfoglalása. Mindenkor érződik, hogy Zichy «konflisló» gyanánt készítette e munkákat. Tudatosan használja fel a körülmények adta lehetőségeket; ragyogó szellemmel, sziporkázó ötletességgel ragadja meg és alkalmazza a perspektíva törvényeit a maga hangulatának és érzéseinek kifejezésére. A parádés eseményeket távolról, a koronázási szertartásokat, a cár és cárné alakját kicsiny méretekben, sőt jelentősebb hangsúly nélkül adja. Amikor elnagyoltan érzékelteti a távolban lejátszódó parádét, ugyanakkor érdeklődéssel mélyed el a csillárok ezervonalas kacskaringós részleteinek kidolgozásában. Még inkább leköti figyelmét a moszkvai székesegyház nagy ikonoltárának és falfestményeinek tompa megvilágításba burkolt hatása. Az ifjú magyar művész lelkesedéssel merül el az idegen, a régi orosz művészet festésébe, hogy majd gyöngyházfényekben csillogtassa annak bizarr szépségét. Majd az uccai felvonulásokon mindenkor az előtér életképszerű jelenetei, a kíváncsi bámészkodók érdeklik: kritikai szemmel, a valóság hű érzékeltetésére törekedve fest, miközben az ünnepségek csak staffage-jelenetekké válnak. Ott látni nemcsak az ünneplő előkelőeket, a nagypolgárt, de a dacos értelmiséget, a kíváncsi toprongyos muzsikot, a bámészkodó gyereket is. És a padokra kapaszkodó, mindent látni akaró polgárokat, kiknek egyike hitvesét karjára veszi, hogy jobban láthassa a távolban elvonuló parádés menetet. A színházi díszelőadáson az előtér előkelőit, az uralkodóosztály hölgyeinek üresen szikrázó luxusát, a hercegeknek és az udvarnokoknak nem egyszer már a karikatúrába menő jellemét tükrözi, realisztikus portrékat fest. — A diplomaták díszlakomáján elmerül a roskadó asztalok részleteinek, az ananászok tömegének rajzába. S mialatt a diplomaták jellegzetes és hiú pózait könnyedén rajzolja, érdeklődéssel fordul az előtérben felszolgáló lakájok felé; akik mindegyikének portréja külön tanulmány: zárkózott, hallgatag, vagy gúnyos, kíváncsian felfigyelő arckifejezésükkel.

Zichy a koronázási ünnepségekkel kapcsolatban, 1857-ben festi élete egyik mesterművét: a Népünnepélyt, ugyancsak a koronázási album számára (19. kép). Megdöbbentő hatású ez a kép az udvari ceremóniák sorozata közepette. Mélyről fakadó realizmus és társadalomszemlélet az, amellyel a harmincéves Zichy ezt a képet megfestette; ezzel a képpel mond ítéletet az orosz feudalizmus felett Zichy. A moszkvai koronázások alkalmával, megtalálta a módot arra, hogy az udvari, a feudális szórakozások éles ellentéteként virtuóz képet adjon az orosz nép helyzetéről, nyomoráról. A koronázási ünnepségekkel kapcsolatos népünnepélyen a mámoros szórakozásban megrészegített tömeget festi, akinek figyelmét népünnepéllyel akarják elterelni a kizsákmányolásról, hétköznapi keserves robotjáról. A korbácshoz szoktatott népnek az ennivaló és ital bőségétől elszédült és mámoros tömegét festi. Egy napra az élet «szép lesz» a nyomorgók számára is. Kalapot röpítve, sapkát dobálva a levegőbe, ünneplik a hurkakolbászok sokaságát és az aranyborjú módjára fölemelt, nyárson sült bárányt. Oldalt egy óriási, kiürült boroshordó alatt komoly, elmélázó férfiak, akik a nép mámoros tobzódását, a hintákon és csúszdán való ujjongó tömegeket figyelve, elgondolkozhatnak az aranyborjú hasonlaton is. Elgondolkozhatnak azon, hogy ez a még tudatlan tömeg, pillanatnyi mámoros jóllakottságában aranyborjúként hajlandó tisztelni a cárt is? Ugyanakkor a józanok kihasználják a lehetőségeket. Az előtérben egy, a férje ócska kabátja alá búvó és fázó asszony teli batyut visz a hóna alatt, míg a férfi egy asztalkát visz a vállán. A habzsoló, mámoros tobzódás közepette Zichy drámai erővel érzékelteti az éhséget, a nyomort. Így középpontba helyezi a lepényes asztalt,

hol már alig van egy-két darab lepény. Egy asszony, karján már teli kosár ennivalóval törekszik oda, még egy lepényt igyekszik biztosítani a maga számára. Előtte egy kisgyerek, kötényében fölhalmozott ennivalóval, szinte tolvajmódra nyúl egy lepény után, noha most igazán szabad a préda. De egy toprongyos öreg muzsik hirtelen leszorítja a fiú kezét, hogy magának biztosítsa az értékes falatot. A háttérből pedig, egymással szinte versenyezve, vágyakozóan nyúl három kitárt kéz a lepények felé. A három kéz mesteri rajzával érzékelteti Zichy gazdáik éhségét (21. kép).

Zichy a nagy holland festők realizmusával szemlélteti itt a tömegeket. Bizonyára felfigyelt ő is Sztászov szavára, aki 1856-ban a XVII. századi nagy holland festőket állította követendő példának az orosz festők elé.[46] És nemcsak Zichyre hatottak Pétervárott Sztászov szavai. Zichyvel rokon felfogásban rajzolta meg az orosz nép szórakozását Timm is. 1858-ban jelent meg egy litografiája, a Farsang utója (20. kép). Timm itt ugyancsak a nagy hollandok életképeit követi. Zichy felfogása és ábrázolási módszere határozottan egyezik Timm művészetével. Timm erős jellemző erővel ábrázolja a szórakozó tömeget, amint a cirkusz bohócaira figyelnek, a piac vásárlóit, a hintát, lepényárusfiú áruját éhesen bámuló didergő kis gyereket. De ha egybevetjük Timm e munkájával Zichy akvarelljét, érthetőbbé válik, miben rejlett Zichy pétervári sikereinek titka. Megvilágosodik előttünk Zichy művészetének egyezése az orosz művészekével, de attól való különbözése is. Zichy akvarelljében, amint kaukázusi jeleneteiben is, fölfokozott szenvedélyesség él, viharzó hév, amely nem annyira a magyar festőknek, hanem nagy költőinknek jellegzetessége. Zichy szenvedélyessége drámai mozgalmasságban jelentkezik, a Népünnepély alig félméteres, pompázóan színes akvarelljében is. Ez a kép Zichy művészetének egyik legkiforrottabb alkotása: a tömegeknek ilyen realisztikus erővel való ábrázolása többé nem jelentkezik művészetében. Bár ki tudja? Zichy művészetének egészét még nem ismerjük. Könnyen lehet, hogy nem állt meg Zichy a félúton: talán festett még több ilyen erőteljes tömegjelenetet, csak előttünk még nem ismeretesek.

De ha nem is festett volna tömegjeleneteket később, ez sem jelenti azt, hogy Zichy — ki 1859-ben cári udvari festő lesz — elfordult az orosz néptől. Rajzolt, festett muzsikokat, az elnyomott nép hangulatát, szokásait, még a cári vadászatok alkalmával is. A Szomorú viszontlátás c. kis mesteri rajzán, ha nem is tömegeket, de az orosz nép helyzetét, sorsát rajzolja; egy drámai pillanatot, mikor a szekéren utazó törődött muzsik összetalálkozik kényszermunkára ítélt fiával, aki mellett ott áll a cári hatalom jelképe, a pöffeszkedő őr. Egy másik őr ugyanekkor brutálisan megüt a háttérben egy másik foglyot. A Nagyanyó és unokái mesteri akvarellje (1858, Tretyakov-képtár) szeretetteljes és kedves életkép. A Mondd: köszönöm c. művén az orosz anya és gyermek bája, s kedvessége jelentkezik.

Továbbra is megörökíti a társadalom visszás jelenségeit. Még ekkor nem ismeri Balzacot, mégis balzaci erővel festi meg társadalma egyik rákfenéjét, az Uzsorást (1859). Itt kell megemlíteni a Család c. rajzát, amelyen egy kaukázusi cigánycsalád életét mutatja be, a részeges apát, ki fölhajtja borát, mielőtt szép leányát ismételten áruba bocsátja. A leány öntelten nézi nyakláncának már megkeresett aranytallérjait, az anya pedig öltöztetés közben kerítőnő módján csodálja és kínálja leánya bájait. A polgári élet ábrázolására A titok c. rajza a példa, melyen a vörösorrú, borivó, álszent kéjjel, izgatottan hallgatja a fiatal leány titkait. Részvéttel s korántsem érzelgősen mutatja be Zichy máskor a havas, lucskos pétervári utca képét, a patikával, amikor az

aggódó szülők trojkán viszik beteg gyermeküket. A kocsis állva, óvatosan hajt, de elsősorban azért, hogy ne fröcskölje be az úton álló előkelő házaspár ruháját (23. kép). Zichy kísérteties, romantikus témában, erőteljes realizmussal festi a nagyváros nyomorának következményét a Sírrablók c. rajzán (1859, Tretyakov-képtár). A temető borzongató éjszakai képén az éhes tolvajok a kiásott holttesttől iszonyodva, fosztják meg a szép fiatal halottat a vele eltemetett ékszerektől. Vajjon Zichyben a rajz készítésekor nem kísértett-e korábbi, loretói gondolata, hogy eltemetnek nagy kincseket, mikor az utcán ott ténfereg a nyomorúságos és éhenhaló nép?

Számos állatképet is festett Zichy ebben az időben, de ezek egy eredetijét sem ismerjük még itthon. Hogy állatképfestő is volt, azt később öngúnnyal maga említi. Egy rövidke életrajzában gúnyolódik afelett, hogy állatképfestőként lett a pétervári akadémia tagja (1858-ban), «amely téren kétségtelenül a legkevesebbet és legrosszabbat» csinálta. Ismerjük Zichynek egy pompás szénrajzát: Havas erdőben (Szépművészeti Muzeum). Itt egy farkaskalandot rajzol, az orosz hideg éhező farkasainak merészségét érzékeltetve. Villogó szemmel, vicsorítva közelednek a farkasok az éjszaka sötétjében száguldó szán és utasai felé. A Havas erdőben c. rajza igazolja számunkra, hogy az általa oly lebecsült állatképfestészete is jelentős helyet biztosíthatna számára a magyar festészet történetében.

Különben Zichy a cári vadászatokról készült rajz és akvarellsorozataiban is tanújelét adta realisztikus állatábrázoló készségének. Így például a középpontban hatalmas medvét rajzol, amely még leterítése előtt fogvicsorgatva készül ráugrani a cárra. Az 1861-ben kiadott Bjelovezsszkai cári vadászatok színes illusztrációiban van egy olyan vadászképe, amelyen az emberi alakok mellőzésével a kutyák hajszolta megvadult bölényeket festi, amint az egyik menekülés közben még hátratekint, már a kutyák zsákmányául esett kicsinye felé (22. kép). — E kiadvány illusztrációi között van egy népmese jellegű vadászszerencsétlenség, amely drámaian érzékelteti egy a bölény szarván függő felöklelt vadász halódását, a többi vadász küzdelmét a megvadult állattal, s a hajtók páni félelmét és menekülését. A zöldelő erdőben a fák mögé bújva, a fára kapaszkodva figyelik a hajtók az élethalálharcot, míg az előtérben egyikük, hogy a halálhörgést, lármát ne hallja, kezeit fülére tapasztva, kiáltva szalad segítségért. A hajtók mindegyike, ugyancsak mesteri jellemzőerővel egyénítő módon van ábrázolva.

A fentiekből kitűnik, hogy Zichy a cári vadászatok képein is kifejezésre tudta juttatni művészi törekvését, gondolkodását. A cárt nem idealizált uralkodóként festi, hanem gőgösnek, rátartinak, peckes tartásúnak, a valóságnak megfelelően. A vadászjeleneteket és az udvari szórakozásokat bemutató rajzokon az udvari méltóságok, az előkelőségek jellemvonásait domborítja ki kicsiny portrékon, sohasem idealizálva. A vadászjeleneteken különben a hangsúly inkább az állatok viaskodásán, a mellékalakok és a nép hangulatának ábrázolásán, az emberek és a természet viszonyán van. Zichy nem egyszer Fedotov felfogásában látja az orosz erdő fáit, illeszti be az embereket s a mozgalmas cselekményt a környező tájba. Megtalálta a módját annak is, hogy az uralkodó osztály léha szórakozásai mellett kifejezésre juttassa a nép hangulatát, bámészkodását, életét, sőt összeszorított ajkú keserűségét is. Ismerte a cári Oroszország társadalmát és kritikai érzékkel törekedett a részletek hűsége mellett a tipikus körülmények közötti ábrázolásra. Gyakran szatirikus tendenciákkal mutatott rá a társadalom bénító erőire. Nem egy grafikai alkotásán emellett sokoldalú tükröződését adta az élet szépségeinek is.

IV.

A hatvanas években Zichy művészi tevékenységének nagy részét, — ahogy keserűen nevezi később — a «fegyencmunka» köti le. A cári krónikák számára kell megörökítenie az udvari eseményeket, szórakozásokat, vadászatokat, színházi díszelőadásokat: készít erotikus rajzokat, legyezőket, spanyolfalakat.

Zichy első ízben, 1862-ben hagyja el Pétervárt, hazalátogat, jár nyugaton, Münchenben, Párizsban.[47] Zichy ekkor ismeri meg a nagy francia kritikai realista, Balzac műveit. Franciaországi utazása után ajánlja olvasmányul anyjának «a húszkötetes Balzacot, a legelevenebb és legigazabb jellemzését néhány ezer embernek». «Szégyenlem, hogy csak most olvastam őket — írja tovább — de most annál inkább hirdetem tele szájjal dicsőségét.»[48]

Pétervár a hatvanas években döntő forradalmi eseményeknek és ugyanakkor a cári rendszer eszeveszett terrorjának színtere lesz. A jobbágyok felszabadítása ürügyén kiadott reform, amely csak az uralkodó osztály érdekeit védte, fokozta a forradalmi hangulatot, erősíti a nép felszabadításáért küzdő forradalmi demokraták összefogását. Ekkor, 1862 júniusában tartóztatják le a forradalmi demokraták vezérét, Csernisevszkijt és nyolc hónapra betiltják a Szovremennyiket. Csernisevszkij hamarosan a cári börtönből is hallatja szavát. Egy évvel utóbb a Szovremennyik hasábjain megjelenik a Mit tegyünk? c. regénye. Csernisevszkij regénye üzenet volt társainak, üzenet az «új emberek»-nek, a forradalom előkészítése érdekében. A regény nyomán létesülnek az artelek, a közösségek, így a haladó művészek közösségei[49] is. 1863-ban a fiatal festők szembeszállnak a pétervári akadémiával és függetlenítik magukat.

Csernisevszkij regénye nyomán a «paródiák, az epigrammák és karikatúrák százai» keletkeznek, s ebből a munkából Zichy is, noha cári festő, kivette a részét. A Tretyakov-képtárban őrzött Utca sétálókkal és a Kereskedőcsalád c. rajzai erre utalnak. A Csernisevszkij-regény dallamkerete a francia forradalom híres dala, a Ça ira volt. Az Ucca sétálókkal is a Ça ira dalt juttatja eszünkbe — elsősorban a munkásoknak világosságra törekvő, továbbá — a Mit tegyünk?-ben ki nem mondott — az arisztokratáknak lámpavasat jövendölő sorokat.[50] A Kereskedőcsalád is gyorsan átvedlik Zichy rajzán, leveti az idegent majmoló szokásokat, a külföldet utánzó öltözékeket s átcseréli az idegen feliratú cégtáblát.

1866-ban bombamerényletet kíséreltek meg a cár ellen. A bombamerénylet nyomán súlyos intézkedések következnek a haladó értelmiség ellen. Örökre betiltották a Szovremennyik-et, és a haladó írók zömét letartóztatták. Jeliszejev, a Szovremennyik munkatársa ecsetelte drámai sorokban ez időket: «Az, aki nem élt akkor Pétervárott és nem tartozott az irodalmi körökhöz... el sem tudja képzelni az itt uralkodó pánikot. Minden író... úgy érezte, hogy kárhozatra van ítélve s meg volt győződve, hogy csak azért, mert író, feltétlenül letartóztatják... Aki pedig a Kortársnak... volt a munkatársa, az még fokozottabban gondolhatott arra, hogy e szomorú sorsot nem sikerül elkerülnie... Ez a nyugtalan állapot... pánikká fokozódott a társadalomban. Nap mint nap hozták reggelenként a hírt, hogy az éjtszaka ezt és ezt az írót tartóztatták le... s a következő napon ismét; ezeket és ezeket fogták el s így tovább. Ezeket a híreket minden alkalommal kiegészítették a letartóztatásokat, házkutatásokat és motozást végrehajtó tisztek kegyetlenségéről és arcátlanságáról szóló valóban megtörtént és költött részletek ismertetései. Lassanként az általam ismert íróknak közel felét elvitték már... A szellem féktelen elnyomása ekkor többé-kevésbbé közös

volt az írók körében».[51] Érdekes és elgondolkoztató jelenség, hogy Zichy, a cár udvari festője ez időben telepíti végleg haza családját. Gyermekei és felesége 1866-ban Zalára költöznek. Zichy maga is egy hónapot tölt otthon.[52] Biztonságosabbnak érezte talán felesége és gyermekei számára az itthoni légkört, mint Pétervárott, a cári hatalomnak minden haladó jelenség fölötti féktelen gyűlöletét és idegölő terrorját? Az elszigetelt, évszázados családi kúria zárt nyugalma biztonságosabbnak látszott Zichy gyermekei számára, mint a cár udvari festőjének pétervári otthona? Talán a művész sem érezte oly biztonságosnak a maga helyzetét? Talán Zichy, a maga mindenkit kifigurázó humora következtében nem lehetett biztos abban, hogy nem feketítik-e be oly mértékben a cár előtt, hogy ezt még a gyermekei is megsínylelhetik? Zichy második és végleges oroszországi tartózkodása idején, élénk levelezést folytatott ugyan gyermekeivel, de azok, — bár anyanyelvük orosz — nem látogatják apjukat Pétervárott: Zichy külföldi utazásai alkalmával találkozik velük. Mindez a művész különcségével magyarázható, avagy mélyebb, rejtett okai voltak talán? Ma ez még nyitott kérdés.

Mit és hogyan dolgozik ebben az időben Zichy, első oroszországi tartózkodása utolsó évtizedében? A cári festő nyíltan nem harcolhat. De burkoltan, egyre hatalmasabban törnek fel benne érzései, gondolatai. Az udvar orgiáit, tivornyáit, felelőtlen mulatozásait, a kizsákmányolt nép helyzetét vetíti most papírra, de visszaugorva a multba, barok s rokokós környezetbe illesztve mondanivalóját. A francia forradalom előtti francia uralkodók tékozló, felelőtlen udvari légkörébe ágyazza a cári udvarban szerzett élményeit. A Párisból hozott balzaci jellemző erővel, az ugyancsak ott elsajátított fragonardi könnyedséggel festi élményeit. A francia királyi udvarok feslettségét tükrözve erőteljesen utal a cári udvart megsemmisítő forradalom szükségességére. Így rokokói könnyedséggel rajzolja le a Jus primae noctis (1868, Tretyakov-képtár) tragikumát, amely joggal szól az orosz földesurak és cárok felé is. A Richelieu áldása c. műve pedig a cári udvari főméltóságok gyűlöletes magatartását s az udvaroncok talpnyalását ábrázolja. Zichyben nyilvánvalóan már 1856-ban felvetődött a cári udvarnak a francia feudális uralkodók udvarához való hasonlóságának gondolata, amikor megrajzolta a Richelieu kedvesét. De a cári udvarnak ily átvitt értelemben való gúnyolása akkor még nem jelentkezett művészetében oly mértékben, mint a hatvanas évek végén és a hetvenes évek elején.

Az uralkodók tébolyító szeszélyeit, üres játékát a Királyi kegy c. képén festi meg, amelyen éles szatirával mutatja be a király előtt hajlongó udvaroncot, midőn uralkodója a legnagyobb kegy gyanánt megmutatja néki újszülött ölebeit (26. kép). Zichy pompás jellemző erővel, a fedotovi örökségek erőteljes szatirájával rajzolja meg az udvaronc groteszk tartásában annak alázatos, üres, talpnyaló jellemét. Fedotov mellett a fiatal Repin művészetével való kapcsolata is felismerhető Zichy e művén. 1870-ben jelenik meg az ifjú Repinnek egy ugyancsak a Fedotov művészete nyomán készült illusztrációja[53] (25. kép). Repinnek itt egy tragikus esemény keretében groteszken beállított figurája, azonosan él Zichy szatirikus képén. Amint a környezet rajzában is sok közös vonás ismerhető fel.

A cári udvar ily ábrázolásain túl elemi erővel s kemény állásfoglalással törnek fel Zichy műveiben a tivornyák, a felelőtlen tobzódások, a falstaffi figurák borbafulladó mámora, a szerzetesek italos duhajkodásai. Fosztogatás a kolostor pincéjében c. képe tömegjelenetén pl. régi korkép keretébe illeszti a szerzetesek duhajkodását, a hódító katonákkal. Amint számos életképén, az italtól megmámorosodott figuráknak bemutatásakor is visszamegy a

multba: nem saját korának, hanem az elmúlt századoknak viseleteibe öltözteti alakjait. E pompás realista művein is a XVII. századi nagy holland mesterek erőteljes realizmusának hatását ismerhetjük fel.

Ebben az időben Zichy mindjobban elmélyed az orosz irodalom tanulmányozásába. Lelkesedéssel fordul az orosz klasszikusok felé. A mult század nagy orosz realista festői mély és őszinte rajongással örökítik meg hazájuk íróinak gondolatait, mondanivalóit illusztrációs alkotásaikban. Gogol Tanyai estéinek rémhistóriái Kramszkojt, Repint, Makovszkijt egyaránt megihlették. Zichy is szenvedéllyel mélyed el a nagy orosz költők műveinek illusztrálásába. Foglalkoztatja Gogol, akinek Tanyai estéiből a legtragikusabb motívumot választja ki, haladó gondolkodásának mintegy jelképe gyanánt. A Bulyba Tárászban foglalkoztatta az erős és meg nem alkuvó népi hős tragikus összeütközése Azt a momentumot rajzolja meg, mikor a hős harcos megöli áruló fiát. Orosz művész is megörökítette ezt a drámai pillanatot; 1869-ben jelent meg P. P. Szokolov (1826—1905) illusztrációja (29. kép).[54] Szokolov nagy drámai erővel ábrázolja a hős apát fia holtteste mellett.A művészt nem érdekli más, mint a nagy drámai összeütközés méltó kifejezése. A háttérben elmosódottan rajzolt harcosok előtt a hatalmas tájban magányos sziklaként áll most az apa, aki megölte áruló fiát. És a hős atamán «megállott és soká elnézte az élettelen» gyermekét, aki «szép kozák lett volna», de elpusztult «dicstelenül, akár egy kóbor kutya». Rokon értelemben fogta fel Zichy is Gogol hősét (30. kép). De a minden részletre kiterjedő megfigyelőkészségével, az író részletező soraival bővítve mutatja a jelenetet, kiegészíti az erdő fáival s közelebb hozza a háttér harcosait. Azt a pillanatot rajzolja meg, amikor már megjelenik az apa másik fia, Osztáp is. És Bulyba Tárász már túljutott megrázkódtatásán, s a harc küzdelmeinek hevében figyelve a jövő elé néz. A rajzon az író szavaival egyezően a halott fiú, Andrej «még halálában is szép volt; arca... még most is tündöklött szépségében s bársony fekete szemöldökei beárnyékolták halovány arcát». Az illusztrációban szenvedélyes mozgalmasság él, amint a háttérben folyó harc egybekapcsolódik a főhős arcán viharzó érzésekkel. A kozák Bulyba Tárászban ugyanakkor érezteti Zichy a vad és bátor ősi erőt. Egy rajzán hasonlóan ábrázolja a híres, törökverő magyar hőst, Kinizsi Pált, akit azonban vidám diadalában mutat.

Nincs adatunk arra, hogy Zichy illusztrálta volna kora élő és legnagyobb orosz költőjének, Nyekraszovnak a verseit. Van azonban egy-két olyan, a nagyvárosi nyomort ábrázoló műve, amelyekről feltételezhető, hogy Nyekraszov ihlette. A Koldusok c. művén a nagyváros bérpalotáinak szürke falához húzódva kuporog a mezítlábas, bekötött lábfejű férfi, akinek ölébe hajtott fejjel fiatal leányka alszik. Elől a nagy kalap bélése üresen tátong. Az Anyai gond c. képén, nagyobb méretű, finom olajfestményén (Szépművészeti Muzeum) egy nyomorúságos kis szoba ágyán ülve látunk egy a Koldúsok férfialakjával rokon, magába roskadtan szenvedő férfit, aki hitvesét nézi, amint az egy üresnek tetsző bölcső takaróját felemeli. Lázár szerint a festmény Petőfi Az apostol c. költeménye ihletésében készült.[55] Petőfi Zichy bibliája volt, minden sora benne élt, oroszországi tartózkodása idején is. De e képen az anya egy lámpa ködlő fénye mellett varrva, tekint a bölcső fölé, hol még csak sejteni sem lehet a kisgyermek körvonalait. A szoba kőpadlóján üres doboz hever. Vajjon nem halotti ruhát varr ez az anya meghalt kicsinyének? Az Apostol-ban két gyermeke van az anyának, a kisebbik éhen hal, s a temetés gondját az apa majd úgy oldja meg, hogy eladja utolsó féltett kincsét, jegygyűrűjét. Petőfi és Nyekraszov egyaránt a nagyváros kérlelhetetlen nyomorát, éhségét, a meghalt gyermek

szülenek tragédiáját énekelte meg. Zichy művészetében mind a két költő szava egyaránt visszhangra talált. De e képen Pétervár szegényeit festette meg. Vejjon e művön nem Nyekraszov, a Sötét utcákon járok éjjel c. verse azon sorainak előzményei ismerhetők fel, mikor majd, hogy koporsót vehessen elhalt gyermekének, éhező férjének pedig ennivalót, az anya kiáll az utcasarokra?

Zichy, a cári udvari festő nem léphetett fel nyíltan az elnyomás ellen. Még korábban megfesti a Fogoly a börtönben c. képet (Szépművészeti Múzeum).[56] A hatvanas évek végén, a hetvenes évek elején az orosz nemzetiségek üldözése és a pogromok a Zsidó mártírok patetikusabb rajzaira és a középkori eretneküldözést bemutató nagyszabású kompozíciójának az Auto-da-fé festésére késztetik. Zichy Oroszországban festett nagyobb méretű festményeit elsősorban a klerikális reakció elleni harc szolgálatába állítja. Oly festményeket és rajzokat mutat be fényképekben Pesten, oly műveket küld haza, amikkel felháborítja a klerikális reakciót s magára haragítja az uralkodó osztályt. Művészete vörös posztó lesz Magyarországon. Így az 1870 körül festett Messiás c. képe, amelyen a földre visszatért Krisztust szembeállítja a gyaloghintó trónusán pöffeszkedő pápával, hogy elkergesse földi helytartóját. Vagy majd a Luther-kép, melyen a pápa trónusa mellett az egyház védőpalástja alatt megbúvó szimóniát, pénzharácsoló, tivornyázó szerzetest, csecsemőt párnával megfojtó apácát festi szenvedéllyel és erővel. Zichy antiklerikalizmusa teljes erővel robban ki e korban. A Messiás c. képen Krisztus úgy jelenik meg, mint a szegények, az elnyomottak barátja; új apostolként helyezkedik szembe az uralkodó egyházzal s kergeti el a pápát. Krisztus ilyen zsánerszerű vallásos áhítat nélküli ábrázolását kifogásolta annakidején Kaulbach német festő. «Az egész nagyon gyengén bár — írja egy Zichyhez intézett levelében — de már hajlik a zsánerszerű felfogáshoz, lehetett volna kissé magasabb stílusban felfogni: komolyabban és nagyszerűbben, impozáns tömegelosztással. Krisztus például nagyon is színpadiasan áll itt, nincs meg alakján a szentség nyugalma és nagyszerűsége. Pedig ennek az egész környezetre szét kellene sugároznia: maga a pápa túlságosan komikus benyomást tesz.[57] «Kaulbach nem értette meg Zichy e művét amint ez a maga forradalmiságában csak ma érthető igazán. Zichy itt Krisztust nemcsak a keresztény hit hazugjait elkergető Messiásként jeleníti meg, hanem az elnyomott néptömegek felszabadítójaként. Ott állanak körülötte, valláskülönbség nélkül nemzeti viseletekben az ázsiai népek, de az indiánok, négerek képviselői is. Oly motivum ez, oly politikai állásfoglalás, mit művészeink korántsem juttattak kifejezésre e korban.

Zichy antiklerikális művei alapján a felszabadulás óta több ízben felmerült a kiváló orosz művész, Ivanov hatásának kérdése. Zichy ott van Pétervárott, amikor ez a nagy művész Rómából hazájába viszi és kiállítja több évtizedig készült nagy művét. Ugyanakkor tanúja az uralkodó osztály Ivanov e műve iránti közönyének. Ivanovnak Krisztus megjelenik a nép előtt c. nagy festménye feltétlenül hatott Zichyre. De nem annak klasszicizáló felfogású művészi stílusa, hanem a mű eszmei tartalma. Zichyt Ivanov művében a háttérben feltűnő Krisztusnak mélyen emberi s közvetlen megjelenítése ragadta meg. Ivanov Krisztusa a szegények azonos sorsú barátja, Zichy a Messiás c. képen Krisztust a haladó mozgalom egy új apostolaként festi, s irreális eseményeket ábrázolva, ítélkezik társadalma felett. Ugyanígy a Luther-képnél, amelyet már a párisi kommün után, európai körútjáról visszatérve festett. Luther látomásában mutatja az egyház szimoniáit, de miként a Messiás c. képen is, élethű pápa-

portréval. A Luther-képen a valóság és az irreális világ kapcsolata hasonlóan van felépítve, mint egy fiatalkori művén, az Igor-ének első illusztrációján. De a Luther-kép ennek mintegy fordítottja lesz. Az Igor-ének illusztrációján az öreg dalnok képezi a valóságot és a látomás, a mese körvonalakkal rajzolt alakjai az irreálisat. A Luther képen a Luther korában játszódó látomás, az élethű pápaportréval Zichy jelenének valóságát mutatja. Zichy a Messiás és a Luther-kompozíción a történelmi mult keretében érzékelteti és ítélkezik társadalma súlyos és negatív jelenségei felett.

Ezek a munkái tulajdonképen már művészi előzményei a majd Párisban készülő nagy festményének, A démon fegyvereinek. A démon fegyverein azonban már nem a történelmi mult keretében ítélkezik. Ellenkezőleg: társadalma egykorú döntő politikai eseményeit ábrázolja realizmussal: de ugyancsak irreális és allegorikus keretbe illesztve. Jellegzetes, hogy régebbi, erős kritikai realizmussal alkotott képeivel szemben a hatvanas évek végétől Zichy realizmusa költői fantáziával párosul: s irreális motívumokat, szimbolikus jelképeket is fokozottan alkalmaz.

V.

1869 elején Zichy újabb tíz éves szerződést köt a cári udvarral.[57] Már ebben és a következő évben tervezi és készíti antiklerikális műveit, így az Auto-da-fét és a Messiást (1869—1870). 1870-ben küldi haza műveinek fényképeit kiállítás céljára. Zichy 1871-ben elhagyja Pétervárt, beutazza Olaszország, Németország nagyobb városait. Majd Angliába megy, ahol részt vesz az angol trónörökös skóciai vadászatán. Ez alkalommal az angol királyi udvar hipokritáiról is megalkothatta a maga véleményét: «Ha elmondtam volna, hogy mit gondolok, ezek az ájtatos puritánok megköveztek volna» — így jegyezte föl.[58] Útjáról visszatérve Pétervárra, festette a Luther-kompozíciót. 1872-ben ismét nyugaton jár, Angliában is.

1869-ben Pétervárott még méltányolta s magyarázta a maga kis festményeit: korának és körülményeinek tulajdonítva azt, hogy nem hatalmas freskókat, hanem csak kis akvarelleket fest. És tudatában volt annak, hogy neki elsősorban is freskófestőnek kellett volna lennie. Nem egy akvarelljén gondolkodott epikus és monumentális freskóstílusban. Egy 1869-ben hazaírt levelében a cár számára készített legyező kapcsán keserűen gúnyolódik afelől, hogy a cár ízlését, gondolatait kitalálni, s méltánylását elérni «a művész számára az egyetlen élvezhető jutalom». Ugyanakkor keserűen elmélkedik, az elmúlt korokra visszatekintve, a művészek sorsán: «Korát túlélni, freskóval vagy olajjal kivitt egy helyhezkötött képeket festeni, igen szép dolog az első generációnál, a másiknál már majdnem semmi, a harmadiknál szinte szégyen. Nézd meg a Vatikánt és mondd meg lelkiismeretedre, hogy nincs-e ott sok olyan, melyet vandalizmus nélkül a legnagyobb lelkiismeretfurdalás nélkül mással helyettesíteni kellene?... Azt hiszem, a művész mindent megtett, ha minden gondolatát kifejezi, de hogy a mód a gondolathoz méltó legyen (emlékszel még Gregorovics szavára: c'est dommage que cela soit un dessin et non pas un tableau), az korától és a körülményektől függ, nem festünk a jövőbe és a jövőnek, csak visszaadjuk azt a műveltségi fokot, mely gondolatok és érzések formájában értek meg körünkben, a mosoly, mellyel Veronese komikus anachronismusát, Rafael naivitásait, Michel Angelo barbarizmusát pl. az *Utolsó Ítélet*ben lekritizálják, a mi munkáinkra is vonatkozik. Mert előre haladunk, óriási léptekkel. Legmelegebb szerencsekívánataim kövessék a fotografia haladását,

hogy az igaz művészt annál többre tartsák, akkor talán a buta közönség szeme is kinyílik».[59]

Zichy, miközben gúnyolódik a cár kegyeinek elnyerése, az uralkodó osztály fotografikus hűséget követelő naturalisztikus ízlése felett, ugyanakkor úgy érzi, hogy elsősorban a korának fest. Menti a maga kis méretű művészetét, mindezek okát a társadalmi viszonyoknak s körülményeinek tulajdonítva. A sorok mögött is érződnek vívódásai, amik ezután majd az Auto-da-fé, a Messiás, a Luther festésére ösztönzik.

Mennyire másképen ír azonban három év múltán, amikor minden keserűsége elemi erővel robban ki saját művészete ellen, egy 1873-ban Kertbeny Károlynak küldött rövid életrajzában. Zichy az évtizedek óta külföldön élő Kertbeny Károllyal, külföldi utazásai alkalmával ismerkedhetett meg. Kertbeny tervezett biográfiai lexikona számára gúnyolja elkeseredetten egész addigi munkásságát, olyan öniróniával, önmagával való elégedetlenségének olyan fokán, ami már szinte példa nélküli művészeink életében. Nemcsak életrajzi adatainak ilyenforma közlése miatt, hanem mert az ilyen «nyílt vallomások, főleg a körülmények összes részleteivel kezdő művészeknek jó tanulságul szolgálhatnak», írja a következőket: «1844-ben szép művészálmokat álmodtam babérokról és akkor követtem el első bűnömet olajban. Filozófiai, erkölcsi és vallásos tárgyakkal foglalkoztam. Koporsólezárás Pesten, A haldokló lovag (magántulajdonban), A gyógyuló leányka (édesanyámnál), a Keresztlevétel (a pesti Múzeumban) fontosabb szörnyűséges kezdetei a zsenge ifjúnak. 1847-ben Ilona nagyhercegnőtől Oroszországba átplántálva beleharaptam a bohème artistique keserű almájába. Itt nehezebb embernek maradni, mint bárhol a világon. Ami rajtam az erre alkalmas hajlamokon kívül még elrontható volt, azt alaposan elrontották. Ceruzával és vízfestékkel mázolás kezdődött most, a legkülönfélébb tárgyak zűrzavarában. A legnagyobb gêne és kotyakos fantáziálás lázas tevékenységre késztettek, aminek a mesterségben való kevés készségemet köszönhettem. A szó szoros értelmében mindent csináltam, de hogyan? Máig verekszenek vevőim csekélységem igazi zsánere felett. A cár és a walesi herceg vadászjelenetekért fizetnek, mások Lermontov Démonához készült szentimentális és költőien torz illusztrációimat veszik s képzelmem hasonló szülötteit: megint mások ceruzával, vízfestékkel készült arcképeimet s miniatűrjeimet keresik: a legtöbben azonban meglehetősen leplezetlen erotikáimat részesítik előnyben. Végül még egy másik, sajnos, nem vásárló réteg Faustomat, Messiásomat, Lutheremet dicséri. A Szentpétervári Akadémia katalógusában mint csatafestő szerepelek, mely téren a legkevesebbet és kétségtelenül a legrosszabbat csináltam és nb. akadémikussá oly állatképek kiállításáért lettem, melyeket aquarellben festettem a tőlem elejtett vadakról. Majd elfelejtettem a leginkább keresett, fizetett és dicsért zsáneremet, selyemre és bőrre festett legyezőket. Zavarban vagyok, hogy ezen bűnlajstromomban melyik a főbűnöm, s Kertbeny urat kérem, hogy döntsön. Mint az itteni viszonyok ismerője, igazat fog nekem adni abban, kedves barátom, hogy egyetlen specialitás művelője Pétervárott nem soká tarthatja magát és hogy én itt nem az egyedüli vagyok, ha más nem is csinálja ily őrült mértékben, aki nem ezzel a régi mondással volna megítélendő: omnibus aliquid, in toto nihil».[60]

De Zichy nem mindig ilyen harapós, elégedetlen és gúnyos önmagával szemben. Ugyanebben az időben írt olyan sorokat is, mikor lelkesen ecseteli további művészi terveit és vágyait, máskor feltör belőle ismét a lázongás. Egyre erősbödő lázongásainak oka részben az előző évek külföldi utazásainak

élményeiben is rejlik: ezek erősítették benne a cári udvartól való függetlenülésének vágyát, és a társadalom kelevényei elleni nyílt harcának tervét. A külföldi utazások mellett, élete további menetére döntő hatással elsősorban az oroszországi események, a cári terror felmérhetetlen igazságtalanságai s a harcos forradalmi kiállások voltak.

1869-ben Csernisevszkij kitölti büntetését, azonban a «hősiesség és mártíromság dicsfényé»-vel övezett nagy forradalmár külföldre való szökésétől tartva továbbra is fogva tartják, s a viljuszki börtönbe záratják. Zichy minden bizonnyal ekkor rajzolta — a nálunk csak nyomatról ismert — Szibériai fogoly megrázó képét. (28. kép) De a krétarajz gyenge nyomatán is határozottan felismerhető, hogy a fogoly megtört, de mégis kemény arcvonásai kifejezetten Csernisevszkijt örökítik meg. Vajjon Zichy itt képzeleterejével örökítette meg a nagy forradalmár borzalmas helyzetét, vagy közvetlen értesülések nyomán? Voltak ekkor művészek is, kik a deportáltak tragikus helyzetét kutatták. Így például Verescsaginról írták idehaza — a kiállítása alkalmával külön füzetben kiadott életrajza nyomán, — hogy «1869-ben Ázsiában barangolt, hol Szibériának legszélső határáig jutott el; egy újabb vidék nyílt meg ott tanulmányainak s alkalma volt egyszersmind a deportáltak állapotával megismerkedni.[61] Az orosz forradalmárok több ízben megkísérelték Csernisevszkij kiszabadítását és külföldre szöktetését. Így még Zichy ottartózkodása idején, 1870-ben Marx bizalmasának Lopatyinnak fulladt kudarcba a kísérlete. Majd öt évvel később, — ekkor Zichy már Párizsban élt — ugyancsak meghiusult Miskin hősies kísérlete is. 1872-ben jelent meg Pétervárott különben orosz nyelven Marxnak a Tőkéje.

Pétervárott még 1871 novemberében, az orosz realista festők, Kramszkojjal az élen — hogy a néphez közelebb jussanak — megalakítják a peredvizsnyikok társaságát. Vajjon nem az ő harcos kiállásuk, kritikai realizmusuk nyomán tekinti Zichy szentimentális és költőien torz illusztrációknak a Lermontov Démonához készített műveit? S talán ez készteti arra, hogy éles határozottsággal fogalmazott művészi programmot adjon egy, Kertbeny Károlyhoz 1873. február 15-én írott levelében: «Első műveimben szabadon, elfogulatlanul és fontolgatás nélkül követtem ihletemet, de ezekben már organikus hibámat, a tendenciózus festészet iránti hajlamomat elárultam, — azután itt Oroszországban a sok éves megélhetési gondok okozta kétségbeejtő festészet következett, most végül visszatérésem az ifjúkori álmodozásaimhoz, a művészetet a közönség számára szemléltető oktatássá tenni: a jelenkor társadalmi, erkölcsi és vallási kérdéseivel kapcsolatos meggyőződésemet képekben ábrázolni.»[62]

Mikor ezeket a sorokat írja, már megfestette az Auto-da-fét, a Messiást, a Luthert. Ezen felül több ízben említ leveleiben még egy antiklerikális kompozíciót, a Kain fiát, de ez nem ismeretes előttünk. Ugyanígy céloz idézett életrajzában egy ugyancsak ismeretlen nagyobb Faust-kompozícióra is.

1873-ban Zichy már mindent elkövet, hogy megszabaduljon a cári udvari szolgálattól, hol a «rúgások» (Fussstösserei) elviselésére kényszerül. Magyarázkodó sorokat ír haza: meg kell indokolnia családja előtt a biztos és nagy anyagi jövedelem egyszerű otthagyását. Elégedetlenkedve magyarázza anyjának: «Ha még hat évig itt maradok, megkapnám ugyan a jelentékeny 3000 rubel penziót, de nyomorék lennék s kérdéses, meddig élvezhetném... Ha itt maradok azon 6 év alatt, s mint azt már itt töltött 26 év tapasztalata, mutatja semmit sem csinálok — ha elmegyek, akkor még van némi reményem arra, hogy alkothassak... Ha sejtené, hogy túl vagyok halmozva munkával, de mennyire unatkozom mellettük és mily rossz ked-

vem van, nem haragudna, amért ilyen híreket kap tőlem». Gyermekei már nagyok s Zichy hozzájuk irányítja sorsa megváltoztatására vonatkozó sorait: «Ha ti gyermekeim nyomorognátok, akkor elvállalnám a hátralevő ötévi fegyencmunkát, húznám tovább az igát, de mai helyzetben, mikor 2000 rubel örökös penzióm biztosítva van — nem kívánhatjátok ezt tőlem».[63]

Zichyben minden idegszálával a menekülés vágya él. Nem törődik azzal, hogy öt évvel később jóval magasabb nyugdíjjal távozhat majd a cári udvarból. Oly követelményekkel lép fel, oly taktikai fogást alkalmaz, ami elbocsájtásához vezet, de amellett a tíz éves szerződés megszakítása ellenére, ha alacsonyabban is, de biztosítja nyugdíját. Oroszországból való távozása előtt bátyja Zichy Antal már tiltakozik haladó felfogású művészetének folytatása ellen. Azt kívánja, hogy idehaza fessen majd «olyan Makartos képeket, de minden szociálpolitika — vallásos — nihilista tendencia nélkül... melyekkel a világot bámulatba ejtve», férjhezmenendő lányai hozományait biztosítja.[64] Zichy azonban mit sem törődve bátyja gyakorlati intelmeivel — 1874-ben oly szándékokkal hagyja el a cári udvart, hogy végre, negyvenhét éves korában, «mint egy félig kopasz vén sas» kezdhessen szabadon, függetlenül repülni!

VI.

Zichy, amikor felszabadult a cári elnyomás bénító súlya alól, már nem burkoltan kívánja ostorozni az uralkodókat és udvaroncokat, hanem nyíltan akar harcolni majd Párisban az uralkodók, az abszolút monarchiák terrorja, a kizsákmányolás és a dinasztikus háborúk borzalmai ellen, a világbéke és az emberiség boldogsága érdekében. Páris ekkor az európai érdeklődés, a politikai cselszövések boszorkánykonyhájának középpontjában állott. De a párisi kommün legyőzésének véres következményei forrongó hangulatot és súlyos tragédiákat is teremtettek. Zichy világosan felismerte a hatalmas monarchiák gazdasági válságait elleplező háborús profithajhászást, a kapitalista érdekek tömegeket gyilkoló kapzsiságát, s az elnyomott tömegek szabadságvágyát. Amikor a cári iga alól felszabadultan, tele önbizalommal fordul céljai megvalósítása felé, ugyanakkor nem szakadt el s nem is akart elszakadni attól az Oroszországtól, amelynek haladó eszméit 26 éven keresztül magába szívta. Magával vitte azt az Oroszországot, ahol a terror, az elnyomás idején megismerte a haladó alkotásokat, ahol részese, szemtanúja volt az orosz kritikai realizmus és a forradalmi demokratikus eszmék kialakulásának és fejlődésének. Ott viharzik benne a nagy kortársak és barátok haladó művészete, eszmevilága, s talán minden élménynél mélyebben, átfogóbban: Csernisevszkij.

Zichy 1849-ben, a nagyhercegnői udvarból való távozása után, nélkülözései idején, nemcsak orosz feleséget talált magának, minden bizonnyal szerzett jóbarátokat is. Hogy kikkel érintkezett ez időben, arról ma még mit sem tudunk. Bizonyos azonban, hogy megtalálja az utat Pétervár művészeihez. Már elismert és divatos festő, az Igor-ének, a Kaukázusi jelenetek művésze, sőt a cári koronázások rajzolója, mikor Pétervárott 1857 novemberében egy művésztársaságot alakít. A művésztársaság egyes tagjait Zichy naplójának egy rajzából ismerjük.[65] Zichy majd párisi tartózkodása alatt komolyan foglalkozik naplója kiadásával. Részletesen ismerteti ezt Kertbeny Károlynak egy 1876 júliusában írott levelében. Tervezete, szövege ekkor már kiadásra készen állt, 23 év természet után készült skizzeivel és rajzaival. Munkáját ekkor így jellemezte: «Elfogult szemeimmel is sok érdekeset látok ebben az egész bolond életemet átfogó munkában».[66]

Rendkívül érdekes, hogy Zichy társaságukat «Les Vendrediens», «A péntekiek» elnevezéssel jelölte, s minden hét péntekjén találkoztak. Lehet-e véletlen a pénteki találkozás és ez elnevezés, avagy a petrasevistákra való emlékezés, s esetleg az ő titkos követésük? Pétervárott 1849-ben tartóztatták le Fourrier utópista szocialista eszméiért lelkesedő, s azt követő Petrasevszkijt és társait, köztük a fiatal Dosztojevszkijt is. Többeket előbb halálra, majd börtönbüntetésre és kényszermunkára ítéltek. A petrasevisták, kiknek körébe eljárt még korábbi letartóztatása előtt Szaltikov-Scsedrin és a fiatal Csernisevszkij is, mindenkor «pénteken» tartották összejöveteleiket.[67] Zichy életében nem egyszer merülnek fel oly jelenségek, amelyekről a kutatás mai állása szerint még nem lehet eldönteni, hogy tervszerűségből, vagy véletlen folytán adódtak. Így például Zichy utolsó tanítványát, öreg korának bizalmasát Anna Guszevának hívták. Vajjon felvett művésznév volt vagy pedig véletlenül azonos a cári hadsereg hős orosz katonájának nevével, akit 1849-ben kivégeztek, mert megtagadta a harcot a magyar szabadsághősök ellen?

A péntekiek társaságáról Zichy a naplójában — ami halála után minden bizonnyal Anna Guszevánál maradt — 38 rajzot készített.[68] A társaság kifejezetten «szociális» célzattal alakult: az összejöveteleken készített munkáik jövedelmével támogatták nélkülöző társaikat. Bizonyosra vehető, hogy ezek a művészek nemcsak rajzoltak: összejöveteleiken megbeszélték koruk aktuális problémáit is, művészeti és társadalmi kérdéseit. Az sem lehet kétséges, hogy ez időben, az egy társaságba tömörült, közösen dolgozó művészek kölcsönösen hatottak egymás művészetére. A naplónak nálunk egyetlen ismert rajzán nem egy olyan festő szerepel, aki az orosz realizmus kiváló művésze volt. Valószínű hogy a naplóban az összejövetelek további rajzain még más művészek is szerepeltek. Az általunk ismert rajzon a társaság részvevői között ott van W. Timm, Ajvazovszkij, C. Klodt, I. Szokolov, Lavezzari, Hoch, Swerschkoff, Klodt szobrász (31. kép). Klodt (1805—1867) Pétervár legkiválóbb szobrásza volt, unokaöccse Klodt (1832—1902) a híres festő, később a peredvizsnyikek társaságának alapítótagja volt, Ajvazovszkij (1817—1900) a Fekete-tenger híres festője lett, I. A. Hoch (1823—1878) festő és rajztanár, Swerschkoff állatképfestő, A. K. Lavezzari (1817—1881) festő és építész, I. Szokolov (1823—1910) és W. G. Timm (1820—1895) kiváló életkép és csatafestők. Timm különben 1867-ben Berlinbe költözött. Zichy később is nyilvánvalóan kapcsolatot tartott vele és külföldi utazásaikor felkereste. 1872-ben, Berlinben való átutaztakor levélben kéri Kertbeny Károlyt, hogy adja át üdvözletét Timmnek, kit ismételten nem talált otthon.[69]

Zichynek nemcsak művészbarátai voltak ebben az időben, hanem egy író harcostársa is. Erről maga tesz vallomást, nem szóban vagy írásban. Pompás karikatúra ez a Szépművészeti Múzeumban, címe: Politikai karikatúra. (32. kép) Zichy «ismert» eseményt karikíroz, az 1857-es évszám középponti feltüntetésével. Egy tribün szórakozó, izgatott és megdöbbent közönsége előtt művészek, muzsik és közkatona segítségével megugratják az orosz feudálburzsoa társadalom tipikus figuráit, a megrémült cári tisztet, a potrohos pénzeszsákot, a széltoló, nyegle, monoklis ficsúrokat. Az előtérben a harcos művészek között középen Zichy remek jellemzéssel önmagát ábrázolta. Zichy nem egyszer rajzolta meg önmagát. Több önportréja s karikatúrája mellett, a Faust első illusztrációjának Faustjában, vagy rejtetten, oldalt fordultan a párisi magyar egylet indulójának színes címlapján. Itt a karikatúrán Zichy önportréja pontosan egyezik a Péntekiek 1857-ben készült rajzának önarcképével. A karikatúrán, Zichy bozontoshajú, szakállas ábrázolásával a maga szenvedélyes

harcosságát rajzolta meg, amint óriási két végű ceruzatartójával — munkája jellegzetes fegyverével — egy öreg muzsik segítségével ugrásra kényszeríti a potrohos kapitalistát: miközben szétvetett lába között egy elesett cári tiszt vergődik. A két ceruzát hosszító tartó az orosz festőművészek jelvénye volt. Ezzel, — s nem palettával s ecsettel — nem egy orosz művész ábrázolta önmagát: így például V. K. Sebujev (1777—1858), amint Kiprenszkij (1782—1836) 1828-ban készült önarcképén és I. A. Orlovszkij (1777—1832) 1829-ben készült ceruzarajzán. — A karikatúrán Zichy mögött még egy festő ceruzatokkal harcoló alakja ismerhető fel. Az előtérben azonban, a két festő vezetője egy ifjú író, aki óriási lúdtoll pennáján keresztül ugrat meg egy menekülő monoklis ficsurat. Nem határozható meg a háttal álló fiatal író személye, akit Zichy titokban tart, ugyanakkor önmagát felismerhetően kiemeli. A titokzatos, beretvált arcú ifjú író — öltözéke és hajviselete általánosabb volta mellett is — Scserbakovnak a fiatal Csernisevszkijről készült festménye alapján, akár a fiatal forradalmár Csernisevszkij is lehetne.

És itt fel kell vetnünk azt a kézenfekvő gondolatot, hogy vajjon az egyidős Zichy és Csernisevszkij, ki a magyarok nagy barátja volt, nem ismerték-e személyesen is egymást?

Még 1849 nyarán, mikor az osztrák császár a cár segítségét kérte a magyar forradalom legyőzéséhez, a pétervári diákok között, azok nagy lelkesedése közepette egy ifjú diák harcos szónoklattal tiltakozott a cári intervenció ellen. Az ifjú egyetemi hallgató a Zichynél egy évvel fiatalabb Csernisevszkij volt. Feltételezhető-e, hogy Zichy, amikor elhagyja a nagyhercegi udvart, ne figyelt volna fel Pétervárott Magyarország nagy barátjára, s ne keresett volna kapcsolatot a vele egykorú ifjúval, aki naplójában is följegyezte, a magyarok barátjaként kész «ügyükért áldozatot hozni» s büszkén hangsúlyozza: «A magyarok barátja vagyok. Az oroszok vereségét kívánom. Kész vagyok a magyarokért feláldozni magam».[70] 1850-ben Csernisevszkij visszatért szülővárosába, Szaratovban lett tanár. De már 1853-tól 1862-ben bekövetkezett letartóztatásáig ismét Pétervárott él. Ekkor írja disszertációját, annak önbírálatát, esztetikai, filozófiai munkáit. Csernisevszkij az ötvenes években legkeményebb harcosa volt a parasztság felszabadításának, a jobbágyrendszernek forradalmi úton való megszüntetésére törekedve. Az 1861-ben, a forradalmi értelmiség szűk rétegéből alakult «Föld és Szabadság» titkos forradalmi szervezet útján fegyveres felkeléssel, parasztforradalommal akarta kiharcolni a nép jogait.[71] De ez a szervezet még nem a munkástömegek képviselőiből állt, nem volt céltudatos párt, s nem tudta még a nép széles tömegeit megmozgatni a cárizmus megdöntésére.

Csernisevszkij, a magyarok barátja, rendkívüli érdeklődést tanúsított és nagy nemzetközi jelentőséget tulajdonított a magyar eseményeknek. A Szovremennyikben 1857-től 1862-ig, letartóztatásáig rendszeresen, éles kritikai tájékoztatást adott a magyar ügy teljes ismeretében, a magyar politikai eseményekről. Amint Fogarasi Béla írta, a legnagyobb elismeréssel kell adózni Csernisevszkij politikai tehetségének, amellyel a «nehéz körülmények között is nagyszerűen tudott tájékozódni az osztrák és a magyar helyzet szövevényes, bonyolult kérdéseiben».[72] Csernisevszkij 1857-ben lehetségesnek tartott egy Kossuth vezette felkelést. Foglalkozott nemzetiségi kérdésekkel s felfogása szerint a Habsburg-uralom alóli felszabadulás, «a magyar függetlenség csak forradalmi harc útján valósulhat meg s a győzelem feltétele a magyar-szláv ellentétek megoldása».[73] Zichy politikai állásfoglalása mindenkor Csernisevszkij e felfogásán alapult. A Habsburg-uralom alóli felszabadulás, a nemzetiségi

kérdés, a magyar-szláv ellentétek kiküszöbölése, a magyar és az orosz nép közeledése minden megnyilatkozásának alapja volt. Csernisevszkijnek a magyarokról írott műveit, amint többi írásait is mély irónia jellemzi. Zichy a maga fölényes iróniájában, keserű, maró öngúnyjában ugyancsak Csernisevszkijhez hasonul.

1862-ben tartóztatják le Csernisevszkijt és — mint már említettük — egy évvel később a Szovremennyik hasábjain megjelenik a cári börtönben írott híres regénye, a Mit tegyünk? Csernisevszkijnek ez a regénye üzenet, felhívás volt barátaihoz és a forradalmi értelmiséghez, a demokratikus forradalom megvalósítására. A Csernisevszkij-regénynek, noha megjelenése után elkobozták, rendkívüli hatása volt. Döntően megmásította az orosz művészek életét is. A regény nyomán keletkeztek a haladó művészek közösségei, az artelek is. És Zichy, mint Oroszországban a haladó értelmiség minden tagja, maga is a hatása alá került; élete további folyamán világosan felismerhető, hogy a Mit tegyünk? nyomdokain törekedett céljai és tervei megvalósítására

Zichy még Oroszországban, mint a cár udvari festője, nem vehetett részt a Mit tegyünk? nyomán létesült artelekben, amint nem lehetett a peredvizsnyikok társaságának tagja sem. De Általános Művészeti Társaságról álmodozik, hatalmas közösségről. Ennek tervét megírta: «Volt idő, amikor a szép forma elegendő volt a művészi munkához. *Művészetnek* nevezték azt, ami nem volt más, mint a *mesterségnek* tudása. Ám az elemző szellem, a bölcseszeti kritika, a fáradhatatlan archeologia levette az emberiség szeméről a tévedés fátyolát. A festészet az ő legutóbbi termékeivel hatalommá nőtt, beszédessé lett, bizonyos vonatkozásaiban hasonlóvá a kimondott és írott szóhoz. A kép immár csak úgy értékes, ha mond is valamit, ha megvilágít hol egy bölcseleti, hol egy erkölcsi igazságot, segít és megokol egy meggyőződést. Az így megtisztult művészet beáll a civilizáció mozgatóerői közé, hasznos és szükséges. Közte és a civilizáció más erői között kapocsul egy központra volna tehát szükség, hogy valamennyi felismerhesse cselekvésének határait. Együtt kell működniök, kell, hogy minden eszme közössé legyen, hogy mindenik eszme új eszmét hozzon a világra. A küzdőnek morális támasza legyen a központ. Legyenek társaságunkban képviselői a természettudománynak, a gyakorlati tudományoknak, a történelemnek, az archeologiának, teológiának, filozófiának, irodalomnak, festészetnek, szobrászatnak és drámai művészetnek is.»[74] De van Zichynek egy olyan levele, amelyből világosan kitűnik, hogy a művészben milyen hatalmas közösségnek a terve élt: a művészek európai szövetségének megteremtése. Egy olyan közösség, amelyben egyes nemzetek művészei szorosan együttműködve, egymás művészetének megismerésével támogatják egymást. 1873. május 5-én kelt, Kertbeny Károlyhoz írt levelében az orosz és a német művészek csereakciójának lehetőségeiről ír. Ezzel kapcsolatban részletezi: «Eszmém egyébként csak akkor teljesül majd, ha minden *Európában* élő *művész* együttesen belépne a szövetségbe és ha majd minden egyesületi helyiségben minden ország összes művészeti alkotásainak teljes könyvtára fellapozható lesz, még ha csak fényképmásolatok formájában is.»[75]

Ez a nagyszabású terv: művészegyesületek, hol nagy könyvtárakban a művészek megismerik fényképmásolatokon más nemzetek művészeinek alkotásait, olyan terv, ami mögött világosan felismerhető a nemzetközi együttműködés szövetségének nagy koncepciója. Zichy mindenkor elítélte a l'art pour l'art elvét, s több ízben hangoztatta, hogy a művészetnek az eszmei tartalom

kifejezésére kell törekednie. Zichy, amint művésztársaságának terve mutatja, zseniálisan felismerte, sőt mindenkor hangoztatta, hogy a művészet nem lehet öncélú : szerves kapcsolatot kell teremtenie társadalma minden megnyilatkozásával. Leírta azt is egyszer, hogy mi irányítja őt alkotó tevékenységében : «eszemet az én tőlem átélt kornak égető kérdéseire irányozva, az ezen kérdésektől eredt benyomások, érzésektől lelkesedve nyúlok ecsethez és főfeladatomnak tartom a festészet szűkre szabott határaiban is gondolataimat, érzéseimet kifejteni, a nézőknek ezen módon érthetővé tenni».[76] Zichy nyilvánvalóan ebben az irányban akart nevelő hatást kifejteni, a szövetség egyesületeinek működésén keresztül. Mert hiszen a művészet akkor hasznos és hatalmas, ha megvilágít «egy erkölcsi igazságot, segít és megokol egy meggyőződést» és az «így megtisztult művészet beáll a civilizáció mozgatóerői közé».

Zichyt a Mit tegyünk? nemcsak az orosz feudál-burzsoa állapotokat kigúnyoló karikatúrák készítésére és egy hatalmas művészközösség létesítésére ösztönözte. A Mit tegyünk? hőseinek, az új embereknek élete lett példamutatóvá a számára. De nemcsak az új emberek, a regény kiemelkedő példaképének, a forradalmár vezérnek az élete is. A regényben a forradalmár vezér, egy huszonkét éves ifjú, az arisztokrata származású Rahmetov, aki Pétervárott megismerkedve az utópista szocialista eszmékkel, az elnyomottak oldalára állt. Marx és Engels a Kommunista Kiáltványban megírták : «Oly időkben, amikor az osztályharc döntéshez közeledik, az uralkodó osztályban, az egész régi társadalmon belül a bomlás folyamata oly heves, olyan rikító jelleget ölt, hogy az uralkodó osztály kis része elszakad tőle és a forradalmi osztályhoz csatlakozik, amelynek kezében van a jövő.»[77] Zichynek hogyne vált volna eszményképévé Rahmetov, ennek a titokzatos, «különös» és «furcsa» embernek rendkívüli egyénisége, aki a hivatásos forradalmárok megszemélyesítője, és miként Zichy is «egy már a 13. században is ismert ősi nemzetség sarja»volt. S bizonyos, hogy a regény minden szava Zichy gondolkodásába ivódott. A Rahmetov-fajta forradalmárok «sasok» és Zichy mikor már elhagyta a cári udvart, egyik legnagyobb kudarca idején sasként említi önmagát. A démon fegyverei c. művének botrányos párisi kudarca után írja : «Most mint egy félig kopasz vén sas kezdenék szabadon függetlenül repülni. Sok kárt már nem okozhatok és mégis ily kíméletlenül vernek le».[78] Zichy nyilvánvalóan a Mit tegyünk? nyomdokain vállalja el rendkívül aktív szerepét a párisi magyar egylet élén. 1875 áprilisában választja meg elnökévé az egylet, amelynek tagjai elsősorban kivándorolt iparosok és munkások, akiknek a haza nem adott kenyeret. A démon fegyverei budapesti bemutatása után a párisi magyar egylet működésére vonatkozóan a magyar kultuszminiszter oly *«rendőrségi jelentést* kapott, miszerint az egylet szociáldemokrata, commune, petrolista eszmék gyanuja miatt betiltatott volna».[79] És 1881-ben, a Habsburg gyarmatosító politikával szemben, az egylet függetlensége és nemzeti jellegének fenntartása érdekében — amelyért Zichy korábban oly kemény harcokat vívott, — közli az alábbi sorokat. Alig néhány héttel Frankel Leó perének ítélethozatala előtt, az ismételten a Kaukázus hegyeibe készülő, majd hazája végleges elhagyására kényszerülő Zichy a következőket írja Pestről : «Mi magyarok *itthon* beolvasztatunk, ám Párisban maradjon meg az ősi tiszta fészek, ahonnét majd kirepülnek a sas fajta ivadékok».[80]

Csernisevszkij a Mit tegyünk? c. regényében, miközben szatirikus paródiáját adta társadalmának, a cenzúra folytán képletes, ezopuszi nyelven írta meg a további forradalmi munka útmutatásait. Dobroljubov, aki az

orosz realista kritika alapjait vetette meg, még 1860-ban a következőket írta: «Nekünk nem annyira fontos, hogy mit *akart* mondani az író, mint inkább az, hogy *mit mondott*, ha akaratlanul is, egyszerűen az élet tényeinek igaz ábrázolásával».[81] E sorok írása után, egy évvel később, Dobroljubov huszonöt éves korában meghalt. És Csernisevszkij, aki a saját szavaival «azok közé» tartozott, akik «közel állottak Dobroljubovhoz», néhány évvel utóbb a cári börtönben arra kényszerül, hogy nézeteit és elveit, regénye tulajdonképeni mondanivalóját fölöttébb elgondolkoztató módon, képletes ezopuszi nyelven fejezze ki. S stílusa a kor kényszerítő körülményei folytán a haladásért küzdők rabszolganyelve lett. 1905-ben Lenin a pártirodalomról írva zseniálisan jellemezte ez időt: «Átkozott ideje az ezopuszi beszédnek, az irodalmi szolgaságnak, a rabszolganyelvnek, a szellemi jobbágyságnak! A proletariátus véget vetett ennek az aljasságnak, amely *mindent* megfojtott, ami *eleven* és friss volt Oroszországban».[82] A szellemi jobbágyság átkozott ideje alatt a rabszolganyelv a forradalmár nemzedékek konspirációs nyelve lett. És Csernisevszkij Mit tegyünk? c. regényén az orosz és a külföldi forradalmároknak több nemzedéke nevelkedett. Nálunk a regény megértésénél — amint Lukács György írta — a «nehézséget fokozza a megírás ‚konspiratív' jellege; ami az akkori és (bizonyos határok között) a későbbi orosz olvasók számára magától értetődő volt, az nálunk sok tekintetben nehezebben kibetűzhető... Az igazi forradalmi konspirációnak minálunk csak igen kis rétegekben vannak hagyományai».[83]

Zichy nem egyszer festett de írt is képletesen: nemcsak leveleinek burkolt célzataiban. Fennmaradt Egy pétervári vadászat rejtelmei és nyomorúságai (Sonntag's Jäger) c. hosszabb elbeszélésének kézirata. Az elbeszélés átdolgozott szövege 1899-ben A vasárnapi puskások címen jelent meg itthon.[84] Az elbeszélés cselekménye még 1866 előtt játszódik: világosan kitűnik ez abból, hogy Zichy említi ott élő családját, gyermekeit. Ez az elbeszélés részleteiben képletes ezopuszi nyelven íródott. Így önkénytelenül adódik az a feltételezés, hogy Zichynek több hasonló kísérlete volt, s vajjon nem jelentek-e meg orosz és magyar lapokban, esetleg álnéven is írásai? Annál is inkább jogos ez a feltevés, mert Zichy egy ízben, ha keserű iróniával, de komoly értelmezéssel úgynevezett «Universalgenie» gyanánt említi magát.[85]

Nem bizonyítható adatokkal, hogy Zichy személyesen ismerte volna Csernisevszkijt, de nem kétséges, hogy Zichy Csernisevszkij követője lett: amint Magyarországon is a hetvenes évek végén, a nyolcvanas évek elején már fokozottan felismerhető Csernisevszkij hatása, a nagy forradalmár iránti érdeklődés. Nem egyszer találunk erre vonatkozó cikkeket a magyar sajtóban. Közölték, ha később is, például azt a hírt, hogy a bécsi irodalmi kongresszus követelte Csernisevszkij szabadonbocsátását. — A Mit tegyünk? 1877-ben megjelent magyar nyelven is, akkor, amikor a magyar munkásmozgalom élén Frankel Leó állott. (Második kiadása 1896-ban, a milleneum évében jelenik meg.) A regény e fordítása azonban igen kivonatos. Nagyon sok részletét kihagyták. Így teljes egészében kimaradt például Rahmetov titokzatos, furcsa egyéniségének s életkörülményeinek jellemzése is.

Zichy a Mit tegyünk? képletes, ezopuszi nyelvét nem egyszer alkalmazta művészetében is. Művészi fejlődésében a Népünnepély erőteljes realizmusával szemben a hatvanas évek végén erősbödő gondolati és elvontabb problematikájú festészete sok tekintetben a Mit tegyünk? ezopuszi nyelve hatásának is tulajdonítható. Nem lehet kétséges, hogy Zichy nem a valóságtól való elfordulásában teszi ezt. Ellenkezőleg: a valóság mind erőteljesebb érzékeltetésére. S amit nem tud a természet hű utánzásának festésével megoldani és

kifejezni, azt gondolati tartalommal, módszerekkel közelíti meg: anélkül azonban, hogy ellentétbe került volna Csernisevszkij esztetikai elveivel. Zichy a maga módján, a maga álmain keresztül kívánta kifejteni kora eszméit, s az eljövendő forradalomba vetett hitét. Amint Csernisevszkij írta: «A művészet minden alkotásának első és általános értelme, hogy a valóságos életnek az ember számára érdekes jelenségeit reprodukálja. A valóságos életen persze nemcsak az embernek az objektív világ tárgyaihoz és élőlényeihez való viszonyát értjük, hanem belső életét is; néha az ember álmokban él, — akkor az álmoknak (bizonyos fokig és bizonyos időre) bizonyos objektív értelme van számára; még gyakrabban saját érzelemvilágában él az ember: ha ezek az állapotok elérik az érdekesség fokát, akkor a művészet is reprodukálhatja őket».[86] Majd Csernisevszkij önbírálatában ismét visszatér e problémára: «a mai tudomány elismeri a valóság magasrangú felsőbbségét az álom felett, feltárja a fantasztikus álmokba merült élet halványságát és ki nem elégítő voltát». De a tudomány fontosnak tartja «megkülönböztetni a képzelt, ál-törekvéseket, melyek csak üres vagy betegesen felingerült fantázia ködös álmai lehetnek, az emberi természet valóságot és kielégítésüket törvényesen követelő szükségleteitől». S ezzel kapcsolatban Csernisevszkij felveti a kérdést: «hogy milyen ismertető jel alapján lehet ezt a megkülönböztetést hibátlanul keresztülvinni»?»[87] Majd ezt írja: «Nem a gondolat áll ellentétben a valósággal, mert a gondolatot a valóság szüli és a valóság törekszik megvalósítására, mert a gondolat a valóság elválaszthatatlan részét képezi — hanem az üres álom, melyet a semmittevés szült és azoknak az embereknek szolgál szórakozásul, akik szeretnek összetett kezekkel és behúnyt szemmel egy helyben ülni».[88] Zichy festményei nem az üres álom és betegesen felingerült fantázia szüleményei. A valóság teremtette egészséges gondolatainak néha elvont keretekben való kifejeződése. De Csernisevszkij az elvontság problémájával is foglalkozik: saját önbírálatának túlságosan elvont látszatával kapcsolatban rögzíti le: «Az elvontság különböző szokott lenni: néha száraz és terméketlen, néha ellenkezőleg fel kell figyelnünk az elvont formában előadott gondolatokra, hogy számtalan eleven kapcsolatot találjunk benne».[89] Zichy számos gondolati tartalommal telített, szóval realisztikus formában, de elvont gondolati tartalommal festett képeinél fel kell figyelni, észre kell venni a haladó eszmék kifejeződését, így válnak elevenné és nevelőhatásúvá.

Zichy gondolatai nem állottak ellentétben a valósággal, hanem társadalma haladó felfogását tükrözték. És álmai nem üres álmok voltak, hanem sokak által «megálmodott álmok», az emberiség haladó céljainak és megvalósulásának előrevetítése, propagálása. A maga gondolati festészetén keresztül tükrözte társadalma igaz valóságát: ezt a művészetén keresztül juttatta el a tömegekhez és hatott is a maga korában rendkívül lelkesítő és propagatív módon.

Zichy agitatív, propagatív erejű nagy vásznain szabadjára ereszti költői fantáziáját. Elvont keretben, s mégis erőteljes realizmussal festi hatalmas mondanivalóit. A fentiekből is kitűnik, hogy ez korántsem jelenti azt, mintha Zichy, művei eszmei mondanivalójában elszakadt volna az orosz forradalmi eszméktől és a realista kifejezési formáktól. Zichy forró, viharos, izzó szenvedélyű képeiben mindenkor Csernisevszkij követője maradt. Jelképeit a társadalom kényszere adta. A szellemi jobbágyság idején nem festhette meg a forradalmárok kivégzését és halálát; így festett középkori eretneküldözést. Párisban nem állíthatott ki képet a kommunárdok üldözéséről: így megfesti a német császár győzelmét, az egyház fejét, mint a dinasztikus háborúk bűnös uszítóját. Allegorikus keretbe sűrítve társadalma minden háborúra uszító hatalmasságát.

Mikor Zichy Párisban tartózkodik, ott élnek nagy oroszok is. Ez időben Párisban él Repin. Ott írja a Költemények prózában számos versét Turgenyev. Ott dolgozik a nagy orosz szobrász, Antokolszkij is. Turgenyev e verseinek nem egy gondolata hatott Zichy néhány évvel későbbi itthoni művészetére is. S Antokolszkij, mikor 1883-ban a Mefiszto szobrát mintázza, ugyanúgy jelene «rossz géniuszát» akarta megörökíteni,[90] mint korábban Zichy A démon fegyverei c. képén.

Zichy Párisban és itthon is, kora égető kérdéseinek átérzésével dolgozott. Programm-művészetet teremtve, oktatott, agitált, nevelt és szenvedélyes gyűlölettel harcolt. A haladás eszméinek lett harcos propagálójává. Így került idehaza művészetével a társadalmi harc középpontjába: elsősorban 1878-ban, az első magyar Szocialista Kongresszus évében, a véres kudarcú boszniai hadjárat következtében beállott kormányválság idején bemutatott A démon fegyvereivel. Súlyos következménye is lett ennek: a hazai reakciós rendszer 1881-ben Zichyt elüldözte hazájából.

Zichy Mihály 1874-ben eltávozott a cári Oroszországból, de magával vitte a nagy orosz realista művészek forradalmi szellemét. Az ő művészetükben jelentkező mély eszmei tartalmat tette a magáévá, ha nagy vásznain, az orosz művészektől részben eltérő, más kifejezési eszközökkel valósította is meg. «Mi oroszok, — írta Csernisevszkij — oly nagy jelentőséget tulajdonítunk az irodalomnak és költészetnek, mint talán egy nép sem.»[91] Repin a halhatatlan nyekraszovi sorok követésében festette a Volgai hajósok-at. Perov ugyancsak Nyekraszov A vörösorrú fagykirály versének átélésében festette a Paraszt temetését. És Kramszkoj, aki Sztászov szavaival «lelkesedett legtüzesebben a művészet és valóság új formái iránt»[92] 1870-ben, Gogol Tanyai estéinek, A májusi éjszaka meséjének követésében készíti a Tündérek c. festményét. És Verescsagin ugyancsak még 1872-ben festette híres képét, a Háború apotheozisát, amit az áldozatok koponyáinak hatalmas halmaza és a rajta károgó varjúk képe jelképez. Ezt a művét maga Verescsagin is ősi költői sorok ihletésében festhette. Az Igor-énekben olvashatók azok a költői megelevenítő erővel írott sorok, hogy: «Akkortájt az orosz földön ritkán hallották a szántóvetők hangját, de gyakran károgtak a varjak, osztozkodva a tetemeken.»

Zichy a nagy orosz realista művészekhez hasonlóan, s művészetük mély átélésével Párisban átvette Verescsagin e művéből az áldozatok koponyáinak csonthalmazát A démon fegyverei c. képén, de tetejébe a károgó varjak helyett a trónoló pápát helyezte el. És később, a nagy kudarcok és támadások után itthon, amikor már nyíltan nem harcolhat, eszményképéhez, Csernisevszkijhez, a Mit tegyünk?-höz fordul és lázas, álomszerű vízióban a Kísértetek órája c. képén megfesti a «vőlegények menyasszonyát», az eljövendő forradalomba, a legyilkolt és üldözött forradalmárok «feltámadásába» vetett hitét és optimizmusát.

Zichynek el kellett hagynia hazáját: visszakényszerült ismét a cári udvar szolgálatába. Bizonyos az is, hogy ott sem vesztette el soha optimizmusát. 1905-ben Lenin zseniálisan írta: «A forradalom még nem ért véget. Ha a cárizmusnak *már nincs* ereje ahhoz, hogy legyőzze a forradalmat, a forradalomnak viszont *még nincs* ereje ahhoz, hogy legyőzze a cárizmust».[93] A 78 éves, öreg és beteg Zichy, a maga rejtett virágnyelvén így írt haza: «A külföldi lapok sokkal rikítóbbra festik az itteni viszonyokat, *nem olyan véres még a föld*... Az ostor majd csak a végén csattan, de az még hátra van, *quand il faudra payez les pots cassés*»[94] (amikor majd meg kell fizetni az eltört edényeket, vagyis a kioltott életeket).

Zichy mielőtt még végleg elhagyta volna Magyarországot, a hazai támadások, az ellene folytatott hajsza idején a zalai családi kúriában, egyéb képeket és rajzokat is készített. 1880-ban készíti, Zichy Géza zongoraművész A leányvári boszorkány c. elbeszélésének illusztrációit. Itt, a szerző által tragikusan, komolyan gondolt s értelmezett sorokat a festő pompás paródiává alakította. És Zichy itt is, az orosz művészetre emlékezve alkalmazza a Brullovtól tanult faindás díszítőmotívumokat. (33. kép). Ugyanakkor a magyar nép kis genrejelenetei mellett alkalmaz irreális motivumokat is. Repinnek néhány évvel később készült egy illusztrációja Tolsztoj egyik novellájához,[95] hol Repin is keveri a valóság és az irreális világ motívumait. (34. kép) De Zichy és Repin ez illusztrációinak egybevetésekor világosan kitűnik, hogy miként Repin, Zichy is mindenkor a maga sajátosan egyéni meglátásával és ábrázolókészségével alkotott. Zichy ez időkben festett még két nagy és erőteljes vásznat. A kitűnő Modern szirén c. képét és megfestette továbbá a Hulló csillagok finom koncepciójának mély és rejtett szimbolikáját is.

Zichy művészete a későbbi idők folyamán korántsem jelentett már különállást: meg volt a maga hatása, úgy társadalmában, mint a magyar művészetben is. Zichy a Csernisevszkij-hatások mellett, mindenkor Petőfi iránt érzett mérhetetlen rajongásában alkotott, az ő forradalmi szenvedélyességével hirdette műveiben a szabadság eszméit. Később, a fiatal Ady szimbolikájában, korai verseiben nem egy olyan sor található, ami mottója lehetne egy-egy Zichy-képnek is. Így például a Három Baudelaire-szonett (1906), A csillagok csillaga (1908), Az új kísértet (1912) stb. — Kettejük egyéniségében különben is nem egy közös vonás ismerhető fel. Zichy kemény engesztelhetetlensége szenvedélyes igazságkeresése és állhatatos kitartása, amint idehaza meg nem alkudva vívta a maga harcát az urak és a papok dölyfe ellen. És miként Adyt, úgy harminc évvel korábban Zichyt is a kozmopolita, a hazafiatlan és a nem magyar vádjával illette a reakció. Ady különben, amint ezt a Margitta élni akar versciklusa bizonyítja, feltétlenül ismerte a Mit tegyünk?-et.

Lenin írta, hogy Csernisevszkij kora még «Oroszország társadalmi fejlődésének az az időszaka, amikor a demokratizmus és a szocializmus elválaszthatatlan és megbonthatatlan egységben forrt össze».[96] Zichy e korban harcolt idehaza hazája függetlenségéért és a demokratikus eszmék érdekében a haladásért. Egyet jelentett nála a haza dicsőségéért és az emberiség boldogságáért való harc. Ilyen értelemben szolgálta a hazát a maga nagy hazafiasságával. Itthoni harcos kiállásával, vereségével és látszólagos kudarcaival Zichyt úgy jellemezhetnénk, amint Dobroljubov jellemezte Turgenyev hőseit. «Elvei győzelmeiért fáradozó hős harcos összecsapásai és szenvedései» jellemzik, akinek elbukása idehaza «az emberi alávalóság túlerejéből eredt.»[97]

Zichy, már öregkorában, a fiatalok példamutatására és okulására, így jellemezte harcait: «És mivel az én művészi életemben nem ment minden simán és könnyen: mivel a legjobb akarat, a legtisztább szándék sem bírta a nagy akadályokat teljesen legyőzni, sőt ellenkezőleg gyakran buktam el a harczban s kitűzött célomtól messze elestem; mivel a hullámok gyakran összecsaptak a fejem fölött, de én mégsem merültem el, azért az én életem története fiatal festőtársaimnak, kik még csak most akarnak maguknak pályát törni, ha nem is szolgálhat éppen tanulságul, mégis érdekelheti őket s a kemény küzdelmek nehéz óráiban belőle új bátorságot meríthetnek. Mert a küzdés nagyon nehéz, de föltétlenül nemes.»[98]

Hazája után sóvárgása, izzó hazafisága nem egyszer feltör majd benne később. Itthoni méltánytalan sorsának keserűségében, mérleget készítve életéről és művészetéről, öregen, betegen írta: «Rajzaim már ezrekre rúgnak. Anyagilag panaszt nem emelhetek, *de fájdalom, hogy egész életem műve egy, habár őszintén szeretett, de mégis idegen nemzetnek volt feláldozva.*»[99]

[1] «A festmény részleteiben, különösen a rajzban felismerjük azt a művészi bravúrt, mellyel Zichy Mihály már évek óta ragadja el a műértő közönséget... A Daemon fegyvereiben is a rajzot olyan virtuozitás jellemzi, hogy szinte elfeledjük a festmény sarkalatos hiányát... Az alakokat Zichy mozgásuk és magatartásuk legjellemzőbb pillanatában lesi el és ez, ami által olyan szokatlan élénkséget és megkapó hűséget kölcsönöz az egész műnek. Tudjuk, hogy a *festményben térbeli és időbeli lehetetlenség áll előttünk*, az élethűség mégis annyira megkap, hogy szinte valóságnak hisszük, amit látunk. Fogadnánk rá, hogy annak úgy kellett történnie. A rajz mindezen előnye végül a távlati tökélyben kulminál. A színezésen nem látszik meg, hogy a művész éveken át a maga sajátos vízfesték és színes krétából kombinált technikáját gyakorolta. A színek erőteljesek és emellett nem hiányzik belőlük a lágyság, csak néhol vehető észre egy keménység és ott az átmenet is erőltetett, ilyen például az első töröknek zöld ruhája és a violaszín zászló. Azonban nem hallgatjuk el, hogy a színezés egészében véve nem eredeti és nem Zichy Mihályé: a tulajdonjog a francia coloristikát, vagy szorosan véve Delacroix-t illeti meg, Különösen a festmény közepén lévő nőalak, mely gyermekét ölébe rejti, mely egyszersmind színezés tekintetében a festmény legsikerültebb része, igen élénken emlékeztet a nagy francia romantikus ragyogó és erőteljes színezésére. Ha emlékünk nem csal, Doré a hírneves rajzoló és illusztrátor első festményei a színezésben ugyanezen nyomokon jártak. A műben épen azt látjuk legnagyobb nyereségnek, hogy Zichy Mihály bebizonyitotta, miszerint csak tőle függ olyan coloristává lenni, mint amiyen rajzoló». *Pasteiner Gy.:* Zichy Mihály festménye. A Daemon fegyverei. Havi Szemle. 1878. I. Köt. 2. füz. 166—167. old.

[2] *Szana T.:* Magyar művészek. Budapest, 1887. 226—227. old.

[3] *Lándor T.:* Zichy Mihály élete. (Zichy Mihály élete, művészete és alkotásai.) Bp. 1902. 5. old.

[4] *Gerő Ö.:* Zichy Mihály művészetéről. (Zichy Mihály élete, művészete és alkotásai.) Bp. 1902. 64. old.

[5] *Lyka K.:* Magyar mesterek. Bp. 1941. 9—10, 11, 12, 19. old.

[6] Zichy Mihálynak Párizsban 1876. május 23-án kelt, Kertbeny Károlyhoz intézett német nyelvű leveléből. A levelet az Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattárában őrzik.

[7] Levélidézetet közli *Lázár B.:* Zichy Mihály. Bp. 1927. 124. old.

[8] *Hoffmann E.:* Művészfejek. Bp. 1945. 116—115. old.

[9] *Lázár B.:* id. mű. 138—139. 140. 172. old.

[10] *Hoffmann E.:* id. mű. 115. old.

[11] Zichy Mihály Kertbeny Károlyhoz Párizsban 1876. július 24-én kelt német nyelvű leveléből. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára.

[12] Vasárnapi Ujság 1883. évf. január 14. sz. 25. old.

[13] Ez adatot közli *Lovas L.:* Látogatás Zichy Mihálynál. Művészet, 1902. 253. old.

[14] Jókai írásának fakszimiléjét közli *Lázár B.* id. mű. 212. old.

[15] *Vajda J.:* A nihilisták. 1880. Vajda János összegyűjtött művei. Bp. 1945. 1702. old.

[16] *Lázár B.:* id. mű. 215. old.

[17] *Lázár B.* id. mű. 26. old.

[18] *Pintér Á.:* A mi Zichynk. Pesti Napló, 1902. május 29. sz.

[19] A levelet közli *Lázár B.* id. mű. 27.—28. old.

[20] A levélidézetet közli *Lázár B.* id. mű. 170. old.

[21] Zichy Mihály életéből. Merénylet és összeesküvés. Pesti Napló 1902. július 13 sz. 5. old.

[22] A levélidézetet közli *Lázár B.* id. mű. 35. old.

[23] u. o. 37. old.

[24] u. o. 33. old.

[25] u. o. 31—32. old.

[26] u. o. 19. old.

[27] *N. G. Csernisevszkij:* Válogatott filozófiai művei. I. rész. Esztétikai tanulmányok. Ford. Lukács Györgyné. Bevezetést írta Lukács Gy. Bp. 1952. 78. old. (Filozófiai írók tára. Újfolyam. V. kötet.)

[28] u. o. 85. old.

[29] Önbírálat u. o. 102. old.

[30] u. o. 86—87. old.

[31] *V. V. Sztaszov:* Az orosz művészet huszonöt éve. Ford. Fáj Attila. Bevezetést írta Bacher Béla. 64—65. old.

[32] A. I. Lebedev illusztrációjára vonatkozóan lásd: *G. E. Lebedev:* Ruszkaja knizsnaja illusztracija XIX. v. Moszkva, Isszkusztvo, 1952. 43—44, 137. old.

[33] *Zercsanyinov—Rajbin—Sztrazsev:* Az orosz irodalom története Bp. 1951. Ford. Mihók Béla. 138. old.

[34] E díszítő motívum alkalmazásával kapcsolatban fel kell figyelnünk egy érdekes tényre. Zichynek ez a később is oly előszeretettel rajzolt díszítőmotívuma, gyakran levelekkel gazdagítva — 1854-ben feltünik Pesten, a március 5-én megindúló Vasárnapi Újság fejlécén. Ez a díszítés leveles faindák keretében szellemes rajzát adja a Bach-korszak idején a bort ivó pipázó paraszt és a kávét ivó pipázgató kurtanemes passzivitásának. Kérdéses az, vajjon nem a fiatal Zichynek a Bach-korszakot szatirizáló s hazaküldött rajza nyomán készült-e a Jókai, Pákh és Gyulai szerkesztésében megindúló újság fejléce?

[35] Képét közli *Bényi L. B. Supka M.* Zichy Mihály Bp. 1953. XVI. tábla.

[36] *Sztászov* id. mű. 34. old.

[37] Timm művészetére vonatkozóan lásd: *A. Eglit:* Riszunki V. Timma Isszkusztvo 1952. szeptember október 5. sz. 65-68 old. A cikk magyar ismertetését lásd Képzőművészeti és Iparművészeti Tudósító, 1953. I. sz. 38. old. — *A. F. Kerosztin:* Russzkaja litografija XIX. veka Moszkva, Isszkusztvo, 1953. 42—44. old. 77—78, 138—141. old.

[38] «A vaskos vázlatkönyv magyar, orosz, tatár népek s ezek rokon fajainak ruházatát, fegyvereit, ékszereit mutatja. Rendkívül tiszta, pontos, alapos tanulmánnyal készült rajzok. . .» írja *Lovas L.* id. mű. 252. old.

[39] Levelet közli *Lázár B.* id. mű. 35. l.

[40] u. o. 38. old.

[41] u. o. 41. old.

[42] u. o. 41. old.

[43] u. o. 39. old.

[44] *Sztaszov* id. mű. 30. old.

[45] *Csernisevszkij:* Korunk esztetikai fogalmainak kritikai áttekintése (1854). Id. mű 153. old. — A költészetről, (1854) Id. mű, 228. old. — A disszertációjának első kiadásában Hogarth karikatúráit említi. Ld. id. mű. 258. lapon 210. jegyzet.

[46] *Sztaszov* id. mű. 10. old.

[47] *Lázár B.* id. mű. 49—50. old.

[48] u. o. 51. l.

[49] A Csernisevszkij regényre vonatkozóan lásd: *Zercsanyinov—Rajbin—Sztrazsev* id. mű. 295—314. old. — *Lukács Gy.:* Csernisevszkij: «Mit tegyünk?». Nagy orosz realisták, Kritikai realizmus. Bp. 1951. 108—140. old.

[50] A Ça ira-nak ez időben volt már több mint félszázados hazai hagyománya. A magyar jakobinus mozgalom egyik tagja, *Abaffy Ferenc*, a dal néhány, az arisztokratáknak lámpavasat jövendölő sorát nem magyarra, de latinra fordította.

«Ah Ibit hoc, Ibit hoc, Ibit hoc;
Aristocratae vobiscum ad Lanternam,
Ah Ibit hoc, Ibit hoc, Ibit hoc
Aristocratae, vos pendebitis».

Lásd: *Eckhardt S.:* A francia forradalom eszméi Magyarországon. Bp. é. n. 148. old.

[51] *Zercsanyinov—Rajbin—Sztrazsev:* id. mű. 138. old.

[53] *Lázár B.* id. mű. 51. old.

[52] Repin illusztrációjára vonatkozóan lásd: *P. I. Szuborov*: Isszkusztvo litografii. Moszkva, Isszkusztvo, 1952. 187, 191. old.

[54] *P. P. Szokolov* illusztrációjára vonatkozóan lásd: *G. E. Lebedev* id. mű. 46, 131. old.

[55] *Lázár B.* id. mű. 198. old. Anyai gond és Koldusok c. képét közli 113, 149. táblán.

[56] Képet közli *Bényi-Supka* id. mü. VI. tábla

[57] *Lázár B.* id mű. 56. old.

[58] u. o. 57. old.

[59] u. o. 53. old.

[60] *Hoffmann E.:* id. mű. 112—113. old.

[61] A krétarajz képe Zichy hetvenötéves születésnapja alkalmával a *Lyka Károly* által szerkesztett Művészet 1902. évfolyamában a 340. lapon *Lándor T.*: Zichy Mihály és az illusztráció c. cikkével kapcsolatban jelent meg. — Veres csaginról írt sorokat lásd: Vasárnapi Ujság id. mü. u. o.

[62] Zichynek 1873. február 15-én kelt Kertbeny Károlyhoz német nyelven írott leveléből. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára.

[63] *Lázár B.* id. mű. 59. old.

[64] U. o. 60. old.

[65] Képét első ízben közli *Lázár B.* id. mű. 45. old.

[66] Zichy Mihálynak 1876. július 24-én Párisból Kertbeny Károlyhoz német nyelven írott leveléből. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára.

[67] *Zercsanyinov—Rajbin—Sztrazsev*: id. mű. 19—20. old.
— A Szovjetunió története. Szerk. *A. M. Pankratova*. Bp. 1950. 2. köt. 255-256. old.

[68] A harmincnyolc rajzot említi *Lándor T.* id. mű. 31—32. old.

[69] Zichy Mihálynak Berlinben, 1872. november 2-án Kertbeny Károlynak németül írott leveléből. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára.

[70] *Csernisevszkij* a magyarokról. Előszavát írta *Fogarasi B.* Bp. 1953. 3. old. — *Fogarasi B.*: Tudomány és demokrácia Bp. 1948. 162. old.

[71] *Csernisevszkij* jelentőségére nézve lásd *Lenin:* Kik azok a népbarátok; (1894); Retrográd irány az orosz szociáldemokráciában (1899); Mi a teendő? (1902); Materializmus és empiriokriticizmus (1908); A parasztreform és a proletárok forradalma (1911); Beszéd a szabadság és egyenlőség jelszavával történő népbutításról (1919); Lenin az irodalomról Bp. 1951. 26—49. old.

[72] *Csernisevszkij a magyarokról.* id. mű. 6. old.

[73] U. o. 11. old.

[74] *Pintér A.*: A 75 éves Zichy Mihály. Budapesti Hírlap 1902. 15. szám. — *Bende J.*: Zichy Mihály élete és művészete. Bp. 1927. 49—50. old.

[75] Zichy Mihálynak 1873. május 5-én Kertbeny Károlyhoz német nyelven írott leveléből. Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattára. — A levélből kitűnik, hogy egyes, név szerint nem említett német művészeknek elküldött munkái Pétervárott ki lettek állítva.

[76] *Lázár B.*: id. mű. 157. old.

[77] *Marx—Engels:* Válogatott művek I. kötet. Bp. 1949. 20. pld.

[78] A levelet közli: *Bodányi Ö.*: Adatok Zichy Mihály életéről és művészetéről. Bp. 1907. 141. old.

[79] U. o. Zichy egy leveléből, 161. old.

[80] U. o. Zichy egy leveléből 178. old.

Zichy még Párisban litografiái értékesítésével igyekezett az «egymást kölcsönösen segélyező» egylet anyagi alapjait, s tervezett menházának megvalósítását biztosítani. Az egylet keretében indított mozgalmai, többek között a szegedi árvízkárosultak számára rendezett párisi operai díszelőadás (melynek nagy jövedelmét idehaza alig méltatták); a párisi magyarok munkáiból — Zichy szervezésében — Magyarországon Székesfehérvárt rendezett kiállítás, amelynek sikerét a kormány megakadályozta. Nem tartozik e tanulmány keretébe, s így csak röviden említjük a következőket. A párisi magyar egylet körül nem láthatunk még világosan, de bizonyos, hogy ebben az időben a monarchia párizsi követségén több leváltás történt. Zichynek A démon fegyverei párisi bemutatása idején Wimpfen gróf a követ, aki megakadályozta a kép kiállítását. Ezután hamarosan leváltják. Utóda, a monarchia londoni követe Beust gróf lesz. Az a Beust, ki korábban szász külügyminiszter, miniszterelnök volt, majd 1867-ben a kiegyezés irányító politikusa, Párisban Zichy kemény ellenfele lett. Mikor 1881 májusában — amint az egykorú sajtó rejtett célzásaiból kitűnik — viharzanak a hullámok Zichynek a Rudolf trónörökös számára Budapest főváros megbízásából készített díszfeliratának tüntető jellege miatt, a párizsi magyar egylet is elküldte a maga nászajándékát Rudolf trónörökös házassága alkalmából. Az egykorú sajtó rejtett célzásai azt sejttetik, mintha a párizsi magyar egylet ajándékának díszítőmotívumaiban is bizonyos tüntető jelleget fedeztek volna fel. 1882-ben Beust gróf «egészségi okokból» nyugdíjba megy. Utóda, a monarchia párizsi követe 1882 júliusában ismét Wimpfen gróf lesz. Wimpfen gróf azonban még ugyanezen évben, 1882 dec. 30-án, az egykorú sajtó hírei szerint «túlfeszített ideges állapotában» öngyilkos lett. Ezt követően 1883 januárjában, noha Zichy már Oroszországban él, a párizsi magyar egylet ismét Zichy Mihályt választotta meg elnökévé. Túlzás volna mélyebb összefüggéseket felfedezni a párizsi magyar egylet működése és a monarchia követeinek sorsa között, de a tényekre fel kell figyelni. A problémák tisztázásához csak a párisi magyar egylet részleteiben még alig ismert működésének feltárása vezethet majd.

1877-ben a párizsi magyar egylet tagjai a következők: Zichy Mihály elnök, Seyfert Dáno alelnök, Bencz Lajos pénztáros, Pachl Gy. könyvtárnok, Roth L. ellenőr, Fellner Sándor titkár, Parlagi B. jegyző, Munkácsy Mihály, Paczka Ferenc, Türr István, Grub dr., Rosty Zs., Kiss M., Krishaber dr., Gschwind R., Varjasi B. t. (tiszteletbeli) tagok. Engel L., Rontó A., Gyurki A., Csery P., Flesch F., Bruck Lajos, Ábrányi L., Nyilas B., Flügel J., Bartafy J., Rupreich

Károly b. (bizottsági) tagok. Veisz J., Lammer F., Vilheim J., Váczi E., Solcz J., Schnitzer M., Fudala J., Bebla F., Orievich J., Fischer L., Szalminka M., Krausz J., Sándor L., Prodnyanszky S., Blau D., Harsányi J., Glaser M., Haszmann E., Bartafy Gy., Petrás J., Kitzinger Gy., Mayer S., László L., Rosztovszki I., Pankl J., Reigner J., Deutsch J., Varga J., Tarr A., Pádár K., Kern S., Sigmund K., Poth A., Fabritzius J., Fantl K., Kohlmann P., Menko J., Schwartz J., Lengyel J., Borbély J., Palkovits Gy., Veisz M., Kreutzer Zs., Bengyák J., Edelényi L., Poth J., Charli B., Schwarz J., Freund L., Hartz F. Gotschlig A., Veinreich Fr., Krebeldinger J. (a zalai Zichy múzeumban lévő nagyméretű fénykép feliratai nyomán).

[81] *N. A. Dobroljubov:* Orosz realizmus. Lukács Gy. előszavával. Ford. Lukács Jánosi Gertrud. Bp. 1948. Mikor jön el az igazi nap? (1860) 80. old.

[82] *Lenin:* Pártszervezet és pártirodalom (Lenin az irodalomról). Bp. 1951. 10. old.

[83] *Lukács Gy.:* id. mű. 136. old.

[84] *Zichy M.:* A vasárnapi puskások. (Genre kép az orosz vadászéletből). *Vadászlap* 1899. évf 3—6, 35—37, 47—49, 75—77, 87—90, 115—118, 127—129, 167—170, 195—197, 207—209. old. Kézirata az Orsz. Széchenyi Könyvtárban van. A magyar nyelven írott kézirat címe mellé zárójelben illesztett német cím talán egy német nyelvű fordításra, esetleges német nyelven való megjelenésre utal? A kéziratra s annak a megjelent szövegtől való eltérésére Hajdu Helga, az irodalomtudományok kandidátusa, az Orsz. Széchenyi Könyvtár kézirattárának vezetője hívta fel a figyelmemet.

[85] A Szépművészeti Múzeum gyűjteményében van egy 1894-ben készült szépia rajza, az idős Zichy fényképével. Ennek magyarázó szövege a következő: «Pium desiderium eines fluglamen (sogenannten) Universalgenies.» Képét közli *Lázár B.* id. mű. 200. old.

[86] *Csernisevszkij* id mű. 85. old.

[87] *Csernisevszkij* id. mű. Önbírálat. 99, 103. old.

[88] u. o. 104. old.

[89] u. o. 106. old.

[90] *v. ö. Sz. Druzsinyin:* Antokolszkij ob Isszkusztvo, 1952. július-augusztusi 4. szám. 61—68. old. Magyarul ismerteti: Képzőművészeti és Iparművészeti Tudósító. 1952. decemberi szám. 20. old.

[91] *Csernisevszkij* id. mű. Önbírálat 95. old.

[92] *Sztászov* id. mű. 63. old.

[93] *Lenin* id. mű. 10. old.

[94] *Lázár B.* id. mű. 132. old.

[95] Repin ez illusztrációja több részletének képét közli: *A Paramohov:* Illusztracii I. E. Repina. Moszkva, Isszkusztvo 1952. 97—104. old.

[96] *Lenin:* «Kik azok a «népbarátok»; V. I. Lenin művei. I. kötet 1893—1894 Bp. 1951. 282. old.

[97] *Dobroljubov* id. mű. 84. old.

[98] *Lándor T.:* id. mű. 5—6. old.

[99] *Lázár B.:* id. mű. 129. old.

1. K. Brjullov; I. A. Krilov

2. P. A. Fedotov: Kézimunkázó nő és Fedotov

3. P. A. Fedotov: Annet Severin

4. Zichy Mihály: A művész felesége

5. Zichy Mihály: Egy festő portréja

6. Zichy Mihály: Jelenet a kürasszir szobájában

7. P. A. Fedotov: Újdonsült lovag

8. Zichy Mihály: Öltözködő tiszt

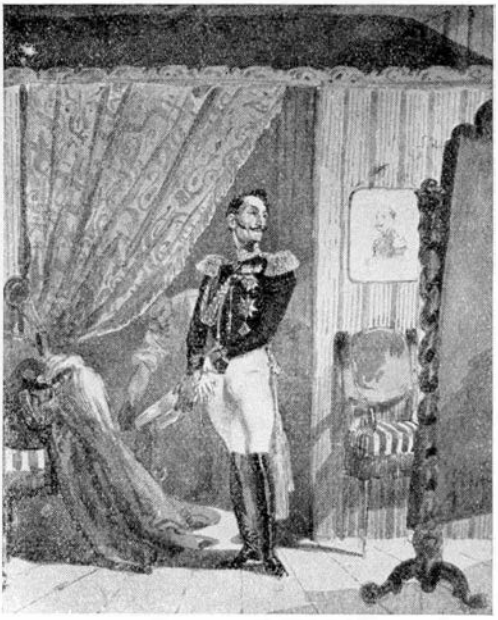

9. Zichy Mihály: Tiszt kimenő előtt

10. A. I. Lebedev: Nyekraszov illusztráció

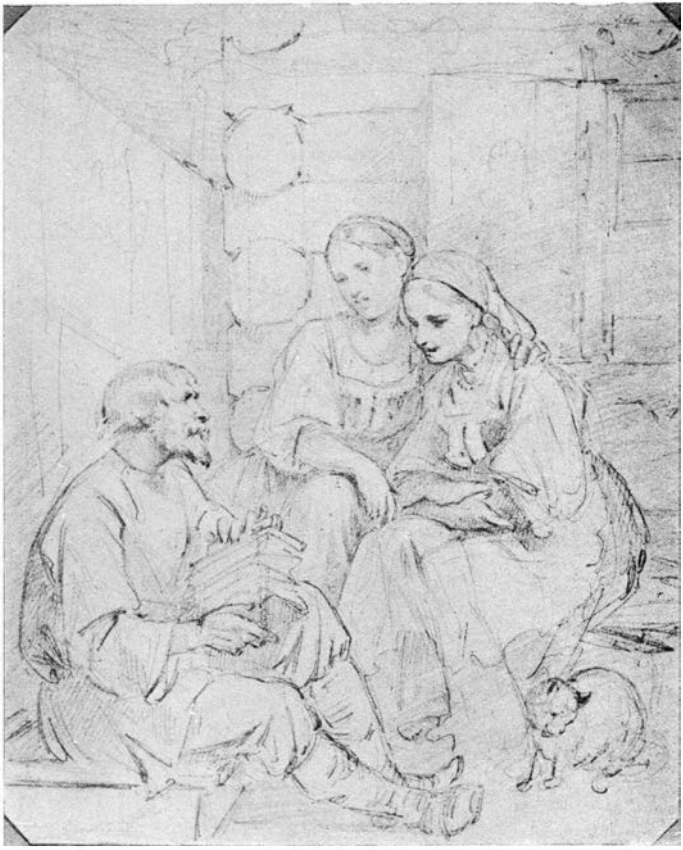

11. Zichy Mihály : Harmonikázás

12. Zichy Mihály: Igor ének

13. Zichy Mihály: Kaukázusi jelenetek

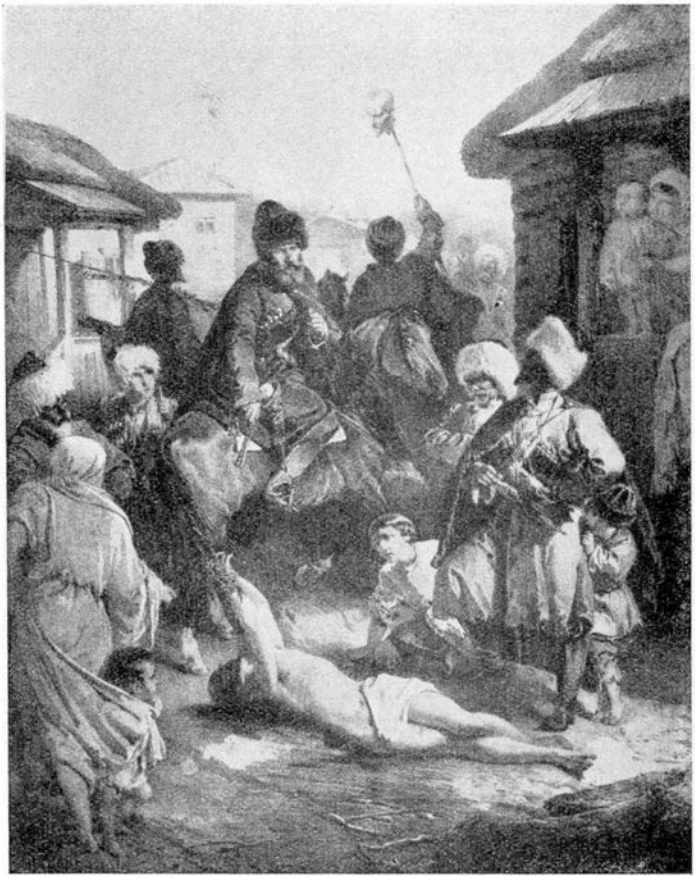

14. Zichy Mihály: Kaukázusi jelenetek

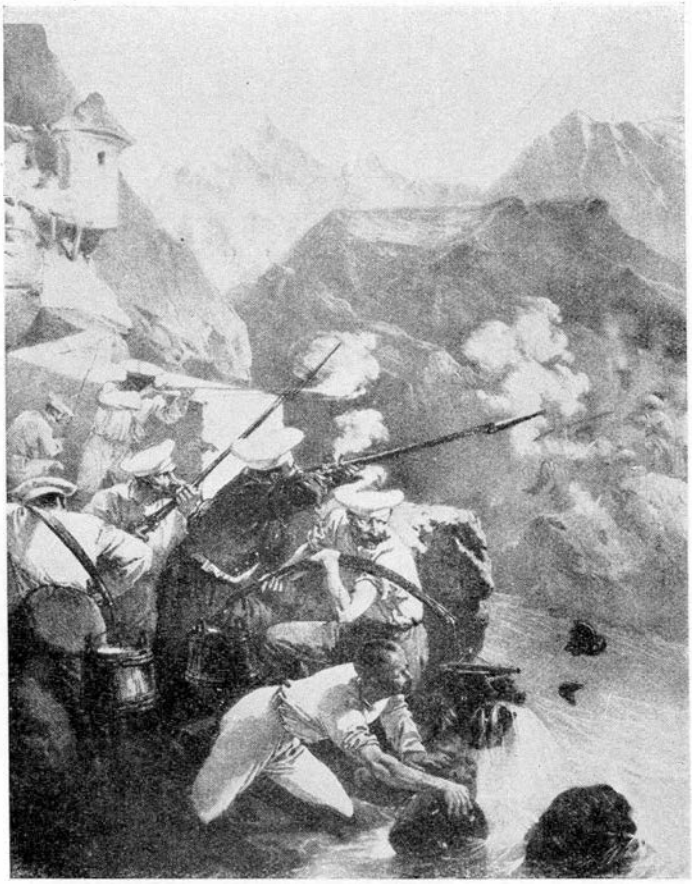

15. Zichy Mihály: Kaukázusi jelenetek (Vízhordók)

16. Zichy Mihály: Kártyázó katonák

17. W. F. Timm: Feketetengeri felderítő járőrök

18. Zichy Mihály: Ázsiai fejedelmi küldöttség

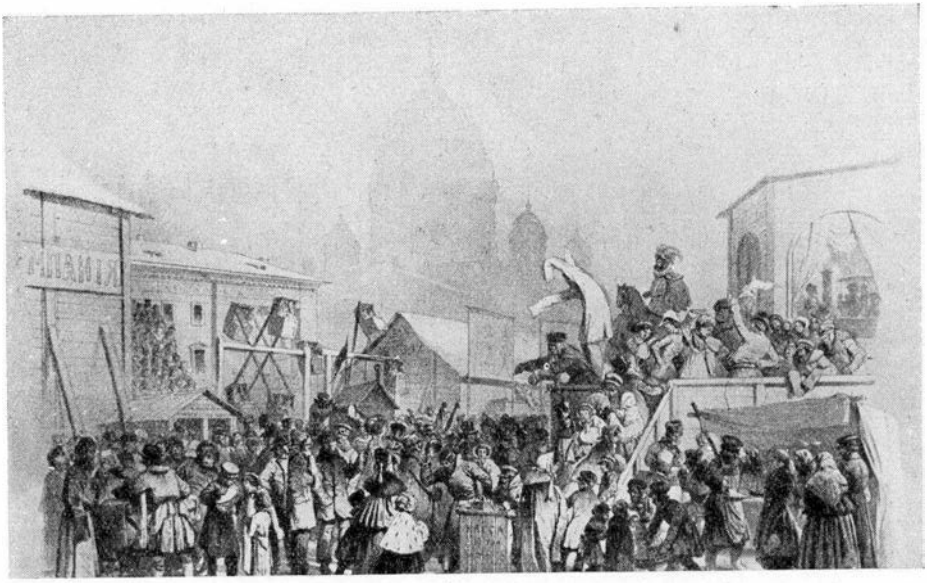

19. W. F. Timm: Farsangutója

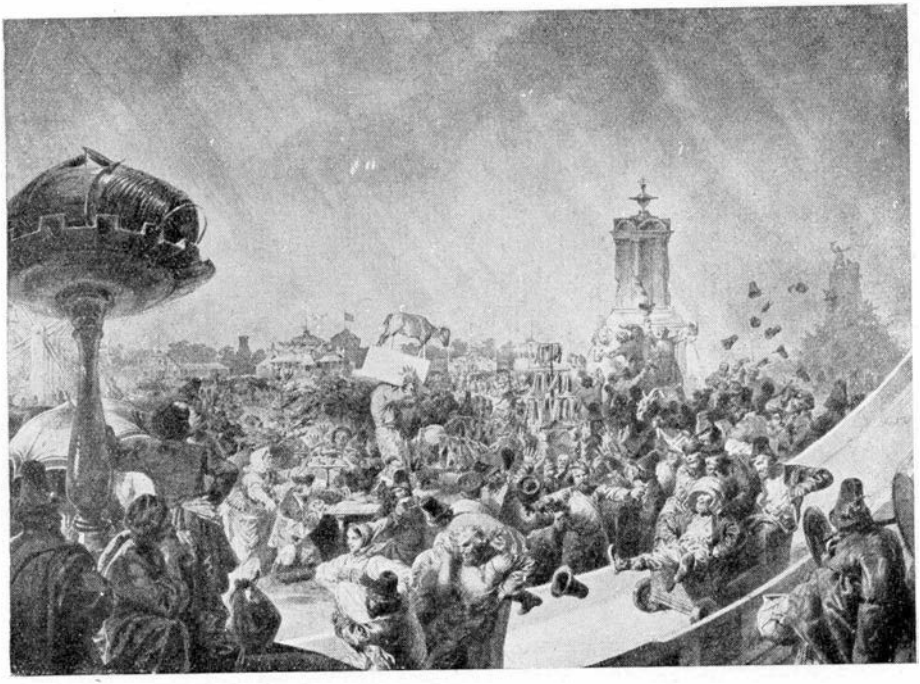

20. Zichy Mihály: Néptünnepély

21. Zichy Mihály: Népünnepély (részlet)

22. Zichy Mihály: Vadászszerencsétlenség

23. Zichy Mihály: Havas utcán

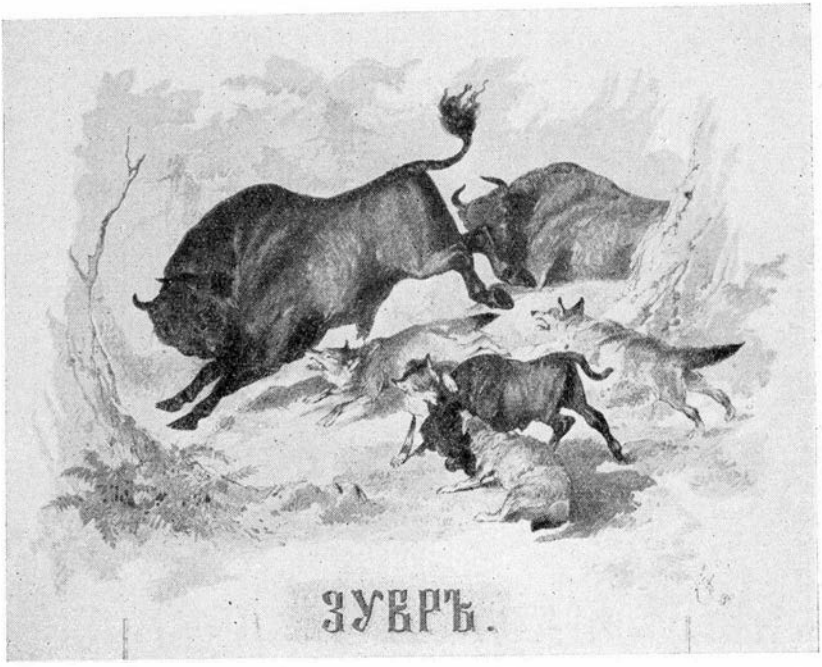

24. Zichy Mihály: Bölényvadászat

25. I. J. Repin: Illusztráció

26. Zichy Mihály: Királyi kegy

27. Alemaszov: Csernisevszkij

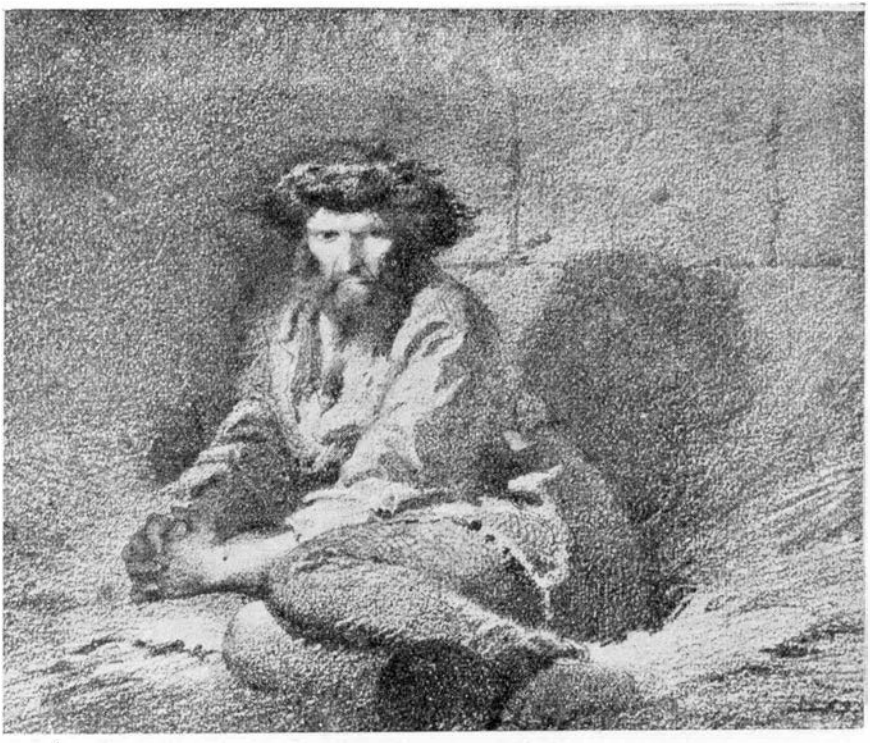

28. Zichy Mihály: Szibériai fogoly

29. P. P. Szokolov: Bulyba Tárász

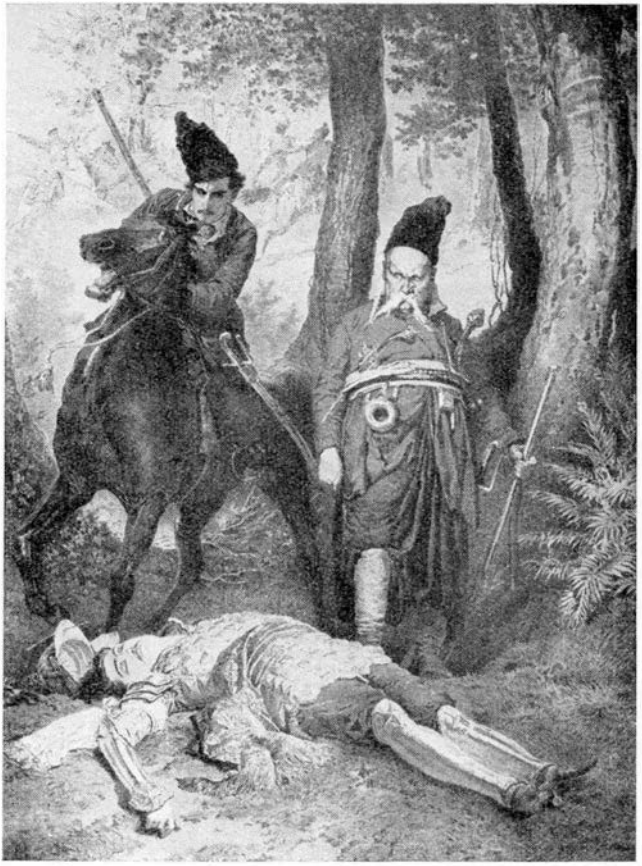

30. Zichy Mihály: Bulyba Tárasz

31. Zichy Mihály: Leányvári boszorkány

32. I. J. Repin: Tolsztoj illusztráció

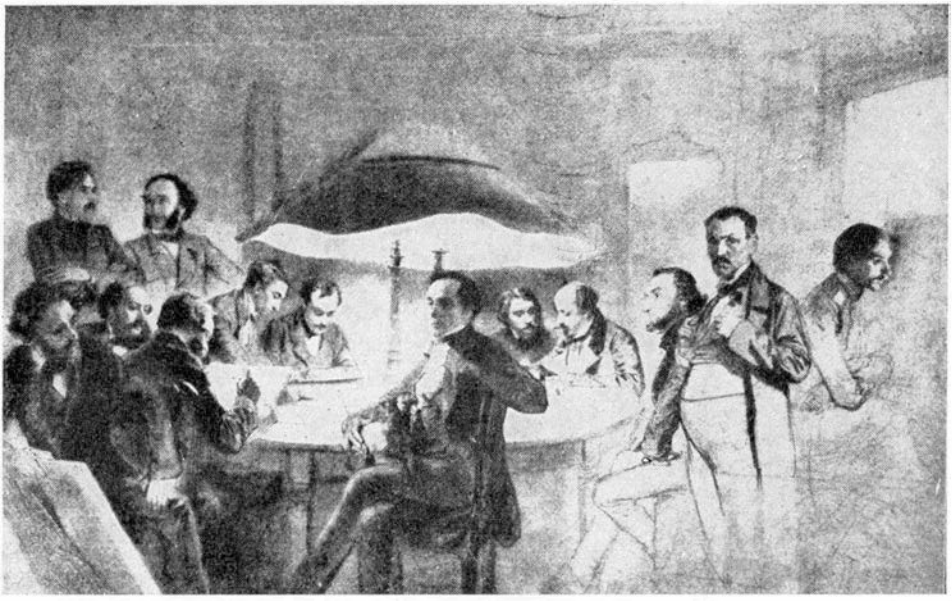

33. Zichy Mihály: A péntekiek

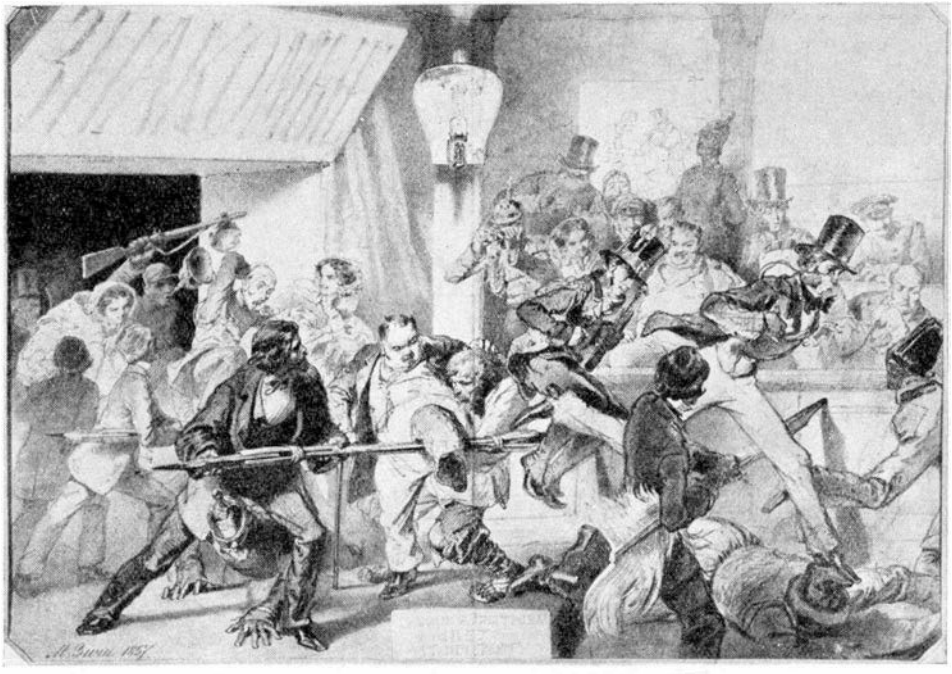

34. Zichy Mihály: Politikai karikatura

A TÉPÉSCSINÁLÓK

Írta: VÉGVÁRI LAJOS

I.

Az újabb magyar művészettörténetírás szinte egyöntetűen állapítja meg, hogy a Tépéscsinálók Munkácsy legszebb sokalakos zsánerképe.[1] Még azok a történészek is, akik a posztimpresszionizmus — többé-kevésbbé türelmetlen — álláspontját képviselik, nagy elismeréssel szólnak erről a festményről. Genthon István így írja le Munkácsy főművét: «Az egésznek valóságérzése ellenállhatatlan erejű. Paraszti interieurban éled meg a jelenet, melyben csak az ember fontos, a páratlan megjelenítő erővel életre hívott alakok, kiket laza, puha, széles ecsetvonások ölelnek körül. Az olvadékony, fény-árnyékos, atmoszferikus festőiségnek ünnepnapja ez a kép, külön lehet gyönyörködni a vonalak duktusában, a tömegek vázlatosan friss és eleven megjelenítésében. Hozzáfoghatóan festői sok figurás kompozíciót Munkácsy soha többé nem festett.»[2]

Elmondható, hogy ez a festmény egyike azoknak, melyek az utolsó években a legtöbbet szerepelnek a kiállításokon. Ennek oka abban keresendő, hogy festőink és műtörténészeink elsősorban ebben a festményben vélték megtalálni az életképfestés népi és demokratikus hagyományainak legjobb példáját.[3]

A Tépéscsinálók iránti nagy érdeklődés természetesen közelről sem jelenti azt, hogy a magyar műtörténészek elhanyagolnák Munkácsy többi nagy alkotásának elemzését, így elsősorban a Siralomházét (8. kép). Ezt a képet számtalanszor leírták, tanulmányozták, s szinte közhellyé lett, hogy a Siralomház betyára «népi hős».[4] Korunk művészeti irodalma új tartalommal töltötte meg ezt a figurát, amelynek jelentését a korábbi kritika nem tudta megfejteni. Castagnary kérdését: hogy a festő nem érezteti, vajjon közönséges gyilkos, vagy szabadsághős-e az elítélt? — a művészettörténet a mi korunk igénye szerint megnyugtatóan megoldotta. Arra is rámutatott, hogy a Siralomház főhőse miként kapcsolódik történeti festészetünk hősábrázolásaihoz. Ugyanígy az érdeklődés központjába került Munkácsy többi főműve: a Búcsúzkodás[6] és a Köpülő asszony, (6. kép), mely néhány évvel ezelőtt a Szépművészeti Múzeum birtokába jutott.[7]

Ez a két festmény, melyeket régebben alig méltattak, ma Munkácsy oeuvré-jében szintén az első helyeket foglalják el. Nemcsak mélyrefogott koloritjuk hallatlan gazdagsága ragadta meg a műtörténészeket, de emberábrázolásuk mélysége, a vigasztalan alaphangulaton is átcsillanó tántoríthatatlan emberszeretet, a legszegényebbekkel, a megalázottakkal és kitaszítottakkal való együttérzés őszinte, közvetlen hangja. Amíg egy évtizeddel ezelőtt sokan Munkácsy legfontosabb alkotásainak bőven vitatott vallásos és történelmi óriás-kompozícióit tartották, ezeket népszerűsítette a kultúrpolitikai apparátus, addig ma első időszakának, az 1869—1877 közötti időnek olyan

remekműveiben, mint a Siralomház, Tépéscsinálók,[1] (11. kép), Éjjeli Csavargók, Zálogház, Rőzsehordó (5. kép), Búcsúzkodás, Köpülő asszony látjuk tehetségének szabadabb és legtermészetesebb megnyilvánulásait. Ezekhez tájképeinek, portréinak gazdag gyűjteményét hozzászámítva — olyan művészprofil rajzolódik ki, mely a 19. század legnagyobb realistái mellett kér helyet. Ebben a gazdag életműben csak kitérés és a mestertől idegen vállalkozás a vallásos és történelmi festészet. Bár nagyrészt ezeknek köszönhette világsikerét, Munkácsy — a személye és művészete körül lezajlott szubjektív és objektív indítású viták lecsillapodása után — megfelelő történelmi és esztetikai sorrendbe állított életművével bátran indulhat új, tartósabb hódító útra, mint életében.

A Siralomház egyéni és nemzeti tragédiája, a Köpülő asszony drámai felfogása, a Búcsúzkodás mélységesen humánus melankóliája egy-egy csúcspontját jelenti Munkácsy népi-zsáner festészetének, de — úgy véljük — tartalmi és festői törekvéseinek teljességét a Tépéscsinálók nyújtja. Ezt a megállapítást igazolja a festmény nagy művészettörténeti hatása is. Hamarosan a tanítványok és a követők egész sora került a Tépéscsinálók hatása alá, ebben a körben ott szerepel Liebermann a Tollfosztókkal (12. kép),[8] Hollósy Simon Az ország bajai című festményével,[9] vagy Rippl-Rónai Somogyi parasztok a görgetegi kocsmában című alkotásával.[10] Minden bizonnyal ez a kép nemcsak formai, de bizonyos fokig tartalmi inspirálója lett a magyar munkásmozgalom alakulását tükröző olyan jelentős képeknek, mint Kernstok Károly Agitátora és Réti István Agitátor és Krisztus a munkások között című festményeinek. (A felvetett analógiák bizonyítására most nem térünk ki, ez külön tanulmány feladata.) Ugyanakkor nem ismeretes egyetlen olyan festmény sem, melyet a Siralomház — Munkácsy első, világhírre jutott műve inspirált volna. A kiváló festmény hatásának elmaradása nem magyarázható csupán abból a tényből, hogy a kép amerikai tulajdonba került.[11] Amerikába való szállítása előtt több európai fővárosban is bemutatták, kópiáját[12] Munkácsy hamarosan elkészítette és — minden valószínűség szerint a két alakos változat is állandóan szem előtt volt.[13]

A kérdés vizsgálatánál elsősorban azt kell figyelembe venni, hogy a Siralomház csak formájában, mellékalakjainak felfogásában zsánerkép, eszméje, melyet a főhős testesít meg, történelmi eszme.[14] Ennek kifejtése a magyar történelmi festők romantikus-patetikus felfogásához hasonlóan — azaz a rendkívüli főhősnek a kompozícióban elnyert hangsúlyával — a festmény vezérmotívuma. Az elítélt nem mindennapi intenzitással átélt alakja Munkácsy Milton-jának, Krisztusának a rokona — talán szenvedélyességében és igazságában még azoknál is erősebb. Éppen ezért a Siralomház nem folytatódhatott a sokkal szerényebb, csendesebb hatásokra áhítozó zsánerfestők — tanítványok és kortársak — műveiben, de Munkácsynál sem, aki következő alkotásaiban az egyszerű, mindennapi emberek életét örökítette meg. (Újoncozás, Zálogház.) Ilyen értelmű törekvés eredményének kell felfognunk az Éjjeli csavargókat is, ahol a Siralomház hősére emlékeztető, középpontban elhelyezett szűrös alak már nem egyedüli szenvedő alanya a társadalmi igazságtalanságnak.[15] A Siralomházban egy akkoriban gyakran megismétlődő eseményt — ennyiben zsánerszerű a tárgya — történelmi festmény módjára festett meg Munkácsy. Ezért a képen a nagyszabású vezéregyéniség mellett, a többi szereplők többé-kevésbbé statiszták, erősen passzívak, s csak mint valami prizmában, úgy tükröződik bennük sokszorosan a cselekmény, de maguk nem viszik előbbre. Bár az alakok szorosan kapcsolódnak a főhőshöz, mégis csak együttesen, tömegükben nyújtanak annyit, mint a belső tartalmában és

külső megjelenésében egyaránt föléjük magasodó elítélt. Az a rendeltetésük, hogy a főhőst magyarázzák, kidomborítsák annak jellemét, állapotát, társadalmi helyzetét. Egyesek elborzadva a főhős istentelen, lázadó, vakmerő tettétől, annak lelki erejét hangsúlyozzák, mások pedig az iránta való szeretet kifejezésével azt illusztrálják, hogy ezt az utolsó óráit élő embert a nép magáénak vallja, hősnek tartja, akit az ő szabadságuk érdekében vívott küzdelmei miatt ítéltek halálra.

A Siralomház és a Tépéscsinálók közti különbségeket vizsgálva[16] — elsősorban a kompozícióban és a felfogásban találhatjuk meg a két kép közti olyan döntő eltérést, mely a Tépéscsinálók későbbi népszerűségét mindenképpen indokolja. A Tépéscsinálók fő jellegzetessége hogy hősét nem ragadja el romantikus pátosz, mint a Siralomház elítéltjét, nem magaslik ki valami rendkívüli cselekedettel a többi szereplő közül: egyszerű mindennapi ember, olyan, mint a többiek, akik körülülik s akik a maguk módján sokkal határozottabb hordozói a cselekvésnek, mint a Siralomház tömege. Mint Munkácsy zsánereinek legtöbbjén, a kiemelt alak itt is a festmény szélére kerül,[17] de ez a kiemelés itt nem jelent elválasztást, csupán egy motívum hangsúlyozását. Az elbeszélő sebesült kiemelése tehát másértelmű, mint a Siralomház elítéltjéé. Nem rendkívüli ember, csak egy azok közül, akik megjelennek a festményen. Bár hevesebb gesztusa és a kompozíció baloldalán elfoglalt helye kissé elkülöníti a többitől, mégis érezhető, hogy sok ilyen ember volt abban az időben, hogy mozdulata, állapota jellemző arra a korra, a szabadságharc idejére. Az elbeszélő sebesült, bár a magyar szabadságharc idején mindennapi jelenség volt, mégsem csak művészi általánosítás terméke, éppen olyan gazdag egyéniség is, mint a Siralomház főalakja. Nem mondható el róla — mint nem egy szokványos zsánerképnél — hogy ez konvencionális értelemben vett «elbeszélő ember típusa» — hanem teljes emberi egyéniség, minden ízében egy többé meg nem ismétlődő individuum, akit a szituáció, a benne felszakadó emlékek és nyüzsgő víziók tesznek szenvedélyes elbeszélővé. Ugyanígy nem mondhatjuk el a kép többi szereplőiről, pl. a kis púposról, a fiatal leányról, a komoran maga elé tekintő bőrkabátos asszonyról stb., hogy a szokványos zsánerkép típusai: mindegyik egy-egy egyéniség. A ránk maradt sajátkezű fényképfelvételek[18] és olajtanulmányok vizsgálata jól megmutatja, hogy Munkácsy az alkotás különböző fázisaiban hogyan lépett túl a beállított modell pillanatnyi állapotán, hogyan gyarapította az ábrázoltak egyéniségét, hogyan töltötte meg azt az általános és a pillanatnyi szituációra is jellemző tartalommal. A sok felfokozott egyéniség a Tépéscsinálóknál elválaszthatatlanul összetartozik, egymásnak harmonikusan megfelel és szinte együtt lélekzik, nem pedig valami véletlenszerű csoportképre emlékeztet. Ez annak köszönhető, hogy az alakok elrendezési módja, a kompozíció, az élet valóságos szituációjának sűrítéséből fakadt,[19] a törvényszerűségnek, a tipikusságnak a meggyőző erejével hat. A néző úgy érzi, hogy ez így volt, másképp nem lehetett; egy darab valóság ez, melyet a művész alkotó ereje szilárd kompozícióvá ötvözött. Valóban ezt a témát abban az időben alig lehetett volna másképp megoldani — anélkül, hogy a megbonthatatlan emberi együttlét hatása csökkent volna. A megoldás egyértelmű világossága, megváltozhatatlansága, a festmény egyik legnagyobb erénye. Hozzájárul ezekhez az ábrázolás magától értetődő módja, közvetlen lírai meghittsége, természetes megjelenése, mely sajátságok remekművé avatják ezt az alkotást. Valóban rendkívüli lépés ez az alig két évvel azelőtt festett Siralomház után. A Siralomházban még a fiatal, erejét nem ismerő művész szenvedélyes, romantikus állásfoglalása ragad meg, hitelét az átélés

rendkívüli heve biztosítja. A mellékalakok megoldásában azonban Munkácsy még nem jutott el a Tépéscsinálók szélesebb, tárgyilagosabb felfogásához. A Siralomházban elsősorban nem a jellemző egyéniségek, hanem még kissé absztrakt típusok a fontosak. Ez a magyarázata annak, hogy a Siralomházban Munkácsy Knaus néhány figuráját szinte szóról szóra átvehette, azaz bizonyos vonatkozásban kötötte még a zsáner konvencionális modora, így többékevésbbé annak szűk keretein belül képzelhette csak el a megoldást. Másképpen ez azt is jelenti, hogy a Siralomház eredeti koncepciójához olyan elemeket is hozzákapcsolt,[20] melyeknek létjogosultságát a düsseldorfi séma előírta, sőt biztosította, de Munkácsy mondanivalójától tulajdonképpen idegen volt. Ennyiben Munkácsy Siralomháza egy nagy képességű művész első nagyszabású megnyilatkozása, melynél az egyéni mondanivalót bizonyos átvett, iskolás vonások terhelik még meg.

A düsseldorfi iskola s általában a német kispolgári zsáner, melyből a fiatal Munkácsy kiindult, témaválasztásában és megoldásában annyira szokványos volt, hogy az ennek elvei alapján dolgozó művész egyéni tapasztalatait csak a modell kiválasztásánál használhatta fel. Az egyes alakok állapotának meghatározásánál már a közhelyszerűség vezette: azaz így kell viselkednie a flegmatikus kovácsnak, a törődött öregasszonynak, az ártatlan kisgyereknek valamilyen adott alkalomkor. Ezek a konvenciók a zsánerfestészet egyik klasszikus korában, a 17. századi holland festészetben valóban élettapasztalaton és megfigyelésen alapultak, de 19. századi követőiben megmerevedtek, elkorcsosodtak. Ekkor a hagyományokhoz való kapcsolódás, a hagyomány folytatása a zsánerfestészetben annyit jelentett, mint megelégedni más korok életének és embereinek viszonyait ábrázoló képekből leszűrhető «igazságok» és «tipikusságok» akadémikus ismétlésével, szükségtelennek tartani — a modellkiválasztáson kívül — az életben való további elmélyülő figyelmet, és az egyéni invenciót. Ez az oka annak, hogy a 19. századi német zsánerképfestészet — a polgári zsáner nem éppen gazdag termése mellett — elsősorban a paraszti téma mellett maradt. A parasztság ábrázolásmódja — azt lehet mondani — a holland kismesterek idejétől változatlan maradt a 19. század közepéig. A módosulás nélkül fennmaradt tradíció általában jól megfelelt a 19. századi parasztzsáner festőjének nemcsak azért, mert a parasztok, az egyszerű emberek élete látszólag változatlan maradt, hanem azért is, mert a felülről nézelődő művésznek épp olyan problémátlannak tűnt ez a társadalmi osztály, mint a 17. századi holland kismestereknek. Az ilyen szemlélet természetesen melegágyává vált a parasztábrázolás szkematikus felfogásának, hiszen «alkalmazni» lehetett a holland festészetből rájuk maradt «differenciálatlan» lelkiállapotokat, illetve lelkiállapot-szkémákat. (Ez a maradi felfogás szöges ellentétben áll a nagy művészeti korokkal és a 19. század haladó művészeti felfogásával, amely az irodalomban, a zenében és a képzőművészetben egyaránt a belső és külső világ minél szélesebb és mélyebb megismerésére törekedett.) Ezeknek a lélektelen zsánerfestőknek a szkémává merevedett zsánertradíció folytatása volt az egyetlen lehetőségük arra nézve, hogy elkerüljék a 19. századi parasztság valóságos problémáinak ábrázolását. A városiasodás fokozódó fejlődése következtében a parasztságot egyre kevésbbé ismerő városi megrendelők számára a konvencionális parasztzsáner is az érdekesség és az exotikum szinte kiapadhatatlan tárházát jelentette. Hiszen az érdekességre való törekvés a század közepén is még a zsánerfestészet egyik legjellemzőbb sajátsága.[21] A festőknek szinte egyetlen gondja az érdekesség fokozása: az «érdekes» fejek, arcok, groteszk és szentimentális alakok soha nem látott tömege jelentkezett a képző-

művészetben. Ez az érdekességvágy a külső érdekességre, a banális érzelmi érdekességre, nem pedig az egyéniség, s az abból fakadó specifikus megnyilvánulások kifejezésére és általánosítására törekedett. A szkematizmus a konvencionális — egyedül zsánerszerűnek tartott — témákban és típusokban való megfeneklés következtében nem is okozott gondot a festőnek. A tipikus állapotok és tipikus jellemek kifejtése nem késztette valami újfajta megoldásra, hiszen legfeljebb csak a szereplők arcmásai változtak, de helyzetük és tartalmuk ritkán. Egy új, szokatlan modell beiktatásával a festő legfeljebb a korlátolt szemlélőket hatotta meg, de újat semmiképpen sem mondott.

Az érdekesség-hajhászás tehát még látszólag sem vitte előre a zsánerképfestészetet. Az érdekes személyek, modellek felkutatása, az érdekességvágy, kizárólag a maradiság külsősége és igen átlátszó elleplezésének egyik formája volt, s nem a valóság legalább részleges megismerésére való törekvés, a századra jellemző, új állapotok kifejezésére irányuló — akár bátortalan — vállalkozás. Pedig ennek a kornak is megvoltak a maga valódi «érdekességei». A népi mozgalmak következtében öntudatosodó parasztság új, egyre határozottabb egyéniségeket, új típusokat hozott létre. A napilapok elterjedése, a falura is kiható politikai csaták, az egyre szélesebb körű elemi iskolai oktatás, az írásolvasás elsajátítása fejlesztették a paraszti öntudatot is, hozzásegítették őket az elnyomottság állapotának felismeréséhez, az elnyomás ellen való tiltakozáshoz, a polgári forradalmi mozgalmakhoz való csatlakozáshoz: mindezekből pedig a konfliktusok végtelen láncolata született. (Lásd: Leibl: Dorfpolitiker, Hollósy: Az ország bajai stb.)

Munkácsy Siralomházának a jelentősége éppen abban van, hogy a zsáner kép maradi irányát belülről döntötte meg, hogy képén az érdekes emberek és típusok valóban egy rendkívüli, a korára jellemző konfliktus köré csoportosulnak, azt magyarázzák, hogy a főalak az új 19. századi forradalmi ember típusa, aki szétfeszíti a szokvány-életkép szűk kereteit. A külső paraszti érdekesség helyett az új, bensőleg is gazdag ember jelenik meg, aki nemcsak passzív hordozója a parasztság egyik konfliktusának, hanem annak megoldására vállalkozott — aki bukásában is hős. Munkácsy a Siralomházban a régi ismétlése mellett tehát alapvetően újat is hozott. Megteremtette a magyar kritikai realizmust, a festészetnek azt az irányát, mely aktív társadalmi szerepre is képes. A kispolgári zsánerkép szkematikus alakjaiból hús és vér embereket formált, ami egyben azt is jelentette, hogy a szokásos moralizáló tanulság helyett egy egyént, a drámai konfliktus hordozóját helyezte az ábrázolás középpontjába. Ezzel az elmaradott magyar és a düsseldorfi zsánerfelfogáson nevelkedett Munkácsy, ennek a műfajnak új útját szabta meg és a magyar festészetet — európai színvonalon — azokhoz a törekvésekhez kapcsolta, melyek a festészet igazi és haladó útját jelentik, a 19. században: azaz Courbet, Daumier, Millet, Leibl, Manet és Repin művészetéhez. A nevezettek mindegyike a friss valóságlátás felé, a kitalált alakok helyett eleven, a korra jellemző egyéniségek ábrázolása irányában vezette a művészetet és mondanivalójában, festői megoldásaiban a 19. század néhány problémájának mélyreható kifejezéséhez jutott.

A Siralomházban kijelölt úton továbbhaladva a Tépéscsinálókban Munkácsy a valódi egyéniségek, és a valódi helyzetre jellemző szituáció harmonikus kifejtéséhez ért el. A Tépéscsinálókkal a magyar és az európai festészetben is a maga nemében páratlan alkotást hozott létre. A kép jelentősége európai viszonylatban abban áll, hogy a saját korát ábrázoló festészet eddigi kettős irányát — a tradicionális zsánerfestészetet és az újszerű, elfogulatlan látásra való

realista törekvéseket egybekapcsolta, kiegyenlítette és új életképstílus kialakítására adott lehetőséget. Nem rajta, hanem a festészet másirányú törekvéseinek alakulásán múlott, hogy kezdeményezése csak gyéren folytatódott tovább. Sajnos Munkácsy maga is eltért a Tépéscsinálók eredményeitől, s különösen szalon és vallásos képeiben — a kolorisztikus továbbfejlődés eredményei mellett — ismét helyt ad a düsseldorfi modornak.

II.

Munkácsy pálya kezdete idején az európai életképfestészet (általánosabban a mindennapi életet ábrázoló festészet) egyik iránya — melyet «kispolgári realizmusnak» szoktak nevezni, de lényegében nem más, mint a konvencionális életszemlélet és a kispolgári, azaz tapintatos, elhallgató naturalizmus vegyülése — Németországban alakult ki. Témái a kispolgárság, a parasztság. Lényegében ez a tematikája a másik iránynak, a nagy realizmus mestereinek, Courbet, Daumier vagy Millet festményeinek is, mégis a két irány élesen elkülönül egymástól. A német kispolgári zsánerfestők egy olyan ország állapotát tükrözték, ahol nem következett be a polgári forradalom és a polgárság a feudalizmussal való kiegyezés útján lett a hatalom részese. A hatalom megszerzésének ez a módja a polgárságot opportunistává tette.[22] Természetesen ilyen lett a művészete is: a szabad véleménymondás helyett a művészetben az elkendőzés, a mellébeszélés, a filiszterség megalkuvó világnézete lett úrrá. Az élet valódi konfliktusai helyett álkonfliktusokat ábrázoltak, vagy kispolgári módra moralizáltak. A morális tanulság kifejtésének módja a művésztől függött, de számára is teljesen közömbös, mesteremberi kérdés volt, hogy a kispolgári erkölcsi tételeket paraszti vagy polgári alakokra, városi vagy falusi környezetre alkalmazza.

A fejlődés további fokán azonban a kispolgár szokásai és erkölcse gyakran csak szatira témát nyújtottak.[23] A kispolgári élet szürkesége egyre kevésbbé segítette elő a fenkölt polgári tematika kialakulását, ezért lassanként a becsületesebb művészek — a valódi konfliktusok ábrázolásának lehetetlensége miatt a tréfás erkölcsrajz vagy az intim tárgyú lírai festészet felé közelednek.[24] A nyárspolgártól való irtózás egyik kiindulása lett a 19. századvégi, l'art pour l'art műteremfestészetnek. A német és osztrák fejlődés fő útja azonban továbbra is a parasztság ábrázolása volt: itt szabadabban nézhetett szét a művész s a falusiak csacskaságának bemutatása egyenesen fokozta a megrendelők és a vevők öntudatát, jólesően táplálta fölényérzéküket. Így aztán a parasztok — akik a 17. századi holland festményeken valódi emberek voltak, akiknek tevés-vevésében (még akkor is, ha a képek csak szórakoztatási céllal készültek, s alakjaik groteszkek) a holland nemzeti karakter nyilvánult meg — a 19. század közepének zsánerfestőinél elvesztik nemzeti jellegüket. Szinte vademberszerűen jelennek meg a képeken, életük éppoly távol áll a polgárságtól, mint az afrikai vagy az amerikai bennszülötteké.[25] Semmit sem von le az állításának igazságából az a tény, hogy egyes festők, mint Knaus népük «szépségét» akarták ábrázolni,[26] vagy hogy a népviseletek festése eddig soha nem látott méretekben elburjánzott. Ennek a szemléletnek a mélyén a konok polgári öntudat és a szentimentalizmus rejtőzik. A polgárságnak a 19. században elért eredményei különleges kiválóság-tudatot kölcsönöztek. A polgár magát az egyetlen nemzeti osztálynak tüntette fel s nézőpontjából a parasztság valami gyermekkorban lévő, a polgári tudat fokára nem ért, félvad elemnek tűnik fel (melynek szokásai ugyan gyakran hasonlítanak a polgári szokásokhoz).

A néppel szemben a polgár jogosultnak fölényérzetét tartotta, fölénye azonban gyakran emberbarát könnyekkel is vegyült.[27]

A fölényes, sajnálkozó — s ugyanakkor érzelgős magatartás új témát szült, az egyetlen olyat, melyben bizonyos konfliktus jelentkezik: a tanító, a pap, vagy a bíró előtt megjelenő parasztot.[28] Az ilyen képeken a polgári figurák természetesen fölényesen öntudatosak és joviálisok, a parasztok esetlenek, nevetségesek, derűre fakasztanak, ugyanakkor azonban a polgári racionalizmussal szemben ők képviselik az érzést, a szentimentalizmust, mert ők a «természet naiv gyermekei». Ezekben a képekben is félreérthetetlenül megmutatkozik, hogy a polgárság a parasztság igazi vezetőjének érzi magát. (Innen erednek a további moralizáló témák: a házasságon kívül született gyermek bemutatása a pap vagy a jegyző előtt, verekedő legények a bíróság előtt stb., lásd Knaus és Vautier képeinek javát.)

A fölényérzés másik kifejezése a gyermektémák, a bűvésztémák kedvelésében nyilvánul meg.[29] A gyermek mint ártatlan, tudatlan lény, az ösztönvilág képviselőjeként jelenik meg, megindít a naivságával vagy megbűnhődik csínyeiért. A bűvésztémák a primitív csodálkozás, az érzelmesség kifejezésére valók, melyek a kispolgári néző számára ismét a humor és az önérzet forrásai.[30] Idesorolhatók a vándorok elbeszélését, a vak zenész és hallgatóit ábrázoló szentimentális képek is.[31] Ezeknek a szereplői mindig két, világosan elkülönített részre — a produkciót végző egykedvű vagy komoly alakok csoportjára és a hallgatók naiv, szentimentális sokaságára — oszlanak.[32]

Szinte kivételnek kell tekinteni Waldmüller őszintébb, humánus tartalomra törekvő szentimentalizmusát, vagy Defregger történelmi parasztzsánereit, melyekben a parasztság demokratikus ábrázolására irányuló kísérleteket láthatunk. (Ilyen témák még a földeken dolgozó parasztok, tűz a faluban, melyek egyszer inkább leírójellegűek, máskor hatásvadászóan drámaiak.)

Mindezeket a képeket lényegében a 17. század holland zsánerfestészetéből lehet levezetni. A holland művészethez való kapcsolódás azonban nem szerencsés, nem a hagyomány felhasználásának alkotó módját példázza. Ahelyett, hogy azt a módszert tanulmányozták volna, ahogy a holland kismesterek a valósághoz nyúltak, szabályokat, doktrinákat alkottak belőlük. Gyakorta nem is az eredeti művek példáit követték, hanem azoknak későbbi, egyre szürkébb leszármazottjait, melyek az alapvető félreértést egyre jobban elmélyítették. A 19. századi úgynevezett zsánerfestők a hollandokból elsősorban a kompozíciora, a típusra és a témára vonatkozó tanulságokat szűrték le. A holland zsánerkompozíció asszimmetriáját tovább fokozták nem vették azonban észre, hogy ennek az asszimmetriának, mint Riegl[33] mondja, belső és külső egysége, törvényszerűsége van. Éppen ezért a legtöbb zsánerfestő képe véletlenszerű, dekomponált s a pszihológiai jellemzése mesterkélt.

A pszihológia a 19. század zsánerfestészetében önálló életet él. Nem azt célozza, hogy az alakoknak egymáshoz és a történéshez való kapcsolatát magyarázza. A 19. század sok festőjénél önmagáért van, feladata, hogy a minél «érdekesebb» kifejezéssel elkápráztassa a nézőt. A pszihológiával való túlterhelés problémájához hasonló a 19. században típus fogalmának félreértése. A típus a hollandoknál az olyan alak, melyben az egyén összes tulajdonságának rovására egy-egy jellemző, aktív sajátság dominál. A holland zsánerképek típusfigurája olyan, mint egy messziről nézett ember, akiből a távolság elmossa az apró nüanszokat és a pillanatra jellemző egyetlen mozdulatot, arckifejezést engedi csupán érvényesülni (de ez a benne rejlő jellemző sajátosság mély és teljesértékű kifejtése következtében igaz és való).[34] Ezzel szemben — megté-

vesztve a holland zsánerek gyakran torz és csunya alakjaitól — a 19. századi zsánerfestő összekeverte a típust a karakterrel. Típus helyett különleges, specifikus, nagy fáradsággal kikeresett alakokat ábrázolt. Ezt a félreértést jól megalapozta a szentimentális kispolgári romantika, mely szerette szembeállítani a jót a rosszal, a csunyát a széppel, az öreget a fiatallal, a rendkívülit a köznapival.

Talán még témában különbözött leginkább ez a festészet a hollandokétól — nem bőségében, hanem szűkösségében. A 19. századi kispolgári erkölcsnek kevesebb téma felelhetett meg, mint a 17. század holland közönségének, mely nemrégen rázta le a spanyol igát, s ugyanakkor a katolikus egyház transcendentális szemléletét is. Friedländer rámutatott arra, hogy a 17. század zsánerfestészetében az e világit, a köznapit az segítette elő szabad érvényesülésében, hogy ellentéte volt a túlvilaginak.[35] Friedländer olyan momentumra mutat rá, mely a 19. század zsánerfestészetét megérteni segít. A 19. század zsánerfestője számára valóban a vallás még annyit sem jelent, mint egy 17. századi holland festőnek. Számára a világ megítélésének egyetlen principiuma a polgári erkölcs és konvenció. A polgárt nem érdekli már az egész világ (mint a 17. századi holland elődjét) — hanem csak az, ami az ő erkölcse szerint jó és rossz. Másképpen: azt szereti, ami létének mozdulatlanságát nem zavarja, s azt gyűlöli, amely azt megváltoztatni igyekszik. (Ilyen a házasságon kívül született gyerek éppúgy, mint az engedetlen kamasz, a tolvaj kisfiú, az apával szembehelyezkedő családtag stb.[36]) Ennélfogva az egyéni megfigyelés a polgári zsánerfestő számára felesleges, legfeljebb az érdekes karakterek felkutatása a feladata: a téma adva van, a világnézet is, a konfliktus is, a szituáció is előre megszabott és a kimenetel is félreérthetetlenül folyik belőlük: kispolgári optimizmus, az erény és a konvenció diadala. Ezért nevezzük ezeket a képeket anekdotikus képeknek, mert hisz a festmény nem jelenít meg, nem egyéni tapasztalaton alapul, nem jut el a kimunkált általánosításig, fantáziájának és kezdeményező készségének nem nyílik tér. A rossz fiúról vagy a házasságtörő nőről szóló mesét mindenki ismeri, csak ismét meg kell festeni, a tartalom szempontjából úgyszólván lényegtelen változtatásokat lehet csak eszközölni (pl. érdekességét fokozni).

Ezekután nem csoda, ha még a művesség területén sem excellálnak ezek a képek. A közvetlen életszemlélet, az újrateremtés, a korra jellemző dolgok megfigyelése és visszatükrözése helyett itt a szkéma, a tartalom és a kivitelezés szkémája — adva van, s ami új megfigyelést jelentene egy-egy érdekes karakter, azt is rögtön transzponálják, régiesítik. A művességi maradisághoz hozzájárul a restaurátor-tudomány akkori fejletlensége is. Még nem fedezték fel, hogy a raktárakban, fűtött szobákban őrzött képek megsötétednek, elsárgulnak, belepi őket a korom, firniszükbe beleragad a por — nem számítva a nagytakarításokkor elkövetett «felfrissítéseket». Ezeket a régi elfakult képeket utánozták, ahelyett hogy a valóságra ügyeltek volna.[37] Csak annyit — sőt még annyit sem mertek észrevenni a természetből, amennyit a régi képek elsárgult lakkrétege sejtetni engedett. A mesterségről vallott nézeteik kialakításánál bizonnyal szerepet kapott a művészeti régiség-fogalom is: a régi kép önmagában való érték, a történelmi patina az egyszerű polgár előtt értékesebbé teszi a tárgyat, tehát a 19. századi festők is régi képeket akartak festeni.

Nyilvánvaló, hogy ezen az úton az európai festészetnek ez az iránya nem juthatott el társadalmi szerepének betöltéséhez. Nem tudta kifejezni korát, állást foglalni, a társadalom bonyolult mozgásában részt venni. Ahhoz, hogy ez megtörténjék, a művészet életeleméből, a valóságból kellett kiindulni,

azt kellett felfedezni, minden elfogultság nélkül. Ezt a helyes tendenciát nyugaton a franciák — Courbet, Millet, Daumier művészete — képviselték, de előzményeit a romantika legnagyobb mesterénél, Delacroix munkásságában kereshetjük. A romantika bonyolult szövevényét nem feladata még érinteni sem e tanulmánynak, csupán abból a szempontból vizsgálja azt, mennyiben járult hozzá az életkép újjászületéséhez.[38] Két fontos területen találkozik az új (kritikai realista) zsánerfestészet a romantikával. Az egyik: az egyéniség, közelebbről a személyiség újból való felfedezése. Delacroix arcképei a festészet új stációját jelentik: az akadémikus, az absztrahált ideálképpel szemben az egyéniséget, ennek bonyolult belső életét fejezi ki. Ez a törekvés segítséget nyújt a zsánerképnek, hogy elszakadjon a modorosságtól, s a megfigyelés vezetésével az emberábrázolásnak új tartalmat adjon. Példája nyomán a haladó zsánerképeken az ember már nem valamely elabsztrahált idea hordozója, hanem az ábrázolás legfőbb tárgya, ismét az ember embervolta érdekli a művészt. Ez a fejlődéstörténeti érdeme, egyéb művészettörténeti sajátosságait nem érintve Delacroixnak, aki A nép a barrikádon című képen is a mindennap embereit, munkásokat, polgárokat ábrázolja a maguk egyéni valóságában (szemben a kispolgári történelmi festmény sematizálásával). Delacroix megmutatta, hogy a jelenkorról is lehet történelmi képet festeni s ezzel egybevonta a zsáner és a történelmi kép határait.

Delacroix eredményei elsősorban Courbet arcképein élnek tovább,[39] de némely kompozícióján is kimutathatók (pl. Hazatérés az egyházkerületi ülésről. [40]) A romantika másik nagy tanulsága a megjelenítés egyfajta pátosza, ünnepélyessége, mellyel az ábrázolt jelenetet rendkívülinek, soha vissza nem térőnek fogja fel: hangulatokat ébreszt bennünk, melyeknek hatása alatt a jelenetben el kell mélyülnünk; az egyszerű mese felfogása, a gondtalan tudomásvétel helyett bele kell helyeznünk magunkat a történésbe, nem csupán a témát, de a kifejezés módját, a fényárnyékot, a színeket is át kell élnünk, különben a művész intencióit csak töredékesen foghatjuk fel. (Pl. Delacroix Oroszlánvadászat). Delacroix műveiből a realista zsánerfestők a kifejezés hatásosságára, hangulatosságára, élményszerűségére vonatkozó tanulságot szűrhették le. Csak Daumier a Forradalmi nép vagy Mosónő című képeire kell gondolnunk, hogy világosan lássuk a romantika előremutató eredményeit: a kispolgári zsánerfestészettel szemben itt — az alkotó művészt megindító eszmét szemléltetni képes — egyéniségek, való emberek jelennek meg, akiket Daumier kiemel mindennapi létükből és felmagasztosítja őket. Millet a hangulati elem gazdagításának segítségével teszi emelkedett jelenetté a mindennap megismétlődő eseményeit. Angelusának alakjait nemcsak a témában való azonosulás teszi igazzá, de az is, hogy a festmény minden egyes részét a főmondanivaló szolgálatába állítja, eltűnik tehát a kispolgári zsánerképen túltengő sok apróság, feleslegesség. Témáját a legkevesebb eszközzel, tárggyal, alakkal fejezi ki: nem a parasztot látja alakjaiban, hanem két meghatározott parasztot. — Egyéniségeket ábrázol mindenkor látható, szüntelenül ismétlődő állapotban, de nem az esetlegességet, hanem a többi paraszttal közös vonásokat hangsúlyozza bennük. Bonyolultabb a helyzet Courbet-vel, aki Kőtörők (4. kép) című képén Millet munkásábrázolásaival rokon, a különbség azonban — szkematikusan megfogalmazva — hogy Courbet a portrészerűen ábrázolt két dolgozó embert — egyéni létüket megtartva — jelképpé fejleszti. Nem annyira az egyéniség érdekel elsősorban, hanem a munkamozdulat sivár monotonitása, melyet Courbet ellentétbe állított a derűs tájjal. Courbet következő nagy lépése azonban már a csoportkép, a portrészerűség birodalmába vezet. Itt tér el Courbet a korábbi

munka ábrázolásaitól[41] és a közép- és keleteurópai kritikai realizmus további útjától. Főműveiben, az Ornansi temetés-ben (vagy az Atelier-ben, nem a régi értelemben vett zsánerszerűség, azaz a mozdulat, a cselekvés ábrázolása érdekli, hanem egy meghatározott szituációban megjelenő egyéniségek magatartása. Az Ornansi temetés sorsdöntő az európai festészet további alakulásában, mert többé nem a *mi* érdekli a nézőt, hanem a *kik*? Tehát elsősorban az a fontos, hogy jellegzetes emberek egyénisége miként nyilvánul meg valamilyen alkalomkor, amely lehetőleg minél megszokottabb legyen, mert annál jobban megmutatja a polgári tradiciók tartalmatlanságát. Az Ornansi temetés (csak úgy, mint az Atelier, vagy a Lányok a Szajnaparton) nem zsánerkép a szó klasszikus értelmében, hanem csoportkép, leginkább Frans Hals ilyennemű alkotásaira emlékeztető módon.

Courbet esetében — de említhetnők Manet-t, Van Gogh-ot, Corot-t, Daumiert és Millet-t is — a «zsáner fogalma» problematikussá lesz,[42] hogy helyet adjon a század utolsó harmadában kialakult felfogásnak. Ekkor Nyugat-Európában már elsősorban a személyiségek ábrázolásairól van szó, akik még nem egyszer zsánerszerű kompozíció formájában jelennek meg. (Manet: Reggeli, Renoir: Csónakosok.) Ezeknek a képeknek nincs történésük, mert a figurális festésnek a 19. század végén Nyugat-Európában már nem a zsáner a fő műfaja, hanem a portré és a csoportkép, amely mellőzi az emberek mindennapi, jellemző cselekedeteinek ábrázolását. A portrészerű megjelenítés mellett a festőket ismét a klasszikus reneszansz értelemben vett kompozíciók érdeklik. (Pl.: Marées, Puvis de Chavannes.) A festésmód még realista, sőt új eredményeket is hoz, de a mondanivaló már többé nem társadalmi: különösen feltűnő ez, ha, mint Renoir vagy Ferenczy Károly esetében, jól kimutatható, az életképi felfogásból való kiindulás.[43] Velük a nyugat- és középeurópai festészetben (nem számítva a műkereskedelmi céllal festett zsánereket) megszűnt a festészet egyik leghatásosabb, a tömegekhez lenyűgöző erővel szóló műfaja, amely pedig a társadalmi harcok idején jó segítséget nyújtott az elnyomott osztályoknak. További fejtegetést igényel az orosz festészet akkori helyzete, mely a nyugateurópai fejlődéssel ellentétes; az orosz festészet tovább megy a társadalmi problémák következetes feltárásában. Éppen ezért bővebb tárgyalása e tanulmány keretében nem fér el, azon túlnőne.[44]

III.

A 19. század zsánerfestészet említett két iránya között áll — az első elhalása és a második virágzása idején fellépő — Munkácsy Mihály művészete. A magyar művészettörténetnek eddig nem sikerült megállapítania Munkácsy helyét az európai fejlődésben. Művészettörténészeink azonban azt már megfogalmazták, hogy Munkácsy művészetének egyik fontos alapköve a kispolgári zsáner, közelebbről Knaus festészete, illetve a düsseldorfi iskola.[45] Ennek a ténynek a felismerése egyesekben a sajnálat, másokban a sértettség érzését keltette fel. Azok, akik a művészet fejlődését a francia művészetből leszűrt mértékkel vizsgálták, felrótták Munkácsynak, hogy fázisokkal elmaradt a francia fejlődéstől.[46] Nem egy szerző szemére hányta Munkácsynak, hogy bár látta Courbet műveit, mégsem festette meg a magyar Ornansi temetést és Munkácsy Műterme nem ér fel Courbet Atelier-jának nagyszabású formavilágával.[47] (Azt azonban elfelejtették megvizsgálni, hogy a Kőtörők és a Köpülő asszony a környezeti különbségek ellenére is mennyire rokonok egymással.) A másik vélemény, melynek Lázár Béla adott hangot,[48] abból a tételből indult

ki, hogy magyar festő német festőtől nem tanulhat, nem is szólva arról a kvalitásbeli különbségről, ami Knaus és Munkácsy között fennáll. Való igaz, hogy Knaus és Munkácsy olyan két különböző fogalom, mintha azt mondanók, hogy Meisonnier és Manet. A kvalitásbeli különbség azonban nem zárja ki azt, hogy Munkácsy tanult légyen Knaustól. Hogy mit tanult, ezt a magyar művészettörténeti irodalom lényegében helyesen sorolja fel.[49] Ennek bizonyítékául elég összevetni Munkácsynak és Knausnak ugyanazon modellről festett egy-egy képét.[50] Azt azonban nem lehet kétségbe vonni, hogy Knaus kezdetben milyen sokat nyújtott Munkácsynak. Knaus szerepe elsősorban az volt, hogy a zsánerfestés tradicióját közvetítette Munkácsy felé. (Lázár Béla azonban ezt nem tette vizsgálat tárgyává.) Lázár Munkácsy iránti elfogultságból azt bizonygatta, hogy egy ilyen művész nem is lehet másnak a tanítványa, mint a nagy Courbeté. Holott ha már más nagy mester hatását akarta minden áron kimutatni éppen Munkácsy levelei alapján felfedezhette volna, hogy Milletnek mennyi szerepe volt Munkácsy alakos tájképeinek,[51] vagy Rőzsehordó asszonyának megfogalmazásában, még ha nyelvezetük nem is teljesen azonos.

A Knaus vagy Courbet vita mélyén kultúrpolitikai, művészetideológiai kérdések lappanganak, melyeknek részletes kifejtése a magyar művészettörténeti irodalom igen érdekes problémáira vezethet.

A legújabb Munkácsy irodalom már nem utasítja el a Knaus-hatást. Nem kétséges előtte Courbet példaadása sem, de túljutott ezen a problémán s a nagy magyar realista művészetének alakulásáról Rembrandt befolyását is kiderítette.

Munkácsy művészete — s talán legnagyobb mértékben a Tépéscsinálók — egyesíti azt a két 19. századi művészi törekvést, melyet Knaus és Courbet neve jelent. (Ebből a szempontból vizsgálva az Éjjeli csavargók a Tépéscsinálók társa.) [52] Amiben a Tépéscsinálók a Knaus-féle zsánerképpel rokon, az abban fogalmazható meg leginkább, hogy irodalmian kifejthető története van, az emberek aktívan részt vesznek a cselekvésben, sőt kettős cselekvésben: tépést csinálnak, s ugyanakkor figyelnek egy elbeszélőre is. A cselekvés kettőssége ebben az esetben igen fontos és ezt a tényt maga Munkácsy állapította meg a festmény tárgyáról szóló levélben: «...a tárgya szerepel az 1848-diki évben a magyar forradalomból. Címe lesz: «Hon maradtak» tudniillik asszonyok, gyermekek, sebesültek stb., tépést csinálnak a sebesültek számára s egy sebesült beszéli a hadjáratbeli élményeit.»[53]

Nem érintve most a kettős mondanivaló (téma) problémáját, először azt kell megvizsgálnunk, hogy a témát illetőleg miért a konvencionális kispolgári zsánerképpel rokon ez a festmény. Erre talán legjobban egy analógia adja meg a választ: D. Wilkie: Vak hegedűsével (13. kép) való összevetés. Wilkie műve elrendezésében, a nyomorék előadó és az érzelmes hallgatóság tekintetében mintegy előképe Munkácsy képének. Maga az asztal körül ülő, cselekvő emberek gondolata először a holland zsánerképfestészetben került kimunkálásra, (Brouwer stb.) Innen van Wilkie kompozíciója is, de felbukkan elég gyakran ez a megoldás a düsseldorfi zsánerfestészetben is.[54]

Amíg azonban Wilkie kompozíciója véletlenszerű, a düsseldorfiaké pedig, akár a holland zsánerképeké, általánosított, messziről nézett szituációt mutat be (evés, ivás stb., tehát a mindennapi élet kisszerű, hétköznapi eseményeit), addig Munkácsy nagyigényű mondanivalóra tört: egy történelmi esemény számba menő jelenetet ábrázol, melynek tárgya, ha gyakori volt is, csak másfél éven belül ismétlődhetett meg. Tehát a tradicionális zsánerkép adottságain belül — azt kiszélesítve és átalakítva — Munkácsy a népi tárgyú zsánerből

történelmi képet alkotott. Maga Munkácsy is így gondolta, bizonyítja ezt a fent idézett levél. Ebben az esetben a történelmi kép új formájáról van szó, arról, amit a közép- és keleteurópai népek alakítottak ki: egy olyan ábrázolásról, melynek hőse maga a nép. (Pl. Repin, Szurikov.[55]) Munkácsy is, midőn a népet, a hon maradtakat ábrázolja és az 1848-as eseményeket forradalomnak és nem a szokásos módon szabadságharcnak nevezi (ami itt kevesebbet jelentene), népi tárgyú történelmi festményre gondolt. Ez nem is meglepő, ha emlékezetünkbe idézzük pályakezdetének törekvéseit és olyan, a szabadságharccal foglalkozó képeit, mint az Isaszegi csatatért,[56] az Újoncozást — nem is beszélve azokról a képekről, melyeket mintegy előképül tekinthetünk a Tépéscsinálókhoz: a fiatalkori Levélolvasás és a Felolvasás.[57]

A Tépéscsinálók azt mutatja be, hogyan segít a nép a harcolóknak, hogyan részese a forradalomnak. Fentiek alapján tehát a Tépéscsinálók tartalmát újból meg kell fogalmazni: nem arról van szó — mint eddig írták — hogy egy betévedt sebesült haditörténeteket mond el, miközben a hallgatók tépést készítenek. Ha ez így volna, akkor Munkácsy nem jutott volna túl a tradicionális megoldáson. Éppen a részvevők nagy száma, sokfélesége, a hallgatás és a munka közötti megosztott figyelem váltakozó aránya bizonyítják, hogy itt a Munkácsy-levélből kiolvasott magyarázat a helyes s az elbeszélő ugyan egyik fontos alakja, cselekvése egyik középponti eseménye a képnek — de nem az egyetlen. Ha nem így volna, akkor Munkácsy nem ábrázolná az igénytelen munkafolyamat annyi fázisát, és nem helyezte volna el az elbeszélővel szinte szimmetrikusan az előtérben ülő fiatal nőt (kisasszonyt), aki mint a hallgatás motívuma kiegyensúlyozza az elbeszélés motivumát.

Nem kevésbbé figyelemreméltó azonban a többi résztvevő alakja és jelleme is. Kétségtelen, hogy a figurák egy része, pl. a két főalak közti csodálkozó asszony vagy a jobboldali háttérben állához kapó nő konvencionális jellegű s a Siralomház figuráival és ezentúl Knaus alakjaival, megoldás és felfogás tekintetében egyező. A figurák túlnyomó többsége azonban nem csupán az egyik cselekmény — az elbeszélés — visszatükrözése (mint a hallgatás, a figyelés egy tipikus állapotának megragadása) miatt szerepel a képen, nem zsánerstaffázsok, hanem eleven hús és vér egyéniségek, akiknek a figyelés, a munkálkodás csak egy részük, de a pillanatnyi állapoton túl egész lényük, jellemük is megismerhető. Ilyenek például a jobbszélen gyermekét dajkáló anya, vagy az előtte lévő, kissé a néző felé forduló, bőrmellényes öregasszony, a kis púpos vagy a háttér baloldalán álló öreg. Munkácsy emberábrázoló készségének egyik legragyogóbb megnyilvánulása a Tépéscsinálók kisasszonyának alakja. Nemcsak egyéniségét jellemezte kiválóan a mester, de azt a bonyolult állapotot is, amit az úri kisasszonynak a parasztházban való megjelenése idéz elő. Látszólag a többiek ügyet sem vetnek rá, hiszen az elbeszélés izgalma minden mást elfeledtet — de a kisasszony izolált helyzete arra utal, hogy rövid idővel ezelőtt még feszültséget okozott a fiatal nő jelenléte. Ezt az elfogódottságot a kisasszony alakján jól észrevehetjük, neveltetése, a beléidegzett viselkedési szabályok megtiltják neki, hogy szabadon engedje át figyelmét a hallgatásnak, hogy alávesse értelmét egy egyszerű ember gondolatainak. Mindehhez hozzájárul a festés szinte szfumátos módja, a bonyolult térábrázolás — melyet alább részletesen fogunk elemezni. — Így vizsgálva a festményt világossá válik: hogy a kiindulás kétségtelenül a Düsseldorfban megtanult tradicionális zsánerforma, de a téma mélyére való hatolás s annak sokrétű megoldása következtében túlmegy ezen. Ezt a kiinduló pontot tagadni annyit jelentene, mint Munkácsyt megfosztani egyik jellegzetes és nem éppen megvetendő

sajátosságától, azaz nem ismerni el azt az érdemét, hogy a 19. században biztos kézzel tudta folytatni és tovább fejleszteni a tradiciót.

Azzal, hogy Munkácsy képén többségükben teljes emberek, egyének szerepelnek, lényegében meghatároztuk azt az egyik fő sajátosságát, ami a Courbet nevéhez kapcsolódó irányhoz köti. Munkácsy egyik erőssége tehát abban van, hogy a tradicionális szituációt nem konvencionális értelemben vett alakokkal telíti meg. Mindegyik egy-egy emlék vagy megfigyelés eredménye. (Tudjuk, hogy a Siralomház sikere után Munkácsy hazautazott, hogy új képéhez, a Tépéscsinálókhoz élményeket gyűjtsön.)[58]

A Courbet-vel való kapcsolat fejtegetésénél elsősorban azt kell kiemelni, hogy Munkácsy is éppúgy körképet ad a magyar faluról, egy meghatározott időben, mint Courbet a magáéról. Az egyéni, ugyanakkor tipikus alakok bő felsorakoztatása egy nagyszabású, kizárólag emberekkel való korjellemzés érdekében történik, ez közös mindkettőjükben — de ez az, ami el is választja őket. Courbet, hogy polgártársait jellemezze, már nem tud az 1850-es évek Franciaországában más eseményt találni, mint egy temetést, melyben a kispolgári, a forradalom teljes véghezviteléhez nem jutott társadalmat a kritika fegyverével boncolás alá veti. (Kézenfekvő itt az összehasonlítás Flaubert Bovarynéjával). Ugyanakkor Munkácsynak hazája egy nagy eseménye, az 1848-as forradalom (mely megszakadása ellenére is ott parázslik a szívekben), arra ad alkalmat, hogy nem a kritika, hanem az igenlés, az együttérzés művészi álláspontját fejtse ki. Ennélfogva míg Courbet-nál — mivel nincs, ami összetartsa a társadalmat — minden egyes személy fokozottan egyénítve csoportképszerűen jelenik meg, ugyanakkor Munkácsynál — bár célja, hogy egyéniségeket is mutasson be — az alakokat egy összefoglaló gondolat hatja át: a hazafias érzés. Az állapot tartósságának kifejtése segíti őt ahhoz, hogy kompozícióját a festés eszközeivel — színnel, megvilágítással — jobban tömörítse, mint ezt Courbet Ornansi temetésén, vagy Munkácsy a Siralomháznál tehette.

A tartalom kompozíciót meghatározó jelentősége akkor lesz egészen világos, ha mindkét mű — az Ornansi temetés és a Tépéscsinálók — őséhez, Frans Hals csoportképeihez nyúlnak vissza. Courbet művészetét a Le Nain testvérek festményei mellett elsősorban Hals hatása alakította. A Le Nain testvérek művészetének felfedezése, mint ismeretes, a Courbet-kör jelentős eredménye.[59] Courbet-nek a Le Nainek iránti érdeklődését az idézte elő, hogy az ő művészetükben fedezte fel azt a plasztikus elemet, melynek fontosságát már korábban is hirdette. A plasztikus elem ebben az esetben annyit jelent, mint körülhatárolt alak, amely reliefszerű megjelenésében egyedi, minden mástól különböző. Ez a felfogás természetesen ellentétes a zsánerkép 17. századi holland megoldásával, mert amíg a Le Nainek képein az alakok egyénítve, nyugalmas létükben jelennek meg (s a kép atmoszférája tartózkodó, az alakok plasztikusságát nem zavaró), addig a holland zsánerképen a mozgalmas, érdekes szituáció dominál, melynek az alakok alá vannak vetve, nem egyéniségük egésze áll a középpontban, hanem a szituációt magyarázó jellegzetességeik. Éppen ezért a holland képeken az atmoszféra, az összefoglaló tónus erőteljesebben érvényre jut, mint a Le Nain-ek plasztikus tagoltságú képein, ahol az egész és a rész arányos összhangja domborodik ki. Ugyancsak a plasztikusság és a festőiség problémáit tanulmányozta Courbet a déli festészet olyan nagyságainak műveiben, mint Velazquez, Caravaggio. Ezek a művészek, még ha történést is ábrázolnak, (mint pl. Velazquez a Szövőnőkön), sohasem zsánerszerűek, az északi festészet értelmében. A lét, az állapot érzékeltetése, az egyéniség plasztikus szemléltetése, az elrendezés tektonikussága uralkodó princi-

piumok a déli realisták alkotásaiban. Ezért az északi zsánerfestők jellegzetességei, a rendkívüli mozgalmasság, a véletlenszerűnek ható pillanatnyi helyzet, az egyes tulajdonság erőteljes kihangsúlyozását célzó tipizálás, a hangulat köznapias, közvetlen megragadása nem található meg olyan nyilvánvalóan a déliek és nagy rokonuk — Rembrandt — festményeiben. Ez az ünnepélyes, tektonikus felfogás, a szélesebb festőiség mint örökség tovább él Courbet műveiben, elsősorban az Ornansi temetésben, a Kőtörőkben és más hasonló alkotásaiban. (Ugyanakkor Munkácsynál a déli festészetnek csak elenyésző hatását fedezhetjük fel, ezt is inkább Courbet közvetítette.)

Nyilvánvaló, hogy Courbet-hoz az ilyen irányú művészettörténeti érdeklődés következtében a holland festők közül Frans Hals állt legközelebb. Elsősorban Hals lövészképei azok, melyek Courbet számára a tanulságok kimeríthetetlen tárházát nyújtják. Halsnál lényegében az a probléma, hogy embereket kell ábrázolni, akiket a vásznon való megjelenésükön (és a céhbeli egybetartozáson) kívül — semmi sem kapcsol össze: megjelenítésük reprezentatív követelménye kizárja a cselekményt, mely az alakokat zártabban összekapcsolhatná.

Hals — a holland csoportportré reprezentatív irányának megfelelően — csupán a külső egység megteremtésének célkitűzésével fogott munkájához. Az alakok természetes tartásának és megjelenésének biztosítása mellett a csoportosítás ritmikus-lineáris módszerét fejlesztette ki — illetve ennek feloldására az előtérben elhelyezett egyes alakokkal a felsorakoztatás egységes vonalát megtörte, tagoló súlypontokat képzett, így a kompozíció szélességi, mélységi ritmusát is biztosítani tudta. Alakjai — Courbet szóhasználata értelmében — plasztikusabban jelennek meg, mint Rembrandt figurái, ahol éppen az egység érdekében a tónusfestés, az árnyékhatás bonyolult rendszere, az alak és az atmoszféra problémája fokozott jelentőséget nyer. Az Ornansi temetés szereplőinek ritmikus, fektetett S formában egymás mellé komponált fejei megjelenésükben, megoldásukban tehát Halsra vezethetők vissza: Hals első periódusa mintegy bátorította Courbet-t ilyen irányú elképzeléseinek keresztülvitelében.[60]

Más a helyzet Munkácsyval, akinek munkásságára ebben az időben — hollandiai utazása következtében[61] — Hals szintén nagy hatást gyakorolt (melyet később Rembrandt erősödő befolyása szorított ki). Hals fehérei, tartalmas feketéi bizonyosan mély benyomást keltettek Munkácsyban, de számára nem a lövészképek korszaka jelentette a döntő hatást, A Tépéscsinálók esetében különösen szembetűnő Halsnak a Szent Erzsébet kórház előljáróit ábrázoló csoportképének (9. kép) példája, mely csoportfűzésében, térelhelyezésében, a kettős cselekmény Munkácsyt is foglalkoztató problémáját veti fel. A probléma megértéséhez Riegl nagyszerű képelemzése kitűnő vezérfonalat ad.[62] Riegl világosan feltárja a képnek azokat a sajátosságait, melyek megragadhatták Munkácsy figyelmét is. Bizonyosságnak kell elfogadnunk — éppen a nagy felfogásbeli rokonság következtében — hogy itt nem véletlen egyezésről van szó: hanem Munkácsynak a Tépéscsinálók elkészülte előtt Paál László társaságában megtett hollandiai utazása alkalmával, Hals képét okvetlenül látnia kellett. Ugyancsak fel kell vetnünk, hogy a hollandiai utazást követő angliai tartózkodás ismertette meg Munkácsyt Wilkie művészetével, akinek már említett Vak hegedűse bizonnyal komoly szerephez jutott a Tépéscsinálók megfogalmazásában.

Hals utóbbi festménye a korábbi csoportképektől szerkezetének belső szilárdságában, térérzékeltetésének biztonságában és az öt szereplő elrendezésének tökéletes egyensúlyában tér el. A csoportképnek Hals eseményszerű jelleg-

zetességet tud adni, amely a három beszélő, valamint az asztal külső oldalán elhelyezett hallgató és a kép jobboldalán ábrázolt várakozó személy mesteri szereposztásában nyilvánul meg. Az öt ember mindegyike a kép fontos tartalmi és kompozíciós eleme, közülük egynek a hiánya is megszüntetné a feszültséget és az egyensúlyt, melyet Hals a pszihológiai jellemzés ritka festői alkalmazásával ért el. Így tudja megvalósítani, hogy a kétféle folyamat — a beszélők és a figyelők motívuma — egyensúlyba kerül, ami az alakok közti kapcsolat áramát kiapadhatatlanná teszi. A képsíkkal párhuzamos mozgást a mélységbe irányuló mozgással, a három térrétegbe helyezett alakok segítségével ellensúlyozza, s ezáltal fokozza az alakok plasztikus megjelenését; tömegük jóleső szélességével az egész kép a téri mélység éreztetésének biztonságát erősíti meg. Mindehhez hozzájárul a háttér puha, sejtelmes tónusa, melyből a gallérok és a kesztyűk fehérei villannak ki, hangsúlyozva a kezek mesterien változatos mozgását, végső fokon az egész festmény kifejezőerejét. A lövészképek vízszintes S alakban egybekapcsolt kompozícióját itt a háromszögű kompozíciós forma váltja fel, melynek a belső rendező pontjánál elhelyezett (az előtérben ülő) alak új hangsúlyt ad és nyugalmas, majdnem vízszintes irányba viszi tovább a tekintetet.[63]

Ugyanezek az elvek jellemzik a Tépéscsinálókat is. A beszélő sebesült, a mögötte álló, csodálkozó asszony — aki a képből kinézve, a szemlélővel keresi a kapcsolatot (ennek előképe Rembrandt dr. Tulp anatomiája)[64] — a kis púpos, a háromszög egy-egy pontja, utóbbi mellett hangsúlyosan emelkedik ki az asztal innenső oldalára helyezett figyelő leány alakja. Vele Munkácsy feloldotta a háromszögű elrendezés zártságát (s szinte a kép középponti tengelyévé képezi, így is hangsúlyozva a figyelést, a kép egyik mozzanatát) hogy azután szabad, horizontális irányú kiterjedést engedjen az asztal körül elhelyezett változatos alakoknak. Ezek az alakok Hals komponálási modorában, egymáshoz való közelségben jelennek meg, összefüggő kontúrt alkotnak, úgy elrendezve, hogy két elől ülő között egy hátul ülő helyezkedik el. A kompozíciót Munkácsy a gyermekét ringató anya alakjával zárja le, aki kifejező erejében, viszonylagosan csendes szemlélődő komolyságában közeli rokona Hals jobbszélső, képlezáró alakjának. Munkácsy nagy festői ereje azonban ott nyilvánul meg és viszi tovább a téma megszabta felfogásban a kompozíciót, ahol eltér a Hals-féle ritmikus, párhuzamos elrendezéstől: a baloldali háromszögű kompozíciónál kisebb és kevésbbé hangsúlyos csoportosításban a jobboldalon három asszonyt helyez el. A nézőhöz közellévő, látszólag semmire sem ügyelő dolgozó asszonyt kissé felénk fordítja — aki mintegy tükörképe lesz így az elbeszélőnek — mögötte a harmadik képsíkban egy döbbent, elgyötört fejet helyez el, tőle jobbra egy zokogó vöröshajú nőt. Három igen csendes és bensőséges állapot kerül így egymás mellé — mindegyik a külső mozgalmasság mellőzésével, csak az arckifejezésével hat. A fokozásnak olyan rendkívüli méretét éri el itt Munkácsy, amely nemcsak az ő művészetében egyedülálló, hanem az újabbkori európai festészetben is. Ezzel a közbeiktatott motívummal Munkácsy aktívvá teszi a hallgatást (ismét egyensúlyozó eszköz az elbeszélő motívum túlsúlya ellen) s így fokozza a kép egységét. Mindezt megvilágítással és a kolorittal mélyíti el. A megvilágítás egyöntetű, bensőséges, a fényforrás — a jobb háttérben lévő ajtó — olyan távoli, hogy nem lehet szó a vetett árnyékokról, mint Hals képén — (ebben a Tépéscsinálók alkotója kétségtelenül egy igen hatásos kifejező eszközről mondott le), de ezt a hiányt pótolja és elfeledteti az atmoszféra telítettsége, olvadó lágysága, amely mint valami élő elem, körüllengi az alakokat, meghitté varázsolja a szobát és elősegíti a kompozíció zártságát. A vetett

árnyékok elmaradása alkalmat ad Munkácsynak, hogy másik erényét, a kolorit kifejezőképességét is szabadon kibontsa. A fehér foltok, melyek a Hals-képen olyan magával ragadó ritmussal csengenek, itt véletlenszerűbbek, nem tagolja és emeli ki őket a vetett árnyék.[65] Ugyanígy a kezek beszédes egymásbakapcsolódása is hiányzik, a kezek elhelyezése esetlegesebb — ebben a holland nagymester természetesen sokkal tudatosabb és biztosabb Munkácsynál. A Tépéscsinálókon a fehérek nem dominálnak annyira, mint Hals képén, nem logikai, rendező, dekoratív hatásuk van, hanem a mélytüzű barnásvörösek, szürkészöldek között megvillanva hangulatformáló elemmé válnak, és csak másodsorban tagoló, rendező eszközök. A Hals fehéreinek ritmusa világossá, értelemszerűvé teszik a képet, kihangsúlyozzák a fejeket, elősegítik az egyénítést. Munkácsynál ezen a téren fordított a probléma: az egyéniségeket kell összekapcsolni, a szétválasztás helyett a kollektív érzést, a nép forradalmi egységét kell szemléltetnie. Ezért a Tépéscsinálóknál a tónus a színeknél is fontosabb szerepet kap: ünnepélyessé, testvériesen meghitté és emelkedetté kell tennie az ábrázolást, bemutatni, hogy ezek az egyszerű, az életben elfásult emberek most nem kis ügyes-bajos dolgaikkal foglalkoznak, hanem a maguk csendes, minden patetikától mentes módján aktív részesei a népi forradalomnak, azaz saját ügyük intézői, előbbrevivői. Ezt a csendességében is fojtott, izgalomtól terhes hangulatot — ahol a nép önnagyságának alig tudatos érzékelése a rémülettel, a tettrekészséggel, a harcolókért való aggodalom szorongó állapotával vegyül egybe — kellett a színkompozíciónak kifejezni, mély basszusként aláhúzni; innen ered a Tépéscsinálók rendkívül bonyolult, közel sem egytónusú színvilága. Az a kritikus, aki nem tartalmi oldalról vizsgálja ezt a problémát, arra a megoldásra juthat, hogy Munkácsy képe, éppen mert nélkülözi Hals világosságát, dekoratív szilárdságát, nem is említhető még analógiaképpen sem egy világhírű mester főműve mellett. Ez a nézet azonban merőben szkematikus és formalisztikus lenne. Éppen ez bizonyítaná, hogy Munkácsy képét tartalmi vonatkozásainak kifejtése nélkül vizsgálni, bizonyos fokig elmarasztaló ítéletet szülhet. [Így jöttek létre azok a megjegyzések, melyek Munkácsyt az élőképszerű beállítás miatt vádolták meg. Kétségtelen, ezek nagyrésze jogos, de csak abban az esetben, midőn a tartalmi mélység hiánya miatt Munkácsy kiagyalásokhoz folyamodik (Krisztus Pilátus, Mozart halála stb.) s ilyenkor festői biztonsága többé-kevésbbé cserben hagyja, kompozíciója nélkülözi a belső (tartalmi) és a külső (dekoratív) egységet.]

Mindez a kifogás nem vonatkozhatik a Tépéscsinálókra, melyben, mint fentebb bizonyítottuk, a tartalom és a forma egysége félreérthetetlen.

Courbet és Munkácsy Halssal való kapcsolata tehát elég világosan meg is magyarázza a problémát: Munkácsy, ha saját érzéseit és népe érzéseit akarta kifejezni, nem festhetett az Ornansi temetés modorában. A Tépéscsinálók nagysága és önállósága éppen abban rejlik, hogy a különböző — előbb feltárt — analógiák és indítások ellenére is természetesen fejlődött ki az 1848. évi forradalomból. Egy minden ízében demokratikus kompozíció, mely «hősök», széles, patetikus gesztusok nélkül a forradalmi nép egységét, igazi állapotát, tudatfokának különbözőségét vetíti elénk, de ugyanakkor az érzelem azonosságában szétválaszthatatlanná ötvözi őket. Ez teszi őt — akár tudatos volt, akár sem, népi művésszé. Jogosan alkalmazhatjuk erre a képre Courbet klaszszikus szavait: «Eddigelé nemzeti művészet nem létezett. Franciaország... úgy látszik, vissza akarja állítani elveszett művészete szellemét. Miért? Mert van eszmény, amit fel kell magasztosítani és van szabadság, amit vissza kell állítani.»[66]

A nemzeti eszme kifejezése, a nemzeti szabadság visszaállításáért való harc Munkácsy képének alapvető szándéka. Tehát a Tépéscsinálók egyike a legnagyszerűbb magyar alkotásoknak, melyben népünk tragédiája és nagysága, eszméi és küzdelmei sűrítve, demokratikus kompozícióba kristályosítva tárulnak elénk.

[1] A Tépéscsinálók jelentőségét az elsők között ismerte fel Szinyei Merse Pál, a magyar plein-air festés mestere, aki sokáig bírálta nagy kortársának sötét tónusait. Lázár Béla, Munkácsy Mihály, Emlékek és emlékezések Bp. 1944. c. művében leírta, hogy az 1914-ben rendezett Munkácsy-emlékkiállításon mély benyomást gyakorolt Szinyei Mersére a kép. — A képre vonatkozó igen gazdag irodalmat lásd *Oltványi I.:* A Munkácsy-kiállítás katalógusa. Bp. 1952. 44—45. old. Kitűnő jellemzést ad a képről H. Gute német műtörténész. Gondolatok... Szabad Művészet 1952. 466—468. old.

[2] *Genthon I.:* Az új magyar festészet története, Bp. 1935. 121. old.

[3] A kép népszerűségét öregbítette a Magyar katona a szabadságért c. rendezvényen történt kiállítása (1951), ahol általános közönségsikert aratott. Erre vonatkozólag lásd az idevonatkozó napisajtót. (1951. szept.—okt.)

[4] A Siralomház főfigurájának, az elítélt szerepének értelmezésére vonatkozólag lásd: *Végvári L.* Munkácsy: Emlékei, Bp. é. n., előszavát (10—11. old.) továbbá *Végvári L.:* Munkácsy Mihály album, Bp. 1952. 17—19. old. Érdekes szempontokat nyújt a Szabad Művészet 1952. évfolyamában Bencze László cikke és a nyomán kerekedett Munkácsy-vita.

[5] Castagnary véleményéről lásd: *Lázár B.:* A Munkácsy-kérdés, Bp. 1935. 12—13. old.

[6] Szépművészeti Múzeumban. Szép leírását Farkas Zoltán adta. Munkácsy Mihály, Bp. 1941 31. old.

[7] A Köpülő asszony 1949-ben került vétel útján a múzeumba.
Szinte minden magyar festészettel foglalkozó kiadványban reprodukálták.

[8] Liebermann 1871—72 közt Munkácsy tanítványa volt. Irodalom: *Lázár B.:* A Munkácsy-kérdés, 46—62. old. *Meier Graefe:* Entwickelungsgeschichte der modernen Malerei. II. kiadás.

[9] Hollósy Simont, a modern magyar festészet iskolájának megalapítóját igen sok szál fűzte Munkácsyhoz. Ennek megvizsgálásához a magyar művészettörténészek szinte még hozzá sem fogtak.

[10] Rippl-Rónai József párizsi tartózkodásának kezdetén Munkácsy köréhez tartozott. Később Maillollal való barátsága révén a Pont Aven-i festőcsoporthoz csatlakozott. Részletesebben: *R. R. J.:* Emlékezései Bp. 1911. 9—36. old.

[11] Jelenleg a bostoni múzeumban.

[12] A budapesti Szépművészeti Múzeumban lévő másolat 1878 körül készült, fénykép után, feltehetően tanítványok közreműködésével. Lásd *Oltványi I.:* id. mű. 41—42. old.

[13] A kétalakos változatot (Budapest, Szépművészeti Múzeum) sok magyar művész és műtörténész többre értékeli, mint a sokfigurás kész művet. Ez a vélemény nem csupán abból fakad, hogy a sokalakos változatnak csak a másolata van Budapesten, hanem a mű lényegét is érinti. A kétalakos változat megoldását sokkal telítettebbnek, drámaibbnak tartják. Erre vonatkozólag lásd *Csók I.:* Megemlékezés Munkácsyról. Magyar Művészet. 1925. II. 1. old. — *Rabinovszky M.:* A magyar festészet haladó hagyományai. (A Fővárosi Képtár kiállítása) Szabad Művészet 1950. 194—195. old.

[14] Lásd: *Végvári L.:* Munkácsy Mihály, Bp. 1952. 18—19. old. — Továbbá *Bencze L.:* Munkácsyról és a Munkácsy-kiállításról. 464. old., és az ezt követő vitát a Szabad Művészet 1952. 529—531., u. o. 605—609. old.

[15] *V. V. Sztaszov:* Isszkusztvo XIX. veka. — Moszkva 1951. II. 80., 210. old. — *A. Zamoskin:* Zametki... Isszkusztvo. 1950. jún.—aug. 62—63. old.

[16] A teljes összevetés a jelenlegi magyar művészettörténeti irodalomban nem is lehetséges, mert a jelenleg élő magyar műtörténészek közül senki sem látta a mester Amerikában lévő műveit.

[17] Részletes elemzését adja: *Végvári L.:* Adalékok Munkácsy stílusának alakulásához, Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. Bp. 1952. 81—82. old.

[18] Munkácsy müncheni éveitől kezdve gyakorta készített modelljeiről fényképet. Ezek egy része a Szépművészeti Múzeum adattárában van.

[19] Lásd *Végvári L.:* Adalékok. (id. mű.) 82. old.

[20] A Siralomház történetére vonatkozólag lásd: *Malonyai D.:* Munkácsy Mihály. Bp. 1910. 164—179. old. — *Végváry L.:* Munkácsy Mihály Album, Bp. 1952. 16—19. old. — *Oltványi I:* Munkácsy-emlékkiállítás katalógusa Bp. 1952. 40—42. old.

[21] Lásd általában *Lyka K.:* Magyar nemzeti romantika. Bp. 1947. *Lyka K.:* Művészet és közönség a századvégén. Bp. 1947. — *Lyka K.:* Magyar Művészélet Münchenben, Bp. 1951. — *Végvári L.:* Szolnoki művészet. Bp. 1952.

[22] Részletesen elemzi *Lukács Gy.:* Az újabb német irodalom története Bp. 1946. 11—13. old.

[23] Például Magyarországon Weber Henrik: Pesti polgár olf. 1850 körül Bp. Szépművészeti Múzeum, Györgyi (Giergl) Alajos: A meglepett udvarló. olf. 1861. Bp. Szépművészeti Múzeum — Természetesen egészen más az értelme és jelentősége Daumier vagy Gavarni karikatúráinak, melyeket ez a tanulmány nem kíván érinteni.

[24] Pl. Spitzweg, akinek műveiben az irónia és a megbocsátó szeretet a művész lírájával ötvöződik egybe.

[25] Ez az oka a magyar és a cigánytémák iránti érdeklődésének is. (A Pettenkofen-kör Szolnokon). Ugyanakkor a magyar festők már korán a kisebbségi népek exotikus élete felé fordultak. Pl. Barabás: Román család.

[26] *Pietsch L.:* Knaus, Bielefeld et Leipzig 1896. 4—5. old.

[27] Például. Borsos József: Alamizsna. Knaus: Én várhatok stb.

[28] Főleg a düsseldorfi festészetben gyakoriak ezek a témák, Knaus és Vautier képein.

[29] Knaus középső és utolsó korszakában. Az ő nyomán a magyar festészetben is elterjedt. Pl. Baditz, Peske stb.

[30] Pl. Knaus Taschenspieler c. képe, melyet Munkácsy 1865-ben Bécsben látott és későbbi fejlődésére igen nagy hatással volt.

[31] Pl. Wilkie: Vak hegedűs, melynek szintén számos holland előképe van.

[32] Talán éppen a bűvésztémák részletesebb vizsgálata mutatná meg legjobban, hogy milyen nagy a különbség a 19. század invenciótlan felfogása és a nagy elődök között, akik ezt a tematikát a legigényesebb művészet nyelvén ábrázolták. Pl. H. Bosch: A bűvész (New-York, Metropolitain Múzeum) és Knaus: Taschenspieler című festménye.

[33] *Riegl A.:* Das holländische Gruppenportrait. Wien 1931. 180. old.

[34] *Friedländer:* Essays, 1947, 204—205. old.

[35] *Friedländer:* id. mű. 196. old.

[36] Nem véletlen, hogy ezek a témák a 18. század végén lesznek általánosan elterjedtté. Lásd: Greuze, Baudry stb. művein.

[37] *Lyka K.* Magyar művészélet Münchenben. Bp. 1951.

[38] Szerző előtt világos, hogy a francia művészet nagy realista mestereinek a jelenkort, a mindennapi valóságot ábrázoló festményeire a zsáner fogalma, mellyel általában a kispolgári festészet egyik irányát szokták meghatározni, nem teljesen alkalmazható. A szóhasználat kizárólag a tömörebb kifejezés érdekében történik.

[39] L'homme â la pipe, L'homme â la ceintuire de cuir.

[40] Főleg a patetikumba hajló groteszk elemeivel, a drámai igényű szilhuett hatással.

[41] Pl. a Köszörűs, a Szitálók stb., melyekre általában a Kőtörőkre mondottak szintén érvényesek.

[42] *Friedländer:* id. mű. 276. old.

[43] A probléma igen elmélyült kifejezését lásd *Bernáth A.:* A kompozíció sorsa az újabb festészetben c. tanulmányában, Magyar Művészet 1937. 137—168. old.

[44] Részletes tárgyalását lásd: *Sztaszov:* Az orosz művészet 25 éve. Magyarul Bp. 1953. Továbbá a gazdag szovjet irodalomban.

[45] Lásd: *Genthon:* id. mű. 117—120. old. — *Lyka K.:* Michael von Munkácsy, Wien 1925., ugyanő: Munkácsy Mihály Bp. 1952., *Farkas Z.:* id. mű. *Rózsaffy D.:* Az igazi Munkácsy, Petrovits-emlékkönyv, Bp. 1934. 123—132. old. Legújabban jó bizonyítékát adta a düsseldorfi hatásnak *Ybl E. Vautier és Munkácsy* c. cikkében, Művészettörténeti Értesítő, Bp., 1952, 141—142. old.

[46] *Fülep:* Magyar Művészet Bp. 1923. 129. old., *Péter A.:* A magyar művészet története. Bp. 1930. 120. old. *Rózsaffy D.:* Munkácsy, Gazette des Beaux Arts. 1927. 229—240. old. Nem egységes ebben a kérdésben a francia irodalom sem. *Focillon:* L'art de XIX. siècle, Paris, 1928. — Munkácsy művészetét igen vegyes érzelmekkel fogadja. — Sokkal megértőbben, elismerően foglalkozik Munkácsyval *Louis Réau* (Michel: Histoire de l'art, VIII. 1011. old.), aki Courbet hatását kézenfekvőnek tartja.

[47] Pl. *Fülep:* id. h.

[48] *Lázár:* Courbet et son influence en etranger. Paris, 1910. A fiatal Munkácsy. Bp. 1927., A Munkácsy-kérdés, Bp. 1936., Munkácsy Mihály Emlékek stb. Bp. 1944. Lázár hívta fel először a figyelmet arra, hogy a fiatal Munkácsy 1867-ben látta a párizsi világkiállítást, Münchenből utazott két hétre a francia fővárosba. Minden bizonnyal látta Courbet kiállítását is, ezt azzal bizonyítja, hogy nem sokkal ezután festett képein a francia mester szélesebb előadását követte a fiatal festő. Ezt a hatást elég nehéz ellenőrizni, bár feltehetően már ekkor is megnyilvánult. A német kritika viszont (Meier Graefe, Muther stb.) azt állítja, hogy Munkácsy Leibl hatására fejlődött ki. Ez a vélemény nehezen tartható, hiszen Munkácsy Leibl nagy előretörése idején már Düsseldorfban tartózkodott, ahova 1868 őszén költözött. Mindenesetre az a tény, hogy Munkácsy Münchenből Düsseldorfba és nem Párizsba költözött, azt bizonyítja, hogy Munkácsy ekkor még többre tartotta Knaus művészetét, mint Courbet-ét. A nagy mestert csak később értette meg. Rippl-Rónai idézett munkájából megtudjuk, hogy Munkácsy nagyra tartotta Courbet-t

és az ő birtokában volt a mester Hullám c. képe is. Munkácsy gyűjteményének egyik szép darabja volt Ribot egy festménye is.

[49] *Genthon:* id. mű. 111—120. old. *Farkas Z.:* id. mű.

[50] Erre vonatkozólag *Végvári L.:* Adalékok stb. 1952. 84—88. old. A reprodukcióban közölt képeket Knaus 1870-ben, Munkácsy 1872-ben festette ugyanarról a modellről.

[51] Munkácsy barbizoni tartózkodásáról (1873) lásd: Munkácsy Mihály Válogatott leveleit. Bp. 1952. 78—83. old.

[52] Az Éjjeli csavargóknál Munkácsy a centrális kompozícióra törekedett. Ebben eszméltető szerepe van Rembrandt: Éjjeli őrjáratának. Lásd: *Végvári L.* Adalékok stb.

[53] *Kapossy J.:* Düsseldorfi levelek Munkácsy-tól — Munkácsy-ról. Művészettörténeti Évkönyv, 1952. 158. old.

[54] *Éber L.:* a Petrovits-emlékkönyvről írt kritikájában, (Magyar Művészet, 1934. 282. old.) foglalkozik Rózsaffy cikkével, és az asztal körül való csoportosítás problémájával: «Midőn Munkácsy kompozíciót élesen bírálja és kivált az asztal körül való csoportosítást hibáztatja, nem veszi figyelembe, hogy a kompozíciónak ez a módja Munkácsy kortársainál szinte általános volt és az asztal, mint az elrendezés fő tényezője sűrűn fordul elő például Knausnál, Vautiernál, Uhdenál, Defreggernél és más kortársainál. — És Rózsaffynál egy szót se találunk arról, hogy a lélektani kifejezés mily nagyszerű megkapó intuiciójával múlta felül Munkácsy összes kortársait és emelte az ő korában divatos genrefestést vagy akár történeti genreképet magasabb régiókba.»

[55] *Sztászov:* Az orosz művészet 25 éve. Bp. 1953.

[56] Münchenben festette. Indítékát bizonnyal első pesti pártfogója, Than Mór történeti festő Sebesült honvédjától nyerte. A kép az 1953-ban rendezett Than-emlékkiállítás alkalmából került elő és alkalmat adott az összehasonlításra.

[57] Rajz a Honvédalbumban (1867). A Felolvasásról mint a Tépéscsinálók előzményéről lásd *Felvinczy Takács Z.:* Jegyzetek Munkácsy ifjúkorához, Szépművészeti Múzeum Évkönyve III. köt. 85. old. Továbbá *Malonyay D.:* Munkácsy első festménye, Művészet. 1902. 279—283. old.

[58] *Kapossy* id. mű. 158—166. old.

[59] *Champafleury:* Essai sur la vie et l'oeuvre des Le Nain peintres laonnais, Laon 1850 — Les peintres de la réalité sous Louis XIII; les frères Le Nain, Bruxelles, 1861.

[60] Itt elsősorban Hals u. n. lövészképeire gondolunk.

[61] Munkácsy hollandiai utazásáról lásd: *Farkas Z.:* Paál László levelei, Sz. M. Évkönyv, X. 197. old. — *Lázár B.:* Magyar Művészet II/1. Munkácsy lelke, 17. old. (Munkácsy 1871 telén volt Hollandiában és Angliában.)

[62] *Riegl:* id. mű. 257. old. skör.

[63] *Riegl:* id. mű. 267. old.

[64] Rembrandt: Tulp anatomiájára Paál hívta fel Munkácsy figyelmét. Lásd Farkas: Paál László levelei, id. mű. 197. old.

[65] *Riegl:* id. mű. 182—183. oldalon elemzi ezt a megoldást.

[66] *Aragon:* L'exemple de Courbet, Paris, 1952. — 45. old.

1. *Knaus: A kis tolvaj*

2 *Munkácsy Mihály: Koldusfiú*

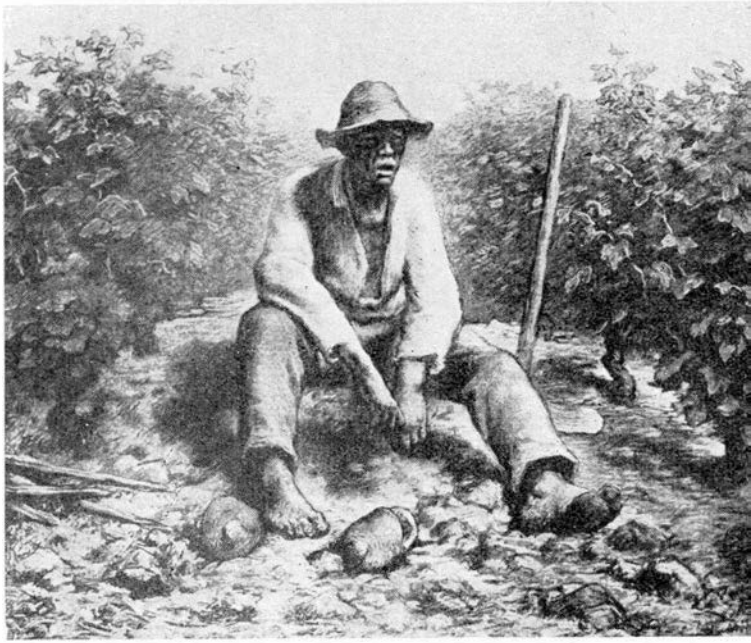

3. *Millet: Pihenő szőlőmunkás*

4. Courbet: Kötörők, részlet

5. *Munkácsy Mihály: Rőzsehordó*

6. Munkácsy Mihály: Köpülő asszony

7. Munkácsy Mihály: Siralomház (Két alakos változat)

8. Munkácsy Mihály: Siratóház (sajátkezű ismétlés)

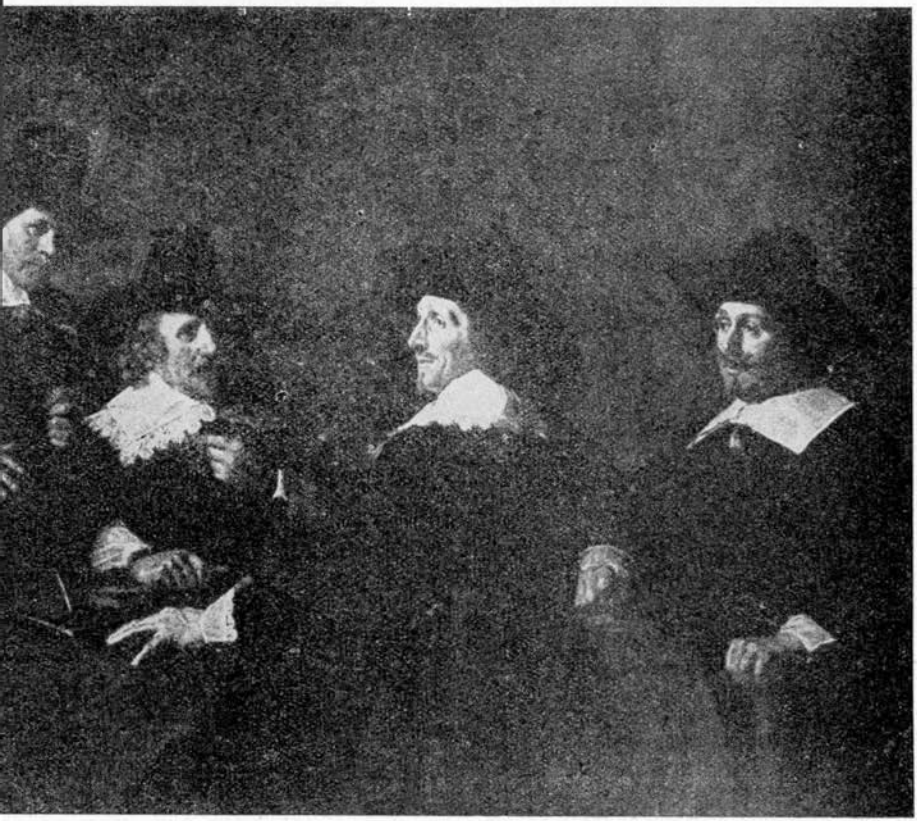

9. Hals: Az Erzsébet-kórház elöljárói

10. Courbet: Ebéd után Ornans-ban

11. Munkácsy Mihály: Tépéscsinálók

12. Liebermann: Tollfosztók

13. Wilkie: A vak hegedűs

14. Knaus: A bűvész

SZINYEI MERSE PÁL RAJZAI

Írta: YBL ERVIN

Szinyei Merse Pál ama művészek közé tartozott, akik képélményeiket színekben képzelték el. A természet is így tárja föl pompáját, ezért hiányosnak, emlékeztető följegyzésnek tűnt föl neki minden olyan ábrázolás, amely csak rajzban örökíti meg a valóságot. Elvonatkozás a természettől, ez pedig ellenkezett Szinyei tősgyökeres reális érzékétől. Viszont nem ment olyan messzire, mint az impresszionisták, hogy teljesen elmossa a formákat és megváltoztassa a színeket az optikai kép érdekében. Látása mindvégig megőrzi intellektuális jellegét, szeme nem válik passzív fölvevő lencsévé, mely csak az optikai benyomást észleli, hanem érezteti az ábrázolást értelmező rajzot és nem adja fel a lokális színeket a látszat-foltok kedvéért. Sőt egy időben, Böcklin hatására fokozza a lokális színek erejét, anélkül azonban, hogy dekoratív vagy tarka lenne. Ettől nemcsak reális érzéke, hanem az utóbbitól ízlése is megóvta. Szín és forma egyensúlyban van nála egymással, csak festményeiben lát Szinyei teljes, hiánytalan művészi alkotást.

Mindez összefügg stílusának magyarságával. Így kezdte ifjú éveiben és ez a hitvallása végig egész pályáján. Rövid önéletrajzában írja: «Rajzolni kellett volna megtanulnom, de nem sikerült, mert professzoraim nem a helyes rajzra, hanem a kalligrafikus kontúr-rajzolásra tanítottak, amihez semmi ügyességem nem volt. Festékkel és színekkel már jobban tudtam elbánni, ott odahaza éreztem magam; akadémiai társaim ki is neveztek koloristának.»[1]

Gyermekkorában azért neki is rajzolással kellett kezdenie. 1853-ban, nyolcéves korában karácsonyra a Hermes-Vorlag-ot (mintagyűjteményt) kapta ajándékba, egy ökörlábat másolt ki belőle.[2] Eperjesi gimnáziumi éveiben is ilyen Vorlag-ok, kőnyomatok után rajzoltatták a művészi neveléshez alig konyító tanárai. Nem volt ez semmiképpen sem festőművészi pályára való előkészítés, minden művelt gyermeket tanítottak ekkor rajzolgatni — legyen neki ehhez tehetsége, vagy nem. — Első természet után készült rajzában, melyben a jernyei birtokot örökíti meg háttérben dombokkal, mégis már az őszinte megfigyelés képessége jelentkezik. A hegyalakulatoknak aprólékosságtól mentes látásában, a távlat biztos értelmezésében, a lágy felhők járatában mintha a későbbi Szinyei romlatlan természetközvetlensége törne elő. Ezt 15 éves korában rajzolta, mielőtt Mezey Lajosnak avatottabb művészi oktatása alá került volna Nagyváradon, hol két utolsó gimnáziumi évét végezte.

Mezey nem volt csökönyös rajztanár, nem ragaszkodott akadémiai szabályokhoz, szabadjára engedte a 16 éves fiú festői vágyait. Tájképeket másolt, sőt néha a természet után való csendéletfestéssel is megpróbálkozhatott. Mezey főképpen az olajfestés fortélyaival ismertette meg.[3] A figurálisban

alig képezte magát, gipszfejeket majd később fog festeni — nem rajzolni — mert az előkészítéshez ez föltétlenül szükséges.[4] Szinyei művészetének későbbi kevéssé rajzos jellegét Mezey tehát már a tanulás első éveiben önkéntelenül támogatta.

1864-től kezdve a müncheni akadémián Szinyeinek természetesen bele kellett törődnie a rendszeres rajzoktatásba. Nemcsak gipszeket, hanem élő modelleket is rajzolt. Festésről szó sem lehetett, ha csak nem az akadémián kívül a maga számára. Kizárólag pontos, a fölfogásnak megfelelő gipszrajz után remélhette, hogy felsőbb osztályba, Anschütz, Wagner, majd Piloty festő-iskolájába léphet, ami a Laokoon-csoport sikerült rajza után, 1865 májusában, 1866 áprilisában, illetőleg 1867 októberében meg is történt. Piloty példájára már korábban több alakos történelmi jelenetekkel próbálkozott, de professzorának is az volt a véleménye, hogy a tájfestés felel meg leginkább tehetségének. Lelkiismeretes természettanulmányokat ajánlott neki, épp így kollégája és barátja, a prágai származású, már ismert Gabriel Max is, aki határozottan rámutatott Szinyei rajzbeli gyakorlatlanságára. Tanácsára kezdte környezetében a jelenségeket, az alakok mozdulatait megrögzíteni. Müncheni vázlatkönyveiben ismételten találunk valóságfölvételeket, melyek kompozíció-terveivel váltakoznak. Kitűnő megfigyelőképessége, kivételes emlékező-tehetsége értékes anyagot szolgáltattak későbbi műveihez. A rajz azonban nem öncél neki, nem törekszik kizárólagos rajzbeli szépségekre. Tanulmányai sohasem a tervezett kép formai értékeinek kidomborítását célozzák, hanem a tömegek elrendezését, a helyes mozdulat megrögzítését, a fény és árnyék elosztását, a színhatás előkészítését. A megvilágított foltok nem esnek egybe a formákkal, inkább elhomályosítják azokat. Szinyei «mindig színben gondolkozott, rajzai nagyrészt csak diszpozíció-tanulmányok, részkérdésekre adott válaszok, első ötletek, melyeket csak azért jegyzett föl, hogy emlékeztesse őt a képzeletében élő képre.»[5] A rajz csak állvány a színnek, a színek mögött is éreznünk kell a vonalszerkezetet, sohasem szabad azonban észlelnünk a rajz meztelen jelentkezését. Nem a vonalakban, hanem a színekben kell ellenőriznünk a rajz helyességét.

Szinyei később sem lett virtuóz rajzoló. Szigorúan kerüli a kalligrafikus vonalmenetet, nem élvezi önfeledt futamát, nem képes egyetlen tiszta kontúrba sűríteni a formát. Mindig több egymásrahúzott, egymást helyesbítő, kiegészítő vonallal keresi a mozdulat igazságát, kifejező erejét. Vonalai sokszor félénken tapogatják körül az idomokat, másszor erőteljes, szinte merev egyenesekkel határozzák meg egy-egy gesztus, egy-egy mozdulat irányát, természetét. Nem vonalszépségükben, technikai tökélyükben, hanem keresetlen igazságukban rejlik művészi értékük. Leleplezik Szinyei művészi jellemét, pongyolában, készülés közben mutatják festményeinek kifogástalan, ragyogó öltözékét. Mindegyik csak átmeneti följegyzés a festő számára. A művész alkotó munkájának menetét, a kompozíció érésének folyamatát árulják el kezdve a vonalakban fölvillanó látománytól a mind határozottabb, érettebb alakot öltő befejezettségig. Szinyei egy pillanatig sem gondolt arra, hogy rajzainak mint kész művészi alkotásoknak mások előtt is legcsekélyebb jelentőségük lehet.

Rajzai 3 lényeges csoportba sorolhatók: kisebb, természet után készült rajzokra, sokszor keretezett kompozíció-tervekre és az utóbbiak egyes alakjaihoz, részleteihez készült tanulmányokra.[6] Az első csoportba tartozó valóságfölvételekkel szinte csak korábbi éveiben találkozunk.

1868—1874-ig készültek nagyjában a legértékesebb rajzai, noha Szinyei fejlődése szempontjából a sok meg nem festett kompozíció miatt az 1868

előttieknek nagyobb a művészettörténeti becsük. Jól mondja Meller:[7] «A meg nem festett kompozíciók sokasága pedig elénk tárja Szinyei ifjú képzeletének egész gazdagságát, töredék-oeuvrejét kiegészíti azokkal a képekkel, melyeknek megvalósulását meggátolta a fátum.» Elejtett képgondolatai között találunk olyanokat, melyek a plein air-kompozició kialakulása szempontjából rendkívül jelentősek. Az anya 4 gyermekével és a Játszó gyermekek Szinyeinek első ilyen képei lettek volna. Viszont a Két barátnő, mint önálló, festői hatású szénrajz erejével Leibl korai, széles felfogására emlékeztet. Az 1868—1874. években Szinyei néha tisztább rajzbeli befejezettségre törekszik. A Kúszó férfi, a Petrence tövében alvó nő, a Kőasztal (Madárdal) és az Ülő Ninon képmása, melyet a Pogányság tanulmányaival rajzolt át, a vonalvezetés szépségét árulják el, sőt a Kőasztal duktusa Menzel rajzstílusának megbecsüléséről beszél. Mennyi közvetlenség nyilatkozik aztán a Jegyespárnak Szinyeire annyira jellemző, határozott, mégis gyengéd tollrajzában. A későbbi tollrajzok, a Nőrabló kentaurral már inkább a múlt eleven emlékei, mint meghitt élmények, a tudás, a böcklini kultúra maradványai. Kitűnő pillanatnyi mozdulatmegrögzítések. Az eperjesi színháznak 1881-ben készített élőképtervei pedig mintha a XVII. századbeli mesterek vastag tollrajzai lennének, festőien sommásak, csak a tömegelosztást és a mozdulatokat határozzák meg. Egy-két részletük viszont szellemes, szinte delikát, bár darabosabb előadásukon már meglátszik, hogy a mester technikai készségében visszaesés állott be. A Pacsirta (1882) létrejöttével kapcsolatban még vannak érdekes rajzai, képtervei, de utána a vázlatkönyvek is elnémulnak.

A későbbi, föltámadt, naturalista Szinyei már a szabadban, a természetben festett, nincs szüksége rajzolásra kompozícióinak mérlegelése végett. Bizonyára csak szénnel nagyolta föl vásznára a megfestendő kép körvonalait. Ha nem volt megelégedve, leporolta a rajzot és újból fölvázolta, hogy aztán rögtön ecsettel folytassa.

Szinyei is azt vallotta, amit Dürer, hogy a természetben már benne rejlik a művészet, csak ki kell hámozni belőle. Szerinte «a természet... annak mutatja meg drága kincseit, aki becsületesen, őszintén és hivő szívvel közeledik hozzá és hűségét megőrzi. Az ilyennel megosztja mindenét, igazságát, szépségét, gazdagságát.»[8]

Fölfogásait rajzai maradéktalanul bizonyítják.[9]

I.

Korai rajzok és kompozíció-tervek

Szinyei legkorábbi rajzai közül ötöt találunk a Szépművészeti Múzeumban, néhány pedig leszármazóinak birtokában van. Az előbbiek közül az első négy Kollár- és Kohut-féle mintalapok után készült eperjesi gimnáziumi tanulóéveiben 1857-től kezdve, primitív rajztanárok útbaigazítása mellett.[10] Az elsőt, Dévény vára romjait, 12 éves korában rajzolta. Még nem árulnak el különösebb tehetséget, csak a természet után készült Jernye látképe vall kétségtelen talentumra (1. kép). Ekkor már 16 éves volt. Az előtér fáinak, bokrainak golyói, az épületek rajza, a fény és árnyék elosztása még kezdetleges, de a háttér hegyeinek, a felhőknek előadásában már közvetlen természetmegfigyelés jelentkezik. Nagyvonalúbban, összefoglalóbban látja őket, mint a park növényzetének részleteit. A tömegeknek a képsíkban való elosztása természetes. Szinyei

később is megbecsülhette ezt a lapját, érett művész korában írta alá, hogy «első természet utáni rajzom» és névaláírásával látta el.

Gimnáziumi éveit Szinyei 1861 novemberétől 1863 augusztusáig Nagyváradon folytatta és itt Mezey Lajos arcképfestő oktatja hetenként kétszer, 2—2 órában.[11] Mezey mindjárt festéssel kezdte a tanítást és ez végérvényesen reányomja bélyegét Szinyei későbbi művészetének jellemére is. A fiatal tehetséget a színekben való látásra szorítja és nem törekszik a rajzban rejlő szépségek éreztetésére. Alig találunk Szinyei későbbi rajzai között is tisztán kidolgozott lapokra. Ezért különböznek tőlük később a rajz mesterei, Dürer és mások után készült másolatai. Nem egyszer kusza vonalakkal csak a mozdulat, a beállítás helyességét keresi, csak a kép tárgyát akarja megkomponálni. Mindjárt a kezdetben festményre gondol, mikor még fejletlen a rajztudása.

Még München előtt kezd használni azonban vázlatkönyveket, ezek számolnak be művészi érdeklődéséről, képterveiről, utóbbiak éréséről. Viszont ezek még nem hozhatók kapcsolatba a Meller és Hoffmann Edith által említett legkorábbi festményekkel. Legföljebb a VII. vázlatkönyv [12] két parasztszekeres rajza (20. és 21. o.) lehet vonatkozásban a Szénahordással.[13] Biztos, hogy e két rajz is müncheni tanulmányi évei előtt készült, az első valószínűleg mintalap után. A visszatekintő magyar legény, különösen a gondosan megfigyelt, girhes ló kaphatta meg a fiatal Szinyeit jellegzetességükkel. Valószínű, hogy a másik rajz (21. o.), már a közvetlen valóság után jött létre. — A kétfogatos, szénát vivő szekér kocsisa szlovák típus. Bár itt is a két abrakoló ló érdekli Szinyeit inkább, rajzuk kemény, a szekérrúd helyzete bizonytalan. Épp így kezdetleges két másik férfi mellképe (23. o.): egy bozontos hajú, dús szemöldökű, szakállú, zsinóros mentéjű magyar és egy görbe orrú, borostás képű, aszott figura fintorba csavarodó, de jóindulatú Mefisto-arccal. A «Kelymen» aláírású, borotvált arcú férfifej (132. o.) — baloldalt fent címerrel — még Mezey vezetése alatt készülhetett. Állattani érdeklődését jelzi ugyanebben a vázlatkönyben egy ló csontváza (42. o.; a 43. oldalon egy ló szügy-tanulmánya) és egy legelő ökör teste (24. o.). Egy kitépett lapon ökör és ló, a másik oldalán részletesen kidolgozott tájrajz maradványa, de ezek már fejlett éveiből. Szinyei ezt a vázlatkönyvet még Münchenben, sőt 1865 és 1866-ban is használta. Ekkori képtervei és egyéb tanulmányok, köztük egy müncheni címer (35. o.) tanúskodnak erről.

1863 körül Szinyei kétségtelenül inkább tájtanulmányokkal foglalkozott, mint figurálissal.[14] Ebben (VII.) a vázlatkönyvében is túlnyomóak a tájrajzok. Négy közülök a boldogkői (Abaúj megye) vár romjait tünteti föl (3., 8., 17. és 64. o.), — a két elsőt vágtában (en carrière) rajzolta — de van egy templomtanulmány (25. o.) és egyéb megrögzítései az abaúj-sárosi hegyláncok között szerzett benyomásainak (6., 7., 9., 11., 14—16., 22., 26., 41., 52—54., 60—63. és 66—67. o.). A csónakázókkal és a halásszal élénkített tájrajz (41—42. o.) már valamelyik bajor tó mellett készült. A fejlettebb látás és a rajz technikája is erre vall. (Ugyanezen az oldalon ágyban alvó öccse.) — Részletesen kidolgozta fa- és egyéb tájtanulmányait (2., 26., 29., 35., 38., 41., 47., 48., 50., 51. és 56. o.). Az utolsón nevének kezdőbetűi és az 1863 (?) október 23-i dátum. Rendesen a viharvert, odvas, korhadt fákat kedvelte, mint a romantikus festők.[15] Nem tudjuk, hogy a Hoffmann által az oeuvre-katalógusba fölvett 8. sz. Nagy tájkép, melyről Meller emlékezik meg először, hozható-e egyikükkel is kapcsolatba.

1864 márciusától a müncheni Akadémián a módszeres figurális oktatás egy időre eltéríti a tájrajzoktól. Eleinte szigorúan kidolgozott rajzokat kell készíteni gipszekről, beállított modellekről. A Niobe-fej és a Venus-torzó —

mindkettő a Szépművészeti Múzeumban — és az élő modell után készült öreg parasztasszony még kezdőre való, szokványos akadémiai tanulmány, de apja örömmel állapítja meg, hogy fiának több a tehetsége az alakrajz, mint a tájrajz iránt.[17] Öt hónapi müncheni tartózkodás után, 1864 júliusa utolsó napjaiban Regensburgból a Dunán tér haza. A VI. vázlatkönyvében[18] örökíti meg útibenyomásait a Wachautól Visegrádig. A regényes osztrák Dunaszakasz (2., 3., 4., 31. és 40. o.) után Dévény (5. és 6. o.), Pozsony (8. és 9. o.), Esztergom (11. és 13 o.), Visegrád (14. és 15. o.) hirtelenében körvonalazott képei vonulnak el, utóbbin a Salamon-tornyával. Néhány más lap is a dunai hajóút tájairól számol be (21., 26., 37., 38., 42., 43. és 45. o.), egy pedig nagykalapos, szlovák tutajos (?) alakját rögzíti meg (7. o.). Egyéb tájrajzok (41., 46., 48., 49. és 51. o.), fatörzs — és lombtanulmányok — a VII. vázlatkönyv gondos modorában — (11., 29., 44., 47., 50., 54., 56. és 57. o.), egy szélviharban, a hegy oldalán sétáló férfi jól megfigyelt alakja (32. és 33. o. kétszer), egy bátortalan előadású, profilban ülő női akt (52. o.), ló, kosok egy menő alakkal (17. és 18. o.), egy zsidó kocsma tréfásan naiv vonalai (27., o.), egy sematikus női fej, valamint az utóbbi arcának részletei (1. o.) járulnak még hozzá.

Otthoni szünideje alatt szénnel, fedőfestékkel rajzolt 13 éves öccséről, Józsefről meglepő készségű arcképet. (Szinyei Merse Pál tulajdona.) Kétségtelenül Szinyei egyetlen befejezett rajzképmása. Az eleven, kifejező arc jobbra fordul 1/4 profilban. A korához képest érettebb fiú zsinóros magyar ruhát visel, nyakán az ing széle látszik. Mintha a 19 éves, fiatal festő ezzel a művével otthon is bizonyítani akarta volna müncheni haladását. Minden bizonnyal még Jernyén, a szünidőben készültek a XIV. vázlatkönyv[19] 7—8. oldalán lévő vadász- és egyéb rajzai részben nyulat űző, jól megfigyelt kutyákkal.[20] Három hónapig tartott a jernyei szünidő, alatta festhette a Kövek és a Svinka völgye című képét.[21] Az előbbivel talán a VII. vázlatkönyv (44. o.) rendkívül gondos, részletezett rajza kapcsolatos az előtérben lévő hatalmas, kristályos kőtömbbel.

A XIV. vázlatkönyv inkább kiadási napló. A benne található följegyzések szerint 1864 október 15-én indul Jernyéről vissza Münchenbe,[22] ahol főképpen tájképtanulmányokkal foglalkozik, mellettük antik gipszeket is rajzol. Karácsonyi szünideje alatt festett tájvázlatait megmutatta Pilotynak, aki ezeket nem találta rosszaknak és ajánlotta, hogy gyakorlott festő vezetése mellett természet után fessen tájrészleteket.[23] A gipszek után elért legjelentősebb eredmény a Laokoon-csoportnak 1865 első hónapjaiban létrejött rajza, melyről ő is megemlékezik és tanárainak is tetszik.[24] Ez a rajz biztosította, hogy Szinyeit Anschütz festő-osztályába 1865. május elején fölvették. Mégsem ebben az évben, hanem 1866-ban keletkezhettek azok a müncheni modellekről festett arcképei, melyeket Hoffmann Edith oeuvre-katalógusában fölsorol (18—22. sz.). Anschütznél — mint május 26-án maga Szinyei írja atyjának :[25] «most még csak rajzolok, később pedig gipsz után festek.» Meller is 1866-ra datálja a képeket.[26] Július 13-án kapja Anschütztől félévi bizonyítványát és hazautazik nővérének, Ninonnak Berzeviczy Edmunddal való esküvőjére.

A IX. vázlatkönyvében (3. o.)[27] lévő, két jegenyét ábrázoló 1865. július 24-ének és nevének kezdőbetűivel ellátott, gondos rajza a fölírás szerint már Jernyén készült. A két nagy fa világosabb és sötétebb tömegeinek tónusos mintázását párhuzamos vonalak árnyékolásával és törlővel éreztette. A jegenyék mögött épület (kápolna?) bújik meg, tetőrészleteinek világos foltja a sötétebb jegenye mellett bukkan elő. Ekkor kezdhette meg II. vázlatkönyvét is.[28] A IX. vázlatkönyvben lévőkkel hasonlatos otthoni tájrajzai és a már müncheni kompozíciótervei (Hero és Leander, A francia forradalom stb.) arra enged-

nek következtetni, hogy a két vázlatkönyvet Szinyei egyszerre használta. Második őszi, otthoni szünidejében ismételten sárosi-szepesi tájmotívumokat örökített meg. Így került a II. vázlatkönyvbe a szepesi várnak két oldalra fölvázolt, befejezetlen körvonalrajza előtérben a sík lombos fáival, patakkal, háttérben, a középen, a hegyen a nagy rommal. A közvetlen természethűség komponáló érzékkel párosul, méltó a későbbi mesterhez. A hatalmas szepesi vár közelebbről is megjelenik a füzetben (70. o.). Rajza bár kidolgozottabb, mégsem vetekszik az előbbivel. Hasonló egy sziklás hegyoldal (66. o.), viszont egy völgynek a hegyláncok különböző távolságát a törlővel lágyan érzékeltető ábrája (68. o.) baloldalon, az előtérben a sziklákkal tagolt dombbal, egy fenyős dombrészlet (71. o.), egy jernyei motívum (72. o.) oldalain a házzal és a templomtoronnyal, középen fák lombjaival (szintén törlővel), egy falut ábrázoló körvonalrajz (68. o.), növények jól megfigyelt megrögzítése (74. o.), végül 2 cigánysátor pontos, puha ábrája (36. o.) arról tanúskodnak, hogy Szinyei az otthoni 5 hónapot sem töltötte művészi szempontból teljesen tétlenül,[29] sőt kompozíciótervet is készített (17. o. keretezve) 3 muzsikáló cigányról (reprod. a Szinyei-Emlékkönyv 27. o.). Az egyik, a pörgekalapos, fűzfához támaszkodva hegedül, a másik lábánál, összekuporodva fekszik, a harmadik, a kucsmás, mellette ül és pipázva mereng el az előtte elterülő lapály szemléletében. Hordozható cimbalmukat fára akasztották. Az odavetett, de határozott vonalak nemcsak a formákat keresik, hanem részben az árnyékokat is rögzítik. Ekkor keletkezhetett a IX. vázlatkönyv nagy bajuszos, pörgekalapos, subás magyarnak szembenálló, eleven kis mellképe is (21. o.).

Lehetséges, hogy otthon, de lehetséges, hogy Münchenben készítette Lenau A szegény zsidó költeményéhez a rajzokat a VII. vázlatkönyvében (10., 28., 29. és 65. o.). A három rajz közül az elsőn a zsidó a feszület előtti padon pihen fáradtan, kettőn a földre csúszott, illetőleg a padhoz támaszkodik, az utolsón pedig tévetegen támolyog előre. Mindegyik között az első rajz a legbefejezettebb, a többi csak kusza vonalú képgondolat. — Hoffmann Edith lajstromában említ egy zsidó temetőt ábrázoló képecskét 1865-ből (40. sz.). Ehhez talán csak a VIII. vázlatkönyv[30] 177. oldalán lévő rajztanulmány tartozik, de ugyanitt találunk 3 fölvételt keresztény sírkertekről is (155., 176. és 191. o.). Mindegyik természet után készült. Néhány kompozíció-részlet, így a kígyóval magát megmarató Cleopatra (43. o.), néhány csoportrészlet (13., 23., 26., 38. és 45. o.), egy bíbornok alakja (39. o.) már Münchenben jött létre. Épp így a gordonkázó (brugózó) kéznek markáns tanulmányai (56. és 57. o.) is, mert hangszerét már 1865 februárjában küldte utána atyja zenélhetés céljából és a jobb lábával zsámolyon álló férfiakt kiterjesztett karokkal a VII. vázlatkönyvben (33. és 55. o.). Az idősebb, hosszú szakállas bajor férfi részletezően gondos profilrajzát (IX. vázlatkönyv 45. o.) már kapcsolatba hozhatjuk egy müncheni festményével. Ezen hátulról félprofilban láthatjuk ugyanezt a fejet.[31] Mind a rajz, mind a kép hivatásos főiskolai modell után készült. Több korai arc- és fejtanulmánya, így a II. vázlatkönyv 7. oldalán a szabályos, szembenálló gyermekfej (mellette gipszfej-részletek), az 50. oldalon egy félprofilban lévő, kis bajuszos, fiatal férfi arcrészlete, a VIII. vk. szemtanulmánya (107. o.) talán még 1865-ben keletkezett Anschütznél. Valószínű, hogy a IX. vk. összes többi rajzai, melyek mind tanulmányok képterveihez, kivétel nélkül az Isar partján, koncentráltabb művészi környezetben jöttek létre.

1866 elején rajzolhatta a XI. vázlatkönyv[32] 58. oldalán a félprofilban látott, fehérszakállas, öreg férfi fejét. Az arc karakterét, a fényt és árnyékot gondosan mérlegelő, törlővel lágyított, részletező, kis rajz is Anschütz iskolá-

jában jött létre, valószínűleg a Barát és a Fehérszakállas, öreg férfi mellképfestményeivel kb. egyidőben. Ugyanebben a vázlatkönyvében (68. o.) «Bili bajusz» aláírással egy szembenéző magyar bácsi (?) figyelő mellképét is láthatjuk nagy bajusszal, szakállal, baloldalról jövő erős megvilágításban. Ez is közvetlenül természet után készülhetett, talán még otthoni környezetben.

Piloty hatása alatt ekkor kezd foglalkozni kompozíciókkal. A magyar történelemből veszi A király esküje (2. kép) című tárgyat, melyről 4 rajz maradt ránk. A IX. vázlatkönyvben (11. és 19. o.) találjuk kereső vonalakkal az egész kompozíciót rögzítve (keretezve), amint V. László az oltár lépcsőjén a kelyhet tartó püspök előtt térdelve, jobbját esküre emeli. Jobboldalon a Hunyadi-család, középen Szilágyi Erzsébet, mellette László és Mátyás. A szűk kápolna térelképzelése nincs megoldva. A 11. oldalon csak a háttal térdelő királyt látjuk hermelingalléros palástban. A II. vázlatkönyv (15. o.) talán korábbi állomását mutatja a kompozíciónak, annak ellenére, hogy a király itt a püspök által felmutatott monstrancia előtt esküszik, viszont V. László áll és nem térdel az oltár lépcsőjén, ami nem fejezi ki a cselekmény áhítatát. A Hunyadiak négyen vannak, valószínűleg Gara Mária simul Szilágyi Erzsébethez, mint ezt a lapon fent jobbról megismételt csoporton világosan láthatjuk. Ezek a rajzok is kereső, kusza vonalakból állanak. A kompozíciót Szinyei nem festette meg. Történeti (antik?) kompozíció gondolatát rögzíti a II. vázlatkönyv egy jobbjával gesztikuláló alakja (13. o.) és a lovasok rajza (18., 19. o. keretezve). Szintén lovasokkal teli a Szépművészeti Múzeumnak egy vázlatos tusrajza (1933—2456 montírozva), mely bizonyára a magyar honfoglalás idejében tanácskozásra összegyűlteket ábrázol (4. kép) és egy hágón átvonuló lovaskaraván kusza ötlete (1933—2464). Mindkettő valószínűleg már későbbi rajza. Ide sorolhatjuk a nőrabló lovasok és egyéb ilyen lovasharcosok, ősmagyarok határozott rajzötleteit (IX. vk., 24—25). Ezek viszont 1865—66-ban jöhettek létre.

Nem lett kép a Hero és Leanderből sem, pedig ez a téma 1866-ban és 1867-ben Szinyeit több más témával együtt erősen foglalkoztatta. Több változatban gondolta megfesteni az antik monda szerelmeseit, noha a kompozícióra vonatkozó feljegyzéseket erről vázlatkönyvében nem találunk, míg a többiek gondolatát szavakban is leírta. Szinyei bizonyára Schiller balladájában, vagy Grillparzer drámájában ismerhette meg a Hellespontos két partján élő Heronak és Leandernek, éra papnőjének és imádottjának tragikus szerelmét. Vázlatkönyveiben a II. 2—5., 8., 9., 11., 46., 47., 58., 59., 61., 64. 65., a VI. 24., 25., a VII. 27. és a IX. 1., 5., 7., 9. és 13. oldalakon egy sereg rajzban ábrázolja a meztelen, vagy leplekbe burkolt Herót, amint a tengerbe nyúló sziklán épült templom terraszán a jelt adó, égő kandeláber előtt várja a tengerszorost átúszó Leandert. Több ízben látjuk az utóbbit, ahogyan a partra érve szerelmeséhez rohan. Tanúi vagyunk a pár ölelkezéseinek, továbbá annak, amint Hero kétségbeesésében magát a szikláról a tengerbe veti. Szinyeit egyik terve sem elégítette ki, ingadozott az epikai, illetőleg drámai tárgy különböző jelenetei között, így megfestése elmaradt. Antik világból valók a VII. vázlatkönyv csónakázói a tengeren (13. o.), amint hátul, a szinte magas trónuson ülő evezős az előtte ülő gyászos nőt (?) viszi a hullámzó habokon. Repülő sirályok kísérik őket. Keretezett, négyzetes kompozíció kereső vonalakkal, de határozott lendülettel odavetve.

Sokat foglalkozott Szinyei a francia forradalomból vett kompozíciótervekkel, de ezek összefolynak a Faust-témával. Az előbbiből sem lett kép, noha a szobajelenet inkább érdekelte, mint az áldozatok lenyakazása (az 1941—

3612 hátlapjának egyik negyedrészén és a II. vázlatkönyv 25. oldalán). Utóbbiak a népmonda Faust-ábrázolásaiban valósultak meg. A szobajelenet kompozíciótervét a VIII. vázlatkönyvében több ilyen tervével együtt (9—14., 18—20. és 22—25. oldal) kétszer is lejegyezte.[33] A IV. vázlatkönyv[34] 76. oldalán találjuk a kompozíció egyik első ötletét. Fagyámokkal megerősített gerendás szobában baloldalt karosszékben ül a szakállas férfi, mellette felesége, aki balját félve arcához emeli; a nyitott, franciás ajtó-ablakon uszályos nő kémlel ki, a másik oldalon fiatal házaspár, jobboldalt a falon függő feszület alatt térdelő nő, majd álló alak. Az egész keretezve. A kompozíció még nem árulja el, hogy a francia forradalom jelenetét ábrázolja. Talán a IX. vázlatkönyv 36. oldalán lévő ceruzarajzban is ez a képgondolat kísért az ajtó mellett leselkedő alakokkal, de még valószínűbb, hogy itt Faust szökteti börtönéből Margitot és Mefisztó tárja ki az ajtót. A fény az ajtón áramlik be, a helyiségben mégis sötétség uralkodik. Egy ceruzával és egy tussal odavetett lapon (5. kép) fejlődik tovább a képtéma (1933—2433 és 1941—3611). Több részletcsoportnak keresi Szinyei a megoldását, alaknak a mozdulatát. Már nem férfi, hanem idősebb vagy fiatalabb nő ül a karosszéken, jobbról mellette írást olvasó férfi, balra pedig kisgyermek csimpaszkodik a nő térdéhez. Ez a csoport a kompozíció központja.[35] Tőle balra a félrehúzott függöny mögül az ablaknál kémlelő nők, jobboldalon pedig 3 férfi együttese. A baloldali, a háttal álló balját nyujtja ki, élénk gesztussal kíséri beszédét, a jobboldali balkezében hosszú pálca. Még egy térdelő (?) alak egészíti ki baloldalon repoussoirként a kompozíciót. A lap felső balsarkában a csoportok képszerűen összefoglalva — keretezve — jelennek meg. Egy tusrajzon (1933—2433) Szinyei a kompozíció színhelyét, a XV., illetőleg XVI. Lajos stílusú szobát is fölvázolta az ablakon kémlelő alak rajzának töredékével.

A francia forradalom gondolatával kapcsolatos egy háromszögletes kalapot viselő, parókás, fiatal lovagnak többször előforduló rajza, akire kétségbeesett szerelmese rogy (1933—2439, 1933—2449 és 1933—2453 hátlapján). Talán zárdából taszítják ki bűne miatt; erre utal a nő mögött álló alak kiutasító mozdulatával, fölötte a falon a nagy feszülettel és csúcsíves, pilléres helyiséggel, amelyben a jelenet lejátszódik. A két alak beállítása operai jellegű. Egyik rajzon keretezve látjuk az inkább magas, mint széles, kis négy-öt alakos kompozíciót. Lehetséges, hogy a keretezett rajz mellett halványan odavetett bíbornok is ehhez a képhez tartozik, vele akarta talán Szinyei kiegészíteni az együttest. (Az 1933—2453 rajz hátlapján.)

A XVII. századból merítette La Vallière-nek, XIV. Lajos francia király kedvesének alakját, a mint haldokló anyja ágyánál térdel. Így emlékezik meg e képtervéről a VIII. vázlatkönyv 13—14. oldalán: «La Vallière haldokló anyjával, szép nagy «Himmelbett» renaissance, az anyja «helldunkel»-ben, fehérben, meleg, vörös függönyök. La Vallière szürke selyem ruhában «à la Mieris» térdepelve, ezen a fővilágosság stb». Alatta kicsinyben, kissé magasított négyszögben, a kompozíció fény- és árnyékelosztását vázolta fel. La Vallière, az ágy és a padló a legvilágosabb, az ágy függönye a legsötétebb folt. Ugyanebben a vázlatkönyvben (123. o.), de már fekvő téglány alakban a kompozíció újra előfordul. A haldokló ágya szinte párhuzamos a kép síkjával, fölötte a falon feszület. Az előtte térdelő La Vallière könnyeivel áztatja anyja jobbját, a két szélen az ágy függönye. A képnek nincs térmélysége. A fény- és árnyék között már hiányzanak a lényeges ellentétek. Hasonló a két montírozott rajz (1933—2452), mindkettő egy lapon, keretezve. A nagyobbikat kereső vonalakkal vetette oda, a kisebbiken a fény- és árnyék ellentétét tanulmányozta. La Vallière

tudvalevőleg zárdába vonult, de XIV. Lajos innen visszahívatta, ezért nem valószínű, hogy az előbbi, operai jellegű kompozíció is XIV. Lajos, vagy megbízottja és a kétségbeesetten védekező La Vallière. Az összes francia tárgyú képgondolatai fölszívódtak Szinyei egyéb kompozícióiba, egyedül a Szerelmesek-ből (1869) és a Rococo-ból (1872) lett festmény.

A XVIII. század végének, vagy a mult század elejének francia környezetébe helyezte a Méregkeverőnő című képtémáját (11. kép. Repr. a Magyar Művészet 1935. évf. 105. o.). Egy montírozott nagy rajz maradt ránk a Szépművészeti Múzeumban (1933—2443) a kompozícióról és két részlet a főalakról. A méregkeverőnő francia dáma, valószínűleg férjét ölte meg; kivont kardú, sisakos zsandárok között lép ki a tárgyalás vagy elítéltetése után a bírósági épület kapuján. Jobbról gyermeke akar hozzá rohanni, de nagyanyja, vagy más öreg nő visszatartja. Körülöttük és kapun belül kíváncsiak. Elől lépcső vezet az utcára. A főalak kellően emelkedik ki a népes környezetből; fejét lehajtja, kezét összekulcsolja, baljában zsebkendőt tart. Egyszerű, magas övvel ellátott ruhában lép jobbjával előre. Lényén fásult szomorúság és előkelőség tükröződik. Haját, kontyát sebtében tűzte föl. Ez a kép is magasabb, mint szélesebb, Szinyei ebben az időben többször komponált ebben a formában. A VIII. vázlatkönyv (67. és 69. o.) két rajzában is kipróbálja a zsebkendőttartó, összekulcsolt kezek helyzetét. A nagy kompozíció érettebb, a kéztartás kifejezőbb, kidomborodó mellei alatt az öv jobban szembeötlik, a kereken kivágott nyak násfájától nem fut varrás az övig, ami kimondottan empire-jelleget kölcsönöz ruhájának. Kár, hogy Szinyei ezt a kompozíciót, mely közelebbi rokona későbbi, szinte témamentes életképeinek, nem festette meg.

Nem tudjuk kibogozni, milyen tárgyú képötlete lehetett a nyilvánvalóan Szerencse-játékot (kockajátékot) ábrázoló egy-két rajza. (II. vk. 1. IX. 22., 23. és 54. o.) Az álló alak nyilvánvalóan többet dob, mint a kétségbeesésében fejéhez kapó, ülő személy. Sorsdöntő tétekben folyik a játék. Az előbbi mögött két kajánképű, kecskeszakállas férfi, az utóbbi mögött egy hozzáhajló alak. Fekvő téglányalakú, kereső vonalakkal odavetett kompozíció. A 23. oldalon az álló alak naivabbul, egyedül tér vissza. Ugyanott az 54. oldalon kevesebb alakkal, négyzetes formában, tragikusabb páthosszal, tömörebben, de kuszább vonalakkal odavetve a téma ismét felmerül. Valószínű, hogy az 50. oldalon lévő, kivehetetlen kompozíció szintén idetartozik. A II. vázlatkönyv 1. oldalán megváltozik a kompozíció. Most mindkét játékos ül, nyugodtabbak, de a baloldali fölkönyökölve, arcát kezeibe meríti. Mögötte a két álló, szakállas alak. Szinyei hamar elejtette a témát, nem készült róla színvázlat. Lehet, hogy a Faust-tárgykörhöz kapcsolódó képötlet.

1866-ban Szinyeit Attila halála foglalkoztatta. A VIII. vázlatkönyv 12. oldalán olvassuk: «Attila halálát mégegyszer próbálni». Valószínű a legkorábbi a XI. vázlatkönyv 19. és a IX. vázlatkönyv 26. oldalának a rajza. Előbbin a halott Attila szakállas fejéhez és derékig meztelen testéhez készített modell után tanulmányt. Az utóbbi már kompozíció-terv, de Attila feje itt jobbról fekszik, síró hitvese is jobbfelé borul a meztelen holttestre. Keretezett, négyzetes kompozíció. Szinyei a fény- és árnyékelosztást vizsgálta, Attila melle, feje, párnája a legvilágosabb folt, a mennyezet mécsese az egyetlen fényforrás. Ehhez készült (28. o.) a térdelve sirató feleség megkapó rajza. Később Szinyei a kompozíciót megfordította. A VII. vázlatkönyv keretezett, kis rajzán (12. o.) nem a fényeket és árnyékokat igyekezett véglegesen megállapítani. A négyzetes rajzon a halottas ágyat erősebb rövidülésben ábrázolta. Az előtte térdelő hitvest két helyzetben is kipróbálta. A másik, nagyobbik

vázlaton a kép megnyúlt, több előteret kapott, a halottas ágyat Szinyei kissé hátratolta, jobb végét is megrajzolta, a feleség lett a főalak. A meztelen hátú nőt látjuk a IX. vázlatkönyv 36. oldalán is. Valószínűleg a legutolsón, a IX. vázlatkönyv 38. oldalán már a részletformákat is kidolgozta. Az eredetien faragott ágy magas dobogóra került, a lépcsőjén kuporodó özvegy könnyeivel áztatja Attila jobbját. Semmi térmélység, a halott párhuzamosan fekszik a képsíkkal (reprod. Meller S.: Szinyei Merse Pál 17. o.). Az 1933—2440 hátlapján kusza vonalakban (szén) Attila siránkozó nőjét vesszük ki.

Ezt festette meg aztán Szinyei 1866-ban, a kiterített alakot ugyan kissé balra hátratolta és az előteret kevésbbé hangsúlyozta. A derékig meztelen özvegy félig az ágyon ül, fejét kibontott hajával Attila lábszárain nyugtatja. A felettük függő mécses fénye itt is Attila fejét, meztelen mellét, vánkosát, részben lepedőjét és felesége derekát világítja meg. Néhány fényfolt játszik még a paplanon és a szőnyegen. A hátteret függöny zárja le, a képnek nincs térmélysége.

Ekkor próbálkozott meg Szinyei a Putifárné kompozícióval is, az 1933—2440. sz. lapon — az egyik keretezve — kereső körvonalakkal. A kereveten fekvő szerelmes nő magához öleli a menekülni akaró, faunszerű Józsefet. Egy másik rajzon (szintén keretezve, 1933—2445 A) Putifárné félig térdelve szorítja magához a háttal álló Józsefet. Felette két erotikus rajz kecskével.

Ugyanebben az évben foglalkoztatta Szinyeit a Bethlehemi gyermekgyilkosság. A rendesen sokalakos, kegyetlen mészárlást kívánó képtárgyat Szinyei csak egyszer kísérelte meg a maga hagyományos zsúfoltságában megvalósítani. A IX. vázlatkönyv részben keretezett kis rajzán (3. kép) diadalmenetben vonulnak fel Heródes pribékjei (60. oldal), az első lándzsájának hegyén kisded tetemével. Balról hóhér csap le az anyára, aki keblére szorítja porontyát. Egy másik kis rajz (29. o.) ijedten menekülő asszonyt ábrázol, amint az utána iramló pribék csecsemőjét leszúrja.[27] Szinyei emberies vérmérsékletének azonban nem tetszhetett a szörnyű vérfürdő, kiválasztott egy szerencsétlen anyát, aki melléhez szorított kisdedével egy épületrom sötét zugába rejtőzött és tágra nyitott szemekkel, halálos félelemben várja a vész elmúlását. Első nyomát ennek a II. vázlatkönyv 34., 42. és 44. oldalán találjuk, ahol az anya jobbmellére borul a csecsemő. Az utolsón (keretezve) már a nő lábszárainak helyzete is hasonló a végső fogalmazáshoz. A IV. vázlatkönyv 23. oldalán lévő tanulmány szinte azonos a festménnyel (1866). Az anya nagy, világos lepelbe burkolódzott, csak alsó karjai meztelenek részben. Mindegyik rajzon keresőn rögzítette a formákat. Két futólagos rajz minden bizonnyal Jézus születését ábrázolja. (1933—2445A és 1933—2445 B.) Az első keretezve.

Azonos időben 1866 és 1867-ben foglalkozott Szinyei Faust-kompozíciókkal és az Apáca-témakörrel. Mindkettőből színvázlat is lett. Egyik Apáca-kép gondolatához a VIII. vázlatkönyv 12. oldalán olvasunk útbaigazítást: «Az apáca. Unalmas klastrom-interieur, kilátással a szabadba. Május, a fák virágoznak, pacsirták, galambok, liebliche Gegend, nap süt, az egészet a tollskicc szerint, csak kisebb térrel.» A tollrajz megmaradt a X. vázlatkönyv 28., 29. oldalán. Ebben a füzetben találjuk hozzá a többi tanulmányt, de a II. vázlatkönyvben (28. o.) és a montírozott rajzok között (1933—2437) is van vele kapcsolatos, odavetett szénrajz, mindkettő kétségtelenül kisebb térmélységgel. A X. vázlatkönyv 6. és 8. oldalán még keresi a megoldást, a kusza vonalak zavarosak, a 21. oldalon az apáca boltíves nyíláson át a födetlen terraszra akar kilépni.

Ennek mellvédét a kompozíció alsó pereme vágja el, már fény- és árnyékhatások is mutatkoznak a tanulmányon. A 26., 27. és 33. oldalon Szinyei az apáca mozdulatához, arckifejezéséhez készít tanulmányokat. A fej gyönyörűen sikerült, régi mesterek középkori arckifejezéseit juttatja eszünkbe. (8. kép) A tollskicc (29. oldal) világosan leszűrt kompozíció. A klastrom nyitott ambitusából, jobbról, kilátás nyílik a messzi tájra, háttérben fákkal, az égen repülő galambokkal, fecskékkel. Az apáca ide tekint ki, köntöse lavírozva, balja a mellvéden, imakönyvét a földre ejtette; mögötte fal imazsámollyal, feszülettel. Baloldalt keresztboltíves folyosó visz hátra, egy apáca imádkozik, hátul az ajtóban két alak beszélget. Elől a kis szőnyeg és jobbról a virágos láda repoussoirként hat, az előtér élénkítését is célozzák. A vonalas tusrajzon a fény és árnyék elosztását Szinyei határoló vonalakkal jelzi. Szűkebb térre szorult össze a kompozíció ugyanezen vázlatkönyv 32. oldalán az apró vázlatokon. Más alak jelenléte nem töri meg a merengő apáca melankolikus hangulatát. A folyosó és a kép tere mindenütt kissé levágva. A vázlat a fény- és árnyék határozott elosztását állapítja meg. A montírozott rajz (1933—2437) ennek a vázlatnak megnagyított ismétlése, a világosság és sötétség feltüntetése nélkül.

A VIII. vázlatkönyv két rajza (126. és 210. o.), az Apáca és lovag című kis olajvázlat (1867) tanulmánya. Az egyiken még a zárdához közel, a másikon már a fák alatt sétálnak, a nő szerelmeséhez simul. Ez a képgondolat is operai jellegű. Az olajvázlat a hold ezüstös fényét a klastrom és az apáca fehér köntösén jól érzékelteti. Szinyei igazi festő, csak színekkel képes magát teljesen kifejezni. A XI. vázlatkönyv (32. és 56. o.) rajzai pedig meghitt együttesről tanúskodnak, midőn az ágyon ülő férfi az előtte jobbjával szenvedélyesen felfelé mutató apácát magához szorítja. Balról a földön szent könyv fekszik. Az 56. oldalon (keretezve) Szinyei a fény és árnyék elosztását tanulmányozza.

A Faust-tárgykör volt 1866-tól majdnem 1868-ig Szinyei érdeklődésének központjában. Nemcsak naturalisztikus ceruzaötletek, természetutáni lerögzítések kapcsolatosak vele, hanem érintkeznek a Hamlet, A francia forradalom, az Apáca és lovag tematikájával is. Első volt — mint láttuk — a Lenauból vett Öngyilkos Faust a tengerparton című olajvázlat 1866-ból. Ehhez a IV. vázlatkönyv 66. és 67. oldalán találunk rajztanulmányt. A sziklán elterülő Faustról, Mefisztó karmokkal jellemzett ballábáról és magáról a csoportról találhatók itt többé-kevésbbé odavetett vagy kidolgozott tanulmányok. A VIII. vázlatkönyv 19. oldalán olvassuk: «Az őrült Grätchen gyermekét szoptatni véli. Ezen eszmét felhasználni egy egészen modern, őrült nőt ágyon ülve stereoskopot (?) felhasználni.» Az előtte lévő oldalon németül a Faust-mondának egy másik gondolatát jegyzi fel, utána Goethe Faust-jának szövegrészét. A 11. oldalon pedig a következőket találjuk: «Faust (Volkssage) fiát akasztófáról leveszi s eltemeti. Előtérben Faust a holttestet csókolja bensőséggel, a középtérben Mefisztó a lovakat tartja, ezek fáradtak a hosszú úttól. Stimmung grau nach Sonnenuntergang.»

E témakörből szinte mindegyiket feldolgozta rajzaiban. A VIII. vázlatkönyv 54—57., 62. és 64. oldalán Faust alakját igyekszik megtalálni. Itt többnyire szakállal, fején barettel, érettebb férfikorban, a XVI. század elejének öltözékében ábrázolja. Csak egy terpeszállásos tanulmány tünteti fel legénykorúnak. Egyesekben az arc kifejező voltára is súlyt helyez. A 47. oldalon Faust párbeszédét rögzíti meg famulusával. A Hamlet-szerű Faust jobbjában talán koponya.[38] Az 1933—2444 számú montírozott rajzon és a VIII. vázlatkönyv 163. oldalán háromszor megismételve ábrázolja a csupaszképű, fiatal

Faustot Margittal táncolva, sőt Faust mozdulatát előrenyúló jobbjával kétszer külön is megismétli. Egy-kettőn a kereső vonalak híven ábrázolják a tánc forgatagát. Margit baljában virág. A X. vázlatkönyv 2. oldalán Faust házból lép ki, karján a hozzátapadó Margittal, míg Mefisztó még bent cseveg Mártával. A VIII. vázlatkönyv 103., 149. és 250., továbbá a III.-nak 31., a IV.-nek 5., 87. oldalán és 1933—2444, valamint az 1933—2446 számú montírozott rajz hátlapján már meghitt együttesben tanulmányozza Faust és Margit szerelmeskedését (egyik reprod. a Szinyei-Emlékkönyv 59. oldalán, némelyik keretezve), többször egymáshoz simulva, vagy amint Margit átszellemülve hallgatja Faust lantpengetését.[39]

A II. vázlatkönyv 40., a X. vázlatkönyv 15., 17., 19. és 25., továbbá a VIII. vázlatkönyv 17. és IX. vázlatkönyv 5. és 62. (?) oldalán már a börtönbe zárt Margitot pillantjuk meg; hol egyedül, hol csecsemőjével. Karjait többször széttárja, félrefordul, arcán a rémület kifejezésével, egyszer pedig (X. vázlatkönyv 25. o.) karjára támaszkodva tébolyodottan a földön ül. Ezzel hozhatjuk összefüggésbe a II. vázlatkönyv 51. oldalán lévő, néhány vonallal odavetett rajzot is. Ez semmiképpen sem lehet Az őrült nő, melyről a VIII. vázlatkönyv 19. oldalán emlékezik meg. A VIII. vázlatkönyv 160. oldalán és az 1933—2438 rajzon — keretezve — a halálfejes Mefisztó szabadítja ki börtönéből. Margit baljával a fejéhez kap, jobbjával álarcot tart, — lehetséges azonban, hogy ez más téma. A VIII. vázlatkönyv 17., 78. és 79. oldalán pedig megdicsőülten repül a mennybe, karján gyermekével. Az első szinte színpadi hatásra törekvő fény- és árnyék-tanulmány.

Sokkal gondosabban érlelte meg rajzaiban Szinyei a Lenau által leírt jelenetet, amint Faust az akasztófáról levett fia holttestét csókolja. Előzményét, amint fiát az akasztófáról leveszi, 1867-ben meg is festette.[40] A kép tulajdonképpen inkább a francia forradalom egy jelenetét akarja megörökíteni. A VIII. vázlatkönyv 16., 17., 45., 100., 101. és 114., továbbá a X. vázlatkönyv 4., 34., 35., 38., 40. és a montírozott rajzok közül az 1933—2437, 1933—2438 és az 1933—2451-en találkozunk a Faust-témával, sőt a X. vázlatkönyv 10. és 11. oldalán az akasztófáról való levételt ábrázolja. Az előbbi, az emelvényen álló alak beállítását kivéve, szinte ugyanaz, mint az olajvázlat, a másik a sírbahelyezés. Mindkettő kereső vonalakkal, gyorsan odavetett kompozíció. A fia holttestére való borulást Szinyei legvilágosabban az 1933—2437. számú montírozott tusrajzon valósította meg. Fejével háttal helyezte kis dombra az akasztottat, csak fejét és kinyujtott, meztelen jobbját láthatjuk, reáborul a szakállas, csuhaszerű ruhában lévő apa, jobbjával fia fejét karolja át és szájon csókolja. Éhes varjú csap le rájuk. Részlettanulmány hozzá a X. vázlatkönyv 38. oldalán.[41]

Az egész kompozíció a VIII. vázlatkönyv 16. és 17., a X. vázlatkönyv 34. és 35., végül az 1933—2438. számú montírozott rajz hátlapján valósul meg. Előbb a vázlatkönyvekben fekvő, majd a montírozott rajzon álló téglányalakban kísérli meg a képgondolatot. Az előbbieken az akasztófa balról, a X. vázlatkönyv 34. oldalán az elítélt még függ a bitófán, már varjak repdesnek a holttest körül, a két lovas jobbról érkezik, a 35. oldalon Faust már a levett holttestre borult, jobboldalán Mefisztó áll a két paripával. A VIII. vázlatkönyv 16. és 101. oldalán szinte azonos a keretezett kompozíció, csak a bitófa rajzolódik az elsőn tragikusan a felhős háttér elé, míg a másikon nyaktilót látunk bitófa helyett. Mindkettő előterében Faust és fiának csoportja, míg Mefisztó két lovával jobbra kissé hátrább került. Varjak keringenek az égen. Az elsőt Szinyei foltokban vetette papírra. A montirozott rajz (1933—2438) a legtömö-

rebb kompozíció.[42] Előterében balról Faust és halott fia, jobbról a rájuk visszatekintő Mefisztó. A lovak is a csoportra figyelnek, de az egyiknek csak a feje és nyaka került a keret közé. Mögöttük jobbról áll magasabban az akasztófa, körülötte varjak röpdösnek (reprod. Meller S.: Szinyei Merse Pál 43. o). Valószínűleg még a III. vázlatkönyv[43] 26. és a X.-nek 9. és az 1933—2430. számú montirozott rajz hátoldala tartozik ehhez a témakörhöz, a világűrben repülő Fausttal és Mefisztóval.[44]

Mindezek a kompozíciók azonban nem vezettek komoly eredményre. Piloty egyelőre nem vette fel Szinyeit, 1866 áprilisától Wagner iskolájában dolgozik. 1867 tavaszán Max azt tanácsolta neki, hogy közvetlen természettanulmányokat folytasson. Rajzban kell tökéletesíteni magát. Vonalainak kusza, kereső jellege, képgondolatainak festőisége is indokolta ezt. Viszont a VIII. vázlatkönyv 49., 51., 53., 180. és 181., a XI. vázlatkönyv 31., 46. és a XV. vázlatkönyv[45] 2—6. oldalán másoktól átvett rajzokat találunk, köztük a VIII. vázlatkönyv 49. oldalán Dürernek Négy meztelen nő című rézmetszete (B. 75 — Balogh Jolán megállapítása —) és a XV. vázlatkönyv 2—6. oldalán Chodowietzky után készült részleteket. A VIII. vázlatkönyv ebből a szempontból a legproblematikusabb; más, haladottabb művészkollegáinak rajzai, karikatúrái is vannak benne, egyik-másik alatt «Rajz Berres», vagy «Eberle» aláírással. Stílusuk után ítélve a Lietzen-Mayerről készült felvételek sem lehetnek Szinyeitől. Rajzosabb látás, nagyobb technikai készség, tisztább előadás választja el őket Szinyei kereső vonalaitól. Éppen így sokszor zavarja a rajzok világosságát az, hogy nem egy vázlatkönyvébe gyermekei is firkáltak.

A IV., VIII. és XI. vázlatkönyv tele van olyan természet után készült tanulmányaival, melyek nincsenek összefüggésben képterveivel. De éppen így a III., X., XI. és XIII. füzetben is találkozunk alakok, vagy részleteik, tájak, növények naturalisztikus megrögzítéseivel. A III. vázlatkönyv 32. oldalán a Női fej, a IV. vázlatkönyv 14. oldalán a Szakállas férfi, az 51. oldalon a Fiatal férfi feje, a 71. oldalon a Lepedős nő, a 7., 19., 30. és 84. oldalon az Örömleány, a VIII. vázlatkönyv 21. oldalán a Cilinderes férfi, a 44. és 104. oldalon a Síró nő, a 88, 90. és 253. oldalon a Padon ülők, a 91. és 263. oldalon a Gereblyéző, a 93. oldalon a Szekeres asszony, a 212. oldalon Leányka feje, a 251. oldalon Férfi feje, a 252. oldalon a Parkban, a XI. vázlatkönyv 2. és 4. oldalán a Festő, a 31. oldalon a Franciás nő, a 45. oldalon a Kéz, végül a XIII. vázlatkönyv 88. oldalán a Könyöklő nő (repr. Magyar Művészet 1933. évf. 40. oldal) a legsikerültebbek. Idetartozik az 1933—2455 hátlapja is, női aktokkal. Ezek előadása kimondottan rajzos, természethűségre törekvő, a kereső vonalakat néha gondos, végleges megrögzítés helyettesíti, itt-ott árnyékolással. Éppen így a montírozott rajzok közül a keresztbevetett kendős fiatal asszony tanulmánya (1933—2444, 10. kép) több külön részlettel és az előrehajló, jobbra tekintő, szabadkeblű, mellette főkötős nők (1933—2441) is a legkiválóbb akkori rajzai közé tartoznak. Lehetséges, hogy egy kosztümös képgondolatával kapcsolatosak. A balra hajló női torzót (1933—2442) is e korai tanulmányai közé sorolhatjuk.

De ugyanekkor már felmerülnek a naturalisztikus részletelemekből szerkesztett kompozíciók is. Így legnevezetesebb a II. vázlatkönyv 1. és 12. oldalán lévő tanulmánya, mely egy anyát ábrázol négy gyermekével. Ez a legelső plein air-kompozíció terve, későbbi legjelentősebb festményeinek meg nem valósult őse (12. és 13. kép). Hoffmann E. a gondolat zsánerszerűségét emeli ki. (Szinyei viszonya kortársaihoz Magyar Művészet 1937. évf. 72. o.) A vázlatkönyv többi rajzai bizonyítják, hogy 1866—67-ben jöhetett létre,

vagyis a Faun és Az anya és gyermeke előtt. A Faunt végleges alakjában 1868-ban és az Anya és gyermekét első megoldásában 1868—69-ben festette. Két oldalt fáktól övezett, emelkedő, füves tisztáson jobbról az anya tanítja járni legkisebb gyermekét, aki a kompozíció központja és félénken emeli fel jobb lábát. A kicsi előtt balra bátyja fekszik hasán, felkönyökölve, öcsikéje próbálkozását figyeli, míg mögötte nénje ül kalapban a fűben. Az anya szoknyájának vége és a fekvő fiúcska kinyujtott jobb lába a trapéz-alakú, négy alakos, zárt kompozíció két legszélsőbb pontja. Mögöttük messzi táj nyílik. Míg a kompozíció vonalai keresőek, a részletrajz (12. o.) mind az anyát, mind az ingecskéjében lévő csecsemőjét, de különösen a leánykát már pontosabban rögzíti. A fekvő fiúcskát — már kalap nélkül — csak halványan vázolta fel. Szinte Courbetra és a francia impresszionistákra vall a kisleány összehúzott övével, árnyékot adó, nagy szalmakalapjával. Mutató ujjával a pillanat fontosságát jelzi, baljával a csecsemő jobbját tartja. Szinyeit benső érzése a természetből vett képek felé hajtotta, ebben volt igazán eredeti és újító, míg a történeti és mitológiai világ felé a müncheni környezet, Piloty és Böcklin terelte.

Ugyancsak ilyen természettanulmányokból szerkesztett plein-air-kompozíció a Játszó gyermekek. Az 1933—2452 hátlapján és a VIII. vázlatkönyv 16. oldalán; mindkettő keretezve (14. kép). Dombos vidéken játszódik le a jelenet, a baloldalon a fákkal borított, felül cövekkel övezett domboldal kulisszaként zárja le a teret, jobboldalt a talaj csak annyit emelkedik, hogy a játszókat szemlélő, süldő leánynak padul szolgáljon, középen a 10—12 éves fiúcska halat tart a magasba. Felgyűrt ruhás, meztelen lábszárai arról tanúskodnak, hogy patakban halászott. Ingben lévő legkisebb társuk a zsákmány után kap, a másik két idősebb egymással szemben guggolva, a földön játszik. A gyermekek mögött messzi dombos táj nyílik, tornyos épülettel. Az égen madarak keringenek. A vázlatkönyv kisebb, későbbi megoldásán a guggolók helyett egy ülő leánykát látunk. A középső csoport is különbözik, a halat tartó fiú háttal áll és baloldalt a dombra mászó kecskét a keret nem vágja el. Az állatot Szinyei később el akarta hagyni. Az előbbi kompozíciónál ez lazább, a jobbról magasabban ülő leánykát balról a domboldal ellensúlyozza. A táj a csoport mögött nyitottabb, viszont az alakok és a vidék egysége itt határozottabb. A fejlődés kétségtelen, ember és táj szorosabb összeolvasztása a Szerelmespár és a Majális felé mutat.

A II. vázlatkönyv 32. és 33. oldalán másik ilyen korai, természetből vett képgondolatára akadunk. Tárgyával, sajnos, nem vagyunk tisztában. Csak egy nagy kalapos, hosszú szakállas, jobbjában kampós botot tartó öreg jelenik meg állva, világosabban négyszer is. Baljával mintha hívná a távollévőket. Előtte talán csecsemő fekszik a földön, mögötte gyermekkocsi, majd a háttérben alakok (?). A kusza rajzot, sajnos, gyermek ákom-bákomok zavarják. A jelenet domboldalon játszódik le. Egy másik rajzon a nagy kalapos bácsi két nőt vonszol felénk (X. vázlatkönyv, 14. o.), a 680—1912 hátlapján egyedül megy előre, de az utóbbi már későbbi tanulmány, a Majális korából való, bajor hegyvidéki impresszió, az Idillel kapcsolatos.

Ugyanekkor egyéb realisztikus képtervekkel is foglalkozott (1933—2444). Három kisebb rajztanulmány tanúskodik erről (az egyik keretezve). Bekötöttfejű, az egyiken hajadonfővel, szegény asszony vezeti jobbjával kis gyermekét, út fordulóján bandukolnak, elhagyatottság uralkodik a sivár tájon. A kép formája álló téglány. A másik kompozíció házi nyulakat figyelő, padonülő, magános férfi. A kereső, szinte kusza vonalakkal odavetett, közvetlen képötlet a VIII. vázlatkönyv 39. oldalán fordul elő. Éppen így egyszer találko-

zunk azzal a cilinderes, szakállas férfivel és kalapos feleségével, aki alamizsnát ad a baloldalt ülő koldusnőnek. A kusza vonalak miatt itt sem ismerhetjük fel a részleteket.

Az Ofélia (1867) olajvázlatával kapcsolatos a VIII. vázlatkönyvnek néhány vonással megrögzített, kis tanulmánya. A kép gondolata még fekvő (sőt a baloldalán megtoldott), a vázlaté már álló téglány. Ugyanebben a füzetben írja le Szinyei A négy évszak sorozatát (9. és 10. o.) antik alakokkal: «Tavasz a holdvilágos virág skicc szerint. Nyár. Napfény, római nő gyermekeinek nyári villájában, háttér termékeny földek, aranykalászok stb. Ősz, bacchanalia, hátul leszálló napvilágítás, elől lokáltonusú világítás, táncoló faunok. Egy fiatal pásztor szeretőjével belekeveredik a részeg társaságba s a bacchansok körülfogják, a faunok szeretőjét elrabolják. Tél. Egy temetés — vagy Heine szerint Jupiter a nyulak szigetén». A vázlatkönyv 270—272. és 274. oldalán vannak a fekvő téglányalakú, keretezett kompozíciók. Mindegyik kereső vonalakkal odavetett vázlat. A Tavasz a legvilágosabb (275. o.). Fiatal nő, talán Psyche, széken ülve hátrahajlik, hogy megcsókolja a lepkeszárnyú Amort.[46] A Nyáron (272. o.) caritasszerű nő ül szemben a középen, ölében és körülötte gyermekei. Az Ősz (217. oldal) álló bacchansok kusza tömege, közülük egy a földön fekszik, a másik jobbról ül. A Tél (270. o.) havon elterült, megfagyott (?) nő vagy férfi, felette varjak röpködnek. Az Ősz bacchansaihoz, illetőleg egyéb alakjaihoz, — így a vázlatkönyvekben a táncoló nomádokhoz, ugráló faunokhoz stb. — sok tanulmány készült,[47] sőt a Bacchanália című olajvázlat is 1869-ben, még Szinyeinek Böcklinnel való személyes ismeretsége előtt keletkezett.[48] Az ittas Silenus diadalmenete (1933—2430) teljesen önálló, talán későbbi képgondolat. Éppen így, de nem későbbi a Bacchus diadalmenete Ariadneval és A sípolni tanuló kis faun (VIII. vázlatkönyv 170. és 240. oldal). Ez is böcklini hangulatú.[49] Az 1868—69-ben festett Faun ennek a témakörnek első nevezetes megnyilvánulása. A faunarcok és kecskelábak már ekkor erősen foglalkoztatják Szinyeit.[50]

Később az évszakok sorozatát tájképjelleggel igyekezett megismételni,[51] de most sem jutott túl a rajzvázlatokon. Ezek is fekvő téglányalakúak, keretezve. A Tavasz fákkal ütemezett dombos táj, a levegőben mitológiai lények repülnek tündérfogaton, Aurora (?) hint rájuk virágokat. A Nyár szintén dombos táj, közepén magános fával. A mitológiai társaság hiányzik, csak felhők úsznak az égen. Az Ősz most nem szerepel. A Tél zord, havas vidék, középen temetővel, hová lépcsős út vezet fel. A hangulat sivárságát a röpködő varjak is emelik. Lehetséges, hogy a sorozat 1877—78. körül készülhetett; mikor a jernyei ház épült, díszítésükre szolgáltak volna.

A hatvanas évek második feléből való az Odysseia-ból merített, ebben az alakjában csak egyszer előforduló, fekvő téglányalakú kompozíció (tollrajz, VIII. vázlatkönyv 135. o.). Az árbochoz kötött Odysseus a sziklán csábítóan éneklő szirének előtt evez el hajójával. Később a gondolat újból kísérti (1933—2459), de ekkor az elől fekvő szirén a Pacsirta aktjával azonos.

1867-ben keletkezett a Két barátnő című képének egyik legerőteljesebb és legnagyobb rajza (1941—3612, 9. kép). Szinte Leibl előadásának szélességére, határozottságára emlékeztet. Az előtérben levő alakot a szén erősebb vonásaival hangsúlyozza, így akarta a kettő közötti térillúziót éreztetni. Mindketten olvassák a levelet, a hátsó szemben, az előbbi félprofilban ül, ez tartja az írást. Az olajvázlaton az utóbbi félig hátat fordít a szemlélőnek, ő olvassa a levelet, a másik, aki jobban háttérbe szorul, csak hallgatja tartalmát. Öltözékük is megváltozott. A rajzon a második alak ruhájának renaissance módra négy-

szögletes a kivágása, az elül ülőé felül is zárt, míg a festményen az utóbbi nő ruhája kivágott, háta, nyaka, félarca, karja, a kivágás fodra a legvilágosabb színfolt, a mögötte lévő pedig — arcát kivéve — sötétségbe merül. Így alakította át Szinyei az erőteljes rajztanulmányt kolorisztikus festménnyé.

Lehet, hogy először csak egyalakos volt a képgondolat, az 1933—2449 rajz (7. kép) legalább is egy levélolvasásba merült nőt ábrázol. Valószínűleg élő modell után készült ceruzával a térdkép. A nő majdnem profilban ül, jobbját az asztalon nyugtatja, a levelet baljában tartja. Az alak jobbról kap határozott fényt. Szinyei kezdetben is a fény- és árnyékelosztásra törekszik. Ugyanezen a lapon és az 1933—2434. számú vázlaton már kétalakossá bővíti a gondolatot — mindkettő keretezve — más lesz a rajz lelki tartalma, a hangsúly a két nő barátságán van. Az egyalakos modell-tanulmányból kétalakos zsánerkép lett. Mindketten szembefordulnak, az egyik rajzon az alakok a levélbe tekintenek — ezen az első karosszéken ül — míg a másikon csak hallgatja a szöveget. Az 1933—2443 hátlapján odavetett, halvány körvonalrajz már szinte teljesen azonos az olajvázlattal.

1867-ben merült fel először A forrás, a vízben magát tükröző fekvő nő gondolata. 1877-ben vagy 1878-ban olajvázlatot is készített róla. A II. vázlatkönyv 16., a IX. 16—17. és a XI. 36. oldalán Szinyei még eltérő, de nárcissi mozdulatban ábrázolja a nőt. Kinyujtott jobbján pihen, egyik rajzon (itt felöltözve) a XI. vázlatkönyvben balkeze meglepetést fejez ki. Hasonló a IX. vázlatkönyv 17., keretezett rajza, itt azonban balkarjára támaszkodik a félig meztelen nő. Mögötte vadregényes táj.

Ennek a mitológiai eszmekörnek első komoly, bevégzett eredménye a Faun festmény. Ismeretes, hogy Szinyei 1867-ben kezdett vele először foglalkozni. Két olajvázlatot is készített hozzá, a végleges kép pedig 1868-ban készült el. Először nem arra gondolt, hogy a syrinxen sípoló faunt, amint a hangokat a nimfa meglesi, hanem egyalakos képet, a zenélő faunt festi meg, akit kutyája hallgat áhítattal (1933—2439, odavetett ceruzarajz). Itt a fiatal faun ballábát a jobbikon nyugtatja és enyhe kontraposztban ül, mellette a figyelő, szintén ülő kutyával. A VIII. vázlatkönyv 84. oldalán már jobbra fordul, mint az első olajvázlaton, jobblábát veti át és elmerül sípja hangjában. Ezt dolgozta ki kissé határozottabban az 1941—3612 rajz hátlapján lévő két ceruzavázlaton (az egyik keretezve). Itt a faun lábai nincsenek keresztben, hanem a jobbikat kissé magasabbra húzza. Ebben már szinte benne van az első olajvázlat gondolata. A IV. vázlatkönyv 20. oldalán lévő fej már a 2. és 3. olajvázlatnak és a kész festménynek a nimfára tekintő arcát ábrázolja végleges megvilágításban. A IV. vázlatkönyv 18. oldalán sóvárabb, bacchikusabb a profilban néző arc. Az 52. oldalon is vannak a fiatal faunhoz készült rajzok, sőt itt szinte lányos kifejezésű ifjút is találunk köztük.

Éppen így több rajztanulmány készült a nimfához. Az 1867-ből való 1933—2446. számú rajzon Szinyei bizonyára még teljes aktban akarta a faun sípjára figyelő, erdei lényt ábrázolni, viszont a lábak elhanyagolása arra vall, hogy csak az alak helyes statikája miatt jött létre a tanulmány. A faun az 1. olajvázlaton még elmerülten muzsikál, nem hagyta abba a sípolást, mint a 2.-on és a továbbiakon, hogy mosolyogva forduljon a nimfa felé, aki rajtakapva szinte csak fejét dugja ki a lombok közül. A böcklini hangulatból pajkos idill lett. Az 1. színvázlaton a nimfa felső teste bukkan elő, de két karja, lenyúló jobbja, arcához kapó balja, melle még látszik. Ugyanez a gesztus a rajzon, az arc kifejezése, középen elválasztott haja azonban még túl modellszerű, intellektuális, nem felel meg a fülledt berekben tanyázó lény animális jellegé-

nek. A körvonalak a rajzon már biztosan tapogatják körül az idomokat, a formák teltségét; árnyékok hangsúlyozzák a napfény festői játékát. A Szépművészeti Múzeum legújabban szerzett, még folyékonyabb vonalú, későbbi rajztanulmánya (4695—1952, 19. kép) szintén teljes akt — a lábak itt is csak jelezve — de az arc elvesztette értelmes, arcképszerű jellegét. (Mellette a jobbkar próbálgatásai és hátlapján a faun vállához, karjához és külön a sípot tartó kezéhez készült, végleges rajztanulmányok.) Ez már a színvázlat nimfája, csak haja nem bomlik szét. Egy harmadik rajz (1868) eléggé biztos vonalakkal a VIII. vázlatkönyv 175. oldalán, teljesen egyezik a III. színvázlat és a kész kép nimfájával. (A 174. oldalon vázlatosabban.) Csak a fejet látjuk meglepett kerek szemekkel, hajában levelekkel. A jobbváll süllyedése elárulja, hogy a nimfa a lombok közé akar rejtőzni. (Reprod. Meller S.: Szinyei Merse Pál, 46. o.)[52]

Ugyanekkor, valószínűleg még 1867-ben foglalkozott rövid ideig Szinyei egy másik, hasonló tárgyú kompozícióval: egy faun rajtakapja társát, amint a nimfával szerelmeskedik. Az erdei berekben lejátszódó kompozícióról kis, keretezett, a fény és árnyék elosztását feltüntető rajzvázlat maradt fenn az előbbi nimfa-tanulmány lapján (1933—2446). A VIII. vázlatkönyv 178—9. oldalán faun-hermával szerelmeskedő leány. A IV. vázlatkönyv 3. oldalán lévő kusza rajz (keretezve) és a VIII. vázlatkönyv 85. oldalán lévő kentaur-tanulmány tartozik még ide. A kentaur mintha meg lenne sebesülve, lefelé tekint, talán nyilat húz ki melléből. Szobrászoknak még később is kedvenc témája.

Mitológiai vagy őskori képgondolathoz tartozhatik Szinyeinek egyik gondosan kidolgozott, realista ceruza-rajza egy négykézláb kúszó férfiről (1933—2453, 6. kép). Az idomokat határozottan körvonalazta. Balkezében valamit tart, félprofilban a füvön csúszik előre, az alsó lábszárai mintha mélyebben lennének. Melle, hasa, jobb felső lábszára árnyékban, lábszárai között távoli hegyre kilátás. Tiszta, szép rajz. Mellette a lapon megfakult faun-tanulmányok.

A fürdőházikó fiúval című olajvázlat (1868) keretezett ceruzatanulmányát az 1933—2428. számú lap őrzi. A beállítás teljesen ugyanaz, csak az utóbbi mozgalmasabb, tömöttebb, a halászon kívül két háttal álló és két ülő gyereket látunk, a vízen baloldalt hajó. A fürdőházikó teteje hátul még nem hiányzik, még nem meríti a fiú pecéjét a vízbe, még nem érezzük a halászás mély csendjét, mint az olajvázlaton. Utóbbin nincs elől növényi repoussoir. Horgászt örökít meg a nagy I. vázlatkönyv 44., 46. oldalán lévő két rajz. Az egyiken háttal ülve, nagy kalappal ábrázolja a fiút, jobbjában magasra tartott pecével és a másikon hanyattfekve, baljában pálcával. Utóbbi rajz a Kis horgász című képéhez, a Courbet-tréfához készült.[54]

1868-ban a 3. és 4. Faun-kép között készít Szinyei rajzot Szokoly Viktor Honvédalbuma számára. Morelli Gusztáv metszette fába.[55] A IV. vázlatkönyvben vannak tanulmányai az Előőrs alakjához. Természetesen a fametszet tükörképszerűen reprodukálja a rajzot. A 27. oldalon még népes kompozícióra gondol, a fametszet leégett háza helyén, az emelkedésen két lovas áll, a kép iránya jobb felé mutat, mint a grafikán. Egy másik megoldáson — álló téglány — a katonák előírt távolságban állanak egymás mögött, a főalak elől gyermeket szorít magához. Hátul romok (?), fák, az égen a nap korongja, de Szinyei ezt áthúzta. A derű nem felelt meg a tárgy komorságának. Ezért áll a végleges megoldáson egyetlen alak az elvadult rónán; egyedülléte is kifejezi a pusztuló vidék elhagyottságát. A messziségbe néző katona állását egy hosszú botra (lándzsára) támaszkodó, müncheni modellen próbálta ki (40. o.),

sőt lábszártanulmányt is készített róla (38. o.). Lehetséges, hogy a fejből készült, hasonlóan álló, csákós katonának kereső vonalú rajzai, amint a hosszú dorongra támaszkodik (29., 59. és 61. o.), előbb jöttek létre, ezeket dolgozta ki aztán modell után (37a és b, 39. o.). Valószínűleg ugyanaz lehetett a modellje, mint a Kúszó férfinek, sőt még a hosszabb katonaköpenyt is kipróbálta egyik rajzán (37. o.). A dorongot, illetőleg a puskát tartó két kéz helyzetét is modelleken tanulmányozta. Legjobban hasonlít a fametszetre a 39. o. rajza, csak a bajusz és a bornyú hiányzik a hátán a katonának. A fametszetnek alapul szolgáló, végleges rajzon a messziségben égő alföldi falura irányul a katona tekintete. A rajzért Szinyei a XV. vázlatkönyv 25. oldalán olvasható feljegyzés szerint 60 forintot kapott.

1869-ben keletkezett az évszám szerint a Nőrabló faun című apró olajvázlat. Korábbi ceruzaötletén (I. vázlatkönyv 46. oldal) a faun még jobbra menekül, balvállán a zsákmánnyal, az 1933—2449. számú rajz hátlapján kereső vonalakkal már az olajvázlat beállítását veti oda a balra való, vad rohanással. Csak a két karjával átfogott nimfa fejének, karjának helyzete bizonytalan. Az I. vázlatkönyv 50. oldalának halvány körvonalrajza viszont a nimfa felső testét oldja meg az olajvázlat értelmében, de itt a faun jobbkarját előrenyújtja, hogy a csoportot kiegyensúlyozza. Valósággal szobrászilag kiponderált alkotás, Giambologna hasonló kompozícióját juttatja eszünkbe. Alatta egy apró rajzon a faun jobbkarjával ismét átfogja a nimfát. Az I. vázlatkönyv 15. oldalán a kompozíció tárgybeli előzményét láthatjuk rögtönzött, kusza vonalakkal, amint a faun üldözi a menekülő nimfát. Az előbbi mögött még egy harmadik alak is felmerül.

1869-től kezdve egy évtizedig foglalkoztatta Szinyeit a Szerelmesek című, magas téglányalakú, kis, kétalakos kompozíció, melyet a Faun olajvázlat hátára festett. A XVIII. század végének ruháiban sétál a pár, a nő illatos virágot szagoltat a férfivel. A Hoffmann által (18. o.) a korai keletkezés bizonyítására felhozott érv ugyan nem helytálló, mert a tollvázlatok mellett lévő egyéb rajzok nem a Nőrabló faunokhoz készültek, hanem az 1878-ban Böcklin közvetlen hatása alatt festett Kentaur és faunhoz. Bizonyító erejű azonban a IV. vázlatkönyv, melyet Szinyei kizárólag a hatvanas évek végén használt. Ennek 55. oldalán látjuk a Szerelmeseknek talán első ceruza-vázlatát, de a két alak dereka alatt levágva, amint a nő virágot szagoltat a férfivel. Kereső vonalakkal odavetett tanulmány. A férfi jobbját a nő vállára teszi, balját pedig csípőjére; állnak és nem sétálnak. Érdekes, hogy a Hoffmann említette tollrajzon két más módozat mellett ott van a XVIII. századi ruhás, régi megoldás (keretezve) is, míg a bajor-tiroli elképzelésen kívül a középen az antik, sisakos, tollas hős és szerelmese csoportja, amelyet egy kétségtelenül kései, röpke rajzában (1933—2460) is láthatunk. (Mellette jobbról mégegyszer a sisakos ifjú feje.) Utóbbi hátoldalára Szinyei bécsi modellek lakcímét jegyezte fel, éppen úgy, mint a nő másik ceruzavázlatának lapjára (1933—2465). Szinyei tudvalevően 1882—83-ban lakott Bécsben, ebből az időből való az utóbbi ceruzavázlat; a modell bécsi típusa is ezt igazolja. Nem hihetjük, hogy a rajz Szinyeinek 1869 január végén tett, párnapos bécsi látogatása alatt keletkezett. Ennek a rajz kései stílusa is ellentmond. Szinyei kétségtelenül újból és újból felújítgatta régebbi képötleteit, mint azt a VIII. vázlatkönyv 13. oldalán olvashatjuk és sokszor össze-vissza, különböző időkben használta nagyobb vázlatkönyveit.

II.

Rajzok legkiválóbb festményei idejéből

Szinyeinek összes olajképei között legmeglepőbb, a legmodernebb: a Hinta. Ha nem maradt volna vázlat, egyike lehetne a XIX. század leghaladóbb képeinek. A vázlat így is impresszionista festmény benyomását keltheti. Pedig nem az. Mennyi rajz készült a képhez. Műteremben a lokális színek, a megvilágítás, a reflexek nem változnak folytonosan, így az itt könnyedén, a forma kerülésével, színbenyomások alapján, vázlatszerűen festett képek ezért csak pseudo-impresszionisták lehetnek. Szubjektív festői felfogás, illetőleg előadás eredményei, nem pedig valóban tovatűnő, állandóan változó, tisztán optikai szín- és fénybenyomások megrögzítései. A Hinta első ötleteit a XIII. vázlatkönyv[56] 100. és 102. oldalán találjuk abban a füzetben, amelyben az 1869. évi május második felében, Velencében látott benyomásait rögzítette. Zsúfolt ceruza-vázlatok — nők és gyermekek — keretezve, de Szinyei itt is álló téglány-alakú festményt tervezett. A 102. rajzon a hinta szemben két fára van felfüggesztve, baloldalon már a padon ülőket is megtaláljuk. Velük egyidőben keletkezett az 1933—2428. számú[57] és az 1934—2619. számú montírozott rajz, mindkettő keretezve. A hintázó mindkét esetben, mint az előbbi 100. számú vázlaton, jobbról balra lendül. Az első igen népes kompozíció, a középtérben a labdázók csoportja, de a csecsemőjével földön ülő anya mellett még nincs gyermek-kocsi, viszont a baloldali csoport a padonülőkkel kifelé fordul. (18. kép repr. a Szinyei Emlékkönyv 31. oldalán, Meller Simon: Szinyei Merse Pál 69. oldalon és Magyar Művészet 1935. évf. 105. o.) A másodikon mind ez, mind a labdázók elmaradnak, kevesebb a nő, a földön ülő anya gyermekével középen, az előtérben van, balra mögötte a felhúzott ellenzőjű gyermekkocsi. A háttérben a képsíkkal párhuzamos, emeletes ház falán az ablakok világosan láthatók, előtte csak egy fatörzs, ennek ágán lóg a hinta. (Repr. a Magyar Művészet 1935. évf. 105. oldalán.) A nagy (I.) vázlatkönyv 9. oldalán a kompozíciónak csak egy részét vetette papirra, ez áll legközelebb az olajvázlathoz, de az üres gyermekkocsi előtt az anya még fordítva ül a földön. Fejével balra tekint az előtte álló gyermekére. Alatta másik ötlet az anyához.

Ehhez az anyához találunk legtöbb rajzot, legtöbbjük valószínűleg az olajvázlat után keletkezett, mikor Szinyei még arra gondolt, hogy befejezett képpé fejleszti a kompozíciót. Egyik sem kapcsolatos azonban Az Anya és gyermekével, amelyhez a Szépművészeti Múzeum rajzai között nem találtunk előzetes tanulmányt. Bizonyára elvesztek, mert nem hihető, hogy Szinyei egyik legfontosabb, sajnos, még mindig ismeretlen helyen lappangó, megismételt képéhez ne készített volna előzetes rajzokat. Érdekes, hogy a nagy (I.) vázlatkönyv 47. oldalán gyermek nélkül, kutyával az ölében találjuk a nőt. Baállítása leginkább a Hinta fiatal anyájának felel meg. Mozdulattanulmány. Ugyanezen füzet 41. oldalán kétszer jelenik meg egymás alatt; a felsőn már a gyermek fejét is körvonalazta, jobban látjuk az arcélét, baljával a földre támaszkodik. (16.kép) A 40. oldalon (szén) összekuporodva fekszik gyermekével. Ez függ talán egyedül össze az Anya és gyermekével.[58] Az 1934—2619 montírozott rajzon kereső vonalakkal vetette oda a csoportot, a nő fejkötőszerű kalapot visel, mögötte a gyermekkocsi. Alatta többalakos, kusza, apró csoportrajz.

Az álló, illetőleg napernyős alaknak is van néhány fontos rajztanulmánya.

A Hinta gondolata kétségtelenül egy müncheni vagy környékbeli nyaralótelep vendéglőjében vagy szállodájában merült fel előtte, a szórakozók között előbb pincérlányokat is akart ábrázolni.[59] Ilyen az 1933—2429. számú, profilban álló, turnürös divatú nő, jobb karja alatt szalvétával. A Szinyeire nézve rendkívül jellemző ceruzarajz pontosan igyekszik érzékeltetni a jellemző formákat, a modell bajor arc-típusát, golyvára hajló nyakának kissé kidülledő vonalait, figyelmes lényét (repr. a Magyar Művészet 1937. évf. 77. oldalán.) Ugyancsak a Hintához tartoznak a nagy vázlatkönyv 10., 34. és 44. oldalán lévő ceruzarajzok és az 1933—2447. montírozott lap. Az első kettő álló női alak, a 10. oldalon lévő jobbkezében nyitott napernyőt tart. (17. kép, repr. a Magyar Művészet 1937. évf. 77. oldalán.) Nyilván a padon ülővel beszélgető egyik alakhoz készült. Félrehajló fejjel hallgatja a beszélgetést. Még nincs olyan lenge, díszes ruhában, mint az olajvázlaton lévők, egyszerű, utcai öltözéke a valóság visszaadására vall. Fejéről, napernyőt tartó jobbjáról külön rajz is készült. A mellette állóval kapcsolatos a többi tanulmány. A vázlatkönyv 11. oldalán ezt a nőt is előbbivel azonos egyszerű öltözékben, profilban, lecsüngő karokkal állítja elénk, míg a montírozott rajzon kissé előre fordul. Itt is az előbbi pincérlány lehetett a modell. A nagy vázlatkönyv 44. oldalán a baloldali két csoport változatával találkozunk. Az egyiken több alak ül a padon, előttük nő támaszkodik a fához, ezenkívül még gyermekek. A másikon a padon ülő nő fonalat gombolyít az előtte álló leány karjáról. Mindkettő csak kereső vonalakkal odavetett ötlet, Szinyei egyiket sem fejlesztette tovább. Plein-air gondolat a Napernyős nő pihenője a XIII. vázlatkönyv 27. oldalán.

A Hintával egyidőben jöhetett létre Szinyeinek egyik legközvetlenebb, a valóság visszaadásában feloldódó, gondos rajza egy fiatal, szemben ülő nőről (repr. a Magyar Művészet 1935. évf. 106. oldalán), amelyet a Pogányság határozott, erőteljes ceruzavázlatának vonalai, sajnos, átvágnak (971—1912. 26. kép). Valószínűleg csecsemőjét szoptatja. Intelligens arca, egyszerű öltözéke, fesztelen tartása, koszorúban feltűzött varkocsa csupa jól megfigyelt igazság. Ninon nővérét ábrázolja, akiről valamivel később, 1870-ben festette félprofilban, szalmaszékben ülő, meghitt arcmását. A képen karcsúbbnak tűnik a fiatal asszonyka.

A Hintával vetekszik Szinyei oeuvrejében a Ruhaszárítás is, ez is csak olajvázlat. 1869 augusztusában keletkezett és mint a III. vázlatkönyv 6. oldalán lévő, keretezett ceruza-ötlet bizonyítja, eredeti címe Téns úrfi volt. Otthoni emlékeire gondolhatott Szinyei festésénél. Az opáltónusok harmóniájába hangolt Hinta mellett a töretlen, lokális színek plein-air-i diadala. Már Böcklinnel való személyes ismeretsége előtt is azon a véleményen volt, hogy a szabad természet a helyi színek erejét még jobban felgyújtja. Csak a festő tehetségétől, ízlésétől függ, hogy a vásznon egymás mellett ne hassanak tarkán. A Téns úrfi ceruza-rajza hasonlít az olajvázlathoz, de az előbbin a fiatalember kissé kifelé fordul. Az előtér jobboldalán azonban nem mosónő térdel a ruhakosár előtt, hanem valószínűleg fiatal asszony babusgatja bölcsőjében gyermekét. A nő finomabb mozdulata, ruhájának körvonalai arra engednek következtetni, hogy Szinyei nem mosónőt ábrázolt. A rajz jobboldalán fatörzs nyúlik a kompozícióba és az előtérben repoussoirként még ruhadarab is fekszik. A III. vázlatkönyv 25. oldalán a férfi alakja újra felmerül.

1869-ben ismét a Bacchanália megfestése izgatja. Szinyei visszatér az antik világból merített kompozíciókhoz. A májusi velencei utazás, de még inkább Bécs hatásának köszönhető, hogy művészetének ez a kevésbbé haladó és kevésbbé meglepő profilja újból előtör. Az Akadémia, Makart, majd Böcklin

táplálják és egész életében nem tud és nem is akar ettől szabadulni. Két év előtt az Évszakok sorozatában tervezte a Bacchanáliát az Ősz jelképe gyanánt, sok rajzot is készített hozzá a bacchansok, ménadok, faunok világából, most azonban mint önálló kompozíciót óhajtja megvalósítani. (VIII. vázlatkönyv 154., 169. és 170. o.) A meztelen női és férfi aktok együttese érdekli, amint egy fa tövében egymásra támaszkodva megpihennek. Csak kétoldalt rajzik még a forgatag, de ezt az olajvázlat színfoltjaiból világosan nem vehetjük ki. Nem Böcklin, hanem Makart hatása nyilvánul az elől fekvő, pompás női aktban és mögötte szerelmeskedő antik párban. Ezek szimbolizálják a Ferenc József uralkodása alatt a világ nagy metropolisává fejlődő, bőségben dúslakodó császár-város élveteg ízlését. A velencei renaissance pompája táplálja Szinyeinek is a hisztorizmus felé forduló képzeletét, Tiziano és Veronese színei gyújtják fel kolorizmusát. Nem hiába volt a Bacchanália előtt, 1869 júniusa végén Bécsben, hová Makart hívta, hogy legyen segítségére a Hofburgnak képekkel való díszítésében.[60] Nemcsak Böcklin természet-szimbolizmusa, hanem Makart dekoratívan ünnepies neorenaissance stílusa is befolyásolta Szinyeit, hogy ne kövesse igazi, ösztönös útját, a közvetlen természet-festést.

Valószínűleg igaza van Hoffmann Editnek,[61] midőn a Bacchanáliát közvetlen kapcsolatba hozza a nagy vázlatkönyv 35. oldalán látható neorenaissance bútor-kompozícióval, melynek felső középrészét díszíti a Pán megkoszorúzását ábrázoló festmény. Mellette balról a Pogányság és jobbról Hoffmann szerint egy táncoló női alak, de lehetséges, hogy ide is kétalakos festményt tervezett, mint ahogyan a IV. vázlatkönyv 3. oldalán láthatjuk. Ilyen hármas kompozícióba akarta Szinyei összefoglalni az antik világból vett, neorenaissance stílusú, dekoratív képeit. A ládaszerű faliszekrény mezőit felül oszlopokkal akarta elválasztani, alul pedig pilléreken, középen hermaszerű támaszon és talapzaton állt volna a díszes, neorenaissance bútordarab.[62]

Annál gyakoribbak a Pogányság tanulmányai. Két korai kompozíció ötletét Lázár Béla közölte,[63] ezeken még kis szárnyas Amor tuszkolja a nőt a férfi karjába. Az egyiken a férfinek lepkeszárnya van. Mindkét rajzban, különösen a lábaknál sok a pentimento. Leghatározottabb a 671—1912 lap két erőteljes ceruzarajza, melyeken már az olajkép végleges beállítását rögzíti. A vonalak ugyan még keresőek, a részletek hiányosak, de a szándék világos. Az ifjú mohó, csókos vágyát, a nő félénk tartózkodását, a két egymáshoz kapcsolódó alak vonalainak gyönyörű hullámzását, a formák kiegyensúlyozását látjuk bennük. Két hozzávaló részletrajz van még a lapon, mely az ülő nőt, Szinyei nővérét átvágja. (26. kép, repr. Magyar Művészet 1935. évf. 106. oldalán.) Mennyi természet utáni modell-tanulmány vezet ide. Az elsők közé tartoznak a férfihez, különösen fejéhez készült rajzok. A 671—1912. sz. lap hátán és a nagy vázlatkönyv 16. és 18. oldalán található, bajuszos, pofaszakállas, kissé petyhüdt testű, félénk mozdulatú, bajor parasztról való, természethű, de a tervezett kép fény- és árnyékeloszlására tekintettel lévő akt-rajzok tartoznak ide. Az előbbi vázlatkönyv 27. és 39. oldalán már férfiasabb modellről rajzolja és határozottabb beállítással ruházza fel az alakot. (Repr. a Szinyei Emlékkönyv 41. oldalán.) Az 1934—2619. lap modellje fiatalabb, bajusztalan arca már eszményített. A nagy vázlatkönyv 54. oldalán az ifjú fejét rövidülésben ábrázolja. Hatása szinte leonardeszk. Lábszár-tanulmányokat a férfihez a III. vázlatkönyv 39. és 41. oldalán és a 676—1912. számú lap hátoldalán találunk. Az előbbi pihenő állásánál a két láb szerepet cserélt. Még bizonytalan, kereső vonalakkal, a legelső férfi-modellel kapcsolatban próbálta ki e füzet 55. oldalán a csoportot, a fiatalabb, bajuszos férfivel pedig a 38.

oldalon. Az utóbbi lábállása tekintetében még nem határozott véglegesen. Erdekes, hogy kecskeszakállas, kopaszfejű, zömökebb férfire is gondolt a Pogányság megfogalmazásában (1933—2429. és a nagy vázlatkönyvben a 39. oldal), ifjú faunra pedig az V. vázlatkönyv 68. és 69. oldalán. (Repr. a Szinyei Emlékkönyv 45. oldalán.)

A nőről kevesebb tanulmány maradt reánk, az 1933—2466. lap és a nagy vázlatkönyv 13. és 32. oldalán. Mindhárom modell után készült, az első alsó testét szoknya takarja, a másik kettő már akt, de ballábán harisnya és cipő. Az első akt elhárító balkarját a lap hátoldalára tükörképszerűen átmásolta, míg a másik derekán kis lepel lobog. A fejet mindhármon még alig vetette oda. A kéz- és lábfejek itt-ott hiányzanak, pentimento az egyik rajzon a jobbkarnál, de a törzs lágy felületét Szinyei igyekezett az aktokon pontosan éreztetni. A 36. oldalon modell után megismétli a nő torzóját és lábszárait, sőt itt mintha a test görbületének követése mellett a harisnyás és cipős lábszárak megfigyelésére fektetné a hangsúlyt. Az V. vázlatkönyv 105. oldalán keretezett csoport-vázlaton a nő odaadóan simul az ifjúhoz, mindkét kezével fogja a férfi jobbját, míg a VIII. füzet 247. oldalán igyekszik őt elhárítani magától. Az előbbi rajz vonalai keresőbbek, az utóbbit csak néhány határozott vonal rögzíti.

1870-ben festi Münchenben a Lovasok című vázlatot. Azt hinné az ember, hogy a kis festmény két száguldó lovas benyomásának azonnali megrögzítése, pedig ezekhez is több rajztanulmányt találunk. Eltekintve az 1933—2456. szám hátlapján a gátugratásra és a lóra vonatkozó egyéb megfigyeléseitől, a két rajz a III. füzet 22. és 23. oldalán közvetlenül a Lovasokhoz készült. Míg az egyik a nagy kalapos, rövid szakállas férfit a nyeregben lovával álló helyzetben ábrázolja, a jobboldali, kisebb tanulmány gyors ügetésben, mint ahogyan az olajvázlaton látjuk. A földbirtokos családból származó Szinyeit, annyi otthoni távlovaglás lelkes részvevőjét, izgatta a gyors vágtának eleven, festői megrögzítése. Nem a pillanatfelvétel merev, valószínűtlenül ható ábrázolását kereste, hanem a mozgás folyamatos érzékeltetését, mikor a mozdulatban benne érezzük az előző, de már a következő állapotot is, mint azt előbb Gericault, később pedig az impresszionisták, különösen a berlini Liebermann képein láthatjuk.

Az ugyanezen évből való Gyermekek a hegyoldalon című, csak foltokban odavetett olajvázlat rajztanulmányát a nagy vázlatkönyv 51. oldalának jobboldali, kusza rajzában véljük felismerni. A domb teteje is érvényesül, a gyerekek egy része itt álldogál, fecskék röpdösnek, míg a festményen csak a jobb felső sarkok lejtenek lefelé. Jól mondja Hoffmann (19. o.), hogy Szinyei előszeretete a függőleges rétek és a piknik iránt már itt jelentkezik, viszont a játszó gyermekekből álló plein-air kompozícióra — mint láttuk — már előbb gondolt. A gyermekek a hegyoldalon olajvázlat kétségtelenül rokona a Majális elrendezésének.

Az 1870. év legjelentősebb eredménye a Szerelmes pár című kép. A gondolat a petrence tövében pihenő párról vagy alakról, már előbb foglalkoztatta. Egy alvó nőről készíti egyik leghatásosabb rajzát (nagy vázlatkönyv 19. o.; 15. kép, repr. a Szinyei Emlékkönyv 55. oldalán és a Magyar Művészet 1931. évf. 415. oldalán.) Bár a pentimentós lábfejeket Szinyei csak halványan érezteti, az alak közvetlen fekvése, a vékony ruha alatt előtűnő test (csak a bal mell helyzete nem elég világos), jobbkarján a rövidülésben pihenő fej, az ernyedten lógó balkar az igazság erejével, sőt nagyvonalúan hat. A vonalak biztosan formálják az idomokat, a szoknya és a blúz rajza is határozott. A lapon

a fej rövidüléséről még egy mértanibban szerkesztett rajzot készített. E vázlatkönyv első oldalán a nő hanyattfekve újból visszatér (keretezve), sőt egy másik rajzon (szintén keretezve) már párjával szerelmeskedik.[64]

Ugyanekkor másik egyalakos plein-air kompozíció is foglalkoztatta (XIII. vázlatkönyv 78. o.). Petrence tövében, hanyattfekve pihenő nő, előtte festőállvány vászonnal, fölötte kifeszített nagy festőnapernyő, mögötte messzi táj. Mindezek rokonságban vannak a Szerelmes pár tárgyával, de nem tartoznak hozzá. Viszont határozott tanulmányai a nagy vázlatkönyv 33. oldalán, négy különböző rajzban maradtak reánk. A férfi feje a bal felől a földön ülő nő ölében pihen, egyik rajzon a nő felső teste meztelen. E rajzok vonalai még kuszák, a kép-gondolat nem alakult ki, még távol van a végleges megfogalmazás. Az 5. oldal két rajzán, valamint az 1933—2468. számú ceruzatanulmányon már közelebb jutott a megoldásához. (21. kép) A vázlatkönyv jobboldali rajzán és a lapon (repr. Szinyei Emlékkönyv 37. o.) a férfi feje a kazal tövében előrenyújtott lábakkal pihenő, leeresztett hajú nő felső lábszárain nyugszik, csak a karok tartásában van különbség; a baloldalin a hanyattfekvő férfi feje kissé lejjebb csúszott, ballábszárát felhúzott jobbtérdére helyezte, nyugodtan cigarettázik. Teste párhuzamosan fekszik a képsíkkal. A vonalak részben még keresőek, de a másodikon a hanyattfekvő férfi beállításában mintha már megállapodott volna. A rajzokat Szinyei megmutatta barátjának, Gabriel Maxnak, ennek tetszhetett a gondolat és a vázlatkönyv 56. oldalán véglegesen megrögzítette a kompozíciót. A lapon Szinyei írása bizonyítja ezt: «Rajzolta G. Max a szerelmes párhoz». Tőle származik a két alak beállítása, meghitt kapcsolata, a férfi és a nő kezének beszédes érintkezése, az ujjak játéka. Szinyei a típusokat azonban megváltoztatta, a külvárosi zömök legényből finom gavallér lett, a nagylábú, szögletes cipőjű, kispolgári nőből nemes szépségű leány. A későbbi Majális társaságába illő személyek, de a nő egyszerűbb öltözetben, fején divatos, átkötött kis kalap; a férfi hanyagul odavetett felöltője, finom, puha kalapja és botja elől külön csendélet. Nemes lett a kép hangulata. Az alakoknak a természettel, a messzire nyúló tájjal való kapcsolatában, a helyi színek egymásba hangolásában, az arcoknak szinte költői szépségében rejlik a festmény értéke. Bizonyítéka Szinyei emelkedett lelki világának.

Festése közben keletkezett a Jernye című tájkép Szinyei apjának régi, manzardos családi házával. A kép Amerikában lappang, mint ahogyan a Szerelmespárt is csak két évtized előtt vásárolta vissza Petrovics Elek a Szépművészeti Múzeumnak. A Jernyéhez készült a nagy vázlatkönyv 25. oldalának kis rajza a duplatetős házzal és kerítéssel. A képen az épület nézete kissé megváltozott; a rajzon hiányzik a kert a két nővel, valamint az előtér is. Egyedül a ház ábrázolásának helyessége céljából jött létre.

A Jernye eladásából befolyt 300 forintból kísérte el Szinyei 1870 májusában Maxot Genuába, melynek emléke volt A genuai promenád című festménye. Ha hihetünk Meller egyébként mindig pontos leírásának (76. o.) úgy a többalakos kép központja egy lilaruhás nő, háttérben a tenger, az égen narancssárga felhők úsznak, nagy felkelő holddal. Ezzel csak a nagy vázlatkönyv 4. oldalán ceruzával odavetett rajz hozható kapcsolatba, melyen valóban egy befelé távozó, napernyős dáma uralkodik; mögötte több alak, de sem ezek, sem a háttér nem vehető ki. (22. kép) Talán még korábbi ceruzaötlete (IX. vázlatkönyv, 10. o.) egy szintén napernyős, sétáló, de idős nőt ábrázol, mögötte balról két nebuló, jobbról az obeliszk előtt két férfi. Drasztikus humorára vall, hogy az előtérbe egy daxli kutyát rajzolt repoussoirnak, amint könnyít magán. Egy másik, szintén futólagos vázlaton (2476—1933) a sétáló

nő balra került, gyermek követi, előtte két-három nő ül a padon napernyővel. Ez a rajz azonban nemcsak ellentétes Meller fenti leírásával, hanem később is keletkezett a képnél. Szinyei az 1873. február 10-én tartott álarcos mulatság[65] belépő kártyája hátára vetette oda. Későbbi változata a megfestett gondolatnak. Talán a róla való beszéd közben rögzítette meg Szinyei az elkallódott kép tárgyát.

Már a több mint másfél évig tartó, jernyei epizód alatt (1870 augusztusától 1872 májusáig) festette atyja kívánságára az ottani templom számára Szt. Antalt ábrázoló oltárképét. Vadászuk állt, illetőleg térdelt hozzá modellt.[66] A VIII. vázlatkönyv 86. és 87. oldalán három ceruza-tanulmányt találtunk hozzá. Polgári ruhában, profilban féltérdre ereszkedik a nagyorrú férfi, az egyik rajz még kuszavonalú próbálgatás, a másikon a vadász kissé előrefordul, a harmadik beállítása már megegyezik az 1933—2470. lap ceruza-tanulmányával, csak még lefelé tekint. Az utóbbin már felfelé nézve, barátruhában, hosszú szakállal, kopaszon ábrázolja a szentet (repr. Meller S.: Szinyei Merse Pál 82. o.). A kész képen (1871) csak a karok nyúlnak előre, a vászon alul elpusztult. A határozott vonalakkal rögzített rajz méltó a vászonhoz.

Még Jernyén foglalkozott hosszabb ideig a Madárdal (Kertben, Kőasztal, Kőpad) című festménnyel. 1872 tavaszán Münchenben átfestette, érthető tehát, hogy számos rajz készült hozzá. A fák-bokrok árnyékában, a kőasztal mellett ülő nőnek három korai és öt fejlett, igen szép ceruza-tanulmányát ismerjük. A koraiak közül az elsőn (III. vázlatkönyv 36. o.) a kőasztal mellett ülő nő még az előtte ügyetlenül lépkedő kis kacsára figyel, míg a másik kettőn már az asztalra támaszkodik, illetőleg könyököl (38. o.). Mind a három még kezdeti állapotban lévő, kereső rajz. Később szobában fejleszti tovább, erre mutat a pányvázott, esztergályozott lábú szék. Az egyenes lábú faasztal csak az alak után került a lapra, hogy a nő balkarjának támasztékul szolgáljon, sőt két alkalommal át is vágja a profilban ülő nő jobblábát. (Repr. Meller Simon: Szinyei Merse Pál 85. o..) Érezhető is ez a balkar vonalainak bizonytalanságán. A 912—670. számú kidolgozott rajzon kecses, kis kalap fedi fátyollal a fejét (29. kép). A szinte menzeli stílusú rajz alatt érthetetlenül az «unglücklich» szó áll. (Repr. a Szinyei Emlékkönyv 51. és a Magyar Művészet 1934. évf. 202. o.-n.) A jobbkezére támaszkodó arcnak csak állát és száját látjuk. Szinte csendéletszerű szépségek a torlódó, természethű formák együttesében. A bő ruha, a dús szoknyák ellenére is érezzük a test szerkezetét. A nagy vázlatkönyv 22. és 23. oldalán kalap nélkül, vázlatszerűen ismétlődik az alak. Csak az átvetett jobbláb lendül inkább előre, jobban érezzük a felfelé tekintő arc rövidülését. A két, egyébként határozott rajz nélkülözi az előbbi finomságait. Mintha ennek hiányát akarná pótolni a felkönyöklő jobbkar részlettanulmánya az arc támaszául szolgáló, szépen mintázott kézzel, de itt nem egy, hanem négy ujj kerül a fül mögé. Egy újabb tanulmány a nőről már teljesen a festmény (1872) beállítását készíti elő. Az egész kéz itt az állt támasztja alá, az arc felső része szabadon marad. A jobb- és balkar vonala vízszintes. Mindenesetre beállítása fejlettebb az első tanulmánynál, az idomokat Szinyei változott irányuknál fogva világosabban értelmezte. Végül a futólagos, keretezett, kis ceruza-tanulmány az 1933—2470. lap hátoldalán a képgondolat korai állapotáról tanúskodik, mikor a jernyei kőasztal körül egy ülő és álló alak kapcsolódott a csoportba. Ebből fejlődött a Madárdal és erről jegyzi meg a VIII. vázlatkönyv 13. oldalán: «Mamának ajándékul a kőasztalt festeni régi skiccek szerint.»

1872 nyarán festi a Fürdőházikó a starnbergi tavon című hosszúkás, kis képet, amelyet később műkereskedő útján 700 forintért Londonba adott el. A kép azóta nem került felszínre. Ha összehasonlítjuk a négy év előtt készült Fürdőházikóval, kitűnik Szinyeinek az ember és a természet szorosabb összeolvasztása, együttlátása, a tájképszerűség felé haladása. Ez volt a haladó festészet útja. A valódi impresszionizmus is csak igazi plein-air tájképeken hat legigazabban, az alak is beleolvad a folyton változó fényhatású táj pillanatnyi benyomásába.

Szinyei errefelé haladt, az opálos színekben játszó Hintával és a Ruhaszárítással járt legközelebb az impresszionizmushoz. Az újabb Fürdőházikóban is a szabad természetet ábrázolja műtermi előadásban. Az alakok kisebbek lettek, már nincsenek az előtérben, mint a horgászfiú, vagy a petrence tövében pihenő szerelmes-pár, a horizont alacsonyabban van, a kép hosszúkás formája a táj mélyebb lélekzetét jelzi. Szinyei szemének látókamrája jóval nagyobb részletet fog be. A nagy vázlatkönyv 7. oldalán lévő ceruzarajz még zsúfolt, a hátteret jobbról magas hegy zárja le, a víz nyugodt felületét csónakok törik meg. Csak az úszó maradt meg — már a korábbi Fürdőházikóban is láthattuk — apró feje a víz felett nagyítja a tó benyomását. A Szépművészeti Múzeum újabban szerzett lapja (4275—1950) mindkét oldalán a házikóhoz vezető lócán a fürdeni akaró nőket — az egyik az ajtón kopogtat — a kalapos gyermeket, a vízben úszó férfit ábrázolja (20. kép). A közvetlen mozdulatot megragadó, pár vonallal is jellemző rajz Szinyei készségét jelzi.[67] A III. vázlatkönyv 15. oldalán csak néhány vonással odavetett Dáma a korláttal is idetartozik. A IV. vázlatkönyv 86. oldalán pedig a Hajóállomás (stég) félénkebb, korábbi rajzát láthatjuk, itt még nem a tájbenyomás, hanem a cölöpökre ácsolt faalkotmány érdekli Szinyeit.

Ugyanilyen alakú a szintén ekkor keletkezett Idill című képe. Böcklin hatása alatt élénkebb lokális színekkel hazai emlékeket dolgoz fel: dombos, napsütötte tájon, elszórt fák közt nagy kalapos szlovák pásztort, amint hitvesével vagy szerelmesével sétál. Körülöttük a nyáj. Az alakok még kisebbek, szinte elvesznek a nagy tájban. Alak és táj összeolvasztása még erősebb, az ember szinte csak bogár a föld felületén. A hozzátartozó rajzon (1933—2436; 23. kép) az alakok nagyobbak, a jószággal együtt jobban az előtérben vannak, a csoport mellett balról nagy kancsó (?). A rövidszoknyás nő butykosból itatja a subás, baljában pásztorbotot tartó párját.[68] Az 1933—2461. lap hátán a középen az Idill nagykalapos legényének kereső vonalú ceruzavázlata. Ugyanebben az időben még hasonló alakú, bajorországi kép gondolata merült fel előtte, a Keresztnek nevezhető ceruzarajz (III. vázlatkönyv 1. oldal), melyen bokrokkal, fákkal tarkított domb oldalán dűlőút vezet feszület mellett. Az arrajárók kalapot emelnek előtte. Az utóbbit Szinyei külön is megrajzolta. A domb tetején épületek látszanak. A gondolat megváltozott alakban a vázlatkönyv 38. oldalán ismét visszatér.[69]

Az 1872 júliusától kezdődő egyéves müncheni tartózkodás volt Szinyei művészetének döntő éve. Ekkor festette a Majálist és ekkor ismerkedett meg Böcklinnel. Benczur jóvoltából, aki ideiglenesen átengedte Szinyeinek műtermét, az Arco Strasse 10. szám alatt egymás mellett dolgoztak. Szinyei régebben is nagyra tartotta Böcklin művészetét, a Faun a baseli mester hatása alatt készült, de tanácsára ekkor fokozta fel Szinyei palettájának ragyogását. Akár Böcklin mondása volt, akár Szinyei meggyőződése, mindenesetre jellemző az akkori időkre a nagy vázlatkönyv 49. oldalán olvasható német feljegyzés: «Meinem Augen erscheinen alle Localtöne ohne Ausnahme nur in voller Sonnenleuch-

tung in ihrem wahren Werthe und vollen Klang. Darum trennen sich die verschiedenen Localfarben am schärfsten von einander.» (A lokális színeket kivétel nélkül igaz értékükben és teljes hangzásukban csak a napfényben látom. Ezért különülnek el a legkülönbözőbb helyi színek a legélesebben.)[70] A Majális színei a Hintánál kétségtelenül telítettebbek, világítóbbak, viszont az impresszionizmus szempontjából kétségtelenül visszaesést jelez — Böcklin szellemében. Plen-air kompozíciója[71] a lokális színek égő, nemes harmóniáján épül fel, egyik sem változik meg a napfény, a reflexek hatása alatt, mint az impresszionistáknál. Éppen ebben rejlik a kép egyéni stílusa, ezzel válik a Majális a XIX. század festészetének külön értékévé.

A hozzátartozó rajzok között az 1933—2467. számú lapon a még inkább csak felvillanó, pár vonalas két képötlet (a kisebbik keretezve) talán az 1872. évi két színvázlatot is megelőzi. A domboldal hajlásáról adnak felvilágosítást, a nagyobbik szélén, felül a három bokor már világossági értékében megkülönböztetve jelenik meg, mögöttük a gabonaföld, a sötétebb vonalak a domboldal árnyékos részét jelölik meg. A csoportból csak a legfelső alak, Gundelfingenné feje tűnik elő. A férfiak közül a jobboldalon ülő, legyezős modellnek udvarló Luzsénszky Zsigmondról találunk gondosabb tanulmányt. (676—1912., 27. kép.) Fejével jobbra fordul, balkezére támaszkodik, előrenyújtott jobbjával magyaráz, — előbb ezt térdén nyugtatta (pentimento), — lábait még nem húzza be, mint a képen. A vonalak keresőek, de érzékelhetőek. Egy másik kis csoportrajzon (675—1912.), már szinte teljesen a kész festmény értelmében veti oda Luzsénszkyt és a legyezős modellt. Számos rajzon próbálgatta Szinyei a fűben ülő, krinolinos nők alakját, szétterülő szoknyáját (III. vázlatkönyv 4., 5., 24. és 34. o.) Utóbbiról három rajzot őriz a Szépművészeti Múzeum. A legkorábbin (1933—2464., 28. kép, repr. Szinyei Emlékkönyv 63. oldalán), kék papíron, kevésbbé részletezve a lábszárak jobban érezhetők, mint a krinolinos, fodros, gazdag ruhába öltöztetett tanulmányon. (675—912). A fejet Szinyei elhanyagolta, csak a legyezős mozdulat beszédessége nyilvánvaló. A félrenéző, dúshajú, balkezében legyezős nőt láthatjuk a IV. vázlatkönyv 45. oldalán is.

Hat ceruza-tanulmányt találunk a borosüveget behűtő, előrehajló Heinrich Maxról. Az első kettő a III. vázlatkönyv 27. oldalán még egészen határozatlan, kusza vonalas, a másik négy már kialakultabb (677—680—1912). Egyiken sem guggol, mint a képen, kettőn látjuk az arcát, kettőn a nagykarimás szalmakalap elfödi az arcot és részben beárnyékolja az alakot. A 678—1912. lap hátlapja a profilban guggoló jobb alsó lábszárat rögzíti meg, míg az 1933—2463-on egy elvetett mozdulat látható. Az 1933—2461. lap kusza vonalai a domboldal felső szélén feltűnő két alakra vonatkoznak és éppen így a nagy vázlatkönyv 53. oldalán lévő napernyős dámák, de utóbbiakat az aláírás szerint Böcklin rajzolta. A szoknyákat alul elmetsző vonalak Böcklin tanácsát jelzik, a két alak a Majálison a domb mögé került, így vágja el ennek felső vonala a nőket, miáltal nagyobb térmélységet biztosítanak a képnek.[74]

Egy másik piknik-gondolat merült fel Szinyeiben talán még a Majális előtt, vagy vele egy időben, álló és ülő alakokkal (III. vázlatkönyv 14. és 15. o.), de kusza vonalaknál nem jutott tovább[75].

Böcklinnel való gyakori együttlétének köszönhető, mint ismeretes, a Műterem két olajvázlata. Felfokozott színekkel akarta ellenőrizni a Majális színeinek világító erejét, telítettségét.[76] A két olajvázlat azonban nemcsak «hangvilla» volt a Majális számára, hanem Szinyeinek az antik képtárgyak iránt való érdeklődése megerősödését is jelzi. A nagy vázlatkönyv 29. oldalán

lévő ceruzavázlatok és felírása «Pompeii von Zahn» — elárulják, hogy Szinyei Zahn Wilhelm (1800—1871) német építész festő és régész munkásságát is ismerte. Utóbbi elsősorban az antik festészetnek szentelte magát és a Pompeiben feltárt falképeket tette közzé. Az előbbi két rajzot, valamint az 1933—2428. hátoldalának ceruzavázlatát a felírás szerint Szinyei Zahn után készítette. Kettőn közülök hármas árkádot láthatunk függönyökkel, mint a Műterem első olajvázlatán a függönyökön lebegő alakokkal. A Zahn után készült rajzon azonban a függönyt középen húzták félre, itt nyílik kilátás a háttérbe, míg az 1933—2428. hátlapján[77] és az olajvázlaton a jobboldalon. A rajzon nő húzza félre a föggönyt, az olajvázlaton nincs alak. Mindkettőn az oszlopfejezetek felett gerenda és nem félkörív, alul, az oszlopszékek között a falon füzérdísz. A nagy vázlatkönyv másik ceruzatanulmánya viszont a második olajvázlattal rokon, amelyre Szinyei a Majálist is ráfestette. Mindkettőn függönyök zárják el a hátteret, a rajzon hermák, az olajvázlaton oszlopok tagolják három részre a falat, a mezőkön — a rajzon ezek részben félkörívek — itt is antik alakok lebegnek, alul a lábazaton téglányalakú tábladíszek, a festményen virággal.

Érdekes, hogy Szinyei ezt a gondolatot később egy hat tagból álló, ebédlői spanyolfalon is meg akarta valósítani (V. vázlatkönyv 33. o.). Színes töredéke is maradt ránk.[78] Az egyes részeken, mint a felírás jelzi, más és más színek uralkodtak volna.[79] Mindegyik részen felül lebegő, illetőleg álló alak, alul a kisebb mezőben felfüggesztett füzér. Az alakokhoz Szinyei sok vázlatot készített, sőt ezek allegorikus jelentését is meghatározta.[80] Az V. vázlatkönyv 24. oldalán erre vonatkozóan a következőket olvashatjuk: «1. Ceres halászokkal, 2. Diana vagy Melpomene (vadászság!), 3. Gyümölcs (pomona), 4. Bos (részeg faun),[81] 5. Víz (Wassertärgerin), 6. Malaczpecsenye». Alatta a supraportokra nézve is ad útbaigazítást: «Sur porte, italok, gyümölcs, pecsenyék.» Talán jernyei házépítkezésénél (1877—78) akarta ezt a gondolatot megvalósítani. Ezzel kapcsolatos egy festett függönyterve az V. vázlatkönyv 44. oldalán, valószínűleg szintén már Jernyén készült, ezen alul Caprit vagy Sorrentot a tengerrel látjuk, háttérben a Vezuvval, felette ég; két felső szögletét felfüggesztett füzérdísz élénkíti. Talán az alsó táj változata az V. vázlatkönyv 33. oldalán lévő tengerpartnak, a dombon egy antik templomszerű épület, a vízen két vitorlás.

Kétségtelen azonban, hogy a Mondai jelenet, a Nyári est és a Kentaurok rohama még 1873-ban keletkezett. Ez a három festmény is bizonyítja Böcklin hatását Szinyeire, aki szinte megfeledkezett arról, hogy ecsete a való élet ábrázolásában nyújt igazán egyénit, mesterit. Az V. vázlatkönyv 26. oldalán lévő kusza rajz a Mondai jelenethez tartozik, a hozzá hasonló vázlat — a 69. oldalon — tagadhatatlanul átvezet az olajötlethez. Mindkettőn három alak látható, kettő a földön ül, az álló pedig keskeny, antik amfórát tart a forráshoz. Előtte patak csörgedez. Csak a második rajz és az olajvázlat alapján vagyunk képesek tárgyát felismerni. A második rajzon a peplosba burkolt nő beállítása már majdnem azonos az olajvázlat főalakjával. Szemben áll, balkezével tartja az edényt a vízsugár alá, feje a két alakhoz fordul, mindkettőjük ül. Bizonyára az V. vázlatkönyv 31. oldalán[82] lévő, kétalakos rajz is ezzel kapcsolatos. A nagy vázlatkönyv 54. oldalán lévő rajzból már világosan kitűnik, hogy Szinyei antik forrást ábrázolt. A peplosba öltözött, baljában edényét a vízsugár alá tartó nő mellett itt azonban több alakból álló, várakozó csoport áll. A keretezett ceruzavázlat különösen a fény- és árnyékelosztást akarja meghatározni.[83]

A Nyári est két nőalakját a nagy vázlatkönyv 24. és 28. oldalán lévő egyik csoportban véljük felismerni, ha ugyan a másodikon a hátsó alak nem hermát ábrázol. A Kentaurok rohama a három kép között a legböcklinibb, szinte a tanítvány egyéniségét elfátyolozó hódolat mestere előtt. Közvetlen ceruzatanulmány a nagy vázlatkönyv 44. oldalán. A nagyobbikon a nimfák menekülő csoportja kisebb, míg a másikon az üldöző kentaurokkal azonos nagyságú. (Mindkét rajz keretezve.) A két főkentaurhoz Szinyei még külön vázlatokat is készített.

Ebbe a tárgykörbe tartozik a zsákmányukat megragadni készülő néhány szörnyalak is. (912—670 és a nagy vázlatkönyv 15. és 21. oldalán.) Az első még természet után készült, izmos férfi félaktja, a többi kereső vonalakkal igyekszik az alakot mitológiai szörnnyé átformálni. A 15. oldal kusza rajzán már az egész kompozíciót láthatjuk (keretezve). Faun üldöz lobogó hajú nimfát. Érdekes, hogy ekkor Szinyei minő előszeretettel ragaszkodott a keskeny, fekvő téglányalakú képformához.

Ebben az időben számos más antik tárgyú kompozíciót is tervezett: Hódolás Pán (Faun) szobra előtt több változatban (nagy vázlatkönyv 28. oldal és a IV. vázlatkönyv 44. oldalán), A kis faunt sípolni tanítják (nagy vázlatkönyv 49. oldal), Hódolás a nyilas Ámor előtt (a IV. vázlatkönyv 56. és 57., az V. vázlatkönyv 40. és 41. oldalán),[84] Léda a hattyúval két változatban (V. vázlatkönyv 76. és 88. oldal), Vízi zsákmányt mutató nimfa (III. vázlatkönyv 35. oldal), Bacchus felborult szekere (V. vázlatkönyv 79. oldal), A rózsát hintő Auróra (V. Vázlatkönyv 23., 30., 31. és 94. és a 676—1912. hátlapján, három közülük keretezve), Antik szerelmespár több változatban, az egyik keretezve (675—912). Valószínű, hogy a III. vázlatkönyv 53. oldalán lévő két hosszúkás rajz lebegő, szárnyas alakokkal is mitológiai tárgyú. Lehetséges azonban, hogy ezek közül egyik már később Jernyén, különösen 1877—78-ban keletkezett, mikor ismét előszeretettel foglalkozott görög mitológiai képekkel. Utóbbi években festette az Aurórával rokon Tavasz ébredését, A forrást, a Kentaurt és faunokat és akkor tette át antik környezetbe a Szerelmespárt. Nem dönthető el határozottan, hogy a Pásztor udvarlásának nevezhető képterv antik, vagy modern tárgyú-e. Három ilyen rajzot találunk a III. vázlatkönyv 47. és 48. oldalán. Dombok között csörgedező patak partján, emelkedéshez dőlve pásztorfiú udvarol a magasabban ülő leánynak. Kétszer jobbról, egyszer balról jelenik meg a nő. Hátul a lombos táj előtt nyáj legel. Alak és természet megkapó együttese. (Mindhárom keretezve.) Éppen így udvarlásnak nevezhető e vázlatkönyv 31. oldalán lévő három keretezett rajz, de már érettebb férfivel.

A Majálissal egyidőben, 1872 vagy 1873-ban jött létre a Rokoko, korai olajtanulmánya. Először sétáló párt ábrázolt két ceruzarajzon (1933—2424—2425). Lépcsőn készülnek levonulni a sarkain virágedényes talapzatokkal ellátott, kőkorlátos terraszról. Szinyei ekkor még nem a XVIII. századi, hanem megelőző idők viseletébe öltöztette alakjait, csak a korábbi rajz hátlapján rokoko-jellegű (XV. Lajos-korabeli) a pár. Feltűnő, hogy a második tanulmányon milyen biztos, határozott ceruzavonásokkal érezteti a vonuló pár mozdulatát, a nő uszályának redőit. Már gyakorlott, fölényes mester munkája. Erőteljes feketeségük is kiemeli őket a halványabb háttérből. Az első tanulmány vonalai még keresőek.[85] Öt másik rajz már az 1894-ben befejezett, keményen rajzos képhez készült, de minden bizonnyal a nyolcvanas évek elején, részben Bécsben keletkezett, mikor a festményt megkezdte. Az első tollrajz a kompozícióhoz, mellyel szinte teljesen egyezik.[86] Csak a két nő cserélt egymással

helyet. A többi részletrajz az alakhoz. A barnás, rücskös papíron lévő kréta-tanulmány (1941—3651), a legkorábbi köztük, még némileg különbözik a festmény alakjaitól, de bizonyára a baloldali, profilban álló nőhöz készült. Kezét elől összekulcsolja, még nem fogadja lorgnonnal a férfi üdvözlését. Öltözéke részleteiben is eltérő. A második fekete krétarajzon ugyanez a nő azonos beállításban kezét már maga előtt tartja (1926—1287). A harmadik (1933—2426, 70. ábra) szintén barnás papírra vetett szénrajz, néhány vonással már a két nő és férfi találkozását ábrázolja, de itt a legyezős dáma a korláton ül és az előtte álló, panier-s társa a közeledő férfivel társalog.[87] A negyedik a fehér papírra rajzolt fekete kréta széntanulmány már közvetlenül a festmény jobboldali alakjának az előzménye. (1933—2477) A kissé előrehajló, félig háttal álló nő balkezével emeli szoknyáját, de nem látjuk, hogy jobbjában legyezőt tart-e. Uszálya nem pihen úgy a terrasz kövezetén, mint a festményen. Közvetlen erejű rajz, csak a jobbkar vonalai bizonytalanok (repr. a Szinyei Emlékkönyv 79. oldalán.) Érdekes, hogy míg korai olajvázlatán és ceruzatanulmányain a kép tárgyának stílusa még határozatlan, az 1894-ben befejezett festményen már valóban rokokó stílusú jelenetet ábrázol, háttérben nyírott fákkal, lombfülkékben álló szobrokkal. Ez kétségtelenül az 1882—83. évi bécsi tartózkodásának tudható be, többször rajzolt ekkor a schönbrunni parkban, mint azt már Mellernél is olvashatjuk (109. o.) és mint azt a XV. vázlatkönyv 12—16. oldalain található balluszterkő, szobor- és talapzattanulmányok bizonyítják. A Rokoko alakjaihoz Chodowietzki rézmetszeteiben keresett mintákat, a XV. vázlatkönyv 2—8. oldalain lévő másolatok igazolják ezt. De Boucher és Watteau is érdekelte (1. oldal). A 64. oldalon lévő női toilette-részlet már Szinyei elgondolása, ehhez hasonlít a később megfestett Rokoko lorgnonos nőjének öltözéke.

A Majális mellett az antik tárgyú kompozíciókon és a fentemlített modern tárgyú képeken kívül (Madárdal, Fürdőházikó, Idill stb.) még két más témájú olajvázlata keletkezett bajor földön: a Séta Tutzingban és a Zöld gyepen. Lehetséges, hogy az utóbbi már otthon, Jernyén. Az egykor Wolfner Gyula tulajdonában lévő, később elpusztult, első képen is Szinyeinek akkor kedvelt, széles, alacsonyformájú képformáját láthatjuk, mint annyi más festményén. Az alakok nemcsak színharmóniájuk, méretük, hanem testi-lelki jellegükkel is ideillenek, együtt élnek a tájjal, mint a Majálisban. Az olajvázlat legközelebb áll az Idillhez (1872). Rajzot hozzá nem találunk.

Némi böcklini hatás jelentkezik két egymáshoz közelálló, keretezett ceruzatanulmányán — kép nem lett belőle — melyen lombos fák között, villaszerű épület bukkan fel, az előtérben két napernyős nővel (nagy vázlatkönyv 49. oldal és VIII. vázlatkönyv 27. oldal). A továbbfejlesztett, nagyobbik rajzon Szinyei ismét a fény- és árnyék elosztását jelzi, szinte érezzük az erős napsütést. A Zöld gyepen című plein-air kompozíciónak olajvázlatát Hoffmann Edit (27. o.) nagyon dicséri, melyet ha megvalósít, szerinte még a Majálisnál is modernebb remeket hozott volna létre. Kis, keretezett ceruzatanulmánya (nagy vázlatkönyv 17. o.) kissé zsúfolt kompozíció, előtérben a fűben ülő, nő mellett balra egy alak fekszik hasán, a háttér baloldalán pásztor legelteti nyáját.

Most egyidőre, a családi boldogság éveiben szünetelnek az antiktárgyú képtervek, felesége és Félix fia foglalkoztatja művészetét. Feleségének Meller által (99. o.) említett képéhez nem találunk előkészítő rajzot, ellenben az 1874 májusában megkezdett Lila arcképhez egy mosolygós ceruza-vázlatot, mely szinte a Majális modelljére emlékeztet és egy fej nélküli ruhatanulmányt

(1926—1286, mindkettő reprodukálva a Magyar Művészet 1933. évf. 37. oldalán.). Félprofilban, jobbra fordulva, ugyanabban a ruhában, ugyanabban a helyzetben ül az alak, az utóbbin, mint a festményen, csak lábai nyugosznak egymás mellett, jobblábát nem veti a másikra, mi által Szinyeiné zömökebbnek, kevésbbé előkelőnek, ruhája terebélyesebbnek hat. Festés közben férje bizonyára figyelmeztethette a teherben lévő asszonyát, hogy tartsa magát egyenesebben. Kezei sincsenek egymáson, a jobb ölében pihen, az alig körvonalazott bal pedig előrenyúlva a kalapon (?) nyugszik. A rajz hátlapján egyik odavetett ceruzavázlaton már földön térdelve látjuk a fiatal anyát, amint jobbra fordulva, csecsemőjét tartja.[89]

Több rajza van a Szépművészeti Múzeumnak a befejezetlenül maradt Sárga arcképhez. Itt balra fordulva, szintén félprofilban, kivágott sárga ruhában, lila szalagdísszel, lombos fák előtt állva, térdig ábrázolta feleségét. Az V. vázlatkönyv 8., 9. és 56. oldalán négy ceruzatanulmány tartozik hozzá, kettő közülük az akkor divatos, sarkain szögletesen előugró keretben· Fokozatosan tisztul rajtuk a képgondolat; különösen a sötét és a világos elosztása, valamint az alak, mögötte a táj és a fa viszonya foglalkoztatja Szinyeit. Számos rajzot készít ekkor padonülőkről. Legközvetlenebbek közülük a magáról és feleségéről, valamint utóbbiról és egy idős dámáról keletkeztek. Lehetséges, — mint Meller írja (98. o.) — hogy az előbbi tollrajz, a Jegyespár (V. vázlatkönyv 73. o.), még az 1873. év második felében jött létre. Ebben még a Szerelmespár és a Majális meghittsége, természetközelsége érzik. Nagy kár, hogy nem lett kép a jegenye alatt ülő, szerelmeseket ábrázoló rajzból (keretezve). Nem beszélnek egymással, csak a férfihoz simuló nő odaadása fejezi ki az érzelmeket. A kevéssé szép, de őszinte tollvonások vibrálnak az élettől. (Reprod. Meller Simon: Szinyei Merse Pál 99. oldalán). Mellette ceruzával odavetve hasonló szerelmespár. Ugyanezt az együttest kereső vonalakkal térdképen is megrajzolta, de ez keményebb, ridegebb, a karok helyzete bizonytalan (V. vázlatkönyv 22. o.). A másik padonülő, kétalakos rajz is közvetlen hatású (az 1933—2447. szám hátlapján). Az idős dáma, talán Szinyei anyja, balfelé, fiatal menyéhez fordul, magyaráz valamit. Balkezében napernyő, fején főkötőszerű kis toque, alakján dús redőzetű, pompás ruha, melyet Szinyei egypár vonással mesterien érzékeltet. A figyelmesen hallgató Szinyeiné alakja halványabb (repr. a Szinyei Emlékkönyv 57. oldalán).

Szinte ugyanígy ül a fiatal Szinyeiné a padon egy népesebb ceruzarajzon (nagy vázlatkönyv 21. oldal), amelyen már valószínűleg fiacskája (nem vehető ki pontosan) is ott játszik a földön. Két másik nő ül mellette, illetőleg szemben vele, egy alak pedig állva, hátulról hajlik le hozzá. A még határozatlan rajzból eleven, realisztikus kép született volna. Lehetséges, hogy Szinyei a feleségét örökítette meg az V. vázlatkönyv 72. oldalának halaványan odavetett álló alak alakjában, a pamlagon pihenő, felülő nő (nagy vázlatkönyv 20. oldal) ceruza- és tollrajzában, a karosszékben ülő beteg és mellette álló férje jelenlétében (140. o.), végül a gyermekét diadallal felmutató fiatalasszony ceruzaötletében (45. o.). Régi, fausti emlék újul fel a karosszékben ülő férje ölébe szerelmesen rogyó nő rajzában[90] (46. o.).

A Kőasztal gondolata is visszatér Szinyeinével és az apró Félixszel az 1933—2447. lap hátsó oldalán. Az egyiken az asztal mellett ülő anya szeretettel figyeli kis kocsival játszó gyermekét, a másikon kézimunkázik. (Reprod. a Szinyei Emlékkönyv 57. oldalán.) A nagy vázlatkönyv második oldala szénrajzán Szinyeiné az asztalon álló csecsemőjét babusgatja. Mellettük felhajtott fedelű gyermekkocsi. Gyors, meghitt ötletek. Éppígy a Jegyespár (tollrajz)

eszméje újul meg a nagy vázlatkönyv 25. oldalának két keretezett ceruzarajzán, — ez is képterv — amelyen a házaspárt először magában kerti asztal mellett ülve, másodszor három gyermek társaságában ábrázolja. Ugyanezen a lapon a kis Félix a kutyával vagy mackóval (szintén keretezve). A kereső vonalak mind a három alkalommal a terv kezdő állapotát jelzik. A csecsemő Félix 1874-ből való képének (Hoffmann 45. oldal és XLIX. tábla) rámával keretezett ceruzatanulmányát láthatjuk az V. vázlatkönyv 55. oldalán, de ezen a gyermek kacsói és pólyája is láthatók felső fodraival.[91]

Az 1875—77-ig tartó idők Szinyei meddő évei. Semmit sem festett, sőt alig rajzolt. A gazdaság vezetése, családi és társadalmi kötelezettségei vették igénybe, a művészet az előkelő földesúrnál teljesen háttérbe szorult. 1877-ben új kúriát épít Jernyén és 1878-ban ideköltözik. Itt is hű marad a klasszicizáló elvekhez, a szimmetriához és Böcklinhez. V. vázlatkönyvében számos alaprajzot és tervet találunk az épület homlokzatához. A 103. oldalon felvázolta és méretekkel is ellátta a ház helyszínrajzát, a 16. és 17. oldalon az ambitusos középrészt, a 48., 49. és 50-en az előugró, árkádos, illetőleg zárt (emeletes) középrészt, sőt az 59. oldalon a timpanonba tervezett allegorikus kompozíciót — egy, illetőleg két ülő, fekvő alakkal, némileg Makart ízlésében. Végeredményben az új földszintes épület négyoszlopos, timpanonos portikussal, szigorúbb építészeti stílusban valósult meg. Még egyes bútordarabokhoz, így egy női íróasztalhoz is készített ceruzavázlatot (52. és 53. oldal).

1878-ban újból kezébe veszi ecsetét, de ekkor már nem az igazi Szinyei jelentkezik, hanem Böcklin követője. Csak a fehérharisnyás Ballerina kivétel, itt inkább francia emlékek kísértenek. A kis képet Degas sem szégyenlette volna. Az V. vázlatkönyv 24. oldalának álarcos táncosnője és a 28. oldalon látható lábujjhegyen való keringés és lábdobálás talán ezzel kapcsolatos.

Még egy reális kép tervét találjuk az V. vázlatkönyv 100. oldalán, patakot átlábolni készülő parasztasszonyt, vállán gereblyével, dombos tájban (keretezve) és másik két valóságban megfigyelt motívumot. Változatát (több rajz) Lázár Béla közölte négy más, otthoni képtervével (szintén tollrajzok), a Művészetben megjelent tanulmánya illusztrációiként.[92] A hazatérő batyus nőt később gazdagabb változatban meg is festette. Ekkor került a képre az alak, maga a táj 1883-ban készült.[93]

Szinyeit a hetvenes évek végén még inkább a böcklini témák izgatják. A tavasz ébredése fekete krétával az V. vázlatkönyv 97. oldalán jelenik meg. A forrásnak a fűben, a víz tükre előtt fekvő leányéban egy régi képötlete valósul meg. (II. vázlatkönyv 16. oldal és IX. vázlatkönyv 16. és 17. oldala.) A modern Bacchanáliára középen a csizmás Silenus (?) került aktokkal, — szintén kréta (38. o.), mindkettő keretezve. Ismét foglalkozik a Szerelmesekkel (1933—2460 és 1934—2620), az alakokat antik öltözékbe bujtatja, a férfi fejére tarajos sisakot tesz, — az olajvázlaton ez elmarad. Faunok kísértenek, sőt az V. vázlatkönyv 68. és 70. oldalán ceruza- és tollrajzokban a Pogányság férfifejét faunnak képzeli el és több toll-tanulmány alapján megfesti legböcklinibb képét, a nőrabló Kentaurt és a Faunokat. Az 1933—2454. és 1933—2620 számú lapokon (24. kép), inkább csak a kentaurt űző faunok kétségbeesett mozdulatát keresi kezükben doronggal, egy közülök már itt is olyan potrohos, mint a festmény előterében loholó faun (reprod. a Szinyei Emlékkönyv 75. oldalán), egyik rajzon a faunok berkét is látjuk a szamaragoló Silenussal, egy faun jobbról hanyatt pottyan, egy nimfa kétségbeesetten tördeli kezét. A 672—912, 673—912 és az 1933—2450. számú tollrajzok viszont a kentaurt örökítik meg a hátán lovagló nimfával. Nem bánkódik elrablásáért, nyakán átkarolja szöktetőjét.

(Reprod. a Szinyei Emlékkönyv 81. oldalán.) A 673—912. számú tollrajz zseniális könnyedséggel a képsíkkal párhuzamosan vágtató kentaurt ábrázolja, ez jobbkezével a nimfa lábszárát fogja[94] (reprod. a Szinyei Emlékkönyv 85. oldalán), a faunok balról a háttérben felemelt karokkal kiáltoznak; a 972—912. számú tollrajzon a kentaur már rövidülésben befelé rohan, a nő mindkét kezével nyakába csimpaszkodik, mint a képen (reprod. Szinyei Emlékkönyv 69. oldalán). Az iramot az utóbbin Szinyei mégis jobban érzékelteti, mint a tollrajzon. Az 1933—2450 számú lap mindkét oldalának ceruza-, illetőleg tollvázlatai már a kentaur és a hátán ülő nimfa enyelgései. Szinyei nem felejtette el Böcklin, sőt egyes szobrászok kifejező mozdulat-ábrázolását sem.

A tájkép-vázlat juhokkal (Hoffmann 119.) tulajdonképpen változata a Domboldal (Ősz, Hoffmann 120., reprod. a Művészet 1903. II. évf. 224. oldalán) című, elkallódott festménynek — mindkettő 1877—78-ból. Ehhez készült az V. vázlatkönyv 57. oldalának öt különböző alakú ceruzavázlata és a XII. vázlatkönyv második oldalának rajza. Négy közülük fekvő téglány, a tájkép-vázlattal rokon, kettő pedig álló, a Domboldalhoz hasonlít. Mindegyiken azonban a kép beosztása ugyanaz, jobbról emelkedik a domboldal, erre bandukol fel a nagykarimás kalapú pásztor juhaival; különböző fák parkszerű együttese. A XII. vázlatkönyvben lévő ceruzatanulmányon még nincsenek élőlények. Két rajz inkább csak körvonal-tanulmány, a többieken mindinkább erősödik a fény és árnyék elosztása. Ennek a képgondolatnak egy kései, változott megvalósulása az 1904-ben festett Őszi színek.[96]

A fürdés előtt című kis festménynél egymással ellentétes Meller és Hoffmann állítása. Az előbbi szerint (106. o.) a kis vázlat a Faun alkalmából 1867 vagy 1868-ban készült és 1880-ban Szinyei esti hangulatot festett hozzá. Vagyis — ha jól értelmezzük Meller szövegezését — szerinte a nimfa még 1867—68-ból való. Hoffmann szerint (41. o.) viszont az alak került 1880-ban a képre. Az V. vázlatkönyv 37. oldalának a rajza mindenesetre ezt erősíti meg. Szinyei főképpen 1873—1879-ig használta a vázlatkönyvet. A füzetben lépcsőkön fürdőbe menő nőt látunk a képhez tükörszerűen, mindkettő jobbra tekint és mindkettőnek ugyanaz a testi szabása. A részletkülönbségek ellenére is kétségtelen összetartozásuk, mindkét alak Böcklin szellemében fogantatott.

Az eperjesi színház 1881. március 18-i megnyitásán élőképeket rendeztek a magyar történelemből Szinyei elgondolásai alapján. Rajzuk közül négy a Szépművészeti Múzeumba jutott (reprod. a Szinyei Emlékkönyv 93—96. oldalán, 25. kép).[97] I. Gejza és Róbert Károly király jelenetein inkább csak az alakok csoportosítását, a mozdulatokat vázolta fel a XVII. századi mesterek sommás, festői előadásában, de Rákóczit, Caraffát és másokat már kitűnő rajzkészséggel rögzített meg. Különösen a karosszéken ülő, az elítélteket halálba küldő, kegyetlen Caraffát örökítette meg néhány zseniálisan kifejező, finom vonással. Valamelyik élőképhez tartozhatott a nagy vázlatkönyv 34. oldalának hosszú szakállas, marcona alabárdosa is.

Igazat kell adnunk Hoffmann Editnek abban is, hogy az 1874-ben megkezdett Pogányságot Szinyei 1882-ben átfestette,[98] mert az 1933—2459 rajz hátlapján, mely a Pacsirtával (1882—83) kapcsolatos, két rajzötletet találunk hozzá (az egyik keretezve), de itt a férfiből szárnyas, ifjú Ámor lett, aki szerelmesen öleli magához Psychét. Mindkettőben Szinyei még keresi Ámor végleges mozdulatát, amely kétségtelenül a festményen a legkifejezőbb, itt a két alak csoportja is a legzártabb.

A Pacsirta gondolata hosszú ideig foglalkoztatta Szinyeit. Eleinte többalakos kompozíciót tervezett, dombos, sziklás vidéken. Ugyanezt észrevette

már Hoffmann E. is. (Magyar Művészet 1931. évf. 403. oldal.) Egyik első ceruza-ötlete lehetett az 1933—2462. lap (30. kép) középső rajza, amely a meztelen aktot a nagy fa tövébe ülteti. A fatörzs másik oldalán lejjebb férfi ül háttal, az előtte jobbról feltáruló dombos vidéket szemléli. Fák, bokrok foglalják el a keretezett képötlet középterét. A nő jobbját a földön nyugtatja, balját hallgatódzva füléhez emeli. (Ugyanilyen keretezett ceruza-vázlat Szinyei Merse Pálnál.)[99] Ezt az aktot az 1933—2460. lap hátoldalán, sőt az egész kép tervét kissé változott tájjal az 1933—2469. lapon fekete krétával ismét odavetette. A papírosra négy bécsi férfi címét is feljegyezte, a többalakos képhez ültek volna modellt. Tudvalévően Szinyei a Pacsirtát Bécsben festette. Egy másik ceruzaötleten (1933—2462, balról, keretezve) már háttal ábrázolja a talaj emelkedésén, a hasán fekvő aktot, mögötte magas fák és hegygerinc (32. kép). Ugyanezen a lapon kusza vonalakkal, irónnal odavetve, de szintén keretezve a kompozíció változata is megjelenik. Különös az 1933—2459. lap fekete kréta kompozíciója. Régi ötlete merül itt fel a Pacsirta fekvő aktjával kapcsolatban. A nő tulajdonképpen szirén, aki a mögötte egymáshoz kuporodó társaival a tengerbe nyúló sziklafalon csábítja az alant elhajózó Odysseust. (31. kép) Egy sziréntársuk lent háttal ülve magában bámul a távozó hajó után. A következő ceruza-ötlet (1926—1288) keretezve, már sík mezőn ábrázolja a fekvő aktot (83. ábra), amint a pacsirta dalolását hallgatja, de mögötte két gyermek áll, elől repoussoirként pedig kiszáradt facsemete, jobbról kis talajemelkedés. Az aktnak már végleges mozdulatát látjuk, balról a vadrózsabokor, jobbról búzakalászok. (Reprod. a Szinyei Emlékkönyv 101. oldalán.) Fent a lapon ceruzával könnyedén odavetett akt, csak a felkönyöklő jobbkar mozdulata kevésbbé határozott. A hátlapon faun, Auróra és egyéb antik mitológiai ötletek fekete krétával, elhalványodva. Eleinte az aktot elölről ábrázolta, amint hasrafekve, baljára támaszkodva figyeli a pacsirtát (1926—1287, ceruza); bal alsó lábszáránál pentimento. Egy másik modell-rajzon (674—1912) már háttal rögzíti meg a szintén hasra fektetett, de karjával a kerevet (?) párnáján pihenő aktot. Az 1933—2431 és 1933—2432 lap mellső és hátsó oldalán lévő növénytanulmányok, ceruza- és krétarajzok — részben felírással — bizonyítják, hogy Szinyei milyen lelkiismeretes hűséggel igyekezett a Pacsirta minden apró részletét, így a vadrózsabokrot, a kórókat, a virágokat megfesteni. Mégis felfogása, ízlése festészetének sokéves szünetelése miatt, mint a kész kép bizonyítja, sokat veszített művészi emelkedettségéből.

Bécsben antik tárgyú kompozíciókkal is foglalkozott, négy kréta-tanulmány beszél róla az 1926—1288, 1933—2488 és 1933—2455. lapon, illetőleg a második hátsó oldalán is. Meztelen fiatal nőket legények bűnre csábítanak; lehetséges, hogy Makart hatása alatt tért vissza a fülledt képgondolathoz.[100] A harmadikon (1933—2455) egy szerelmes ifjú kentaurt látunk (Kentaur-idill).[101] Alig néhány kereső vonallal, de biztosan vetette oda a ló testével kissé rövidülésben mutatkozó kentaurt, amint az előtte álló, karját melléhez szorító nimfához hajlik. Mintha a kentaur arcvonásai, mozdulata hasonlítanának az előbbiekre. Bár a formák alig vannak körvonalazva és a végtagok elpengenek, a mozdulat rögzítése biztos, a rajz kifejező. Előzményét a 676—1912 lap hátán találjuk, kevésbbé tömör fogalmazásban, ceruzával, talán még korábbi éveiből, Böcklinnel való érintkezése idejéből (ceruza). Ugyanekkor az Auróra gondolata is felmerült (XV. vázlatkönyv, 68. és 68*a* oldal).

Érdekesebb azonban, hogy két, a való életből vett, plein-air kompozíció terve is kísértett. Mindkettőnek ceruzavázlatai a XV. vázlatkönyv 59., 60*a* és 61*a* oldalán. Az első az Ebéd, a második a Párbaj; az elsőről egy, a máso-

dikról két rajz készült. Az Ebéd kint a szabadban, fák előtt ülő, fiatal férfit ábrázol, ölében edénnyel, míg mellette felesége állva nézi falatozó párját. Bastien-Lepage irányába vágó kompozíció, de logikusan következik Szinyei eszmevilágából. A Párbaj mintha regény-illusztráció lenne. Egy állni képtelen, beteg ember, akit két fiatal barátja támogat, lő keménykalapos, hosszú öltönyös, pisztolyát még lefelé tartó ellenfelére, közöttük, illetőleg az első vázlaton a baloldali férfi mellett a két cilinderes párbajsegéd. A későbbi vázlaton az előtérben repoussoirként kuporodó kutya nézi szűkölve az erdő tisztásán lejátszódó jelenetet. Mindkét rajz keretezve. Bár a vonalak még keresőek, de a történést világosan érzékeltetik. Utóbbi rajzon a szembenálló párbajozók a képsíkkal párhuzamosan állanak, a baloldali magatartása nem olyan kihívóan bátor, mint a másikon.

Ez volt Szinyei utolsó, meg nem valósult, plein-air kompozíció-terve.

Talán, ha Szinyei összes idejét, kivételes tehetségét teljesen és zavartalanul művészetének szentelhette volna, akkor már fénykorában győzedelmeskedik a való életet ábrázoló piktúrája a böcklini hatások alapján készült mitológiai kompozíciói fölött. Rajzainak pontos vizsgálata is megvilágítja a két stílus közötti ingadozásait. Sajnáljuk több elejtett képtervét, mégis megnyugszunk az eredményben. Vérbeli festő és nem grafikus. A való életet ábrázoló plein-air kompozíciókban, nem pedig az antik mitológiát másodkézből utánaérző képeiben nyilatkozik meg festő-zsenije.

[1] *Malonyay D.:* Szinyei Merse Pál (Művészeti Könyvtár) 9. old.
[2] *Meller S.:* Szinyei rajzai (Szinyei Emlékkönyv) 84. old.
[3] *Meller S.:* Szinyei Merse Pál élete és művei (Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyvei, VII. kötet) 11—12. old.
[4] *Meller S.:* Sz. M. P. 16. old.
[5] *Lázár B.:* A művészi képzelet, Művészet 1912, XI. évf. 259. old.
[6] *Meller* (Szinyei Emlékkönyv 91. old.) csak két csoportba osztja rajzait, mert nem veszi tekintetbe a kompozícióitól független, közvetlen természet-tanulmányokat, noha ezek vázlatkönyvei szerint nagyszámúak.
[7] *Meller S.:* Szinyei rajzai. Szinyei Emlékkönyv 92. old.
[8] *Malonyay D.:* id. mű 21. oldal.
[9] Vázlatkönyvei és rajzai oroszlánrészben a Szépművészeti Múzeumban vannak, néhány darab unokáinak birtokában, sok megsemmisült közülük, csak csekély számban lappanganak. Mikor a jernyei műtermet Szinyei halála után, a húszas években lebontották, a padlásán lévő rajzok egy műkereskedő közvetítésével a kassai múzeumba kerültek. (Szinyei Merse Pálnak, a mester unokájának és Ghillány Sándornak szíves közlése.) Ezeket sajnos, nem volt módunkban tanulmányunkban tekintetbe venni.
[10] *Meller S.:* Sz. M. P. 10. old.
[11] *Meller S.:* Sz. M. P. 10. old.
[12] Szépművészeti Múzeum, 1928-2074 leltári szám.
[13] *Hoffmann E.:* Szinyei Merse Pál, oeuvre-katalógus: 4. sz. 1862-ből.
[14] *Meller S.:* Sz. M. P. 16. old.
[15] Egy fatörzs-tanulmány a mester unokájánál, Szinyei Merse Pálnál.
[16] *Meller S.:* Sz. M. P. 16—17. old.
[17] *Meller S.:* Sz. M. P. 28. old.
[18] Szépművészeti Múzeum, 1928-2073. leltári szám.
[19] Szépművészeti Múzeum, 1933-2481. leltári szám.
[20] Ugyanezen vázlatkönyv 23. oldalán három kezdetleges profil- és szemtanulmány, talán nem Szinyeitől és odavetve két muzsikus alakja, 29. old.
[21] *Meller S.:* Sz. M. P. 28. old. és Hoffmann oeuvre-katalógus 14. és 15. szám.
[22] Meller szerint október 23-án; Sz. M. P. 28. old.
[23] Szinyei német nyelvű levelét atyjához lásd Meller *S.*: Op. cit. 30. old.
[24] Meller szerint Sz. M. P. 31. old. a rajz Fuchs ügyvéd tulajdona Eperjesen.
[25] Meller: Sz. M. P. 32. old.
[26] Sz. M. P. 36—7. old.

[27] Szépművészeti Múzeum leltára, 1928-2076. szám.
[28] Szépművészeti Múzeum leltára, 1928-2069. szám.
[29] Ekkor festi atyjáról első magyar ruhás mellképét.
[30] Szépművészeti Múzeum leltára, 1928-2075. szám.
[31] Néhai Szinyei Merse Félix tulajdonában, fényképe a Szépművészeti Múzeumban: 2083. szám.
[32] Szépművészeti Múzeum leltára, 1928-2078. szám.
[33] «Balra egy nő reszketve kinyitja az ablaktáblát s kinéz (hátulról), szemben vele két nő félelmesen egyik a másikat visszatartva kinéznek. Azonfelül mindkét oldalról nők gyermekeikkel egymáshoz bujdosva, ülve, guggolva csoportokat képeznek, az egész kép...» (11. old) és «A francia forradalomból egy család a szörnyuralom alatt. Ablak lefüggönyözve, néhányan félénken egymást visszatartva kinéznek, kívül lándzsák látszanak, levágott fejek. ... Középen karszéken egy idős férfi nyugodtan látszólag, de felizgatva, typusa a valódi arisztokratának. Nők imádkoznak, gyermekek csittíttatnak, hátul az ajtó mellett egy csoport áll beszélgetve, egy fiatal úr, néhány inas egy közönséges fuhrmannal (fuvarossal), poggyász felhalmozva, ez készülődést a futásra kifejezni, a szoba gazdag Zopf (XVI. Lajos stílus) homályos monoton. A kissé nyújtott ablak nagyon grell világos, az egészet nem nagyon sötétre, elölről gyengén megvilágítva, abgetont localtonusok hatásában. Egy bizonyos családnak kell lenni egy történeti főszeméllyel: Fővicz a peinliche Situation az ablak közelében félelem, kíváncsisággal. Trostlosigkeit, rathloses herumtragen. Ruhiges Benehmen Einsicht der gesorgte Verkerungen zur Beseitigung der drohenden Zustände durch Versuch zur Flucht. Männliche Ruhe, das ganze soll unheimliche Spannung ausdrücken, da untentschieden, ob die Flucht gelingt.» 22—25. old.
[34] Album, Szépművészeti Múzeum leltára. 1928-2071. szám.
[35] Ugyanez a beállítás merül fel a nagy (I.) vázlatkönyv 14. oldalán lévő, későbbi ceruzarajzon, a karosszékben ülő nőre hajló férfivel. Utóbbi azonban XIX. századi ruhát visel.
[36] Idesoroljuk az öldöklésre parancsot adó, antik uralkodó jeleneténk képgondolatát a X. vázlatkönyv 1. és 41. oldalán, mely mintha falkép másolata lenne, előtte állvánnyal.
[37] Szépművészeti Múzeum leltára. 1928-2077. szám.
[38] A VIII. vázlatkönyv 188. oldalán a lépcsőfokon ülő Faust szólítja meg Margitot. A háttér XVIII. századi jellege ennek ugyan ellentmond. Ugyanilyen ceruzarajz Szinyei Merse Pálnál.
[39] A lantpengetés a mai korba áttéve az ülő, zenélő és a háta mögött álló alakkal, mint fiatalok bohém mulatsága az 1933-2444. számú rajzon keretezve.
[40] *Hoffmann E.:* id. mű. oeuvre katalógus 42. szám.
[41] Ezzel rokon a Heine aláírással ellátott, kis keretezett kompozíció (1933—2458) és a IV. vázlatkönyv 35. oldalán lévő rajz.
[42] *Meller S.:* id. mű. 43. old.
[43] Szépművészeti Múzeum leltára, 1928—2070.
[44] A IV. vázlatkönyv 70. oldal. Egy fatömbhöz kötött, máglyahalálra ítélt mártírt látunk. Valószínű, hogy Max-szal való beszélgetés alapján keletkezett. Az utóbbi ismételten festett mártírnőt.
[45] Szépművészeti Múzeum leltára, 1933—2482. szám.
[46] Más alakban a VIII. vázlatkönyv 237. oldal repülő Ámorral.
[47] A IV. vázlatkönyv 44. oldalán, VIII. vázlatkönyv 61., 84., 85., 135., 144., 154., 156., 169., 170., 171., 174., 175., 178., 179., 211., 213., 234., 236., 240., 268., oldal, IX. vázlatkönyv 34. és 35. és a montírozott rajzok közül az 1933—2439, az 1933—2443 hátlapján, az 1933—2445A, az 1933—2445B hátlapján és az 1933—2451-en. A VIII. vázlatkönyv 154. és 169. oldalán a *Bacchanáliát* a sorozattól eltérő megoldásban rögzíti meg.
[48] *Meller S.:* id. mű. 66. old.
[49] Talán mitológiai vagy bibliai kompozíció-terv a felül félköríves záródású és többalakos, kivehetetlen rajz. Jézus születése(?). VIII. vázlatkönyv 230. old.
[50] IV. vázlatkönyv 10—12, 18—20, 32—34, 46. 47. oldal; VIII. vázlatkönyv 232. old., IX. vázlatkönyv 34., 35., 58. és 59. old.
[51] V. vázlatkönyv 91—93. old.
[52] *Meller S.:* Op. cit. 46. old.
[53] Szépművészeti Múzeum leltára: 1928—2068. szám.
[54] *Malonyay D.:* id. mű. 23. old.
[55] A Szokoly Viktor szerkesztette, romantikus ízlésű díszes Honvédalbumot (Emich Gusztáv, Magyar Akadémiai nyomdász kiadása Pesten 1868), Wagner Sándor, a müncheni kir. művészeti akadémia tanára, Lietzen-Mayer Sándor, Benczur Gyula, Jankó János, Munkácsy Mihály és Szinnyei (sic) Pál díszítette rajzokkal. Fametszeteik Russ Károly pesti műintézetében készültek. Benczur Gyulától a Temetői csata, A visszatért Leney-huszár, Wagnertől Csata után, Lietzenmayertől A honleányok áldozatkészsége, Szinyeitől Az előőrs, Munkácsytól a Honvédújoncozás és a Foglyokkal visszatérők. Jankó János fejléceket, kezdő betűket, vignettákat stb.

rajzolt. Az összes fametszeteket Valla J. készítette, csak Szinyeiét Morelli Gusztáv. Egyedül Szinyei rajza tájképi jellegű. Az albumra a müncheni magyar művészek nyomták rá bélyegüket. Munkácsy is Münchenben tanult 1866—67-ben Wagner Sándornál.

[56] Szépművészeti Múzeum leltára: 1928—2080. szám.

[57] Közölve a Szinyei Emlékkönyv 31. és *Meller S.* id. mű. 69. old. a Magyar Művészet 1935. évf. 105. old.

[58] Ugyanez tükörképszerűen elmosódva az 1933—2429 hátlapján.

[59] Szinyei atyjához intézett levelében gyümölcsös kertnek mondja a helyszínt. (Meller S. id mű. 70. old.)

[60] *Meller S.:* id. mű. 66. old. és Lázár Béla közli Szinyeinek erre vonatkozó levelét a Magyar Művészet 1935. évf. 110. old.

[61] 18. és 19. old. és előtte még a Magyar Művészet 1937. évf. 76. oldalán. Hoffmann tévesen szárnyasoltárszerünek mondja a kompozíciót.

[62] A rajz alatt a vázlatkönyvben egy másik szárnyakkal ellátott szekrény és alatta balról táncoló faun, valamint egy kései renaissance, vagy korai barokk architektonikus motívum, fülkekiképzés. Tulajdonképpen a Bacchanália is Pán hermájának a megkoszorúzása, melyet a csoport felső alakja, egy bacchans hajt végre. Vele kétségtelenül kapcsolatos, illetőleg hozzákészült egyéb rajzot az átkutatott anyagban nem találtunk. Az 1933—2448. lap két oldalán lévő fiatal nőkből, ifjakból álló, de jóval későbbi csoportrajzok (fekete kréta) nem jöhetnek számításba.

[63] *Lázár B.:* A művészi képzelet, Művészet, 1912. XI. évf. 266. old.

[64] Ilyen lehetett a harmadik oldalon kivágott rajz is. Az alvó nő reprodukálva a Magyar Művészet 1931. évf. 415. old.

[65] Maskierte Tanzunterhaltung des Künstler Sänger Vereins.

[66] *Meller S.* id. mű. 81. old.

[67] A III vázlatkönyv 15. oldalán csak pár vonással odavetett dáma a korláttal is idetartozik. A IV. vázlatkönyv 86. oldalán pedig a tóba vezető hajóállomás (stég) félénkebb, korábbi rajzát láthatjuk, itt még nem a tájbenyomás, hanem a cölöpökre ácsolt faalkotmány érdekli Szinyeit.

[68] Alul a lapon vízben tükröződő vidék, felette (megfordítva) a Pogányság kis tanulmánya. Itt említjük meg a 680—912 hátlapján lévő ceruza-tanulmányokat, melyek szintén idetartoznak. Kürtöt fújó, nagykalapos pásztort, ökrösszekeret hajtó parasztot, jószágot és egyéb vidéki megfigyeléseit rögzítette rajta.

[69] Ugyanitt a Kőasztalon kivül a Pogányság csonka csoportja paraszti környezetben.

[70] Ugyanez rossz szövegezésben áthúzva a 48. oldalon.

[71] A Majálist e sorok írója nevezte először plein-air kompozíciónak. (Magyar Művészet, 1926. II. évf. 9. old.)

[72] Nem a későbbi Lila arcképhez készült, hanem az ülő modell alakját örökíti meg hamiskás tekintetével a III. vázlatkönyv 29. oldalán kereső vonalakkal odavetett rajz.

[73] A 680—912. hátlapján az Idill alakjai és egyéb vidéki emlékek, a 679—913. lapon táncoló menád, női fej és kusza rajzok.

[74] *Herman L.:* Szinyei Majálisa. Magyar Művészet, 1930. 67. old.

[75] Ennek hátlapja közepén a nagy kalapos szlovák legény az Idillből és egyéb kusza vonalakkal odavetett, meghatározhatatlan kompozíció-részletek. Verekedő, repülő alak, lovas stb.

[76] *Hoffmann E.:* id. mű. 24. oldal.

[77] Alatta a távozó után integető, ülő nő, talán ismét Hero.

[78] *Hoffmann E.:* Oeuvre katalógus 105. szám.

[79] A német felírás két változatot jelez. Először orange, roth, violett, blau, grün gelb: másodszor: roth, grün, violett, gelb, blau, orange.

[80] Az V. vázlatkönyv 23. 25., 30., 31., 32., 34. és 106. oldal. Mindegyik ceruza, a 25. oldalon lévő (Malacpecsenye) vörös kréta. Ezt a vázlatkönyvét gyermekei, sajnos, telefirkálták.

[81] Lehetséges, hogy ennek egy változata a kinyitott pezsgős üveg habján lebegő táncosnő fekete kréta rajza (V. 27. old).

[82] Szépművészeti Múzeum leltára: 1928—2072. szám.

[83] Az olajvázlat két jegenyéjének elhelyezése emlékeztet a négy-öt évvel később, Jernyén készült *Tájképvázlatának* (juhokkal) nyírfáira. Még egy pöttömnyi kis vázlata a kompozíciónak a nagy vázlatkönyv 48. oldalán.

[84] Az utóbbi oldalon egy jobbra forduló nimfa lepellel. Rokona a Szépművészeti Múzeumban 1953 januárjában bemutatott állítólagos Szinyei-képecske főalakjának. Antik kompozíció vázlatok Szinyei Merse Pálnál.

[85] A Rokokónak még ki nem alakult, kusza vonalú, első ötletét véljük felismerni a nagy (I.) vázlatkönyv kisebb keretezett rajzában az 51. oldalon.

[86] Közölte Lázár Béla a Művészetben, 1912. XI. 265. old.

[87] A hátlapon az utóbbi nő halvány fekete kréta fejtanulmánya.

[88] Hátlapján árkádos háztervek, egy szent nő képe, a szárnyas, ifjú Ámor rövidülésben látott félaktja és egyéb részletek.
[89] Minden bizonnyal a sétáló Szinyeinét ábrázolja az V. vázlatkönyv halvány ceruzarajza.
[90] V. ö. a IV. vázlatkönyv 89. oldalának rajzával.
[91] Talán a Tourbillonnal kapcsolatos a nagy vázlatkönyv 12. oldalán a táncoló párnak ceruzával, kusza vonalakkal odavetett keringése. Egy otthoni lovaglást örökít meg mesterien a hátulról, rövidülésben ábrázolt lovaspár (V. vázlatkönyv 83. oldal), amint a jobboldalt ügető férfi áthajolva kezet csókol a cilinderes nőnek.
[92] *Lázár Béla:* A művészi képzelet. Művészet, 1912. IX. 262-3. old.
[93] Képét lásd *Malonyay D.*: id. mű. 72. old.
[94] Ugyanilyen tollrajz Szinyei Merse Pálnál.
[95] Szépművészeti Múzeum leltára: 1928—2079. szám.
[96] Ugyancsak az V. vázlatkönyvben egy régi vár ceruzarajza (106—7. oldal), melyről festő készít vázlatot, felette vágtató páncélos lovas, a 36. oldalon pedig egy folyami táj.
[97] Egy ötödik rajz ismeretlen helyen lappang.
[98] Szinyei Merse Félixnek Zemplényi Tivadar által 1894-ben deszkára festett kis arcképe (Szinyei Merse Pál tulajdona) hátlapján, fehér krétával a Pogányságnak elmosódott vázlata. Lehetséges, hogy Zemplényinek Félix arcképe alatt a mesternek egy másik képe rejtőzik.
[99] Ugyanezen a lapon a Pacsirta két másik kompozíciója, az egyik több alakos, fekvő téglányalakú, kusza rajz, alatta Szinyei aláírás és a pihenő akt már háttal, mögötte dombokkal, amint a repülő madarat hallgatja. A lapon még a Szerelmesek vázlata, kéztanulmányok, karikatúrák és az érzékek illusztrációi.
[100] Az utóbbi hátsó oldalán négy férfi akt-tanulmány ceruzával.
[101] Hátlapján fejnélküli, érdektelen női akt-tanulmányok.

1. Szinyei Merse Pál: Tájkép

2. Szinyei Merse Pál: V. László eskütje

3. Szinyei Merse Pál:
A bethlehemi gyermekgyilkosság

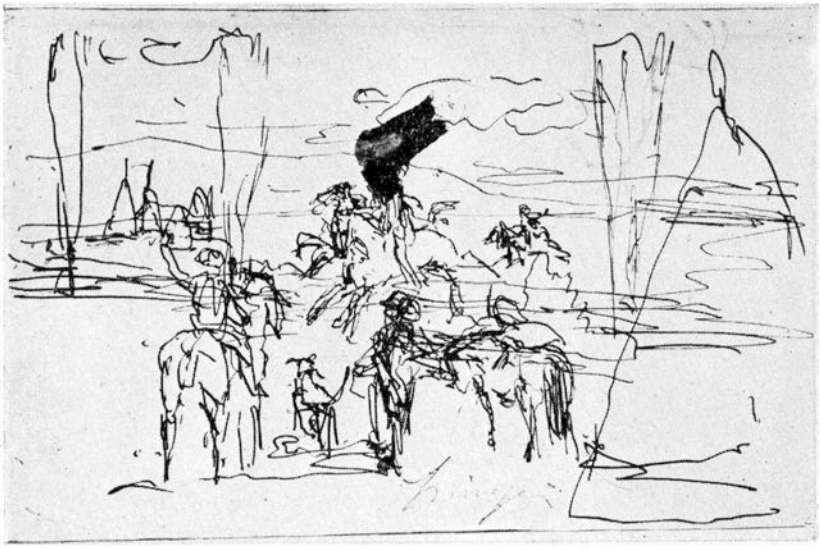

4. Szinyei Merse Pál: Gyülekező ősmagyarok

5. Szinyei Merse Pál: A francia forradalom

6. Szinyei Merse Pál: Kúszó férfi

7. Szinyei Merse Pál: Olvasó nő

8. Szinyei Merse Pál: Apácafej

9. Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Két barátnőhöz

10. Szinyei Merse Pál: Kendős nő

11. Szinyei Merse Pál: Méregkeverőnő

12—13. Szinyei Merse Pál: Anya gyermekeivel

14. Szinyei Merse Pál: Játszó gyermekek

15. Szinyei Merse Pál: Alvó nő

17. *Tanulmányok a Hintához*

18. Tanulmány a Hinta kompoziciójához

19. Tanulmány a Faun nimfájához

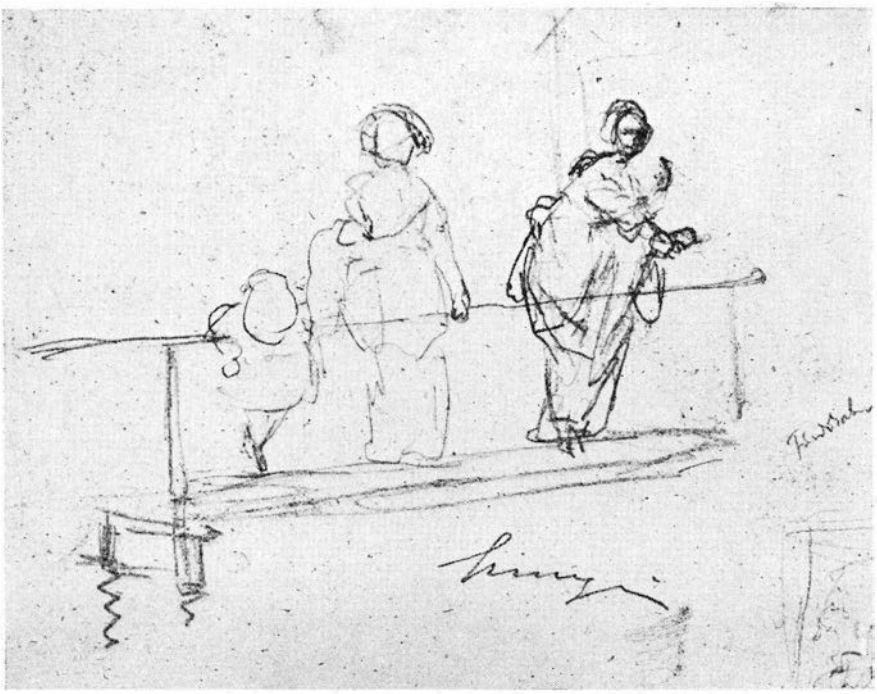

20. Tanulmány a Fürdőházikóhoz

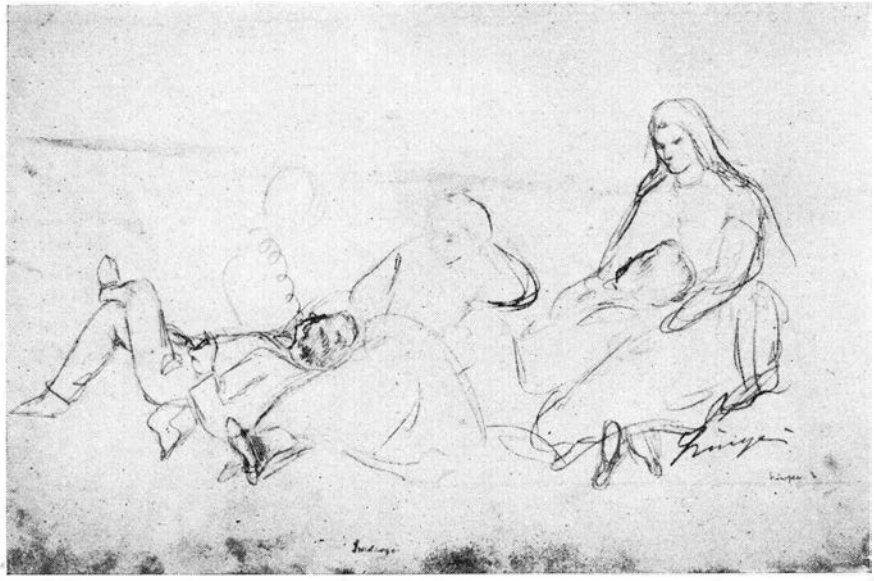

21. Tanulmányok a Szerelmespárhoz

22. A génuai promenád

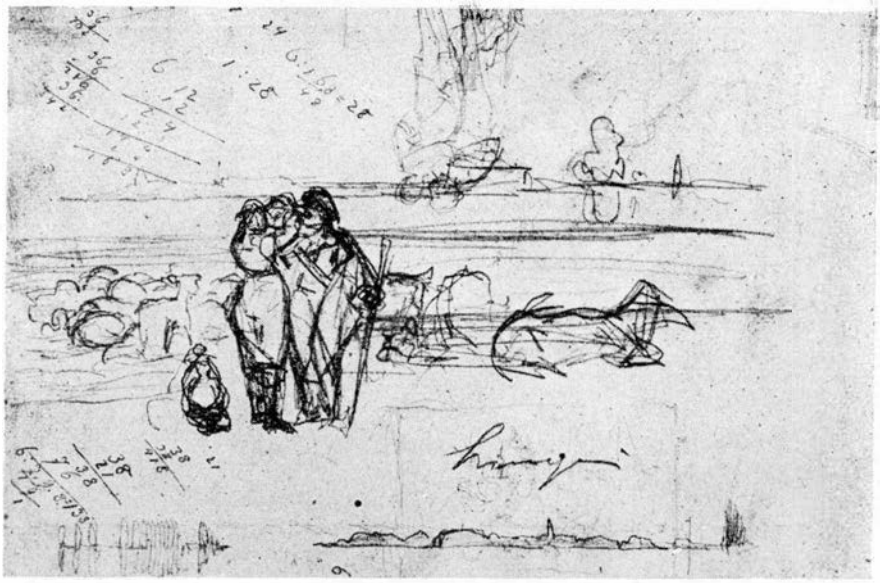

23. Tanulmány az Idillhez

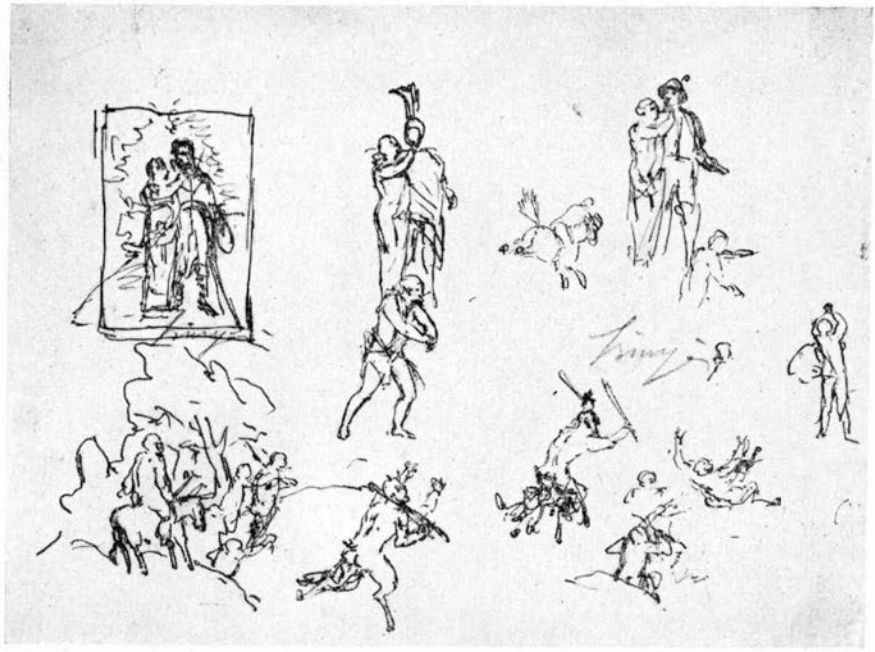

24. Tanulmányok a Szerelmesekhez és a Nőrabló kentaurhoz

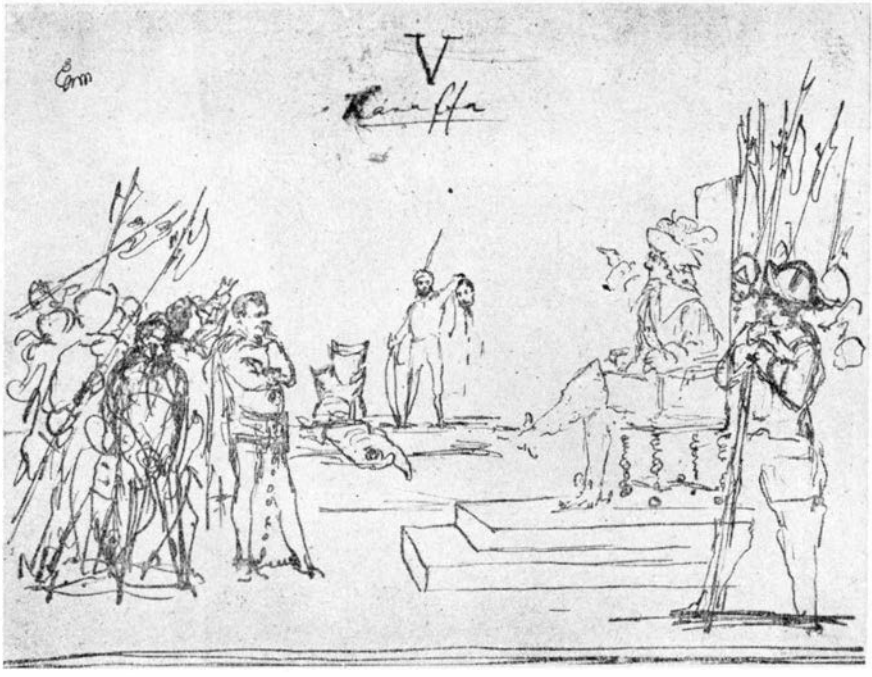

25. Tanulmány a Caraffa-élőképhez

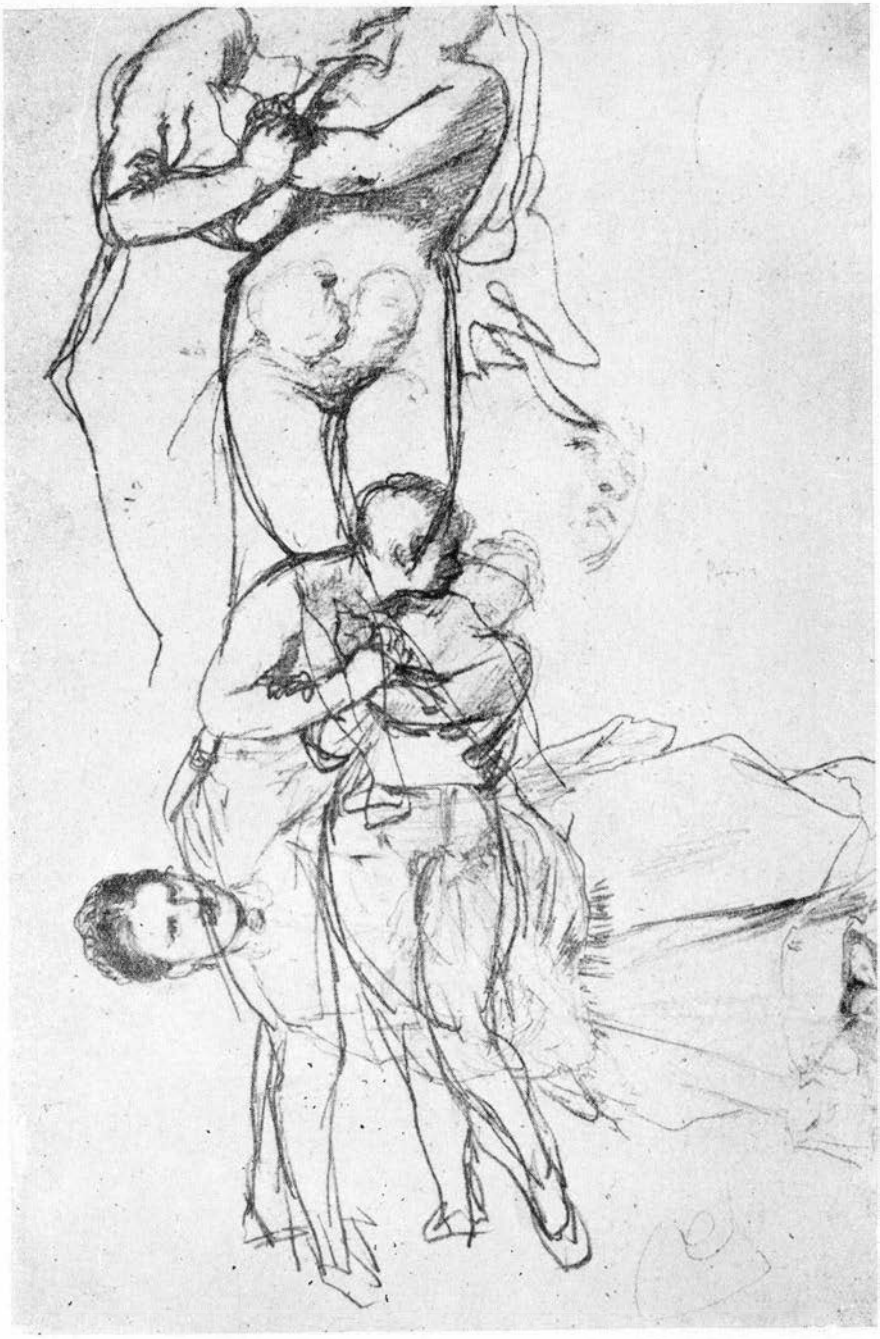

26. Tanulmányok a Pogánysághoz és Ninon nővére

27—28. Tanulmányok a Majálishoz

29. Tanulmány a Madárdalhoz

30—32. Tanulmányok a Pacsirtához

FESTŐINK AZ 1896. ÉVI MILLENÁRIS KIÁLLÍTÁSON

Irta: Z. LÁNYI VERA

1896-ban a kiegyezés korának Magyarországa hétországra szóló ünneppel ülte meg a magyar honfoglalás ezredik évfordulóját.[1] A rendi Magyarországnak utolsó nagy parádéja ez, amelyben ma már az elkövetkezett imperialista háború jelmezespróbáját érezzük.[2] Az országgyűlés és a király megújítja az ezeréves pusztaszeri kölcsönös hűségesküt.[3] A széthullással fenyegető Habsburg-birodalomnak, amely ekkor már menthetetlenül a német császárság gazdasági és külpolitikai járszalagján kullogott, szüksége is volt egy ilyen, erejét, gazdagságát, fejlettségét fitogtató demonstrációra. A magyar millenáris évforduló, erre, rengeteg látványosságával, nemzetközi kongresszusai tömegével, igen alkalmasnak tűnt. A Habsburg-ház ráeszmélt arra, hogy Magyarország mennyire fontos számára és arra is, hogy régi elnyomó politikáját már nem folytathatja. Ezért más módszerhez folyamodik és apellálva a szabadságharcot egykoron megvívó polgári osztály hazafias érzelmeire, igyekszik kisajátítani a 48-as forradalmi jelszavakat, hogy azokat azután a végsőkig korrumpálja. A millenium a legnagyobb lehetőséget nyujtja az igazi, elmélyült hazafiság helyett a hazafias frázisok puffogtatására. Az ünnepségek bódító hangulata elleplezi a nemzetiségi problémákat, a mindinkább öntudatosuló ipari munkásság követeléseit, az agrárproletariátus égető panaszait. Amíg a millenáris ünnepségek úri Magyarországa önfeledten lépi át a «második magyar évezred[4]» küszöbét, a történelem igazi mozgató erői sem tétlenek. A monarchia fokozatosan a német birodalom gazdasági függvényévé süllyed. A millenáris ünnepségek a nemzetiségi vidékeken és a szomszédos államokban, — így magában Ausztriában is, — magyarellenes tüntetések egész sorát váltják ki.[5]

A magyar nép 48-as, — külső függetlenséget és belső szabadságot követelő — hagyományát a kiegyezés rég elalkudta már; a millenium éppen 1867-nek kíván örökkévaló emléket állítani. Nem Árpádnak szól e hódolat, hanem I. Ferenc Józsefnek; az ünnep nem a magyar nép, hanem a feudális arisztokrácia, a hivatalnoki köznemesség s a feltörő burzsoázia ünnepe.

De a millenáris év során a magyar nép is hallat magáról. 1896 május 10-én — alig egy hónappal a millenáris díszfelvonulás előtt — tizenkétezer budapesti munkás és kispolgár utcai tüntetését kardlapozzák szét Perczel belügyminiszter rendőrei, ősszel pedig a legkorruptabb választási terrorral igazolja osztályuralmát a kormánypárt.[6] Az a magyar nép, amely nem díszmagyarban vett részt a budavári díszfelvonuláson, rongyosan, batyuval a hátán, tízezres tömegekben szintén felvonult — a kivándorlóhajók hágcsóira. Az agrárproletariátus forrongó elégedetlensége, röviddel utóbb, az 1897. évi nagy aratósztrájkban nyert betetőzést.[7]

A millenium hatalmas politikai agitációja, a kiegyezés szentesítésének ez az 1896. évi propagandahadjárata, jelentős befolyást gyakorolt képzőművészetünk sorsára is. Az uralkodó és az uralkodóosztály tisztában volt a képzőművészet agitációs erejével; hiszen a sajtót, színházat, irodalmat is igyekezett szolgálatába állítani.[8] Kultúrintézményeink, gazdasági, közlekedési célú alkotásaink, köztéri szobraink, középületeink egész sora fűződik ehhez az esztendőhöz. Ekkorra épül modern, európai nagyvárossá Budapest. Ebben az esztendőben avatják fel a 16 millió forintos költséggel épített Országházat. Június 6-án a budavári új Királyi-palota alapkövét teszik le s befejezik Schulek neogothikus Mátyás-templomát. Majd sorra felavatják azokat az ezredéves emlékműveket, amelyek egy része ekkor már nyílt kihívás nemzetiségeink és szomszédaink felé. (Július 5. Pusztaszer, július 19. Munkács, augusztus 2. Pannonhalma, augusztus 16. Brassó, augusztus 30. Nyitra, szeptember 18. Dévény, szeptember 20. Zimony.) Augusztus 20-án leplezik le Stróbl budavári Szent István-szobrát. Augusztus 20-án a budapesti Kúria, szeptember 6-án a kassai Dóm felavatására kerül sor, szeptemberben Fadrusz János kolozsvári Mátyás-szobrát és a pozsonyi Mária Terézia-szobrot adják át. Szeptember első hetében — részben a kormány agresszív nemzetiségi politikájának hadállásaként — ötszáz új népiskolát nyitnak meg. Átadják a forgalomnak a budapesti földalatti vasutat, majd szeptember 27-én — Ferenc József, Ferdinánd román és Sándor szerb király jelenlétében — az újból szabályozott Vaskaput. Október 4-én megnyitják az eredetileg Szent Gellértről nevezni szándékolt, de a lojalitás lángolásában I. Ferenc Józsefről elkeresztelt mai Szabadság-hidat[9], október 11-én az Iparművészeti Múzeumot. November 4-én helyezik el az Erzsébet-híd első pillére alapjait.[10]

Ezeknek a középületeknek, emlékműveknek elkészítése igen tetemes munkát rótt építészeink és szobrászaink mellett festőinkre is. A millenáris ünnepségek egyik csúcspontja, az 1896 május 2-án megnyílt Ezredéves Országos Kiállítás, majd a két nappal utóbb megnyitott Műcsarnok millenáris képzőművészeti kiállítása volt. Az új Műcsarnok[11] képzőművészeti kiállítása, kétszázhatvanhét művész ezerkétszázhetvenhat művével, a kor magyar képzőművészetének keresztmetszetét nyujtotta.[12]

Az új Műcsarnok épületével, a millenáris kiállítás megnyitásával az Országos Magyar Képzőművészeti Társulatnak (alapították 1859 január 23.) régi vágya teljesült.[13] Ezzel új hajlékot nyert a művészet. Képzőművészeti életünk élénkülésére vet fényt hazai képzőművészeink felsőoktatása kérdésének újabb felvetése,[14] valamint a Nemzeti Szalonnak Kossuth Lajos-utcai új, nagyobb klub- és kiállítóhelyiségébe való ez évi átköltözése is.[15] Az 1896. évi műcsarnoki kiállítás, a kormány által megrendelt rengeteg történelmi festmény, az ünnepi év művészi munkaalkalmai annyiban is jelentősek, amennyiben külföldön élő művészeink jórészét hazahívták. Csók István és Lyka Károly írják meg azt, hogy e munkaalkalmak mennyire serkentően hatottak külföldre szakadt művészeinkre.[16] Munkácsy, Ecce homo című képe ekkori bemutatásakor, Ferenc Józsefnek arra a kérdésére, igaz-e, hogy végleg hazatelepül, maga mondja:

— Igen, Felség, most idehaza nagy dolgok történnek... itthon a helye minden magyar embernek![17]

A Műcsarnok kiállításán kívül — különféle okokból — néhány nagyszabású mű máshol nyer elhelyezést. Így Munkácsy említett Ecce homoját a Műcsarnok közelében külön csarnokban állítják ki. Feszty Árpádnak már 1895-re elkészült körképe szintén önálló épületet igényelt. A millenáris kiállítás

Fővárosi Pavillonjában mutatták be Benczúr Gyulának a főváros rendelésére megfestett Budavára visszafoglalása című képét. Csók István Báthory Erzsébet című kompozícióját az ez évben megnyíló Royal-szálló nagytermében mutatják be. Politikai okok miatt szorul ki a Műcsarnok kiállításáról a fiatal Thorma János Aradi vértanúk című komor vászna. E képet, amely ismételt Habsburg-ellenes tüntetésekre adott alkalmat, előbb az Orczy-ház dísztermében, majd a városligeti Wampetich-étteremben állították ki.

A kor ízlésbeli tévelygései magyarázzák két kisebb, 1896. évi kiállítás szükségét. Az egyik kiállítás Dante Poklának, Gárdonyi Géza ötletére, Molnár és Trill színházi díszletfestők által megfestett diorámája,[18] különálló pavillonban. Még különösebb az, hogy a régi Műcsarnok épületében — ma: Képzőművészeti Főiskola — egy plasztikont nyitottak meg. Itt szobrászaink közül Kallós Ede, Bezerédi Gyula, Haraszti József és Ligeti Miklós viaszfigurákat állítanak ki. E viasz-bábuk sorában a Sixtusi Madonna épúgy testet ölt, mint ahogyan plasztikában jelenik meg — Zichy Mihály ismeretes képe nyomán — Erzsébet királyné is, Deák ravatalánál.[19] Hasonlóan visszásan hat e kiállítások hangos hírverése is.[20]

Az újonnan felavatott Műcsarnok 1896. évi kiállításán a kiállított művek sokasága és a művészi törekvések sokfélesége ötlik szemünkbe. Az egykorú kritikus, Bródy Sándor, szinte beleszédül a művek tömegébe. Így kiált fel:

— Itt van az egész magyar művészvilág, az elmult évtized java munkái, a ma legjobb termése! Csudálatos erővel mutatja be a nemzeti művészet mivoltát ez a kizárólag magyar kiállítás...[21]

Ugyanerről Kézdi Kovács László ekként ír a Pesti Hírlapban (május 14.):

— Egy szó, mint száz, a magyar képzőművészet új Műcsarnoka zsúfoltan megtöltött kincstár... amit másutt háromszáz éven át alkottak, nálunk jóformán harminc év alatt csinálták meg...

Valóban, a magyar művészet új hajlékában, a Műcsarnokban bemutatott 1896. évi kiállítás teljes seregszemléje a fellendülő hazai festészetnek. A kiállításon még a legöregebb nemzedék is szerepel — Barabás Miklós, Molnár József, Telepy Károly; majd a szabadságharcban résztvett, emigrált, utóbb visszatért — de a kiegyezéssel szembenálló — nemzedék — Székely, Madarász, Than; — itt szerepel Lotz Károly is, s a millenium kora ízlésének annyira megfelelő, a kormánypolitika törekvéseit leghívebben kifejező művész: Benczúr Gyula. Betegen, megtörten, élete utolsó sikerét élvezi itt nagy mesterünk, Munkácsy. A kiállító festők zöme a 70—80-as évek divatos táj- és életképfestésének művelője; a feltörekvő burzsoázia igényeinek kielégítője (Margitay, Aggházy, Tölgyessy, Halmi, Jendrassik, Koroknyai). Itt látjuk Mednyánszky Lászlót, aki, ha passzív magatartással is, de bátran szakít feudális osztálya világnézetével. Vásznain mély szánalommal és együttérzéssel jeleníti meg a társadalom elesettjeit. A tárlat fiataljai: Grünwald Béla, Csók István, Thorma János, Fényes Adolf, Ferenczy Károly, Rippl-Rónai József. Számukra ez a kiállítás egy nagyon nagy meglepetést is tartogat. Ez a lenyűgöző meglepetés nem más, mint Szinyei Merse Pál 1873-ban festett, Magyarországon addig ki sem állított Majálisa.[22] A magyar festészet számára az ekkor már ötvenegyéves művész fellépése igen jelentős. A fiatal művészek és haladó kritikusok éles szemét dicséri e hatás felismerése.[23]

Az ifjú festőnemzedék, Hollósy Simon vezetésével ekkor tér vissza Münchenből s 1896-ban tölti első nyarát Nagybányán. Ezek a fiatalok külföldön nevelkedtek; 1896-ban még nem várhatjuk tőlük azt, hogy hazai problémáinknak avatott tolmácsai legyenek. Ami művészetükben új és haladó,

az a természet igazi, közvetlen szemlélete — a plein air — szemben a müncheni akademizmus «műtermi realizmusával».[24] A fiatalok nemzedékének tagja az a festő is, aki már ebben az esztendőben megszólaltatja, a millenáris év álhazafias felbuzdulásaival szemben, az igazi, szívből jövő hazaszeretet hangját — Thorma János.

A kiállításon ez a sokféle törekvés — a haladás és akademizmus, az uralkodóosztály ízlésének kielégítése, avagy új témák és formák keresése, — együttesen jelentkezik. A legkülönbözőbb művek függenek egymás mellett.[25] A rendezés sem segít áttekinthetőbbé tenni a kiállítást.

A termekben nagy igénnyel tűnnek fel, s már méreteiknél fogva is magukra irányítják a figyelmet az úgynevezett millenáris képek. A kiállítás kormánycélja lényegében ezeknek a képeknek bemutatása volt. 1895-ben ugyanis az Országos Magyar Képzőművészeti Tanácson keresztül a kormány pályázatot hirdetett, azzal a céllal, hogy az egyes törvényhatóságok, vármegyék, városok s egyházi hatóságok megadott témájú, magyar történelmi tárgyú képzőművészeti alkotásokat vásároljanak.[26]

A millenáris történelmi képek megfestésére maga az állam nyujt előlegeket, annak reményében, hogy így — a Habsburg-Magyarország örökkévalóságának dicsőítésével — a hanyatló történelmi festészetet is újból feléleszti. Ez a kísérlet, mint az 1896. évi kiállítás eredményei mutatják, nem sikerült. Művészeinket nem hatja át igazi lelkesedés történelmünknek jobbadán a Habsburgok dicsőítését szolgáló hamis epizódjai iránt. De nemcsak ez a belső ok gátolja a millenáris történelmi képek sikerét, hanem az is, hogy a kor magyar festői számára teljességgel idegen terület a történelmi festészet.[27] Ugyanez a magyarázata annak is, hogy a millenáris esztendő eseményei történeti vásznakon való megörökítésének Wlassics kultuszminiszter által annyira felkarolt terve is csődöt mondott.[28]

Azok a művészeink, akik annyi év hiábavaló várakozása után 1896-ban özönével kapják a történelmi képmegrendeléseket, nagy hirtelenséggel nem is válhattak történelmi festőkké. A történelmi képet magával ragadó élménnyé csak az ábrázolandó kor belső megértése teheti. A kort, vagy a tetthelyet pusztán külsőségeiben érzékeltetni édeskevés,[29] elhitető ereje csak a belső, igazi összefüggések feltárásának és bemutatásának van. De amennyire egy genrefestőtől távol áll a történelmi festészet műfaja, ugyanannyira messze állt a millenáris képek hivatalos megrendelőinek ideológiájától a magyar történelem valósága is. Fokozta a művészek nehézségeit az is, hogy a kor történettudománya, az uralkodó osztály szolgálatában tudatosan elködösítette a magyar történelem pozitív hagyományait. A történelmi vásznaknak, a millenáris képek zömének sikertelenségét nemcsak az utókor állapíthatja meg, felismerte azt már az egykorú kritika is. Beöthy Zsolt a maradi szellemű Budapesti Szemlében írja: «e történeti képek és vázlatok... kicsinyes felfogásukkal és kifejezőmódjukkal, hidegségükkel és készületlenségükkel még a szerényebb igényeket is alig elégítik ki. A múzeumi termekben[30] találjuk azt a festményt — folytatja Beöthy, — amely ma is,... bátran kimondhatjuk, legelső történeti képünk. Madarász Viktor Hunyadi Lászlója ez.»[31] Ez a néhány mondat is igazolja a fenti állítást. Kézdi Kovács László, a Pesti Hírlap műbírálója — maga is festő — a következőket írja: «... ennek előtte ugyancsak gyéren mutatkoztak falainkon a históriai vásznak. Ha a kocapiktort vadkanfestővé nemesíti a millenáris tűz, miért ne lehetne a csendélet-festőből csataképfestő? A millenium előestéjén... kiadtuk a jelszót, hogy az a nagyreményű csodaszülött, amelynek a nemzet a hatvanas években adott életet s amely... végelgyengülésben haldoklott...

támadjon újra fel... A jelszó elhangzott s azonnal vitéz ecsetforgatók támadtak, de az ő erejük sajnos nem áll egészen arányban az ambíciókkal és az úgynevezett millenáris történeti vásznak nagyobb része csak vászon maradt.»[32] Nem fogadja e műveket kedvezőbb bírálattal Alexander Bernát sem, a Budapesti Hírlap tudós kritikusa.[33] Ambrus Zoltán a Hét-ben még fullánkosabban ír: «Megyék és városok dicséretes felbuzdulással vállalkoztak reá, hogy ezer esztendőben egyszer megtegyék, amit egyesek nem tehetnek. Mind e sok felbuzdulásnak fölötte kevés a láttatja... Ez volna az egész?»[34] «Ha véletlenül nem ünnepelünk, nem-igen volna módunk ehelyütt históriás képekről beszélnünk.»

A történelmi képsorozat tehát, amelyet az állam a millenáris kiállítás igazi súlypontjának tekintett, sem a kortársak, sem az utókor kritikáját nem állta meg.[35] A művészi megoldások végletes semmitmondásából még olyan képességű festőnk sem tudta kivonni magát, mint Bihari Sándor (Zsigmond király a nagyváradi székesegyház előtt találkozik Jagelló Ulászló lengyel királlyal,)[36] Feszty Árpád (Árpád győzelme Szvatopluk felett Bánhidánál)[37], Gyárfás Jenő (V. László király esküje),[38] Jantyik Mátyás (Szabadka szabad királyi várossá nyilvánítása 1779-ben),[39] Körösfői Kriesch Aladár (Az 1567. évi tordai országgyűlés),[40] László Fülöp (Zách Felicián)[41], Liezen-Mayer Sándor (Mátyásnak Prágában, Podjebrad udvarában a magyar küldöttség hírül hozza királlyá történt megválasztását)[42] De az öreg, ekkor ecsetet már évek óta nem forgató Madarász Viktor (Zápolya Izabella) és Than Mór (Árpád az ország határán) munkái sem elevenítik meg a történelem hiteles valóságát.

A millenium megünneplésére megrendelt történelmi festményeink két legkiemelkedőbb darabja Munkácsy Mihály Honfoglalása és Benczúr Gyulának Budavár visszafoglalása című képe. Munkácsy képét nem a Műcsarnok kiállításán, hanem a Nemzeti Múzeumban mutatták be.[43] Munkácsy Honfoglalásánál az akkori politikai közvéleményben és a kritikában jóval nagyobb hullámot vetett Benczúr Gyula Budavár visszafoglalását megörökítő vászna. A kor kritikusai és a közönség nagy része azt érezte, hogy a mű politikai kicsendülése nem más, mint a Habsburg-ház magasztalása a magyarság háttérbe szorításával. A müncheni műteremhagyományok formanyelvén megfestett képről Kézdi Kovács László a Pesti Hírlapban gunyoroshangú bírálatot ír. Kézdi Kovács, a közönséggel együtt, nagy elismeréssel adózik a művész kompoziciós és technikai virtuozitásának, de elítéli a művésznek a Habsburg-ház iránti túlzott lojalitását: a visszafoglalást ábrázoló tömegjeleneten alig lézeng egy-két magyar. «Mester legyen a talpán — írja Kézdi Kovács — aki művész és diplomata egy bőrben...»[44]

Az a polgári közvélemény, amely Benczúr aulikus beállítottságú képét politikai visszatetszéssel fogadta, nem osztatlanul lelkesedett a többi történelmi képért sem. A haladó kritika, amelyben még elevenen élt a 48-as hagyomány, a kiegyezés apotheózisának 96-os légkörében is észrevette ezekben a képekben a Habsburg-ház javára történő történethamisítást. De észrevették ezt a történethamisítást maguk a művészek is. A millenáris kiállítás történelmi képsorozata, csakúgy, mint az ez évben megrendelt Millenáris emlékmű, képbe festette, szoborba öntötte az uralkodóháznak és a kor uralkodóosztályának történetszemléletét.

A milleniumi ünnepségek könnyed mámorába komor és pozitív hangok is vegyültek. Ugyanúgy, ahogyan a millenium önfeledt ünneplőit a májusi munkásfelvonulás véres szétverése[45] figyelmeztette a valódi történelem jelenvaló realitásaira, a képzőművészet is felemelte tiltakozó szavát. Thorma János

a fiatal nemzedék művésze a Habsburg-apoteozis képei helyett az akkor még félmult történetének egy fájóan reális képével ajándékozta meg a millenium évét. Az Aradi vértanúk volt ez a kép. Természetes az, hogy — amint a felsorolt történelmi festményekből éppen a magyar nép igazi történetének bemutatása maradt ki — Thorma János képe sem nyerhetett vendégjogot a millenáris kiállításon.[46] Déri Béla 48-as tárgyú képe — a 48-ban hazatérő Palatinus-huszárokról — ugyanebben az évben Berlinben került bemutatásra.[47]

Annak ellenére, hogy az 1896. évi műcsarnoki, millenáris kiállításnak ezek a kormány által programmszerűen megfesttetett történelmi képei sem a közvélemény, sem a műkritika tetszését nem váltották ki, s annak ellenére is, hogy a millenáris év más látványosságaihoz képest a kiállítás a várt sikert nem érte el,[48] művészettörténetünkben e kiállítás ténye mégis korszakot jelöl. Jelentősége többirányú. A kormányzatban tudatosította a képzőművészet fontosságát. Hozzájárult az akkor kibontakozó, fiatal, kapitalista Budapest burzsoáziája műízlésének kialakításához. A sajtóban állandó rovatot nyitott a műkritikának. Ami pedig a legdöntőbb: hazai munkaalkalmak megteremtésével külföldre szakadt művészeink legjavát véglegesen hazahívta.

A kiállítás zömét azoknak a táj- és életképfestőknek művei alkották, akik a polgári osztály ízlését teljes mértékben tolmácsolták. A legtöbb mű témája erősen irodalmi. A képek novellisztikus címeiben már a téma felfogásának minéműsége is kifejezésre jut. Itt volt Aggházy Gyula Tere-feréje, Lacikonyhája, No ne izéljen című képe. Blaskovits Ferenc Gyanús alakja, Herzl Kornél Nincsen párja a Mollináry-bakának, Karvaly Mór Huszárok, Egy kis pihenés, Koroknyai Ottó A javíthatatlan, László Fülöp Kivilágos virradatig, Polgáry Géza Kaszárnyaáristom, Pataky László Őfelsége a táborban, Nadler Róbert Terefere a mosásnál és De jó itt a hűvösben című képe. Nagy tetszést arattak a polgárság életének mozzanatairól festett életképek is. (Halmi Artúr Vizsga után, Titkos esküvő, Jendrassik Jenő Vége, Baditz Ottó A bál után.) Az uralkodó és az uralkodóosztály ízlését mi sem mutatja jellemzőbben, mint az a tény, hogy ezek a műtermi levegőt árasztó képek nyerték meg tetszésüket. A kor divatos életképfestői az uralkodóosztály problémamentes témáit hol népi, hol nagypolgári, hol főúri miliőbe helyezik. Kedvelt képtéma a monarchia imperialista fegyvercsörtetését ekkor még békés és derűs színekben megvillantó katonaéletkép. Eisenhut Ferenc, Tornai Gyula életképeit keleti exotikus környezetbe helyezi s ezzel ugyanazt a hangulatot eleveníti meg, mint amelyet a «fin de siècle» budapesti burzsoáziája számára az 1896-os (Ósbudavára és Konstantinápoly Budapesten) mulatóhelyek varázsa jelent. Az életkép-kompozíciók témaskálája maga is elárulja azt, hogy itt csupán polgári közízlés kielégítéséről van szó. A hamiskás, erőszakolt humorú életképek mesterei a közönség igényeinek kielégítése érdekében egyidejűleg festenek korcsmajelenetet és szentképet. Roskovics Ignác — amint a Műcsarnok millenáris kiállításának katalógusa találóan jegyzi meg: — «jeles erő az egyházi festészet terén, de a profán életképben is jelentékeny sikereket aratott.» A kor e virtuozitásban a művész sokoldalúságát látja, az utókor azonban aligha állapíthat meg mást, mint azt, hogy ez a fajta művészet a genre-képben és az egyházi festészet területén egyaránt külsőséges, lélektelen ábrázolásokat alkotott. Roskovics e kiállításon együtt mutatja be Kóstolja, be édes! című édeskés életképét s a Szentlélek eljövetele című nagyméretű egyházművészeti kompozícióját. Peske Géza Csak egy szem cseresznyét című népi — illetve inkább népszínművi — életképe mellett a jászói premontreiek számára festett Szent Norbertjét hozza el a kiállításra. Baditz Ottó, akinek korábbi — 1885-ben

festett Angyalcsinálók című képe ekkor már köztulajdon — kiállításunkon Szent Cecilia és a Gyermek álma vallásos tárgyú képei mellett Bál után világi életképével jelentkezik. Igazi elmélyedést nem érzünk Szoldatits Ferencnél, a kor legnépszerűbb hazai egyházművészeti festőjénél sem. Megkésett prerafaelitizmusa — amelyet az új egyházművészet kánonjává kívánt emelni az akkori klérus — lélektelen formalizmust lehel. (1896-os képei: Madonna a Jézuskával, Trónonülő Madonna.)

Bár ezek a divatos életképfestők fenntartás nélkül igyekeztek kiszolgálni az akkori közízlést, a képvásárlások azt bizonyítják, hogy a századvégi Budapest még ennek a művészetnek sem vált éltető és felvevő piacává. Budapest polgári és nagypolgári otthonai még mindig beérték a jobbadán külföldi olajnyomatokkal, otthon készült gobelinekkel, legjobb esetben kontárok családtagokat ábrázoló portréival.[49] Erre az ízlésre a legjellemzőbbek Margitay Ernő Ízléstelenségek országa c. tanulmányának sorai (1910):[50] «A szoba selyemtapétája papírból van. A Louis XV.-bútor a Károly-körúton készült. A falon olajnyomatok lógnak, meg újabb keletű reprodukciók. Havas csúcsok, svájci kunyhó vízeséssel, csónakkal, pallóval, tehénnel, amelyet egy nő őriz kék szoknyában, piros zubbonyban, sárga fejkendőben. Hogy miért van valamennyi így öltözve, azt a gyáruk tudná talán megmondani... Néha csendélet is akad, vagyis: jobblétre szenderült vadkacsa, szőlőfürttel garnírozva és a közismert franciskánus barát, aki irdatlan nagy hordóból pityizál, hogy ne unja magát. A duzzogó huszárt is mellé akasztották, meg a Pici piros almát, a Leánykérést a zárdában, szóval mindazt, amin állítólag nagyon jól lehet mulatni.»

Ha a vásárlások tükrében mérjük le a közönség tetszését, azt találjuk, hogy a gyér vásárlókedv csakis ezekre az életképekre irányul. Az uralkodóosztály igényeit ezek a képek elégítik ki. Ferenc József vásárlásai igen jellemzőek: Telcs Ede Bornemissza c. szobrán kívül. Karvaly Mór Huszárok, Mihalik Dániel Bükkfa-sor, Nadler Róbert Terefere a mosásnál, Polgáry Géza Kaszárnyaáristom, Telepy Károly Poprádi-tó című képe nyerte meg tetszését.

Katonás az a rövidség, amellyel egyébiránt Ferenc József — egyes kortársak enyhe mosolyától kísérve[51] — megnyitja e kiállítást.

Lyka Károly az Új Idők 1896. évi kötetében írt a megnyitóról:[52] «a Felség valóban meg volt elégedve. Sokszor mondta: szép! Igen érdekes volt nézni, hogyan szemléli a képeket, milyenek a megjegyzései. Bizonyos, hogy műértő, de inkább a régi iskolákat kedveli. Az újakat nem szereti és ennek kifejezést is ad. A Csók — plein-air — Szénagyüjtögetőit nézvén — úgy mondják — megjegyezte:

— Hol az árnyék az arcokon? A természetben van, itt nincsen!

Magunk is láttuk, amint a Szinyei «Májusára» csak egy tekintetet vetett s hirtelen, szinte megütközve fordult el tőle, hogy gyönyörködjék Aggházy genre-jában. A fejedelemnek mindig és mindenben igaza van és igen valószínű, hogy mi nagyot csalódunk, amikor azt hisszük, hogy e kiállításon az új nyomon haladó művészek nagy győzelmet aratnak a régiek fölött.»

Sajátos érdekessége az életképfestészet divatos és a polgárság által kedvelt művészetének az, hogy miképpen tükröződnek benne a kizsákmányolt osztályok. A nép megjelenítése az úriosztály számára az érdekes, pittoreszk részleteket, a falusi mulatságokat jelentette.

Az ezredéves kiállítás pavillonjai között falusi utcasor épült, különböző vidékek házaival. A kiállítás közönsége szívesörömest szemléli ezt a vasárnapi díszbe öltözött élő falut, melynek lakói reggeltől estig sütnek-főznek. Így él

a falu a városi polgárság képzeletében is. A divatos genre-képeken is úgy jelennek meg ezek a népszínművekből kivágott figurák, mint ahogyan az ezredéves kiállítás «élőfalujának» mintaparasztjai is bizarrul váltakoznak a tornácokra kiültetett parasztruhás viaszfigurákkal. A valóság helyett a divatos életképfestők is ilyen paraszti viaszbábukat vetítenek az uralkodó osztály elé, mintha a nagy aratósztrájkok és kivándorlások idején ezzel is el akarnák oszlatni az uralkodó osztály esetleg felébredő lelkiismeretét és veszélyérzetét.

A kiállítás népi genre-képei szinte kivétel nélkül a müncheni akademista műtermek művészetének jegyében születtek. De már nincs messze az idő ahhoz, hogy a magyar festészet megtalálja parasztságunk helyzetének őszinte művészi kifejezését. Munkácsy realista kezdeményezései nyomán a 96-os kiállítás fiataljai közül számosan fordulnak kizsákmányolt osztályaink sorskérdései felé (Fényes Adolf Szegényemberek élete, 1898-tól; — Révész Imre Panem, 1899.). De nemcsak kezdeményezések születnek a millennium évének fiataljaiban.

E kiállításon jelenik meg a magyar festészet legnagyobb alakjának, Munkácsy Mihálynak mély szociális tartalmú komor vászna, emberi meggyőződésének egyik summája, a Sztrájk is. Megdöbbentő realizmusú képe amelyet már művészi delelőjén túl fest meg a mester, témaválasztásában is oly merész állásfoglalás, hogy érthető, miért hallgatott felőle a kritika.

A felszínes, divatos életképeknél bensőségesebb hang szólal meg a kiállított művek másik nagy csoportjában, a portrékban. Munkácsy Mihály (Liszt Ferenc, Pulitzer Józsefné, Haynald Lajos képmása), Lotz Károly (Lotz Kornélia, Női arckép), Benczúr Gyula számos képmása[53] a XIX. század klaszszikus portréfestészetének maradandó hagyományát őrzi. Mellettük a fiatalok nemzedékéből László Fülöp (számos közéleti személyiség képmása) és a kiállításon felettébb ünnepelt Horovitz Lipót (külföldi arisztokraták képmásai) aratnak sikert. A portré műfaját igen megbecsüli ez a kor. Az Állami nagy aranyéremmel, a kiállítás legnagyobb díjával Lotz Károly Kornéliá-ját és Horovitz Lipót Női képmás-át tüntetik ki. Amíg Lotz Károly életművét, utolsó nyilvános fellépésekor[54] méltán éri a kitüntetés, visszás érzést kelt a külföldön élő Horovitznak ezzel a kimondottan nemzeti jellegű nagydíjjal való kitüntetése.

A kiállítás átfogó jelentőségéhez és maradandó érdekességéhez az is hozzátartozik, hogy ekkor utoljára látjuk együtt a XIX. századi Magyarország első nagy festőnemzedékét. Itt látjuk az ekkor már nyolcvanhat éves Barabás Miklóst[55] (Lánchíd alapkőletétele, Hintázó gyermekek), csakúgy, mint Telepy Károlyt (Kőpatak a Lomnici-csúcs alatt, Poprádi tó stb.). Than Mór,[56] Léda, Önarckép és befejezetlen, millenáris képével (Árpád az ország határán) szerepel; az évek után újra kiállító Madarász Viktor régebbi művét, Zápolya Izabella királyné c. képét állítja ki. Lotz Károly és Székely Bertalan pedig búcsúműveikkel teszik emlékezetessé a századvégnek ezt a hatalmas összefoglaló kiállítását.[57]

Zichy Mihály e kiállításon csak Arany János balladáinak illusztrációival szerepel. (Rajzait 1896. decemberében Ráth Mór adja ki.) A mesternek 1885 óta ezek egyedüli Hazánkban kiállított művei.[58] (Hídavatás, Török Bálint, Zách Klára, Ünneprontók.)

Betegsége előtt, de már annak előrevetett árnyékában, e kiállítással búcsúzik Munkácsy Mihály is a magyar képzőművészettől. Hazaköltözését — 1896-ban megfogant tervét, — betegsége másította meg. A tizenöt, ekkor bemutatott Munkácsy-kép, továbbá a külön pavillonban kiállított Ecce homo, valamint a millennium alkalmával az állam által az új Országháza számára rendelt Honfoglalás, páratlanul gazdag életművének sokrétűségét mutatta be.[59] Munkácsynak képzőművészetünkre gyakorolt hatása nem csupán

saját vásznain jut kifejezésre. A német akademizmus műtermi látásmódjával szemben, a részben Courbet festészetével rokon Munkácsynak kora magyar festőire gyakorolt lényeges hatása is az ő géniuszát dicséri.[60]

Ha a millenáris kiállítás jelentőségét festészetünk fejlődése szempontjából mérlegeljük, látnivaló az, hogy a magyar festészet pozitív hagyatékát az új magyar festőnemzedék számára, nem a századvég divatos genre-festői mentik át, hanem az akademizmus műtermi levegőjéből szabadulást kereső, a természet és a társadalom való életét bemutató nagy művészek: Munkácsy Mihály, Szinyei Merse Pál.

Amíg a kor, a századvégi Magyarország, királyával az élen, az akkor már túlhaladott műtermi életképfestésnek tapsol, a Műcsarnok millenáris kiállításán egy olyan, ifjú művészi csoport is felvonul, amely Munkácsy, Szinyei Merse nyomán öntudatosan keresi a festészet új útjait s vallja annak szükségét. A maradiság és forradalmiság válaszútja ez a századforduló festészetében: a lélektelen műtermi festészet és a plein-air válaszútja.

Szinyei Merse Pál, akinek 1873-ban Münchenben és Bécsben először kiállított Majálisa az akkori és ottani kritika éles elutasítását provokálta ki s akinek Majálisától ezen a műcsarnoki kiállításon I. Ferenc József oly hirtelen fordult el, a fiatal, haladó festőnemzedékre szinte a reveláció erejével hatott. A kultuszkormánynak a haladó szellemű festészet irányában tett gesztusa volt az, hogy e művet, csakúgy, mint Csók megrendelt, majd visszautasított Báthory Erzsébet-kompozícióját is megvette.

Az az ifjú festőnemzedék, amely 1896-ban, Münchent és Párist megjárva, újszerű és bátor képeivel jelenik meg az új Műcsarnok falain — Ferenczy Károly, Csók István, Grünwald Béla, Thorma János, Rippl-Rónai József, Mannheimer Gusztáv, Olgyay Ferenc, Réti István — tükrözi vissza a nemzeti festészet új törekvéseit. Ezek a művészek lesznek Munkácsy és Szinyei Merse festészeti eredményeinek továbbvivői, bátor hirdetői.

Mit mond a fiatal festőnemzedék 1896-os seregszemléjéről az ekkor hazatérő Lyka Károly? Hogyan emlékeznek visszatérésükre e nemzedék művészei?

Lyka Károly szerint[61] a legfiatalabb generáció adta a legbőségesebb adományokat. «Ennek teljes szívéből örülhet minden magyar ember; nálunk, kevés milliókból álló népnél, ritkán esik meg, hogy egy-egy generációban oly bőséges, lappangó energiára és annyi meleg szeretetre akadnánk, mint ezúttal.» Szinyei Majálisának értékelése után az akkor ifjú kritikus így folytatja: «ha a művész nem a természetben él, akkor... színtelen barna vásznak keletkeznek.» Lyka a kiállítás úgynevezett retrospektív anyagának régi mesterműveit szemlélve állapítja meg: a kiállításnak ez a része «meggyőz minket arról, hogy a művészet rögtön elsatnyul, amint elveszti bensőséges érintkezését a természettel.» Pozitív értékeléssel emeli ki az új festőnemzedék tájképeit, Olgyay Ferenc, Mannheimer Gusztáv, Grünwald Béla festményeit, Ferenczy Madárdalát. Csók István, Emlékezéseiben[62] arról számol be, hogy 1896 a müncheni magyar festőkolónia felbomlásának éve volt. «Rippl-Rónai, Halmi, majd Szamosi ugyan már korábban Párisba siettek, Munkácsy égisze alá, de Peske, Kardos és Pataky, kiállítást látni hazanézett és itthon is ragadt... Réti, Thorma, Ferenczy, Grünwald pedig, Hollósyval együtt megalapozzák a nagybányai festőiskolát. Még Eisenhut is... hazacsábult. Igaz, alig, hogy Márk Lajos és Vágó Pál társaságában megfesti a millenniumi díszfelvonulás panorámáját, visszatér Münchenbe. Télire Hollósyt is visszaszólította... virágzó festőiskolája.»

Réti István így emlékezik: «A millenniumi ünnepségek mámoros lármájában rongyos, gőgös kis csapat, hitünk szerint a modern művészet honfoglalói — itthon.» «Görögtüzes év! Megfúrt hajón bált rendező reménységek ünnepe, szegény vak nemzetünk díszmagyaros dáridója!» «Ez országos részegség zűrzavarában, a multakra visszatekintő önnön-ünneplés közepette a mi arcunk előre fordul, a mi lelkesedésünk a jövőnek szól.. A milleniumi kiállításon.. bámuló gyönyörűséggel szemléltük a Majális örökéletű üdeségét, az addig nekünk is ismeretlen mester nagyszerű művészetét, amely huszonöt évvel érkezésünk előtt, süket időkben, a mi igazságunkat hirdette. Az ő (Szinyei) szemében pedig a mi eljövetelünk a hóolvadást jelentette, mint ezt tréfásan utalva hasonló című, hatalmas hangulatú képére, mondotta.»[63]

Grünwald Béla Malonyay Dezsőhöz írt egyik levelében így emlékezik az 1896-os új «honfoglalásról»: «Lehettünk úgy negyvenen (a Hollósyval együtt Nagybányára utazók), volt köztünk minden országból való. Budapestre ép a millenáris kiállítás megnyitásakor érkeztünk. Itt minden ragyogott, minden ünnep volt. Az Abbazia-kávéházba alig mertünk beülni; ott, ahol mindenki ünnepi ruháját vette magára, az a harminc-negyven festőtanítvány — mestereikkel együtt — olyan siralmas kopottan nézett ki. Estére csak jobb kedvünk lett mégis. Elmentünk meghallgatni egyik legjobb cigányzenekarunkat. A rég nem hallott nóták új életre keltettek bennünket és egy valamenynyiünknek felejthetetlen éjjel után másnap Nagybányára utaztunk.»[64]

A fiatal festőnemzedék honfoglalói közül Ferenczy Károly Királyok hódolása, Csók István arcképe, Kerti jelenet, Tyúketetés c. képeit és a Madárdalt állítja ki. Csók István Női arcképe, Ezt cselekedjétek az én emlékezetemre! c. kompozíciója, s a Ferenc József által kifogásolt Szénagyüjtők kerül be a Műcsarnok falai közé, ahonnan azonban a Báthory Erzsébet-kompozíció kiszorul. Grünwald Béla IV. Béla a tatárjárás után visszatér hazájába c. történelmi képe, Baromfietetés, Pásztoroknak megjelenik a Krisztus születését hirdető angyal című kompozíciója állja ki az 1896. évi műcsarnoki jury bírálatát. Thorma János Szenvedőkje mint életkép, még vendégjogot talál, de mély hatású Aradi vértanúi, — mint már rámutattunk, — illojális tárgya miatt, nem kerülhetett az uralkodó s az uralkodóosztály műértő tekintete elé. Réti István még 1894-ben, Münchenben festett Gyötrődés c. egyetlen képével kerül be a kiállításra. Fényes Adolf, ekkor még igazi hangját keresve,[65] a német műtermi akademizmus és a Benczúr-mesteriskola hatása alatt festett — Pletyka, Vasárnap délután, Nagyapó, Kis hamis, Öregasszony, Thüringiai paraszt című, a kor ízlésének megfelelő festményeit állítja ki. Rippl-Rónai József — eleven francia festészeti hatások igézetében megfestett képeivel — Madame Siegrist című pasztelljével, Kettős arckép, Madame Compagnon olajképével s Liszt Ferenc rézkarcával — szerepel a kiállításon.[66]

A fiatalok nemzedéke élén az ekkor már ötvenegyéves Szinyei Merse Pál kilenc művével jelenik meg e kiállításon s művészete, életműve teljét mutatja be.[67] Itt együtt látható: a Pipacsok, A patak, Rokokó, Hóolvadás, A művész atyjának arcképe, Majális, Pacsirta, Faun, Oculi. Mednyánszky László — akinek sajátos, magános, elmélyült művészetét a hazai kritika egyhangúan nagy elismeréssel fogadta — Párisból hozza haza tájképeit. (Szeles hajnal, Erdőben, Megérkezett.)

Az állami és közületi vásárlások és a kitüntetések odaítélése nagyjából jellemzi a millenáris kor kormányzatának kultúrpolitikáját is.

Az Állami nagy aranyérmet, mint láttuk, Lotz és Horovitz vitték el. A képzőművészek számára készült aranyérmek csoportjában négyféle díj

került kiosztásra: Nagy millenáris érmek, Kiállítási érmek, Elismerési oklevelek és Közreműködők érmei. Az érmeket — külön jury javaslata alapján — az Ezredéves kiállítás igazgatósága osztotta ki. A jury tagjai Andrássy Tivadarnak, az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat elnökének javaslatára, Feszty Árpád, Basch Gyula, Ébner Lajos, Keleti Gusztáv, Munkácsy Mihály, Lotz Károly, Roskovics Ignác, Ujváry Ignác és Benczúr Gyula festőművészek voltak.[68] A Nagy millenáris érmeket Aggházy Gyula, Aigner Sándor építész, Baditz Ottó, Balló Ede, Barabás Miklós, Brodszky Sándor, Bezerédi Gyula szobrász, Csók István, Doby Jenő rézmetsző, Eisenhut Ferenc, Fényes Adolf, Ferraris Arthur, Freund Vilmos építész, Gyárfás Jenő, Halmi Arthur, Háry Gyula, Horovitz Lipót, Jendrassik Jenő, Joannovics Pál, Kallós Ede szobrász, Knopp Imre, Kriesch Aladár, Liezen-Mayer Sándor, László Fülöp, Loránfi Antal szobrász, Madarász Viktor, Mednyánszky László, Paczka Ferenc, Pállik Béla, Pap Henrik, Révész Imre, Skutetzky Döme, Szinyei Merse Pál, Telepy Károly, Tornai Gyula, Tölgyessy Arthur, Vastagh Géza, Zempléni Tivadar kapta. A jury még kétszerennyi művésznek juttatott másod-, harmad- és negyedrendű kitüntetéseket.

A kitüntetésben nem részesült művészekről csodálkozva írja a Budapesti Napló 1896. november 17. száma: «hogy az elsőrendű díjjal kitüntetettek névsorából számos olyan név hiányzik, amely sokkal méltóbban szerepelhetne ott, mint nagyon sok, akinek a szerencsés véletlen — mondjuk így — elsőrangú díjat juttatott. Mindenki nevetni fog, hogy a felsorolt listából kiestek olyan nevek is, mint például ... Boruth Andor, Ferenczy Károly, Grünwald Béla, Mannheimer Gusztáv, Márk Lajos, Olgyay Ferenc, Réti István, Rippl-Rónai József, Thorma János, Vaszary János.»

Különös jelensége az ezredéves műcsarnoki kiállításnak az, hogy — bár a főváros látogatottsága az ünnepségekkel kapcsolatban a vidékről és külföldről érkezőkkel együtt soha nem látott mértékben megnövekedett — a Műcsarnokot a közönség kisebb számban látogatta, mint azt remélni lehetett volna. A Műcsarnok rendezősége az Ezredéves kiállítás vezetőségét okolja azért, hogy az, a képkiállítás számára nem fejtett ki elég nagy propagandát. Különösen a Nemzetközi Hírlapkongresszussal kapcsolatban folyik éleshangú levélváltás a két vezetőség között: egymást okolják amiatt, hogy a külföldi újságírók meg sem tekintették a Műcsarnokot.[69] A sajtó a Képzőművészeti Társulatot okolja azért, hogy a Hírlapkongresszus részvevőit nem hívta meg a bankettal egybekötött sajtóbemutatóra, a Műcsarnokba.[70] Bizonyára helyes lett volna, hogy a Képzőművészeti Társulat is sajtófogadást rendezzen a külföldi újságírók tiszteletére, de alapjában véve éppen ez a bankettezés volt egyik oka a műcsarnoki kiállítás sikertelenségének is. Annyi látványosság, színes ünnepély és mulatság közepette, a közönséget nem igen érdekelték a képzőművészet produktumai.

Ez a bankettezés és mulatozás olyan jellemző vonása a millenáris ünnepségeknek, hogy az a polgári sajtót is állandó csipkelődésre késztette. A Jelenkor című folyóirat — Palágyi Menyhért, Simkó József, Hevesi Sándor lapja — egy verses aforizmájával találóan jellemzi ezt a hangulatot:[71]

Ezredévi lakoma

Egy hosszú ezredév tűnt el azóta,
Hogy lábainknál hevert Európa,
S most, hogy Hazánk új ezerévbe fordul,
Megint lábunk előtt hever, — de bortul.

A Magyar Hírlap Mulató Budapest c. hírében[72] közli, hogy a budapesti különböző szórakoztató zenekaroknak 1570 tagja van.[73]

A Képzőművészeti Társulat 1896. nov. 19. választmányi ülésének jegyzőkönyve jellemzően dokumentálja a műcsarnoki kiállítás sikertelenségét. Innen értesülünk arról is, hogy végeredményben — ha nem is a Műcsarnok kiállításának megnyitásakor — de később elég nagy propagandát fejtett ki a rendezőség a kiállítás látogatottságának érdekében. Ennek ellenére, a kiállítás nyitvatartásának hat hónapja alatt csupán 101.742 fizető látogatója volt a Műcsarnoknak. Az Ezredéves Orsz. Kiállítás igazgatósága által kibocsátott jegyfüzetekben 50.000 drb. tízkrajcáros, kedvezményes műcsarnoki belépőjegyet engedélyezett a rendezőség, ezt azonban csak 5078 látogató vette igénybe. A Millenniumi Utazási és Ellátási Vállalat által kibocsátott, úgynevezett Szórakoztatási Jegyfüzetekben engedélyezett, szintén tízkrajcáros, kedvezményes szelvényekből — amelyek száma szintén elérte a 100.000 számot, — csak 6954 darabot használtak fel. (Egyébként a belépődíj húsz krajcár volt.)

«A művásárlások statisztikája még szomorúbb képet nyujt» — folytatja a Képzőművészeti Társulat 1896. nov. 19-i jegyzőkönyve. A magánvásárlások összege mindössze 16.641 forint, mint 26 mű vételára. A közönségnek ezt a már a kortársak előtt is szinte érthetetlen közönyösségét az állam és a társulat szokatlanul nagy vételei sem pótolhatták. Az állam a létesítendő Szépművészeti Múzeum számára 61.500 forintért vett műtárgyakat (v. ö. 1896. okt. 26-i társulati jegyzőkönyv), maga a Képzőművészeti Társulat a vidéki múzeumok ellátására 15.000 forintért vásárolt. 10.880 forint erejéig a Társulat saját tagjai között 28 képet sorsolt ki. Ferenc József, magánpénztárából, személyes képgyüjteménye számára 7100 forintért vásárolt.

Az a fiatal festőnemzedék, amely 1896-ban hazatért, s mint látjuk, a millenium Magyarországának részéről ily csekély megbecsülésben részesült, kiábrándulva az akadémia-ízű műteremfestészetéből új utakra lépett. Munkácsy drámai művészetének igézetében, Szinyei festőiségéért lelkesedve váltak e fiatalok a természet szépségeinek és a társadalom hívebb arculatának tolmácsolóivá. Az 1896. évi millenáris kiállítás keserű tapasztalatai érlelték meg az első, 1896. évi nagybányai nyár művészeiben a Nagybányára való visszatérés gondolatát. E nemzedék képviselői mentették át XIX. századi nemzeti festészetünk nemes hagyományait korunk művészetébe.

[1] A dolgozat egy a millenium korának művészetéről készülő nagyobb tanulmány részlete.

[2] *Galántai J.:* Magyarország a szabadversenyen alapuló kapitalizmus kibontakozása, az imperializmusra való átmenet idején. (Egyetemi előadások). 1952—53. — V. ö. Szemelvények a magyar történelem 1849—1918. terjedő szakaszának egyetemi előadásaihoz. Kiadja a Magyar Történeti Intézet, Bp. 1951/52

[3] *Matlekovits S.:* Magyarország az ezredik évben, Bp. 1897. — V. ö. *Szmollény—Liptai:* Magyarország ezredik éve, Szeged, 1897. 211. old.

[4] A «második ezredév» korunkig visszatérő politikai frázisát Vaszary Kolos hercegprímás az 1896. május 3-án tartott budavári Te Deum alkalmával vetette be a köztudatba.

[5] Ilyen volt a Lueger-párt többször megismételt bécsi magyarellenes tüntetése, a Monarchia diplomáciai bonyodalma Szerbiával a magyar zászló meggyalázása miatt. L. az 1896. évi hazai napisajtó.

[6] Az 1896. május 10. tüntetésről l. Magyar Hírlap, 1896. évf. május 11—12. szám. — Az őszi terrorisztikus választásról l. a 2. jzetben idézett «Szemelvények».

[7] *Galántai* id. mű.

[8] Jellemző példája ennek a «Rezső főherczeg» és Jókai Mór közös szerkesztésében közrebocsátott, Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben c. sorozat.

[9] A Budapesti Hírlap 1896. szept. 19. számában olvassuk: «A Vámháztéri új hídnak van már neve s nem lett belőle Szent Gellért-hídja. Nem tudjuk, ki volt a keresztapja, de annyi bizonyos,

hogy az új hídra, úgy a jobb, mint a balparton kivésték a híd nevét s ma már ott olvasható aranybetűkkel: Ferencz József híd».

[10] *Szmollény—Liptai* id. mű. 219. old.

[11] *Bródy S.:* Az új Műcsarnokban c. cikke, Magyar Hírlap 1896. május 4. «Egy görög templom kőbányai téglából... Nagyszabású és igen jól hat, csak egy kissé különösen. Görög stylus és vörös tégla!»

[12] *Keleti G.:* Az ezredéves kiállítás képes tárgymutatója. Műcsarnoki katalógus, 1896. Bp.

[13] Emlékirat a milleniumi országos kiállítás alkalmával egy maradandó műcsarnok létesítése tárgyában. 1893.

[14] *Lyka K.:* Magyar művészeti akadémia. Uj Idők II. köt. 251. old., a Művészet c. rovatban és Lyka cikke, Budapesti Hírlap, 1896. szept. 10.

[15] *Gellért J.:* Bölcsődal a Nemzeti Salonról. A Nemzeti Salon almanachja. Bp. 1910.

[16] *Csók I.:* Emlékezéseim, Bp. — *Lyka K.:* Magyar művészélet Münchenben, Bp. 1951.

[17] *Szmollény—Liptai* id. mű. 61. old.

[18] Vezető a Molnár és Trill-féle Pokol-körképhez, Bp. 1896.

[19] *Szmollény—Liptai* id. mű. 164. old. — V. ö. Budapesti Hírlap, 1896. ápr. 26. — máj 1.

[20] A kiállító vállalkozók ugyanúgy hirdetik a Plasticon vagy Ósbudavára látványosságait, mint Munkácsy Mihály Ecce homo-ját, Feszty Árpád körképét, a Magyarok bejövetelét, Csók István Báthory Erzsébetjét, Thorma János Aradi vértanúit. L. Új Idők I. köt. 500—556. old.

[21] Magyar Hírlap 1896. május 4. szám.

[22] *Csók I.:* Emlékezéseim, Bp. 84. old. «Egyízben a még rendezés alatt lévő Műcsarnokban nézegettük Thormával a falhoz támogatott képeket. Nagyot, hangosat kiáltottam örömömben: (—)

— Nézz ide! — mondok. — Milyen üde, talentumos kezdőt fedeztem fel! Ugye még ezeket nem láttad?

Thorma majd sóbálvánnyá vált meglepetésében. Akkora lelkesedést nem egyhamar láttam. (—)

— Hogy milyen üde, milyen naiv, milyen harmatos kép ez! Ugyan ki festette, pajtás? Tán még azon nedves!

Lehajolt, hogy jobban megnézze. A bámulat felkiáltása szállt el ajkáról, amint olvasta: Szinyei Merse Pál, 1873.»

[23] Bródy Sándor írja a Magyar Hírlap május 4. számában (1896): «Legerősebb hatása, legnagyobb vonzóereje van egy kis képnek, ezelőtt a legnagyobb a festők csoportja. Festette pedig egy vidéki földbirtokos. Sárosi vagy szepesi ember, még 1873-ban.» Kézdi Kovács László (Pesti Hírlap, 1896 május 14.) említi azt, hogy Szinyei fiatalos tűzzel forgatja 15 éven át pihentetett ecsetjét. «Most, hogy e művét (a Majálist) kiállította, újra rászolgál arra a kegyes vállveregetésre, amellyel tavaly néhány laptársunk kisebb vázlataiért eléggé tehetséges fiatal kezdőnek ismerte el.»

[24] A műtermi realizmus Lyka Károly terminusa. Magyar művészélet Münchenben, Bp. 1951.

[25] A Műcsarnok IV. termében — a Szoborcsarnoktól balra eső teremben például a következő képek szerepeltek egymás mellett: Ferraris: Zöld arckép, Csók: Női arckép, Spányi Kornél: Vörös államtitkár arcképe, Rippl-Rónai: Madame Siegrist (pasztell), Spányi: Bitó v. miniszterelnök arcképe, Eisenhut Ferenc: Gülbaba halála, Telepy Károly: A Duna mellől, Neogrády Antal: Széchy Mária és Wesselényi Ferenc kézfogója (millenáris kép), Nadler: De jó itt a hűvösben! — Pállik Béla: Rambouillet-kos, Mannheimer Gusztáv: Udvar belseje, Bruck Miksa: Libapásztorlány, Balló Ede: Tisza Kálmán, Jendrassik Jenő: Misère, Bachmann Károly: Anarchisták (ma a Szépművészeti Múzeumban), Hochrein: Bacchánsnő, Réti István: Gyötrődés, Margitay Tihamér: Mézeshetek.

[26] Az Országos Levéltár a Vidéki Millenáris Műtárgyvásárlásokkal kapcsolatos VKM-anyaga 1945-ben elpusztult.

Érdekesek egyes műtárgyak árai az újsághírek szerint. Benczúr Gyula a Budavár visszafoglalása c. művéért 25,000 Ft-ot kapott a fővárostól. Szeged városa 20.000 frt-ért rendelte meg millenáris képét, az 1879. évi szegedi árvízről. Roskovics, Pataky László és Vágó Pál festőművészeknél. Vázlataikat a város visszautasította. (Benczúr képe áráról l. Pesti Hírlap 1896. május 2., a szegedi millenáris festményről Pesti Hírlap, 1896. évf. május 31.)

— A pályaművek beérkezéséről a Pesti Hírlap 1896. június 19. száma jelenti: az Orsz. Magyar Képzőművészeti Tanács átvette az ezredévi ünnepélyek alkalmával készített megrendelt képeket, illetve vázlatokat. A Tanács *elismeréssel* fogadta Feszty Árpád két vázlatát — Árpád győzelme Szvatopluk felett (Komárom vármegye számára) és Zoltán eljegyzése Hamzsával, Ménmarót lányával (Bihar vármegye számára), — Hegedüs László egyháztörténeti tárgyú, Bende Imre nyitrai püspök megbízásából festett képeit (Szent Imre herceg, Szent család), — továbbá *jegyzőkönyvi elismerést* szavazott Kriesch Aladár (Tordai országgyűlés, Torda városa megbízásából) — Eisenhut Ferenc (Zentai csata, — Bács—Bodrog vármegye rendelése) műveinek, *elfogadta* Jantyik Mátyás (Szabadka város megbízásából) festett képét, valamint Papp Henrik (Nógrád vára visszavétele a töröktől, Nógrád vm. megbízásából), Dudits Andor (Mária

Terézia adománylevele.—Fiume város megbízásából), Olgyay Ferenc (Az aldunai út munkálatait megtekinti a nádor, Széchenyi kíséretében, — Krassó-Szörény vm. megbízásából), Spányi Kornél (Szent Norbert, — Kuncz Adolf csornai nagyprépost megbízása), Peske Géza (Szent Norbert — a jászói premontrei rend megbízása) műveit. A Tanácsnak jegyzőkönyvileg rögzített ítéleteit Lippich Elek közölte a megrendelőkkel és a művészekkel. Eger városa Kriesch Aladár Eger várának Dobó általi védelme c. nagyméretű képének — jelenleg Eger város tanácsháza nagytermében — *ítélte oda első díját*, míg a másodikat Gyárfás Jenő, a harmadikat Mendlik Oszkár nyerte el, a Kriesch művével azonos tárgyú vázlat elkészítéséért. A kivitelezéssel Kriesch Aladárt bízták meg.

— Pesti Hírlap 1896. június 19., június 20.

[27] V. ö *Lyka K.:* Festészeti életünk a milleniumtól az első világháborúig. Bp. 1953.

[28] Magyar Hirlap, 1896. július 22. Millenáris festmények c. hír: «A mai festőművészet feladata lesz, hogy a milleniumi ünnepségek lélekemelő nagy mozzanatait maradandó becsű alkotásokkal örökítsék meg. Wlassics már régebben foglalkozik ezzel az eszmével, elsősorban a király parlamenti hódolását kívánja megörökíteni... a koronázási templomban tartott hálaadó istentisztelet, az új országház termében tartott ülés, az országos kiállítás megnyítása. A Műcsarnok megnyítása mind-mind megörökítésre várnak.» Ezekből a tervekből Benczur Gyulának az Országgyűlés hódolása a király előtt c. képe és Márk-Vágó-Eisenhut közös műve: A hódoló díszfelvonulás — jelenleg Szépművészeti Múzeum — került kivitelre.

[29] Lyka Károly mutat rá arra, hogy Bihari Sándor nagyváradi tárgyú képéhez Bécsben és Nagyváradon folytat a középkori archeológiára és építészettörténetre vonatkozó tanulmányokat. — *Lyka* K.: Festészeti életünk a milleniumtól a világháborúig. Bp. 1953.

[30] Tehát a Nemzeti Múzeum képtárában és nem a millenáris kiállításon!

[31] Budapesti Szemle, 1896. júliusi szám (235.)

[32] Pesti Hírlap, 1896. május 14.

[33] Budapesti Hírlap, 1896. május 30.

[34] A Hét, 1896. 364. old.

[35] *Lyka K.:* id. mű.

[36] Nagyvárad városa számára.

[37] Komárom vm. rendelése.

[38] Bihar vm. számára.

[39] Szabadka város rendelése.

[40] Torda városának.

[41] A kiállítás katalógusa szerint.

[42] Állami vétel.

[43] A Honfoglalást a «Néprajzi missziós kiállításon» mutatták be a Nemzeti Múzeum oszlopcsarnokában. A képet, amely addig a főrendiház üléstermében volt, június 10-én a kormány engedélyével állítják ki a Nemzeti Múzeumban, külön belépődíj mellett. A Képzőművészeti Társulat I. a. csoportjának (ezzel a jelzéssel látták el az ezredéves kiállításon a képzőművészeti csoportot, amely a Műcsarnoki első kiállítást rendezte meg) 1896. február 28. kelt jegyzőkönyve arról tanúskodik, hogy az Országház Építő Bizottság és Bánffy miniszterelnök hozzájárult a Honfoglalásnak a Műcsarnokban való kiállításához. (Országos Magyar Képzőművészeti Társulat levéltári anyaga — jelenleg Magyar Művészettörténeti Munkaközösség kezelésében). Annak okát, hogy a Honfoglalás miért nem került a Műcsarnok 1896. évi kiállítására, a fenti hozzájárulás ellenére, nem ismerjük.

[44] Pesti Hirlap, 1896. május 2.

[45] Magyar Hírlap-, 1896. máj. 11.

[46] Magyar Hirlap, 1896. ápr. 3. száma szerint — valószínűleg Bródy Sándor írása — Thorma nem juttatta a Műcsarnok juryjét kényes helyzetbe, ezért az Aradi vértanúkat be sem nyújtotta.

[47] Budapesti Hirlap, 1896. március 31.

[48] A kiállítás iránt való részvétlenség egyik oka a propaganda hiánya volt. Fokozta e hibát az eredendő ok, az, «hogy a magyar közönségben még mindig nincs meg a képzőművészetek iránt való őszinte érdeklődés», — mint ezt az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat 1896. nov. 19-i választmányi ülési jegyzőkönyve leszögezi. (Az Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat levéltári anyaga, Magyar Művészettörténeti Munkaközösség.)

[49] Vasárnapi Újság 1896. évf. visszatérő hirdetése: «A legszebb, legillőbb, legelmésebb alkalmi ajándék egy életnagyságú családi arckép, mely hozzánk küldött bármely fénykép után elkészíttetik. Meglepetésnek, ajándéknak, örök időkre értékkel bíró szobadísznek a legalkalmasabb. Hű hasonlatosságért kezeskedünk. Egy életnagyságú krétarajz csak 3 forint. (—) Szállítási határidő 10-14 nap. Bodascher Siegfried fényképészeti műterme, Bécs. (—)»

[50] Iparművészeti Múzeumban tartott előadása alapján kiadott könyv.

[51] *Lyka Károly*, Új Idők, 1896. I. kötet, 478. old. — V. ö. *Rippl-Rónai* Emlékezései, Nyugat, 1911. — L. még *Szmollény—Liptai* id. mű. 59—61. és 162—164. old. Utóbbi lojális szellemű

beszámoló szerint a Műcsarnok megnyitásakor «az uralkodó katonásan állva hallgatta végig Wlassics miniszter beszédét» — amely kissé hosszúra nyúlt. «Az utolsó szavaknál feltette cvikkerét, elővette zsebéből kéziratát, s a következő választ olvasta fel:

— Örömmel jöttem a művészek ezen új hajlékának felavatásához; őszintén kívánom, hogy ez a szépen fejlődő magyar képzőművészetnek újabb lendületet adjon a további felvirágzáshoz. (—) Amint aztán a főhercegek előtt elhaladt, ezek katonásan üdvözölték a királyt. A király pedig a terem felé mutatott:

— Guten Tag! Also dazu gehen wir!

(—) Bihari és Wlassics kalauzolása mellett körüljárta az összes termeket. Az első teremben Pataky óriás festményénél állt hosszabb ideig (Őfelsége a táborban), azután Benczúr festményét vette szemügyre, mely a magyar királyt (vagyis I. Ferenc Józsefet) ábrázolja Szent István palástjában és koronájával.

— Ez a kép szép! — mondá.

Megilletődve nézte Révész tábori képét, Petőfit, amint a táborban verset ír.

— Ez Petőfi, — magyarázta Bihari.

— Igen érdekes, — jegyezte meg a Felség s Liezen—Mayer képéhez sietett.»

[52] Új Idők, 1896. I. 478. old.

[53] Benczúr modelljei: I. Ferenc József, Albrecht főherceg, gr. Festetich Tasziló.

[54] V. ö. *Lyka K.:* Festészeti életünk a milleniumtól a világháborúig. Bp. 1953.

[55] Meghalt 1898.

[56] Meghalt 1899.

[57] *Lyka K.* id. mű. 36—37. old. — Keleti Gusztáv 1896-ban, a következő évben megjelent Matlekovits-féle monográfia IX. kötetében A festészet és szobrászat az ezredévi kiállításon c. tanulmányában írja Székely Bertalanról: «bármik legyenek korai visszavonulásának, helyesebben feltűnő tartózkodásának indokai, jólesik tudnunk, hogy nyilvános műemlékeink festészeti díszítésére az ő személyében kipróbált nagy tehetséggel birunk.» *Matlekovits* id. mű. IX. köt. 262. old.

[58] *Keleti G.* id. mű. a Matlekovits-féle munka IX. köt. 259. old.

[59] Bródy Sándor a Magyar Hírlap 1896. május 4-i többször idézett cikkében Munkácsy 1896-ban Budapesten bemutatott képeivel kapcsolatosan írja: «Kiállítás a kiállításban». Munkácsynak «ilyen teljes kollekcióját nem láttuk még idehaza. Megismerjük, mint tájképfestőt, studiumok készítőjét, arcképfestőt, a Sztrájkot. Lesz mit kritizálni!!»

[60] Rippl-Rónai emlékezéseiben számol be arról, hogy Munkácsy párizsi otthonában, a műteremben őrizte Courbet egyik tenger-képét. *Rippl-Rónai* id. mű. X. 31. old.

[61] Új Idők, 1896. II. köt. 75. old.

[62] *Csók I.:* Emlékezéseim, Bp. 88. old.

[63] *Réti I.:* Nagybánya. Műbarát, 1922. 193. old.

[64] *Malonyay D.:* A fiatalok. Bp. 1906. 75. old.

[65] Új Idők, Művészet rovatában így rója meg a kritikus Fényest: tehetsége ellenére nem tudja megfelelő módon festői alkotóerejét témáiban kifejezni. Fényesnek és Knoppnak «erre való tehetségük van, a bátorságuk kicsiny: nem mernek nagy témához fogni. Az iskola nyűgözi le őket, a Benczúr-iskola nyárspolgári hagyományai tartják őket féken. Avagy meg akarják várni, míg öregek lesznek s addig készülődnek, mint sok más társuk, akiknek akkor jött meg a merszük, amikor tüzük és erejük elfogyott?» Új Idők, 1896. I. köt. 70. old.

[66] Rippl Rónai, néhány budapesti műbarát részére kollektív magánkiállítást is rendezett 1896-ban, a József-körút 48. számú házban. Budapesti Hírlap, 1896. szept. 27. száma szerint.

[67] A fiatal művészek és haladó kritikusok éles szemét dicséri az a tény, hogy már ekkor felismerik Szinyei festészetének sorsdöntő hatását és igazi forradalmi voltát a magyar művészet számára. A Magyar Hírlap 1896. május 31-i számában, gondoljuk, (Bródy Sándor írja) a következőket: «A Wampetich vendéglőben, május 29-én, gyűltek össze a magyar szobrászok és festők, hogy ovációban részesítsék az ősz művészt, aki 25 éves visszavonultság után oly fényes művekkel szerepelt a Műcsarnokban. Szinyei a kollégák lelkesedésén felbuzdulva, kijelentette, hogy bizalommal veszi kezébe ecsetjét. E nyilatkozat — fűzi hozzá e hírhez az újságíró-kritikus — nagy horderejű, mert Szinyei a modern művészet legzseniálisabb úttörője és a jövő fejlődésünkre nagy hatást fog gyakorolni.»

[68] A szobrászok közül a jury tagjai: Stróbl Alajos, Zala György; az építészek közül: Hauszmann Alajos, Steindl Imre; a grafikusok közül Morelli Gusztáv. — V. ö. Orsz. Magyar Képzőművészeti Társulat levéltári anyaga, Bizalmas jury-javaslat, 405/1. a. — 1896. június 9.

[69] Országos Levéltár: Millenáris kiállítással kapcsolatos különanyag, 1896. jún. 7. és júl. 15. levelek.

[70] Pesti Hírlap, 1896. július 13. *Kézdi Kovács L.:* A horvátok «Műcsarnoka» c. cikke.

[71] Jelenkor, 1896. 537. old.

[72] 1896. aug. 26.

[73] V. ö. *Lenkei H.:* Mulató Budapest c. háromnyelvű propagandairata. Bp. 1896.

THORMA JÁNOS

1870—1937

Írta: RADOCSAY DÉNES

Thorma János 1870-ben született Kiskunhalason. Fiatalkora a 19. század végére esik, érett művésszé az új század első évei nevelik. Az ifjú festő gondolkodásmódját, érzésvilágát az előző nemzedék legjobbjainak hazafias, ellenzéki elvei formálták. A 19. század második felében a nemzeti függetlenségünket sürgető kívánság új ágakat hajt, művészetünk érdeklődése a nép élete iránt egyre szélesedő területeket ölel át, a realista ábrázolás nagy magasságokra jut. Ezt vitte magával útravalóul a fiatal Thorma, ez volt bőven kamatozó öröksége.

A századforduló előtt a hivatalos művészettel szemben szervezkedő művészeink egyik legjelentősebb csoportja a később Nagybányán megtelepedett festők társasága volt. Kiemelkedő tehetségű festők az alapító tagok s köréjük sokszínű, változatos társaság tömörül. Münchenből és Párisból térve haza jól látták az itthoni művészeti viszonyok minden fonákját, művészetpolitikánk konzervativizmusát, a szabad fejlődés reménytelenségét. Ahogy Lyka jellemzi csoportosulásukat: «Mindent csak maguktól vártak s attól a természettől, amelynek rögéhez kötötték fejlődésüket.»[1] Ennek a csoportosulásnak volt egyik első szervezője és leghívebb, élete végéig kitartó tagja Thorma János.

Vidéki polgárcsalád gyermeke. 1887-ben Nagybányán érettségizik, majd Székely Bertalan mellett egy évet rajztanárjelöltként a Mintarajziskolán tölt. Székely példája serkenti a nagy kompozíciókra való hajlamát, Székelynél tanulja a történelmi festészet hagyományainak tiszteletét, Székely művészete nyomán buzdul nemes és forradalmian romantikus érzelemvilága. Sok vonásában rokon mesterével. Forradalmi lendülete, a Habsburg-elnyomással szemben érzett gyűlölete tette mester és tanítvány művészetét egyaránt a nemzeti függetlenség hangos szószólójává. Székely nagyra értékeli fiatal tanítványa tehetségét, képességei teljesebb kibontakoztatása érdekében az ő tanácsára utazik Thorma 1888 őszén Münchenbe. Itt Hollósy köréhez pártol, majd 1889 tavaszától őszig, átmenetileg néhány hónapot az Akadémián Liezenmayer mellett tölt. A rövid kitérő után ismét Hollósyhoz tér vissza, nála 1890 tavaszáig csiszolja festői tudását. Hollósy a művészet mély szeretetére, a természet pontos megfigyelésére, a valóság tiszteletére tanítja.

Thorma nevelését Páris fejezte be. 1895 januárjában érkezett a francia fővárosba, s mint a többi magyar, a Julian-akadémián telepedett meg. Hamar önállósult az új környezetben, fokozatosan levetkőzte a müncheni és az ott megcsodált bastien lepage-i emlékek külső jeleit. Párisban tölti az év nagyobb részét, csupán nyaranta tér vissza otthonába, Nagybányára. Ő csábítja a művész-

pálya felé későbbi legmeghittebb barátját, a még gimnazista Rétit. Első Párist követő nyarán ő mesél először Rétinek a nagy élményről, Hollósyról és Bastein Lepage-ról; fiatal, friss ítélőképessége józanul látja a hazai művészi élet elmaradottságát, az itthoni képek naturalista ürességét, az ellentétektől feszülő korban a magyar művészet problématlanságát, a művészi mondanivaló hiányát. Hazautaztában egy-egy napra megállva Budapesten, fölényesen szemlélődik a Műcsarnok képsokadalma közt. «Szenvedélyes kuruc természete» — jellemzi Lyka — természetesen idegenkedett ettől a hazug, külsőséges világtól.

1892-ben otthon, Nagybányán születik első jelentős műve, a Szenvedők. (2. kép) Előadása, megfestésének módja a bastien lepage-i tanulások félreismerhetetlen jegyeit viseli magán. A mű bemutatkozása sikertelen, a Műcsarnok zsűrije visszautasítja, majd a visszautasítás ellenére is kiállított képet a kritika marasztalja el. Szokatlan hangja a hazai környezetben idegenül hat, elismerést csak a következő év során, a müncheni Glaspalastban való megjelenésekor arat. 1894-ben Párisban újból feléje fordul a figyelem, hivatalos megbecsülésben is részesül, «Mention honorable»-t nyer.

A kép hátterében ritka, sárguló lombú fákkal ékes temető látszik. Elől, baloldalt szürkeruhás öreg koldus és öregasszony térdel, kezüket könyörgésre kulcsolják össze. Előttük fekete fejkendős, kékköténves szegényasszony áll, karján gyermekével. A kép eseménye: a csecsemőt a temetőből távozó fiatal, gyermekét gyászoló úriasszony megcsókolja. Tette nyilvánvalóan emberi együttérzésből fakad, de a közvetlen érzelmi kapcsolat az ábrázoltak közötti nagy ellentéteket kiegyenlíteni nem képes. A divatos fiatal hölgy mögött feketébe öltözött férje áll. Zsebkendőjét szájához szorítja, köhög. A temetőkapu másik oldalára, a jobb előtérbe került három fejkendős, térdelő öregasszony csoportja fokozottabban hangsúlyozza azt az ellentétet, mely szembeszökően tűnik elő a jómódú polgárházaspár és a társadalom elesettjei között. A fiatal festő a társadalmi valóság objektív érzékeltetésére törekszik, de ahelyett, hogy a két osztályt elválasztó szakadék mélységét mutatná meg, polgári humanizmussal az érzelmi motívumokra tereli a fő figyelmet. Ezt, az ellentéteket kiegyenlítő, az ellentétek közé hidat verő szándékot segíti a kép egységes, szürkés-fakó, pasztelles tónusa. A borongós szürkés ég a festmény hangulati elemeit fokozza s tompítja a tartalmában rejlő szociális célzatosságot.

Thorma társadalombíráló szándéka következő művében ölt félreérthetetlenül testet. Ahogy Beck Ö. Fülöp említi emlékirataiban, a fiatal művész Zola példáján buzdulva nagyobb sorozatot tervezett, melyben a bomló polgári életforma visszásságait kívánta bemutatni, de a tervből csak az első mű, az Ébredés, egy párizsi hotelszoba átdorbézolt éjszakájáról festett kompozíció valósult meg. Később megsemmisítette művét. Talán kevés volt még a gyakorlata és készültsége a nagyigényű feladathoz. Fiatalkori munkásságának további emlékei néhány arcképe: a tehetség, a festői tudás, az emberi jellemzés próbái, a későbbi nagy vállalkozások előgyakorlatai. E korszak jelentősebb alkotása Biltz Irénnek, Iványi-Grünwald későbbi feleségének a Szenvedőkkel egyidőben készült portréja, vagy a fátyolos kalapos női arckép (1. kép). Mindkettő Bastien Lepage hatását sugározza, mindkettőt az egyszerű természetesség, a biztos rajz, nemes és választékos festőiség jellemzi.

1893 elején ismét a Julian Akadémián dolgozik. Ez évben, egy Rétivel folytatott beszélgetése kapcsán ötlik fel benne az Aradi vértanúk (3. kép) megfestésének gondolata. A nagyszabású terv természetesen következik kritikus, ellenzéki, ismét Lykával szólva, «kuruc» világszemléletéből, — jellemző politikus állásfoglalására, ahogy a megfestendő műről két változatot forgat fejében.

Az egyik a kivégzés színterét nappali fényben tervezte bemutatni, amint a nemzet apraja-nagyja elvonul a magyar Golgota előtt, a másik változat ugyanezt éjjeli megvilágításba helyezte volna s e másodikat a Milleneum címmel kívánta megjelölni. A két kép tervéből — módosult kompozícióval — csupán az egyik valósult meg.

Alapos, kortársai közt szinte szokatlan gonddal kezdi a munka előkészületeit. Elolvassa az eseményre vonatkozó leírásokat, helyszíni tanulmányokat folytat Aradon, beszél a még élő szemtanúkkal, sőt egy akasztás híréről hallva, elutazik Szatmárra, hogy ennek is szemtanúja lehessen. Képe a legteljesebb történeti hitelességhez ragaszkodik. A hatalmas méretű festmény szerkezete egyszerű. Balról húzódik a bitók sora, az elsőnél a hóhér a hurkot már Pöltenberg tábornok nyakára helyezi; a főfigyelem a kép közepén a kivégzésükre váró hősök alakjaira irányul. A kivégzés szűk négyszögét hátul és jobboldalt az osztrák katonák kimért vonala zárja le. Az ellenséges szigorú sorfal és a középen csoportosuló vértanúk között a legélesebb ellentét látható, ezt fokozza és húzza alá a kivégzésen megjelent papok hivatalosan-szomorú, hivatalosan-ájtatos magatartása. Az esemény fájón emlékeztet a multra, szilárd ellenállásra buzdít, a jobb jövő érdekében lelkesít.

A festmény a mély gyász, a nemzeti tragédia hangulatát árasztja. Tartózkodik a drámaiság minden külső jelétől, a bővebben áradó gesztusoktól, a hangos, színpadias beszédtől; fő meggyőző ereje komolyságában rejlik. A Habsburg-loyalitással teli polgári környezetben e figyelmeztetés a dualizmus kereteit feszíti, az elnyomás, a gyarmati függés tényét állítja vádlón szemlélői elé, a nemzeti gyász emlékét állítja szembe a Millennium csillogó burzsoa örömével.

Thorma a Madarásztól Székelyen át vezető ellenzéki történeti festői hagyomány folytatója. A harcos történeti téma nem vesztette el időszerűségét Madarász óta sem, a feladat nagyjából ugyanaz, mint volt egy nemzedékkel korábban. S hogy a festő nagy alkotása elsősorban politikai célt kívánt szolgálni, azt a festmény világos beszéde, célzatossága mellett egy később, 1902-ben Lázár Bélához írott levele is igazolja. A levélben a tervezett helsingforsi (helsinkii) kiállításon bemutatandó Aradi vértanúkkal kapcsolatban ad a csomagolást és szállítást illető gyakorlati tanácsokat, majd ezt mondja: «A kép Magyarországon kívül, tehát idegen országban semmi áron sem eladó. Szükség van erre ebben az országban, nem idegeneknek festettem.»[2]

A festmény sorsa ismeretes, témája miatt nem juthatott be az ezredéves kiállításra; így Thorma az Orczy-ház egyik helyiségében volt kénytelen bemutatni. Az ünnepi tárlatról száműzött kép hatalmas sikert arat, állandóan nagy tömegek látogatják s a fiatal festőt egyszerre országos hírnév övezi.

A nagy siker, az általános elismerés ellenére az állam a közismertté vált művet nem vásárolja meg. A festmény nem kerülhet múzeumba, a kiállítás után láthatatlanná válik. Az állami vásárlóbizottság az Aradi vértanúk helyett a veszélytelenebb Szenvedőket választja. Hiába ír hosszú tanulmányt a képről Beöthy Zsolt a Budapesti Szemlében, hiába magasztalja Thorma tehetségét, hiába a napilapok legszélesebbkörű elismerése. Jellemző az egyik újság bizonyára «pártatlan», de bizonyosan bátortalan, nyílt állást nem foglaló híradása: «Egy Thorma nevű művész állítólag remek munkában örökítette meg az Aradi tizenhárom vértanúságát. Képét kiküldte a tárlatra, de a tárlat intézőségének kértére visszavonta. Ezt nem értjük. Vagy jó a kép, vagy rossz. Ha rossz, utasítsák el, ha jó, be kell fogadni. De valakit megkérni, hogy vegye vissza a képét? Furcsa? A tárlat vezetősége a képzőművészetnek tett szolgálatot,

vagy Thormának, vagy önmagának? Ezt a kérdést is el fogja dönteni, ha látjuk a képet.»[3] Hiába próbál hidat verni a hivatalos művészetpolitika és a közvélemény között Rákosi Jenő: «A festő tapintata, hogy bírákkal nem súlyosbította a kép hatását.»[4] Hiába «negyvennyolcas» és ellenzéki a burzsoázia egy része. A kormányzat is nagyon jól tudja azt, amit a kortárs és jóbarát Réti tud a képről: «Olyan sebet érintett meg az emberek szívében, amely akkor még nagyon érzékeny volt, olyan fájdalmat panaszolt, amelyet akkor még élesen éreztek. Pedig nem volt ebben az elbeszélésben semmi érzelgősség, szónokiasság, a neobarokk akadémia semmi szokványos kompozicionális fogása. Hatni tudott ezek nélkül is, erős igazságával, nemes művészi mérsékletével.»[5] A burzsoázia elzárkózásának okát az ellenzéki Bródy Sándor világosan látja; Thormát a legtehetségesebb fiatalnak mondja, aki nem a nagyurak, nem a szalonok számára pingál, akit nem érdekel az sem, hogy témájával könnyen eljátssza a hatalmasok kegyeit. Ki hívta a vértanúkat az ünnep-sorozatra? «Valóban tapintatlanság tőlük, hogy épp most jönnek, zavarba hozhatják a fiatal kultuszminisztert, Wlassicsot, aki a kabinet nehéz, komplikált, de különösen etikett-kérdéseit — úgy mondják — intézni szokta, sőt rossz perceket szerezhetnek az egész kabinetnek, az összes titkos, valóságos, osztály, címzetes, kir. és önkéntes tanácsosoknak.»[6]

Az Aradi vértanúk további történetéhez tartozik: 1897-ben a párisi Salonban, majd 1906-ban a Műcsarnok tavaszi tárlatán kerül a közönség elé. Thorma képét a Szépművészeti Múzeumnak ajánlja ajándékként, de ajánlatát hivatalos válaszra sem méltatják. 1910-ben értesült csupán arról, hogy a mű letétképpen a szegedi múzeumba került. Tiltakozására a festményt visszakapja, majd 1912-ben, a nagybányai iskola jubiláris kiállításán mutatja be ismét. A mostoha sors szomorú tanulsággal zárul. A sorozatos visszautasítás, a sok csalódás méltán keseríti el a művészt. «Ezen visszautasításban — mondja — valamint azon körülményben is, hogy még mindez ideig nem találta meg ez a kép méltó helyét, lehet bizonyos politikai összefüggést felfedezni és ez gyakran elkeserített, baráti körben mondtam is, hogy ilyen körülmények között jobb volna már, ha nem is volna.»[7]

De az idézet nemcsak arra figyelmeztet, hogy Thorma világosan méri fel a kudarc politikai rúgóit, hanem arra is, hogy ekkor, negyvenkét éves korában előbbi kuruc nyakassága már sokat veszít állhatatosságából. Könnyen ragadja meg a lemondó honfibú hangulata s e hangulat a művészetében nem sokkal később bekövetkezett pálfordulás egyik indítóoka lesz.

Az 1896-os évnek az Aradi vértanúk nagy sikere és «kudarca» mellett másik jelentős eseménye Thorma számára a nagybányai iskola szervezkedése. Rétivel együtt ketten buzgólkodnak a legtöbbet Hollósyék Nagybányára csábításán, a kezdeményezés valóra válik. Iványi-Grünwald adminisztrátornak jelentkezik s a fiatalok közt már nagy elismeréssel övezett Ferenczy Károly is bejelenti csatlakozását. Az új csoportosulás a Hollósy és Bastien Lepage művészetén nevelődött fiatalokból tevődik össze; a Páristól és Münchentől oly messzeeső kis vidéki városba a festői táj szépségeinek híre vonzza őket. A hazai tájjal, a természettel kívánnak szorosabb szövetségre lépni. Az a bírálat, melyet Thorma a realista hagyományoktól mindinkább elforduló századvégi francia festészetről mond, nagyjából mindnyájuk elvi állásfoglalását is jellemzi. Ezt írja 1898-ban a művészeti nevelésről szóló fejtegetései közt: «Mint iskola, Páris ma már nem az, amelyből az a nagy, életteljes és életet keltő francia művészet erejét szítta. Aki a még ezelőtt csak tíz évvel uralkodott szellemet,törekvéseket, elveket összehasonlítja a mai viszonyokkal, csodálkozva tapasztalja

már a nagy változást. A francia művészet nagy alakjai meghaltak; műveik legjobbjai szétszórva a világban; a tegnap fényét mutatják: törekvéseik és hitvallásuk már a műtörténelemé. Párisban ma művészeti divatok járják, rafinált, finom, mesterséges művészet, melynek gyökere az előző nagyok művészetében és nem a természetben van. Ez az út csak lefelé visz.» Világosan látja az új divatnak «rafinált», «mesterséges» mivoltát. Tudja, hogy «ez az út csak lefelé visz». Nyilvánvaló, hogy a vakvágányon futó impresszionizmus helyett az előző nemzedék nagy realista hagyományai iránt érez őszinte tiszteletet. S mivel biztos megfigyelése szerint ez az új divat mesterségesen született, mely nem tiszteli már úgy a természetet, ahogy a korábbi realisták tisztelték, ezért a megoldás: a mától a multhoz fordulni, egyszerűen adódik számára. A természettől való eltávolodás látása s a megmerevedett, az élettelen, a fejlődésképtelen akadémiák munkájának helyes értékelése odavezeti, hogy a fiatal művésznemzedék számára legfőbb mesterként a természetet jelölje meg. «A tanítás egyetlen alapelve a természet megismertetése legyen. Évégből fontos, hogy az oktatás már az első vonásnál élő alak utánzásával kezdődjék» — írja. Majd később: «Nem szabad a tanítvánnyal elhitetni, hogy más mestere is lehet, mint a természet...» és végül: «A növendéket a természet fanatikusává kell tenni.» Elvei a természettisztelet végleteibe csapnak, s nem hangsúlyozza kellőképpen a művészi mult kiemelkedő értékeinek, nagyjainak jelentős nevelő hatását. Az intés azonban nemcsak a legfiatalabbaknak szól, hanem mindazoknak, akik hátat fordítottak a valóságábrázolásnak, akik a divatossá váló izmusok szövevényei közé fonódtak.

A nagybányai iskola a millenniumot követő évben rendezi első kiállítását, itt mutatja be Thorma Lukovitzné arcképét. A haladó fiatal kritikusok, Ignotus, Bródy, Lyka lelkesedéssel üdvözlik a csoportot, a hivatalos körök részéről ellenségeskedés, lenézés, gúnyolódás az eredmény. Az uralkodó osztály fél minden újtól, fél minden forradalmi, vagy forradalminak tűnő jelenségtől; a tájékozatlan és műveletlen átlagos polgári művészeti ízlés a merésznek tartott formai újítások láttán háborodik fel. A festők, szobrászok körében az első nagybányai kiállítást az egyik oldalról az avult műcsarnoki szellem, a másik oldalról az újabb és újabb elméleteket gyártó neo-mozgalmak támadják. A Műcsarnok kenyerét félti a nagybányaiaktól, az izmusok hívei pedig a «forradalmiság» privilegizált dicsőségét.

Ebben a bomló, a belső ellentétektől mélyen barázdált kulturális környezetben kezdi Thorma ugyancsak a millenniumot követő év során második főművét, a kétévtizedes munkát adó Talpra magyar-t (7. kép), amelyen majd újra és újra nekilendülve dolgozik, teljesen elzárkózva, egyedül, legjobb barátját, Rétit sem engedve műtermébe. A századforduló évei külföldi tanulmányutakkal telnek, 1899-ben több művésszel együtt Spanyolországban jár, majd Hollandiába kerül, ahonnan Rembrandt tiszteletét hozza magával: a nagy németalföldi mester eleven hatásának emléke a Békesség veletek című műve. A bibliai téma idegen jelenség oeuvrejében, Rembrandt lenyűgöző ihletése készteti megfestésére; idegen maradt további fejlődése során is. A kitérés rövid, tovatűnő epizód művészetében.

A mozdulatlan, egy helyhez kötődött nagybányaiak közül egyedül Thormát őzi távolabbi tájakra ismeretvágya. A többiek, Hollósy kivételével egy évtizedig még Münchenben, Párisban sem fordulnak meg. Thorma 1901-ben újra megjárja a francia fővárost, s ez év végén születik újabb műve, a Fiumébe került, Petőfi versétől ihletett Szeptember végén.

E korszakához kapcsolódik ritka grafikus tevékenységének emléke is.

Még Nagybányára érkezte előtt a csoport tagjaival együtt, de szorosabban Rétivel, Kiss József költeményeit illusztrálja. A közös munkából keveset vállal, mindössze a Simon Juditot és Dózsa Györgyöt. Témaválasztása ellenzéki szemléletmódjának újabb bizonysága.

Művészetének új fejezete a 20. századdal együtt születik. 1901-ben készült első életképe, a Kocsisok között, (4. kép) egy évben az említett Szeptember végénnel. Az újabb mű fejlődésében jelentős változást mutat. Palettája megszínesedik, ecsetkezelése könnyedebbé válik, előadási módja foltszerűvé lesz, az impresszionizmus hatását tükrözi. A rőtbarna semleges háttérből villanásszerű frisseséggel tűnnek elő az álldogáló paraszti alakok. Beszélgetnek. Az előtérben látható kékmentés, piroscsákós katona köré csoportosulnak, egyikük a díszes katonaruhát vizsgálja. Nehéz pontosabban megállapítani, hol játszódik a jelenet s nehéz közelebbről meghatározni azt is, hogy miről folyik a szó. A kompozíció a világos és sötét színek ellentétére épített, Munkácsy hatását tükrözi, de alakjainak vázlatos előadásával, elnagyolt megmintázásával különbözik tőle. Nem fest oly portréhű jellemképeket, ahogy Munkácsy tette. Az arcok a festmény más részleteivel egyenrangú színfoltok; a különböző elemek jellemzőképességét tekintve egyenértékűek. A rajzos motívumok helyett a színbelieket részesíti előnyben; a barnával, sárgásfehérrel, kékkel, pirossal gazdag változatosságot ér el, korábbi színeit csillogóbbak, hangosabbak váltják föl. S e fokozottabb színesség nemcsak a formákat lazítja meg, hanem sajátos, magyar jelleget is kölcsönöz a képnek. Korábbi, a valósághoz hívebb formakezelése oldottá és egyben szenvedélyesebbé lesz. A kisebb részletek fontosságukat vesztik ugyan, ehelyett a többi alkotóelem rovására kidomborított egységes festői összkép válik hangsúlyossá.

Az oldottabb Kocsisok közöttet nem követi több hasonló. Következő műveiben ismét a pontosabb, rajzosabb, egyéni jellemzésre törekvő megoldásokhoz tér vissza. Az impresszionizmus felé tett kitérő művészetének lényegét, tartalmát nem érinti s mivel az impresszionizmus Thorma mondanivalóinak maradéktalan kifejezésére nem alkalmas, ezért szükségszerűen a valósághoz hívebb ábrázolás útján kell haladnia; ez út következő állomása az 1903-ban festett Október 1 (5. kép).

Az előző évben jelentős esemény változtatja meg a nagybányai telep és Thorma életét is; Hollósy 1902-ben tanítványaival elhagyja Nagybányát s így az iskola vezetése Thorma, Ferenczy, Iványi-Grünwald és Réti közös feladata lesz. A nem kevés munkát jelentő iskolai korrektúra mellett ugyanez év másik nagy vállalkozásaként ekkor kezdi újból elölről második főművét, a Talpra magyart. 1898 óta hiába birkózott a témával, s végül a sok vívódás után felszabdalta, csupán néhány részletnek kegyelmezve a hatalmas, 4 × 6 méteres kompozícióból. A másodszori nekifutás az első kísérlethez hasonló sok gondot, problémát és munkát jelent számára; több mint két évtizeden át köti a feladat. Az ünnepi, negyvennyolcas téma életképeivel párhuzamosan foglalkoztatja képzeletét. Bár szorosan az Aradi vértanúkhoz kapcsolódott, szándéka nyilvánvalóan azonos, vagy rokon az életképekével is. Ugyanannak a politikai meggyőződésnek kétfajta vetülete.

A Kocsisok között után az Október 1 visszatérés a világosabb, határozottabb festői előadáshoz, de a korábbi elkalandozás nem volt eredménytelen, Thorma színvilága kiszélesedett, színei merészebben keveredtek palettáján; az új színesség új varázst adott e korszakbeli műveinek. Az Október 1 a bevonuló újoncokról fest képet. A festmény jobboldalán, a vidéki állomáson vonat várakozik, a kocsik ablakaiból parasztlegények hajolnak ki, integetnek, búcsúznak

az otthonmaradóktól. A kép balján a búcsúztatók népes, szomorú csoportja. A vonat előtt fiatal legény vigasztalja édesanyját. Errébb kékkabátos, nagybajuszú öreg nézi szomorú nyugalommal a bevonulókat. Az idősebb és fiatalabb asszonyok sírnak, ki fiától, ki kedvesétől válik el. Elvétve egy-egy kéz lendül a magasba. Az általános bánat, a szomorúság befelé fordul, nem hangos, látszólag beletörődik abba, amit változhatatlannak tart. E csöndes panasz egyformaságát csupán a ruhák színessége, a csoport eleven mozgása ellensúlyozza. A mozdony füstöl, kevés a búcsúra az idő. Balról, az állomás faépülete mellett egy lombos fa körvonala zárja le a jelenetet. A kép igazi tartalma éppoly éles Habsburg-ellenzékiséget rejt, mint az Aradi vértanúk, ezért hallgat a polgári kritika a mű erényeiről szólva annak politikus szándékáról — de passzívabb az Aradi vértanuknál s ezért nyerheti el a Lipótvárosi Kaszinó díját, ezért vásárolhatja meg az állam. A kép külföldön is sikert arat, a St. Louisban rendezett világkiállításon a második helyre jutott — Lotz előzte meg — a müncheni nemzetközi tárlaton nagy aranyéremre érdemesítették.

Következő műve, az Október 1-et követő Kártyázók nem tesz semmi újabbat korábbi mondanivalóihoz; Thorma politikai szenvedélyét, harcos kedvét teljes egészében a Talpra magyar köti le, ez emészti legtöbb energiáját. A Kártyázókat nem mondanivalója, hanem a Kocsisok között impresszionista ízű kitérője után a realizmus útjára való visszakanyarodása teszi jelentőssé. A kép szerkezete egyszerű, kiegyensúlyozott. A szoba közepén álló asztalnál parasztlegények kártyáznak, arcukon komolyság, nagy figyelem. Mindössze a zöldes háttér festői oldottsága emlékezet a Kocsisok között előadására. A figurák ismét határozottan jellemzettek, megjelenésük élethű, valóságos. Thorma biztosan választja a világos rajz, a határozott jellemkép, a közérthető előadás eszközét.

A három életkép mellett legtöbbet a készülő Talpra magyar foglalkoztatja — bár köti még az Aradi vértanúk problémája is. Első főművét végleg 1905-ben fejezi be; ekkor kerül a Műcsarnokban kiállításra Vasárnap délután címmel a Kártyázók s ez évben festi meg a Cigányokat.

Sok munkája mellett tovább folytatja külföldi utazásait. 1904-ben Olaszországban és Párisban jár, az 1905-ös telet ismét Párisban tölti, majd a következő hosszabb tanulmányút főállomásai: Velence, Milano, Paris, Bruxelles, Antwerpen, Haga, Amsterdam, Berlin, Drezda, Prága. Nyugtalan, széleskörű ismeretvágy hajtja. 1907-ben ismét Párisban van s közben rövid időt Londonban tölt. Az utazások során ismeretköre szélesre tárul, közelről látja a nyugati izmusok kivirágzását; közvetlenül tanulmányozhatja a régi nagymesterek java alkotásait.

Az Aradi vértanúk még le nem zárult története szempontjából jelentős esemény az 1906-os év elismerése. A Képzőművészeti Társulat tavaszi tárlatán 3000 koronás Vaszary-díjat nyer, de ugyanitt a 4000 koronás díjjal Ripp-Rónait tüntetik ki, s az állam a képet ismét nem vásárolja meg. A Vaszary-díj nem elegendő ahhoz, hogy az uralkodó kultúrpolitika tényleges elismerését bizonyítsa, nem méltó a mű jelentőségéhez, nem oldja meg a kép régóta húzódó problémáját. A festményt végeredményben ismét félreállítják, nem kerül a látogatók elé, sorsa az újbóli felgöngyölés, problémája tovább követi Thorma pályáját.

Kultúránk és nemzeti művészetünk ügyének Thorma fiatalkora óta bekövetkezett jelentős átalakulásábanThorma művészetének, magatartásának nem csekély szerepe volt. Lukács György mondja: «Ady költészetének városi jellege

az *egész ország* átalakulását fejezi ki az élet *minden* területén, a társadalom *minden* osztályát illetőleg.»[9] Thorma és általában haladó művészeink persze járatlanabbak az osztályharc törvényei közt, hiányzik belőlük az irodalmunk legjobbjait jellemző határozott elvi szilárdság, következetesség. Fényes, Kernstok vagy Mednyánszky pártállása íróinkénál kevésbbé tudatos. Nem akadt városi festőnk olyan, mint amilyen városi költő volt Ady. Művészeink nem fejezték ki az *egész* ország átalakulását *minden* területen és *minden* osztályt illetően. Festőink részfeladatokat végeztek el s ilyen részfeladat munkása volt Thorma. Nem is mindig a legsürgetőbbeket és a legfontosabbakat vállalták, hanem azt, amelyre társadalmi helyzetük, műveltségük, iskolázottságuk tette képessé őket. Festészetünk témái, problémái erősebb szálakkal fűződtek a vidékhez, mint a fővároshoz. A századforduló után festészetünk két leghaladóbb egyénisége, Fényes, Szegényember sorozatához és hasonlóképpen Kernstok — az Agitátor kivételével — főleg paraszt modelleket válogat. A városi proletariátus élete kevésbbé érdekelte festőinket. Két legjelentősebb művészcsoportosulásunk is vidéki városban szerveződött: Nagybányán és Szolnokon. Ezért jellemzi a szolnoki művészetet többnyire a vidéki kispolgári jelleg.

Hasonló adottságok határozzák meg a nagybányai csoport arcélét. Hollósy a vezér, de tehetsége révén már a kezdetektől Ferenczyt ismerik el maguk közt az elsőnek, így, bár akarva-akaratlan, az ő egyénisége alakította leginkább a telep profilját. A sok rokonvonás mellett azonban nem kevés a különbség is Ferenczy és Thorma, Réti és Iványi-Grünwald között. Lyka írja: «...a bányai festők vezető mesterei megannyi külön fejlődött egyéniség. Rétit nem lehet Ferenczyvel összehasonlítani, Ferenczyt nem Thormával és így tovább. Annyira ismerik az egyéni fejlődés becsét, hogy szinte egymástól elszigetelve festik munkáikat s nem egyszer megesett, hogy csak a kiállításon láthatták egymás műveit.»[10] Mindaz, ami közös bennük: a természet szeretete, a valósághű beszéd, a plein-air-en nevelkedett stílus, nem tudta kiegyenlíteni, legföljebb takarta a köztük volt lényeges eltéréseket. Szükséges-e Ferenczy polgári zárkózottságával Thorma nyílt hazafiúi lelkesedését szembeállítani? A telep tartózkodik az éles problémáktól, szívesebben merül el a vidéki tájélmények közt, ezért talált viszonylag rövid idő alatt egymásra a festőkolónia és az új-polgári multú városka közönsége. A telep életébe enyhe dzsentri íz keveredett. Nem ismeretlen és nem megvetett szórakozás közöttük a hajnalig tartó cigányozás; a közös-rokon életforma fűzi szorosabbra a szálakat a festők és helybeliek között. A főpártoló, a fővásárló ugyan az állam és Budapest, de az első világháború idejére művészetkedvelővé, gyüjtővé, vásárlóvá nevelődik Nagybánya «úri» lakossága is. A századforduló idilli, polgári környezetébe jól illik e művészet «... még jellegzetesen a XIX. század flórájából való növény ... nemesítő oltás a magyar művészetfa egyik ágán.»[11] A köznapi problémáktól való tartózkodás jele, hogy az iskola munkásságának oly kevés emléke örökítette meg a városka képét s hogy oly kevés az itt lakó nép élete iránti érdeklődés. A festők közül sokan laknak a bányászlakások hónapos szobáiban, de ismeretlen előttük a bányászélet hétköznapja. «Nemesítő oltás» e művészet, tartózkodik a «közönségestől», a köznapitól, a nagybányai táj költői szépsége köti legtöbb figyelmüket.

A nagybányai iskola fejlődésével, a képek szaporodtával a telep is növekedett. 1911-ben elkészültek a régóta tervezett és ígért műtermek s az ősz folyamán forma és jog szerint megalakult a Nagybányai Festők Társasága. 5000 koronás támogatás is került a várostól. A három alapító törzstag: Ferenczy, Réti, Thorma. A következő évben rendezték meg Nagybányán a nagyszabású

jubiláris kiállítást. Az ország nyilvánossága nem sok ügyet vetett a jelentős művészeti eseményre, de ez a tárlat hozta, most már a társaság egésze, a nagybányai iskola és stílus iránti első hivatalos érdeklődést és elismerést. Ekkor vásárolt először a nagybányaiaktól a Szépművészeti Múzeum, a kultuszminisztérium képviseletében megjelent Majovszky Pállal válogatva az anyagból. A kolónia fejlődött, az állam rendszeres szubvencióval segítette a Társaságot, a Képzőművészeti Főiskola egy-egy tucatnyi növendékét küldte nyaranta Nagybányára. A sikerekben való gazdagodás és fejlődés a világháború riadalmára szakadt meg.

Thorma a többiekhez képest szerényen mutatkozik be a gyüjteményes jellegű nagybányai kiállításon. Mindössze egy arcképét, a Szenvedőket, a Favágó családot és a főgimnázium tornatermében az Aradi vértanúkat mutatja be. Az ismét kiállított Aradi vértanúk köré csoportosul minden reménye, de az újabb bemutatkozás az elsőnél semmivel sem hoz több eredményt. Sőt kevesebbet annál, mert a kiállításnak kevés a látogatója, nem fejlődik a kép körül oly éles csata, mint a millenniumkor, a hivatalos bizottság pedig ismét nem vásárolja meg a festményt, melyet Thorma 1918-ban, a románoktól féltve, a Talpra magyarral együtt Debrecenbe küld. A háború után sincs kilátás arra, hogy nyilvános képtárban végre láthatóvá váljék a festmény. az újabb magyar kultúrpolitika változatlanul a korábbi úton halad. Csak jóval később, 1931-ben került végre sor, hosszú hányattatás után, a festmény megvásárlására. Már huzamosabb ideje Pesten él a jóbarát Réti s ő, a nagybányai iskola lelkes hívével, a Szépművészeti Múzeum főigazgatójával, Petrovics Elekkel szorgalmazza fáradhatatlanul az Aradi vértanúk megszerzését. Közös fáradozásuk eredményeként, harmincöt éves késéssel, végül az állam a Történeti Képcsarnok részére megveszi a képet. A festményt itthon a Tudományos Akadémia II. emeletén elhelyezett Történeti Képcsarnok gyéren látogatott termében állították ki; az avatag környezet gondoskodott arról, hogy letompítsa mondanivalója élét, elhamvassza izzó parazsát.

Az első világháború idején az elnéptelenedő nagybányai telepet Thorma egyedül vezeti. Megváltozik az iskola élete és fordulóponthoz ér Thorma művészete is. 1919-ben Nagybánya Romániához kerül, Thorma vezetésével — Ferenczy halála óta elnöke a Társaságnak — tíz festő dolgozik a telepen. A szorgalmas mester — korán kel s hajnalban lát munkához — a legszorosabb kapcsolatban áll tanítványaival. A háború előtt inkább művésztelep volt, a háború után inkább iskola lett, melynek jóformán minden gondja Thorma vállára nehezedett. Réti, az iskola másik vezetője már hosszabb ideje a budapesti Képzőművészeti Főiskola tanára és csak nyaranta tartózkodik Nagybányán. Tanulságos a látogatók számának évenkénti alakulása:

1916-ban	27	tanítvány
1917-ben	67	»
1918-ban	113	»
1919-ben	50	»
1920-ban	53	»
1922-ben	78	»
1923-ban	94	»
1924-ben	124	»
1925-ben	152	»
1926-ban	146	»
1927-ben	69	»

A háborút követő évek fokozatos emelkedése után az 1927-es létszámcsökkenés oka Thorma visszalépése az iskola vezetésétől. 1927-ben bezárul az iskola. A nagymultú telep elnéptelenedik, öten, tízen lézengenek a kolónia műtermeiben.

Thorma tehetségét, érdemeit a román kormány is tiszteli és elismeri. 1925-ben a hivatalos Salon zsüritagjának kérik fel és zsürimentességgel meghívják a bukaresti kiállításra. Az Ibolyaszedőket és a Majálist mutatja be. Általános megbecsülés övezi. 1926-ban az Erdélyi Irodalmi Társaság tiszteleti tagjául választja meg. Cselekvően vesz részt az erdélyi művészeti életben. 1930-ban a nagybányaiak reprezentatív kolozsvári kiállításán Ariadne, Fürdő után, Majális és Tavaszi táj (6. kép) című képével szerepel, 1932-ben ugyancsak Kolozsvárt a Károli Gáspár Társaság tárlatán látható.

Az első világháborút követő időszak festői átalakulásának kora. A világháború idején idős volt már ahhoz, hogy az újabb események hatása alatt világnézete gyökeresen átalakuljon; a proletárforradalom rövid időszaka nem hajlította a maga oldalára. Távol élt az események központjától, a nagybányai zárkózottság, a dzsentri, kispolgári környezet nem volt alkalmas arra, hogy újra szítsa ellenzéki-forradalmi énjét. Korábbi művészi mondanivalóját folytatni céltalannak érzi, a világháború után nincs ki ellen harcoljon tovább. Ezért szakad vége történeti festményeinek, életképeinek. Helyükbe tájak, aktok, mitológiai témák lépnek. Előbbi politikus mondanivalóját öncélú, újabb festői kísérletek váltják föl. A természet mindenekfölött való szeretete helyett — ahogy egykor beszélt — most az egyéniség szinte korlátlan jogairól szól. Ezt mondja 1934-ben egyik Rétihez írott levelében: «Én vagyok a képeimnek az egyetlen kritikusa, az pedig benne van a képben, nincs szükségem kapacitálókra, sem Aufführerekre... Fődolog az, hogy a kép egyéni legyen, és éppen ne általános elvek szerint készüljön. Érdemes-e megmutatni az embereknek, vagy nem? Minden, ami benne van, legyen a művész igazi lelki tulajdona.» Gyökeres változás, melyből természetesen következett a magány, a l'art pour l'art elvéhez közelítő rokonszenv. E változást világosan látta az egykorú kritika is. Romániában élvén, a világháború óta itthon kevés szó esett művészetéről. Csupán a halálakor megjelent nekrológok méltatták összefoglalóan munkásságát. Elek Artúr ahelyett, hogy az egyenes pálya törése által okozott veszteséget igyekezett volna fölmérni, a valóságábrázoló festőből «kiszabadult eredendő költőt» dicsérte.

A két világháború közötti időszakban egyedül a még befejezetlen Talpra magyar mutatta kapcsolatát régebbi énjével. A képen fáradhatatlanul dolgozott tovább. Régebbi hazafias világnézete, ennek korábbi tartalma, ha nem is vesztette el teljesen időszerűségét, jelentősége lényegesen módosult. A Talpramagyar mellett újabb történeti kompozícióba már nem kezd, többi műve, a Tavasz, a Húsvét, az Ibolyaszedés erőtlenebb lírai hangot üt meg. Festőiségük ürességet, laza szerkezetük tartalmi bizonytalanságot takar. Hasonló a Vízparton című is. Az előtér barna partszegélyén lehajtott fejű nőalak ül, a szürkéskék folyó túlsó oldalán házak és fák elmosódó zöldes csoportja látható. Ennyi a festmény témája. A valóságos tárgynál fontosabb Thorma számára az a bánatos, enyhén szentimentális hang, mely központian az ülő nőalak elmosódó mozdulatában jut kifejezésre. Festői egyéniségének már új, elnagyolt, könnyedén színes, határozott profilt nem mutató éle rajzolódik meg 1917-es Ernst Múzeum-beli kiállításán.

Az átalakulás bélyege ott érezhető a hanyatlás idején befejezett második főművén, a Talpra magyaron is (7. kép). A festmény hosszú, több mint két év-

tizedes, nehéz utat járt meg. Alapgondolata még akkor fogant a festőben, amikor gyujtani és lelkesíteni akart a témával; utolsó ecsetvonásait akkor tette rajta, amikor már helyes tájékozódását elvesztve a lazán festett tájak, aktok világába vonult vissza. Barokkos lendülete szokatlan, melyre korábban csak a főváros pályázatára készült s Budavár 1849-i visszafoglalását ábrázoló vázlata utalt.

Az Egyetem-téren összegyűlt tömeg, polgárok, parasztok, diákok vállai fölé emelkedik Petőfi. Általános lelkesedés hatja át a csoportot. Minden tekintet Petőfire összpontosul, a karok a magasba emelkednek, néhányan most futnak a térre, lelkes indulat mozgatja a tömeget. Az általános lobogás különböző foka olvasható az arcokról. A fiatalság magas hevültségével szemben a tér baloldalán álló subás paraszt nyugodt figyelemmel hallgat, egy másik a meghatottságtól az előbbi vállára hajtja fejét. Mögöttük fiatal úriasszony áhítattal figyel. Petőfitől jobbra szakállas, bajuszos polgár látható.

A hosszú munka, a sok vívódás, a többszöri újrakezdés, az elkészült részek lemosása és átfestése, a lázas és szakadatlan erőfeszítés a probléma nagyságát mutatja. Nehezíti a megoldást, hogy a festmény befejezésére a hanyatlás korában került sor. A szűk térre szorított jelenetben nem érződik annak országos, új életet formáló, forradalmi jelentősége. Nemes pátosza a színpadiasság felé csúszik el. Kevéssé sikerült a tömeg fölé emelkedő Petőfi alakja. Hiányzik belőle az a mély és magabiztos szuggesztív erő, mely egyénisége vonásaiból a forradalom egyik vezérének félreismerhetetlen típusát formálná. Az esemény színterének nyilvánvalóan nem véletlenül választotta Thorma a megszokott Nemzeti Múzeum helyett az Egyetem-teret. Ott, az impozáns épület előtti tágas keretben az esemény akaratlanul is ünnepélyessé áradna, veszítene közvetlenségéből, szenvedélyességéből. Itt, a pontosan körülhatárolt, szűkebb Egyetem-téren a forradalmi láng magasabb lobogását érzékelteti. Nem a szabadságharc első ünnepélyes jelenetét kívánja megfesteni, hanem a különböző társadalmi rétegekből vegyült pesti nép forradalmát. Nem a forradalmi eseménysorozat egyik legkiemelkedőbb jelenetét kívánta láthatóvá varázsolni; hanem inkább — egy epizód bemutatásával — a zajló forradalomról szándékozott jellemképet festeni. A jeleneten nagyobb szerep jut a lelkesedő vagy csendesebben figyelő tömegnek, mint az emberek sűrűjéből fölemelkedő Petőfinek, szerkezetileg ugyan a nagy költő került a középpontba, de kevésbbé sikerült jellemzése miatt nem érződik, hogy valóságos formálója, vezére az ábrázolt eseménynek.

A festmény a Műcsarnok 1937—38-as Téli Tárlatán jelent meg; bemutatkozása nem sok kedélyt izgatott fel, nem irányult felé kíváncsi érdeklődéssel a közfigyelem. Megvásárlására nem került sor — később Kiskunhalas városa szerezte meg — amit írtak róla, inkább csak a nagy mester iránti tiszteletből fakadt. Bár Thormát bizonytalanná és tájékozatlanná tette az első világháborút követő proletárforradalom, az új országhatár, bár helyes tájékozódóképessége elerőtlenedett, mégis, a magyar szabadság emlékét idéző műve éppoly időszerű figyelmeztető a második világháború előestéjén, mint volt az Aradi vértanúk a millennium évében.

Műve bemutatkozását egy évvel sem élte túl, 1937 decemberében meghalt. Hagyatékában sok volt a befejezetlen alkotás; a következő év során Kolozsvárt rendezett emlékkiállítása bizonyította, hogy a halál a termékeny munka közepén ragadta magával.

Halála óta nem sok figyelem fordult művészete felé. Szerepe és jelentősége most, Nagybánya újjáértékelése során válik egyre fontosabbá. Művei természetesen hidalják át azt a szakadékot, mely a Székely és a ma újra induló történeti

festészet közt mélyült. Folytatta és lezárta a Madarásszal indult fejlődésmenet egy szakaszát. Témaválasztásának harcos, politikus időszerűségével példát nyujt a történeti téma korszerű megjelenítésére.

Horváth Márton hívta fel a figyelmünket arra, hogy a múlt század utolsó tizedeiben a magyar festészet éppen akkor érkezik delelőjére, amikor Arany halála után költészetünk hanyatlóban, építészetünk a mélyponton s zeneművészetünkben sem lép fel Liszt, Erkel méltó követője. A magyar kultúra egyetemes fejlődése szempontjából ezért kell különösen éles fénynek megvilágítania Munkácsy, Szinyei és a fiatal nagybányai iskola működését; «ami Nagybányában alapításakor legjobb, az részben rokon Munkácsyval».[12]

Horváth Márton Szinyeivel kapcsolatos megállapítása érvényes Nagybányára is. A nagybányaiak érdeme nem csupán annyi, hogy részben függetlenek maradtak a későbbi francia impresszionizmus hatásától, hogy elkerülték az impresszionizmus hibáit.[13] De elsősorban az, hogy más művészeteink hanyatlása idején szoros szövetségben Munkácsyval és Szinyeivel, festészetünket nagy magasságok felé lendítették. A hibák elkerülése, a hazai tájhoz, társadalomhoz való szerves kapcsolódásuk eredményezte, hogy a Münchenből jött csoportosulás komoly előrelendítője lett a századforduló idejére nagy eredményekre jutott művészetünk sorsának. Ebből a munkából kért tevékeny részt Thorma. Ha Nagybánya aláértékelése multunk elszegényítéséhez vezet, akkor a Thormáról való hallgatás Nagybánya arcának fakóbbá tételét eredményezi.

[1] *Lyka K.:* A nagybányaiak küldetése. Magyar mesterek. Bp. é. n. (1914) 181. old.
[2] A levél a Szépművészeti Múzeum adattárában.
[3] Magyar Géniusz. 1896. V. 277. old.
[4] — *ő* —. Az Aradi vértanúk. Budapesti Hírlap. 1896. ápr. 29.
[5] Szinyei Merse, Ferenczy, Thorma. Magyar Művészet. 1938. XIV. 65—78. old.
[6] Az Aradi vértanúk. Magyar Hírlap. 1896. ápr. 29.
[7] Az Újság. 1912. szept. 12.
[8] A művészeti nevelésről. Nagybánya és Vidéke. 1898. dec. 25.
[9] *Lukács Gy.:* Írástudók felelőssége. Bp. 1945. 33. old.
[10] *Lyka K.:* Nagybánya jubileuma. Művészet. 1912. XI. 254. old.
[11] *Réti I.:* Egy város jellemképe. Nyugat. 1940. XXXIII. 34. old.
[12] *Horváth M.:* Megjegyzések a képzőművészeti vitához. Bp. 1952. 53. old.
[13] *Horváth M.* i. m. 54. old.

IRODALOM

Beöthy Zsolt: Egy új magyar történeti kép. Budapesti Szemle. 1896. LXXXVII. 140—151. old.
Bródy Sándor: Az Aradi vértanúk. Magyar Hírlap. 1896. ápr. 29.
—il: Képzőművészeti holmi. Magyar Géniusz. 1896. V. 277. old.
-ő. (Rákosi Jenő): Az Aradi vértanúk. Budapesti Hírlap. 1896. ápr. 29.
Thorma János: A művészeti nevelésről. Nagybánya és Vidéke. 1898. dec. 25.
Thury Zoltán: Az Aradi vértanúk. Bp. 1900.
Vajda Ernő: Munkásaink és a művészet. Művészet. 1902. I. 28—36. old.
Diener— Dénes József: A művészet jövője. Művészet. 1904. III. 34—47, 94—106. old.
Kitüntetések. Művészet. 1904. III. 406. old.; 1905. IV. 271. old.; 1906. V. 212. old.
Lyka Károly: Szocialista művészet. Művészet. 1905. IV. 291—295. old.; 1908. VII. 154—160. old.
Lyka Károly: Nagybánya jubileuma. Művészet. 1912. XI. 251—255. old.
Réti István: A nagybányai festőkolónia története. A nagybányai jubiláris képkiállítás illusztrált katalógusa. Nagybánya, 1912.
Szablya János: Nagybánya. A Kéve Könyve. 1912. I.
Zoltán v. Takács: Eine Jubileumsausstellung der Künstlerkolonie in Nagybánya. Der Cicerone. 1912. IV. 707—712. old.

Thorma János «Aradi vértanúi». Az Újság. 1912. szept. 12.
Lyka Károly: A nagybányaiak küldetése. Magyar mesterek. Bp. é. n. (1914)
Réti István: Nagybánya. A Műbarát. 1922. II. 193—198, 214— 225. old.
Tabéry Géza: Nagybánya. Erdélyi Helikon. 1922. II. 671—687. old.
Fülep Lajos: Magyar művészet. Bp. 1923.
Réti István: Nagybányai művészek. (Thorma János) Nyugat. 1924. XVII. 12. sz.
Réti István: A harmincéves Nagybánya. Magyar Művészet. 1926. II. 305—316, 361—384. old.
Jakab Géza: A nagybányai mester ünnepére. Pásztortűz. 1927. XIII. 424. old.
Thorma János jubileuma. Művészeti Szalon. 1927. I. 4. sz. 12. old.
B. K. M.: A művésztelepek jelentőségéről. A Kéve Könyve. 1928. 46—65. old.
Felvinczi Takács Zoltán: Thorma János. Magyar Művészet. 1928. IV. 281—306. old.
Kende J.: Thorma János. Művészeti Szalon. 1928. III. l. sz. 1. old.
Ferenczy Valér: A régi Nagybányáról. Nyugat. 1931. XXIV. I. köt. 301—307. old.
(e. a.): Thorma «Aradi vértanúi» és Nagybánya. Újság. 1932. febr. 2.
Genthon István: Az új magyar festőművészet. Bp. 1935.
Berde Amál: A mester. Pásztortűz. 1937. XIII. 464. old.
Elek Artúr: Thorma János meghalt. Újság. 1937. dec. 7.
g-ő.: Johann Thorma. Pester Lloyd. 1937. dec. 7.
Gyulay Jankó Károly: Meghalt Thorma János. Keleti Újság. 1937. dec. 8.
Thorma János meghalt. Sajtó. (Szatmár) 1937. dec. 7.
Vásárhelyi Z. Emil: Erdélyi művészek. Kolozsvár, 1937. A Thorma-tanulmány előbb az Erdélyi Helikonban — 1936. I. 11—15. old. — jelent meg.
Lázár Béla: Thorma János, Petőfi festője. Koszorú. 1937—38. IV. 193—206. old.
Dávid Iván: Thorma Jánosról beszél az özvegye és a volt tanítványa. Keleti Újság. 1938. okt. 17.
Jeszenszky Sándor: Ernszt Lajos, Pólya Tibor és Thorma János emlékezete. Magyar Művészet. 1938. XIV. 154—159. old.
Maksay Albert: Sorok a Thorma János-emlékkiállításra. Pásztortűz. 1938. XXIV. 571—572. old.
Réti István: Szinyei Merse, Ferenczy, Thorma. Magyar Művészet. 1938. XIV. 65—78. old.
Teleki Ralph: Thorma János «Talpra magyar»-ja. Pesti Napló. 1938. febr. 6.
Ybl Ervin: Képzőművészetünk halottai. (László Fülöp Elek és Thorma János) Budapesti Szemle. 1938. 248. köt. 108—114. old.
Elek Artúr: Thorma János emlékkiállítás. Újság. 1939. XV. nov. 25.
Horváth Olivér: Thorma János. 1939. (Kézirat a Képzőművészeti Főiskola könyvtárában).
Farkas Zoltán: Thorma-emlékkiállítás. Nyugat. 1940. XXXIII. 68—69. old.
Ferenczy Valér: Nagybánya. Magyar Nemzet. 1940. szept. 24.
Réti István: Egy város jellemképe. (Nagybánya) Nyugat. 1940. XXXIII. 31—40, 85—95. l. old.
Ják Sándor: Válságban a nagybányai festőiskola. Újság. 1943. okt. 24.
Genthon István: A nagybányai iskola. Szépművészet. 1944. V. 1—8. old.
Lukács György: Írástudók felelőssége. Bp. 1945.
Lyka Károly: Thorma János Aradi vértanúi. Új Idők. 1945. LI. 260. old.
Lyka Károly: Művészet és közönség a századvégen. Bp. 1947.
Lukács György: Új magyar kultúráért. Bp. 1948.
M. Kiss Pál: Thorma «Talpra magyar» képe. Szabad Művészet. 1948. II. 73. old.
Pogány Ö. Gábor: A nagybányai iskola. Szabad Művészet. 1948. II. 76—81. old.
Radocsay Dénes: Thorma János levele Réti Istvánhoz. Magyar Művészet. 1948. XV. 255-256. old.
Andics Erzsébet: Ellenforradalom és bethleni konszolidáció. Bp. 1949.
Andics Erzsébet: Munkásosztály és nemzet. Bp. 1949. V. kiad.
Révai József: Marxizmus, népiesség, magyarság. Bp. 1949. III. kiad.
Révai József: Irodalmi tanulmányok. Bp. 1950.
Lyka Károly: Magyar művészélet Münchenben. Bp. 1951.
Mód Aladár: 400 év küzdelem az önálló Magyarországért. Bp. 1951. VI. kiad.
Horváth Márton: Megjegyzések a képzőművészeti vitához. Bp. 1952.
Soós Gyula: Részletek Beck Ö. Fülöp emlékirataiból. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1952. Bp. 1953. 208—227. old.
Cseh Miklós: A nagybányai festészet kialakulásának néhány sajátossága. Szabad Művészet. 1953. VII. 161—167. old.
Csók István, Szőnyi István, Végvári Lajos, Dobai János: Nagybánya a magyar művészetben. Szabad Művészet. 1953. VII. 221—225. old.
Lyka Károly: Festészeti életünk a millenniumtól az első világháborúig. Bp. 1953.

Az irodalom összeállításában nyújtott segítségéért dr. Szentiványi Gyulának mondok őszinte köszönetet.

LEVELEK

A bemutatott levelek — a Szépművészeti Múzeum adattára őrzi őket — a földi, a jó barát, a közvetlen fegyvertárs, Réti Istvánhoz szólnak. Az első, még a művésztelep megszületését közvetlenül megelőző időből való, az utolsó már a hanyatlás szomorú korszakából. Egy emberöltőnyinél több időt kísérnek végig, de folyamatosságukat 20 évnél nagyobb hiány szakítja meg. A koraiak a kezdet küzdelmeire, bizakodásaira, gondjaira, a későiek a hanyatlás reményvesztettségére, borús hangulatára világítanak rá.

A leveleket teljes egészükben közöljük. Több adatot nyujtanak a nagybányai művésztelep és általában a magyar művészet történetének multjához. Csorbítatlanul,fontosabb és jelentéktelenebbeknek tűnő részleteikkel együtt, szemléletesebb, átfogóbb képet rajzolnak korukról és vitathatatlanul hitelesebbek, mintha egy-két kiemelkedő mondat kerülne belőlük csupán az olvasó elé. Híven egészítik ki Thorma felelevenítendő arcképét.

A levelek olvastán az első felmerülő kérdés: mennyi belőlük a hasznos tanulság, történeti adataikon kivül mi jelent számunkra is való értéket, mi az, ami a címzett jóbarát, Réti István mellett hozzánk is szól?

Mindenekelőtt az az általános kép, amelyet a festő koráról, polgári kultúrájáról, művészeti viszonyairól rajzol. Az a közvetlen, vitathatatlanul hiteles hang, ahogyan — akaratlanul — a kis jelentőségű események leirásával, a művész vágyainak, gondjainak felsorolásával nemzedékének műveltségét, életét, gondolkodásmódját jellemzi. De túlmenően az általános rajznál, ahogy egy-egy mondatával figyelmeztet a kapitalista fejlődés ellentmondásosságára, ellentéteire. Ahogy konkrét módon emlékeztet a művészsors kiszolgáltatottságára. Ahogy utal az általános, a polgári követelménnyel, a hivatalos művészetpolitikai irányzattal szembefeszülő jelenségekre. Ahogy egy-egy sorával megvillantja művészi életünknek az általánosból kiemelkedő haladó jelenségeit.

Az első levél a nagybányai készülődést megelőző gondról, szervezkedésről szól, a második a kapitalista társadalom művészéletéről fest szomorú képet. Megtudjuk belőle, hogy a férfivá érett festő állandó nehézségekkel küszködik, anyja tartja el. Számot ad az Aradi vértanúk eladását szorgalmazó próbálkozásokról, a függetlenségi képviselők mozgalmában bízik, de a kísérlet nem vezet eredményre. Négy évvel később, 1903-as levele szerint sincs kevesebb oka panaszra. Hitelezőivel küszködik, nincs vásárló, nincs remény. A műpártoló polgárokról írja: «A közönség olyan nagy ma, hogy azt kívánja, buta ízlése szolgája légy és potyán add neki a képet.»

A hazai hangulattal szemben éles ellentétet mutat Párisban töltött időszakának öröme, lelkesültsége. Szabadulása a nyomasztó hazai viszonyoktól, «dolgozom, mint egy kazán» — írja. A párisi korszak kiemelkedő jelentőségét igazolja, hogy világosan látja — ha nem is fogalmazza meg szószerint ilyformán — a századeleji Nyugat mellett hazánk nagy feudális elmaradottságát. Párisból való hazatérését közlő sorainál szükséges-e tömörebb jellemzés: «Most megyek a piszokba, kezdődik a küzdelem és a képmutatás» — mondja.

E levelekkel zárul a fiatalkoriak sora. A továbbiak,a 25-ös évektől már mértékletesebbek, inkább beszámoló jellegűek, a festő fáradtsága, talán tompultsága is érezhető bennük. A legtöbbet az iskola életével, helyzetével, belső ellentéteivel, egyforma mindennapjaival foglalkozik. Nem érdektelenek azok sem, amelyekben munkájáról, életmódjáról számol be, vagy amelyekben az Aradi vértanúknak a korszak művészetpolitikájára annyira jellemző, hosszú történetét kísérhetjük figyelemmel. A legtanulságosabb az 1932-ben írott. Ebben nélkülözésekkel teljes, nehéz pályájára tekint röviden vissza: «Most, amikor már elérkeztem életem késő délutánjára, keresztül és végigtekintem az eltöltött időmet, sajnos kevés nyugalommal, kevés megelégedéssel fordulok be az alkonyatba. Az életem egy akadályversenyhez hasonlított. Állandóan küzdenem kellett a nehézségekkel, amelyek ritkán lelki, de annál inkább anyagi természetűek voltak. ...Amíg mások csellel mindent elértek, nekem kéréssel, adósságcsinálással kellett művészi vágyaimat kielégíteni, ha dolgaimat előrevinni akartam. Legjobb törekvéseim közben, kellett a legtöbb megaláztatást elszenvednem.»

A levelek a multról beszélnek, de a jelennek szólnak; egy kiemelkedő tehetségű festő életéből közölnek szemelvényeket és a jövő életére tanítanak.

1.

Nagybánya 96 Jan 25.

Kedves Pista!

Festményed Hollósy atya czimére holnap elinditják, a kinek én is küldöm minden jó kivánataimat. Határidő biztositással szállitmányt külföldre nem lehet küldeni azért csak mint lassu szállitmány megy. Összes költségeket Münchenben fizeted.

Azt hiszem a nagybányai életre nem vagy kiváncsi, de mondhatom nincs is miért a rendes társaság össze ül hol többet hol legtöbbet iszik.

Közöltem néhány nagyszájuval, az öreg iskolájának ide hozatalát. Roppant kapnak az eszmén s nem csak műtermet, hanem szobákat is épitenének hozzá ha az idejövetel bizonyos volna. Kis virággal és .....a ligetben már ki is gondoltuk a helyét. Az épület pedig magában foglalna; egy husz (20) méter hosszuságu ateliert, az öregnek egy szobáját és előszobáját és még ezen kivül nyolcz szobát 16 emberre ilyen formán (ábra)

Butorokat eleinte bérelni kellene később azonban be lehetne rendezni. Szóval irj bizonyosat lehet-e megkezdeni az ostromot. Ird meg hányan jönnének Münchenből de inkább kevesebbet mint többet. A szépitést és az anzagolást bizd rám. Pontosan irj mindent inkább külön papiroson ha nem a nép eszéhöz való. Pesten is jó volna publikálni, hiszen onnét is jönnének.

Sürgős a válasz adásod de el ne hamarkod. Kétlem ugyan hogy ez évben lesz belőle valami de a biztos tudásával sokra haladhatunk. Olcsó jegyet inkább az iskola kérjen mint testület, tekintve az ügy fontosságát reménylem megkapja.

Ernő a napokban irt kérdezte a czimed, szeretné ha Párisba mennél, van egy üres szobája átadná. Lakása Neuilly (s. Seine) Avenue Philipps le Boucher.

Rengeteg hideg van teljességgel be vagyok fagyva.

Szinészek gyengék, hölgyek csunyák. Szegedy megkért legyek vőfélye, sorshuzás Pénteken szombaton tüzoltó bál, Vasárnap esküvő ..... faluba. Láthatod nem vagyok szórakozás hijján.

De azért nem kivánom hogy hasonlóan szórakozzatok. Ösmerősöknek tiszteletem. Az öreget és téged ölel szerető barátod

Thorma János

2.

Nagybánya 1899 Apr. 13.

Édes Pista!

«Ember tervez Isten végez» azt hittem hogy a tavaszi kiállitásra küldhetek valami árulni való képet de bizony nem tudtam elkészülni s igy lemaradtam. Most hogy végképpen kimerültem pénz dolgában kénytelen vagyok a «Vértanuk» képet értékesiteni ha ugyan lehet. A télen Pósa bácsi meg Feszty szóba hozták hogy az ötven éves fordulóra gyüjtés utján talán meg lehetne venni a függetlenségi képviselők támogatásával. Én nem tudom történt e valami ebben az irányban mert én az óta nem találkoztam és nem is leveleztem egyikkel sem. Ezért irok tehát neked hogy titkon járj ezután a dolog után, és a mit megtudtál közöld velem. Én direct töllük szégyenlek kérdezősködni, ki tudja miféle akadályok jöhettek közbe ezért nem szeretnék kellemetlenkedni sem terhükre lenni vele. Ha ugyanis tisztességes uton módon nem sikerülne eladnom egy más módhoz kell folyamodnom ezért vagyok kénytelen neked is irni ezekről a kellemetlen dolgokról. Valamit tennem kell mert az édes anyámra többé nem támaszkodhatom őt félig meddig anyagilag már ugyis tönkre tettem elérkeztem arra határ vonalra a melyen tul, ha van bennem becsület érzés nem mehetek. Nem mehetek nővérem miatt sem. Hogy pedig dolgozhassam ahhoz pénz kell. Nyakamba szakadt félig készen a «Talpra magyar» nem győzöm tömni a száját, még szerencse hogy a festék kereskedő eddig hitelezett. Szóval ha nem jön valamily oldalról segitség beragadok — s ha az Isten ki nem huz én a magam erejéből tovább menni nem tudok.

Pedig erre nekem semmi kedvem sincs mert dolgozni akarok nem türöm hogy az a sok stréber még jobban érvényesüljön, előlegekből élősködő naplopók és marhák csordája.

Nem irok tovább rolluk mert utálok rájuk gondolni, dobd el égesd el ezt a levelet, de vedd magadba ugyanazt a mérget belölle a milyent érzek.

Mindnyájatokat ölel szerető barátod

Thorma János

Paurral ha találkozol kérdezd meg hogy meg kapta-e a pár héttel ezelőtt irt levelemet az egyetem templom lefényképezése ügyében. Erről is értesits mert már nagyon sürgős a dolog.

3.

Postabélyegző kelte 1899 VI 9.

Édes Pista!

Szerdán estére fönt leszek Pesten. 8 óra tájban érkezem meg, ha nem vagy elfoglalva az este várj meg a Royalban. A katonáskodás nem ugy sikerült a hogy számitottam, mindenem elfogyott csak a hájam nem. Gyakorló térre alig jártam két napig, azóta még katona ruhát sem hordok czivilben járok és végtelen unom magamat mintha csak az ördög szigetére volnék számüzve ugy érzem magam. Próbálgatom a kapitányom feleségét festeni, de nem megy. Csuf is érdektelen is szóval olyan akit még pénzér sem lehetne megfesteni nem hogy passioból. Pedig sajnálom mert nagyon derék emberek. Vasárnaponként parancsban jön az őrnagytól hogy meg kell hivni engem ebédre a tiszti ménage-ba. Képzelheted ezt a kellemes ebédet és ha elgondolod hogy ez hallatlan kitüntetés. Node sebaj ugy is vége lesz már, alig várom hogy megszabaduljak, pedig a többi katonák ugyancsak irigyelnek, el nem tudják képzelni miféle istentelen nagy ur lehetek én.

Szóval szerdán fönt leszek a viszontlátásig ölel

Szerető barátod
Thorma János

4.

Budapest, 1903 Jan 16.

Édes Pistám!

Nagyon rosszul esik hallani, hogy az egészségeddel is bajod van. Nem elég-e a többi minden féle baj? Én is ugy vagyok, hogy már az eszem sincs helyén innen is onnan is szorit minden. Itt semmire sem lehet menni. Pénzt szerezni a lehetetlenséggel egyforma.

Most jövök Csók Pistától nagyon el van keseredve minden csengetésnél retteg hogy a végrehajtó jön alig lehet hozzá bejutni. A műtermét is felmondja mert nem birja fizetni a bért. Háromszáz forintért vett tőlle a kormány azt is lefoglalta a társulat tartozásba. Őrült állapotok vannak. Sajnálom hogy ilyen szomoru dolgokat kell irnom, de hát már ugy hiszem meg vagy edzve, hogy nyugodtan halgasd

Én már valóságos támadásokat intézek a hitelezők ellen, de már látom kimerítettem mindent, idestova oda jutok hogy védekezni sem leszek képes. Minden törekvésem pénzt szerezni, de hogy honnan azt nem tudom. A Vértanukkal nem hiszem hogy boldogulni fogok.

El vagyok kábulva szeretnék dolgozni de nem tudom hól kezdjem, mihez fogjak olyan bizonytalan minden még a jó képet sem lehet el adni, ha csak az állam meg nem veszi. A közönség olyan nagy ma, hogy azt kivánja buta izlése szolgája légy és potyán add neki a képet.

Többet nem tudok irni ebből körülbelül láthatod, hogy sok bajunkban nincs semmi reménység segitségre.

Nyugodj meg, lehetőleg dolgozz akár mit hátha mégis eladhatni. Március 8 ikig kell a képeket beküldeni a műcsarnokba. Ez is uj megrövidített terminus. Ha tudnám hogy otthon dolgozhatom rögtön hazamennék. Különben a télig reménysége sem lehet az embernek arra hogy pénzt szerezzen. Ez pedig kész katasztrofa.

A 150 frtos váltót azért küldtem mert azt hittem most 5 én járt le a városi takaréknál ez a váltó de ha nem akkor majd rá kerül a sor a jövő hó 4 én addig meg őrzi Tomkó bácsi.

Csak ügyelj magadra hogy egészséged legyen mert még is ez a fő.

ölel
Szerető barátod
Jancsi

5.

1904 Jan 22.

Édes Pista!

Itt vagyok Párisban ebben az édes, kedves városban. Nem tudok hová lenni a gyönyörüségtől, mintha csak tegnap mentem volna el ugy nem érzek semmi változást, minden olyan mint volt, az emberek is mintha ugyan azok volnának, most sem ismerem őket épp ugy mint akkor de a mozgásuk az életük ugyan az: eleven és érdekes. Olaszország csodáin már érzik a kripta szag, itt pedig minden üde mint a virág, szines és illatos. Hála Isten az embereim is a kikre utalva vagyok még élnek a szállás adóm meg a vendéglősöm. A... boldog tulajdonosa Marius lett, de a filée csak olyan mint volt. Meg is ettem a rendes menümet, a mit azt hiszem nagyon jól ismersz s neki vágtam a szép csillagos a Grand Kafénak, ut közben amint a Szajnán át jöttem eszembe jutottál, hogy hányszor tettük ugyancsak ilyen estén együtt ezt az utat a Cyté meg hidak piros sárga lámpásai akkor is igy tükröződtek a Szajnában. Végtelen elteltem a gyönyörüséggel

még ide értem s még most is mindég lekötve tart. Szaladni szeretnék most megint más felé egyszerre szeretnék látni mindent, azért mert az éjszaka egy cseppet sem aludtam egy szikrányi fáradságot sem érzek. Tele vagyok impressioval majd szét robbanok, de most érzem magamat a legjobban, most élek, most dolgozom mintegy nagy kazán. Ez volna ám az élet ha mindég így lehetne élni, de akkor még száz föld kellene százszor annyi csodával.

Isszonyatosan élveztem az ellentéteket. Nizzában a narancsfák majd lerogynak a piros narancsoktól és a rózsabokrok rakva virággal mint nállunk májusban, itt Marseilltől alig egy pár órányira havazik és fagy. Olaszország szegénysége után az a kimondhatatlan gazdagság a mi a Rivierán öszpontosul oriási ellentétet mutat. Mintha nem is emberek, hanem országok és királyságok élnének itt egy személybe szoritva. Ezt lehetetlen leírni, ezt csak látni lehet, felfogni még csak külsőlegesen, az ember itt sejt egy másikféle emberi életet a miről nekünk fogalmunk sincs. Ezeknek mi hiába dolgozunk, ezek azt nem is látják nem is értik. Ezeknek nincs se müvészetük sem irodalmuk csak élnek s ebben ők maguk a müvészek. Azt sajnálják csak hogy holmi ostoba törvények feszélyezik mert különben gyilkolnának is. Látni kell azt, mikor ezek a vadállatok ott száguldoznak össze vissza. Az angol és amerikai asszonyokat és leányokat most láttam először ilyen nagy seregben együtt, de nem volt fogalmam ekkora szépségről és a test ilyen tökéletes szépségéről. El kell ismerni hogy sokkal különbek mint a többi nemzet asszonyai, és ezt is a pénz teszi, a gondtalan élet. Ugy nevelik őket mint a paripákat, talán nem is tartják sokkal többre őket. No de én itt nagyon messzire megyek. Mi van otthon? Csak rossz hirt ne irnátok, olyan boldog vagyok 10 nap ota ujságot sem olvastam.

Ölel szerető barátod
Jancsi

Rue Jacob Hotel Jacob

6

Paris 1904 márc 3.

Édes Pista!

Holnap délután utazom, ez az utolsó levelem innét. Most értem ide a Louvreból a miloi Venustól. Sötét borult az idö, de a szobor még soha sem volt ilyen eleven. Nyájjasan mosolygott — az az hogy nem is mosoly volt az,szóval és nem tudom kifejezni azt a kifejezést— de alig birtam tölle megválni.Kivántam hogy soha se vésödjék más emberi arcz az emlékezetembe. Csodálatosan szép volt. Mintha csak most is itt látnám a papiros előtt nem megy ki a fejemből. Bosszant ha emberi arczot látok. Ezek nem is emberek hozzá képest. Nem birom elfeledni azt az eleven érzést a mi ebből a szoborból áradt felém. Ilyen nehezen még soha sem váltunk el. A hogy az utezára értem kitörtek a könnyeim s alig birtam visszatartani hogy hangosan ne zokogjak A Pont des Artson szembe jött egy csomó ember meg egy kövér rendőr annyira nézett, hogy ki kellett kerüljek a hid széléig és elfordittottam a fejemet hogy ne lássanak.

Vége szakadt életem legszebb idejének. Minek is kezd az ember ha minden elmulik. Most megyek a piszokba kezdődik a küzdelem és a képmutatás. A viszontlátásig ölel

szerető barátod
Jancsi

7.

Nagybánya 1925 máj. 8

Kedves Pista!

Most reggel kaptam meg a leveledet azonnal hozzá is fogtam válaszom megirásához, nehogy úgy járjak, hogy ismét elmaradjon mint a legutóbbi leveledre való válasz.

A mult hó utolsó napjaiban éppen a bukaresti utam előtt influenzába estem, de semmi esetre sem akartam elmulasztani az utamat, mert féltem hanyagsággal fognak megvádolni az erdélyiek, a regátbeliek pedig legalábbis irredentizmussal. És ennek a következménye az lett, hogy még ma sem vagyok egészségileg rendben. Teljesen kimerített a sok köhögés, és legyengitett az álmatlanság, a gyomromat is megtámadta az a nyomorult betegség és a mit soha sem hittem, tejes puliszkával és főzelékkel tengetem az életemet. Mi nagybányaiak egyhangulag elhatároztuk ugyan hogy az idei kiállitáson nem veszünk részt mert későn kaptuk meg a kiállitás megtartásáról szóló értesitést így nem volt időnk arra, hogy méltóképpen jelenhessünk meg azon.

Ragaszkodtunk is ezen elhatározásunkhoz teljes erőnkkel de olyan ostrom alá vettek különösen engemet, hogy végülis kénytelen voltam az «Ibolya szedők» et és a «Majálist» kiállitani. U. is a minister tudtomon kivül anélkül, hogy megkérdeztek volna, kinevezett a hivatalos salon zsürijébe. Zsürimentességgel meghivtak a kiállitásra, ezen kivül minden képpen kinyilvánitották, hogy számitanak legalábbis az én megjelenésemre kiállitásukon. Azt tudták, hogy képeim vannak. Végre is — bár kézzel, lábbal kapáloztam

ellene — kénytelen voltam a kolonia gyülése elé terjeszteni ügyemet és beleegyezésüket kérni a két festmény kiállításához. Amelyet Ferenczy Noémi kivételével mindnyájan helyeseltek és jóváhagytak. Igy kerültem ki azután Bukarestbe. Az ut gyönyörü volt különösen Psedealtól Sinajaig. Az egész ut a régi magyar határtól Bukarestig alig három oránvi volt. A város olyanforma benyomást tett reám mint ezelőtt 40 esztendővel Budapest. Többnyire egyemeletes házakból áll, meglehetős élénk kereskedelemmel és forgalommal. A kiállítást a Palatul Ateneului oldal világitásu 6 kicsiny termében rendezték. Sajnos ilyen helyiségekben a müvek elhelyezése nem egyformán jó, igy a művek értékét sem lehet viszonylagosan megállapitani.

Ezen kiállítás a második volt «Salonul .... 1925» címen, a müvészeti ministerium által rendezve. Az első ilyen kiállítás a mult évben volt megtartva és ezután minden év május és junius havában megismétlődik.

A zsüri tagjai részben kinevezettek részben választottak a müvészeti miniszter elnöklete alatt. Erdélyből és a csatolt részekből egyedül én voltam benne a minister által kinevezve. Nagy baj, hogy a képek szállításánál semmiféle kedvezményben sem részesülnek a festők. Mindenkinek a saját költségén kell beszállitani a kiállítási helyiségbe a müveit, épp ugy mint Párisban. Reánk erdélyiekre és nagybányaiakra nézve ez roppant hátrányos és költséges dolog, ez volt az oka annak, hogy a kiállításon ezek alig vettek részt — zsürizésre körülbelül 1200 mü került. Összesen kiállított 149 festő és 24 szobrász, ezek közül erdélyi festő 16 és 4 szobrász. Kiállított képek száma 276 és a szobroké 58. Ebből erdélyiekė 29 kép és 14 szobormü. Az ifjabb generatioból sok érdekes és modern tehetség mutatta be magát a kik többnyire Parisban és Olaszországban nevelkedtek a kik rövid idő mulva méltó versenytársai lesznek a jelenlegi nagynevü elődjeiknek: Mireanak, Veruszának, Petrascunak az idei Salon nagydija (100.000 lei) nyertesének. Erdélyiek közül (románok és magyarok) kiállitottak: Demian Amastasie festő (2 drb) Florian George festő (1 drb) Ács Ferenc festő (1 drb)) Hajós Károly festő (2 drb) Ciupe Aurél festő (3 drb) Isac Joan festő (1 drb) Kristof Krandz Albert festő (1 drb) Littetszky Endre festő (2 drb) Liuba Cornel festő (2 drb) Parizek Francise festő (1 drb) Szolnay Sándor festő 4 drb Trucinsky Eugen festő (2 drb) Toth Gyula festő (1 drb) Thorma János festő (2 drb) Widmann Walter festő (1 drb) és Zolnay Géza (3 drb)

Szobrászok közül kiállitottak: Dittert Elizabetta (3 drb) Kaizler Carol (1 drb) Rubletzky Géza (5 drb) Timarin Joan (5 drb).

A többi dolgokra vonatkozolag a Keleti Ujságot felhasználhatod.

A kis Bélánál levő kép reproductiokat nézd meg. Jobb nincs ha ezeket közlésre alkalmasnak találod, szivesen rendelkezésedre bocsájtom.

Örvendek, hogy atyával találkoztál ő bizonyosan megnyugtatott a holmiaidat illetőleg. A 10.000 leit a mint értesültem már megkaptad. Még van nállam 1000 leied a ráma ára. A bukaresti tanitványok utja bizonyosan közbejött politikai okok miatt elmaradt. A fiuk Bukarestben meg vártak az Ateneul előtt mikor jöttem ki a zsüri üléséről, körülfogtak nagy éljenzéssel és beszéddel üdvözöltek. Féltem, hogy még bekisérnek mint a féle lázitót. Megáltak az utcán az emberek a zsüror társaim is nagyban csodálkoztak az ovácion és az én népszerüségemen. Mireát is meglátogattam, szép vidám erős 78 éves, de nem öreg ember. Nagy képeket fest egy-egy alak akkora mint egy sifonér.

Kérlek ird meg körülbelül mikor jössz, hogy lakásról gondoskodjam. 1500—2000 leibe fog az idén kerülni körül belül egy szoba.

Annuskának add át kézcsókomat Téged ölel baráti szeretettel

Jancsi

Bocsáss meg, hogy ilyen rendetlen levelet irtam de nagyon sietek feladni.

8.

Nagybánya 1925 Aug 3.

Édes Pista!

Leveledet pár nappal ezelőtt már megkaptam, de vártam a vállaszommal, gondoltam Annuska meg fog érkezni pár nap alatt s akkor arról is értesíthetlek.

Szobáról gondoskodtam kivettem Rellinél a mult évben bérelt szobáját 2 személyre 2500 leiért. Bizony ez drága lakás de jó, egészséges szobát olcsóbban nem igen lehet kapni. Ez évben 4500 nyaraló volt Bányán. A volt Ziffer féle lakás két kis szobájáért 7000 leit fizettek egy hónapra. Ebből láthatod, hogy mennyire felemelkedtek tavaly óta az árak. Sajnos ez az egész vonalon igy van, a nyaralók megdrágitottak mindent. Krizsánnak csak annyit mondtam, hogy a felajánlott mütermet elfogadod egyelőre mig körülnézel. Csak azt nem értem Börtsök miért nem adhatná át neked a mütermet? Soha sem tartozkodik benne, kivéve ha vevőket vár. Neki arra absolut semmi szüksége sincs müvészi szempontból.

Az iskola bizony sok dolgot ad ez évben. Már elérte a tanitványok létszáma a tavalyit. Ez időszerint 120 beiratkozás történt 8 model áll naponkint. Engem is kimerit az iskola vezetése és administrálása. Rengeteg sokat háborgatnak a nap minden orájában. Én vagyok az irnok a pénztárnok a titkár, a tanár és az igazgató egy személyben. Igy azután gondolhatod nem sok időm jut a saját dolgaim végzésére. El is határoztam, hogy ez évben bejelentem a 16 án tartandó évi rendes közgyülésen vissza vonulásomat az iskola vezetésétől. Én is szabadon akarok már élni, elég volt 25 évig ez az önkényes lekötöttség. Munkálkodásomban is rend-

kívül zavar s már hijába — be kell vallanom — nem rendelkezem olyan sok fölösleges energiával, hogy az iskolára is jusson. Azt hiszem isten, ember előtt eleget tettem társadalom iránti kötelességemnek és meg fogják nekem bocsájtani ha most már vissza vonulok. Egyszer ugyis végének kell lenni mindennek, de azért nem akarom agyon csigázni magamat a munkával. Még a jövő évben átmenetileg maradok a helyemen de már más kell ellássa az iskola dolgait én csak ellenőrzést felügyeletet akarok gyakorolni.

Gondolkozzál ezen a dolgon hogyan fogjuk ezt a kérdést megoldani.

A fiatal Frenkel ha alkalmasnak találná az «Ibolya szedők» és Majális reprodukálását, még majd egy harmadikat is keresek — szivesen átengedem az általad közölt díjazásért. Jó lenne ha Grünwald Bélukától elkérné a két fényképet megtekintés végett.

Az Uristen adjon neked jó erőt egészséget a legkedvesebb viszontlátásig ölel szerető barátod

Jancsi

Jó időt hozzál ! ! ! ! !

9.

Nagybánya 1926 Aug 11.

Édes Pista!

Augusztus 6 án kaptam meg a leveledet és ugyan az nap este megérkezett Annuska a barátnőjével. Margit még az nap este meglátogatta őket és jól érzik magukat.

Nagyon sajnálom, hogy Te még mindig nem vagy itt mert kellemes szép időjárás volt itt, mialatt másfelé mindenütt viharok dühöngtek, milyen sokat dolgozhattál volna. Emiatt azután minden rug-kapálózásom ellenére, az idei korrigálás ismét a nyakamba szakadt. Ugyanis Julius 8 adikától ismét én végzem az egész iskola — körülbelül 110 ember — munkájának a javitását. A bukaresti növendékek ugyanis tiltakoztak az ellen, hogy Krizsán tanitsa őket — mert Mikola ha néha néha benézett is csak pár embert korrigált le — és kérték Ciokát, hogy vigye vissza őket, ha én tőlem nem tanulhatnak. Először az volt a szándékom, hogy ezen kivánságukról nem veszek tudomást, de mert erősödött hangulat, az iskolát olyan formán vettem át, hogy szerdán, Krizsán és Mikola, szombaton pedig én megyek be az iskolába korrigálni.

Látva azonban azt a gyámoltalanságot és izléstelenséget melyet már a model beállításánál elkövettek, a következő héten magam állitottam be azokat.

Krizsán állotta, de Mikolának — ugy látszik sértette az önérzetét ez a cselekedetem mert délután — még az nap — a következő sorokat vettem tőle: Kedves János. Sajnálattal értesitelek arról, hogy én részben egészségi okból, részben pedig azért is mert a tanitást a mostani alapokon lehetetlennek tartom, továbbá azért is mert értesülésem szerint a bukaresti növendékek a tanitásnál személyedhez ragaszkodnak az iskolai tanitásban nem működhetem közre.

NBánya 1926 Juli 12 Aláirás.

Erre a levélre nekem nem lehetett és nem is volt semmi válaszom. Másnap jött Krizsán és érdeklődött ugy suba alatt — mintha a Mikola leveléről semmit sem tudna — hogy vele mi is legyen? mert tudomása van róla, hogy a bukarestiek nem fogadják az ő korrekturáját. Én biztattam hogy azért csak járjon be és tanitsa a kezdőket és mivel más megoldás ez idő szerint nincs, átveszem az egész iskola korrigálását.

Tekintettel azonban, hogy én már a mult év augusztus havában bejelentettem bizalmas formában, hogy tovább ez évnél az iskola vezetését nem vállalom. Egyúttal kijelentettem azt is, hogy az igazgatóságot megtartom és a tulajdon jogát is mind addig a mig az iskola sorsát tökéletesen biztositva nem látom.

A festőiskola a szatmári törvényszék által mint Réti István és Thorma János jogi és erkölcsi tulajdona elismertetett. Mielőtt mi ezen tulajdonjogunkról lemondanánk célszerünek látnám meggyőződni arról vajon akiknek gondjaikra bizzuk az iskolát, tényleg meg tudnak-e felelni ezen megbizatásuknak? Ezért ugy gondolom most csak ideiglenesen adjuk egy évre a kezeikre. Esetleg ezen terminust két évre is meghosszabithatjuk majd, hogy biztosabban itélhessük meg az általuk elért eredményt. Ha elhanyagolnák vagy nem tudnák az iskolát vezetni jogunk lenne azt visszavenni esetleg másokra bizni.

Sajnos ezen elővigyázatosságra nagy szükség van az iskola fenmaradása érdekében ugyanis Ziffer és Valéron kivül a többi törzstagjai a koloniának soha mélyebben nem foglalkoztak a figurális festészettel. Legfeljebb zug arcképeket készitettek, de nyilvános kiállitáson ezekkel soha sem mertek megjelenni, ezzel legszomorubb bizonyitványt állitván ki magukról és a festményeikről.

A f. év Augusztus 20-án tartandó rendes évi közgyülésen be fogom jelenteni készségünket a fenti formában ti. az ideiglenesen az iskola átadását illetőleg, felhivom az összes törzstagokat hogy jelentkezzenek azok akik a tanitásra vállalkoznak.

Ezekkel azután megcsinálnám a megállapodást az iskola ideiglenes átvételére. Nagyon szeretném tudni a Te feltételeidet is, hogy az én felfogásommal összeegyeztessem.

Egészségem ha orvos nem lenne a világon talán jó is volna.

Margit és Laci tisztelettel üdvözöl Annuska és barátnője jól vannak nagyban alapozzák a vásznakat biztosan dolgoznak is.

A viszontlátásig ölel szerető barátod

Jancsi

10.

Nagybánya 1927 Jan 7.

Édes Pista!

Még javában álmodoztam az elmult szép római napokról, sehogysem akarozott a szememet kinyitni hátha sikerül folytatni az álmot, mikor karácsony estéje előtt pár órával bekopogtattak hozzám Szinyeiék az üdvözletükkel. Egész váratlanul jött. Én már rég leszámoltam a jubileummal, a mikor a nyáron megengedtem a tanitványaimnak, hogy egy kicsit megcibáljanak, meghuzogassák a fülemet. Ezen kivül semmire sem számitottam, de nem is lettem volna kapható ünnepeltetésre különösen a mostani egészségi állapotommal nem. Mégis kedvesen hatott az a távoli üdvözlet reám, mert a mellett hogy igen szépen szólottak hozzám, csak annyi fáradságomba került, hogy elolvastam. Természetes az nálam, hogy ilyenkor a könnyeim kicsordulnak, egy kicsit zubogtam is, úgy hogy Margit ijedten sirva szaladt hozzám, hogy talán valami rossz hirt kaptam. Csak nehezen tudtam lassankint megmagyarázni, hogy milyen nagy megtiszteltetés ért és hogy milyen nagy város is ez a kis Nagybánya, a melyet ilyen csodás megtiszteltetés és ilyen példátlan elismerés ért. Ha a régi világ volna erre már meghuzatnánk a harangokat is. Persze ma, nincs itt mit várni. Ezeknek a.... őslakóknak, bányászoknak fogalmuk sincs arról milyen csoda dicsőséget aratott Nagybánya. Te voltál elől a kaszás édes Pistám, Te vágtad a rendet. Olvastam a Magyar Müvészetben megjelent két cikkedet a melyben éles látásoddal, vas következteteséddel, sulyos érveiddel meggyőztél Nagybányának egy egész országot.

Igazán ez volt az életem legboldogabb karácsonya. De nem igen tudtam mit csináljak az üdvözlettel? Zsebre nem vághattam a magam nevében csak úgy egyszerűen. Jött a karácsony harmadnapja: János. Nálam voltak Fülep Imre meg Börtsök. Ez a két ember gondoltam éppen jó lesz kipróbálni őket. Megemlitettem nekik hogy a Szinyei Társaságtól kaptam egy szép levelet, a mely Nagybányát különösen kitünteti, elismeri. Kezükbe adtam a levelet és figyeltem ennek a két táltosnak az arcát. Imre egész nyugalommal, folyékonyan olvasta az első sorokat. Majd lassabban és nyomatékosabban. Azután csak egy-egy mondatot, de közbe hosszukat füttyentett bele. Samu pedig már egészen egybe huzta a két szemöldökét. Végre mind a kettő lelkesedéssel magasztalta. Mondtam azután nekik; hogy nem tudom mit csináljak vele? Szégyellem közzé tenni, mert azt fogják mondani önreklámként teszem, máskülömben nem tudom Szinyeiék jó néven veszik-e a nyilvánosságra hozatalát? Pedig a Koloniára, Nagybányára vonatkozólag rendkivül fontos senzatios mütörténelmi nyilatkozatokat tartalmaz — melyet bár tudtunk eddig is — de ilyen határozott formában soha sem hangoztattak. Mind a kettőjüknek az volt a véleménye, hogy ezt nem szabad elhalgatni, mert nem ezért irták. Samu rögtön felajánlotta 3 példányban való lemásolását is, hogy külömböző lapoknak elküldje.

Másnapig gondolkoztam, azután legépeltettem az üdvözlő iratot és értesitettem Samut, hogy beleegyezem a közlésébe azon föltétellel, hogy az abban mondottakat tapintatos interpretatorokra bizza. Túláradó szeretetreméltóságukat tisztelettel, szerénységgel kell fogadnunk. Ennek lehetőleg a közleményekben kifejezésére kell jutniok, azért nagyon megbizható kezekre bizza, nehogy harangozás helyett félreverjék a harangot. Hogy még miért is közöltettem le a levelet, az alábbiakban megmagyarázom: Mert nagyon gyanus csend van minden felé, de mégis mintha valami készülődne. Börtsök pár nap előtt azzal állott elő, hogy Drágos szeretne velem beszélni. Ő már több izben beszélt Drágossal, a ki Bratianuval már elintézte és a ministériumban befejezett tény, hogy engem Nagybányára ki akarnak nevezni igazgatónak és őket négyüket tanároknak. (hogy ki a másik három nem mondta) Megmondtam erre Samunak: hogy Marini miniszteri tanácsos ezt már közvetve bejelentette nekem is, és készen is volt ennek a felajánlásával, de én a találkozást elkerültem. Mert mi mindig függetlenek voltunk minden féle kormánytól, ministeriumtól, még a subventiot is elszámolás kötelezettsége nélkül kaptuk. Úgy kell tehát tekinteni a koloniát az ő önkormányzatával a mint a szerzetesrendek vannak. Maga neveli a papjait, maga választja a főnökeit, de semmi esetre sem egyezik bele abba, hogy azt a kormány nevezze ki nekik. —

Tehát igaznak bizonyult a sejtelmem a mit Rómában közöltem veled. Kétségbe vagyok esve ha arra gondolok hogy valamikor ezeknek a kezébe kerül a kolonia sorsa. Ezek mindenféle horogra huzott legyet, s gilisztát be fognak kapni.

Ezeket mind csak azért mondom el neked bizalmasan, hogy tisztán lásd a helyzetet. Én bejelentettem, hogy ez évben nem korrigálok, azért is, hogy próbára tegyem a jelenlegi iskola vezetőket, hogy mire mennek és azért is mert meggyőződtem róla hogy az egészségemre ártalmas. A ministeri kiküldött Cioka pedig erre határozottan kijelentette, hogy a tanitványokat csak az én tanitásomra küldték ide.

Ettől az időtől kezdve érzik valami a viselkedésükben. Lehet át akarják venni az iskolát a maguk emberét akarják talán ide tenni. Ez esetben a legjobb időben jött a Szinyei társaság levele. Ezzel talán egy időre vissza riasztották az akól körül settenkedőket és az intéző körök kezét is megfogták. Csak igen nagy skandalum árán lehetne ezek után minket elüzni, és igen csunyán is nézne ki a dolog. Bár ismerni kell a jelenkor szellemét, lesznek akik azt fogják mondani, csak azért járt Thorma Pesten, Rómában, hogy ezt a levelet magának kieszközölje. De mindegy. Jó, hogy a levél megvan, és igazán tiszta kezek munkája. A többi majd magától fog jönni. Állok elébe.

Más külömben az egészségi állapotom a hogyan az orvosok mondják: ez idő szerint nem ád okot panaszra. Bár az idő hidegre fordult és hó is van, naponkint feljárok a virág hegyre ki a Szegediig. Tegnap

azonban az erdőnél, — a kivel utközben találkoztam elrontotta a kedvem — mert azt mondta hogy nem messzire onnét farkasokat látott. — Fogadd az uj esztendőre a legjobb kívánataimat. Margit üdvözletét küldi jó kívánataival együtt.

Ha lesz valami ujság értesiteni foglak addig is ölel

Baráti szeretettel
Jancsi

11.

Nagybánya 1927 Nov 7.

Édes Pista!

Mai napon kaptam Teghzétől levelet, a melyben értesit, hogy Ő ott mozgatja a dolgot, de nehezen hiszi, hogy onnét a miniszterhez felirnának ez ügyben. Ezenkivül más nehézségek is vannak. A napokban a Déry muzeumban utánna néztek a dolognak és sajnálatára azt tapasztalták, hogy nincs oly nagy falfelület, melyen ily oriási képet — még hogy megfelelő perspectivája is legyen — el lehessen helyezni, ha a megvásárlás megtörténik, annak máskép való elhelyezéséről kell majd gondoskodni.

Az ügyben különben — mint értesültem dr Czakó Elemér h. államtitkár ur tehet valamit. Ő az aki a Déry muzeum ügyét intézi s igy müvészi beszerzések tekintetében is irányadó. Ö vele kellene érintkezést keresni s az ő utján a miniszternél a dolgot sürgetni.

Ha valami jelentősebb dolog ott előfordulna, ő arról engem rögtön értesitene. Eddig tart a levele, ebből körülbelül tájékozódni lehet. A mult levelemben elfelejtettem megirni, hogy a Beöthy Zsolt cikke mikor jelent meg? Körülbelül 1896 Juli vagy augusztus havában a Budapesti Szemle 235 számában. Ezenkivül irtak még:

Magyar Hirlap 1896 118 szám
Magyarország 1896 April 29
Budapesti Hirlap 1896 April 29
Magyar Ujság 1896 April 29
Alkotmány 1896 April 29
Pesti Napló 1896 118 szám
Magyar Állam 1896 Juli 5
Nemzeti ujság 1896 máj 6
Budapesti Hirlap 1896 máj 8
Hazánk 1896 118 szám
Magyar lányok 1896 22 szám
Hét 1896 18 szám
Uj Idők 1896 18 szám
Allgemeine Zeitung 1896 máj 6
Pesti Hirlap 1896 April 29
Pester Lloyd 1896 April 29
Neues Pester Journal } *ezek is akkortájt*
Egyetértés }
Arad és Vidéke Borszem Jankó 1896 máj 10

Ezeket irták az Aradi vértanukról: Alexander Bernát, Keszler József, Rákosi Jenő, Kazár Emil, Brody Sándor, Thury Zoltán és még nem tudom kik. Azért irom meg ezeket a cimeket, hogyha valaki érdeklődik láthassa.

Ölel baráti szeretettel *Jancsi*

12.

Nagybánya 1928 május 13.

Édes Pista!

Ma reggel már megkaptam a leveledet. Kőszönöm, hogy a mütermedet átengeded egynehány napra. Valószinüleg vasárnap indulunk el innen. Budapesten a Continental szállodban vagy penzioban fogok megszállni Makrayval együtt. Szeretném ha hétfőre készen lenne a feszitő ráma és felfeszithetném még az nap a vásznat, ugy ahogy lehet fel is állitanám.

Az Aradi Vértanuknak négy méter magas és nyolc méter széles ráma kell. A mult levelemben ezt közöltem is veled levelem végén, de a mai napon meg is táviratoztam, nehogy e miatt késedelmet szenvedjen az ügy.

A «Talpra Magyar» felfeszitéséről ez időszerint még korai lenne beszélni. Azaz csakis beszélni lehet, de maga a dolog sok mellék körülménytől függ. Különösen és elsősorban attól, hogy a Vértanukat sikerül-e értékesitenem? Ez pedig azoktól a láthatatlan hatalmaktól függ, akik eddig is megakadályozták ennek a képnek a napfényre kerülését.

A kép ára 30 ezer pengő volna, de ha ezt is sokalják, minden elfogadható árért oda adom. Nem tehetek egyebet. Pedig e mellett az ár mellett még a befektetett pénzemet és az elveszitett kamatát sem kapnám vissza most 32 év után. Tehát nem kapnék a munkámért semmit, a müvészetért nem számitok semmit. Azt hiszem a mai felfogás mellett ezt az árengedményt egész méltányosnak fogják tartani, a mai müvészi felfogás mellett.

Ez az utolsó próbám vele, kiváncsian várom, hogy alakul ki a sorsa ennek az eladásnak, még ilyen körülmény, ilyen eladási ár mellett is.

Várom a Thegze levelét. Nagy baj lenne, ha nem volna Debrecenben. Ha holnap estig nem kapok tőle levelet táviratozni fogok neki. A viszontlátásig ölel

szerető barátod
Jancsi

13.

Nagybánya 1928 Juli 2.

Édes Pista!

Egészen bizonyos vagyok benne, hogy a mióta eljöttem Pestről, semmi sem történt a «Vértanuk» dolgában. A reménység ismét elpárolgott, talán az én életemben nem is jelentkezik ujra. Minden esetre érdekes példa lesz ez, az önfeláldozó munka jutalmazására. Ezek a mai merkantilista piktorok bizonyosan nem fognak erre az utra kerülni soha.

Most fokozott munkával, ugyancsak neki kell fogni, hogy a sok kiadást, — amibe került ez a kirándulás — potolni tudjam. Ha lehetne a nállad levő «fürdő nőket» és a «misztotfalusi tájat» eladni, nagy segitségemre volna. Add oda úgy, a hogy veszik. Én megelégszem ha egy-egy darabért 500 pengőt kapok. Tizenöt év óta nem volt adosságom, most van, borzasztóan fekszi a hasamat szeretném magamból kipurgálni. Ez a hecc igazán fölösleges volt nekem. De kénytelen voltam bele ugrani, nehogy később szemre hányást tegyek magamnak, hogy elszalasztottam egy alkalmat.

A nagy képet nincs miért tovább felfeszitve tartani. Kérlek göngyöltesd reá a másikra, azután tegyétek el valahová, ahol legkevesebb alkalmatlanságot csinál. A feszitő rámákat fel lehet tenni a padlásra.

Nagyon szépen köszönöm édes Pistám azt a jóindulatodat, a mellyel ez alkalommal is voltál az én ügyem iránt. — Jöjj minél előbb. Az idő szép, dolgozni lehet.

Itt semmi ujság. Csodálkozom, hogy még Samu most sem jött haza. A Nagyságos Asszony volt nállam mindjárt másnap reggel. Sőtt midőn előtte való napon, jöttünk be a vonattól megállitotta a kocsinkat és kérdezősködött Samuka után. Mi a legjobbat mondottuk egészségi állapota felül, mert nagyon aggodott nehezen tudtuk meggyózni erről. De végre is lelepleztem Samut, hogy minden este együtt lumpoltunk vele, hogy eszik is hozzá jó ízüen, jól is alszik utánna. Nem tudom illett e igy lelepleznem, de igy legalább elhitte, hogy mégsem a korházban senyved szegény Samu.

Adjon az Isten neked jó kedvet, egészséget, hogy minél előbb láthassunk ismét itt Nagybányán.

Még egyszer köszönöm minden szivességedet, a viszontlátásig ölel

baráti szeretettel
Jancsi

14.

Nagybánya 1930 November 12.

Kedves Pista!

Nagyon köszönöm szives soraidat és az ügyem érdekében való szives fáradozásaidat. Különösen hálás vagyok azért amiért megirtad számomra a kérvény szövegét is. Borsózott a hátam, már előre attól, hogy erre is reá kerülhet a sor. Nehéz feladat lett volna az nekem, mert nem tudok keserüség nélkül gondolni arra, hogy milyen hátramaradást okozott nekem ez a kép, életem munkájában. Hozzá még az a sok kellemetlenség vele, gyanusitás és mindenféle komiszság. Nem is szeretek reá gondolni, hogy el tudják magyarázni az ember legszentebb, legbecsületesebb törekvését is. Még talán ma is vannak olyan piszkos emberek, akik azt hiszik, hogy én ezt üzleti érdekből csináltam. Nem tudom emlékezel-e reá, mikor 1892 ben kiállitottam a Szenvedőket, a nagybányai vendéglő disz termében és este felé együtt sétálgattunk a piacon. Éppen Halottak napja volt. Arról beszélgettem veled, hogy szeretnék egy ehhez hasonló hangulatu, de nagyobb szabásu képet festeni. Ezen törtem a fejemet és járás közben, a mint pont a molnár féle, könyvkereskedés előtt haladtunk el, mint a villámlás ötlött az eszembe a vértanuk képe. Közöltem rögtön veled, hogy ezt meg fogom, meg akarom csinálni. És a következő év szeptember havában már hozzá is fogtam. Hát most szeretném látni azt az embert, aki itt spekulaciót lát, szenzáció hajhászást tud felfedezni.

Petrovitsnak, ugy gondoltam, leghelyesebb, ha egész hivatalos stilusban irok. Én bizony nem tudom az ilyen ügyeknél hogy kell eljárni. Ugy gondolom ezt is hozzá csatolják a többi hivatalos iráshoz.

Mind a két beadványt hozzád küldöm és kérlek szereld fel a szükséges bélyegekkel, azután juttasd el a rendeltetési helyükre. El ne feledjem a kép mérete: 640—366

Mi szerencsésen haza érkeztünk. Mindjárt munkához is fogtunk. Margit különösen nagy svungot kapott, már csinált is egy fél tucat pasztelt. Reám kevésbé felemelőleg hatott a Pesti kirándulásom művészi szempontból. Nem voltam megelégedve a látott dolgokkal. Kissé kevésnek találtam az eredményét annak a sok vajudásnak. Mintha mindenki meg lenne ott kötözve, nincs teljes erőkifejtés sehol, annál kevésbé teljes eredmény. A «Majális» az pompás. Munkácsi egy kicsit panoptikum szerűen hatott, bár emberei finoman vannak karakterizálva. Benczur is mester, az ő dekorativ felfogásában, azután sok ügyesség, sok szegénység. Nemest nagyon sajnálom. Ilyen ember ritkán születik. Ő is közébe tartozik, a magyar renaisance nagy alakjainak, a maga körében munkálkodva.

Margit szivből köszöni a leveledet, mert ugy tekinti mintha neki irtad volna. Boldog, hogy az általa megindított akciót Ti helyesnek találtátok. Adjon az Isten minden jót Neked, aki annyit fáradsz mindnyájunkért.

Köszönjük a sok jóságodat, Margittal együtt szeretettel üdvözlünk, ölel

Jancsi

Mellékletként Petrovics Elekhez címzett kérvény a Vértanúk állami megvásárlása érdekében.

15.

Nagybánya 1932 Január 22.

Kedves Pista!

Tegnap kaptam meg leveledet. Köszönöm a Te kimeríthetetlen jóakaratodat, mellyel az én ügyem iránt viseltetel. Szíveskedjél ez ügyben Andrettinek is átadni köszönetemet fáradozásaiért és legszivélyesebb üdvözletemet. Igazán már alig találok szavakat, amivel hálámat ki tudjam fejezni, azért a sok — nem nektek való — munkáért, melyet érdekemben kifejtetek.

Most amikor már elérkeztem életem késő délutánjára keresztül és végig tekintem az eltöltött időmet sajnos kevés nyugalommal, kevés megelégedéssel fordulok be az alkonyatba. Az életem egy akadály versenyhez hasonlított. Állandóan küzdenem kellett a nehézségekkel, amelyek ritkán lelki, de annál inkább anyagi természetüek voltak. Képtelen voltam valamit tökéletesen megcsinálni, mert mindég hiányzott egy vagy más a kivitelhez a befejezéshez, legtöbbször a pénz. Terveimhez a melyeket keresztül akartam vinni, milliomosnak kellett volna születnem, függetlennek és szabadnak. Utáltam szivem mélyéből azt a piszok pénzkereső munkát, de kénytelen voltam vele. Időm legnagyobb részét mégis csak az lopta el. Ami kis pénzt így részletenként kaptam alig tudtam a megélhetésen kivül egyéb okos dologra használni. Másik baj az volt, hogy sohasem tudtam hizelegni, képmutatoskodni és csalni. Ezek az alkalmazkodó szerveim, teljesen hiányoztak. Amig mások csellel mindent elértek, nekem kéréssel, adósságcsinálással kellett művészi vágyaimat kielégiteni ha dolgaimat előre vinni akartam. Legjobb törekvéseim közben, kellett a legtöbb megaláztatást elszenvednem.

Multkori levelemet tényleg hibásan datáltam. Leveleink keresztezték egymást. Sajnálom, hogy olyan sok fáradsággal terheltelek meg és bosszuságot is okoztam Neked, utánjárásod közben. Én már egészen fatálista lettem. Nem ér egy fabatkát semmiféle előre számitás. Csak a következő órával törődök, a többit a sorsra bízom. Petrovitsot megértem. Igazán borzasztó, hogy egy ilyen kis kifizetésnél egy muzeumi főigazgatónak, két Rectornak kell futkosni. És ez a szerencsétlen részletfizetéses utalványozás, ezt mindég megismétli. Végül többet fog veszíteni az állam munkában, mint a mennyit az egész összeg ér. Mikorra befejeződik az ügy, azt hiszem ellenszenvesebb ember nem lesz nálamnál és utálatosabb az én ügyemnél. Részvéttel hallom, hogy betegeskedsz. Bizony rideg ilyenkor a legénylakás, de könnyebb kitakaritani, mintha a család nélkülözésére kell gondolni. Kivánjuk Margittal együtt mielőbbi jobbulását bajednak.

Szivből üdvözlünk

Jancsi

16.

Nagybánya 1933 Nov. 25.

Édes Pista!

Már egy hónapja minden reggel elhatároztam, hogy levelet irok neked. De az utálatos rossz időjárás és az ezzel együtt járó idegességem mindig elrontotta a kedvemet ezek között az ugyis nagyon szomoru gazdasági viszonyok között. A nagy compositiom minden időmet leköti anélkül hogy előre haladnék. Margit szerint «ringlispilezek» rajta. Csinálok egy nagy kerülőt, azután megint csak visszatérek oda ahol már voltam. Igy telik az idő minden eredmény nélkül, sőt elvon más munkától is. De térjünk érdekesebb dolgokra.

A világitás napján nagyon szép enyhe derüs idő volt. Régen láttam ilyen szép Halottak napját. Az égbolt kékes zöld hátterében gyönyörűen emelkedett ki a kápolna narancs színüre megvilágitva fehét-zöld rózsaszin virágok tengerében. Ismered nagyon jól ezt a fényes hangulatot a temetőben ilyen időben. Két égbolt között éreztem magamat. Egyik a természet a másik az emlékezetünk égboltja volt. Szinte sajnáltam ma-

gamat ezen sáros piszkos földön. Hozzád tartozóid sírjai szépen rendbe voltak hozva, kivilágítva, virágokkal megkoszorúzva. Pénzed volt nálam e célra még a mult évről. Majd el fogok legközelebb minderről számolni.

A legutóbbi levelemben írt dolgokat nem szántam olyan komoly ügynek mint talán gondolod. Nagy hiba lenne tőlem ilyesmi, vagy feltételeznétek rólam hogy azt hittem Ti akartátok így. Ismerem az ilyen munkák elkövetőit. De tudományos vagy művészi területen ez csak mostanában kezd kiburjánzani.

Különben megvagyok amint az irásom is bizonyitja. Legfőképp dolgozom. Az életmódom a lehető legegyszerűbb korán fekszem, korán kelek. Ha nem tudnám hogy beteg vagyok azt hinném hogy nálam egészségesebb senki sem lehet. Egész nap 5—7 órát dolgozom létrán mászkálok fel-le majdnem az egész idő alatt, mégis alig érzek egy csep fáradságot is. Jól alszom jó étvágyam van legfeljebb a szemeim fáradnak el ebben sötét rossz időben. A mult év December havától majdnem folyton esik. A gyümölcs meg sem érhetett. Picturában sem lehetett semmit produkálni. A legrosszabb körülmények között megyünk a télnek. Ebben a hónapban volt negyven esztendeje, hogy megkezdtem a Vértanuk képét. A minisztériumban még nem sürgős a fizetés most sem, igy azután boldoguljon a szegény festő.

A szakreferensek vagy elfogultak vagy nem értenek a dolgukhoz. Elég ha valaki jól tud táncolni és fütyölni már az Operaház ügyeit intézi és igy tovább aki járatja a művészetet és egy pár képet is szerez a szobájába az lesz a képzőművészeti referens.

Margittal együtt minden jót kivánunk, szeretettel üdvözlünk

ölel Jancsi

17.

Naggybánya 1934. Nov 21.

Édes Pista!

A halottaknapi ünnepek szakadó esőben folytak le. De a koszorúkat elhelyeztük s a világitást is megtartottuk. Még egyetlen esztendőben sem voltak a virágok olyan szépek mint az idén. Ezeket még az idő sem tudta elcsufitani. Kiadás, amint láthatod alig volt reá. Ezenkivül még a temetőőrnek adtam 80 leit a sirok gyomlálásáért. Igy most már az ecélra rendelkezésemre álló pénz elfogyott, de ez egyáltalán ne aggasszon, mert a jövőre szükséges összeget én majd előlegezni fogom és kivánságod szerint fel fogom jegyezni. Margittal együtt nagyon örvendtünk volna ha találkozunk itt veled a nyáron. Nagyon örvendenénk ha a karácsonyi ünnepekre jönnél le, különben bármikor jössz nekünk az nagy ünnep lesz.

Majd akkor megnézed a képeimet, de nem azért hogy kiállitásról gondolkozzunk. Én a képeimet legjobban szeretem addig a míg dolgozom rajta, azután már csak bajom van velük. Kiállitás, eladás mind utálatos dolog, ráadásul a nyilvános kritika. Én vagyok a képeimnek az egyetlen kritikusa, az pedig benne van a képben, nincs szükségem kapacitálókra sem auffürerekre. Ezek teszik pocsékká a képet is és a közönség izlését az ő tudálékosságukkal és állitólagos megértésükkel vagy meg nem értésükkel. Fő dolog az hogy a kép egyéni legyen és éppen ne általános elvek szerint készüljön. Érdemes-e megmutatni az embereknek vagy nem? Minden ami benne van legyen a művész igazi lelki tulajdona. Éppen úgy mint külső testi megjelenése legyen álarc nélküli. Lássam az orrát szemét, hogy egyenes járásu e vagy csámpás? Ezeket a tulajdonságait azután vagy szeretjük vagy utáljuk. Bizzuk mindenkinek a saját izlésére. Ha nincs érzéke hozzá, kár erőszakkal felizgatni, hogy meggyőzze. Engedjük hogy haladjon tovább békében. Lázár Béla írt ide az erdélyi lapoknak egy kritikát a melyikben B...t ugy mutatta be, mint a nagybányai festészet és művészet «kiteljesedését». Mit szólsz az ilyen felültetéshez és marhasághoz? Ebből nem látom hogy: «az is szép volt a mit mi akartunk s mi csináltunk». Most pedig engedd meg hogy áttérjek egy más ügyre: Lezniczky Árpád aki egy nagyon derék jó lelkü segitő barát kéréssel fordult hozzám egy fiatal tanári pályát végzett rokona érdekében hogy én járjak közben nálad, eszközöld ki a miniszternél a kinevezését. Mellékelten küldöm az illető személyi adatait úgy a mint nekem följegyezte. Tudom manapság minden protekció: ne ütközz meg se rajtam, se az ő kérésén. Én felvilágositottam a nehézségekről.

Az aradi vértanuk árának utolsó részletét már a Nemzeti Bank átutalta e hó 8 án, de még ide nem érkezett meg. Ezzel lezárodott ez az ügy. Sokszorosan köszönöm mindnyájatoknak akik ebben fáradoztatok. Szeretettel üdvözöllek Margittal együtt, ölel

Jancsi

1. Thorma János: Női arckép

2. *Thorma János: Szenvedők*

3. Thorma János: Aradi vértanúk

4. Thorma János: Kocsisok között

5. Thorma János: Október 1.

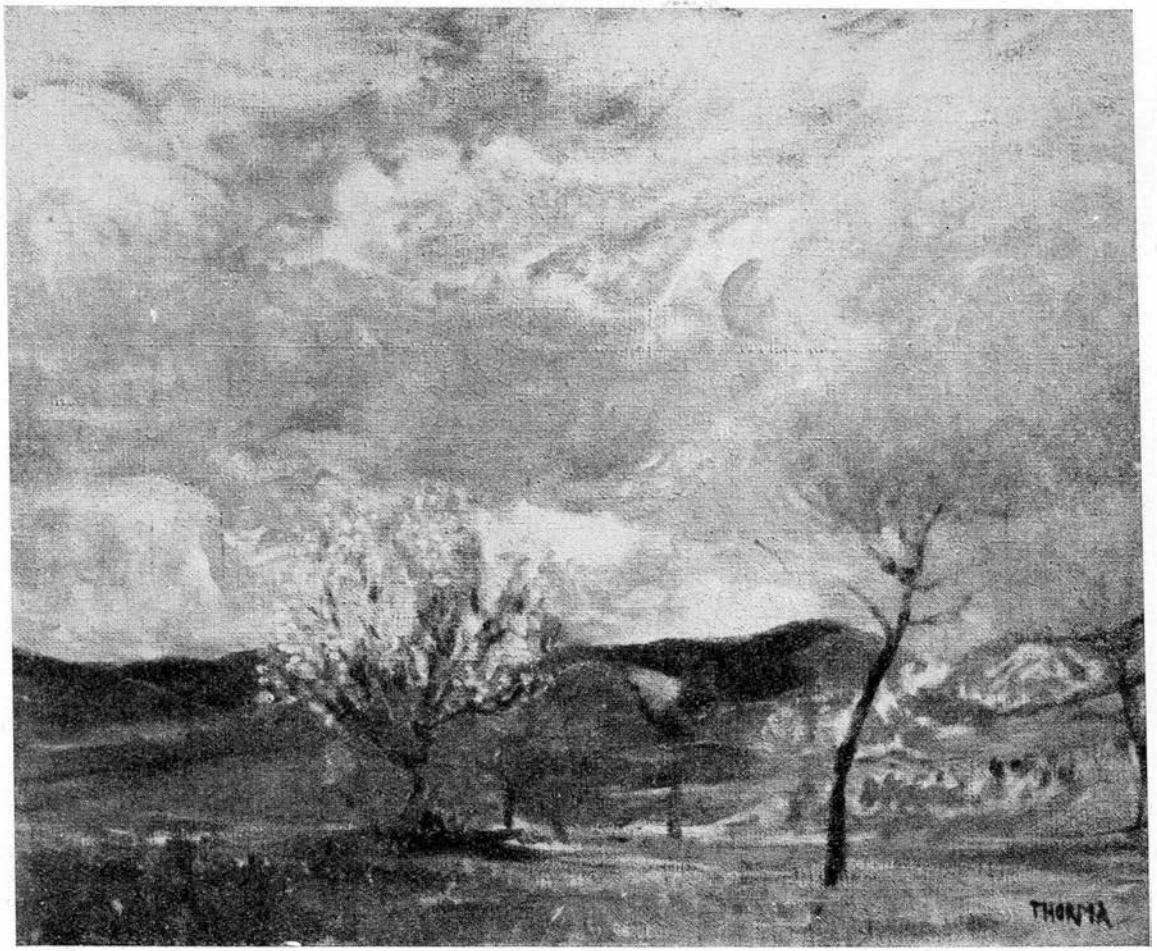

6. Thorma János: Tavaszi táj

7. Thorma János: Talpra magyar

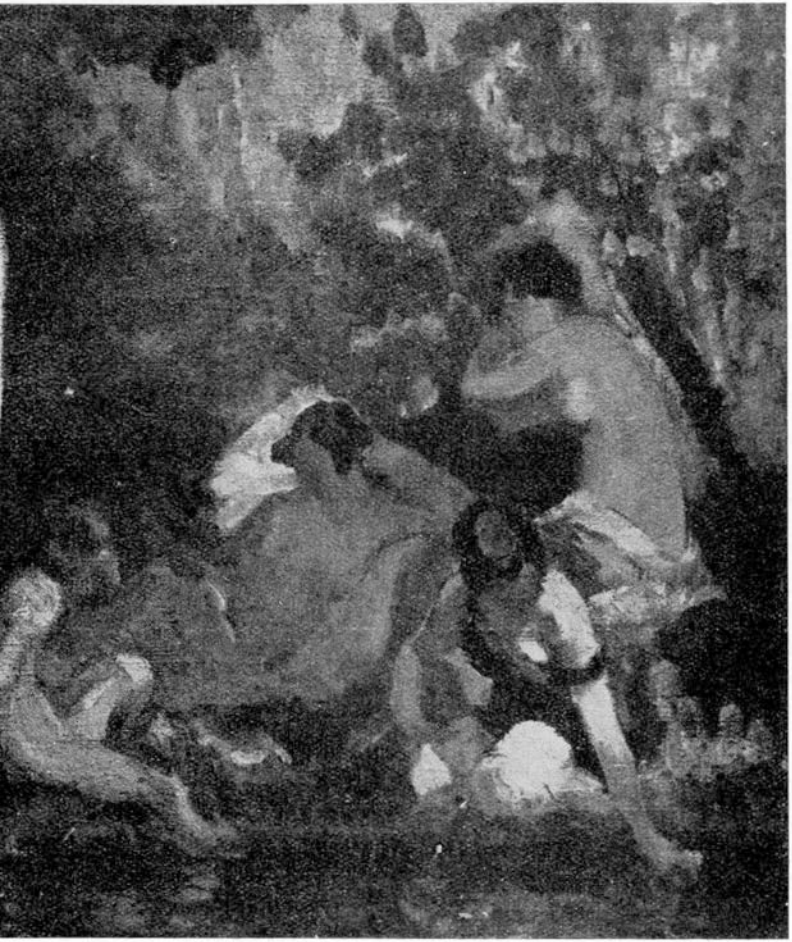

8. Thorma János: Fürdőzők

NAGYBÁNYA ÉRTÉKELÉSÉRŐL

Írta: ARADI NÓRA

Hagyományaink értékelését az elmúlt években minden területen előlről kellett kezdenünk, hiszen nagy részüket a múltban elhallgatták, elferdítették, vagy hiányosan elemezték. A nagybányai művészet hagyománya bonyolult kérdés. A múltban csak egyik részét értékelték, valójában csak ezt tekintették nagybányai művészetnek és azokat a mestereit, akik az imperializmus, a fasizmus körülményei között nem voltak eléggé megközelíthetők és megérthetők, többnyire kirekesztették az «igazi» Nagybánya közösségéből. Éppen azon elemekről terelték el így a figyelmet, amelyek összekapcsolják ezt a mozgalmat a magyar festészet nagy nemzeti hagyományaival, pedig ennek az örökségnek igen válságos időkben éppen Nagybányán akadtak követői.

Ma, amikor kötelességünk, hogy haladó értékeinket sokoldalúan tanulmányozva állítsuk népünk és művészeink szolgálatába, Nagybányával kapcsolatban is feladatunk történetének és alkotásainak elmélyült vizsgálata. Művészeti elemzésén kívül azzal is foglalkoznunk kell, hogy történetileg mikor, hogyan értékelték a mozgalmat s ez mikor mit nyújtott művészeinknek. Jelen tanulmány néhány problémát vet fel ezzel kapcsolatban, elsősorban a nagybányai művészek elindulásának és kibontakozásának korával foglalkozik és röviden érinti Nagybánya értékelésének a két világháború közötti és a felszabadulás utáni kérdéseit.

Nagybánya a magyar festészet történetének egyik legjelentősebb fejezete volt. Igen rövid idő alatt nagy mozgalommá nőtt, fejlődésének első éveiben sokan forradalmi erőt véltek felfedezni benne. De természetesen nem volt forradalmi csoportosulás, akik annak nevezték, nem tudták és nem értették, hogy minden forradalom elengedhetetlen tartalma az osztályharc. Nagybánya a több mozgást, több szókimondást, hírlapi vitákat kiváltó polgáriasodás terméke, születésének körülményei teremtették meg nálunk először a mélyrehatóan művészeti kritika lehetőségét. Ez részben megmagyarázza, hogy maguk a törzstagok, kortársaik és nyomukban a tanítványok sokasága, miért Nagybányában látták a modern magyar festészet kezdetét. A mozgalom, amely a századforduló feudális maradványaival szemben az erősödő polgári fejlődés eredménye volt, a polgári törekvéseket erősítette és fejlesztette tovább. A képzőművészet társadalmat alakító hivatását ebben az irányban teljesítette — célkitűzései mindvégig művészeink osztálykorlátai között maradtak. Nagybánya sok értékes nemzeti vonást tartalmazott, de mélyebben, másképpen volt nemzeti, mint ahogyan a maga korában vagy a későbbi évtizedekben elemezték. A felszabadulásig a «nemzeti» fogalma vagy torzítottan szerepelt a köztudatban, vagy a valóságosnál szűkebb tartalomra szorítkozott. A nagybányaiak

nemzeti jellegét a múltban elsősorban abban látták, hogy következetesen hazai tájakat ábrázoltak.

Nagybányának fontos szerepe volt művészetünk fejlődésében, de idővel olyan hatást is kiváltott, amely nem állt szándékában s amely már messzemenően nem tekinthető a szorosan vett nagybányai festészet hatásának. Ez részben a nagybányaiak leírt és szóban hangoztatott elméletéből fakadt, részben mindabból, amit művészetükbe könnyen bele lehetett magyarázni. Hiszen a művészcsoport stílusbeli és eszmei sokrétűségével, a sematikussá vált századvégi hivatalos művészet idején, az egymástól különálló egyéni törekvések érvényesülésének lehetőségét is biztosította. Sokan találhatták meg Nagybányán saját törekvéseik igazolását, mert azt is megmutatta, hogyan lehet a természet felé, s egyidejűleg befelé is fordulva elzárkózni a hivatalos politika elől. S ez korlátai ellenére a századforduló bonyolult gazdasági és társadalmi viszonyai között kétségtelenül egyik jelentős értéke volt. Így vált Nagybánya, az imperializmus viszonyai között is életképes, haladó polgári művészeti mozgalommá.

A nagybányai mozgalom keletkezése nagy visszhangot váltott ki. Nemcsak azért, mert a belső ellentétek kiéleződéséből eredt, a kiegyezéses uralkodóosztályt dicsőítő millenáris évek hazug pátoszával és hamis mámorával szemben egyre élesedőbb osztályharc ellentétéből fakadt, hanem elsősorban azért, mert Magyarországon a haladó művészeti célok megvalósítása érdekében először tudott szervezett mozgalomként fellépni. Legfőbb hiánya, hogy nem ismert fel és nem tűzött célként maga elé olyan eszmei tartalmat, amely határozottan a társadalom haladó erőihez kapcsolta volna. Ez azonban nemcsak a nagybányaiak gyengesége volt, hanem a századvég jellegzetessége is. Az imperializmus küszöbén nem születhettek már a kapitalizmus felfelé ívelő szakaszához hasonlóan olyan művészeti mozgalmak, amelyek formailag utat mutatók és harcos eszmei tartalommal telítettek lettek volna.

Nagybánya keletkezésének körülményei, kezdeti ellenzékisége igen sokáig élt a köztudatban, még akkor is, amikor a művészcsoport már hivatalosan elfogadottá és elismertté vált. Az uralkodóosztály számára hasznos volt, ha érdekeire veszélytelen irányzat szerepelt és hatott a köztudatban ellenzékiként. Nagybánya pedig, ha szemben is állt a hivatalos kultúrpolitikával — elsősorban annak feudális vonásaival — ha előre is mutatott a polgáribb igények szükséglete felé, éppen polgári törekvéseivel az uralkodó osztály *részét* képező tőkések kulturális szükségleteinek irányát jelölte meg. A magyarországi tőkések ekkor már a fejlettebb nyugati kapitalista országok felé fordították tekintetüket. Az osztrák tőkétől való függetlenedési szándék hívta fel ebben az időben a figyelmet az iparosodás fokozására, a nyugati piaci kapcsolatok kiépítésére. A képzőművészetben pedig először a nagybányai művészek követelték a nagyobb egyéni szabadságot, a bátor kezdeményezést s a folyamatos kapcsolatok kiépítését, Münchenen túl nyugatabbra.

A bomlási folyamat, amelyet a magyar uralkodó osztályon belül az egyre súlyosabb válságok s az osztrák gyarmatosítás váltott ki, azt eredményezte, hogy az uralkodó osztály egy része, elsősorban a tőkés rész változtatni akart a meglévő helyzeten, természetesen úgy, hogy a nemzeti piac fejlesztésével saját kizsákmányolási lehetőségeit fokozza. A művészeti életben ez a bomlás tette lehetővé, hogy az addigi hivatalos irányzattal egy művészcsoport szervezetten szembeforduljon. Részben az uralkodó osztály belső ellentétei tükröződnek tehát a nagybányai művészcsoport hovatartozásának bonyolult problémájában is. Bizonyos, hogy a nagybányaiak szervesen nőnek ki a magyar művészeti életből, szoros szálak fűzik őket sok egészséges történeti előzményhez. De nem

kevesebb szál köti e művészeket ahhoz a társadalomhoz is, amelynek uralkodó osztálya még részben feudális. Szemléletük, törekvéseik elsősorban polgári jellegűek, de magatartásukban, így elszigetelődésükben is sok van az akkori magyarországi polgári társadalom arisztokratizmusából.

Nem hagyható figyelmen kívül az sem, hogy a nagybányai mozgalom jelentkezése és a hazai társadalmi fejlődés között bizonyos fáziseltolódás mutatkozott. A nagybányai művészet az akadémikus kötöttségektől mentes szabad lehetőséget adott festészetünknek. A XIX. század természettudományos eredményei nyomán a festészetben a látási problémák, a látványhoz való új viszony fontosságát hangsúlyozta, és a polgári szabad verseny szellemében a művészeket egyéni alkotási szabadságuk megteremtésére buzdította. E demokratikus polgári felfogás érthető jelenség a felfelé ívelő kapitalista társadalomban, nálunk azonban, sajátságos magyarországi viszonyaink miatt, ez csak az imperializmus küszöbén következett be és minden újszerűsége ellenére csakhamar elfogadhatóvá vált. Amit két évtizeddel előbb még kíméletlenül támadtak — gondoljunk Szinyei pályájára — most rövid harc után tért hódított.

A nagybányaiak a milleneumi igényekhez képest nagy mértékben szélesítették a festészeti lehetőségek skáláját. A kultuszkormányzat, bár nem érthette meg művészetük lényegét, érezte, hogy a mozgalommal szemben sem ellenséges, sem közömbös nem maradhat. Az 1896-i indulást rövidesen követő kiállítást már maga a miniszter nyitotta meg. A milleneum kulturális válsága siettette, hogy a hivatalos körök belássák az addigi elfogadott irányzatok tehetetlenségét. A század első éveitől kezdve hivatalosan hangoztatták: nem a történeti festészet az egyedüli követendő irányzat. 1912-i kiállítása óta — Réti szerint — Nagybánya már a hivatalos támogatás jegyében élt.

Hogyan érhette ezt el Nagybánya, nemzeti tájképfestészetünk ragyogó hagyománya, amely az élmény mélysége, az embernek a tájjal való összeforrása, az ábrázolás festői gazdagsága szempontjából ugrásszerűen fejlesztette a magyar festészetet? Az a Nagybánya, amelyben az imperializmus évtizedeiben — Madarász Viktor késői működésétől eltekintve — egyedül tudtak olyan forradalmi hagyományok érvényre jutni, mint a Rákóczi-harcok vagy 1848 emléke.

Miben állt tulajdonképpen Nagybánya «ellenzékisége»?

Lyka Károly 1925-ben sokoldalúan elemezte azt a hatást, amit a nagybányaiak fellépése keltett. A hivatalos művészethez szokott szem a milleneum idején Nagybányától azt féltette, amit a magyar művészet nemzeti jellegének hitt. S ha túlzott is Lykának az a megállapítása, hogy Munkácsy kikapcsolandó az akkori magyar művészeti közvéleményből, és hogy nem volt eleven ható erő, annyi bizonyos: Munkácsyt és követőit akkor sokan nem értették meg. A milleneum előtt még történeti festészeti hagyományainkat is letagadták, Szinyeiről nem is vettek tudomást. A mértéket Benczur s az anekdotikus életképfestészet szabta meg és a velük foglalkozó kritika nemcsak azért volt káros, mert teljesen a hivatalos politikát szolgálta, hanem azért is, mert szakmai szempontokat nem vett figyelembe, s így művészeinknek hasznos útmutatást nem adott.

Mindaz, amiről addig érdemesnek tartották festményekkel kapcsolatban beszélni, a tartalom novellaszerűségének vagy pikantériájának méltatása, az ábrázolt kellékek, ruhák vagy lakberendezések taglalása, az uralkodó osztályokat dicsőítő történeti jelenetek magasztalása — Nagybányából hiányzott. Ebből azt következtették, hogy Nagybánya szegényebb, mint az addig

ismert festészet és helytelen, nemzetietlen úton jár. Bár a müncheni módon értelmezett festőiség korlátait Nagybánya igen nagy színgazdagsággal oldotta fel, nem a festőiség vonalán érte a legtöbb támadás — bár ebből a szempontból is nagy felháborodást váltott ki — hanem az ábrázolás tárgyát illetően. A müncheni «ötlettel» szembekerült a nagybányai «élmény», a müncheni rendszer helyett «a magyar természetet, a magyar életet választották igazi forrásul. Ebből alakították ki színharmóniájukat, e tájak architektúrája irányította képeik felépítését» (Lyka Károly). Ha formában, eszmében a nagybányaiak indulásuk idején nem is lehettek egységesek, kétségtelenül közös volt bennük a természethez való viszony, az ember és természet összekapcsolásának problémája, a látottakból fakadó élmény mélységének jelentősége.

Nagybányának a századvég kultúrpolitikájához képest haladó szelleme, azok a lehetőségek, amelyekkel a művészek egyéni fejlődését elősegítette, a legjobb festők egész sorát érintette. A mozgalom hamarosan a polgári közvélemény előtt is népszerűvé vált és hatása egyre inkább meglátszott a műcsarnoki tárlatok egészén. Ennek siettetnie kellett az elismerést. A kormányzat nem kockáztathatja, hogy a legnépszerűbbé váló művészeti irány tőle függetlenül alakítsa kulturális életünket. Így esett meg, hogy e művészeknek azok a miniszterek adtak polgárjogot, akik elsősorban a tőkések érdekeit képviselték, s ezért a nagybányaiak a feudális Apponyit, aki nem kevesebbel, mint afrikai kitelepítéssel fenyegette őket, már komolyan sem vették.

Ez az elismerés természetesen nem azt jelentette, hogy a hivatalos kritika egyszeriben a művészi látás problémáiba merült volna el és a nagybányaiak festőiségét, «természetelvűségét» értékelte volna. Egyelőre csak annyi vált nyilvánvalóvá, hogy a korábbi kultúrpolitikán változtatni kell. Annyit megértettek, hogy Nagybánya nem válhat veszélyessé az uralkodó osztály számára, hiszen eszmei célkitűzései, amelyek nem hangsúlyozták következetesen egyik vagy másik társadalmi osztály érdekeit — de leginkább a polgárságéhoz álltak közel — megkerülték a századforduló társadalmi problémáit.

De vajjon a nagybányai művészetre, annak egészére mondhatjuk-e, hogy kívül állt a társadalmi harcokon? Ha ez így lenne, Nagybánya nem növekedhetett volna haladó hagyománnyá. Ferenczy Hazatérő favágóiban a természet és ember közös ábrázolási problémája kapcsán a falusi dolgozók fáradt alakjai jelennek meg. Tájképei soha nem látott mélységgel hatoltak a magyar vidék sajátosságaiba. Arcképei a realisztikus emberábrázolás magas színvonalát érték el. Nem egy közülük Ferenczy polgári környezetének alakjait típusalkotó erővel jelenítette meg. Az életkép olyan új felfogása, mint a Madárdal, friss szemléletet hozott festészetünkbe. Milyen gazdag a táj ábrázolása Iványi-Grünwald Itatásán, milyen harmonikusan illeszkedik a tájba a ló és lovasa. Milyen kitűnően használta fel a meggazdagodott festői lehetőségeket Glatz paraszti alakjaiban. Réti is az új festészeti eredmények felhasználásával nyúlt olyan témához, mint a Honvédtemetés. A plein-air festés eredményeivel tudta érzékeltetni a bajtársukat temető öreg harcosok alakján és az egész jelenetet beburkoló ködös szürkeségen keresztül a szabadságharc hagyományának sorsát a századvégi Magyarországon: mi lesz a negyvennyoldas eszmékkel, ha az emléküket még őrző harcosokat elragadja a halál? Rétinek ez a főműve mély történeti tanulságokat tartalmaz, a nagybányai művészet kritikai értékeinek egyik legfontosabb megnyilvánulása. A realizmus magas fokát éri el Réti némelyik portréja is, öregasszony-ábrázolásai pedig a típusalkotás legkomolyabb korabeli eredményei közé tartoznak.

Bonyolultabb kérdések vetődnek fel Hollósy Simonnal kapcsolatban.

Rákóczi-indulója azt a küzdelmet mutatja, amelyet ez a nagy művész az imperializmus első évtizedeiben a forradalmi történeti hagyomány megértéséért és kifejezéséért folytatott. Hollósy küzdelme befejezetlen maradt, az első vázlatok harcos, agitációs erejű eszmei tartalma, kitűnő népi típusai után a későbbi tanulmányok bizonytalanabbak. Hollósy egyre tehetetlenebbnek mutatkozott a Rákóczi-szabadságharc eszméjének festészeti megjelenítésében. A késői vázlatok formai bizonytalansága is azt mutatja, milyen vergődést jelentett számára ez a feladat. Ez az egyidejű tartalmi és formai bomlás mindennél világosabban példázza Hollósy magárahagyatottságát nemcsak a társadalomban és a művészeti közvélemény, hanem a nagybányaiak felől is, akik közben kialakult elméleteik alapján, nem értettek egyet Hollósyval. Hollósy volt mindannyiuk közül a legszélesebb látókörű, a legharcosabb. Felismerte a munkásosztály küzdelmének jelentőségét is és éppen ezért, minden kudarca ellenére sem tudott lemondani a Rákóczi-induló problémájának megoldásáról.

Nagybánya nagy realista hagyományairól beszélve, Thorma János esetében elindulására is hivatkoznunk kell. A milleneumra készült Aradi vértanúk hangos tiltakozás volt a hivatalos történelemhamisítás ellen. A kép nagy sikere is hozzájárult ahhoz, hogy a haladó polgári elemek, akik a szabadságharc törekvéseinek fenntartásában látták nemzeti érdekeiknek képviseletét, nagy várakozással tekintsenek a nagybányaiak munkája elé. S az időközben kialakult elméletek szerint éppen Thorma — Madarász Viktor, Székely Bertalan, a haladó történeti festészet harcos folytatója — az Október 1. festője, a Talpra magyar! küzködő alkotója, szabadságharcos hagyományunk élő lelkiismerete, éppen ő tért volna el attól az iránytól, amelyet már igen korán a nagybányai művészet haladó vonalának tartottak!

De mindezeknek a nagy realista értékeknek a figyelembevétele mellett is le kell szögeznünk, hogy nem a nagybányaiaknál találkozunk azokkal a művekkel, amelyekben a legélesebben vetődik fel az újnak a régivel vívott harca, az osztályellentétek fokozódása. Révész Imre Paneme, Kernstok Károly Agitátora, Fényes Adolf Szegényember-sorozata és mások művei jutottak el a társadalmi harcok ábrázolásáig. S éppen azok, akik bátrabban vetették fel a kizsákmányoltak helyzetének súlyosságát — nagyrészt a Munkácsy-hagyomány folytatói — akik más, újabb harci lehetőség után kutattak, azok próbálták áttörni a megszokott kereteket. Ez jellemzi a Nyolcak mozgalmát — gondoljunk itt Kernstokra vagy Pór Bertalanra. Természetesen ezek a művészek, az imperializmus adta művészeti lehetőségek keretei között, átmenetileg vagy véglegesen is zsákutcába jutottak. De nem véletlen, hogy azok közül a festők közül, akik a kizsákmányolás és a háború *elleni* küzdelemben váltak formalistákká, kerültek ki az 1919-es Tanácsköztársaság harcos agitátorai. S éppen 1919-el, a nagy próbatétellel kapcsolatban tehetnők fel a kérdést: hol maradtak akkor a «természetelvűek», a nagybányaiak és követőik? A nagybányaiak távol álltak a forradalmi eredményektől és távol álltak a leghaladottabb polgári értelmiség mozgalmától is, amelynek vezető csillaga Ady volt, s amely egyre több kapcsolatot talált magával a munkásmozgalommal is. Itt mutatkozott meg, hogy Nagybánya mily szorosan kapcsolódott a feudális maradványokkal terhes burzsoáziához.

A konkrét eszmei tartalom és az egységes szemlélet hiánya késztetett egyes nagybányai művészeket arra, hogy elméletekkel magyarázzák, határozzák meg művészetüket. Ennek során ők maguk is részben félreismerték saját alkotásaikat. Egész működésüket, egész mozgalmukat leszűkítetten, néhol eltorzítottan ismertették kortársaikkal s a későbbi nemzedékkel. Mindez

azonban nem vonatkozik sem Hollósyra, sem Thormára, akiknek realizmusa közel állt a nép életének problémáihoz: hanem elsősorban magára a legtehetségesebb nagybányai festőre, Ferenczyre. Ő zárkózott el a leginkább a külső hatások elől, ő fordult leginkább befelé; elmélkedéseinek a későbbiek során Réti keresett igazolást.

Bizonyos zavart okoztak és okoznak még ma is a nagybányaiak értékelésénél a saját maguk által használt fogalmak. Ilyen például a Ferenczy nyomán mind a mai napig használt «finom naturalizmus» meghatározás — a megkülönböztetésre az általuk elítélt «müncheni naturalizmus» miatt volt szükségük. Ezzel azonban egyrészt nem leplezték le a naturalista felfogás káros voltát (nem is érthették a naturalizmus lényegét), másrészt nem tudták vele kifejezni saját művészeti felfogásuk lényegét sem. Saját festészetére Ferenczy azt mondta, hogy az «kolorisztikus naturalizmus szintetikus alapon» s a naturalizmust itt is az ábrázolás stílusához, nem pedig felfogásához kapcsolódó tényezőként említi.

A legtöbb félreértést azok az elmélkedések okozták, amelyek alapján Ferenczy rövidesen mint a tiszta festőiség elvének magyar megfogalmazója szerepelt. Követőinek meggyőződésévé vált, hogy a festészet öncélú szellemi megnyilvánulás. Ez az elv azonban alkotásaikat, legalább az első világháború előtt készülteket, semmiképpen sem jellemezte. Az elvi tévelygések következménye lett az, amit később Réti úgy határozott meg, hogy a természet zsarnok módjára nehezedett rájuk, «nem engedte, hogy nélküle alkossanak, s hogy csupán mesterséges kompozíciók kisegítő szerepét szánják neki». Ennek áldozata lett — Réti szerint — többek között a Rákóczi-induló és a Talpra magyar! is. Szerinte a «belső képalkotó szándék» szemben állt a «külső valóságadta szemléletélmények állandó kényszerével», ez a «morbus nagybányiensis» s minthogy a festészet elsősorban «látási művészet», a kivezető út szerinte csak a természetnek való teljes alárendelés lehetett.

Ilyen volt-e valóban a nagybányai mozgalom művészete? Nem lehetett ilyen, ezt bizonyítják az említett példák, ezt bizonyítja az az eleven erő, mellyel azóta is legtöbb művészünkre hatott. A nagybányai művészet sokkal haladóbb volt, mint ahogy egyes mesterei, elsősorban a legnagyobb közülük, Ferenczy Károly s az ő nyomán Réti értékelik. A nagybányaiak magasfokú útmutatást adnak mai művészeink számára is, elméleteik azonban gátlóan hatnak a haladásra, sőt keletkezésük idején is gátolták művészetünk fejlődését.

A nagybányaiak művészete heterogén, de kutató, bátor és becsületes művészet volt, amely a természettől sohasem szakadt el, hanem a nemzeti festészet előzményeit felhasználva, a természettel való közvetlen kapcsolat alapján alakította ki új stílusát. Soha nem vált szolgálójává a l'art pour l'art elvének. Mégis, a XX. század festői sokszor Nagybányára hivatkoztak, ha öncélúságukra igazolást kerestek. Vajjon Ferenczy Károlynak már a második kiállítást követő műveiből, mint az Október, a Napos délelőtt, a Márciusi est, Szinyei Merse Pál arcképe, a Hazatérő favágók vagy a Testvérek, hiányzik-e az emberi tartalom, az ember és környezet viszonyának elemzése, a táj gazdag emberi hangulata. Természetesen nem: a Márciusi est a korszak legmélyebb realista ábrázolásai közé tartozik. Bár maga Ferenczy korai müncheni alkotásaiban fogyatékosságnak minősítette azt, hogy «az emberi mozzanatok még túlságosan érdekelték» és ekkor már nyilvánvalóan az emberi mozzanatok elkerülésére törekedett.

Furcsa és bonyolult folyamat volt, ahogyan a nagybányai művészek egy részénél az elmélet és a gyakorlat közötti kettéválás bekövetkezett. Ez

határozta meg a művészcsoport további sorsát, így a Hollósytól való elfordulást és Thorma művészeti elszigetelődését is. S a mozgalom újabb összefogásának szándékával rendezett 1912-i nagy kiállítás után ez eredményezte a Ferenczy-követők szétágazását az öncélúság és a műcsarnoki ízlés irányába. Ezek az elméletek, annak ellenére, hogy az objektív látvány igazságához való ragaszkodásuk sok tévedéstől tudta megvédeni őket, nemcsak bomlasztották a mozgalmat, hanem korlátozták a művészek realista fejlődését is. De ugyanakkor azt is nyilvánvalóvá tették, hogy a mozgalom veszélytelen a burzsoáziára, mert társadalmi problémákat nem érintett. Nem akart mást, mint *társadalmi környezetétől függetlenül* elmélyülni a természetben, csak a természeti környezetből és önmagából meríteni az élményt. Ebből fakadt az is, hogy nem az objektív társadalmi valóság, hanem az objektív látvány ábrázolására törekedtek. Élményük így egyre szubjektívabbá vált s végül maga a látvány is, különösen a későbbi követőknél, mintegy a szubjektív élmény tükröződéseként hatott. A művészek nagy része így egyre inkább a maga különálló, sőt mesterségesen különválasztott útját kezdte járni.

A hivatalos köröknek megfelelt ez a művészeti elmélet. Ez az elmélet azt mondja ki, amit az első világháború előtt művészettől tulajdonképpen vártak, hogy a művészi szabadság látszatának fenntartása mellett ne törődjék a társadalmi harcokkal, terelje el a figyelmet a mindennapi életről, csak gyönyörködtessen, maradjon meg a szűk művészeti közvélemény határai között. Igen hamar, már a 900-as évek végétől ebből a szempontból vizsgálják Nagybányát, erre szűkítik Nagybányát és lassanként kialakul az a napjainkig megrögzött elképzelés, hogy Nagybánya nem is Hollósy, Ferenczy, Réti, Thorma, Grünwald Glatz és mások mozgalma, mely a millenáris művészet korlátainak felszámolására, a gazdagabb, festőibb, természethűbb és nemzetibb festészet megteremtéséért indult, hanem tulajdonképpen a csak egyoldalúan ismert és értékelt Ferenczynek és követőinek iskolája. Irányzat, amely számára a tájak, a színek, a fények élménye a döntő s ahol az ember csak képalkotó elemként fordul elő.

Kétségtelen, hogy a nagybányaiaknak az «irodalmi mondanivaló» elleni harca abból az egészséges törekvésből fakadt, hogy a feudális maradványokkal terhes művészettel szembeálljanak. Művészeti etikájuk alapja azonban végül az önmaguk elszigetelt egyéniségéből való kiindulás és majdnem kizárólag a látási élményhez való viszonyuk őszintesége lett. Ez a becsületes szándékú etika azonban az alkotás felfogását illetőleg tévútra vezette őket és nem tért ki az alkotómunka mesterségbeli folyamatának etikai kérdéseire.

A nagybányaiak elérték azt, hogy a közönség és a kritika fogékonyabb lett az újjal szemben. Az ő révükön vált a művészeti közéletben az alkotás kritériumává a festői kvalitás, bár etikájuk korlátai miatt ez nem volt náluk tisztázott kérdés. De ennek, a művészi őszinteség és becsületesség minden hangoztatása mellett káros oldala is volt, éspedig az a már a tízes évek folyamán kialakult felfogás, mely szerint a «kvalitás» a művészi színvonal egyetlen kritériuma. Mégpedig olyan módon, hogy mindegy, mit fest a művész, csak az a lényeg, hogy jól festi-e. Ez a felfogás általában jellemzi az imperializmus kultúrájának a valóságtól eltávolodó szemléletét és nálunk közvetve éppen Nagybánya révén hatolt művészetünkbe olyan mélyen, hogy művészeti életünket még ma sem hatotta át egészen a tudat: a realista alkotás fogalma magában foglalja a mű minőségének értékelését is. A realista mű — az objektív valóságot tükröző alkotás — kizárja az alacsony művészeti színvonalat. Gyenge képességekkel valóságot tükrözni nem lehet.

Összegezve Nagybánya jelentőségét, Lyka Károly szavaival mondhatjuk, hogy friss levegő áradt Nagybányáról a műhelyekbe és bátorító, éltető elemekkel töltötte meg már-már posványosodni kezdő művészetünket. Amikor a harcos tartalmú alkotások mind befejezetlenek maradtak, érthető, hogy a «kizárólag művészeti természetű elvek» hangoztatása szíves fogadtatásra talált és csakhamar hivatalos rangra emelkedett. Ezzel a kiegyezéses uralkodó osztály feudális maradványait tükröző századvégi hivatalos művészet helyét olyan új művészet foglalta el, amely szabadabb fejlődési lehetőségeket teremtett, a szabad természet megismerésére törekedett, a természetben élő embert figyelte és a festészeti elemek gazdagságát kutatva, hagyományaink egy részét új eredményekkel fejlesztette tovább.

*

A két világháború között, ugyanúgy, mint a századfordulón, Nagybányára támaszkodtak azok, akik kiutat kerestek a hivatalos művészeti és politikai igények között, de ennek ellenére elismertségükről nem voltak hajlandók lemondani. Nagybányára hivatkoztak, mint a «művészeti szabadság elvi alapjai» lerakójára. (Réti István.)

Mit jelentett számukra a művészeti szabadság? «A magasabbrendű művészeti erkölcs tudatával a nagybányaiak demonstrálták nálunk először a művészet szabadságát, ők kapcsolták a magyar művészetbe először az európai élő művészet problémáit, céljait» (Réti István). Ez utóbbi állításnak elfogultság az alapja. Nemzeti festészetünk mindig kapcsolatban állt azzal a korabeli európai művészeti áramlattal, amelynek tanulságai helyi viszonyaink mellett a leginkább tudtak gyökeret verni. Waldmüller is, Courbet is az európai élő művészethez tartozott, ha már Rahlról vagy Pilotyról nem is beszélünk. Nagybányán már az az új, hogy utat nyitott művészetünkben a fejlett kapitalizmus szellemének és bizonyos kozmopolitizmusának is. A művészeti szabadság azonban úgy, ahogyan azt a nagybányaiak, társadalmi problémáktól mentesen értelmezték: a festői forma szabadsága. Mert felfogásuk a művészeti szabadság megítélésénél, annak leglényegesebb feltételét, az objektív valóság tükrözésének szabadságát hagyta számításon kívül s a szabad cselekvés lehetőségét olyan szűk térre korlátozta, hogy azon belül semmiféle művészeti szándék nem válhatott veszélyessé a burzsoáziára.

Vajjon ez a társadalmi harcoktól mentesen elképzelt művészeti szabadság valóban a festői forma szabadságát jelentette-e? A Horthy-korszakban már semmi esetre sem. A nagybányaiak elméletei az első világháború előtt gátolták ugyan, de döntően nem befolyásolták művészeti törekvéseik kibontakozását. A Horthy-korszakra viszont már komoly ábrázolási elvekké értek, a nagybányai mozgalomról kialakult képet még inkább eltorzították és két világháború közötti festőink művészetére mélyebben hatottak mint létrehozóikra.

Hollósy Simon pályájának göröngyösségét a húszas évek végén már azzal magyarázták, hogy «részletötletek, az irodalmias elképzelést letérítik a festői megoldás útjáról», vagy hogy «élete későbbi szakaszában egyre elvontabb lesz, a látvány nem érdekli, csak annak belső tartalma. Az abszolút festőiség idegen dolog számára» (Réti István). Vele kapcsolatban állapították meg azt is, hogy a részletező formakeresés a festőiségtől idegen. S hogy a Hollósyval való szembefordulás mennyire nem «tisztán festői» szempontból történt, azt leginkább újra csak Réti állásfoglalása jellemzi. 1927-ben, a Rákóczy-indulóval kapcsolatban leírta, hogy «lassanként maga a téma is megmásul képzeletében s inkább valami proletárinduló szimbolumává alakul át», és egy

évtized múlva, majdnem ugyanezekkel a szavakkal, de elítélő értelemmel alkalmazza a proletárinduló-hasonlatot.

A húszas évek elején a műkritika már tisztán megkülönböztetett két csoportot: az egyiknek élén Ferenczyt és Grünwaldot, akikre jellemző volt az élményben való elmélyedés, a domináló szín és tájképi elem; továbbá Hollósyt, Thormát és Rétit, akiknél nagyobb volt a rajz szerepe és sokoldalúbb a gondolati tartalom (Felvinczi Takács Zoltán). Ez a csoportosítás annyira általánossá vált, hogy lassacskán már csak az előbbiek jellemzését alkalmazták Nagybányára. S amikor azt mondták Ferenczyről, hogy «...akaratlanul is néma vezére lett egy csapatnak és sokkal járult hozzá egy hazai földben gyökerező, magyar festői hagyomány kialakításához...» (Petrovics Elek), ez a megállapítás abban is helytálló, hogy Ferenczy valóban akaratlanul töltötte be szerepét. Tegyük még hozzá: ráfogtak egy olyan szerepet is, amit nem játszott. Ez pedig a nagybányaiak etikájának a húszas évek végétől kezdődő olyan magyarázata és továbbfejlesztése, amely a művészettől az öncélúság szellemében tartotta távol a külső befolyásokat.

Szükséges volt-e ez a Horthy-korszakban? Milyen szerepet játszott Nagybánya hagyománya, milyen történeti jelentősége van a Szinyei-Társaságnak, amely ezt a hagyományt tudatosan vállalta és magát követőjének tekintette?

Nem feladatunk most a Szinyei-Társaság céljának és törekvéseinek részletes elemzése. Bernáth Aurél 1947-ben megjelent tanulmányában sokoldalúan értékelte a társaság helyét az elmúlt évtizedek művészeti életében. A Bernáth Aurél által vázolt kép alapján kibontakozik a Szinyei-Társaságnak — és ezen keresztül a nagybányai hagyománynak az a történeti jelentősége, hogy a fasizmus művészetpolitikája idején, az általuk értelmezett «művészeti szabadság» védelme alatt, távol tudták magukat tartani a hivatalos célkitűzésektől. Az erősen feudális jellegű, fasisztává váló hivatalos szemlélettel szemben, ők a polgáribb Nagybányára támaszkodva, a nyugatibb, elsősorban a francia művészet hatása alatt fejlődtek, kiki a maga szigorúan különválasztott egyéni útján. Összetartotta őket a «természetelvűség» felfogása, a látottakhoz, az élményhez való hűség.

Ennek határai igen tágak voltak. Elfértek bennük egymás mellett Szőnyi István és Molnár C. Pál is. S bár az absztraktoktól a «természetelvűség» alapján távol tartották magukat, mégis többen elmentek az absztrakció határáig. Hiszen a fasizmus idején az antirealista művészeti áramlatok, bármilyen különböző forrásokból fakadtak, komolyabb harc nélkül fértek meg egymás mellett; a Szinyei-Társaság híveinek kritikai állásfoglalása az absztraktokkal szemben főleg a felszabadulást követő első évekre esik. De hozzá kell tennünk: minthogy az absztraktok között bukkant fel a második világháború előtt és alatt sok olyan művész, akik a nép szabadságán alapuló művészeti szabadságot akartak kivívni, a nagybányaiak követői ezektől is távol kerültek. Így váltak középutasokká a Horthy-korszak Műcsarnoka és a szocialista képzőművészek között, így tudtak az uralkodó osztályok számára veszélytelen polgári áramlatként a felszínen maradni. De kétségtelen, hogy így tudták folytatni és fejleszteni a nagybányai hagyomány egy jelentős részét is és így alakították ki minden polgári egyénieskedésük, hangsúlyozott formai különállásuk ellenére nemzeti festészetünk történetének egy fejezetét.

Nagybánya hagyományának ereje adta meg nekik az erőt, hogy vélt szabadságukat a két világháború közötti korszakban is megtalálják. Nagybánya hagyományának korlátai adták meg nekik a lehetőséget, hogy minden haladó törekvés elfojtása idején is a felszínen maradjanak: működésükben

minden szembenállásuk ellenére több volt a passzivitás, mint az előremutatás. Az őket támogató esztetizáló műkritika, bár bizonyos vonatkozásban eltért a szellemtörténeti művészettörténetírás hivatalos módszerétől, mégsem vált komoly ellenzékké, hiszen csak elterelte a figyelmet a hamis történeti felfogásról, de nem leplezte azt le.

Kétségtelen, hogy a Szinyei-Társaság, korlátolt lehetőségei ellenére, igen sokat tett a Horthy-korszakban a magyar festészet értékeinek és érdekeinek mentéséért. De éppen a legutóbbi évek tapasztalata szerint a «művészeti szabadság» régi értelmezése a társaság művészei számára is kényszert jelentett. Ma is élő legtehetségesebbjei — elég ha Bernáth Aurélra vagy Szőnyi Istvánra hivatkozunk — éppen akkor tudják képességeiket s a nagybányaiaktól tanultakat igazán kibontakoztatni, amikor a szabad művészeti alkotómunka alapján valóban az objektív valóság tükrözésének igényeit igyekeznek kielégíteni.

*

A felszabadulás után Nagybánya értékelésének problémája szorosan összefonódott a mai magyar festészet fejlődésének kérdéseivel. Az a kérdés, hogy egyik vagy másik festészeti hagyományunkból mit tartunk követendőnek, lényegesen befolyásolja azt is, hogy mai képzőművészetünk milyen célokat tűz maga elé, hogyan foglal állást a szocialista realista művészet kialakítása kérdésében, mit tart nemzeti formának, miben látja a művészet feladatát a szocializmust építő társadalomban.

Nagybánya problémája a felszabadulás után helytelenül, rombolóan vetődött fel. Igaz, hogy a művészeti alkotás szerepével a kultúrforradalomban csak évek múltán kezdtünk behatóan foglalkozni. Igaz, hogy a hagyományok helyes történeti értékeléséhez, a szocialista hazaszeretetre való nevelés feladatának ellátásához még ma is sokat kell tanulnunk. Ebből adódott részben az a nagy, már évekkel ezelőtt megcáfolt tévedés, ami a «Munkácsy vagy Nagybánya» kérdés feltevésében jutott kifejezésre, ami tehát egyik vagy másik hagyományunk értékelését csak a másik rovására, annak kizárásával tudta elképzelni. Ez a nyilvánvalóan helytelen szemlélet a múlt tanulságainak ártalmas szűkítéséhez vezetett.

Ezt a tévutat azonban nem magyarázhatjuk csak általános ideológiai gyengeséggel. Nem hallgathatjuk el, hogy Nagybánya elsődlegességének ilyen hangoztatását azok kezdték el, akiket — a Szinyei-Társaság lelkes tagjait — a felszabadulást követő első évek eredményei még nem győztek meg arról, hogy új módon kell élni, dolgozni és festeni is. S ezért hihető, hogy ez a jelszó bizonyos visszavonulást is takart. Visszavonulást a nagybányai elméletek szerinti «művészeti szabadság» korlátai közé, a nép igénye elől, amely társadalmi és emberi problémáktól elforduló, tisztán festői problémákkal foglalkozó művészetet nem érthetett meg. Visszavonulást az elől az igény elől, amely a nagy Munkácsy kiállítását közel félmillió látogatóval tüntette ki. Az a jelenség, hogy a művészek egy része nem érezte elsőrendűen fontos hagyománynak a magyar kritikai realista festészet nagy alkotásait, nem lehetett más, mint az új feladatokkal szembeni passzivitás, az újtípusú alkotómunka szükségességének fel nem ismerése. S ez, akár tájékozatlanságot, akár tehetetlenséget takart, ellentétben állt kultúrforradalmunk követelményeivel.

A felszabadulás óta, ahelyett, hogy tisztázódott volna a nagybányai hagyomány jelentősége, egyre zavarosabbá vált és nekünk, művészettörténészeknek, komoly mértékben fel kell vetnünk az önbírálat kérdését, ha előbbre akarunk jutni. Közülünk is sokan tették magukévá a nagybányai hagyomány-

nak az előző évtizedekben történt eltorzítását és félreismerését. Magyarázataik általában burzsoá művészettörténeti módszereket követtek és ezzel hozzájárultak ahhoz a téves nézethez, hogy a nagybányai hagyományokhoz csak az úgynevezett polgári, kispolgári művészek ragaszkodnak. Holott Nagybánya nagy festői értékeinek mozgalma, komoly eredményeinek elmélyült ismerete nélkül sem indulhat meg magyar festő pályáján. Csak a nagybányai hagyományokat felhasználva találhatja meg azt a nemzeti formát, amely egyedül képes kifejezésre juttatni hazánk szocialista építésének tartalmát.

Művészettörténészeink legkomolyabb hibája az volt, hogy a nagybányaiak elméletének hatása alatt ítélkeztek Nagybányáról. Még odáig is eljutottak — 1953-ban — hogy teljesen idealista módon vetették fel Nagybánya értékelésének kérdését. S változatlanul figyelmen kívül hagyták Thorma, Hollósy, Réti működésének azt a részét, amit a két világháború közötti esztetizálás az «igazi» Nagybányából kirekesztett. *

Még nem volt késő, hogy észbekapjunk: ilyen úton haladva nem tudjuk teljesíteni a művészettörténetnek azt a hivatását, amelyet mai művészetünk segítése, a nép hazaszeretetre való nevelése terén vállalnia kell. Ilyen úton haladva a művészettörténet nem játszana építő szerepet kultúrforradalmunkban. Veszély pillanatnyilag azonban az is, hogy egyesek, a könnyebb ellenállás irányában haladva, Hollósy, Thorma, Réti művészetét hajlandók az «igazi» Nagybányának nevezni és Ferenczy művészetét elhajlásnak. Ez durva vulgarizálás, súlyos hiba, az ellenkezőjénél is súlyosabb, hiszen ma már segítik munkánkat a marxizmus-leninizmus gazdag tanulságai.

Nagybánya történetének és hatásának kutatása még korántsem befejezett. Komoly munkák készülnek, elég ha Genthon István Ferenczy-monográfiájára hivatkozunk. További munkánkban a művészek és művek szeretete és megbecsülése alapján kell feltárnunk népünk előtt minden olyan eredményt, amely történetében haladó szerepet játszott, minden olyan értéket, amely nemzeti kincsünkké vált, mint amilyen a nagybányai művészek mozgalma is volt.

IRODALOM

A nagybányai művészet történetének tanulmányozásában igen nagy segítséget nyújtanak a Művészet és a Magyar Művészet évfolyamai, amelyek nyomán kirajzolódik a mozgalom hatása az első világháború előtt és a két háború között. Nagybányával a Horthy-korszak elején kezdtek behatóbban foglalkozni. Réti István Nagybánya című cikkében (A Műbarát, 1922.) a mozgalom erejének forrásait s a «művészeti szabadságért» vívott harcát elemzi. Rózsaffy Dezső Hollósy Simon és iskolája című cikkében (A Műbarát, 1922.) Hollósy pályájának problémáin keresztül a festői forma alakulásának lényeges kérdéseit veti fel. A legjelentősebb írások egyike Lyka Károlyé, A nagybányaiak küldetése (Magyar Művészet, 1925.), amely Nagybánya történeti jelentőségét vázolja és mélyen elemzi a keletkezése korában kiváltott hatást. A mozgalom évfordulójával kapcsolatban Réti István írása, A 30 éves Nagybánya (Magyar Művészet, 1926.), összefoglalja a nagybányaiak pályájának tanulságait és mélyrehatóan jellemzi a természethez, az élményhez való viszonyukat. A harminc év történetének adatszerű összefoglalását és teljes szakirodalmi, hírlapi bibliográfiáját tartalmazza Szokolay Béla írása, A nagybányai művésztelep (Kolozsvár, 1926.). Az első önálló tanulmány, amely a nagybányaiak egyikének munkásságát sokoldalúan értékeli, Réti István kis könyve Hollósy Simonról (Bp. 1927.). Réti Szinyei, Ferenczy, Thorma című tanulmányához hasonlóan (Magyar Művészet, 1938.), a személyes élmény értékével gazdagodó jellemzés. Betetőzik ezeket Réti most megjelenő nagy, összefoglaló nagybányai

* Az 1953. nyarára tervezett nagyszabású nagybányai kiállítást is az ideológiailag helytelen irányú előkészítés miatt kellett elhalasztani. Az egyoldalú előkészítésre jellemző volt, hogy olyan fontos művek, mint az Aradi vértanuk és a Talpra magyar! nem lettek volna kiállíthatók: restaurálásukat néhány héttel a tervezett megnyitás előtt nem kezdték még el.

emlékezései, amelyekben a kortárs és küzdőtárs szemével írja meg Nagybánya történetét és részletes adatokkal tájékoztat a Nagybányán járt művészekről. Ferenczy Károly életéről és egyéniségéről szóló jelentős dokumentum fiának, Valérnak róla írt könyve (Bp. 1934.). A haladó szellemű művészeti író nagy megjelenítő erejével vázolja Ferenczy Károly munkásságát Petrovics Elek Bp. 1943.). Genthon István Az új magyar festőművészet története című könyvében (Bp. 1934.) először illeszti a nagybányai mozgalmat a magyar festészet történetének egészébe. Nagybánya történetét szűkebb koron belül vázolja Lyka Károly legújabb, A magyar festészet története a milleneumtól az első világháborúig című művében (Bp. 1953.). A nagybányai hagyomány továbbéléséről, a Szinyei-Társaságról és annak harcairól kortörténeti jelentőségű tanulmányokat tartalmaz Bernáth Aurél Írások a művészetről című könyve (Bp. 1947.). Az első olyan írás, amely példát mutat nagybányai művészetnek a mai művészet feladatai szempontjából történő értékelésére Tyihomirov szovjet művészettörténésznek, volt Hollósy-tanítványnak a magyar festőkhöz intézett felhívása (Szabad Nép, 1948. VIII. 20) és Hollósyt méltató cikkei (Szabad Nép, 1954. I. 25.) és (Szabad Művészet, 1954).

DERKOVITS GYULA FESTÉSMÓDJA

TANULMÁNYOK EGY ÉLETRAJZHOZ

Írta: BORECZKY LÁSZLÓ

Várható-e valamilyen eredmény néhány formai kérdés vizsgálatától? Élményszerűbbé teszi-e a művész munkáinak hatását, vagy lehetővé teszi-e jelentőségüknek biztosabb értékelését ez a munka? Vagy néhány, esetleg érdekes adatot szolgáltat majd, melyek bővítik a művészre vonatkozó ismereteinket, de lényegében nem befolyásolják a művész értékelését?

Amennyiben a művész festésmódja, festészeti tehnikája a művész alkotó munkájának kizárólag mesterségbeli eleme, melyet önmagában vizsgálhatunk anélkül, hogy szükségszerűen eljutnánk ennek a tartalommal való összefüggéséhez, úgy valóban csupán a művész mesterségbeli jártasságára vonatkozó adatokat várhatunk munkánktól. Ha azonban forma és tartalom között mélyebb kapcsolatot látunk, akkor a formai elemek vizsgálata is közelebb fog vinni a mű teljesebb megértéséhez.

A művészet a megismerés képszerű formája. Képszerű, tehát a műalkotásnak anyagban kell jelentkeznie. A művész feladata, hogy az anyagból formát teremtsen, úgy kezelje azt, hogy eszmei mondanivalóját kifejezze. Az eszmei tartalom nem kaphat hangot forma nélkül, sőt megnyilvánulásának ereje, intenzitása, a művész szava csengésének tisztasága attól függ, mint kezeli az anyagot, hogyan tudja azt mondanivalója számára formává alakítani. «A művészi jelleg abban áll, hogy a forma megfelel az eszmének... Ha az eszme hamis, művészi jellegről szó sem lehet, mert a forma szintén hamissá, értelmetlenné válik. Csak az az alkotás művészi, melyben igazi eszme testesül meg, s amelyben a forma tökéletesen megfelel az eszmének» — idézi Cserniszevszkijt V. Razumnij, hozzátéve: «Tehát a realista művészi alkotás tartalma sohasem független formájától, mint ahogy nem létezik egyetlen formai elem, mely nem a tartalom feltárását, kifejezését szolgálja.»[1] A forma és az eszmei tartalom szoros összefüggése tehát nemcsak lehetőség, hanem feltétele a művészi alkotásnak.

«A szép művészi ábrázolásban a forma, az árnyalatok, az ecsetvonások, a legapróbb részletekig, minden azt szolgálja, hogy a művészi tartalom, a szerző alapgondolata, alapeszméje kifejezésre jusson, megnyilatkozzék»[2] — írja a továbbiakban V. Razumnij. Itt már egész világosan rámutat arra, hogy a formának valamennyi összetevőjével, tehát a tehnikával, festésmóddal együtt a tartalom kifejezését kell szolgálnia.

Az eszköz, a tehnika jelentőségére mutat rá Réti István is. «A motívum és az eszköz, a képlátvány és az előadás tehnika egymást feltételezik, egymásért és egymás által vannak... A művész képzeletét mindig a saját eszköze, tehnikája, stílusa formálta, ezen keresztül látott és képzelt, mert ez a kettő nála

alapjában egyet jelent.»[3] A kitűnő művész és pedagógus azonban csak a festésmód és a festői képzelet kapcsolatát látja meg, nem vesz tudomást arról, hogy mindkettő egy felsőbb alakító elv, az eszme, a tartalom szolgálatában áll, az eszme számára keres a művész képzelete formát.

Ha ilyen mély kapcsolat áll fenn forma és tartalom között, akkor semmiképpen nem lehet eredménytelen egy művész festésmódját elemezni. Nem állíthatjuk, hogy ilyen módon érthetővé tesszük azt, ami végső fokon csak érzékelhető, de egyes jelenségekre felhívva a figyelmet, jelentős mértékben elősegíthetjük a művekben rejlő tartalom mélyebb felfogását. Fény derül arra a kapcsolatra, mely a művészt anyagához fűzi, megfigyelhetjük, mint választja meg, alakítja, teszi eszméinek engedelmes kifejezőjévé azt. Esetleg — és ez szintén igen tanulságos — meglátjuk, milyen küzdelmet vív azzal.

Felmerülhet még az az aggály, hogy egyes formai összetevőket kiemelten vizsgálva a forma öncélú kultúráját szolgáljuk, tehát formalista szemléletbe tévedünk. Rámutattunk már a forma, előadásmód, tehnika és az eszmei tartalom szoros összefüggésére, egymásrautaltságára. Ha ezt az egységet nem tévesztjük szem elől, vagyis a formai elemeket nem ragadjuk ki a tartalommal való összefüggésükből, nem tévedhetünk egyoldalú, formalista szemléletbe. Ellenkezőleg — ezt a módszert követve megállapításaink a tartalom többoldalú, alaposabb megismerését fogják elősegíteni.

Derkovits festésmódjának egyes sajátságait vizsgálva is azt kell tehát keresnünk, hogy ezek minden esetben a tartalom jobb kifejezését szolgálják-e.

A fémszínekről

Derkovits festésmódjának egyik legjellegzetesebb vonása a fémszínek használata. E szempontból a magyar művészetben társtalan jelenség. Sem jelentősebb elődei sem utódai közt nem akad senki, aki — áttörve a kialakult konvenciókat — olyan módon, mint ő, fémszíneket használt volna.

A fémszínek az arany, ezüst, bronz és ezek különböző árnyalatai. A fémszínek használata azt jelenti, hogy a művész ilyen színű *festékanyagot* használ. Mert az arany, ezüst és más fémek hatását fényt vissza nem verő festékek használatával is el lehet érni, ilyenkor azonban csak a fém ragyogásának illúzióját kelti a művész. A fémszínek a többi festékanyagoktól eltérő sajátságokkal rendelkeznek. Legfontosabb tulajdonságuk, hogy — bizonyos szög alatt verve vissza a fényt — a fémszínnel bevont felület élesen csillog, más fényvisszaverési szög mellett azonban elnyeli a fényt, szinte bársonyosan mély, üregszerű hatást kelt.

Tekintve, hogy a többi festékanyag megközelítően egyforma módon veri vissza a fényt, a fémszínekkel bevont felület a kép síkján belül külön fizikai törvényszerűségeknek alárendelt világot jelent. Ezért a fémszínek alkalmazása a képfelület megbontását eredményezheti. Meg kell jegyeznünk, hogy a fémszínek anyaga fizikailag is eltér a többi porfestékétől. «A bronzporok (ezekből készítik a fémszíneket) viselkedése a kötőanyagukkal szemben egész más, mint a többi porfestékeké. Míg a porfestékek legapróbb egyedei végtelenül kicsinyek, de szemcsék, addig a bronzporoknak lapocska vagy lemez formájuk van. A lapocskák vastagsága rendszerint 1/1000 mm-nél kisebb. Szél és hossziránti kiterjedésük azonban jóval nagyobb ennél és a porfestékénél.»[4] Ezek a festékek tehát lényeges módon különböznek az általában használt többi festékanyagoktól. De hogy a fémszínek használata nem vezet szükségképpen a képélmény egységének teljes széthullására, azt éppen Derkovits

művészetének vizsgálata során figyelhetjük meg. Derkovits büszkén vallja, hogy ő alkalmazta először a fémszíneket, s kétségtelen, hogy olyan módon, mint ahogy ő használta azokat, sem a magyar, sem a külföldi művészetben nem élt azokkal egy művész sem. Maga a festékanyag és annak használata azonban nem új a művészetek története során.

A bizánci mozaikoktól kezdve Giottóig bőségesen alkalmazott fémszíneknél az arany csak a háttéren ragyog fel, dekoratív célt szolgál. A pompa, gazdagság élményét kelti, és egyben hatásosan emeli ki az ábrázolt alakok sápadt testszerűségét. A fémszínek használata ezután hosszú időre feledésbe merül és csak a szecesszió művészete idején, a 19. század végén kerül elő megint a művészet kelléktárából. Erősen dekoratív hatású művészetében az osztrák Klimt gyakran alkalmaz fémszíneket, de a szecesszió magyar képviselőinek műveiben is megjelenik.

A szecesszió legjellegzetesebb magyar képviselője, Körösfői Kriesch Aladár a Zeneakadémia számára készített Művészet forrása c. faliképén «a háttéri aranyozás felrakásánál, hogy az ne a sugarak szélességében tükrözze a fényt, a hullámos sugarak helyének felvázolása után azok nyomába a vakolat alapba belehúz. Az arany hengeres felületre kerül, miáltal a fény törése megfinomodik. Viasszal áthúzva még selymesebb felületet ér el. A legalsó medencébe csorgó erecskébe valódi ezüstszálat húz.[5] »A művész tehát nem egységes felületet képez a fémszín segítségével, mint ezt a régibb korok művészei tették. Lágyítja, megtöri a fényes felület csillogását, olyan megoldást keres, mely lehetővé teszi a fény játékának kihasználását. A századforduló körül kialakult elvont és félig elvont művészeti irányok sokszor egész különös formában alkalmazták a fémszíneket. Néha már nem is beszélhetünk fémszínekről, mert például a hannoveri Schwiters által kezdeményezett «merzizmus» jegyében készült képeken maga a fém jelenik meg. Ennek az eltévelyedésnek nyoma Derkovits művészetében is jelentkezik, mert Halas csendélet c. képén sztaniolból vágta ki és ragasztotta fel a képre a hal alakját.

Azonban nem ez az egyébként is csak átmeneti jellegű túlzás jellemzi a fémszínek szerepét Derkovits művészetében. A fémszíneket a húszas évek végétől kezdődően Derkovits egész egyéni módon alkalmazza. Művein a fémszínek nem a képfelület egy körülhatárolt részén jelennek meg, egyenletesen befedve ezt a felületet, hanem a fémszínű festékanyagot más festékanyagokba keveri bele. Így segítségükkel sejtelmes csillogásától a teljes ragyogásig terjedő gazdag színskálát teremt. E módon képei különös feszültséggel telítődnek, de egyúttal meglepően dekoratív hatást is keltenek. Világosabban fogjuk látni, mit jelent Derkovits művészetében a fémszínek használata, ha azt néhány képén részletesebben megvizsgáljuk A Három nemzedék c. festmény (4. kép) 1932-ben készült, Híd télen c. képét (7. kép) pályája végén, 1934-ben festette. Bár a két kép keletkezése közt csak két esztendő telt el, azokat vizsgálva megállapíthatjuk, mint alakult a fémszínek használata Derkovits művészetében.

A Három nemzedék c. festményen arany és ezüst szerepel, azonban mindkét fémszín csak a képfelület egy részén, a kép hátterében lévő tükör keretén és azon belül jelenik meg. Az üvegtükör és annak aranyozott kerete a valóságban is olyan anyagokból készül, melyek fémesen csillognak, visszaverik a fényt. A fémszínek használata tehát objektíve indokolt. A művész az ábrázolás tárgyában is keresi az alkalmazott tehnika igazolását. De emellett a színek néha belekeveredve más festékanyagba, alig észrevehető szemcsés csillogást kölcsönöznek annak. Hol valami félig fémes, félig festékszerű felületet képeznek, hol teljes tisztaságukban ragyognak fel. Megint másutt

a képfelszín egyenetlenségeit alig súrolva, mint illanó arany vagy ezüst pára jelentkeznek. A fémszínek majd teljes skálája megtalálható már e festményén. Jellemző Derkovits művészi felelősségérzetére, hogy akkor, mikor a divatos művészi irányok képviselői egymással versengve alkalmaztak minden tehnikai újítást és nem mérlegelték annak valóságos értékét — ő, aki kitűnő érzékkel kezelte a számára is újdonságot jelentő eszközt, eleinte igen óvatosan használta azt. Teljes erejükben csak néhány helyen villannak meg a fémszínek a képen (a tükör keretén és a fémkanálon). Így azok használata nem veszélyezteti a festmény egységes hatását. A fémszíneket egy zárt geometrikus formán belül alkalmazza. Ez a megoldás magában rejti ugyan azt a veszélyt, hogy a kép két egymástól eltérő optikai hatást nyújtó részre válik szét, az mégis viszonylag egységes élményt nyújt. A fémszínek használata tökéletesen Derkovits Híd télen c. festményén bontakozik ki. Itt a fémszínek jóformán a képfelület minden részletén megtalálhatók. Az ábrázolás tárgya, a havas téli világ itt is indokolja a fémszínek alkalmazását, sőt azt is, hogy azok a képfelület majdnem minden részén megjelennek. Az egész képet az ezüst szín hideg csillogása vonja be. Az ezüst teljes fényében ragyog fel az őrtálló katona szuronyán, a híd korlátján, a távoli gyárépületek fémszerkezetén, tehát ott, ahol az ábrázolt tárgy maga is fémből készült. De emellett különböző erővel ragyogva a kép majdnem minden részén megtalálható : hol egy fedő festékréteg alól csillanva elő, hol más festékréteg felszínén suhanva végig, esetleg elkeverve abban. E különböző módon kezelt, csillogó, vibráló felületek egységes látványba fonódnak össze ; az előtérben álló figurák meleg rózsaszín és a barna színei ellensúlyozzák a hideg színösszhangot. Az alakok festésénél Derkovits nem használ fémszíneket, ezek foltja azonban viszonylag kis részét alkotja a kép egész felületének. A meleg színekkel festett foltok csak fokozzák a havas tél ridegségét, az elevenen ható, de fátyolosan ezüstös színek érvényesülését.

Nem mondhatjuk azonban, hogy Derkovitsnak a fémszínek használatával minden képén ilyen eredményesen sikerült fokoznia mondanivalójának erejét. 1932-ben festett Hídépítők c. képén például a készülő híd vasszerkezetét csillogó ezüst színnel festi meg, a festmény többi részén viszont alig szerepelteti a fémszíneket. Ezáltal a két különböző festékanyaggal fedett felületek elválnak egymástól. A kétféle optikai hatást keltő felület megjelenése pedig — mivel nem zárt formában válnak el egymástól — nyugtalanítóan szeszélyes foltokat képez. Bernáth Aurél véleménye szerint «Egy hídépítést ábrázoló képen az összes vasalkatrészek csillognak, anyagtalanítva ekként a súlyos tömeget»[6]. Ezen a képen a fémszínek használata nem oly hajlékony, nem szövi át finom fátylával a képet a fémes csillogás olyan gyengéden, mint az előbbieken. Ennek eredményeként a mesterkélt díszítő jelleg túlsúlyra jut és — bármennyire ellentmondásnak látszik is — éppen a fémszínek használata veszi el a fémtárgyak súlyát, anyagszerűségét.

Derkovits azonban, megérezve a veszélyt, melyet a fémszínek ilyen mehanikus használata jelentett számára, igaz művészi érzékkel kísérelte meg feloldani a két különböző fényhatású festékanyag használatából adódó ellentmondást. Ezt mutatja Három nemzedék és Híd télen c. festménye.

Arra a kérdésre, hogy sikerült-e Derkovitsnak a két különböző festékanyag használatából adódó kettősséget feloldania, csak annyit válaszolhatunk ; azok a festmények, melyeken a fémszíneket a többi festékek anyagával keverte, rendkívül gazdag festői hatást érnek el, bár kétségtelen, hogy az élmény sohasem teljesen zavartalan.

A fémszínek használata nagy hatással volt Derkovits koloritjának

kialakítására. A hidegen csillogó ezüst és melegen ragyogó arany alkalmazása szükségszerűen befolyásolta a rendkívül finom látású művészt a többi színek megválasztásában is. A fémszínekhez kellett hangolnia a képen megjelenő összes színeket. Főleg az ezüst alkalmazása alakította ki Derkovitsnak a hideg színek gazdag játékán felépülő, rendkívül finom színskáláját. Érdekes megfigyelni, hogy a Proletáranya c. festménye, mely talán a legtisztábban tükrözi színkultúráját, ezüstös fényben látszik ragyogni, noha ennek a képnek készítésénél csak egész kis mértékben alkalmazta az ezüst palettaszínt.

Több volt-e Derkovitsnál a fémszínek használatának szerepe egy újszerű tehnikai eljárásra való törekvésnél? Hiszen a divatos festői irányoknál bőségesen találkozhatott hasonló törekvésekkel. Kétségtelen: Derkovits ismerte a kortárs művészek egy részének gátlástalan újítási törekvéseit, és bizonyos, hogy nem tudta teljes mértékben kivonni magát hatásuk alól; mint azt a már említett Halas csendélet c. festménye is igazolja. Nem kétséges azonban, hogy ezeket az eszközöket különösen később készült képein igen finom festői érzékkel alkalmazta s ami a legfontosabb: fémszíneit az eszmei tartalom élményszerű kifejezésének szolgálatába állította. A Híd télen c. festményével például a szegények, az utcán élők iránt ébreszt szánalmat, velük való mély együttérzésének ad hangot. A fémszínek valamifajta különös fakó csillogást kölcsönöznek a képnek, ami megelevenítően érzékelteti a tél testet átjáró hidegét, s ezzel az érzéki hatással eszmei mondanivalójának erejét mélyíti el. Az anyag, a tehnika tehát a tartalom intenzívebb kifejezését szolgálja, az anyag azért hajlik olyan simulékonyan keze alatt, mert őszintén átélt eszmétől vezetett alkotó akarat formálta azt.

Festésmód

A művész festésmódjának, festészeti tehnikájának is közvetlen szerepe van a mű formai kialakításában. A művész festésmódját vizsgálva a formaalakítás egyik fontos összetevőjét ismerjük meg. Mint minden formai elemnek, ennek is a tartalom kifejezését kell szolgálnia.

«Nem elég a rátermettség, s ennek tudata, kell, hogy uralkodjék a tehnikán s azt műve érdekében jól használja (a művész). Nem szabad, hogy a mű értéke a felkészületlenség, a tehnikai dadogás miatt kárt szenvedjen, hogy elsikkadjon belőle minden őszinte, friss melegség, minden kifejező erő»[7] — írja Szőnyi István a tehnikáról. Nem elegendő tehát az eszme őszinte átélése, a művészi képzelet, a művésznek ismernie kell anyagát, uralkodnia kell azon, hogy valóban kifejezhesse eszméit. Az anyag fölötti uralom megszerzéséhez pedig kitartó munkára, huzamos gyakorlatra van szükség. Minél teljesebb a művész tehnikai felkészültsége, annál érzékenyebben, árnyaltabban tudja a benne élő tartalmat kifejezni, a tehnikai felkészületlenség viszont a kifejezés bizonytalanságát, sokszor idegen formák ügyeskedő átvételét eredményezi. A művész célja annak a tehnikának megtalálása, kialakítása, mely pontosan az ő eszméinek megszólaltatására alkalmas.

A művészettörténelem nagy korszakaiban — kisebb eltérésektől eltekintve — a művészek egy-egy koron belül nagyjából azonos módon kezelik a festékanyagot. Ennek egyik oka a festés-mesterség műhelyszerű gyakorlása, ami lehetővé tette a mesterségbeli hagyományok megőrzését és átörökítését, másik mélyebb oka pedig gyakran a világnézet viszonylagos azonossága. Azonos világnézetet valló művészek azonos képformálási problémák előtt állottak, tehát hasonló tehnikai megoldásokat kellett keresniök. A kiemelkedő

művésztehetségek azonban felismerve a világnézetek harcát, új eszmei tartalommal telítették művészetüket, amelynek kifejezésére új formát teremtettek és új tehnikát is alkalmaztak.

A 20. sz. elején Európában alig beszélhettünk egységes világnézetről. Ennek megfelelően nem alakulhatott ki egységes művészet és egységes festésmód sem. A polgári életforma válsága, a polgári művészet válsága abban is megnyilatkozik, hogy egy koron belül a legeltérőbb festési eljárásokat használják a művészek. Kerülnek azonban minden olyan eljárást, mely műhelyszerű gyakorlatot, alapos felkészülést, tartós koncentrációt, hosszan élő, mély élményt tételez fel.

Ez volt a helyzet, mikor Derkovits a maga eszmei mondanivalója számára kialakította festési előadásmódját, amikor megteremtette festői nyelvét, mely élményeinek maradéktalan kifejezésére volt hivatott.

Derkovits rendkívül lelkiismeretesen készült fel a művészi pályára. Bár későn kezdhette csak meg rendszeres művészi képzését, távol állott tőle a tehnika lebecsülése. Rendszeres művészi képzésben csak a Kernstok-féle művészeti szabadiskolában részesült, 1918. és 1919. években, Budapesten és Nyergesújfalun. A szabadiskolában, majd azon kívül is rendkívüli szorgalommal fejlesztette mesterségbeli tudását. Szorgalmasan látogatta a múzeumokat Budapesten és Bécsben s a múzeumokban kiállított művek tanulságait felhasználta tehnikai ismereteinek bővítésére. De tanult művészettehnikai könyvekből is. Képzéséhez felhasználta Balló Ede Olajfestés mestersége c. könyvét, a tempera festés mesterségére vonatkozó ismereteit Hans Nolpa Temperamalerei c. művéből egészítette ki. Minden elérhető eszközt megragadott, hogy a festés tehnikájában minél nagyobb jártasságra tegyen szert.

Nemcsak gyakorlatra igyekezett szert tenni az anyag kezelésében de szerette és becsülte is azt. Az igen nehéz anyagi körülmények között élő művész — ha módja volt rá — a legfinomabb és így a legdrágább festékanyagokat használta. Inkább az amúgy is szűkös élelmezésére fordított összeget vonta meg magától.

Festésmódjának kialakulására — első kísérletezései után a német expresszszionizmus hatott. «...Fontosabb azonban, hogy a kor kísértéseire kellő ellenállással tudjon felelni. Azokra a festményeire gondolunk, melyeken az expresszionizmus hatásának ismertetőjelei mutatkoznak. Az emberi formák logikátlan felbontása vonalakkal síkra, színben pedig a természettől való messze eltávolodás. Derkovits ilyen munkái alig különböznek más expresszszionisták munkáitól. Mint ahogy az expresszionizmus általában mindinkább modorrá szélesedik, valami olyan nemzetközi sablonná, mely eltünteti az egyéniséget és egymáshoz megtévesztésig hasonlóvá teszi a legkülönbözőbb nemzetbeli festőket»[8] — írja a Műbarát ismeretlen bírálója Derkovitsról.

Az expresszionizmus külsőségeivel annak festésmódját is átvette a művész. Ennek a jele a széles, pasztozus festés, az érzéketlen kontúrok, a lendületes, de modoros ecsetjárás.

Nem követhetjük Derkovits festésmódjának fejlődését végig egész művészi pályáján e tanulmány keretein belül. A továbbiakban néhány olyan képét vizsgáljuk meg, melyek művészi pályája delén készültek és a művész kiforrott festésmódját szemléltetik.

Lényegében már kialakult Derkovits jellegzetes festésmódja, mikor Terror c. festményét (2. kép) készítette. Festői előadása természetesen tovább is gazdagodik, dekoratívabbá válik — nem mindig az általános érthetőség előnyére — de nagyjából már ezen a képen is megtaláljuk azokat a vonásokat, melyek

később is meghatározzák festői tehnikáját. A hó hideg szürke színe adja meg a kép színélményének alapját. Ebbe a dermedt fehérségbe rajzolódik bele a vértanú-áldozat alakja, a csizmák csikorgóan kemény körvonala, az elhullott kenyér meleg barna foltja, és a vér tüzes vöröse. A festék kezelésében már messze maga mögött hagyta Derkovits az expresszionista modor sablonosságait. Az összetaposott hó ábrázolásánál (fémszínt ezen a képen még nem használ a művész) az ecsethúzások változatos játékával igyekszik éreztetni a lábnyomok formáját, szinte tapintva az ecsettel a szeszélyes formákat. Ez azonban nem sikerül neki teljes elhihető erővel. A lábnyomokat szintes szabályos kontúrokkal rajzolja a hóba, ami dekoratív hatást eredményez, de csökkenti az ábrázolás életszerűségét. Mintha a művész nem akarta volna teljesen az anyagszerű ábrázolásra bízni mondanivalóját: a talpak körvonalainak félreismerhetetlen jelével magyarázza azt.

A hó fehéres szürkéjét fedően, pasztozusan rakja fel a művész, a halott alakját és a kenyér foltját lazúrosan festi, az utóbbit szinte áttetszően tüzes barna színnel. Így — két technika alkalmazásával — eléri, hogy a kenyér, a holttest és a csizma foltja erősen elválik a hó színétől. Ezek a foltok magas színértékükkel is éreztetik, hogy gyökerében más természetű, más tapintású anyagot ábrázolnak, mint a megtört fehéresszürkével festett hó. Különösen érdekes megfigyelni, milyen tehnikai eljárást alkalmaz Derkovits a havon végigfolyó vér ábrázolásánál. A híg, élénkvörös festéket bőségesen hordja fel a papírra, végig is csorgatja azon, mehanikailag is utánozva a valóságos helyzetet. A kissé megszáradt festéket azután szétdörzsöli a papíron. Ezzel elveszi a foltok kemény élét és eléri azt, hogy azok beilleszkednek a kép egységes hatásába. Ezzel egyszersmind a szétfolyt, eltaposott vér látványát is rendkívül életszerűen érzékelteti. Mint néhány részlet megfigyelése mutatja, Derkovits életszerűen törekszik visszaadni a látványt. A kifejezés intenzitása, az életszerűség fokozása érdekében változatosabb tehnikai megoldásokhoz folyamodik. Az anyag kötöttségeit igyekszik legyőzni, szinte egyes tehnikai fogásokkal újra lejátssza a valóságban lezajlott folyamatot. Ezzel a törekvéssel látszólag ellentmondásos régebbi sajátja, dekoratív szándéka. A csizma határozottan körülrajzolt formája, a lábnyomok említett rajza azt mutatja, hogy ez a szándék nem veszett ki művészetéből. A két törekvés — az életszerű ábrázolás és a dekoratív megjelenés igénye azonban nem zárja ki egymást. A képformáló dekoratív erőnek és a megjelenítő szándéknak összeegyeztetése biztosítja a forma összhangját, éltető feszültséget ad annak.

Végzés c. festményén (3. kép) is gazdag skáláját vonultatja fel Derkovits a festői előadásmódnak. Pasztozusan, súlyos vonásokkal festi az ég kékjét. Az ablakból látszó házfalra vetődő árnyékot lazúrosan festve eléri, hogy a kép felülete ezen a részen áttetszően vibrál. A felület nyugtalanságát azzal is fokozza, hogy a lazúrozás alól annak a képnek néhány vonását is kicsillantja, melyet ugyan erre a vászonra festett előzőleg, és melyet azután valamilyen okból ezzel a képpel festett át. A kép előterében álló férfi arcát sűrűn oldott festékkel festi. A férfi arcéle így, annak ellenére, hogy keményen kivágódik a háttérből, áttetszőmeleg színben rajzolódik ki. A nőalak arcának megvilágított felét pasztozusan, árnyékos felét lazúrosan festi. A festék felhordásának változatossága, a különböző át- és aláfestések mutatják, hogy Derkovits ezen a képen is igyekszik minden tehnikai lehetőséget kihasználni műve kifejezőerejének fokozására. Talán valamivel öntudatosabb, egyszerűbb lett az ecset mozgása, megerősödött az összegező hatásra irányuló törekvése. A rajzot a megszáradt alapszínre híg festékkel viszi fel. Egy formán belül a részletformákat (pl. a fejen belül

az orr, szem stb. formáit) általában azonos színnel rajzolja meg; ez az eljárás is, mely igen jellemző művészetére — emeli műveinek dekoratív hatását.

Közvetlenül halála előtt készítette Derkovits Proletáranya c. festményét (8. kép). Ez a viszonylag kisméretű festmény a művész festésmódjának majdnem összes jegyét magán hordozza. Ezen a festményen mérhetjük fel talán a legeredményesebben a művész festészeti tehnikájának erényeit és hibáit. A képen Derkovits csak egész csekély szín- és tónusérték különbségekkel ábrázolja az anya és gyermeke alakját. S ez a módszer eredményezi, hogy a kép páratlanul dekoratív hatást mutat; elkanyarodik az illuzionisztikus, életszerű ábrázolástól.

Éppen az bizonyítja a művész magas festői kultúráját és biztos képformáló erejét, hogy ezen az önkéntesen leszűkített skálán belül is virtuóz módjára játszik a rendkívül finom tónusokkal, színértékekkel. Bár kétségtelen, hogy a képen az ábrázoló tendencia háttérbe szorul, mégsem tagadhatjuk meg a festménytől az élmény őszinte átéléséből fakadó megjelenítő erőt.

Fémszínt alig használ a művész ezen a képen. Csak a háttér egy kis felületén villan elő az ezüst fénye, megtörve a felette keresztülfutó szürkés festékkel. De anélkül, hogy fémszínt használna, fakó, ezüstös ragyogás árad a képből. Az emberi testet, az anya arcát és kezét most is lazúrosan festi a művész, frissen kezelve a festéket, mintha attól tartana, hogy a felület többszöri átfestésével, annak túlságos «megmunkálásával» az élet elevensége illanna el a képből. Ezzel a friss festésmóddal valóban megközelíti a test áttetszően eleven színét. Fokozza a hatást azáltal is, hogy a test ábrázolásánál fehér festék hozzáadásával színeit alig töri meg, míg a kép többi részének festésénél megtört, lefokozott színértékeket használ. Ezeken a helyeken (mint például az anya és a gyermek ruhája vagy a háttér) alkalmazza mindazokat a tehnikai eljárásokat, melyekkel festőileg tartalmassá lehet tenni a kép felületét. Az alaposan «megérlelt» felületek azután hatásos ellentétét adják a lazúrosan festett részeknek. Ezzel az eljárással az utóbb említett felületek testszerűségét is kiemeli. A vászon egyenetlenségeit kihasználva, ecsetjével súrolva a képfelületet a színek és formák változatos játékát teremti meg a művész. De ugyanezt a hatást erősíti a bőségesen alkalmazott alá- és átfestésekkel is. Gyorsan, szinte türelmetlenül jár a művész kezében az ecset, aminek eredménye, hogy a formák is összegeződve jelennek meg a vásznon. Eljárása azonban helyenként, mint például az asszony főkötőjének ecsetnyomokkal történt ábrázolásánál — szinte már dekoratív játékká válik. Nem kétséges, hogy a dekoratív hatás keresése nagymértékben érvényesül a képen. A dekoratív tendencia nem szorítja azonban háttérbe az eszmei tartalom megszólaltatását. A proletáranya nagyon keserves, de egyben felemelően hősies sorsán érzett részvétet, az irányában érzett mély tiszteletet teljes tisztaságában érzékelteti a kép.

Meglepően kevés eszközzel jellemzi a nagypolgárt Derkovits Telefonáló c. festménye (6. kép). Ennek a képnek festésmódját vizsgálva látjuk, milyen közvetlenül és természetesen szolgálja a tehnika a művész eszmei mondanivalóját akkor, ha az élmény nagyonis eleven indulatból fakad. Tehnikailag rendkívül egyszerű a kép megoldása. A hátulról ábrázolt kopasz fej betölti majdnem az egész képfelületet. Itt azonban nem lazúrosan, áttetszően, ragyogóan festi Derkovits az emberi testet, a kövér fej zsírpárnáit pasztozusan, széles ecsetvonásokkal jeleníti meg. Csak fokozza az élmény erejét a háttér finoman megmunkált ezüstös felületével és a telefonkagyló ezüst csillogásával. Nem riad vissza a művész attól sem, hogy az alig tagolt tömeg, a fej legyen egyetlen motívuma képének, és még a megfestés változatosságával sem kísérli meg a motívum sivárságát enyhíteni. Derkovits, aki olyan művésze a felület meg-

munkálásának itt széles ecsetvonásokkal keni fel a festéket. Az előadás egyszerűségével is aláhúzza mondanivalóját, a burzsoa iránti ellenszenvét.

Derkovits festésmódját vizsgálva néhány képen, választ kell adnunk arra a kérdésre is, hogy a festésmód, a tehnika mindig az eszmei tartalom kifejezésének szolgálatában állt-e művein, vagy elvétve szerepét nem válik-e öncélú csillogássá? Esetleg — nem tudván lépést tartani a tartalom támasztotta követelményekkel, nem akadályozta-e annak világos kifejezését?

Természetesen figyelembe kell vennünk, hogy a tehnikai eszközök megválasztásánál a művész mindig bizonyos fokig korának befolyása alatt áll. Ha művészetének eszmei jelentése már túl is mutat a kortársakén, ennek kifejezésére — bizonyos ideig — azokat a formákat kell használnia, melyeket kortársai használnak. Helyesebben ezekből a formákból kiindulva kell kialakítania a maga festésmódját, formaanyagát. Ha ez nem így volna, ha nem az eszme volna az elsődleges tényező, nem a tartalom alakítaná a formát, nem az eszme keresné a kifejezésre alkalmas eszközöket, akkor a forma valamilyen önálló fejlődése hozna létre bizonyos fokon új tartalmat. Ez pedig nyilvánvalóan képtelenség.

Derkovits eleinte kétségtelenül átvette kortársainak festésmódját, de azt csak kiindulásnak használta. Nem vált végeredményben semilyen művészi iskola követőjévé, mert saját mondanivalója volt, melynek kifejezésére sajátos formát kellett kialakítania. Nem elégedhetett meg azzal, hogy virtuóz fokon játsszék az eszközökkel, mert mint maga mondja: «össze kell kötni a képzőművészetet a mondanivalóval, mert az embernek biztosan van közölnivalója. Mint festőnek és mai embernek, érzem, hogy kötelességem az életünket és társadalmunk jelenségeit maradék nélkül kifejezni.» Ma már mindenki előtt világos, hogy a művészetnek lehet, sőt kell lennie mondanivalójának, de korántsem volt ez ilyen magától értetődő akkor, amikor Derkovits ezeket a sorokat írta, 1927-ben, (Az Ernszt Múzeumban rendezett kiállítás előszavában), mikor minden ilyen igényt «művészeten kívülinek», művészetellenesnek ítélt a széthulló polgári kultúra. Derkovits tehát korá polgári művészetszemléletét maga mögött hagyva, tudatosan telítette művészetét eszmei tartalommal. Ez az eszmei tartalom, a «mondanivaló» követelte, hogy kifejezési eszközeit ennek szolgálatában alakítsa, azonban a kifejezési eszközök, festési előadásmódja kialakításában — mint mondottuk már — nem vonhatta ki magát teljesen korának hatása alól. Nem vonhatta ki magát már azért sem, mert idegei és érzékei a huszadik század első évtizedei polgári világában élő ember idegei és érzékei voltak. Tudatosan vallotta a szocializmus eszméit, azonban az még nem valósult meg körülötte. Természetesnek kell tehát tartanunk, hogy festői előadásmódját nagyjából a posztimpresszionizmus formakultúrája határozza meg. A posztimpresszionista művészet érzékeny, kifinomult formáit alkalmasnak érezte Derkovits arra, hogy segítségükkel, vagy legalább felhasználva azokat, kifejezze élményeinek minden árnyalati gazdagságát. Amellett az a tény, hogy ezekből a formákból indult ki, nem rejtette azt a veszélyt, melyet az expresszionizmus hatása jelentett a művész számára: a sablonos formák átvételének veszedelmét.

Nem mérnénk tehát helyes mértékkel, ha azért, mert Derkovits művészi előadásmódja nem volt mindig és teljesen közérthető — annak ellenére, hogy eszmeileg szemléletünkhöz összes kortársánál közelebb áll — hiányosságot keresnénk művészetében. Ha festői előadásmódját helyesen akarjuk értékelni, azt a kérdést kell feltennünk, hogy azokat a formai elemeket, melyeket szükségszerűen használnia kellett, illetőleg melyekből ki kellett indulnia, tovább fejlesz-

tette-e annak érdekében, hogy az eszmei tartalom világosabban és teljesebben fejeződjék ki általuk? Erre a kérdésre pedig tapasztalataink alapján csak igennel felelhetünk. Eltekintve attól, hogy eszméinek kifejezése érdekében sohasem szakadt el a realitásra törekvő ábrázolástól, magát a festői előadásmódot is eszmei mondanivalója szuggesztív megszólaltatása érdekében alakította, fejlesztette. Láttuk, milyen leleményesen alkalmazta a tehnikai eljárásokat, milyen nyugtalan igyekezettel kereste a legalkalmasabb festésmódot mondanivalója érzékeltetésére. Hogy ez valóban így van, hogy a festői előadásmód nem valami magas fokra emelt dekoratív játék Derkovitsnál, azt látnunk kell ha két olyan kép festésmódját vetjük össze, melyeknek tartalma bizonyos fokig eltér egymástól. Mindkét kép élménye egy tőről fakad, a Terror c. festmény közvetlen élménye a zsarnoki elnyomás hideg kegyetlenségének, az életet elfojtó erőszaknak gyűlölete. A Proletáranya c. festmény közvetlen élménye ezzel szemben az anyai szeretet melege, a proletár anyához vonzó mély rokonszenv. A két képet összevetve, azt látjuk, hogy a kétfajta élménynek megfelelően alakulnak a művész kezében a formai elemek. Az előbbinél a festékkezelés mély ellentétei, kemény és meglepő kivágások, a vér foltjának szinte rikoltó színe, a hó nyugtalan foltja — az utóbbinál alig valami feszültség az anyag kezelésében, egymásba simuló, lágy színek és formák, az előadásmód műves gazdagsága fokozza az élmény elmélyítését. A festésmód tehát simul a tartalomhoz, nem mehanikusan alkalmazott mesterségbeli fogás az a művésznél.

Igennel felelhetünk arra a kérdésre is, hogy a művész a kifejezés élményszerűbbé tétele érdekében fejlesztette-e az átvett formákat. Mint az említett néhány példa igazolta, a tehnikának, a festői előadásmódnak azt a gazdag skáláját, melyet a posztimpresszionizmus kelléktárából átvett, tovább szélesítette, finomította, de ami lényegesen fontosabb: eszmei céltudatossága, forradalmi mondanivalójának közlésére való igénye a posztimpresszionizmustól eltérővé tette stílusát, azt a realizmus jegyeivel gazdagította. Ezzel végeredményben kortársai közül kiemelkedve jelentős lépést tett előre a művészet jelentőségének helyes felismerése felé. Arra a kérdésre, hogy az előadásmód nem gátolta-e az eszme kifejezését — nem tudván az általa támasztott igénnyel lépést tartani — az elmondottakkal lényegében választ adtunk. De válaszoltunk végeredményben már arra a kérdésre is, hogy az előadásmód nem válik-e öncélú csillogássá Derkovits művészetében? Válaszoltunk, mégpedig tagadóan. Bár kétségtelen, hogy bizonyos dekoratív tendencia felismerhető Derkovits művészetében, de észre kell vennünk, hogy ez a díszítő jelleg legtöbb és legjobb művén nem válik öncélúvá, sőt sajátos kifejezőjévé lesz osztálya iránt érzett mély rokonszenvének.

Kompozíció

A képszerkesztésre, a kép elemeinek csoportosítására vonatkozóan már igen sok elmélet keletkezett. Ennek oka talán az, hogy a komponálás nagyobb mértékben tudatos folyamat, mint a többi formai elemek kialakítása. A huszadik század első évtizedeiben felburjánzott művészeti iskolák is számos elméletet állítottak fel a képszerkesztés törvényeire vonatkozóan. Talán ezek hatása alatt, Derkovits is megfogalmazta a kompozícióról vallott felfogását. «Képet festeni annyit tesz, mint egy síkon, tehát két dimenzióban tiszta festészeti elemekkel, vonallal és síkkal a síkot, mint egyetlen monumentális festészeti elemet tiszteletben tartani» — írja 1927-ben. Ettől kezdődően következetesen

igyekszik képeinek síkszerűségét bizonyos fokig megőrizni, eszméinek azonban lelkesebb harcosa és érzékenyebb látású művész volt, semhogy egy ilyen elmélethez mereven ragaszkodhatott volna.

Már első munkáin szembetűnik biztos, ötletes képszerkesztése. A húszas évek elején készült képein a német expresszionizmus hatása jelentkezik. Önkényesen alakított, patetikusan nyugtalan, de lezárt formák, merész perspektíva jellemzik 1922-ben készült Utolsó vacsora c. festményét, de még az 1926-ban készült Menekülők c. képe (1. kép) sem mentes ezektől a vonásoktól. Az utóbbiban azonban részben felszabadul képszerkesztése az expresszionizmus hatása alól. Síkszerűségre még nem törekszik ugyan, de már ekkor is megnyilatkozó dekoráló hajlamát jól egyezteti össze az expresszionizmus követelményeivel.

A húszas évek végén végleg elszakadt az expresszionizmustól, és ettől kezdve élete végéig tudatosan eszméinek kifejezésére alkalmas forma megteremtésén fáradozik; ennek megfelelően alakítja képeinek szerkezetét is.

Kibontakozóban van sajátos festésmódja, mikor Terror c. képét készíti. A más szempontból már elemezett festmény kompozícióját szemlélve először a motívumok szokatlan kivágása tűnik szemünkbe. A felébe vágott csizma, a terror áldozatának fejjel a néző felé hanyatt fekvő alakja, melyből csak a fej és a mell egy része látható a képen, első pillanatban azt az érzést keltheti, hogy a művész ezzel a képszerkesztéssel meglepő hatást akart elérni, minden áron újszerűségre törekedett. Kétségtelen, hogy a kivágásnak ez a módja szokatlan. Nem kétséges azonban, hogy mélyebb jelentősége van, mint egy felvillanó formai ötletnek. A kompozíció szinte rákényszeríti a szemlélőre a lehajtott fejű, a szemét a földre szegező s a megdöbbenő ember testtartását. Ezzel a merész rálátással a letiport test és eltiport kenyér szinte a néző lába elé kerül, olyan élményt ébresztve, mintha közvetlen szemlélője lenne az eseménynek. Illuzionisztikus hatás ez, ami későbbi műveiben egyre kevésbbé nyilvánul meg. De ezt az illuzionisztikus hatást is közvetlenül az eszme szolgálatában használja a művész, a felháborodás és együttérzés élményét mélyítve el általa. A kompozíció szinte nyomasztó, mert nyomasztó az élmény, melyet a kép közvetít. A festményen még nem bontja fel következetesen a különböző síkokat, bár egyes részletek síkszerű megoldása (pl. a csizmák) már előrevetik későbbi szerkesztési eljárásának árnyékát. A kompozíció erejét fokozza egyszerűsége, áttekinthetősége. Alig néhány folt — a csizmák és puskatus, a halott, a kenyér foltja — ezek elemei. A szemlélő figyelme, éppen azért, mert csak a legszükségesebb elemekből tevődik össze a kép kompozíciója, a lényegre összpontosul.

Derkovits művészi pályájának egyik legkiemelkedőbb, legharmonikusabb alkotása Vasút mentén (5. kép) c. festménye (1932) A saját hangjára talált művész forma alakításának csaknem valamennyi jellegzetes vonását megtaláljuk ezen a képen. A «sík tiszteletben tartására» irányuló törekvése itt sokkal határozottabban érvényesül, mint az előbb említett képen. Lényegében nem töri meg a síkot, hanem két vagy több síkot alkalmaz. Az előtérben álló alakok foltja jelenti az elsőt, a sínek, a robogó mozdony kerekei, szóval a háttér a másodikat. A két sík egymástól független, nincs olyan motívum, mely a két síkot összekötve a térbeliség illúzióját fokozná. Így eléri, hogy nem szakad el teljesen a valóság illúziójától, mert a két sík alkalmazása bizonyos térbeliséget eredményez, de megőrzi művének síkszerű, dekoratív jellegét is. Természetesen a két követelmény egyeztetése mindkét szempont részleges feláldozását vonja maga után. A kép előterében álló alakokat körülhatárolt, egyszerű foltokkal ábrázolja, a hátteret képező motívumok (vasút, sínek) ezzel szemben mozgalmas, nyugtalan felületet adnak. A háttér nyugtalansága kiemeli az alakok egységes

foltját, így a festésmód eltérésével is érezteti a művész a két sík térbeli különbségét. A kompozíció itt is érdekes kivágást mutat. A művész enyhe felülnézetben ábrázolja a sínek mentén haladó emberpárt. A mozdony kerekei a kép felső részére kerülnek, ebben az irányban lezárva a kompozíciót. A néző is abban a látványban osztozik, mely az ábrázolt alakok elé tárul, maga elé, a sínekre a mozdony kerekei közé lát. A gondba merülten, lehajtott fejjel gyalogló ember látja így környezetét, melyre különösebb figyelmet nem fordít, melynek motívumai éppen csak felvillannak szemében, mint a háttér nyugtalan csillogó foltjai. A kompozíciónak, melyről első pillanatban azt gondolhatjuk, hogy elsősorban dekoratív célt szolgál, itt is mélyebb jelentősége van. Segítségével élményszerűbbé válik az eszme — a gondba merült emberpár iránti együttérzés — kifejezése.

Derkovits műveinek kompozícióját elemezve, nem kerülheti el figyelmünket a méretarány kérdése. Több művén (Alvó nő, Anya, Telefonáló), melyek egy emberi fejet ábrázolnak, feltűnik az életnagyságnál nagyobb hatást keltő méret alkalmazása. Teljesen közelünkbe hozza ezeket az arcokat a művész, szinte rá kell tárni szemeinket azokra. Betöltik az egész képfelületet, majdnem szétvetik a kép keretét. Milyen hatást szándékozhatott ezzel a kompozíciós eljárással kelteni a művész? Vagy csupán valamifajta különcködő átvétele ez az eljárás a moziban látott «premier plan» felvételeknek? Azt láttuk, hogy Derkovits a dekoratív hatást nem kerüli, és kétségtelen az is, hogy a méreten felüli ábrázolás alkalmas monumentálisan dekoratív hatás keltésére. De feltehető-e Derkovitsról, aki olyan nagy jelentőséget tulajdonít — saját szavai szerint — a «mondanivalónak», hogy kizárólag a dekoratív hatás fokozása érdekében élt volna ilyen — a mű megjelenését nem kis mértékben meghatározó eszközzel? Ez a méret szinte türelmetlenül követeli, hogy minden mellékkörülmény elhagyásával összpontosítsuk figyelmünket az ábrázolt arcra, nem tűri a figyelem megoszlását, majdnem azt mondhatnám, kényszerít, hogy tágra nyitott szemmel figyeljük a képet. Ezzel pedig, ha nem is fejez ki közvetlenül eszmei tartalmat, de fokozza érzékenységünket annak befogadására, tehát végeredményben annak intenzívebb érzékelését teszi lehetővé. Világosan érezhető ez a hatás az Anya c. képen. A festmény kompozíciója motívumokban nem gazdag. Lényeges tónuskülönbségeket nem találunk rajta, melyek sötét és világos foltokra tagolnák a képfelületet. A formai elemek rendkívül szűkszavú használata a méreten felüli ábrázolás mellett nem könnyű feladat elé állítja a művészt. Nagyon könnyen üressé, semmitmondóvá válhat ilyen feltételek mellett a mű. Azt tapasztaljuk, hogy ennek ellenére szinte mohón fogadjuk be az élmény árnyaltságát kifejező megfestésbeli finomságokat. Talán a fent leírt módon része van ebben a méreten felüli ábrázolásnak is. Derkovits komponálási eljárását figyelve láttuk, hogy szívesen alkalmazza az ötletes, kifejező kivágásokat, de nem egy képén a képfelületet megosztó átvágásokat is alkalmaz. Ez lehetővé teszi számára a motívumok sűrítését, az ábrázolás gazdagítását. A képfelület sokszor majdnem mértani megosztását azonban nem önkényesen teszi, mint a formalista művészek közül sokan, hanem megfelelő motívum alkalmazásával objektíve is indokolja azt. (Híd télen c. festményen a hirdetőoszlop, az Ablak c. festményén az ablakkeret.) Ez is arra mutat, hogy a művész, noha képeit legtöbbször nem közvetlenül élet után festi, hanem azok kompozícióját saját elképzelése alapján építi fel, nem akar elszakadni az objektív ábrázolástól. Az átvágások tehát nem teszik elvonttá művészetét, de lehetőséget adnak neki arra, hogy az ábrázolást összevonhassa a képfelületen. Ezenkívül fokozzák a kép áttekinthetőségét, ezzel is

emelve a kifejezés világosságát. Nem vitás természetesen, hogy a kép geometrikus felosztása növeli annak dekoratív hatását is. Ezek az átvágások feltehetőleg a kubista művészet hatásának eredményeképen jelentkeznek Derkovits művészetében. A kubizmus, mely először geometrikus térbeliségre törekedett, majd a térbeliséget elvetve a síkra szorult, hogy végül a síkban kiterített formákat egymás mögött helyezve el, érzékeltesse a teret, minden valószínűség szerint befolyásolta Derkovits komponálásmódját. Azt hiszem, nem von le a művész értékéből, ha ilyen befolyás érvényesülését feltételezzük, mert a művész nem vette át kritika nélkül annak külsőségeit, hanem csak annyit és ott alkalmazott belőle, amennyit mondanivalójának egyszerűbb és világosabb kifejezése érdekében helyesnek vélt átvenni.

Derkovits komponálásmódjának vizsgálata tehát azt mutatja, hogy a művész élt olyan eszközökkel, melyeket korának polgári művészi irányai alakítottak ki, de ezek az eszközök mindig valóban eszközök maradtak számára. Eszközök maradtak a konkrét tartalom áttekinthetőbb, rendszerezettebb, tömörebb kifejezése szolgálatában, mint ezt az átvágások, a geometrikus tagolás mutatja. Eszközök maradtak annak érdekében, hogy a szemlélő érzékenyebbé, fogékonyabbá váljék a tartalom befogadására. De még a síkszerűséget, a két kiterjedésben történő ábrázolást is csak addig a mértékig vitte keresztül, amíg az az ábrázolást nem zavarta, sőt a kép szerkezetének egyszerűsítésével lehetővé tette az alapélmény közvetlenebb megfogalmazását.

Nem törekedhetünk teljességre ezekben a sorokban semilyen szempontból sem. Még egy-egy kiragadott formai elem jelentőségét is csak néhány képen próbáltuk részletesebben megállapítani. Nem követhettük nyomon annak alakulását, áttekintve a művész fejlődésének teljes útját, legtöbbször egész röviden utalunk csak erre a fejlődésre. Bár röviden megemlékeztünk azokról a művészi irányokról, melyek hatottak Derkovits festésmódjának kialakítására, ezeknek részletesebb elemzésére nem fordíthattunk nagyobb figyelmet, nem vizsgáltuk azokat a gazdasági-társadalmi erőket, melyek azokat létrehozták és így nem térhettünk ki arra, mi volt azoknak a formai elemeknek rendeltetése, milyen eszmét fejeztek ki — vagy miként kellett az eszme hiányát leplezniök.

Még számos szempontból elemezhetnők magát a művész festésmódját, sőt akár tehnikáját is. Nem beszéltünk arról, hogy alakult ki a kép a művész munkája nyomán, mint módosul a vázlatok során a kép elképzelése. Pedig egy ilyen elemzésnek is komoly tanulságai lehetnek. Nem foglalkoztunk azzal, hogy milyen színeket használt Derkovits (a fémszínek kivetelével), miként bővült, finomodott színskálája. Nem néztük meg, milyen anyagokat, vásznat, papírt, festékport, kötőanyagot stb. használt a művész munkáihoz, vagy talán milyen anyagokat volt kénytelen éppen anyagi helyzete miatt alkalmazni. Ezeknek vizsgálata is kiegészítené ezeket a vázlatos sorokat. De még hosszan sorolhatnám, hány lehetőség volna a művész festésmódja vizsgálatának. Pedig még csak a festésmódról volt szó. Közismert tény, hogy Derkovits művészi munkájának egyik legértékesebb oldalát jelentik grafikái. Grafikáinak tehnikájával egyáltalán nem foglalkoztunk. Természetesen — a művek festésmódja felől indulva ki — csak annyiban említettük a művész eszmei mondanivalóját, amennyiben az feltétlenül szükséges volt.

Annyi negativum felsorolása után kétségesnek látszik, hogy lehet egyáltalán valami tanulságot levonni munkánkból, tehetünk-e olyan megállapításokat,

melyeknek elég szilárd alapjuk van? Talán nem kockáztatunk meg merész és indokolatlan következtetéseket, ha az alábbi megállapításokat tesszük a művész festésmódjának vizsgálata alapján:

Derkovits kétségtelenül érzékenyen reagált a század első évtizedeiben Európaszerte elterjedt, akkor haladónak tartott művészi irányok hatására. Ezek az irányok legnagyobb részben formai problémákkal foglalkoztak. Derkovits művészi formanyelvét nagyrészben ezek hatása alatt alakította ki.

Megállapíthatjuk, hogy Derkovits — legalább azokon a műveken, melyek őt a legteljesebben jellemzik — az eszmei tartalom kifejezéséről, sőt annak világosabb kifejezése érdekében a reális ábrázolásról sem mondott le. Az átvett formai elemeket is mélyen és őszintén átélt eszméinek, szociális mondanivalójának világosabb, összefogottabb, vonzóbb kifejezésére használta, azokból világnézetének hirdetésére kovácsolt fegyvert.

Végül megállapíthatjuk, hogy nem kritika nélkül vette át és nem mechanikusan alkalmazta ezeket a formai elemeket mondanivalója szolgálatában. Mély művészi öntudattal, és igen fejlett festői érzékkel fejlesztette, csiszolta azokat, a maga sajátos művészi elképzelése számára alakítva belőlük eszközt. Éppen az a tény, hogy sokszor igen csábító — de menthetetlenül formalizmushoz vezető — kísértések közt ilyen szívósan küzdött azért, hogy az alkalmazott formai elemek eszméinek hűséges kifejezőivé váljanak, bizonyítéka annak, hogy mélyen eszmei magatartás irányította művészi munkáját.

[1] *Razumnij, V.:* A forma és tartalom egysége a művészetben. Képző és iparművészeti tudósító, 1953. szeptember.
[2] U. o.
[3] *Réti:* Képalkotó művészet, Bp. 1944.
[4] *Novák:* Festékek és lakkok készítése. Bp. 1949, 111. old.
[5] *Dénes:* Körösfői Kriesch Aladár. Bp. 1939. 91. old.
[6] *Bernáth:* Írások a művészetről. Bp. 1947. 96. old.
[7] *Szőnyi:* A kép. Bp. 1943. 81. old.
[8] Műbarát, 1922. 11—12. szám.

1. *Derkovits Gyula: Menekülők*

2. *Derkovits Gyula: Terror*

3. Derkovits Gyula: Végzés

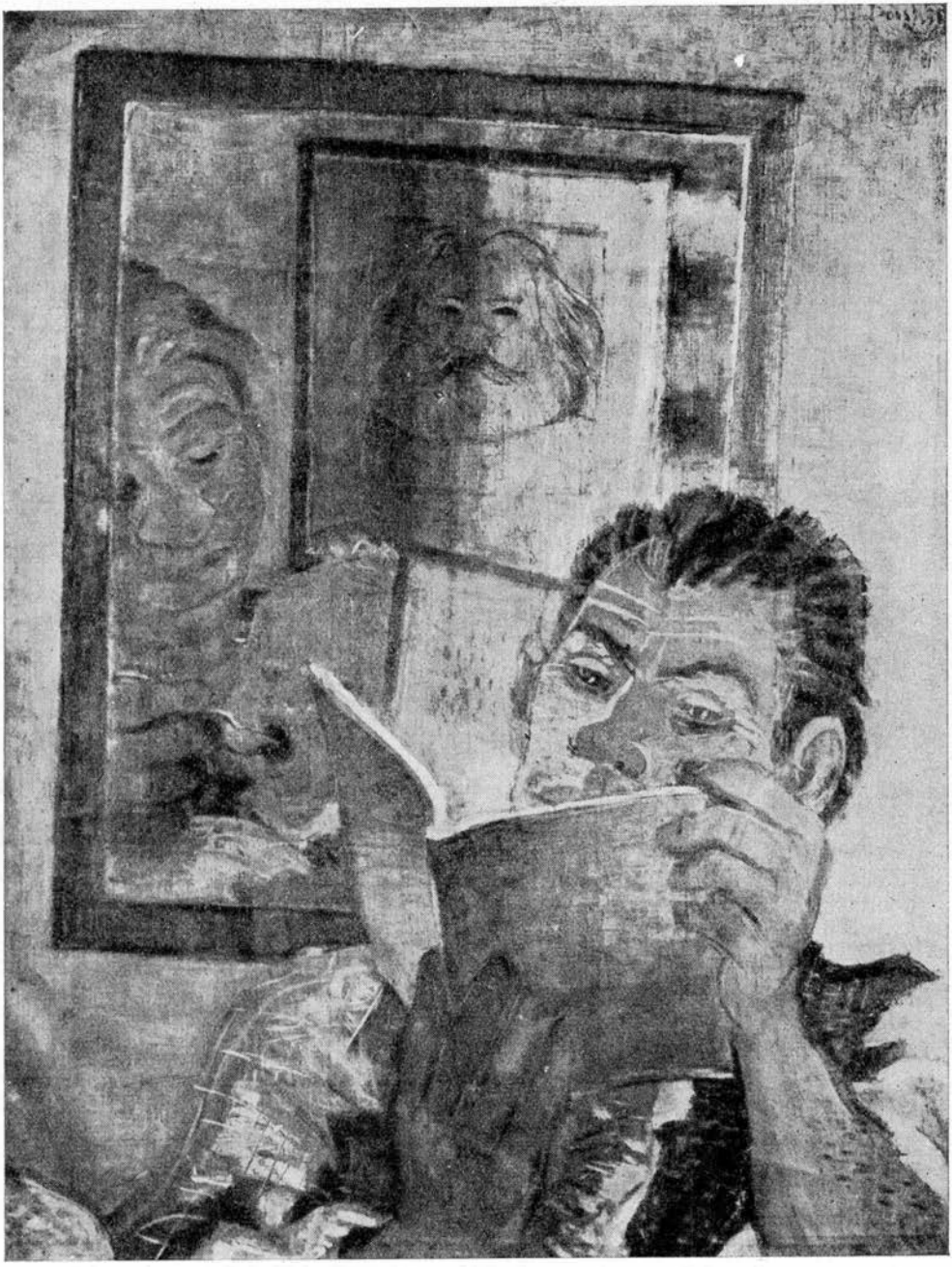

4. *Derkovits Gyula: Három nemzedék*

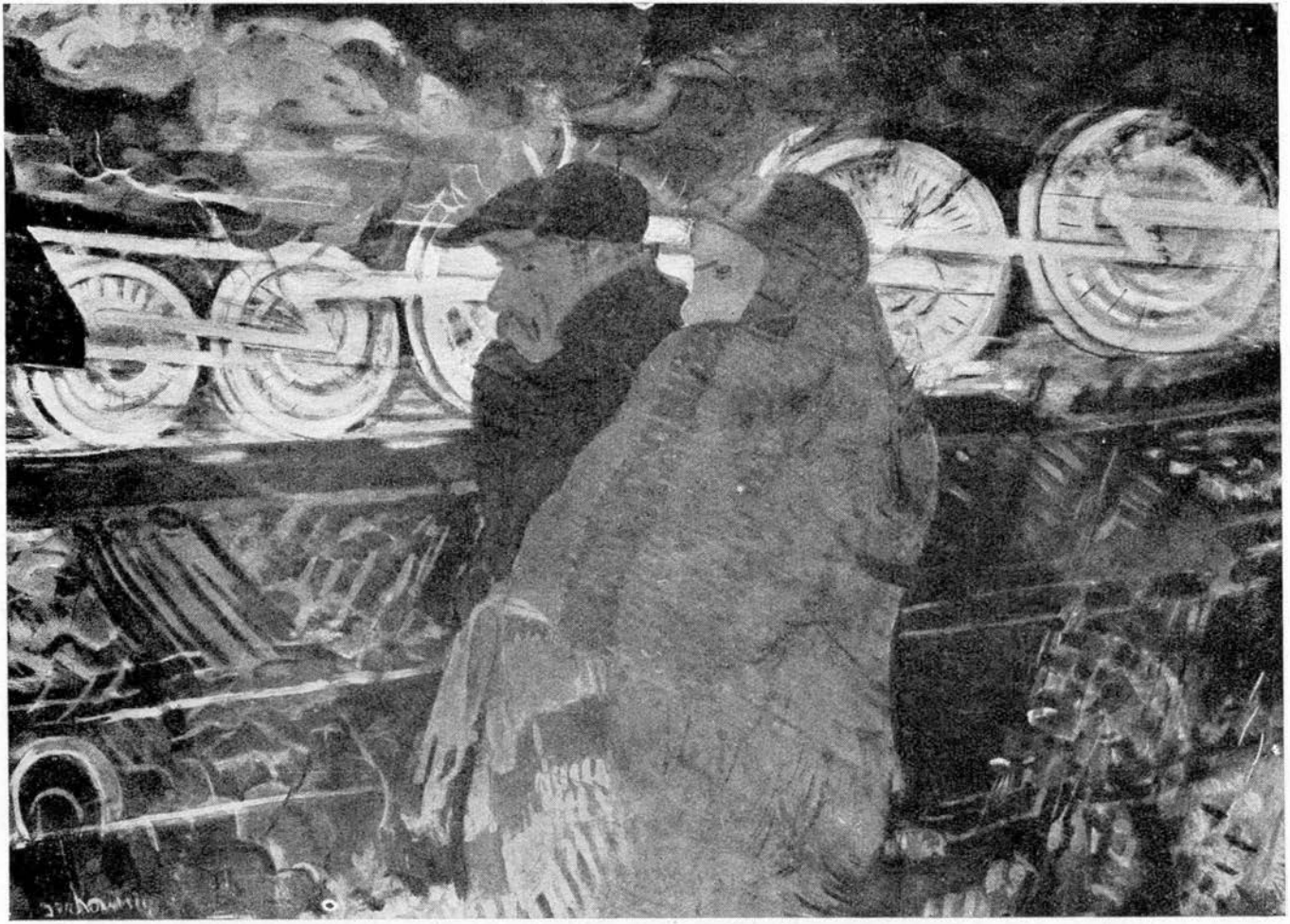

5. Derkovits Gyula: Vasút mentén

6. Derkovits Gyula: Telefonáló

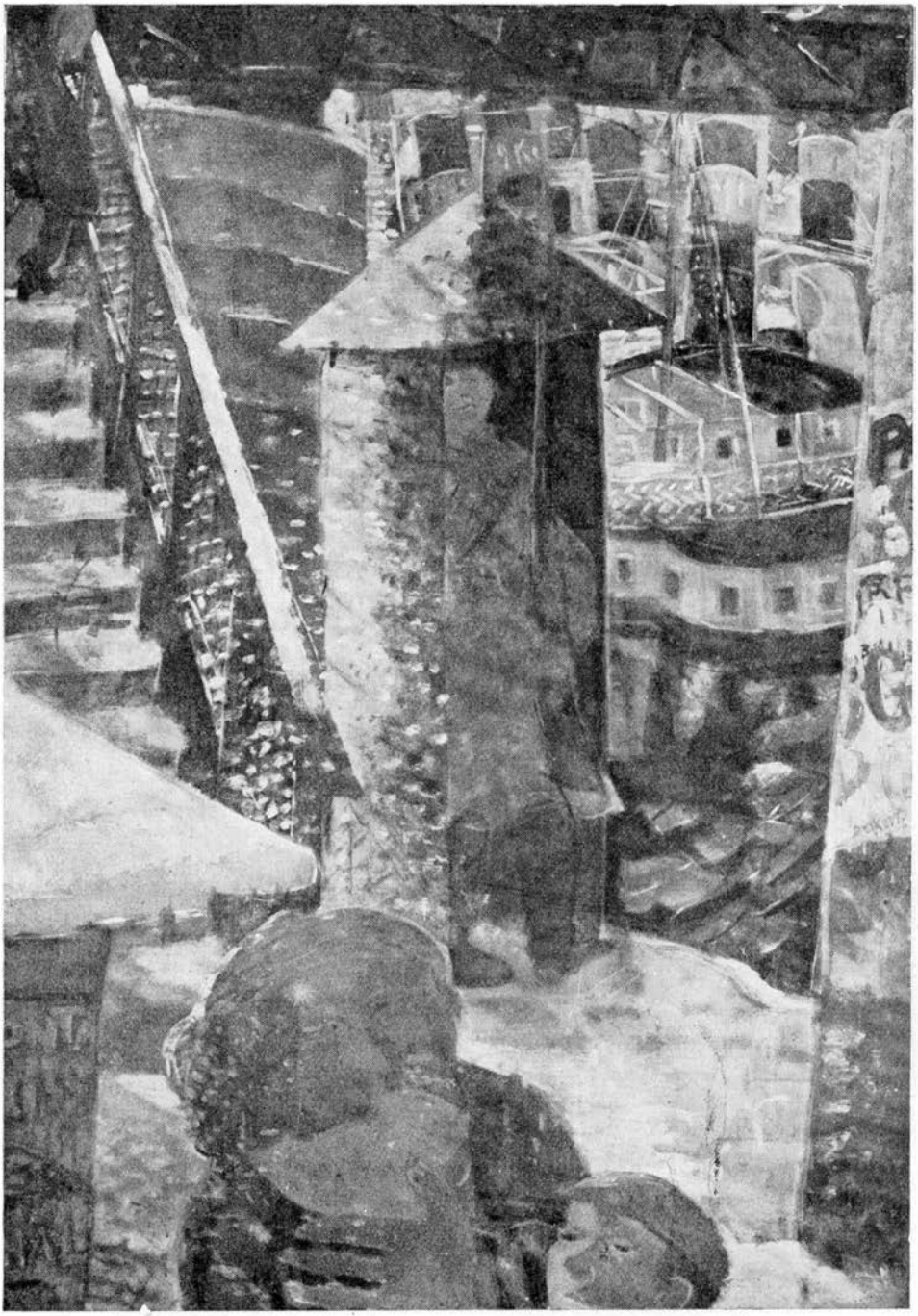

7. *Derkovits Gyula: Híd télen*

8. Derkovits Gyula: Proletár anya

RUDNAY GYULA

Írta: BÉNYI LÁSZLÓ

Rudnay Gyula életműve szerves része nemzeti festészetünk elmúlt öt évtizedének. Pályáját, sikereit méltatások, újságcikkek, kritikák, kisebb tanulmányok, interjúk tömege kíséri — azonban a művészetére vonatkozó írások csupán hézagos képet adnak életművéről. Nem jelent meg mindezideig életére és művészetére vonatkozó összefoglaló mű.[1] Olyan életműről van szó, amely súlyával, jelentőségével, a benne rejlő tanulságokkal és továbbmutató erejével: festészeti hagyományaink becses kincsévé vált. Ez a tanulmány adatanyagával és szempontjaival alapot és támpontokat igyekszik nyújtani életművének értékeléséhez — bár terjedelménél fogva nem tarthat igényt a monografikus ismertetés teljességére.

Rudnay Gyula töredékes önéletrajzának koraifjúságára vonatkozó — eddig publikálatlan — anyagát a maga egészében közöljük, mert e gyermekkori benyomások mélyen rávilágítanak Rudnay sajátos művészi érzelem- és képzeletvilágának eredetére.

1878. január 9-én született a felvidéki Pelsőcön. Édesapja «vendéglős volt a mestersége szerint, de művészember az érzései és vágyai szerint».[2] Ez a «bohém» természet nehezen fért meg az üzleti pálya gyakorlati szempontjaival. «Kóbor színészek, vándor poéták, torzonborz és megtépázott vad zsenik» voltak pártfogoltjai, vékonypénzű, vagy éppen nincstelen vendégei, s ezek között például egy, akit azért kedvelt, mert Petőfihez hasonlított. A vendéglősködésbe belebukott, egyik városból a másikba költözve próbált újra és újra szerencsét. Rudnay Gyula gyermekévei ilyenformán változatos környezetben teltek: Pelsőcön, Salgótarjánban, Rudabányán, Sajógömörön, Tornaalján, Miskolcon és Bején. Vándorlásaiknak e két utóbbi állomásáról 1884-től 1886-ig, hat éves korától számol be az alábbi életrajztöredék:

«A vásáros nép rengeteg volt, mindenfajta eladó-vevő. Nemcsak borsodiak, de gömöriek, nógrádiak, hevesiek is, megszámlálhatatlan kocsikkal, szekerekkel. Egész utcasorok sátrakból, csizmadiák, szűrszabók, kötélverők, szíjgyártók, rőfösök, sok mindenféle portékások. Egészen belefáradtam a sok látnivalóba, a nagy hangoskodásba. El-elbámultam a ponyvákon összehalmozott könyvek-füzeteken. A kikiáltó ember rekedtre énekelte magát, kínálva... Sobri Jóska... rigmusokba szedett szomorú históriáit, kalendáriumokat... Itt találkoztam először a piktúrával is, abban az értelemben, hogy felkeltette az érdeklődésemet. De még rajzolni nem próbáltam... A miskolci vásárokon voltak panorámások is. A sátor oldalára kifüggesztett képek nagy tengeri

csatákról, nagy szerencsétlenségekről, tűzvészekről... a szerecsenek afrikai harcáig csodálatosan hatottak rám.

Gyermekéveimnek leggazdagabb élményeit Beje adta. A második elemiben Bején folytattam tarisznyás iskolajárásomat. Édesapám járatta a Képes Budapest napilapot. A Hazánk és Külföld fametszetekkel és rézmetszetekkel díszített szépirodalmi lapot, amely abban az időben Győrben jelent meg. Ezek a metszetek, rajzok tették világossá előttem, hogy művészet is van a világon. Ez időben került házunkhoz Petőfi összes költeményei díszkiadása, sok szövegkísérő-rajzzal, illusztrációkkal. Ezek a rajzélmények döntőek voltak reám nézve. Sodort valami a rajzolás felé. Petőfi verseit szégyeltem otthon szavalni, az extázisaimat, hevületeimet rejtegettem, ha észrevették — bántott, pirultam. De kellett, vágytam utánuk. Házunk mellett volt egy mocsár, teli fűzfa bokrokkal, kis szigetekkel, hatalmas dudvákkal, mentákkal telenőve. Itt bújtam el — házunktól nyolcvan-száz lépésnyire — szétnéztem, nem lát-e valaki. A mocsár szélén magas jegenye és topolya fák óriásodtak, zúgtak, ha fújt a szél. És én szavaltam hangosan, nekivörösödve, kezemmel intve, hadonászva, végtelen gyönyörűséggel: «Mint a porszem szélyész fuvatán, — Repül a legény gyors paripán». — Annyira indulatba jöttem, hogy le kellett ülnöm, féltem, remegtem — körülnéztem nem lát-e valaki, mert nagyon rösteltem volna magamat, ha így magamból kikelve meglátnak volna.

Bámultam a kísérő rajzokat is, hosszan, nagy áhítattal, különösen Jankó János «Megy a juhász szamáron, Földig ér a lába» illusztrációját, «Elkeseredésében mi telhetett tőle, Nagyot ütött botjával a szamár fejére». Szegény szamarat nagyon sajnáltam. Félelmében félrefordította a fejét s mind a két fülét le és hátra konyította. De a juhászlegény irtóztató mozdulattal vágott reá a gajmós botjával. Teljesen a rajz hatása alá kerültem — töprengővé, mélázóvá, mégjobban szégyenlőssé s magambazárkózottá váltam. Éreztem, tudtam, valami történt velem — valami rendkívüli — de hogy mi, arról fogalmam sem volt.

Sokszor volt vendégség nálunk, régi szokás szerint hajnalig-reggelig tartó is. Kávébarna, molnárszürke, vagy fekete magyarruhás, körszakállas, piros vagy olajbarna arcú emberek. Tisztelendő vagy tiszteletes úr, jegyző, tanító vagy tiszttartó. — Ettek, ittak, hangosan beszéltek, Kossuthot, Rákóczit istenítették, szidták a pecsovicsokat (kormánypártiakat), meg a svarcgelb kormányt. Mind szélbali emberek voltak, — édesapámmal együtt. Ilyenkor hallottam emlegetni Petőfi nevét is, Tompa Mihállyal együtt.

Tompa Bejében volt pap. Itt látogatta meg Petőfi is. A parochia ugyanaz volt még, mint Tompa idejében, az udvaron két hatalmas eperfával, gémes kúttal. A templom a Turóc partján elég messze a paplaktól, a haranglábbal együtt. Itt sokat harangoztam abban az időben. Sokat énekeltünk a templomban Palcsó Sándor tanítónkkal. Magas szoprán hangom volt. Szerettem énekelni, dalolni. Hét-nyolc gyerekkel a tanítónk mindig elvitt temetni is, télen-nyáron.

Ekkor kezdettem el rajzolni is, nyolc éves koromban. A «Gombozó fiúkat» édesapám mutogatta mindenkinek, akiről tartott valamit. Ezután kaptam papírt, igazi rajzpapírt, ceruzákat — még színeseket is. Miskolcról hozta édesapám. Bejében tanultam meg hegedülni is Geda Gyulától, a falusi malacbanda prímásától. A cigányok a faluvégén a Turóc partján vályogputriban éltek. Édesanyám minden tiltása ellenére is járogattunk az öcsémmel a cigányokhoz, s ettük a hamuban sült vakarót krumplilevessel, meg habart bablevessel. Débor néni — egy vén cigányasszony — sütötte-főzte, mindig pipa volt a szájában, főzés közben is, — de szíves asszony volt, apró, töpörödött, sovány

termettel. Mindig a küszöbre tette le a tálat, három fekete fakanállal... nekem — az öcsémnek és Pukinak, a fiának... Levettük a kalapunkat s úgy kanalaztuk a bablevest. Pukival nagyon jó barátságban voltunk. Együtt halásztunk — a szalmakalapunkkal — a Turócban, vagy rákásztunk fürdés közben...

Beje volt tulajdonképpen az öntudatra ébredt gyermeki gondolatvilágomnak a megindítója. Itt ismertem meg, itt szerettem meg mélységesen a természetet is, telével, nyarával, őszével, tavaszával, madárdalával. Ember, állat, szokások, beszédek, babonák, balladák nagy hatása gondolatvilágom kialakulásánál itt kezdődik. Mi még jártunk a fonóházakhoz félelmetes meséket hallgatni, vagy víg históriákat... aszalt vadszilva és som mellett, apró kis petróleum lámpák homályos világításánál. Bejében ismertem meg a kondás, a juhász, a csordás külön-külön típusait, vándorszínészeket, koldusokat, éneklő nyomorékokat, vándorokat.

Elemi iskolám is itt folytatódott...»[3]

Rudnay emlékezései itt megszakadnak. A gyermekkori élmények továbbélésének olyan erejéről tanúskodnak e vallomások, benső világának olyan telítettségéről és intenzitásáról, aminek feltétlenül jelentkeznie kellett képei alaphangjában, s ami vissza-visszatért elementáris erejével, hogy megszínezze, átfűtse bensőséges művészetét.

Tizenhárom éves volt, amikor édesapját elvesztette. «Szép, szakállas feje, magyarruhás alakja kitörölhetetlen emléke az ifjúságomnak, mint ahogyan egész lénye, művészi vérmérsékletével és hajlandóságaival legbecsesebb örökségem. Életemnek ő volt a legnagyobb és örökké élő élménye.»[4]

A magára maradt édesanya nagy szegénységben, hősies küzdelmet folytat hat gyermeke eltartásáért. Ekkor már Budapesten vannak. Az ifjú Rudnayt mindennél jobban érdekli a rajzolás. Megtakarított filléreiből olajfestéket vásárol, hogy festhessen, s a Nemzeti Múzeum képtárába jár. Édesanyja elviszi Keleti Gusztávhoz, a Mintarajziskola nagyhírű igazgatójához, aki Rudnayt az Iparművészeti Iskola díszítő-festői szakosztályára irányítja, hogy hamarább jusson kenyérkeresethez. 1894—95-ben másfél esztendőt töltött itt. Tanárai közül Székely Bertalan egyénisége volt reá legnagyobb hatással, akitől az értelmes formalátás alapjait sajátította el. Az Iparművészeti Iskola szakosztályai akkoriban a város különböző pontjain bérházakban voltak elhelyezve. Rudnay az intézet Eötvös- és Kemnitzer-utca sarkán lévő épületében állította ki első festményét, amely vásáros néppel megrakott szekeret ábrázolt.

1895 őszén már Hollósy Simon mellett találjuk Münchenben. Mesteréről így nyilatkozik: «Nagyon sokat köszönhetek neki. Ritka értékes tanító volt Hollósy, s mint ember is elvarázsoló jelenség. Zeneszeretetünk is együtt tartott bennünket. Hollósy csellózott, én hegedültem s mindketten kotta nélkül magyar- és egyéb népdalokat».[5] A megélhetés azonban nem volt könnyű. Minden szombaton árverést rendezett műveiből műtermében, ahol többnyire társai vették meg rajzait.

Az első müncheni esztendőt követő nyarat Rudnay Nemespalánkán, Eisenhut Ferenc festőművésznél tölti — ahonnan hirtelen elhatározással, 1896 őszén Rómába utazik. Meglehetősen nyomorúságos körülmények között lakik együtt négy magyar művésszel. Egy Konyarek nevű szobrásszal — aki később Belgrádban telepedett le, — Ludwig Józseffel, Hincs székely szobrásszal, akiket még az Iparművészeti Iskolából ismert, és Károlyi Lajossal, «a fátyolos tónusú, finom szegedi festővel».[6] A Via Ripeta-n laktak és ugyanoda jártak

rajzolni az Istituto Di Belle Arti-ba, illetőleg nappal ennek szabadiskolájába, a Scuola Libera-ba, esti aktra pedig a Villa Medici-beli Francia Akadémiára. Olaszországi emlékeiről így számol be: «Róma studium tekintetéből reám nézve semmit sem jelentett. Azt mondhatnám, ez a hat-nyolc hónap, amit a Scuola Libera-n töltöttem, stagnáció volt. Inkább a régi mesterek műveinek tanulmányozásán keresztül jutottam előbbre. Élesztő, fontos hatással voltak reám Róma képgyűjteményei. Kalauzom és tanítóm bennök az öreg Szoldatics Ferenc volt, a legnagyszerűbb jellemek egyike, akikkel valaha találkoztam... Sokat vitatkoztam Szoldatics bácsival különösen Raffael freskói előtt. Az volt róla a véleményem, hogy mint komponáló: óriás, de alkotásai nem eléggé festői felfogásúak és előadásúak... Én vérdúsabb színt, erősebb vezetést kívántam volna színben... Tizenkilenc éves voltam akkor... Igen nagyon hatott rám azonban Velazquez-nek Ince pápáról festett arcképe a Doria palota képtárában. Megdöbbentő pillanata volt életemnek, amelyben először kerültem elébe.»[7]

Megfelelő művészi vezetés híjján Rómából 1897 őszén Rudnay visszatér Münchenbe Hollósyhoz, ahol a nyári, nagybányai megszakításokkal, további három éven át dolgozik. Művészetének alakulásáról érdekesen tájékoztatnak ezekre az évekre vonatkozó emlékezései: «Hollósynál abban az időben a naturalizmus alapján festettünk, rajzoltunk. A természet volt a szent csak. Attól eltérni bűnnek tartották. Én is abban az igézetben voltam... Nehézségeim akkor kezdődtek, amikor a magyar lelkiség* tartalmáról volt szó. Az ilyen irányú gondolataim már Münchenben kezdődtek, bár ezeknek akkor gyakorlati értelmük, eredményük semmi sem volt.»[8]

Ebből az időből származó festményeiből megállapítható, hogy Rudnay megtanulta Hollósynál a szigorú iskolázottságú, valósághű természetábrázolást, az életszerű, finom, aprólékos festésmódot. A Nagybányán eltöltött nyarak érlelően alakították művészetét. Azonban annak a «magyar lelkiség»-nek kifejezésére, amely Rudnayban derengett, még sem felelt meg a népéletnek Hollósy-féle zsánerfelfogású ábrázolásmódja. A jelenetből Rudnay az általános érvényűt kívánta leszűrni és tegyük hozzá: megkomponálni. A magyar népéletnek elsősorban nem eseményeit, de belső lényegét, jellegét akarta kifejezni.

1900 telétől Rudnay újra Budapesten lakik édesanyjánál. A mesterétől megvált fiatal művészre a vívódás évei következnek. Munkáinak zömét felszabdalja — így azt a nyolc képet is, amellyel 1899-ben a Hollósy-iskola első, Nemzeti Szalonbeli kiállításán szerepelt.[9]

1903 őszén Párizsba utazik, ahol — mint Rómában — elsősorban a múzeumok remekei kötik le figyelmét. Mint későbbi számos nyilatkozatából kitűnik, Rudnayt nem lelkesíti a francia művészet, de az újban rejlő értékeket elismeri: «A szín, a fény nem lehet öncél, mindkettő alárendeltje az általános evolúciónak és nem szuverénje... Jelentősebb vívmánya az impresszionizmusnak, hogy a felfogás szabadságának utat nyitott és ez kimondhatatlan áldás a mai művészetre.»[10] Párizsban mecénásra is talál Rodolf Flamm — Rotschild orvosának — személyében, de ennek gondtalan megélhetést biztosító hívását visszautasítja, mint ahogyan élete folyamán többször lemond a fényes külföldi lehetőségekről. Ami Párizs életéből élményszerűen hatott rá, az grafikáiban csakhamar megmutatkozott. Rajzain a francia menhelyek lakóit ábrázolja, — az orosz regényirodalom nagy realista mestereinek együttérző hangjára emlékeztetve. «Hogy Hollósytól elkerültem — mondotta Rudnay — sajátosképpen az irodalom

* Rudnay a «magyar lelkiség» alatt a nemzeti tartalom és forma együttesét érti. (Szerző.)

hatása alatt ment végbe bennem a nagy átalakulás; majdnem döntő benyomással volt rám az orosz irodalom"[11] Alakjai magukba süppedt rongyos kis öregek, Gorkij emberei. E festői grafikáiban (1. kép) — amelyek bensőséges érzésvilágukkal és tonalitásukkal Carrière művészetére utalnak, — a fehérek és fekete árnyékok játékában meg-megcsillantva egy-egy arcot, már későbbi olajképeinek festői magva is megmutatkozik.

Párizs után az ifjúkori benyomások, megtanult ismeretek, a múlt nagy mestereinek példái, klasszikus értékekre való törekvés, a nyugati irányzatok elutasítása és saját festői útjának tisztázása forrott a fiatal művészben: «Sem München, sem Róma, sem Páris nem tudtak meggyőzni annyira, hogy reájuk támaszkodva alakítsam ki a magyar lelkiség művészetét» — írja.

Ennek a művészetnek derengő körvonalait érdekes módon a muzsika sejtteti meg Rudnayval: «Ezek az idők voltak legnehezebb éveim. Sokat hegedültem akkoriban. Hegedűn sokkal könnyebben közelítettem meg azokat a művészi célokat, amit én lelkileg — magyar művészetnek vallok. A festésre csak nyugtalanul, keseregve tudtam gondolni. Vágyakoztam el tőle, menekülni szerettem volna, mint egy láthatatlan szörnytől, de nem engedett, mert a bálvány gyönyörű volt, igézete alatt tartott... A magyar nóta, dal volt egyben a vigasztalóm is s majd útmutatóm a nagy sötétségben, fájdalomban. A hegedűm ebben az időben mindig az állványom mellett volt, készen a vígasztalásra, megnyugtatásra. Ezt a hatást... amit toborzóinkkal, Rákóczi kesergőkkel emberek előtt elértem, itthon is, Münchenben, Rómában, Párisban is, ezt kell a festékből is kikényszeríteni. Mert a festésről lemondani nem tudtam...»[12]

Ennek a nemzeti jellegnek a kifejezése volt festői kibontakozásának egyik főproblémája. Miként lehet a népi zenében is meglévő tartalmat a festő eszközeivel megláttatni. Először a közvetett ábrázoláshoz folyamodik: «Még Párisból való hazajövetelem után 1904-ben belefogtam gömöri hazámban egy nagy vászonba, a Nóta című kompozícióba. Csokonai alakjával kombinálva, a magyar dal három fajtáját, a szomorú hallgatót, a zsoltárost és a táncdalt akartam megérzékíteni. De nem bírtam eleget tenni magamnak... a festmény túlságosan a modelleken alapult és nem fejezte ki azt, amit bele akartam tenni. El is pusztítottam.»[13]

A nép életének szüntelen tanulmányozása — a jelképes megjelenítés helyett Rudnayt a valóságos élmény megfestéséhez vezette. Ünnepeiken táncukat figyelte, egyszerre rádöbbent, hogy ezt kell megragadnia: a tánc szellemét, a mozdulatokban, a dobbantásban, vállak, derekak rántásában, a karok lendületében megmutatkozó ritmust. Hazament és emlékezetből festette meg a csárdást: «Ekkor vált világossá előttem, hogy a természet leghűségesebb lemásolása — még ha a legszebb eredményt adja is — nem elég kifejezési eszköz számomra. Nem elszakadni a természettől, de a valószerűséget megtartva, át kell alakítanom, hogy a kép az én érzésvilágomnak, ízlésemnek megfeleljen.»[14] E téma különböző változatokban foglalkoztatja. A korábbi képek eleven színezésűek: vidám pirosak, kékek s villogó fehérek jellemzik őket. A háttér barna tónusa nem fullasztja meg a színeket, bársonyosan ragyognak ki belőle. Későbbi művein színeinek skáláját erősen redukálja és inkább a tónusok gazdagságára, ellentéteiknek kidomborítására törekszik. «Bizonyos dacos capricciot ad tompa világítású képeinek a hirtelen belerántott néhány fehér folt: egy igásló alakja, egy paraszt fehér ruhája. Szinte olyan, mint mikor a hallgatóba egyszerre belerántják a frisset.»[15] A csárdás-variációkon már jelentkeznek azok a szempontok és festői eredmények, amelyekről Rudnay így ír: «Komponálási módom elejétől fogva (München után) a kép szerkesztésének, térbe állásának

törvényeit követte, különösen a fény, a szín s a sötét tónusok egyensúlyozott elosztásával.»

A nép életét ekkoriban derűs elbeszélések keretében ábrázolták, a hivatalos művészetpolitika és az elferdült közönség-ízlés hatására. A Műcsarnok kiállításain szereplő művek és a lapokban megjelent reprodukciók népszínművesítették ezt a témát.

Rudnay Gyula azok közé tartozott, akik igazabb felismeréssel fordultak a nép felé: «A mi művészetünk alapja csak ez a föld és e föld népének kultúrája és az ebből fakadó lelkiség lehet.»[16] Ez a célkitűzés nem volt egyedülálló Rudnay pályakezdésének idejében. Művészeti életünk különböző területein egymásután mutatkoznak olyan törekvések, melyeknek közös gyökere távolról sem a hivatalos millennium alkalomszerű «hazafiságából» táplálkozik, hanem a reformkor szellemére emlékeztető törekvésekből. Lechner fellépésével megindult a magyar művészet elemeinek érvényesítése az építészetben, majd az itt elért eredmények hatása alatt az iparművészetben. Kodály és Bartók munkássága a népi zene bevonásáért zenekultúránkba éppen abban az évben, 1905-ben indult meg, amikor Rudnay a csárdás-variációk festésével foglalkozik.

A saját lábára álló művészben egyre erőteljesebb az igény a magyar festői világ kialakítására. Ez vezette 1905-ben az Alföldre, Hódmezővásárhelyre,[17] ahol művészetére fejlesztően ható baráti környezetre talál. Itt dolgozik Pásztor János, akit még párizsi tartózkodása idején ismert meg. Rajta kívül Tornyai János, Endre Béla és Váradi Gyula. Tornyai János Munkácsy művészetének örökségét folytatja a szó igaz értelmében: annak tartalmát érleli, a maga erőteljes, drámai ecsetkezelésével és oldottabb színhangulatával, — anélkül, hogy utánzójává válnék. Endre Béla lírai, tűnődő s a természet nagy látványaiban feloldódó művészlélek. Különösen széles művészi látókörével, szelíd, vonzó emberi lényével járult hozzá a vásárhelyi művészélet bensőséges légköréhez. Váradi Gyula a csöndes tanyai esti hangulatokat s a tiszamenti füzeseket festi borongós halk tónusokkal.

Mindnyájan nehéz körülmények között élnek, de gondjaik nem térítik el őket kitűzött céljuktól: a nép lelkét, a nép életét akarták megismerni és kifejezni. Naphosszat csatangoltak kint a tanyákon, a tiszaparti füzek mellett, bújták a parasztudvarokat s esténként fáradtan pihentek meg a búboskemencék mellett. A néppel s a tájjal való eleven kapcsolatuk, egymást serkentő szenvedélyes vitáik termékenyítően mozdították elő fejlődésüket.

Rudnay elmélyült szemlélődéssel tanulmányozza az alföldi ember típusát és életmódját. Megnyílik előtte Csokonai és Petőfi, Munkácsy és Tornyai szűkebb hazájának jellegzetes magyar világa s ez az élmény új, mélyen átélt tartalommal gazdagítja művészetét. Ebben az időben festett képein egy-egy paraszti típust állít elénk:[18] kevés színnel, tompa, sötét, zöldes tónusokkal, lendületes ecsetkezeléssel, pasztózusan festve. E korszakából fennmaradt kevésszámú olajfestményen (2. kép) kívül grafikái is a természettel való közvetlen kapcsolatát mutatják. Változatos — kréta, ceruza, szén, aquarell — technikával készíti el a mezei élet jeleneteit ábrázoló műveit: a Szántást, Sarjúrakást, Szalmahordást, az Eső utáni tájat.[19] Az Újságolvasó parasztok, a Hárman valának együtt, a Ne szomorkodj pajtás című rajzainak[20] lendületes, nagy formákban összefogott felfogásában, a témaválasztás rokonsága mellett feltűnik, hogy az egyre inkább saját útját járó Rudnay néhány év alatt milyen messzire távolodott el — a maga korában nagyjelentőségű — s Hollósy korai korszakára jellegzetes «finom naturalizmustól».

1907-ben Rudnay megnősül. Ezután még egy évig Vásárhelyen dolgozik, majd 1908-ban visszaköltözik Budapestre. De vásárhelyi művészbarátaival továbbra is fenntartja kapcsolatát. Endre Bélával 1911-ben Szentesen a katolikus templom freskóit festi, Pásztor Jánossal pedig ugyanezen évben Budapesten a Párisi Áruház Lotz-termében közösen rendez kiállítást.[21] Mindketten a népéletet ábrázoló, Hódmezővásárhely karakteres vidékéről készített közvetlen hatású művekkel szerepelnek. A kiállításra felfigyelt Szinyei Merse Pál is: véleménye szerint Rudnayval új, jelentős egyéniség tűnt fel a magyar piktúrában.[22]

Rudnay ezekben az években gyakran szerepel a Műcsarnok kiállításain is. Legkorábban 1905-ben a Gond című művével, 1909-ben a Délután című olajfestményével, az 1911—12-es téli kiállításon a Népdal, Szeptember vége, az 1912-es tavaszi kiállításon Az anya című képével, az 1913—14-es kiállításon a Pihenő hegedűs, Palócok, 1914-ben a Borúra derű, 1915-ben a Bevonuló, 1915—16-ban az Anya és gyermeke című képeivel.[23] Ez utóbbi képét több változatban megfesti. E korszakából ismert művei — mint a Pihenő hegedűs, Krumplihámozó (3. kép) és az Anya és gyermeke egyik változata — azt mutatják, hogy az élénk, derűs színek eltűntek Rudnay palettájáról, helyüket a mély viola-barna, bordó s a később oly jellegzetes sötét téglaszín és a fekete tónusainak adják át, amelyekből csupán egy-egy vakítóan fehér folt villan ki. Festői vérmérsékletének Munkácsyéval való rokonsága szembeszökően jelentkezik. Az erőteljes kontrasztok kedvelése, az ecsetkezelés lendülete, bátorsága és virtuozitása a lélekábrázolás elmélyültségével párosul ezeken a műveken.

Munkácsy művészetének szelleméhez és festői kifejezésmódjához való kapcsolódása mellett felismerhető Rembrandt és Goya művészete felé forduló érdeklődése is, mint arra a kortárs Uitz Béla is utal ebben az időben: «Rudnay szomorú, komoly ember. Piktúrája érzésen alapul. Baj, hogy annyira Goya hatása alatt áll — kevés rembrandtos formákkal... elgondolása és piktúrája monumentális. Kompozíciója egy tömb, bezárt ritmussal.»[24]

Az első világháború eseményei Rudnayt Losoncra hívják, ahol nagyothallása miatt póttartalékosként teljesít katonai szolgálatot 1915 márciusától.[25] Ez az időszak döntő volt művészi mondanivalójának és festői eszközeinek kiérlelése szempontjából. Losoncon festett képein igen mélyről s a művész teljes együttérzésével zeng föl az a hang, amelyen a szegényekről szól. Öreg kondásait, juhászait, földműves parasztasszonyait azzal a valóságlátással, erőteljes és mélytónusú hanggal jellemzi, amelyen Munkácsy szólott a magyar nép alakjairól. A Korsós nő, a Cigánylány, (4. kép) a Gömöri öreg paraszt pár, a Táncoló csavargók, Szegényember című képek alakjain a nincstelenséget és a hontalanságot érzékelteti.

Szegényembere koldusgúnyában, kalapját szorongatva, tétován áll az osztályrészévé jutott sivatagban. Éhes, kissé nyitva feledt ajka — motyogó koldusszavak szájtartása — megszürkült szemöldöke alól hontalanul tekintő szem, más ember elviselt gúnyája a nincstelenségről panaszkodik. A kép sárgás-barna, szürke tónusa, sivár és mégis erőteljes színei a mű mondanivalóját szolgálják. Súlyos, szenvedélyes ecsetkezelése, formalátásának realizmusa nem téved száraz aprólékosságba, hanem a kifejezés lényegét ragadja meg. A kritikai valóságábrázolás legnemesebb igényeit valósítja meg e művén.

Az alacsony látóhatár előtt hatalmasan kimagasló figurák: az ember jelentőségteljes megjelenítésének ez az eszköze Rudnay ábrázolásmódjának egyik sajátosságává válik. Főleg emiatt szokták Goyával rokonítani. E formai rokonságon kívül ezekből a képekből a múlt nagy mesterműveinek komolysága,

mélysége és festőisége árad, s inkább ebben ismerjük fel Goya-nak és más nagy spanyol mesternek hatását. Ezeken a képeken sötét tónusok uralkodnak, anélkül azonban, hogy az egyszerűségükben vagy rongyaikban festői ruhadarabok eredeti színét, a lokális színeket elfojtanák. Rudnay jellegzetes angolvöröse, barnái, okkerei, tündöklő fehérei és bársony feketéi mélységükben is intenzívek: élnek. Megértetik, hogy a mesternek a «fény, szín és tónusok egyensúlyozott elosztásában problémái nem voltak.»[26] Színeinek akkordja nem tűr disszonanciát, festői hangnemének egészéből szín soha nem esik ki. E figurális képek szabad ég alatt, természet után készültek, de nem plein-air felfogásban. Rudnayt nem foglalkoztatja a nap fényének és a színek tükröződésének változatos jelensége, a levegőn átszűrődő fény nem bontja fel, hanem megvilágítja a formákat. Egy-egy megütött színhang nem él önálló életet, hanem fel-feltűnik a képfelület más részein is. Az egymásnak válaszoló színfoltok tökéletes festői harmóniát teremtenek. E képek, mint Rudnay művei szinte kivétel nélkül, egy-ülésre, tanulmányok nélkül készültek, mert, mint a mester mondja: «a vázlat megköt, utamban áll»[27]. Ezt az eljárást Rudnay művészi biztonsága, a festői eszközökön való feltétlen uralma tette lehetővé.

E gazdag és fűtött tematikájú korszaknak termését meleg, meghitt hanggal egészíti ki egyik losonci interieur-képe. A mélyrehangolt alaptónusból, a barnák, téglaszínek és rozsdavörösek gazdag változatából a mesterien megcsillantott fények s az asszonyalak hófehér gallérja világít. A kép erőteljes színhangulatával, festőileg megragadott anyagszerűségével egyik-másik Munkácsy interieurt juttatja eszünkbe.

Rudnayt mélyen megrendítette Losoncon a háború okozta nyomorúság. Menekülői hontalanságukkal és hajszoltságukkal számos változatban (5. kép) állandóan foglalkoztatják képzeletét és képein emléket állít szenvedéseikről. A Menekülők egyik változatának középpontjába az anyát állítja, karján csecsemővel. Ezt a témát, a Menekülő asszonyt, a háború barbár kegyetlenségének ezt a jelképét, mint önálló képet, több változatban is megfesti.[28]

A Háború és béke című — időközben megsemmisült — nagyigényű kompozíciójának közepén Krisztus állott, körülötte népfölkelők, háttérben égő falvak, vágtató kozákok, menekülő emberekkel zsúfolt szekerek, országúton fekvő halottak mellett megtorpant csoportok.[29] Az egymással szembenálló erők küzdelmének jelképes alakokkal kifejezett képe ez. Megoldása — Zichy Mihály Rombolás géniuszának eszméjére emlékeztetve — a barbár öldökléssel szemben a keresztényi szeretet jelképében keresi a megbékélés szellemét. Nem ismerve a befejezett teljes művet, nem tudjuk megítélni, mennyiben sikerült Rudnaynak a tőle idegen, filozofáló, allegorizáló feladat megoldása. E műnek csupán néhány szénrajz vázlata maradt fenn, ezek némi fogalmat adnak a műről. Kettő közülük a Veszekedők üvöltő csoportját és a Békevágyók-nak a felderengő békét szomjúhozó alakjait mutatja.

A csaták képe kétféle módon fogamzott meg művészetében: az egyik a valóságos, a vigasztalan: sebesültek és holttetemek néma elnyúlása a harcmezőn. A halottak megrázó ábrázolása találkozik Mednyánszky ugyanilyen tárgyú képeinek felfogásával. Mindketten hasonló festői eszközökkel, csupán kevés színnel, néhány rajzos vonallal és mégis döbbenetesen fejezik ki a háború kegyetlenségét. A csaták másik képe a szíve szerinti: valóságos élmény adja hozzá az ábrázolás éles realizmusát; történelmet megelevenítő képzelete pedig a kuruckorba viszi vissza. Közelharcban ágaskodó lovak, fékezéstől feszülő szügyek, az ellenfelek küzdelmének örvénylése, pengék villanása s általában a lovasütközet részleteinek ábrázolása mesteri virtuozitásra vall.

Ennek a korszakának gazdag skálájú terméséből is kiemelkednek változatos férfiportréi, amelyeknek zöme: önarckép. A kozák süvege, (6. kép) a palóc kucsmája, a muzulmán turbánja, Bacchus koszorúja, a gömöri legény pörge kalapja s a «baka» katonasipkája alól rokonvonású, de kifejezésében merőben átváltozott férfiarc tűnik elő. Rudnay önarcképei lenyűgöznek az arcjáték változatosságával, mely a különböző embertípusok jellemének átélésével párosul. E lélekkel teljes alkotások közvetlenek és életszerűek. Mesteri e művek plasztikus megmintázása, amit a szélesen felrakott színekkel s a merészen rájuk vetített fényekkel és árnyékokkal érzékeltet.

Életének hűséges kísérője, művészi érzékenységgel megáldott társa, felesége «Böske». Róla festett arcképei között van néhány, mely érzékenységben, gyengédségben páratlan a magyar festészetben. Például az, amelyen szürke-fekete-téglaszín hímzésű ruhában ábrázolja. Szeretet, őrködés és valami szomorkás költői merengés ül ezen a fátyolfinomságú ecsetérintéssel megfestett arcon (7. kép).

Rudnay Gyula igaz embersége, szíve, végtelen egyszerűsége, festői eszközeinek sokféle biztonsága az, ami a formák, a színek és a kifejezés együttes harmóniáját teremti meg és nemcsak a magyar arcképfestészet, de korunk egyik legkiválóbb mesterévé avatja.

A losonci élet Rudnay pályájának legelmélyültebb és legtermékenyebb korszakát hozta. Alkotásai 1918-ban az Ernst Múzeumban kerültek bemutatásra. Ez az első nagyszabású gyűjteményes kiállítása képzőművészeti esemény volt. Fényes sikere kárpótlást jelentett a szegénységben és ismeretlenségben szívósan átküzdött évtizedekért.

Festészetünkben ekkor már kibontakoztak azok a törekvések, amelyek időszerűnek vélt úton, a különböző izmusokban keresték festészetünk továbbhaladását. Az egyre inkább formalizmus felé forduló művészet korszakában csak kevesen, mint Rudnay és az alföldi festők, a nagybányaiak közül elsősorban Thorma, a szolnokiak közül Fényes követték a Munkácsy által megadott realista művészet útját.

Az 1918-as kiállításnak több mint száz képe fényt vet Rudnay mélyen szociális tartalmú művészi problémakörére. Ebben az időben festi meg az Agitátor című képét, amely a városi proletariátus harcára utal.[30] Igaz hazafiságának széles keretébe vonja más népek elnyomottainak sorsát is: A Menekülők képsorozatán, s a Lengyel proklamáció, Orosz hadifoglyok és a Kozák táborozók című — az Ernst-kiállításon bemutatott képein.[31]

A háborús és forradalmi évek földindulása után 1919-ben sógora meghívására ellátogat a Somogy-megyei Bábonyba és a Dunántúlnak ebben az igen festői fekvésű községében egyszeriben otthonosan találja magát, és egyre többet dolgozik itt.

A teleket Budapesten tölti.[32] 1922-ben — Lyka Károly szorgalmazására — tanárrá nevezik ki a Képzőművészeti Főiskolán. Az ifjúság között rendkívüli a népszerűsége, mert verejtékkel szerzett tapasztalatait meleg szívvel, bőkezűen osztja. Ifjúkorának nyomora figyelmessé tette a tehetséges fiatalok életkörülményeire és azok megjavításáért tekintélyét latbavetve harcolt.

A főiskola nyári művésztelepén — Pécsett, számára új eljárással, a rézkarccal barátkozik meg. Ez a technika, amelynek lényege a világos és sötét tónusok ötvöződése — rendkívül alkalmas volt Rudnay művészi mondanivalójának kifejezésére. Hiszen előző munkáin is — akár a korai szén-, és tusrajzait, vagy vízfestményeit, akár olajképeit nézzük — az uralkodó szerepet a «legfehérebb fehérek és fulladt mélységek» ellentétei

kapták. A fehér és fekete tónusaira redukált előadásmód új kifejezést ad Rudnay férfias lírájának. A losonci korszak sorstól elnyűtt szegényembereinek sorát most a Bolond-Istók, a Vízhordó, a Kártyázó koldusok mélyen megértett alakjai követik. «Alig láttunk grafikánkban oly szuggesztív lapokat, mint ezek» — mondja Lyka Károly.[33] 1923-ban Tamás Henrik[34] kiadásában megjelent Rudnay-album, az utolsó félszázad magyar grafikai művészetének kiemelkedő termése.

Rudnay kiállításai az első nagy siker után sűrű időközökben követik egymást: 1919-ben, 1921-ben és 1925-ben újabb és újabb kollekciókkal lép a közönség elé. Festői képzeletének meglepő eredetisége, elbeszélő hangjának közvetlensége, ízessége, előadásmódjának közérthetősége egyre szélesebb népszerűséget szerez nevének. Művei eljutnak a külföldre is. 1921-ben Hágában és Amszterdamban, 1922-ben és 1924-ben Velencében állít ki. 1924-ben nagy aranyérmet nyer Bécsben. Gyűjteményes kiállítása van 1925-ben Milánóban, majd Zürichben és ebben az évben szerepel nagy sikerrel Londonban a Szinyei Társaság kiállításán. 1926-ban Brüsszelben, 1928-ban Rómában és a pittsburgi világkiállításon szerepel.[35]

E kiállítások kapcsán egymásután kerülnek művei a külföldi múzeumokba. Így a velencei Galleria Moderna a Lakodalmas menetet, a római Galleria Nazionale Angyali üdvözletét és az Elmúlt időket, a genovai Galleria Modiano Madárdal-át, a brüsszeli Szépművészeti Múzeum a Nemes kisasszony és szolgája című képét szerezte meg ezekben az években.[36] Külföldi kiállításainak mindenütt hatalmas sikere volt, leglelkesebben az olasz kritikusok méltatják. Alessandro di Stefani így ír róla: «Művei első látásra klasszikus hatásúak... ami nem ered másból, mint az egész együttes harmóniájából, a komponálásnak abból a biztonságából, amely Rudnaynak közös tulajdonsága a mi legnagyobbjainkkal, különösen pedig Tintorettoval».[37] Ugyanekkor méltányolják Rudnay művészetének azt a jellegzetességét, amely az olasz piktúrától megkülönbözteti műveinek magyar tárgyválasztását, festészetének nemzeti voltát: «Rudnaynak minden képe magyar jeleneteket, magyar tájat ábrázol, ezeket valósággal átlelkesíti az a szinte áhítatos szeretet, amellyel hazája iránt viseltetik.»[38]

Művészetének delelőpontján témaköre teljes tágasságában, gazdag áradással bontakozik ki. A forradalom után egyre inkább a nemzeti múlt felé való sóvárgása lép előtérbe. Historizáló múltábrázolása több a régi korok festői hangulatára való emlékezésnél. Ezek a művei a zendülés, a bújdosás szellemét szólaltatják meg. Portyázó kurucok, üldözött betyárok, zendülők felett tartott ítélkezések nemcsak a gyermekkorában szomjasan hallgatott régi históriákra, de egyszersmind a nemzeti romantika törekvéseire is emlékeztetnek. A történelmi hangulatkép Rudnaynak egyik jellegzetes műfajává vált. Az ódon házak, pincék és kifeszített kárpitok előtt üldögélő mulatozó magyarok sírva-vigadó társaságának romantikus hangulatképei az 1830—40-es évek pest-budai szüretábrázolásainak patriarchalis légkörét idézik emlékezetünkbe.

A mester akkoriban festette e műveit, amikor a régi úri szertartások sápadt utóda, a dzsentrivilág úri-murija utolsókat rúgott. Rudnay festményei figyelmetkeltően utalnak nagy író-kortársának, Móricz Zsigmondnak a «Kivilágos-kivirradtig» című regényére, a vidéki úri osztály feltartóztathatatlan belső összeomlásának erre a lélektanilag is robusztus ábrázolására. Az írás és ecset e két nagy magyar mestere — akiket bensőséges barátság fűzött egymáshoz — a huszadik század első évtizedeinek jellegzetesen hazai problémáiban gyakran találkozik. A mulatozó vidéki nemesség képe mellett erőteljesen és reálisan bontakoznak ki Rudnay alkotásaiból paraszti típusai s képein az Alföld tájának és pásztoréletének megannyi móriczzsigmondi alakja tűnik elő.

Festészetünk és irodalmunk rokon problémái ugyanekkor Móricz, Rudnay, Fényes és más mesterek egyik ismétlődő és központi témájából, a «szegényember»-témából domborodnak ki, amelyet Móricz a háború elleni tiltakozásaként megdöbbentő erővel fogalmazott meg egyik regényében.

A magyar múltba való kapcsolódásának természetére — az említett tárgyú képein kívül — Rudnay olyan művei is fényt derítenek, amelyek egyes nagy egyéniségekről, vagy éppen históriánk nagy pozitív eseményeiről szólnak. Az előbbiekből Tinódi és Csokonai jelentősége foglalkoztatja.

A lantpengető Tinódi Sebestyént magaslaton álló gigászi alakként örökíti (8. kép) meg, aki mögött a várrom történelmi súlyú időkre utal és akinek krónikát jelentő rigmusai az elheverésző vagy álldogáló magyarokat lelkesedőkké vagy múltba borongókká teszi. A kép színezése kékesszürke, acélos, az égbolt viharos, rőt. Rudnay «a magyar múlt sötét fejezeteit», a sóvárgó magyarok hangulatát így jellemzi. Nem törekszik sem a személyek megközelítőleg ismert ábrázolására, arcmási hűségre, sem viselettörténeti alaposságra, — s ezzel eltér a történeti festészet bizonyos ismérveitől, íratlan szabályaitól. A külsőséges eszközökkel való jellemzés helyett mélyebbre hatol és a nemzeti fejlődésben betöltött szerepük jellegét, annak szellemét és hatását ragadja meg.

A történeti ábrázolás hagyományos módjától való eltérése különösen olyan tárgyválasztású képeinél szembetűnő, amely tárgyakat Than, Madarász és más mesterek a történeti festészet felfogásában oldottak meg: Attila lakomája, az Egri nők, a Pusztaszeri országgyűlés című művein.

Ez utóbbi művére — az Országház részére tervezendő históriai tárgyú, reprezentatív gobelinre — 1926-ban kap megrendelést. Az elkészített gobelin nagy művészeti vitát robbant ki, amely a nagy nyilvánosság előtt a budapesti napilapok hasábjain zajlik le. A nagy művészi tekintélynek örvendő Rudnay Gyulát először éri támadás: hibáztatják gobelin-tervének felfogását, azt, hogy férfitípusai nem ősmagyarok, hanem «más néptörzsbeli emberek», hogy csunyák, hogy viseletük anakronisztikus. A vita során Rudnay a művészi invenció szabadságának a kritika által való korlátozása ellen a leghatározottabban tiltakozik. «Amikor históriai témához nyúlok, éppen olyan költő vagyok, mint akár Vörösmarty, Jókai vagy Gárdonyi.» Az anakronizmus mérlegelését helyesnek tartja a kritika részéről, azonban válaszából kiderül — mint érdekes módon annakidején a Honfoglalás vitájában Munkácsynál — hogy alaposan körültekintett a szakma tudósainál, s azok sem tudtak helytállóbb, vagy bizonyosabb támpontot adni az ősmagyarok viseletére. A feladat mindenesetre kívül esett Rudnay művészetének addigi problémáin s így nem felelt meg maradéktalanul a hozzáfűzött várakozásnak. Elkészítésében a mestert a gobelin eszközeihez való alkalmazkodás feszélyezte — a vitához hozzászóló iparművészek véleménye szerint festői gondolkodása ennek ellenére sem volt gobelin-szerű. Eredményként megszületett az artisztikus, színezésében választékos és stílusos terv, amely azonban dekoratív hatásra való törekvésében nélkülözi Rudnay festői egyéniségének elsőrendű kvalitásait.[39]

1927-ben két újabb nagyszabású megbízást kap: Csokonai diákjai körében a debreceni nagyerdőben és Magyar toborzó című művekre. Csokonainak, kedvelt magyar poétájának alakját a Debreceni Egyetem számára örökíti meg.[40] A szimbolikus kép a költőnek a múzsával való életteljes találkozását ábrázolja. A körülálló ifjak lelkes tanúi a jelenetnek, amelyet Rudnay a festői megjelenítés ünnepélyes felfogásával érzékeltet. E reprezentatív alkotása egységes hatású s szinte a régi magyar verselés szellemére emlékeztető, de festői értékében kevésbbé erőteljes mű. A képhez készített vázlat érdekes

kísérlet a magyar költőnek elevenebb megjelenítésére. Ezen eltér a poéta ismert ábrázolásmódjától s a valóságnál testesebb alakként tünteti fel. Ezt a változatot — a simán festett, tompán színezett, klasszikus hatásra törekvő végső kivitelezéssel szemben — szenvedélyes, zsíros, pasztózus előadásmód, felfokozott színek jellemzik. Csokonai alakjának e kettős felfogására érdekes analógiát találunk Izsónál, a Debrecen városa számára készített Csokonai-szobrában és az ahhoz készült vázlatában.

A Toborzó című reprezentatív olajfestmény a lelkes vitézi hangulatot a népköltészet hangján örökíti meg. Mintha a János vitéz nyalka huszárjai pattannának elénk és Petőfi szavainak hívogatását hallanánk. A népmesék hangulatához kerekített tájban dombok, kunyhók s templom borulnak egymás felé, legények, huszárok pattannak lóra; iramodásukat bámész asszonynép követi tekintetével a domboldalról. Az előtérben három mundéros ropja a toborzót. Hat láb dobbantásának mesteri vonalritmusa hívja magára a figyelmet. Az ég borongó, rőtbarnájából pompázón virít ki a mundérok fehérje, tarsolyok vöröse, sújtások sárga kacskaringója. A pasztózusan megfestett kép részletei — különösen a figurák közül a baloldali alak — élettel teljes. Kár, hogy a dekoratív viseletek hangsúlyozása és a jelenet teátrális érdekessége mellett háttérbe szorulnak e nemes színekben érlelt nagyméretű mű festői kvalitásai.

Ez időben festett nagyigényű művei közül jelentős még a Kaánai menyegző. A kép a jelenetet Mária megérkezésének pillanatában ragadja meg. A művészt — mint azt maga is elmondotta — a mű festői lehetőségei, a mozdulatok és csoportok elhelyezésének lendületes ritmusa s mindenekfelett a kompozíció érdekelte. Festői problémáit megvilágítják azok a felvilágosítások, amelyeket a kép témájának és elemeinek módosulásáról és a mű kompozíciójáról mondott.[41] Az ünneplők asztala felett ívelő híd helyére eredetileg dombot szánt, azonban így a kép középcsoportja túlságosan beleolvadt volna a sötét háttérbe. A kompozíció egyensúlyának, a «rejtett szimmetriának» kedvéért egy alakot a tömegből kiemelve a magasban, póznába kapaszkodva ábrázol. A kép témája eredetileg más volt: Illés elragadtatása. E módosulások latolgatás nélkül történtek — hiszen ezt a képét is csaknem egy-ülésre festette. A nagyigényű kompozíció pompás festőiségével szembetűnően mutatja az olasz klasszikusoknak Rudnay sajátos művészetében jelentkező hatását, amire az olasz kritika is rámutatott. A Kaánai menyegző színvilágában Rudnay kolorizmusának gazdagsága mutatkozik meg. Sötét színei áttüzesednek, fehérei, kékjei opálos fénnyel sugároznak. A tónusok áttetszőségét, a fény és árnyék közötti átmenetek lágyságát különösen elősegíti Rudnay előszeretettel használt eljárása: a lazúrozás.[42]

A színek gazdag áradása felett érzett kedvét gyakran a biedermeier derűbe-ágyazott, kosztümös világát idéző képein látjuk. E témakörnek egyik jellegzetes példája a Kirándulás című műve. (9. kép) A képen megelevenednek a dédszülők korának festői csoportjai. A ruhák élénk foltjai: citromsárgák, galambszürkék, harsánykékek vidáman csendülnek az üde-zöld tájban. Az ég áttetsző kékje, a fák finoman csipkézett sziluettje, a pázsitra heveredett vagy andalgó alakok kecsessége álomkép finomságú. E képek faktúrája is a biedermeier kor sima festésmódját követi.

Míg korai tájképein leggyakrabban a vihartól fenyegetett, felhőt tornyosító természetet festi komor színekkel, —ekkori tájképeiből eltűnik a borongás. A csaknem színtelen légben végtelen távlatok nyílnak. E képek atmoszférájában — csak úgy, mint Rudnay egész művészetében — nagy szerepet játszik

a fény. Néhány uralkodó színnel, nagy foltokban összegezi erdők, dombok rétek jellemző formáit. Végtelenül kitisztult, rendezett belső csend, kivilágosodott színek harmóniája jellemzi ezeket a jellegzetes Rudnay-tájképeket.

A mester újra és újra végigjárja a magyar vidéknek úgyszólván minden jellegzetes táját, tanítványaival nyaranta más és más helyen dolgozik. Hódmezővásárhelyen újra hatalmába ejti az Alföld égboltjának monumentalitása, a Dunántúl dombra ívelő házsorai, tagolt, változatos vidéke, dombos erdői, nyersen zöldelő pázsitjai, s a frissen boronált földek nedves, meleg, barna színei. Megörökíti képein a Mátravidék megbúvó hegyi falvait, s a sümegi vár képének hangulatát.

Elmélyült ihletésű, termékeny korszaka új és új sikereket hoz számára. 1930-ban a barcelonai világkiállításon grand prix-t és nagy ezüst[43], 1931-ben Génuában Pihenő asszony című művével nagy aranyérmet nyert.[44] 1934-ben Budapest főváros nagy aranyéremmel tünteti ki, 1942-ben az állami nagy aranyérmet nyeri el. Időközben hosszas, súlyos, majdnem halálos kimenetelű betegségen esik át, ami hosszabb időre szobába kényszeríti. A pesti műterem falai között képzeletére bízva magát, a korhangulat-képek sorozatát festi. A természettel való eleven kapcsolatának hiányában ebben az időben gyakran fordul régebbi élményeihez. E saját hangulatait variáló és utánérző, rendszerint kisméretű művein olykor elhalványodik művészetének eredeti ízessége, szuggesztív megjelenítő ereje. Ezek a képek nem tájékoztatnak kellően a mester életművének valódi súlyáról és jelentőségéről.

Bábony volt az a hely, amely egyszerű falusi utcáival, lankás dombjaival, erdőivel újra felkeltette és lebilincselte érdeklődését a természet, a hazai föld szépségei iránt. Képei egyre inkább a falu s a tájak csöndjéről kezdenek szólani. Csendes alkonyok ereszkednek a házak közé, Rudnay jellegzetes madarai frissen hasítják a gyermekies tisztaságú kék eget. Gyakran dédelgeti az igénytelen témákat. Az árva kútágast, magános galambdúcot, roskadozó fészert, elhagyott pázsitot, poros útkereszteződést látja meg és színeivel életet ad nekik (10., 11., 12 kép).

A hazai föld szeretete, természeti szépségeinek elmélyült átélése, impresszióinak megújuló gazdagsága, a tájhangulat iránti érzelmes fogékonysága olyan remekműveket teremtett, amelyek Rudnayt legnagyobb tájfestőink közé emelik.

A felszabadulás után Rudnay Gyula korát meghazudtoló agilitással találta meg azt a területet, ahol leginkább szolgálhatja új, szocialista kultúránk építését: 1947-ben művésztelepet szervezett Baján «Népi Festő Akadémiát», ahol a város gyári munkásságának és a környező falvak parasztságának ifjait öt éven át lankadatlanul tanította.

Népi demokráciánk 1948-ban Pro Arte kitüntetéssel ünnepelte a hetvenéves mestert, a következő évben a Kossuth-díjat adományozta neki; 1953-ban rendezett kiállításával kapcsolatosan pedig kiváló művész címmel tüntették ki.

[1] Művészetének értékelését elősegítette az a körülmény, hogy a mester születésének hetvenötödik évfordulója tiszteletére az Országos Szépművészeti Múzeum gyűjteményes kiállítást rendezett műveiből. Lásd az Orsz. Szépm. Múzeum Rudnay Gyula gyűjteményes kiállításának katalógusát 1953. december hó.
A kiállításra nem került — egybegyűjtött művek — nyilvántartási kartonlapjait lásd az Országos Szépművészeti Múzeumban.

[2] Rudnay Gyula pályája (e. a.) Az Újság 1924. V. 11. 4. old.

[3] *Rudnay Gyula:* Adatok életrajzomhoz. Kézirat ifj. dr. Rudnay Gyulánál.

[4] Rudnay Gyula pályája (e. a.) Az Újság 1924. V. 11. 4. old.

[5] U. a.
[6] Az Ujság 1925. II. 8. 17. old.
Károlyi Lajos nagyszámú műből álló hagyatéka a szegedi Móra Ferenc-múzeumban van.
[7] Az Újság 1925. II. 8. 17. old.
[8] *Rudnay Gyula:* Adatok életrajzomhoz stb.
[9] Tőzsdei Hírlap, 1924. VI. 7. old.
A Nemzeti Szalon 1899-es téli kiállításának katalógusa a Hollósy-iskola bemutatkozásáról.
[10] 8 Órai Újság, 1926. I. 16-án, 4. old.
[11] Az Újság, 1925. II. 8. 17. old.
[12] *Rudnay Gyula:* Rövid életrajzom. Kézirat ifj. dr. Rudnay Gyula tulajdonában.
[13] Az Ujság, 1925. II. 8-án. 17. old.
[14] *Rudnay Gyula:* Adatok életrajzomhoz stb.
[15] *Lyka K.:* Rudnay és Pásztor. Új Idők, 1911. XVII. 348. old.
[16] Pesti Napló, 1930. XI. 23. 36. old.
[17] Rudnayval egyidőben Vásárhelyen tartózkodó dr. Kiss Lajos szíves közlése Rudnay hódmezővásárhelyi életére vonatkozó több más adattal együtt.
[18] Gyakran festette például Kala János öreg betyárt, aki még Rózsa Sándort ismerte. (Rudnay Gyula közlése, Pásztor József utalása). Egyik róla készült művének párja Pásztor Jánosnak ugyancsak Kala Jánosról mintázott szobra. Reprodukálva a Magyar Művészet 1927. III. évf. 4. számában.
[19] Orsz. Magy. Képzőművészeti Társulat aquarellek, pasztellek és grafikai művek nemzetközi kiállításának katalógusa 1909. Bp.
[20] Művészet, 1906. V. 5. old.
Művészet, 1912. XI. 34. old.
[21] *Lyka K.:* Rudnay és Pásztor. Új idők, 1911. XVII. 14. sz.
[22] Jeszenszky Sándor közlése.
[23] Az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat katalógusaiban szereplő Rudnay-képek jegyzéke: A gond. 1905. Tavaszi Nemzetközi Kiállítás. 44. old. 318. sz. kép. Délután, 1909. Tavaszi Kiállítás. 43. old. 400. sz. kép. Népdal. 1911—12-es kiállítás, 46. old. 218. sz. kép. Szeptember vége. U. a. kiállítás, 85. old. 845. sz. kép. Az anya. 1912. Tavaszi Kiállítás. 62. old. 44. sz. kép. Arató asszony u. a. kiállítás, 39. old. 32. sz. kép. Korsós menyecske u. a. kiállítás, 68. old. 465. sz. kép. Varró asszony. 1913. Tavaszi Kiállítás. 39. old. 1. sz. kép. Pihenő hegedűs. u. a. kiállítás, 33. old. 68. sz. kép. Palócok. u. a. kiállítás, 76. old. 761. sz. kép. Borúra derű. 1914-es Tavaszi Kiállítás, 81. old. 767. sz. kép. Egy bevonuló. 1915-ös kiállítás, 47. old. 193. sz. kép. Anya és gyermeke. 1915—16 az Országos Szépművészeti Múzeumban rendezett téli tárlat, 43. old. 194. sz. kép.
[24] Uitz Béla Rudnay Gyuláról, a Tett 1915. I. 4. sz.
[25] *Peterdy A.:* Rudnay. Bp. 1931.
[26] *Rudnay Gyula:* Adatok életrajzomhoz stb.
[27] U. o.
[28] A Menekülő asszony egyik változata Losoncon 1941-ben kiállítva. Szépművészet, 1941. II. 177. old.
[29] Tamás Henrik emlékiratai, 23. old. Kéziratban a Művészettörténeti Munkaközösségnél.
[30] Az Agitátor című műve lappang. Legutóbb a Postatakarékpénztár 1949-es évi aukciójában szerepelt.
[31] Lásd Rudnay Gyula és Pásztor János gyűjteményes kiállításának katalógusát. Bp, 1918. Ernszt Múzeum.
[32] Rudnay budapesti lakásai: 1905—1917. Ferenc-körút 40. sz. 1917—1918. Andrássy-út 16. sz. 1919—1921. Benczúr-utca. 1921—1926. Falk Miksa-utca (a volt Kernstok-féle műterem), 1926—1932. Bors-utca 33/36., 1933—1936. Kissvábhegyi-út 28. 1936-tól napjainkig Budafoki-út 41/*a*.
[33] *Lyka K.:* Rudnay rézkarc albuma. Új Idők. 1924. XXX. 9. sz.
[34] Tamás Henrik — a volt Tamás Galéria tulajdonosa — a huszas években hatékonyan elősegítette Rudnay művészetének megismertetését: a Mester több kül-, és belföldi kiállítását szervezte.
[35] Magyar Művészet, 1925. 44—53. old. u. i. 433—435. lap, u. i. 491—493. Az Újság 1926. november 7.
[36] Magyar Művészeti Lexikon. — Thieme-Becker Künstlerlexikon, Budapesti Szemle, 1926. 153. old.
[37] Magyarság, 1925. VI. 4.
[38] U. o.
[39] A vita fontosabb dokumentumai: Budapesti Hírlap 1928. március 27. — Az Újság 1928. április 6. — Magyar Iparművészet 1928. 81—85. old.

[40] A képet a debreceni Egyetem nem vette át. Jelenleg az Orsz. Szépművészeti Múzeum tulajdonában van.
[41] Pesti Napló, 1926. III. 21. 12. old.
[42] Rudnay lazúrozási eljárásáról bővebben lásd *Herman L.:* Rudnay Gyula. Pesti Napló, 1932. III. 13.
[43] *Peterdy.* Id. mű.
[44] Művész Kurír. 1935. június-júliusi szám.

IRODALOM

1900. Műcsarnok. 1900. III. évf. 211. old. (Művészeti ösztöndíjak.)
1911. Az Újság. 1911. dec. 31. (Rudnay Gy. kollektív kiállítása.) *Lyka K.:* Rudnay és Pásztor. Új Idők. 1911. I. 348. old.
1913. *Elek A.:* Műcsarnok téli tárlata. III. A festők. Az Újság. 1913. dec. 4.
1918. A Hét. 1918. 37. sz. (K. E.: Rudnay és Pásztor gyűjteménye. Ernst Múzeum kiállítása.) — Az Újság. 1918. szept. 8. (e. a.: Rudnay Gy.) — *Bálint A.:* Rudnay Gy. képei. Nyugat. 1918. II. 453—54. old. — *Farkas Z.:* Rudnay Gy. és Pásztor J. kiállítása. A Cél. 1918 639. old. — U. a.: Rudnay Gy. és Pásztor J. kiállítása. Vasárnapi Újság. 1918. 37. sz. 530—31. old. — *Krücken-Parlagi:* Das geistige Ungarn. Wien—Leipzig, 1918. II. 451. old. — *Lyka K.:* (Rudnay művészete). Új Idők 1918. II. szept. 15. 221—22. old. — *Lázár B.:* Rudnay Gy. és Pásztor J. kiállítása. (Katalógus előszó) Bp. Ernst M. 1918.
1919. *Lázár B.:* Az Ernst M. IX-ik csoportkiállítása. (Katalógus előszó.) 1919. XI. hó. — Az Újság. 1919. nov. 2. (e. a. Három művész az Ernst Múzeumban.) — *Bálint A.:* Az Ernst Múzeum csoportkiállítása. Nyugat. 1919. 14—15. sz. — *Pásztor J.:* Rudnay Gy. hódmezővásárhelyi életéből. (Felolvasás az Ernst Múzeumban.) Magyar Figyelő 1919.
1920. Az Ujság. 1920. aug. 1. (e. a.: A vérmezői eskütétel kép-pályázata).
1921. *Lázár B.:* Rudnay Gy. festményei. (Az Ernst Múzeum L.-ik kiállításának katalógus előszava.) 1921. XII. hó. — *Dömötör I.:* Rudnay Gy. Magyar Helikon, 1921. 1438—1441. old. — Az Újság. 1921. dec. 4. (e. a.: Rudnay Gy.) — *Bálint A.:* Rudnay Gyula. Nyugat, 1921. dec. 16. 1800—1802. old. — De Nieuwe Courant. (Hága). 1921. máj. 2. — *Déry B.:* Kultúrpropagandánk a külföldön. Bp. 1921. 34. old. — Haagsche Courant. 1921. ápr. 30. — Het Vaderland (Hollandia). 1921. ápr. 26. — *Lázár B.:* Rudnay Gyula. Bp. 1921. 8,30 old., 15. kép. — *Lyka K.:* Rudnay kiállítása Új Idők. 1921. 472. old. — Nieuwe Rotterdamsche Courant. 1921. ápr. 27. és máj. 2.
1922. *Elek A.:* Rudnay Gy. A Műbarát 1922. II. évf. 1. sz. 10—16. old.
1923. *Elek A.:* Három művésznemzedék. Az újabb magyar művészet egyéniségei. Bp. 1923. 83. old. — Rudnay Gy. rézkarcai. Tamás Galéria kiadása. (Lyka K. előszavával). Bp. 1923. 8. 4. old., 6. kép. — *Dömötör I.:* Rudnay Gy. Aurora. 1923. 194—197. old. — *Debreczeny M.:* Rudnay Gy. arcképéhez. Nemzeti Újság 1923. ápr. 1. 6. old. — *Bianca Kramer:* La Sociata Szinyei Merse di Budapest, Emporium. 1923. I. k. 42—44. old.
1924. *Lázár B.:* Az Ernst Múzeum XXVII. csoportkiállítása. (Katalógus-előszó). Bp. 1924. február hó. — Az Újság. 1924. máj. 11. (e. a.: Rudnay Gy. pályája.) — *Dömötör I.:* Rudnay Gy. Nemzeti Újság. 1924. jún. 11. — Ars Una. 1924. I. 202. old. (—szky.: Rudnay Gy. rézkarcai.) — *Lyka K.:* Rudnay rézkarc-sorozata. Esti Kurír. 1924. febr. 24. — U. a.: Rudnay rézkarc-albuma. Uj Idők 1924. febr. 24. 166—169. old.
1925. A Nép. 1925. január 25. (—kas.: Magyar Művészek. Rudnay Gy.) — U. o. 1925. július 12. (—kas.: Egy óra Rudnay tantermében.) — Az Újság. 1925. febr. 8. (Rudnay Gy. küzdelmes évei.) — U. i. (e. a.: Rudnay Gy. festményei). — *Bálint A.:* Rudnay Gy. Magyar Grafika. 1925. 165—66. old. — *Bucci, V.:* Pittura ungherese e decorazione italiana. Corrière Della Sera (Milano). 1925. ápr. 4. — *Buffoni, D.:* Gy. Rudnay. Il Secolo (Milano). 1925. március 29. — *Décsey G.:* Rudnay Gy. Élet. 1925. márc. 15. — *Dömötör I.:* A műpártoló Budapest. Magyar Művészet. 1925. 204. old. — *Gerő Ö.:* J. Rudnay. J. Pásztor. Ausstellung im Ernst Museum. Pester Lloyd (Morgenblatt). 1925. február 8. — Il Secolo (Milano). 1925. márc. 29. — La Giustizia. 1925. ápr. 1. (Rapsodie e ricami.) — L'Ambroziano. 1925. ápr. 6. — La Sera. 1925. ápr. 8. (R. G. Un ungherese.) — *Lengyel G.:* Iványi Grünwald B., Rudnay Gy. Nyugat. 1925. március 1. 5—6. sz. — L'Italia. 1925. ápr. 10. — *Lyka K.:* Rudnay és Pásztor munkái. Új Idők. 1925. old. 152. l. — Magyarság. 1925. febr. 8. (Sz. B.: Két kiállításról. — U. o. 1925. ápr. 23. (Rudnay milanói kiállítása). — U. o. 1925. jún. 4. (Rudnay olasz kiállításának sikere.) — *Marjay Ö.:* Rudnay kiállítása. Szózat. 1925. febr. 8. — *Marsovszky M.:* Rudnay Gy. képei. Nyugat. 1925. márc. 271—272. old. — Pesti Hírlap. 1925. ápr. 10. (Rudnay sikere Milanoban.) — *Pica, V.:* Mostra individuale del pittore Gy. Rudnay 16°, 43. old., 8. kép., Milano, 1925., — U. a.: Rudnay művészetéről az 1925. évi milánoi Galleria Pesaro-ban rendezett kiállítás katalógusában. — *Stefani, A. de.:*

Galleria Pesaro. Il Regno (Torino). 1925. máj. — *Ybl E.:* Képzőművészet. Budapesti Szemle, 1925. szept. 577. sz. 299—300. old. — *Lázár B.:* Rudnay Gy. új stílusa (Rudnay Gy. és Pásztor J. kiállítás katalógus-előszava) Bp., 1925. febr. hó. Ernst Múzeum. — *Kárpáti A.:* Rudnay Gy. kiállítása, Pesti Napló 1925. márc. 18.
Magyar Művészet. 1925. 48. old. (Vásárolások a velencei kiállításon.) — u. o. 102—106. old. (Rudnay milánoi kiállítása.) U. o. 417—418. l. (A Szinyei Merse londoni kiállítása.) — U. o. 471—72. old. (A magyar grafika amerikai bemutatója).

1926. *Fehérváry:* A mi fiaink... Hódmezővásárhelyi művészek kiállítása. (Katalógus-előszava) Hmvhely. 1926. ápr. — *Kállai M.:* Rudnay Gy. és művészete. Magyar Művészet. 1926. 425—445, 448—454. old. — Magyar Művészet. 1926. 38. old. (Csók, Perlmutter és Rudnay kitüntetése. Az International Society of Painters, Sculptors and Cravers tiszt. tagjává választotta őket.) U. o. 41. old. (A Szépművészeti Múzeum gyarapodása 1925-ben.), — 48. old. (Művészetünk és a külföld.), — U. o. 126. old. (Magyar képek a drezdai nemzetközi kiállításon), — U. o. 127. old. (Magyar Művészek Pittsburgban.), — 297—99, 301—2. old. (A Szinyei Társaság brüsszeli kiállítása.), — U. o. 362. old. (Hódmezővásárhelyi művészek Társasága.), — U. o. 363. old. (A Képzőművészeti Főiskola ezévi nyári tanfolyamai.), — U. o. 543. old. (e. a.: Magyar művészek egy olasz könyvben. Stefani, A. de: «L'Ungheria senza re» c. művének ism.), — Magyar Művészet. 1926. 2. old. (A Szinyei Merse Pál Társaság kiállítása.), — U. o. 13. old. (Szinyei M. Pál. és a magyar tájképfestészet.), — U. o. 59—60. old. (Hírlapok és folyóiratok képzőművészeti bibliográfiája az 1925. év. I. feléről.) — U. o., u. a. 180. old. — *Révész B.:* Különös beszélgetés a művészetről. Pesti Napló. 1926. márc. 21. — U. a.: Kísérletezés arról, hogyan születik a művész? Pesti Napló. 1926. febr. 28. 14. old. — U. a.: Rudnay Gy. Ady-tanulmánya. U. o. 1926. ápr. 25., — U. a.: Portré kísérlet. U. o. 1926. febr. 21. 15. old., — *Szokolay B.:* A nagybányai művésztelep. Erdélyi Tud. füzetek. 5. sz. Cluj—Kolozsvár, 1926. — Újság, 1926. nov. 7. (A magyar festőművészet diadala a pittsburgi világkiállításon. — *Ybl E.:* Az utolsó félszázad művészete. Bp. 1926. 51. old. — 8 Órai Újság. 1926. jan. 10. 4. old. (F. a.: Rudnay Gy. a magyar festészet megújhodását hirdeti.).

1927. *Gerő Ö.:* A magyar népéletkép. Magyar Művészet. 1927. 31. old. — *Lázár B.:* Két magyar mester Amerikában. Művészeti Szalon. 1927. 1. sz. 6—8., 15. old. — U. a.: Iványi-Grünwald B. és Rudnay Gy. kiállítása (Katalógus előszó), Szeged. 1927. febr., — Magyar Művészet. 1927. 430. old. (Magyar grafikusok sikere külföldön.), — Újság. 1927. márc. 17. (Magyar festők kiállítása Pittsburgban.)

1928. Újság. 1928. jan. 8. (Rudnay Gy. 50 éves.) — Budapesti Hírlap. 1928. márc. 27. (A faliszőnyeg. Rudnay Gy. nyilatkozatával. — *Dobos:* A faliszőnyeg — utoljára. Budapesti Hírlap. 1928. márc. 25. — *Kalamus:* Vita a faliszőnyeg előtt. Budapesti Hírlap. 1928. márc. 24. — *Leffler, B.:* Ungersk Konst. Stockholm, 1928. 65—66, 91. old. — Magyar Iparművészet. 1928. 84—85. old. (Rudnay gobelinje: A pusztaszeri gyűlés) — Magyar Művészet. 1928. 404. old. (e. a.: A modern grafika képesatlasza.) — U. o. 597. old. (L. K.: Endre Béla.) — U. o.: 599. old. (A Munkácsy-céh első kiállítása). — *Nádas S.:* Magyar selfmademanek, Bp. 1928. 108—110. old. — Nemzeti Újság. 1928. jan. 8. (K.: Rudnay Gy. 50 éves.) — *Nikelsky G.:* Rudnay Gy. üdvözlése 50. születésnapjára. Dunántúl. (Pécs.) 1928. jan. 15. — 8 Órai Újság. 1928. ápr. 14. (A Rudnay-gobelint nem viszik ki a római nemzetközi kiállításra.) — Ujság. 1928. ápr. 6. (Rudnay elmondja az országgyűlési gobelinjének történetét.) — *Ybl E.:* Faliszőnyeg és nemzeti gondolat. Ahogyan a kritikus nézi alkotását. Budapesti Hírlap. 1928. márc. 22. — *Zádor A.:* Az erdőábrázolás a magyar festészetben. Magyar Művészet. 1928. 619, 623. old.

1929. Magyar Művészet. 1929. 166. old. Művészeti Krónika. — U. o. 174—180. old. (A stockholmi magyar képzőművészeti kiállítás a svéd sajtóban. — U.o. 295. old. (A magyar képzőművészeti kiállítás a norvég fővárosban.) — *Michel, A.:* Histoire de l'art, VIII. 3. k. Paris, 1929. 1016. old. — Morgenbladet. (Oslo.) 1929. jan. 9. — Tidens Tegn (Oslo). 1929. jan. 9
Révész B.: Magyar siker indult Csikágó felé. Magyarország. 1929. júl. 7. 13. old.

1930. *Bálint J.:* Művészfejek. Rudnay Gy. A Reggel. 1930. máj. 19. — *Elek A.:* Az új magyar grafikai művészet. Erdélyi Helikon. 1930. jan. 14. — *Péter A.:* A magyar művészet története. II. k. Bp. 1930. 166—68. old. — *Siklós F.:* Rudnay Gy. Pesti Napló. 1930. nov. 23. — *Lázár B.:* Katalógus előszó. Csoportkiállítás. Baja. 1930. okt. — Magyar Művészet. 1930. 117. old. (Pogány Ferenc.) — U. o. 654. old. (A Szépművészeti Múzeum gyarapodása 1929-ben.)

1931. *Lázár B.:* Beckói Biró Henrik gyűjteménye. Magyar Művészet. 1931. 530. old. — *Péter A.:* Fruchter Lajos gyűjteménye. Magyar Művészet. 1931. 84. old. — *Petrovics E.:* Az Ernst Múzeum leíró lajstroma. VII. Magyar művészek arcképei. Bp. 1931. 6. old.

1932. Az Est. 1932. máj. 1. (Réti, Csók, Vaszary, Glatz, Rudnay és Benkhardt feltűnően durva becsületsértésért feljelentették Karlovszkyt és Bosznayt.) — *Herman L.:* Művészek munka közben. Rudnay Gy. Pesti Napló. 1932. márc. 13. — *Jajczay J.:* A Műcsarnok kiállítása.

Képzőművészet. 1932. 52. sz. 155—56. old. — *Gellért—Madarász:* Három évtized története életrajzokban. Bp. 1932. 449. old.
1933. *Csókássy I.:* A mű és alkotója. Bp. 1933. 129. old.
1934. A pesti Városháza. 1934. 6. sz. 19. old .(Rudnay Gy. kapta a főváros nagy aranyérmét.) — *Barát—Éber—Takács:* A művészet története. II. k. Európa művészete. Bp. 1934. 336. old. — Debreceni Déri Múzeum évkönyve 1934. — *Faragó S.:* Tornyai. Hódmezővásárhely, 1934. 47. 53. old. — Nemzeti Újság. 1934. máj. 29. (Rudnay kapta a főváros nagy aranyérmét.) — Pesti Napló. 1934. jan. 27. (Rudnay nyerte a céhbeliek jubiláris aranyérmét.) U. o. okt. 19. (Rudnayt tüdőgyulladással megoperálták.)
1934. *Petrovics, E.:* Konst in Ungern. Malmö, 1934. 30. 114, 115. old. — Ujság. 1934. máj. 27. (E. a.: Két kiállítás.) — *Gyöngyösy N.:* Rudnay Gy. Képzőművészet. 1934. VIII. évf. 7. sz. 55. old.
1935. *Genthon I.:* Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig. Bp. 1935. 157—159. old. — Népoktatási Szemle. 1935. ápr.—szept. sz. (Festők, szobrászok a művészi hivatásról.) — *Zámborszky I.:* Vezető az Országháza épületében. Bp. 1935. 9. old. — *Éber—Gombosi:* Művészeti Lexikon. II. k. 399—400. old. — *Thieme—Becker,* Künstler Lex. XXIX. k. 158. l. Leipzig, 1935.
1936. Az Est. 1936. jan. 26. (Kiállítás az Ernst Múzeumban.) — Budapesti Hírlap. 1936. jan. 26. (Y. E.: Az Ernst Múzeum csoportkiállítása.) — Magyarország. 1936. jan. 26. (Csoportkiállítás az Ernst Múzeumban.) — *Petrovics E.:* Magyar mesterművek. Bp. 1936. 113. old. — *Lázár B.:* (Katalógus előszó). Az Ernst Múzeum CLVII. csoportkiállítása. Bp. 1936 jan.
1937. *Kopp J.:* Bp. szőv. új szerzeményei. Magyar Művészet. 1937. 27. old. — *Rudnay Gy.:* Az örök művészet ismertető jellege. Művész Kurír. 1937. 1. sz. — *Varga N. L.:* Adattár a magyar művészi grafikához. Rézkarcolók 1900—1936. Bp. 1937. 291—92. old.
1938. *Nemesvári E.:* Magyar művészeti lexikon. Bp. 1938. 117. old. — *Rudnay Gy.:* Magyar lelkiség művészetünkben. Művész Kurír. 1938. 3. sz. 27—28. old.
1939. Az Est. 1939. júl. 19. (Rudnay Gy. lett a Képzőműv. Főiskola rektora.) — *Csabai I.:* Rudnay Gy. művészete. Magyar Szemle. 1939. máj. — U. a.: A végvári magyarság és kultúrája. Bp. 1939. 99, 112. old.
Szekfű Gy.: Mi a magyar? Bp. 1939. 476, 484. old. — Képzőművészeti Közlöny. 1939. 3—4. sz. 9. l. (Tanévnyitó ünnepség a Főiskolán.) — *Lyka K.:* A művészetek története. 2. kiad. Bp. 1939. 309, 311. old.
1940. *Balás-Piri L.:* Die Ungarische Malerei des XIX. u. XX. Jahrhunderts. Berlin. 1940. 20, 27. old. — Magyar Nemzet. 1940. aug. 3. (Rudnay Gy. kitüntetése.) — Szépművészeti Múzeum Évkönyve. IX. k. Bp. 1940. 273. 275. old. (A Szépm. Múzeum 1937—39-ben.)
1941. *Farkas Z.:* Magyar festők. Bp. 1941. 53—55. old. — Magyarország. 1941. márc. 20. (Esti Lap.) (Rudnay megrágalmazásáért fogházra ítéltek egy festőművészt.) — *Nagy Z.:* Új magyar művészet. 100 év szobrászata és festészete. Bp. 1941. 67—69. old. — U. a.: Szőv. Képtár új szerzeményei. Szépművészet. 1941. 115. old. — *Romhányi Gy.:* Rudnay Gy. Szépművészet. 1941. 1. sz. 8—12. old. — Szépművészet. 1941. 70. l. (A Corvin-lánc és koszorú adományozása.) — U. o.: 177—78. old. (Cs. D.: Rudnay Gy. és a losonci kiállítás.).
1942. A Mai Nap. 1942. szept. 5. (Rudnay Gy. velencei művészi kitüntetésének jelentősége. — Tempo. (Milano) 1942. júl. 23. — Corrière di Napoli. 1942. júl. 18. — *Csánky D.:* Ungarische Malerei der Gegenwart. Katalog der Ausstellungen in Berlin, Dresden. Breslau, Wien, Graz. 1942—43. 33., 34., 44. old. — Esti Magyarország. 1942. szept. 5. (Rudnay Gy. velencei kitüntetése.) — *Kende D.:* Magyar mesterek, Rudnay Gy. Művészet. 1942. 44. sz. 25—29. old. — *Kopp J.:* Magyar mesterművek. Bp. Szőv. Képtára gyűjteményében, Bp. 1942. — *László Gy.:* A kolozsvári művészeti hetek kiállításai. Szépművészet. 1942. 137. old.
Molnár E.: Rudnay Gy. Szépművészet. 1942. 8. sz. 185—88. old. — Pesti Hírlap. 1942. júl. 3. (Rudnay megkapta a nagy állami aranyérmet.) U. o. szept. 6. (Rudnay kitüntetésének jelentősége.) — U. o. okt. 28. (Rudnay nagy sikere a velencei nemzetközi kiállításon.) — U. o. 1942. máj. 12. (k. e.: Az Erdélyi Művészeti Hetek első ünnepségei.) — Pipics *Z.:* 100 magyar festő, Bp. 1942. 84., 85. old. — *Pogány Ö. G.:* Nagy magyar siker Velencében. Délibáb. 1942. szept. 26. — *Radocsay D.:* Rudnay Gy.: Nemzeti Újság. 1942. júl. 19. — *Gerevich T.:* A XXIII. Velencei Biennale, Szépművészet, 1942. 219. old.
1943. *Csánky D.:* Az elmúlt 30 év magyar festészete. Kolozsvár. 1943. — *Bortnyik—Hevesi—Rabinovszky:* Kétezer év festészete. Festői témák története az európai művészetben. Bp. 1943. 228, 370. old. — *Farkas Z.:* Az Alföld festői. Nemzeti Újság. 1943. márc. 7. — U. a.: Painting. A companion to Hungarian studies. Bp. 1943. 460., 461. old. — *Fürst L.:* Hangszerek a magyar képzőművészetben. Bp. 1943. 49. old. — *Kádár Z.:* Rudnay Gy. Magyar Élet. 1943. 5.sz. — *Margittay R.:* Balaton. Tájak, emberek. Bp. 1943. 205—9. old. (Rudnay Gy. Bábonyban.) — *Pálinkás L.:* A IV. Római Quadriennale. Szépművészet. 1943. júl. sz. 5. old.

1944. *Farkas Z.:* La peinture hongroise moderne. Bp. 1944. 21—23, 25—26. old. — *Ujváry B.:* A táj az újabb magyar festészetben. Lyka-Emlékkönyv. Bp. 1944. 285. old. — *Ybl E.:* A mai magyar festészet és szobrászat svájci kiállítása. Szépművészet. 1944. 91., 93. old.
1946. *Bodnár B.:* Új megoldás. (Rudnay Gy. nyilatkozatával.) Bp. 1946.
1947. *Pogány Ö. G.:* A magyar festészet forradalmárai. Ars Mundi X. Bp. 1947. 40., 120. old. — Városok Lapja. 1947. május sz. (Rudnay Képzőművészeti Szabad Akadémia Baján.)
1948. A Műgyűjtő. (Magyar Művészet.) 1948. 111. (A Szinyei Társ. tiszteleti tagjává választotta Rudnayt.) — *Pogány Ö. G.:* 100 Jahre Ungarische bildende Kunst, Wien. 1948. 27. old. — Szabad Művészet. 1948. 3. sz. 125. old. (Pro Arte.) — Szegedi Hírlap. 1948. dec. 28. (Rudnay kiállítás és ünnepély Baján.)
1949.* *Berend I.:* Rudnay Gy. 70 éves. Képes Figyelő. 1949. febr. 12. — *Dutka M.:* Rudnay Gy. Világ. 1949. febr. 8. — Magyar Nemzet. 1949. febr. 13. — (A köztársasági elnök Bajára utazott Rudnay üdvözlésére.) — *Pogány Ö. G.:* Rudnay kiállítása Baján. Szabad Művészet. 1949. ápr. sz. 151—54. old. U. a. Bajai Rudnay-kiállítás (Katalógus előszó). Baja. 1949. — Kis Újság. 1949. jan. 21. (n. Rudnay Gy. 70. éves) — Délmagyarország. 1949. febr. 10. (p. Festi az ecset az üzemi munkás és a dolgozó paraszt életét.) — Világ. 1949. júl. 30. (*Enyedi K.:* Rudnay Gy.: «Az igaz művészet csak realisztikus lehet.»)
1951. Szabad Művészet. 1951. 195. old. (A moszkvai magyar képzőművészeti kiállításon bemutatott festmények, grafikák és szobrok.) — U. o. 529. old. (Rudnay Gy. jubileuma.)
1952. Szabad Művészet. 1952. 80. old. (Tavaszi Tárlat.) — U. o. 148. old. (Képzőművészet 1952. évi Kossuth-díjasai.) — U. o. 380. old. A bajai képzőművészek. — *Bényi L.:* A Duna a festészetben. Szabad Művészet. 1952. 233. old.
1953. Délmagyarország. 1953. jan. 9. 3. old. (*Szelesi Z.:* Rudnay Gy. 75 éves.) — Szabad Nép. 1953. jan. 11. (Rudnay Gy.: Kossuth-díjas festőművész kitüntetése.) — *Bényi L.:* Rudnay Gy. Szabad Művészet. 1953. 268—273. old. — Béke és Szabadság. 1953. jan. 18. *Gách M.:* Egy óra a 75 éves Rudnay Gy.-val. *Bényi L.:* Beszélgetés Rudnay Gy.-val Bábonyban. Magyar Nemzet. 1953. dec. 19. — U. a.: O. Szépműv. M. Rudnay Gyula gyűjteményes kiállítása. (Katalógus előszó.) 1953. dec.
1954. *Bényi L.:* Rudnay Gy. kiállítása. Élet és Tudomány 1954. jan. — *Bencze L.:* Szabad Nép 1954. jan. 9.
* Rudnay Gy. születésének 70 éves évfordulója 1948-ban volt. (Szerző.)

A rendelkezésemre bocsátott értékes bibliografiai adatokért köszönetet mondok Szentiványi Gyulának.

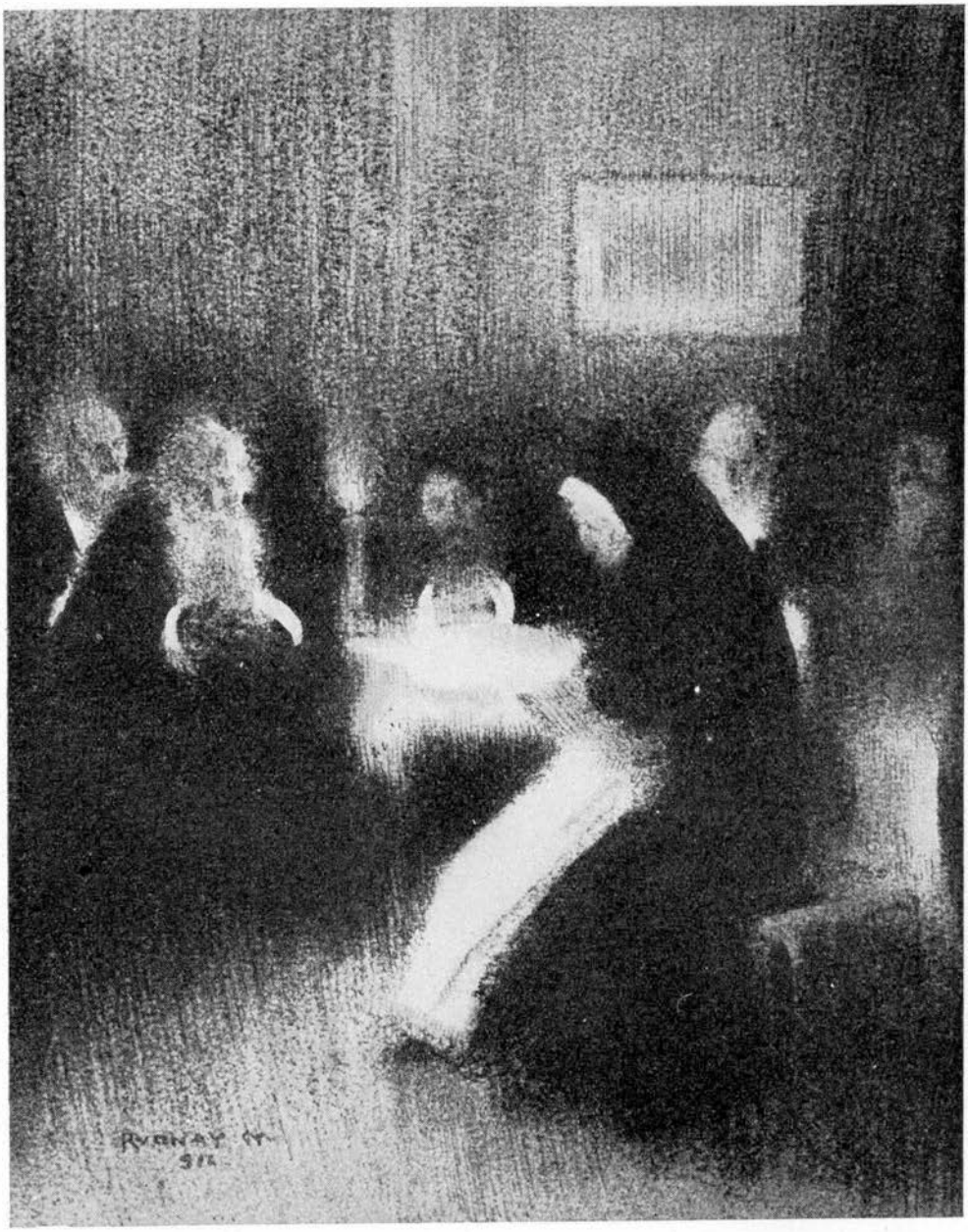

1. Rudnay Gyula: Menbelyen

2. Rudnay Gyula: Udvar

3. Rudnay Gyula: Krumplihámozó

4. Rudnay Gyula: Cigányleány

5. Rudnay Gyula: Menekülők

6. Rudnay Gyula: Kozák

7. Rudnay Gyula: Feleségem

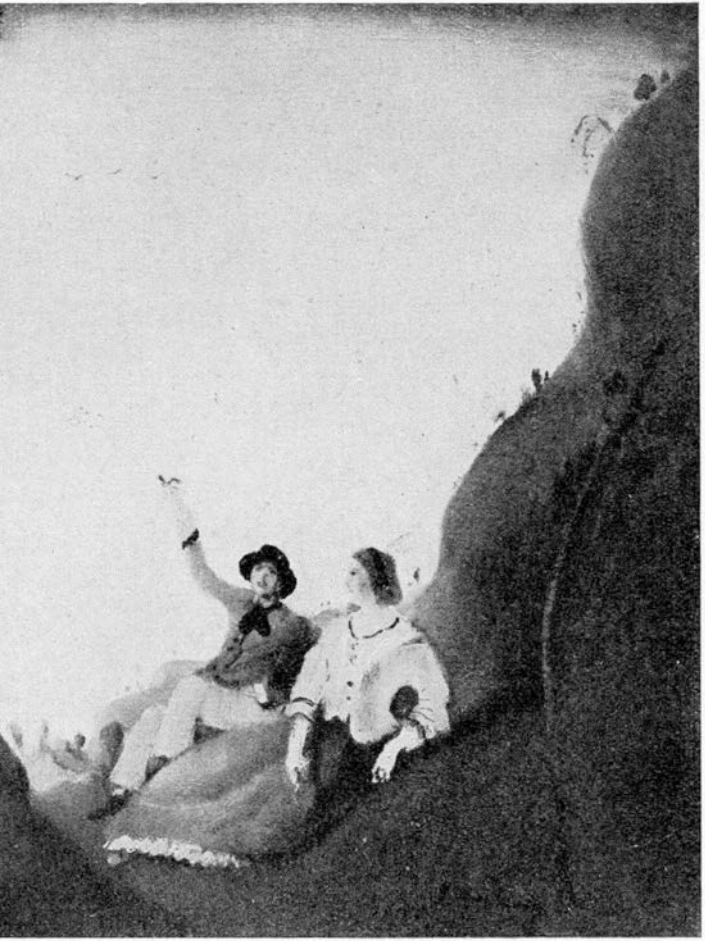

Rudnay Gyula: Kirándulás

9. Rudnay Gyula · Csűr

10. Rudnay Gyula: Tinódy

11. Rudnay Gyula: Bábony

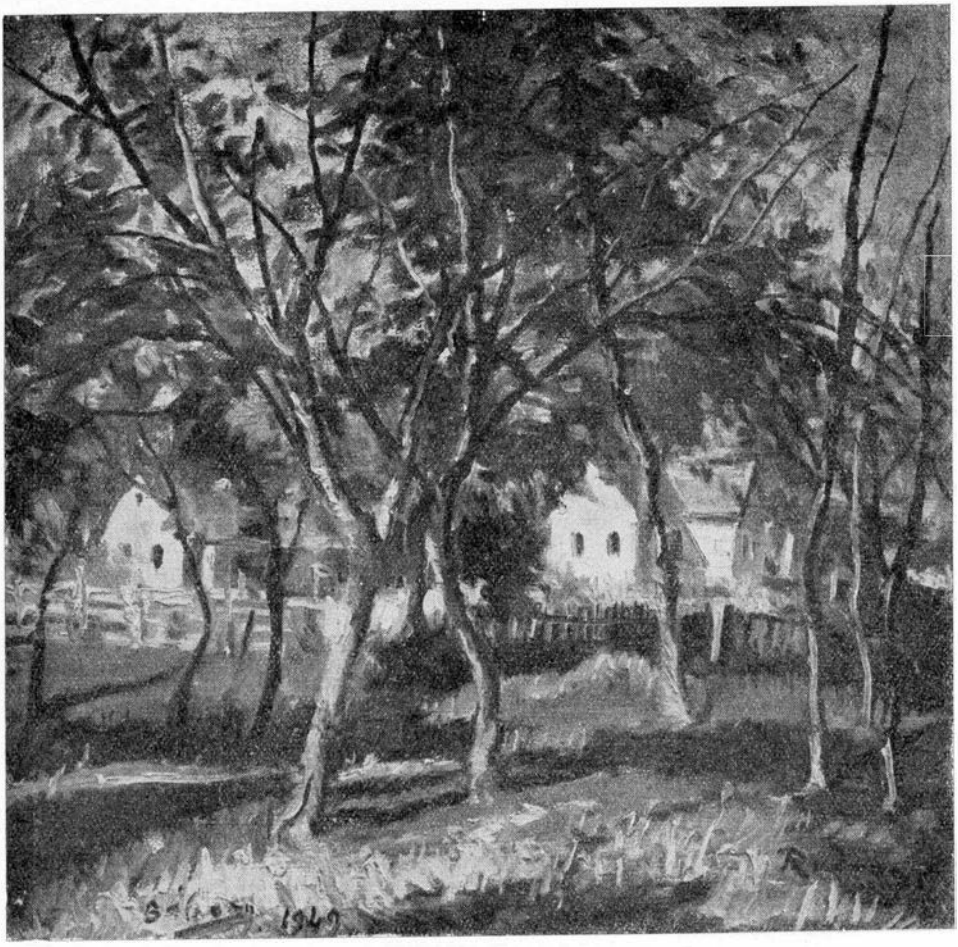

12. Rudnay Gyula: Szilvás

KÖZLEMÉNYEK

ADATOK GODE LAJOS MŰVÉSZETÉHEZ

1743-ban egy dunántúli kis mezővárosban, a komárommegyei Tatán új élet indul meg. A nagymultú városka földrajzi fekvésével, természeti kincseivel és szépségével, valamint hadászati kulcshelyzetével fontos szerepet játszott a multban. Ezt a vezetőszerepet főleg a művészet területén a török hódoltság alatt szenvedett pusztítások, majd Rákóczi szabadságharca után igyekezett újból betölteni, bár a Habsburgok gyarmatosító politikája kevéssé volt kedvező az ország gazdasági és kulturális életének kifejlődésére.

Tata a visszafoglalás után sokáig kincstári terület volt, melyen zálogos várkapitányok gyakoroltak földesúri jogokat. Az utolsó várkapitánytól a bécsi Krapff F. J. veszi meg Tatát, mely 1727-ben a családtól vétel útján az Esterházyak kezébe került. A Szempten és Cseklészen tartózkodó Esterházyak csak távolról intézték az új birtok ügyeit. Igazi irányítója a városka kulturális életének egy lelkes magyar férfi, az uradalom jószágkormányzója, a galántai származású Balogh Ferenc volt. Műveltsége nagyban hozzájárult Tata művészi életének fellendítéséhez. Szakemberekkel, művészekkel tárgyalt, művészeket hívott meg, ellátta őket feladatokkal, megbizásokkal. S Tata, mint valami kisebb művészeti központ festők, szobrászok, építészek találkozóhelye lett.

1743-ban a tóvárosi részen egy kisebb igényű épülettel, az egykori kapucinusok templom építésével indul meg Tata művészi élete. Az épület jelentéktelen, egyszerű alkotás, de belsejének díszítésében, berendezésében később nevessé lett mesterek vettek részt, kik hirnevűket Tatán alapozták meg. A Kuttner Jakab komáromi építőmestertől megkezdett kapucinus templom építése közben[1], 1746-ban érkezett Tatára Fellner Jakab, a hazai XVIII. század nagy építészegyénisége, aki mint pallér kapcsolódott a kivitelezésbe. Megérkezése siettette az építkezést, s még ugyanazon évben annyira előrehaladtak a munkálatok, hogy a belső díszítést is megkezdhették.

Az akkori Magyarországon nagy hiány volt szobrászokban, s így megfelelő művész kiválasztása nem volt könnyű feladat. Georg Raphael Donner, kit az Esterházy család támogatott és foglalkoztatott legjobban, 1741-ben meghalt. Pozsonyi művészköréhez tartozó tanítványai közül egyedül Gode Lajos maradt Pozsonyban, a többiek elszéledtek.[2] Gode, a fiatal művész azonban meglehetősen ismeretlenül működött, s még nem adott különösebb bizonyságot tehetségéről. Balogh elsősorban Magyarország területén keresett megfelelő szobrászt, s az éppen akkor, 1746-ban Magyarországon letelepedett s máris nagy hírnévre szert tett fiatal Hebenstreit József pesti szobrászt hívta meg Tatára.[3] A meghívás nemcsak alkalmi meghívásra szólt. Hebenstreitet mint az Esterházyak udvari szobrászát állandó foglalkoztatással természetbeni juttatásokkal és havi fizetéssel akarták megnyerni. A megbízásból azonban semmi sem lett. Hebenstreit nem fogadta el az ajánlatot. A templom befejezése azonban sürgős volt, mert a mindjobban megnövekedett tóvárosi terület lakosságának még mindig nem volt temploma.

Balogh a meghiúsult kísérlet után egy bécsi szobrászt, Joseph Bechert-et (Pechert, Bechart) bízta meg előbb a főoltár, majd a mellékoltárok s több kisebb szobrászati feladat elkészítésével. 1746 áprilisában kezdte meg Bechert a munkálatokat.[4] 1747 augusztus 17-én befejezte a főoltárt. A tizenkét tételből álló, 208.— Ft-ot kitevő számla összegét — melyben a főoltár részletes elszámolása mellett egy feltámadási szobor, egy körmeneti kereszt és egy cimer elkészítése szerepel — az uradalom 177.— Ft-ra leszállította. Ebből is lakása kijavítási költségének levonásával csak

127.— Ft-ot kapott kézhez.[5] Bechert az 1746-tól 47-ig terjedő időben több alkalommal is felvett kisebb-nagyobb összegeket meg nem nevezett munkákért.[6] Ezekben bizonyára bennfoglaltatott a mellékoltárok elkészítése, melyek teljesen a főoltár stílusának felelnek meg. Tatai munkái mellett külön megbízást kapott még a közeli majki kamalduli kolostor területén két cella külső diszítésére is; e cellák az Esterházy család alapításai voltak. Bechert az Esterházyak márvány címerét faragta ki a homlokfalakra, melyekért külön-külön 75.— Ft-ot vett fel. A teljes összeget azonban ebben az esetben sem kapta meg az alkalmi munkákból tengődő szobrász, mert adósságainak törlesztésére 30.— Ft-ot levontak járandóságából.[7]

Bechert tatai működésének nincs különösebb jelentősége. A páros oszlopos, sötétbarna színű, aranyozott keretelésű s részben intarziás oltárok alig emelkednek a provincializmus fölé. Végzett munkái aligha elégítették ki akár Balogh, akár a művészi kérdésekben járatos Fellner igényeit, mert mint látni fogjuk, a következő évben Pozsonyban keresnek szobrászt, sőt festőt is, további művészi feladatok kivitelezésére. A munkásságáról szóló feljegyzéseknek csak annyiban van fontosságuk, hogy Kuttner Jakab építőmester, s a mellette működő Fellner Jakab, valamint Bechert József szobrász és Palko (Palcko) Károly festő neve jelentik a tatai művészeti élet kifejlődésében az első lépéseket.

A művészettörténelem irodalmában több Bechert szobrász is szerepel, de ezek mind egy ugyancsak XVIII. századi, de Németországban élt művészcsalád tagjai. Működési területük távolesett hazánktól. Annál érdekesebb, hogy Magyarország első klasszicista megjelenésű épületén, a francia származású Isodorus Canevale alkotásán, az 1767-ben befejezett váci székesegyház oszlopcsarnokának attikájára emelt, szenteket ábrázoló szobrok mestere, ugyancsak Bechert (Bechart) József bécsi szobrász.[8] Nem lehetetlen, hogy itt a korábban Tatán működő mester későbbi alkotásával, esetleg ugyanezen bécsi szobrászcsalád egyik ifjabb tagjának művével állunk szemben. A tatai kapucinus templom főoltárához készült négy figurális szobor, melyek kritikai alapot nyujthatnának Bechert művészi képességeinek és stílusfejlődésének megítéléséhez, elvesztek.

A tatai barokk oltároktól a váci székesegyház szoboralakjainak megjelenéséig 20 év telt el, ami elég nagy idő ahhoz, hogy a stílusváltozást egyazon személyben is elfogadhassuk. A feltevés azért látszik elfogadhatónak, mert a tatai szobrászati alkotások a maguk egyszerűségében mentesek mind a korai barokknak nehézkes tömörségétől, mind a század második felének rokokós cikornyáitól. Egyszerűségre való törekvés jelentkezik a váci szobrok klasszicista felfogású alakjaiban is, melyek az épülettel összhangban olyan időben jelentkeznek, amikor Magyarországon még erősen él a rokokó szelleme, de Fellner építészetének hatásán már a Louis XVI. stílusa kezdi meg szárnybontogatását.

Az oszlopállásoknak megfelelően elhelyezett erőteljes, nagyméretű, nyugodttartású, tektonikusan megfogalmazott szobrok már a szobrászat klasszicizmusát jelentik. A francia építészeten iskolázott Canevale s az építtető Migazzi püspök Bécsből érkeztek, s így természetes, hogy a szobrászati feladatokat bécsi mesterre bízták: olyan szobrászra, ki a váci székesegyház klasszicista stílusának megfelelően a szobrászatban is az új művészeti irányt képviselte. Az alkotások nem szerencsés díszei a klasszikus megjelenésű előcsarnoknak. A szobrok elhibázott magassági méreteik következtében aránytalanok, súlyosak.

Bechertre vonatkozó ismereteink eléggé hiányosak, az osztrák művészettörténelem előtt pedig teljesen ismeretlenek. További kutatás feladata lesz ennek a vándorművésznek azonosságát megállapítani, valamint működésének egyéb állomásait, alkotásait felderíteni.

Bechert távozásával a tatai főoltár befejezetlen maradt. A tabernakulum elkészítésével — valószínűleg Christelli János neves pozsonyi ágyú- és harangöntő közvetítésével, ki ebben az időben a tatai uradalomhoz tartozó közeli nagyigmándi és kocsi templomok harangjait készítette[9] — Gode Lajos pozsonyi szobrászt, a XVIII. század egyik legnagyobb szobrásztehetségének, Donnernek tanítványát bízták meg. 1748 májusán fizetik ki a munkáért járó 27,90 Ft-ot.[10] A két részre tagozódó tabernakulum

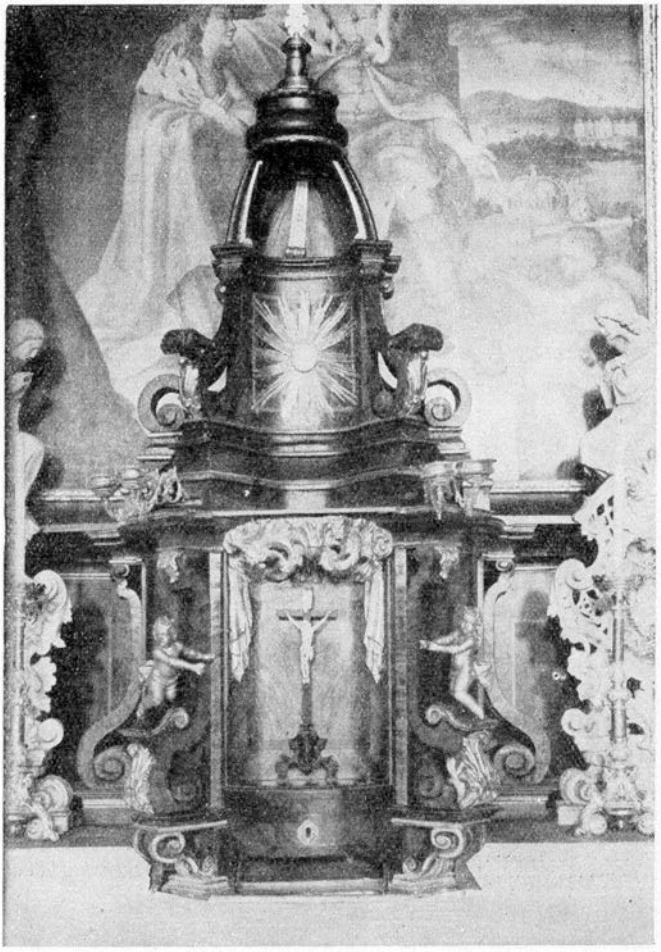

1. A tatatóvárosi templom tabernákuluma

felépítése nagyjában a főoltár modorát követi. Mind az alsó, mind a felső részt csigavonalas voluták díszítik. A konzolokra támaszkodó alsó, díszesebb volutákra két oldalt kis puttók térdelnek, míg a rokoko-dísszel és drapériával koronázott, fülkeszerűen konkávhajlású ajtómélyedés közepén rokokódíszes talapzatra állított kisebb feszület foglal helyet. Laza elrendezése, megjelenési formája és kivitele a maga egyszerűségében még kiforratlan kezekre vall. A donneri hagyományt nehezen ismerhetjük fel benne, s kizárólag okmányszerű feljegyzés tanúskodik Gode szerzősége mellett.

1755-ben Nagyigmándon az ottani református prédikátort 50.— Ft-ra büntették a katolikusokat sértő levele miatt. Ezt az összeget egy Nepomuki Szt. János szobor felállítására fordítják, melynek talapzatát Fellner, a szoboralakot pedig Gode Lajos készíti el. Együttes munkájukért 45.62 Ft-ot fizetett ki az uradalom.[11]

A szobor már régen eltünt, s így csak mint érdekes adatot említjük meg. A tatai számadás-könyvek ugyanezen évről még egy kifizetést igazolnak, melyet Godénak meg nem nevezett kisebb szobrászmunkákért fizettek ki, 4,40 Ft összeget.

2. D'Onell síremléke Pozsonyban

1748. május 10-én halt meg a tatai birtokot megalapító Esterházy József országbíró. Hosszas betegségében maga írja meg sírfeliratát, s hozzátartozói még halála előtt gondoskodnak temetéséről, s a gyászszertartásról. Balogh ismét Gode Lajost hívja Tatára, s megállapodik vele egy művészi kivitelű Castrum doloris elkészítésében. A négy pontban részletesen megfogalmazott szerződésben Gode díszes mauzóleum felállítására kötelezi magát, melyért az uradalom akkor igen nagy összeget, 900.- Ft-ot fizet ki.[12] A gyászravatal fejedelmi pompával készült, s nemcsak egyszerű ácsszerkezettel, drapériával, hanem tartós anyagból, márványból, az attributumok, fegyverzetek, trofeák vasból, a szobrok stukkóból. Gode munkája közben megváltoztatta a szerződésben lefektetett elgondolását, melyben kompozíciójának hátterét a XVIII. században gyakran felhasznált siremlékek mintájára piramis képezte volna, előtte szobrok, melyek közül az egyik Esterházy arcképét, a másik koponyát tartott volna kezében. Gode újabb tervet készített, s ennek rajza Zeller Sebestyén metszetében jelent meg Pozsonyban. A metszet egy példányát a

Nemzeti Múzeum Történelmi Képcsarnoka őrzi.[13] Nagyjában megfelel az 1754-ben Nagyszombatban kiadott Kolinovics Gabriel (eddig tévesen Nedeczky Kristóf): Posthuma Memoria Josephi Esterházii de Galantha etc....c. könyvben foglalt leírásnak.[14] A ravatalt, vagy ahogyan a leírás jelzi, cenotaphiumot Kismartonban a Ferencesek templomában állították fel. Kolinovics részletes leírást ad a gyászünnepségről, a mauzóleumszerű ravatalról, s teljes egészében közli a temetés alkalmából készült különböző feliratokat.

Lépcsős talapzatra helyezett koporsó fölé nyolc oszlop által tartott rotunda emelkedik, magas kupolával fedve. A golyvázott koronázópárkány felett vázák, hadi emblémák, s az Esterházyak címere foglal helyet. Az emlékművet magas talapzatra állított négy allegórikus szoboralak veszi körül. Pallas Athéne, a tudományok istennője sisakkal, mellvérttel, kezében lándzsával és Meduza-főt ábrázoló paizzsal, Constantia, az állhatatosságot jelképezve, kezében obeliszkkel, továbbá a metszeten nem látható Fides, a hűség alakja mellére szorított kezekkel, s Justitia, az Igazságosság bekötött szemű istennője karddal és mérleggel a kezében. A kupola belsejében függő karos gyertyatartó, az oszlopokon karos gyertyatartók, s lépcsőzetesen körös-körül díszes gyertyatartók álltak. Többszörösen ismétlődő díszítőmotívum a szobortalapzatokon, az oszlopokon, a főpárkány alatt, s a kupola befedésén a halálra emlékeztető koponya.

Gode elpusztult alkotása elsősorban architektonikus megoldás, melyben a szobrászat csak díszítőjellegű. Bár nemes anyagot is felhasznált elkészítéséhez, a Castrum doloris csak múló emlékmű, melynek darabjai nem maradtak fenn, de Gode művészi fejlődésében mindenesetre olyan állomás, mely monumentalitásra törekvő képességeiről ad bizonyságot. Pigler Andor komoly studiumokra alapozott Donner életrajzában igen helyes felismeréssel a Donner műhelyéből kikerült tanítványok között keresi az 1743-ban meghalt Onell János pozsonyi síremlékének mesterét.[15] Pigler feltevése s Godénak az Esterházy díszravatal elkészítése tárgyában Tatán megkötött szerződés szövege révén, melyben Gode egy piramis felépítésű kompozíció első vázlatát adja meg, továbbá a Kismartonban felállított Castrum doloris végleges tervének rajza és ennek egykori leírása alapján Pozsony akkori szobrásztehetségét, Godét tartjuk az Onell síremlék alkotójának. A falpillér elé állított, felfelé és kifelé szélesedő, erőteljes csigavonalakkal s rokokós motívumokkal díszes talapzatra emelt fekete márvány szarkofág, a mögötte emelkedő piramis s annak csúcsára helyezett váza, a térdelő putto kezében tartott arcképmedaillon s a síremlék aljában elhelyezett koponya mind olyan díszítő elem, melyek más megfogalmazásban és összeállításban a kismartoni Castrum dolorison is megtalálhatók. A szoboralakok mint Pozsonyban, itt is stukkóból készültek, melyek ha fennmaradtak volna, még nagyobb bizonyító erővel utalnának a két emlék egyazon mesterére. Bár az itt említett attributumok felhasználása és alkalmazása gyakori jelenség a század közepén, mégis a síremlék és a Castrum doloris elkészítésének megközelítő ideje, a donneri iskolázottság, s az a körülmény, hogy a század közepén Gode volt Pozsony legkeresettebb és legtöbbet foglalkoztatott szobrásza, a szerzőség kérdését véglegesen megoldja.

Mint Donnert, úgy Godét is az Esterházyak támogatják legjobban. Amikor ifj. Esterházy József Fellnerrel átépítteti cseklészi kastélyát, Fellner Godéval működik együtt. A cseklészi levéltár hiányosan fennmaradt, s csak egyes évekre vonatkozó számadáskönyvei feljegyzik, hogy 1755 október 22-én Gode négy ion pilaszter fejezetet faragott Fellner tervei szerint a kastély bejárathoz, melyért 16,80 Ft-ot vett fel.[16] 1756 április 12-én pedig két új váza, s különböző javításokért 30 Ft-ot fizettek ki részére.[17] Ugyancsak 1756-ban a cseklészi parkban szobortalapzatokat készít Fellner, ami valószínűvé teszi, hogy ezekre Gode kerti szobrai kerülhettek.[18] Rottenstein Gottfried 1783-ban kiadott útleírásában megemlíti a gyönyörű park szobrait és vázáit, amelyek azóta elpusztultak.[19]

Pigler Andor mutatott rá először Gode Lajos fontos szerepére a magyarországi szobrászatban. Tanulmányaiban megoldotta Gode Lajos két kiváló alkotásának, a győri Szt. Ignác, s a pozsonyi volt jezsuita templom szószékének mesterkérdését. Gode alkotásainak felderítése nemcsak művészettörténetünk anyagát gazdagítja,

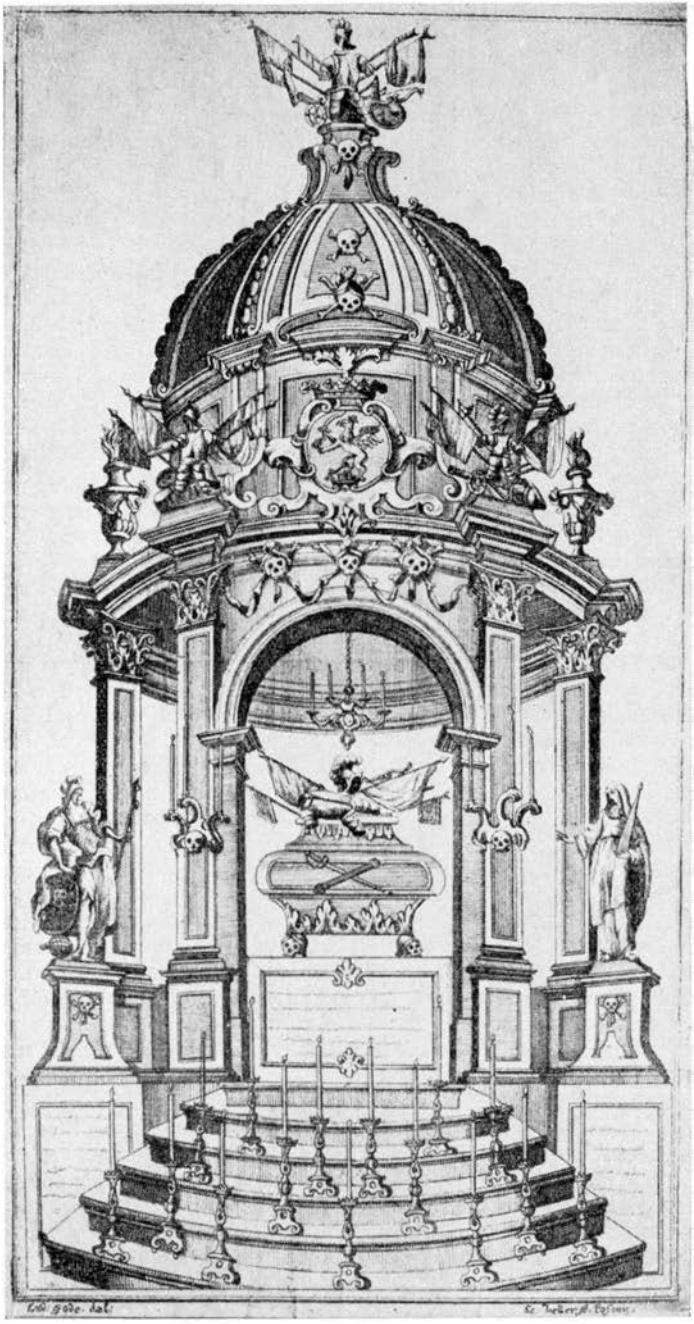

3. Esterházy József kismartoni Castrum Dolorisa. Zeller Sebestyén metszete

hanem személye ezzel jelentős szerepet kap a XVIII. századi Magyarország szobrászatában. Donner klasszikus művészete, magyarországi alkotásai szobrászatunkban új irányt mutattak, a tisztultabb művészet, a klasszicizmus felé való törekvést. Ezt az utat követte és közvetítette Gode Lajos. Donner és Gode művei mintaképül szolgáltak s megóvták szobrászatunkat a művészietlen túlkapásoktól, szertelenségektől.

Jelen tanulmány adatgyűjtéssel igyekszik hozzájárulni a mult művészeti kérdéseinek megvilágításához, s helyes megítéléséhez. Különösen vonatkozik ez a szobrászat területére, mely az emlékanyag gyér száma és az adatszerűség nagyobb hiánya miatt sokkal mostohább helyzetben van, mint a festészet, vagy akár az építészet.

Révhelyi Elemér

[1] *Kolinovics G.* (Nedeczky Kristóf): Posthuma Memoria Josephi, Esterházii de Galantha etc... Tyrnaviae, 1754. 231. old.

[2] *Pigler A.:* Georg Raphael Donner. Wien, 1929. 100. old.

[3] Esterházy lvt. Tata, Prot. Intimat. 1746. III. 11. No. 19.

[4] U. o. Prot. Intimat. 1746. III. 29. No. 33. — IV. 6. No. 36. — Dritten Quartals Rechnung. 1746. III. 29. No 82.

[5] U. o. Prot. Contract. antiqu. No 327. (Dritten Quartals Rechnung. 1747.) Betrifft die Bezahlung den Bildhauer wegen Capuciner Hochaltar per 127. frt. 10 xr. Specification was gemacht geworden ist zu den hochen Altar deren P. P. Capuciner an Bildhauer arbeit. als. 1. 4 figuren

$5^1/_2$	schuch hoch jede per 12 f.	48 frt
2.	2 Grosse Wasen jede per 10 fr	20 frt
3.	2 kleine Wasen jede per 5 fr.	10 frt
4.	4 Capiteler auf der Saulen á 5 fr.	20 frt
5.	6 Lesenen Capiteller á 2 fr	12 frt
6.	Zu den aufsatz 18 schnirgeln nebst 8 stück Ziraten	16 frt
7.	Item 40 schnirgl von Nussbaum Holtz á 15 xr	10 frt
8.	4 Capiteller zum aufsatz á 2 fr	8 frt
9.	Zwischen die Ramen 3 st. Ziraten	9 frt
10.	Zu den schluss des Altars ein stuckh	5 frt
11.	In die Verdachung 6. st. Ziraten	3 frt
12.	Auf die Grosse Ramen 2 st. deto	4 frt
13.	35 schuch Leisten zu der grossen ramen	4 frt
14.	Zu dem standt der grossen Wasen 2 st. Zirathen	4 frt
15.	Umb die Postamentur den Carnis	2 frt
16.	2 stuckh schnirgl, nebst 2 Laubern zu denen Postamenten	2 frt
17.	Eine auferstehnung figur	5 frt
18.	Ein Procession Xifix	5 frt
19.	Eine Wappen von Marbl	9 frt
20.	Vier Plumen gefäss	8 frt
21.	Ein Heil. Geist in die Kanzeln	4 frt
	Summa	208 frt

17. VIII. 1747. Joseph Bechert Bildhauer

[6] U. o. Drittens Quartals Rechnung 1746. No 82. — Vier Quartalige Rechnung, 1747. No 142, — Prot. Intim. 1746. III. 29. No 33. — X. 9. No 177.

[7] U. o. Prot. Intim. 1746. XI. 28. No 195.

[8] *Karesu A.:* Vác város története. 1886. VI. k. 26. old.

[9] Esterházy lvt. Tata. Prot. Intim. 1747. IV. 10. No 360.

[10] U. o. Anderten Quartals Rechnung 1748. No 165. — Dann an dem pressburger Bildhauer Ludovico Gode von bemelten Tabernacls bildhauer arbeith 27,90 fr.

[11] U. o. Rendt—Ambts Rechnung 1755. In Igmand Sancti Joannis Nepomuceni Statua. Zu dieser Statua ist die jenige, in den Löbl. Comornen Comitat, auf dem Igmander Praedicatorn wegen dessen ungewissen Schreibens vermässenheith, ausgesprochene und ohngezweifelt in Verrechnung des H. Rendt maister vor etwelchen Jahren eingegebene Straf per 50 frt gewidmet worden, welche mit volgenden Unkösten aus der Cassa richtet ist. Den Maurermeister Jacob Fellner 5.47 $^1/_2$ frt. Dem Bildhauer Ludwig Gode lauth Beilag No 258, 25.— frt Summa 45.62.

[12] U. o. Prot. Intim. 1748. No 462. Contract des Epitaphium vor Ihro Excellenz per 900 frt betreffen. Heünt unten gesetzten Dato und Jahr ist zwischen mir unten Benandten Sr. Excellens

des Herrn H. Graffen Joseph Esterházy Bevolmächtigten eines, dann anderten Theils den H. Ludwig Gode Bildthauer von Prespourg nachfolgender Contract verabredet und beschlossen worden. 1°-verobligeret sich obbenanter H. Ludwig Gode ein Mausoleum vor Ihro Excellenz nacher Eysenstadt, nach allen Thuen und lassen in volligen standt verfertigen und aufzusetzen darzu von seithen Sr. Excellenz. 2do. den Marmorstein eintzig und allein aus dem Steinbruch heeben und nacher Prespourg zuliefern versprochen wirdt, hingegen 3tio Verspricht oberwehnter Bildthauer H. Ludwig Gode alle hierzu Benötthigte Materialien, und Mineralien auf seine aigene Unkosten zu verschaffen, und so dann das Mausolaeum vermög das hier zuverfertigten Models, gueth, sauber und in aller ordnung gäntzlich zuverfertigen, auch mit aigene kosten aufzusetzen, und dabey allerforderliche arbeith zu bezahlen, welches Mausolaeum bestehen wirdt als in 2 Statura von dunckler Composition, der eine Sr. Exellenz Contrafie in der Handt halten wirdt den ausgang von Mausolaeo mit einen Todten Kopf zwey figuren eben von Composition, sambt einen Gewandt herunter hängendt, dann 2 Posaunen mit Lorber Geziert. In der Pyramiden des Hochgräfl. Wappan, diesses aber Sambt der übrigen Armatur alles von Eysen, und darauf nach Stokatorung derenselben alles gueth und sauber zu vergolden lassen. Wovor 4to Ihme abbemeldten Bildhauer H. Gode, nachdeme Er alles in Volligen standt vermög seiner obligation gestellet hat, Neün Hunderth Gulden Rheinisch, id est 900 frt, zur bezahlen Verspreche: Worüber seyndt zur mehrerer beglaubigung zwey gleich Lauthende Exemplaria ausgefertiget und von Beederseiths mit aigenen handt unterschrift und bey Gedruckhten Pedtschaff verfertigt worden. Totis den 21. IV. A° 1748. Franciscus Balogh, Ludwig Gode Bildthauer.

[13] *Szendrei—Szentiványi:* Magyar képzőművészeti lexikon. I. 1915. 581. old. — *Pataky D.:* A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 252. old. — *Kolinovics G.:* Posthuma Memoria Josephi Esterházii... 55. old.

[14] *Kolinovics:* Posthuma Memoria... 55—63. old.

[15] *Pigler A.:* Georg Raphael Donner művészetéhez. Magyar Művészet. 1926. 111. old. — *Pigler A.:* Georg Raphael Donner 101. old.

[16] Esterházy lvt. Tata, Ausgaab Buch. Lansitzer Castell Rubric 1755. 22. X. Abrechnungbuch Sempte. Octobr. 22. 1755. Dem Praespurger Bildhauer Ludwig Gode umb 4 durch dem Totiser Maurermeister Jacobb Felner accordirte und zu der Lahnsitzer Castell gehörige Jonische Capiteller beruf ausziegl No 9, a 4 f 12 Xr = 16.48 fr.

[17] U. o. Ausgaab Buch Lansitzer Castell Rubric 1756. — Dem Pressburger Bildhauer Ludwig Gode vor 2 neuen Vasen, und Zerschiedene ausbesserung 30.— fr.

[18] U. o. Ausgaab Buch. Gartnerei Rubric. 1756. umb in Ziergarten Versetzter Postamenten und figuren dem Maurermeister Fellner 10.8 $^1/_2$ fr.

SCHALLHAS KÁROLY MŰVÉSZETÉRŐL

A XVIII. századi magyarországi festészet története a kutatás mostoha területei közé tartozik. A kiemelkedő egyéniség kevés; Mányoki, Bogdány művészete, mint elszigetelt jelenség foglalkoztatta csupán a polgári művészettörténetet. Csak a legújabb kutatások mutatnak rá művészetünk folytonosságára, hangsúlyozzák a társadalom fejlődésében betöltött szerepét.

A XVIII. század udvari politikája a szabadság eszméinek elfojtására törekedett, a teljes kizsákmányolást, az ipar és kereskedelem elsorvasztását, az ország gyarmati helyzetének megerősítését szolgálta. Az iparcikkek behozatalának tilalma, a védővámok, az egységes osztrák vámterület megteremtése, a magyar gyáripar fejlődésének megakadályozása a magyar szellemi és kulturális élet kibontakozásának gátjaivá váltak. A polgárság a feudalizmus keretei között gazdasági és politikai feltételek híján nem indult erőteljes fejlődésnek. A parasztság kizsákmányolása a Rákóczi-szabadságharc után fokozottan nőtt, a parasztmozgalmak a harmincas évektől kezdve az ország különböző pontjain egyre sűrűbben törtek ki. A fokozódó jobbágyi kizsákmányolás mellett a főúri és papi jövedelmek nagysága jellemzi a társadalom kirívó ellentéteit.

Művészi feladatok a vázolt körülmények között is adódnak, az egyes társadalmi osztályok különböző intenzitással vesznek részt a művészet irányításában. A kispénzű polgárság mellett inkább az egyház s a főurak látják el megrendeléseikkel a művészeket, számos esetben előnyben részesítve az osztrák mestereket. Ilyen körülmények között a magyar művészek nagy része nem találja boldogulását Magyarországon. Művészeink bécsi orientációját végső fokon — a továbbképzési lehetőségek hiánya mellett — a társadalom fejletlenségének, az ország kiszolgáltatottságának körülményei határozzák meg. Egy részük így vész el a magyar művészet számára; bécsi tartózkodásuk során az osztrák feudalizmus szellemi légkörébe kerülnek. Ennek ellenére működésükkel, fejlődésükkel foglalkoznunk kell, mert nélkülük hiányos lenne a magyarországi művészetek történetéről alkotott képünk.

A pozsonyi (Bratislava) születésű Schallhas Károly élete, működése jellemzően mutatja be, hogyan szakad el a művész hazájától s hogyan válik a gazdaságilag erősebb Bécs kulturális életének tényezőjévé. A magyar művészettörténet csupán pozsonyi születése miatt tartja számon — életéről és művészetéről alig tudunk valamit. Távol hazájától válik a tájképfestés ismert mesterévé. Az Eszterházy gyüjtemény Magyarországra kerülése s egy-két vásárlás tette lehetővé művészetének megismerését. Működésével mindezideig nem foglalkoztak, nem mutattak rá, milyen a kapcsolata a bécsi tájképfestészettel, milyen körben élt és működött, kiktől tanult és kik támogatták. Az irodalomban előforduló megjegyzések két-három mondattal említik csupán, a legszükebb életrajzi adatait tartalmazzák — gyakran még azt is hibásan.

Pozsonyban (Bratislava) született 1769-ben. Pozsony ekkor az ország legnagyobb városa,[1] politikai, szellemi, gazdasági életének központja. A helytartótanács s az országgyűlés székhelye, a Habsburg uralom magyarországi rezidenciája. A szűk keretek között mozgó ipari fejlődés egyik fontos központja.[2] A Habsburg uralom kisugárzása mellett a magyarországi szellemi élet fontos gyűjtőterülete.

Schallhas származásáról, fiatalkoráról nem tudunk semmit. Már korán elkerült Pozsonyból s az első állomás, melyről biztos tudomásunk van, a bécsi akadémia. De bécsi feltűnésére vonatkozóan az egyes szerzők bizonytalan, nem megegyező, gyakran igen korai évszámot közölnek. Frimmel[3] és a Thieme-Becker lexikon[4]

szerint már 1781-ben Christian Brand tanítványa, mely közlés bizonyosan téves. A festő ekkor mindössze 14 éves és mind életkora, mind felkészültsége valószínűtlenné teszi, hogy már ekkor az akadémia növendéke lett volna. Kortársának, Weinkopfnak 1783-ban megjelenő könyve,[5] mely az akadémia akkori állapotáról, tanárairól és tanítványairól számol be, még nem említi Schallhas nevét. Eigenbergernek[6] azt az állítását sem fogadhatjuk el, hogy 1787 novemberében került az akadémiára. Meusel[7] Vermischte Nachrichten című rovatában a következőkről szerzünk tudomást: 1787 január 15-én az akadémia két évenkénti díjait osztja ki. A tájképfestők Gessner idilljeiből egy jelenet megfestését kapják feladatul: Amintas a pásztor egy fiatal tölgyfa eldőlését akadályozza meg. A díjat Schallhas és Anton Troger között osztják meg. Tehát, ha 1787 januárjában díjat nyert, már akadémiai tanulónak kellett lennie. Igy beiratkozásának pontos évszámát nem ismerjük, mindenesetre valószínű, hogy 1783 és 1786 között került az akadémiára.[7]

A Schallhas személye körüli bizonytalanságra jellemző, hogy Füessli[9] 1813-ban megjelenő művészlexikona említ egy Schellhas Carl nevű tájképfestőt, aki 1809-ben még élt s Bécsben Christian Brand tanítványa volt. A lexikon szerzője tehát Schallhas nevében az «a» betűt «e»-re változtatta, s úgylátszik a festő halálának évéről (1797) sem volt tudomása. Füessli nyilvánvalóan az általunk ismert Schallhasról számol be téves adatai ellenére, mert nem valószínű, hogy két azonos nevű tájképfestő dolgozott volna Christian Brand mellett.

A magyarországi művészek számára ebben az időben a bécsi akadémia az egyetlen komoly lehetőség a mesterségbeli továbbképzésre.[10] Az akadémia hat művészeti szakosztályra tagozódott, mindegyik élén egy direktor, több professzor és adjunktus állott. A tájképfestészetnek külön szakosztálya volt. A XVIII. század második felében a tájképfestés tanárai a népes Brand családból kerültek ki. A Brand család feje, Christian Hilfgott Brand már 1720-ban jön Bécsbe, ahol 1751-ben lesz a tájfestés professzora. Az osztrák tájfestészet ez időben elsősorban németalföldi és francia hatások nyomán alakul.[11] Christian Hilfgott Brand tájképei szabályosan elrendezett motívumaival, kis staffage alakjaival a nagy klasszicista tájképfestészet provinciális leszűrődései. Két fia közül Johann Christian Brand a tehetségesebb. 1771-ben lesz professzor és 1795-ben bekövetkezett haláláig tanít az akadémián. Schallhas egyik mestere. Fivére, Friedrich August Brand a tájképfestészet mellett Grantól és Trogertől tanul történeti festészetet, 1783-tól tanár. Schallhas 1796 óta mellette dolgozik.

Az akadémiai szabályok szerint a szakosztályra való felvételnél úgynevezett felvételi darabot kellett készíteni. Ez a tájképfestőknél egy természet után készített vidék staffage alakokkal díszítve. A tanítás részben műteremben, részben a szabadban folyt. Nyáron a szabadban való rajzolást esténként 5—7 óráig az akadémián folyó órák követik.

A hivatalos, udvari támogatással született és az abszolutizmust szolgáló akadémia sem zárkózhatott el teljes mértékben a felvilágosodás szelleme elől. A feudalizmus igáját lerázni készülő haladó polgárság gondolatai, eszméi rést találnak a legreakciósabb és legelzártabb hivatalos intézmény falai között is. A szabadban való tanítás, a szabad természethez való közeledés a természettudományok fellendülésével, a művészi látókör kitágulásával volt szoros kapcsolatban. Ez a szabadabb felfogás, a természet közelségének közvetlen átélése lesz jellemző Schallhas művészetére.

Schallhas 1790-ben lett az Akadémia tagja és 1795-ben a tájképfestészeti szakosztály korrektora. A Nagler lexikon szerint 1797-ben, mint a bécsi akadémia tájképfestő professzora halt meg. Valószínűbb azonban, hogy nem professzor, hanem adjunktus, tanársegéd volt. Füessli is így ír róla[12]: «Adjungierter Professor der Landschaftszeichnung der bildenden Künste zu Wien» 1796-ban lett tanár s Johann Christian Brand 1795-ben bekövetkezett halála után annak öccse, Friedrich August Brand professzor mellett dolgozott. Művészetére Johann Christian Brand gyakorolt nagyobb hatást. Mellette hosszabb időt töltött s ő közvetítette atyjának, Christian Hilfgott Brandnak stílusát Schallhas felé.

Az akadémián eltöltött tíz évéről keveset tudunk. A 90-es évek elején, 1791—92-ben hosszabb utazást tett Ausztria különböző vidékein. Utazásai alatt készített rajzai

nyomán adta ki nagyobb metszetsorozatait. Korai halála miatt — alig 30 éves korában hunyt el — művészete és egyénisége nem bontakozhatott ki. 1798-ban Meusel így számol be haláláról[13]: «Szeptember 21-én halt meg Bécsben Schallhas Károly Fülöp... Adjungierter Professor der Landschaftszeichnungen bei der K. K. Akademie der bildenden Künste; ein geschmackvoller junger Mahler der zugleich eine Menge wissentschaftlicher Kentnisse und eine ausgebreitete Lektur besass». Meusel már életében is «Ein sanfter Mahler»-nek nevezte Schallhast. A bécsi Albertinában lévő miniatur arcképéről nyílt, egyenestekintetű, értelmes arcú, karakterisztikus vonású fiatalember tekint le ránk. (1. kép) A kor divatja szerint körülbodorított parókában, fejét kicsit féloldalra fordítva, elől nyitott, fehérfodros ingben széles ecsetvonással ábrázolja önmagát.[14] Ismerjük a történeti képcsarnokban levő ismeretlen XIX. századi festő Schallhasról készített miniatürjét.[15] Az ismeretlen mester nagyjából azonos beállításban, semleges szürke háttér előtt, fehér, csipkés mellfodros ingben, bajusz és szakáll nélkül ábrázolja Schallhast. Mesterünk kevésbbé tehetséges festő Schallhasnál, — az arc jellegzetességeit a karikatúra határáig fokozza, arányaiban túlzott.

Munkásságának zömét tájképei alkotják. Mindössze négy portréjának nyomát sikerült feltalálni. Első a fentemlített önarckép, mely kb. 28—30 éves korában ábrázolja a művészt. Valószínűleg egy-két évvel halála előtt készülhetett. 1792 után festette első Ferenc arcképét, melynek metszete a Történeti Képcsarnokban található.[16] Tájképi háttér előtt, összes kitüntetéseivel, fehér parókában áll előttünk a jellegzetes Habsburg-arcú uralkodó. Harmadik ismert portréja egy miniatür női arckép a Szépművészeti Múzeumban. (Lány fürtözött hajjal.)[17] Ugyanazzal a nagy foltos akvarelltechnikával készült, mint az önarckép. Fehérruhás, szőkehajú fiatal nőt ábrázol, fürtös haján fehér kendő. Önarcképe előbb készülhetett, kevésbbé kiérlelt, technikailag gyengébb alkotás. Negyedik, általunk ismert portréját Friedrich August Brandról készítette.[18]

Az emberábrázolásnál jobban érdekelte a táj. Alsó- és felső-Ausztria, Stájerország festői vidékei ragadták meg fantáziáját. —A tájfestészet kizárólagos gyakorlása bizonyos mértékben elzárkózást jelent a társadalom aktuális problémáitól. Már Schallhas korában és esetében is felvetődhetik a kérdés, hogy tájképfestészete mennyiben jelent elzárkózást, elfordulást a kor problémáitól és valóban elzárkozó megnyilvánulásnak tekinthető-e ez a jelenség. A XVIII. század reprezentatív udvari művészetével, s az egyház ideológiáját támogató monumentális barokkal szemben a korabeli tájképfestészet szabadabb és kötetlenebb szellemet árasztva, a feltörekvő polgárság igényeit elégíti ki. Schallhas tájképfestészete a valóság, a természet közvetlen megfigyelésén alapszik — s a tájban megfestett kis staffage alakjai is józan, a valóságot helyesen meglátó szemléletét tükrözik. Ez a felfogás legjobban figyelemmel kísérhető a Szépművészeti Múzeumban lévő aquarell sorozatán és olajfestményein.[19] Az aquarellsorozat az Eszterházy gyüjteménnyel került a múzeum birtokába. Az Eszterházy hercegi levéltár adataiból tudjuk, hogy 1807 október 26-án a herceg Franz Xavér Stöcklnek, a bécsi gyüjtőnek és műkereskedőnek 2965 forintot adományozott különböző metszetekért. A számlában a metszeteken kívül a rajzok között szerepel a következő adat: 364-es. 11 Landschaften nach der Natur das st. a 18 F. 198 F. Carl Schallhas fecit.[20] Az akvarellek tiroli hegyvidéki városkát, osztrák várromokat, hegyi patakokat, hegyvidéket, mocsaras tájakat ábrázolnak, nagyjából hasonló kompozícióval, az előtér, középtér, háttér szabályos elrendezésével. Dombos, sziklás tájak váltakoznak nagylombú erdőkkel. A közép- és előteret rendszerint átlós patak vagy út metszi át. Tompa barnák és zöldek olvadnak össze finom kékekkel és sárgákkal. Színei finomak és harmonikusak. Meleg, barna és zöld színeinek egyöntetűségét a kisméretű emberi alakjain felvillanó erős kékek és pirosak oldják fel. Gyakran ábrázolja piros ingben, barna nadrágban, fekete vagy kék kalapban pásztor- és halász figuráit. A hátteret rendszerint ködbe vesző, kékes hegyek zárják le. Téralakítása biztos, tájképei levegősek, a táj és az időszak hangulatát kitűnően érzékelteti. Aquarelljeit finom ecsetkezelés jellemzi, a részleteket mellőzi, oldott formáival egységre törekszik. A képek kis mérete, technikájának és színeinek könnyedsége intim és bensőséges hangulatot áraszt. Egy részük szignált: «C. Schallhas fecit 1792.» (5. kép)

Az aquarellsorozat feltehetően egy már 1790-ben kiadott színezett rézmetszet sorozat nyomán készült, melyet a Nagler és Wurzbach lexikon is említ.[21] A rézmetszet sorozat sokkal kezdetlegesebb technikájú és kivitelű, mint a későbbi aquarell sorozat. A kompozíció nagyjában megegyezik, de ügyetlenebb, a kis figurák suták, színei élesek, kevésbbé finomak. Valamivel jobb kvalitású az ugyanezeket a motívumokat feldolgozó aquatinta technikával készült sorozat. A múzeum gyüjteményében lévő többi lapok aquatinta, színezett rézkarc, részmetszet + rézkarc technikával készültek 1790—93 között. Megtalálható többek között a Naglerben, Wurzbachban és Le Blanc-ban említett[22] híres Vihar című lapja (aquatinta 1790). A mozgalmas és lendületes, sok frisseséggel megoldott kompozíció témájában és elgondolásában előképe lehet a volt Fővárosi Képtárban levő Tengerparti táj című olajképének. A fenti lexikonokban említett Az est című aquatintával készült lap két példányban is szerepel a gyüjteményben. Sorozataiból (több, általában hat vagy tizenkét lapból álló sorozatot adott ki Ausztria különböző vidékeiről) található gyüjteményünkben is néhány. Grafikái közül legérdekesebbek a színezet rézkarcok, melyek témáikkal is némi elkülönülést mutatnak olaj- és aquarell-képeitől. Egyes darabokon a korabeli polgári társadalom képviselői tűnnek fel a kritikának nem minden éle nélkül.

Olajképei kevéssé ismertek. A Budapesten levő hét kép arra enged következtetni, hogy a fenti metszetek után az 1793 évet követőleg készülhettek. A tájak kompozicionálisan nagyjából megegyeznek az aquarellekével és a metszetekével, de a biztosabb téralakítás, a nagyobb mesterségbeli tudás, a színek finomabb összehangolása az időközben bekövetkezett művészi fejlődésre utal. Kevés olajképe közül a Szépművészeti Múzeum ötöt őriz. Mind az öt 1902-ben került a múzeum birtokába, ebből hármat: Táj, közeledő zivatarral, Táj folyóval, és a Táj halásszal című képeket a bécsi Wawra Aukción vásárolta az intézet. Az utóbbi kettő a Mechetti — gyűjteményből[23] 1817-ben került Josef Riedel birtokába. A Riedel-hagyatékot más képekkel együtt 1902-ben árverezte el a Wawra[24].

A természet és ember kapcsolatában alárendelt szerepet játszik az ember. Lényeg a természet jól kiválogatott motívumainak elrendezése. A természet kelléktárából néha a nagyobb hatást elérő elemek kerülnek ki, a viharos komor felhők, romok, stb. a romantikus tájfestészet uralkodó motívumai. Máskor a természet csöndjét és a tájban dolgozó emberek harmonikus kapcsolatát érzékelteti. Ilyen a Táj folyóval c. képe, melyet a folyó partján ülő horgász csendes nyugalma hat át. A Tájkép nyájjal c. képén a tehénpásztor és a csendes állatok méltóságteljes nyugalma ömlik végig. (4. kép.) A Híd című képe[25] felhős égboltjával és zuhogó vízesésével nyugtalanabb hatást kelt. Mozgalmas képei közül való a Táj közeledő zivatarral, melynek a gyülekező sötét felhők adják meg a hangulati aláfestését, vagy a volt Fővárosi Képtárban levő Tengerparti táj. A viharos tenger és a haragos szürke ég finom, aprólékos ecsetvonással van megfestve. A kép Schallhas egyik kiemelkedő alkotása. A volt Fővárosi Képtárban levő Romantikus táj c. tussfestménye különleges architektúrájával, fantasztikus sziklás tájával kelt figyelmet[26].

A Budapesten lévő olajképein kívül az irodalom néhányat külföldön is említ. Igy a Múzeumi és Könyvtári Értesítő hírt ad arról[27], hogy a pozsonyi városi tanács 1915-ben Schallhas Károly festőművész egy heroikus tájképét vásárolta meg a múzeum részére. (3. kép) A bécsi Képzőművészeti Akadémián egy Hegyszoros c. képe található.[28] Párthey jegyzéke[29] három képről számol be, melyek közül egy Nürnbergben, egy Dessauban és egy a bécsi akadémián található. A XVIII. századvégi nagyobb bécsi gyűjteményekben is találhatunk Schallhastól képeket, rajzokat, metszeteket. E gyűjtők jórészt az uralkodóosztály tagjaiból kerültek ki, de a már fejlődésnek indult, gazdaságilag megerősödött polgárság tagjai is jelentkeznek soraikban. Igy a régi bécsi kereskedő és bankár Geymüller család tagjai, mint gyűjtők és mecénások összeköttetésben voltak koruk kiemelkedő festőivel. Fügerrel, Diessel, Schallhassal.[30] Jakob Geymüller gyűjteménye kb. 100 darabot foglalt magában, s a tájfestők közül Dies és Schallhas voltak nála képviselve.[31] Az Adlerstein gyűjtemény két tájképet őriz Schallhastól. Nagy metszetgyűjtemény Moritz von Fries-é, melynek több mint százezer rajza és rézmetszete között Schallhas is szerepel[32]. Ugyancsak nagy akvarell-

és rajzgyüjteménye van a XVIII. és XIX. század eleji bécsi mesterektől Max Pergernek, akinek gyűjteményében Schallhas-tájképek is találhatók.[33]

Lényegében megemlítettük Schallhas ismert és jelentősebb műveit. A Nagler és Wurzbach lexikon, továbbá Le Blanc néhány metszetsorozatát ismerteti. Műveit nagyrészben saját maga metszette; — Hertzinger is készített néhány metszetet képeiről.[34]

A magyar művészettörténet már korán megemlékezik róla és számontartják a magyar művészet említésre méltó alakjai között. 1846-ban Schédel (Toldy) Ferenc említi egy előadásában[35]... «A XVIII. században a rézmetszés is űzőket talált hazánkban. Schallhas Károly egyszersmind tájfestő, Wittinghof Károly egyszersmind rajzoló, Blascke János mind pozsonyiak... hazájukból kiszakadva külföldön nyertek nevet». Megemlíti Nagy Iván Magyarországi képzőművészek című cikkében[36], de csak annyit ír róla, hogy 1767 és 97 között «virágzott». A temesvári Történeti és Régészeti Értesítőben Ormos Zsigmond Vázlatos rajz a művészetről c. cikkében (1876) szintén említi Schallhast a pozsonyi művészek között. Valamivel többet tudunk meg a Ráth-féle iparművészetek könyve I. kötetéből (1902), ahol közli a szerző, hogy «Többnyire a maga tájképeit sokszorosította, s az osztrák és magyar tárgyú ilynemű műlapjait szinte széjjelkapkodták Bécsben.» Említi Zádor Anna Erdőábrázolás a magyar festészetben című (Magyar Művészet 1927.) cikkében, Garas Klára a Magyar grafika a felvilágosodás korában cikkében (Szabad Művészet 1949) és Pataky Dénes a Magyar Rézmetszés története c. könyvében (1951).

Schallhas Károly, ha nem is tartozik élvonalbeli mestereink sorába, művészete, friss és szabad természetábrázolása a feudalizmus keretei között a haladást képviseli. Életpályája azt példázza, hogy egy kizsákmányolt, gyarmatilag elnyomott ország művészei fejlődéséhez és megélhetéséhez komoly lehetőséget biztosítani képtelen. Schallhas bécsi működése világosan bizonyítja hazánk szellemi kizsákmányolását. Így lettünk sok magyarországi művésszel szegényebbek. Mai faladataink közé tartozik munkásságukat megvizsálni s esetleges kapcsolataikat a hazai fejlődéssel felderíteni. Ha ezen a téren negatív is a kutatás eredménye, mégsem végzünk hiábavaló munkát.

Sz. Lajta Edit

[1] Lakosainak száma 2800

[2] Adatunk van arról, hogy 1767-ben Kempelen Farkas és társai létesítettek itt fehérneműés szövetnyomó gyárat, amelyre adómentességet kértek.

[3] *Frimmel:* Geschichte der Wiener Gemäldesammlungen. München 1913. 41. old.

[4] *Thieme—Becker:* Künstler Lexikon. Leipzig, 1936. 29. k. 577. old.

[5] *Weinkopf:* Beschreibung der k. k. Akademie der bildenden Künste. Wien, 1783.

[6] *Eigenberger:* Die Gemäldegalerie der Akademie der bildenden Künste in Wien. Wien, 1927.

[7] *Meusel:* Miscellaneen Artistischen Inhalts für Künstler und Kunstliebhaber. Erfurt, 1787. 362. old.

[8] *Fleischer Gy.:* Magyarok a bécsi Képzőművészeti Akadémián. Bp. 1935. c. könyvéből hiányzik Schallhas neve — szerepel viszont a 81. lapon egy Schalhasz Nándor, Pozsonyból, aki 1777. jún. 14-én iratkozott be.

[9] *Füessli:* Allgemein. Künstler Lex. Zürich, 1813. 1482. old.

[10] Az I. Lipót által 1704-ben alapított királyi Festő és Szobrász Akadémia (első direktora Peter Strudel) csak 1717-ig állott fenn. Ezután hosszabb szünet következett, majd 1726-ban VI. Károly császár alatt ismét megnyílt. (Igazgatója Johann van Schuppen németalföldi mester.) Ekkor működtek D. Gran, Troger, Christian Hilfgott Brand — a szobrászok közül G. R. Donner. Schuppen halála után Martin von Meytens svéd portréfestő vette át az Akadémia igazgatását — Maulbertsch, Sambach, Christian Brand, Messerschmidt és Zauner a kiemelkedő nevek. 1766-ban Mária Terézia egy szabad Rézmetsző és rajzolóiskolát alapít, melyet 1770-ben egyesít a Festő és Szobrász Akadémiával. Így lesz az egész intézmény neve K. K. Akademie der vereinigten bildenden Künste.

[11] Mint ahogy az egész Akadémia indulása, kezdeti működése, szerepe már korán hasonló vonást mutat a párisi Academie Royale de Peinture et Sculptur működésével, mely szintén az abszolút monarchiát támogató udvari művészet kialakításának tendenciáját képviseli.

[12] *Füessli* id. mű. 1470. old.

[13] *Meusel* id. mű. Leipzig, 1798. VIII. köt. 1088. old.

[14] Wien, Albertina, aquarell papíron, 13,3 × 11,2 cm.

[15] Tört. Képcsarnok. Lsz. 848. 4,3 × 3,5 cm.
[16] L. sz. 7597. 16,5 × 14 cm. Vétel Wawrától 1903. Metszette L. Pfeiffer.
[17] 6 × 6,5 cm. Aquarell min.
[18] LVII. Kunstauktion von A. Einsle. Porträt Sammlung Katalog Wien 1891. 18. old. 366.
[19] Képeinek nagy része külföldön, Ausztriában és Németországban kallódik, még reprodukciókból sem ismeretes. Budapesten a Szépművészeti Múzeumban található hat olajképe, egy tussfestménye, 11 darabból álló aquarell sorozata, egy női miniatűr, egy szépia tájkép (4. kép) és kb. 90 db. grafikai lap. Magángyűjteményben egy olajképe és ismeretlen tulajdonban egy lavírozott tussrajza van. (Ernst Múz. Aukció XXXVIII. 1928. 532. sz. «Tivoli» lavírozott tollrajza, 4. kép, 39 × 50 cm.)
[20] *Meller S.*: Az Eszterházy képtár története. 51. old.
[21] *Nagler:* Neues allgemeines Künstlerlex. Münhen, 1845. 15. k. 143. old. *Wurzbach:* Biografisches Lexikon Wien, 1875. 29. k. 111—112. old. A sorozat Stöckel bécsi műkereskedő kiadásában jelent meg, címe: Aussichten von verschiedenen Gegenden Oesterreichs. Nach der Natur gezeichnet und in Kupfer geätzt, von Karl Schallhas. Wien F. X. Stöckel 1790. in vol. (Sz. M. grafikai könyvtár Gf. 32). Lásd: *Pataky:* A magyar rézmetszés története. Bp. 1951. 216.old.
[22] *Le Blanc:* Manuel de L'amateur d'estampes. Paris, 1888. 438. old.
[23] A Mechetti gyűjtemény főleg művészi alabástrom, camea és mindenféle értékes drágaköveket tartalmazott és kevés olajképet. Lásd: *Böckh:* Wiens lebende Schriftsteller, Künstler und Dilettanten im Kunstfache. Wien, 1822. 326. old.
[24] Már egy 1897-es árverésen Josef Klemm gyűjteményéből eladásra került egy 14 lapból álló sorozat: Verschieden Landschaften. Köztük négy metszet.
[25] Glück Frigyes tulajdona. Ki volt állítva az Ernst Múzeum XLVII. kiállításán 1921-ben. (Magyar remekművek I. sorozat.) 1927-ben a Magyar táj- és életképkiállításon. Képe: Magyar Művészet 1927. 3. old. Olaj, vászon, 85 × 59. cm.
[26] 44 × 56 cm. A múzeum 1939-ben az Almássy-Teleki aukción szerezte. 518. szám.
[27] Múzeumi és Könyvtári Értesítő. 1916. X. 127. old.
[28] *Eingenberger* id. mű. Nr. 317.
[29] *Parthey:* Verzeichniss der in Deutschland vorhandenen Oelbilder verstorbener Mahler aller Schülen. Berlin, 1869. 504. old.
[30] *Frimmel* id. mű. 39. old.
[31] *Böckh* id. mű. 312. old.
[32] *Böckh* id. mű. 303. old.
[33] Oesterreichische Kunsttopografie. XVIII. köt. 76. old.
[34] *Andresen:* Handbuch für Kupferstichsammler. Leipzig, 1870. 664. old.
[35] Budapesti Híradó 1846. ápr. 19. 372. old. «A képzőművészetek története Magyarországon», melyet a Pyrker Képtár ünnepélyes megnyitásán a Nemzeti Múzeumban mondott el.
[36] Századok. 1874. 193. old.

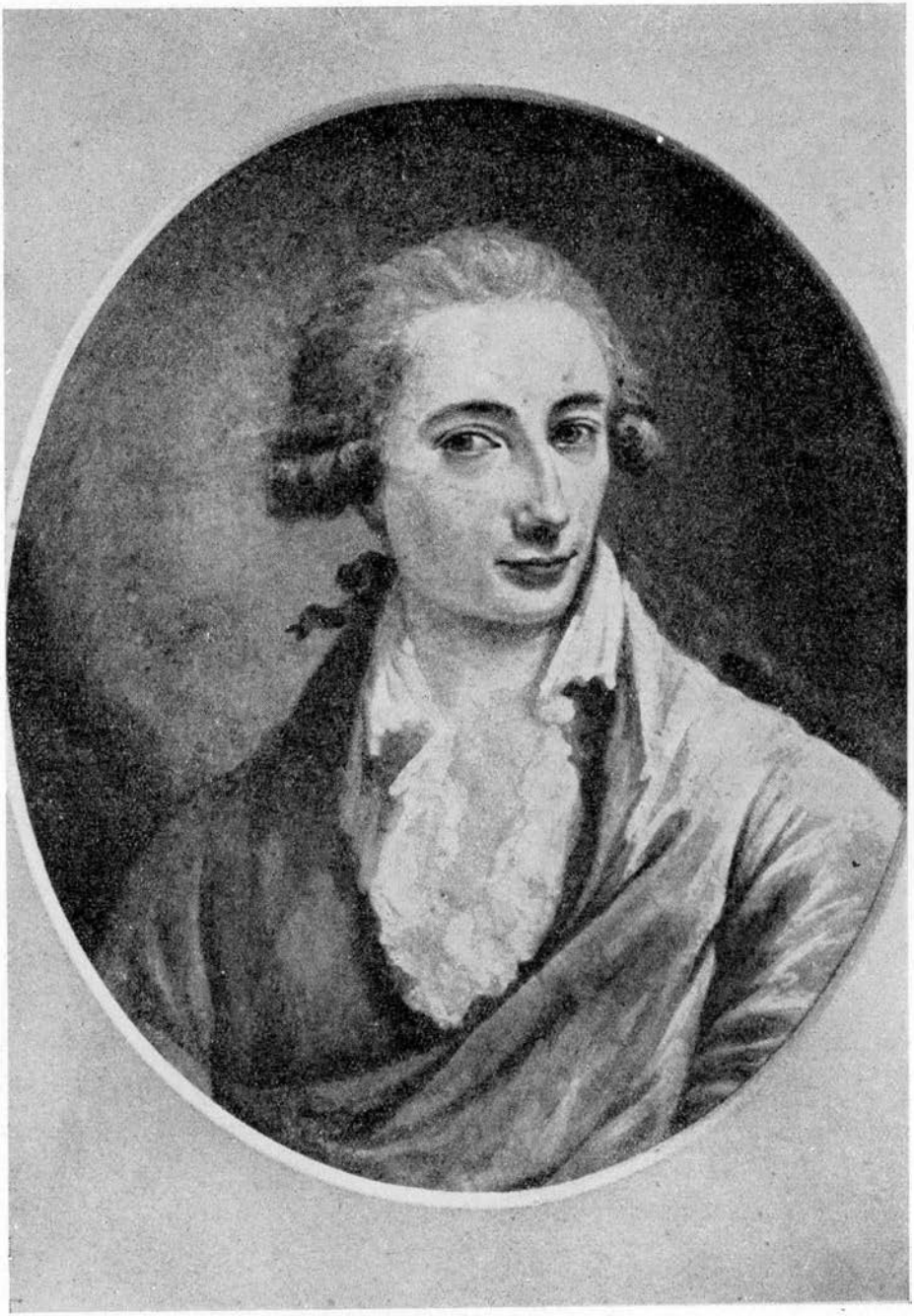

1. Schallhas Károly: Önarckép

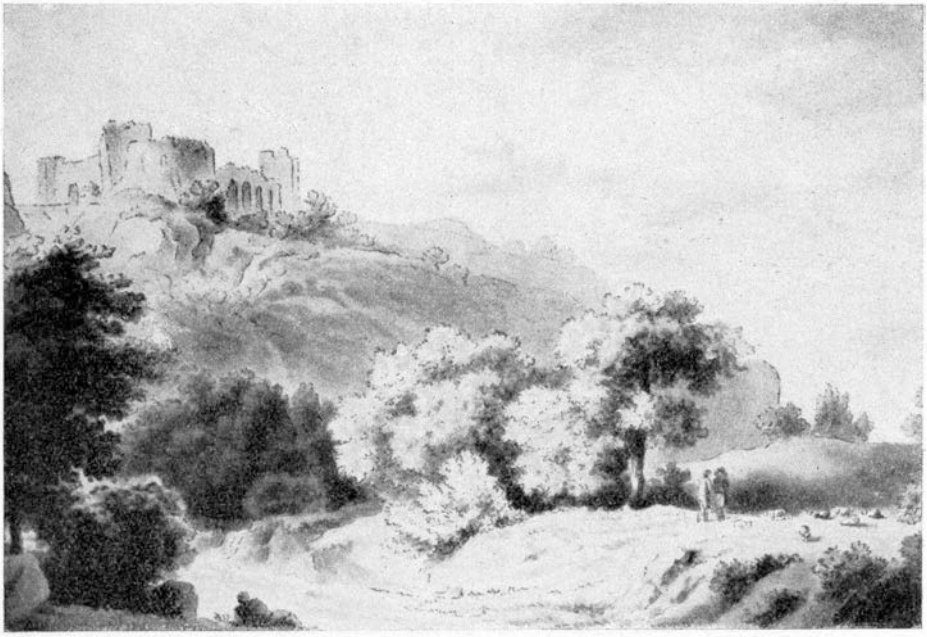

2. Schallhas Károly: Tájkép rommal

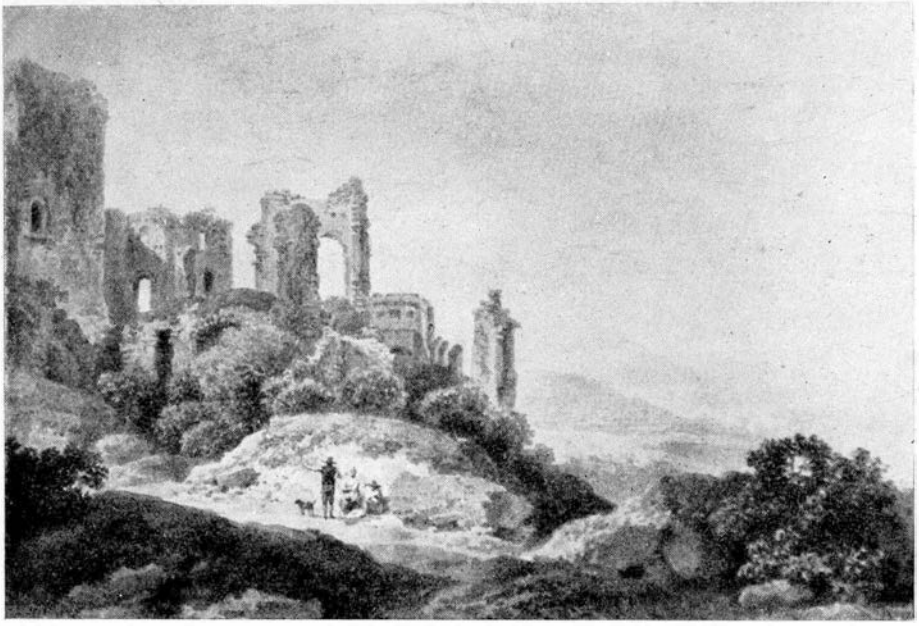

3. Schallhas Károly: Osztrák várrom

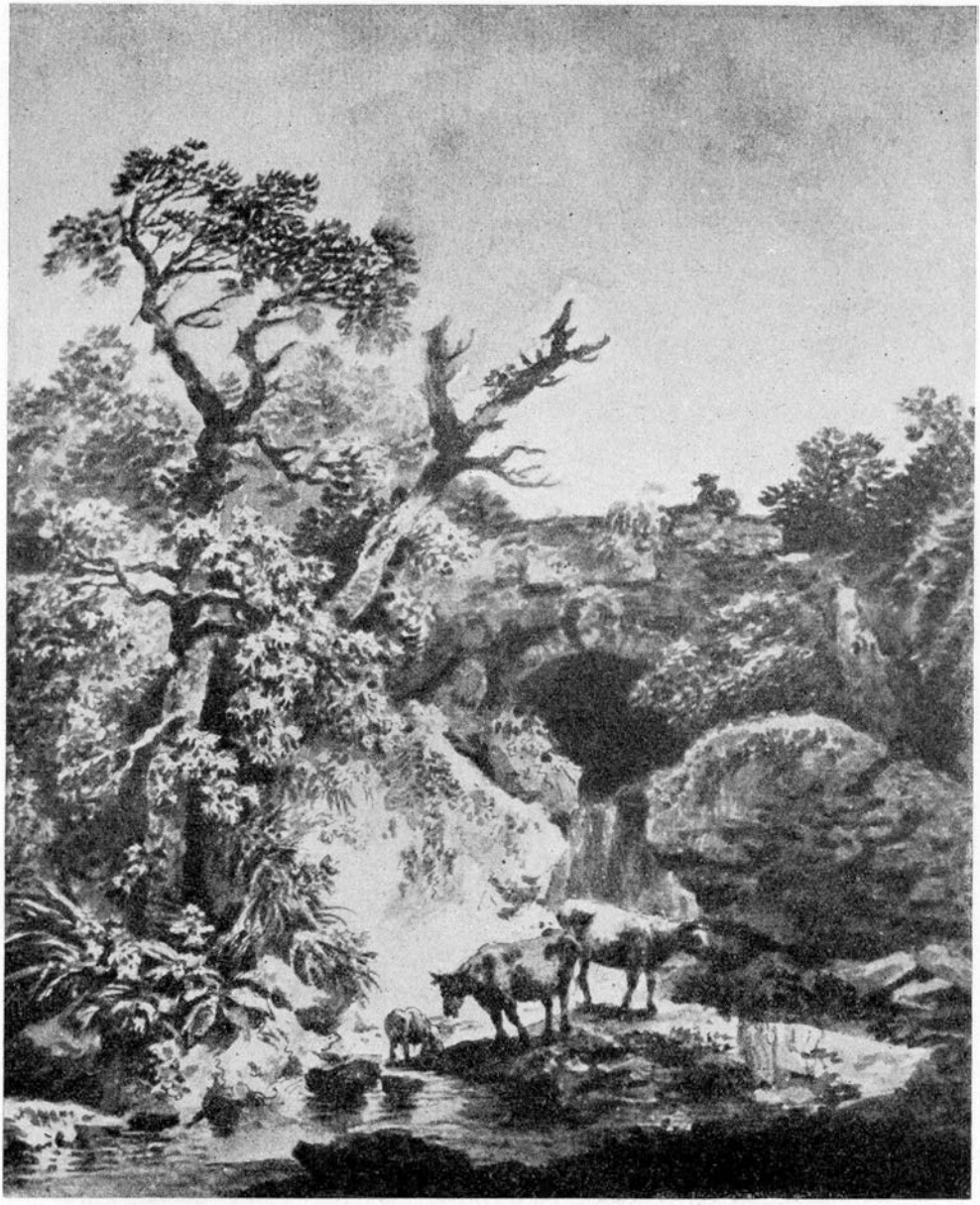

4. Schallhas Károly: Tájkép

5. Schallhas Károly: Erdős táj

A PESTI SZÉPÍTŐ BIZOTTSÁG MŰKÖDÉSÉNEK KEZDETE ÉS A SZÉPÍTÉSI TERV

A mult század első felében Pest városa nagy átalakuláson ment át. Ez visszatükröződik az egykorú írók és utazók leírásaiban[1] és feljegyzéseiben. Az átalakulás irányítója József nádor, illetve az általa életrehívott Pesti Szépítő Bizottság (Verschönerungs Commission zu Pesth, Commissio Decoratoria). E bizottság irattára (Verschönerungs Archiv) csaknem hiánytalanul ránk maradt, s ma az I. sz. Állami Levéltár (volt Fővárosi Levéltár) őrzi a Budapesti Városi Tanács Központjában (Központi Városháza).

A Szépítő Bizottság Irattára a következő írásokat foglalja magába: a Pesti Szépítő Bizottság üléseinek Jegyzőkönyvei: 10 fasciculus. Minden ülés jegyzőkönyve külön kis köteget képez, és ebben minden egyes tárgyalt tétel külön számot kap. A számozás évenként újrakezdődik. A Jegyzőkönyvekhez Repertorium is tartozik, mely a tárgyalt ügyeket ABC szerint regisztrálja. Ebben hiába keresnénk művészneveket az épületekkel kapcsolatban. Nevük csak akkor szerepel a Repertoriumban, ha valamilyen anyagi (szerződés, vásárlás) vagy jogi ügyük kerül tárgyalásra.

A Jegyzőkönyvek mellett megtaláljuk a Szépítő Bizottság Irattárát 108 fasciculusban. Ez a tulajdonképpeni Verschönerungs-Archiv. Számozásuk 1—19.827-ig terjed. Nincsenek pontosan időrendben, s egy-egy szám néha hatalmas iratcsomót jelöl, melyben egy-egy ügyre vonatkozó, különböző időből származó iratok varnak együtt. Míg a Jegyzőkönyvek nyelve egységesen német, itt a dolog természeténél fogva, találkozunk német latin, sőt elvétve magyar nyelvű iratokkal is. Itt találjuk meg a nádornak a Szépítő Bizottsághoz intézett leveleit, a különböző hatóságokkal folytatott levelezést, a jelentéseket, beadványokat, terveket. A Szépítő Bizottság által küldött levelek, sajnos, többnyire nincsenek meg másolatban, hanem az elnöknek, Szentiványi Bonaventurának fogalmazványát tették irattárba. Az ő írása pedig csaknem olvashatatlan, helyesírása egészen egyéni s nincs rajta se cím, se dátum. Ezeknek megállapítása és az írás kibetűzése nem csekély feladatot ró a kutatóra. Az iratcsomók foliálása sem időrendi, úgy hogy a feldolgozás folyamán először az időrendet kell megállapítani. Az IRATOK-nak is külön van Ábécés Repertoriumuk, a Jegyzőkönyvekéhez hasonló szempontok szerint elkészítve.

Rendszeres kutatás csupán a kétféle iratok párhuzamos tanulmányozása révén lehetséges. Ha a Jegyzőkönyvben felmerül egy érkezett átiratról, rendelkezésről szóló bejelentés, az említett írást megtaláljuk az IRATOK között, a rá adott válasszal együtt. Vannak elveszett jegyzőkönyvek, melyeknek egyes töredékét megtaláljuk az IRATOK közt, mint Jegyzőkönyvi kivonatot. Éppen ezért a Jegyzőkönyvek és IRATOK párhuzamos kicédulázása folyamán igyekeztünk ezt az egymásra utalást mindenkor feltüntetni. Ebből önként alakult ki egy újabb Repertorium vagy Index, melynek címszavai immár nem az ügykezelés által fontosnak tartott ügyek, hanem egyes épületek és építészek nevei.

Például:

Aman, Johann

JEGYZŐKÖNYV	IRAT
1809. No 403, No. 900 (utiköltségszámlák) No 1491 (Jelentés a Színházépítésről)	No. 3. (Német Szinház költségvetése) No. 11. (Német Szinház tervezésére megbízás) stb.
1810. No. 619, No. 1365, No 1591. (utiköltségszámlák) stb.	

vagy

Schiffamt, Militair Schiffamt, Officium Navale, Hajóhivatal, Katonai Hajóhivatal.

Tervezte: Hild János.

JEGYZŐKÖNYV	IRATOK:
1808. (szám nélkül) No. 9.	No. 2, No. 10. No. 12 No. 37. (Tervrajz)
1809. No. 338, 1000, 1166 (Hild pénzkérése) 1279 stb.	No. 64, stb.

A Szépítő Bizottmány Irattárának ilyen feldolgozása mindenesetre több évre terjedő munka lesz, de páratlanul érdekes és gyümölcsöző anyagot fog feltárni. Teljes és átfogó képet fog nyújtani Pest városa félszázados fejlődésének minden mozzanatáról és legapróbb részletéről is. Egyelőre a munkának csak kezdetén vagyunk, de éppen ez a legfontosabb, mert azoknak az alapoknak a lerakása ez, amelyeken a kutatás elindult.

Jelenlegi kutatásunk nem terjed ki a Szépítő Bizottmány többi iratára, melyek a következők: Számadások: 2 doboz; Számadáskönyvek: 136 kötet; — Mutatókönyv: 6 db. — Intimata Archivii Medii külön csomók: Józsefvárosi templom, Görög-keleti románok és bolgárok templomépítése, Pesti Német Színház (6 fasciculus) Vágóhíd, Városi Kőbánya, Terézvárosi Templom, Építési Ügyek, Lipótvárosi Templom 1786—1866-ig, Városháza és berendezése.

A Pesti Szépítő Bizottmány története részben már fel van dolgozva,[2] ezért elég azt csak röviden összefoglalni. Itt az Sz. B. működésének megindulásáról szeretnénk röviden megemlékezni, ahogy az a levéltári kutatás folyamán elénk tárult. 1796-ban a rendek közfelkiáltással nádorrá választották II. Lipót hetedik fiát, I. Ferenc testvérét, József főherceget. József nádornak szívén feküdt Pestnek várossá fejlesztése, úgy hogy méltán írták szobrára ezt a felírást: «Pest városát újjá alkotta.» Éppen a Szépítő Bizottság iratainak tanulmányozása bizonyítja, hogy minden kezdeményezés tőle indul ki, Hild János, majd a későbbi építészek az ő gondolatainak keresztülvivői, s ő adja meg a munka lendületét, s a napoleoni háborúk okozta nagy gazdasági válságok kátyújából ő húzza ki a városfejlesztés elakadt szekerét.

József nádor 1801. nov. 14-én intézte első felterjesztését az Uralkodóhoz[3] Pest város fejlesztésének tárgyában. A nagyszabású tervek keresztülviteléhez nem elégséges a közigazgatás eddig fennálló szerveinek működése. Ezért a nádor a Városi Magisztrátustól független felügyeleti szerv alakítását javasolja, mely az ő közvetlen vezetése alatt irányítsa a város fejlesztését és az építkezéseket. A II. József alatt működött Építőbizottságban és a Nádornak itt felvetett tervében találjuk meg a hét évvel később megvalósult Szépítő Bizottság előzményeit.

A terv pénzügyi megalapozása azonban nem volt elég szilárd. A napoleoni háborúk ránehezedtek a birodalomra, és a király határozata, mely 1795-ben kelt, az volt hogy a város csak békében építkezhet. Az 1805. dec. 26-án kötött Pozsonyi béke egy időre békességet jelentett a Monarchia számára.

A Kamara a Nádortól újabb előterjesztést kért. A Pesti Magisztrátusnak Hild János bevonásával tervet kellett volna készítenie a városfejlesztéshez szükséges pénzügyi alap megteremtésére. A Magisztrátus azonban csak bizottságot küldött ki 1804. dec. 25-én.[4]

Minthogy a tervezgetésen túl a Magisztrátus nem jutott, József nádor közvetlenül bízta meg Hild János építőmestert a Szépítési Terv kidolgozásával.[5] Hild János bécsi építőmester az Új Épület (Grosse Aerarische Gebäude, Josephinische Gebäude) építésére jött Bécsből Pestre. Az épület alapkövét 1786-ban tették le, de Hild az építkezés befejezése után is Pesten maradt és igen nagy szerepet játszott Pest átalakulásának történetében. Több családtagja működött Magyarországon, fia, Hild József a legtermékenyebb pesti építőművésze lett ennek a kornak.[6]

Végre a Magisztrátus is beadta a maga javaslatát, mely főképpen pénzügyi kérdésekkel foglalkozik.[7]

Ezek után, 1805. jún. 1-én a Nádor felterjeszti újabb javaslatát, mely már minden részletében ki van dolgozva. Hozzácsatolja Hild János rendezési tervét, Pest város

térképébe vörössel berajzolva. Ennek címe: «Situations-plan zur Regulierung und Verschönerung der Königlichen Freystadt Pest in Hungarn im Jahr 1805.»[8] A terven azoban nincs mindaz feltüntetve, amit a Nádor felterjesztésében említ, A kettő együtt: a térkép és a Nádor felterjesztése, a Verschönerungs-Plan, a Szépítési Terv, mely hosszú évekre megszabja Pest fejlődésének irányát.

Pest Magisztrátusa 1808. okt. 11-én megkapja a végleges határozatot, mely értesíti őt a Szépítő Bizottság megalakulásáról.[9] A Bizottság vezetését a Nádor Szent Iványi Bonaventura kamarai tanácsosra bízta,[10] aki már nagy energiát tanúsított a Pesti Vigadó építésének előkészítő munkálataiban.

A Bizottmány tagjai: a Városi Magisztrátus és a választó polgárság három-három képviselője, egy építész (Hild János, Kundt Ignác, később Pollack Mihály), a városi mérnök (Degen János kőbányaigazgató fia: Degen Jakab), egy kőműves- és egy ácsmester. Ez utóbbi állandóan Kardetter Tamás, kiváló ácsmester, akinek nevével csaknem minden nagyobb építkezés ácsmunkáinál találkozunk.[11]

Az Sz. B. adminisztrációját egy-egy pénztáros, ellenőr, irattáros, két-két irodatiszt és irodaszolga bonyolítja le. A szakértő tagok csak kiszállásaikért részesülnek tiszteletdíjban, a többiek önzetlen lelkesedésből, mint «társadalmi munkát» látják el tisztjüket.

Az Sz. B. rendszeres munkássága az 1808. év végén kezdődik, mikor a Bizottmány a Nádor kívánságára megtartja első ülését, 1808. nov. 21-én.[12] Ezen részt vesznek a már kinevezett, s a kiszemelt, utóbb kinevezendő tagok: Szlatiny Ferenc városbíró (ő volt az előkészületi időben az Sz. B. elnöke, s ő lesz Szent Iványi Bonaventura utóda is), Weidinger János városkapitány, Hoffmann Antal városi tanácsos, Mitterbacher Antal, (Vormund), Hild János építőmester, Kemnitzer János, Liedemann Sámuel, Stankowitsch Ignác ülnökök, Degen Jakab városi mérnök, Schorndorfer Ferenc építési felügyelő (Bau-Curator), Kundt Ignác építőmester és Kardetter Tamás ácsmester.

E bizottság előtt Szent Iványi Bonaventura nagyszabású beszámolót tart. Először végigtekint Pest történetén, azután ismerteti a jelenlegi helyzetet.[13] Elmondja, hogy miképpen kezdte el Pest modernizálását II. József. A város, a töröktől való visszafoglalás után romhalmaz volt. Az idetelepülők kisigényű emberek voltak, főképp németek. A XVIII. század elején épült Pest első igazán nagyszabású épülete, az Invalidus ház, a török háború rokkant katonái számára. (Invaliden-Palais, Aggok palotája. Ma: Fővárosi Tanácsház.[14]) II. József megkezdte az amúgyis omladozó városfalaknak és kapuknak lebontását. Ekkor tűnt el a Váczi majd a Kecskeméti kapu.[15]

A falakon kívül be nem épített területen szabadabban építkezhettek a városba felköltöző nemesek és polgárok, s így ez az Új Város (Neue Stadt) a Belvárossal szemben gyorsabb fejlődésnek indult.

Az első tervszerű építkezés is II. Józseffel indult meg 1786-ban. Megkísérelte, hogy a városnak egységes képet adjon. Az intézkedések előírják azt is, hogy a tereket övező házak legalább egy emeletesek legyenek, s a földszintes házakat oly erősre kell építeni, hogy később emeletet lehessen rájuk húzni. Az új házak nagy adókedvezményt kaptak. A házterveket felülvizsgálat és jóváhagyás végett be kellett nyujtani a városi építőbizottsághoz.[16]

Szent Iványi Bonaventura az ülésen, multba való visszapillantás után bejelentette, hogy a város fejlesztésére megalakult a Szépítő Bizottság, s annak vezetését a legfelsőbb bizalom őreá ruházta. A nádor — mondja — hosszú idők munkájával, Hild János közreműködésével kidolgozott egy Szépítési Tervet, s azt az Uralkodó elé terjesztette. A király — I. Ferenc — csaknem változtatás nélkül elfogadta és jóváhagyta azt.[17] Ez lesz az iránymutató az elkövetkezendő évek munkájában. Az egyes kisebb változtatásokat külön tervrajzokon lehet bemutatni az Sz. B.-nak és minden egyes előforduló esetben azonnal keresztül is lehet vinni.[18]

Az elnök bejelenti ezután, hogy október 25-én átiratot intézett Pest Város Tanácsához[19] melyben bejelenti az Sz. B. megalakulását és ismerteti a Szépítési Tervet. Felszólította a Magisztrátust, hogy a tervet minden rendelkezésére álló eszközzel

(falragaszokkal és újságban való közzététellel is) tegye közhírré, ne csak kidobolás által. A Szépítési Terv és a benne foglalt intézkedések a közhírré tétel napjától kezdve érvényesek. Ezentúl az, aki a bel- vagy külvárosokban, a «vonalon» (Linie) belül építkezni akar, nyújtsa be építési tervét az Sz. B.-hoz, és kérjen rá építési engedélyt. Engedély nélkül többé építkezni nem szabad. E szabály alá esik minden olyan átalakítás, mely az utcáról látható homlokzatot érinti.[20]

Ezután elkezdi magának a Szépítési Terv-nek részletes ismertetését. A Terv három részből áll:

1. A szépítésre, városrendezésre vonatkozó tervek.
2. A rendelkezésre álló anyagi források.
3. A terv kivitelének előírtsai.[21]

Bennünket itten elsősorban az első rész érdekel. Ez ismét négy részre oszlik:

1. *a)* A Belvárosban történő átalakítások és tervek.
   b) Átalakítások és tervek az 1789 után épült Új Városban.
   c) Változások az elővárosokban.
   d) Javítások a Város határán (Linie) túl.[22]

a) A Belvárosban a főprogramm az utak rendezése és a házak szépítése. Az utcák kiegyenesítése és szabályozása csak apránként történhet a már beépített városrészben, elsősorban az új építkezéseknek engedélyhez kötése, továbbá a régi és rozzant épületeknek lebontása és helyükbe újak építése által. Ezek elbírálására kiküldik a maguk kebeléből az Építési Albizottságot (Bau-Commision), ez bírálja felül a beküldött terveket, kiszáll a helyszínére és megszemléli hogy az építendő házak homlokzata (Faciade) beleillik-e a város és az utca képébe. Tagjai: Hoffmann Antal városi tanácsos, Hild János építőmester, Degen Jakab városi mérnök lesznek, s egy kőműves és egy ácsmester. Ez a bizottság alkalmanként beszámol működéséről az Sz. B.-nak, mely az ő véleményük alapján adja meg az építési engedélyt.[23]

A Belváros rendezése ütközik a legnagyobb nehézségbe, mert a házak nagyrésze kőből épült, és így kisajátításuk nagyon sokba kerülne, úgy hogy az felülmúlja az Sz. B. anyagi képességeit.

Amit II. József megkezdett: a városfalak és kapuk lebontását folytatni kell. Elsősorban a forgalmat akadályozó Hatvani kaput kell egészen lebontani. Ezáltal a Hatvani-utca (Kossuth Lajos-utca) szabadabb külsőt fog nyerni. A kapu lebontása felsőbb parancsra már folyik. A bontás költségeit a szomszédos háztulajdonos: Bikela polgár fizette. Azonban az utca még így is keskeny, le kell bontani a Tunner-féle házat is.[24]

A Gránátosok Kaszárnyája (Grenadier-Kaserne, azelőtt: Invaliden-Palais, később: Központi Városháza, ma Budapest Városi Tanács Központja) mögött még álló régi város-fal részeket szintén le kell bontani a hozzáépített Korrupten-haus-zal, a Tébolydával együtt. Ennek az intézkedésnek végrehajtását Hild János építőmesterre és Schorndorfer Ignác építési felügyelőre bízzák.[25]

A Szépítési Terv-ben a Nádor feleleventette II. Józsefnek azt a tervét, hogy az Invalidusok palotája, Pest legszebb és legmonumentálisabb épülete elé nagyszabású teret varázsoljon, s így annak pompás homlokzata kellőképpen érvényesüljön. Ehhez szükséges volna a Szerviták templomának és kolostorának lebontása. — Akkor mindkét épület még régi formájában állott, a templom külseje barokk s az a vélemény róla, hogy «sowieso unansehnlich». A kolostor meg éppen egészen dísztelen épület.[26] Ezt a Paschgalli-féle Három szerecsenhez (Drei Mohren) címzett ház egy részével együtt le kell bontani. — A Szervitáknak akkor iskolájuk volt a Szervita-tér (most Martinelli-tér) helyén, míg ott, ahol ma a Főposta áll, gazdasági épületeik, szérűskertjük volt. A Szervita atyákat — mondja a Szépítési Terv — át lehetne telepíteni az Új Városba, ahol úgy sincsen még se templom, se iskola, pedig a Király óhaja, hogy ezek felépüljenek.[27] Elhelyezésükre a legalkalmasabb hely a volt Hetz-Amphitheater, a «Vadvitaszínház» helye lenne, mert ez főútvonal végén fekvő tágas terület, és tulajdonosa, Tuschl Sebestyén talán ingyen is átengedné erre a célra.[28] A templom kegyúri joga a Várost illetné, a Sz. B. csak a tervek felülvizsgálásába folynék bele.[29]

— Az Sz. B. erre meg is bízta az elnököt, hogy tárgyaljon ily értelemben a Szervita atyákkal, de sem azok nem egyeztek bele az áttelepítésbe, sem a Király a templom és kolostor lebontásába. Csak az maradt a hosszú és változatos tervezgetések tárgya, hogy a gazdasági udvar helyén mi épüljön.[30]

A Szépítési Terv következő pontja a Fő-téren vagy Piac-téren (Haupt-platz, Markt-platz, Platea Nundinalis, ma: Ferenciek tere) álló Szentháromság-oszlop áthelyezése (Dreifaltigkeitsstatue, Dreifaltigkeitssäule). Ez a tér az akkori Pest legnagyobb tere, de még így sem elég nagy arra, hogy a vásárosok elférjenek rajta. A középen álló Szentháromság-oszlop omladozó. Letöredező darabjai a vásárosok közé hullanak és balesetet is okoznak. Az oszlop javítására már összegyűlt egy bizonyos összeg, ebből le kellene bontani az egészet és a Plébánia-téren (a mai Belvárosi-templom előtti tér) újra fel kellene építeni.[31] Ez az ügy sokáig elhúzódik. 1810-ben a Magistrátus azt írja az Sz. B.-nak, hogy az oszlopot nem áthelyezni, hanem kijavítani kell.[32] Sajnos, az IRAT-ban jelzett tervrajzok nincsenek meg. Később a Város a Zsidók által temetőnek megvásárolt telek vételárát, 2100 forintot is az Sz. B. rendelkezésére bocsátja, az oszlop áthelyezésére.[33]

A Szépítési Terv következő pontja a város föld alatt vezető csatornáinak kiépítése. Ennek tervezését id. Zitterbarth Mátyásra, a Zitterbarth-építész-dinasztia első tagjára bízzák, s erre vele szerződést kötnek.[34]

A kovácsműhelyek és patkolók forgalmat akadályozó, előreálló tetőzetét le kell bontani. A kovácsok később beadvánnyal fordulnak az Sz. B.-hoz, és kérik, a hogy munkájuk folytatásához nélkülözhetetlen tetőket, ott, ahol nem akadályozzák a forgalmat, megtarthassák, de kérelmüket elutasítják.[35]

Nem engedhető meg továbbá, hogy a házakból az utcákra lépcsők (Staffeln) vezessenek ki. Ezek szintén akadályozzák a forgalmat. Az ilyen lépcsőket lehetőleg el kell távolítani.[36]

A lapos mederben folyó és sok bajt okozó Duna szabályozása a következő fontos programmpont. A Hajóhídtól (Alte Bruck-gasse, Kis-híd-utca, ma Türr István-utca) a Molnárok taváig (Müllner-teich, a mai Nagy-Vásárcsarnok helyén) terjedő partrészt planírozni kell, a Dunaparton épült házakat egy vonalba kell hozni egymással és a Dunapartot kváder-kövekkel kell burkolni. Kirakodásra alkalmas helyet kell létesíteni a Dunaparton. (A legfontosabb ilyen hely a Kirakodó-tér, Auswind-platz, a későbbi Ferenc József-tér, a mai Roosevelt-tér lesz.[37]) Ezzel kapcsolatban ki kell építeni a hídfőket, a Dunapartot mellvéddel (Brust-mauer) kell ellátni, a Dunához lejáratot kell létesíteni a Rupp-féle háznál és másutt.[38]

A városfejlődés és hygiene követelménye a temetőknek a lakott területeken kívülre való helyezése. Ekkor indul meg Pesten az a folyamat, mely a halottak városát egyre kijjebb űzi az élők városából. A temetőknek ezt a vándorlását is nyomon követhetjük a Sz. B. irataiból. Sajnos azonban az iratokban csak az előírásokról és szabályokról van szó, említtettnek kripták és cellák, de hogy ezek milyenek voltak, és mi történt velük, arról semmiféle adatot sem találunk.[39]

Az első temető, melynek kihelyezése az Sz. B.-ban szóba kerül, a görög-keletiek két temetője. Ezek: a dunaparti Korzón álló templom[40] körül levő «görög-oláh» temető és a mai Szerb-utcában álló templom[41] körüli «szerb-illyr» temető.[42] Erre a kihelyezésre a Pesti Magistrátus már ez év november 1-én utasítást adott.[43]

A görög-keletiek is, mint a katolikusok, templomuk körül temetkeztek.[44] Ezt a jogukat kiváltságok és engedélyek biztosítják.[45] Az Sz. B. és a Pesti Magistrátus most új Görög temetőt jelöl ki a Ferenc-városban, a Katolikus temető mellett, az Üllői-út és Soroksári postaút (ma Ráday-utca) közt, a Stern-gasse mellett[46] és bizottságot küldenek ki a hely megszemlélésére. Erre meghívják a görög-oláh és illyr-szerb egyházak képviselőit is. Ezek ott nem tesznek ellenvetést, de utóbb, 1810. márc. 7-én kérvénnyel fordulnak Popovits Dionys budai görögkeleti püspökhöz, hogy hagyományaikra és a jogszokásra hivatkozva, járjon közbe azért, hogy továbbra is templomaik körül temetkezhessenek.[47] Választ nem várva, folytatják a templom körüli temetkezést, a Magisztrátus rendelete után még másfél évvel is, amin a nádor nagyon fel van háborodva.[48] Ezek a rendkívül érdekes iratok bepillantást

nyújtanak az akkori temetkezési szokásokba. A nevezetesebb halottakat még ekkor is a templomokba temetik, s a templom körül kripták és cellák épültek. Ezeknek külső formájáról és további sorsukról azonban nem tudhatunk meg többet az IRATOK-ból.

A görög-román hívek ezután azt kérik, hogy mivel ők Pest városának a Váczi kapu felé eső részén laknak, számukra itten jelöljenek ki temetőt,[49] s a Ferencvárosba az illyr-szerb lakosság temetkezzék. Ezt a temetőt a későbbi tervrajzokon «Russische Freythof»[50] névvel látjuk jelölve.[51]

A Szépítési Terv foglalkozik ezután a Dunaparton kiépítendő új Sétány (Promenade) tervével. A régi sétány területe adassék el házhelyeknek, új Promenade épüljön helyette. Ezt — mint később látni fogjuk — egészen az Új Épületig tervezik[52].

A Hajóhidat jövőre feljebb helyezik. A Bruck-gasse így Alte Bruck-gasse lesz (Kis Híd-utca, ma Türr István-utca) és a hídnál megnyílik az új Bruck-gasse (ma: Deák Ferenc-utca). Hild János építőmester kap megbízást, hogy készítsen tervet és költségvetést a hídfők és a Dunapart (Donau-Parapet) kiépítésére.[53]

A Húsvágóhidakat szintén kijjebb kell helyezni a Belvárosból, a Halászok és Molnárok tavai (Fischer- und Müllner-teich) mellől (a mai Vámház és Vásárcsarnok helyén[54]). Erre a helyre, ha a tavakat feltöltötték, az új Sóhivatalt (Salzamt) és Dohánybeváltót[54] (Tabak Abalto) kell felépíteni, raktáraikkal, és hivatalnokaiknak lakásaival együtt.[55] A Halászok és Molnárok céhei számára új területet kell kijelölni. Ezeknek a kérdéseknek elintézését külön bizottságra ruházzák.

A Szépítési Terv 6. pontja a Katonai Hajóhivatalnak (Officium Navale, Militair Schiffamt) áthelyezése. A király már 1808. márc. 16-án kelt határozatában áthelyezte ezt a hivatalt a Szépítési Terven N-nel jelölt helyre. Ez a terület 3150 kvadrátölet tesz ki. Az új hivatali épületek tervezését és építését Hild János építőmesterre bízták, akkordszerződés alapján.[56] Az épületnek jövő augusztusra készen kell lennie, az Új Épületen túl, a mai Margithíd felé. A mostani épület lebontásra kerül, telkét házhelynek parcellázva eladják.[57]

A Szépítési Terv-nek ugyanebben a pontjában szerepel a Hússzékek (Fleischbänke) kihelyezése, a terven No. 50. sz. alatti helyről a Dunapartra. Ennek végrehajtását azonban elhalasztják az ottani környék szabályozásáig.[58]

A 7. pont az Egyetemhez tartozó Botanikus Kert kihelyezése,[59] mely a Vallásalap (illetve a Ferencesek) telkén van, az Egyetemi Könyvtár mögött. A kert most — mondja az Elnök — Pest legjobb két utcájában fekszik, magas házaktól kürülvéve, úgy hogy nem kap elég napot sem. A kertész házának helye Egyetemi Lovagló Iskola építésére van kiszemelve. A Botanikus Kert a Grassalkovich herceggel történt csere alapján, a Hatvani kapun kívül, az országút mentén helyeződik el. A mostani kert helyén épüljön a Nemzeti Múzeum.[60] A Nemzeti Múzeumnak ez az első, meg nem valósult terve. A Sz. B. azonban a Terézvárosban szeretné a Múzeumot felépíteni, az Af-fel jelzett helyen, nem messzi a Polgári Kórháztól (Bürger-Spital — Rókus kórház). Ez a telek 3040 kvadrátöl (Almássi-féle földek).

b) Átalakítások és tervek az 1789 után épült Új Városban (Neue Stadt).

Ezek nagyrészt városrendezési tervek, melyek főképpen az utcák szabályozására, kövezésére vonatkoznak, és a mindent elárasztó, legyőzhetetlen futóhomok megkötésére.[61]

John Paget angol utazó leírásában 1835-ben ezt a részletet találjuk erről: «A terek nagyrésze igen célszerűen épült, csak az a kár, hogy valami központi helyzetű építmény híján üresnek és elhagyottnak látszanak, meg aztán tág teret adnak ama homokbuckák felhalmozódásának, melyek időnként Pestre támadnak. Ez a homok Pest egyik legnagyobb csapása. Olyan finom, hogy behatol mindenbe, tönkreteszi a bútort, megvakítja, egészségében támadja meg a lakosságot, még a londoni ködnél is inkább. Egy forgószél itt borzasztó valami. A vidék Pest körül homokos síkság, erdő vagy kert alig van környékén, nincs semmi, ami megtörhetné a szél erejét, s így, ha egészen viharrá erősödik, majd minden akadály nélkül halad előre, a Duna folyása csak vonzza magához és végigsöpri Pest széles utcáit... Azt beszélik, hogy talán megszüntethetik a bajt a város környékének befásításával.»[62]

Maga Széchenyi is ír egy — kéziratban maradt — művet: Pesti por és sár címen.[65]

A falakon kívül tág tér nyílik a nagyobbszabású építkezésre.

Az 1. pont az utcák szabályozásáról rendelkezik ott, ahol a Szabadkikötő Hivatala (Freyschiffamt), a Sóhivatal és a Dohánybeváltó állanak, tehát a mai Lánchídfő környékén. Ezek az épületek részben fából vannak összeróva, és zsúppal fedve, vagy jó anyagból épültek ugyan, de jelentéktelen (unbedeutend) külsejűek, ormótlan, idomtalan épületek. Ezeket le kell bontani és a hivatalok számára másutt, új, a várost díszítő épületeket kell emelni. A Szépítési Terven D. E. F. H. I. betűkkel jelzett helyen a telkeket parcellázva házhelynek kell eladni, köztük a 67, 68. 78½ sz. utcákat újra kell kijelölni, a 78. és 79. számmal jelzetteket pedig meg kell hosszabbítani.[64]

A 71. számmal jelzett helyen a Sóhivatal mögött nyitandó tér az asztalosok, üvegesek, bőröndösök, esztergályosok és kárpitosok számára kijelölt piactér lesz. Ezek most a Dunaparton, kirakodásra alkalmatlan helyen árulják portékájukat. A többi telek házhelynek adassék el. Az építendő házak tervét éppen úgy, mint a Belvárosban, itt is be kell nyújtani a Szépítő Bizottmánynak, felülvizsgálat és jóváhagyás végett.[65]

A 2. pont a Nagy Kincstári Épület (Új Épület) mögött kiépítendő földalatti kanális építését tárgyalja. Ezt a munkát Degen Jakab városi mérnökre bízzák.[66] Ezt a nagy rideg épületet ebben az időben valami titokzatosság vette körül. Nem tudták, hogy tulajdonképpen mily célra épül, és találgatások, tervezgetések fűződtek hozzá. A Szépítő Bizottmány is próbálkozott ilyesmivel, legalább is gondolatban, de mikor aztán a Kincstári épületet legfelsőbb intézkedésre a tüzérség kapta meg, a tervezgetések füstbe mentek.[67]

A következő programmpont a Dunapart kiépítése ezen a részen. A Dunapartot nagy kváderkövekkel kell burkolni a Hajóhídtól az Új Épületig. A partot feltölteni és és planírozni kell. A parton lévő házakat egy vonalba kell hozni. A partot a Kincstári épületnek egészen a felső sarkáig kell kiépíteni, s az ily módon nyert területet házhelynek kell eladni. Itt nyitandó az új, fasorokkal szegélyezett «Öffentliche Promenade», a lakosság üdülésére szolgáló Sétány.

A dunaparti fákat a Hajóhídnál 1790-ben ültette a Város (silvulae deambulatoriae ad pontem navalem). Itt padok is voltak és egy fagylaltpavillon. A Sétánynak az Új Épületig való kiépítése azonban csak 1832-ben valósult meg, Széchenyi István szorgalmazására.[68]

Később fedett Vásárcsarnok számára is kell helyet kijelölni.[69]

A Szépítési Terv a Német Színház számára a Mérlegház (Waaghaus)[70] és a mai Promenade helyét jelöli ki. A Szépítő Bizottság szerint azonban ezt a helyet inkább házhelyeknek kellene eladni.[71]

Az 5. pont az itt éktelenkedő, dísztelen Harmincadvám (Dreissigstamt), a mai Harmincad-utcában, és a Sóhivatal (Salzamt) áthelyezése, vagy megfelelő módon való felépítése a régi helyén. Ez építkezések elhatározása két Dicasteriumtól függ, és így késedelmet szenved. Ez idő alatt le kell folytatni a tárgyalásokat arra nézve, hogy az említett hivatalokat a Molnárok és Halászok tava mellé helyezzék. Az illetékes hivatalokkal való tárgyalást az Sz. B. elnökére bízzák.[72]

Az idomtalan Harmincadvám épületének lebontása és újjáépítése a végtelenig elhúzódott. 1829-ben szó van kibővítéséről, de az Sz. B. nagy energiával állást foglal ellene. Az 1838-as árvíz megakasztja a tervezgetéseket. Csak 1873-ban készül el az új épület, a Fővámpalota, a mai Szabadsághíd mellett (most: Egyetem).[73]

A régi Sóhivatal a József-tértől a Dorottya-utcáig terjedt, nagy otromba épülettömb volt, és a Belvárost elzárta az Új Várostól. Az új Sóhivatal és Dohánybeváltó tervét nem a Hof-Bau-Direction (Udvari Építési Igazgatóság) dolgozta ki, hanem Hild János építőmester.[74] A terveket legfelsőbb helyen jóváhagyták[75]. Építésének vezetésére Kundt Ignácot ajánlják[76], de Kundt rövidesen meghal. Az építés lassan halad, hiányzik az építési anyag (kő és tégla) és 1810 év vége előtt nem lesz beköltözhető[77], ezért az Sz. B. azt kéri, hogy az Ober Landes Bau Direction (Országos

Építészeti Igazgatóság) küldjön ki az építés meggyorsítására szakembert, és ügyeljenek arra, hogy megfelelő anyagot szállítsanak az építkezéshez. Ezzel a munkával Thalherr József építészt bízták meg, aki a dunaparti görög templomot és a piaristák régi épületének egy részét építette. Az Sz. B. át is adta Thalherrnek a terveket és költségvetéseket. A Sóhivatal építkezésében Pollack Mihály is dolgozott, kitűnik ez abból is, hogy 1809. dec. 2-án ő készíti el az építőanyagszükségletről szóló jelentést a nádornak,[78] máskor meg az Sz. B. ülésén számol be a Színház és Sóhivatal építéséről.[79]

6. pont: A Dohánybeváltó (Tabak Apalto, Tabakamtsbau) áthelyezése a hozzátartozó épületekkel együtt, ugyancsak a Halászok és Molnárok tava mellé. Ez is fel van már terjesztve, a legfelsőbb döntést kell megvárni.[80]

A Dohánybeváltó (Tabak Apalto, Tobakobaldo) építkezése párhuzamosan halad a Sóhivataléval. Ez Magyarországon nem kincstári (aerarial) építkezés.[81] Építésére szintén Hild Jánossal kötnek szerződést.[82] 1809 márciusában a nádor már sürgeti az épület gyorsabb építését[83], majd a Dohánybeváltó hivatal is sürgeti[84], hogy a hivatal legkésőbb július végéig beköltözhessék, s a kincstár (Aerarium) kárt ne szenvedjen. Minthogy az építkezés, éppen úgy, mint a Sóhivatalnál, az anyaghiány miatt lassan halad, a vezetést itt is Thalherr Józsefre bízzák.[85] Hiába kér az Sz. B. újabb anyagi segélyt is, nem kap.[86]

Az épületeket azonban, mielőtt egészen elkészültek volna, a hadvezetőség lefoglalja katonai célokra.

Az uj városrésznek templomra és iskolára van szüksége (lásd a Belváros rendezésének 2. pontját).[87] Ezt nem lehet máshol felépíteni, mint a volt Hetz-Amphitheater, a «Vadvitaszínház» helyén.

Ez a terület Tuschl Sebestyéné volt, a leégett Hetz-Amphitheater tulajdonosáé. (A színházat Gvadányi Peleskei nótáriusa is meglátogatta.) Az Sz. B. azt remélte, hogy a célra való tekintettel megkaphatja ezt a területet ingyen is. Tuschl végrendeletében csakugyan a városra hagyta telkét[88] és itt épült fel 1817-ben Zitterbarth János tervei szerint az első Leopold Kapelle, Szent Lipót tiszteletére.[89] Ez 1849-ben, mikor Hentzi Pestet bombáztatta, teljesen leégett. Helyén új templom épült, Hild József — Hild János fia tervei szerint.[90]

A 9. pont az új Szinház és Redout-terem építésével foglalkozik.[91] Ennek az épületnek a felépítése az Sz. B. legnagyobbszabású és legszebb műve a Nemzeti Múzeum előtt. Története is a legismertebb és legjobban feldolgozott[92] A Színház a mai Vörösmarty-téren — akkor Theater-platz-nak, Színháztérnek nevezték — állott. Keleteurópa legszebb és legpompásabb színházépülete volt. 1847-ben tűzvész áldozata lett. Vele egybeépült 1829-ben a Redout, a Vigadó, Dunára néző oszlopos, timpanonos fronttal. Pollack Mihálynak ezt a gyönyörű alkotását Hentzi ágyúi pusztították el, 1849 májusában.

A Színház és Redout-terem terveinek elkészítésével a nádor kérésére a király 1808. jan. 15-én — hosszú előkészület és különböző tervezgetések után — megbízta Aman János bécsi udvari építészt.[93] Aman azonban a bécsi udvari építészeti hivatal vezetője volt, nehezen tudott Pestre jönni.[94] (az útiköltség-számlák tanúsága szerint összesen 12 ízben járt Pesten), s így az itteni nagyszabású építkezés vezetéséhez megfelelő szakembert kellett alkalmazni. 1809. márc 1-én az Sz. B. szerződést köt Pollack Mihály építőmesterrel (murariorum magister, Baumeister) az építés vezetésére.[95] Azonban hiába erősíti meg a már kiásott alapokat, a napoleoni háboruk következtében munkás és anyag hiányában megáll az építkezés. A már felhúzott falakat szükségtetővel kell ellátni[96] az időjárás viszontagságai ellen, és a közbiztonság növelésére is, mert a sötét és világtalan Dunaparton történt olyan baleset is, hogy a járókelők belezuhantak a kiásott és elhagyott alapépítménybe. Az áremelkedések miatt a járandóságokat és munkabéreket 1810-ben a duplájukra kell emelni[97] és a hivatalos eljárás következtében előálló késedelmes kifizetés miatt nagy anyagi károk érték az építkezésben érdekelteket.

A Színház 1812-ben mégis elkészült, febr. 12-én ünnepélyesen megnyitják. Az épületről ma már csak a régi képek adnak fogalmat. De képzeletben rekonstruál-

hatjuk a régi írásokból is. Az Sz. B. irattárában megtaláljuk az összes szerződéseket, amelyeket 1810. május 13-án kötöttek a különböző művészekkel a színház épületének diszítésére és belső berendezésére. Ezekben elég részletes leírásokat is találunk. Vogl Ferenc bécsi udvari szobrász készítette a portálé feletti domborművet,[98] Klieber József ugyancsak bécsi akadémiai szobrász a portálé feletti szoborcsoportozatot, mely Apollót és a muzsákat ábrázolta.[99]

A zárófüggönyt Abel József bécsi udvari színházi festő festette, allegorikus csoportozattal díszítve.[100] Janitsch Janossal kötnek szerződést a díszletek elkészítésére, 58.187 forint értékben.[101] Ezek a díszletek még nem egyes darabokhoz készülnek, hanem típusos tájakat és interieur-öket ábrázolnak. A mennyezetet Gotthard Albrecht bécsi akadémiai festő készíti.[102] Később Berringer Frigyes bécsi akadémiai szobrásszal kötnek szerződést a színház frontjára kerülő muzsa-alakok elkészítésére.[103]

A színház építésénél alapozta meg építői hírnevét Pollack Mihály. Ezután kap egyre nagyobb és jelentősebb feladatokat. 1829-ben a Redout építését már egészen saját tervei és elgondolása szerint irányítja, olyan elmélyült és aprólékos gonddal, hogy még az ajtó kilincseket is maga tervezi, rajzolja meg a kivitelező iparosok számára.

Az Sz. B. első ülése ezzel véget ért. A nagyszabású terv további ismertetését a következő ülésekre halasztották.

Közben megindult a Bizottság működése, szerteágazó tevékenysége. A II. ülésen, 1808. dec. 15-én már gyakorlati intézkedések foganatosításáról van szó:

Az Sz. B. működésének és a Szépítési Terv kivitelének legfőbb anyagi alapja az ú. n. Lehnerische Caducität vagy Lehnerische Masse. Ez a Lehner Tóbiás dúsgazdag városbíró örökségét képező ház és telektömb. A városbíró 1803-ban mint agglegény, végrendelet nélkül halt meg, és örökségét a Város lefoglalta.[104] A telektömb részben a Terézvárosi templom felépítésére volt kijelölve, részben házhelyeknek árverezték el.[105]

Az eladott házhelyeken megindul az építkezés. Az első, akinek az új rendelkezések értelmében beadott házépítési engedély kérését — éspedig magyar nyelvűt — az Sz. B. tárgyalja, — Rauchbauer Mátyás[106] aki, 1808. dec. 15-én kelt kérvényéhez mellékeli házának tervrajzát, melyet Brein Fülöp készített.[107] Brein Fülöpről alig tudunk mást, mint hogy idősebb, mint Brein Ignác. Mindketten igen keresett építőmesterek ebben az időben. A jelentékenyebb Brein Ignác volt, aki 1815-ben nyert polgárjogot Pesten. Legfőbb művei elpusztultak, a legismertebb, a Deák-téren állott Két törökhöz címzett ház a legutóbbi ostrom idején semmisült meg.[108]

A benyújtott építési engedély kérését Lechner János, az Sz. B. gondnoka (actuair) a dec. 15-i ülésen előterjesztette.[109] Az Sz. B. ezzel kapcsolatban kiküldi az elvileg már megalakított Építészeti albizottságot (Bau-Commission), hogy ezt és a többi háztervet helyszíni szemle alapján elbírálja. Az Építési albizottság — Degen Jakab, Hild János és Lechner János aláírásával — 1809. máj. 15-én jelenti,[110] hogy a terven nincs semmi kifogásolni való, és a tervrajzra rávezetik az építési engedély megadását. A tervrajzot két példányban kérik, egyet visszakap az építtető, egyet pedig az Sz. B. Archivumába helyeznek el. Ennek az intézkedésnek köszönhetjük a ránk maradt mintegy tizezernyi tervrajzot, melyekből megismerhetjük a pesti építkezés fejlődését.

Ezzel kialakult a házépítési engedélyek benyújtásának és elintézésének módja.[111] A magánházak épületterveinek túlnyomó része megmaradt. Sajnos éppen a nagyobbszabású középületek terveiben vannak nagyobb hiányok. Ezek talán még lappanganak valahol, valamilyen feldolgozatlan irattárban.

A kért és kapott engedélyek, valamint az épületet tervező építészeknek majdnem mindig szignált tervei alapján nyomon követhetjük a pesti polgárok és hatóságok építkezését. Erről akart képet festeni Bierbauer Virgil: Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847.[112] E tanulmány mindenesetre úttörő, de meglepően hiányos. Az engedélyeknek és terveknek felét sem veszi számba. A most folyó rendszeres kutatás folyamán felsorolását sokszorosan ki lehet egészíteni.

Az építkezések teljes jegyzéke, ahogy a munka folyamán kialakult, így fest:

Idő.	Építtető	Jk. sz.	Eng. sz.	IRAT sz.	Tervező	Terv.	Hol ép.	Utca mai neve
1. 1808	Rauchbauer Mátyás	22	659	101	Brein Fülöp	Közép alakú	Felber és Akazien g.	Akácfa-utca
2.	Preitner Ruppert	24	213	45	Brein Fülöp	Közép a.	Alt gasse	Ó-utca 88

Az építtetők közt sok ismerős és érdekes nevet találunk, olyanokét, akik szerepet játszottak Pest városának és kulturális életének történetében. Így pl. 1809. márc. 18-án engedélyt kér Karats Ferenc[112] «Kupferstecher», azaz rézmetsző mester, hogy a Herbst Gasse-ban, azaz Ősz-utcában (melynek neve ma Szentkirályi-utca) házat építsen. Házát Brein Fülöp tervezi. A kiváló művészi érzékű rézmetsző háza fontos szerepet játszott a magyar irodalom fejlődésében, mint olyan irodalmi szalonféle, ahol a mester és nagyműveltségű felesége, leánya Teréz, vendégszerető otthont nyújtottak a magyar irodalom munkásainak. — Az Sz. B. tagjai és munkatársai is egymás után építenek maguknak házat: Remold Károly, az épületek rézműves munkáinak készítője a Váci-út 43. sz. alatt (Bajcsy-Zsilinszky-u. 25.),[114] Zitterbarth tervei szerint épít házat magának, Kronberger János kőfaragó a Hatvani utcában (Kossuth Lajos-u.), Kasselik tervei szerint[115], Kardetter Tamás ácsmester házát Pollack Mihály tervezi.[116] Pollack magának is épít pompás házat a Lipótvárosban, 1822-ben, a mai József Attila-utca és Nádor-utca sarkán.[117]

Az első építtetők pesti polgárok, iparosok, legnagyobbrészt német nevűek. Az első években a benyújtott háztervek túlnyomó többsége földszintes ház, nagy kocsibejáróval, hatalmas udvarral, istállóval. Külsejükben elég csekély a változatosság, szigorú formákat, komor, csaknem rideg külsőt mutatnak, bárki legyen is a tervező: Brein Fülöp, Zitterbarth Mátyás, Hofrichter József, Zofahl Lőrinc, Landherr András, Kasselik Fidél. Pár év mulva azonban elkezdődnek a nagyobbszabású építkezések, és a tervrajzok tanulmányozása már nemcsak történeti, hanem művészettörténeti szempontból is nagyjelentőségű munkákra világít rá.

A pesti polgárokat és építőmestereket azonban elég nehéz rábírni arra, hogy alkalmazkodjanak a kiadott rendelkezésekhez. Mutatják ezt az Sz. B. ismételt panaszai és egyre sürgetőbben kiadott utasításai: Bau-Commissíon soll die Faciade beobachten, — Plane stets in dupplo abfordern,[118] Bau-Commission soll auf die Faciade sehen, die Baulichkeiten aber genau untersucht und die ohne Plan arbeitenden bestraft werden[119], Bau-Commission zu strengeren Revision der Bau-Pläne und Faciade verhalten,[120] Passiv und Praeliminar Ausweis der Gebäude soll eingeschickt werden.[121] Plane sollen zur gehörigen Zeit eingeschickt, die Baumeister aber zum letztenmal diesfalls ermahnet werden.[122] Baumeister sollen nach vollendeten Bau, die Anzeige machen.[123] Unbefugte Baulichkeiten sollen bestraft werden, und Richter oder Commissarios, darauf mehr acht geben.[124] Über die vorzunehmenden Baulichkeiten soll besser vigiliert werden.[125] Így szólnak az elveszett jegyzőkönyvek bejegyzései a Repertoriumban.

1819-ben az Sz. B. sürgeti, hogy a Bel- és Lipótvárosban a házakat cseréppel fedjék[126] és még 1830-ban is meg kell ismételni azt az intelmet, hogy a főbb városrészekben ne fedjék a házakat — náddal.[127] Csak a későbbi években engedik meg a magasabb, 3 emeletes házak építését. Mikor az építkezések száma, az árvíz után egyre nagyobb lesz, 1839-ben, az építési engedélyeket már nyomtatott blankettákon adják ki.

Az Sz. B. III. ülésén — 1809. jan. 5-én — megállapítják az építési felügyelő (Bau-Curator) Instructioját.[128] Az Sz. B. építkezéseinek első felügyelője Schorndorfer Ferenc (v. Ignác) lesz, aki rövid és dícstelen pályát fut be az Sz. B.-nál. Őt bízzák meg az épülő Színház felügyeletével, de úgy látszik, a háborus infláció lehetőségei elcsábítják és a rábízott pénzekkel manipulálni kezd. Az Sz. B. inti, hogy ezt ne tegye,[129]

majd felszólítják, hogy számoljon el. Elszámolásában azonban hiányok mutatkoznak,[130] mire Schorndorfer állásáról lemond[131], majd rövidesen meghal és tartozását most már özvegyén követelik.[132] Utóda Gabler Ferenc lesz. Munkáját fizetés nélkül, az ügy iránti szeretetből vállalja.[133] 1810. június 24-én teszi le hivatali esküjét.[134]

Ugyanezen az ülésen tárgyalják a Duna áradása elleni védőgát építést.[135] Ennek tervezését Degen Jakab városi mérnökre bízzák. Azonban a telektulajdonosok együttesen is csináljanak földsáncokat.

Ezt a sokszor visszatérő és nagyon fontos tárgyat elég gyorsan és könnyedén intézik el. Ennek szomorú következménye az 1838-i nagy árvíz pusztítása, s ez nagy csorbát ütött az Sz. B. tekintélyén. Méltán érte a vád, hogy többet foglalkozott a város szépítésével, az épületek külsejével, mint azzal, hogy a házak szilárdan és jól megalapozva épüljenek, és hogy ugyanakkor a kiépített Dunapart és a védőgátak gondoskodjanak a város biztonságáról.

A IV. ülésen, 1809. jan. 12-én új és nagyon fontos tárgy kerül napirendre: a kőbányák ügye. Hogy az építőanyag kérdése Magyarországon milyen súlyos probléma, látható ezekből a tárgyalásokból. Már az Sz. B. hivatalos megalakulása előtt tartott üléseken felmerült ez a kérdés. Ekkor a Német Színház építésére szolgáló tégla szállítására a Városi téglaégetővel kötnek szerződést[136] és megnyítják a Városi kőbányát, s annak felügyeletét eddigi bérlőjére, Degen Jánosra bízzák.[137] Ugyanakkor számba veszik a lebontásra kerülő Mérlegház (Waaghaus) épületanyagát is, mint a Színházépítéshez felhasználható bontási anyagot.[138] Később ugyanígy megvásárolják a régi Sóhivatal[139] és Tébolyda[140] bontási anyagát a Szinház számára. 1809-ben a Halászok céhének 1600 forintot ajánlanak fel betöltendő tavuk kő-anyagáért.[141]

A téglagyártáshoz hiányzik a hozzáértő munkás-kéz. 1808. máj. 15-én a Színházépítő Bizottság elhatározza, hogy Horvátországból hozat a téglakészítésben jártas embereket.[142] 1808. máj. 11-én a Helytartóság részéről Brunsvik József gróf 50 horvát katonát ajánl fel az Sz. B.-nak, akik értenek a tégla készítéséhez. Az Sz. B. később Sturm György bécsi téglagyártó mesterrel (Zieglermeister) köt szerződést, hogy legalább húsz emberrel 3 évre Pestre jön a téglagyártás vezetésére.[143] A vidéki téglagyárakban is próbál az Sz. B. téglát szerezni.[144]

A sokféle nehézség közepette nyilvánvalóvá lesz, hogy a kőfejtés és téglagyártás ügyét magának az Sz. B.-nak kell kezébe vennie.[145] Az Sz. B. tehát saját kezelésébe veszi át a kőbányát és a vele kapcsolatosan működő téglagyárat.[146] 1809. febr. 26-án az átvételre kiküldött bizottság erről jelentést tesz. A Kőbánya vezetője Grossinger Lipót lesz, aki márc. 12-én leteszi hivatali esküjét.[147] Degen József, a Kőbánya eddigi bérlője lesz a bánya felügyelője.[148]

A környékbeli kőbányákból (Zebegény, Üröm, Visegrád, Promontor, Gubacs) is szállítanak követ a nagyszabású építkezésekhez. A szállításban azonban nagy késedelmek támadnak. A sürgetésre Nagy György, a visnyai palabánya bérlője azzal válaszol, hogy a háborús viszonyok miatt lehetetlen fuvart kapni, és az esőzéstől felázott utakon nem lehet a palát (kősindely) szállítani.[149]

Az építési anyagok annyira hiányzanak, hogy az építkezések egészen megakadnak. Előbb a Színház[150], majd a Dohánybeváltó építése[151] áll meg.

Az Sz. B. kezelésében álló kőbányák és téglaégetők más építkezésekhez is szállítanak anyagot. Ez most már az Sz. B. egyik jövedelme. Az Sz. B. pénztárának első ilyen elszámolásával az 1809. dec. 3-i ülésén találkozunk,[152] 1809. dec. 2-án a katonaság 10—13 ezer égetett téglát kér kölcsön,[153] majd a Városi Magisztrátus kér a Terézvárosi templom tornyának építéséhez 12 köböl követ,[154] majd a Józsefvárosi templom tornyainak építéséhez 50 köböl jóminőségű követ a régi kőfejtőből.[155]

Mikor anyaghiány miatt az építkezések szünetelni kénytelenek, a nádor kezébe veszi az építési anyag ügyét. 1809. nov. 20-án kelt levelében[156] jelentést kér az épülőfélben lévő épületek anyag-szükségletéről és gyakorlati utasításokat ad az anyagellátás racionalizálására. Az Sz. B. gondnoka, Lechner János a bekért anyag-szükségleti jelentések alapján dec. 2-án teszi meg összefoglaló jelentését a nádornak,[157] aki ennek alapján foganatosítja intézkedéseit az anyagszállításról.[158] A szállításra szerző-

dést kötnek báró Wimmer ezredessel[159] és más kisebb szállítókkal is. 1810. jún. 24-én Eszterházy herceggel szerződnek, hogy az építkezésekhez 200.000 téglát szállítson.[160]

Különösen érdekes a kőbányák igazgatójának, Grossinger Lipótnak megbizása értelmében tett jelentése a kőhiány okairól, az Sz. B. 1810. máj. 13-i ülésén.[161] Jelentésének igen alapos és részletes dokumentum-anyaga bepillantást nyújt a kor viszonyaiba. Ivánesics József urbarii prefectus jegyzéke szerint nyolc kőbánya van magánosok kezében (köztük találjuk Landherr András, id. és ifj. Zitterbarth Mátyás építőmestereket). Ezek magasabb bért fizetnek és nem kívánják meg a munkásoktól, hogy a köveket olyan szabályos ölekbe rakják, mint az Sz. B. bányájában. Ezért a kőfejtő munkások inkább magánosokhoz szegődnek el, vagy a szőlőkben dolgoznak, ahol könnyebben és többet kereshetnek. Az építkezési konjunktúrára számítva a környező falvak lakói közül sokan felvásárolták a követ, annak áremelkedésére spekulálva. A kő felhasználatlanul hever az udvarokban, míg Pesten anyaghiány miatt megáll az építkezés. — A jelentés alapján az Sz. B. beleegyezik a munkabérek és a kő árának emelésébe, a háborús drágulásra való tekintettel.[162] A téglaégető kemence fűtésére a fát a Dunán úsztatják le.[163]

A beállott kényszer-szünet idejét az Sz. B. felhasználja arra, hogy V. ülésén — 1809. jan. 19-én — folytassa a Szépítési Terv megbeszélését.[164] Ez alkalommal a C-vel jelölt rész van soron, mely az elővárosokra (Vorsädte) vonatkozik. Ezek, a főútvonalak közt teljesen szabadjára alakulni kezdő városrészek, elszórtan álló apró házakkal, végtelen homokbuckák közepette. Itt a legfőbb teendő az utcák kimérése, szabályozása és a házakkal beépítendő üres telkek kijelölése.[165]

Ezek az elővárosok a következők:

Az Uj Város (die neue Stadt). Ezt 1790-ben a Városi Tanács II. Lipót trónralépése alkalmából Lipót-városnak nevezte el. Ma Szent István-város.

A Váczi-út és a Kerepesi-út (ma: Rákóczi-út) közt kialakult városrész a Terézváros nevet kapta.[166]

A mai Józsefvárosi templom helyén Mária Terézia idejében óriási nagy gödör éktelenkedett, melybe esős időben összegyűlt a víz, és egész libaúsztatóvá dagadt. Környékén többnyire kicsi és nádfedeles házacskákban földművesek, iparosok, kertészek, fuvarosok, munkások laktak. 1777-ben egy kis ideiglenes fatemplomocska állott itt, Szent József tiszteletére szentelve. A kialakuló városrész innen kapta a nevét. 1797-ben kezdik építeni a most is álló templomot, barokk stílben, de 1895-ben teljesen átépítették. Oltárait Hild József tervezte.[167]

A Dunaparton, a mai Boráros-tér helyén ez időben még megvoltak a Puszta templom («eöde Kirche») romjai. Ez bizonyára a török alatt elpusztult Szentfalva temploma volt. A telekkönyvek úgy emlegetik, mint Schickmeyer Ferenc tulajdonát, «in der Soroksarer Strassen».A környéken lakók 1786-ban, mikor a pesti plébániák új beosztását tárgyalják, plébániát, kérnek maguknak mert a Belvárosi nagyon messzi esik tőlük. (Ez a mai Ferencváros kialakulásának kezdete.)[168]

A Szépítési Terv intézkedik, hogy a Kecskeméti kapu előtti Széna-téren (ma Kálvin-tér) és a fő-útvonalakon fasorokat ültessenek[169] E határozat alapján kezdik ültetni 1810-ben az Üllői-út fasorát. Éppen így fákat ültetnek a városfal mentén húzódó útvonalon (mai Múzeum-körút, Tanács-körút), a 161 és 133 számmal jelölt utcákon, s a Terézvárosi templomtól a Városligetig vivő út mentén. A fasorok irányát Degen Jakab városi mérnök jelöli ki és a fák ültetését Kemnitzer Jánosra, az Sz. B. tagjára bízzák.[170]

A Szépítési Terv következő pontja a Polgári Lövölde. — Az első pesti Lövölde a Hatvani kapun kívül volt, az ú. n. Schneider-rondella (Szabók rondellája) mellett, 1771—1786 közt. A Polgári Lövölde, melyről itt szó van — a mai Királyi Pál-utca (akkor Lövész-utca), Bástya utca, Szerb-utca helyén húzódott, a városfal mentén, az alsó Duna-Rondelláig, a Duna felé golyófogóval. Ez a pompás Lövölde Jung Józsefnek, Grassalkovich herceg kiváló hatvani építészének tervei szerint készült. Most a Szépítési Terv azt mondja róla, hogy nagyon látogatott helyen van és kijjebb kell helyezni, telkét pedig házhelynek kell eladni, a régi város (Belváros) lakóinak kényelmére.[171]

Mikor a Szépítési Terv így halálra ítéli Polgári Lőhelyüket, a lövészek összefognak és gyűjtést indítanak tagjaik között, majd kérelemmel fordulnak az Sz. B.-hoz, hogy hagyja meg nekik mostani helyüket, mert a városon kívülre járniuk nagyon messzi lenne. Ők ezen a helyen szép és díszes épületet emelnek. Miután az engedélyt megkapják, 1824-ben felépítik az új Lőhelyet Zambelli András pesti építész tervei szerint. Ez azonban a hiányos alapozás miatt az 1838-as árvízben elpusztult, utóbb még a helye is feledésbe ment. Az árvíz után ugyane tervek szerint épült fel az új Lövölde a mai Lövölde tér helyén. A szép elgondolású építkezés alapjában Hild József gondolatát valósította meg, bár a terveket Zambelli készítette.[172]

Az elővárosokban (Vorstädte) folyó építkezésekre az Sz. B. által kiküldött Építési albizottságnak (Bau-Commission) épen úgy fel ügyelnie kell, mint a Belvárosban.[173]

A Szépítési Terv C 2. pontja a mélyenfekvő utcák feltöltésével és a szükséges lefolyó árkok készítésével foglalkozik.[174] A mocsaras részeket le kell csapolni a Lipótvárosban és az ú. n. Rákos-árkot ki kell tisztítani. Ez a Rákos-árok tulajdonkép a Dunának egy ága volt és semmi kapcsolatban sem állott a Rákossal. Félköralakban vette körül Pestet, és hajdani határát képezte.[175] Esős időkben az összegyűlt víz befogadására nem volt elégséges, és ilyenkor tóvá dagadt. Megrendszabályozása fontos feladat volt, a városrészek nivellálásával együtt. Ezeket a munkákat a városi mérnökre, Degen Jakabra bízzák.[176]

A futóhomokkal fedett területeknek termékennyé tétele a következő feladat. Ezeket fákkal kell beültetni, vagy házhelyeknek eladni. Legfontosabb feladat ez az Uj Épület mögötti telkeken, ahol a futóhomok a temetőt is ellepi. Ezt a temetőt messzebbre kell áthelyezni.

Hogy a pesti polgárok üdüléséről és szórakozásáról is gondoskodás történjék, a következő programm a Városliget (Stadtwäldchen) rendezése. A Szépítési Tervben merül fel először ennek a hatalmas területnek rendszeres beültetése és gondozása. Az egész Városliget az Sz. B. gondozásába megy át. Felvetődnek a közönség kényelmét és üdülését szolgáló épületek tervei: vendéglő, kertilak, major.

A Városligetet régi képeiről ismerjük. A hajdani pesti polgár a Király-utcán (ma Majakovszkij-utca) kocsizott ki a Városliget felé, szépen épült neo-klasszikus házak közt. Ezek nagyrészét még ki lehetne hámozni az utcai frontokat elektelenítő cégtáblák alól — ahogy sok helyen már nagy ízléssel megtörtént.— A Lövöldetér helyén, pompás kert közepén, a finom ízlésben épült Lövöldét és mellette a Zitterbarth terve szerint épült híres Malvieux-mulatót láthatta a kiránduló. Innen már oszlopos, timpanonos villák közt hajtatott tovább, hatsoros fasorban. A Városligetet bejáratánál a Pollack Mihály által épített bájos, oszlopos-tornácos Vendéglő fogadta.[177] Míg a Vendéglő fel nem épült, a katonaságtól kértek kölcsön ponyvasátrat, hogy a közönségnek legyen menedéke a nap és eső elől.

A Városliget erdősítése már régóta folyik, de rendszertelenül. Különböző bérlők kezén megy át. 1809-ben, amikor az Sz. B. kezelésébe kerül, Rottenpiller Fülöp halászmester bérli.[178] Rottenpiller egy svájci majort szeretne építeni,[179] Grossinger Lipót pedig egy Hild János terve szerint készülő vendéglő építésére ad be ajánlatot.[180] 1809 szeptemberében újabb kerti-ház, vendéglő és paraszthász (Paraphie) terve merül fel. Ezeket Wieser Ferdinánd ácsmester építené,[181] de az Sz. B. úgy határoz, hogy most, csak valami olcsóbbat lehet építeni.[182] A parkírozás a Sz. B. vezetése és az erre a célra kiküldött bizottság (Veidinger János, Lechner János és Grossinger Lipót) felügyelete alatt folyik. A rendszeres parkirozás 1818-ban kezdődik a bécsi Nebbien Henrik tervei szerint. 1826-ban vas-hidat (Drahtbrücke) építenek a tavon keresztül s ezt aug. 8-án a nádor jelenlétében nagy ünnepséggel felavatják.[183] A nádor megtiltja, hogy azt róla nevezzék el, ahogy a közóhaj kívánná.[184]

A Szépítési Terv C 4. pontja a ló, marha és földműves piac (Bauermarkt) szabályozásával foglalkozik. Ezeken évente négyszer tartanak vásárt. Különösen nagy a rendetlenség a Hatvani és Kecskeméti kapuk előtt. Itt a futóhomok-buckákat kell megrendszabályozni...[185] Az Új Épület előtt a N.O. P. R. betűkkel jelölt tereket és az ottani Katonai Lövölde épületét a fakereskedőknek ajánlják fel megvételre, hogy ottan mostani fabódéik helyett megfelelő elárusítóhelyet építsenek.[186]

A 6. pontban a kikötésre és kirakodásra szolgáló hely kijelölése szerepel, a kincstári és hajóhidat képező hajók számára, valamint a tűzifa kirakodására. Erre a célra a No. 93-mal jelölt területet jelölik ki.[187] Itt az őr számára lakást és szerszámkamrát kell építeni az M. betűvel megjelölt helyen. Ez a rakpart kiépítésével kapcsolatosan fog elkészülni.[188]

A 7. pont egy Dologház (Arbeitshaus) építését tárgyalja. Erre a célra alkalmas lenne a Zergéhez címzett városi ház. Az elnököt megbizzák, hogy a Városi Tanáccsal tárgyalja meg az erre vonatkozó kérdéseket.[189]

A 8. pontban egy Kaszárnya (Casarmalis, Kaserne) építését tárgyalják.[190] Az Új Épületen és Károly Kaszárnyán (Központi Városháza, volt Invalidusok palotája) kívül ekkor még más kaszárnyája nem volt Pestnek és így az állandó katonaság beszállásolása mindig a polgári lakosság házaiban történt. Ez állandó panaszra és összetűzésekre adott alkalmat. Ezért számítani lehet arra, hogy a kaszárnya építését a lakosság a maga érdekének érzi és a felépítéshez anyagilag is hozzájárul.[191] A kaszárnya felépítése számára alkalmas hely lenne a Város Majorja (Stadtmayerhof), mely most már túlságosan közel esik a városhoz.[192] Az új major a Steinbruckerlinie-n lehetne, a K. K. pontokon. — Az Sz. B. megbízza Szent Iványi Bonaventura elnököt, hogy tárgyaljon ilyen értelemben a Városi Tanáccsal.

A következő pont a Molnárok és Halászok céhe számára létesítendő új tavakról szól. A Sz. Terven Q-val jelölt helyen. A tavak feltöltéséből származó területet az új Sóhivatal és Dohánybeváltó építkezésére jelölték ki. A Halászok tava mellett le kell bontani a régi városfalat, köveit ölbe kell rakni[193] Ehhez a lebontandó falhoz támaszkodik a Krisán-féle ház, ez is lebontandó és helyén új utcát kell nyitni.

A Halászok tava mellett van a Vágóhíd. Ez szintén lebontandó. A kiküldött bizottság keressen alkalmas helyet az új Vágóhíd számára.[194]

Ezzel végetért a Szépítési Terv tárgyalása. Most már a tervek megvalósítása a programm. A folyó ügyek tárgyalása tölti ki a havonként, kéthavonként, többnyire ünnepnapokon tartott ülések napirendjét.

Az építkezés most már sok helyen folyik. Most az elvi és gyakorlati kérdések tárgyalása foglalja el a jegyzőkönyvek lapjait. Főképen a technikai kivitel egyes mozzanatai: szerződések a különböző építőmesterekkel, anyagszállítókkal, iparosokkal, költségvetések, anyagbeszerzés stb. Lechner János gondnok minden egyes kifizetendő tételt az Sz. B. ülése elé terjeszt és a Bizottmány adja meg neki a felhatalmazást, hogy azt kifizesse. Ilyen módon a kifizetések jó nagy helyet foglalnak el a jegyzőkönyvekben, de nincsenek érdekesség híjján. Pl. arról, hogy a Német Színház építkezése megindult, a Jegyzőkönyvekből csupán az által értesülünk, hogy a gondnok 1809. jan. 19-én benyújtja Gabler János üvegesmester számláját, aki 29 frt. 3 x-t kér a Színház alapköve letételének ünnepségére szállított üvegneműért.[195] Hogy Aman hányszor és mikor jött le Bécsből Pestre, a Színház építkezése ügyében, benyújott utiköltség-számláiból tudjuk meg.[196]

Az Sz. B. 1809. január 26-i, febr. 14-i és febr. 26-i ülése a Német Színház építésével foglalkozik, erről már szóltunk.

Azonban a Szépítési Terv is kiváltja az ellentmondást. A Helytartótanács 1809. okt. 10-én Brunsvik József gróf aláírásával átiratot intéz az Sz. B.-hoz,[197] melynek tartalma röviden a következő: a Szépítési Terv értelmében lebontották a várost övező városfalat, s az volt a terv, hogy ezzel együtt lebontják az alacsonyra épített házakat, s helyettük magasabbakat emelnek. Ehelyett azonban gombamódra szaporodnak a kis házak, a volt falakon kívül, egyre nagyobb területen szétszórva, s ezzel a városra elviselhetetlen terheket ró az új utcák kövezése, világítása és rendőrséggel való ellátása. A Helytartótanács azt kívánja, hogy legyen bizonyos határvonal kijelölve, melyen túl építkezni nem szabad. — A Sz. B. nem száll vitába az irat tartalmával, hanem ily értelmű átiratot intéz a Városi Tanácshoz.[198] A Helytartótanács 1811. máj. 14-én megismétli intelmét:[199] ne építsenek oly messze kint házakat, hanem az alacsony házakra építsenek emeletet, vagy bontsák le őket és helyükbe emeljenek magasabbakat.

Ez az átirat azt is megmutatja, hogy az építési engedély kérésének előírása

csak nagyon nehezen foganatosítható. Az Sz. B. ismételten kénytelen hangsúlyozni, hogy az építők mutassák be terveiket és csak az engedély kiadása után fogjanak hozzá az építkezéshez. Az első összetűzés e rendelkezés elhanyagolása miatt Széchenyi Ferenc gróffal történik, aki a Stricker-gasse-ban (Hímző-utca, ma Váczi-utca) a Szemináriummal szemben engedély nélkül kezd építkezni. Ezért az építés vezetőjét, Landherr Andrást 25 forint bírsággal sújtják. Ezt az összeget az épülő Dologház javára kell lefizetni. A gróf titkára aztán kijelenti, hogy most csak kertfalat, ill. mosókonyhát építenek, s a későbbi építkezést majd az Sz. B. által jóváhagyott tervek szerint fogják eszközölni.[200]

Hogy az Sz. B. milyen nagy súlyt helyez a város külsejének szépségére, számos adatból kitűnik. Mikor 1810. szept. 22-én Eszterházy Miklós hercegnek eladják a Dunaparton, a Sz. Terven S-sel jelölt helyen fekvő tíz házhelyet (2336 öl) fatelepnek, kikötik, hogy a Duna felé eső két házhelyre szolid épületet építsen, és annak tervét előbb mutassa be az Sz. B.-nak.[201]

Az Sz. B. ekkor még nem nyúl bele erélyes kézzel az építés irányításába, és semmiféle irányelvet sem adnak az építkezőknek. Az első szabályban csak az előreálló tetőket és járdára kivezető lépcsőket tilalmazzák, melyek a forgalmat gátolják.[202] Egy 1809-i elveszett jegyzőkönyv határozata így van bejegyezve a Repertoriumba: «Arker (Erker) werden nicht geduldet.» Itt ismét csak a forgalom akadályozása lehet az irányadó, ami érthető, minthogy főként földszintes házakat építenek.

1809. márc. 3-án az Sz. B. ismét felszólítja az Építőmesterek céhét,[203] hogy terveiket két példányban, és a homlokzat (Faciade) rajzával együtt adják be, hogy el lehessen bírálni, beleillik-e az új ház a már meglévő környezetbe. A kiadott engedélyeken azonban csak ilyen kitételek szerepelnek: «nincs benne semmi, ami az általános Szépítési Tervvel ellenkeznék, vagy a szomszédok számára hátrányos lenne.» És később: «Nincs benne olyas, ami építési, vagy tűzrendészeti szabályba ütköznék.» De Hild Józsefnek a Görög-román templom mellett a (Régi) Posta utca sarkán építendő háztervén 1840-ben már ilyen megjegyzést találunk: A ház faciade-jának egybe kell hangzania a szomszéd házéval és világos sárgára fessék be.[204]

Az 1810. febr. 18-i ülésen újabb határozatot hoznak:[205] Minthogy a tervek felülvizsgálása első sorban a város szépítése érdekében történik, ehhez pedig a homlokzat (faciade) megtekintése feltétlenül szükséges, a terv benyújtójának, és ezentúl mindenkinek nyomatékosan a lelkére kötik, hogy különös gondot fordítsanak házuk homlokzatának csinosságára.

Az építkezés szorosabb ellenőrzésére és tervszerűségének keresztülvitelére az Sz. B. már 1809-ben Felügyelőbizottságot (Commissariat) szervez, a maga kebeléből.[206] Az ülés jegyzőkönyve elveszett, de az IRATOK-ból[207] megtudjuk, hogy minden kerület (District) kapott egy építési felügyelőt (Commissair). Ezek: a Belvárosban: Hoffmann Antal tanácsos, a Bau-Commission, az Építési albizottság elnöke, az Új Városban (Lipótváros): Hild János építőmester, a Terézvárosban: Lechner János, a Sz. B. gondnoka, A József-városban Degen Jakab városi mérnök, a Ferencvárosban Kundt Ignác, minthogy ő rövidesen meghal, helyébe Pollack (gyakran Polyák-nak írva) Mihály lép. Pollack Mihály ez időtől kezdve egyre nagyobb szerepet kap a Szépítő Bizottmányban. Az elhalt Kundt Ignác helyébe a nádor őt nevezi ki az Sz. B. tagjává[208] és az Építési albizottságnak is ő lesz építész-szakértő tagja Hild János helyett, s így egyre inkább alkalma van befolyást gyakorolni az építkezések irányításába.

Az Sz. B. 1810. máj 13-i ülésén[209] nyomatékosan figyelmeztetik a Bau-Commission tagjait, hogy mindenkitől pontosan kiállított és aláírt tervet kell kérniük, két példányban, s különös figyelmet szenteljenek a ház faciade-jának kiképzésére.

Az építési elveket és programmokat Szent Iványi Bonaventura egy INSTRUCTIO-ban foglalta össze, 1809. szept. 1-én, mely sajnos csak töredékesen maradt ránk.[210] Ez az INSTRUCTIO elmondja, hogy a Szépítési Terv a Nádortól indult ki, az ő munkája fekszik benne, s ő nyerte el rá a király jóváhagyását, 1808. júl. 29-én.

1. A Szépítési Terv az elvégzendő munkák zsinórmértéke. Ezek a munkálatok részben már folynak is, de vannak olyan munkák, melyek nincsenek benne a Szépítési

Tervben. Itt kétféle a feladat: *a*) a Szépítési Tervben foglaltakat annak szellemében kell megvalósítani, *b*.) a Tervben nem foglaltakat azzal összeegyeztetve, s annak szellemében kell megvalósítani.

2. A Szépítési Tervben és egyéb ajánlatokban (Anträge) szereplő pontok három csoportra oszlanak: A) A Pest városának szépítésére vonatkozók, B) Ezek anyagi fedezete. C) A tervek kivitelének módja. (Ez eddig azonos a Szépítési Terv felosztásával.)

3. Pest városára vonatkozó tervek — épen úgy, mint a Szépítési Tervben — négy csoportra oszlanak: *a*.) a régi (Bel) városban, *b*.) az Új Városban, *c*.) az előrosokban, *d*.) a vonalon kívül megvalósítandó tervek.

4. A Belvárosra vonatkozó terveket 13 pontban sorolja fel: 1. Az utcák szabályozása. 2. A Hatvani kapu lebontása. 3. A Kaszárnya (Invalidus ház) retirádjainak eltávolítása.[211] 4. A Szervita kolostor gazdasági udvarának és kertjének megszüntetése. 5. Kanálisok építése. 6. A kovácsműhelyek tetőinek és az utcára kinyúló lépcsőknek és egyéb, a forgalmat akadályozó épületrészeknek eltávolítása. (Nem szabad elfelejtenünk, hogy a forgalmat ebben az időben a hajón kívül egyedül a kocsi és ló bonyolítja le. Ezért minden ház kocsibejáróval, tágas udvarral, istállóval stb. épül, s a patkoló kovácsok igen fontos ágát képviselik az iparnak.) 7. A Dunapart szabályozása. 8. A házak egyenes vonalba hozása a Dunaparton. 9. A Mott-féle háznak és egyéb, az Sz. T.-en feltüntetett háznak lebontása a Dunaparton. 10. A Hajóhivatal (Schiftamt) áthelyezése. 11. A görög-temető kihelyezése a Vonalon túlra. 12. A városi hússzékek kihelyezése. 13. A Botanikus kert kihelyezése.

A felsoroláshoz fűzött magyarázatokból különösen érdekes az 5. pont, mely az utcák szabályozásáról szól. Minthogy a házak nagyrésze kőből épült, ezek kisajátítása nagyon költséges lenne, ezért a Szépítési Tervet csak ott lehet keresztülvinni ahol üres területek vannak, s ahol új épületeket emelnek. A 6. ponthoz fűzött magyarázatában Szent Iványi Bonaventura ismét hangsúlyozza, hogy az Sz. B. tudta nélkül ne kezdjenek el semmiféle építkezést. Mindenki, állására való tekintet nélkül, köteles épülettervét benyújtani cenzúrára az Sz. B.-hoz. A kiküldött Bau-Commission helyszíni szemle alapján ítéli azt meg a tűzbiztonság, a forgalom és a külső szépség szempontjából («wegen dem äusseren Architektur, der Faciade»), a szomszédos házak magassága és végül: a belső beosztás szempontjából.

Ez után nagy rész hiányzik az Instructióból. A 35. paragraphus a Dunapart kiépítéséről szól. A part feltöltése által nyert területet — mondja — házhelyeknek adják el, de gondot kell arra fordítanai, hogy ott szebb házak («etwas zierlichere Häuser») emeltessenek. A Mérleg-ház (Waaghaus) és a mostani Promenade helye a Színház és Redoute építésére van szánva, így az ott lévő apró házakat csak a Színház elkészülte után lehet lebontani és akkor az egész környéket a Színház szerint szabályozzák. (36. paragr.) A Promenade hatsoros alléval a Színháztól az Új Épületig vezessen (37. paragr.). Az itt álló Harmincadvám épülete szolid anyagból és elég jól van építve («nach einer ziemlich guten Architectur») és még tovább is megmaradhatna, ha a körülötte lévő kertek (tán gazdasági udvarok?) nem tennének rossz benyomást és nem esnék túl messze a Dunaparttól. De ezek miatt az okok miatt kívánatos, hogy ez a hivatal a Terven E-vel jelölt helyre kerüljön, a kirakodás közelébe.

A 41. paragraphusban az Elnök beszámol arról, ami az Sz. T. idejében még csak remény volt, hogy Tuschl Sebestyén, üresen álló telkét végrendeletében valóban a városra hagyta, templom, plébánia és iskola építésére. Az építés költségeit a Városi Kamara fedezi, az Sz. B.-nak csak az a dolga, hogy a legfelső helyen jóváhagyott tervek megvalósulását ellenőrizze.

A 42. paragr. az Új Színház és Redout-terem építéséről szól. Ez kezdetben a Promenáda előtti üres térre volt tervezve, de később, a legfelső helyen jóváhagyott terv szerint magára a Promenade-ra, és részben a lebontandó Mérlegház helyére kerül. Magát az építést is elkezdték már. Minthogy a régi Színház omladozó, az is lebontandó.

54. paragr.: Részben rendőrhatósági okokból szükséges a Molnárok és Halászok tavának (Fischer und Müllner-teich) feltöltése, valamint az ott lévő Vágóhidak

megszüntetése, hogy ezen a részen a Sóhivatal és a Dohánybeváltó épüljenek fel. Ezért az Sz. B.-nak az illetékes céhek bevonásával — gondoskodnia kell a tavak és Vágóhidak számára új helyről, a város külsőbb részein, a Dunaparttól nem messze.

Az 55. paragr. a futóhomok elleni küzdelemről szól. A homok elpusztítja a legelőket és az utak fenntartását is lehetetlenné teszi. Ezért a következők a teendők: 1. a futóhomok megkötése erdő-ültetés által, 2. jó posta-utak építése. A postautak igen fontosak, mert Pest kereskedő város (Kommerz-stadt) és ezért az Sz. B.-nak úthálózati terveket kell készítenie és a fő-útvonalakat meg kell határoznia (57. paragr.). A faültetést a belterületen eladott telkeken is szorgalmazni kell (56. paragr.). A négy fő-útvonal, a Soroksári,- Váczi,- Rákosi- (Kerepesi) és Üllői-utak. A Váczi-utat esetleg a Dunapartra lehet áthelyezni.

A B pont az anyagiakról szól. Minden évben pontos költségvetést kell készíteni a tervezett építkezésekről és egyéb szépítési tervekről és minden év végén el kell készíteni ezekről az elszámolást (60. paragr.) A már említett nagyszabású tervek keresztülvitelére szolgálnak: 1⁰. A Szépítési Terv értelmében házhelynek eladott telkek jövedelme, 2⁰. az Új Városban (Lipótváros) a Városliget felé eső részen eladott házhelyek jövedelme, 3⁰ a vonalon (Linie) túl erdősítésre eladott telkek hozadéka, 4⁰ a Kamara pénztárának rendes, évenkénti hozzájárulása, 5⁰ az Sz. B. által emelt épületek bérletéből, vagy másféle jövedelméből befolyó összegek,[212] 6⁰ magánosok önkéntes hozzájárulása egyes épületek, utcakövezés vagy csatornaépítés és másféle tervek keresztülvitelére (51. paragr.). Az eladásra szánt telkek becsértéke 1804-ben 982.626 forint volt, de ebben benne foglaltatnak azok a területek is, melyeken még a K. K. Salzamt (Sóhivatal), Schiffamt (Hajóhivatal) és Tobakopalto (Dohánybeváltó) állanak. (62. paragraphus.) Az eladott telkek árát azonban nem lehet tiszta-jövedelemnek tekinteni, mert hogy a telekvásárlókat jelentősebb épületek gyorsabb építésére serkentsék, meg kell nekik engedni azt, hogy a vételárnak csak 1/3-át fizessék ki, a többit 10 év alatt, 2 éves időközökben, amiről szabályos adóslevelet állítanak ki 6%-os kamatra (63. paragr.). E haladék adásának feltételeiről is szól a 64. paragraphusban, ez azonban szintén elveszett.

Meg kell itt még jegyeznünk azt, hogy az építőmesterek «saját regie»-ben építettek. Kitűnik ez elsősorban Hild Jánosnak 1809. febr. 14-én az Sz. B.-hoz intézett leveléből,[213] melyben azt hangsúlyozza, hogy az építkezés irányítását csak akkor tudja tovább vállalni, ha a kőműves és ácsmunkákat házikezelésben végzik el, különben meg kell válnia az Sz. B.-nál viselt állásától. Az építőmesterek előlegként kapnak kezükhöz nagyobb összegeket, amiből az építkezés pénztára az anyagbeszerzést, mesterembereket és napszámosokat kifizeti, s ezekről az összegekről utólag elszámolnak.[214]

Nagyon fontos dokumentum az Sz. B. építkezéseire vonatkozóan a 64. sz. iratcsomó.[215] Itt találjuk a királyi Kamara 1809. febr. 17-én kelt értesítését az építkezések engedélyezéséről. Az építkezésekre 132.869 frt és 32½ x összeget utalnak ki, s ez összeget részletekben fogják folyósítani. Az Sz. B. ezt 1809. máj. 11-i ülésén veszi tudomásul, s ugyanakkor elhatározza, hogy az elkészítendő épületek költségvetését előre kidolgozzák ugyan, de az anyag- és munka-áraknak állandó háborús drágulása miatt, a király engedelmével ezek csak ideiglenes költségvetésnek tekintendők.[216]

Az elkészítendő épületek összes költségét ezen az ülésen 1,200.596 frt.-ban jelölik meg. Ebbe az összegbe nincsenek beleszámítva a következő épületek: az új Hajóhivatal (Schiffamt), a Harmincadvám (Dreissigstamt), a Sóhivatal (Salzamt), a Dologház (Arbeitshaus), és a Kaszárnya (Caserne), mert az első háromnak költségei a mostani épületek anyagának és telkének eladásából könnyen fedezhetők, az utóbbi kettőhöz pedig, helyes eljárás mellett, a pesti polgárság hozzájárulására is lehet számítani.

Minthogy a Dohánybeváltó-hivatalt Magyarországon nem tekintik kincstári (aerarial) épületnek, a Város engedje át ingyen azt a telket, melyre építik. Az építés költségeit pedig az illetékes hivatal fedezze.

Az előbbiekben megpróbáltuk nagy vonásokban felvázolni azt az alapot, amelyen a Pesti Szépítő Bizottmánynak félszázados nagyarányú tevékenysége kifej-

lődött és folyt. A kutatók leírták már a hajdani Pest arculatát, a nemes ízléssel, egységesen és harmonikusan felépített multszázad elejei Pestet, mely 1824-ben az elragadtatás hangjait csalta ki Kazinczy lelkéből.[217] Mi itt azt a műhelyt akartuk megismertetni az olvasóval, amelyben ezek a munkák és műalkotások megszülettek.

H. Boros Vilma.

[1] *Kazinczy:* Pestre. Kiadta Rexa Dezső, Bp. 1929, *Trencsényi-Waldapfel I.:* A régi Pest—Buda Bp. 1937. stb.

[2] *Zádor A. és Rados J.:* A klasszicizmus építészete Magyarországon. Bp. 1943.

[3] Nádori Titkos Levéltár. Presidialia 1801. No. 18. Kiadta: *Domanovszky S.:* József Nádor Iratai. I. köt. 437. old.

[4] Verschönerungs-Archiv, a Szépítő Bizottság IRATAI. No. 10. *Domanovszky* id. mű. II. köt. 63. old.

[5] A Nádor levele erről: 1804. nov. 16. IRATOK. No. 10. — 1805. máj. 13. IRATOK. No. 11.

[6] Lásd *Zádor—Rados* id. művét.

[7] IRATOK. No. 8.

[8] A Fővárosi Múzeumban. — Közölve: *Schoen A.:* Pest-Budai Művészeti Almanach, 1919. P. 76. Egy részlete: *Zádor—Rados* id. mű. 224. sz. kép, és *Lechner J.:* Budapest Műemlékei, 184. old.

[9] A Nádor leirata. 1808. okt. 3. IRATOK. No. 12.

[10] A Nádor levele Szent Iványi Bonaventurához, 1808. okt. 3. IRATOK. No. 12. Az ő halála után Szlatiny Ferenc városbíró lesz az elnök. Utána b. Perényi Lázár, majd gróf Mayláth József viselik ezt a tisztet.

[11] Az Sz. B. tagjainak kinevezése: IRATOK. No. 12. okt 3. Letett esküjük formulája: IRATOK No. 21.

[12] A Nádor levele Szent Iványi Bonaventurához, 1808. nov. 15.: IRATOK. No. 12. Az Sz. B. I. ülésének Jegyzőkönyve: Jk. 1808. No. 1—20.

[13] Jk. 1808. No. 1., IRATOK. No. 12.

[14] Történetét lásd: *Schoen A.:* A Budapesti Központi Városháza, Bp. 1930. *Rexa D.:* A Gránátos-utca és épületei. Tanulmányok Budapest multjából. X. köt. Bp. 1943. — 4000 rokkant számára épült, Martinelli tervei szerint, 1716—1728 közt, Széchenyi György hercegprímás alapítványából és III. Károly adományaiból, ezért neve hajdan: Károly-kaszárnya. II. József alakíttatta át kaszárnyává, és osztatta emeletekre szép templomát. Az eredeti grandiózus, teljes négyzetet kitöltő tervnek csak egy része készült el, folytatása lassan feledésbe merült. Végleg lehetetlenné tették ezt, mikor a Palota telkéből kihasítottak egy részt és az evangélikusoknak engedték át, templomépítés céljából: IRATOK. No. 7. 1808. szept. 27. Lásd még: Városháza és berendezése c. fasciculust az I. sz. áll. Levéltár (Fővárosi Levéltár)-ban. — Az Elnök beszédében nem említi, de volt Pestnek ekkor még több szép barokk palotája. Ezeket akkor nem nagyon becsülték. A Dunaparton állott a Piarista kollégium. Ezt Glöckelsberger tábornok építtette magánpalotának Kalcher Márton építésszel, a XVIII. sz. elején. Mellette állott a ma is meglévő Kriszt-ház. A Hatvani-utcában állott a pompás Grassalkovich-palota (építette Mayerhoffer) és az Egyetem-utcában az azóta teljesen átépített Károlyi-palota. (Lásd: *Révhelyi E.:* Az Egyetem-utcai volt Károlyi-palota építésének története. Tanulmányok Budapest multjából VIII. köt. 1940. P., 87—103). Ez a XVIII. századi Pest legszebb palotája volt, s akkori tulajdonosa, Barkóczy püspök itt fogadta a Pestre látogató Mária Teréziát és férjét. Természetesen álltak már a barokk templomok: a Belvárosi, gótikus szentélyével, az Egyetemi (hajdan Pálos kolostor és templom) az Angolkisasszonyok (hajdan Domonkos templom és kolostor. Hagymatetős tornya 1809-ben égett le, s ekkor nyerte a ma is ismert síma befejezést), a Ferencesek temploma és földszintes kolostora. — A Deák-téri evangélikus templom alapkövét 1799-ben tették le. Építője Krauss János, halála után Pollack Mihály folytatta, ki az ő műhelyében dolgozott.

[15] A Belvárost fal vette körül, mely a mai Deák Ferenc, Tanács-körút (volt Károly-körút, Somogyi Béla-út), Múzeum-körút, Vámház-körút (ma Tolbuchin-út) mentén vezetett. A falat három kapú, a Váczi, Hatvani és Kecskeméti kapu szakította meg és 12 kerek bástyatornya (rondellája) volt.

[16] Lásd *Zádor—Rados* id. műben Rados Jenő tanulmánya: A Pesti Szépítő Bizottság. P. 381.

[17] Jk. 1808. No. 2.

[18] Jk. 1808. No. 3.

[19] IRATOK. No. 12.

[20] Jk. 1808. No. 1.

[21] Jk. 1808. No. 2.

[22] Jk. 1808. No. 2.

[23] Jk. 1808. No. 2.

[24] Jk. 1808. No. 4. A Tunner-féle ház lebontásáról még 1829-ben is tárgyalnak: IRATOK. No. 3369.

[25] Az IRATOK. 10 sz. aktacsomójában egész sereg iratot találunk a Tébolydáról. Ez az épület Hillebrandt műve volt, s a lebontásával megbízott szakértők, Degen Jakab és Pollack Mihály 1826-ban kiemelik «die gefällige Ansicht dieses schönen Gebäudes» (Tervrajza: IRATOK, No. 7. Hild János és Wieser Ferdinand ácsmester felvételei. Nagyalakú Tervek közt, a lebontás költségvetésével.) A lebontást megkezdik, s az így nyert téglákat a Német Színház építéséhez szállítják. (Jk. 1809. No. 145.) Az épület egy része azonban megmarad. 1824. ápr. 22-én ismét készül felvétel róla, mert a General Commando lebontásra ítélte. Helyére a szekerész katonáknak akar laktanyát és istállót építeni... (Kellemessy Melczer Andor mérnök felvétele: IRATOK No. 3748. Nagyalakú tervek közt.) Lásd még: *Schoen A.*: A Budapesti Központi Városháza.

[26] Hild János tervrajza a kolostorról: IRATOK No. 16. Nagyalakú tervek közt. — A Szerviták kolostorának alapkövét 1717-ben tették le, 1725-ben kezdték a templomot építeni, s kb. 1768-ban készülhetett el. Azóta külső homlokzatát egészen átépítették, hagymatornya helyett is új toronytisakot kapott. A kolostor egészen újonnan épült, neo-klasszikus stílusban. (*Schoen A.*: A pesti Szervita-téri Mária szobor. Tanulmányok Budapest multjából III. Bp. 1934. P. 157.

[27] Leirat, 1808. júl. 29.: IRATOK. No. 9. és 16.

[28] Lásd: Pest—Budai Művészeti Almanach. 1919. Szerk.: *Schoen A.*

[29] Az Sz. B. 9. sz. Iratcsomójában találjuk Rudnay Sándornak — akkor még pilisi vikáriusnak — a prímás nevében szerkesztett átiratát a pesti plébániák összeírása ügyében. Átiratának 5. pontja: hol kell új templomot építeni az új városrészekben? A 7. pont: az újonnan építendő plébániatemplomok elkészítéséről szól. (A pesti új plébániák első számbavevése 1786-ban történt.)

[30] *Gárdonyi A.*: Széchenyi István szerepe Budapest fővárossá fejlesztésében. Tanulmányok Bpest multjából IX. 1941. P. 1—31.

[31] Jk. 1808. No. 6. IRATOK. No. 16.

[32] Jk. 1810. No. 52. IRATOK. No. 189.

[33] IRATOK. No. 213. — A lebontás valóban megtörtént (IRATOK. No. 319), az emlékmű köveit részben eladták és szóba került újonnan való felépítése is, 1819-ben: IRATOK No. 2351. Bizottságot is küldtek ki e célból: IRATOK. No. 2473. Felmerült a terv, hogy az azóta eltűnt Sebestyén-térre helyezzék. IRATOK: No. 1820. 1824—25-ben újra szorgalmazzák a felállítást: IRATOK No. 3141 és 3478, 3707. — 1827-ben az építés már folyik: IRATOK No. 4154 stb. 5192 (1831-ben). Képét lásd: Némethy Lajos: A pesti főtemplom története.

[34] Jk. 1808. No. 7. IRATOK No. 35. (Lásd még: Hild terve, 1808. aug. 4. és 1809. márc. 8-án, a Váczi-utcában építendő kanálisokról.)

[35] Jk. 1809. No. 28.

[36] Jk. 1808. No. 7.

[37] *Rokken F.*: A Ferenc József-tér. Tanulmányok Bp. multjából. II. Bp. 1933. P. 40—62.

[38] A Dunapart kiépítése ettől kezdve állandóan folyik, Hild János tervei szerint és az ő vezetésével. Gát is épül (IRATOK No. 66.). A Jegyzőkönyvekben állandóan szerepelnek a pilóták és kváderkövek kiadási tételei. A hídfők is kiépülnek: 1809. IRATOK. No. 130.

[39] IRATOK No. 175. — A síremlékek művészettörténeti kutatása egyike a legelhanyagoltabb kérdéseknek.

[40] A Dunaparton ma is álló görög-keleti templomot a XVIII. sz.-ban építették, Talherr József, a Piaristák régi épülete építőjének tervei szerint. A templom körül 1840-ben építette fel Hild József a Görög-udvarnak nevezett átjáró-házat (IRATOK. No. 649. Hild tervei ehhez a Nagyalakú tervek közt.) Lásd még az I. sz. Áll. Levéltárban. (Fővárosi Levéltár): A görög-kel. románok és bulgárok templomépítése c. fasciculust.

[41] A Szerb-utcai szerb templomot a XVIII. sz. közepén építették, magyar építők, jellegzetesen barokk formában, de belsejében bizánci jellegűek az ikonosztázis és ennek képei. Ez a templom, és a többi magyarországi szerb templom (Szentendrén, Miskolcon, Egerben) sajátos példái a nyugati és keleti művészeti elemek összeolvadásának. (*Ferdinándy M.—Gogolák L.*: Magyarok és délszlávok. Bp. év nélkül [1940].

[42] Jk. 1808. No. 8. IRATOK. No. 10.

[43] IRATOK. No. 175.

[44] A pesti temetőknek jóformán még a története sincsen feldolgozva. A XVIII. században Pestnek három katolikus temetője volt: A Belvárosi, a Belvárosi templom körül. Ennek gótikus művű, szerény temető-kápolnája pár évtizede még megvolt a Duna utcában, mint — zöldséges bolt. (Képét lásd: *Lechner J.*: Budapest műemlékei P. 67.) Azóta lebontották, hogy bérházat építsenek helyébe. — Ezenkívül volt a Lipótvárosi, a Váczi kapun kívül (Tervrajzát lásd: IRATOK. No. 538, Középnagyságú tervek közt.). Ebben állott a «Látogató Szűz Mária kápolna», melyet II. József 1787-ben lebontatott, a Duna közelében állott Ecce Homo kápolnával egyidőben. Ez utóbbit Schneider-Kapelle névvel is nevezték, mert egy pesti szabó és felesége állíttatta.

A harmadik temető a Kecskeméti és Hatvani kapu közt, a mai Múzeum helyén volt. Itt állott a «14 segélyző szent kápolnája», mely szintén II. József rendelkezésének esett áldozatul. A rokkant katonáknak külön temetőjük volt, Palotájuk mögött, a városfalon kívül. (A mai Tanácskörút 12—14. sz. házainak helyén.) Ide 1747—1780 közt temették az elhalt katonákat, valláskülönbség nélkül, úgy, hogy ebben a temetőben lehet a későbbi «köztemetők» előfutárát látni. Ezt a jelleget tovább viszi az 1780-ban, a Váczi kapun felül, a katonai téglavető mellett megnyílt új katonai temető, úgy hogy a református lakosság azt kéri, hogy ők is ide temethessék halottjaikat. (Lásd bővebben: *Schmall L.:* Adalékok Budapest székesfőváros történetéhez. Bp. 1899. II. 79. old.) A Váci-úti temetőt 1859-ben ürítették ki. Ekkor azonban már gondoltak a szép síremlékek és nevezetes halottak, így Kisfaludy Károly hamvainak és síremlékének sorsára. Ezeket az akkor újonnan megnyílt Kerepesi-úti temetőbe szállították át. A Váci-úti temetőről már szép rajz is maradt ránk.

[45] A Budai Tanácstól, 1806. okt. 28. IRATOK. No. 175.

[46] IRATOK. No. No. 10. Jk. 1808., No. 8.

[47] IRATOK. No. 175.

[48] Szent Iványi Bonaventura levele a Pesti Magisztrátushoz, 1810. febr. 27-én. IRATOK No. 175.

[49] A görög temető kijelölése a Váci vonalnál: IRATOK. No. 174, 175.

[50] IRATOK. No. 164. Középalakú tervek közt, 1809-ből.

[51] 1808. dec. 7-én Brunsvik József a Helytartótanács részéről átír az Sz. B.-nak, hogy a zsidók számára is kell temetkező helyet kijelölni (IRATOK. No. 36.) A kijelölés meg is történik a Váci-úti temető közelében, az Új Épület melletti telkeken kapnak helyet, a Sándor-malom és a Lőportorony között. A zsidók ezt a földet meg akarják vásárolni halottaik számára (Jk. 1810. No. 92.) A telek kiválasztását a Helytartótanács jóváhagyja és úgy intézkedik, hogy annak vételárát, 2100 forintot az Sz. B. pénztárába fizessék be, a Piactéren álló Szentháromságoszlop áthelyezésének költségeire.

[52] Jk. 1808. No. 15.

[53] Jk. 1808. No. 8. IRATOK. No. 10.

[54] Jk. 1808. No. 8.

[55] Jk. 1808. No. 17.

[56] A Nádor levele 1805. ápr. 16. IRATOK. No. 2. — Szerződés Hild Jánossal, 1808. júl. 6. IRATOK. No. 37. Tervrajz a Nagyalakú Tervek közt.

[57] Jk. 1809. No. 1462.

[58] Jk. 1808. No. 8. 1809. No. 101. No. 344. IRATOK No. 10, 64, 94.

[59] Jk. 1808. No. 11. A Botanikus Kert Füvészkert címén a Festetich-telkeken nyert elhelyezést, a ma is ott van még, szép régi Pálmaházával együtt. Területéből hasították ki a Külső klinikai épületek számára szükséges területet az Üllői-úton.

[60] Jk. 1808. No. 11.

[61] Jk. 1808. No. 31. és 84. IRATOK. No. 25: a futóhomok megkötésére, akácosításra kijelölt területek tervrajza és Degen felvétele. (IRATOK. No. 875. Nagyalakú tervek közt.)

[62] *Trencsényi—Waldapfel:* A régi Pest—Buda. 1937. Pag. 43.

[63] Kiadta Török János: Töredékek gr. Széchenyi István fennmaradt irataiból.

[64] Jk. 1808. No. 12.

[65] Jk. 1808. No. 12.

[66] Jk. 1808. No. 13. E csatorna építésén dolgozik később Pollack Mihály is. IRATOK. No. 1438. stb.

[67] Jk. 1808. No. 18.

[68] *Gárdonyi:* Széchenyi István szerepe Bp. fővárossá fejlesztésében. Tanulm. Bp. multjából. IX. köt. P. 1—31. Rokken F.: a hajdani Angol Királyné szálloda és az első dunaparti sétány (Tanulm. Bp. multjából I. P. 112—123).

[69] Jk. 1808. No. 14.

[70] A Mérlegházra nézve lásd Degen Jakab tervrajzát az Ausladungsplatzról: IRATOK. No. 3082. Ezen fel van tüntetve a régi és az új, Zitterbarth által vendéglővel és irodahelyiségekkel együtt felépített Mérlegház. (Nagyalakú tervek közt.) A régi Mérlegház köveit a Német Színház építésére megveszik és felhasználják. IRATOK. No. 826.

[71] Jk. 1808. No. 14.

[72] Jk. 1808. No. 16.

[73] Lásd: *Juhász:* A pesti Fővámház elhelyezésének története. Tanulm. Bp. multjából VI. köt. P. 180—189.

[74] Jk. 1809. No. 90. és 101. IRATOK. No. 64. 1820-ban bontották le, részben helyén épült fel a Diana fürdő, majd a Kereskedelmi Banknak ma is álló épülete.

[76] Jk. 1809. No. 324.

[77] Jk. 1809. No. 1120.

[78] IRATOK. No. 136.

[79] Jk. 1809. No. 1218. (Jegyzőkönyv elveszett.)
[80] Jk. 1808. No. 17.
[81] Jk. 1809. No. 333. IRATOK. No. 64.
[82] Jk. 1809. No. 661. IRATOK. No. 96.
[83] A Nádor levele 1809. márc. 17: IRATOK. No. 64. Jk. 1809. No. 612.
[84] 1809. máj. 6. IRATOK. No. 57.
[85] IRATOK. No. 165. és 230. Jk. 1809. No. 1120. és 1466.
[86] Jk. 1811. No. 2030.
[87] Jk. 1808. No. 6.
[88] Jk. 1808. No. 19.
[89] Képét lásd: *Lechner:* Bp. műemlékei. P. 187.
[90] A kupolát azonban szerencsétlenül építette, úgy hogy az 1868-ban beomlott. Az építést Ybl Miklós folytatta és Kauser József fejezte be. Iratai a Szőv. levéltárban (I. sz. Áll. levéltár): A Lipótvárosi templom iratai 1786—1866.
[91] Jk. 1808. No. 20.
[92] *Kelényi O.:* Gazdaságtörténeti adatok a pesti német színház építéséhez .(Tanulmányok Budapest multjából. II. 1934.) *Kovács:* A régi Pesti Vigadó építésének előzményei (Tanulm. III. köt. (1934.) P. 62.) *Bierbauer* V.: A régi pesti Vigadó építéstörténete. U.o. P. 76. *Zádor—Rados:* A klasszicizmus építészete Magyarországon. P. 60. (A megfelelő részen a levéltári lelőhelyek teljes felsorolásával.) A Pesti Német Színház IRATAI 6 fasciculust tesznek ki a Főv. Levéltárban, de ezek inkább gazdasági és a színházvezetési kérdésekre vonatkoznak. Az építéstörténetre vonatkozó legérdekesebb és legértékesebb adatok a Jegyzőkönyvekben és IRATOKban találhatók.
[93] IRATOK. No. 11. IRATOK. No. 3.: Aman költségvetése 1808. febr.-ról.
[94] Lásd Aman és Szent Iványi Bonaventura érdes hangú levélváltását 1809. aug.—okt. IRATOK. No. 145.
[95] IRATOK. No. 272. Pollack Mihály sajátkezűleg írt ajánlata, 1809. febr. 14. az ehhez fűzött magyarázat és az Építőcéh támadása elleni védekezés febr. 18-ról és maga a szerződés.
[96] IRATOK. No. 156. Jk. 1809. No. 1481.
[97] IRATOK. No. 153. Jk. 1811. No. 1458 (Hild Vince) No. 1234 (Aman).
[98] Jk. 1810. No. 121.
[99] Jk. 1810. No. 122.
[100] Jk. 1810. No. 120.
[101] Jk. 1810. No. 119.
[102] Jk. 1810. No. 123.
[103] Jelenleg a Fővárosi Múzeumban. Képüket l.: Pest-Budai Műv. almanach. 1919. — A színháznak és környékének tervrajzát megtaláljuk az IRATOK közt, No. 248. sz. alatt, készítőjének jelzése nélkül és a No. 4739. sz. IRAT-hoz tartozó Nagyalakú Tervek közt lévő rajzon.
[104] L.: *Gárdonyi A.:* Pest város újjáépítése a XIX. sz. elején. Pest-Budai Művészeti almanach, 1919, P. 74.
[105] Teleklicitálások iratai: IRATOK No. 6., 50., 51. stb.
[106] IRATOK No. 101.
[107] Lásd a Középalakú tervek közt.
[108] Brein Fülöp és Ignác működéséről lásd *Zádor—Rados* i. m. P. 151.
[109] Jk. 1808. No. 22.
[110] Jk. 1809. No. 659.
[111] A beadott kérvény az IRATOK közé kerül, s ott számot kap. A tervrajzokat egészen a legutóbbi időkig a kérvénnyel együtt kezelték, s így azok, különböző nagyságuk miatt, erősen rongálódtak. A legutóbbi rendezéskor az ívpapírnál nagyobbakat kiemelték, s szükség esetén védőburkolattal ellátva, az IRAT számát rájegyezve, külön fiókokba helyezték el őket. (Közép- és Nagyalakú tervek.)
[112] *Bierbauer V.:* Pesti építőmesterek munkássága 1809—1847. Tanulmányok Budapest multjából 76—98. lap. 1932. I. A tanulmányhoz mellékelt térkép, mely az építőmesterek munkásságát feltünteti, szintén erős revízióra szorul.
[113] Eng- 1809. máj. 11. Jk. 1809. No. 293.
[114] IRATOK. No. 515.
[115] IRATOK. No. 870. 1812 novemberében.
[116] 6 rajza a Nagyalakú Tervek közt, IRATOK. No. 759. 1812-ből.
[117] Ez építkezésekre nézve lásd *Zádor—Rados* id. mű.
[118] Jk. 1810. No. 181.
[119] Jk. 1810. No. 280.
[120] Jk. 1810. No. 309.
[121] Jk. 1810. No. 343.
[122] Jk. 1810. No. 353.

[123] Jk. 1810. No. 357.
[124] Jk. 1810. No. 388.
[125] Jk. 1812. No. 384.
[126] IRATOK. No. 2351.
[127] IRATOK. No. 5039.
[128] Jk. 1809. No. 32.
[129] Jk. 1809. No. 298.
[130] Jk. 1809. No. 698. IRATOK. No. 119.
[131] Jk. 1809. No. 505.
[132] Jk. 1810. No. 4. IRATOK. No. 199.
[133] IRATOK. No. 201.
[134] Jk. 1810. No. 87.
[135] Jk. 1808. No. 33.
[136] Verschönerungs-Bau-Commission Prothocoll. Szám nélkül.
[137] Interims Verschönerungs Prothocoll, 1808. szept. 8.
[138] IRATOK. No. 826.
[139] 1809. máj. 14. IRATOK. No. 63.
[140] Jk. 1809. No. 145.
[141] Jk. 1809. No. 861.
[142] IRATOK. No. 11. 2. sz.
[143] Jk. 1810. No. 125. IRATOK. No. 208.
[144] Óbudán, Vácott, Káposztásmegyeren, Csabán, Ercsiben téglát, Visegrádon, Pilismaróton és Budán követ keresnek. IRATOK. No. 11/2. sz.
[145] IRATOK. No. 38.
[146] Jk. 1809. No. 123.
[147] Jk. 1809. No. 249.
[148] Eskütétele. Jk. 1809. No. 250.
[149] Jk. 1809. No. 1463. IRATOK. No. 141.
[150] Jk. 1809. No. 325. IRATOK. No. 156.
[151] Jk. 1809. No. 1120.
[152] Jk. 1809. No. 1448. Aug. hóban 127 000 téglát gyártottak, ebből 32 000-et magánosoknak adtak el, 95 000-et pedig az Sz. B. használt fel saját építkezéseire, 3834 frt értékben. A téglaégetőben készült téglák mintadarabjai is bemutatásra kerülnek az Sz. B. ülésén (Jk. 1809. No. 493.). Jk. 189. No. 1449.
[153] IRATOK. No. 155.
[154] 1809. nov. 6. IRATOK. No. 200.
[155] IRATOK. No. 246/*a*, 1810. ápr. 28.
[156] Jk. 1809. No. 1482.
[157] IRATOK. No. 136. Jk. 1809. No. 1482 és No. 1491.
[158] Jk. 1810. No. 22. IRATOK. No. 136.
[159] Jk. 1810. No. 26. és IRATOK. No. 139.
[160] IRATOK. No. 251.
[161] IRATOK. No. 205. Jk. 1810. No. 114.
[162] Jk. 1810. No. 114.
[163] Szerződés Pongrácz grófnéval 1810. jún. 24. IRATOK. No. 241.
[164] Jk. 1809. No. 76—101.
[165] A Szépítési Terven vörös vonallal jelölve. Jk. 1809. No. 76.
[166] Nevét a barokk kor kedvelt szentjéről: Avilai Terézről kapta, akinek tiszteletére épült a hajdani temető közelében a ma is álló plébánia-templom. Eredeti formájából csak a torony körül futó erkély maradt meg. Ez volt a környék tűzoltó-tornya, ahonnan a tűzőr kémlelte, nincs-e valahol tűz. A templom oltárait Pollack készítette.
[167] A Józsefvárosban, a Stáció-utca végében, a mai Kálvária-téren temető volt. Ez előtt állott az a gyönyörű kálvária, melyet lebontásakor a művészek átmentettek az Epreskertbe. Ennek építését egy időben Fischer von Erlachnak tulajdonították. Ma már tudjuk, hogy 1747 táján építették, egy csipkeárus-asszony fogadalmából, és Mayerhoffer András munkája. A Józsefvárosi templom elkészültéig ez volt a városrész temploma.
[168] *Gárdonyi A.:* A ferencvárosi pusztatemplom. Tanulmányok Bp. multjából 1932. I.
[169] A Kálvin-téri református templom alapkövét 1816-ban tették le és Balla Antal tervei szerint építették fel.
[170] Jk. 1809. No. 77.
[171] Jk. 1809. No. 79. és Jk. 1809. No. 86.
[172] Pest-Budai művészeti almanach, 1919. Szerk.: *Schoen A.*
[173] Jk. 1809. No. 80. és No. 81.

[174] Jk. 1809. No. 81.
[175] *Gárdonyi A.:* A Ferencvárosi puszta-templom.
[176] Jk. 1809. No. 82.
[177] Tervét lásd: Középalakú tervek. No. 550.
[178] Jk. 1809. No. 843 IRATOK. No. 75.
[179] Terve elveszett, csak költségvetése van meg Hild Jánostól: IRATOK. No. 146. és egy gát tervrajza Zitterbarth Jánostól.
[180] 1809. aug. 3. a terv elveszett, csak a költségvetés van meg. IRATOK No. 146. és Jk. 1809. No. 356.
[181] IRATOK No. 152.
[182] Jk. 1810. No. 30.
[183] IRATOK. No. 3771.
[184] A Városliget tervrajzát megtaláljuk Degen Jakab felvétele szerint 1812-ből: Nagyalakút Tervek közt: IRATOK. No. 875.
[185] Jk. 1809. No. 85.
[186] Jk. 1809. No. 86.
[187] Jk. 1809. No. 87.
[188] V. ö. *Rokken F.* cikkét: A Ferenc József-tér. Tanulm. Bp. multjából 1933. II. P. 40—62.
[189] A megegyezést megtaláljuk az IRATOK No. 17. sz. csomójában. A Dologházra befolyt összegek jegyzéke is szerepel az IRATOK közt. No. 191. sz. csomóban. (Jk. 1810. No. 161.)
[190] A Kaszárnya helyrajzát megtaláljuk a Nagyalakú Tervek közt, IRATOK. No. 3877. sz. alatt, ezzel a jelzéssel: Figur des Grundes zum Cassern-bau. — A Renngasse és a Pfarrhof között, fronttal a templom felé tervezik.
[191] Jk. 1809. No. 89. IRATOK. No. 64.
[192] A Városnak itt említett majorja a Rókus-kórház mögött terült el. A kórházat II. József építtette a bájos kis kápolna mellé, mely szent Rozália és szent Rókus tiszteletére épült, fogadalomból a nagy pestis-járvány lezajlása után. Alapkövét 1711-ben teszik le a szántóföldek közepette. A Városi Major innentől egészen a báró Sándor itteni telektulajdonosról Sándor báró utcának (ma Bródy Sándor-utca) nevezett utcáig terjedt. (Ezt akkor Városmajor-utcának is nevezték: Stadmayerhof-gasse.)
[193] Jk. 1809. No. 101.
[194] Jk. 1809. No. 101. és No. 344. Lásd még a Domus Decussoria c. fasciculust a Fővr. Levéltárban. — 1843. júliusából három új vágóhíd-terv található a Nagyalakú Tervek közt August Erhardt mérnök és Kasselik Ferenc jelzésével. IRATOK. No. 6241.
[195] Jk. 1809. No. 99.
[196] Jk. 1809. No. 403. No. 900. stb.
[197] IRATOK. No. 133. Jk. 1809. No. 1456.
[198] Jk. 1809. No. 1456.
[199] IRATOK. No. 133.
[200] 1810. febr. 17. IRATOK. No. 193.
[201] IRATOK. No. 186.
[202] 1808. okt. 29. IRATOK. No. 12. Jk. 1808. No. 7.
[203] IRATOK. No. 42.
[204] Eng: 1840. máj. 3. IRATOK. No. 649. Nagyalakú Tervek közt.
[205] Jk. 1810. No. 75.
[206] Jk. 1809. No. 279.
[207] Jk. 1809. No. 279. IRATOK. No. 124.
[208] 1809. aug. 12. IRATOK. No. 125. Jk. 1809. No. 692.
[209] Jk. 1810. No. 181.
[210] IRATOK. No. 135.
[211] Erre Hild János építőmester kap megbízást.
[212] A Színház épületében lakások és bolthelyiségek is voltak (Gewölbe), (utóbb az Sz. B. is itt nyert hivatali helyiségeket) s ezek bérlete az Sz. B.-nak jövedelmezett.
[213] IRATOK. No. 54.
[214] Pollack Mihály 1809. dec. 3-án 10 000 forintot kér a Színház építésére. (Jk. 1809. No. 1149.) Hild János a Hajóhivatal építésére 2000 forintot (Jk. 1809. No. 1166) 3000 forintot (Jk. 1809. No. 1279) 2000 forintot (Jk. 1809. No. 1325.) 3000 forintot (Jk. 1809. No. 1414) vesz fel stb.
[215] IRATOK. No. 64.
[216] Jk. 1809. No. 338.
[217] *Kazinczy:* Pestre. Kiadta Rexa D. Bp. 1929.

MAGYAR MŰVÉSZEK OLASZORSZÁGBAN A 19. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

A 18. századi olasz festészet gyengülő lángja Tiepolo mennyezetfreskóin lobbant fel utoljára, utána látszólagos szünet állott be a század közepén még élénken pezsgő olasz művészeti életben. A nagy művészek kihaltak, de az olasz föld vonzóereje az élő művészet hanyatlása idején is megmaradt, sőt fokozódott. Amikor Tiepolo würzburgi és madridi falképeit festette, akkor már Rómában volt Winckelmann, az új világ embere, és buzgón dolgozott a Geschichte der Kunst des Altertums-on, melynek megjelenése korszakos jelentőségű volt a felvilágosodás korának tudományos világában (1764). Mellette állott művészbarátja, Anton Raffael Mengs, a római akadémia igazgatója, aki a klasszicizáló művészet új hangján keresztül már a polgári művészetet szólaltatta meg olasz földön. 1786-ban Itáliába érkezett Goethe is, ki később az Italienische Reise-ben állított örök emléket a feudalizmusból lassan kibontakozó Olaszországnak.

Nem szünetelt a külföldiek Itáliába áramlása a beköszöntő 19. században sem, sőt a napoleoni háborúk zavarai közben is évről évre fokozódott. A művészeket, köztük a magyarokat is, főleg az a sokrétű tanulási lehetőség vonzotta Olaszországba, melyet az antik emlékek sokasága, a renaissance évszázadainak alkotásai és a múzeumok, gyűjtemények kincsei nyújtottak számukra. A fő vonzási központ természetesen Róma volt és maradt azután is, de sokan eljutottak utazási vágyukban Velencétől Siracusáig az olasz föld legtávolabbi helyeire is.

A magyar és az olasz nép sohasem tekintette egymást teljesen idegennek, hiszen tudjuk, hogy a céhrendszer idején évszázadokon át sok magyar mesterlegény járta be kötelező vándorútja során Olaszországot. Élénk volt a kapcsolat a 19. század forradalmi korszakát előkészítő idők irodalmában is: Kisfaludy Károly és Vahot Imre Goldonit tekintette mintaképének, Arany János Ariostót és Tassót fordította, Petőfi pedig izzó verset írt a szabadságáért harcoló testvérnemzetről. Ugyanakkor Mazzini a «La giovine Italiá»-ban lelkes szavakkal írt Magyarország felszabadulásáról a Habsburg-uralom alól és szoros barátságot tartott fenn Kossuth Lajossal. Garibaldi seregében sok magyar harcolt a sziciliai expedíció csapataiban, köztük Tüköry Lajos őrnagy, a magyar szabadságharcban pedig az olasz Alessandro Monti tüntette ki magát.

Élénk volt a két ország művészi kapcsolata is. A magyar főurak és főpapok hivalkodásával együtt járt a művészet egyoldalú istápolása, mely nem a magyar tehetségek felkarolásában, hanem a külföldi, főleg olasz művészek foglalkoztatásában, sőt sokszor szinte kisajátításában nyilvánult meg. Pyrker érsek Velencéből hívta Casagrandét Egerbe a főszékesegyház szoborműveinek kifaragására, az esztergomi bazilika főoltárképének megfestésével pedig a szintén velencei Grigolettit bízta meg. Olasz művész, Giacomo Marastoni alapította Pesten 1846-ban az első magánfestőakadémiát is, mely fennállásának tizennégy éve alatt a művészeti iskoláztatás egyedüli lehetőségét jelentette magyar földön. Az akadémiai tanulmányok befejeztével legtöbb művészünk felkereste Olaszországot, hogy a korízlés kívánságainak megfelelően ott fejlessze tovább művészetét. Ezt a hosszabb-rövidebb ideig tartó tanulmányutat művészeink olykor mecénások támogatásával, de többnyire a maguk erejéből tették meg. Itáliában legtöbbjük nem a főurak és főpapok által kizsákmányolt, nagy nyomorban élő országot látta, hanem csak a színgazdag népélet, a regényes

rablótörténetek, a virágzó tájak és a sajátos partikularizmus hazáját. Hozzájárult mindehhez még egy fontos körülmény ebben a korban: a megélhetés viszonylagos olcsósága.

Valóságos mozaik-állam volt ebben az időben Olaszország. Piemont és Genova a szárd király uralma alatt állott, Lombardiában és Velencében az osztrákok kormányoztak, Modena, Reggio, Parma, Lucca népét egy-egy osztrák vagy más főhercegnő nyomta el, Toscanában Habsburg-uralkodó bitorolta a trónt, Nápolyban és Sziciliában pedig Bourbon-király. Legnagyobb hatalom a pápa uralma alatt álló Egyházi Állam volt, egészen a század közepéig. A pápa és a nápolyi király zsoldosokkal tartotta fenn uralmát és fokozta az elviselhetetlenségig a népek elnyomását. Ez a forradalmakkal terhes kor emelte az olasz szabadságmozgalmak és az egyesítésért folytatott küzdelmek élére Garibaldit, az olasz nép legendás hősét, akit az olasz nép sorsában osztozó elnyomott magyar nép is szívébe fogadott és aki felé reménykedve tekintett a szabadságharc leverése utáni önkényuralom évei alatt. Az Olaszországban táborozó osztrák hadseregben sok volt a magyar katona. Mindenfelé jutott belőlük, nagy örömére Itáliát járó honfitársainknak, kik nem egyszer említik leveleikben és útleírásaikban, hogy itt vagy ott magyar katonákkal találkoztak és velük anyanyelvükön beszélhettek.

Akit nem a hadi szolgálat kényszere, hanem a maga akarata vitt Itália földjére, annak elég fáradságos és körülményes utazásra kellett elkészülnie. A postakocsin való utazás sok pénzbe került, — azt a fényűzést pedig, hogy saját három hintajával, tizenöt lovával és több főnyi személyzetével induljon el Olaszországba, csak Széchenyi István és a többi gazdag mágnás engedhette meg magának. A polgári rendű utazó legtöbbször a cs. kir. dilizsánszot vette igénybe, ha már kezében volt útlevele és sikerült magának helyet biztosítania a sárga postakocsin. Így utaztak Itáliába a kor jobbmódú fiatal magyar művészei is. Sokkal többet jelentett úti élmények és tapasztalatok szempontjából az ilyen utazás, mint ma a vonaton való világjárás. Az Olaszországban járt magyar művészek úti jegyzetei, levelei és önéletrajzai tele vannak úti élmények leírásával, — gyakran érdekesebben számolnak be magáról az utazásról, mint annak céljáról. Nagy és eddig eléggé nem méltatott fontossága van ennek a ténynek művészeink szempontjából, akik nemcsak mély és maradandó benyomásokat gyűjtöttek útjukról, hanem az első benyomás frisseségével sok rajzot, vázlatot, festményt is készítettek útjuk egyes állomásairól, a látott tájakról és emberekről.[1] A gyalogos utazás sem volt ritka dolog ebben az időben. Nem egy magyar művész indult el Itália felé a világjárás legklasszikusabb módján: gyalog. A lapos zsebű magyar művésznövendék, akár csak a céhek vándorútra induló mesterlegényei, nem vette igénybe a drága dilizsánszot, hanem a jószerencsére bízva magát, gyalog indult dél felé. Ezt tette 1818-ban Ferenczy István[2] s utána egész sor magyar művész: Kozina Sándor és öccse, Molnár József és öccse, Brocky Károly, Melegh Gábor stb.

Milyen kép tárult az utasok elé, amikor egy egy nagyobb városban megállapodtak és körülnéztek? Másféle kép a század első felében és más a másodikban. Az «Unita Italiá»-t megteremtő forradalmak előtt Olaszország kis államai a maradiság és szegénység otthonai voltak, de a nagy mult és a színes népélet akkor is vonzóvá tette Itáliát a gyorsan polgáriasuló és a polgári romantika szemléletével telt Európában. Az első félszázad Olaszországa sokkal hangulatosabb, színesebb volt az idegenek számára, mint a második félszázad európaivá uniformizált országa, sokféle vidékének népe még épségben őrizte a mult hagyományait, viseletét, szokásait. Ez egyik főoka annak, hogy a magyar művészek olaszországi tartózkodásuk alatt a megélhetést biztosító másolómunka mellett főleg úti tájképeket, népi figurákat és etnográfiai érdekességeket rajzoltak-festettek, Itália népének szegénysége, különösen a század első felében Európaszerte közismert volt. Tudtak erről a magyar művészek is s legtöbbjüket nem lepte meg túlságosan az olasz szegénység százféle megnyilatkozása: a vám- és egyéb hivatalnokok korrupciója, a rendőrség megbízhatatlansága és megvesztegethetősége, a szemérmetlenül tolakodó borravaló-kérés, a külföldiek rendszeres megzsarolása minden téren, a koldusok és árusok lerázhatatlan hada, a köztisztaság gyenge állapota és más hasonló bajok. Ha elvesztették néha türelmüket

e zaklatások miatt, kárpótolta őket az itáliai megélhetés viszonylagos olcsósága, mely még az anyagiakkal nagyon szűkösen ellátott magyar művészeknek is magasabb életszínvonalat biztosított, mint amilyenben a széles olasz tömegek éltek. Művészeinknek különben is alig volt kapcsolatuk a néppel. Baráti körük és ismeretségük főleg az Itáliában élő idegenekre, másodsorban pedig a városi lakosság polgári rétegeire: művészekre, szállodásokra, szobát kiadó lakosokra terjedt ki.

*

Az olasz-magyar művészeti kapcsolatokban többnyire mi voltunk az átvevő fél, de egy esetben magyar művész volt az, akinek munkássága hatással volt az olasz művészet fejlődésére is. Idősebb Markó Károly volt ez a művész, aki itáliai letelepedése után népes tanítványsereget vonzott maga köré Firenzében és Appeggiben. A mester olasz tanítványai közül csak a kiemelkedőbbeket említjük meg, ezek közé tartozik a padovai Domenico Bresolino, Michelangelo Ferina, Filidei építész, Rimaldio-Fezzi, Paolo Ferroni, a firenzei Lorenzo Gelotti, a livornoi Adolfo Tomassi és Serafino da Tivoli. Markó Károly tanítványain keresztül erősen hatott a «macchiaioli»-k (foltfestők) csoportjára is, a «modern» festészeti irányok kezdeményezőire.

Külön szigetet alkottak Olaszországban, elsősorban Rómában a német művészek. A század elején valójában Róma volt a német művészet fővárosa. A népes német és osztrák művészkolónia sok tagja került ismeretségbe, sőt meleg barátságba az akkoriban féligmeddig honfitársaknak számító magyar művészekkel s az egyes művészek közötti kölcsönhatás sok helyen kimutatható. A magyar művészek szívesen kapcsolódtak német és osztrák kartársaikhoz, beiratkoztak a német művészegyesületbe, részt vettek annak komoly és víg összejövetelein, rajta keresztül találtak kapcsolatot az olasz művészeti élettel is.[3] A század közepéig nagyjából egységes képet mutat az európai művészet. 1850 után beáll a stílustörténetben a nagy meghasonlás, mint a kapitalizmus kifejlődésének velejárója és ettől kezdve valamennyi stílus egymás mellett, vagy még inkább egymáson keresztül-kasul kezd haladni. Ez a folyamat megy végbe Itáliában is. A művészek és a társadalom között beálló szakadás egyre szélesebbé válik, a diadalra jutó kapitalizmus a maga osztályérdekeinek szolgálatába állítja a művészetet és ezzel meggátolja a fejlődést. A kor művészetének eszmeietlensége, önmagára nem lelése, a multhoz való ragaszkodása, jellemző velejárója a kapitalizmus korának. A németeken kívül más nemzetbeli művészekkel is összekerültek Olaszországot járó magyarjaink. Általában jellemző, hogy az Itáliában élő külföldi művészek mindig inkább a többi külföldi művésszel kerestek elsősorban kapcsolatot, mint az olaszokkal. Ennek főoka kétségkívül az, hogy a század első harmada után egészen a század végéig nem volt Olaszországnak kiemelkedő és művésztársaira hatni tudó művésze.

**

Az Itáliába érkező magyar művésznek Velence jelentette az első mély élményt. Művészeink nagyrésze nemcsak néhánynapos turista-tartózkodásra érkezett a lagunák városába, hanem többnyire hónapokra vagy évekre. Ott volt elsősorban a fővonzóerő: a «Regia Accademia delle Belle Arti», melynek névkönyvében elég szép számban szerepelnek magyarok is. A legtöbb magyar művész azonban a maga útját járta, — itt említjük meg közülük azokat, akik a leghosszabb időt töltötték Velencében. Az 1830-as években Beniczky Lajos évekig volt az Akadémia konzervátora, majd igazgatója. Barabás Miklós nála lakott 1834-ben, velencei tartózkodása idején. Jelentéktelen festő volt, később fényképész lett Bécsben. Barabással egyidőben másolta az Accademia remekeit Kozina Sándor, a kor legjobb magyar arcképfestőinek egyike. Egy évtizeddel később ott másolgatott Kovács Mihály is, kinek több önálló művén erősen érezhető Tiziano hatása. A Pesten letelepedett Giacomo Marastoniról tudjuk, hogy Velencéből került hazánkba. Schoefft Ágoston Indiában meggazdagodva Velencében vásárolt magának palotát s ott élte fényűző életét

Londonba költözéséig. Brestyánszky Béla szobrász 1849-ben telepedett le Velencében és 9 évig lakott a városban.

Velence sziget-jellege a század első felében teljesebben érvényesült, mert a Mestrét Velencével összekötő vasúti híd csak 1846-ban készült el. Addig sokkal népesebb volt a külső lagunák élete, mint a vasúti forgalomba való bekapcsolódás után. Vitorlások, gondolák, élelmiszerszállító bárkák jártak mindenfelé a lagunák sekély vizén és szállították oda-vissza az utasokat. A magyar művészek közül Barabás Miklós ír először részletesebben velencei tartózkodásáról.[4] Féléves ottléte alatt bejárt az Akadémiára és az antik szobrok gipszöntvényeit rajzolta. Erről írja a következő naiv sorokat: «... az antik szobrok gipszöntvényein még tisztábban lehetett az izmok árnyalatait tanulmányozni, mint az eredeti mocskos márványszobrokon. Laocoon remek szobrát is lerajzolni Velencében jött igazán kedvem, le is rajzoltam.» Jól érezte magát az Akadémia fesztelen légkörében, ahol szinte baráti viszony volt tanár és tanítvány között[5] s együtt jártak a Giudecca partján lévő művészkávéházba. Megismerkedett az Akadémia professzoraival: Politi, Lipparini, Grigoletti, Marchesi, Malatesta, Zandomenici művészekkel, utóbbinak szobrászműtermében az agyagmintázással is megpróbálkozott. A Doge-palotában ismerkedett össze honfitársával, Kozina Sándorral, aki akkor már öt évet töltött volt Rómában, s onnan visszajövet néhány napig Velencében tartózkodott. Kozina Veronesenek «Európa elrablása» című művét másolta abban az időben. Barabás is ugyanazt a képet másolta, közben megismerkedett az ott másolgató festőkkel is, köztük Giovanni Galetti torinói akadémiai növendékkel és másokkal.[6]

Legnagyobb jelentőségű volt Barabás velencei tartózkodása alatt William Leitch angol aquarellista tájképfestővel való megismerkedése. Hamar összebarátkoztak s a nagy gyakorlati érzékű magyar művész eltanulta angol kollégájától a frissebb, szabadabb vízfestéktechnikát. Többször kijártak együtt aquarellezni s Barabás később, amikor együtt mentek Rómába és Firenzében két hetet töltöttek, egy remek szépia-rajzot is készített ott Leitchről. Olaszországban festett és rajzolt munkáinak jegyzékét az a Jegyzőkönyv tartalmazza, melybe 1830-tól kezdődőleg sajátkezűleg jegyezte be műveit és az azokért felvett összegeket. Velencei művei között megemlítjük Beniczky Lajosnak és családtagjainak képmását, önarcképét Beniczky részére, Giovanni Marchesi képmását, egy lazzaronit és egy halászfiú képét, mind 1834-ből. Ugyanakkor az ő arcképét is megfestette Beniczky Lajos, ábrándos tekintettel, de kevés portréhűséggel. A nagy olasz mesterek műveinek tanulmányozása Barabás művészetében nem hagyott nyomot, saját kialakult és jól bevált formaképzési módjától sem ekkor, sem később nem tért le.

Hét évvel később, 1842 júniusában érkezett Velencébe Barabás festő-barátja, Kovács Mihály, aki Önéletrajzában szintén részletesen ír ottani tartózkodásáról.[7] Gőzhajón érkezett ő is és mindjárt két honfitársával találkozott: Deutsch Móric és Oecenomo Aristides festővel, bécsi akadémiai ismerőseivel. Ottani életéről a következőket írja:

«Velencze egészen meglepett szépsége és különlegessége által, a műkincsek láttára pedig éppen magamon kívül voltam és örültem, hogy Olaszhonban vagyok. Azonban hírét vettem, hogy Pettenkofen festész collégám Pádovában tartózkodik és az ott fekvő osztrák lovasság egyik ezredében hadapród. Azonnal elhatároztam, hogy a június 13-án Szt. Antal napi búcsú alkalmával meglátogatom, ami meg is történt, mindjárt magához szállásolt, nappal a búcsújárás és templomokat nézgéltem, este pedig a színházban élveztem az Operát Pettenkofen társaságában.

Velenczében megismerkedtem Liparini jeles történelmi festész akadémiai tanárral, a ki egészen más viszonyban állott tanítványaihoz, mint a bécsi copfok, úgy bánt velük, mint Atya a gyermekeivel, jó szív, jó tanáccsal, szívesen mutatott nekik a mit tudott — úgy megszerettem ezen derék művészt, hogy szívesen maradtam volna érette Velenczében — de a többi tanárok is collegiális viszonyban voltak növendékeikkel, a mi nekem egész új világ volt. A másik tanár Grigoletti is igen derék képiró volt; ettől volt kiállítva A két Foscari nagyban, merész ecseteléssel. Nagyon sajnáltam, hogy Francesco Hayez Velenczéből Milánóba költözött.

A Velenczei képző művészeti Akadémia Igazgatója akkoriban Beniczky Lajos Magyar Genre festész volt, csudáltam, hogy magyar embert tettek oda Directornak, de a Gróf Reviczky kormányzósága eléggé megmagyarázta ezen lehetőséget. Beniczky igazgató úr igen szíves volt irántam, meg is hívott többször estélyére, — több évek mulván mint fényképésszel találkoztam vele, Bécsben a Lipótvárosban volt fényirodája, — tempora mutantur!»

Kovács Mihály a későbbi évek folyamán többször visszatért még Velencébe, de hosszas ottlétei művészetében éppen olyan kevés nyomot hagytak, mint Barabásében. Buzgón járta a képtárakat, másolt, lelkesedett, igyekezett utánozni a nagy velencei mesterek dús színeit, de munkásságára végzetesen ránehezedett a bécsi Akadémia öröksége, melytől nem tudott szabadulni. Nem szabadult ettől a többi magyar művész sem: Velence után is éppen úgy az akadémikus eklekticizmus követői maradtak, mint azelőtt, ami érthető is, hiszen tanáraik, a fennebb felsorolt olasz művészek maguk is azt az irányt képviselték.

*

A továbbutazó magyar művészek következő legjelentősebb állomása Firenze volt. Az arnoparti városban más légkör, más hangulat fogadta a falai közé érkező magyar művészt, mint a színes, könnyed Velencében. Itt szívta be először a quattrocento fanyarul üde levegőjét, itt állt először szemtől-szemben Michelangelo alkotásaival és látta az olasz művészet remekeinek kábító sokaságát az Uffizi és Pitti termeiben. A Rómába igyekvő magyar művészek ritkán utaztak át Firenzén anélkül, hogy legalább néhány hetet ne töltöttek volna a városban. 1834 novemberében Barabás két hétig járta Firenze műemlékeit Leitch barátjával. Kovács Mihály, Kozina Sándor, Molnár József, Ligeti Antal, Heinrich Ede, Libay Károly Lajos, (5. kép). Simonyi Antal az 1840-es években szintén megfordult a városban.

Mindegyikükénél jelentősebb id. Markó Károly pisai és firenzei tartózkodása. Markó ebben az időben, 1830-tól 1840-ig, a másik Arno-parti városban, Pisában lakott. Hat éve élt már akkor olasz földön: 1832-ben költözött le Bécsből Rómába s ott csakhamar vezető szerephez jutott a campagnai művészek körében. Művészetére nagy hatással volt Róma és környéke, színei felderültek, látása kitágult, az antik romokkal telt tájak szépsége megfogta a lelkét s ekkor alakította ki napfényes, derűs stílusát. Gyakran kirándult Róma környékére és vázlatokat készített a szebb helyekről. Kirándulásainak egyéb oka is volt: nem bírta a Campagna mocsaras levegőjét, ezért elhatározta, hogy más városban telepedik le. 1838-ban, mint említettük, Pisát szemelte ki állandó tartózkodási helyéül. Bécsből lehozatta családját: feleségét, három fiát és négy leányát, akik több mint háromhetes utazás után szerencsésen megérkeztek és a családfővel együtt berendezkedtek Pisában. Műtermében sok előkelő vendég megfordult, felkeresték az olasz művészek is, köztük Massimo d'Azeglio. A fiatal művészek nagy megtiszteltetésnek vették, ha tanítványul fogadta őket a mester, nála tanult Rimedio Fezzi és Marchese Paolo Ferroni, a müncheni képtár későbbi igazgatója is. A 40-es években végre hazájába is eljutott hírneve, a hírlapok egyre többet foglalkoztak vele. «A koszorús művész nevét, miután magasztalva emlegeté az egész művelt világ, ismerni kezdé hazája is» — írja róla Császár Ferenc.

Kezdődő szembaja miatt Markó 1840-ben családjával együtt Firenzébe költözött. Hírneve már megelőzte a városban. Köztisztelet fogadta, megrendelésekkel halmozták el s egész sereg fiatal művész kívánt tanítványa lenni. Firenzei lakása Lungarno di Snyder 2036. sz. alatt volt, ott festette a pártfogói által rendelt képeket. A firenzei Akadémia tiszteletbeli tanárává választotta, — ezt a címet haláláig büszkén viselte a mester. Nem maradt el az otthoni elismerés sem: Firenzébe költözése évében, 1840-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választotta, — így Ferenczy Istvánnal és Barabás Miklóssal együtt immár három művésztagja volt az Akadémiának. Jelentős tény ez a század első felének magyar viszonyai között, mert a Tud. Akadémia tanuságot tett ezzel a művész társadalmi elismeréséről és a művé-

szetnek a tudománnyal való egyenrangúságáról. A tanulni vágyó művészfiatalság Firenzében is felkereste a mestert, több olasz tanítványa között ott találjuk Domenico Bresolinot is, a neves tájképfestőt, aki, miután 1864-ben a velencei akadémia tanára lett, maga is sok fiatal tájképfestőt nevelt. Markó nem erőltette tanítványaira a maga stílusát, a szabad természetbe küldte őket rajzolni-festeni s szerető megértéssel korrigálta munkáikat. Művészetét annyira megbecsülték mindenfelé, hogy 1843-ban a velencei akadémia két képét mintául vette meg a növendékek számára tanulmányozás céljából. Hazájával csak pártfogói révén volt kapcsolata, ezek között leghathatósabban Reviczky Ádám osztrák követ támogatta. Időnként elküldte egy-egy képét Pestre a Műegylet kiállítására, de itthon általában túl magasnak tartották képei árát.

Az öregség felé közeledő művész életének megérdemelt nyugalmát 1848-ban egyik pártfogója, Ugolino Gherardesca biztosította. Gherardescának a Firenzétől nem messze fekvő Antella község közelében állt egyik villája, a Villa Appeggi, melyet még a Mediciek építettek nyári laknak. Ennek első emeletét ajánlotta fel Gherardesca csekély évi bérért állandó lakásul Markó és családja számára. Markó örömmel fogadta az ajánlatot és családjával együtt 1848 őszén átköltözött Appeggibe, a dombtetőn emelkedő szép villába, ahová tanítványai is követték. Az 50-es évek második felében már keveset dolgozott. Utolsó nagyszabásúnak tervezett műve magyar tárgyú volt: tájkép I. László királlyal, de csak a kép felvázolásáig jutott el. A festés mellett tollal is dolgozott, tanulmányt írt a távlat törvényeiről, ebből azonban csak töredékek maradtak. Naplóját Szana Tamás találta meg Firenzében, Markó András özvegyénél, egy kamra lomjai között. A naplót német, olasz és francia nyelven írta a mester, töredékes feljegyzéseiből teljesen hiányoznak a római életre vonatkozó adatok. 1860 november 19-én halt meg Villa Appeggiben, hagyatékának egyrészét közadakozás útján megszerezték a Nemzeti Múzeum részére. Ma olajfestményeinek, aquarelljeinek és rajzainak gazdag sorozatát a Szépművészeti Múzeum őrzi. Művészete nemcsak szűkebb hazájában és Olaszországban vitte szét hírnevét és aratott megérdemelt megbecsülést, hanem távoli világrészekben is: tiszteletbeli tanárává választotta a firenzei akadémia mellett a bécsi, velencei, arezzoi és a rio de janeiroi akadémia is.

Tanítványai közül elsősorban fiait és leányát kell említenünk, Károly, András, Ferenc és Katalin apja művészetét követte. A magyar fiatalok közül Barabás, Kovács, Ligeti, Szilassy, Heinrich, Molnár és Novotny töltött nála hosszabb-rövidebb időt. Olasz tanítványai közül a firenzei Lorenzo Gelati, a padovai Domenico Bresolino, a livornoi Adolfo Tomassi és a tivolii Serafino da Tivoli vette át és terjesztette el a mester stílusát olasz földön. Mind magyar, mind olasz tanítványait utolérte az epigonok átka: nem tudtak szabadulni a betanult, jól bevált és folyton ismételt formáktól, az idealizáló felfogástól és az ennek megfelelő előadásmódtól, amely mint lerázhatatlan örökség végig kísérte őket működésük egész folyamán és meggátolta egyéni művészetük szabad kibontakozását. A Markó-kultusz a negyvenes-ötvenes évek fordulója körüli években érte el tetőpontját, — ez az időszak volt a mester művészetének delelője. Távol állt ez a művészet a kor haladó áramlataitól, de a mult felé sem mutatott, — elkülönülten élte a maga mesebeli, álmodó világát.

Markónak magyar tanítványai közül leghívebben Szilassy Géza és Ligeti Antal követte a mester stílusát. Szilassy szinte másolta Markó képeit, ilyen Dryope és Apollo c. képe a Szépművészeti Múzeumban és a magántulajdonban lappangó Ganymedes elrablása című műve, mely az 1859-ik évi pesti műkiállítás sorshúzásán sok dicséretet kapott. Firenzében pusztult el fiatalon: egy gyermeket akart kimenteni az Arnoból, meghűlt és rövid idő mulva Markó lakásán meghalt. Ligeti Antal magasabb ívelésű művészpályát futott be. Markót először 1845-ben kereste fel Firenzében, onnan Münchenbe ment, majd ismét visszatért Markóhoz és három évig az ő irányítása alatt dolgozott.[8] Művészi fejlődésére döntő jelentőségű volt ez a három év. Markó mellett érlelődött meg vonzalma a természet iránt, ekkor vette át mestere stílusát és lett híve annak a romantikus festői irányzatnak, melyhez egész életében hű maradt. Tájképfestészete legteljesebben tükrözi a polgári szemléletet,

melynek az idealizált, «ősi», «vad» tájkép felelt meg, s kerülte az emberi munka kezenyomának ábrázolását, vagy ha ábrázolta is, az csak megszépítve, «eszményítve» történt, mintha az emberi alkotások elcsúfítanák, megszentségtelenítenék a maguk reális valóságával a tájat. Ezt a tájszemléletet húzzák alá e festészet kedvelt motivumai is: a romok, mintha az emberi alkotások csak pusztulásukban volnának méltók a művészi ábrázolásra.

Az 1848-as márciusi események híre hamar eljutott Firenzébe is. Ligeti egy percig sem habozott: hazatért Firenzéből és beállt a honvédseregbe, hogy fegyverrel is küzdjön hazája szabadságáért. Sok ütközetben vett részt, végigküzdötte a szabadságharcot s annak leverése után neki is bujdosnia kellett. Sok nehézség után 1849 őszén sikerült útlevelet szereznie, mellyel ismét Firenzébe utazott. Ezúttal egy évig tartózkodott Olaszországban és ideje nagyrészét utazgatással töltötte.

Barátja, Kovács Mihály 1842 őszén indult Velencéből Róma felé. Közben Firenzében hosszabb időt töltött, kirándult Pisába, meglátogatta a Markó családot, majd tovább indult Rómába.

Középolaszország többi városa: Ferrara, Bologna, Siena, Perugia, Assisi kevésbbé esett a magyar művészek érdeklődési körébe. Firenzét elhagyva és Róma közelségét érezve, művészeink legtöbbje nem szakította meg többé útját, hanem sietett tovább, hogy mielőbb elérje útjának fő célját: Rómát.

*

A vasúti forgalom megindulása előtt a postakocsi útvonala Firenzéből Sienán, Viterbon és Braccianón át vezetett Rómába. Az Urbs közelségének tudatában, ünnepélyes hangulatban, túláradó érzésekkel néztek körül a dilizsánsz utasai az antik emlékektől megszentelt földön. Vad, kopár, elhagyatott vidéken, a Campagna maláriás pusztaságán haladt a kocsi, a romok közelében félvad szarvasmarhák, komor tekintetű bivalyok legeltek rongyos pásztor őrizete alatt, a nép végtelen nyomorban élt a feudalizmus igájában a sokezer holdas, elhanyagolt nagybirtokokon. Nagy távolságra egymástól kopott falú «casale»-k emelkedtek ki a tájból, ezekben laktak a nagybirtokosok intézői és bérlői, akik a hihetetlenül elhanyagolt, végtelenségig kiszipolyozott földet kezelték és kézben tartották a szinte állati sorban élő cselédséget.

Áthaladva a Milviusról elnevezett hídon a Tiberis fölött, még három kilométert kellett megtennie a kocsinak a Via Flaminián a Porta del Popolo-ig, melyen át ünnepélyes elfogódottsággal érkeztek az utasok a Piazza del Popolo-ra, Róma belsejébe. Minden külföldi utas itt lépett évszázadok, sőt évezredek óta Róma földjére — a 19. század elejének magyar művészei azon az úton haladtak a város belseje felé, amelyen egykor az árpádkori zarándokok vonultak a magyar zarándokházba s amelyen Bakócz Tamás tartotta hivalkodóan fényes bevonulását. A Piazza Colonnán, a postakocsi végállomásán búcsúztak el egymástól az utasok s indultak első útjukra: a szálláskeresésre. A legtöbb magyar művésznek volt már valamilyen római kapcsolata, várta őket barát vagy ismerős, de aki magányosan érkezett, az is tudta, hogy a Piazza Spagna-környéki művésznegyedben mindig lehet lakást és ellátást kapni, ezért többnyire egyenesen arra vették útjukat.

Miért mentek Rómába Európa minden országából a művészek, köztük a társtalan, vékonypénzű magyarok is? Lyka Károly erre a kérdésre így adja meg a választ: «Bár Rómának nem volt magasrangú élő művészete, de ott volt a nagyszerű mult. Oda inkább nézni, mint gyakorolni mentek művészeink. Alig van e korszakban festőnk vagy szobrászunk, aki egy-két évet, vagy legalább egy-két hónapot ne töltött volna ott. Majdnem mindegyik inkább a szemével dolgozott ott, nem a kezével.»[9]

Művészeink itáliai álmainak beteljesülését valóban Róma jelentette. Nemcsak a kor divatja volt az, amely oda vonzotta őket, hiszen a külföldiek Rómába-áramlása mindig élő valóság volt, hanem a szépségnek, utólérhetetlen hangulatoknak az a kiapadhatatlan, csodás forrása, amelyet sehol másutt nem talált meg az Alpokon túli országok lakója. Hozzájárult ehhez a mindennapi élet kedélyességének az a légköre, mely éppen ellentétét jelentette az itthoni metternichi idők nyomottságának

s amely a római megélhetés olcsóságával, valamint a könnyű és sokféle kereseti lehetőséggel párosulva valóban mágnesként vonzotta kevéspénzű művészeinket. Külön színfoltot jelentett az ezidőbeli Róma mozgalmas életében a külföldi művészek szereplése. Meg kell itt emlékeznünk a német művészekről, mert közéjük tartoztak és velük tartottak a magyar művészek is. Künn, a Ponte Molle (Milvio) hangulatos osteriáinak lugasaiban, gitár- és énekszó mellett, enyhe tavaszi estéken kelt életre a német művészek «Ponte Molle Társaság»-a. Tagjai voltak nemcsak a Rómában élő német művészek legjobbjai, hanem más országok művészei is: franciák, oroszok, lengyelek, angolok, skandinávok és magyarok. A Társaság első nyilvános szereplése 1812 tavaszán zajlott le, ekkor rendezték az első Cervara-ünnepséget, mely azután évről-évre megismétlődött s mindig nagy eseményét jelentette a római művészkolóniának. 1847-ben volt utoljára nagy kivonulás a Rómától 10 kilométerre fekvő romantikus tufabarlangba, melyről ezek a vidám ünnepségek nevüket nyerték.[10] Elmúlásuk nemcsak a romantikus idők végét jelenti, hanem az első félszázadbeli Róma színes művészeti életének megszűnését is, mert kétségtelen, hogy a Ponte Molle-Társaság sokféle nemzetből összeverődött együttese igazi mintaképe volt az internacionális, demokratikus együttérzésnek, a gyakran nem lekicsinylendő hivatalos akadályokkal szemben is. A Társaság összejövetelein magyar művészek is résztvettek, sőt egy alkalommal éppen két magyar festő, Kovács Mihály és Heinrich Ede volt egy vidám tagavató ünnepség központja. A Ponte Molle-Társaság később beolvadt a német művészegyesületbe, melynek székháza a római művésznegyed szívében, a Via Margutton volt. Többnyire ezen a környéken béreltek lakást a magyar művészek is, mert az itteni magánakadémiákon olcsó és jó alkalmuk nyílt a rajzolásra és festésre. A napi munka után az osteriák és kávéházak voltak a művészösszejövetelek színhelyei, közöttük elsősorban a régi, 1760-ban alapított, patinás Caffé Greco, amely annyira látogatott helye volt a magyar művészeknek is, hogy leveleiket is oda címeztették. A népes művészkolóniához tartozott a népes modelltársaság is. «Az Örök Város a modellek és az akttanulmányok paradicsoma» — írja e korszak alapos ismerője, Friedrich Noack.[11] Ügyes festő valamely kiválasztott modellről hamar elkészített itt egy-egy eladható képet, melyet a külföldi utazók abban az időben, amikor még ismeretlen volt a fényképezés, szívesen vettek meg emlékként. Ilyen képek és a képtári másolások jelentették a legtöbb művész fő jövedelmi forrását.

Róma festészetében nem volt e korban olyan nagy egyéniség, mint Canova vagy Thorwaldsen a szobrászatban. A század elején Vincenzo Camuccini (1771—1844) emelkedik ki a David klasszicizáló stílusát követő művészek közül. Ünnepelt festő, megrendelői között ott találjuk az akkori magyar mágnásvilág képviselőit is. Művészete nem haladó szellemű, Mengs akadémikus irányának folytatója, a Rómában élő külföldi művészekre nincs hatással. Nem jelentős ebből a szempontból Gaspare Landi (1756—1830) sem. A festészeti klasszicizmus többi jelentékeny mestere nem Rómában élt: Andrea Appiani Milánóban működött, Pietro Benvenuti Firenzében tett szert hírnévre, Costanzo Angelini pedig Nápolyban fejtette ki jelentős festőtanári munkásságát. A francia festők közül az 1820-as években Camille Corot évekig volt Róma lakója, később is gyakran visszatért örök vágyainak városába. Nem volt olasz, de Rómában élt és ott is halt meg Josef Anton Koch (1769—1839), a klasszikus tájképfestészet mestere, ki képeinek nagyvonalú kompozíciójával, a képelemek kulisszaszerű elhelyezésével és az összhatás ünnepélyességével nagy hatással volt a fiatalabb művészekre. Markó Károlyt nagyra tartotta: 1838-ban őneki adta át azt a babérkoszorút, amellyel a Rómában élő német művészek ottani tartózkodásának félévszázados évfordulója alkalmából megtisztelték. A magyar festők többsége nem csatlakozott szorosan egy művészegyesülethez sem, hanem magányosan élt és dolgozott.[12] Általában együttes munkáról szó sem lehetett olyan értelemben, mint pl. a Villa Mediciben együtt dolgozó francia művészeknél vagy a Casa Bartholdiban közösen munkálkodó nazarénusoknál. Honfitársaink élvezték a szabad római életet, magas művészi programmot nem tűztek maguk elé, festettek arcképet, szentképet, magyar történelmi kompozíciót, tájképet és népi életképet, közben szorgalmasan másoltak a képtárakban és vállaltak minden munkát, amivel életüket fenntarthatták.

Négy művészegyesület volt Rómában, amely szívesen fogadta tagjai közé a magyarokat is, ha azok a felvétel feltételeinek megfeleltek:

1. Az Accademia di San Luca, a nagymultú pápai akadémia. Tekintélye nagy, befolyása a művészvilágban döntő, kiállításai és pályázatai a kor művészi életének legjelentősebb eseményei. Tiszteletbeli tagjai között több magyar mágnás szerepel.

2. Virtuosi al Pantheon confraternitas. Megfelelő kiállítóhelyiség hiányában még a 19. század elején is a Pantheon előcsarnoka volt az egyedüli helyiség Rómában, ahol az élő művészek műveiket kiállíthatták. A confraternitas pályázatainak díjnyertes művészei között magyart is találunk.

3. Sant'Isidoro confraternitas, a nazarénus művészek egyesülete, melynek Overbeck, Veit, Schnorr von Carolsfeld stb. voltak vezető egyéniségei. Magyar művészeink munkásságára nagy hatással volt ez az éppen nem haladó szellemű egyesület.

4. Ponte Molle-Társaság. A német művészek egyesülete volt ez is, mint a S. Isidoro-confraternitas, tagjai között több magyart találunk.

A magukban dolgozókra és a társaságot keresőkre egyaránt érvényes volt Zelternek Goethe-hez intézett leveléből az a mondat, hogy «aki Rómába nem vitt le semmit, az bizony kevés szellemi podgyásszal fog visszatérni». Ezt ösztönösen tudták, érezték a kor művészei s ezért római útjukat nem művészi tanulmányaik *alatt*, hanem tanulmányaik befejezése *után* iktatták be. Ezzel tettek koronát tanulmányaikra és ez az útjuk avatta őket a közvélemény szemében is valóban művészekké. «A XIX. század első negyede Róma történetének kétségtelenül nem a legnagyobb szabású, nem is heroikus vagy zord fejezete, de talán a legelragadóbb. Tarka forgataga ízes és vidám, mintegy beigazolja a természetnek azt a sajátosságát, hogy az ősz színpompásabb, mint a legszebben zsendülő tavasz» — írja Genthon István.[13]

**

Berzeviczy Albert az olaszországi magyar utazókról szóló könyvében 26 utazóról emlékezik meg a 19. század első felében, ezek között csak egyetlen művészről: Barabás Miklósról. Lyka Károly már 30-nál több művészt tart számon, [14] de bizonyos, hogy a kevésbbé jelentékeny művészekkel együtt ennél is jóval több volt az Itáliát, főleg Rómát járó építészek, szobrászok és festők száma.

Az építészek közül Hild József volt az első, aki hosszabb időt töltött Olaszországban. 1811-ben ment Rómába, hogy ott a klasszikus ókor építészetét tanulmányozza. Három évig tartó római tartózkodása közben Milanóban, Firenzében és Nápolyban is megfordult.

Ybl Miklós már bécsi tanulmányai alatt megtanult olaszul és pesti letelepedése után 1841 tavaszán indult első olaszországi útjára, melynek során Rómában két hónapot töltött. Másodszor 1846 januárjában indult el Itália felé s február végén érkezett Rómába.[15] Ott találkozott Kovács Mihállyal is. Rómából lerándult Nápolyba, azután Firenzét látogatta meg, majd Genován át Münchenbe ment. Az olasz építészet nagy hatással volt reá, főművei: az Opera, a Várkert-bazár, a Bazilika szinte összefoglalását nyujtják az olasz renaissance építészetének, átszőve a mester dús képzeletű egyéni stílusával.

Vitkovszky Lőrinc építészről Kovács Mihály emlékezik meg önéletrajzában. Ugyanabban az évben, 1845-ben aratta római sikereit Schöfft Tivadar is, a «Virtuosi al Pantheon»-confraternitas tagja. Amikor az egyesület a Laterán bazilikát körülvevő nagy térség művészi rendezésére pályázatot hirdetett, az első díjat Schöfft nyerte «un saggio innesto» (bölcs oltás) jeligéjű művével. A díjnyertes terv sajnos elveszett, a pályadíjkiosztás régi szokás szerint ünnepélyes külsőségek között a Capitoliumi palota nagy dísztermében ment végbe.

A szobrászok sorát Ferenczy István nyitja meg. [16] Négyéves bécsi tanulmányai után, 26 éves korában, 1818 május 17-én indult el gyalog Itália felé. Közzétett életrajza és levelezése részletesen beszámol útjáról és hatesztendős római tartózkodásáról — ennek rövid kivonatát adjuk az alábbiakban:

A Rómába-érkezés első napjainak boldog mámora után munka után kellett néznie, hogy megélhetését biztosítsa. Először egy márványszobrásznál vállalt munkát, majd felkereste Canovát, hogy a mester tanítványául fogadja, de próbálkozása sikertelen volt. Ekkor Thorwaldsent kereste fel s a dán mester műhelyében kapott munkát. Ott faragta első domborművét, a Fekvő Venust Amorral. Munkái csakhamar pártfogókat szereztek a fiatal magyar szobrásznak és ezek révén lakást kapott a Palazzo Veneziában. Így ő volt az első magyar a palota tornyának művészlakói között. Onnan járt be a Thorwaldsen-műhelybe, ahol ismeretségbe, majd barátságba került az ott dolgozó Pietro Teneranival is. Ott mintázta Csokonai mellszobrát 1819 tavaszán József nádor látogatta meg a Thordwaldsen-műtermet. Ferenczynek sikerült vele megismerkednie s a nádor három éven át évi 350 forint segélyt utalt ki számára. 1820 őszén kezdte el főművét, a Pásztorlánykát, melyet két év alatt készített el. (Szépműv. Múzeum.) Baráti köre a már említett Teneranin kívül Ercole Bogazzival és Giovanni Montival bővült, utóbbi festette Ferenczy legjobb képmását.

1824-ben vett búcsút Rómától, első sikereinek színhelyétől. Hazatérését nem tekintette véglegesnek, csak látogatásnak szánta s maga sem tudta, hogy soha többé nem lép Róma földjére. Augusztusban ült postakocsira Ancona felé, onnan viharos tengeren Fiuméba hajózott, majd Bécsen keresztül visszatért hazájába, ahol küzdelem, csalódás és bukás várta. Hatéves római tartózkodásának három eredménye volt. Alaposan elsajátította a márványfaragás mesterségét, tekintélyes műveltségre tett szert, végül telítődött nagy feladatokra serkentő művészöntudattal. Itthon pályája szempontjából még egy döntő jelentősége volt római éveinek: Canovával és Thorwaldsennel való közvetlen kapcsolata reáirányította hazája vezető köreinek figyelmét s a hat évvel azelőtt vándorútra induló lakatoslegényt a hat év elteltével mint ünnepelt művészt fogadta hazája. Ferenczy Rómában jutott a művészi önérzet magas fokára, ott ébredt elhivatottságának tudatára, mely életének egész további munkásságát a magyar szobrászat életrehívásáért való küzdelem szolgálatába állította.

Két évvel fiatalabb pályatársa, Bőhm József Dániel, a neves éremvéső, 1821-ben ment le először Rómába, ahol egy évet töltött.[17] Ottléte nagy hatással volt reá: megismerkedett a nazarénus művészcsoport vezetőegyéniségeivel és sok más művésszel, köztük Thordwaldsennel is, akivel meleg barátságot kötött. Thorwaldsen szeretettel foglalkozott a fiatal művésszel, aki az ő műtermében faragta Pisano-másolatait. Három év múlva, 1825-ben ösztöndíjjal ismét Rómába ment s ott 1829-ig főleg éremvéséssel foglalkozott, de más úton is hódolt a művészetnek: itt vetette meg alapját értékes műgyüjteményének, mely később Bécs egyik nevezetessége lett Bécsbe való visszatérése után nagy sikerei voltak, 1836-ban a vésnöki akadémia igazgatója lett. 1844-ben harmadszor ment Olaszországba. Ez alkalommal nagy segítségére volt két magyar utitársának, Fejérváry Gábornak és Pulszky Ferencnek egy sor antik műtárgy kiválasztásában és vásárlásában. Ez volt utolsó itáliai útja, Bécsben élt és ott is halt meg.

Ferenczy István és Bőhm József Dániel mellett egy sokkal szerényebb tehetségű szobrász is lejutott Rómába. Züllich Rudolf, a hányatott életű szobrász és kameavéső, 1839 végén utazott le Rómába és ott egyfolytában 15 évet töltött. Első útja a Palazzo Veneziába vezetett, ahol sikerült pártfogójául megnyernie Károlyi István követségi tisztviselőt. Károlyi nemcsak anyagilag segélyezte, hanem tanítványként bejuttatta Pietro Tenerani műtermébe is. Az osztrák nagykövet Károlyi közbenjárására szállást és műtermet juttatott Züllichnek a nagykövetség palotájában, sőt kijárta számára a félévenkénti száz forintos királyi ösztöndíjat is az erdélyi kincstár terhére. Ezt az ösztöndíjat a művész 1843-tól kezdődően négy éven át kapta.[18] 1844-ben a Rómában tartózkodó Gyulay Lajost vezette a városban, látogatást tettek Thorwaldsen, Imhof, Wolff, Carlo Finelli, Adamo Tadolini, Pietro Tenerani műtermében, a Pincion lévő francia akadémián és sok más helyen.

Ebben az időben a belvedere-i Apollót másolta Züllich a Vatikánban. Munkája oly nagy bizalmat ébresztett iránta Gyulayban, hogy megrendelte nála Héra egész alakos márványszobrát. A szobor 1844 végére el is készült (Szépműv. Múzeum). Egy évvel később faragta carrarai márványból Madonna-mellszobrát, melyért

Döbrentei gyűjtése útján 60 aranyat kapott. (Szépműv. Múzeum.) A kész mű 1845 októberében érkezett Budára Döbrenteihez, aki lakásán tette közszemlére. Látogatói között ott volt Ferenczy István is, kinek szintén nagyon tetszett. A következő évben, 1846-ban Döbrentei megrendelte Züllichnél Hunyadi János szobrát, majd Berzsenyi Dániel szobrát is. A Hunyadi-szoborra nehezen gyűlt össze a pénz, másfél év alatt a művész csak ötvenöt aranyat kapott kézhez. Beszüntették erdélyi ösztöndíját is s a művész nyomasztó anyagi helyzetbe került. Ezen Döbrentei közbenjárása segített, aki kijárta, hogy a király 1848-tól kezdődően két éven át évi 600 forint segélyt utaljon ki részére. A forradalom utáni nehéz időkben Züllich a kamea-faragásra adta magát, abból élt még évekig Rómában. 1882-ben ismét felkereste Olaszországot s örökölt pénzével Szicíliában telepedett le. Három évig lakott Cataniában, majd 1859-ben Egyiptomba hajózott, Cairóban halt meg 1890 januárjában. Élete sokkal érdekesebb és változatosabb, mint művészete, mely a Juno és Madonna sikere után hamar lehanyatlott.

Guttman Jakab szobrász 1845-ben lépett Róma földjére a bécsi Rotschild évi 1000 forintos támogatásával. Hogy kinél tanult, hol lakott, nem tudjuk, de bizonyos, hogy fenntartotta a kapcsolatot művész-honfitársaival, köztük Züllich Rudolffal és Kovács Mihállyal, ki önéletrajzában is említést tesz róla. Első önálló műve Chorin aradi rabbi síremléke volt, melyet szülővárosának, Aradnak zsidó fiatalsága rendelt meg nála. Ezután sorra alkotta Mózes, Sámson és Delila, Ámor és Psziche, Génius és ifjú, Gyermek ibolyával című szoborműveit. 1848-ban a nápolyi Rotschild megrendelte nála IX. Pius pápa mellszobrát. A pápa ekkor külön kihallgatáson fogadta a művészt és megengedte neki, hogy csoportos audiencia közben egy spanyolfal mögött mintázhassa közvetlen szemlélet után a vonásait. (Szépművészeti Múzeum.) 1850-ben vett búcsút Rómától. Művein érezhető Tenerani hatása.

Dozsnyai Károly szobrász és festő a Liszt Ferenc által elindított segélyakciótól kapott szerény összeggel 1840-ben utazott Olaszországba, ottani életéről azonban nincs adatunk. Engel József 1846 végén érkezett Rómába, hogy ott egy angol herceg által megrendelt Amazon-csoportot márványba faragjon. A szobormű 1850-re el is készült s Rómában nagy sikert aratott. Összesen 600 fontot kapott érte a hercegtől. Sikerei ott marasztották és 15 évig élt az Örök Városban, ahol 1851-ben faragta Achilles és Penthesilea, Fonó párka, Ámor nimfával, Ártatlanság, Vadászat előtt, Vadászat után című szobrait és egy sor arcképszobrot.

Marschalkó János, a Lánchíd oroszlánjainak alkotója, 1845—48 között járt Rómában, ottani életéről azonban nincsenek adataink. Ugyanígy nincs bővebb tudomásunk Alexy Károly útjáról sem, aki szintén a 40-es években járt Rómában. Dunaiszky László 1848-ban érkezett a városba és ott élt az 50-es évek elejéig.

A festők száma sokkal népesebb, mint az építészeké és szobrászoké, bár a kor olasz festészete nélkülözi a vonzóerőt jelentő nagy neveket. Festőinket nem is kortársaik híre vonzotta Rómába, hanem a század elején egész Európában úrrá vált egyetemes vágyódás Itália földjére, mely akkor a szellemi szabadság földjét jelentette. Az odaáramlás a romantikus időkben érte el tetőfokát.

A magyar festők sorát Rómában Hőfel Nep. János nyitja meg Ferenczy Istvánnal egy évben, 1818-ban. A szokott útvonalon, Trieszten át ment délre és egészen Nápolyig eljutott. Római életéről sajnos nincsenek adataink, de valószínű, hogy a nazarénus művészekhez csatlakozott, mert visszatérése után ebben a szellemben festette Bécsben oltárképeinek hosszú sorát. Ugyanakkor vagy még előbb járhatott Rómában Avenarius is, ki hazatérése után az erdélyi családok keresett arcképfestője lett.

1822-ben érkezett Rómába hosszabb milanói tartózkodás után Spiro Ede. Hét évig volt Róma lakója s ott főleg a képtárakban való szorgalmas másolás útján fejlesztette tudását. A régi nagy olasz mestereket másolta, később kortársai is hatottak művészetére, különösen Vincenzio Camuccini, a kor legnevesebb római művésze és Peter Cornelius képszerkesztésmódja. A másolás mellett önálló kompozíciókat is alkotott, köztük Hágár a pusztában-t, sőt 1825-ben magyar tárgyat is feldolgozott: elkészítette Erdély és Magyarország egyesítése c. kompozíciójának vázlatait és Astrik átveszi Szilveszter pápától a koronát c. művét. Később áttért a jól jövedel-

mező arcképfestésre, majd biedermeier szellemű életképeket festett. Rómában ismertté lesz, Gherardo Bevilacqua Aldobrandini nagy dicsérettel ír a «pittore Ungherese»-ről. Rómából való hazatérése után, 1829-ben Pozsonyban, majd Bécsben telepedett le, de képei tárgyát ezután is szívesen merítette olaszországi emlékeiből. 1834-ben állította ki Bécsben Római fonó parasztasszony, Alvó zarándoknő, Római kovács, Genzanoi virágünnep stb. című műveit.

Spiroval egy évben, 1822-ben ment Rómába császári ösztöndíjjal Pesky József, a Pesky-művészcsalád tagja. Valószínűleg a nazarénusok köréhez tartozott, mert hazatérve, arcképek mellett főleg nazarénus hatást mutató oltárképeket festett. Ő volt első mestere két későbbi, Olaszországot-járt festőnknek: Kozina Sándornak és Giergl (Györgyi) Alajosnak. 1835—40 között ismét Rómában tartózkodott. Miklóssy József, a görögkatolikus szerzetes-kántor-festő 1820—30 között járt Itáliában. Rómában valószínűleg ő is a nazarénusok felé keresett kapcsolatot s a tőlük tanultakat értékesítette hazatérése után arcképein és nagyszámú ikonosztázisz képén, mint az eperjesi gör. kat. püspök udvari festője.

Az évtized végén, 1829-ben érkezett Párisból Rómába egy eddigieknél jelentékenyebb magyar festő: Kozina Sándor. Bejárta a várost és környékét, útjain mindenfelé sok finoman részletezett tájképrajzot és aquarellt készített. Ezeknek egyrészét a Szépművészeti Múzeum grafikai gyűjteménye őrzi (4. kép). Rómából 1834-ben Firenzébe, Nápolyba és Velencébe is ellátogatott s mindenütt szorgalmasan másolt a képtárakban. Velencében a Doge-palotában együtt másolgatott Barabás Miklóssal. Műveit realista látás és gondos kivitel jellemzi. Öt évig élt Rómában.

Kozinával egyidőben, 1829 körül jutott le Rómába hosszabb időre a süketnéma Balassa Ferenc is. Nápolyba is lerándult, ott festette mozgalmas aquarelljét: a Szüret Nápoly mellett c. népéletképet Szépművészeti Múzeum). Ismert önarcképét is valószínűleg Rómában festette.

Egy-két évvel később érkezett Rómába Kohn Hermann, aki ott a katolikus hitre tért át s Alconiere Tivadar néven folytatta művészi munkásságát. 13 éves római tatózkodása alatt főleg a nazarénus művészcsoporttal tartott fenn kapcsolatot. Valószínűleg arcképfestésből élt és ilynemű munkáival vonta magára a luccai herceg figyelmét, aki kamarai festőjévé nevezte ki. Olaszországi műve nem maradt ránk.

Alexics Miklós 1833-ban érkezett a Porta del Popolo íve alá és hároméves ottléte során szintén a nazarénusokhoz csatlakozott. Hazatérése után tanítványaival: Daniel Konstantinnal, Arzenoviccsal, Jakcsiccsal, Mikoliccsal és Larisiccsal Délmagyarországon nazarénus festőműhelyt szervezett és számos gör. kel. templom ikonosztázisát festette. Közben jó arcképek is kerültek ki ecsetje alól. Szerelmey Miklós is megfordult Rómában 1830 körül, onnan továbbutazott keletre.

Az 1830-as években három kiváló magyar festő kereste fel Rómát: id. Markó Károly, Barabás Miklós és Brocky Károly.

Id. Markó Károly 1832-ben ment Bécsből Rómába, ahol csakhamar vezetőszerephez jutott a campagnai művészek körében. Ebből az időből való Róma látképe c. nagyméretű festménye. Római élete alatt sokszor kirándult a környékre: Tivoliba, Aricciába és a Castelli Romani többi szép helyére, mindenütt vázlatokat készítve a szebb helyekről. Egészségi okokból 1838-ban Pisába költözött, életének további folyásáról más helyen már részletesen szóltunk. Ötéves római tartózkodása alatt a művészkörök osztatlan tiszteletét és becsületét vívta ki, Thorwaldsennel is ismeretségben állott s széles művészcsoportot vonzott maga köré, melynek legjelentősebb tagjai Reinhard, Echersberg, Massimo d'Azeglio stb. voltak.

Barabás Miklós 1834 áprilisában érkezett Itália földjére s féléves velencei tartózkodás után Bolognán és Firenzén át november végén állapodott meg Rómában. Vele volt barátja, W. Leitch angol aquarellista is. Rómában már az első napokban sikerült jó összeköttetéseket szereznie, melyek révén portrémegrendelésekhez jutott s neve hamar ismertté lett a főúri társaságban. Közben felkereste a Rómában élő Markó Károlyt is (1. kép), aki készséggel bocsátotta tágas műtermét Barabás rendelkezésére az arcképek megfestésének idejére. Szorgalmasan művelte a tájképfestést is, sok aquarellt és ceruzarajzot készített a városnak és környékének egy-egy részleté-

ről. Leitch jóakaratú bírálója és irányítója maradt mindvégig, Barabás nemcsak utasításait követte, hanem sok képét le is másolta. Rómában ismerkedett meg Barabás Bois de Chesne Zsuzsannával, későbbi feleségével is, aki akkoriban Bánffy Lászlóné kíséretében Róma nevezetességeit járta.

1835 februárjában Nápolyba utazott Barabás, bejárta az öböl minden nevezetes helyét és végignézte a Vezuv nagy kitörését. A nyár elején beutazta Felsőolaszország városait, — ezzel végződött 15 hónapos itáliai tanulmányútja. Hazatérése után még 63 évig élt és dolgozott lankadatlan szorgalommal, közben külföldi utat is tett, de Itáliába nem jutott el többé.

Brócky Károly, a harmadik festő, már gyermekkorában megjárta a tengermelléket: hétéves korában Laibachból Triesztbe szökött és ott pincérinaskodott. 1835 tavaszán indult el volt mesterével, Melegh Gáborral itáliai tanulmányútjára. Közös útjuk csak Triesztig tartott, mert Melegh fürdés közben a tengerbe fúlt. A tragikus eset nem térítette el Brockyt céljától, egyedül folytatta útját Rómába, s ott szorgalmasan, szinte fanatikus buzgalommal másolta a képtárak kiváló darabjait. Másolatai gazdag gyűjteménnyé növekedtek s ezt a gyűjteményt haláláig őrizte lakásán. Római tartózkodásáról alig tudunk valamit. Beutazta Dél-Olaszországot, hosszabb időt töltött Firenzében és Velencében, végül visszatért Bécsbe. 1844—46-ban tett európai körútján ismét végigjárta Olaszországot — ezután már nem hagyta el végleges lakóhelyét, Londont, ahol nagy megbecsülésnek örvendett. A nagy olasz festők műveinek tanulmányozása és másolása érezhető hatással volt a művész egész munkásságára: mélytűzű színeiben, női alakjainak lágy mintázásában az olasz renaissance-nagy mestereinek emléke él tovább. Itáliai élete és működése még felkutatásra vár[19].

Az 1830-as években Rómában megforduló festők között a jelentékenyebbek közé tartozik még Szathmáry Pap Károly, aki Kolozsvár város ösztöndíjával 1831-ben ment kétéves tanulmányútjára. Rómában időzött a legtöbbet, kitűnően megtanult olaszul és sok ismeretségre tett szert. 1836-ban ismét Olaszországba ment, négy évi ottléte alatt szorgalmasan rajzolt, festett, tanult, nyelvtudását fejlesztette, valóságos polihisztorrá képezte magát, tizenegy nyelven beszélt. Olaszországi tartózkodása alatt mint műgyüjtő régi olasz mesterek festményeiből értékes magánképtárt gyűjtött össze.

Schoefft Ágoston, a Schoefft-művészcsalád tagja, szintén az 1830-as évek első felében folytatta itáliai tanulmányait s 1835-ben tért vissza Pestre, ahol kollektív kiállítást rendezett, nagyrészt olaszországi műveiből. Vele egyidőben tett itáliai tanulmányutat Kiss Bálint is. Útjának részleteiről semmit sem tudunk, ugyanígy Lacza Endre útjáról sem. Utóbbinak római tartózkodására csak a Műegylet kiállításán szereplő Római hölgy c. képe enged következtetni. Deutsch Mór szintén az 1830-as évek elején járhatott Rómában, mert az 1834-ik évi első pesti «Mű-kitételen» már több római képével szerepelt. Később, a 40-es évek elején ismét Itáliában találjuk: 1842 júniusában Velencében találkozott vele régi bécsi akadémiai kollégája, Kovács Mihály. Velencéből tovább ment dél felé, Rómában hosszabb időre megállapodott s ott festette Olasz haramiacsalád-ját, mely a Pesti Műegylet 1846. évi kiállításán szerepelt.

A kisebb jelentőségű festők közül Stanislavjevics Iván János 1837-ben érkezett Rómába, ott működött 1842-ig, amikor fiatalon elragadta a halál. Másolatok festéséből élt. Tikos Albert 1841-ben lett a város lakója és a nazarénusok irányához csatlakozott. Szintén fiatalon húnyt el. Vidra Ferdinánd 1843-ban kezdte meg római másolótevékenységét, melyet hazatérése után az oltárképfestésben értékesített. A nazarénus irányt követte ő is. Girsik József aradi festő 1840 körül fordult meg Rómában.

Az 1840-es évek derekán népessé vált a római magyar festőkolónia. Bécsi tanulmányaik után ekkor érkeztek Rómába az ötvenes-hatvanas években delelőjükre eljutott festők, hogy az «ígéret földjén» tegyenek koronát tanulmányaikra. 1842-ben utazik le Kovács Mihály, 1844-ben Heinrich Ede, Kukorelly Lajos, rá egy évre Molnár József, Ligeti Antal, egy újabb év múlva pedig Zichy Mihály, Weber Henrik, Daniel Konstantin, Kerpel Leopold és még néhány jelentéktelenebb művész.

Kovács Mihály 1842 májusában indult el Itáliába, ahol Velence volt első hosszabb állomása. Félévi ottlét után Rómába ment és hat évig, az 1848-as forradalmi időkig élt az Örök Városban. E hosszú idő alatt megismerkedett úgyszólván minden ott lakó művésszel, tagja lett a Ponte Molle-Társaságnak, másolt, kompozíciókat és tájképeket festett, beutazta a vidéket és ifjúi gyönyörűséggel habzsolta a római életet (2. kép). Kéziratos önéletrajza idevonatkozó részének néhány szakaszát itt idézzük:

«Miután nagy izgatottságom csillapulni kezdett (ami nem kevés időbe került), megismerkedtem több igen derék művésszel; legelőször is Rómában tartózkodó három magyar hazánkfiával: Züllich Rudolf szobrász, Vidra Ferdinánd festész és Vitkovszky építésszel... Az osztrák művészek között a nemes jellemű és tehetséges Mayer Károlyt ismertem és szerettem meg. Barátságunk sohasem szűnt meg. A másik, Stohl Mihály aquarell festész, egyenes, megbízható, tisztajellemű egyén, aki 1881-ben halt meg Bécsben. Ezeknek arcképeit festettem 1861 tavaszán. Blaas Károly, tiroli születésű kitűnő művésszel és családjával ugyancsak nagy jó ismeretségben és barátságban voltam, nem különben Rahl Károllyal, aki igen tevékeny történelmi képíró, a Velenczei Oskolának buzgó és rendíthetetlen híve. Az osztrák művészekhez sorolom, mint kiváló tehetséget, Wurzinger Károlyt, aki Bécsben ugyancsak akadémiai tanár lett.

Corneliussal, Overbeckkel, Podesti, Capaldival, Kreusemannal, Schraderrel, Charles Beckerssel, Stolbeck és Jerichau dániai szobrászokkal, Richter Jánossal, Ricard franczia arczképfestésszel és sok belga, porosz, orosz, spanyol, német, sőt még egy Zeno Cleantis nevű görög tájfestésszel is megismerkedtem, aki az öreg Markó hazánkfiának volt tanítványa. 1846-ban ismerkedtem meg Ybl Miklós építésszel — akkor már a talentumos és könnyelmű Heinrich Eduard is Rómában volt. Guttmann Jakab tehetséges szobrászt is ott ismertem meg, haláláig baráti viszonyban éltünk.

Az aacheni születésű Rethel Alfredot majd elfelejtém, a kinek műhelye éppen az enyim mellett volt s így naponnan láthattuk egymást. Bromeis és Willers kitűnő tájfestészek, Dreber Ferencz, Alfonso Chierici, Fernando és Luigi Galli, Cornienti, Mussini (fiorentino), Schoemann tört. festész, Emmanuel Max szobrász, Schwab építész, Wittmer hist. festész, Riedel genre festész, Kandler, Platz festészek képezték sok másokkal ismerőseim körét.

1843-ban az ifjú Markó Károly, hírneves hazánkfiának legidősebb fia, atyja által Rómában küldetvén családi teendők végett, s szülői által is meg az ifjú által is meghíva, a család látogatására útnak indultunk Firenzébe, még pedig vetturinoval, mert a művészek rendesen ilyeneken utaztak.[20] Az ifjú Markó Károllyal szülői lakására érkezvén, oly szívélyes fogadtatásban részesültem, miről fogalmam sem volt — és 8 egész hónapot töltöttem Toscanában, nagyrészt Flórenczben... Festettem az ifjú Markó Károlyt, ennek Édes Anyját és Paulina nevű nővérét miniatűr nagyságban, az öreg úr után sok rajzokat és olajbani tanulmányokat másoltam, a természet után is festettem és rajzoltam — valóságos művészéletet éltem (3. kép).

1844-ben Februárius végén visszautaztam Rómába és tanulmányaimat folytatám, — az olajfestészeti technikával nagy vesződségem volt, míg a Bécsben nyert kezelést megváltoztathattam. Ekkor csináltam a «Sz. Marcus holttestének átadása» című képemhez a vázlatokat és rajzokat. Szeptemberben Subiacoba mentem, itt is egy egész művésztelepre akadtam, nagyrészt németekre, kiket már Rómából ismertem — ezeknek társaságában hetekig időztem és munkálkodtam a Sabini hegyek között.

1845-ben Ligeti, Molnár, Simonyi, Morvai magyar fiúk Rómában leptek meg; Karácsony estéjét is együtt töltöttük a Heinrich lakásán, hol Jules Harris, spanyol születésű angol is velünk volt. Sült pulyka, olasz saláta és jó orvietoi bor igen jó hangulatba hozott bennünket, meg a maccaroni con sugo.»

Kovács Mihály önéletrajzának e néhány részlete becses adatokat nyújt az 1840-es évek itáliai művészéletéről. Hitelesen tanusítja, hogy a magyar művészek nem éltek magányosan Rómában, hanem kapcsolatot tartottak magyar és más nemzetbeli művésztársaik legtöbbjével, figyelemmel kísérték egymás munkásságát, számon-

tartották egymás eredményeit és tanultak is egymástól. Hat évig tartó első itáliai tartózkodása alatt Kovács igyekezett a Bécsben tanult akadémikus festésmodort szabadabb, egyénibb kezelésmóddal felcserélni, de ez csak csekély mértékben sikerült neki — a bécsi akadémia nyomasztó örökségétől sem ő, sem Bécsben végzett többi művésztársa nem tudott többé szabadulni.

Heinrich Ede, a «talentumos és könnyelmű» festő 1844-ben költözött nyolc évre Rómába. Tagja lett ő is a Ponte Molle-Társaságnak és egyik főszereplője volt az 1844. június 22-én rendezett nagy tagavató ünnepélynek. Heinrich a Palazzo Zuccarival szemben, a Via Sistina 79. sz. alatt bérelt műtermes lakást. A képtárakban készített másolatainak értékesítéséből és portréfestésből gond nélkül megélt s szoros kapcsolatot tartott magyar művésztársaival. Az ő lakásán ünnepelte a kis magyar művésztársaság 1845-ben a fennebb említett víg karácsonyestet, mely után néhány nappal asszonyt is hozott Heinrich a kis művészlakásba: a morlupoi Margherita Bettellit vette feleségül, kivel később a Via Babuino 76. szám alatti tágasabb lakásba költözött. Ebben az időben festette a Szépművészeti Múzeumban lévő Régiségbúvár c. képét is, a bécsi akadémiáról magával hozott akadémikus-eklektikus felfogásban. Vendégszerető lakásán sűrűn megfordultak honfitársai, gyakori vendége volt az osztrák Carl Blaas is. Ebben az évben készítette (1852) hazai rendelésre a fóti templom freskókarton-terveit. 1852 végén hagyta el Olaszországot. A fiatal korában hozzáfűzött reményeket nem váltotta be, akadémikus átlagfestővé lett.

Molnár József 1845 őszén érkezett barátjával, Ligeti Antallal együtt Rómába, ahol egy évet töltött szorgalmas munkával. A Via Sistinán egy házban lakott Heinrich Edével. Az akadémiára nem iratkozott be, hanem mint a többi Rómát-járó idegen művész, a képtárakban és templomokban tanulmányozta és másolta a régi mestereket. Olaszországban egész sor népéletképet festett, melyeknek egy részét Pesten is kiállította. Festményei és rajzai közül néhányat a Szépművészeti Múzeum őriz.[21]

Ligeti Antal 1845-ben kevés pénzzel, gyalog indult el Itália felé. Velencében találkozott Molnár Józseffel, akivel 1845 őszén együtt indultak Rómába s aki útjuk alatt arcképet is festett Ligetiről. A telet Rómában töltötte Ligeti (6. kép), ott került össze a kis magyar művészkolónia többi tagjával. A szabadságharc kitörésének hírére hazajött és mint honvédtiszt, végigküzdötte a szabadságharcot. 1849 őszén sikerült újra Itáliába kijutnia. Ebben az időben már új tagokkal bővült a római magyar művésztársaság: az említett művészeken kívül ott élt már Than Mór, Telepy Károly stb. is. 1850 végéig tartott e második olaszországi útja.

Zichy Mihály 1846 őszén anyja százforintos támogatásával és a Bécsben sikert aratott képeiért kapott összeggel egyedül indult el négyhónapos olaszországi tanulmányútjára. A festői népviselet elragadja, a táj elbűvöli, leesik egy sziklárol, kalandokba keveredik, végre Rómába érkezik. Ott találkozik volt bécsi mesterével, Waldmüllerrel és együtt utaznak tovább Nápolyba. Visszajövet Bécsben Waldmüller Zichyt egy orosz nagyhercegnőnek ajánlja rajzmesterül és 1848 januárjában a művész el is utazik Szentpétervárra. Olaszországi tárgyú műve nem maradt fenn.

Weber Henrik 1845. június 27-én váltott útlevelet a budai helytartóságnál a Bécs—Velence—Róma vonalra.[22] Velence volt első hosszabb állomása, itt festette a Szépművészeti Múzeumban lévő önarcképét. 1846 augusztusában indult tovább Róma felé s ott élt 1847. május 2-ig. Buzgón másolta a nagy olasz mesterek műveit, közben felvette a kapcsolatot ott élő honfitársaival: Molnár Józseffel, Ligeti Antallal, Tikos Alberttel, Vidra Ferdinánddal és Kovács Mihállyal, a külföldiek közül pedig C. Rahllal, Overbeckkel, C. v. Blaassal és C. Mayerrel. Hosszú ottléte alatt Dél-Olaszországba is ellátogatott, ezen az útján festette Nápolyi nő és Romagnai nő című képét, melyen Rahl hatása érezhető (Szépművészeti Múzeum).

Kerpel Leopold már itáliai útja előtt szülővárosában, Kismartonban, id. Markó Károly tanítványa volt s midőn Markó Olaszországba költözött, az 1840-es években ott is felkereste és tanítványául szegődött. A mester nagy hatással volt reá, az ő modorában festette romantikus hangulatú itáliai tájképeit. Egyik Rómában festett műve, a Colosseum látképe (1846), a Szépművészeti Múzeumban van. Nyolc évig élt Olaszországban, utána Bécsben telepedett le.

Simonyi Antal is 1840 körül ment Olaszországba. Hosszabb velencei tartózkodás után Rómában telepedett le, de hosszú itáliai tartózkodása sem tette jelentékeny művésszé.

Daniel Konstantin is ugyanekkor járta Rómát és a nazarénusok második nemzedékéhez csatlakozott. Tanulmányait később délvidéki ikonosztázisz-képein hasznosította.

Vidra Ferdinánd, mint az oltárképfestés művelője, 1843-ban járt Rómában, ahol a régi mestereket tanulmányozta és másolta. Római tanulmányait hazatérése után, mint az ungvári püspök udvari festője értékesítette.

Forray Iván, a főúri műkedvelő rajzoló és festő, 1840-ben járta be Olaszországot. Utazásai során sokat rajzolt és egész sor aquarellt festett. Műveit anyja, Brunswick Júlia fiának korai halála után Heicke bécsi festővel kőre rajzoltatta és Utazási Album címmel 1859-ben kiadta.

Felkeresték Rómát a kevésbbé ismert festők is. Kukorelly Lajos 1845-ben kezdte meg ott hároméves tartózkodását, Khoor József 1840 körül járt Rómában s Római koldús c. képét 1841-ben állította ki a Műegylet tárlatán, Könyöki József pedig 1846-ban járt Olaszországban, mint az osztrák hadseregben szolgáló kadét.

Röviden kitérünk még a római eladási lehetőségekre. Művészeink többségének megélhetésénél nem a hazai mecénások ritka és rendszertelen támogatása volt döntő tényező, hanem elsősorban a római műkereskedőkkel való közvetlen kapcsolatuk. A Rómát járó gazdag külföldieknek nem volt alkalmuk közvetlen kapcsolatba kerülni az ott élő művészekkel, hogy általuk a régi remekművekről jó másolatokhoz juthassanak, de szolgálatukra állottak az élelmes műkereskedők, akiknél raktáron voltak az ismertebb remekművekről készült jó és kevésbbé jó másolatok, különböző méretben, a vevő igénye szerint. Ezeket a másolatokat túlnyomórészt a Rómában élő idegen művészek festették a műkereskedő megbízásából, aki az akkori viszonyok között elég tűrhető árat fizetett értük a művésznek.[23] Ez tette lehetővé azt, hogy a pénz és támogatás nélkül Rómába érkező magyar festők évekig, sőt néha évtizedekig ott tudtak maradni és meg tudtak élni, mégpedig nagyobb gondok nélkül, mert hazatérésük után legtöbbjük fájó nosztalgiával gondolt vissza a római aranyidőkre.

Festőinknek és szobrászainknak még egy kereseti lehetőségük volt: az arcképfestés, illetve - mintázás. Rómában járó előkelőségeink és a más országokból odaérkező utazók, sőt a város lakói maguk is szívesen rendelték meg mell- vagy térdképüket az ott működő festőknél, olykor szobrászoknál is, az értük kapott honorárium pedig újabb hónapokra biztosította a művész számára az ottmaradás lehetőségét. Róma olcsó város volt, lakossága csak a század második felében kezdett rohamosan szaporodni, időszakunkban tehát elég könnyű volt művészeink római élete.[24]

*

Délebbre csak kevés magyar művész jutott le. 1821-ben került Nápolyba, mint odavezényelt császári mérnökkari tiszt, Goró Lajos, aki nagy lelkesedéssel és szaktudással tanulmányozta Pompeji antik emlékeit s tanulmányainak eredményeit 1825-ben adta ki német nyelven, Wanderungen durch Pompeji címmel. Könyvének rajzait is maga készítette. Érdemei elismeréséül tagjává választotta a nápolyi és római Archaeologiai Társaság.

Goró könyvével egy időben jelent meg egy másik magyarnak a könyve Szicíliáról. Karaczay Fedor ez a kalandos életű honfitársunk, aki szintén mint katona járta végig Olaszországot. 1825-ben adta ki francia nyelvű szicíliai útikönyvét, La Sicile, Manuel du voyageur címmel.

Az 1830-as években Barabás Miklós rándult le először Nápolyba, de nem a műkincsek, hanem a híres karnevál látása vonzotta oda. Néhány hónappal később Kozina Sándor és Balassa Ferenc is megfordult Nápolyban. A romantikus irány három képviselője, Molnár József, Ligeti Antal és Kovács Mihály szintén járt Dél-Olaszországban, különösen Molnár József rajzolt és festett sokat szívéhez nőtt Szicíliájában.

A romantikus idők Itáliáján végigsepert az 1848-as forradalmak vihara s a felülkerekedő reakciós uralom alatt Róma elvesztette vezető szerepét az európai művészetben. A pápa idegen segítséget: francia csapatokat hívott be trónjának visszaszerzésére, ezzel kezdetét vette a francia megszállás, mely 1849-től 1870-ig tartott. A forradalmat leverték, de eszméit megsemmisíteni nem tudták, a haladó művészet győzelmesen előretört és a mult felé forduló, önmagát kiélt régi központ helyett új központokban fejlődött tovább. Róma szerepét München, Düsseldorf és Párizs vette át, az új idők új művészetét hirdető fiatalok oda mentek tanulni. Itália művészeti élete lehanyatlott, de az olasz föld szépségének varázsa megmaradt s az, párosulva a nagy mult emlékeivel, később sem szűnt meg Olaszországba vonzani a magyar művészeket.

Bíró Béla

[1] Lásd Barabás Miklós, Kovács Mihály, Kozina Sándor, Libay Károly Lajos, Ligeti Antal, Orlai Petrich Soma, Telepy Károly stb. részben még kiadatlan naplóit és útleírásait.
[2] *Meller S.:* Ferenczy István élete és művei. Magyar Tört. Életrajzok XXI. 3—5. füzet, Bp. 1905. és 1906. — *Wallentinyi D.:* Ferenczy István levelei. Rimaszombat, 1912.
[3] *Noack, F.:* Deutsches Leben in Rom. 1907. — Das Deutschtum in Rom. 1927.
[4] *Bíró B.:* Barabás Miklós Önéletrajza, Kolozsvár, 1944.
[5] Kovács Mihály Önéletrajza. Kézirat, Szépműv. Múzeum.
[6] Lásd a 4. sz. jegyzetet.
[7] Lásd az 5. sz. jegyzetet.
[8] *Rapaich J.:* Ligeti Antal. Bp. 1938.
[9] *Lyka K.:* Magyar művészélet Münchenben 1867—1896. Bp. 1951.
[10] Lásd Loack id. művét.
[11] *Noack, F.:* Modell und Akt in Rom. Der Cicerone XIV—1922, 131. és 195. old.
[12] *Horváth H.:* Magyar romantikus festők Rómában. Minerva, IV—1925, 115—128. old.
[13] *Genthon I.:* Magyarok Rómában. Kézirat, 1953.
[14] *Lyka K.:* Magyar művészet 1800—1850, Bp. 1934. — Magyar művészek Olaszországban a 19. század első felében. — Bp. 1936.
[15] Ybl Miklós útlevele és jegyzetei a Szépműv. Múzeum Adattárában.
[16] Lásd a 2. sz. jegyzetet.
[17] *Engelmann:* Jos. Dan. Böhm. Mitteilung der oest. Gesellschaft für Münz und Medaillenkunde, Wien, 1912.
[18] *Veress E.:* Czélkuti Züllich Rudolf szobrász élete és munkái, Kolozsvár, 1911. — Erdélyi Múzeum XXVII, Új folyam VI. 1911.
[19] *Szentkláray J.:* Brocky Károly, Bp. 1907. — *Nyári S.:* Brocky Károly, Bp. 1910.
[20] Magánfuvarosok személyszállító kocsija.
[21] *Turcsányi E.:* Molnár József, Bp. 1938.
[22] *Koday E.:* Weber Henrik, Bp. 1943.
[23] *Jandolo A.:* Bekenntnisse eines Kunsthändlers, Berlin, 1939.
[24] *Riedl, F.:* Magyarok Rómában, Bp. 1930.

IRODALOM

Notizie del giorno. Roma. 1816—1836.
Krüchtern József: Honnyi művészek. Tud. Gyüjtemény, Pest, 1918—1819.
Bánffy Lászlóné, Wesselényi Polixena: Olaszhoni és Schweizi utazás I-II. Pest, 1842.
Keller Ferdinand: Elenco di tutti i pittori etc. Roma, 1824 és 1830.
Vécsei Anna, Csáky Antalné: Utazási vázlatok Olaszországból. Kolozsvár, 1843.
Császár Ferenc: Utazás Olaszországban. Buda, 1844.
Boschi, Giovanni: L'artistica società di Ponte Molle. Roma, 1845.
Nibby, Alfredo: Dintorni di Roma, 1849.
Belli, Francesco: Delle Case abitate in Roma da parecchi uomini illustri, Roma, 1850.
Delius, Nikolaus: Reisebriefe aus Italien. Leipzig, 1854.
Gregorovius, Ferdinand: Wanderjahre in Italien. Leipzig, 1884.
Nagy Iván: Magyarországi képzőművészek. Századok, Bp., 1874.
Führich, Josef: Lebensskizze. Wien und Pest, 1875. — Briefe aus Italien. Freiburg, 1883.
Almers, Ludwig: Römische Schlendertage. Leipzig, 1872.

Pulszky Ferenc: Életem és korom, I-II. Bp., 1884.
Szana Tamás: Magyar művészek. Bpest, 1887. — A magyar művészet századunkban. Bp., 1905. — Markó Károly és a tájfestészet. Bp.. 1898.
Szalay Imre: A XIX. század festészete hazánkban. Bp., 1901.
Berzeviczy Albert: Magyar utazók Olaszországban a mult század első felében. Bp., 1903.
Naményi Lajos: Egy eltelejtett magyar szobrász. (Züllich Rudolf). Művészet, III—1904. 19. old.
Meller Simon: A magyar művészet kialakulása a XIX. század elején. Művészet X—1911, 185. old. — Ferenczy István élete és művei. Bp., 1905.
Szentkláray Jenő: Brocky Károly festőművész élete. Temesvár, 1907.
Noack, Friedrich: Deutsches Leben in Rom 1700 bis 1900. Stuttgart-u. Berlin, 1907. — Das Deutschtum in Rom. Berlin, 1927. — Modell und Akt in Rom. Der Cicerone, XIV—1922. 141. és 195. old.
Nyáry Sándor: Brocky Károly festőművész élete és művei. Bp., 1910.
Engelmann, Wilhelm: Josef Daniel Böhm. Mittg der oest. Ges. f. Mündzkunde. Wien, 1912.
Lyka Károly: Magyar művészek Rómában a XIX. század első felében. A Szépm. Múz. Évkönyvei II—1919—20. — Magyar művészet 1800—1850. (A táblabíróvilág művészete.) Bp., 1934.
Bart, Hubert: Osteria. Guida spirituale. Roma, 1921.
Angeli, Diego: Le cronache el Caffe Greco. Roma, 1923. — Roma Romantica. Milano, 1937.
Teupser, Werner: Die deutsch-römische Landschaft um 1800. Zeitschrift für Bildende Kunst, 1926—27.
Horváth Henrik: Magyar romantikus festők Rómában. Minerva IV—1925. 115—128. old.
Cecchi, Emilio: Pittura Italiana dell'Ottocento. Roma-Milano, 1926.
Ojetti Ugo: La pittura Italiana dell'Ottocento. Milano, 1929. — Cose viste. Milano, 1939.
Bíró Béla: Kovács Mihály élete és művészete. Bpest, 1930. — Kovács Mihály önéletrajza, B. B. bevezetésével és jegyzeteivel. Kézirat, 1954.
Riedl Frigyes: Magyarok Rómában. Bp., 1930.
Genthon István: Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig. Bpest, 1935. — Magyarok Rómában. Kézirat, 1954. — Ferenczy scultore ungherese a Roma. L'Urbe, VII—1942. 6. sz.
Budinis, Cornelio: Gli artisti italiani in Ungheria. Roma. 1936.
Pogány Ö. Gábor: Magyar szobrászat a XIX. század első felében. Bp., 1936.
Entz Géza: A magyar műgyüjtés történetének vázlata 1850-ig. Bp., 1937.
Kopp Jenő: Carlo Markó. Corvina, Nuova Seria I—1938. 678. old.
Jandolo, Augusto: Bekenntnisse eines Kunsthändlers. Berlin, 1939.
Tóth László: Magyarok Rómában a XIX. században. Pécs, 1940. — Ungheresi a Roma nell'Ottocento. Corvina, Nuova Seria III—1940. 624—633. old.
Bíró Béla: Barabás Miklós önéletrajza. Kolozsvár, 1944. — Szoldatics Ferenc élete és művészete. Kézirat, 1954.

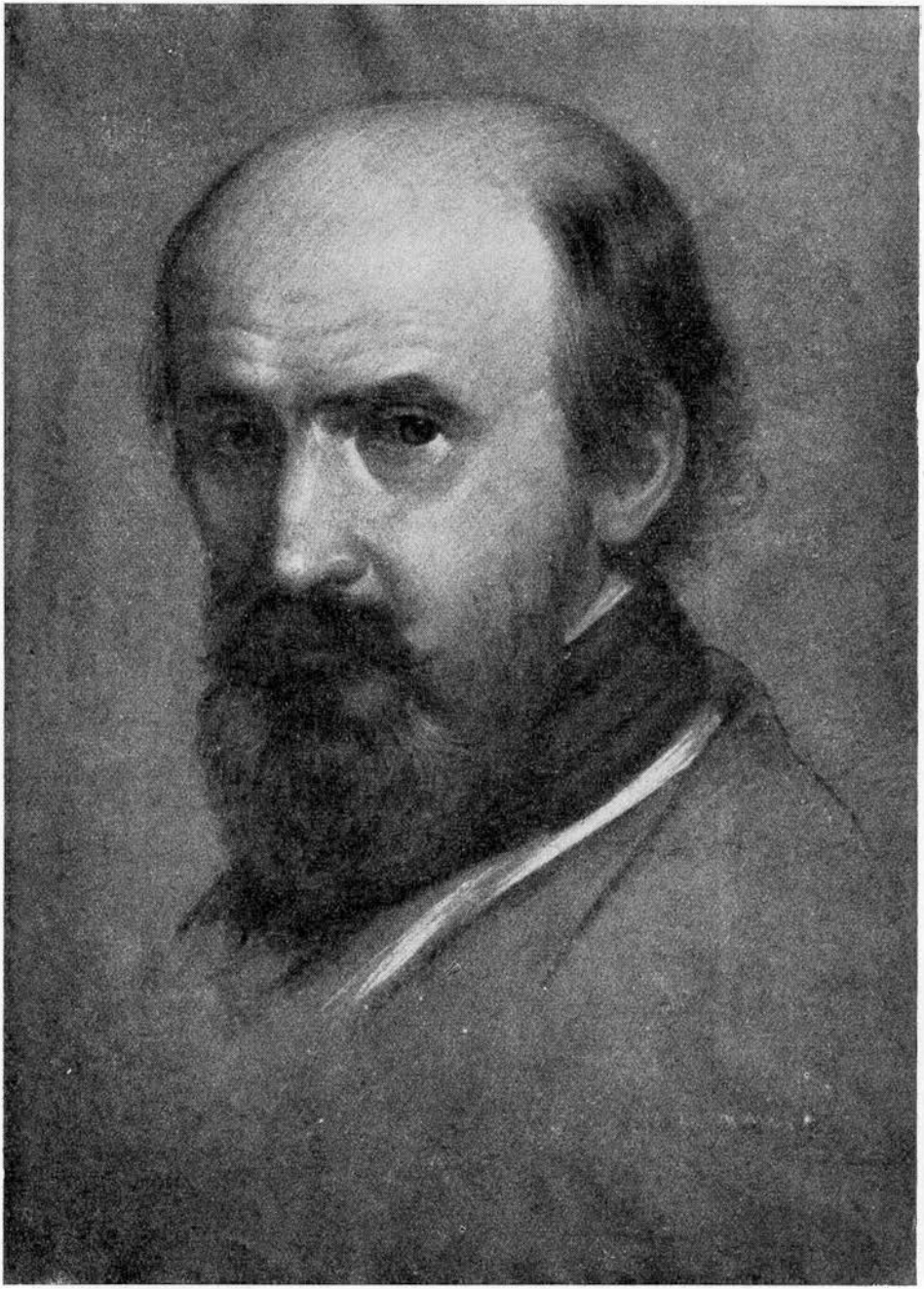

1. Barabás Miklós: Markó Károly képmása

2. *Kovács Mihály: Heinrich a Schandkneiplíben*

3. Kovács Mihály: Olasz táj

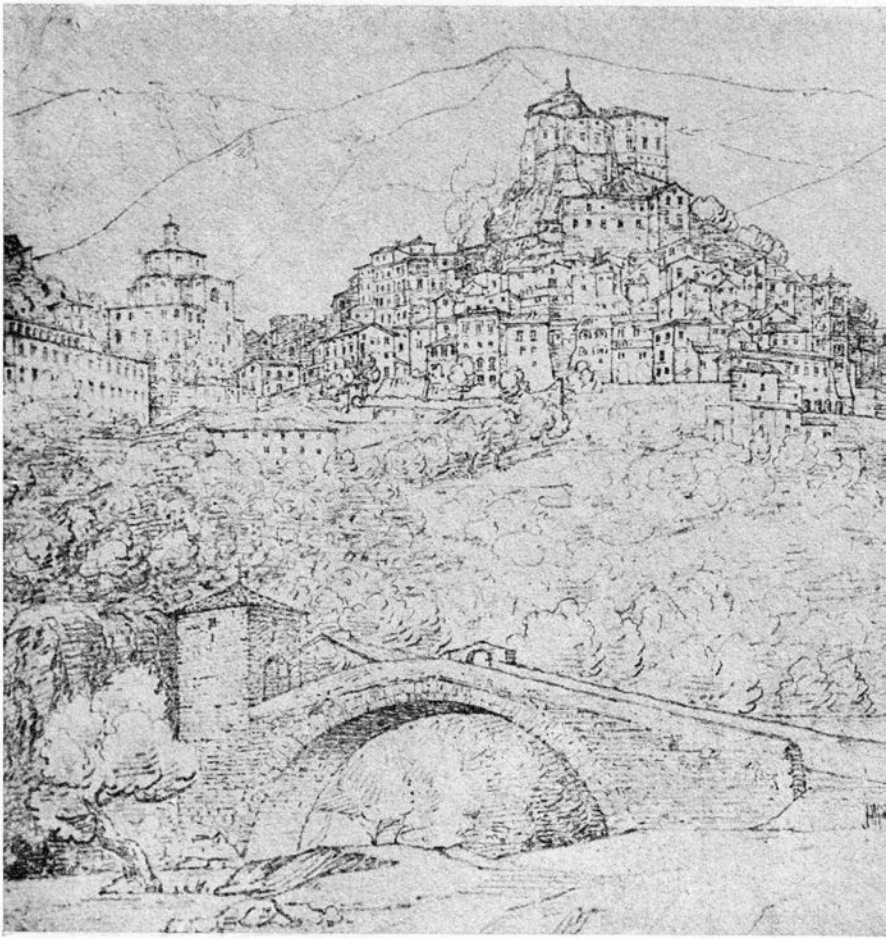

4. Kozina Sándor: Olasz városka

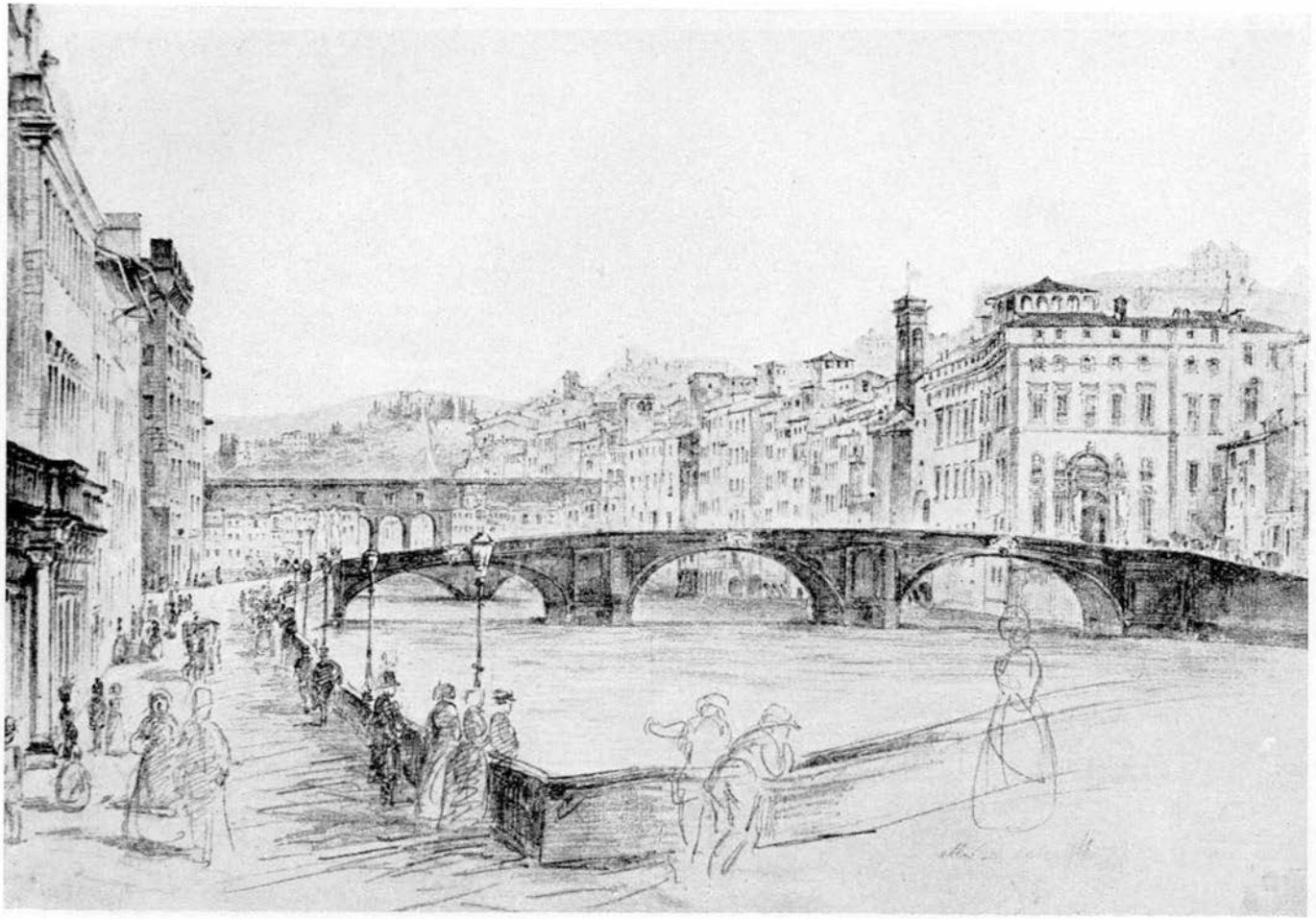

5. Lihay Károly Lajos: Firenze

6. Ligeti Antal: Albanói asszony

Az 1848—1849-es forradalom és szabadságharc utáni kor egyik legszomorúbb korszaka hazánknak és fővárosunknak. «Elhulltanak legjobbjaink», az életben maradtak osztrák börtönökben, külső és belső bujdosásban sínylődtek. A politikai mellett, a Kossuth-bankók elégetésével megkezdődött gazdasági elnyomás még jobban elszegényítette a harcokban már tönkrement lakosságot. Buda és Pest romokban hevert és az újjáépítés munkáskezek és anyagi eszközök híján csigalépésben haladt. Az építkezések terén minden szónál világosabban mutatja a helyzetet az a hivatalos statisztika[1], melyet 1858-ban Simonovszky József, Waitzenbauer Ferenc és Luchs János építési felügyelők állítottak össze.

év	fszt.	I. em.	II. em	III. em.	IV. em.	össz.	lakás
1844	126	9	12	8	—	155	kb. 697
1845	157	10	8	8	—	183	823
1846	186	19	20	9	—	234	1029
1847	151	34	28	23	—	236	1077
1848	127	20	17	3	1	168	432
1849	77	7	1	3	—	88	281
1850	97	18	12	3	—	130	486
1851	86	17	3	4	—	110	496
1852	98	11	8	6	—	123	419
1853	100	11	8	3	—	122	442
1854	107	9	6	2	—	124	514
1855	77	9	6	2	1	95	299
1856	80	13	9	3	—	105	344
1857	70	6	4	1	—	81	156
Össz.	1539	193	142	78	2	1954	7495

A reformkorszak nagy fellendülése után, amely 1846—1847-ben Pesten már évente több, mint 1.000 lakás építésében megnyilvánult, az 1849-ben bekövetkezett katasztrófa az építkezéseket majdnem a negyedére csökkentette. A következő években az ostrom rombolásait helyreállító és pótló építkezések kisebb átmeneti fellendülést hoztak ugyan, de 1857-re már 156-ra csökkent a lakásépítések száma.

Egy ennyire sivár kor építéstörténetének még adatszerű megírása sem hálás feladat. Mégis az 1851-ben, a központosító kormányzat hatóságává átalakított Pesti Szépítő Bizottságnak[2] ez az utolsó 11 évi működése 1860-ig, a maga 2,244 építési engedélyével oly fejezete Pest építéstörténetének, amelynek feldolgozása elkerülhetetlen.

Az előző korszakot 1809-től Bierbauer (Borbíró) Virgil válogatva, tehát hiányosan, már feldolgozta[3]. Munkája hiányossága és több téves adata ellenére erről a korszakról mégis áttekintést nyújt. 1860 után a Szépítő Bizottság hatáskörét átvevő Pesti Építési Bizottmány feldolgozásra váró iratai és tervei tartalmazzák az adatokat, a három testvérváros: Pest, Buda és Óbuda egyesítéséig. 1873-tól az egyesített Budapest tanácsi irattára és mérnöki tervtára tartalmazza az építéstörténeti adatokat

napjainkig. Csak ennek a teljes anyagnak, valamint a tesvérvárosok anyagának részletes feldolgozása után kerülhet sor Budapest építéstörténetének megírására.

Korszakunk hatalmas anyagának adatszerű feldolgozása mellett e kis forrástanulmány keretében se hely, se mód nincs a művészettörténeti értékelésre. Ezért építőművészetéről csak annyit állapítok meg, hogy korszakunkat a késői klasszicizmusnak, a virágzó romantikának és a kezdődő eklektikának keveredése jellemzi. A hármasság tovább is él. Horler Miklós jó példát közöl erre:[4] 1862-ben egyszerre épült Gottgeb Antal V. Tolbuchin-körút 16. szám alatti későklasszicista bérháza, Ybl Miklós VIII., Puskin-utca 26. szám alatti eklektikus palotája és a virágzó romantika egyik szép alkotása, az I., Fő-utca 3. szám alatti tanácsház.

A stílusváltozás, a szegénység, a gazdasági és politikai elnyomás mellett a feudális középkorból visszamaradt, minden szabad fejlődést gátoló, a fiatal tehetségeket az építő munkából kizáró céhrendszer is oka korszakunk építőművészeti sivárságának. A céhrendszer korlátait áttörni próbálkozókat a kiváltságos helyzetüket féltékenyen őrző mesterek keményen letörik. 1851-ben a Szépítő Bizottság jelenti a tanácsnak:

«Tekintetes Tanács !

A keb. építő czéhnek ide ./. alá mellékelt folyamodványa, melly szerint Zofahl Lőrinz építőmestert a' kontárok terveinek alá irásától eltiltatni kéri, f. évi Julius 15-én 10.392 sz. a. tanács határozat folytán eljárás végett hozzám utasítatván, van szerencsém jelenteni: hogy említett Zofahl Lőrinc építőmestert a' fentebbi folyamodvány másolatának közlése mellett, Kauser, Feszl, Gerster, Schenba és Frey kontárok terveinek alá irásától, Augusztus 3-án eltiltottam légyen.

Pesten Augusztus 11-én 1851.

Cziegler Ferdinánd
h. tanácsnok s. k.»

A kis jelentőségű és már ki is öregedett Zofahl mellett tehát Feszl, Frey, Gerster és Kauser a kontárok! Kétségtelenné teszi ez, hogy az elavult céhrendszer fojtogatása nem engedte szóhoz jutni — legfeljebb idegen mesterek neve alatt és kisebb alkotásokkal Feszl Frigyest, aki pedig már az előző évtizedekben bebizonyította nagy feladatokra elhivatottságát és hatalmas tehetségét, nemcsak a kivitelezésre nem került pályadíjnyertes országház tervével,[6] hanem a városi közgyűlési termet magában foglaló kitűnő képviselő (testületi)-ház tervével[7] is, amelynek megkezdett építését csak a szabadságharcot követő elnyomás szakította félbe. Ezért nem szerepelhetett saját neve alatt egész korszakunkban egyetlen tervvel sem, míg végre 1859-ben a pesti Vigadó sokat vitatott, de kétségtelenül nagyjelentőségű épületének megalkotásával bebizonyíthatta tehetségét. Ezért szerepelhetett saját neve alatt egyetlen jelentéktelen fényképészbódé tervével Ybl Miklós, kinek fóti temploma már ekkor állott, míg az Unger-ház, a Nemzeti Lovarda stb. terveit építőmesterei írták alá. De ez a sorsa Kausernek, Freynek és Gersternek is. Csak stíluskritikai és beható rajztechnikai vizsgálat és a hivatalos levél- és tervtári anyagon kívül netán véletlenül előkerülő okleveles bizonyító anyag teheti lehetővé e mesterek életművének összeállítását és elválasztását «fedő szerveik»-től.

Igy biztosította a céh annak a pár családnak az uralmát, amely már az előző korban Pest építészetében uralkodott. A Brein, Diescher, Hild, Kasselik, Pollack, Wieser, Zitterbarth és Zofahl családok mellett korszakunk előtt csak Wagner János: a félévszázad fordulón pedig Limburszky József és Senger András juthattak be a céhbe.

Nem család, de külön csoportot alkotnak a budai építőmesterek. Ők eleinte «mint jóbarátok» «ingyenes munkára», később úgylátszik a kölcsönösség alapján mind sűrűbben és «baráti alap nélkül» rándulnak át Pestre építeni. Ezek a mesterek[8] a budai helyi viszonyokból már a kevéssé ismert budai klasszicizmus alatt kialakult sajátos, gyakran egyéni színt hozzák magukkal. Bullant József, Dankó András és József, Dorffinger József, a finom és egyéni ízlésű Eberl Carlo, Irk József,

Kimnach Lajos és Vilmos, Laitl József és Weixlgärtner Mihály budai építőmestereknek még a klasszicizmus korából kortársa Eckermann József és Vojtha Ferenc, kik Pesten is építenek. Romantikus utódaik Knabe Vilmos és Ignác, Krövich Antal, de különösen Pan József, a budai, sajnos lebontott Karácsonyi-palota (1856) tervezője. Pan korszakunkban Pesten több kisebb alkotással szerepelt, hogy később több nagyobb épülettel (pl. Griff-Pannonia-szálló 1867, a Kecskeméti-utcai Hegyessy-ház 1867) bizonyítsa be tehetségét. Máltás (Müller) Hugó budai rajztanítónak levéltári kutatásaim eddig egyetlen sajátkezűleg aláírt építészeti tervét sem hozták felszínre — csak a budai tanácsház tanácskozó asztalának tervrajzát — s így nem derült fény a Kovács-Sebestyén (V., József-tér 5-6.), a Zitterbarth (V., Bajcsy-Zsilinszky-u. 22.) és a v. II. kerületi tanácsház (I., Fő-utca 3.) alkotásánál egyes források szerinti szerzőségére. Talán mint kitűnő rajzolóművész működhetett közre.

Mielőtt az egyes jelentősebb pesti mesterek ekkori működésével röviden foglalkoznék, az alábbi kimutatásban mutatom be — mint sok kérdésre önmagában feleletet adót — tevékenységüknek számszerű és időbeli összeállítását. Ez az összeállítás az építési engedélyben megnevezett építészek neve szerint készült.

Építőmester	1850	1851	1852	1853	1854	1855	1856	1857	1858	1859	1860	össz.
Brein Ferenc	—	—	—	—	8	2	—	—	—	—	—	10
Diescher Antal	—	—	—	—	3	6	2	4	6	10	12	43
Diescher János	15	8	17	6	6	—	2	6	1	—	—	61
Diescher József	14	9	13	7	10	8	4	10	6	8	10	99
Eckermann József	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	—	1
Feszl Frigyes	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	— 1	1
Frey Lajos	—	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	1
Gerster Károly	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	8	8
Gottgeb Antal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	13	16	29
Hild József	16	12	11	9	10	11	8	1	8	15	14	115
Hild Károly	16	21	31	20	35	37	84	79	68	91	121	603
Kasselik Ferenc	13	5	2	—	—	—	—	—	—	—	—	20
Kauser Lipót	—	—	3	2	1	—	—	—	—	—	—	6
Knabe Ignác	—	—	1	—	—	—	—	1	—	—	—	2
Knabe Vilmos	—	1	—	—	—	—	3	—	1	—	—	5
Kosilek	—	—	—	—	—	—	—	1	—	—	—	1
Krövich Antal	—	—	—	—	1	—	—	—	—	—	—	1
Limburszky József	10	9	18	13	6	4	5	7	20	15	9	116
Lohr Antal	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	4	4
Pan József	—	3	1	—	3	1	2	1	2	4	3	20
Pollack Ágost	23	5	7	2	7	7	8	4	2	—	—	65
Senger András	17	14	28	18	21	15	14	—	—	—	—	127
Vojtha Ferenc	1	—	—	—	—	—	—	—	—	—	—	1
Wagner János	9	6	9	9	5	5	4	8	5	6	3	69
Wieser Ferenc	15	5	16	14	10	8	16	14	4	14	17	133
Ybl Miklós	—	—	2	—	—	—	—	1	2	—	—	5
Zitterbarth Mátyás	10	3	1	1	3	2	1	2	1	—	—	24
Zofahl Lőrinc	26	32	47	35	40	29	30	50	48	72	52	461
Ismeretlen mesterek	—	1	1	—	1	—	—	5	1	8	4	21
Ácsok	1	—	—	—	—	—	—	4	1	1	—	7
Asztalosok	6	1	8	10	17	22	27	31	24	22	17	185
Összesen:	192	135	216	146	187	157	211	299	201	280	290	2244

Brein Ferenc, Brein Ignác, Fülöp és özv. Brein Magda utóda az építőmesterségben. Pesten csak 1854-ben és 1855-ben épített, noha már 1844-ben felépítette mint pályanyertes, Kőbányán a nemrég műemlékké nyílvánított csősztornyot[9] (X., Gitár-utca 1.). Alkotásai közül jelentősebb a Grünzweil-ház (V., Rosenberg házaspár-u. 5.). 1855 után egyes források szerint Székesfehérvárott telepedett le.[10]

Diescher Antal, a család legfiatalabb tagja 1854-től szerepel. Jelentősebb műve nincs, inkább ipari építkezésekkel foglalkozik.

Diescher János már az előző korszakban, 1842 óta épít Pesten. Alkotásai közül a VII., Kazinczy-u. 9. szám alatti egyemeletes, késői klasszicizáló ház áll.

Diescher József a család legjelentősebb tagja, ki 1839 óta dolgozik. 99 művel szerepel, melyek közül kiemelkedik az V., Múzeum-körút 5. szám alatti romantikus, kétemeletes Szüts-ház, a VIII., Rákóczi-út 13. számú, Hild József által 1837-ben egyemeletesre épített Hirschmüller-ház második emelete, az V., Nagy Sándor-u. 3. szám alatti, Goldberger Adolf részére épített kétemeletes klasszicizáló sarokház, az V., Október 6.-u. 20. szám alatti Prónay-ház hátsó udvarának szép kiképzése, a VIII., Rákóczi-út 57 a-b. számú ház udvarán álló szlovák evangélikus templom, Kováts Sebestyén V., József-tér 5-6. számú, egy emelettel megtoldott, nemrég műemlékké nyilvánított háromemeletes háza és a Gázgyár (VIII., Köztársaság-tér 20.).

Eckermann József, a budai klasszicista építészet derék, öreg kismesterének a fia Pesten egy jelentéktelen alkotással szerepel, Feszl Frigyesről már az előző részben megemlékeztem.

Frey Lajos egyetlen, építészetileg jelentéktelen tervvel, az Európa kávéház nyári, járdán elhelyezett «kertjének» romantikus tetőtervével szerepel, ezt is csak «Frey» névvel írta alá. Ennek a tervnek remekbe készült vízfestményű kivitele, a kávéház előtt álló három alak bármely nagy művész ecsetjére méltó könnyed, színben, szerkesztésben és rajzban tökéletes megoldása azonban elárulja a tehetséges művészt.

Gerster Károly csak 1860-ban, az utolsó évben juthat a céhrendszer miatt saját neve alatt tervezéshez. Nem csoda, hogy ez alatt az egy év alatt ő, akinek már 1845-ben ifj. Zitterbarth Mátyás mellett jelentős szerepe volt az V., Arany János-utca 16. szám alatti Borsody-ház megtervezésében, 16 év után csak az Arany János-utca 26. szám alatti Popper-házzal alkothatott tehetségéhez méltót.

Gottgeb Antal szintén csak 1859-től szerepel. Mégis ez alatt a két rövid év alatt a IX., Calvin-tér 7. sz. alatti református egyházi — azóta sajnos lebontott — épülettel, König István VIII., Gyulay Pál-u. 13. sz. házával, Riesinger Teréz, asztalos özvegye V., Váci-u. 81. sz. háza emeletráépítésével és Pfigler János VI., Nagymező-u. 10.sz. házával olyan tehetséges késői klasszicizáló mesternek bizonyult, hogy Bierbauer Virgil is nyugodtan keltezte 1841-re és tulajdonította Hild Józsefnek az általa 1862-ben épített kétemeletes V., Tolbuchin-krt 16. sz. alatti sarokházat.

Hild József a klasszicizmus nagy mestere ebben a korban is, 61-től 72 éves koráig a legjelentősebb építész. Késői klasszicizáló épületei mellett az általa már 1843-ban, a Hermina-kápolnával elkezdett romantikának is tökéletes és biztos kezű megszólaltatója. Az utókor kegyelettelen pusztításai dacára e korban készült alkotásai közül még ma is huszonötöt tartunk, mint műemléket vagy műemlékjellegűt, számon. Klasszicista működését már többször méltatták, de mint romantikus építész — a Hermina-kápolnát kivéve[11] — még majdnem teljesen ismeretlen.

Hild Károly életműve inkább nagy számával, mint színvonalával tűnik ki. 603 építési engedély szól az ő nevére e korban, de ehhez a nagy számhoz képest nagyon kevés a jelentősebb épület. Legkiemelkedőbb talán a VIII., Bródy Sándor-u. 15. sz. alatti Devecis Mihály-féle késői klasszicizáló, egyemeletes «Kéményseprő-ház».

Kasselik Ferenc szereplése ebben a korban különös kérdőjel. 1827 óta jelentős mestere a pesti klasszicizáló építészetnek. A tárgyalt időszakban 1850-től 1852-ig szerepel még néhány kevéssé számottevő épülettel, de ettől kezdve egyetlenegy művet sem épít. Nem lehetett ebben a valószínűleg kényszerű visszavonulásban. — hiszen 1884-ig élt — kis szerepe annak, hogy 1851-ben vállalta a nemzet elnyomása jelképének, a Pest-Budán uralkodó, a rebellis magyarokat ágyúival fenyegető Citadellának a felépítését.

Kauser Lipót három év alatt (1852—1854) mindössze 6 épületet tervez. Ebből kettőt lebontottak. A ma is álló négy, mind műemlék. Ezt a szépen indult tehetséget süllyesztette a névtelenség homályába az elavult céhrendszer. Knabe Vilmos, Knabe Ignác és Krövich Antal budai mesterek pesti szereplése jelentéktelen. Limburszky József sok hivatalos megbízatása mellett nagyszámú (116) magánépítkezést is vállal. Nem maradt utána jelentősebb alkotás, de néhány ma is álló épülete becsületes munka. Pan Józsefről már a budai építőmesterek között megemlékeztem. Fontosabb művei Pesten 1860 után épültek.

Pollack Ágost, a nagy Pollack Mihály fia, a romantika egyik kiemelkedő alkotásának, a VII., Majakovszkij-u. 47. sz. Pekáry-háznak (1847) tervezője. Munkássága 1858-ig tart. Kiemelkedő épülete a VII., Majakovszkij-u. 15. sz. alatti háromemeletes, a Holló-u. sarkán épült Splényi-ház.

Senger András, ez a sokat foglalkoztatott kismester, egyetlen maradandó épületet sem alkotott, Wagner János pedig inkább mint kivitelező dolgozott.

Wieser Ferenc, a Pichler-ház (V., Alpári Gyula-u. 9.) és a Ferences templom toronysisakjának tervezője, vérbeli romantikus művész. A Pollack Mihály által kétemeletesre épített Horváth-ház (V., Kossuth Lajos-u. 3.) átalakításán kívül sok kisebb épülete mutatja ma is mestere alkotókészségét.

Ybl Miklós tehetségét e korbeli művei a már említett okoknál fogva nem képviselik teljesen, de az Unger-ház (V., Múzeum-krt. 7. — Magyar-u. 8. műemlék) és a sajnos lebontott Nemzeti Lovarda romantikus művészetének kitűnő alkotásai.

Ifjú Zitterbarth Mátyás, a Vármegyeháza főépületének és a lebontott régi Nemzeti Színháznak alkotója 1850-től 1858-ig épít. Kiemelkedik alkotásai közül az V., Bajcsy-Zsilinszky-u. 22. sz., sajnos csunyán megfejelt saját háza, valamint másik két bérháza (V., Nádor-u. 20., Alpári Gyula-u. 13.). Az V., Ferenczy István-u. 18. sz. kedves kis alkotását 1946-ban, sajnos, egyszerű, de nemes ízlésű homlokzatdíszétől megkopasztották. A klasszicizmusnak ez a kitűnő mestere a romantikában is kiváló műveket alkotott.

Zofahl Lőrinc épületei nagy számával (461) a második helyen áll a mesterek között. Művei nem jelentősek és a kevés kiemelkedőről sem lehet tudni, hogy a neve alatt nem egy «kontár» lappang-e?

A mesterek életművére rávilágító, az építéstörténeti és az építőművészeti adatok mellett a város fejlődéstörténetének is gazdag tárháza ez az átkutatott anyag. A városrendezés, telekmegosztások, új utcanyitások (pl. az illir temető helyén a IX., Imre-u., a régi Ferencvárosi temető helyén a IX., Mester-u. vége, a Hamza-telken a VIII., Kálvária-u., a Rákos-árok helyén a VIII., Mária-u. és a Rökk Szilárd-u. egy része, a Steiner-telken a VI., Szondy-u. és környéke stb.) mellett a különböző fajta építkezéseknek az egyes kerületek közötti megoszlása is oly mélyen hatott a város fejlődésére, hogy nyugodtan mondhatjuk: a mai Pest sok részletében ebben az időben alakult ki. Nincs mód ennek a tanulmánynak a keretében valamennyi részletet közzétenni; ehelyett a következő összefoglaló kimutatással világítom meg a város fejlődését kerületek és épületfajták szerint:

Ker.	fszt. v.	I em. ráép.	II em. v.	II em. ráép.	III.em. v.	III.em. ráép.	átal. told.	ipari ép.	mezőg. ép.	közép.	üzlet- kir.	Össz.
V. Belv.	5	15	21	9		72	15	3	6	140	286	
V. Lip.	2	6	13	17		35	39	7	5	43	167	
VI.	59	25	17	3		198	41	28	2	2	375	
VII.	66	19	9	2		173	31	27	2	2	331	
VIII.	118	14	3	—		344	45	59	8	2	593	
IX.	67	4	—	—		175	30	57	4	—	337	
X.	21	—	—	—		6	11	4	4	—	46	
XIII.	14	2	—	—		12	27	10	1	—	66	
XIV.	24	—	—	—		9	2	7	1	—	43	
össz.	376	85	63	31		1024	241	202	33	189	2244	

Az egyes kerületek különböző fejlődése, az ipari települések megoszlása stb. mellett a legfeltűnőbb a kereskedelmi élet tömörülése az V. kerületben, pontosabban a mai Váci — Petőfi Sándor — Kossuth Lajos — Deák Ferenc és Dorottya-utca, valamint az azokhoz csatlakozó terek és kisebb utcák köré. Míg ezen a területen 183 üzletkirakat készült, az összes többi kerületben 6. Ezt a 189 üzletkirakatot Antony János, Buchhold János, Czigler György, Dittrich József (14 mű), Endele József, Erhardt J., Farkas Mihály, Galonits György, Guskó János, Halász Károly, Hikade Antal, Hoffer Ferenc (7) Illyés Gusztáv, Irschik Antal, Jackwitz Kristóf, Kopp Ágost, Kovács András, Krajtz József, Künstler Sámuel, Küttág János, Leuthner Ferdinánd, Molnár József, Molnár Sámuel, Nagy Flóris, Nagy István (6), Petrin János, Pettschafft Károly, Puch Ferdinánd, Puch Herman, Reisinger Ferenc (17), Rosiwal Henrik, Pfender Ferenc, Schil András, Schirmer Mihály (9), Schneider Dániel, Schöckl Mátyás (8), Stahl István, Steckbauer József, Szabó József, Thier János (4), Unschuld N., Váczy János, Váczy Jenő, Weiss Ferenc (15), Willenthal Antal és Zartl István (57) asztalos tervezte és készítette. Gazdag anyag iparművészeti kutatóink számára.

Az üzletkirakatokat rendelő kereskedők és a többi építtetők névsorából kialakuló keresztmetszetnek és az akkori társadalomnak és gazdasági viszonyoknak feldolgozása hálás feladat lenne, de kívül esik tanulmányom keretén. Művészettörténeti szempontból érdekes, hogy Dunaiszky László és Gerenday Antal építtetnek eladási raktárat a Kerepesi-temető környékén Hild Károllyal, Marschalkó János házat a Dessewffy-utcában Brein Ferenccel. Barabás Miklós Dessewffy-utcai házának Hild József a mestere, ki korszakunkban is végez rajta kisebb átalakítást. Íróink közül Vas Gereben építtet házat a Rákóczi-uton Diescher Józseffel és végül Szendrey Júlia második férjével, Horváth Árpáddal együtt a Hársfa-utcában, építészük Wagner János volt. Nem művelődéstörténeti adat, de szomorúan jellemző a sötét korra, hogy 1856-ban Wieser Ferenccel Bott Ferenc, a bakó (Scharfrichter) építtet lakóházat — a Städtl. Aas-Verscharungs Platz-on.

* * *

A pesti építőmestereknek 1850—1860 közötti teljes munkásságát magában foglaló alábbi jegyzék a budapesti 1. sz. Állami Levéltár anyaga alapján készült. A Pesti Szépítő Bizottság (Verschönerungs Commission) irat- és tervtárán kívül feldolgoztam a Mérnöki Hivatal (Bauamt) iratait és terveit is. A hiányzó iratok és tervek adatait a Szépítő Bizottság építési jegyzékeiből és jegyzőkönyveiből, illetve — ha ezek a szükséges adatokat nem tartalmazták — a tanácsi iratokból és jegyzőkönyvekből állapítottam meg.

A jegyzék első rovata az évszám előtti csillag jelzés. A hivatalosan műemlékké nyilvánított épületeket[12] három csillaggal jeleztem. A két csillaggal jelzett épületek a Genthon-féle kistopográfiában[13] a tőlem készített budapesti részben vagy a Budapesti Városépítési Tervező Iroda műemlékjegyzékében[14] szerepelnek, utóbbiban másodrendűként. Az egy csillaggal jelzett épületek az említett jegyzék harmadrendű műemlékei. A jelzés alatt nem mindig maga a műemlék-épület áll, néha annak átalakítása vagy toldása. Ritkább esetben — más adat híján — telektörténeti szempontból és az egykori tulajdonos nevének rögzítése céljából lényegesen változtatott épületet is jeleztem.

Az évszám legtöbbnyire az építési engedélyt jelzi. Ahol ez nem volt megállapítható, az engedélyezést javasló albizottság határozatát, ha egyik sem volt, az építés kezdetét. Az irat száma főkép a Szépítő Bizottság száma, ezért ezt külön nem is jeleztem. Ritkább esetben a Pesti mérnöki iratok száma szerepel P. M. I. jelzéssel.

Az építtető nevénél — helyhiány miatt — nem közölhettem az összes változatokat, ezért a legvalószínűbben helyes nevet választottam. Bizonytalan esetekben az engedélyben álló nevet közlöm. Mellőznöm kellett a tulajdonosok nevét is abban az esetben, ha az nem volt azonos az építtetővel. Nem közölhettem a tulajdonosváltozásokat sem.

A régi helyrajzi adatot, amely gyakran hosszadalmas körülírással határozta meg az épület helyét, le kellett rövidítenem, ami sok értékes helyrajzi adat mellőzésére

vezetett és néha az új helyrajzi adat megállapításának módját homályossá teszi. A házak régi számait — kivéve azokat az eseteket, ahol erre nem volt mód — egységesítettem ugy, hogy az első szám az első, 1851-es utcai házszámot, a második az utolsó, 1851 előtti, kerületi házszámot jelenti. A régi utcaneveket egységes formában használtam és nem foglalkozhattam a változásokkal. Még így is majdnem teljes régi pesti utcajegyzéket tartalmaz ez a jegyzék, több olyan adattal, amelyet Schmall[15] egyáltalán nem, vagy rosszul ismer.

Az új helyrajzi adat megállapítása volt a legnehezebb feladat. Az iratokon és terveken levő adatokat a házjegyzékekben[16] és a telekkönyvekben ellenőriztem és egészítettem ki, majd az egykorú térképek, helyszínrajzok (Situationsplan), telekmegosztási jegyzőkönyvek alapján megállapított pontos helyet az 1 : 5000 térképpel összevetve állapítottam meg a mai helyrajzi adatot. Ebben legnagyobb segítségemre volt a Haeufler-féle térkép[17]. Sajnos ez nem tartalmazza a külterületeket, sőt egyes külső utcáknál is hiányzik a számozás. Ezeknél, valamint a Rákoson és a váci vámvonalon túli telkeknél, ahol a telekkönyvek, és a Városliget környékén, valamint Kőbányán, ahol az egykorú térképek hiányoztak, a megállapítás csak részben sikerült. A nehézségekre kirívó példa az egykori Joseph-Gasse, melynek régi házszámai ma a Baross-u., Szabó Ervin-tér, Reviczky-u., Szentkirályi-u., Mikszáth Kálmán-tér, Krúdy Gyula-u., Lőrinc pap-tér, József-körút, József-u., Mátyás-tér és Erdélyi-u. házszámaival azonosak részben vagy egészben.

A mai utcanévváltozásokat hivatalos jegyzék hiányában magánérdeklődés útján állapítottam meg. Minthogy ez folyamatban van, itt lehet még változás. A megszűnt utcák, terek helyett a mait közöltem «helyén» (h.) jelzéssel. Ugyanezt a jelzést használtam ott, ahol a régi telek helyett új beosztású telek van. Az építési fajtákat sajnos szintén rövidítenem és egységesítenem kellett, pedig a részletesebb közlés sok értékes adatot tartalmazna.

Zakariás G. Sándor

Köszönetet mondok a Magyar Művészettörténeti Munkaközösségnek, amely a kutatást és a közzétételt lehetővé tette, a Budapesti 1. sz. Állami Levéltár illetékes dolgozóinak, akik az anyag gyors és zökkenőmentes rendelkezésre bocsátásával a folyamatos és jó munkakörülmények közötti feldolgozást lehetővé tették és Schoen Arnold dr.-nak, kinek tanácsai nélkül ez a kis mű sohasem születhetett volna meg. Vajha követhetné ezt Budapest építéstörténeti adattárának teljes feldolgozása.

[1] Budapest 1. számú állami levéltár. Pesti mérnöki iratok 1296/1858. Hochbauten VI.
[2] U. a. levéltár. Szépítő Bizottság 14.143. sz.
[3] Tanulmányok Budapest multjából I. 1932. 76—98. old.
[4] *Pogány F., Horler M.:* A műemlékek nyilvántartása. Pest, 1953. 45. old.
[5] U. a. Levéltár. Sz. B. 14.151.
[6] *Vámos F.:* Feszl Frigyes és kora. Magyar Művészet. 1925.
[7] U. a. Levéltár. Sz. B. 12.376. Gersterrel és Kauserrel együtt.
[8] U. a. Levéltár. Budai mérnöki iratok 1811—1827. és tovább.
[9] *Schoen A.:* Fővárosunk 1800—1873 között. Bp. 1948.
[10] *Szendrey J. — Szentiványi Gy.:* Magyar Képzőművészek lexikona. Bp. 1915. 255. old.
[11] *Schoen A.:* Hermina főhercegnő budapesti emlékkápolnája. Bp. 1937.
[12] Műemlékjegyzék az 1953. júniusi állapot szerint. Bp. 1953.
[13] *Genthon I.:* Magyarország műemlékei. Bp. 1951.
[14] Budapest műemléképületeinek jegyzéke. Bp. 1952.
[15] *Schmall L.:* Buda-Pest utczái és terei (1906).
[16] Pest szab. kir. város házjegyzéke. 1848. (Pest), Pesther Häuser-Schema Pest, 1853, Pester Häuser-Schema Pest, 1858.
[17] Haeufler, J. V.: Buda-Pest, historisch-topographische Skizzen von Ofen und Pest. Pest, 1854. (melléklet).

BREIN FERENC

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1854	17.286	Klenovits Ferenc	3 Herzen u. Schiffmannsg. 27/1225	VI. Dessewffy-u. 17—Hajós-u. 26.	II.
1854	17.307	Schnierer Alajos	Schiffmansg. 4/1207	VI. Vasvári Pál-u. 7.	I. ráép.
*1854	17.342	Seiler Flórián	Auss. der Waitzner L.	XIII. Váci-út 38.	told.
**1854	17.381	Grünzweil Norbert	Mondg. 3/92-a	V. Rosenberg házaspár-u. 5.	II.
1854	17.404	Marschalko János	3 Herzeng. 13/1142	VI. Dessewffy-u. 16.	I.
1854	17.408	Brein Ferenc	Steinbruch, nächts der Kapelle	X. Kápolna-u. 2.	fszt.
1854	17.414	Liedl János	Steinbrucherstr. 179	X. Vaspálya-u. 1.	fszt.
**1854	17.426	Merényi Henrik	Perlhuhng. 6/1431	VIII. Gyulai Pál-u 11.	I. told.
1855	17.489	Sellner József	Jägerg. 11.	V. Vadász-u. 16.	II. ráép.
1855	17.493	Léphegyi Mihály	Waitznerg. 4/428	V. Váci-u. 24.	átal.

(17.286, 17.307 felelős Hild Károly)

DIESCHER ANTAL

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1854	17.346	Jordán Gáspár	Grünebaumg. 4/278	V. Veres Pálné-u. 1. h.	átal.
1854	17.400	Kammermeyer György	Roseng. 4/819	VI. Rózsa F.-u. 57.	ip. ép.
1854	17.415	Jordán Gáspár	Müllerg. 31/92	V. Molnár-u. 35.	fszt.
1855	17.494	Edelsbacher Anna	Serbeng. 5/332	V. Szerb-u. 11.	II. rá.
1855	17.501	Jordán Károly	Stefansfeld	VIII. Baross-tér 18. h.	told.
1855	17.516	Ráth G. Jakab	Waitzner Str.20/1486	XIII. Váci-út 34. h.	ip. ép.
1855	17.587	Zier Keresztély	3 Trommelg. 57/420	VII. Körút helyén	fszt.
1855	17.609	Jordán Alajos	U. Donau Zeile 26/76	V. Belgrád-rkpt.	átal.
1855	17.617	Simonyi Antal	Rathausplatz 1/425	V. Váci-u. 28. h.	ip. ép.
*1856	17.698	Dobos Ferenc	Fabrikg. 15/927	VI. Jókai-tér 6.	told.
1856	17.844	Steiner Lázár, Novák ház	Üllöer str. 1/92	VIII. Üllői-út 2.	ip. ép.
1857	17.871	Strobentz testvérek	Üllöer str. 40/783	IX. Üllői-út 89.	ip. ép.
1857	18.082	Faragó Róza	Bräumeisterg. 5/24	VIII. Nagykörút h.	told.
1857	18.094	Rohrbacher Károly	Steinbruch. Altgebirg. 5.	X. Külső Jászberényi-út 7—11.	ip. ép.
1857	18.099	Ráth G. Jakab	Engelsfeld	XIII. Váci-út 34. h.	ip. ép.
1858	19.093	Remekházy József	Landstrasse 2/648	V. Tanács-krt. 26.	átal.
1858	19.170	Matica Srbska	Grünebaumg. 23/263	V. Veres Pálné-u. 19.	átal.
1858	19.179	Haszmann Lajos	Wäitzner str. Pl. 110.	XIII. Váci-út	mezőg.
1858	19.182	Strobentz testv.	Üllöer str. 40/483	IX. Üllői-út 89.	ip. ép.
1858	19.183	Barber és fiai	Steinbruch, Altgebirg. 5.	X. Külső Jászberényi-út 7—11.	ip. ép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1858	19.186	Strobentz testv.	Üllöer str 40/783	IX. Üllői-út 89.	ip. ép.
1859	19.231	Schuster János	Steinbruch 208/209	X. Mázsa-tér 3—4.	fsz.
1859	19.233	Dlauhy Károly	Landstr. 29/562	V. Múzeum-krt. 31.	átal.
1859	19.243	Führinger Antal	Soroksárerg. 39/132	IX. Ráday-u. 37.	átal.
1859	19.252	Herlitska A.	Kl. Hauptg. 13/198	IX. Knézich-u. 11.	mezőg.
1859	19.280	Durstmüller J.	3 Trommelg. 54/518	VII. Dob-u. 62.	átal.
1859	19.306	Gebhardt Ferenc	Hatvanerg. 5/586	V. Kossuth L.-u. 12.	átal.
*1859	19.307	Stockinger dr.	Acatieng. 24/206	VII. Akácfa-u. 26.	átal.
1859	19.374	özv. Fluckné	Wäitznerl. 475	XIII. ker.	átal.
1859	19.414	özv. Fluckné	Wäitznerl. 487.	XIII. ker.	fszt.
1859	19.492	Mannhalter J.	Wäitznerl. 6/487	XIII. ker.	mezőg.
1860	19.526	Breitner Róbert	Seltsameg. 5/1081	VIII. Nagykörút h.	told.
1860	19.583	Ráth G. Jakab	Engelsfeld 20/1486	XIII. Váci-út 34. h.	ip. ép.
1860	19.597	Wankó Mátyásné	Kerepeser str. 21/31	VII. Nagykrt h.	mezőg.
1860	19.617	Nicora József	Leopoldi u. Alsterg. 1/142	V. Váci-u. 80—Szarka-u. 2.	átal.
1860	19.622	Barber és fiai	Steinbruch 1690	X. Külső Jászberényi-út 7—11.	ip. ép.
*1860	19.644	Geist György	2 Haseng. 8/87	IX. Szamuelı-u. 12.	I. told.
1860	19.657	Kern Flórián	Augartenpl. 13/307	VI. Klauzál-tér 4.	told.
1860	19.667	Perlmutter J.	Steinbruch, Altg. 232	X. Dréher-sörgyár	ip. ép.
1860	19.678	Perlmutter J.	Steinbruch, Altg. 232	X. Dréher-sörgyár	ip. ép.
1860	19.752	Rupp N. János	Stefansfeld.	XIV. Istvánmező	fsz.
1860	19.756	Reisinger Adolf	Basteig. 11/345	V. Bástya-u. 19.	told.
1860	19.788	Weber Gusztáv	Palating. 48/394-b.	V. Falk Miksa-u.	fszt.

DIESCHER JÁNOS

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.665	Eötvös József	Stadtwäldchen Allée	VI. Gorkij-fasor	told.
1850	12.667	Kitlicza József	Steinerg. 177/3-a.	VI. Szondy-u. 43.	fszt.
1850	12.676	Ockenfusz Antal	Gärtner u. Arenag. 21/161	VII. Kertész-u. 20—Wesselényi-u. 39.	fszt.
1850	12.695	Mayer György	Soroksárerg. 68/340	IX. Soroksári-út 2-4.	ip. ép.
**1850	12.760	Zier Keresztély	Gr. Kreutzg. 9/334	VII. Kazinczy-u. 9.	I.
*1850	12.791	Fuchs Ádám	3 Herzeng. 27/993	VI. Dessewffy-u. 32.	ip. ép.
1850	12.828	Ullisch Lőrinc	2 Mohreng. 1356	VI. Paulay Ede-u 33.	mezőg.
1850	12.844	Ditrich János	3 Trommelg. u. Kl. Feldg. 41/542	VII. Dob-u. 46—Csányi-u. 1.	I.
1850	12.897	Ullisch Lőrinc	2 Mohreng. 30/1412	VI. Paulay Ede-u. 33	mezőg.
1850	12.899	Ferenczy János	Gemseng. 17/991	VIII. Makarenko-u. 10.	mezőg.
1850	12.942	Dobrovszky Vencel	Station u. Herbstg. 32/613	VIII. Baross-u. 30.—Szentkirályi-u. 42.	told.
1850	12.946	Fernkorn Vilmos	Maurerg. 10/1065	VI. Sztálin-út h.	told.
1850	12.985	Röck István	Gr. Nussbaumg. 2/326	VII. Nagydiófa-u. 4.	told.
1850	12.986	Kampfersek György	Roseng. 4/857	VI. Rózsa F.-u. 68.	told.
1850	12.996	Beyer Márton	Donaug. 9/136	V. Duna-u. 1. h.	átal.
1851	13.016	Enz Ferenc	Csömörer W. Pl. 39.	VII. Baross-tér 29.h.	fszt.
1851	13.058	Formanek Antal	Kl. Kreutzg. 41/586	VII. Kazinczy-u. 51.	I. told.
1851	13.071	Löwyné és Fuchs	äuss. 3 Trommelg. 1653	VII. Damjanich-u.	fszt.
1851	13 079	Pfeiffer Antal	2 Herzeng. 41/733	VI. Szív-u. 43.	told.
1851	14.005	Zier Keresztély	Felberg. 29/172y	VII. Dohány-u. 64.	I.
1851	14.044	Nyitray József	Hollunderg. 2/1020	VIII. Rökk Szilárd-u. 42.	told.
1851	14.077	Schvindler Ignác	Laudong. 2/1394	VI. Káldy Gyula-u. 4.	ip. ép.
1851	14.130	Guttmann Simon	Schiffmannsg. 6/1219	VI. Hajós-u. 15. h.	közép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1852	14.180/*b*	Hindy János	Alsterg. u. Leopoldig. 46/428	V. Szarka-u. 1—Váci-u. 82.	I.
1852	14.182	Fischer Mátyás	Wäitzner str. 23/1460	VI. Bajcsy-Zsilinszky-u. 51.	II.
1852	14.187	Izr. Hitközség	Fabrik u. Araderg. 14.	VI. Jókai-u. 1—Aradi-u. 2.	közép.
1852	14.189	Zier Keresztély	Gr. Kreutzg. 9/334	VII. Kazinczy-u. 9.	ip. ép.
1852	15.009	Zier Keresztély	3 Trommelg. 58/481	VII. Nagykrt h.	fszt.
1852	15.028	Szoyka Mihály	Stationg. 35/586	VIII. Baross-u. 41.	told.
1852	15.035	Staratz Ferenc	Königsg. 98/812	VI. Majakovszkij-u. 108.	told.
1852	15.075	Röck Henrik	Königsg. 17/1426	VI. Majakovszkij-u. 24.	ip. ép.
1852	15.076	Kammermayer Gy.	Roseng. 4/819	VI. Rózsa F.-u. 57.	told.
*1852	15.099	Dragonits Tamás	Kl. Kreutzg. 33/596	VII. Kazinczy-u. 42.	I. rá
1852	16.007	Ecker Ferenc	Sommerg. 25/276	VII. Nyár-u. 31.	told.
1852	16.008	Wöllert Antal	Fabrikg. 11/1070	VI. Liszt F.-tér 1.	told.
1852	16.048	Bach András	Fabrikg. 4/1091	VI. Liszt F.-tér 5.	ip. ép.
1852	16.054	Gyimóthy György	Königsg. 76/681	VII. Majakovszkij-u. 77.	told.
1852	16.068	Teichlinger J.	Leopoldstadt 643	V. Bajcsy Zs.-u. 70.	fsz.
1852	16.075	Szojka Márton	Stationg. 35/586	VIII. Baross-u. 41.	told.
1852	16.099	Turn Pius	Hollunderg.	VIII. Rökk Sz.-u.	I.
1853	17.042	Spann János	2 Herzeng. 25/724	VI. Sztálin-u. h.	told.
1853	17.054	Stipanitz János	2 Haseng. 31/102	IX. Szamueli-u. 36.	átal.
1853	17.131	Rammaseder János	Alianzg. 33/457	VII. Szövetség-u. 49.	mezőg.
1853	17.133	Stipanitz János	Fabrikg. 1/1093	VI. Liszt F.-tér 7.	told.
1853	17.153	Markus József	Hutg. 2/142	V. Irányi-u. 6.	átal.
1853	17.179	Ráth G. Jakab	Wäitzner str. 20/1486	XIII. Váci-u. 34. h.	ip. ép.
1854	17.293	Hampl Antal	Rettigg. 17/1306	VI. Révay-u. 20.	átal.
1854	17.302	Roscony Miklós	2 Herzen u. Königsg. 101/810	VI. Lövölde-tér 6—Majakovszkij-u. 112.	I. told.
1854	17.325	Danihel József	Fabrikg. 12/1069	VI. Sztálin-út. h.	told.
1854	17.349	Schiller Teréz	Roseng. 27/838—39.	VI. Rózsa F.-u. 97.	fsz.
1854	17.390	Schwendtner Ferenc	Feldg. 51/1125	VI. Nagymező-u. 49.	mezőg.
1854	17.427	Gyergyánfy Dávid	Wäitzner str. 1/1437	VI. Anker-köz h.	I. told.
1856	17.711	Tüköry-család	Wäitzner str. 22/1459	VI. Bajcsi Zs.-u. 49.	mezőg.
1856	17.759	Kropf Vencel	Kerepeser str. 14/1516	VIII. Rákóczi-út 29.	átal.
1857	17.910	Schaner Ferenc	Kl. Kreutzg. 45/588	VII. Kazinczy-u. 56.	told.
1857	18.922	Geramb Lujza	Wäitzner str. 17/67	V. Bajcsy Zs.-u. 44.	told.
1857	17.923	Fröhlich Ferdinánd	Blaue Hahng. 1/1406	VI. Kazár-u. 4.*y*	told.
1857	17.944	Kropf Vencel	Kerepeser str. 14/1516	VIII. Rákóczi-út 29.	ip. ép.
1857	17.993	Seiler József	Soroksárerg. 58/121	IX. Ráday-u. 63.	mezőg.
1857	18.083	Farkas Anna	Neueg. 28/1013	VI. Zichy Jenő-u. 30	mezőg.
1858	19.206	Diescher János	Kl. Kreutzg. 42/591	VII. Kazinczy-u. 52.	told.

DIESCHER JÓZSEF

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.658	Gázgyár	Franzstadt 75/581	IX. Soroksári út 22.	ip. ép.
1850	12.668	Zier Keresztély	Kircheng. 3/1100	VI. Hegedű-u. 5.	told.
1850	12.671	Vankó Mátyás	Gärtnerg. Pl. 12	VII. Nagykörút h.	I.
1850	12.713	Putz Ferenc	Araderg. 14/867	VI. Aradi-u. 24.	told.
1850	12.717	Lechner N. János	Hinter den Stadtw.	XIV. Május 1-u. 29/*a*	fsz.
**1850	12.744	Szüts Zsófia	Landstr. 17/574	V. Múzeum-krt 5.	II. rá
*1850	12.771	Pisztory Jakab	Königsg. 3/1435	VI. Majakovszkij-u. 6.	ip. ép.
*1850	12.781	Helfenstein József	Roseng. 2/817	VI. Rózsa F.-u. 53.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.819	Diescher József	Königsg. 77/892	VI. Majakovszkij-u. 82.	ip. ép.
*1850	12.842	Baumann Joachim	3 Trommelg. 3/632	VII. Dob-u. 6.	II.
1850	12.851	Keiner János	Araderg. 6/881	VI. Aradi-u. 15.	fsz.
1850	12.939	Szupp József	Herren u. Krong. 14/446	V. Petőfi S.-u. 18—Régiposta-u. 19.	III. rá
1850	12.955	Jordán Alajos	U. Donauz. 26/76	V. Belgrád-rkpt 9.	ip. ép.
1850	12.977	Häckl Lajos	Felberg. 43/107	VII. Dohány-u. 67.	fszt.
1851	13.046	Zier András	Gr. Acatieng. 9/178	VII. Akácfa-u. 13.	fszt.
1851	13.051	Tümmler János	2 Herzeng. 34/778	VI. Szív-u. 30.	told.
1851	13.064	Marczibányi Lőrinc	Csömörer str. 1681	VII. Baross-tér 15—16.	fszt.
1851	14.009	Keiner József	Seminarg. 2/316	V. Eötvös L.-u. 3.	átal.
1851	14.033	Birly Ferenc	U. Donauz. 24/64	IX. Közraktár-u. 20.	I.
*1851	14.076	Fluck Ede	Königsg. 31/1419	VI. Majakovszkij-u. 38.	fszt.
1851	14.112	Izr. Hitközség	Araderg. 20/930	VI. Aradi-u. 2.	told.
1851	14.114	Stromlitz Bernát	Alsterg. 4/245	V. Szarka-u. 5.	told.
1851	14.116	Prónay Gábor	Götterg. 11/174	V. Október 6-u. 13.	I. told.
1852	14.155/*d*	Lechnerné, Erzsébet	Stadtwäldchen	XIV. Városliget	ip. ép.
1852	14.156/*b*	Zier Lajos	Borstenviehhändlerg. 31/1368	VIII. Népszínház-u. 51.	fszt.
1852	14.177	Mejaszky Ferenc	Kircheng. 9/237	VIII. Kistemplom-u. 10.	told.
1852	15.027/*a*	Koller Ignác	Hutg. 10/201	V. Irányi-u. 23.	told.
1852	15.030	Marczibányi Lőrinc	Herreng. 8/449	V. Petőfi S.-u. 10.	átal.
1852	15.041	Koszt Ferenc	Linieng. 15/1379	VII. Rottenbiller-u.	told.
**1852	15.051	Wesztermayer József	Kerepeser str. 6/1508	VIII. Rákóczi-út 13.	II. rá
1852	15.074	Birly Ferenc	U. Donauz. 24/64	IX. Közraktár-u. 20.	ip. ép.
1852	15.080	Wachtelschneider A.	Waasen u. Flórianig. 16/555	IX. Thaly Kálmán-u. 50—Tűzoltó-u. 35.	fszt.
1852	15.096	Szláv. ev. egyház	Kerepeser str. 20/1523	VIII. Rákóczi-út 57.	közép.
1852	15.097	Landerer és Heckenast	Kecskemeterg. 4.	V. Egyetem-u. 14.	ip. ép.
1852	16.004	Baron Jónás	Neueg. 23/1159	VI. Zichy Jenő-u. 27	fszt.
1852	16.085	Vitvindisch Márton	3 Pöllerg. 2/1046	VI. Mozsár-u. 4.	told.
**1853	17.030	Rottenbiller Lipót	Heu Pl. 2/83	IX. Calvin-tér 8.	átal.
1853	17.037	Zier András	Sonneng. 5/351	V. Alkotmány-u. 19.	I.
1853	17.056	Proiszl Mihály	Franzg. 20/445	IX. Berzenczey-u. 12.	fszt.
1853	17.073	Marczibányi Lőrinc	Csömörer str. 30—31.	VII. Baross-tér 15—16.	mezőg.
1853	17.116	Gschwindt Mihály	Üllöer str. 21/53	VIII. Üllői-út 38. h.	fszt.
1853	17.132	Steeger Károly	Blumeng. 9/520	IX. Bokréta-u. 15.	mezőg.
1853	17.196	Patay János	3 Trommelg. 31/575	VII. Dob-u. 34.	ip. ép.
1854	17.233	Baron Jónás	Neueg. 1159/23	VI. Zichy Jenő-u. 27	I. rá
1854	17.238	Friedrich Ferenc	Hutg. 1/56	V. Irányi-u. 2.	átal.
**1854	17.250	Goldberger Adolf	Jäger u. Morgeng. 13/47	V. Vadász-u. 18—Nagy Sándor-u. 3.	II.
*1854	17.273	Onody Zsigmond	Soroksárerg. 13/159	IX. Ráday-u. 16.	átal.
*1854	17.296	Szevera L. Károly	Wäitzner str. u. Schiffmannsg. 17/1454	VI. Bajcsy Zs.-u. 39—Hajós-u. 45.	II.
**1854	17.332	Prónay Gábor	Götterg. 16/195	V. Október 6-u. 20.	II. ráép.
1854	17.343	Riesz József	äuss Wäitzner str. 452/*a*	XIII. Váci-út 70.	fszt.
1854	17.367	Mahr Antal	2 Herzeng. 15	VI. Szív-u. 16.	átal.
1854	17.410	Piller János	Kerepeser str. 14/1516	VIII. Rákóczi-út 29.	I. told.
1854	17.411	Landerer és Heckenast	Kecskeméterg. 14.	V. Egyetem-u. 14.	ip. ép.
1855	17.465	Szláv ev. egyház	Kerepeser str. 20/1523	VIII. Rákóczi-u. 57.	közép.
1855	17.467	Tabermann Lajos	Rosen Pl. 1/283	V. Váci-u. 38. h.	átal.
1855	17.495	Marczibányi Lőrinc	Herreng. 8/449	V. Petőfi S.-u. 10.	átal.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
**1855	17.497	Prónay Gábor	Götterg. 16/195	V. Október 6.-u. 20.	mezőg.
1855	17.581	Neuschloss Károly	O. Donauz. 26/463	V. Kossuth-tér h.	ip. ép.
1855	17.582	Sartory Frigyes	Wäitznerg. 2/12	V. Váci-u. 25.	átal.
1855	17.584	Gschwindt Mihály	Üllöer str. 21/53	VIII. Üllői-út 58. h.	ip. ép.
**1855	17.607	Hofrichter József	Josefg. 4/930	VIII. Baross-u. 10.	átal.
1856	17.661	Marczibányi Lőrinc	Herreng. 8/449.	V. Petőfi S.-u. 10.	átal.
1856	17.768	Valbacher János	2 Mohreng. 55/1074	VI. Paulay Ede-u. 58 h.	told.
1856	17.769	Szevera Károly	Herminenfeld	XIV. Herminamező	mezőg.
**1856	17.824	Szláv ev. egyház	Kerepeser str. 20/1523	VIII. Rákóczi-út 57.	templom
1857	17.887	Gerstenbrein Mihály	Josephg. 98/876	VIII. Erdélyi-u. 7.	told.
1857	17.947	Faárugyár rt.	O. Donauz. 45	V. Jászai Mari-tér 2 h.	ip. ép.
1857	17.950	Gschwindt Mihály	Üllöer str. 21/53	VIII. Üllői-út 38. h.	ip. ép.
1857	18.000	Gerenday Antal	Árpádg. 2/268	V. Arpád-u. 8.	ip. ép.
1857	18.063	Orczy György	Herreng. 10/448	V. Petőfi S.-u. 12.	mezőg.
1857	18.064	Vasúttársaság	Station Pl.	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1857	18.064/*a*	Vasúttársaság	Station Pl.	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1857	18.078	Heckenast Gusztáv	Araderg. 12/869	VI. Arad-u. 18.	mezőg.
1857	18.096	Szüts Zsófia	Stefansfeld 1522	XIV. Istvánmező	mezőg.
1857	19.002	Hasenauer Márton	Kerepeser str. 28/57	VII. Rákóczi-út 66.	ip. ép.
**1858	19.052	Wernhardt Antal	Hatvanerg. 3	V. Kossuth L.-u. 3.	átal.
1858	19.102	Vidats István	2 Haseng. 9—10.	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1858	19.137	Lotz Herman	Palating. Ex. V. 72.	XIII. Szt. István-park h.	ip. ép.
1858	19.157	Vasúttársaság	Station Pl.	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1858	19.166	Vasúttársaság	O. Donauz. 48	V. Falk Miksa-u. 22. h.	ip. ép.
1858	19.181	Vidats István	2 Haseng. 9—10.	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
*1859	19.211	Mosch Károly	Königsg. 97/810	VII. Majakovszkij-u. 101.	ip. ép.
1859	19.253	Karmeliták	Auferstehungsfeld	X. Kerepesi temető	kápolna
1859	19.261	Wintergerst József	Gr. Nussbaumg. 1/290/*a*	VII. Nagydiófa-u. 3.	told.
1859	19.274	Nagy Karolina	Pfeiffeng. 5/18	IX. Pipa-u. 4.	átal.
1859	19.472	Postl örökösök	Kl. Stationsg. 9/573	VIII. Kisstáció-u. h.	átal.
1859	19.476	Szüts Zsófia	Stefansfeldyi 1522	XIV. Istvánmező	mezőg.
1859	19.502	Preiss Károly	Königsg. 3/1435	VI. Majakovszkij-u. 6.	ip. ép.
1859	19.514	Szüts Zsófia	Stefansfeld 1522	XIV. Istvánmező	átal.
1860	19 620	Szendrey Ignác	Alexanderg. 17/965	VIII. Bródy S.-u. 13.	I.
1860	19.639	Flesch Álajos	Wäitzner str. 42/1461	VI. Bajcsy-Zs.-u. 47.	ip. ép.
***1860	19 656	Kovács-Sebestyén A.	Joseph Pl. 15/303/*a*	V. József-tér 5—6.	III.
1860	19.685	Blahunka Ferenc	Soroksárerg. 17/144	IX. Ráday-u. 15.	átal.
1860	19.708	Emich Gusztáv	Schulg. 2/297	V. Curia-u. 5.	I.
1860	19.709	Elek Imre	Hollunderg. 3/1005	VIII. Rökk Sz.-u. 40.	told.
1860	19.716	Gázgyár	Friedhofstr.	VIII. Köztársaság-tér 20.	ip. ép.
1860	19.745	Neuschloss J. és fiai	O. Donauz. 53/433	XIII. Pozsonyi-u. 53. h.	ip. ép.
1860	19.772	Senger János	Steinerg. 2	VI. Szondy-u. 1—3. h.	fszt.
1860	19.786	Vas Gereben (Radákovich József)	Kerepeser str. 24/42	VII. Rákóczi-u. 58.	fszt.
		(19.166 Pollack Gyulával együtt)			

IFJ. ECKER MANN JÓZSEF (budai)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
**1856	17.837	Kunig József	Königsg. 24/422	VII. Majakovszkij-u. 32.	II. told.

FESZL FRIGYES

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
***1859	— —	Pestváros	U. Donauz.	V. Molotov-tér 2.	Vigadó

FREY (LAJOS)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1858	19.054	Petsch József	O. Donauz., Hotel Európa	V. Roosvelt-tér 7.	ip. ép.

GERSTER KÁROLY

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
*1860	P. M. I. 2242	Popper Ferenc	2 Adlerg. 25/38 u. Hochstr. 11.	V. Arany János-u. 26—Guszev-u. 27.	III.
1860	19.696	Kauser János	Perlhuhng. u. Eiseng. 3/1437	VIII. Gyulai P.-u. 5—Vas-u. 6.	I.
1860	19.712	Fluck Ede	Königsg. 31/1419	VI. Majakovszkij-u. 38.	ip. ép.
1860	19.770	Simonyi fényképész	Wäitznerg. 1/425	V. Váci-u. 28.	ip. ép.
1860	19.798	Weber János	Roseng. 17/828	VI. Rózsa F.-u. 75.	told.
1860	19.819	Pesti Gőzmalom	Leopold St.	V. Honvéd-u. 32—36. h.	ip. ép.
1860	19.812	Ellenberger Henrik	Neueg. 40/1020	VI. Zichy J.-u. 45.	told.
1860	19.822	Ferdinánd János	Üllöerstr. 13/15.	VIII. Üllői-út 26. h.	ip. ép.

GOTTGEB ANTAL

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.238	Testory Antal	Kohlbacherg. 12/482	V. Reáltanoda-u. 16.	II.
1859	19.263	Woczasik Mayer	Kerepeserstr. 16/18	VII. Rákóczi-út 34.	told.
1859	19.308	Testory Antal	Steinbruch, Altg. 424	X. Gergely-u. 27. h.	fszt.
1859	19.315	Oswald Pál	Eiseng. 8/1442/*b*	VIII. Vas-u. 13. h.	I.
**1859	19.332	Ref. egyház	Heu Pl. 1/84	IX. Calvin-tér 7.	II. rá.
1859	19.334	Pifkó András	Hanfg. 18/1297	VIII. Bérkocsis-u. 34—36.	át.
1859	19.392	Eigel Ferenc	Kälber Pl. 17/1061	VIII. Rákóczi-tér h.	fszt.
1859	19.442	Zachár Antal	Kl. Feldg. 33/550	VII. Csányi-u. 6.	fszt.
1859	19.450	Szetzer Lajos	Felberg. 48/131	VII. Dohány-u. 90.	told.
**1859	19.454	König István	Perlhuhng. 8/1432	VIII. Gyulai Pál-u. 13. h.	I.
1859	19.465	Eder M. F.	2 Haseng. 26/71	IX. Szamueli-u. 29.	ip. ép.
1859	19.497	Zachár Antal	Kl. Feldg. 33/550	VII. Csányi-u. 6.	told.
1859	19.521	Seilerné et Co.	Franciscaner Pl. 1/415	V. Egyetem-u. 1. h.	ip. ép.
1860	19.525	Röszler István	Josephg. 16/923	VIII. Krudy Gy.-u. 1.	told.
**1860	19.530	Riesinger Teréz	Leopoldg. 45/175	V. Váci-u. 81.	II. rá.
**1860	19.542	Pfligler János	Gr. Feldg. 7/1196	VI. Nagymező-u. 10.	I. ráép.
1860	19.575	Manno István	Königsg. 54/670	VII. Majakovszkij-u. 57.	ip. ép.
1860	19.586	Schwab György	Steinmetzg. 10/1420/*b*	VIII. Kőfaragó-u. 12.	I. told
1860	19.600	Heben Jakab	Gärtnerg. 4/34	VII. Nagykörút h.	fszt.
1860	19.633	Eisele Antal	30 igstamts Gr. 5/2	V. Vörösmarty-tér 8.	III.
**1860	19.677	Pfligler János	Gr. Feldg. 7/1196	VI. Nagymező-u. 10.	I. told.
1860	19.690	Kollerich Pál	U. Donauz. 14/62	V. Belgrád-rkpt. 21.	ip. ép.
1860	19.710	Erényi Antal	Josephg. 18/992	VIII. Krudy Gy.-u. 3.	told.
1860	19.723	Gottgeb Antal	Hollunderg. 6/1019	VIII. Rökk Sz.-u. 34—36.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1860	19.730	Hinum Sándor	Felberg. 31/118	VII. Dohány-u. 68.	fszt.
1860	19.739	Mercze György	Franciscaner Pl. 1.	V. Egyetem-u. 1. h.	ip. ép.
1860	19.751	Riesinger Teréz	Leopoldg. 45/175	V. Váci-u. 81.	ip. ép.
1860	19.760	Röszler István	Josephg. 16/923	VIII. Krudy Gy.-u. 1.	told
1860	19.781	Schön József	Frühlingsfeldg. 15/673	VIII. Tavaszmező-u. 14.	told.

(19.521 Schökl Mátyás, 19.739 Riesinger Teréz asztalossal együtt.)

HILD JÓZSEF

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
*1850	12.663	Holitscher J. M.	3 Trommelg. 10/398	VII. Dob-u. 13.	ip. ép.
1850	12.673	Engelmayer György	Wäitznerstr. 22/82	V. Bajcsy-Zs.-u. 54.	told.
1850	12.728	Huber Ferenc	Kirchen Pl. 13/561	VIII. Horváth M.-tér 6.	mezőg.
*1850	12.783	Jurenák Pál	Gärtnerg. 15/157	VII. Kertész-u. 22.	mezőg.
1850	12.805/*a*	Wodianer Móric	Gr. u. Kl. Bruckg. u. Donauz. 1/46	V. Deák F.-u. 1. Angol kir. szálló	III.
1850	12.823	Liptay József	Basteig. 5/388	V. Bástya-u. 27—29.	átal.
1850	12.845	Pósfay Pál	Ellenbogeng. 6/1343	VI. Sztálin-út h.	I.
1850	12.846	Bajzáth György	Joseph Pl. 3/222	V. József-tér 9.	II. told.
1850	12.875	Manno István	Wäitznerg. 13/435	V. Váci-u. 14.	átal.
1850	12.877	Wodianer Rudolf	O. Donauz.	V. Arany János-u. 3.	told.
1850	12.879	Splichal Enoch	Saliterg. 4/1031	VIII. Salétrom-u. 4.	told.
1850	12.893	Raschovitz Zsigmond	2 Adlerg. 7/149	V. Guszev-u. 11.	ip. ép.
1850	12.916	Karlovszky N.	U. Donauz. 33/84	V. Belgrád-rkpt 1.	II. ráép.
1850	12.956	Melchior György	Ellenbogeng. 23/1332	VI. Sztálin-út h.	II.
1850	12.962	Kaltenstein Pál	Neueg. 20/1154	VI. Zichy J.-u. 22/*b*	I. told.
1850	12.976	Baumgarten Áron	Neue Markt Pl. 2/111	V. Engels-tér 8.	III.
1851	13.050	Krausz Ferenc	Stationg. 28/589	VIII. Baross-u. 27.h.	told.
1851	13.059	Melchior György	3 Trommelg. 51/530/*b*	VII. Dob-u. 56.	I.
***1851	—	R. k. egyházközség	Leopold St.	V. Szt. István-tér	tpl.
1851	14.008	Wodianer M.	Kerepeser Str. 1/1504	VIII. Rákóczi-u. 1.h.	átal.
1851	14.019	Cziráky Antal	Hatvanerg. 8/582	V. Kossuth L.-u. 5.	átal.
1851	14.021	Splichal Enoch	Saliterg. 4/1031	VIII. Salétrom-u. 4.	told.
1851	14.031	Boscovitz M. J.	Paternosterg. 10	V. Miatyánk-u. 2.	III.
1851	14.032	Bajzáth György	Zrinyi-u. 2. Adlerg. 8/158	V. Zrinyi-u. 18—Guszev-u. 10.	III.
1851	14.043	Wodianer M.	Kerepeser Str. 1/1504	VIII. Rákóczi-u. 1.h.	átal.
1851	14.079	Neugebauer Ferenc	Neueg. 7/1259	VI. Zichy J.-u. 7.	told.
1851	P. M. I. 1295	Pest város	Neumarkt Pl. 5	V. Engels-tér	disz.
1851	14.118	Keller Frigyes	Blauehahng. 3/1407	VI. Kazár-u. 3.	ip. ép.
1852	14.158/*a*	Elsaser Ferenc	Roseng. 19/830	VI. Rózsa F.-u. 79.	mezőg.
1852	14.159	Izr. Hitközség	Pfeifferg. 11/382	VII. Síp-u. 12.	közép.
**1852	15.006	Makk Gusztáv	Waagg. 4/181	V. Mérleg-u. 9.	III.
1852	15.007	Fuchs Keresztély	2 Adlerg. 22/142	V. Guszev-u. 23.	III.
1852	15.021	Richter Mihály	2 Herzeng. 44/771	VI. Szív-u. 48/*b*	told.
1852	15.063	Pfanzert József	Neueweltg. 24/615	V. Semmelweis-u. 14/*b*	III.
1852	16.027	Lukács László	Landstr. 6/1501	VIII. Múzeum krt 8.	ip. ép.
1852	16.029	Szentkirályi Móric	Rákoswiesen	XIII. Rákos-rendező h.	mezőg.
**1852	16.041	Pscherer Miklós	3 Trommelg. 1/394	VII. Dob-u. 4.	III.
1852	17.002	Melchior György	Gegen Eisenbad 4	VI. Rudas L.-u. h.	fszt.
1852	17.009	Fleischl Dávid	Tabackg. 1/392	VII. Dohány-u. 4 h.	told.
1853	17.038	Ullman Móric	O. Donauz. 11/294	V. Roosevelt-tér 7.	ip. ép.
1853	17.044	Wugh (?) Mihály	Schiffmannsg. 30/1228	VI. Hajós-u. 33.	ip. ép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
**1853	17.061	Ullmann örökösök	Palating. u. Hochstr. 16/252	V. Nádor-u. 18.	III.
1853	17.081	Holitscher J. M.	Pfeifferg. 16/380	VII. Wesselényi-u.h.	told.
1853	17.095	Hochschwager J.	Wäitznerlinie 5/1473	XIII. ker.	fszt.
1853	17.113	Brunswick Szidónia	Hochstr. 13/32	V. Arany J.-u. 29.	III.
**1853	17.114	Manno István	Königsg. 54/670	VII. Majakovszkij-u. 57.	II.
1853	17.122	Bernhardt Ferenc	Äusser d. Linie 32	VI. Bajza-u.	fszt.
*1853	17.169	Reitberger Antal	Neueg. 13/1262	VI. Zichy J.-u. 13.	told.
1854	17.210	Schweitzer József	Herminenfeld 15—16	XIV. Hungária-krt	fszt.
1854	17.211	Voigt Henrik	Hollunderg. Pl. no. 2.	VIII. Rökk Sz.-u. 23/*b*	fszt.
1854	17.225	Melchior György	Königs u. Lindeng. 67/676	VII. Hársfa-u. 56.	I.
1854	17.232	Onhaiser Károly	O. Donauz. 52/434	XIII. Szt. István p.h.	ip. ép.
1854	17.255	Somody Mihály	Gr. Fuhrmanng. 9/1316	VIII. Nagyfuvaros-u. 17.	ht.
1854	17.262	Buchta János	3 Lämmerg. 5/946	VI. Rudas L.-u. 6.	átal.
1854	17.270	Pfeffer Ignác	O. Donauz. 8/297	V. Roosevelt-tér 3.h.	ip. ép.
***1854	17.330	Izr. Hitközség	Tabackg. 4/390	VII. Dohány-u. 8.	tpl.
**1854	17.375	Tóth Lajos	Stationg. 6/607/*a*	VIII. Baross-u. 18.	I.
1854	17.430/*a*	Plébánia	U. Donauz. 6/52	V. Erzsébet-hídfő h.	közép.
**1855	17.462	Tóth Lajos	Stationg. 6/607/*a*	VIII. Baross-u. 18.	I. told.
1855	17.514	Köztelek	Üllöerstr. 12/811	IX. Üllői-út 21.	told.
1855	17.522	Wagner János	3 Trommelg. 7/396	VII. Dob-u. 9.	told.
1855	17.523	Kaltenstein Pál	Geisag. 1/280	V. Géza-u. 3.	ip. ép.
***1855	17.528	Evang. egyház	Kohlmarkt 1—3/650	V. Deák-tér 4.	közép.
1855	17.534	Rosenfeld Jakab	Stadtwäldchen Allée 36—37	VI. Gorkij-fasor	fszt.
**1855	17.563	Pest város	Kohlbacherg. 3/487	V. Reáltanoda-u. 7.	isk. III.
1855	17.569	Bihr József	Neuemarkt Pl.	V. Engels-tér	kioszk
1855	17 572	Forray-Brunswick J.	Zrinyi G. 5/189	V. Zrinyi-u. 12.	told.
1855	17.615	Pesti Gőzmalom	O. Donauz. 388	V. Honvéd-u. 32—36.	ip. ép.
1855	17.616	Bernhardt Ferenc	Äusser d. Linie 32.	VI. Bajza-u.	fszt.
1856	17.636	Rosenfeld M. L.	3 Kroneng. 10/129	V. Szt. István-tér h.	II.
1856	17 690	Sozer András	Promenadeg. 6/40	V. Szabadság-tér 6.h.	II.
1856	P. M. I. 1929	Pest város	Bräuhaus-Caserne.	V. Váci-u. 62—64. h.	átal.
1856	17.797	Nádasdy Lipót	Zrinyig. 5/189	V. Zrinyi-u. 12.	II. átal.
1856	17.822	Herz Salamon	Rombach-g. 2/624	VII. Rumbach-u. 11. h.	mezőg.
***1836	17.826	Ev. templom	Kohlmarkt	V. Deák-tér 5.	homl. átal.
1856	17.831	Onhaiser Károly	O. Donauz. 52/434	XIII. Szt. István p. h.	átal.
1856	17.834	Hamvasy Judit	Kuhg. 4/181	IX. Kinizsi-u. 25.	told.
*1857	17.879	Széchenyi István	O. Donauz. 18/287	V. Akadémia-u. 13.	átal.
1858	19.067	Bernhardt Ferenc	Viehtriebg. 32	VI. Bajza-u.	told.
1858	19 097	Pest város	Wäitznerstr.	XIII. Élmunkás-tér	Vámh.
1858	19.097	Pest város	Soroksárerstr.	IX. Soroksári-út 13 h.	Vámh.
1858	19.125	Izr. hitközség	Tabackg. 376	VII. Dohány-u. 8.	told.
**1858	P. M. I. 1372	Pest város	Kirchen Pl. 1/195	IX. Bakács-tér 12.	isk.
1858	19.133	Kaltenstein Pál	Geisag. 1/280	V. Géza-u. 3.	átal.
1858	19.158	Kansky Ferenc	Fiakerg. 14/1174	VIII. Bérkocsis-u. 22.	told.
1858	19.194	Csermák István	Steiner Grund Pl. 6.	VI. Aradi-u.	fszt.
1859	19.219	Frohner János	Teufelsgraben 15/1480	XIII. Fövény-u. körül	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.223	Kéler Sándor	Stierwiese 90/1489	XIII. Kresz Géza-u. 53. h.	fszt.
1859	19.235	Fuchs János	Soroksarerg. 20/164	IX. Ráday-u. 20.	told.
1859	19.267	Bachmayer György	Sterng. 1/340	V. Kálmán-u. 14.	told.
**1859	19.305	Králik Sámuel	Schw. Adlerg. 7/610	VII. Holló-u. 8.	I.
1859	19.325	Gömöryné	Kemnitzerg. 3/905	VI. Nagykörút h.	fsz.
1859	19.385	Mayer János	Schwabenhut 15	X. Maglódi-u. 3.v.5.	fsz.
1859	19.386	Fürtsch Sándor	2 Herzeng. 27/726	VI. Szív-u. 31. h.	told.
1859	19.391	Neugebauer Ferenc	Äuss. Araderg. 8.	VI. Aradi-u. végén	fsz.
*1859	19.395	Röck Henrik	Königsg. 16/1426	VI. Majakovszkij-u. 24.	II.
1859	19.440	Mayer Barbara	Sommerg. 19/268	VII. Nyár-u. 25. h.	told.
1859	19.445	Scheberl Emánuel	äuss. 3. Trommelg. 15	VII. Dob-u. 85. h.	told.
1859	19.447	Nyári Miklós	Palating. 1/232	V. Nádor-u. 4.	átal.
1859	19.457	Zölner Henrik	äuss. Araderg. 4.	VI. Aradi-u. 63.	fsz.
1859	19.460	Kalteneker Magda	Josephg. 102/1362	VIII. Erdélyi-u. 12.	told.
*1860	19.540	Barabás Miklós	Neueg. 4/1254	VI. Zichy Jenő-u. 4.	átal.
**1860	19.563	Holitscher J. M.	Stefansfeld 61—62	XIV. Ajtósi Dürer-sor 19—21.	mezőg.
1860	19.563/*a*	Horn Frigyes K.	3 Trommelg. 119/479	VII. Dob-u. végén	fsz.
*1860	19.573	Melchior György	Fabrikg. u. 3. Pöllerg. 15/130	VI. Jókai-u. 2. Jókai-tér 9.	I.
1860	19.576	Mayer János	Steinbruch Altg. 15	X. Maglódi-u. 3.v.5.	fsz.
*1860	19.582	Röck Henrik	Königsg. 17/1426	VI. Majakovszkij-u. 24.	II. rá.
1860	19.615	Werl Katalin	äuss. Araderg. 4.	VI. Aradi-u. 63.	fsz.
1860	19.616	Kereskedelmi Bank	Theater Pl.	V. Vörösmarty-tér 8.	III.
**1860	19.662	Lyka Anasztáz	Dorothea u. Dreisigst amtg. 3/303	V. Dorottya-u. 3— Szende Pál-u. 5.	III.
**1860	19.663	Mehringer Simon	Krantzg. 4/729	VIII. Koszorú-u. 26.	átal.
1860	19.670	Pohl Friderika	Fiakerg. 5/1094	VIII. Nagykörút h.	told.
1860	19.721	Gammel Ferenc	äuss. Araderg. 3.	VI. Aradi-u. 65.	fsz.
1860	19.740	Mihalek Ferenc	Dorotheag. 4/306	V. Dorottya-u. 6.	kioszk
1860	19.763	Seybold Katalin	3 Trommelg, 33/574	VII. Dob-u. 36.	ip. ép.

(17.330. a tervet Hild József írta alá, nem azonos, de rendkívül hasonló a kivitelezett tervvel. Az engedélyben Hild József a felelős építész.)

HILD KÁROLY

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.675	Glutzatsek Rudolf	Gr. Acatieng. 35/200	VII. Akácfa-u. 40.	told.
1850	12.679	Wurm József	Mühlg. 19/240	IX. Nagykörút h.	fsz.
1850	12.710	Rumpelles Mihály	Soroksarerg. 35/171	IX. Ráday-u. 32.	told.
1850	12.711	Kletner Pál	Stationg. 73/553	VIII. Baross-u. 83.	mezőg.
1850	12.726	Hupka András	Storcheng. 18/326	VIII. Bókai J.-u. 27.	fsz.
1850	12.773	Schmidt Lipót	Lustigeg. 22/1163	VIII. Víg-u. 11.	fsz.
1850	12.815	Sinkovits István	Hanfg. 21/1279	VIII. Eszperantó-u. 21.	told.
1850	12.817	Grossinger Lipót	Königsg. 4/1437	VI. Majakovszkij-u. 8.	II.
***1850	12.886	Hohlfeld Ignác	Wäitznerstr. u. Lazarusg. 8/1444-45	VI. Bajcsy-Zs.-u. 17— Lázár-u. 1.	III.
1850	12.891	Finály Zsigmond	Ritterg. 14/976	VI. Lovag-u. 19.	ip. ép.
1850	12.922	Dubroviczky M.	Ankerg. 8/408	VIII. Szigony-u. 33.	told.
1850	12.943	Weidinger F.	Florianig. 14/553	IX. Tűzoltó-u. 42.	mezőg.
1850	12.947	özv. Brein Magda	Wäitznerstr. 9/69	V. Bajcsy-Zs.-u. 26.	ip. ép.
1850	12.967	Wahlkampf Henrik	Viehtriebg. Pl. 5—6.	XIII. Róbert Károly-u. 89—91.	fsz.
1850	12.982	Poór László	Stationg. 62/558	VIII. Baross-u. 73.	fsz.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.993	Prokopp József	Stationg. 61/697	VIII. Baross-u. 74.	fsz.
1851	13 013	Winkler Sámuel	Bräumeisterg. 17/33	VIII. Nagykörút h.	told.
1851	13 061	Prokopetz Mihály	Kuhg. 16/101/*a*	IX. Kinizsi-u. 3.	fsz.
1851	13 062	Botlick Károly	Kuhg. 34/104 Pl. 14.	IX. Szamueli-u. 42.	fsz.
1851	13 073	Sporni Károly	Kälber Pl. 13/1049	VIII. Rákóczi-tér 4.h.	told.
1851	13.074	Kosch Antal	Lustigeg. 6/1179	VIII. Víg-u. 24. =	told.
1851	13 075	Kleinpeter S.	Araderg. 25/783	VI. Aradi-u. 44.	told.
1851	13 080	Butsányi János	Gr. Kreutzg. 26/242	VII. Kazinczy-u. 29.	told.
1851	14 007	Sándorné Heinrich R.	Araderg. 11/871	VI. Aradi-u. 16.	I.
1851	14 011	Pusztovnik Mátyás	Jungfraug. 1/680	VIII. Szűz-u. 9.	told.
1851	14 017	Csitsmanczay Pál	Fabrickg. 10/1071	VI. Liszt F.-tér 2. h.	told.
**1851	14 020	Magyary Kossa E.	2 Haaseng. 5/81	IX. Szamueli-u. 5.	told.
1851	14 022	Korcher Ferenc	Schwalbeng. 14/1259	VIII. Lévay Oszkár-u. 26.	fsz.
1851	14 029	Léphegyi Mihály	Wäitznerg. 4/428	V. Váci-u. 24.	II. rá.
1851	14 046	Kern Mihály	Lilieng. 16/361	IX. Liliom-u. 46.	átal.
1851	14 080/2	Krausz János	Eliasg. 12/445/*c*	VIII. Illés-u. 12.	told.
1851	14.081	Hidegh Katalin	Bräumeisterg. 7/40	VIII. Nagykörút h.	told.
1851	14 082	Gaberle Ignác	Veiglg. 24/569	IX. Viola-u. 17.	told.
**1851	14 095	Devecis Mihály	Alexanderg. 19/963-64	VIII. Bródy Sándor-u. 15.	I.
1851	14 127	Stancsits Péter	3 Trommelg. 35/411	VII. Dob-u. 39.	II.
**1851	14.128	Magyary-Kossa E.	2 Haaseng. 5/81	IX. Szamueli-u. 5.	I. rá.
1851	14 131	Frankendorfer L.	Lazarusg. 2/1297	VI. Lázár-u. 3.	told.
1852	14 165	Hradecsny Ferenc	Gottesackerg. 579	IX. Mester-u.végén	fsz.
1852	14.173	Lőw Márton	Gablerg. 7/51	VII. Hársfa-u. 9—11.	fsz.
1852	14 174	Gratzer János	Steinmetzg. 4—5/1421-2	VIII. Kőfaragó-u. 6.	told.
1852	14.185	Rombach János	Soroksarerg. 32/135	IX. Ráday-u. 33/*a*/*b*	ip. ép.
1852	14.192	Richter József	Kerepeserstr. 19/29	VII. Rákóczi-u. 44.	fsz.
*1852	15 017	Gaal József	2 Herzeng. 36/777	VI. Szív-u. 36.	fesz.
1852	15 019	Rupp János	3 Trommelg. 63/513	VII. Dob-u. 70.	fsz.
*1852	15.020	Gozdony György	Gemseng. 19/987	VIII. Makarenkó-u. 7/*a*/*b*	told.
1852	15.043	Plesch János	Gr. Feldg. 40/1121	VI. Nagymező-u. 41.	átal.
1852	15.045	Klenovits Ferenc	Stadtwäldchen Pl. 59	VII. Dózsa György-u.	fsz.
*1852	15 050	Rasch József	Blauehahng. 8/1409	VI. Kazár-u. 7.	I.
1852	15.057	Wurm Lipót	Mühlg. 19/240	IX. Nagykörút h.	fsz.
1852	15.071	Graf Pál	Weinbergg. 26/776	VIII. Dankó Pista-u. 25.	fsz.
1852	15.072	Hertrich Mátyás	Eliasg. 13/441	VIII. Illés-u. 9.	fsz.
1852	15 079	Gáspár Mihály	Josephg. 53/904	VIII. József-u. 19.	fsz.
1852	15 082	Wiedemann József	Stationg. 70/703	VIII. Baross-u. 84.	fsz.
1852	15 088	Pottner Mátyás	2 Mohreng. 24/1374	VI. Paulay Ede-u. 26.	told.
1852	16 003	Jets Mátyás	Kerepeser str. 26/44	VII. Rákóczi-u. 62.	I.
1852	16 011	Filtsó testvérek	2 Herzeng. 12/799	VI. Szív-u. 13.	fsz.
1852	16.020	Huber János	äuss. Wäitzner L. 1469	XIII. Váci-út 9—15. h.	fsz.
*1852	16.038	Felzmann János	Renng. 29/158	VIII. Futó-u. 59.	told.
*1852	16 040	Vogl Jakab	Herminen Pl. 7/1220	VI. Hajós-u. 17.	told.
1852	16 052	Sorg József	Deutscheg. 10/1046	VIII. Bacsó B.-u. 37.	told.
*1852	16 070	Rasch József	Blauehahng. 8/1409	VI. Kazár-u. 7.	I.
1852	16.073	Trócsány Sámuel	Sackg. 36/127	VIII. Vajdahunyad-u. 6.	fsz.
1852	16.096	Hausknecht János	Eliasg. 4/448/*c*	VIII. Illés-u. 32.	fsz.
1852	17 004	Eder E. M.	Wäitznerlinie 1551	XIII. ker.	ip. ép.
1852	17.005	Stark Ferenc	Wäitznerlinie 1471	XIII. ker.	mezőg.
1852	17.006	Stromlitz Bernát	Seltsamerg. 5/1081	VIII. Nagykörút h.	fsz.
1852	17.010	Neubauer Ferenc	Praterg. 14/95	VIII. Práter-u. 17. h.	fsz.
1852	17.021/*a*	Kováts Erzsébet	Kerepeser str. 34/79	VII. Rákóczi-u. 78.	fsz.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
**1853	17.036	Kolba Sámuel	O. Donauz. 61—62/426—425	XIII. Ujpesti rkpt 36.	I.
*1853	17.047	Ullrich Gottfrid	Sackg. 17/114	VIII. Vajdahunyad-u. 23.	fsz.
1853	17.048	Wlassits Pál	Jungfraug. 3/682	VIII. Szűz-u. 5.	told.
1853	17.055	Frankovits F.	Mühlg. 42/229	IX. Nagykörút h.	fsz.
1853	17.072	Lőwy Izsák	Waldzeile 18/122	VII. Izabella-u. h.	mezőg.
1853	17.092	Németh dr.	3. Trommelg. 13/615	VII. Dob-u. 16.	fsz.
1853	17.096	Hupka András	Florianig. 9/260	IX. Tűzoltó-u. 18.	fsz.
1853	17.100	Jets Mátyás	Kerepeser str. 26/44	VII. Rákóczi-u. 62.	I. rá.
**1853	17.112	Spanitz Jakab	Gablerg. 5/46	VII. Hársfa-u. 6.	fsz.
1853	17.123	Spurio Fábián	Roseng. 16/856	VI. Rózsa F.-u. 70.	told.
1853	17.135/*a*	Wagner Salamon	Blauehahng. 6/1403	VI. Kazár-u. 10.	told.
*1853	17.137	Mitterer Anselm	Gr. Feldg. 13/1187	VI. Nagymező-u. 13.	I.
1853	17.138	Thein Áron	Florianig. 8/259	IX. Tűzoltó-u. 16.h.	told.
1853	17.149	Fauzek János	Wäitzner L. 26/1572	XIII. ker.	told.
1853	17.152	Festetich Franciska	Universitäts Pl. 2/503	V. Henszlmann J.-u. h.	told.
1853	17.161	Binder Márton	Borstenviehhändlerg. 27/1376	VIII. Népszínház-u. 47.	told.
1853	17.181	Fábis Márton	Frühlingsfeldg. 19/671	VIII. Tavaszmező-u. 18.	fsz.
1853	17.197	Csech Pál	U. Donauz. 14/47	IX. Közraktár-u. 46.	told.
1853	17.198	Merényi Henrik	Kl. Pfeiffeng. 1/32	IX. Erkel-u. 1.	told.
1853	17.200	Bayer György	Kl. Schiffmannsg. 13/1213	VI. Hajós-u. 3. h.	ip. ép.
1854	17.214	Tipecska Tamás	Schwalbeng. 15/1233	VIII. Lévay Oszkár-u., Déry-u. h.	told.
1854	17.218	Rotter Tamás	Contig. 33/1197	VIII. Tolnay L.-u. 7.	told.
1854	17.231/*a*	Borsódy András	O. Donauz. 26/463	V. Kossuth L.-tér h.	ip. ép.
1854	17.242	Svoboda Ignác	Kircheng. 13/222	VIII. Nagytemplom-u. 15.	told.
1854	17.247	Kaiser J. E.	Kemnitzerg. 12/918	VI. Szófia-u. 12. h.	fsz.
1854	17.249	Bengyel György	3 Herzeng. 16/1141	VI. Dessewffy-u. 20.	fsz.
1854	17.252	Ornth Mátyás	Deutscheg. 1/1041	VII. Bacsó B.-u. 44. h.	fsz.
1854	17.253	Hrdina János	Engelg. 3/276	IX. Angyal-u. 38.	fsz.
1854	17.263	Hornik György	Gemseng. 10/995	VIII. Makarenkó-u. 18.	told.
1854	17.265	Merks Tamás	Eisenbadg. 74	VI. Nyugati pu. h.	fsz.
1854	17.266	Domby Márton	Stationg. 7/607	VIII. Baross-u. 16. h.	fsz.
1854	17.271	Duna Gőzhajó Rt.	Palating. 54/398	V. Falk Miksa-u.	ip. ép.
1854	17.277	Gosztonyi Amália	Leopoldig. 34/182	V. Váci-u. 71.	I.
1854	17.292	Glavanits András	Soroksarerlinie	IX. Soroksári-út	fsz.
1854	17.295	Beschovszky István	Soroksarerg. 37/133	IX. Ráday-u. 35.	told.
1854	17.297	Knutzen Henrik	Königsg. 96/813	VI. Majakovszkij-u. 106.	told.
1854	17.315	Tóth István	2 Haaseng. 3/25	IX. Szamueli-u. 7.	átal.
1854	17.324	Hochhalt György	Borstenviehhändlerg. 15/1391	VIII. Népszínház-u. 16.	told.
1854	17.329	Moravetz Mihály	Stationg. 15/596	VIII. Baross-u. 28.	átal.
1854	17.333	Deák István	Wäitzner L. 472.	XIII. ker.	fsz.
1854	17.334	Péter Vendelin	Waldzeile 30/473	VII. Rottenbiller-u. 62.	fszt.
1854	17.350	Hoffmann János	Felberg. 11/361	VII Dohány-u. 26.	ip. ép.
1854	17 364	Cserna János	Florianig. 7/375	IX. Tűzoltó-u. 11.	fszt.
1854	17.365	Lőb Antal	Acatieng. 23/186	VII. Akácfa-u. 29.	ip. ép.
1854	17.386	Dörschug Antal	Wäitzner Damm 468	XIII. Váci-út 34.	I.
1854	17.374	Vizy János	Praterg. 32/249	VIII. Práter-u. 42.	told.
1854	17.376	Crettier Károly	Praterg. 9/89	VIII. Práter-u. 12.	fszt.
1854	17.380	Bösse Vince	3 Herzeng. 7/1239	VI. Dessewffy-u. 6.	told.
1854	17.384	Seidenleder Tamás	Kranzg. 2/732	VIII. Koszorú-u. 27.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1854	17.394	Korchus Márton	Prateig. 38/417	VIII. Práter-u. 48.	fszt.
1854	17.396	Kaffka János	Soroksarerg. 8/149	IX. Ráday-u. 5.	mezőg.
1854	17.397	Pauer József	Mühlg. 43/228	IX. Boráros-tér h.	átal.
1854	17.405	Huber N.	Pfeifferg. 22/377	VII. Síp-u. 22.	ip. ép.
1854	17.425	Patzona András	Deutscheg. 31/1112	VIII. Bacsó B.-u. 9.	told.
1854	17.428	Strommer Ferenc	Borstenviehhändlerg. 8/1399	VIII. Népszínház-u. 17. h.	told.
1855	17.433	Krauszhaar János	Gr. Acatieng. 30/190	VII. Akácfa-u. 40. h.	told.
1855	17.449	Liegner Antal	Mühlg. 9/245	IX. Nagykörút h.	fszt.
*1855	17.451	Lee István	Franzg. 5/461/*a*	IX. Berzenczey-u. 35.	fszt.
1855	17.459	Kurzweil Sámuel	Alianzg. 19/146	VII. Szövetség-u. 26.	told.
1855	17.461	Paulovits György	U. Donauz. 18/58	IX. Közraktár-u. 14.	ip. ép.
1855	17.463	Pápay István	Roseng. 29/841	VI. Rózsa F.-u. 99/*b*	told.
1855	17.466	Weissinger Márton	Gottesackerg. 31/651	IX. Mester-u. 52.	fszt.
1855	17.484	Krail Pál	Bräumeisterg. 10/27	VIII. Nagykörút h.	fszt.
1855	17.485	Kugler Klára	Contig. 14/1187	VIII. Tolnay Lajos-u. 27.	fszt.
1855	17.486	Grund Ágost	Borstenviehhändlerg. 4/1384	VIII. Nagykörút h.	mezőg.
*1855	17.498	Pitzek János	Kl. Nussbaumg. 28/567	VII. Kisdiófa-u. 8.	I. rá.
1855	17.499	Lugmeier György	O. Stadtwäldchenz. 177 Pl. 1.	VI. Szinyei Merse-u.	told.
1855	17.502	Torvat András	Contig. 30/1195	VIII. Tolnay L.-u. 11.	fszt.
1855	17.505	Mirkovits Amadé	Engelg. 21/303	IX. Angyal-u. 12.	ip. ép.
1855	17.506	Bernhadt Ferenc	Renng. 19/169	VIII. Futó-u. 33.	fszt.
1855	17.510	Trucsán Sámuel	Sackg. 36/127	VIII. Vajdahunyad-u. 6.	ip. ép.
1855	17.511	Krail Pál	Bräumeisterg. 10/27	VIII. Nagykörút h.	told.
1855	17.515	Dukát Károly	Hollunderg. 28/1408	VIII. Rökk Sz.-u. 3.h.	told.
1855	17.521	Lohr János	Waldz. 123	VII. Izabella-u. 10.	fszt.
*1855	17.527	Lee István	Franzg. 5/461/*a*	IX. Berzenczey-u. 35.	told.
1855	17.536	Vidats István	2 Haaseng. 9/79	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1855	17.538	Neuschloss Károly	Soroksarerg. 74/114	IX. Pályaudvar h.	ip. ép.
1855	17.540	Kovaltsik István	Borstenviehhändlerg. 29/1396	VIII. Népszínház-u. 49.	fszt.
1855	17.546	Szarka Mária	Steinbruch 1221	X. Bánya-u. 10. körül	fszt.
1855	17.565	Simon Mihály	Davidg. 1/966	VI. Horn Ede-u. 3.	told.
1855	17.570	Danihel József	Königsg. 5/643	VII. Majakovszkij-u. 3.	ip. ép.
1855	17.571	Schanzenbach Jakab	Wäitznerl. 1554	XIII. Váci-út	mezőg.
**1855	17.591	Devecis Mihály	Erzh. Alexanderg. 19/963.	VIII. Bródy Sándor-u. 15.	I.
1855	17.592	Kutsera Keresztély	Kircheng. 4/1101	VI. Hegedű-u. 4.	told.
1855	17.593	Jung Antal	Prateig. 5/44	VIII. Práter-u. 6.	told.
1855	17.594	Babó Gábor	Josephg. 2/932	VIII. Baross-u. 6.	ip. ép.
1855	17.595	Neszvarbáné	n. Hermina Kapelle	XIV. Május 1.-u. 21.	mezőg.
1855	17.598	Gryneus Alajos	Contig. 22/1208	VIII. Tolnay L.-u. 16.	told.
1855	17.602	Frey József	Kreutzg. 28/343	VII. Kazinczy-u. 31.	told.
1855	17.604	Szabó Antal	Mathias Pl. 2/837	VIII. Mátyás-tér 3.	mezőg.
*1855	17.605	Häberbauer Hubert	2 Herzeng. 36/777	VI. Szív-u. 36.	fszt.
1855	17.606	Devecis Mihály	Alexanderg. 19/963	VIII. Bródy S.-u. 15.	mezőg.
1856	17.626	Zaipek József	Storcheng. 19/310	VIII. Bókay J.-u. 25.	mezőg.
1856	17.627	Antony Antal	Josephg. 36/911	VIII. József-u. 3.	átal.
1856	17.628	Klauschek Ferenc	Josephg. 24/918	VIII. Krudy Gyula-u. 11.	told.
1856	17.630	Ockenfuss Antal	Gärtnerg. 21/161	VII. Kertész-u. 20.h.	ip. ép.
1856	17.638	Weil Antal	Dorotheag. 13/298	V. Dorottya-u. 13.	ip. ép.
1856	17.641	Kraicsovits János	Hoch str. 18/30	V. Arany János-u. 33.	II.
1856	17.643	Varga József	Deutscheg. 34/1118	VIII. Bacsó B.-u. 6.	told.
1856	17.650	Planer György	Hauptg. 13/293	IX. Tompa-u. 20.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1856	17.651	Haberbauer Hubert	2 Herzeng. 36/777	VI. Szív-u. 36.	mezőg.
1856	17.652	Hockinarcz Jakab	Maurerg. 14/1067	VI. Sztálin-u. h.	told.
1856	17.657	Hochhalt György	Waldz. 2/94	VII. Alsóerdősor 8.	fszt.
1856	17.659	Scholtz József	Mondg. 8/87	V. Rosenberg házaspár-u. 21.	átal.
1856	17.660	Pichler Mátyás	Steinbruch 37	X. Kőbánya	fszt.
1856	17.663	Locher J.	Acatieng. 17/182	VII. Akácfa-u. 21.	átal.
1856	17.666	Krail Pál	Hollunderg. 27	VIII. Rökk Sz.-u. 5.	II.
1856	17.668	Guttmann Simon	Herminen Pl. 6/1219	VI. Hajós-u. 15. h.	átal.
1856	17.670	Sternberg S.	Kl. Pfeiffeng. 1/32	IX. Erkel-u. 1.	told.
1856	17.674	Kisdedóvó	Marieng. 1/916/*a*	VII. Mária-u 12	isk.
1856	17.675	Ackerl József	3 Lämmerg. 2/949	VI. Rudas L.-u. 5.	fszt.
1856	17.677/*a*	Tichler Károly	Mathias Pl. 3/838	VIII. Mátyás-tér 2.	ip. ép.
1856	17.678	Steiner Simon	Gr. Kreuztg. 11/335	VII. Kazinczy-u. 11.	ip. ép.
**1856	17.679	König István	Perlhuhng. 8/1432	VIII. Gyulai P.-u. 13.	I. t.
1856	17.682	Eperjesi István	Herbstg. 16/959	VIII. Szentkirályi-u. 21.	told.
1856	17.683	Heinrich Alajos	3 Herzeng. 25/996	VI. Dessewffy-u. 3.	I.
*1856	17.684	Havas József	Steinbruch 243	X. Kápolna-u. 10. körül	fszt.
1856	17.686	Kletner Pál	Stationg. 73/553	VIII. Baross-u. 83.	mezőg.
1856	17.694	Jung Antal	Prateg. 5/44	VIII. Práter-u. 6.	mezőg.
1856	17 696	Musek Ferenc	U. Donauz. 15/63	V. Belgrád rkpt 20.	told.
1856	17.697	Madarász János	Stadtwäldchen 1585	VI. ker.	fszt.
1856	17.702	Hochstein Ferenc	Stationg. 83/736	VIII. Baross-u. 100.	k. told.
1856	17.701	Karsányi István	Stephanig. 4/51	IX. Czuczor-u. 4.	told.
1856	17.704	Devecis Mihály	Alexanderg. 19/963	VIII. Bródy S.-u. 15.	ip. ép.
1856	17.708	Planer György	Lilieng. 13/378	IX. Liliom-u. 33.	mezőg.
1856	17.712	Krick Rudolf	Sebastianig. 6/291	V. Felszabadulás-tér 1. h.	átal.
1856	17.714	Kováts János	Stationg. 18/614	VIII. Baross-u. 32.	told.
1856	17.721	Zunft Mihály	Eliasg. 13/441	VIII. Illés-u. 11.	mezőg.
1856	17.725	Antony Fülöp	Contig. 34/1201	VIII. Tolnay L.-u. 4.	fszt.
1856	17.726	Kaiser Mihály	Frühlingsfeldg. 40/822	VII. Teleki-tér	told.
1856	17.728	Wagner János	Königsg. 91/691	VII. Majakovszkij-u. 95.	told.
1856	17.738	Muzsik József	Üllöer str. 26/106	VIII. Üllői-út 52/*a*/*b*	átal.
1856	17.739/*a*	Krausz János	Eliasg. 12/445	VIII. Illés-u. 12.	told.
1856	17.740	Karczag Ferenc	Üllöer str. 13/15	VIII. Üllői-út 26. h.	mezőg.
1856	17.741	Antony Antal	Josephg. 36/911	VIII. József-u. 3.	átal.
1856	17.742	Muzsik Ferenc	U. Donauz. 15/63	V. Belgrád rkpt 20.	told.
1856	17.747	Bozóné sz. Teleki	Königsg. 57/671	VII. Majakovszkij-u. 59/*a*/*b* l.	átal.
1856	17.749	Lindhard Jakab	Hollunderg. 23/1418	VIII. Rökk Sz.-u. 15. h.	ip. ép.
1856	17.751	Lee Mátyás	Üllöerstr. 46/776	IX. Üllői-út 103.	mezőg.
*1856	17.752	Tribelhorn Herman	Sommerg. 15/264	VII. Nyár-u. 17.	told.
1856	17.753	Hoffmann János	Felberg. 11/361	VII. Dohány-u. 26.	fszt.
1856	17.762	Eder János	Gr. Zuglo 1510	XIV. Zugló	fszt.
1856	17.767	Jordán Károly	Stephansfeld 34	VII. Baross-tér 18. h.	átal.
1856	17.778	Bernhardt Bernát	Mühlg. 37/231	IX. Nagykörút h.	told.
1856	17.781	Singhofer Mátyás	Winterg. 3/164	V. Havas-u. 5.	ip. ép.
1856	17.785	Tabermann Lajos	Stadtw. allée 16.	VII. Gorkij fasor 23.	fszt.
1856	17.786	Lang Ferdinánd	Storcheng. 24/314	VIII. Bókay J.-u. 17.	mezőg.
1856	17.787	Spanitz József	Alianzg. 12/63	VII. Szövetség-u. 10.	told.
1856	17.791	Szikora János	Gr. Fuhrmanng. 5/1313	VIII. Nagyfuvaros-u. 23.	fsz.
1856	17.793	Lutz János	Hauptg. 15/382	IX. Tompa-u. 15/*a*/*b*	ip. ép.
1856	P. M. I. 1890	Dunaiszky László	Kerepeser str. 38/70.	VII. Rákóczi-u. 86.	ip. ép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1856	17 800	Réz Ignác	Heumarkt 1374 Pl. 5.	VIII. Köztársaság-tér 14.	fszt.
1856	17 801	Mayr Károly	O. Donauz. 1/316	V. Apáczai Csere J. 11.	átal.
1856	17 802	Voit János	Borstenvieh-szállás	X. Szállás-u.	fszt.
1856	17 806	Theisinger Ágnes	Winkelg. 8/696	VII. Jósika-u. 31.	fszt.
1856	17 807/*a*	Kaunitz József	Kirchen Pl. 1/643	VIII. Horváth M.-t.	t.
1856	17 814	Krail Pál	Bräumeisterg. 10/27	VIII. Nagykörút h.	ip. ép.
1856	17 815	Csillag László	Praterg. 1/42	VIII. Práter-u. 2.	told.
1856	17 816	Beck József	Pfang. 31/434	IX. Páva-u. 4.	fszt.
1856	17 817	Keller György	Gottesackerg. 5/331	IX. Mester-u. 1. h.	told.
1856	17 818	Fadgyas Ágost	Am Rakos 326	XIII. vagy XIV. ker.	fszt.
1856	17 827	Klenovits György	Kerepeserstr. 31/76	VII. Rákóczi-út 72.	fszt.
1856	17 828	Geramb Lujza	Wäitznerstr. 17/67	V. Bajcsy-Zs.-u. 44.	mezőg.
1856	17 829	Wittmann Ignác	Kemnitzerg. 11/910	VI. Szófia-u. 15.	mezőg.
1856	17 830	Schvindler Ignác	2 Herzeng. 34/779	VI. Szív-u. 32.	feszt.
1856	17 832	Schwab József	Florian g. 18/613	IX. Tűzoltó-u. 41.	fsz.
**1856	17 836	Ref. egyház	Heuplatz 1/84	IX. Calvin-tér 7.	I.
1856	17 838	Menich Sebestyén	Renng. 8/211	VIII. Futó-u. 55.	told.
1856	17 839	Prokopp József	Frühlingsfeldg. 1/691	VIII. Tavaszmező-u.	3. fszt.
1856	17 845	Csillag László	Praterg. 1/42	VIII. Práter-u. 2.	I. rá.
1856	17 849	Eperjesi István	Herbstg. 16/959	VIII. Szentkirályi-u. 21.	t.
1856	17 852	Pfannenwald Ignác	Steinerg. 40	VI. Szondy-u. 2. h.	fszt.
1856	17 853	Travnyik János	Stadtw. 1608	VI. Munkácsy M.-u.	fszt.
1856	17 854	Kern József	Rombachg. 8/621	VII. Rumbach-u. 7.h.	ip.ép.
1856	17 857	Gerenday Antal	Kerepeser str. 41/86	VII. Rákóczi-u. 92.	ip. ép.
1856	17 858	Kraicsovits János	Königsg. 68/897	VI. Majakovszkij-u. 74.	told.
1857	17 867	Schopper György	Altepostg. 6	V. Régiposta-u. 5.	II.
1857	17 868	Hoffmann József	Borstenviehhändlerg. 6/1401	VIII. Népszínház-u. 13.	fszt.
1857	17 876	Ludvig József	Deutscheg. 9/1139	VIII. Bacsó B.-u. 38.	fszt.
1857	17 877	Feith Mihály	Weinbergg. 23/774	VIII. Dankó P.-u. 30.	fszt.
1857	17 883	Kaczaner György	Mühlg. 25/237	IX. Nagykörút h.	told.
1857	17 889	Swoboda Ignác	Kircheng. 13/222	VIII. Nagytemplom-u. 15. h.	told.
1857	17 897	Lőwy Herman	Palating. 25/278	V. Nádor-u. 36.	átal.
1857	17 903	Haidinger György	Schwalbeng. 4.	VIII. Lévai O.-u. 36.	fszt.
1857	17 904	Schilling Lőrinc	Stadtwäldchen 1587	VI. Munkácsy M.-u.	fszt.
1857	17 905	Breitner Eduárd	Herminenfeld 1488	XIV. Hermina mező	fszt.
1857	17 908	Tabermann Lajos	Stadtw. Allée 16.	VII. Gorkij fasor 23.	fszt.
1857	17 909	Leopold Lajos	Renng. 35/180	VIII. Futó-u. 15.	ip. ép.
1857	17 991	Kioszk	Széchényi promenade	V. Szabadság-tér	told.
1857	17 924	Nedelko Sándor	Schiffmannsg. 34/1231	VI. Hajós-u. 39/*a*	átal.
1857	17 927	Ulbert Maternus	Bräumeisterg. 13/30	VIII. Nagykörút h.	mezőg.
1857	17 928	Kárász tanácsos	Leopold. g. 2/199	V. Váci-u. 36. h.	átal.
1857	17 930	Wittwindisch B.	Wäitzner str. 26/1463	VI. Bajcsy-Zs.-u. 57.	ip. ép.
1857	17 937	Mayer Ferdinánd	Renng. 25/134	VIII. Nap- és Futó-u. sarok	fszt.
1857	17 938	Vizy János	Praterg. 32/249	VIII. Práter-u. 42.	told.
1857	17 940	Ferenczy János	Gemseng. 17/991	VIII. Makarenko-u. 10.	told.
1857	17 943	Haslinger József	Zu d. «2 Pistolen»	VIII. Calvin-t. 11. h.	ip. ép.
1857	17 945	Rauchbauer János	Borstenviehhändlerg. 3/1404	VIII. Nagykörút h.	mezőg.
1857	17 946	Ambrózy Károly	Wachterg. 7/656	VIII. Őr-u. 4.	fszt.
1857	17 948	Breckl János	Hanfg. 5/1304	VIII. Eszperantó-u. 35.	fszt.
1857	17 951	Bőheim Antal	Steinbruch 7/1693	X. Óhegy	fszt.
1857	17 952	Eisenreich Henrik	Eisenbadg. 172/*b*	VI. Nyugati pu. h.	fszt.
1857	17 955	Ecsi (Jétsi) Károly	Pfang. 16/405	IX. Páva-u. 20.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1857	17.958	Dukát Károly	Hollunderg. 28/1408	VIII. Rökk Sz.-u. 3.h.	mezőg.
1857	17.962	Pozdech József	Biberg. 3/281	V. Géza-u. 4.	átal.
1857	17.963	Boskovitz József	Götterg. 2/183	V. Október 6.-u. 4.	átal.
1857	17.964	Várady Ádám	Zuckerg. 9/499	V. Ferenczy I.-u. 20.	átal.
1857	17.965	Szászka Márton	Steinbruch 1621	X. Óhegy	told.
1857	17.967	Kleineisel Gáspár	Gr. Fuhrmanng. 3/1353	VIII. Nagyfuvaros-u. 24.	told.
1857	17.972	Kraicsovits János	Königsg. 33/658	VII. Majakovszkij-u. 31.	II.
1857	17.975	Trautner József	Stationg. 21/593	VIII. Baross-u. 25. h.	told.
1857	17.980	Blochberger János	Eliasg. 17/443	VIII. Illés-u. 1.	told.
1857	17.985	Faith Magdolna	Mühlg. 28/311	IX. Nagykörút h.	told.
1857	17.989	Wachtelschneider J.	Renng. 21/171	VIII. Futó-u. 32.	told.
1857	17.995	Semantsek Sámuel	Praterg. 10/97	VIII. Práter-u. 11. h.	told.
1857	17.997	Storch János	Kircheng. 23/241	VIII. Nagytemplom-u. k.	mezőg.
1857	17.998	Pfeiffer Ferenc	Gr. Fuhrmanng. 2/1350	VIII. Nagyfuvaros-u. 18.	fszt.
1857	17.999	Neubauer Ferenc	Renng. 7/162	VIII. Futó-u. 51.	fszt.
1857	18.003	Beimer András	Hanfg. 31/1285	VIII. Eszperantó-u. 9.	told.
1857	18.005	Halzl Lipót	2 Haaseng. 18/93	IX. Szamueli-u. 24.	ip. ép.
1857	18.006	Festetich György	Soroksarerg. 45/128	IX. Ráday-u. 43—45.	ip. ép.
1857	18.010	Peltz Johanna	Stationg. 9/608	VIII. Baross-u. 30.	átal.
1857	18.013	Fürtsch Sándor	2 Herzeng. 27/726	VI. Szív-u. 31. h.	fszt.
1857	18.014	Kraicsovits János	Königsg. 33/658	VII. Majakovszkij-u. 31.	II.
1857	18.022	Christián József	Renng. 12/209	VIII. Futó-u. 40.	fszt.
1857	18.023	Terts György	Praterg. 19/145	VIII. Práter-u. 23.	ip. ép.
1857	18.025	Wirth János	Kl. Kreutzg. 44/587	VII. Kazinczy-u. 53.	ip. ép.
1857	18.026	Beck János	Frühlingsfeldg. 4/664	VIII. Tavaszmező-u. 6.	told.
1857	18.028	Netz György	Magdalenag. 1/738	VIII. Koltói A.-u. 25.	fszt.
1857	18.031	Prinz Károly	Renng. 38/191	VIII. Futó-u. 8.	told.
**1857	18.033	Szabó Ferenc	Ungerg. 10/531	V. Magyar-u. 12.	átal.
1857	18.034	Gorove István	Leopoldg. 10/215	V. Váci-u. 46.	I. told.
1857	18.036	Burián Sándor	Stadtw. Allée Pl. 120.	VI. Benczur-u. 36.	fszt.
1857	18.037	Mayer György	Gr. Acatieng. 28/203	VII. Akácfa-u. 24.	told.
1857	18.043	Köber András	Veigelg. 1/549	IX. Viola-u. 47.	mezőg.
1857	18.044	Sallender Tamás	Üllöer str. 20/21	VIII. Üllői-út 36.	mezőg.
1857	18.046	Schummayer József	Bräumeisterg. 2/22	VIII. Nagykörút h.	told
1857	18.045	Etl György	Kranzg. 9/726	VIII. Koszorú-u. 22.	mezőg.
1857	18.050	Holzhauser Sebestyén	Svetenaig. 6/668	IX. Szvetenay-u.	fszt.
1857	18.052	Piller Jakab	Soroksarer L. Pl. 2.	IX. Soroksári-u. 34.k.	mezőg.
1857	18.053	Wachtelschneider J.	Pfang. 27/432	IX. Páva-u. 9.	mezőg.
1857	18.054	Amann József	Freudenthalg. 1/533	VIII. Kálvária-t. 13.	told.
1857	18.060	Joannovits Miklós	Grünebaumg. 7/276	V. Veres Pálné-u. 1.h.	átal.
1857	18.061/*a*	Tunossi N.	Hatvanerg. 10/581	V. Kossuth L.-u. 7.	ip. ép.
1857	18.068	Braida Jakab	Acatieng. 13/180	VII. Akácfa-u. 17. h.	told.
1857	18.070	Wind Mihály	Engelg. 11/291	IX. Angyal-u. 23.	fszt.
1857	18.071	Jung Antal	Praterg. 5/44	VIII. Práter-u. 6.	told.
1857	18.076	Heigel Veronika	Lindeng. 6/505	VII. Hársfa-u. 53.	told.
1857	18.080	Hartl Mátyásné	Steinbruch 73/1693	X. Óhegy	told.
1857	18.081	Gubits István	Steinbruch 176	X. Vaspálya-u. 2—4.	fszt.
1857	18.084	Antony Antal	Josephg. 36/911	VIII. József-u. 3.	told.
1857	18.089	Marisch Móric	Széchenyig. 1/261	V. Széchenyi-u. 10.	I. rá.
1857	18.092	Porszász Antal	Üllöerl. 846	X. Szállás-u.?	mezőg.
1857	18.097	Várady Eulália	Pfang. 9/418	IX. Páva-u. 33.	mezőg.
1857	19.001	Schilhart Ignác	Neueg. 41/1006	VI. Zichy Jenő-u. 44.	told.
1858	19.005	Tauser Mihály	Pfang. 23/430	IX. Páva-u. 15.	mezőg.
**1858	19.009	Gohl Antal	Ungarg. 11/501	V. Magyar-u. 11.	II.
1858	19.010	Petz Ferenc	Kircheng. 22/243	VIII. Nagytemplom-u. 8.	mezőg.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1858	19.012	Loschitz János	Gr. Fuhrmanng. 7/1314	VIII. Nagyfuvaros-u. 21.	mezőg.
1858	19.014	Kaminszky Alajos	Kl. Kircheng. 5/235	VIII. Kistemplom-u. 6.	fszt.
1858	19.018	Keller Magdolna	Deutscheg. 23/1124	VIII. Bacsó B.-u. 19.	ip. ép.
1858	19.021	Hochstein Ferenc	Stationg. 83/736	VIII. Baross-u. 100.k.	told.
1858	19 022	Gottgeb Antal	Deutscheg. 12/1137	VIII. Bacsó B.-u. 32.	told.
1858	19.023/*a*	Richter József	Lustigeg. 19.	VIII. Víg-u. 16.	told.
1858	19 025	Waldhauser Anna	Müllerg. 10/151	V. Molnár-u. 10.	átal.
1858	19.028	Schuster József	Schopperg. 8/303	VIII. Tömő-u. 20.	mezőg.
1858	19 031	Seitl András	Eliasg. 20/445/*a*	VIII. Illés-u. 4.	mezőg.
1858	19 032	Bergmann János	Marting. 720	IX. Márton-u.	mezőg.
1858	19 034	Laszkorn Lipót	Kl. Heu Pl. 26/856	VIII. Teleki-t. 11. h.	fszt.
1858	19 035	Hochstein Jakab	Renng. 22/201	VIII. Futó-u. 26.	mezőg.
1858	19 037	Voigt Keresztély	Sackg. 19/140	VIII. Vajdahunyad-u. 21.	fszt.
1858	19 039	Hochhalt György	Waldz. 2/94	VII. Alsóerdősor 8.	told.
*1858	19.045	Kalmár István	Alexanderg. 18/1459	VIII. Bródy S.-u. 32.	told.
1858	19 047	Hirsch Mihály	Königsg. 54/1094	VI. Majakovszkij-u. 58.	told.
1858	19.049	Putzery Károly	Stationg. 15/611	VIII. Baross-u. 21.	ip. ép.
1858	19.060	Steindl Károly	Schlangeng. 4/419	V. Kígyó-u. 4.	átal.
1858	19.061	Bachmann János	Toleranzg. 5/57	VIII. Kisfaludy-u. 35.	told.
1858	19.064	Andor András	Kl. Florianig. 10/683	IX. Vendel-u.	mezőg.
1858	19.071	Moravetz. Mihály	Stationg. 16/596	VIII. Baross-u. 28.	told.
1858	19.076	Schwendtner Ferenc	Wäitznerl. 494	XIII. ker.	mezőg.
1858	19 077	Piszmann László	Ankerg. 16/334	VIII. Szigony-u. 10.	fszt.
1858	19.078	Fuchs Károly	Toleranzg. 24/66	VIII. Kisfaludy-u. 3.	mezőg.
1858	19.079	Faith István	Magdalenag. 6/711	VIII. Koltói A.-u. 35.	mezőg.
1858	19 080	Kayus István	Pfang. 28/399	IX. Páva-u. 7.	told.
1858	19 085	Hermann József	3 Herzeng. 20/1139	VI. Dessewffy-u. 22.	ip. ép.
1858	19.087	Schneider Antal	Hangf. 23/1294	VIII. Eszperantó-u. 12.	ip. ép.
1858	19 088	Winkler Ferenc	3 Pfeiffeng. 10/10	IX. Vásárcsarnoknál	told.
1858	19 089	Nussbaumer Lőrinc	Soroksarerg. 36/186	IX. Ráday-u. 36.	mezőg.
1858	19.090	Simig István	äuss. Kerepeser str. 4.	VII. Baross-tér h.	told.
1858	19.096	Száhratka Mihály	Borstenviehhändlerg. 29/11373	VIII. Népszínház-u. 40.	fszt.
1858	19.104	Lőwy Izsák	Waldz. 17/122	VII. Izabella-u. 8.	told.
1858	19 106	Weidinger Mátyás	Svetenayg. 3/672	IX. Szvetenay-u.	mezőg.
1858	19.108	Andres József	Josephig. 12/925	VIII. Szentkirályi-u. 41.	átal.
1858	19 122	Neubauer József	Renng. 7/154	VIII. Futó-u. 51.	mezőg.
1858	19 123	Pinzel Ferenc	Floriang. 22/618	IX. Tűzoltó-u. 61.	fszt.
1858	19 124	Nohn Péter	äuss. Felberg. 45/1676	VII. Landler Jenő-u.	fszt.
1858	19 128	Schwab József	Floriang. 18/613	IX. Tűzoltó-u. 41.	mezőg.
1858	19.129	Winkler Ferenc	Einsiedlerg. 16/651	IX. Hámán Kató-u. 54. k.	told.
1858	19.132	Szuppinyi Ödön	Stefansg. 1/49	IX. Czuczor-u. 2.	ip. ép.
1858	19 134	Semancsek Sámuel	Praterg. 10/97	VIII. Práter-u. 11. h.	told.
1858	19 138	Grabovszky K.	Josephg. 66/1181	VIII. József-u. 28.	átal.
1858	19 141	Etl József	Josephg. 65/895	VIII. József-u. 31.	told.
1858	19.143	Bachmann János	Toleranzg. 5/57	VIII. Kisfaludy-u. 35. h.	told.
1858	18.145	Hirsch Mihály	Königsg. 54/1094	VI. Majakovszkij-u. 58.	told.
1858	19.156	Firstner János	Svetenayg. 649	IX. Szvetenay-u. 2. h.	told.
1858	19 161	Radocsay Ferenc	3 Trommelg. 29/576	VII. Dob-u. 32. udv.	told.
1858	19.167	Hupka András	Floriang. 9/260	IX. Tűzoltó-u. 18.	told.
1858	19.168	Marschalkó János	3 Herzeng. 13/1142	VI. Dessewffy-u. 16.	átal.
1858	19.171	Gétzy József	Floriang. 1/756	VI. Szekfű-u. 6.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1858	19.172	Schindler József	Floriang. 30/615	IX. Tűzoltó-u. vége	mezőg.
1858	19.176	Walter Pál	Floriang. 20/614	IX. Tűzoltó-u. 45.	told.
1858	19.184	Treitner Ferenc	Neueg. 19/1155	VI. Zichy J.-u. 22/*a*	told.
1858	19.185	Ratskó Mihály	O. Grabeng. 18/813	VIII. Dobozi-u. 15.	told.
1858	19.187	Pesti Gőzfűrész	O. Donauz. 45/446	V. Jászai Mari-t. 2.	ip. ép.
1858	19.189	Mayer János	Renng. 32/194	VIII. Futó-u. 16.	told.
1858	19.191	Wagner Teréz	Königsg. 12/1430	VI. Majakovszkij-u. 16.	told.
**1858	19.192	Panajott Demetriades	3 Trommelg. 20/404	VII. Dob-u. 25.	told.
1858	19.193	Bründl János	Kl. Feldg. 16/21	VII. Klauzál-u. 2.	átal.
1858	19.193/*a*	Schwabel Ferenc	Alexanderg. 3/1496	VIII. Bródy S.-u. 10.	ip. ép.
1858	19.200	Merks János	Svetenayg. 9/678	IX. Szvetenay-u.	mezőg.
1858	19.201	Hartmann György	Rieseng. 20/287	VIII. Lionardo da Vinci-u. 16.	told.
1858	19.203	Pauliczky Antal	Borstenviehhändlerg. 35/1365	VIII. Népszínház-u. 57.	told.
1858	19.205	Hoffer Bertalan	Stephans Pl. 6/238	VII. Klauzál-t. 11 h.	told.
**1859	19.208	Tieschmidt Mihály	Toleranzg. 24/70	VIII. Kisfaludy-u. 8.	átal.
*1858	19.212	Zettwitz Ádám	Sackg. 39/124/*b*	VIII. Vajdahunyad-u. 3.	ip. ép.
1859	19.217	Kaminszky Alajos	Kircheng. 5/235	VIII. Kistemplom-u. 6.	told.
1859	19.222	Wage Vilmos	Extravillan 1553	VI. Szinyei M.-u. 8.	told.
1859	19.225	Klimm Antal	Sackg. 2/107	VIII. Vajdahunyad-u. 45.	fszt.
1859	19.226	Tichler Károly	Matthias Pl. 3/838	VIII. Mátyás-tér 2.	told.
1859	19.227	Biach Mihály és fia	Mondg. 7/88	V. Rosenberg házaspár-u. 15.	ip. ép.
1859	19.229	Maisl János	Königsg. 94/814	VI. Majakovszkij-u. 102.	mezőg.
1859	19.230	Hartl Erzsébet	Steinbruch 1698	X. Óhegy	told.
1859	19.234	Langer Klára	Mühlg. 21	IX. Nagykörút h.	told.
**1859	19.239	Kraizer Károly	Josephg. 59/1144	VIII. József-u. 24.	told.
1859	19.240	Fischer Mátyás	Wäitzner str. 23/1460	VI. Bajcsy Zs.-u. 51.	told.
1859	19.241	Bujanovics János	Üllöer str. 17/19	VIII. Üllői-út 30.	told.
1859	19.247	Obrovszky János	Hauptg. 5/288	IX. Tompa-u. 10.	told.
1859	19.248	Widemann József	Jungferng. 70/703	VIII. Szűz-u. 11.	told.
1859	19.257	Joppich Róbert	Kerepeser str. 29/58	VII. Rákóczi-út 68.	ip. ép.
1859	19.262	Hoffer Bertalan	Stephans Pl. 6/238	VII Klauzál-t. 11. h.	átal.
1859	19.270	Bauman Ferenc	Fiackerg. 6/1403	VIII. Nagykörút h.	fszt.
1859	19.271	Marschal Antal	Waaseng. 29/590	IX. Thaly K.-u. 14.	ip. ép.
1859	19.272	Scheilling Antal	Schoppeng. 14/400	VIII. Tömő-u. 19.	told.
1859	19.275	Wirnhard Róza	Lustigeg. 21/1172	VIII. Víg-u. 14.	told.
1859	19.274	Heiszer Jakab	Waaseng. 14/602	IX. Thaly K.-u. 38.	told.
1859	19.283	Frank Jakab	Engelg. 26/301	IX. Angyal-u. 8.	mezőg.
1859	19.284	Hosszú Emilia	Waldz. 32/707	VII. Rottenbiller-u. 66.	átal.
1859	19.288	Schindler József	Gemseng. 9/982	VIII. Makarenkó-u. 17.	fszt.
1859	19.290	Pelzer Károly	Deutscheg. 24/1123	VIII. Bacsó B.-u. 17.	told.
1859	19.291	Sümegi János	3 Herzeng. 7/1239	VI. Dessewffy-u. 6.	átal.
1859	19.292	Thäeter János	Heumarkt 8/1374 Pl. 5.	VIII. Köztársaság-tér 14.	told.
1859	19.293	Kvabeck József	Kl. Stationg. 3/125	VIII. Kisstáció-u. 8.h.	told.
1859	19.297	Beiser János	Kirchen Pl. 6/648	VIII. Horváth M.-tér 16.	mezőg.
1859	19.300	Stucker Mihály	Einsiedlerg. 18/757	IX. Hámán Kató-u.	mezőg.
1859	19.301	Révay örökösök	Götterg. 13	V. Október 6.-u. 15.	átal.
1859	19.302	Klözel Jakab	Altg. 2/1276	VI. Ó-u. 5.	átal.
**1859	19.304	Kálló Tódor	Schw. Adlerg. 8/602	VII. Holló-u. 7.	told.
1859	19.311	Helmich Ferenc	Matthias Pl. 1/836	VIII. Mátyás-tér 4.	ip. ép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.314	Klimm Antal	Sackg. 2/107	VIII. Vajdahunyad-u. 45	told.
**1859	19.324	Kumeiner György	Lindeng. 9/512	VIII. Hársfa-u. 46.	told.
1859	19.327	Wurm Lipót	Mühlg. 19/240	IX. Nagykörút h.	told.
1859	19.333	Berán József	Mühlg. 29/234	IX. Nagykörút h.	told.
1859	19.335	Fadgyas Gusztáv	Wäitzner str. 9/29	V. Bajcsy-Zs.-u. 26.	átal.
1859	19.336	Heller Alajos	Seminarg. 7/314	V. Eötvös L.-u. 10.	átal.
1859	19.338	Bujanovics János	Üllöer str. 17/19	VIII. Üllői-út 30.	told.
1859	19.340	Hradil József	Kranzg. 19/713	VIII. Koszorú-u. 10.	mezőg.
1859	19.341	özv. Pappné Mária	Hamsa Grund 10/446 X.	VIII. Kálvária-u. 26.	mezőg.
*1859	19.357	Braida Jakab	Gr. Feldg. 13/1187	VI. Nagymező-u. 13.	I. told.
1859	19.361	Obrovszky János	Hauptg. 5/288	IX. Tompa-u. 10.	told.
1859	19.375	Kreis Lénárt	Kl. Floriang. 5/634	IX. Vendel-u.	fszt.
1859	19.378	Hrubos Mihály	Hanfg. 18/1297	VIII. Eszperantó-u. 16.	told.
1859	19.380	Spanitz Márton	äuss. 3 Trommelg. 82	VII. Damjanich-u.	fszt.
1859	19.383	Szuszky Anna	2 Herzeng. 19/792	VI. Szív-u. 20.	told.
1859	19.384	Porszász Antal	Kirchen Pl. 1	V. Váci-u. h.	átal.
1859	19.387	Kleiner József	Serbeng. 8/329	V. Fehér Gy.-u. h.	told.
1859	19.393	Fadgyas Gusztáv	Wäitzner str. 3/29	V. Bajcsy-Zs.-u. 26.	mezőg.
1859	19.402	Eder János	Gr. Zuglo 1510	XIV. Zugló	told.
1859	19.405	Bründl János	Kl. Feldg. 16/21	VII. Klauzál-u. 2.	told.
1859	19.406	Wagner János dr.	Königsg. 7/644	VII. Majakovszkij-u. 5. h.	t.
1859	19.408	Polenz Károly	Hermineng. 12	XIV. Május 1.-u.	fszt.
1859	19.410	Pentner András	Extravillan 34/709	VII. Rottenbiller-u. 39.	fszt.
1859	19.420	Schleisz Ferenc	Borstenviehhändlerg. 23/1379	VIII. Népszínház-u. 41.	told.
1859	19.423	Kuntke Károly	Mühlg. 32/313	IX. Nagykörút h.	told.
1859	19.424	Beck János	Frühlingsfeldg. 4/664	VIII. Tavaszmező-u. 6.	told.
1859	19.425	Schaibl András	Gr Nussbaumg 19/311	VII Nagydiófa-u 28	told.
1859	19.428	Leidl János	Steinbruch (179)	X. Vaspálya-u. 1.	told.
1859	19.435	Detpold Miklós	Floriang. 22/618	IX. Tűzoltó-u. 61.	fszt.
1859	19.438	Treutner Ignác	Kl. Kircheng. 11/238	VIII. Kistemplom-u. 12.	fszt.
*1859	19.439	Treichlinger József	Kerepeser str. 3/5	VII. Rákóczi-u. 8/*a*/*b*	átal.
1859	19.441	Nagy József	Stationg. 48/578	VIII. Harmincketteseket-tere 3.	told.
1859	19.451	Novák Miksa	Svetenaig. 43/780	IX. Lenhossék M.-u.	fszt.
1859	19.452	Kropper János	Mühlg. 3/248	IX. Nagykörút h.	mezőg.
1859	19.453	Balla István	Stephansg. 6/52	IX. Czuczor-u. 6.	told.
*1859	19.456	Heinzlmann György	Hochstr. 11/166	V. Arany János-u. 24.	told.
1859	19.461	Kollár Ferenc	Sommerg. 5/287	VII. Nyár-u. 10.	told.
1859	19.463	Winkler Margit	Freudenthalg. 7/508	VIII. Diószeghy S.-u. 10/*a*	told.
1859	19.464	Egerzeiger Gáspár	Waldz. 15/124	VII. Alsóerdősor 36.	told.
1859	19.468	Hahn János	Kircheng. 5/260	VIII. Nagytemplom-u. 28.	ip. ép.
1859	19.470	Pell Miklós	Kircheng. 16/253	VIII. Nagytemplom-u. 14.	átal.
1859	19.475	Jálics A. Ferenc	Steinbruch, Gyömröer-weg 229	X. Szállás-u. 16/*a-b*	fszt.
*1859	19.480	Leitgeb János	2 Haaseng. 20/94	IX. Szamueli-u. 26.	told.
1859	19.482	Konta József	Roseng. 30/842	VI. Rózsa F.-u. 101.	told.
1859	19.485	Verny P.	Steinbruch Altgeb.	X. Óhegy	fszt.
1859	10.487	Petnárt Ágost	Einsiedlerg. 17/738	IX. Sobieski J.-u.	mezőg.
1859	19.490	Klenovics György	Stephansfeld	VII. Dózsa Gy.-u. 29.	told.
1859	19.495	Kirchmeier József	Franzg. 28/795	IX. Berzenczey-u. 34.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.496	Glauber Adolf	5 Lercheng. 4/1489	VIII. Puskin-u. 7. h.	ip. ép.
1859	19.501	Breitner Ferenc	Hanfg. 25/1282	VIII. Eszperantó-u. 15.	told.
*1859	19.506	Treichlinger József	Kerepeser str. 3/5	VII. Rákóczi-út 8/*a/b*	átal.
1859	19.508	Hoffmann Ignác	Kälber Pl. 2/1083	VIII. Nagykörút h.	mezőg.
1859	19.510	Landmann János	Renng. 14/208	VIII. Futó-u. 38.	told.
1859	19.511	Neubauer Ferenc	Praterg. 14/95	VIII. Práter-u. 17. h.	told.
1859	19.512	Tronkovits Ferenc	Mühlg. 42/229	IX. Nagykörút h.	told.
1859	19.513	Krumpholcz János	Pfang. 3/413	IX. Páva-u. 39/*a-b*	fszt.
1860	19.516	Pablicsek Ferenc	Serbeng. 6/331	V. Szerb-u. 13.	told.
1860	19.517	Schmidt Péter	Üllöer str. 31/792	IX. Üllői-út 69.	told.
1860	19.519	Hummer János	Contig. 23/1191	VIII. Tolnay L.-u. 19.	mezőg.
1860	19.522	Ybel Eleonora	Franzg. 12/455	IX. Berzenczey-u. 22.	mezőg.
1860	19.523	Lindwurm Jakab	Eliasg. 11/440	VIII. Illés-u. 13.	mezőg.
1860	19.524	Schubert József	Renng. 11/164	VIII. Futó-u. 47.	told.
1860	19.529	Omelka András	Gr. Fuhrmanng. 1/1312	VIII. Nagyfuvaros-u. 25.	told.
1860	19.531	Hausknecht Teréz	Frühlingsfeldg. 17/675	VIII. Tavaszmező-u. 16.	fszt.
**1860	19.532	Leirer Lőrinc	Üllöer str. 27/156	VIII. Üllői-út 54.	told.
1860	19.534	Müller István	Praterg. 20/144	VIII. Práter-u. 25.	told.
1860	19.536	Tóth Ferenc	Waldz. 4/96	VII. Alsóerdősor 12.	told.
*1860	19.539	Bayer Albert	Stadtw. Allée 9/196	VI. Benczur-u. 8.	told.
1860	19.541	Paulovits György	U. Donauz. 18/58	IX. Közraktár-u. 14. h.	fszt.
1860	19.547	Körbel Hieronimus	Kl. Hauptg. 4/207	IX. Knezits-u. 3.	told.
1860	19.548	Kubits (Kopits) Mária	Renng. 23/172	VIII. Futó-u. 27.	told.
1860	19.551	Kohner Adolf	Tabackg. 6/388	VII. Dohány-u. 12. h.	II. told.
1860	19.555	Fleischl Dávid	Felberg. 1/392	VII. Dohány-u. 4. h.	átal.
1860	19.556	Fürtsch Sándor	2 Herzeng. 27/726	VI. Szív-u. 31. h.	told.
1860	19.558	Grund Ágost	Steinbruch 185	X. Mázsa-u. 12.	fszt.
1860	19.559	Günzl Anna	Gr. Nussbaumg. 18/312	VI. Nagydiófa-u. 26.	told.
1860	19.561	Kiszely Imre	Ungarg. 23/515	V. Magyar-u. 27.	átal.
1860	19.565	Lipp János	Königsg. 80/683	VII. Majakovszkij-u. 81.	told.
1860	19.570	Leirer Lőrinc	Üllöer str. 27/156	VIII. Üllői-út 54.	told.
1860	19.571	Lipolt Ferenc	Lustigeg. 5/1151	VIII. Víg-u. 23-27. h.	told.
1860	19.574	Mayer György	Acatieng. 28/203	VII. Akácfa-u. 34.	told.
1860	19.578	Nuss János	Fiackerg. 10/1091	VIII. Bérkocsis-u. 17.	mezőg.
1860	19.584	Szemerédi István	Soroksarerg. 50/124	IX. Ráday-u. 53.	fszt.
1860	19.587	Szikora János	Gr. Fuhrmanng. 5/1313	VIII. Nagyfuvaros-u. 23.	told.
1860	19.588	Schubert Ferenc	Weinbergg. 14/744	VIII. Dankó P.-u. 15.	átal.
1860	19.593	Tichler Károly	Frühlingsfeldg. 5/689	VIII. Tavaszmező-u. 7.	told.
1860	19.595	Wage Vilmos	Extravillan 1553	VI. Szinyei M.-u. 8.	told.
1860	19.596	Wenhardt János	Josephg. 33/1021	VIII. Nagykörút h.	told.
1860	19.598	Schmidt János	äuss. Floriang. 41/612	IX. Tűzoltó-u. végén	fszt.
1860	19.599	Luczianovits F.	Gemseng. 7/981	VIII. Makarenko-u. 19.	told.
1860	19.603	Obergemeiner Izidor	Frühlingsfeldg. 34/805	VIII. Szerdahelyi-u. 13.	told.
1860	19.603	Wallenfels Károly	Storcheng. 2/426	VIII. Bókay J.-u. 52.	fszt.
1860	19.604	Balla István	Stephang. 6/52	IX. Czuczor-u. 6.	told.
1860	19.605	Baletz János	Waaseng. 21/642	IX. Thaly K.-u. 19.	fszt.
1860	19.607	Huber János	Palating. 17/198	V. Zrinyi-u. 12.	ip. ép.
1860	19.608	Kaltenecker Antal	Weinbergg. 12/745	VIII. Dankó P.-u. 13.	told.
1860	19.609	Schön József	Gr. Nussbaumg. 2/326	VII. Nagydiófa-u. 4.	told.
1860	19.610	Schachtner József	Palating. 2/214	V. Nádor-u. 3.	ip. ép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1860	19.612	Lenert Lajos	Floriang. 26/608	IX. Tűzoltó-u. 71.	fszt.
1860	19.625	Brachfeld Arnold	Hoch str. 19.	V. Arany J.-u. 36.	III.
1860	19.634	Elsasser Ferenc	Roseng. 19/830	VI. Rózsa F.-u. 79.	told.
1860	19.648	Gruber Ferdinánd	Alexanderg. 27/1455	VIII. Bródy S.-u. 40.	told.
1860	19.650	Haslacher Antal	Kl. Hauptg. 15/211	IX. Knezits-u. 14.	told.
**1860	19.651	Hummer János	Contig. 23/1191	VIII. Tolnay L.-u. 19.	told.
1860	19.652	Horváth Ferenc	Serbeng. 9/328	V. Szerb-u. 19.	told.
1860	19.654	Krumpholz János	Pfang. 3/413	IX. Páva-u. 39/*a-b*	ip. ép.
1860	19.661	Küstler J.	O. Donauz. 16/289	V. Akadémia-u. 13.	I. told.
1860	19.664	Malachovsky János	Frang. 13/466	IX. Berzenczey-u. 27.	told.
1860	19.666	Antony Antal	Stationg. 20/615	VIII. Baross-u. 34.	átal.
1860	19.669	Bergmann János	Üllöer str. 51/771	IX. Üllői-út végén	fsz.
1860	19.671	Bauernfeind Fülöp	Steinbruch Altg. 415	X. Kápolna-u.	ip. ép.
1860	19.673	Péter Vendelin	U. Waldz. 30/473	VII. Rottenbiller-u. 62.	I. rá.
1860	19.674	Pragan Márkus	Deutscheg. 3/1042	VIII. Bacsó B.-u. 41.	told
1860	19.679	Pustavnik Márton	Stationg. 64/557	VIII. Baross-u. 75.	fszt.
1860	19.682	Böhm Sámuel	Eiseng. 2/1514/*a*	VIII. Vas-u. 9—11. h.	fszt.
1860	19.683	Brachfeld Adolf	3 Kroneng. 21/98	V. Alpári Gy.-u. 15.	erkély
1860	19.687	Küttenberger N.	Hollunderg. 21/1419	VIII. Rökk Sz.-u. 17.	told.
1860	19.689	Kiss Mátyás	Sackg. 1/155	VIII. Vajdahunyad-u. 56.	fszt.
1860	19.691	Klug Jakab	Frühlingsfeldg. 10/686	VIII. Tavaszmező-u. 13.	mezőg.
1860	19.692	Kühberger Keresztély	Josephg. 84/882	VIII. József-u. 53.	told.
1860	19.694	Keller György	Engelg. 5/331	IX. Angyal-u. 9.	fszt.
1860	19.695	Krumpholz János	Pfang. 3/413	IX. Páva-u. 39/*a-b*	fszt.
1860	19.699	Debold Miklós	Floriang. 22/618	IX. Tűzoltó-u. 61.	fszt.
1860	19.700	Dworán Károly	U. Donauz. 10/38	IX. Mátyás-u. 1.	told.
1860	19.701	Dworán Károly	U. Donauz. 10/38	IX. Mátyás-u. 1.	fszt.
1860	19.704	Torwat András	Contig. 30/1195	VIII. Tolnay L.-u. 11.	told.
1860	19.711	Enter Antal	Contig. 27/1193	VIII. Tolnay L.-u. 15.	told.
1860	19.713	Fuchs Károly	Toleranzg. 23/66	VIII. Kisfaludy-u. 3.	told.
1860	19.714	Formanek Antal	Steinerg. 21/935	VI. Szondy-u. 36·	fszt.
1860	19.715	Fabis Márton	Frühlingsfeldg. 19/677	VIII. Tavaszmező-u. 18.	told.
1860	19.717	Gerenday József	Rombach u. 3/626	VII. Rumbach-u. 12.h.	átal.
1860	19.718	Goldschmidt Mór	Davidg. 9/962	VI. Horn Ede-u. 12.	told.
1860	19.724	Geist György	Soroksarerg. 21/142	IX. Ráday-u. 19.	told.
1860	19.725	Görgey István	Stationg. 65/699	VIII. Baross-u. 78.	told.
1860	19.726	Gosztonyi János	Hanfg. 31/1285	VIII. Eszperantó-u. 9.	mezőg.
1860	19.727	Handlos Gergely	Einsiedlerg. 10/749	IX. Sobieski János-u. 17. k.	átal.
1860	19.728	Handlos Gergely	Müllerg. 25/96	V. Molnár-u. 31	átal.
1860	19.731	Holzhauser Sebő	Svetenaig. 668	IX. Szvetenay-u.	mezőg.
1860	19.732	Handlos Gergely	Einsiedlerg. 10/749	IX. Sobieski János-u. 17. k.	mezőg.
1860	19.733	Huber József	Lustigeg. 32/1166	VIII. Víg-u. 2. h.	told.
1860	19.734	Amon Mihály	Waaseng. 24/596	IX. Thaly K.-u. 22.	mezőg.
*1860	19.735	Igl Antal	3 Trommelg. 22/405	VII. Dob-u. 27.	told.
1860	19.743	Neumann Lipót	Heumarkt 2.	VIII. Köztársaság-tér 11.	mezőg.
1860	19.744	Nuss János	Kälber Pl. 3/1084	VIII. Rákóczi-t. 12.	told.
1860	19.746	Nemetz János	Kl. Kircheng. 1/234	VIII. Kistemplom-u. 2.	átal.
1860	19.747	Neuschloss Károly	O. Donauz. 55	XIII. Pozsonyi-út 53/*a*	ip. ép.
1860	19.749	Ortner Sámuel	Sommerg. 26/272	VII. Nyár-u. 53.	told.
1860	19.750	Obrovszky János	Kirchen Pl. 4/214	IX. Bakáts-t. 10. h.	told.
1860	19.754	Reichardt Jakab	Kl. Floriang. 685	IX. Vendel-u. 7.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1860	19.757	Rauchbauer János	Steinbruch 226, 227	X. Szállás-u. 20—22.	fszt.
1860	19.762	Schmalbach János	Rieseng. 7/269	VIII. Lionardo da Vinci-u. 33.	ip. ép.
1860	19.766	Schrödl György	Praterg. 58/351	VIII. Práter-u. 82.	mezőg.
1860	19.767	Salzer István	3 Trommelg. 70/501.	VII. Dob-u. 81. h.	fszt.
1860	19.769	Simonyi Antal	Floriang. 16/555	IX. Tűzoltó-u. 35.	told.
*1860	19.773	Schmidt Ferenc	Leopoldg. 22/227	V. Váci-u. 60.	átal.
1860	19.774	Szabó Ferenc	Ungarg. 10/531	V. Magyar-u. 12.	told.
1860	19.777	Schlosser Ferenc	Kerepeser str. 21/31	VII. Nagykörút h.	mezőg.
1860	19.778	Salzer István	3 Trommelg. 71/428	VII. Dob-u. 81. h.	told.
1860	19.779	Szarka Sándor	Sommerg. 4/288	VII. Nyár-u. 8.	fszt.
.1860	19.780	Stass János	Kranzg. 26/718	VIII. Koszorú-u2.	mezőg.
1860	19.785	Volliny Magda	Toleranzg. 16/78	VIII. Kisfaludy-u. 15.	told.
1860	19.790	Valinger Pál	Lustigeng. 61	VII. Víg-u. 42.	mezőg.
**1860	19.792	Weiss Ferenc	Blumeng. 6/500	IX. Bokréta-u. 32.	mezőg.
1860	19.793	Wobb György	Karpfensteing. 12/793	VIII. Karácson Sándor-u. 30.	fszt.
*1860	19.795	Windisch Ferenc	Steinbruch 418	X. Kápolna-u. 2/*a*	fszt.
1860	19.801	Schultze C. I.	Geisag. 3/281	V. Géza-u. 4.	ip. ép.
1860	19.803	Vikus Károly	äuss. 3 Trommelg. 22.	VII. Damjanich-u.	átal.
1860	19.804	Muráty Konstantin	Stadtw. Allée 38/1628	VI. Gorkij-fasor	told.
1860	19.809	Krämer Károly	Josephg. 33/1026	VIII. József-u. 8.	átal.
1860	19.810	Windthart Flórián	Lilieng. 38/351	IX. Liliom-u. 18.	told.
1860	19.811	Niehold János	Steinerg. 12/935 Pl. 5.	VI. Szondy-u. 49. h.	fszt.
1860	19.813	Plath Ferenc	3 Trommelg. 69/427	VII. Dob-u. 75—81.	h. fszt.
1860	19.814	Krompaszky Antal	Steinerg. 14/935	VI. Szondy-u. 27.	fszt.
1860	19.815	Bäumer András	Sackg. 2/160	VIII. Vajdahunyad-u. 45.	told.
1860	19.817	Wolf János	Steinbruch. 235	X. Óhegy	fszt.
1860	19.823	Keller György	Engelg. 317	IX. Angyal-u. 9.	fszt.
1860	19.824	Marschal Jakab	Franz Pl. 3/449	IX. Ferenc-tér 15.	told.

KASSELIK FERENC

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.662	Salzer István	3 Trommelg. 70/501	VII. Dob-u. 81. h.	fszt.
1850	12.745	Schwindler Ignác	Laudong. 2/1394	VI. Káldy Gy.-u. 4.	II.
1850	12.785	Miksits Károly	Basteig. 22/352	V. Bástya-u. 5.	II.
1850	12.889	Blossinger János	Steinmetzg. 4/1447	VIII. Kőfaragó-u. 6.	fszt.
1850	12.896	Hartung Mihály	Gottesackerg. 11/326	IX. Mester-u. 5. h.	told.
1850	12.898	Szigethy Mária	Renng. 21/206	VIII. Futó-u. 32.	átal.
1850	12.901	Lamberth Péter	Mühlg. 13/283	IX. Nagykörút h.	fszt.
1850	12.903	Hanzmann Lipót	Soroksarerg. 43/130	IX. Ráday-u. 41.	átal.
1850	12.921	Schimmer Barbara	Kl. Feldg. 39/547	VII. Csányi-u. 11.	told.
1850	12.923	Kühn Károly	Sommerg. 21/278	VII. Nyár-u. 27. h.	told.
1850	12.958	Seidl József	Neueg, 26/1161	VI. Zichy J.-u. 31.	I.
1850	12.984	Rauchbauer Pál	Borstenviehhändlerg. 3/1404	VIII. Nagykörút h.	mezőg.
1850	12.994	Gottgeb Antal	Deutscheg 12/1137	VIII. Bacsó B.-u. 32.	fszt.
1851	13.077	Tihanyi Ferenc	Promenade 2/203	V. Szabadság-tér 3.	mezőg.
1851	14.000	Seidl József	3 Tromme G. 50/530/*a*	VII. Dob-u 54..	
1851	14.010	Fock Lőrinc	verl. 3 Trommelg. 104.	VII. Damjanich-u.	fszt.
1851	14.012	Balássy örökösök	Königsg. 87/890	VI. Majakovszkij-u. 96.	told.
1851	14.126	Ranzerberger P.	2 Herzeng. 67/758	VI. Rudas L.-u. h.	fszt.
1852	14.166/*a*	Schaub Lőrinc	Herbstg. 3/1469	VIII. Szentkirályi-u. 5.	told.
1852	14.190	Westermayer József	Kerepeser str. 19/1521	VIII. Rákóczi-u. 47.	I.

KAUSER LIPÓT

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
**1852	16.022	Dohánygyár	Kreuzg. 18/350	VII. Kazinczy-u. 24.	ip. ép.
1852	16.042/*a*	Majthényi János	Rombachg. 1/625	VII. Rumbach-u. 14. h.	II.
1852	16.072	Ráth testvérek	Engelsfeld	XIII. Váci-út 34. h.	ip. ép.
**1853	17.108	Fröhlich Frigyes	Adlerg. 2/152.	V. Guszev-u. 3.	III. rá.
**1853	17.119	Matyasovszky János	Kerepeser str. 7/1509	VIII. Rákóczi-út 15.	II. rá.
*1854	P. M. I. 1671	Hoeslin Tódor	Hoch str. 11/166	V. Arany J.-u. 25.	erkély

(16.022 Feszl Frigyessel és Gerster Károllyal együtt.)

KNABE IGNÁC (budai)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1852	16.013	Schönaug Herman	Neueg. 9/1252	VI. Zichy J.-u. 9.	átal.
1857	17.921	Merks Tamás	Stationg. 68/701	VIII. Baross-u. 82.	fszt.

KNABE VILMOS budai)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1851	14.120	Turnus János	Landstr. 12/638	V. Tanács-krt 6.	fszt.
1856	17.664	Zsényi János	Schlosserg. 1/204	V. ker. megszűnt u.	told.
1856	17.706	Richlich Ferenc	Josephg. 38/1025	VIII. József-u. 6.	mezőg.
1856	17.760	Albrecht Károly	Friedlicheg. 3/1057	VIII. Békés-u. 3.	told.
1858	19.133	Müller Gáspár	Königsg. 72/679	VII. Majakovszkij-u. 73.	told.

KOSILEK (budai pallér)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1857	19.004/*a*	József nádor-szoborb.	Joseph Pl.	V. József-tér	alap.

KRÖWICH ANTAL (budai)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép. faj
1854	17.339	Schmidt József	Engelg. 15/270	IX. Angyal-u. 26.	told.

LIMBURSZKY JÓZSEF

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
*1850	12.670	Bloss Lajos.	Fabrikg. 22/932	VI. Jókai-u. 5.	I.
1850	12.672	Licziny Lajos	Ritterg. 11/989	VI. Lovag-u. 13.	told.
1850	12.814	Müller Keresztély	Waaseng. 10/625.	IX. Thaly K.-u. 27.	told.
1850	12.878	özv. Walterné	Üllöer str. 17/19	VIII. Üllői-út 30.	fszt.
1850	12.918	Jungfer Ferenc	Floriang. 2/796	VI. Szekfű-u. 3.	fszt.
1850	12.919	Krzyviczky N.	Ungarg. 14/535	V. Magyar-u. 20.	I. told.
1850	12.924	Grund Ágost	Viehmarkt Pl. 4/1384	VIII. Köztársaság-tér 6.	mezőg.
1850	12.963	Kratzer József	Müllerg. 22/98	V. Molnár-u. 27.	ip. ép.
1850	12.979	Kallusz József	Viehmarkt Pl. 1541	VIII. Szilágyi-u. 3.	fszt.
**1850	12.997	Hollstein N.	Kerepeser str. 30/75	VII. Rákóczi-út 70.	I.
1851	13.082	Kudelka Jakab	Kl. Feldg. 24/245	VII. Klauzál-u. 32.	told.
1851	13.085	Fritz János	Contig. 16/1207	VIII. Tolnay L.-u. 14.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1851	14.041	Engelhardt Róza	Gr. Nussbaumg. 17/300	VII. Nagydiófa-u. 25.	ip. ép.
1851	14.107	Günther Pál	Bräumeisterg. 21/53	VIII. Üllői-út 38. h.	ip. ép.
1851	14.108	Kaszás Istvánné	Neben Rumbach's Baad	VI. Nyugati pu. h.	fszt.
1851	14.109	Hampl Antal	3 Kroneng. 16/100	V. Alpári Gy.-u. 11.	fszt.
1851	14.113	Breitner Róbert	Alianzg. 5/60	VII. Szövetség-u. 4.	fszt.
1851	14.117	Wahlkampf Henrik	O. Viehtreiberey 5—6	XIII. Róbert K.-u. 89—91.	mezőg.
1851	14.134	Veszely József	Rauchfangskehrerg. 51/1077	VI. Paulay Ede-u. 56. h.	told.
1852	14.164	Engelhardt Róza	Gr. Nussbaumg. 17/300	VII. Nagydiófa-u. 25.	told.
1852	14.193	Makk Gusztáv	Raabeng. 2/274	V. Beloianisz-u. 11.	átal.
*1852	15.018	Leszáll János	Storcheng. 10/422	VIII. Bókay J.-u. 40.	fszt.
**1852	15.025	Herz Salamon	2 Mohreng. 7/1384	VI. Paulay Ede-u. 6.	III. rá.
1852	15.034/*a*	Tost Ádám	nächts der Arena	VII. Sztálin-tér	fszt.
1852	15.036	Weissinger János	Mathias Pl. 7/839	VIII. Mátyás-tér 14.	fszt.
1852	15.066	Stern N.	Rombachg. 2/624	VII. Rumbach-u. 13.h.	told.
1852	15.069	Schuller Ferenc	Kl. Feldg. 23/244 u. Sommerg. 26/270	VII. Klauzál-u 30. és Nyár-u. 29.	I.
1852	15.073	Pillmayer József	Acatieng. 20/184	VII. Akácfa-u. 25.	told.
1852	16.005	Lutz József	Deutscheg. 35/1114	VIII. Bacsó B.-u. 5.	told.
1852	16.006	Baumann Frigyes	3 Trommelg. 60/422	VII. Dob-u. 69.	ip. ép.
1852	16.035	Nothaft József	Hollunderg. 19/1420/*c*	VIII. Rökk Szilárd-u. 19.	fszt.
1852	16.049	Merks Antal	Üllöer str. 49/773	IX. Üllői-út 109/*a-b-c*	fszt.
1852	16.066	Lubinger István	Gr. Maurerg. 11/1060	VI. Sztálin-u. h.	told.
*1852	16.067	Kern István	Altg. 41/1022	VI. Ó-u. 48.	ip. ép.
1852	16.074	Wenckheim	Universitäts Pl. 2/503	Henszlmann Imre-u. h.	II. rá.
1852	17.000	Schmidt János	Borstenviehhändlerg. 40/1370	VIII. Teleki-tér 3.	fszt.
1852	17.003	Wirnhard Vince	Lustigeg. 16/1172	VIII. Víg-u. 14.	fszt.
1853	17.040	Lőwy Fülöp	2 Mohreng. 15/1397	VI. Paulay Ede-u. 16.	átal.
1853	17.046	Scherman János	Lustigeg. 3/1147	VIII. Víg-u. 31.	fszt.
1853	17.050	Huber János	Stationg. 65/699	VIII. Baross-u. 78.	fszt.
1853	17.052	Fitz Ferenc	Hamza Grund 446 Pl. a. e.	VIII. Kálvária-u. 9.	fszt
*1853	17.070	Ullmer György	Roseng. 20/831	VI. Rózsa F.-u. 81.	told.
*1853	17.071	Egerzeiger J.	Gablerg. 9/50	VII. Hársfa-u. 13—15.	fszt.
1853	17.079	Lőwy Fülöp	2 Mohreng. 15/1397	VI. Paulay E.-u. 16.	II. rá.
1853	17.082	Kiss Mátyás	Sackg. 1/155	VIII. Vajdahunyad-u. 56.	told.
1853	17.086	Ackerl József	Storcheng. 22/326/*a*	VIII. Bókay J.-u. 26.	fszt.
1853	17.088	Saager Jakab	Landstr. 6/644	V. Tanács-krt. 18.	átal.
1853	17.121	Saager Jakab	Landstr. 6/644	V. Tanács-krt. 18.	II. rá.
**1853	17.136	Fajth Péter	3 Herzeng. 12/1144	VI. Dessewffy-u. 21.	I.
1853	17.171	Kurz Lipót	Landstr. 33/558	V. Múzeum-krt 37.	ip. ép.
1854	17.251	Lőwy Fülöp	2 Mohreng. 15/1397	VI. Paulay E.-u. 16.	told.
1854	17.294	Málnay Ignác	Steinmetzg. 5/1421	VIII. Kőfaragó-u. 6.	fszt.
1854	17.301	Málnay Ignác	Steinmetzg. 5/1422	VIII. Kőfaragó-u. 6.	átal.
1854	17.305	Latzkovits Konst.	Toleranzg. 10/98	VIII. Kisfaludy-u. 30.	told.
1854	17.407	Pink Dávid	Altg. 42/1038	VI. Ó-u. 51.	fszt.
1854	17.424	Majthényi Johanna	Rombachg. 7/644	VII. Rumbach-u. 16.	fszt.
1855	P. M. I. 1847	Belvárosi tpl.	Kirchen Pl.	V. Március 15. tér	renov.
1855	17.568	Firstinger Lipót	Lustigeg. 25/1165	VIII. Víg-u. 7.	told.
1855	17.597	Lőwy Fülöp	2 Mohreng. 15/379	VI. Paulay E.-u. 16.	told.
1855	17.613	Grossinger Lipót	Königsg. 42/662	VI. Majakovszkij-u. 48.	ip. ép.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1856	17.665	Bartl János	Stadtwäldchen 21/1534	XIV. Május 1.-u. 43.	mezőg.
**1856	17.681	Ebner Fidél	Attilag. 4/273	V. Beloianisz-u. 13.	II. rá.
1856	17.713	Lőwy Fülöp	2 Mohreng. 15/1397	VI. Paulay E.-u. 16.	told..
*1856	17.835	Sabeck István	Kreuzg. 13/336	VII. Kazinczy-u. 13.	told.
1856	17.851	Grossinger Lipót	verl. 3 Trommelg. 1650	VII. Damjanich-u.	fszt.
1857	P. M. I. 2214	Schmidlechner N.	Königsg. 35/659	VII. Majakovszkij-u. 35.	told.
**1857	17.990	Devecis Mihály	Alexanderg. 19/963	VIII. Bródy S.-u. 15.	I. t.
1857	18.002	Hampl Antal	3 Kroneng. 16/100	V. Alpáry Gy.-u. 11.	II. t.
1857	18 015	Wagner Dániel dr.	Soroksarerl. 80.	IX. Soroksári-út 40.k.	fszt.
1857	18.017	Antony Antal	Josephg. 36/911	VIII. József-u. 3.	told.
1857	18.069	König István	Fiakerg. 18/1250	VIII. Bérkocsis-u. 34.	told.
1857	18.087	Winkler János	Toleranzg. 2/102	VIII. Kisfaludy-u. 38.	told.
1858	19 006	Engler Mátyás	Waaseng. 22/595	IX. Thaly K.-u. 28.	mezőg.
1858	19.007	Egyed Sándor	h. d. Schiesstätte 61	VII. Rottenbiller-u.	ip. ép.
*1858	19 017	Vogel Károly	Neueg. 15/1249	VI. Zichy J.-u. 14.	told.
1858	19 022	Schnepf Fülöp	Waldz. 13/126	VII. Alsóerdősor 32.	told.
1858	19 026	König István	Fiakerg. 18/1250	VIII. Bérkocsis-u. 34.	told.
1858	19.030	Glauschek Ferenc	Josephg. 24/918	VIII. Krudy Gy.-u. 11.	told
*1858	19 033	Melchior György	Steinerg. 33	VI. Szondy-u. 12.	fszt.
1858	19.051	Bauman Anna	Borstenviehhändlerg. 2/1405/*a*	VIII. Nagykörút h.	fszt.
1858	19.070	Glauschek Ferenc	Josephg. 24/918	VIII. Krudy.Gy.-u. 11.	told.
1858	19.072	Freisleder József	Mühlg. 36/332	IX. Nagykörút h.	átal.
1858	19.081	Hoffer Antal	Ellenbogeng. 6/1343	VI. Sztálin-u. h.	II. rá.
**1858	18 083	Riegel Ferenc	Jägerg. 6/64	V. Vadász-u. 11.	told.
1858	19.111	Hampl Antal	Extravillan 1470	XIII. Váci-út 21.	told.
1858	19.130	Leschitz József	Fabrikg. 21/931	VI. Jókai-u. 3.	I.
1858	19.139	Ferenczy János	Gemseng. 17/991	VIII. Makarenko-u. 10.	mezőg.
1858	19.148	Tüköry Sándor	Palating. 53/400	XIII. Szent István-krt 10. h.	ip. ép.
1858	19.162	Bauman Anna	Borstenviehhändlerg. 2/1405/*a*	VIII. Nagykörút h.	told.
1858	19 178	Wamberszky József	Floriang. 37/678/*a*	IX. Tűzoltó-u. végén	fszt.
1858	19 190	Veszely József	2 Mohreng. 51/1077	VI. Paulay E.-u. 56. h.	told.
1858	19.196	Wamberszky József	Floriang. 37/678/*a*	IX. Tűzoltó-u. végén	told.
1859	19.254	Kőnig István	Fiakerg. 18/1253	VIII. Bérkocsis-u. 38.	mezőg.
1859	19.265	Karsch Károly	Soroksarerg. 28/137	IX. Ráday-u. 27.	told.
1859	19 278	Wagner Ferenc	Deutscheg. 22/1125	VIII. Bacsó B.-u. 18.	told.
1859	19.310	Bosio Péter	Pulverturm u. Viehtriebg.	XIII. Lehel-u. 5. Bulcsu-u. 16. h.	fszt.
1859	19 343	Gängl Mihály	Altg. 34/1026	VI. Ó-u. 43.	told.
1859	19 360	Koch Konrád	Herminenweg 68	XIV. Május 1.-út	fszt.
1859	19.396	Crettier Károly	Neuweltg. 23/620	V. Semmelweis-u. 27	átal.
1859	19 397	Vasúttársaság	Station Pl.	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1859	19 407	Krumpholtz Mihály	Stadtw. Allée 120/3	VI. Benczur-u. 38.	mezőg.
1859	19.426	Tüköry Sándor	a Donauz. 47/442	XIII. Szt. István-krt. 10. h.	ip. ép.
1859	19.436	Urbanek Károly	Maurerg. 8/1064	VI. Sztálin-út h.	fszt.
1859	19 437	Ebenführerné	Rombachg. 10/620	VII. Rumbach-u. 5.	told.
1859	19.466	Tüköry Sándor	Palating. 53/400	XIII. Szt. István-krt. 12 h.	ip. ép.
1859	19.494	Havasalföldy Gy.	Floriang. 10/274	IX. Tűzoltó-u. 19.	told.
1859	19.505	Klimm János	Kl. Nussbaumg. 35/563	VI. Kisdiófa-u. 14.	told.
1860	19.568	Limburszky József	Kemnitzerg. 8/909	VI. Szófia-u. 8.	fszt.
1860	19.643	Goldberger Adolf	Königsg. 25/1421	VII. Majakovszkij-u. 34.	II.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1860	19.645	Gerenday prof.	Ankerg. 2/397	VIII. Szigony-u. 34.	fszt.
1860	19.676	özv. Bayerné Erzs.	Matthias Pl. 11/843	VIII. Mátyás-tér 10.	átal.
**1860	19.693	Klimm János	Grünebaumg. 39/259	V. Veres P.-né-u. 37.	II.
**1860	19.722	Gerhardt A.	Lilieng. 27/388.	IX. Liliom-u. 17.	mezőg.
1860	19.755	Reinboth Béla	Hollunderg. 4/1019	VIII. Rökk Sz.-u. 41.	fszt.
*1860	19.776	Sabek István	Gr. Kreutzg. 13/336	VII. Kazinczy-u. 13.	fszt.
1860	19.800	Pencs Amália	Stationg. 26/590	VIII. Baross-u. 27.h.	told.

LOHR ANTAL

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1860	19.646	Ganz Dávid	2 Adlerg. 21/164	V. Guszev-u. 22.	átal.
1860	19.672	Pólya István	Wäitzner str. 1492	XIII. Váci-út	told.
1860	19.681	Patay János	3 Trommelg. 31/575	VII. Dob-u. 34.	átal.
1860	19.741	Miller János	Stadtw. Allée 120/4	VI. Bajza-u. 38.	mezőg.

(19.672, 19.681, 19.741 felelős Hild Károly.)

PAN JÓZSEF (budai)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1851	14.025	Vomberger Mátyás	Augarten Pl. 1/554	VII. Klauzál-tér 16.	ip. ép.
1851	14.119	Sichard(tner) L.	2 Herzeng. 8/804	VI. Szív-u. 12.	fszt.
*1851	14.133	Neubauer Ábr.	3 Herzeng. 8/1246	VI. Dessewffy-u. 15.	fszt.
1852	15.026	König Mátyás	Sommerg. 12/262	VII. Nyár-u. 13	ip. ép.
**1854	17.290	Fröhlich Zsigmond	Kircheng. 2/1099	VI. Hegedű-u. 3.	fszt.
1854	17.327	Sebastiani Frigyes	U. Donauz. 5/51	V. Március 15-t. h.	III.
1854	17.345	Bakos László	Grenadierg. 7/461	V. Pilvax-köz h.	átal.
1855	17.562	Dőring József	Palating. 5/238	V. Nádor-u. 8.	III. rá.
1856	17.635	Lugmayer János	Davidg. 15/958	VI. Horn E.-u. 22.	I.
1856	17.648	Szeidl Ferenc	Leopoldg. 50/250	V. Váci-u. 86.	I.
1857	17.960	Herz János	Palating. 6/212	V. Nádor-u. 7.	ip. ép.
1858	19.056	Pscherer Miklós	Wäitznerg. 8/430	V. Váci-u. 20.	átal.
*1858	19.095	Zachradnitsek V.	2 Haaseng. 8/87	IX. Szamueli-u. 12.	I.
1859	19.330	Vomberger Mátyás	Leopoldg. 40/239	V. Váci-u. 76.	told.
**1859	19.356	Novák Imre	Üllöer str. 1/92	VIII. Üllői-út 2.	átal.
1859	19.367	Hofrichter József	Josephg. 4/930	VIII. Szabó E.-tér	told.
1859	19.369	özv. Hippné Teréz	Pfeiferg. 7/367	VII. Síp-u. 11.	átal.
1860	19.647	Gyürky Antal	Mahlerg. 3/373	V. Képíró-u. 8.	átal.
1860	19.657	Lövészegylet	Schiesstätte	VII. Lövölde-tér	átal.
*1860	19.686	Chladek János	Gr. Feldg. 27/1173	VI. Nagymező-u. 34.	told.

POLLACK ÁGOST

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.661	Wiegh Károly	Gr. Acatieng. 30/190	VII. Akácfa-u. 39.h.	told.
1850	12.669	Csitsmanczay Pál	Fabrikg. 10/1071	VI. Liszt F.-t. 2. h.	fszt.
*1850	12.674	Braier Károly	Gärtnerg. 10/166	VII. Kertész-u. 8.	told.
1850	12.715	Huber Anna	Frühlingsfeldg. 18/676	VIII. Tavaszmező-u. 17. h.	fszt.
1850	12.719	Weller Károly	Hollunderg. 11/1010	VIII. Rökk Sz.-u. 31.	told.
1850	12.722	Schuszter József	Storcheng. 20/311	VIII. Bókay J.-u. 23.	átal.
1850	12.727	Scheiling János	Pfang. 17/422.	IX. Páva-u. 18.	mezőg.
*1850	12.729	Braier Károly	Gärtnerg. 10/166	VII. Kertész-u. 8.	told.
1850	12.731	Gruber Ferenc	Palating. 15/207	V. Nádor-u. 17.	mezőg..
1850	12.762	Gieszriegel József	Sonneng. 8/348	V. Alkotmány-u. 27.	I.
1850	12.763	Nádosy István	Herminenfeld	XIV. Hermina mező	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.765	Trinkl Antal	Grabenlinie P. 2	VI. Szinyei Merse-u.	told.
1850	12.770	Molnár József	Kerepeser str. 11/1513	VIII. Rákóczi-u. 23.	átal.
*1850	12.779	Bornhauser Antal	Gr. Kreutzg. 7/356	VII. Kazinczy-u. 12.	átal.
1850	12.812	Kurz József	Landstr. 33/558	V. Múzeum-krt 37.	I.
1850	12.876	Szalay István	Neueg. 6/1253	VI. Zichy J.-u. 6.	ip. ép.
1850	12.887	Pollack Ágost	Bauermarkt 4/90	VII. Rózsák tere	fszt.
1850	12.888	Molnár Erzsébet	Perlhuhng. 3/1426	VIII. Gyulai P.-u. 6.	fszt.
1850	12.892	Molnár József	Kerepeser str. 11/1513	VIII. Rákóczi-u. 23.	told.
1850	12.895	Klözel Jakab	Lazarusg. 8/1293	VI. Lázár-u. 10.	átal.
*1850	12.904	Igl Antal	3 Trommelg. 22/405	VII. Dob-u. 27.	told.
1850	12.917	Liebner József	Ellenbogeng. 7/1342	VI. Sztálin-út. h.	II. rá.
1850	12.957	Vasúttársaság	Am Bahnhofe	VI. Nyugati pu. h.	I.
*1851	13.048	Schramml Antal	Kreutzg. 17	VII. Kazinczy-u. 22.	I.
1851	13.065	Szeisznig Alajos	Sonneng. 13/85	VIII. Nap-u. 22.	told.
1851	13.070	Pollack Mihály	Stadtw. Allée 49.	VI. Benczur-u.	fszt.
1851	14.006	Seeger Frigyes	Felberg. 22/170	VII. Dohány-u. 49. h.	told
*1851	14.110	Groll Vilmos	Kl. Feldg. 31/551	VII. Csányi-u. 4.	told.
**1852	15.029/*a*	Dlauchy Károly	Fleischerg. 5/356	V. Tolbuchin-krt 8.	I.
1852	15.047	Kasztner József	Viehtrieb Pl. 6.	XIII. Róbert K.-krt	fszt.
1852	15.048	Moravetz Mihály	Stationg. 16/596	VIII. Baross-u. 28.	I.
*1852	15.067	Erlesbeck János	Neueg. 21/1158	VI. Zichy J.-u. 25.	II. rá.
1852	16.003/*a*	Id. német szinház	Neumarkt Pl.	V. Engels-tér	közép.
1852	16.041/*a*	Müller Antal	Borstenviehhändlerg. 1/1406	VIII. Népszínház-u. 3/*a* h.	ip. ép. ip. ép.
**1852	16.084	Splényi József	Königsg. u. schw. Adlerg. 18/649	VII. Majakovszkij-u. 15. és Holló-u. 16.	III.
1853	17.106	Splényi Henrik	Königsg. 18/649	VII. Majakovszkij-u. 15.	kioszk
*1853	17.184	Babó Gábor	Josephg. 2/932	VII. Baross-u. 6.	átal.
1854	17.235	Sziebert Anna	Herbstg. 1/1468	VIII. Szentkirályi-u. 3.	told.
1854	17.278	Schmidt Ferdinánd	Steinerg. 42/1591	VI. Szondy-u.	fszt.
1854	17.279	Hatzenberger Róza	Leopoldg. 47/249	V. Váci-u. 84.	told.
1854	17.289	Reiber János	Josephg. 37/1024	VIII. József-u. 4. h.	fszt.
*1854	17.306	Malvieux C. F.	Árpádg. 7/270	V. Árpád-u. 12.	II.
*1854	17.366	Fuchs Ignác	Schiffmannsg. 2/1417	VI. Vasváry P.-u. 2.	told.
1854	17.370	Matész Jakab	Praterg. 24/203/*a*	VIII. Práter-u. 30.	fszt.
1855	17.450	Steigenberger K.	Einsiedlerg. 19/754	IX. Hámán K.-u. 26. k.	fszt.
1855	17.452	Onody Zsigmond	Soroksarerg. 13/159	IX. Ráday-u. 16.	átal.
*1855	17.464	Pokorny János	Pfeiferg. 10/369	VII. Síp-u. 15.	I. rá.
1855	17.532	Klimm János	Stationg. 39/584	VIII. Baross-u. 35.	fszt.
1855	17.551	Vilbich József	Amschelg. 6/634	VIII. Rigó-u. 3.	fszt.
1855	17.583	Kaelber testvérek	Gr. Kreutzg. 1/330	VII. Kazinczy-u. 3/*a*	fszt.
1855	17.585	Gázgyár	Pferdemarkt	VIII. Köztársaság-tér 20.	ip. ép.
1856	17.642	Steigenberger ör.	Einsiedlerg. 19/754	IX. Hámán K.-u. 26k.	fszt.
1856	17.645	Prestavits András	Waldz. 10/129	VII. Alsóerdősor 26.	fszt.
1856	17 646	Schumandl Mátyás	Stationg. 36/624	VIII. Baross-u. 48.	told.
1856	17.676	Seeger Frigyes	Steinbruch 1653	X. Óhegy	fszt.
1856	17.691	Dietl Antal	Gr. Nussbaumg. 20/302	VII. Nagydiófa-u. 29.	mezőg.
1856	17.732	Brem Ferenc	Stationg. 40/626	VIII. Baross-u. 52.	mezőg.
1856	17.766/*a*	Brem Ferenc	Stationg. 40/626	VIII. Baross-u. 52.	told.
*1856	17.782	Brem Ferenc	Soroksarerg. 44/190	IX. Ráday-u. 44.	told.
1857	17.866	Almássy Dénes	Dachseng. 6/219	V. Nyáry Pál-u. 11.	I. told.
1857	17.873	Szeisznig Alajos	Sonneng. 13/85	VIII. Nap-u. 22.	told.
1857	17.970	Vrányi Sándor	Gr. Bruckg. 7/673	V. Deák F.-u. 13.	átal.
1857	18.062/*a*	Witmann Mátyás	Mühlg. 42/336	IX. Nagykörút h.	told.
1858	19.082	Haris György	3 Trommelg. 64/424	VII. Dob-u. 73.	told.
1858	19.126	Horváth László	Herreng. 6/450	V. Petőfi Sándor-u. 8/*a-b*	átal.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1850	12.759	Herzog Móric L.	3 Trommelg. 21/598	VII. Dob-u. 24.	II.
1850	12.767	Hummer Sebestyén	Engelg. 4/263	IX. Angyal-u. 41.	told.
1850	12.782	Lichtl K.	äuss. Wäitznerl.	XIII. Váci-u. Róbert K.-u.	ip. ép.
1850	12.784	Almay József	Stadtw. Allée 58	VI. Gorkij-fasor 2.	átal.
1850	12.786	Almay József	Stadtw. Allée 58	VI. Gorkij-fasor 2.	mezőg.
1850	12.792/*a*	Markovszky Péter	Eiseng. 7/1434	VIII. Vas-u. 12.	fszt.
1850	12.816	Almay József	Gärtnerg. 16/153	VII. Kertész-u. 27.	átal.
1850	12.822	Zobel Károly	Kl. Kircheng. 10/228	VIII. Kistemplom-u. 11.	fszt.
1850	12.826	Berger Antal	Engelg. 11/272	IX. Angyal-u. 30.	fszt.
1850	12.850	Heks (Höchst) József	Veiglg. 35/574/*a*	IX. Viola-u. 5.	fszt.
1850	12.869	Podmaniczky János	Üllöer str. 7/86	VIII. Üllői-út 18.	told.
1950	12.872	Obrovszky János	Hauptg. 5/288	IX. Tompa-u. 10.	told.
**1850	12.890	özv. Tolnayné	3 Herzeng. 26/997	VI. Dessewffy-u. 37.	told.
1850	12.900	Stadler József	Deutscheg. 12/1048	VIII. Bacsó B.-u. 33.	told.
1850	12.945	Duschek Jakab	Ellenbogeng. 15/1354	VI. Sztálin-út. h.	told.
1850	12.960	Valla Ferenc	Gablerg. 6/47	VII. Barát-u. h.	fszt.
1850	12.980	Wohldrán János	Deutscheg. 21/1107	VIII. Bacsó B.-u. 21.	fszt.
1851	13.019	Mühlbacher Jakab	Dracheng. 6/489	VIII. Sárkány-u. 2.	fszt.
1851	13.052	Hajek Antal	Gr. Acatieng. 39/197	VII. Akácfa-u. 46.h.	told.
1851	13.063	Leitner József	Lilieng. 17/380/*a*	IX. Liliom-u. 29.	fszt.
1851	13.066	Engesser Mátyás	Spitalg. 7/1408/*a*	VIII. Stáhly-u. 12. h.	told.
1851	13.068	Vizy János	Praterg. 32/249	VIII. Práter-u. 42.	fszt.
1851	14.018	Taschner Lajos	Waaseng. 22/595	IX. Thaly K.-u. 28.	fszt.
1851	14.024	Engel János	Deutscheg. 33/1113	VIII. Bacsó B.-u. 7.	told.
*1851	14.039	Noslopi I.	Mahlerg. 5/372	V. Képíró-u. 5.	átal.
1851	14.042	Kraicsovits János	Königs. 68/897	VI. Majakovszkij-u. 74.	átal.
1851	14.047	Hazay István	3 Pfeifeng. 8/12	IX. Vásárcsarnok h.	told.
1851	14.073	Leschitz József	Ritterg. 10/979	VI. Lovag-u. 12.	fszt.
1851	14.122	Hokinarcz Jakab	Maurerg. 14/1067	VI. Sztálin-út h.	átal.
1851	14.124	Pintz János	Toleranzg. 6/100	VIII. Kisfaludy-u. 34.	fszt.
1851	14.129	Merks Tamás	2 Herzeng. 1574	VI. Nyugati pu. h.	fszt.
1852	14.161	Retter Oszvald	Felberg. 18/218	VII. Dohány-u. 48.	fszt.
1852	14.169	Peel Ferenc	Franzg. 2/459	IX. Berzenczey-u. 32.	told.
1852	14.176	Kach (Gaach) Mihály	Josephg. 68/892	VIII. József-u. 33.	fszt.
1852	14.178	Bene József	Lustigeg. 17/1161	VIII. Víg-u. 15.	told.
1852	14.181	Walthier G. Antal	Stadtwäldchen	XIV. Városliget	átal.
1852	14.183	Bastarz Antal	Renng. 42/189	VIII. Futó-u. 4.	told.
1852	15.014	Gal Károly	äuss 3 Trommelg. Pl. 7.	VII. Vörösmarty-u. 1.	fszt.
1852	15.046	Feszl Lipót	Alianzg. 1/74	VII. Szövetség-u. 3.	I.
1852	15.065	Senger Alajos	Wäitznerlinie 38	XIII. ker.	fszt.
1852	15.068	Zettner Eduárd	Gr. Feldg. 6/1105	VI. Nagymező-u. 3.	told.
**1852	15.070	Leirer Lőrinc	Üllöer str. 27/156	VIII. Üllői-út 54.	told.
1852	15.077	Finály Zsigmond	Ritterg. 14/976	VI. Lovag-u. 19.	told.
1852	15.082/*a*	Schopp József	Stationg. 13/610	VIII. Baross-u. 19.	told.
1852	15.087	Preiss Ferenc	Roseng. 23/834	VI. Rózsa F.-u. 91.	fszt.
1852	15.098	Engesser Mátyás	Stadtw. Allée 1655	VII. Gorkij-fasor 45k.	fszt.
1852	16.000	Gintner János	Kranzg. 27/717	VIII. Koszorú-u. 1.	told.
1852	16.001	Glosz Ferenc	Borstenviehhändlerg. 12/1396	VIII. Népszínház-u. 21. h.	told.
1852	16.010	Sebastiani József	Felberg. 2/391	VII. Dohány-u. 2. h.	II. told.
1852	16.018	Sárváry Ferenc	2 Haaseng. 43/120	IX. Szamueli-u. 60.	átal.
1852	16.019	Nedelkó Sándor	Schiffmannsg. 34/1231	VI. Hajós-u. 39/*a*	told.
1852	16.030	Bene Ferenc	Herreng. 9/457	V. Petőfi S.-u. 11.	átal.
1852	16.032	Neld (Nölt) Frigyes	Toleranzg. 4/101	VIII. Kisfaludy-u. 36.	told
1852	16.046	Sebastiani József	Felberg. 2/391	VII. Dohány-u. 2. h.	I. told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1852	16.051	Hrdina János	Engelg. 3/276	IX. Angyal-u. 38.	told.
1852	16.087	Piller Jakab	Soroksarer str. Pl. 5.	IX. Soroksári-út 34. k.	fszt.
1852	16.093	Preis Mihály	Csömörerweg. 36.	VII. Baross-tér	fszt.
1852	16.097	Rumbach Mária	Soroksarerg. 32/135	IX. Ráday-u. 33/*a-b*	ip. ép.
1852	17.008	Felner Ferenc	Soroksarerg. 42/189	IX. Ráday-u. 42.	mezőg.
*1853	17.051	Szuszky Anna	Josephg. 8/198	VIII. József-u. 27.	told.
1853	17.053	Hirsch Mihály	Gottesackerg. 8/328	IX. Mester-u. 5. h.	told.
1853	17.065	Wilsch Mihály	Verl. Araderg.	V. Aradi-u. 66.	told.
1853	17.075	Müller Mátyás	Nelkeng. 2/789	VI. Sztálin-u. h.	fszt.
1853	17.089	Gillming Ferenc	Gärtnerg. 5/36	VII. Nagykörút h.	ip. ép.
**1853	17.091	Lang József	Karpfensteing. 11/782	VIII. Karácson Sándor-u. 22.	fszt.
1853	17.098	Faith Márton	Frühlingsfeldg. 39/823	VIII. Szerdahelyi-u. 19.	told.
1853	17.120	Egendorfer György	Frühlingsfeldg. 37/852	VIII. Szerdahelyi-u. 20.	fszt.
1853	17.127	Szvedlik János	Frühlingsfeldg. 13/672	VIII. Tavaszmező-u. 12.	told.
1853	17.130	Karpf Ignác	Üllöer str. 25/798	IX. Üllői-út 55.	told.
1853	17.147	Mokry Mátyás	Verl. Araderg. 1617	VI. Lendvay-u. 20.	fszt.
1853	17.150	Sebastiani József	Tabakg. 2/391	VII. Dohány-u. 2. h.	II. rá.
1853	17.151	Prückler János	Soroksarerg. 26/139	IX. Ráday-u. 23.	told.
1853	17.155	Szalay József	Franzg. 18/418	IX. Berzenczey-u. 17.	told.
1853	17.158	Rumbach Mária	Soroksarerg. 34/134	IX. Ráday-u. 33/*a-b*	ip. ép.
1853	P. M. I. 1504	Kaszásné	Eisenbadg. 38	VI. Nyugati pu. h.	told.
1853	17.178	Kaszásné	Eisenbadg. 38	VI. Nyugati pu. h.	told.
1853	17.203	Preis Ferenc	Roseng. 23/834	VI. Rózsa F.-u. 91.	told.
1854	17.226	Zettner Károly	Gärtnerg. 14/162	VII. Kertész-u. 18.	fszt.
1854	17.234/*a*	Birkl János	Soroksarerg. 30/136	IX. Ráday-u. 29.	told.
1854	17.236	Krumpholtz Mihály	Valerog. 8/519	VII. Kürt-u. 3.	fszt.
1854	17.248	Gillming Ferenc	Gärtnerg. 5/36	VII. Nagykörút h.	mezőg.
1854	17.260	Ivánovits Alajos	Üllöer str. 16/807	IX. Üllői-út 35. h.	told.
1854	17.269	Latzkovits Ignác	Kälber Pl. 10/1135	VIII. Rákóczi-tér 7—8. h.	fszt.
1854	17.276	Palatinus József	Altg. 27/1029	VI. Ó-u. 36.	fszt.
1854	17.280	Winkler Ferenc	Einsiedlerg. 16/651	IX. Hámán Kató-u. 54. k.	fszt.
1854	17.281	Várady István	Franzg. 23/473	IX. Berzenczey-u. 8.	ip. ép.
1854	17.284	Hoffmann András	Mühlg. 20/285	IX. Nagykörút h.	told.
1854	17.287	Radován János	Üllöer str. 25/105	VIII. Üllői-út 50.	fszt.
1854	17.304	Vernhard János	Hollunderg. 3/1019	VIII. Rökk Sz.-u. 41.	fszt.
1854	17.323	Godor Ferenc	Eiseng. 2/1440	VIII. Vas-u. 9—11. h.	átal.
1854	17.326	Neumann Ferenc	Soroksarerg. 41/131	IX. Ráday-u. 39.	told.
1854	17.334/*a*	Vidats István	2 Haaseng. 9/79	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1854	17.335	Vidats István	2 Haaseng. 9/79	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1854	17.351	Folget N.	äuss. Csömörerweg	XIV. Thököly-út	fszt.
1854	17.398	Pospisil Anna	Soroksarerg. 46/191	IX. Ráday-u. 46.	told.
1854	17.412	Frizzi József	verl. 3 Trommelg. 22.	VII. Damjanich-u.	fszt.
1854	17.413	Fischer Salamon	3 Herzeng. 32/1235	VI. Dessewffy-u. 45.	ip. ép.
1854	17.416	Vidats István	2 Haaseng. 9/79	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1855	17.432	Hoffer Antal	Rettigg. 1/1316	VI. Révay-u. 3. h.	átal.
1855	17.437	Frizzi József	verl. 3 Trommelg. 22	VII. Damjanich-u.	mezőg.
1855	17.443	Schopper György	Viehtriebstr. 31.	XIV. Hungária krt	fszt.
1855	17.445	Trinkl Márton	Storcheng. 14/308	VIII. Bókay János-u. 36/*a-b*	fszt.
1855	17.460	Vidats István	2 Haaseng. 9/79	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1855	17.500	Schopper György	Viehtriebstr. 31.	XIV. Hungária-krt	told.
1855	17.503	Schlick Gáspár	Pfang. 19/428	IX. Páva-u. 17.	mezőg.
1855	17.504	Farkas István	Üllöer str. 5/819	IX. Üllői-út 11. h.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1855	17.512	Szentkirályi Mór	Herbstg. 7/1464	VIII. Szentkirályi-u. 10.	átal.
1855	17.525	Rumbach Mária	Soroksarerg. 32/135	IX. Ráday-u. 33/*a-b*	ip. ép.
1855	17.533	Faith József	Lilieng. 41/348	IX. Liliom-u. 12.	told.
1855	17.536	Vidats István	2 Haaseng. 9/79	IX. Szamueli-u. 9.	ip. ép.
1855	17.579	Schön József	Mühlg. 8/279	IX. Nagykörút h.	ip. ép.
1855	17.590	Steiner József	Blumeng. 28/484	IX. Bokréta-u. 6.	mezőg.
1855	17.608	Ferdinánd János	Üllöerstr. 13/15	VIII. Üllői-út 26. h.	átal.
1856	17.649	Wachtelschneider J.	Renng. 21/171/*a*	VIII. Futó-u. 32.	fszt.
1856	17.680	László Sebestyén	Franzg. 23/743	IX. Berzenczey-u. 8.	told.
1856	17.687	Szwoboda Ignác	Kircheng. 13/222	VIII. Nagytemplom-u. 15.	fszt.
1856	17.710	László Sebestyén	Franzg. 23/743	IX. Berzenczey-u. 8.	told.
1856	17.724	Keller Sándor	Toleranzg. 25/66	VIII. Kisfaludy-u. 3.	mezőg.
1856	17.730/*a*	Birkl János	Soroksarerg. 30/136	IX. Ráday-u. 39.	mezőg.
1856	17.736	Patay János	3 Trommelg. 31/535	VII. Dob-u. 34.	told.
1856	17.739	Haffner (Hoffher) A.	Hanfg. 20/1296	VIII. Eszperantó-u. 14.	told.
1856	17.761	Szwoboda Ignác	Kircheng. 13/222	VIII. Nagytemplom-u. 15.	mezőg.
1856	17.763	Spekner Károly	Soroksarerg. 27/138	IX. Ráday-u. 25.	told.
1856	17.772	Karsch Károly	Soroksarerg. 28/137	IX. Ráday-u. 27.	mezőg.
1856	17.774	Fuchsloch József	Praterg. 28/252	VIII. Práter-u. 37.	átal.
1856	17.780	Ivánovits Alajos	Üllöer str. 16/807	IX. Üllői-út 35. h.	told.
1856	17.807	Vadászkürt	Kl. Bruckg. 2/39	V. Türr István-u. 5.	átal.

VOJTHA FERENC (budai)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
*1850	12.847	Cseller (Scheller) Eduárd	Renn u. Sonneng. 17/176	VIII. Futó-u. 20. Nap-u. 32.	fszt.

WAGNER JÁNOS

Év-Év-	Sz. B. Sz. B.	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
**1850	12.718	Merényi Henrik	Perlhuhng. 5/1431	VIII. Gyulay Pál-u. 11.	I. rá.
1850	12.782	Wagner János	Kl. Pfeifeng. 2/36	IX. Imre-u. 1.	told.
1850	12.813	Perger Ignác	Hatvanerg. 16/577	V. Kossuth L.-u. 15.	átal.
1850	12.827	Handl János	Kl. Pfeifeng. 4/30/*c*	IX. Imre-u. 3.	fszt.
1850	12.849	Domanszky Ferenc	Kuhg. 2/180	IX. Kinizsi-u. 27.	told.
1850	12.915	Veber József	Basteig. 12/343	V. Bástya-u. 10.	fszt.
1850	12.959	Ságody Sándor	Neueweltg. 12/627	V. Semmelweis-u. 15.	I.
1850	12.961	Schwarz Eduárd	Schiffg. 5/662	V. Fehérhajó-u. 6.	átal.
1850	12.983	Vegyigyár T.	äuss. Soroksarerl.	IX. Soroksári-út 40. k.	ip. ép.
1851	13.053	Luchs János	Alianzg. 4/71.	VII. Szövetség-u. 9.	átal.
1851	14.016	Tarczalovits A.	Sebastiani Pl. 1/280	V. Veres P.-né-u. 1. h.	II. rá.
1851	14.017/*a*	Redlich József	Ungarg. 27/516	V. Magyar-u. 29.	I. told.
1851	14.060	Schaffer János	Rathaus Pl. 6/424	V. Váci-u. 30/*a-b* h.	III.
1851	14.061	Handl János	Kl. Pfeifeng. 430/*c*	IX. Imre-u. 3.	told.
1851	14.121	Suschill György	Ungarg. 24/543	V. Magyar-u. 36.	mezőg.
1852	14.146	Steinbach Alajos	Üllöer str. 4/820	IX. Üllői-út 9.	told.
*1852	14.171	Sabeck István	Kreuzg. 13/336	VII. Kazinczy-u. 13.	told.
*1852	15.008	Schmiedl Alajos	Ungarg. 37/550	V. Magyar-u. 46.	I. rá.

szám Év-	szám Sz. B.	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1852	15.013	Weinbeer Ferenc	O. Grabeng. 6/802	VIII. Dobozy-u. 39.	fszt.
1852	15.022	Altdorfer József	Praterg. 56/357	VIII. Práter-u. 70.	fszt.
1852	15.033	Makk Gusztáv	2 Haaseng. 33/103	IX. Szamueli-u. 38.	I. rá.
1852	16 042	Palikutsevny Péter	Seminarg. 7/314	V. Eötvös L.-u. 10.	ip. ép.
1852	16.047	Nikolits örökösök	Hatvanerg. 11/590	V. Kossuth L.-u. 20.	II. rá.
1852	16.055	Bártfay László	Stadtw. Allée 47	VI. Gorkij fasor	fszt.
1853	17 041	Bayer Márton	Herminenfeld Pl. 29	XIV. Herminamező	fszt.
1853	17.090	Prückler Ignác	Soroksarerg. 33/170	IX. Ráday-u. 30.	told.
1853	17.115	Térczy Konstantin	Daxeng. 7/221	V. Nyáry P.-u. 9.	told.
1853	17.124	Metuskovits Anna	Contig. 20/1209	VIII. Tolnay L.-u. 8.	fszt.
1853	17.125	Wagner János	Hatvanerg. 11/590	V. Kossuth L.-u. 20.	III.
*1853	17.126	Horváth Árpád és Szendrey Julia	Lindeng. 1/676/*a*	VII. Hársfa-u. 54.	fszt.
1853	17.167	Thurn Eliz	Gr. Feldg. 17/1181	VI. Nagymező-u. 20.	I.
1853	17.173	Térczy Konstantin	Daxeng. 7/221	V. Nyáry Pál-u. 9.	told.
1853	17.194	Vrányi György	Stadtw. Allée 42	VI. Gorkij-fasor	fszt.
1854	17.209	Staffenberger ör.	Strickerg. 2/5	V. Március 15.-t. 1.	II.
1854	17.212/*a*	Semmelweis F. N.	Neueweltg. 16/604	V. Semmelweis-u. 10.	II. rá.
1854	17.264	Luchs Sámuel	Sonneng. 4/36	VIII. Nap-u. 5.	fszt.
1854	17.377	Szigetváry Mária	Fiakerg. 1/1098	VIII. Bérkocsis-u. 1. h.	fszt.
1854	17.378	Fabricius Lujza	Hatvanerg. 15/376	V. Kossuth L.-u. 21.	III.
1855	17.440	Wolf János	Neug. 32/1011	VI. Zichy J.-u. 34.	told.
1855	17.487	Szervita rend	Herreng. 11/758	I. Petőfi S.-u. 17.	told.
1855	17.518	Bártfay László	Stadtw. Allée 47	VI. Gorkij-fasor	fszt.
*1855	17 519	Prodmann Antal	Schiffmannsg. 17/1222	VI. Hajós-u. 21.	told.
1855	17.573	Hoffer Antal	Rettigg. 1/1316	VI. Révay-u. 3. h.	II.
1856	17 654	Wagner János	2 Haaseng. 17/76	IX. Szamueli-u. 19.	told.
1856	17.775	Wagner János	2 Haaseng. 17/76	IX. Szamueli-u. 19.	ip. ép.
**1856	17.798	Szürke nővérek	Kircheng. 1/1098	VI. Hegedű-u. 1/*b*	átal.
1856	17.850	Luchs János	Alianzg. 4/71	VII. Szövetség-u. 9.	told.
1857	17.814	Bölcskevy Dániel	Kerepeser str. 12/1514	VIII. Rákóczi-út 25.	átal.
1857	17.898	Magyar Színház	Kerepeser str. 2/1504/*a*	VIII. Rákóczi-út 3.	told.
1857	17.917	Keller Ferenc	Teufels Mühle	XIII. Fövény-u.—Madarász-u.	fszt.
1857	17.941	Podmaniczky László	Fabrikg. 36/936	VI. Jókai-u. 27.	told.
1857	17 987	Perger György	Grünebaumg. 29/334	V. Veres P.-né-u. 34.	told.
1857	17.994	Károlyi Márton	Gr. Fuhrmanng. 11/1318	VIII. Nagyfuvaros-u. 13. h.	átal.
1857	18.029	Vasúttársaság	Bahnhof	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1857	18 049	Podmaniczky László	Fabrikg. 36/936	VI. Jókai-u. 27.	mezőg.
1858	P. M. I. 2233	Keller Ferenc	Teufels Mühle	XIII. Fövény-u.—Madarász-u.	ip. ép.
1858	19.027	Keller Ferenc	Teufels Mühle	XIII. Fövény-u.—Madarász-u.	ip. ép.
1858	19 057	Vasúttársaság	Station Pl.	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1858	19.103	Lechner J.	Steinbruch 1708	X. Maglódi-u. 4. h.	ip. ép.
1858	19 112	Feszl nővérek	Steinbruch Pl. 416	X. Kápolna-u.	ip. ép.
1859	19 264	Nedelkó Demeter	Gr. Feldg. 23/1178	V. Nagymező-u. 28.	ip. ép.
1859	19 346	Emmerling Károly	O. Donauz. 13/292	V. Akadémia-u. 1.	átal.
1859	19 353	Perger György	Hollunderg. 19/1420	VIII. Rökk Sz.-u. 19.	fszt.
1859	19 430	Luchs János	Lilieng. 17/380/*a*	IX. Liliom-u. 29.	told.
1859	19 432	Leitner József	Alianzg. 4/71	VII. Szövetség-u. 9.	átal.
1859	19.443	Károlyi Márton	Gr. Fuhrmang. 11/1318	VIII. Nagyfuvaros-u. 13. h.	told.
1860	19.554	Emmerling Károly	O. Donauz. 13/292	V. Akadémia-u. 1.	átal.
1860	19 758	Reitter Ferenc	Kemnitzerg. 60/901	VI. Szófia-u. 3.	told.
1860	19 759	Reitter Ferenc	Kemnitzerg. 60/901	VI. Szófia-u. 3.	átal.

(16.042 Hartl Istvánnal, 18.029 Kopp N.-nel együtt.)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-fa
1850	12.666	Prix Ádám	3 Trommelg. 74/430	VII. Dob-u. 80.	fszt.
1850	12.678	Wind Mihály	Gottesackerg. 3/315	IX. Mester-u. 4—6.	fszt.
1850	12.720	Ambrus Márton	Verderberg. 7/236	VIII. Kistemplom-u. 8.	told.
1850	12.730	Weinhandl Jakab	Borstenviehhändlerg. 7/1400	VIII. Népszínház-u. 15.	átal.
1850	12.732	Pits József	König u. Laudong. 1/1421	VI. Majakovszkij-u. 22.—Káldy Gyula-u. 1.	III.
1850	12.777	Hofmann József	Kerepeser str. 28/1532	VIII. Rákóczi-u. 71.	átal.
**1850	12.788	Dudás János	Engelg. 18/305	IX. Angyal-u. 16.	told.
1850	12.818	Lipp Ferenc	Herbstg. 28/971	VIII. Szentkirályi-u. 38.	told.
1850	12.824	Szappanos Sándor	Herbstg. 25/953	VIII. Szentkirályi-u. 29.	told.
1850	12.852	Wittinger N.	Gr. Nussbaumg. 17/301	VII. Nagydiófa-u. 25.	fszt.
1850	12.871	Böhm József	Gottesackerg. 38/576	IX. Mester-u. 48.	fszt.
1850	12.874	Bodány Sándor	Kl. Nussbaumg. 26/555	VII. Kisdiófa-u. 3.	told.
1850	12.894	Kaiser Frigyes	Kälber Pl. 3/1084	VIII. Rákóczi-t. 12.	told.
**1850	12.920	Feszl Anna	Wäitzner str. 25/1462	VI. Bajcsy-Zs.-út 55.	átal.
*1850	12.981	Moser Simon	2 Herzeng. 58/765	VI. Szív-u. 58.	told.
1851	13.047	Wilsch Mihály	äuss. Araderg. Pl. 7	VI. Aradi-u. 66.	fszt.
1851	13.057	Zarzetzky József	Fabrikg. 37/955	VI. Jókai-u. 30.	I.
1851	14.040	Dauphin Frigyes	Neueg. 39/1007	VI. Zichy J.-u. 42.	told.
1851	14.045	Thurn János	Floriang. 6/261	IX. Tűzoltó-u. 9. h.	told.
***1851	14.132	Szentgyörgyi Horváth	Hatvanerg. 3/583	V. Kossuth L.-u. 3.	átal.
1852	14.156	Nagy György	Morgeng. 14/48	V. Nagy Sándor-u. 6.	II.
1852	14.179/*a*	Duray Anna	2 Herzeng. 24/722/*a*	VI. Sztálin-u. h.	told.
1852	14.180	Hummer Magdolna	Hauptg. 5/288	IX. Tompa-u. 10.	told.
1852	15.023	Kren Rozália	Wäitzner str. 12/72	V. Bajcsy-Zs.-u. 32.	átal.
1852	15.037	Zimmer Flórián	Frühlingsg. 1561	VI. Rudas László-u. végén?	fszt.
1852	15.085	Baumann Anna	Contig. 37	VIII. Népszínház-u. 21. h.	told.
**1852	16.016	König Jakab	Jägerg. 8/63	V. Vadász-u. 13.	I.
1852	16.017	Brunner Antal	O. Donauz. 39/451	V. Személynök-u. 25.	fszt.
1852	16.032	Wagner Dániel	äuss. Soroksarerl. 80	IX. Soroksári-út 40.	k. ip. ép.
1852	16.034	Ludwig János	3 Trommelg. 68/502	VII. Dob-u. 74.	told.
1852	16.037	Schenk Kristóf	Schiffmannsg. 19/1223	VI. Hajós-u. 23.	told.
1852	16.053	Fischer Ferenc	Roseng. 34/845	VI. Rózsa F.-u. 109.	fszt.
1852	16.065/*a*	Sugáry József	Pfang. 27/432	IX. Páva-u. 9.	told.
1852	16.071	Schwindler Ignác	Herminen Pl. 14/1230	VI. Dalszínház-u. 9.h.	I.
1852	16.094	Szüry József	Steinerg. 1590	VI. Szondy-u. 65. h.	told.
1852	17.017/*a*	Erny Mihály	Schlangeng. 3/422	V. Kígyó-u. 5.	III.
*1853	17.043	Neubauer Ábrahám	3 Herzeng. 8/1246	VI. Dessewffy-u. 15.	told.
1853	17.066	Fink Engelbert	Stationg. 14/611	VIII. Baross-u. 26.	I.
1853	17.080	Gyulányi Rezső	Wäitzner str. 25/83	V. Bajcsy-Zs.-u. 64.	mezőg.
1853	17.093	Nám (Nohn) Péter	äuss. Felberg. 105	VII. Landler J.-út.	told.
1853	17.099	Schmidt József	Rakoswiesen 226	XIII. v. XIV. ker.	mezőg.
1853	17.101	Erny György	Schlangeng. 3/422	V. Kígyó-u. 5.	erkély
1853	17.118	Seger János	2 Herzeng. 59/752	VI. Szív-u. 63.	told.
1853	17.134	Scheibl József	Herminenfeld 1	XIV. Május 1.-u. 19.	fszt.
1853	17.135	Fáy György	Herminenfeld	XIV. Herminamező	fszt.
1853	17.176	Schiller Ágost	Tabackg. 7/387	VII. Dohány-u. 16.	told.
1853	17.183	Ferencrend	Hatvanerg. 1	V. Kossuth L.-u. 1.	fszt.
1853	17.185	Wirnhart Anna	Fiakerg. 13/1128	VIII. Bérkocsis-u. 21.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1853	17.188	Steiner József	äuss. Wäitznerl. 8	XIII. Róbert Károly-krt. 87.	told.
1853	17.201	Wikus Károly	Schwalbeng. 17/1234	VIII. Lévay Oszkár-u. 29. h.	told.
**1854	17.223	Munk Móric	Mohreng. 9/1195	VI. Paulay E.-u. 51.	II. t.
1854	17.236/*a*	Schwendtner Ferenc	äuss. Wäitznerl. 469	XIII. ker.	told.
1854	17.256	Wirnhart Anna	Fiakerg. 13/1128	VIII. Bérkocsis-u. 21.	fszt.
1854	17.268	Gängl Mihály	Arenag. 8/314	VII. Wesselényi-u. 21.	fszt.
1854	17.298	Bierlavszky Szaniszló	Neueg. 2/1256	VI. Zichy J.-u. 3.	fszt.
1854	17.299	Wieser Ferenc	O. Donauz. 51/436	XIII. Pozsonyi-út	ip. ép.
1854	17.322	Egerzeiger János	Gablerg. 9/50	VII. Hársfa-u. 13—15.	mezőg.
1854	17.328	Wieser Ferenc	O. Donauz. 51/436	XIII. Pozsonyi-út	ip. ép.
1854	17.391	Tüköry Sándor	Wäitznerl. 53	XIII. Szt. István-krt. 12. h.	ip. ép.
1854	17.392	Tüköry Sándor	Wäitznerl. 53	XIII. Szt. István-krt. 12. h.	ip. ép.
1855	17.434	Ratzky János	Königsg. 59/673	VII. Majakovszkij-u. 61.	átal.
1855	17.436	Romeyser József	3 Herzeng. 28/998	VI. Dessewffy-u. 39.	told.
1855	17.458	Tausch Ferenc	Deutscheg. 19/1106	VIII. Bacsó B.-u. 23.	told.
1855	17.477	Rupp Vilmos	Donaug. 3/131	V. Március 15-t. 8. h.	I. rá.
1855	17.566	Oszwald Pál	Eiseng. 11/1442	VIII. Vas-u. 13. h.	I.
***1855	17.577	Pichler Ferenc	3 Kroneng. u. Kirchen Pl. 14/101	V. Alpáry Gy.-u. 9. Szt. István-tér 12.	III.
1855	17.600	Kluzsacsek Rudolf	Gr. Acatieng. 32/200	VII. Akácfa-u. 40.	told.
1855	17.601	Tüköry Sándor	Schutzdamm str. 442/3	XIII. Szt. István-krt. 10—12. h.	ip. ép.
1856	17.625	Konta József	Roseng. 30/842	VI. Rózsa F.-u. 101.	told.
*1856	17.656	Röck Henrik	Königsg. 17/1426	VI. Majakovszkij-u. 24.	told.
1856	17.699	Leschitz Ferenc	2 Herzeng. 7/805	VI. Szív-u. 10.	told.
1856	17.710	Herzog L. Móric	3 Trommelg. 21/598	VII. Dob-u. 24.	átal.
1856	17.718	Neszveda Ferenc	Fabrikg. 32/973	VI. Jókai-u. 26.	átal.
1856	17.719	Treichlinger József	Wäitzner str. 30/346	V. Bajcsy-Zs.-u. 70.	mezőg.
1856	17.720	Nagy István	Praterg. 20/144	VIII. Práter-u. 25.	told.
1856	17.733	Kirbal Antal	5 Lercheng. 3/1486	VIII. Puskin-u. 8.	told.
1856	17.748	Zelenka Ferenc	Josephg. 18/922	VIII. Krudy Gy.-u. 3.	told.
1856	17.764	Zsigmondy Pál	Stadtwäldchen 5.	XIV. ker.	fszt.
1856	17.765	Bott Ferenc	St. Aas Verscharungs Pl.	XIII. v. XIV. ker.	fszt.
1856	17.783	Neszveda Ferenc	Fabrikg. 32/973	VI. Jókai-u. 26.	told.
1856	17.819	Lenz Ágost	Wäitznerstr. 29/345	V. Bajcsy-Zs.-u. 68.	told.
1856	17.821	Schedl Károly	Freudenthalg. 6/538	VIII. Diószeghy S.-u. 8.	ip. ép.
1856	17.823	Willand József	Borstenviehhändlerg. 31/1368	VIII. Népszínház-u. 51.	átal.
1856	17.856	Horn Albert	Königsg. 53/1096	VI. Majakovszkij-u. 56.	told.
1857	17.888	Lang Henrik F.	Felberg. 17/389	VII. Dohány-u. 40.	told.
1857	17.896/*a*	Fischer Salamon	3 Herzeng. 32/1235	VI. Dessewffy-u. 45.	told.
1857	17.907	Egressy Péter	Komitatg. 8/593	V. Vármegye-u. 15.	átal.
1857	17.925	Klenovits György	Kerepeser str. 31/76	VII. Rákóczi-út 72.	told.
1857	17.926	Zack F.	Wäitznerstr. 10/480	XIII. Váci-út	fszt.
1857	17.939	Schedl Károly	Freudenthalg. 6/538	VIII. Diószeghy S.-u. 8.	ip. ép.
1857	17.961	Preiss György	2 Herzeng. 40/701	VI. Szív-u. 44.	told.
1857	17.982	Neisser Vencel	2 Herzeng. 9/713	VI. Szív-u. 9.	told.
1857	17.988	Schmidt Henrik	Altg. 3/1274	VI. Ó-u. 4.	mezőg.
***1857	18.012	Pichler Ferenc	3 Kroneng. 14/101	V. Alpáry Gyula-u. 9.	terv. mód.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1857	18.019	Molnár Péter	Rakosgrabeng. 20/1406	VIII. Rökk Szilárd-u. 24.	fszt.
1857	18.047	Krauser János	Acatieng. 30/190	VII. Akácfa-u. 39. h.	told.
1857	18.077	Zarzetzky József	äuss. Wäitzner Str. 117	XIII. Váci-út 50. h.	ip. ép.
1857	19.004	Eszterházy Pál	äuss. Palating. 30/353	V. Kossuth L.-t. h.	ip. ép.
1858	19.107	Hofrichter József	Josephg. 4/930	VIII. Baross-u. 10.	átal.
*1858	19.113	Egerzeiger János	Gablerg. 9/50.	VII. Hársfa-u. 13.	told.
1858	19.121	Györy Ferenc	Steinerg.	VI. Szondy-u.	fszt.
1858	19.195	Molnár József	Steinbruch 11-12-13.	X. Belső Jászberényi-út 7—11.	fszt.
1859	19.218	Beck Mihály	Pfang. 30/398	IX. Páva-u. 6.	told.
1859	19.236	Schiller K. Ágost	Steinerg. 27/838	VI. Szondy-u. 22.	told.
1859	19.237	Szokoll (Zakál) J.	Steinbruch 1619	X. Kápolna-u.	fszt.
1859	19.268	Bezerédy Márton	2 Haaseng. 1/24	IX. Szamueli-u. 3.	átal.
**1859	19.287	Lászlóffy József	Fleischerg. 6/357	V. Tolbuchin krt 10.	I.
1859	19.329	Hermann Barbara	Blumeng. 23/522	IX. Bokréta-u. 11.	told.
1859	19.339	Weller Ferenc	Veigelg. 22/568	IX. Viola-u. 19.	told.
1859	19.344	Dietl János	Nussbaumg. 14/298	VII. Nagydiófa-u. 22.	fszt.
1859	19.354	Schneider Dániel	Kl. Nussbaumg. 39/661	VII. Kisdiófa-u. 15.	ip. ép.
**1859	19.364	Kolster (Galster) J.	Engelg. 12/267	IX. Angyal-u. 31.	told.
1859	19.394	Fernkorn Zsuzsa	Maurerg. 10/1065	VI. Sztálin-u. h.	told.
1859	19.400	Breitner Antal	Sommerg. 8/294	VII. Nyár-u. 14.	told.
1859	19.427	Frank N.	Deutscheg. 9/1139	VIII. Bacsó B.-u. 38.	mezőg.
1859	19.515	Jets Mátyás	Kerepeserstr. 26/44	VII. Rákóczi-út 62.	told.
1860	19.557	Glosius Karolina	Kl. Feldg. 18/226	VII. Klauzál-u. 19.	told.
1860	19.589	Stein János	Felberg. 19/217	VI. Dohány-u. 50.	told.
1860	19.590	Schmidt József	Steinbruch 1671	X. Óhegy	fszt.
1860	19.591	Tar Lajos	Felberg. 16/290	VII. Dohány-u. 38.	fszt.
**1860	19.592	Tarczalovits Antal	Soroksarerg. 15/145	IX. Ráday-u. 11.	fszt.
1860	19.626	Bieber János	Kl. Feldg. 15/225	VII. Klauzál-u. 17.	told.
***1860	19.640	Ferences templom	Franciscaner Pl.	V. Egyetem-u. 2.	torony
*1860	19.641	Fauser Barbara	Kl. Feldg. 13/224	VII. Klauzál-u. 15.	told.
1860	19.675	Böltner József	Roseng. 116/482	VII. Rózsa F.-u. 26.	fszt.
1860	19.697	Tüköry Sándor	Wäitznerdamm 442	XIII. Szt István-krt. 12. h.	ip. ép.
1860	19.705	Tessinyi Anna	2 Herzeng. 56/766	VI. Szív-u. 56.	told.
1860	19.707	Tüköry Sándor	Wäitznerdamm 442	XIII. Szt István-krt. 12. h.	ip. ép.
1860	19.748	Oszwald Pál	Eiseng. 9/1442	VIII. Vas-u. 13. h.	I. told.
1860	19.764	Schmidt József	Floriang. 5/257	IX. Tűzoltó-u. 10. h.	fszt.
**1860	19.784	Vogl-Schwachhofer Karolina	2 Mohreng. 30/1412	VI. Paulay Ede-u. 33.	II.
1860	19.798	Zarzetzky József	Wäitznerstr. 117	XIII. Váci-út 50. h.	ip. ép.
1860	19.826	Schwida Antal	Floriang. 4/747	IX. Tűzoltó-u. 86.	fszt.

YBL MIKLÓS

***1852	15.044	Unger Henrik	Landstr. u. Ungerg. 18/573	V. Múzeum krt. 7—Magyar-u. 8.	II.
1852	P. M. I. 1405	Winter Sámuel	Theater Pl.	V. Vörösmarty-tér	kioszk
1857	17.992	Lovagló Társaság	5. Lercheng. 941	VIII. Puskin-u. 32—38.	Lovarda
1858	19.062	Lovagló Társaság	5. Lercheng. 18/943	VIII. Puskin-u. 30.	I.
1858	19.063	Lovagló Társaság	5 Lercheng. 941	VIII. Puskin-u. 32—38.	told.

(15.044 Wagner János, 17.992, 19.062, 19.063 Diescher József aláírásával.)

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj

Ifj. ZITTERBARTH MÁTYÁS

1850	12.664	Matész Jakab	Praterg. 24/203/*a*	VIII. Práter-u. 30.	fszt.
1850	12.677	Mayer György	Gr. Acatieng. 28/203	VII. Akácfa-u. 34.	fszt.
**1850	12.714	Zitterbarth Mátyás	Palating. 17/259	V. Nádor-u. 20.	III.
1850	12.723	Paulovits György	U. Donauz. 18/58	IX. Közraktár-u. 14.	h. told.
1850	12.725	Horváth Ferenc	Josephg. 105/1363	VIII. Erdélyi-u. 14.	fszt.
1850	12.758	Zitterbarth Mátyás	Wäitznerstr. 15/75	V. Bajcsy-Zs.-u. 40.	II.
1850	12.778	Siechartner Ferenc	3 Herzeng. 18/1140	VI. Dessewffy-u. 29.	told.
1850	12.825	Grimm József	Storcheng. 21/312	VIII. Bókay J.-u. 21.	told.
1850	12.843	Liebner József	Ellenbogeng. 7/1342	VI. Sztálin-u. h.	I.
1850	12.673	Torossy J.	Goldene Handg. 5/30	V. Aranykéz-u. 6.	átal.
1851	14.034	Jankovitsné Flóra	Hatvanerg. 4/585	V. Kossuth L.-u. 10.	II. t.
1851	14.035	Dollinger Bertalan	Kerepeser str. 41/86	VII. Rákóczi-út 92.	fszt.
1851	14.074	Heben Jakab	Acatieng. 2/27	VII. Akácfa-u. 5.	fszt.
1852	15.064	Bernhard József	Üllöer str. 5/819	IX. Üllői-út 11. h.	fszt.
*1853	17.074	Heben Jakab	Acatieng. 24/206	VII. Akácfa-u. 26.	fszt.
1854	17.282	Bauer Károly	Gr. Feldg. 18/1112	VI. Nagymező-u. 17.	h. átal.
1854	17.331	Ludány Ferenc	Acatieng. 2/27	VII. Akácfa-u. 5.	told.
**1854	17.369	Zitterbarth Mátyás	Wäitzner str. 8/28	V. Bajcsy-Zs.-u. 22.	III.
1855	17.539	Heben Jakab	Ungerg. 21/519	V. Magyar-u. 23.	II.
**1855	17.580	Zitterbarth Mátyás	3 Kroneng. 18/99	V. Alpári Gy.-u. 13.	III.
1856	17.633	Heben Jakab	Ungerg. 21/519	V. Magyar-u. 23.	II. told.
1857	17.875	Huszár N.	Tabackg. 1/10	VII. Dohány-u. 1/*a*	II. told.
**1857	17.974	Heben Jakab	Zuckerg. 8/498	V. Ferenczy I.-u. 18.	II.
**1858	19.008	Heben Jakab	Zuckerg. 8/498	V. Ferenczy I.-u. 18.	told.

ZOFAHL LŐRINC

1850	12.712	Niederkirchner M.	Lilieng. 73/343	IX. Liliom-u. 2.	mezőg.
1850	12.716	Halzl Lipót	2 Haaseng. 18/93	IX. Szamueli-u. 24.	told.
1850	12.733	Fritz József	Renng. 15/166	VIII. Futó-u. 39.	fszt.
1850	12.736	Seiler Flórián	h. d. W. Mauthhaus	XIII. Váci-út 38.	mezőg.
1850	12.746	Pfeffer Ignác	O. Donauz. 8/297	V. Roosevelt-tér 3.	ip. ép.
1850	12.761	Albrecht Károly	Friedlicheg. 3/1057	VIII. Békés-u. 3.	told.
1850	12.764	Egendorfer György	Frühlingsfeldg. 37/852	VIII. Szerdahelyi-u. 20.	told.
1850	12.766	Danczer György	Landstr. 19/572	V. Múzeum-krt. 9.	átal.
1850	12.768	Braida Jakab	Acatieng. 13/180	VII. Akácfa-u. 17.	h. told.
1850	12.769	Hajagos Johanna	Heu Pl. 5/393	V. Kalvin-tér 5.	átal.
1850	12.772	Wankó Dániel	Stadtw. 56/57	VI. Gorkij-fasor	told.
1850	12.774	Totzl György	Waaseng. 20/598	IX. Thaly K.-u. 32.	told.
1850	12.775	Weissinger János	Magdalenag. 8/778	VIII. Koltói A.-u. 37.	fszt.
1850	12.776	Kratochviel Jakab	Hauptg. 7/289	IX. Tompa-u. 12.	told.
1850	12.787	Pitner Jakab	Ludoviceumg. 470	VIII. Korányi Sándor-u. 12.	fszt.
1850	12.790	Faust Keresztély	Rieseng. 11/272	VIII. L. da Vinci-u. 27.	fszt.
1850	12.848	Kreutzer János	Franzg. 7/462	IX. Berzenczey-u. 33.	told
1850	12.853	Rieszer József	Renng. 2/214	VIII. Futó-u. 57.	átal.
1850	12.854	Szeifert József	Gottesackerg. 33/577	IX. Mester-u. végén	mezőg.
1850	12.855	Schneider Antal	Hanfg. 23/1294—5.	VIII. Eszperantó-u. 12/*a-b*	mezőg.
1850	12.870	Ráth testvérek	Engelsfeld	XIII. Váci-út 34. h.	ip. ép.
1850	12.940	Kőbányai Sörfőző	Steinbruch 239	X. Óhegy	ip. ép.
1850	12.944	Purzl Erzsébet	Gottesackerg. 33/397	IX. Mester-u. 30.	fszt.
1850	12.978	Lubinger M.	Maurerg. 11/1060	VI. Sztálin-u. h.	told.
1850	12.992	Szabó Pál	Feldg. 33/1151	VI. Nagymező-u. 44.	I. rá.
1850	12.995	Koszalek Mátyás	Veiglg. 7/546	IX. Viola-u. 48.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1851	13.018	Richlich Ferenc	Josepgh. 38/1025	VIII. József-u. 6.	fszt.
1851	13.020	Huska István	Schiffmannsg. 29/1236	VI. Hajós-u. 30.	told.
**1851	13.021	Spanninger Mátyás	Rieseng. 26/279	VIII. Leonardo da Vinci-u. 9.	fszt.
1851	13.022	Mayer György	Soroksarerg. 70/116	IX. Soroksári-u. 6.	mezőg.
1851	13.031	Radocsay Ferenc	Sackg. 37/126	VIII. Vajdahunyad-u. 4.	fszt.
1851	13.049	Schrottbauer József	Schwalbeng. 9/1230	VIII. Lévai O.-u. 37.	told.
1851	13.060	Kern Mihály	Leopoldg. 39/238	V. Váci-u. 74.	I.
1851	13.062	Szvetenay Márton	Waaseng. 4/611	IX. Thaly K.-u. 41.	fszt.
1851	13.069	Weidinger Mátyás	Kl. Waaseng. 3/672	IX. Márton-u.?	fszt.
1851	13.076	Auspitz Barbara	Alsterg. 5/244	V. Szarka-u. 4.	átal.
1851	13.078	Meister Jakab	Steinerg. 1597	VI. Szondy-u. 47.	told.
1851	13.081	Schnepf Fülöp	Alianzg. 15/65	VII. Szövetség-u. 16. h.	told.
**1851	13.083	Szuszky Anna	Josephg. 63/898	VIII. József-u. 27.	fszt.
1851	13.083/*a*	Kéler Sándor	Stationg. 78/549	VIII. Baross-u. 93.	told.
1851	13.084	Heinold (Hajnal) M.	Magdalenag. 7/766	VIII. Koltói A.-u. 30.	fszt.
1851	13.086	Liebe Mátyás	Storcheng. 5/424	VIII. Bókay J.-u. 44.	told.
1851	13.087	Sandleitner Ferenc	Schwalbeng. 7/1229	VIII. Lévay O.-u. 39.	told.
1851	13.088	Fitz István	Hamza Grund 446/*a–c*	VIII. Kálvária-u. 9.	fszt.
1851	13.089	Volter (Walther) Pál	Einsiedlerg. 10/683	IX. Sobieski-u.	fszt.
1851	13.090	Marschall Antal	Waaseng. 29/590	IX. Thaly K.-u. 14.	fszt.
**1851	13.093	Riessinger Ferenc	Leopoldg. 45/175	V. Váci-u. 81.	told.
1851	14.023	Nyikos Pál	Ankerg. 11/411	VIII. Szigony-u. 27.	fszt.
1851	14.036	Balla Károly	Ungarg. 7/522	V. Magyar-u. 7.	átal.
1851	14.037	Schmertz József	Lilieng. 31/390	IX. Liliom-u. 13.	fszt.
1851	14.038	Weinberg Mátyás	Blumeng. 20/488	IX. Ferenc-tér 11.	fszt.
1851	14.074	Hoeslin Tódor	Hochstr. 11/166	V. Arany J.-u. 24.	told.
1851	14.075	Mandl János	Üllöerstr. 18/20	VIII. Üllői-út 32.	told.
1851	14.078	Kleinpeter Salamon	Araderg. 25/783	VI. Aradi-u. 44.	told.
1851	14.080/*a*	Csitsmanczay Pál	Altg. 15/1284	VI. Ó-u. 17.	ip. ép.
1851	14.111	Heinrich Ferdinánd	Csömörerweg 56	VII. Thököly-út 96–98.	fszt.
1851	14.115	Cukorfinomító	Zuckerraff.	V. Marx-tér h.	átal.
1851	14.123	Ulbert Maternusz	Bräumeisterg. 13/30	VIII. Nagykörút h.	told.
1852	14.156/*a*	Menich András	Kl. Floriang. 2/713	IX. Vendel-u.	told.
1852	14.157	Forntrahn Antal	Hamzagr. 448/10-*a*	VIII. Kálvária-u. 24.	fszt.
1852	14.157/*a*	Fillip János	Acatieng. 12/211	VII. Akácfa-u. 16.	fszt.
1852	14.158	Eiber Ferenc	3 Trommelg. 46/532	VII. Dob-u. 50.	told.
1852	14.160	Liebl Ferenc	Escheng. 2/508	VIII. Kőris-u. 19.	fszt.
1852	14.162	Hausknecht Mátyás	J. St. Altg. 12/503	VIII. Diószeghy Sámuel-u. 22.	told.
1852	14.163	Pisztory Mátyás	Floriang. 5/371	IX. Tűzoltó-u. 20.	fszt.
1852	14.167	Ladányi János	Rieseng. 14/294/*a*	VIII. Leonardo da Vinci-u. 24.	fszt.
1852	14.168	Petz Vilmos	Storcheng. 6/304	VIII. Bókay J.-u. 43.	ip. ép.
1852	14.170	Kuhn Károly	Sommerg. 21/269	VII. Nyár-u. 27/*a*	fszt.
1852	14.172	Stöckl Teréz	Üllöer str. 27/796	IX. Üllői-út 59.	átal.
1852	14.175	Liebe Mátyás	Hamzagr 448/10	VIII. Kálvária-u 24.	fldsz.
1852	14.179	Gavenda Éva	Toleranzg. 13/62	VIII. Kisfaludy-u. 19.	fszt.
1852	14.182/*a*	Lämmacher Erhard	Schwalbeng. 28/1240	VIII. Lévay O.-u. 13.	átal.
1852	14.184	Kaltenecker Antal	Weinbergg. 12/745	VIII. Dankó P.-u. 13.	told.
1852	14.186	Auspitz Antal	Gr. Feldg. 11/1188	VI. Nagymező-u. 9.	fszt.
1852	14.196	Ladányi János	Rieseng. 14/294/*a*	VIII. Leonardo da Vinci-u. 24.	ip. ép.
1852	15.005	Röszler József	Rettigg. 1326	VI. Révay-u. 21. h.	ip. ép.
1852	15.011	Holsteiner József	O. Grabeng. 8/804/*a*	VIII. Dobozy-u. 35.	fszt.
1852	15.012	Skriván János	Königsg. 81/684	VII. Vörösmarty-u. h.	átal.
1852	15.016	Wagner József	Waaseng. 25/593	IX. Thaly K.-u. 24.	told.
*1852	15.029	Maly Ignác	Hauptg. 22/426	IX. Tompa-u. 23.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1852	15.031	Koszalek Antal	Floriang. 502	IX. Tűzoltó-u. 40.	fszt.
1852	15.032	Klenovits György	Stephansfeld Pl. 35	VII. Dózsa Gy.-u. 29.	fszt.
1852	15.034	Mayer Eleonora	Kirchen Pl. 9/219	IX. Bakács-tér 4.	told.
1852	15.039	Loszgoth János	Praterg. 45/331	VIII. Práter-u. 56.	ip. ép.
1852	15.078	Richlich Ferenc	Josephg. 38/1025	VIII. József-u. 6.	told.
1852	15.083	Mandl János	Üllöerstr. 18/20	VIII. Üllői-út 32.	told.
1852	15.084	Führinger József	Kl. Hauptg. 8/201	IX. Knezits-u. 8.	told.
1852	15.086	Roszipal Antal	Storcheng. 35/316/*c*	VIII. Bókay J.-u. 5.	fszt.
1852	16.002	Udvardy Péter	Josephg. 91/1311	VIII. József-u. 56.	fszt.
*1852	16.031	Riffel Károly	Toleranzg. 22/72	VIII. Kisfaludy-u. 7.	mezőg.
1852	16.039	Kaltenecker Antal	Weinberg. 12/745	VIII. Dankó P.-u. 13.	told.
1852	16.050	Mirsch Vencel	Deutscheg. 26/1122	VIII. Bacsó B.-u. 16.	told.
1852	16.056	Mitterdorfer János	äuss. Steinbrucher str. 1/794	VIII. Baross-u. 130. h.	fszt.
1852	16.062	Hirsch Mátyás	Üllöerstr. 31/215	VIII. Üllői-út 64.	told.
1852	16.063	Gruber Antal	Einsiedlerg. 148.	IX. Hámán K.-u.	told.
1852	16.069	Rauchbauer Pál	Borstenviehhändlerg. 3/1404	VIII. Nagykörút h.	told.
1852	16.086	Rauchbauer Pál	Borstenviehhändlerg. 3/1404	VIII. Nagykörút h.	told.
*1852	16.088	Temesváry Ignác	Lazarusg. 9/1301	VI. Lázár-u. 11.	I. rá.
1852	16.089	Zakár János	Kirchen Pl. 3/645	VIII. Horváth M.-tér 17. h.	told.
1852	16.090	Mladensits János	Contig. 32/1196	VIII. Tolnay L.-u. 9.	told.
1852	16.091	Moha Jakab	Hollunderg. 7/1007	VIII. Rökk Sz.-u. 37.	fszt.
1852	16.095	Schuszter József	Storcheng. 20/311	VIII. Bókay J.-u. 23.	told.
1852	16.098	Katzer József	2 Herzeng. 66	VI. Szív-u. 71.	fszt.
1852	17.001	Mirsch Vencel	Deutscheg. 26/1122	VIII. Bacsó B.-u. 16.	told.
1852	17.035	Grabovszky Konstantin	Josephg. 66/1181	VIII. József-u. 28.	ip. ép.
1853	17.045	Antony Antal	Stationg. 20/615	VII. Baross-u. 34.	I.
1853	17.055/*a*	Gőbel János	Grünebaumg. 17/271	V. Veres P.-né-u. 11.	fszt.
1853	17.063	Streng János	Deutscheg. 28/1121	VIII. Bacsó B.-u. 14.	told.
1853	17.064	Kvabeck (?) József	Kl. Stationg. 3/125	VIII. Kisstáció-u. 8. h.	fszt.
1853	17.067	Nonn Márton	O. Grabeng. 13/808	VIII. Dobozy-u. 23.	fszt.
1853	17.068	Nonn Mihály	O. Grabeng. 12/807	VIII. Dobozy-u. 25.	fszt.
1853	17.077	Sturm Mihály	Lilieng. 22/385	IX. Liliom-u. 23.	átal.
1853	17.078	Paletz János	Waaseng. 21/642	IX. Thaly K.-u. 19.	fszt.
1853	17.083	Galster József	Engelg. 14/268	IX. Angyal-u. 29.	átal.
1853	17.084	Holsteuer György	Hamzagr. Pl. 446—X.	VIII. Kálvária-u. 26.	told.
1853	17.085	Trockenbrod Ferenc	Veilcheng. 21/539	IX. Viola-u. 22.	fszt.
1853	17.087	Neuschloss Károly	O. Donauz. 48/446	XIII. Pozsonyi-út 53. h.	ip. ép.
1853	17.094	Pullmann Antal	Gärtnerg. 2/37	VII. Nagykörút h.	fszt.
1853	17.097	Weiser Ferenc	Storcheng. 30/322	VIII. Bókay J.-u. 20.	told.
1853	17.107	Kéler Sándor	Stationg. 78/549	VIII. Baross-u. 93.	fszt.
1853	17.110	Pleitinger István	Eliasg. 11/440	VIII. Illés-u. 13.	mezőg.
1853	17.117	Pik Dávid	Verl. Araderg. 58.	VII. Aradi-u. 56.	fszt.
1853	17.128	Stark Gergely	Praterg. 1/445	VIII. Práter-u. végén	told.
1853	17.129	Wiesner Sámuel	Arenag. 11/276	VII. Wesselényi-u. 30.	told.
1853	17.139	Schmalz Károly	Soroksarerg. 25/166	IX. Ráday-u. 26.	told.
1853	17.146	Gozsdu Emánuel	zw. Eisenbahnenl.	XIV. Hajcsár-út	mezőg.
1853	17.148	Mitterdorfer János	Steinbrucherg. 1/794	VIII. Baross-u. 130. h.	fszt.
1853	17.154	Kramer Jakab	Perlhuhng. 3/1426	VIII. Gyulay P.-u. 6.	told.
1853	17.156	Balaskó József	Gottesackerg. Patiszgr. Pl. 1.	IX. Mester-u. 46.	fszt.
1853	17.157	Brikovits Márton	2 Herzeng. 61/75	VI. Szív-u. 65.	told.
1853	17.160	Kottausch József	Kuhg. 2/205	IX. Kinizsi-u. 21.	told.
1853	17.174	Csitsmanczay Pál	Fabrikg. 10/1071	VI. Liszt F.-tér 2.	told.
1853	17.175	Renner Ferenc	Hamzagr. Pl. 446-m.	VIII. Kálvária-u. 5.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1853	17.180	Szikrási Vencel	Lustigeg. 22/1163	VIII. Víg-u. 11.	fszt.
*1853	17.182	Zimmer Katalin	Gr. Feldg. 8/1116	VI. Nagymező-u. 5.	told.
1853	17.187	Mitterdorfer János	äuss. 3 Trommelg. 29	VII. Damjanich-u.	fszt.
1853	17.192	Karchesz Ferenc	Gottesackerg. 38/651	IX. Mester-u. végén	fszt.
1853	17.199	Barinka Ferenc	Weinbergg. 1/738	VIII. Dankó P.-u. 26.	fszt.
1853	17.202	Marschal Jakab	Franz Pl. 3/449	IX. Ferenc-tér 15.	fszt.
1853	17.204	Saager János	Gottesackerg. 31/578	IX. Mester-u. 54.	told.
**1854	17.213	Heigl Veronika	Lindeng. 6/505	VII. Hársfa-u. 53.	told.
1854	17.214	Bornhauser Márton	Gr. Kreutzg. 14/353	VII. Kazinczy-u. 18.	told.
1854	17.215	Sockinger Jakab	Frühlingsg. 1540	VI. Rudas László-út végén?	fszt.
1854	17.234	Gruber testvérek	Roseng. 5/820	VI. Rózsa F.-u. 59.	told.
1854	17.237	Voith István	Gottesackerg. 24/437	IX. Mester-u. 32.	fszt.
1854	17.239	Dögler József	2 Mohreng. 48/1079	VI. Paulay Ede-u. 54. h.	fszt.
1854	17.240	Aul József	Felberg. 45/105	VI. Dohány-u. 69.	told.
1854	17.241	Müller Keresztély	Waaseng. 10/625	IX. Thaly K.-u. 27.	told.
1854	17.243	Schuszter Tamás	Lilieng. 34/391	IX. Liliom-u. 11.	told.
1854	17.244	Csitsmanszay Pál	Fabrikg. u. 2 Mohreng. 56/1073	VI. Liszt Ferenc-t. 2. Paulay Ede-u. 60.	I.
1854	17.246	Jetelini János	3 Trommelg. 52/529	VII. Dob-u. 58.	told.
1854	17.261	Stocker Mihály	Patiszgr. 18/757	IX. Mester-u. végén	fszt.
1854	17.274/*a*	Lindwurm István	Praterg. 11/440	VIII. Práter-u. 14.	told.
1854	17.275	Pámer Ferenc	Kranzg. 3/731	VIII. Koszorú-u. 25.	told.
1854	17.283	Hartung Mihály	Gottesackerg. 9/318	IX. Mester-u. 10.	told.
1854	17.285	Nedelkó Sándor	Schiffmannsg. 34/1231	VI. Hajós-u. 39/*a*	told.
1854	17.288	Riffert Lőrinc	Deutscheg. 40/1116	VIII. Bacsó B.-u. 2.	fszt.
1854	17.291	Ebner József	2 Haaseng. 31/102	IX. Szamueli-u. 26.	mezőg.
1854	17.300	Tadl (Totl) György	3 Trommelg. 120/465	VII. Dob-u. Rózsa-u. sarok	fszt.
1854	17.303	Eiber Ferenc	3 Trommelg. 46/532	VII. Dob-u. 50.	ip. ép.
1854	17.320	Trethann Péter	Mehlg. 2/671	VIII. Táncsics-u. 4/*a-b*	fszt.
1854	17.321	Pell Miklós	Kircheng. 16/253	VIII. Nagytemplom-u. 14.	mezőg.
1854	17.336	Kaiser József	Renng. 11/164	VIII. Futó-u. 47.	fszt.
1854	17.337	Peringer Péter	Einsiedlerg. 15/708	IX. Sobieski János-u. 5. v. 7	t.
**1854	17.338	Ráner Ferenc	Fleischerg. 5/23	IX. Tolbuchin-krt. 15.	fszt.
*1854	17.341	Wahlkampf Henrik	Königsg. 44/1200	VI. Majakovszkij-u. 50.	I. told.
*1854	17.344	Prokits János	Üllöerstr. 36/787	IX. Üllői-út 79.	fszt.
1854	17.347	Riesenmayer Pál	Ankerg. 9/409	VIII. Szigony-u. 31.	fszt.
1854	17.354	Ambrus Márton	Kl. Kircheng. 7/36	VIII. Kistemplom-u. 6.	told.
1854	17.355	Antonovits Kázmér	Weinbergg. 17/760	VIII. Dankó P.-u. 30.	átal.
1854	17.371	Engedelmesy József	Contig. 36/1199	VIII. Tolnay L.-u. 1.	told.
**1854	17.372	Hartmann József	Kranzg. /729	VIII. Koszorú-u. 26.	told.
1854	17.373	Faragó Róza	Bräumeisterg. 5/24	VIII. Nagykörút h.	fszt.
1854	17.382	Pigler Lipót	Deutscheg. 37/1115	VIII. Bacsó B.-u. 3.	fszt.
1854	17.383	Treer (Dreher) József	Deutscheg. 30/1120	VIII. Bacsó B.-u. 10.	ip. ép.
1854	17.385	Pantzner József	Fiakerg. 3/1099	VIII. Bérkocsis-u. 5.	fszt.
1854	17 393	Kopp József	Gr. Feldg. 39/1136	VI. Nagymező-u. 50.	told.
1854	17.395	Karches Lőrinc	Kl. Kircheng. 6/230	VIII. Kistemplom-u. 17.	fszt.
1854	17.409	Heller Farkas	Lustigeg. 11/1159	VIII. Víg-u. 21.	ip. ép.
*1854	17.429	Temesváry Ignác	Lazarusg. 9/1301	VI. Lázár-u. 11.	told.
1855	17.431	Donner Benedicta	Davidg. 13/960	VI. Horn Ede-u. 16.	mezőg.
1855	17.434/*a*	Bayer Márton	Stadtw. Pl. 29	XIV. Herminamező	told.
1855	17.435	Bräuer Károly	Kl. Nussbaumg. 25/569	VII. Kisdiófa-u. 4.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
*1855	17 438	Faur Gábor	Kl. Kreutzg. 39/585	VII. Kazinczy-u. 49.	fszt.
*1855	17 439	Rauhleitner József	Altg. 11/1269	VI. Ó-u. 14.	told.
1855	17 441	Kopp József	Gr. Feldg. 39/1136	VI. Nagymező-u. 50.	told.
1855	17 442	Lohr Antal	2 Herzeng. 24/723	VI. Szív-u. 27. h.	fszt.
1855	17 444	Heller Farkas	Lustigeg. 11/1159	VIII. Víg-u. 21.	told.
1855	17.446	Baumann Anna	Contig. 37/1200	VIII. Nészínház-u. 21. h.	told.
1855	17.447	Fuchs György	Steinbruchg. 5/531/*a*	VIII. Baross-u. 134.h.	told.
1855	17.448	Zunft Mihály	Eliasg. 13/441	VIII. Illés-u. 11.	told.
1855	17.482	Eiber Ferenc	3 Trommelg. 46/532	VII. Dob-u. 50.	told.
1855	17.488	Bräuer Károly	Kl. Nussbaumg. 25/569	VII. Kisdiófa-u. 4.	I. told.
1855	17.507	Porszász Antal	Rathaus Pl. 10/118	V. Váci-u. h.	mezőg.
1855	17.520	Blahunka Ferenc	Soroksarerg. 17/144	IX. Ráday-u. 15.	told.
1855	17.526	Schwarzenberg Jakab	Pfang. 12/407	IX. Páva-u. 24.	fszt.
*1855	17.529	Temesváry Ignác	Lazarusg. 9/1301	VI. Lázár-u. 11.	I. rá.
1855	17.530	Horváth Antal	Borstenviehhändlerg. 3/1404	VIII. Népszínház-u. 3/*b* h.	átal.
1855	17.531	Triesen János	Maurerg. 16/1068	VI. Sztálin-út h.	told.
1855	17.535	Kralovanszky J.	Steinerg. 50	VI. Szondy-u.	fszt.
1855	17 537	Beck János	Fiakerg. 14/1173	VIII. Bérkocsis-u. 22.	told.
1855	17.552	Hausknecht Mátyás	Hamzagr. Pl. 446/*a-b*	VIII. Kálvária-u. 9.	fszt.
1855	17.567	Wagner János	Praterg. 37/290	VIII. Práter-u. 49/*a-b*	told.
1855	17.578	Mayer György	Acatieng. 28/203	VII. Akácfa-u. 34.	told.
*1855	17.586	Reisleitner Jakab	Blumeng. 32/526	IX. Bokréta-u. 1.	told.
1855	17.588	Gétzy József	Florianig. 1/795	VI. Szekfű-u. 4. v. 6.	told.
1855	17.589	Uhl Alajos	Nelkeng. 1/788	VI. Sztálin-u. h.	told.
1855	17 596	Blochberger János	Eliasg. 17/443	VIII. Illés-u. 1.	fszt.
1855	17 603	Novotny Albert	Araderg. 19/863	VI. Aradi-u. 32.	told
1856	17 629	Hrdina János	Engelg. 3/276	IX. Angyal-u. 38.	mezőg.
*1856	17 634	Wist Mátyás	3 Herzeng. 32/991	VI. Dessewffy-u. 36.	fszt.
*1856	17 640	Sabeck István	Gr. Kreutzg. 13/336	VII. Kazinczy-u. 13.	told.
1856	17 644	Básthy Sándor	Roseng. 32/844	VI. Rózsa F.-u. 107.	mezőg.
1856	17 655	Kundt Lajos	Stadtw. Hermineng.	XIV. Május 1.-u.	fszt.
1856	17.662	Libasinszky Teréz	Herreng. 5/455	V. Petőfi S.-u. 7. h.	told.
**1856	17 669	Scheibel József	Kl. Kreutzg. 29/597	VII. Kazinczy-u. 40.	I.
1856	17 673	Nebesza Antal	Pfeifferg. 18/379	VIII. Síp-u. 18.	ip. ép.
1856	17.688	Wagner András	äuss. Wäitznerl. 4/472	XIII.	átal.
1856	17.689	Wagner András	2 Herzeng. 28/727	VI. Sztálin-u. h.	told.
1856	17.692	Hofmann József	Stationg. 67/556	VIII. Baross-u. 77.	fszt.
1856	17.693	Fabis Márton	Frühlingsfeldg. 19/677	VIII. Tavaszmező-u. 18.	told.
1856	17.705	Stepszky János	Waaseng. 38/648	IX. Thaly Kálmán-u. 1. h.	told.
1856	17.709	Teleki N.	Königsg. 57/671	VII. Majakovszkij-u. 59/*b*	átal.
1856	17.727	Dvoracsek Antal	Mühlg. 17/241	IX. Nagykörút h.	told.
1856	17.729	Hofmann József	Stationg. 67/556	VIII. Baross-u. 77.	fszt.
1856	17.730	Thomo Franciska	G. Feldg. 50/1129	VI. Nagymező-u. 66.	fszt.
1856	17.743	Boldini János	Steinbruch 313/*a*	X. Óhegy	fszt.
1856	17.757	Zier Keresztély	Pfang. 8/417	IX. Páva-u. 35.	told.
1856	17.758	Weiss Károly	Alianzg. 25/144	VII. Szövetség-u. 43.	átal.
1856	17.779	Spitzer Ferenc	Lazarusg. 12/1291	VI. Lázár-u. 14.	átal.
**1856	17.784	Uhl Antónia	Roseng. 8/822	VI. Rózsa F.-u. 61.	átal.
1856	17.790	Lutzianovich F.	Josephg. 35/1023	VIII. Nagykörút h.	told.
1856	17.792	Schuster György	Franzg. 18/*a*/468/*a*	IX. Berzenczey-u. 19.	fszt.
1856	17.794	Dörschug Erzsébet	Fabrikg. 18/928	VI. Jókai-tér 2.	átal.
1856	17.799	Hoffmann József	Wäitzner str. 25/1462	VI. Bajcsy Zs.-u. 55.	mezőg.
1856	17.803	Eiber Ferenc	3 Trommelg. 46/532	VII. Dob-u. 50.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1856	17.804	Leitgeb József	Gottesackerg. 36/651	IX. Mester-u. végén	fszt.
1856	17.843	Aul József	Felberg. 45/105	VII. Dohány-u. 69.	fszt.
1856	17.846	Breitner Miksa	Felberg. 39/112	VII. Dohány-u. 55.	told.
1857	17.869	Hotek János	Kirchen Pl. 6/216	IX. Bakáts-tér 7.	told.
*1857	17.880	Valentits György	3 Trommelg. 61/514	VII. Dob-u. 68.	mezőg.
1857	17.881	Gétzy János	Altg. 24/1164	VI. Ó-u. 3.	told.
1857	17.882	Csitsmanczay Pál	Fabrikg. 10/1071	VI. Liszt F.-t. 2. h.	told.
1857	17.885	Szeniwald Mátyás	äuss. 3 Trommelg. 1665	VII. Damjanich-u.	fszt.
1857	17.886	Skriván János	Königsg. 81/684	VII. Vörösmarty-u. h.	told.
1857	17.891	Szpivak József	Heupl. 3/395	V. Calvin-tér 3.	III. rá.
1857	17.892	Esposti János	Felberg. 29/172	VII. Dohány-u. 64.	mezőg.
1857	17.900	Kerepesi temető	Friedhof	X. Kerepesi temető	kápolna
1857	17.906	Vadász Ferenc	Maurerg. 8/1061	VI. Sztálin-út h.	told.
1857	17.912	Dotzl (Totzl) Péter	Pfang. 10/408	IX. Páva-u. 26.	told.
**1857	17.913	Grossinger György	Königsg. 30/656	VII. Majakovszkij-u. 27.	told.
1857	17.914	Sperl Gáspár	Üllöerstr. 48/774	IX. Üllői-út 107.	fszt.
1857	17.918	Eisenreich Vince	Araderg. 21/860	VI. Aradi-u. 36.	told.
*1857	17.919	Wist Mátyás	3 Herzeng. 31/991	VI. Dessewffy-u. 36.	told.
1857	17.931	Perger János	2 Haaseng. 16/92	IX. Szamueli-u. 22.	told.
1857	17.932	Reisinger Ignác	2 Mohreng. 12/1392	VI. Paulay Ede-u. 13.	átal.
1857	17.933	Prückler János	Soroksarerg. 26/139	IX. Ráday-u. 23.	fszt.
*1857	17.934	Prokits János	Üllőerstr. 36/787	IX. Üllői-út 29.	fszt.
1857	17.942	Schmied Ferdinánd	Steinerg. 35/138	VI. Szondy-u.	fszt.
1857	17.949	Drasche Henrik	Dorotheag. 9/300	V. Dorottya-u. 9.	átal.
1857	17.954	Friedwalsky Károly	Gr. Nussbaumg. 21/310	VII. Nagydiófa-u. 30.	told.
1857	17.957	Hammerl Simon	2 Herzeng. 52/748	VI. Szív-u. 57.	told.
1857	17.966	Mayer Antal	Lilieng. 15/379	IX. Liliom-u. 31.	told.
1857	17.968	Vuk Mihály	Schiffmannsg. 30/1228	VI. Hajós-u. 33.	ip. ép.
1857	17.969	Fischer Ferenc	Roseng. 34/845	VI. Rózsa F.-u. 109.	told.
1857	17.971	Irtl Mihály	Waaseng. 21/596	IX. Thaly K.-u. 22.	fszt.
1857	17.979	Vencky Ferenc	Mühlg. 11/244	IX. Nagykörút h.	told.
1857	17.981	Fischhof J. V. dr.	Herminenfeld 1525	XIV. Május 1.-u. 37—39. Bethesda	gy.-int.
1857	17.983	Prückler János	Soroksarerg. 26/139	IX. Ráday-u. 23.	mezőg.
1857	17.984	Doktay István	Kuhg. 14/99	IX. Kinizsi-u. 5.	mezőg.
1857	17.986	Schubert Anna	Alexanderg. 22/960	VIII. Bródy S.-u. 21.	told.
1857	18.001	Thurn Eliz	Üllöerstr. 19/21	VIII. Üllői-út 34.	fszt.
1857	18.009	Prückler János	Soroksarerg. 26/139	IX. Ráday-u. 23.	átal.
1857	18.011	Langer Klára	Mühlg. 21/239	IX. Nagykörút h.	told.
1857	18.035	Grossinger György	Königsg. 30/656	VII. Majakovszkij-u. 27.	told.
1857	18.040	Doktay István	Kuhg. 14/99	IX. Kinizsi-u. 5.	mezőg.
1857	18.041	Mayer Antal	Lilieng. 15/379	IX. Liliom-u. 31.	mezőg.
1857	18.048	Skriván János	Königsg. 81/684	VII. Vörösmarty-u. h.	mezőg.
*1857	18.051	Wagner András	Kl. Nussbaumg. 32/565	VII. Kisdiófa-u. 10.	told.
1857	18.058	Gamperl Mária	Steinbruch 1725	X. Újhegy	told.
1857	18.066	Pigler Lipót	Deutscheg. 37/1115	VIII. Bacsó B.-u. 3.	told.
1857	18.067	Grossinger Teréz	Herbstg. 8/1471	VIII. Szentkirályi-u. 11.	ip. ép.
1857	18.074	Andredes Antal	Felberg. 28/173	VII. Dohány-u. 62.	mezőg.
1857	18.075	Valentits György	3 Trommelg. 61/514	VII. Dob-u. 68.	told.
1857	18.079	Szichard Lőrinc	2 Herzeng. 8/804	VI. Szív-u. 12.	átal.
1857	18.085	Temesváry Ignác	Stadtwäldchen 14/1576	XIV. Ajtósi Dürer-sor	told.
1857	18.086	Zeeger Frigyes	Königsg. 76	VII. Majakovszkij-u. 77.	mezőg.
*1857	18.088	Beck Márton	Gr. Nussbaumg. 6/324	VII. Nagydiófa-u. 10.	told.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1857	18.091	Aul József	nächst d. Friedhof	X. Fiumei-út	fszt.
1858	19.015	Krumpholtz Mihály	Valerog. 8/519	VII. Kürt-u. 3.	told.
1858	19.013	Bene József	Lustigeg. 17/1161	VIII. Víg-u. 15.	told.
1858	19.016	Payer Mátyás	Stephanspl. 3/552	VII. Klauzál-tér 14.	fszt.
1858	19.022/*a*	Wist Mátyás	3 Herzeng. 31/991	VI. Dessewffy-u. 36.	told.
*1858	19.023	Granichstädten S.	3 Trommelg. 14/614	VII. Dob-u. 18.	I. told
1858	19.029	Szikrássy Vencel	Lustigeg. 22/1163	VIII. Víg-u. 11.	mezőg.
1858	19.036	Kedvesy Lajos	Wäitznerstr. 24/84	V. Bajcsy Zs.-u. 58.	II.
1858	19.038	Benkert György	äuss. 3 Trommelg. 12	VII. Dob-u. 83. h.	fszt.
1858	19.041	Rupp Tekla	2 Herzeng. 3/711	VI. Szív-u. 5.	mezőg.
1858	19.042	Janky István	Stephansfeld 57	XIV. Istvánmező	fszt.
1858	19.043	Babilon János	Roseng. 31/843	VI. Rózsa F.-u. 105.	told.
1858	19.048	Umbach Keresztély	Arenag. 20/160	VII. Wesselényi-u. 37.	told.
1858	19.055	Spaniel Alajos	Roseng. 35/846	VI. Rózsa F.-u. 111.	átal.
**1858	19.065	Scholler Ferenc	Gr. Feldg. 14/1109	VI. Nagymező-u. 16.	told.
*1858	19.073	Granichstädten S.	3 Trommelg. 14/614	VII. Dob-u. 18.	told.
1858	19.074	özv. Zitterbarthné	Kerepeser str. 18/23	VIII. Rákóczi-út 42.	mezőg.
1858	19.084	Drasche Henrik	Waaseng. 3/608	IX. Thaly K.-u. 56.	told.
1858	19.086	Bartll János	Frühlingsfeldg. 12/685	VIII. Tavaszmező-u. 13. h.	told.
1858	19.091	Gusmann József	Wäitznerstr. 19/1456	VI. Bajcsy Zs.-u. 43.	told.
*1858	19.092	Valentits György	3 Trommelg. 61/514	VII. Dob-u. 68.	told.
1858	19.094	Rupp Tekla	2 Herzeng. 3/711	VI. Szív-u. 5.	told.
1858	19.098	Grimm József	Storcheng. 21/312	VIII. Bókay J.-u. 21.	told.
1858	19.099	Zier Keresztély	3 Trommelg. 57/420	VII. Nagykörút h.	átal.
1858	19.100	Blasejovszky A.	Türkische Schildwache 268	XIV. Egressy-u. k.	fszt.
1858	19.109	Domanszky Ferenc	Königsg. 45/664	VII. Majakovszkij-u. 45.	átal.
*1858	19.110	Tost Vilmos	Renng. 25/199	VIII. Futó-u. 22.	told.
1858	19.114	Dvoratsek Antal	Mühlg. 17/241	IX. Nagykörút h.	told.
1858	19.115	Liptay Franciska	Gärtnerg. 11/165	VII. Kertész-u. 10.	told.
1858	19.118	Klauser János	Lilieng. 5/371	IX. Liliom-u. 43.	fszt.
1858	19.119	Vladár Pál	Schwalbeng. 29/1243	VIII. Lévay O.-u. 11.	told.
1858	19.120	Rohrbacher Károly	Steinbruch 1690	X. Külső Jászberényi-út 7—11.	ip. ép.
1858	19.131	Amon Antal	Renng. 30/195	VIII. Futó-u. 18.	mezőg.
*1858	19.135	Heinrich József	Königsg. 55/1095	VI. Majakovszkij-u. 60.	told.
1858	19.136	Kopp József	Gr. Feldg. 39/1136	VI. Nagymező-u. 50.	told.
1858	19.142	Muss Antal	Schwalbeng. 31/1245	VIII. Lévay O.-u. 7.	told.
1858	19.149	Bachmayer György	Sterng. 1/340	V. Kálmán-u. 14.	mezőg.
1858	19.150	Gáspár Mihály	Josephg. 53/904	VIII. József-u. 19.	mezőg.
1858	19.151	Wagner János	Praterg. 37/290	VIII. Práter-u. 49/*a-b*	átal.
1858	19.154	özv. Försterné K.	Attilag. 3/276	V. Beloianisz-u. 10.	told.
1858	19.155	Vladár Pál	Schwalbeng. 29/1243	VIII. Lévay O.-u. 11.	told.
*1858	19.159	Granichstädten S.	3 Trommelg. 14/614	VII. Dob-u. 18.	told.
1858	19.160	Winkler János	Toleranzg. 2/102	VIII. Kisfaludy-u. 38.	told.
1858	19.164	Hösch Mihály	Roseng. 13/885	VI. Rózsa F.-u. 73.	fszt.
1858	19.165	Weigerth Mátyás	2 Mohreng. 54/1087	VI. Paulay E.-u. 65.	told.
1858	19.169	Schindler József	Acatieng. 25/204	VII. Akácfa-u. 32. h.	told.
1858	19.173	Perger János	Soroksarerg. 5/155	IX. Ráday-u. 8.	told.
1858	19.175	Drovni Jónás	Freudenthalg. 9/506	VIII. Diószeghy Sámuel-u. 14.	fszt.
1858	19.204	Kedvesy Lajos	Wäitznerg. 24/84	V. Bajcsy Zs.-u. 58.	told.
1859	19.207	Drasche Henrik	Dorotheag. 9/300	V. Dorottya-u. 9.	ip. ép.
1859	19.213	Prokisch Ferenc	Soroksarerg. 4/154	IX. Ráday-u. 6.	told.
1859	19.266	Horváth János	Steinbruch 222 u. 223	X. Szállás-u. 30/*a-b*	fszt.
1859	19.276	Weiser Ferenc	Deutscheg. 15/1139	VIII. Bacsó B.-u. 28.	told.
1859	19.279	Seifert József	Gottesackerg. 33/577	IX. Mester-u. végén	told.
1859	19.281	Knitter Pál	Blumeng. 8/494	IX. Bokréta-u. 31.	mezőg.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.289	Zöchling Ferenc	Arader u. Viehtriebg.	VI. Aradi-u.—Bajza-u.	fszt.
1859	19.214	Hoffmann József	Wäitzner str. 25/1462	VI. Bajcsy Zs.-u. 55.	mezőg.
*1859	19.216	Schuberth Károly	Sackg. 39/243	VIII. Vajdahunyad-u. 3.	told.
1859	19.221	Schwendtner János	Wachtmeisterwiese 70	XIV. ker.	fszt.
1859	19.244	Sziller Ágost	Stephans Pl. 12/274	VII. Klauzál-tér 5.	told.
1859	19.242	Ackerl József	3 Lämmerg. 2/949	VI. Rudas L.-u. 5.	I. told.
1859	19.244	Blatt Ferenc	Königsg. 84/890	VII. Majakovszkij-u. 87.	told.
1859	19.249	Kun László	Josephg. 33—34/908	VIII. József-u. 9—11.	fszt.
1859	19.255	Zsivora György	Rákospatak	XIV.	ip. ép.
1859	19.258	Lőwy Herman	Palating. 25/278	V. Nádor-u. 34.	ip. ép.
1859	19.360	Wagner András	2 Herzeng. 28/727	VI. Sztálin-u. h.	told.
1859	19.294	Perger János	Soroksarerg. 5/155	IX. Ráday-u. 8.	I. told
1859	19.298	Weisinger Mátyás	Mathias Pl. 7/839	VIII. Mátyás-tér 14.	told.
1859	19.303	Waser János	Arenag. 14/230	VII. Wesselényi-u. 34.	told.
1859	19.309	Mogáts József	Josephg. 40/910	VIII. József-u. 5.	told.
1859	19.312	Hirschmann Mátyás	Üllöer str. 31/215	VIII. Üllői-út 64.	átal.
1859	19.317	Peel Ferenc	Franzg. 2/459	IX. Berzenczey-u. 32.	told.
1859	19.319	Schwendtner József	äuss. Wäitznerstr. 452.	XIII. Váci-út 72—74. h.	fszt.
1859	19.321	Scheilnig Keresztély	Storcheng. 25/325	VIII. Bókay J.-u. 24.	told.
1859	19.323	Fuchs Ádám	3 Herzeng. 27/993	VI. Dessewffy-u. 32.	told.
1859	19.326	Virágh Cecilia	Deutscheg. 16/1088	VIII. Bacsó B.-u. 29.	told.
1859	19.328	Kraschovitz Bert.	Veigelg. 33/533	IX. Viola-u. 6.	fszt.
**1859	19.331	Nussbaumer Lőrinc	Soroksarerg. 36/186	IX. Ráday-u. 36.	I. rá.
1859	19.342	Wagner András	2 Herzeng. 28/727	VI. Sztálin-út h.	told.
1859	19.349	Lohr Antal	2 Herzeng. 23/723	VI. Szív-u. 27. h.	told.
1859	19.350	Temesváry Ignác	Stadtwäldchen 14/1576	XIV. Ajtósi Dürer-sor	fszt.
1859	19.351	Pokorny Katalin	Gr. Kreuzg. 10/355	VII. Kazinczy-u. 14.	told.
1859	19.358	Dvoratsek Antal	Mühlg. 17/241	IX. Nagykörút h.	mezőg.
1859	19.359	Mayer József	Escheng. 11/512	VIII. Kőris-u. 31.	told.
1859	19.365	Frey József	Extravillan Pl. III.	XIV. ker.	fszt.
1859	19.368	Trockenbrod Ferenc	Veigelg. 21/539	IX. Viola-u. 32.	mezőg.
1859	19.371	özv. Beránné	Josephg. 68/892	VIII. József-u. 53.	told.
*1859	19.372	Valentits György	3 Trommelg. 61/514	VII. Dob-u. 68.	told.
1859	19.373	Thomas József	Josephg. 47/1036	VIII. József-u. 36.	fszt.
1859	19.376	Amon Katalin	Waaseng. 36/647	IX. Thaly K.-u. 3.h.	told.
1859	19.377	Gaal Károly	3 Trommelg. 114/480	VII. Vörösmarty-u. 1.	fszt.
1859	19.381	Füz (Fitz) István	Saliterg. 3/1032	VIII. Salétrom-u. 7.	told.
1859	19.382	Mayer Jakab és tsa	äuss. Araderg. 9.	VI. Aradi-u. 53. h.	fszt.
1859	19.388	Fogh Károly	Calvarienbergg. 9/446	VIII. Kálvária-u. 22.	fszt.
1859	19.389	Hausknecht Mihály	Freudenthalg. 10/505	VIII. Diószeghy Sámuel-u. 16.	told.
1859	19.399	Szoyka Antal	Felberg. 32/35	VII. Dohány-u. 49. h.	fszt.
1859	19.401	Lamecher Erhard	Schwalbeng. 28/1240	VIII. Lévay O.-u. 13.	told.
1859	19.403	Spann Antal	2 Herzeng. 25/724	VI. Sztálin-u. h.	told.
1859	19.404	Kozalik Mátyás	Stephansfeld 54	VII. Sztálin-tér	fszt.
1859	19.411	Schwendtner József	äuss. Wäitzner str. 452	XIII. Váci-út 72—74. h.	fszt.
1859	19.412	Weiss Márton	Gottesackerg. 28/529	IX. Mester-u. 42.	fszt.
1859	19.413	Müller Lipót	Gr. Fuhrmang. 12/1329	VIII. Nagyfuvaros-u. 16.	told.
1859	19.417	Müller József	Stadtwäldchen, Pl. 4.	XIV. ker.	fszt.
*1859	19.418	Aul József	Waldzeile n. d. Armenh.	VII. Alsó-erdősor 24.	fszt.
1859	19.419	Ternó (Ternyey) Gy.	Deutscheg. 8/1045	VIII. Bacsó B.-u. 39.	told.
1859	19.428	Schickinger József	Grünebaumg. 5/677	V. Veres P.-né-u. 8.	II. rá.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.433	Schiller Ágost	Roseng. 27/838	VI. Rózsa F.-u. 97/*b*	told.
*1859	19 449	Greislehner Antal	äuss. Araderg. 2	VI. Aradi-u. 67.	fszt.
1859	19.455	Kappel Antal	Herminenfeld 15	XIV. Hungária-krt.	told.
1859	19.458	Schedl Károly	Freudenthalg. 6/538	VIII. Diószeghy Sámuel-u. 8.	ip. ép.
1859	19.459	Rohn Alajos	Stationg. 34/623	VIII. Baross-u. 46.	told.
*1859	19 462	Wist Mátyás	3 Herzeng. 31/991	VI. Dessewffy-u. 36.	told.
1859	19.467	Haszmann Alajos	äuss. Wäitzner str. 110	XIII. Váci-út	told.
1859	19 469	Schmidt Péter	Üllöer str. 31/792	IX. Üllői-út 69.	told.
1859	19.474	Eiber Ferenc	3 Trommelg. 46/532	VII. Dob-u. 50.	told.
1859	19.478	Hoffmann József	Fabrikg. 41/944	VI. Jókai-u. 38.	told.
1859	19.481	Schmertz József	Kirchen Pl. 7/217	IX. Bakáts-tér 6.	fszt.
1859	19 499	Wist Mátyás	3 Herzeng. 31/991	VI. Dessewffy-u. 36.	told.
1859	19.500	Nedelkó Demeter	Ritterg. 13/877	VI. Lovag-u. 20.	told.
1859	19.507	Zier Lajos	Saliterg. 5/1029	VIII. Salétrom-u. 3.	fszt.
1859	19.516	Schedl Károly	Freudenthalg. 6/538	VIII. Diószeghy Sámuel-u. 8.	ip. ép.
1860	19.518	Hoffmann József	Stationg. 67/556	VIII. Baross-u. 77.	told.
1860	19.527	Papp Mária	Calvarieng. 10/446.X.	VIII. Kálvária-u. 26.	told.
1860	19 533	Lederer Ignác	Tabakg. 9/385	VII. Dohány-u. 20.	told.
1860	19.535	Spisság Gáspár	Kerepeser str. 22/1526	VIII. Rákóczi-út 59.	fszt.
1860	19.537	Nau János	Calvarieng. 3/446.	VIII. Kálvária-u. 3.	fszt.
1860	19.538	Bednarsch János	Pulwerturmg. 1547	XIII. Lehel-u. 7—17. k.	fszt.
1860	19.543	Bengyel György	Gr. Feldg. 38/1119	VI. Nagymező-u. 39.	ip. ép.
*1860	19 544	Balogh János	Altg. 37/1036	VI. Ó-u. 47.	told.
1860	19.545	Pilmayer József	Valerog. 2/524	VII. Kürt-u. 14.	ip. ép.
1860	19 546	Csitsmanczay Pál	Fabrikeng. 10/1071	VI. Liszt F.-t. 2. h.	fszt.
1860	19.549	Kun László	Josephg. 43/908	VIII. József-u. 9-11.	told.
1860	19.550	Kopp József	Gr. Feldg. 39/1136	VI. Nagymező-u. 50.	told.
1860	19 552	Kéler Sándor	U. Grabeng. 9/481	VIII. Orczy-út 6. h.	átal.
1860	19.553	Kalmár István	Eiseng. 12/1443/*a*	VIII. Vas-u. 17.	I.
1860	19.554/*a*	Führinger József	Soroksarerg. 57/225	IX. Ráday-u. 61.	fszt.
1860	19.560	Gudlik József	3 Pöllerg. 1/1047	VI. Mozsár-u. 2.	told.
1860	19.562	Hirsch Mihály	Soroksarerg. 47/128/*a*	IX. Ráday-u. 47.	fszt.
1860	19.564	Horváth János	Steinbruch, Schweinzállás	X. Szállás-u. 30/*a-b*	mezőg.
1860	19.566	Ludwig József	Deutscheg. 9/1139	VIII. Bacsó B.-u. 38.	told.
1860	19 569	Leschitz Ferenc	2 Herzeng. 7/805	VI. Szív-u. 10.	told.
1860	19 572	Mogáts József	Josephg. 40/910	VIII. József-u. 5.	told.
1860	19.579	Novodny Albert	Araderg. 19/863	VI. Aradi-u. 32.	told.
1860	19.580	Ortmann György	Alexanderg. 21/961	VIII. Bródy S.-u. 19.	told.
1860	19.581	Radulovics Wasa	Palating. 15/207	V. Nádor-u. 17.	átal.
1860	19.585	Straub András	Kuhg. 16/100	IX. Kinizsi-u. 3.	told.
*1860	19.594	Wagner András	Kl. Nussbaumg. 32/565	VII. Kisdiófa-u. 10.	told.
**1860	19.601	Jung Antal	Königsg. u. Fabrikg. 1/1093	VI. Majakovszkji-u. 62.—Liszt Ferenc-tér 7.	I. II. ráép.
1860	19.611	Hübner Ferdinánd	Soroksarerg. 69/341	IX. Boráros-tér h.	fszt.
1860	19.613	Schedl Károly	Freudenthalg. 6/538	VIII. Diószeghy Sámuel-u. 8.	ip. ép.
1860	19.614	Kedvesy Lajos	Wäitzner str. 24/84	V. Bajcsy Zs.-u. 58.	mezőg.
1860	19 618	Röser Miklós	Stadtw. allée 1651	VI. Lendvay-u.	fszt.
*1860	19 619	Radulovics Wasa	Palating. 15/207	V. Nádor-u. 17.	told.
1860	19.623	Braida Jakab	Steinmetzg. 9/1450	VIII. Kőfaragó-u. 13.	told.
1860	19 624	Perger János	2 Haaseng. 16/92	IX. Szamueli-u. 22.	ip. ép.
1860	19.631	Domanszky Ferenc	Königsg. 45/664	VII. Majakovszkij-u. 45.	átal.
1860	19.632	Erl János	Feiglg. 2/548	IX. Viola-u. 52. h.	fszt.
1860	19.636	Fröhlich Ferenc	Stationg. 53/569	VIII. Baross-u. 63. h.	fszt.

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1860	19.637	Feibel Lipót	Pfeifferg. 22/377	VII. Síp-u. 22.	told.
1860	19.638	Frank József	Stephansfeld 1678	XIV. Istvánmező	told.
1860	19.649	Höchst Antal	Calvarieng. 5/446/*b*	VIII. Kálvária-u. 5.	fszt.
1860	19.659	Kaiser Eduárd	Herminen Pl. 8/1221	VI. Hajós-u. 19.	told.
1860	19.698	Temesváry Ignác	Schiffmannsg. 32/1229	VI. Hajós-u. 35.	told.
1860	19.720	Gelbmann Márton	Fabrikg. 3/923	VI. Liszt F.-tér 9.	ip. ép.
1860	19.737	Mayer Antal	Lilieng. 15/379	IX. Liliom-u. 31.	told.
1860	19.789	Winter Márton	Landstr. 22/569	V. Múzeum-krt 15.	told.
1860	19.794	Wilburger József	Kemnitzerg. 13/911	VI. Szófia-u. 17.	told.
1860	19.797	Wollek János	Wäitznerstr. 28/1465	VI. Bajcsy Zs.-u. 67.	átal.
1860	19.802	Takács Ignác	Josephg. 41/909	VIII. József-u. 9.	fszt.
1860	19.805	Temesváry Ignác	Lazarusg. 9/1301	VI. Lázár-u. 11.	told.
*1860	19.815	Mosch Károly	Königsg. 97/810	VII. Majakovszkij-u. 101.	told.
1860	19.818	Bauer Dániel	Stationg. 5/600	VIII. Baross-u. 11.	átal.
1860	19.825	Schnepf Fülöp	Herminenweg 65	XIV. Május 1.-u.	fszt.

ISMERETLEN MESTEREK

1851	14.139	Schopf Ferenc	Lloyd-épület	V. Roosevelt-t. 1-2 előtt	kioszk
1852	17.016	Dohánygyár	2 Haaseng. 2/68	IX. Szamueli-u. 37. h.	ip. ép.
1854	17.358	Gőzhajó társ.	Feldunasor	V. Széchenyi rkpt.	kioszk
1857	17.899	Pest város	Kerepeser Friedhof	X. Kerepesi temető	told.
1857	18.004	Szlovák ev. egyház	Kerepeser str. 21	VIII. Rákóczi-út 57.	átal.
1857	18.072	Molnár József	Josephg. 14/973	VIII. Mikszáth Kálmán-tér 3.	told.
1857	18.098	Bernhardt Bernát	Mühlg. 37	IX. Nagykörút h.	mezőg.
**1857	18.095	Neuhoffer János	Königg. 48/666	VII. Majakovszkij-u. 49.	told.
1858	19.020	Dohánygyár	2 Haaseng. 2/68	IX. Szamueli-u. 37. h.	ip. ép.
1859	19.214	Vasúttársaság	Station. Pl.	VI. Nyugati pu. h.	ip. ép.
1859	19.220	Katzer József	Stationg. 76/551	VIII. Baross-u. 87/*a-b* h.	fszt.
1859	19.366	Heben Jakab	Gärtnerg. 33	VII. Nagykörút h.	told.
*1859	19.434	Sturm Anna	Fleischerg. 7	V. Tolbuchin-krt 14.	told.
1859	19.473	R. k. egyház	Gr. Feldg.	VI. Nagymező-u. 1.	átal.
***1859	19.483	Ref. egyház	Heu Pl.	IX. Calvin-tér	told.
1859	19.486	Pósa Mária	Kerepeser str. 17/22	VII. Rákóczi-út 40.	told.
1859	19.488	Klimm János	Nussbaumg. 35/563	VII. Kisdiófa-u. 14.	átal.
1860	19.635	Vasúttársaság	Steinbruch, Station	X. Pályaudvar	fszt.
1860	19.660	Kemény Domokos	3 Herzeng. 35/1118	VI. Dessewffy-u. 33.	?
1860	19.680	Prohaszka Antal	Engelg. 21/303	IX. Angyal-u. 12.	átal.
1860	19.738	Mály József	Soroksarerlinie	IX. Soroksári-út	fszt.

ÁCSMESTEREK

KASSELIK ANDRÁS

1857	17.929	Vrányi N.	Königsg. 13/647	VII. Majakovszkij-u. 11.	mezőg.

LOTZ HERMAN

1858	19.059	Lotz Herman	O. Donauz. 53/433	XIII. Szt. István-park h.	ip. ép.

REISCHL ANTAL (budai)

1857	17.864	Vámhivatal	Spiegelg. 3/259	V. Tükör-u. 2.	raktár

STROHHOFFER ISTVÁN

Év-szám	Sz. B. szám	Építtető	Helyrajzi adatok régi	mai	Ép.-faj
1859	19.489	Meyer N.	Gr. Bruckg. 4/670	V. Vörösmarty-tér	ip. ép.

WIESER PÉTER

1857	17.991	Mattaus Vencel	Felberg. 15/100	VII. Dohány-u. 34.	mezőg.

ZITTERBARTH JÓZSEF

1850	12.780	Simig István	O. Donauz. Hülfg.	XIII. Ujpesti rkpt. 30. k.	ip. ép.
1857	18.016	Rencz cirkusz	O. Donauz.	V. Akadémia-u. 4. előtt	cirkusz

Charles Sedelmeyer szerepe Munkácsy életétől és világsikereitől el nem választható Érdemes, sőt kell vele foglalkozni, mert igen nagy befolyással volt reájuk. A német származású Sedelmeyer korán, már tizenhét éves korában kezdett műkereskedéssel foglalkozni. Kezdetben Bécsben dolgozott, az elsők közé tartozik, akik a császárvárosban e század francia művészetének jelentőségét felismerték és így vásárlás végett gyakran megfordult Párizsban. Ott látnia kellett mekkora lehetőségek kínálkoznak számára, ha működése helyét oda teszi át. Már megvagyonosodva költözött a francia fővárosba, mely akkor a műkereskedelmi világpiacnak Londonnal vetekedő színhelye volt. A hatvanas években francia állampolgárságot szerzett, megtanult jól franciául, úgy hogy üzleti könyveit is ezen a nyelven vezette. Nagyarányú tevékenységbe kezdett. Évről évre mind előkelőbb helyet vívott ki magának. A hetvenes években már a párizsi műkereskedelem élén haladt, a nyolcvanasokban pedig alig vehette fel vele bárki is a versenyt. Legkevésbbé a német művészettel foglalkozott, annál inkább a cinquecento nagy mestereivel, továbbá Rembrandttal és körével, valamint a nagy angol festőkkel. Egy ideig kora művészete elől sem zárkózott el; míg ez a régiek folytatásának látszott. De már a francia naturalizmustól és még inkább az impreszionizmustól idegenkedett, ezeket nem tartotta magasrangú irányoknak. Munkácsyt is azért becsülte nagyra, mert hite szerint a grand' art folytatója volt.

Hatalmas raktára volt műtárgyakból. Merészen nagy árakon vásárolt, de értette a módját, hogy nagy nyereséggel adjon túl portékáján. A századforduló után belefáradt tevékenységébe és négy részletben elárvereztette gyűjteményét.[1]

Munkácsyra korán felfigyelt. Leste az alkalmat, hogy összeköttetésbe léphessen vele, hogy magához láncolja. Ebben üzleti érzéke nem vezette félre, mert legnagyobb vállalkozásait éppen Munkácsy műveivel bonyolította le. Vele 1878. április nyolcadikán lépett először üzleti összeköttetésbe, mikor az öregedő és fáradt Goupil a Miltont vonakodott átvenni, mert visszariadt nagy árától. Ekkor Sedelmeyer lépett Goupil helyére. Erről a következő levélben[2] értesítette:

«Munkácsy úr, megvettem öntől ma nagy festményét: a Milton diktálja az Elveszett Paradicsomot leányainak, harmincezer frankért. Ebből tízezret holnap lefizetek a kép átvételekor, húszezret pedig a jövő hónapban, Ön kötelezi magát, hogy harmadik személynek nem készít róla redukciót. Párizs, 1878, április 8, Charles Sedelmeyer.» (Megjegyezhetjük, hogy Munkácsy a redukciót később kis méretben Sedelmeyernek készítette el 5000 frank fejében.)

Sedelmeyer nagyon jól tudta azt, hogy Munkácsyéknak sok pénzre van szükségük. Felhasználta ezt arra, hogy költekezésüket a maga javára elősegítse. Felajánlotta, hogy kössenek egymással szerződést, mely egyenletes jövedelmet biztosítana a művésznek. A megegyezés létre is jött. Teljes egészében először itt közöljük szövegét[3].

«Alulírottak, úgymint Munkácsy M. úr festőművész, párizsi Avenue de Villiers 53. sz. a. lakos egyrészről, Ch. Sedelmeyer képkereskedő úr, párizsi de la Rochefoucauld u. 6. sz. alatti lakos másrészről, megegyeztek és kötelezik magukat a következőkre;

1. Munkácsy úr a mai naptól kezdve egészen 1888. év végéig kizárólagosan Sedelmeyer úrnak dolgozik és festményeket fog készíteni, amelyeknek tárgyára nézve mindketten megegyeznek,

A Milton redukcióján kívül a következő képekre és árukra vonatkozóan történt megállapodás.

— A Sebesült elbeszélése — ára	8000	frank
— Társaság salonban (103 : 79 cm.)	10000	»
— Gyertyánfasor öt alakkal (u. a. méret)	10000	»
— Két hölgy üvegházban	4000	»
— Faust laboratóriumában természetes nagyságban	20000	»
— E compositio redukciója	10000	»
— I. Károly bucsúzik családjától, az alakok majdnem természetes nagyságban	40000	»
— Ennek a kompositiónak reductiója	15000	»
Ezt a nyolc festményt együttesen	117000	frankért

Munkácsy úr legkésőbb két év alatt készíti el, Sedelmeyer úr pedig átadásuknak megfelelően fizeti ki.

3. A többi, e szerződés tartama alatt elkészülő festmény ára minden egyes kompozíció jelentőségének megfelelően fog megállapíttatni és arányban fog állani a fentebb idézettekével. Mindenesetre áremelés is lehetséges lesz, ha ezekért a képekért a gyűjtők fölötte érdeklődnének. Tekintettel Munkácsy úr termelőképességére, lehetséges, hogy évenként körülbelül 100,000 frankot keressen.

4. Ha Munkácsy úr lekötöttsége ellenére Sedelmeyer úr beleegyezése nélkül fogad el harmadik személyektől megrendelést, ennek megváltása fejében egy hasonló megrendelés árának felét téríti meg. Ha azonban csak arcképről lesz szó, csupán az ár negyedrészét.

5. A reprodukció joga mindig benne foglaltatik a kép árában. Munkácsy úr elismeri Sedelmeyer úr jogát arra, hogy egy kiadvány számára mindazokat a festményeket is reprodukálhassa, melyek a szerződés előtt készültek, kivéve, ha ez nem ütközik mások számára már átengedett jogokba.

6. Magától értetődik, hogy, ha Munkácsy úr néki megfelelő időben egy akkora méretű és nagyon kívánatos jelentőségű festményt készítene, hogy az érette neki Sedelmeyer úr által fizetendő áron felül Munkácsy úr is részesülni fog abban, amit ez a nagy mű nagyvárosokban való kiállítása révén belépődíjakban és reprodukálás által jövedelmezni fog.

7. A szerződő felek bármelyikének jogában áll majd ezt a szerződést felbontani, ha a másiknak megváltás címén 30,000 frankot fizet. Akármelyiküknek elhalálozása teljes érvénnyel felbontja ezt a szerződést.

Kiállíttatott két példányban. Párizs, 1878 november 3-án.

Ch. Sedelmeyer M. Munkácsy.»

Látnivaló, hogy Sedelmeyer minden vonatkozásban le akarta kötni Munkácsyt, s hogy a Milton nagy sikerén felbuzdulva elsősorban is történelmi kompozíciókat várt tőle. A tervbe vett Faustot és I. Károlyt nyilvánvalóan nem Munkácsy eszelte ki: tudjuk hogy sohasem készítette el ezeket a festményeket. Megállapítható azonban az is, hogy a Műterem nagy sikerére[4] visszaemlékezve, Sedelmeyer interieuröket is várt tőle, sőt, hogy tájképet is szívesen vásárolt Munkácsytól, persze kisebb árért. De hogy igen nagy tervei voltak véle, azt elárulja a 6. pont, mely a minden eddiginél nagyobb kompozícióra vonatkozik. Lehetséges, hogy Sedelmeyer már ekkor nagyméretű vallásos képekre gondolt.

Ez a megegyezés azonban csak keretszerződés volt. Munkácsyné évről évre jobban pazarolt, Munkácsy munkabírása jóval meghaladta a szerződés méreteit, évről évre növekvő híre pedig szinte korlátlan eladhatóságot biztosított műveinek. Erről tanúskodik az a zöldborítékos téka, mely Munkácsyné örökösének, Barnewitznénak ajándékaképen jutott a magyar állam tulajdonába.[5] Ez a téka részletes folyószámlát tartalmaz a tíz évig tartó szerződéses viszonyról. Adatai eddig még

nem jutottak a nyilvánosság elé, mert Malonyay Dezső Munkácsy-életrajzában[6] a Sedelmeyer-cég közlése alapján csupán a megvett festmények jegyzékét ismertette, de árukat nem. A folyószámla azonban természetesen ezeket, sőt a tartozik oldalon a Munkácsynak, vagy az ő rendeletére folyósított tételeket is, néha az utalványozás céljának megjelölésével tartalmazza. Ezzel is érdekes adatokat szolgáltat.

Mielőtt azonban ezt az elszámolást ismertetnők, hadd foglalkozzunk előbb azokkal a Munkácsyné irta feljegyzésekkel, melyek az elszámolás tékájában találhatók és Munkácsyéknak a Sedelmeyerrel kötött szerződést megelőző időben kelt pénzügyeibe világítanak belé. Az ív hátsó lapján Munkácsynak négy sajátkezű aláíráspróbálgatása látható, tehát kezében forgott ez az összeállítás. Kétségtelenül hiteles adatokat tartalmaz, mert Munkácsyné intézte pénzügyeiket. Az első oldalon az 1874 augusztusától 1877-ig a Munkácsynétól volt férje után örökölt vagyonból eladás vagy jövedelem címén befolyt összegeket sorolja fel, vagy legalább is azok főbb tételeit. A nem éppen könnyen megfejthető feljegyzések bérbeadott colpachi földek jövedelméről vagy földeladásokról[7] számolnak be. Három év alatt az összes bevétel 239 873 frankra rúgott. Ami azt igazolja, hogy a de Marches bárótól, Munkácsyné első férjétől örökölt vagyon tekintélyes volt. Nem tévedtek azok sem, akik azt állították hogy az asszony a háztartáshoz évi 50 vagy 60 ezer frankot szolgáltatott.

Az ív másik oldalának bejegyzései még érdekesebbek. Megtudjuk, hogy Munkácsy a Falu hőséért 40 000 frankot, ennek másodpéldányáért 20 000 frankot, egy Kann nevű úr arcképeért 10 400 frankot, a Siralomház egyalakos tanulmányáért 8000 frankot, kisebb-nagyobb festményekért darabonként 8—9 ezer frankot kapott. Munkácsy itt felsorolt bevételei 146 200 frankot értek el, de a valóságban ezek jóval nagyobbak lehettek, mert ebből az időből egyéb képeladásairól is tudunk. Egy feljegyzés pedig azt árulja el, hogy nagybátyjának, Pista bácsinak 5000 frankot adott kölcsön.

Sedelmeyer számlakönyve már sokkal részletezőbb és pontosabb képet nyújt. Az első év: 1878 viszonylag még eléggé szerényen indult (bár abban az időben ez az összeg is nagy volt). Egyenlege csupán 70 000 frank. Szerepel benne a Milton, és együttesen a Sebesült elbeszélése és három interieur 32 000 frankkal. De a következő 1879. évben Sedelmeyer már 135 965 frankot folyósított Munkácsynak. A szolgáltatott művek azonban nem fedezték ezt az összeget. Érdekes, hogy az interieuröket, melyek nagyon kapósak lehettek, már nem a szerződésben kikötött áron, hanem 20—25 ezer frankkal számolta el a műkereskedő. Ha pedig Munkácsy ilyen műnek replikáját is megfestette, ezért 8000 frankot kapott. Az ismétlések az árból következtetve alighanem kisebb méretűek lehettek.

A reductiókkal és ismétlésekkel kapcsolatban hadd térjek ki arra, hogy Munkácsy — nyilvánvalóan Sedelmeyer kívánságára — gyakran megismételgette műveit másolatok vagy reductiók alakjában. Ez az ismételgetés, másolgatás természetesen nem alkotókedvének fellobbanásából eredt, hanem Sedelmeyer üzleti érdekéből és Munkácsyék állandó pénzzavarából. Legtöbbnyire gyengébb művek az eredetieknél, fáradtabbak, ami jól megfigyelhető a Siralomház budapesti változatán. Sajnos azonban másolatokat műveiről nemcsak ő maga készített, hanem kortársainak feljegyzései, valamint feleségéhez Colpachra intézett egyik levelének[8] tanúsága szerint tanítványaival is készíttetett. Pataky Lászlót, Koroknyay Ottót, Halmi Artúrt nyaranként Colpachon is foglalkoztatta ezzel. Munkájukat kijavítgatta, felrakta jellegzetes gyors ecsetvonásaival a harsogó színhangsúlyokat és végül aláírta a közös műre nevét. Ugyanazt az eljárást követte tehát, amelyet előtte más nagy festők is folytattak, akiknek szétkapkodták műveit és másképen nem tudták a keresletet kielégíteni. Ez a mód is magyarázza néha azt, hogy a Munkácsy-festmények között néha jókora minőségbeli különbségek vannak.

Az 1880-ik nevezetes év volt. Ekkor festette világhírűvé vált művét, a Krisztus Pilatus előtt-et. Télre készült el vele, de csak 1881-ben adta át. Ennek a műnek ötletét alighanem Sedelmeyer szolgáltatta. Ez volt az a nagy, jelentős mű, melyre már a szerződés is célzott. Sedelmeyer még 1880-ban 100 000 frankot írt Munkácsy javára. A bejegyzés így szól: Pour le Christ et sa reduction. Ez a reductió került a budapesti

Fővárosi Képtár tulajdonába. A számlakönyv reduction-nak nevezi a művet. Tehát szintén cáfolja azt az állítást, hogy első kidolgozása a műnek. Amikor megvételét beharangozták, egyáltalában nem döntő érvekkel és adatokkal azt kísérelték meg bizonyítani, hogy ez a festmény az eredeti elképzelés, tehát frissebb, lázasabb alkotás, mint a Wanemakerhez került jóval nagyobbik példány, hiszen gyakran megesett, hogy Munkácsy előzetes tanulmányai elragadóbbak voltak a belőlük szerkesztett nagy műveknél. Ellene szól a prioritásnak — és ez a két festmény összehasonlításából merített döntő tárgyi érv, az, hogy a két mű egy parányi részlet, a római katona saruszíjának kivételével teljesen azonos. Márpedig sohasem fordult elő, hogy Munkácsy műveinek végleges kidolgozásában a részleteken többé-kevésbbé ne változtatott volna. Más volt eset a reductióknál, ezeken híven ragaszkodott az első nagyobb példányhoz. Hogy a budapesti csak reductió, kitűnik Sedelmeyernek Munkácsyról szóló művéből[9] is, ahol megírja, hogy a Krisztus Pilátus előtt és a Golgotha reductiója még mindig tulajdonában van. Munkácsy halála után ezeket a magyar államnak iparkodott eladni, persze nyilván félt, hogy a két mű az időközben bekövetkezett ízlésváltozás következtében nyakán marad.

Ezernyolcszáznyolcvan igen termékeny éve volt Munkácsynak különben is. Ekkor adta át a Két család-ot, melyért 25 000 frankot. redukciójáért 5000 frankot, műterme egyik részletének képéért 23 000 frankot, egy azonos tárgyú kis képért 4000 frankot kapott. Négy kisebb méretű karlsbadi tájképe együttesen 5000 frankkal szerepel. Végső eredményben ez az év 181 000 frankot hozott.

A következő 1881-es év, melyben a Krisztus Pilátus előtt megkezdte európai diadalútját, jókora bevételszaporulatot hozott. Az év végén 248 910 frank szerepel a követel oldalon. Az érdekesebb tételek a következők: Nyolc tanulmányfej a Krisztusképhez 15 000 frank, két tanulmány Krisztus alakjához 30 000 frank, a Siralomház megismétlése és redukciója 25 000 frank, az Éjjeli csavargók reductiója 30 000 frank, alakokkal népesített szobabelsők, azaz a Papa nevenapja 30 000 frank, Üvegházi jelenet három alakkal 20 000 frank, két virágcsendélet 10 000 frank. A tájképek ára kettő és tízezer frank között váltakozik, öt kis tanulmány a Krisztusképhez tízezer frank.

Mentől híresebbé vált Munkácsy, annál jobban pazarolt felesége, Sedelmeyer pedig annál több munkát csikarhatott ki tőle: tehát a számlakönyv tételei is nőnek, így 1882-ben a követel oldal végösszege 327 458 frank. Júniusban négy kisebb festményért 20 000 frankot kapott, októberben hatért 90 000-et. A Falú hősének harmadik példányát 25 000 és a Zálogház ismétlését szintén 25 000 frankkal számolták el. Minthogy ezeknek a festményeknek első példánya külföldre vándorolt, a műteremben maradt tanulmányok, emlékezet és fényképek alapján készültek, több kevesebb változtatással. Érdekes az is, hogy a Krisztus Pilátus előtt-nek kiállítási belépődíjaiból a költségek levonása után 90 000 frank jutott a művésznek, így össze-vissza első nagy Krisztus-kompozíciójával több mint negyedmillió frankot keresett.[10]

A következő 1883-as esztendő némi visszaesést mutat, mert ekkor már a Golgothán dolgozott. Az összes bevétel csupán 93,500 frank volt. Viszont érdekes, hogy az egy zongorázó nővel elevenített szobabelső már 30,000 frankot hozott, tehát ötezerrel többet, mint az eddigiek. Tájképeit is drágábban adta, ami mind arra mutat, hogy képei a piacon drágábban voltak értékesíthetők.

A Golgothát 1884-ben adta át 100,000 frankért.

Az 1885. évben négy zsánerképért 86 000 frankot fizetett Sedelmeyer a Golgotha egy részének ismétléséért 40 000 frankot, és a Krisztus Pilátus előttről készített és már átadott redukció árát megtoldotta 10 000 frankkal.

Szédületesen felszökött a festményekkel keresett összeg 1886-ban. Ez volt a legmagasabb összeg, melyet Munkácsy a szerződés tartama alatt elért: 313 850 frank! Mozart és redukciója, valamint a hozzá készült hét tanulmány 100 000 frank, a Golgotha két redukciója 40 ezer, jó egynéhány interieur, a legdrágább 25 000 frank. A Mozart budapesti kiállítása 6 000 frankot hozott, az Amerikában festett három arcképért (köztük Pulitzerné) 33 800 frank jutott Munkácsynak. Ebben az évben huszonkét festményt adott át! Mit kellett ehhez dolgoznia, sajnos éppen olyan idő-

szakban, mikor betegségének tünetei már kínzóan jelentkeztek.[11] És mégis ebben az évben festette két remekét, Liszt és Haynald képmását.

Betegsége mind kegyetlenebb fájdalmakkal jelentkezett, munkabírása csökken a műkereskedelmi viszonyok is romlani kezdtek Sedelmeyer számára, mert a feltörekvő impreszionizmus egyre jobban lekötötte a nemzetközi piac érdeklődését. A párizsi sajtó állásfoglalásában is kedvezőtlenebb tünetek mutatkoztak Munkácsyval szemben, mert a Mozarttal és színpadias bemutatásával kapcsolatban már szigorú bírálatokban sem volt hiány. Nem csodálkozhatunk tehát, hogy 1887-ben már csak 107,000 frank követelése volt Munkácsynak Sedelmeyerrel szemben; kivétel nélkül szobabelsőket ábrázoló festményekért, melyeket ebben az időben Munkácsy már meglehetősen unottan festett s így nem éppen legjava művei.

Jövedelmében többet hozott ugyan a következő év, 1888, összesen 160 000 frankot, de művészi teljesítményben annál kevesebbet. Ekkor erőszakolta ki Sedelmeyer Munkácsytól azokat a szerencsétlen, régi kosztümös alakokkal festett jelenetes képeit, melyek Munkácsy művészetének mélypontját jelentik. S ha Sedelmeyer romboló befolyásáról beszélünk, legelébb ezek a művei juthatnak eszünkbe. Értékesítésük nem is ment valami könnyen, három darab még 1910-ben is Sedelmeyer raktárában volt.[12] A számlakönyv 1889-re vonatkozóan már csak egy adatot tartalmaz, a Golgotha kiállítási, reprodukciós költségeit és jövedelmét számolták el kerek 60 ezer frankkal.

Vajjon mért is bomlott fel kettejük szerződése, mely tíz évig tartott? Sedelmeyernek aggályai voltak. Számos körülmény ejthette gondolkozóba. A műkereskedelmi viszonyok, igaz, hogy csak átmenetileg, 1889-ben nem voltak éppen rózsásak és Munkácsy műveiért már nem versenyeztek egymással a vásárlók. A Mozart már nem aratott olyan osztatlan sikert, mint a nagy bibliai kompozíciók. Az egykori szédületes sikerek ideje elmúlt, amelyekben Sedelmeyer fél millió frankért adta el a két nagy Krisztusképet. Azt is látnia kellett, hogy Munkácsy teljesítőképessége csökkent. Mindez óvatosságra intette.

Munkácsyék és különösen Cecile asszony elégedetlenek voltak. Tudták, hogy barátjuk a nekik juttatott vételár kétszereséért, sőt néha még drágábban is adja el az átvett műveket. De Munkácsy is rájött arra, hogy műkereskedője kihasználja. Egyik levelében[13] keserűen írja feleségének, hogy egy hölgy Sedelmeyer közvetítésével 15 ezer frankot kínál arcképének megfestése fejében. «Persze — írja aggodalmaskodva — a másik 15 000-et ő akarja zsebrevágni».

A szerződés meg nem újítása nem volt megnyugtató hatással Munkácsyra. Állandóan aggódott, hogy miből fognak megélni?[14] A barátságos viszony azonban nem romlott meg a két üzletfél között, Sedelmeyer továbbra is vevője maradt Munkácsynak. Társas érintkezésük továbbra is barátságos, bizalmas volt.

A közölt adatokból kiviláglik, hogy Sedelmeyer befolyása milyen káros volt. Jókora része volt abban, hogy Munkácsy kilendült arról a vonalról, melyet hajlandóságai elébe írtak. A lelke mélyéről fakadt életkép vonaláról átcsúszott a nagyvilági pompát ünneplő interieurök világába, a meggondolatlan és érlelten kialakuló alkotásmódról a felületesebb, nagymértékű termelés világába. Igaz, hogy az új témakörökben is kiszökkent néha egy-egy remekmű ecsete alól.[15] A hajszolt munkát is részben Sedelmeyer terhére kell írni, de ne feledjük el, hogy ebben a legfőbb része Munkácsynénak volt, Munkácsy kereste a pénzt, Sedelmeyer adta és Munkácsyné költötte el.[16] Munkácsy maga takarékos maradt, számos levelét ismerjük, melyben nyári életmódjáról írva közli, hogy milyen keveset költött.[17]

Sedelmeyer Munkácsy halála után sem feledkezett meg egykori üzletfeléről. Díszes kiállítású, sok jó reprodukcióval ékesített életrajzot írt és adott ki róla 1914-ben,[18] mely sok érdekes és értékes életrajzi adatot mentett meg. Igaz, hogy érdekében is állott az érdeklődést Munkácsy iránt ébren tartani, mert ekkor még jócskán voltak Munkácsy-festmények raktárában.

Farkas Zoltán

[1] Lásd három kötetes pazar kiállítású árverési tárgyjegyzéket a Szépművészeti Múzeum könyvtárában.

[2] Lásd az eredetit a Szépművészeti Múzeum levéltárában. Barnewitzné Ilges Cecile ajándéka, aki a Munkácsynétól örökölt egész levéltárt, mely Munkácsyra vontkozóan igen gazdag életrajzi anyagot tartalmaz, átadta a magyar államnak. Már ennek felhasználásával készült a Szépművészeti Múzeum kiadásában 1941-ben könyvben megjelent tanulmányom, valamint Munkácsy válogatott leveleinek gyűjteménye 1952-ben.

[3] A szerződést Sedelmeyer sajátkezűleg írta. Megállapítható, hogy nem tartalmaz lerögzített ígéretet évi 100 000 frank járadékról, hanem csak keretszerződés, de megvalósulásában M. évenkénti átlagban sokkal többet keresett. Sedelmeyer üzleti óvatosságára különösen jellemző a 4. pont is.

[4] A Műterem sikerére vonatkozólag lásd az 1876-os párizsi sajtóról idézett tanulmányom 32., 33. oldalait.

[5] Barnewitzné Ilges Cecile unokatestvére volt Walter Ilges festőnek, aki Munkácsyról még életében német nyelven életrajzot írt. (Michael v. Munkácsy, Velhagen und Klasing's Künstlermonografien XL. 1899.)

[6] *Malonyay D.:* Munkácsy Mihály, Bp. 1907. II. kötet 34—46. old.

[7] Minthogy Munkácsy nagy jövedelme sem volt elég felesége pazarlásához, ez a földeladásokat évről évre folytatta, úgy hogy birtokát lassanként elpazarolta. Munkácsy halála után folyton növekvő anyagi nehézségekkel küzdött.

[8] Lásd Munkácsy 1888. X. 28-ról és 1891. VII. 14-én kelt feleségéhez intézett leveleit a Szépművészeti Múzeum levéltárában.

[9] *Sedelmeyer, C.:* M. von Munkácsy, Paris, 1914. 154. old.

[10] Ez az összege a kép és tanulmányok vételárának, valamint a kiállítási bevételekből Munkácsyra eső kiállítási beléptidíjnak.

[11] Betegségének első súlyos tünete volt az, hogy 1866-ban majdnem szeme világát veszítette. A visszaesés tünetei már 1878-ban jelentkeztek. Évről évre súlyosabbá váló fájdalmakkal küzdött, melyek ellen La Malouban keresett orvoslást. Lásd válogatott leveleit 1881-től kezdve, de még inkább a feleségéhez intézett teljes levelezést.

[12] Ezeket a gyönge műveket Sedelmeyer nem átallotta Munkácsyról szóló könyvében a remekművekkel együtt reprodukcióban közölni.

[13] Lásd Munkácsy válogatott leveleiben a 150. oldalon az 1887. VII. 9-én kelt levelet.

[14] Erre vonatkozóan lásd *Malonyay* idézett művének II. kötetében a 36. oldalt, valamint M. Válogatott leveleiben az 1892. IX. 21-én kelt levelet a 207. oldalon.

[15] Elfogultság volna a Munkácsy szobabelső képei között a remekműveket fel nem ismerni.

[16] Munkácsyné pazarlására jellemző, hogy egy-egy estélyén több százan is megfordultak. Erre vonatkozóan lásd szüleihez intézett leveleit a Szépművészeti Múzeum levéltárában.

[17] Lásd Munkácsy 1893. IX. 12-én kelt levelét feleségéhez Válogatott levelei 188. oldalán.

[18] Ezenkívül fontos adatok vannak a szintén Sedelmeyer kiadta következő művekben: *Neuda, G.:* Urtheile der französischen Presse über Munkácsy und sein neuestes Gemälde, Paris, 1879; Christ before Pilate, Paris, Sedelmeyer 1886; Christ on the Calvary. New York, Sedelmeyer 1887. Utóbbi kettő kivonatosan tartalmazza a francia, német és angol ismertetéseket. — Sedelmeyer nem sajnálta a hírverés költségeit. De hogy érdemes volt, abból is látható, hogy a két nagy Krisztus-képet egy millió frankért adta el Wanemakernek.

HOLLÓSY SIMON LEVELEIBŐL

Hollósy Simon életművének beható ismertetésével és értékelésével mai napig adós a magyar művészettörténetírás. Munkásságának méltatói többnyire tanítványai, barátai voltak.[1] Tanulmányaikban közvetlen élményeikre támaszkodva hitelesen és elevenen állították elénk a fiatal Hollósy müncheni szellemi vezérségének eseményeit és számos értékes adatot tártak fel nagybányai működéséről.

Életének utolsó tizenöt évéről jóval nehezebb a tájékozódás. Művészetének, munkásságának ez a korszaka még feldolgozásra vár. Értékes adatok lappanganak egykorú újságcikkekben, művésztársainak, tanítványainak visszaemlékező soraiban s Hollósy kisebb egységekben nyilvánosságra hozott leveleiben. A hiteles Hollósy-portré megrajzolásához — felkutatható műveinek számbavétele mellett — ezeknek a szétszórt mozaikkockáknak összegyűjtése is elengedhetetlenül szükséges.

Az Országos Széchényi Könyvtár Kézirattárában őrzött 35 kiadatlan Hollósy-levél ismerete hozzásegít ahhoz, hogy egyik legnépszerűbb századvégi művészpedagógusunk törekvéseiről, jelentőségéről teljesebb és a valósághoz hívebb képet formálhassunk. Ezek az őszinte, gyakran szenvedélytől, keserűségtől izzó írások 1894-től 1912-ig tájékoztatnak Hollósy terveiről, művészi alkotásairól s iskolája sorsának alakulásáról. Beszámolnak tehetségesebb tanítványai előrehaladásáról s a növendékek studiumaiból rendezett kiállításokról. Rávilágítanak a nagybányai festőcsoport megalakulásának, működésének néhány fontos mozzanatára s a kolónia kezdeti egységét megbontó ellentétekre. A levelek szubjektív hangja nem csökkenti azoknak a bátor kritikai megállapításoknak értékét, melyek a századvég magyar művésztársadalmi és művészetpolitikai képének megrajzolásakor feltétlen figyelmet érdemelnek.

A szóbanlévő levelek túlnyomó többségét Hollósy Kadocsa Lippich Elekhez írta. Lippich 1894-ben a közoktatásügyi minisztérium művészeti ügyosztályán teljesített szolgálatot, 1898-tól pedig az ügyosztály vezetőjeként működött.

1894-ben a közoktatásügyi minisztérium egy Budapesten létesítendő magánfestőiskola szervezésére szólította fel Hollósyt.[2] Ehhez a megbízáshoz kapcsolódik 1894. december 5-én kelt terjedelmes beadványa, amely pedagógiai elveinek és a magyar művészképzés színvonalára, hiányosságaira vonatkozó nézeteinek részletes kifejtését tartalmazza. A több mint másfél évtizede Münchenben élő Hollósy aggodalommal szemlélte a hazai művészeti állapotokat. A felszólítás alkalmat adott arra, hogy a magyar művészetek fejlődését gátló körülményekre felhívja a minisztérium illetékes vezetőinek figyelmét.

Hollósy bíráló megállapításaival a népek kulturális versenyében nemzeti képességeinkhez méltatlan hátramaradás felszámolására buzdított s a magyar nemzeti festészet kifejlődéséhez szükséges előfeltételek megteremtésén munkálkodott. Figyelemreméltóak beadványának következő sorai:

«A sors a nemzet kezébe adott egy Munkácsyt, egy Zichyt, Székelyt, Izsót, Madarászt, aki Hunyady László mellett Gara Máriát festette; ha ezekkel és ezekből a nemzet elmulasztotta megkísérelni azt, amire ma törekszik, ha ezeket engedte külföldiekké lenni, úgy a jelenlegi alkalmat fel kell használni arra, hogy amennyire csak lehetséges, a magyar képzőművészeket otthon tömörítse, hogy a leggyengébbje is ennek a tömegnek akarattal némileg a kitűzött célt segítse elérni.»

Helyesen ismerte fel Hollósy azt is, hogy a magyar nemzeti művészet nem lehet öncélú, nem merülhet ki egy keskeny társadalmi réteg szellemi igényeinek, gyönyör-

ködtetésének szolgálatában. Felterjesztésében hangsúlyozta, hogy a nemzeti művészetnek hivatást kell teljesítenie: a nép öntudatának kibontakozását, kulturális felemelkedését kell elősegítenie.

Pedagógiai elveivel Hollósy tudatosan szállt szembe a korabeli művészeti akadémiák oktatási rendszerével. Iskolájában és szóbanlévő tervezetében is az önálló művészi egyéniség kibontakozásának elősegítését tartotta a legfontosabbnak. Mithologiai jelenetek festése helyett a természet és a parasztság életének valósághű és közérthető ábrázolására kívánta nevelni a kezdő művészeket. Holbein, Millet, Courbet és Bastien-Lepage művészetét állította eléjük mintaképül. Ismerte a szabadban való oktatás előnyeit s növendékeit a nyári hónapokban a természet közvetlen jelenségeinek megfigyelésére szoktatta. Pedagógiai gyakorlatához híven tervezetében is különösképpen hangsúlyozta a művészfiatalság etikai nevelésének fontosságát. Következetesen küzdött a tartalmilag, művészileg egyaránt értéktelen giccs ellen és elismerésre méltó nevelő munkát fejtett ki, hogy a kezdő művészeket felvértezze a közönségsiker és a könnyebb érvényesülési lehetőségek csábításai ellen.

A Hollósy vezetésével tervezett budapesti festőiskola nem valósult meg. A szellemi vezérséghez szokott művész ennek a sikertelenségnek hatása alatt határozhatta el véglegesen, hogy Münchenben marad, ahol kedvezőbb feltételek között dolgozhatott, mint saját hazájában.[3]

Hollósy azzal, hogy véglegesen München chent választotta működése színteréül, nem fordult el a magyar képzőművészet ügyétől, sőt egyre tevékenyebben szervezte maga köré azokat a fiatal magyar művészeket, akikről feltételezte, hogy képesek lesznek «a régibb bajokon és hibákon is rövid idő múlva, ahol még lehetséges, segíteni».[4]

Köztudomású, milyen jelentős szerepe volt a müncheni Hollósy-körnek az 1896 nyarán Nagybányán tömörülő első magyar festőcsoport megalakulásában. A «nemzetiszínű műipar» (Hollósy kifejezése) terjedésével és a Műcsarnok művészetpolitikájával a nagybányai festők szervezett, céltudatos munkával szálltak szembe. 1896 nyarán a csoport legjelentősebb tagjai illusztrációkat készítettek Kiss József költeményeinek kiadásához. E megbízással kapcsolatos Hollósynak az a két levele, melyben a Révai kiadóvállalatot tájékoztatta Ferenczy, Réti, Thorma, Iványi-Grünwald és saját illusztrációinak előrehaladásáról.

Hollósy több levelében beszámolt Lippich Eleknek a nagybányai festőcsoport működéséről. Ezekben az írásokban a kolónia tagjainak művészi tevékenységét többnyire csak általánosságban említette. Az alkotó munkában termékeny festőtársai mögött egyre jobban elmaradó művész leveleiben inkább a csoport belső ellentéteivel, a kiállítási lehetőségekért folytatott küzdelmekkel és tanítványai fejlődésével foglalkozott.

Közismert őszinteségével és szenvedélyességével bírálta a Képzőművészeti Társulat és a Képzőművészeti Tanács működését. A hivatalos fórumokhoz intézett leveleiben is nyíltan feltárta azt a meggyőződését, hogy ez a két haladásellenes művészeti szerv semmiféle támogatást nem nyújtott a művészi kezdeményezéseknek, a nagybányai festőcsoport érvényesülését pedig egyenesen gátolni igyekezett. 1900. január 20-án írt levelében a nagybányai művészeket ért sérelmek sommázásával jellemezte a Képzőművészeti Társulat «művészetpártolását». Lényegesebb részeit itt idézzük:

«Egy számottevő művészi mozgalom ki van zárva az állami műcsarnokból, mert volt és lesz alkalma több ‹Nagy Bányi›-nak arra, hogy elmondhassa azt ezután is — amit a kényszer ez idő szerint egy párral elfeledtetett — hogy: a műcsarnok többségének és jeleseinek a jelen és a legközelebbi mult idők (?) folyamán tanúsított művészi meggyőződése nem megbízható.

Vissza lett utasítva minden alkalommal a megkeresés, hogy: a „‹Nagy Bányiak› a műcsarnok művészeinek fennhatósága és befolyása, juryje nélkül rendezhették volna kiállításaikat, mint magyar művészek a műcsarnok üresen álló termeiben.

Amilyen jellemző és önérzetes volt a kérelem, épp úgy önérzetes és jellemző volt a consequens visszautasítás (?) is...

A Thorma J. és Csók I. részéről lehet a (?) ‹NBányiak› kérelmének a szabad juryt illetőleges képét legjobban megvilágítani: az ő műveiket az elfogadás és a befogadás miatt gáncsolták annakidején.

Ugyanazok a képek a bennök lévő qualitással szerezték meg Párisban a kitűntető elismerést Thormának, — a nagy aranyérmet Münchenben Csók Istvánnak.

*

Mikor az én egyszerű munkálkodásom a párisi, római, müncheni, oroszországi mesterek tanítványaiból — egyszóval Európa legelőkelőbb akadémiáiból összesereglett művésznövendékekkel harmadízben volt szerencsés Münchenből magyar területre jöhetni, mikor már Budapesten önálló kiállítássá erősödtünk, mikor a külföld már rég tudomást vett a ‹Nagy Bányiak› kiállításáról és munkálkodásukat első helyen méltatta — addig a mi képzőművészetünk választottjai a struccmadaraktól kérik a tanácsot, ha kellő megnyugvással óhajtanak intézkedni; homokba dugott öntudattal kellett aláírniok a jegyzőkönyvet, (?) hogy: hazánk művészetében nem volt feljegyzésre érdemes mozzanat.[5]

Pardon! Sokkal józanabbak a művészek; ‹megemlítésre› méltó mozzanatról szólott (?) a hivatalos jelentés. Feljelentésre, vagy feljegyzésre méltó mozzanat az lenne, ha p. o. egy fénykép után készült grf. Andrássyt ábrázoló mellszoborra adtak volna első díjat, aranyérmeket?

Teljesen megnyugtat, hogy: ugyanazok nem voltak képesek tudomást venni a mi törekvéseinkről, akik mint a legfényesebb művészi körök ennek a fénynek illő fehérkeztyűs kézzel küldték szét előkelő meghívóikat a ‹vernissage› — ezt külföldön is úgy hívják — előestélyére, hogy másnap egy ország méltóságához illő pompával nyithassák meg az ő fehérkeztyűs kezükbe adott kulccsal a ‹Műcsarnok› kapuit a magyar közönségnek — és ha úgy tetszik: ‹a részletfizetésnek is.›

Hollósy még 1900-ban is ilyen éles bírálattal szállt síkra a nagybányai művészek igazáért, holott a belső súrlódások, nézeteltérések hatása alatt már előző évben felmerült benne a gondolat, hogy Nagybányára többé nem tér vissza. A megbántottság, mellőzöttség érzése azonban még sokáig küzdött benne azzal a meggyőződéssel, hogy a nagybányai festőknek a hivatalos művészeti szervekkel folytatott harcát nem hagyhatja cserben. Ezt a vívódást tükrözi fent idézett levelének következő részlete:

«Le kell mennünk Nagy Bányára, ha azt nem akarom tétlenül nézni, hogy azok a magyar művészek, akik velem kezdték meg a munkát, akiket én mindenekelőtt, elsősorban nagyra becsülök, ott NBányán a mai keserves koldusság mellett meg ne savanyodjanak abba a feneketlen részvétlenségbe, amibe valamennyi magyar művésznek torkig van része odahaza. Azokat a művészeket kivéve: akiknek a művészet a mesterségük.

Komolyan gondolkozni kell azon, hogy az elismerés a munkálkodással egyforma terjedelemben haladjon. Hock ebben az értelemben sokat tehet mint szónok is — eddig is megtette mindazt, ami módjában állott!

Ma: a ‹Nagy Bányiak› kezdték meg az új utat. Szolnok és a többi csoportosulás ennek igazolói — egyúttal a legutóbbi műcsarnok kiállítása is hovatovább szabadabb, a régitől elütőbb kezd lenni.

A közönség ma a régit nem nézi — az újat nem tudja még nézni. Épp így volt ez Münchenben és rövid idő előtt máshol is, p. o. Bécsben csak most dűltek neki, mikor a legelőkelőbb francia művészekkel — csakugyan bécsi születésűek, de 20—30 év óta élnek Párisban — sikerült a mieinknél sokkal gyengébb bécsieket teljesen semmivé tenniök.

Azért megyek az iskolával NBányára, mert nekünk haladnunk — egymást segítve — haladnunk kell a teljes megérthetésig.»

A nagybányai festőkolónia jelentőségét Hollósy tisztán látta, a csoport alkotó munkájába azonban nem tudott beleilleszkedni. 1901 őszén véglegesen megérlelődött benne az elhatározás, hogy növendékeit nem hozza többet Nagybányára. A Hollósy-

iskola nagybányai korszakának utolsó eseménye az 1901. október 4-én megnyílt szatmári kiállítás.

Az 1902. évtől kezdve Fonyód, Vajdahunyad, Gyula, Máramarossziget és Técső volt a Hollósy-iskola nyári szemeszterének színhelye. 1902-ben még a minisztérium támogatását élvezte az iskola. A növendékek fonyódi munkássága azonban nem felelt meg a kívánalmaknak. A minisztérium a további támogatást a Képzőművészeti Tanács szakvéleményétől tette függővé. A Tanács véleményének kikérését Hollósy visszautasította s ennek következtében 1903-ban hiába folyamodott állami támogatásért.[6]

1903 és 1908 között feltehetőleg szünetelt a levelezés Hollósy és Lippich Elek között. «Sok esztendei csönd után»[7] 1908-ban fordult ismét a művészeti ügyosztályvezetőhöz Hollósy. Levelei tanúsága szerint évről évre szívós küzdelmet folytatott művészete és iskolája hivatalos elismertetéséért. Közleményünk utolsó, 1912. január 21-én írt levelében 2000 korona segélyt kért Técsőre készülő iskolája részére. Ez évben már csak húsz növendék jelentkezett Técsőre, többnyire külföldiek. A minisztérium Hollósy kérelmét végleges formában elutasította.[8]

1900. január 20-án kelt levelében Hollósy a kapitalista Magyarország művészeinek sorsát így jellemezte:

«Mikor még csak tanulnak, már koldusok — mikor aztán mint kész művészek lelkük minden erejét, a mellény és nadrágzsebeik minden vagyonát vászonra rakják, még koldusabbak lesznek: megtörött, megszeppent koldusok.»

Hollósy azok közé a magyar művészek közé tartozott, akik hazájuk anyagi és erkölcsi támogatását vajmi csekély mértékben élvezték. Annál kötelezőbb feladat a haladó nemzeti hagyományokat tisztelő utókor számára művészetének és értékes szellemi hagyatékának teljességre törekvő bemutatása.

*

Hollósy meggyőződésének, szenvedélyesen csapongó gondolatainak kifejezésekor az írói forma számos követelményéről megfeledkezett. Ezekben a többékevésbbé hivatalos levelekben mondatszerkezeti és stilisztikai fogyatékosságai szembetűnőbbek, mint barátaihoz, rokonaihoz intézett írásaiban. Közlésünkben az írásjelek logikus használatával és a nyilvánvaló elírások helyesbítésével eltértünk az az eredeti szövegtől.

Soltész Zoltánne

[1] *Felvinczi Takács Z.:* Hollósy Simonról. Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyve. Bp. 1918. I. 151—177. old. — *Réti I.:* Hollósy Simon. Bp. 1927. — *Lyka K.:* Magyar művészélet Münchenben 1867—1896. Bp. 1951.

[2] Hollósy levele Páll Emánuelhez: München, 1895. március 29. Hollósy Simon levelezéséből. Nyugat 1918. 846. old.

[3] Hollósy levele Réti Istvánhoz: München, 1895. november 28. *Radocsay D.:* Hollósy Simon leveleiből. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve 1951. 176—177. old.

[4] Hollósy levele Lippich Elekhez: München, 1894. december 5. Országos Széchényi Könyvtár.

[5] A Képzőművészeti Társulat 1898. március 28-án tartott közgyűlésének jegyzőkönyvéről van szó, amely szerint a nagybányai művészek külön kiállítása nem tekinthető különösen nevezetes művészi eseménynek. — Magyar Képzőművészet. A Képzőművészeti Társulat közgyűlése. Budapesti Napló 1898. március 28. 5. old.

[6] *Rózsaffy D.:* Hollósy Simon és iskolája. A Műbarát. II. évf. 1922. 170. old.

[7] Hollósy levele Lippich Elekhez. A levél datálatlan, a müncheni posta bélyegzőjének dátuma: 1908. február 17.

[8] Hollósy Simon levelezéséből. Nyugat 1918. II. évf. 852. old.

1.

München, 1894. december 5-én.

Mélyen tisztelt Titkár Ur!

Megtisztelő felszólitására a következőkben is szivesen bocsátom rendelkezésére meggyőződésem és tapasztalataimat. Előre is kijelentem, hogy teljes sorrendet nem tartok be, de összevéve mindenegyes kérdésre — amennyiben a szoros összefüggés a dolog természetétől függ — fogok felvilágositással szolgálhatni.

A mi budapesti intézeteink — mintarajztanoda és Lotz iskola — olyanok, hogy ezek rajztanárképzőnek kitünőek lehetnek: de tény az, hogy a művésznövendékek kivétel nélkül idejekorán ott hagyják az intézetet: belátják, hogy ott nem tanulhatnak eleget.

Münchenben ott pompázik a Cafe Minervával szemben az impozáns K. B. Akademie d. b. K. palotája. Hétmillió bajor pénzbe került és még nincs kész teljesen, most is a parkon munkálkodnak.

Ilyen hatalmas reprezentáció megteszi a tennivalókat. Az ambiciózus művésznövendékek egy bizonyos nemével a szülői bizalomnak közelegnek ahhoz a bejáratboz, amin tul az ő jövőjük, boldogságuk utja lesz fejlesztve, irányitva.

Beiratkoznak és felvétel esetére büszkén mennek a Minervába egy pohár sörre.

Akik már előre informálva voltak és van bennük elhatározás egy diszes palotát egy szerény atelierért mellőzni: ezek eljönnek hozzám. Én megkinálom őket szivarral és rendesen megtudakolom tőlük miféle előzmények után állapodtak meg a művészi pálya megválasztásánál, ha már erre a pályára léptek, miféle programmboz tartják magukat, a magyar fiuktól megkérdem, van-e már alkalmas lakásuk és végül biztositom őket arról, hogy amit én megtehetek, azt meg fogom tenni velük szemben, de ha ökelmék nem lesznek ehhez a nagy pályához mérten elégé kitartók: akkor nem állok jót semmiért.

Merem állitani, hogy kapkodóbb, bizonytalanabb kiképzés a müvészetinél nem létezik. Összefüggésben áll a tanitvány egész lénye a vezetéssel; ettől függ a lehetősége annak, hogy egymást megérthessék. A vezetőre itt vár a legnagyobb feladat. Olyan elveket használjon, amikkel a fokonkénti fejlesztésnél tanitványának az egyéniségét tiszteletben tarthassa, mindazonáltal foglalja el avval szemben a leghatározottabb mesterhez illő álláspontot.

Hogy javára válik-e a mi képzőművészetünknek a müncheni iskola?

Addig, amig a mi iskoláink olyanok most Budapesten, addig azoknak, akik ide jöttek nagyon javukra válik a müncheni az otthonival elcserélni.

Hogy aztán a müncheni, jobbanmondva a német szellem a magyar müvészetnek árt-e?

Ezer esztendeje maholnap, hogy szomszédjai lettünk a németnek. Ötőle vettük át a mai kulturánk legnagyobb részét. Ma, mikor villámvonatok és sürgönyök az emberiséget közelhozzák egymáshoz — megszünt a közelségrei szoritkozás, ha tanulni akarunk van alkalom elég!

Ma, mikor a legilletékesebb körökben is a magyar nemzeti képzőművészet létesitésén fáradoznak, mikor a mi képzőművészetünk mindennapi életében jelenségek ennek a lehetőségére, szükségszerüségére utalnak, ha mi csakugyan meg akarjuk teremteni a nemzeti müvészetet: akkor a német szellem, a német befolyás nem káros, de átkos reánk nézve!

Különben is a müncheni secessionisták a Glaspalastistákkal (Intern Jabresausstellung aller Nationen) szemben állást foglaltak el. A szabad müvészi törekvés menedéket keresett a sablon lélekölő befolyása ellen.

Nemcsak, hogy a mi nemzeti művészetünkre volna a német szellem káros hatással, de, mint a müncheni viszonyokból is látjuk, még komolyabb müvészi törekvésnek is utját állja ez.

Ubde (aki Párizsban lett azzá, ami) hozta létre a szakadást, belátta, hogy a német képzőművészetek vezetése avatatlanok kezében van, hogy ilyen szellemi vezetés mellett az tönkre fog menni, legjobb esetben messze visszamarad a jobbaktól és fog éneket, románcot zengeni a 100 éves setétségben a nymphákról, meg susogó habokról és Kunigundáról.

Ubde maga a világ legelőkelőbb müvészeivel és azokkal a kevesekkel, akik itt Münchenben élnek, sietett mozgalmat létesiteni, jobban mondva: megnyerte ennek az ügynek a külföldön élő legnagyobb mestereket ugy annyira, hogy a secessioba kiállithatni diesőségszámba tudódott be akármelyik festőnek. Ide csak feltétlen müvészi qualitás juthatott be.

Ilyen módon akarták a két kiállitásból a közönséget látni és tanulni segiteni.

A kormány a vállalatot a legnagyobb komolysággal fogadta: azt mondták, ez a leglényegesebb müvészi mozgalom — rögtön egy kiállitási palotafélét épitettek e célnak a város legszebb helyén, a királyi palota mögött.

Csak ugy özönlött a nép a kiállitásba, ide még a Metzgerek is elmentek.

Azóta egy nap elmult a másik után, egyik kiállitás-kritika a másik után.

Ubde két évvel ezelőtt a nemzete müvészetét ezzel a vállalattal emelni akarta, őszintén, egy nagy művészhez illő szeretettel, aki az elveiért, meggyőződéséért meghasonlásba jött egy sereg festővel (!), ez az ember ma már tapasztalni volt kénytelen, hogy az ő általa készitett fészekbe varjufiuk is jöttek, akik akkor még csak megtürve, ma már megtollasodva irtózatos lármát, károgást visznek végbe: ők is jogot formálnak erre a névre «secessionista», ők is németek, ők tudják, hogyan kell a jó irányt kultiválni.

Ezek az urak beimportáltak már az idei kiállitásba olyan ideákat, amivel a jobb törekvést tönkre teszik; ha ez igy megy ezután is, ugy maholnap arra ébredünk, hogy a németek anyateje, a szentimentalizmus

meg a pátosz elönti az egész kiállitást és a Glaspalastisták a secessionistákkal örömkönnyeket fognak majd sirhatni az igazság ostorcsapásaitól egymáshoz kergetett összeforrásaikkor. Különben is a külföldiek azok, akik a legmagasabb qualitásu képekkel töltik meg a müncheni kiállitásokat. A müncheniek száma alig emlithető meg.

Az arány ez: a légy a kocsin azt hiszi, hogy ő csinálja a port. Ma a német müvészet valamivel áll magasabb fokon, mint a mienk otthon; aki az itteni viszonyokkal ösmerős teljesen, ezt be kell ismernie minden habozás nélkül.

A németek legjobb festői, Uhde, Kuehl, Liebermann stb., Párizsban tanulták meg azt, amit tudnak.

A német müvészet fejlődéséről:

A müncheni uj pinakothekában elhelyezett Schönheits-gallerie (udvari dámák arcképei) égbekiáltó bizonyságául szolgálnak annak, hogy a német szomszédnak minden öreg kulturája mellett is megvolt az ő Barabás-kora, ép ugy, mint nekünk. Hogy aztán a mi öreg Barabás Miklósunk ezt tőlük tanulta, vagy megforditva, vagy pláne mind a kettő ugyanezt Bécsben tanulta? ez már egyre megy — a fő dolog az, hogy a képtárba ott függnek egymás mellett (egyik szebb a másiknál) és hirdetik az elmult nagy időket teljes erővel.

Kaulbach Vilmos — ez a nagy tehetség szintén az akkori idők, szokások terhe alatt élt és kelletlen kénytelen a külsőségekben teljesen befolyásoltatta magát; ez az ő müveinek egy festő szemében nem szolgál előnyére. Pláne, ha tudomással birunk 100 évekkel ezelőtt egy Rubens, Van Dyck, Ribera elődjeiről.

Ezután jött Piloty.

Ennek az erős, impozáns szellemnek az elhullatott alamizsnáin élősködik mai napig a német müvészet, elsősorban a müncheni akadémia: Wagner Sándor, Liezen-Mayer, Seitz, Dietz, Lindenschmit, Raupp, Haikl akadémiai professzorok, az egyetlen Höcker Pál, aki erős Löfftz (mostani igazgató) tanitványból lett impresszionista.

Mihozzánk a külsőségekben Pilotynak legerősebb utánzójában, Benczurral importáltatott be ez a szellem, jobban mondva ez a külsőség, Pilotynak ez az átruházható külsősége.

Mig Székely Bertalan költői lélekkel adott elő a Pilotytól megtanult külsőséggel (technika) egy pár elsőrangu képet Lajos király feltaláltatása, Ulászló-stb., addig Benczur a Piloty és Tiepolotól eltanult külsőségekkel birja a mi közönségünket lebilincselni és ezeket az elődöket egy bizonyos fokig megközeliteni.

Itt nem hagyhatom figyelmen kivül, hogy az akkori magyarok itt az első — a legelső helyeket foglalták el, tehetségük mindennemü megrendelést, állást és tiszteletet biztositott részükre. Igy aztán önkénytelenül is szeretetből, vonzódásból megerősödött bennük az, amit itt láttak, itt éreztek.

Ha ezek után a mi müvészetünk a németével összefüggésben áll, mondjuk el a mi budapesti festészetünk termékeit is itt egy fedél alatt.

Bachánsnő, Mályvák közt: ezek elsőrangu dekorativ dolgok. « A javithatatlan» (ami annakidején Munkácsy-dijat nyert), «Im tiefen Keller» (Stettka Gyulától); most vegyük ezeket: «Melyik itt a Miczi kisasszony?», «Tere-fere», «No ne izéljen», «Hát ha innánk», «Pici piros alma», «Kóstolja meg, jaj be jóizü» és a többi (piros-fehér-zöldszinü németségek).

Ezek az ugynevezett «butorképek» kevesebb több müvészi képességgel. Az ilyenfajtáju kacérkodás mélyen megmételyező bünt, demoralizációt terjeszt a müvészetekbe és innét a publikumba.

Szembe fogom állitani a mi müvészetünkkel, de különösen a németével, Párizst.

A párizsi iskola szellemi életre, öntudatra tanit elsősorban.

Millet «Angelus»!

A külsőségekben csaknem esetlen, naiv. Mindent, amit müvésznek, nagynak gondol, az egyszerü alakjai kifejezésébe, lelkébe ad bele.

Ennek az alakjait magas motivumok mozgatják. Ha például az ember egy gyermeket lát szomorkodni, azt hiszi, hogy megverték, eltört valamit; ha egy 18 éves leányt, ez talán szerelmes; de ha egy 26—30 éves nő, akinek gyermeke van, komor, ha ezen arra, amerre fordul, az embert és ebben a fájdalmat, a gondot látjuk kifejeződni minden mozdulatnál: ez az, amit Millet keres. Keresi az embert és ebben a lelket!

Millet a külső formát megvetette. Meg is lakolt érte a mi nyelvünk szerint. Kénytelen volt egy vidéki városkában meghuzódni családjával együtt és ott nyomorogni· Addig a többi reklámmüvész debuttirozott.

Ott van Meissonier Napoleon visszavonulása Oroszországból! Az a méltóságos komolyság, ami ezekben a müvekben van!

Ezek az emberek a hatást a képeiken nem bengáli tüzek meggyujtásával idézik elő. Ismételten mondom, a Meissonier képén olyan meggyőző komolyság ömlik el, ami a nézőben azt a hitet ébreszti fel, hogy ez a visszavonulás igy — és nem másképen történhetett meg 1804-ben.[1]

Neuville az 1870—1871 francia porosz háboru festője!

Bastien Lepage, aki a kivitelben is a legmagasabb fokot érte el, tökéletesitette azt az iskolát, amit Holbein kezdett meg.

Ismételten megjegyzem: ezek az emberek, ép ugy mint hajdan Homer, Rembrandt vagy Murillo nem a symbolumokból vagy más eféle kedvességekből éltek, de odamentek nyitott szemmel, bizalommal az őserőhöz, a természethez és kértek tőle őszinte szivet, igazságot!

[1] *Téves évszám! Napoleon seregei 1812-ben vonultak vissza Oroszországból.*

Ezek a nagy mesterek nem könyvből, de a természettől tanulták meg a leckéjüket, folytonos megfigyelés és lelkűknek közel összefüggése a természettel fejlesztette őket a tökéletességig.

Ezek után az én megrendithetetlen meggyőződésem ez:

Nem akadémiai palota kell a magyar művészetnek, ahol a fiatal művésznövendékek márványcsarnokba dobálják a két krajcáros szivarvégeket és hencegienek avval, hogy ők milyen «fain» házba iárnak tanulni.

Mi legyen a magyar nemzeti művészetnek a hivatása?

Szolid igazságokkal, a most rohamosan fejlődő népnek őrangyalaként szellemét öntudatra, az anyafölddel való összefüggésre, józan felvilágosultságra terelni, nem pedig holmi érthetetlen nagyzásokkal, titokzatossággal a tudatlanságot, ebből kifolyólag a félénkséget, a bünt melegágyazni.

Én tudnám az egyetlen módját megmutatni annak, hogy kellene a magyar nemzeti művészetet fejleszteni.

Elsősorban embert kell keresni olyat, aki ha tanitványai kerülnek, tanitani tudja őket nemcsak festeni, de főképen érezni, igazán, őszintén.

A most nevelődő fiatal nemzedékben van meg a garancia egyedül arra nézve, hogy nemzeti művészetről szó lehessen.

Ezeknek a vezetésétől függ minden; a mai kész művészek már nem birnak ennek a követelménynek megfelelni másképen, mint legjobb esetben ugy, hogy magyar tárgyu képeket festenek majd idegen befolyás, idegen recept szerint.

A sors a nemzet kezébe adott egy Munkácsyt, egy Zichyt, Székelyt, Izsót, Madarászt, aki Hunyady László mellett Gara Máriát festette; ha ezekkel és ezekből a nemzet elmulasztotta megkisérelni azt, amire ma törekszik, ha ezeket engedte külföldiekké lenni, ugy a jelenlegi alkalmat fel kell használni arra, hogy amennyire csak lehetséges a magyar képzőművészeket otthon tömöritse, hogy a leggyengébbje is ennek a tömegnek akarattal némileg a kitüzött célt segitse elérni.

Ilyen előkészületek mellett aztán a most fejlődő fiatal nemzedék majd tősgyökeres magyar talajon kezdheti meg a munkálkodást.

Legbiztosabb módja volna a nemzeti művészet megalapitásának ez:

Petőfi Sándort fel kellene költeni a sirjából, hogy adjon egy pár tanácsot, adjon legalább, ha már beszélni nem tud, egy jó receptet: mert az eddig adottak nem tetszenek, nem akadnak követőkre.

Ő aztán azt mondaná: «Takarodjatok innét! amit irtam megirtam, ugy sem tud abból mindenki olvasni, ha az nem elég, amit eddig irtam, ugy sajnálom, annál jobbal nem szolgálhatok!»

Petőfinek egy receptje a leghatalmasabb biztositék volna arra nézve, hogy a magyar nemzeti művészet Európában a legelsőkkel is kiállaná a versenyt; csak be kell a receptet tartani keményen, rendithetetlenül:

Oh természet, oh dicső természet!
Mely nyelv merne versenyezni véled?
Mily nagy vagy te! mentül inkább hallgatsz
Annál szebbet, annál többet mondasz![2]
Ennél szebben a megváltó sem érzett, mikor azt mondta:
«Szeressétek egymást!»

— — —

Ez az egyetlen utja a magyar képzőművészetek megvalósitásának: a nemzetben van fogékonyság, van képesség és akarat, minden attól függ, hogy a jó utra, vagy arról le fogják a fiatalságot nevelni. Mert ha magyar nemzeti művészetről van és nem nemzetiszinü müiparról szó, akkor ismét a legerősebb meggyőződés hangján mondom:

a magyar nemzeti képzőművészetek életképességéhez kizárólag a legfiatalabb nemzedékben látom a biztositékot, ezek vannak hivatva a régibb bajokon és hibákon is rövid idő mulva, ahol még lehetséges, segiteni.

A nevelésről részletesebben:

Itt a főmotto: minden külsőséget ledobni, a művész elsősorban legyen ember, a hosszu haját le kell nyirni nemcsak a fejről, de a lélekből is.

Holbeinnek, a legnagyobb németnek a munkái fel vannak függesztve a legiobb példa gyanánt a falakra. Tanáraik a németeknek idegen ideákat, széles genialis felfogást hajhásznak, ami minden komolyabb belső értelem hiján technikai fogásokká törpül.

Nem tudják megértetni tanitványaikkal az összefüggést Holbein és a természet között. Mondják ugyan adandó alkalommal «Ach Gott wie fein» és ezzel mennek a mindennapi dressurának.

Egyszóval: itt Münchenben a legfobb német akadémián — megtanitják a tanitványokat egy hamis — ugynevezett müncheni modorban — rajzolni, festeni; jobban mondva előkészitik őket arra, hogy a mesteriskolákban csak a szellemüket kelljen ugy gyurni, hogy egy teljesen kész képautomat — mindenben megfelelő a legrosszabb gyári képfabrikációnak — mehessen debuttirozni a világba.

Megtanitják itt őket mütörténelemre — perspektivára, bonctanra: egyszóval minden áldást reájuk adnak, amit a mai józanság csak praktikusnak, jónak gondol.

[2] Hollósy ezt a sort helytelenül idézi.

És ez mind nagyon szép, nagyon helyesnek látszik így egyedül, más összehasonlítás nélkül.

A franciák mindenben homlokegyenest az ellenkezőt vallják, szóról-szóra tönkreteszik az eddig felmutatott eredményeikkel szemben a németek egész irányát: az összes német művészetet!

Ezek Holbeinben tisztelik a rajznak a legnagyobb tökéletességét. Dürert ők megértik — ezeknek a törekvése iránya náluk a művészi fejlődésnek; ami aztán ezeknél hiányzott, a mélyebb felfogás, az előadás a legnagyobb könnyedséggel, a legközvetlenebb impresszióval: ezt ők ismét a Holbein és Dürer elveivel a természet őszinte mély megfigyelésével nyerték el.

Ez tanitja őket esztétikára — perspektivára — bonctanra és emellett igaz, megbizható elvekre.

Ha mi hiányát érezzük a képzőművészetek teréni oktatásnak, úgy tekintettel arra, hogy az ideje már bizony itt volna annak — akkor, mikor a mütárlatunkon Európa legjobbjai vesznek részt — a művészi fejlődéssel intézeteinket is úgy rendezni be, hogy a fiatalság ne legyen kénytelen csak azért kimenni külföldre, mert a mi iskoláink az igényeiknek meg nem felelnek, de ezeket úgy intézni el, hogy a művészi fejlődéssel az oktatás egy szinvonalon állhasson meg, vagy legalább ne messze ennek a háta mögött.

Hogy e téren végleges és határozott felvilágositással szolgálhassak, megjegyzem: a mi népünk nem ad évente több művésznövendéket az életnek mint 10—15-öt, összesen pedig évenkénti számuk 100—120.

Müvészeti iskolákat kellene létesiteni Budapesten olyan szervezettel, amivel képesek lennénk meggyőzni a fiatalembereket arról, hogy ők itt megtalálhatják a legjobb külföldi iskolákkal egyenrangu nevelést, olyan tanárokat alkalmazni, akiknek személyében meg fogják találni a garanciát arra nézve, hogy ezután ne kifele, de külföldről — különösen pedig Németországból, Münchenből — a józanabb rész hazakerüljön; ha ez el van érve, úgy még arra is lehet gondolni, hogy esetleg a szomszéd országokból is kapjunk növendékeket; akkor, ha ezek teljesedésbe mentek, gondolhatunk egy képzőművészeti akadémia épitésére is.

*

Én részemről egy iskola létesitését óhajtanám a fővárosnak és az ország fogékony fiatalságának a következő programmal:

Egy bosszu barakk-féle olcsó épületet, ahol földszinti mütermek volnának, egymásbanyilók, hogy a kezdő a legmagasabb fokig előrehaladottal közvetlen közlekedhessék.

A főbejárattal szemben Petőfinek az imént idézett receptjét márványlapra, mint egyetlen dekorációt, a falba vésetni.

Tanrendet állapitani meg. Az évet két szemeszterre osztani. Télen 8—12-ig akt, délután 2—4-ig fej, este lámpavilágitás mellett akt-vázolás mindennap uj állásból. Április felé május, junius és julius hónapokban — amennyiben a kedvező időjárás ezt megengedi — délelőtt esetleg aktot, vagy egész alakokat künn, szabadban plein-air rajzoltatni, festetni, délután tájképeket és ezért a nyári szemeszterre Budapesten kivül, esetleg egy nagyobb vidéki városba huzódni meg, közvetlen közelébe a legnagyobb mesternek, a természetnek.

A studiumok beállitásánál az egyszerüséget, a modellnek a karakterét kell kifejezésre juttatni, p. o. az aktot nem mindenféle kitekert pózba, de úgy odaállitani a pódiumra, hogy a fiatal müvésznövendékek a beállitott teremtményben kénytelenek legyenek az értékes dolgokat keresni, figyelmüket azkösse le, amiben a természet, az Istenség nyilvánul.

Egy meztelen modellen a végtelenségig finom vonalak, formák: (kontur), ezeket tanulja meg a fiatal müvész megismerni, mélyedjen bele a természet tanulmányozásába addig, mig azt teljesen megérti. Ettől függ a magas, magasabb és legmagasabbfoku müvészet, képzőmüvészet elérhetése.

Künn a szabad ég alatt egy tájképben, a vonal mint test teljes megértése, a szin, a távlat.

Ilyen iskola minden embert egyenként, egyénileg fejleszt, nemcsak a kivitelben, de nézni-látni tanit a szó legszorosabb értelmében szellemileg is.

Ilyen iskola fog a magyar nemzetből tudni Milleteket, Meissoniereket fejleszteni.

Melléktanulmányok, p. o. mütörténelem, bonctan, perspektiva, pláne esztétikai dressura, ha az illető intelligens ember és szükségét érzi, úgy is megtanulja ezeket.

Nem kell beleverni többet senkibe, mint amennyi belefér.

Ha látszólag fogyatkozások árán is, de szabad, független szellemet kell nevelni.

A mindennapi életbeni lépés majd beláttatja mindenegyessel a hiányokat, amiket ők rövid időn le fognak küzdeni akkor, ha a müvészi felfogásban egészséges, magas alapon állanak.

A Petőfi receptjei szerint és nem annyira könyvből tanulni és ugy tudni, de ösztönszerüleg érezni kell a müvésznek a tanulnivalókat és azt, amire őneki magának szüksége van.

— — —

Belenézek a jövőbe és látom, hogy igy egy pár év multán Európa tisztelettel hajlana meg a magyar nemzeti müvészet előtt.

A piros-fehér-zöld lobogó felett olyan csillag világitana, ragyogna, aminek a fényét az egész világon megláthatnák!!

*

Erről az egyetlen egyenes utról egy hajszálnyit is letérve: megmarad a jóakarat a papiron és legjobb esetben egy magas müvészi qualitásu müiparunk lesz.

Budapesten, ahol Réti Istvánnal szemben tavaly Papp Henrikre, de aztán Croyerrel szemben a Budapesten legkedveltebb német festőre, Firle Walterre: jobban mondva Firle Walterre ott és akkor, ahol Croyer is kiállított, első aranyérmet aggatni: ez blamage! vagy rosszakarat, aminek utójátéka is lehet — akár nevetséges, akár komoly.

Nekünk a külföld legnagyobb művészeire szükségünk van: ezekkel illedelmesen kell elbánni.

Az idei kiállításon olyan szerencsénk van ismét egy Uhdét, egy Rollt, ezekután Leemputtent, Zügelt stb. ott láthatni — én nagyon félek, hogy ott ismét egy világhirü blamage nemződik most: félek, hogy a külföldiek díját az idén Uhdéval szemben Stuck Ferenc fogja megnyerni!

A dijazások éles beretvák, aki nem tud evvel bánni, az ha nem teszi le, el kell a kezéből azt venni.

Erre van példa: Párizs; Münchenben a legmagasabb két művészi forum így itélt! Megszüntették a dijazásokat, belátták, hogy cérnával nem lehet megmérni, ki volt nagyobb.

Különben is a mi tavalyi dijkiosztásainkból nagyon sokan meggyőződhettek arról, hogy a mi intéző köreink a külső érzelgésnek nem merik az egyszerü formában nyilatkozó igazságot felébe helyezni.

Ami a tavalyi dijkiosztásnál a Vastagh György-féle «Tevehajcsár» dekorálását illeti, erre ez az észrevételem.

Én ezt a dolgot csak kicsiben, reprodukcióban láttam: de mondhatom, hogy igy nagyon szerettem volna levélnehezéknek bronzban az asztalomon látni, hanem hogy ebbe szellem, lélek lett volna, én nem vettem észre és azt hiszem, hogy aki ezt a szobrot mintázta, azt a célt tüzte maga elé, hogy egy tevére egy csinosan elhelyezett alakot legyen képes megmintázni és igy alkalmasint a kivitellel (a határozott müncheni manier meglátszott a reprodukción is) érdemelte meg az első aranyérmet.

Ilyen gazdálkodás mellett hiába tanitja a másik oldalon Alexander Bernát professzor a publikumot esztétikára, mert ő itt kénytelen hagyományos örökséget hirdetni egy ezeréves multnak a bölcsészetéből is. A professzori székben ő nagyszerü ember lehet, de hogy ilyen művészi gazdálkodással szemben ő a hézagot helyre tudná pótolni a publikumban — azokkal, amiket ő irt a «Budapesti Hirlap»-ba (a szobrászatra mennyire van befolyással a naturális irányu fejlődése a müvészeteknek) — az Ibsen «Nórájáról» nagy esztétikai pápaszemen keresztül azt mondani, hogy a Nóra viselkedése, mikor a férjét otthagyja, neki kivánnivalót hagy hátra; sajnálja, hogy az ugyan remekmü itt csorbát szenved: ilyen dolgokkal ő még hivatalos minősége dacára sem képes a fent elsorolt bajokat megorvosolni.

És végül: a művészek megélhetéséről, a mindennapi kenyérről téma szolgáljon befejezésül az addig szivesen és a legőszintébbb bizalommal elmondottakhoz.

A müncheni képesináló és a szabad szellemben nevelt és folytonosan meg nem állapodó, fejlődő eredetiségben, egyénileg törekvők segitségéről, fenntartásáról van szó.

Egyáltalán tapasztaltam, hogy minél nagyobb az állat, annál többet bir enni.

Minél nagyobb egy tehetség, annál több ideig nő, annál több ideig táplálkozik szellemileg.

A müncheni akadémiákon mindenféle okkal-móddal olyan müvészeket nevelnek, akikre csak a pecsétet kell rásütni: »kész müvész» és programmszerü betöltésével a 7 éveknek ezt, aki akarja, a homlokára süttetheti és evvel utját állja annak, hogy avval, amit a természetben lát, közelebb érintkezésbe jöjjön: vagy tehetségtelen az ilyen ember, vagy hiu, gyáva, fél, hogy az ujját megégeti, vagy fél, hogy meghal éhen!

Minduntalan a homlokán mulófélben lévő pecsétet dörzsöli és kér a publikumtól szükség esetén elismerést.

Ilyen butorkép automatokkal szemben áll a szellemes bohémből lett friss piktorgárda.

A bohém, aki tisztán a körülményektől engedi magát neveltetni, olyan körülmények közé bujkál, amik az ő lelkületét kielégitik — ennek szabadság kell! ez tud a szabadságért, az elveiért tüzön-vizen keresztül menni; a hónap első napjaiban drága modellt fizet — és ha 8 nap mulva az utolsó fillérét is elfizette, 22 napig nevetve is, meg sirva is koplal.

Nem beszélek többet erről a tárgyról. Nem frázis ez, de tiszta igazság, amibe sok nagy ember belekóstolt már illő keserüséggel és kimászott hófehér hajjal.

Két tábor áll itt szemben egymással: meg akarnak élni, kenyeret kérnek! A mi szellemi látkörünk ezeknek csak alamizsnát adhat!

*

Hogy teljesen a tárgyhoz szólhassak: a legnagyobb tehetségek, akik a publikumnak imponáló képgyártásban, és a saját képeik festésében nem megállapodottak, akik nem rendelik az ő meggyőződésüket, elveiket a publikumnak a képgyártóktól megromlott izlése alá, ezeket az elbukás ellen, a nehéz uton segiteni kell.

Segiteni kell azokat az egyszerü formában, fényes cafrang és disz nélkül járó embereket, akik reális, igaz, őszinte uton akarnak müvészekké fejlődni. Fejlődni akarnak még akkor is, mikor már a babér a kezükben van; ezeknél nincs befejezett művészi nagyság, ez mindig előre törne: ezeket kell segiteni!

Nagyon sajnálom, hogy a Mélyen Tisztelt Titkár Ur megtisztelő bizalmának rövidebb idő alatt nem voltam képes eleget tenni, — emiatt legyen szabad elnézést reménylenem.

a legkiválóbb tisztelettel

Hollósy Simon
Ziebland Str. No 34 IV.

2.

Nagybánya, 1896. julius 5.

Nagyságos dr Lippich Elek
min. Titkár Urnak!

Budapesten.

Értesültem, hogy Grünwald Béla történelmi képe — IV. Béla — a legutóbbi tanácsülésen nem ajánltatott az átvételre.

Láttam a kiállitást, ez késztetett arra, hogy most Nagyságodhoz forduljak és kérjem, sziveskedjék nagybecsü befolyásával oda hatni, hogy a legközelebbi ülésen szerencsésebb és méltó eredményben részesülhessen ez a mü.

Szabadjon megjegyeznem, hogy Münchenben a régens herceg látogatása után ugyanennek a képnek legelőkelőbb müvészek jósolták a legszebb sikert arra az esetre, ha azt alkalom lesz a Glaspalastba kiállitani.

Kérésem ismételve maradtam

a legkiválóbb tisztelettel
Hollósy Simon

3.

Nagybánya, 1896. aug. 3.

Mélyen tisztelt Révai Ur!

Sokáig veszekedtünk ugye? Itt küldöm a jegyzéket, kérjük Önöket esetleges változtatásukat mielőbb nekünk tudtuladni.

A még meg nem jelent költeményeket (Tüzek stb.) szintén várjuk.

Ferenczy Károly: Ágota kisasszony, Nápolyi emlék, Szép Batóné. Kartonok (egy-egy rajzzal).
Daphnis és Chloe, Az erdő parancsol, Előhangok, Téli esték. Rajzok (egy-két rajzzal).
Thorma János: Dózsa György, Simon Judith és Kántor Klári. Kartonok (mindenikből egy rajz).
Rajzok: Simon Judith, Gyilkos harang, Dózsa György, Krisztus, Izsó halálára.
Thorma kérdést intéz a kápolna holléte felől, hogy annak a rajzát beszerezhesse.
«A trón helyén engesztelésül
Idővel itt kápolna épült».

Kiss J. Dózsa György

Réti Pista: Jehova 2 karton. Mese a nagy csizmáról és a kis cipőről 1 karton. Rajzok: Szerelemvágy, Sóhaj, Jehova 2, Mese 1, Gedővár asszonya 2.

Grünwald Béla:
De profundis 2, Szomor Dani 1, A csók 1, Egy képpel 1, Vallomás 1, Erdőben 1.

Én:
Rab asszony, Dal a szegény Árjeról, Ár ellen, Te halvány szőke asszony, Hortobágyra, Epitaphium, Lepereg az óra, Egy ref. lelkész emlékezetére. Egy sir.

Mikor a Rab asszonyt előreirtam, a mélyen tisztelt üzleti kötelezettség jutott eszembe. Kartonba bármelyiket több bensőséggel éreztem át, mint ép azt az egyet: ha lehet, kérem részemre a kartonokat megielölni. Mindnyájunk üdvözletét átadva maradok Kiss József urnak és mélyen tiszelt Révai Urnak

a legkiválóbb tisztelettel
Hollósy Simon

4.

Nagyságos Révay kiadó Uraknak,

Budapest.

Azt hiszem a két karton már megérkezett.

Most a «Tüzek»-hez fejezem be az illustratiokat egy karton és két rajzot. Azonkivül még egy kartont csinálok az Epitaphiumhoz.

A Tüzekhez azt hiszem két karton fog készülni, épen az az egy, amivel még nem vagyok megállapodva.
A többi részben kész, részben befejezés előtt áll.
Ehhez egy kartont ép most fejeztem be.
A rajz is megvan vázlatba, ehhez még egy nagyszabásu rajzot akarok készíteni (sok alakkal, nagy kartont).

Rétinek a rajzait és kartonjait láttam. Ő valamennyit a napokban fogja beküldeni.
Én e hó utoljáig minden esetre valamennyit be fogom küldeni.
Kiss József urnak kérem üdvözletemet átadni.

Kiváló tisztelettel
Hollósy

Cim: Ziebland Str. 34/3.

5.

München, 1897. március 6.

Mélyen tisztelt Lippich Ur!

Nagybánya városa egy ott létesitendő festőakadémia érdekében kérvényt nyujtott be a Nagyméltóságu Miniszteriumhoz.

Bátorkodom a tiszteletteljes kérelemmel járulni igen tisztelt Lippich urhoz, sziveskednék nagybecsü befolyásával az ügyet elősegiteni. Annál is inkább kérem erre, mert az eddig látottakból itélve nem számithatok arra — a tavalyi leutazhatásunk létrejötte, sikere dacára, ahol negyven művésznövendék jött le Münchenből, — hogy a budapesti művészi körökben ne gördittetnék különböző okok és stb.-k alakjában akadály ez ambiziózus, tisztán művészi eredményekre célzó törekvésünk elé.

A mi leutazásunk április 25-ére van tervezve. Eddig 30 művésznövendék jelentkezett a részvételre, ezen kivül Párizsból is jönnek idegenek ehhez a számhoz. Ezeknek legnagyobb része külföldi.

Legyen szabad végül megjegyeznem, hogy az én személyemnek csak a leutazási terv kivitele és az iskola életét biztositó munka jutott osztályrészül. Az alkalmas vidék, az ott élő emberek, — de különösen a Nagybányára velünk lerándulo és ott müködő kész müvészekben volt meg és igy erősebb csoportosulás után lesz meg ezután a biztositéka annak, hogy ez a kezdeményezés erős alapon áll, minden nehézséggel szemben küzdés árán is tudni fog, ha akar, fennállani, izmosodni.

Sürgős és jóindulatu befolyását kérem az ügy érdekében ne terheltessék érvényesiteni.

legkiválóbb tisztelette
Hollósy Simon

6.

München, 1899. április 10.

Mélyen tisztelt Nagyságos Ur!

Engedje meg, hogy e pár sorban kérhessem nagybecsü szives közbenjárását:

Károlyi Lajos, L. Belányi Viktor és Hradil Elemér urak, tanitványaim, folyamodtak a Nagyméltóságu Vallás és Közoktatásügyi Ministeriumhoz stipendiumért.

Tehetséges, szorgalmas emberek, akik legszebb reményekre jogositanak.

Belányi és Károlyi teljesen földhöz ragadt szegények, ezeknek van szükségük elsősoban segélyre!

Károlyi egyike azoknak a keveseknek, akik tiszteletet fognak kivivhatni a mi hazai müvészetünknek: erre nézve biztositékot nyujt az ő végtelen magas müveltsége, ennek megfelelő tehetsége és szorgalma, komolysága.

Nem protekcióért irom e pár sort: meggyőződésem parancsolja legilletékesebb helyen megadni az információt és őket Nagyságodnak figyelmébe ajánlani.

kiváló tisztelettel
Hollósy Simon
Hohenzollern Str. No 1c/II.

7.

Nagybánya, 1899. május 20.

Mélyen tisztelt Nagyságos Ur!

Határozott szándékom volt tiszteletemet tenni Nagyságodnál, de előre nem látott kötelezettség hivott váratlanul és a legsürgősebben Nagybányára. Legyen szabad itt bejelentenem, hogy a legközelebbi ottlétemkor tehessem tiszteletemet.

Nagyon kérném Nagyságodat, sziveskednék intézkedni, hogy a «Nagy Bányi festőiskola» részére engedélyezett állami subventio — 2000 frt. minél előbb kiutalványoztassék Nagybánya városának — amennyiben pedig az iskola volt segédtanára, Grünwald Béla ur, az 1898 év november havában hozzám intézett levele értelmében az iskola kötelékéből önként kilépett — méltóztatnék Nagybánya város hatóságának megadatni az utasitást, hogy az itt jelzett datumu és tartalmu irat felmutatása esetén a teljes subventio nekem, az iskola egyedüli vezetőjének kézbesittessék, annál is inkább, mert az idén a müvésznövendékek száma és előrehaladottsága a mult évekéit jelentékenyen felülmulja.

Továbbá: minden igyekezetemet oda fogom irányitani, hogy az iskola a Nagyságos és Főtisztelendő Hock János ur által rendezendő vidéki kiállitásokon résztvehessen. Később pedig a Budapesten és a külföldön rendezendő «Nagy Bányiak» kiállitásain is méltólag és a személyembe helyezett, engem végtelenül megtisztelő bizalomnak teljesen megfelelőleg állhassák meg a helyet a mostani müvésznövendékek — mint kiállitó müvészek is.

Kérésem ismételve maradtam:

kiváló tisztelettel
Hollósy Simon

8.

München, 1899, október 20

Igen tisztelt Lippich Ur!

Engedje meg, hogy most bátrabban és őszintén szólhassak; szives elnézést kérek egyuttal azért is, ha nem voltam minden alkalommal talán olyan, amilyen lehettem volna rendes körülmények között.

Ma oda formálódtak a dolgok, hogy Nagybányán — ahol a város intézősége az idén feltünően tapintatlanul fogadta az iskolát — Thorma Jancsi ottlétem utolsó idejében biztatásul (?) nekem ezeket mondta: »Öreg! Ha én leszek az ellenséged, az én kezemet meg fogod érezni!»

Mi évekkel ezelőtt kerültünk együvé; a legtisztább elvek hoztak minket össze.

Szomoruan tapasztalhatta valamennyiünk, hogy az Orsz. Képz. Társulattal egy uton nem fogunk munkálkodhatni.

Minket az a kényszer hozott össze, ami a tiszta törekvést megerősiti — azokkal szemben, akik a művészet utját — kényelemből-e, vagy korlátoltságból, de számtalan példa van mind a kettőre, hogy a törekvésben ép ugy, mint az elismerésben — az egyenestől jobbra, vagy balra tudták görbiteni. Az ország százezereket áldoz művészeti célokra, mikor a százezerekot azért, hogy nemzeti művészet megteremtésére gondolhasson, uj ezerekkel emelte, akkor mondom az Orsz. Képz. Társulat intézősége teljesen beigazolta, hogy a várakozásnak igy megfelelni képtelen.

A «Művészeti Reformok» elolvasása után, de különösen a budapesti lapokban a «Művészeti Reformok» szerzője elleni nyilatkozatok után meggyőződtem arról, hogy a «Nagy Bányiaknak» erkölcsi kötelességük a mozgalomhoz csatlakozni.

Abból az alkalomból irtam a Budapesti Naplóba a «Művészet utjának» elkeresztelt levelet, ami eredetileg nyilt levél volt «Ngys. és Főtiszt. Hock J. Urnak!»

Nagyon természetes, hogy a cim eltörlése után a tartalommal is ugy bánt el a jobb izlés, mint például elbánna egy borbély a messze földről jött torzonborz idegennel.

A «Nagy Bányiak» az inditványt, hogy mi teljes munkaerővel a Hock J. mozgalmához csatlakozzunk, félvállról és bizalmatlanul fogadták.

Ma már határoztunk: az idő szétkergetett minket az alku és a fontolgatás mellől.

A «Nagy Bányiak» tudhatták azt, hogy én az iskola kiállitásával nem maradhatok adós, hogy engem Münchenben uj kötelezettség vár, az idő nálam nem olyan érték, hogy én azt egyik, vagy másik kollegám szeszélye miatt 50—60 művésznövendékkel szemben bizonytalan dülőkre bocsáthassam.

Sajnos, ezerszer sajnos, hogy a szakadás megtörtént, okot adott erre kinek-kinek a meggyőződése. Én ugy láttam — az eddigiekből itélve, hogy a «Nagy Bányiak» közül már tavaly közeledtek a Mücsarnok felé egyesek. Az idei nyáron engem minden körülmény oda utasitott, hogy: tisztázzuk végtére a fogalmakat!

Ma huszéves művészi pályámon elmondhatom: egyes egyedül állok. Nekem a nap nap után csak azért forgott, hogy kezdő gyermekekből barátot, barátból ellenséget neveljek.

Ma is, negyvenkét éves koromban, mindezek után, az érzésem lesz a mérvadó mindenben, belefogok menni mindenbe a nélkül, hogy a jó kimenetelre számitanék előre, megfontolva. Reményem nekem is van, mint a legeslegszegényebbnek. Ezzel és a munkával beérem ezutánra is. A legesleglesujtóbb hir akkor sem fog meglepni, mikor az elismerésre jogom van várni.

Igen tisztelt Lippich Ur látta az iskola idei studiumait — legalább azoknak egy részét — és az én vázlatomat is, ami ugyan elég kinosan fejlődött és még fog fejlődni addig a fokig, amig zavartalanul adhatom majd meg az egészet összefoglaló nyugalmát az ideának.

Nem csoda! Az utolsó esztendők az én életemben a legkeményebbek voltak eddig, pedig már is beleszédültem sok teméntelen megpróbáltatásba.

Ezután minden törekvésem oda fog irányulni, hogy ami még jóvátehető, azt tiszta törekvéssel és kitartó munkálkodással — mert az idei szakadás csak megpróbálása egy külsőségekkel kicifrított husos fazék körüli sorakozásnak — azt, ami lényegileg összetartozó, a megpróbáltatás után is összehozhassam. Nagybányán pedig kierőszakoljam esztendőről esztendőre azt a tiszteletet, ami a mi törekvéseinket, a mi életünk feladatát a várost és a megyét eldirigáló hivatalnokai előtt még mindig megilleti.

Négy-öt év nem elég abhoz, hogy egy eltorzult fogalmat hitre tanitsanak olyan emberek, akiknek a megjelenésük, a ruhájuk nem imponál. Majd fog imponálni évről évre a szerény munkálkodás eredménye után talán annak tudata, hogy ezek a munkák az ő szemük előtt csendesen járó, egyszerü, igénytelen emberek lelkei.

Ezzel a kitartó egyenességgel, egyszerüséggel, a példával magával jobban lehet hatni, mint a képekkel olyan emberek előtt, akik már beutazták egész Európát — a párisi és velencei képtárakban egy öreg embert láttak olajba festve «minden szőrszál meglátszott az állán» — festőket is láttak ott, ők különben látták Budapesten Munkácsyt is, látták a Stettka és Benczur képeit — az egyikét a megyeházán, a másikat Bukarestben a királyi palotában — amit akkor néztek meg, mikor nem volt otthon senki, csak az inas. Adtak is neki 5 frt. borravalót. A legeslegszebbet Londonban látták. Látták Stuart Máriának egy levelét: hajszálakból voltak a betük összeállitva!?

Örvendetes jelenség volt épen mindezek után az, hogy az iskola dolgaiból rendezett kiállitáson az egész város gazdagja, szegénye ott volt, hogy aztán egy igazán legeslegrosszabb idegen studium — iskolán kivüli — tetszett nekiek legjobban, az már mellékes.

Egy kép el is kelt 60 frt-ért, egy kétökrös szekér. A jövedelem pedig 20 filléres belépti díj mellett 68 frt volt, ebből a «Nagy Bányai Nőegyletnek» jutott 50 frt. a plakátirozás és a dekoráció költségeinek levonása után.

Jövőre már az Izr. Nőegylet prenunciálta magának a kiállitás jövedelmét — és ha az Isten minket oda segit — alakulni fog még egy Román Nőegylet is, hogy kiköthesse magának a kiállitás jövedelmét az is.

Mindezek után csak azt kérem, hogy ez után a kénytelen mulattatás után tiszteljen meg engem egy tudósitással — azok után, amik eddig történtek, milyen a hangulat?

Milyen oldalról támogassam az eddigi eredményeket az összeomlás ellen?

Hohenstauffen Str. No 2/II.

a legkiválóbb tisztelettel

Hollósy

9.

München, 1899. november 27.

Mélyen tisztelt Lippich Ur!

Végtelenül lekötelezett és megörvendeztetett hozzám intézett soraival.

Mit tudjak én mindezekre válaszolni. Elsősorban a »Nagy Bányiakról»:

Tudom, hogy az én nősülésem volt az oka az ő viselkedésüknek — én éreztem legjobban, mi fájt nekem és ők mutatták legkézzelfoghatóbban, milyen fokig tartották ők jónak engem a nagybányai gigerli mérték alá állitani. Ma elmondhatom: ahogy szerettem őket, ugy megundorodtam tőlük. Sajnálom, hogy a barátságukért olyan árat követeltek, amit én nem akartam megadni. Lehet, hogy ők is igy gondolkoznak: ez a leghatalmasabb bizonyitéka annak, hogy mi egymástól csak távolodhatunk.

Különben legjobban az fájhatott nekem, hogy ők azt, amit tettek, közös kommandóra tették; mikor már az emberen nem leltek elitélnivalót, összesugtak: az öreg képtelen a munkára, «nem tud befejezni semmit, rosszul tanit» stb.

Az, akinek én évek hosszu során ezereket ajándékoztam, az engem perrel fenyegetett ezek után.

Ellenem egyesültek az egymáshoz illők: ez az én elégtételem egyelőre.

És mikor azt hiszik, hogy az én feleségem miatt hidegültek el ellenem, csalódnak, a jobb, vagy bal zsebeikben tartogatott okokból nem huzhatnak ki tiszta igazságot: én meg szégyenleni fogom magamat azt megmagyarázni nekiek, hogy kell a tenniszlapátokat elhajigálni, hogy kell a kisvárosi nyegleségeket oldalba rugni, hogy ember embernek a szive közepébe lásson.

— — —

Hála Istennek beküldhettem a legutolsó «Rákóczy» vázlatot a Szalonnak.

Még ezen sok a kivetnivaló, érzem, hogy birom vinni ezt tisztább, egészségesebb, magasabb fogalomig.

Azokra a motivumokra, amiket mostanig gyüjtöttem a vázlaton, reá mondhatom, hogy az enyémek: tüzbe teszem értük a kezemet. Az idén nyáron akarom ezt bevégezni odahaza (?)

És ha tovább nem jutok egy otthon töltött nyáron a vázlat határozott természet utáni megállapodásánál, ugy ennek az én érzésem szerint elégnek kell lenni.

Megkinzott engem ez a feladat, mert keserves körülmények között dolgoztam rajta — nem elégedtem meg azzal, amire idő szerint képes voltam, fokról fokig haladok azon az uton, ahol a «Rákóczy» olyan fényben lebeg előttem, ahova még tisztán nem tudtam belelátni.

Nem a müvész ambiciója beszél most belőlem, de beszél a fekete keserüség, ami évekre megtompitotta a bátorságomat, sokszor megtépte a hitemet.

Nem a könyvek, se a vén asszonyok babonája tanitott meg a «végzetbeni hitre». Minden ugy jön, ahogy kell jönnie: belőlem kifele és vissza hat minden.

Most törlődött el az egyik vázlatom Budapesten és mintha cérnaszálon huzták volna egy előbbi skiccemet — ami csakis a Kóber Leó barátom erőszakoskodásával lett feladva Münchenben — hogy alkalmam volt ennek a látásán okvetlen egy ujabba belefogni.

Sikerült az iskola kiállitásán nekem is részt vehetni ez alkalommal, nyugodtan fog találni mindaz, ami jönni fog.

Rózsaffy kijött Münchenbe, ugy a fiatal geni Török ur is. Rózsaffy határozottan tehetséges ember, a természetet még nem látja, nagyon komolyan törekszik és halad.

A Török tehetségéhez nem kötöm azokat a vérmes reményeket, amiket talán mások. Ő határozottan dekorativ tehetség, teljesen ellentéte annak, ami a természetben nőhet nagyra. Engem a vázlatai m e g l e p t e k, de teljesen hidegen hagytak.

Belőle lesz Makartnál több — lesz belőle egy fél Isten, mint festőmüvész — de nem lesz se egyszerü, se mély. Most adtam neki Gerhard Hauptmann «Fuhrmann Henscheljét», hadd rágia: szorgalmas, halad!

Egy egész csorda magyar fiu van most nálam, szinte kezdők — ott van a kiállitáson Frischauf, Rudnay, Vesztróczy, Belányi (Hradil Elemér miskolci fiu a legkoldusabb), mind tehetség és földhözragadt koldus.

Hála a végzetnek, hogy valahára az én iskolám tanitványai is be vannak engedve az ösztöndijasok közé és ha csak lehetséges, a Frischauf, Rudnay és Hradil részére háromszáz forintot kellene kieszközölni. Tavaly kapott Károlyi Lajos 300 frt. ösztöndijat: ez a szerencsétlen, ez az elevenérzésü geni egy időre abbahagyta (?) a pikturát.

Az ösztöndijának a legnagyobb részét szétosztogatta a társai között; szegedi illetőségü fiu ő, a városi bank felajánlott neki ezer forintokat: visszautasitotta.

Talán visszatér ez az ember a müvészethez, vagy el fog tünni elevenen eltemetkezni.

Ha én hazamegyek a kiállitásra, ő okvetlen Budapesten lesz, talán velem fog jönni Münchenbe: engem fel fog keresni.

Megtöltöttem három oldalt hasznos tudnivalókkal? A negyediket meghagyom annak, hogy köszönetet mondjak ismételten a hozzám intézett őszinte sorokért és kérjem továbbra is a mi ügyünknek nagybecsü jóindulatát és bizalmát.

Különösen intézkedni, hacsak lehetséges az iránt, hogy ne legyek kénytelen abban az esetben, ha Nagybányára kerülnék ismét — ahol minket, a mi cimünket a külföld is ismeri már — a város révén a subventio adományozásában részesülni.

Az idén kilátásom van nagyobb számmal lemehetni Münchenből az addigi évekéinél, tavaly Párizsból csak négyen jöttek — az idén jöhetnek többen. Azon leszek, hogy az iskolát tömören tartsam és a legmagasabb megtisztelő bizalomnak teljesen megfelelhessek.

Ha Nagybányát teljesen el fog kelleni ejteni, ugy majd akad talán még Magyarország területén olyan hely, ahol a «rongyos piktorokat» meg fogják tudni türni melegebb elismeréssel, mint a Nagy Bányi müvészek és az a városi intézőség, amelyik a piktoroknak hivatalos és nem hivatalos alkalmakkor is csak a kőfaragó munkások előtt tudott helyet adni.

Személyesen elmondok majd olyan részleteket Münchenből ma és Nagybányáról az idei nyáron, ami hatalmas előjele annak, hogy Nagybányából vagy talán az egész hazai leutazásból alig lesz valami. Akkor is énekelni fogunk, azt fogjuk eldanolni: «Es wöhre so schön gewesen!»

a legkiválóbb tisztelettel

Hollósy Simon

10.

(Nagybánya, 1901. május 16.)[1]

Kedves Barátom!

Budapesten, ahol csak egy fél napig maradhattam rosszullétem miatt, nem tehettem nálad tiszteletemet.

Ma röviden csak azt akarom veled tudatni, hogy itt mindent a lehető legnagyobb rendben találtam: végre azon a ponton állunk, ahol teljesen megérthetjük egymást.

Arra törekszünk mind, hogy a «Nagy Bányiak» olyan kiállitást hozhassunk össze, ami nemcsak otthon, de külföldön is nem remélt eredményeket biztositasson nekünk.

Én egyedül előre örülök a gondolatnak, hogy Ő Exellentiája bizalmának a legmagasabb fokig megfelelhetek. A mi müvészeti viszonyaink zavarosából, Nagybányáról igéri valaki kiemelhetni a legtisztább képet!

Tartsd meg ezt a pár sort addig, amig azt, amit ide irtam, beválthatom — akár én, akár más közülünk be fogja tudni bizonyitani, hogy nem szerénytelenség adta ehhez a kijelentéshez a jogot.

Frischauf, Rudnay, Szőri, Székely, Kacz, talán Dittrich Zoltán is — de különösen az aláhuzottak, ha ösztöndijat nem kaphatnának, rögtön segélyért fognak folyamodni — ezekre kérlek különös figyelemmel lenni, szerényebbek, jobbak Töröknél.

Belányi Viktor Rómába akar menni, tehetséges fiu, megérdemli az ösztöndijat minden körülmények között. Tanitványaim közül Hradil Elemér az egyedüli, akire se ösztöndijjal, se anélkül nem reflektálok. Szeretném, ha az ösztöndijat megkapná azzal az utasitással, hogy külföldre menjen vele.

Hogy Frischauf, Rudnay és Székely tudás, müvészi érzés és tehetség dolgában messze felette állanak Töröknek, azt becsülettel és meggyőződéssel merem állitani ma.

Stagl Rezső is folyamodott, ez nagy tehetség, szobrász, nálam tanul (?). Bécsből most fog jönni egy szobrász NBányára — a kiállitáson ismerkedtem meg vele, ő is kiállitó, a mostani secessioban van két portraitja. (!)

Ha szereted az őszinte szót, ugy kérlek:

szakits időt magadnak és jöjj julius közepe táján NBányára. Se elfelejteni, se meghánni nem fogod.

Amit Budapesten létemkor nem lehettem szerencsés megtehetni személyesen, engedd meg, hogy kedves nőd Őnagyságának itt fejezhessem ki leghódolatteljesebb mély tiszteletemet,

tisztelő barátod

Hollósy Simon

A Nagybányai posta bélyegzőjének kelte.

11.

NBánya, 1901. szept. 14.

Kedves Viktor![1]

A kiállitással rendben lennénk! Csók Pista irt már.

Legujabban Komoróczy Iván penditette meg az eszmét, hogy Szatmárt kiállitást rendezzünk.

A lehető legszerényebb presentatioval — a nőegylet javára — nagyon is előkelő kiállitást szeretnénk létrehozni.

Jancsi kivételével mindnyájan megigérték részvételüket. Jancsi az, aki még mindig töpreng és bizalmatlankodik.

Még ebbe a hónapba — ha csak egy napra is — itt helyben mutatjuk be az idei dolgokat a komolyan nagyérdemü közönségnek. Kizárólag az iskola dolgait.

Rögtön Szatmárra és onnét jövő hó 10-ig Budapestre kerülünk — képestől, ládástól együtt — mindnyájan.

Budapesten személyesen is lesz alkalmam veled kezet szorithatni, férfias, komoly közbenjárásodért köszönetet mondhatni.

Kedves feleségednek kézcsókomat, mindkettőnk legőszintébb üdvözletét, tiszteletét küldve maradtam:

tisztelő barátod
Öreg

12.

München, 1902. januarius 14.
Kaiser Strasse No 30/1.

Kedves Barátom!

Dr. Rózsaffy Dezső ur biztositott arról, hogy szives közbenjárásoddal magad is lehetővé óhajtod tenni azt, hogy mi az iskolával Fonyódra mehessünk nyaralni.

A te személyed közelléte és érdeklődése az iskola tagjainak a lehető legértékesebb morális erőt fogja nyujthatni...!

Már ezideig sokan jelentkeztek: többen családostól akarnak jönni, oroszok és bécsiek.

Ha az állami subventio az iskola részére biztositva van, ugy a legrövidebb uton el lehet azokat a részleteket intézni, amelyek a biztos elhatározást ezidőszerint még kérdésessé tehetik.

Kérnék tőled rövid időn választ és őszinte véleményt mindenre nézve, hogy aztán én is határozott feleletet adhassak minden kérdezősködésre.

Őszinte kiváló tisztelőd

Hollósy Simon

13.

München, 1902. márc. 17.

Kedves Barátom!

Amit nagyrabecsült soraidban a részünkre szánt udvariasság és fogadásról irsz — Nagybánya után, ahol az ellenszenvből nyakig részünk volt — nem jó hangosan beszélni.

Bizom benne, hogy minket ott becsülni és szeretni fognak.

Az eddigi jelentkezések talán jobbak az előbbi évekéinél. Legutóbb két svéd hölgy jelentkezett, sajnos csak feltételesen. Nem hiszem, hogy a szülők bele fognak menni abba, hogy őket nagynál még egy nagyobb utra engedjék.

Az egyik feltünően szép és gazdag is, csak a tehetsége szebb saját magánál és a szorgalma.

Az iskola tagjai kiváló népek, van köztük dr. diploma és egy előkelő hirü szemorvos is, orosz ember, aki mindenesetre tudni fogja, miért változtatott hivatást.

Azóta, amióta mi Nagybányán mozogni kezdtünk titokban (!) bevittük a különböző akadémiák növendékeivel a legszigorubb európai kritikát is a mi müvészetünkbe.

Nagyon kevesen vannak azok, akik erre az igazságra csak gondolni is mernének, sokan, legtöbben még azt sem fogják elhinni, hogy «Nagy Bánya» óta a mi müvészeink nagyot haladtak; legáldásosabb volt az a veszekedés, amit Hock-kal folytattak stb. p. o.

Ma a közönség egyik pártnak sem hiszen!!

Ez a legnagyobb haladás!! Törekedjék valamennyi!

Az eredmény az lesz, mikor a müvészek képesek lesznek őszinte müvészettel, kitartó munkával a tiszteletet a teljes bizalommal ismét megérdemelhetni (képeket nem vesz ma senki? piktorok játszták el a bizalmat!!)

[1] Dr. Morvay Győző tanár.

Végül megjegyzem, hogy:

a tulajdonképeni művészethez nem vezethet ambitio soha. Egyedül a vér vezet helyesen.

Nehéz a művészet utja — idő és ember kell hozzá. Az igazi művész nem törődhetik a megpróbáltatásokkal; minél több keserüséggel kell bajlódnia, annál magasabbra szökken az értéke annak a célnak, amit a szem nem láthat: a lélek is csak érezhet.

Alig várom, hogy Fonyódon rendbe lehessünk. Rajtam nem fog mulni, hogy szép eredményeket érhessünk el.

Rózsaffy Dezsőről irok még egy pár sort: ez az ember, az ő szorgalma és mély művészi tehetségével a festészeten kivül az is lesz, amire a mi művészetünknek elsősorban van szüksége: k i t ü n ő k r i t i k u s. Aki többet segithet az ő szakképzettsége és művészetével ötven darab professzornál a mi országunk pikturáján.

Frischauf ur legközelebbi alkalommal megy Fonyódra.

Kiváló és őszinte üdvözlettel, tisztelettel:

Hollósy Simon

14.

(München, 1908. február 17.)[1]

Kedves Barátom!

Sok esztendei csönd után szives elnézést kérek azért, hogy nálad jelentkezem. Ez idő óta neked is tapasztalataid lehettek: nekem is volt alkalmam és szerencsém ehhez a festészet terén.

— — —

Tavalyi folyamodványom válasz nélkül maradt. Az idén ismét beküldök egy állami subventioérti kérvényt.

Sajnálnám, ha ezzel c s a k kellemetlenkedni tudnék a legmagasabb helyen?!

Privátim elmondhatom, hogy:

mióta mi kerültünk NBányára — azóta alaposan fejlődött a mi pikturánk. Ma az én véleményem szerint ez az összetétel a legmagasabb fokot m á r elérte.

Elmondják ma a legmérgesebb fogalmakat — nem ijedhet meg azoktól senki, — mert azok (tartalom nélküli) — csaknem kizárólag Párizsból m a j m o l t m i é n k s é g e k gy a n á n t, csak mondva vannak.

Részemről meg vagyok győződve arról, hogy a mi pikturánk ezután fog fejlődhetni, — az én csekélységemmel subventio nélkül is megteszek erre nézve minden lehetőt — és reménylem, ha a május elsején rendezendő kiállitáson nem — de az idei ősszel, erre bizonyitékkal fogok szolgálhatni itt vagy ott.

Május elsejére ugyanis a «Könyves Kálmánnál» lesz egy pár itteni igazi művész részvételével egy kis kiállitásunk: bankrott végeladás részemről.

Annyira magam ellen zuditottam minden emberséges lehetőséget, hogy kénytelen vagyok e pillanatban arra, hogy magamért is tehessek valamit.

Kérlek fogadd szivesen e pár sort, amit kiváló tisztelete kifejezésével küld

Hollósy Simon

15.

München, 1908. április hó 14-én.

Kedves Barátom!

Köszönöm szives válaszodat és a kijelentését annak, hogy nagy érdeklődéssel nézel az általunk rendezendő kiállitás elé.

Amit azonban az államsegélyről irsz, az annál kellemetlenebb. Egy kiállitás rendezése nekem legalábbis 500 forintba kerül, 1000 korona.

Tudtam, hogy ezen a ponton fordulhat meg a kérvényezés meg- vagy meg nem adása; ezért emeltem ki a folyamodványban azokat a kiállitásokat, amiket az iskolával rendeztem eddig.

Különben épen most hallom a Horvai—Róna-féle szoborpályázat hireit és nem csodálkozom azon, ha: sok bába között elvész a gyermek.

Amit az én nagyon szép «tarka bornyus» képemről irsz, az talán másvalaki lehet, akit majd az a szerencse érhet, hogy a képét megveszi a bizottság a «Könyves Kálmán» felterjesztésére.

Végül ezeket kérlek átolvasni:

Nagyon örülök annak, hogy a Könyves Kálmánnál létesülhetett egy olyan kiállitás, ahol én nagymüveltségü és ennél nem kisebb tehetségü művészemberekkel állhatok együvé. Annak, akinek szeme lesz hozzá, megláthatja, hogy a törekvés és a megértés hozott minket együvé akkor is, ha a kifejezés formája közöttünk teljesen eltérő a pikturában.

[1] A müncheni postabélyegző kelte.

Közülünk téged különben is fel fog keresni valaki a kiállítás előtt, ő majd minden részletességre nézve felvilágositással fog szolgálni tudni.

A Petőfi illusztrátiók, mint reproduktióra nem alkalmasak, m e g h a l t a k — egyelőre Révai Ödönnél vannak eltemetve.

Hacsak módját ejthetem, veszek időt arra, hogy átutaztamkor személyesen tehessem tiszteletemet nálad.

őszinte üdvözlettel
Hollósy Simon

16.

Técső, 1908, május hó 5.

Kedves Barátom!

Most már értem a «kis tarka bornyus» talányt! Átutaztamkor dolgom volt a Könyves Kálmánnál és ott mutatták meg a kis képet.

Évekkel ezelőtt — 25 éve — adtam el ezt a képet egy öreg mükereskedőnek 10 márkáért, ettől vette meg Déry Kálmán abba az időben?!

Azért irom meg ezt neked, hogy egyuttal más reám nézve most nagyon is nagyjelentőségü dologra kérjem figyelmedet.

Az általunk most rendezendő kiállitásból ajánlok fel az államnak egy képet megvételre. Vagy egy széles fekete rámába foglalt szénaboglyás napsütést, vagy pedig egy szintén gyászrámába foglalt őszi hangulatot. Az utóbbit aláirtam.

Bármilyen véleménnyel legyenek iránt am Budapesten, tény az, hogy az én személyemmel sokat lendült a mi müvészetünk ügye. Sőt, ezután is remélek erre nézve bizonyitékokkal szolgálhatni. Ma azonban reá vagyok utalva arra, hogy elmondjam azt, hogy: a nélkül a kilátás nélkül, hogy eladhatok majd valamit, nem mehettem volna bele egy otthon rendezendő kiállításoni részvételbe. Tapasztaltam minden alkalommal, milyen ridegen fogadták az én dolgaimat.

— — —

Arra kérlek most, hogy volnál szives oda hatni, hogy egy képem — és n e m a «kis tarka bornyus» — a Szépmüvészeti Muzeum részére megvétethessék ebből a kiállitásból, annál is inkább, mert e nélkül nagyon is válságos fennakadások közé keveredhetem e nyár folyamán.

Lehetséges, hogy ősszel ismét kiállításunk lesz Bpesten innen.

Kérését ismételve szives, barátságos bizalmadat kéri

Hollósy Simon

17.

Técső, 1908. május 28.

Kedves Barátom!

A K. K-nál rendezett kiállitáson azt igyekeztem megmutatni, hogy azok, akik engem, mint müvészi embert már letárgyaltak — tévedtettek. Hál' Istennek olyan esztendők előtt álltok, mikor haladnom lehet. Legközelebb iskolámmal együttesen is kiállitást tervezek Budapesten, hogy ezzel a subventio iránti ministeri rendelkezésnek is eleget tehessek a legujabb folyamodásomig 1909-re.

Még mielőtt bevárnám a választ Münchenből hozzád intézett kérésemre, ujból megkereslek és ezuttal kizárólag hozzád, a hivatalos személyhez, legyen szabad intézni soraimat.

Lennél kegyes tudomásul venni, hogy anyagilag — a mennyiben a subventio iránti kérvényem figyelmen kivül hagyatott — alig vagyok képes irányitani azokat a dolgokat, amiket magamra vállaltam a folytonos hazautazással.

Ezekből a leutazásokból ugyanis nagy haszna van a városnak anyagilag — nagy hasznom van nekem — nagyon hasznos azokra nézve, akik ide jönnek tanulni és komolyan dolgozni stb.

Csak talán Münchenből nézhetnék rossz szemmel azt, hogy valaki onnan toborozza a fiatalságot maga mellé és viszi őket — Dachau és az edeldingi nyaralók kikerülésével az európai kisázsiába — Máramaros-Técsőre.

Münchenből ugyan sok minden tapasztalatok után az vésődött belém legélénkebben, amit a paprikaélvezők ellenszenveként nyujtanak a paprika nem élvező ellenfelek nekünk faj és vérbeli igazságokként a «Jugend» vagy a «Neueste Nachrichten» féloldalain. Ép ugy mint a pikturájukban, az életben, az evésben, két ellentétet — messze idegenséget reprezentálhatunk egymással szemben természetszerüleg és kizárólag.

Münchenben csak Strobenz, Eisenhut és Wagner Sándor tudtak teljesen aklimatizálódni — na meg Meissels Gusztáv kollegánk! Ezek az urak felfogás és kivitelben németebbek a németeknél; müvészi törekvéseikben vérbeli ideálokat találtak a nagy birodalom legnagyobbjaiban (!) Én 30 éve vagyok Münchenben és nem tapasztaltam határozott rosszakaratot — nem tapasztaltam azt, amiben itthon volt részem számtalanszor.*

El vagyok készülve arra, hogy legközelebb letiltatik nekem az itteni müködhetés.

Országos kérvényt fognak a Balló Ede igazgató urak, a Nagybánya-i művészek, Hock János és Szikszay Feri, nagy párisi mesterünk, végül Lázár Béla féle müparaziták — köröznі arra nézve, hogy nekem megtiltassék a fiatal genie csemeték megrontása.

A legutóbbi képeimről ujsághirek — az a kompánia mindenekelőtt, amelyiknek ezidőszerint tagja vagyok a kiállításon, — tehetség és szorgalom ezek előtt müveltség tekintetében — a jövőre nézve teljes garantiát biztositanak a haladhatás, a létezhetésünknek.

Mindezek után arra akarlak kérni, lennél szives az állami megvételre egy vagy két képemet javaslatba hozni és egy reám nézve fontos lehetőségét a pénzhez juthatásnak ily módon szorgalmazni, ha ez lehetséges!?

Kiváló tisztelete kifejezésével kér
Hollósy Simon

** Pardon. Benczur mestert és biveit kifelejtettem! Hisz ezek a legelsők (Hollósy megjegyzése)*

18.

München, 1909. április hó 16.
Siegfried Str. No 5.

Kedves Barátom!

Báró Perényi Zsiga főispán járt nálad az én ügyem érdekében. Tudomásomra adatott a válasz: addig mig kiállitást — iskola-kiállitást — nem rendezek, az állami támogatásról szó sem lehet. Eddigi folyamodványaim is buzditás folytán iródtak és küldettek be a legfelsőbb országos forumhoz. Én magam ezt semmiesetre nem követtem volna el, tudva azt, hogy én leszámolással tényleg adósa vagyok a hivatalnak.

— — —

Tegnap két igen előkelő kollega járt nálam: meg kellett mutatni a mostani dolgaimat, a Rákóczihoz készült legutolsó nagy vázlataimat, még a Kiss Józsefhez készült illustrátiokat is megnézték. Beszéltem nekiek Petőfiről, illustrátiokról és a Révai testvérekről. Egyszóval: tőlem telhetőleg tartottam jó szóval a vendégeimet. Nagyon örültek mindennek! Megmutattam két kis igénytelen tájképet is Técsőről — és annak örültek meg igazában, mikor megtudták, hogy ezekre Londonban kitüntetést is nyertem.

Tegnap este — április 15-én elhatároztuk, hogy az idei év őszén Budapesten kiállitást rendezünk ott, ahol erre helyiséget kaphatunk. Összesen öten fognk kiállitani, akik együtt voltunk: két előkelő és három magamfajta. Ez alkalommal tulnyomólag figurális dologból; egyidejüleg ezzel, külön teremben az iskola studiumaiból is tervezték a kiállitást. Erre a célra már rezerváltattam egy pár kiválóbb müvet — studiumot.

Az idén — ilyen tervek előtt — még Técsőre megyek az iskolával nyaralni. Május elsején ott megnyilik az iskola. E pillanatban a legjobban azzal jellemezhetem a helyzetet, ha az egyedüli kilátást tudatom a te hivatalos méltóságoddal, ami erre a nyárra jutott részemül nemcsak müvészeti, de anyagi biztositékul is.

A Londonban megdijazott képeimet ajánlottam fel indirekt egy máramarosi milliomosnak megvételre. 3000 koronát mondtam be értéknek, de a máramarosi «hazafi» csak május hó folyamán érkezik haza.

Sajnos az ilyen időre huzódó bizonytalanság nekem nem a jót jelzi. Sőt: ajánlatom el nem fogadása esetén még erkölcsileg is veszteség elé állitódom privát emberek előtt.

Nem volna e mód és lehetőség arra, hogy ez alkalommal a kultusministerium venné át tőlem ezt a két képet a sz. m. muzeum számára? Engedd, hogy kegyes és szives tudósitásodat kérjem és várhassam erre nézve lehetőleg rövid időn.

Végül: szives elnézésedet kéri

kiváló tisztelete kifejezésével
Hollósy Simon

19.

Técsőn, 1909. szeptember hó 28-án.

Tisztelt Barátom!

Tavasszal felkerestelek, én magam sajnálom legjobban, hogy nem örvendetes dolgokkal és tudnivalóval kedveskedhettem. Sajnálom leginkább azt, hogy megjelenésemmel magas kulturhivatalban türelmetlenségre is okot szolgáltattam.

Most október elején a «Könyves Kálmánnál» ismét kiállitást tervezünk. A két Feiks fiu, én és egy pár iskolámbeli kezdő.

Én személyesen nem lehetek ott a megnyitásnál; kérni foglak ennek a kiállitásnak a megnézésére és arra, hogy szigoruan, de teljes őszinteséggel tudatnál arról, ami reám nézve már nagyon is életkérdéssé vált, hogy:

lehet-e — vagy egyáltalán ne legyen kilátásom arra, hogy legfelsőbb helyen müködésem elismeréssel találkozhassék most vagy valaha. Az a «modern irány» (?), amit annyira elitélnek, befolyással van a jövő fejlődésére.

Azok, akik ezt nem képesek megérteni, épen szorgalmas munka mellett fajulnak idő előtt mesteremberekké. Elmaradnak azok is, akik ezt az «irányt» mély és erős müvészi alap nélkül kultiválják.

Impozáns fejlődés előtt áll a magyar művészet, ma határozottan a magas haladást megteremtő válság idejét éljük erősen!

Leszünk-e képesek a külföld igazságaiból és magasságából a mi talajunk éltető erejét megtalálni és az ehhez a földhöz kötött művészetet idegen impressziók és haladás tiszteletben tartása mellett megismerhetni és eredményesen kultiválni?

— — —

Több esztendeje annak, hogy a «Rákóczi» vázlaton vajudom. Van tiznél több tervem és csak lassan birom kierőszakolni a leszürődött, teljesen megrögzitett impressziót.

Reményem van arra, hogy ezt tavasszal kiállithatom. Azokból a dolgokból, amiket most fogok kiállitani, konstatálhat mindenki qualitást, haladást stb.

Ismételten kérem tőled ennek a kiállitásnak a megnézését, — az arról való egyenes tudósitásodat Siegfried Strasse No 5 Münchenbe.

Végül: ha nem is «Ázsia, vagy Ausztráliából», de meg fogom keresni a lehetőséget arra, hogy Münchenből lehetőleg évről évre Técsőre utazhassam.

Végezni fogom azt a munkát, ami máig az ide utazott idegenek, sőt a mieink részéről is eléggé életképesnek bizonyult. Válságos körülmények dacára uj biztató erőt vihetek magammal innen Münchenbe az idei nyár munkájából a hosszu téli szemeszterre.

szives üdvözlet és a legkiválóbb tisztelettel

Hollósy Simon

20.

München, 1911. március 27.
Friedrich Str. No 1.

Kedves Barátom!

Utolsó időn rendezett kiállitásunk után biztató felszólitásokat vettem arra nézve, hogy az állami subventiót megfolyamodva elnyerhessem. Sajnos ugy értesültem, hogy az ez alkalommal benyujtott ez iránti kérvényem is elkallódott, mindazonáltal előjegyzésbe vétettem, törekvésemmel tehát a támogatás, az elismerés, lehetősége előtt állanék?

Nem ismerhetem a felőlemi legilletékesebb véleményt, azt azonban érzem, hogy ezidőszerint a legmagasabb bizalmat képes volnék teljesen kiérdemelni a rendelkezésemre álló lehetőségekkel.

Nagyon lekötelezve érezném magam akkor is, ha a legmagasabb elhatározásról legrövidebb időn tudomást szerezhetnék, annál is inkább, mert a határozott kijelentéssel én ezidőszerint sokaknak adósa vagyok itt épugy, mint távolabb eső helyeken.

Sorai szives figyelemre méltatását kéri őszinte és kiváló tisztelete kifejezésével

Hollósy Simon

21.

München, 1912. január 21.

Kedves Barátom!

Azon voltam, hogy a magam és az iskolám dolgaiból kiállitást rendezzek, de ez nem sikerült. Kénytelen voltam a februárra tervezett kiállithatásról lemondani az előzmények után.

Elestem igy attól a lehetőségtől, hogy a képz. müv. Tanács véleményt mondhatott volna a látnivalókról.

Folyamodványt fogok beküldeni állami segélyért. Abban majd indokolni fogom némileg a szükségessége és jogát a kérelemnek.

Azt kérem tőled, hogy ebbeli kérésemet bizalommal terjesztenéd az Exellentiás Ur elé.

Igérhetem azt, hogy rövid időn be fogom bizonyitani azt, hogy erre képes vagyok reá szolgálni.

2000 koronát akarok kérni.

Ennek a megadásával ismét erős alapra jutna a münchenbőli leutazásom és anyagilag szabadabban rendelkezhetnék ugy a modellek megválasztása körül, mint mindenekben, amivel az idegenek jelenlétét vonzóbbá tehetem a világ háta mögötti Técsőn.

A Művészházban egy kollektiv kiállitást akarnak rendezni tőlem; ezzel a segéllyel azt biztosra vehetem az idén tervezett dolgokkal együtt összehozhatni.

Técsőre az idén 20 körül jelentkeztek, nagyobbrészt idegenek.

Ha bizalommal volnál hozzám, azt hiszem az előbb emlitett módon mondhatnék érte köszönetet.

tisztelő hived

Hollósy Simon

A MAGYAR MŰGYŰJTÉS TÖRTÉNETÉBŐL

— Fruchter Lajos gyűjteménye —

A magyar képzőművészet ellentmondásoktól legterhesebb és legszélsőségesebb korszakának, a két világháború közötti korszak építészetének, szobrászatának, festészetének mélyreható elemzésével még adós a magyar műtörténet. És nem véletlenül az. A művészeti irányzatok és nézetek oly bonyolult szövedékével kerül szembe itt a kutató, amelyben nem könnyű eligazodni. A két világháború közötti magyar művészet — mint általában az egész magyar kultúra az imperializmus korszakában — történetének legmélyebbre hatoló válságát élte át. A Horthy-korszak feloldhatatlan társadalmi ellentéteinek hű tükreként a művészeti élet egymásnak ellentmondó irányzatok, művészeti szervezkedések mozaikjaira bomlott szét. A megmerevedett akadémizmustól, a lélektelenné vált naturalizmus és a formalizmus útvesztőin keresztül a művészeti irányzatok széles skálája számtalan változatot mutatott. A hivatalos művészettel szemben álló csoportosulások különböző utakon kerestek művészi problémáikra választ. Közöttük nem egy — szubjektív meggyőződése ellenére — művészi gyakorlatában szintén az uralkodó osztály ideológiai álláspontját támasztotta alá. Haladó nézetek csak a polgári művészek kisebb elszórt köreiben és a proletariátus soraiból kikerülő kevesek között, valamint a munkásosztály felszabadulásáért harcoló Szocialista Képzőművészek törekvéseiben vertek gyökeret. Stílusuk formalista korlátai azonban e csoportok hatékonyságát jelentős mértékben gátolták. A művészi irányzatok, szervezkedések e bonyolult szövedékében a hazai fasizmus előretörése idején még nagyobb lett a zűrzavar és még élesebb a frontok kiéleződése.

A két világháború közötti magyar művészetnek ez az állapota — a legszembetűnőbben a festészetben — vitathatatlanul az általános hanyatlásnak, a művészeti élet felbomlásának a folyamata volt. A művészetnek a társadalmi valóságtól való elszakadása, perspektivátlansága, eszmeietlensége, a legértékesebb művészeti hagyományok követésének mellőzése, a formalizmus legkülönbözőbb irányzatainak térhódítása egészen a szélső absztrakcióig, a témakör leszűkülése, a mondanivaló individualizálódása, a tartalom és kifejezés módszere közötti ellentmondás növekedése, a művészi formanyelv demokratizmusának csökkenése — és így tovább: íme ezek voltak a legszembeszökőbb ismérvei a korszak művészetének — hogy csak a legáltalánosabbakat ragadjuk ki közülük. Mindehhez járult még a művészeti élet burzsoa dezorganizáltsága is: az állami művészetpolitika mesterkedései, a közgyűjtemények szűkkeblű kincstári támogatása, a mecénatúra osztályérdekekkel áthatott rendszere. Az általános képnek ezt a sivárságát természetesen pozitív jelenségek, eredményes törekvések, időtálló alkotások — és nem is kevesek — enyhítik. Nem egy nagy művész tevékenységét és maradandó műveit, új útkeresését, sok tapasztalatot eredményező próbálgatását és a nagy társadalmi kérdések iránti érdeklődését kell kiemelnünk. Ennek az ellentmondásokban gazdag korszaknak eredményei és hibái igen tanulságosak a művészek, műtörténészek számára. Megérett az idő, hogy a Horthy-korszak képzőművészetét és művészeti életét alaposabb vizsgálat tárgyává tegyük; negatív és pozitív tulajdonságait feltárjuk. Annál is inkább, mert mai művésznemzedékünk zömének kiindulása, fejlődésének jelentős szakasza és mai alkotásaik, erényeik és hibáik sok vonatkozásban ide nyúlnak vissza.

Ilyen meggondolásokból szükséges, hogy minden e korszakra vonatkozó érdemes művészettörténeti dokumentumot napvilágra hozzunk; ebből a szempontból

kiindulva tesszük közé — mint jellemző kor- és művészettörténeti adalékot — Fruchter Lajos gyűjtő emlékiratának jellemző oldalait és ismertetjük gyűjteményét. Fruchter Lajos feljegyzései és gyűjteményének ismertetése két szempontból is számot tarthat az érdeklődésre. Egyrészről a két világháború közötti korszakban a művészet és közönség kapcsolatának egy sajátos formájára, a műgyűjtő szerepére helyzetére, másrészt a korszak festészetének egyik művészi csoportosulására, a haladó festészet egyik jellemző megnyilvánulására és művészeinek társadalmi szerepére vet fényt.

A magángyűjtésről szólva a Fruchter-gyűjtemény — a két világháború között — szerepénél és jellegénél fogva igen jelentős, a magángyűjtemények egy új típusának példájaként is említhető. A művészettörténetírás a magyar magángyűjteményeket elemezve rámutat a gyűjtemények társadalmi szerepére, arra, hogy adott korban a művészet fejlesztésében, a művészek támogatásában, a művészi ízlés propagálásában, a művészeti irányzatok meggyökereztetésében milyen hatásuk volt. E tekintetben a magyar magángyűjtemények történelmünk során különféleképpen értékelhetők. A magángyűjtés kezdeti korszakában — már a XIV. századtól — a műkincsgyűjtés az esztetikai élmények mellett döntően a tezaurálás egyik formáját jelentette, az értékek felhalmozását, a király, az egyház, a főurak tekintélyének alátámasztását. E korszakban a gyűjtési szempontok még nem különösebben differenciáltak: festményeket és ásványokat, történelmi relikviákat és kitömött madarakat, kelyheket és ásatási emlékeket is gyakran találhatunk egy-egy gyűjteményben. A műízlés fejlődése során — a feudalizmus felbomlása idején, a kapitalizmus előestéjén — a műgyűjtői tevékenységbe már szélesebb társadalmi rétegek kapcsolódnak be, a műgyűjtés esztetikai szempontjai is mindjobban előtérbe kerülnek. A XIX. század e tekintetben nagyarányú fejlődést mutat. Az első magyar közgyűjtemény, a Nemzeti Múzeum megalakulása, a közönség érdeklődésére, a közízlésre nagy hatással volt. A művészet és a közönség kapcsolatának szorosabbá válását a rendszeresített műkiállítások, az élénkülő sajtó, Barabás Miklósnak és kortársainak művészete — főleg az arcképfestészet — és a reformkor vezetőinek támogatása döntő módon segítette. A polgárság előretörése a magángyűjtés új bázisát teremtette meg. A század utolsó évtizedeiben kialakuló pest-budai gyűjteményekben a régi külföldi képanyag mellett a magyar festészet alkotásai még elég ritkák. Gerhardt Gusztáv, Kilényi Hugó, Scholtz Róbert, Ráth György, Zichy Jenő, Léderer Sándor gyűjteményeinek gyűjtési köre elsősorban a régi külföldi mesterek műveire szorítkozott. Magyar művészek munkáit ez idő tájt csak Bakonyi Károly és Jánosi Béla gyűjtötték. A vidéken létesült nevezetesebb egyházi gyűjtemények is, mint az egri Érseki Lyceum képtára, vagy az esztergomi Prímási Gyűjtemény — főleg régi anyagot tartalmaznak és az élő magyar művészetet alig támogatták. A századforduló idején a magángyűjtemények száma sokasodott s amíg azelőtt kevés kivétellel csaknem kizárólag régi külföldi képeket vásároltak, ekkor a XIX. századi francia és magyar mesterek alkotásai iránt is elimerésreméltó érdeklődéssel fordultak. Beczkói Biró Henrik, Dános Géza, Ernst Lajos, Wolfner Gyula, Wertheimer Adolf főleg magyar műveket gyűjtenek, Hatvany Lajos, Nemes Marcell, Kohner Adolf, Herczog Mór gyűjteményében is igen számottevő magyar képeket találunk — hogy csak a legjelentősebbeket említsem.

A gyűjtők tevékenysége a múzeumok munkáját is segíti, részben ajándékozás, részben vásárlás útján igen értékes anyag kerül magángyűjteményekből a múzeumba. Az első világháborút megelőző években a magyar remekműveknek és a hazánkban lévő külföldi képanyagnak mintegy a fele magántulajdonban volt. — A műgyűjtés terén egészséges fejlődés következett: a gyűjtőszempontok specializálódnak, ami a helyes céltudatos gyűjtésnek elengedhetetlen feltétele. Az élő képzőművészet propagálásában, a kortárs művészet-támogatásában azonban a gyűjtők döntő szerepet még nem visznek, elsősorban régi alkotások iránt érdeklődnek és főként csak a beérkezett jó nevű festők műveit vásárolják.

A virágzó műgyűjtés az első világháború után átmenetileg alábbhagyott. Uj gyűjtemény az első években nem is alakult. A gyűjtési tevékenység a horthysta «konszolidáció» éveiben indult meg újból és egyre jobban megerősödött. Ez a kor-

szak a hazai művészeti irányzatok, csoportok megélénkülésével és egyben erős differenciálódásával esik össze. A magángyűjtés kezdi betölteni társadalmi szerepét. A húszas évek végén és a harmincas évek első felében olyan jellegű magángyűjtemények jönnek létre, amelyek közvetlenül a kortárs-művészek törekvéseihez kapcsolódnak. Az újabb gyűjtők közül többen a kialakulóban lévő új művészi irányzatok mellé állnak, vállalják ezeknek a művészeknek anyagi és erkölcsi támogatását, művészetük propagálását. Ilyen módon a gyűjtemény — mondhatnók — aktív társadalmi funkciót tölt be: a művészet síkján folyó bonyolult osztályharc eszköze. Ilyen jellegű gyűjtemények között időrendi sorrendben először Oltványi-Artinger Imre gyűjteménye, majd Fruchter Lajosé alakult ki s aztán részben az ő tevékenységük hatására kb. egyidejűleg Köves Oszkár, Radnai Béla és Szilágyi Sándor gyűjteményei. — Természetesen az élő művészek egy-egy csoportját felkaroló gyűjtemények mellett, ebben a korszakban is nagyon jelentősek a régi és modern külföldi művészetet, és a magyar festészet fejlődését bemutató kollekciók. A két háború közötti periódusban a modern magyar és Magyarországon lévő modern külföldi festészet anyagának mintegy kétharmadát a jelentőségben megnövekedett magángyűjteményekben találhatjuk.

A Fruchter-gyűjtemény sajátos szerepet tölt be az egykorú gyűjtemények között. Fruchter Lajos — gyűjteménye kialakításának első fázisában a magyar festészet klasszikusainak alkotásait szerezte meg, majd a harmincas évektől tudatosan az élő művészet, az általa «új magyar festészet»-nek nevezett művészeti irány szolgálatába állította gyűjtőtevékenységét.

A magyar művészeti életre a legnagyobb hatást — a két háború közötti periódusban — a Szinyei Társaság működése gyakorolta. Az 1920-ban megalakult Társaság tagjai a legjobb magyar művészek közül kerültek ki, így a Szinyei Társaság rövid idő alatt szinte a magyar képzőművészet akadémiájává fejlődött. Tagjai közé bejutni — különösen eleinte — nagy elismerést jelentett. A Szinyei Társaság nem képviselt egységes irányzatot, részben Munkácsy, részben Nagybánya hagyományát folytatta, de az újabb irányok képviselőit is szóhoz juttatta.

A harmincas években az újabb nemzedék köréből tehetségekben gazdag és törekvéseiben többé-kevésbbé haladást képviselő csoport emelkedik ki: az úgynevezett Gresham-asztaltársaság. Berény, Bernáth, Egry, Pátzay, Szőnyi a társaság magva. A művészi-baráti társaság művészettörténészeket, műkritikusokat és gyűjtőket is magához vonzott, mint Genthon Istvánt, Farkas Zoltánt, Oltványi Imrét, Rózsa Miklóst, Fruchter Lajost, Szilágyi Sándort. A művészek közül: Czobel Béla, Egry József, Kmetty János, Márffy Ödön, Szobotka Imre, Ferenczy Noémi, Vilt Tibor voltak a Gresham-összejövetelek részvevői. Kezdetben nem mind tagjai a Szinyei Társaságnak, nagyobb részt inkább a KUT-hoz tartoztak. A Szinyei Társaságba legelőször Szőnyit (1924-ben), majd Bernáth Aurélt (1928-ban) és Egryt (1928-ban) választották be, később a csoport többi tagját is. Így a Szinyei Társaságon belül a Gresham-asztal mintegy vezető szerephez jutott. A harmincas évek vége felé már olyan elismerést vívtak ki maguknak — még azok körében is, akik nem tartoztak feltétlen híveik közé — hogy az «új magyar művészet» legjelesebb képviselőit látták bennük. Még a formalizmus meggyőződéses hirdetője, Kállai Ernő is «jellegzetesen új magyar festői együttesről» ír a Gresham-társasággal kapcsolatban. Ez a festői «együttes» azonban nem volt teljesen egységes. A fiatalkori indulás eltérései — a különböző formalista irányok hatása — a későbbiek folyamán sem tűntek el teljesen. Az egyes művészek más és más módon közeledtek a valósághoz és azt különböző erővel ábrázolták. Művészetüket azonban egységbe foglalja legfőbb művészeti-esztetikai nézeteik azonossága, a nagybányai hagyományok egyfajta értelmezése, az általuk «természetelvű»-nek nevezett festői felfogásuk, és a szélsőséges absztrakció elleni közös állásfoglalásuk. Ez a sajátos «természetelvű» festészet náluk korántsem jelent természethű ábrázolást, még kevésbbé a valóság realista tükrözését, hanem csupán a valóság szubjektív felfogású, színben és formában többé-kevésbbé elvont, látomásszerű ábrázolását. A francia postimpresszionizmus és a német expresszionizmus

formabontó hatása alól teljesen sohasem tudták kivonni magukat. Mégis megőrizték a valóság ábrázolásának több elemét. Munkásságuk bizonyos fokig a természet formáin alapult. Fejlett színkultúrával és kétségtelenül nagy művészi tudással rendelkeztek. Érdemük, hogy a burzsoa művészi irányzatok végső korszakában festészetükkel, elveikkel a teljes formai felbomlás folyamatára fékező hatást gyakoroltak. Témáik az individuális ember szubjektív életérzéséből fakadtak. Ezekkel a tulajdonságaikkal ugyan passzív ellenállást tanúsítottak a fasizmus antihumanista törekvéseivel szemben, azonban éppen zárkózottságuk, a társadalmi problémáktól való tartózkodásuk akadályozta meg őket abban, hogy művészetükkel a dolgozó tömegekhez kapcsolódjanak. Művészetükkel csak az értelmiség szűkebb körében hatottak. Így nem véletlen, hogy a polgári demokratikus rétegek pártolták elsősorban ezeket a művészeket. Mecénásaik, műgyűjtőik is közülük kerültek ki.

A Fruchter-gyűjteményben szereplő «új magyar együttes» egyik legnagyobb alakja Derkovits Gyula, a proletariatus tragikus sorsú festő-zsenije. Az elnyomott munkásosztály életérzésének, törekvéseinek tudatos művészharcosa volt már első megnyilatkozásaiban és művészete még inkább osztályharcossá vált rövid, nélkülözésekkel és szenvedésekkel teli élete későbbi szakaszában. Eszmeiségével így magasan kiemelkedett abból az együttesből, amelyhez csupán formanyelve, művészeti eszközei kötötték. E tekintetben is a valóságnak több elemét őrizte meg, mint a Gresham-asztal legtöbbje.

Fruchter Lajos műgyűjtői tevékenysége a laikus érdeklődők köréből indult, ízlése, művészettörténeti tájékozottsága, kezdetleges. A fiatal mérnök — később biztosítási igazgató — előtt a műgyűjtés először csupán a lakásdíszítés célját szolgálja. Eleinte színes reprodukciókkal, majd giccsekkel «díszíti» otthonát, válogatás nélkül vásárol, műkereskedőkre bízza magát. Művészi érdeklődése azonban egyre jobban felébred. Kiállításokra, aukciókra jár, állandó látogatója lesz a múzeumoknak, képzőművészeti cikkeket olvas és művészettörténeti könyveket tanulmányoz. Művészi ízlése gyorsan fejlődik, művészettörténészekkel, művészekkel ismerkedik és barátkozik össze. A húszas évek elején magyar gyűjtemény megteremtésének gondolata foglalkoztatja. Egymás után szerzi meg a XIX—XX. század nagy magyar mestereinek kisebb-nagyobb alkotásait. Néhány év után gyűjteménye már a magyar festészet történetének különböző korszakait öleli fel. A klasszicizmus és romanticizmus festőinek műveit éppen úgy megtalálhatjuk kollekciójában, mint a kritikai realizmus mestereinek és a századforduló művészeinek festményeit: id. Markó Károly, Brocky Károly, Munkácsy Mihály, Székely Bertalan, Mészöly Géza, Lotz Károly, Paál László, Mednyánszky László, Szinyei-Merse Pál, Rippl-Rónai József, Csók István, Vaszary János értékes és jelentős művei szerepelnek gyűjteményében.[1] A fiatal művésznemzedék alkotásaival Berény, Bernáth, Egry, Czóbel, Derkovits, Szőnyi, Pátzay művészetével, 1929-ben Oltványi gyűjteményében ismerkedett meg, aki az elsők között ismerte fel e művészek jelentőségét és támogatta munkásságukat. Fruchter Lajost «lebilincselte a festmények újszerűsége», elhatározta, hogy felkeresi a művészeket és megszerzi néhány alkotásukat. Rövid idő múlva a művészek és Fruchter Lajos között őszinte barátság alakult ki. Megismerte művészi elveiket, látta készülő műveiket, megvitatta problémáikat és szívvel-lélekkel melléjük állt. «Motorikus erővel dolgozott bennem a vágy, hogy korom művészetét minél jobban megismerjem... és minél inkább belemelegedtem fiatalabb kortársaim képeinek gyűjtésébe, annál jobban eltávolodtam azoktól a művektől, amelyek gyűjteményem pillérét képezték...» Szinte habozás nélkül elhatározta, hogy megválik a magyar klasszikus mesterek alkotásaitól, annál is inkább, mert a Szépművészeti Múzeum képtára méltóbban reprezentálja művészetüket, mint az ő gyűjteményének egyes képei. Felismerte azt is, hogy a fiatal művészeket támogatni kell, mert az állam elsősorban a konzervatív műcsarnokiakat pártolta és a Római Iskola tagjait látta el nagy megbízásokkal. Az a «gondolat vezérelte», hogy olyan gyűjteményt teremtsen műveiből, amely nemcsak a művészek munkásságára hat serkentően, hanem a gyüjtő kortársak számára is «példamutató» lehet; és a jeles magyar festmények idegenbevándorlását is megakadályozza.

Az új gyűjtemény gyorsan fejlődött, 1932—33-ban már majdnem teljesen kialakult, 1941-ig pedig évről évre új alkotásokkal gyarapodott. A fiatal művészek legjelentősebb műveit, nem egyszer főműveit sikerült megszereznie. Gyűjteménye gyarapításában természetesen maguk a festők és barátai is segítségére voltak. A gyűjtemény így aránylag rövid idő alatt a Szinyei Társaság újabb nemzedékének festményeit teljesebben és gazdagabban tudta bemutatni, mint akár a Szépművészeti Múzeum Modern Képtára, akár a Fővárosi Képtár.

Fruchter Lajos tudatosan vállalta az «új festészet» propagálását és feladatának érezte, hogy környezetét, ismerőseit az új képek barátjává nevelje. Szívesen ajándékozta el egy-egy festményét olyan ismerőseinek, akikkel meg akarta kedveltetni ezeknek a festőknek művészetét. «Törekvésünk az volt, hogy siettessük ennek a művészetnek elismerését és minél szélesebb körben terjesszük.» Valóban magávalragadó az a lelkesedés és az a szeretet, ahogyan Fruchter Lajos az «új magyar festészetet» pártolta, terjesztette. Igen nagy érdeme volt Derkovits Gyula felkarolása, támogatása, még ha teljesen nem is értette a nagy proletárfestő társadalmi állásfoglalását, mondanivalóját. Fáradhatatlanul működött és ügyködött a művészet érdekében. Aktív szerepe volt sok új gyűjtemény létrehozásában. (Szőllősi Henrik, Szegő Pál, Fleischer Dezső-féle gyűjtemények stb. kialakulásában.)

Fruchter Lajos gyűjteményét a nagyközönség számára is hozzáférhetővé tette, az érdeklődőket szívesen fogadta és megmutatta festményeit. Külföldi látogatók[2], barátai, művészek, műtörténészek, egyetemi és főiskolai hallgatók, Bernáth és Szőnyi szabadiskoláinak növendékei gyakran felkeresték. Az «istentisztelet Fruchteréknál» elnevezéssel emlegetett hetenkénti összejövetelek állandó tagjai: Petrovics Elek, Hoffmann Edit, Oltványi Imre, Bernáth Aurél, Pátzay Pál, Szőnyi István voltak. Általános művészeti problémákról, művészi felfogásukról, egy-egy újonnan bekerült kép kvalitásairól beszélgettek, vitatkoztak.

Ha a műgyüjtők között típusokat különböztetünk meg — a tudós gyűjtő, a tőkéjét befektető műgyüjtő stb. alakjait — úgy Fruchter Lajost a rajongó gyűjtők táborába kell sorolnuk. Nemcsak szerette a gyűjteményében lévő alkotásokat, hanem szemléletük őszinte gyönyörködést, igazi műélvezetet jelentett számára. Órákig el tudta nézni festményeit. Ha egy új kép került a kollekcióba, a legfőbb problémája az volt, hogy «tartja-e magát a kép», időtálló-e, olyan kvalitású, mely a gyűjtemény egységébe beleillik és nívóját, harmóniáját nem zavarja. «Legfontosabb szempont a mű kvalitása volt.» A festmény tárgya, konkrét témája számára már másodrendű. Rendkívül lekötötték és megragadták a színhatások, a színek szeretete egész gyűjtői tevékenységén végigkísérte. Fruchternál a művészi kvalitás értékelése, függetlenül a kép mondanivalójától, a mű tartalmának elhanyagolása, a színhatások iránti öncélú rajongása azt mutatja, hogy művészetszemlélete a l'art pour l'art burzsoa esztetika elvein alapult. A polgári gyűjtőnél, Fruchter Lajosnál érthető ez a szemlélet, érthető, hogy éppen azokat a festőket támogatta, akik akarva, akaratlan, többé-kevésbbé a felbomló polgári festészet alapelvét — a formai szempontokat a tartalmi szempontok elé helyező elvet — követték.

A Fruchter-gyűjtemény művészettörténeti jelentőségét az adja meg, hogy a két háború közötti magyar művészetben a legtehetségesebb és polgári korlátaik ellenére is — viszonylag — a haladó művészeket támogatta és propagálta. Ez a szerep emeli ki a Fruchter-gyűjteményt és gyűjtőtevékenységét az átlag magángyűjtő helyzetéből és biztosít magának a gyűjteménynek is pozitív szerepet a két világháború közötti művészeti harcokban és törekvésekben.

*

Fruchter Lajos emlékezéseit 1941-ben írta. Barátai, ismerősei számára akarta gyűjteménye kialakulását, fejlődését, szubjektív művészi élményeit megörökíteni. Ezek a sorok bepillantást nyújtanak a két háború közötti korszak művészeti életébe, a művészek hétköznapjaiba, megvilágítják egyéniségüket. Könyvét gyűjteménye emlékének írta, a háború azonban kiadását lehetetlenné tette. Utószavát a felszabadulás

után írta meg. Fruchter művészetrajongása átérzik emlékiratainak minden során. Közvetlen hangja, őszinte megnyilatkozásai az emlékiratokat értékes kordokumentummá teszik.

A szövegben közölt idézetek, ha külön nincsenek jelezve, Fruchter Lajos emlékirataiból valók.

[1] A gyűjtemény egyes műveivel Péter András részletesen foglalkozott 1931-ben a Magyar Művészetben írt tanulmányában (61—110. old.), amely a gyűjtés első korszakát öleli fel, 1931-ig

[2] Maier-Gräfe Julius német, Puyvelde belga művészettörténészek, Oszkár Kokoschka, stb.

MŰVÉSZEK ÉS MŰALKOTÁSOK KÖZÖTT*

I.

Ezeken a lapokon el akarom mondani, milyen utat jártam meg, míg eljutottam idősebb s fiatalabb kortársaim művészetéhez.

*

Húsz egynéhány éves voltam, amikor képzőművészeti alkotásokra felfigyeltem. A századforduló idején szépirodalmi lapjainkban színes másolatok jelentek meg divatos festményekről. Különösen az akkor kedvelt Margitay Tihamér képeit ismertették.

... Olcsó irodalom, olcsó piktúra, de mit tudtam én akkor erről. Megőriztem a színes nyomatokat és gyönyörködtem bennük. Bíztam benne, hogy egyszer majd bekereteztethetem és otthonomat díszíthetem ezekkel az összegyűjtött képecskékkel. De erre nem került sor, mert mire családot alapítottam és a hónapos szobák légköréből kikerültem, a Margitay másolatok is valahol elmaradtak.

Nagyobb fába vágtam a fejszémet. Bútort vásároltunk egy kis üzletben és ott egy ismeretlen festő munkáját, egy nagyszakállú öreg férfi mellképét is megvettük. Milyen is volt ez a festmény, ma nagyon sajnálom, hogy meg nem őriztem, de mily élénken emlékszem rá. Enyhe rózsaszínű háttérből emelkedett ki az öregember kopasz feje, mely olyan gömbölyű volt, mint egy biliárdgolyó és a jóságos arcot hosszan lengő fehér szakáll keretezte. Vidéki templomfestő munkája lehetett, mert nagyon hasonlított azokra a képekre, melyek kis falusi templomok sekrestyéiben a szenteket ábrázolják. Most, hogy ezeket a sorokat írom, szeretettel gondolok az ismeretlen művészre, akivel a gyűjtés útján legelőször találkoztam.

A kép csak nagyon rövid ideig maradt egyedül. Hamarosan társakat kapott. Valaki megvételre kínált néhány «pastelloidnak» nevezett kis festményt. ...vastag zsíros rajzpapírra krétával erősen bedörzsölt képecskék, jó tartós iparcikkek, holdvilágos tájak, baromfiudvarok és hasonló szobadíszek. Ezekből is megvettem néhányat, rokoni körökben egyik-másik talán ma is fellelhető volna, de nem érzem szükségét, hogy viszontlássam őket, mert már ekkor is az volt a benyomásom, hogy itt nincs valami rendben. Ez a felismerés sarkalt a művészet irányában teendő komolyabb lépésre. Megszereztem egy Zeller nevezetű újpesti festő két tájképét. Egyik napfelkeltét, a másik naplementét ábrázolt a tengerparton. Hangulatos képek. A felkelő és lenyugvó nap sugarai egyaránt bíborvörösre festik a tenger csapkodó hullámait. Ami a képekből ezenfelül hiányzott, azt pótolta képzeletem, de itt sem sokáig tartott, míg rájöttem, hogy színpadi kulisszákban gyönyörködtem.

Egy ügyes képügynök valahol megszerezte címünket és nap nap után bemutatta nekünk portékáját, kiállító művészek alkotásait. Bizonyára emlékeznek még Viski csibészeire. Ez is a kor divatja volt, külvárosi romantika. Ferencvárosi lovagok, félrecsapott sapkával, a szájszögletben parázsló cigarettavéggel. A képkeretezők kirakatai tele voltak ilyen képekkel.(...)

*Fruchter Lajos 1953. június 3-án halt meg. Kéziratát a Művészettörténeti Intézet őrzi. A közölt részek a kézirat gerincét képezik.

Akik gyűjtői pályámat ismerik, tudják, hogy milyen rohamosan változtam, de egyben következetes maradtam — a szín szeretetében. ... ebben az időben még gondtalanul éltem összehordott képeim között. Kétségek nem gyötörtek. Ha bántott valami, hát csak az, hogy nem tudtam minden képet, amit láttam, megszerezni. Anyagi viszonyaim nem engedték meg, hogy minden képet megvegyek, de arra jó volt a képekkel való szüntelen foglalkozás, hogy lassanként megtanuljak válogatni közülük.(...) Hamarosan különbséget tudtam tenni a polgári szoba díszítésére alkalmas műtárgy és az útszéli giccs között.

A művelődés vágya is elemi erővel tört fel bennem. Elolvastam a lapok képzőművészeti híreit, melyek nagyon részletesen számoltak be műtermek és kiállítások eseményeiről. Néhány fiatal műkritikus lelkesedése vonzóvá tette ezt a rovatot és serkentőleg hatott a már teljes kialakulásban lévő szenvedélyemre. A múzeumok szorgalmas látogatója lettem, minden kiállítást megnéztem és a művészeti irodalom is kedvenc olvasmányommá lett.

A kiállítások látogatása során megismerkedtem a kiállító művészek neveivel és műveivel. Mindgyakrabban ismétlődött, hogy ezeken a kiállításokon képeket vásároltam. Képeket, melyek később rokonoknál találtak elhelyezést. Az én birtokomban nagyon rövid ideig maradtak. Azóta talán kettőt őrzök. Vaszary Jegenyék című képét és Csók István Fekvő női aktját.

II.

A háborúban és az azt követő nyomorúságos években nagyon elszaporodtak az aukciók. Ezeket szorgalmasan látogattam és tücsköt-bogarat összevásároltam. Magyar képek mellett mindenféle osztrák és németalföldi kis- és középmesterek műveit. Egy műkereskedő alapos emberismerettel ki is aknázta szenvedélyemet és volt úgy, hogy tömegesen szállította lakásomra a megvásárolt «műtárgyakat».

Petrovics Elekkel is egy aukción ismerkedtem meg. Petrovics a művészet apostola volt, Ő maga is a legszerényebb viszonyok között élt, de a művészek jólétéért fáradhatatlanul hadakozott. Hogy sok nagy művészünk nem kallódott el, neki kell megköszönni. Aki Petrovics Elek tevékenységét és a múzeum akkori káprázatos fejlődését ismeri, sohasem hitte volna, hogy ereje teljében el fogják távolítani arról a helyről, amelynek az egész világon becsületet szerzett s amelyet senki sem tölthetett be nagyobb tehetséggel és gazdagabb eredménnyel.

Az Ernst múzeumban 1920-ban történt. Egy hátsó padból figyeltem, hogy Petrovics Laccataris Demeter Hébe című rajzára árverez eredménytelenül, mert ki kellett állnia a versenyből, amikor úgy felverték a kép árát, hogy az ő múzeumi budgetjét meghaladta. Módfelett felháborodtam azokon, akik Petrovics vásárlását meghiúsították, hogy a kis műtárgyat maguknak megkaparintsák és bár én sem dúslakodtam földi javakban, nekifeküdtem az árverésnek és nem engedtem, míg a rajzot meg nem szereztem. Akkor aztán kértem Petrovicsot, fogadja el a múzeum számára. Így kezdődött ismeretségünk, mely az évek során mindjobban szívélyes barátsággá mélyült, s melynek már az elején is bátorítása és elismerése által sok haladást köszönhettem.

Ebben az időben már felderengett bennem egy magyar gyűjtemény megteremtésének gondolata. Nem ismertem még az akkor már lezárt, a maga nemében egyedülálló Wolfner-gyűjteményt. (Dános-gyűjtemény később keletkezett.)

Gyors egymásután szereztem meg a századforduló művészeinek sok munkáját.(...)

Az első festmények egyike Paál Lászlónak egy tájképe volt. Ezzel nem volt szerencsém, mert később kétség merült fel a kép valódisága iránt és a régi ár töredékéért túladtam rajta. Pedig akkor még segítséget vettem igénybe vásárlásaimnál, melyek tetemes anyagi áldozattal jártak és ennél a vételnél is egy jeles és kétségtelenül jóhiszemű műértő közvetítésére támaszkodtam. Képzelhető megrökönyödésem, mikor kétségbe vonták, hogy a kép Paál László műve. Mikor már Paálnak több kétségbevonhatatlanul eredeti műve volt birtokomban, én is meg tudtam az összehasonlítás révén állapítani, hogy a szóbanforgó kép vagy tényleg nem Paál László alkotása, vagy pedig olyan gyengébb műve, mely azáltal adhat tápot a kétségnek, hogy nyersek, darabosak a kép színei és hiányzik belőlük a harmonikus «összecsengés», Paál László megcsodált poezise.

Több szerencsém volt ugyanebből a kézből származó más képekkel, melyek egy ideig gyűjteményem büszkeségét képezték. Különösen szép volt ezek között Paál László «Napsütés az erdőben» című képe, melyet a művész 1875-ben Barbizonban festett.(...)

... A mult század művészeinek: Munkácsy, Paál, Markó, Brocky, Mészöly, Lotz, Mednyánszky sok képét őriztem és ezek között jelentékeny darabok akadtak. Ugyanakkor érdeklődéssel közeledtem élő idősebb művészeinkhez is. Ezek között volt Csók István, kinek több korai képe ma is birtokomban van. Vaszarynak ugyancsak több képét szereztem meg. Az egyik stúdiuma idősebb leányomnál van, míg a «Jegenyék»-et, melyet 1922-ben egy Ernst gyűjteményes kiállításon vettem, most is őrzöm. Mégvan még Glatz Oszkárnak egyik korai tömösi kis képe.

Nagyon hatott rám a magyar stílustörekvések úttörője, Rippl-Rónai József. Számos képe díszíti gyűjteményemet, többek között az ibolyacsokros Öreg hölgy; leányaimnál is található néhány képe, így fiatalabb leányomnál «Rippli néni a gyerekekkel» című hármas pasztell arcképe 1901-ből. Szívesen emlékszem a művész lebilincselő egyéniségére is. Művészetét és személyes varázsát hivatottabb írások sokszor felidézték.

Ferenczyt sajnos már nem ismertem. (...) A múzeumban őrzött, hagyatéki anyagból és a műkereskedelemben megszereztem ugyan néhány képét, de nem találtam meg bennük azt a hangot, melyet Petrovicsnál és a múzeumban látott képeknél annyira szerettem.

Csak a harmincas évek végén jutottam a gyűjteményemben lévő «Lovasok»-hoz. Ernstnél került eladásra. Az aukciós anyag összehordásakor Bernáth, kinek épp kiállítása volt Ernstnél, meglátta a képet és ő hívta fel rá figyelmemet.

1924-ben tigrisutcai lakásunkba költöztünk, ahol sok ismerős és ismeretlen érdeklődő jelentkezett a fejlődő gyűjtemény megtekintésére. Jöttek művészek és műbarátok külföldről is, akik valamely forrásból tudomást szereztek létezésünkről. Erre az időre esik közelebbi ismeretségünk Hoffmann Edithtel, akit múzeumbeli látogatásaink révén már régebben is ismertünk és tiszteltünk. Ez az ismeretség később a legmélyebb rokonszenvvé fejlődött, melyet táplált ennek a kiváló asszonynak párját ritkító kedves egyénisége, mindent felölelő tudása és főleg ízlése, melyet szívesen és megnyugvással használtam fel sokszor túllobogó szenvedélyem ellenőrzésére.

... Meller Simonnal, külföldön is, itthon is sokszor találkoztam.

A Tigris-utcában kedvező térbeli viszonyok mellett alkalom nyílott a képek gondosabb elhelyezésére, úgy hogy ezek egymás ellenőrzése alá is kerültek, ami azzal a haszonnal járt, hogy a jó képek a nem maguk közé valót előbb-utóbb kitúrták. Ebben az időben, mint fent jeleztem, már csak kizárólag magyar képek voltak lakásomban és felölelték az idősebb Markó Károlyon, Borsoson, Brockyn, Barabáson, Székelyen, Munkácsyn, Paál Lászlón, Mészölyön, Lotzon, Szinyein át egészen az idősebb kortársakig, a magyar festészetnek sok kiválóságát.

Mint sok más műbarát, a fiatal művésznemzedéknek én sem hallottam eddig hírét, míg azután egy szép napon igazán gyökeresen megváltozott a helyzet. Ez pedig így történt. Baráti körömhöz tartozott egy nagy ipari vállalat vezetője: Szegő Pál, ki meleg érdeklődéssel viseltetett a festészet iránt. Egyik látogatásuk során megemlítették, hogy egy volt szomszédjuk, dr. Artinger Imre — ki azóta édesanyja nevét, az Oltványi nevet vette fel — egész másfajta, «modern» képeket gyűjt és hogy kíváncsiak lennének arra, miként vélekedem én ezekről a képekről. Nem volna-e kedvem azokat megtekinteni, ők szívesen összeismertetnének Oltványival. (...)

Meglátogattam Oltványiékat. Lakásuk nagyon szép volt, de ennél jobban érdekelt, sőt egyenesen lebilincselt a benne lévő festmények soha nem látott újszerűsége. A falon olyan művészek alkotásai, akiknek nevét ez ideig sohasem hallottam, vagy ha hallottam is, nem maradtak meg emlékezetemben.

Egry, Bernáth, Berény, Szőnyi, Szobotka, Derkovits. A gyűjtemény legjelentékenyebb részét Egry József gyönyörű képeinek sorozata alkotta. Bernáth Aurélnak egy nagyon szép tájképe, Berény Róbertnek elragadó interieur-je lógott a falon, Szobotka Imre poetikus kerti jelenetet ábrázoló képe is nagyon tetszett, de ami valósággal lázba hozott, mégis a gazdagon képviselt Egry művészete volt. Hatása megrendített. Teljesen megfeledkeztem mindenről. Úgy el voltam merülve a képek nézésébe, mintha más nem is lett volna a világon. Házigazdám, akihez azóta bensőséges baráti szeretet szálai fűznek, később úgy beszélte el állapotomat, hogy részegen támolyogtam egyik képtől a másikhoz. Amikor magamhoz tértem, megkérdeztem tőle, hol találhatók ezek a festők, szeretnék velük megismerkedni. Le voltam sújtva, mikor azt válaszolta, hogy Egri Taorminában üdül, Bernáth Pösztyénben lakik. Vigasztalásomra Berény Róbert Pesten volt. Eltökéltem, hogy azokat a művészeket, kiknek művei ilyen lenyűgöző hatást tettek rám, amint lehet meglátogatom és abban a naiv hitben éltem, hogy rövid idő alatt

pótolhatom mindazt, amit érzésem szerint eddig elmulasztottam. Hogy a véletlen Egry és Bernáth távolléte folytán fékezőleg lépett fel, fokozta vágyódásomat.

Látogatásom alatt Oltványi mutatta Egrynek egy nála levő eladó képét, Kristóf a víz partján, mely nem tetszett annyira, mint az ő gyűjteményében lévő gyönyörű Balatoni pásztor, vagy Kristóf a faluban. Később mégis birtokomba került ez a kép és a vételt sohasem bántam meg.

A következő napon meglátogattam Berény Róbertet és megvettem a «Könyöklő» című képét. Berény megemlítette, hogy éppen most fejeződött be Békéscsabán egy Egryvel közösen rendezett kiállításuk. Ő is mutatta Egrynek egy nála levő képét, a «Festőt», melyet szintén megszereztem. (...) Berény azonban egy különös élménnyel is gazdagított. Legnagyobb meglepetésemre azt hangoztatta, hogy Bernáth Aurél képeit kell vásárolni. Ez a szép megnyilatkozás, mely magas emberi értékre mutatott, örök időkre megpecsételte Berény Róbert iránt érzett bartságomat.

Az elmondott események 1929 nyarán játszódtak le. Az ősz meghozta azután ismeretségemet Bernáth Auréllal és Egry Józseffel is.

Bernáth 1929 őszén az Ernst múzeumban gyűjteményes kiállítást rendezett. Itt találkoztam vele. Ajánlatot tettem «Önarckép» című pasztelljére. Elfogadta ajánlatomat. Nagyon kimért volt, modhatnám fagyos csodálkozással fogadta az új vevőt. Zárkózott, vidámságra kevéssé hajlamos, inkább fanyar ember benyomását keltette, akinek a mindennapi élet gyakorlati részével nagyon laza kapcsolata lehet. Nekem rokonszenves volt ez a hűvös, kevésbeszédű ember. Reméltem, hogy meg tudom szólaltatni. Meg is szólalt és erről egyet-mást majd elmondok ezeken a lapokon. De akkor, ott a kiállításon, bizony kevés figyelmet szentelt nekem. (...)

A kiállításon majdnem kivétel nélkül pasztellek szerepeltek. A hodályszerű nagyterem, szürke falaival, nem nyújtott szerencsés hátteret e halk, finom képek számára.

Nemsokára alkalmasabb háttéren történt viszontlátásuk során és az időközben szerzett tapasztalatok segítségével jutottam csak el intim szépségű teljes felismeréséhez.

Hatásuk azóta is, napról napra fokozódott. Az elsőnek szerzett «Önarckép» épp oly örömmel tölt el ma is, mint a művész legújabb időben festett színpompás alkotásai.

Egry József is hazaérkezett Olaszországból. Oltványi már Taorminába megírta neki, hogy a «Festő» vevőre talált. Válaszában azt kérdezte, hogy ki az a bolond, aki a képet megvette. Meglátogattam. Első pillantásra különös jelenség volt. Szikár alak, magas tanáros, az olasz naptól csokoládébarnára sült bőre ezer ráncban borult arcára. Küzdelmes ifjúság nyomai, messze az ifjúság határán túl. Azt mondják, 30 éves korában éppen úgy nézett ki. Ma, 60 éves korában ugyanolyannak látom, mint 15 évvel előbb. Mutatta Taorminában festett képeit, melyek közül két tájképe tetszett legjobban. A «Szamaras», melyet megvettem és a «Taormina», mely Oltványi Imre gyűjteményébe került.

Már a «Festő» is derűs csodálkozást keltett látogatóimban, hát még a «Szamaras». A Festőben legalább volt egy értelmes figura, ha a részletek furcsák voltak is. De mi van ezzel a szamárral, hiszen ez átlátszó, akár a hegy, melyen a nap átsüt, hogy megvilágítsa az oldalt álló és csak gondos magyarázat után felismerhető citromfát.

Később úgy szereztem Egry művészetének híveket, hogy barátaimnak odaadtam Egry egy-egy képét — néhol emlékbe szívesen ott is hagytam, hogy egy ideig nézzék és azt a meggyőződésemet hangoztattam, ha nem fejtenek ki ellenállást, a kép meg fogja őket hódítani. Természetesen csak olyan barátaimmal kísérleteztem, kiknek ízlését más vonatkozásban ismertem. (...)

Ez volt a kezdet. A gyűjtést olyan mohósággal folytattam, hogy rövidesen nem találtam helyet képeim elhelyezésére. Időm nagy részét festők műtermeiben töltöttem. Keresve-kerestem a fiatal tehetségeket. Közben csetlettem-botlottam. Egy-egy új felfedezés öröme sokszor hamar szertefoszlott. Mégsem volt céltalan a legfiatalabbakkal való ismerkedés, mert ezek között is sokat tapasztaltam és talán egyiknél-másiknál bátorítólag is hatott érdeklődésem. Csak néhányat sorolok fel azok közül, akikre szívesen emlékszem, mert ha műveik nagy része ki is esett gyűjtésem keretéből, későbbi sikereik igazolták érdeklődésemet.

Medveczky Jenőre, Pekáry Istvánra, Hintz Gyulára, Ámos Imrére gondolok. (...)

Volt a legfiatalabbak között egy, akinek művészete maradandó hatást váltott ki belőlem: Derkovits Gyula. De erről majd később. Itt csak annyit: hogy az Oltványi gyűjteményében is láttam egy képét. Halas csendéletet ábrázolt. Első látásra nem tudtam kellően méltányolni,

csak gyakrabbi szemlélése után, mikor már a festő sok művét megismertem, fedeztem fel szépségeit.

Szőnyi Istvánnak is láttam egy képét Oltványinál, de ez sem gyakorolt hatást rám. Jószerencsém mégis felé irányított. Egy jótzlésű műkereskedő, az azóta elhúnyt Rados Ernő ajánlotta megvételre Szőnyinek egy képét. Az «Asszonyok a víz partján» volt ez a kép, mely nagyon megtetszett és azonnal meg is vettem. Megismerkedtem a művésszel is. Erőteljes, rendkívül vonzó egyéniség. A kedvező megjelenéssel egyezett a művész lelkivilága is. Derűs, költői lélek. A fiatalkori küzdelmek vihara korán elvonult fölötte és amikor én találkoztam vele, már ő volt az a festő, ki a fiatal művészek közül elsőnek győzte le a festészet iránt érdeklődő közönségnek a korszerű művészettel szemben tanúsított ellenállását. Művészete azt a benyomást kelti, hogy úgy fest, mint ahogy a madár dalol az ágon, könnyedén, küzdelem nélkül. De ez a látszat nagyon felszínes, mert aki jobban ismeri a művész tevékenységét, az tudja, állandó ellenőrzés alatt tartja alkotásait és több művét ismerem, melyeken évekig dolgozott. A művészi lelkiismeretesség általában nagyon jellemző vonása volt fiatal festő barátaimnak.

Motorikus erővel dolgozott bennem a vágy, hogy korom művészetét minél jobban megismerjem és gyűjteményemet oda fejlesszem, hogy abban minden számottevő művészünk képviselve legyen. Felkerestem Márffy Ödönt, kinek két képét szereztem meg. Petrovics Eleknél a múzeumban tett egyik látogatásom alkalmával, Derkovitsnak egy nagyon szép képét láttam. Petrovics felhívta figyelmemet arra, hogy a Műcsarnok kiállításán eladó ennek a festőnek egy hasonló qualitású képe: «Szőlőevők». Rohantam a Műcsarnokba. A kiállítás már zárva volt. Ott megtudtam a művész címét, hozzá siettem. A Hunyadi-téren egy mosókonyhából átalakított kietlen lakásban találtam meg. Nagyon bizalmatlanul fogadott és szemmelláthatóan volt csodálkozása, mikor a kért vételárat kifizettem. Miután később majd elmesélem a festővel kapcsolatos élményeimet, itt csak annyit jegyzek még meg, hogy a festő, akit pedig a műbarátok igazán nem kényeztettek még el, nagyon öntudatos volt, illetve jól ismerte saját értékét és álszemérem nélkül beszélt róla.

Legközelebbi utam Szobotka Imréhez vezetett, kinek «Malom» című képét szereztem meg.

Petrovicsnál láttam Bornemisszának is egy kedves, hangulatos képét, «Kilátás a Gellért-hegyről» volt a címe.

Mindkét festő ismeretségét nyereségnek tekintem, kapcsolatom azonban csak Szobotkával maradt meg, kinek más képeit is megszereztem. Egyik főművét, a «Lacikonyhát» ma is szeretettel őrzöm.

A következő állomás Medveczky. A tehetséges fiatal művésztől is vettem képet, címe: «Török végvár». Ma is megvan. Aztán Pekáry Istvánhoz vezetett utam. Hosszabb kapcsolat állott fenn közöttünk, melynek során mas gyűjtők érdeklődését is felkeltettem iránta. Egyik jellegzetes munkája leányomnál van, több képével barátaimat örvendeztettem meg.

A Nemzeti Szalon kiállításán jutottam hozzá Kmetty János egy csendéletéhez. Később egy Frenkel-kiállításon több tájképet is vettem tőle.

Már ekkor Czóbel Béla nevét is kiejtette valaki előttem. Ha nem csalódom, Lehel Ferenc. A művész, aki Párisban élt, bár Budapesten született, itt a hosszú távollét folytán teljesen ismeretlen volt és csak a Párist járt művészek hozták haza hírét. Igen jó hírét. Megtudtam, hogy Perlrott Csabának van egy Czóbel-képe, melytől megválna. Nála aztán kiderült, hogy egy aquarell félaktról van szó. Megszereztem. Baráti csere folytán a kép most Oltványi Imre gyűjteményében látható.

Sok más fel nem sorolt szerzés zsúfolttá, levegőtlenné tette gyűjteményemet, ami az egyes képek hatását is rontotta. Ezért eladogattam azokat a képeket, melyeket csak lakásdiszítés céljából szereztem volt. Az emlékezés teljessége kedvéért hadd álljon itt, hogy nem voltam tehetséges eladó.

Az első mámorból felocsúdva észrevettem, hogy a rostálás után nem mind jó kép, ami a falon függ. Szerencsére nem volt nehéz a javítás, Bernáth Aurél Pöstyénben, Berény Róbert a Városmajorban, Egry Badacsonyban és Szőnyi Zebegényben elérhetők voltak.

Bernáthnak Bankán, Pöstyén egy külvárosában volt a műterme.

Mint már előbb említettem, az 1929-es Ernst-kiállításon főleg pasztell-képeket állított ki. Akkor még különbséget tettem pasztell- és olajképek között, az olajképek javára. Azóta

egyformán kedves nekem minden jó kép, bármilyen anyaggal készült. Dehát akkor olajképet kértem Bernáthtól, mielőtt Pöstyénbe utazott. Erre a kérdésre válaszolt, 1930. május 27-iki levelével, melyből a következő részt közlöm: «Pesten voltál szíves érdeklődni olajfestményem iránt s most volna egy-kettő, amit fel mernék ajánlani. Először már egy tavaly megkezdett variátiója a terraszos pasztellemnek (ami a Magyar Művészet legújabb számában jött) annyiban változva, hogy az álló férfi ül s tőle jobbra egy szabad kilátás nyílik fákra és gótikus katedrális 2 tornyára. Színben természetesen tüzesebb, mint a pasztell. Mérete 70 × 90 cm (álló).

Második egy már itt festett parkos kép, középen egy ülő nővel. A kép sötét tónusú, mondjuk alkonyat után, de mikor még mindennek formája van. Az ég egész sötétkék, rózsaszín lilás felhőkkel. Mindkét képemet szeretem — az első talán vidámabb — szóval kedvesebb, a másodiknak van valami vésztjósoló hangulata. Ennek mérete 79 × 100, szóval, mint a pasztellem.»

Annyira a szemem előtt volt ez a kép, a leírás alapján annyira láttam, hogy szinte tapintani, simogatni tudtam volna. Megszerettem, mielőtt megismertem. Néhány nap múlva újabb levél érkezik Bernáthtól. Ebben többek között ez a mondat: «A multkor jelezettek közül az egyiket eladtam, így egy másik, némileg hasonló témájú, de álló formátumú kép megy.» Mikor a jelzett két kép megérkezett a pótképet ellenségesen fogadtam. Megtartottam, de sohasem tudtam megszokni. Becseréltem később a művész egy másik képéért.

Bernáthot Pesten élénk szemrehányásokkal fogadtam. Mentségére elmondotta, hogy egy bécsi barátnője, művszetének lelkes amatőrje, Pöstyénben volt, a festményt ott látta és ragaszkodott megvételéhez. Miután a képet én még nem ismertem, nem gondolt arra, hogy eladása engem bántani fog.

... Bernáth, Berény, Derkovits, Egry, Szőnyi, kiknek jelentősebb szerep jutott gyűjtésemben, Czóbeltól egy aquarellem volt. Tetszett, de nem elégített ki. A mult század és a századforduló művészete kezdett az élőművészet útjába állni. Kivétel csak Rippl-Rónai volt, kinek néhány fontos művét éppen ez idő tájt szereztem meg.

*

Sokat jártam-keltem a világban és mindenütt csak képet néztem. A mult szerelmei elhalványultak, hogy érzésvilágomat maradéktalanul betöltse a francia század-forduló művészete és az azzal párhuzamosan haladó, de tőle teljesen független új magyar művészet. Nehogy félre értsenek. Új magyar művészet alatt, csak barátaim alkotását éreztem és ebben a vonatkozásban nyíltan tettem vallomást elfogultságom mellett. Olyan lázas propagandába kezdtem érdekében, mely sok régebbi barátomból ellenszenvet váltott ki. Ezt tehernek éreztem, de ellensúlyozta a visszhang, melyet állásfoglalásom azokban keltett, akik az új művészetért lelkesedtek. (...)

*

Egrynek is több képét szereztem meg ebben az időben. Ezek között nekem a legjobban tetszett a «Veri az ördög a feleségét». (...)

... Berény Róberttől ekkor két képet szereztem. A «Fekvő nő»-t és egy «Bögrés csendélet»-et. Utóbb még az asztalra támaszkodó sárga «Önarckép»-et. A festő stílusa ebben az időben dekoratív hajlamú volt. Egy-két évvel később, felvidéki utazása után elmélyült és olyan műveket festett, melyek nagyobb hatást tettek reám, mint előbbi alkotásai. Ezek közül a gyűjteményemben most is helyet foglaló «Önarckép» igazolhatja felfogásomat.

Szőnyitől megvettem a «Verandán» című, ugyanebben az évben festett nagy képet. Felfedeztem magamnak ezt a festőt, akit mások már régen megbecsültek. Közben Czóbelnek is képei érkeztek Pestre, hogy Lehel Ferenc rendezésében a Tamás Galériában kiállításra kerüljenek. Szívemhez szóltak ezek a képek és kiválasztottam hármat közülük. A «Délfrancia táj»-at, «Gyümölcs csendélet»-et és a «Múzsa»-t. Mai napig is kedvenceim. Petrovics Elek szerette volna, ha egyet a három kép közül a múzeum részére átengedek. Miután egyiktől sem tudtam megválni, megvásároltam a múzeum részére a «Fasor» című képet, melyet Petrovics erre a célra kiválasztott. A kiállítás csak néhány érdeklődőnek tűnt fel és csak néhány művészre gyakorolt mélyebb hatást. Mint már említettem, Czóbel Pesten teljesen ismeretlen volt a képkedvelők között. Talán szerénytelenség nélkül állapíthatom meg, hogy itthon én ismertettem

meg a gyűjtőkkel és más érdeklődőkkel Czóbel művészi jelentőségét. Ez nem ment máról holnapra, és olyan ellenállást kellett leküzdenem, melyet ma már aligha lehet még csak elképzelni is.

... 1931-es év biztatóan indult. A festők mintha versenyre keltek volna. Egyik kiváló mű a másik után született. Bernáth megfestette a «Reggel»-t, a «Művésznő»-t, a «Tavasz»-t, a «Halász»-t és a «Halász kikötő»-t. Ennek a nem nagyon termékeny művésznek a kezе alatt égett a munka és ami elkészült, művészetünk gazdagodását jelentette. Egry egy sorozat más gyönyörű kép között megalkotja a «Kiderül», a «Virágzó mandulafák» című képeit. Mámoros idők. Balatonbogláron nyaralunk, a másik parton Badacsony. Ott élnek Egryék. A délutáni hajóval hozom a képeket, csak úgy keret nélkül. Nagyobb társaságot találok a kerthen. Diadalmasan kiteregetem a vásznakat és pasztelleket. Néma csönd. Udvarias csodálkozó arcok. Egy-egy bátortalan kérdés is felhangzik, mely válasz nélkül marad. Csak feleségemet nyugtatom meg később, hogy ezekben a képekben nagy örömök forrása buzog. — Mily sokszor adtam hálát a jóságos Gondviselésnek, hogy rövidlátó szemeimmel láthattam szépségeket, melyek annyi ép szemnek rejtve maradtak. De én nemcsak láttam a képet, hanem éreztem is. Minden idegszálam vele rezgett színeivel, vonalaival, zenéjével.

(...) Minél jobban belemelegedtem fiatal kortársaim képeinek gyűjtésébe, annál jobban eltávolodtam azoktól a művektől, melyek gyűjteményem pillérét képezték. Gondolok Munkácsy, Paál, Szinyei és több mult századbeli nagy művészünk festményeire. Habozás nélkül elhatároztam, hogy megválok tőlük. Nem törődtem vele, mit gondol rólam a «világ». A szemrehányásokat — pedig de sokat kellett hallanom — elengedtem a fülem mellett és igazi jóakaróimnak megmagyaráztam elhatározásom okát. Munkácsy, Paál, Szinyei művészete szebb példányban látható a Szépművészeti Múzeumban, mint nálam, de amire én törekszem, az egy olyan gyűjtemény létrehozása, mely a maga nemében példaadó lehet. Ma már nyugodt lelkiismerettel és talán szerénytelenség nélkül állíthatom, hogy sok kiváló, még ma is fiatal művészünk munkásságát olyan módon tudom bemutatni, hogy a magyar festészet egy magasba lendülő korszaka jelenik meg a néző előtt. Kitűnő művészeink segítettek ebben, ez igaz és övék a dicsőség, hogy szerény buzdításom is fokozta alkotókedvüket. (...)

... Eddig mindig csak képekről volt szó, pedig időközben már a szobrászat is érdekelni kezdett. Pátzay Pál kútfigurájához jutottam el elsőnek. Később több kis-plasztikai munkája is birtokomba került.

A művésznek az volt a terve, hogy a kútfigurát életnagyságban készíti el. Meg is mintázta gyönyörűen. Ott díszelgett hosszú ideig az agyagszobor Villám-utcai műtermében, hová sokszor ellátogattam. Egyszer csak elszáradtan, leomlóban találom hosszú hónapok ihletett munkáját. Akkor még nagy anyagi problémája volt a művésznek az ilyen méretű szobor bronzba öntése. Pusztulása pótolhatatlan veszteség. A Kútfigura épp úgy díszítette volna a főváros valamely terét, mint a «Budapest» a Dunapartot.

Pátzayra Bernáth hívta fel a figyelmemet. A két művész a személyes rokonszenven túl, egymás munkásságát is nagyon becsülte, s ami művészek között elég ritka eset, viszonyuk ma is változatlan.

Talán érdekelni fogja az olvasót, hogy művészbarátaim nem voltak bohémek. A polgári középosztály módján éltek és viselkedtek. Sem lobogó haj, sem bársony zeke, még Lavalliere nyakkendő sem. Művelt úriemberek voltak, Bernáth, Pátzay és Szőnyi, a tollnak is tehetséges forgatói. Pátzay azonkívül élénk vérmérsékletű, ragyogó debatter, külső megjelenésében is fölötte megnyerő egyéniség.

Az őszi-téli hónapokban gyakran találkoztunk. Egyesek, akik ezeken a találkozásokon nem vettek részt, gúnyosan, de lehet, hogy találóan úgy nevezték el őket, hogy «istentisztelet Fruchteréknál». Szóvivője ezeknek az összejöveteleknek Oltványi Imre volt, a viták főszereplői pedig Hoffmann Edith és Pátzay. Olykor-olykor Szőnyi is beleavatkozott. Bernáth Aurél majdnem soha. Színes délutánok, melyeket néha idegenek jelenléte is tarkított. Nagyon vigyáznunk kellett, hogy kit látunk vendégül, nehogy az összejövetelek harmóniája megzavartassék. Kivételt csak azzal tettünk, akiről feltehető volt, hogy ügyünknek megnyerhetjük, illetve átnevelhetjük új képek barátjává.

... Az idegenvezetés és toborzás legfontosabb munkája Oltványira maradt. Elképzelhetetlenül agilis volt. Minden emberrel olyan nyelven beszélt, amelyet az meg is értett.

... Ő, aki az új magyar piktúra gyűjtőinek őse volt, támogatta az utódot, hogy barátainк művét minél szélesebb rétegekben népszerűsítse.

... Ha ez a folyamat gyorsabb volt, mint ahogy remélni mertük, nagyobbrészt — el kell ismerni — az ő érdeme. Nemcsak mint a Magyar Művészet szerkesztője vállalta az új művészetet, hanem hadakozott érte a napi sajtóban, társadalmi téren és mint sok emlékezetes kiállítás önzetlen rendezője.

... Egry ezeken az összejöveteleken ritkán vett részt. Ennek oka főleg az volt, hogy a festő éveken át, télen-nyáron Badacsonyban lakott, amire gazdasági szempontok késztették. Érintkezésünket sűrű levelezés tartotta fenn olyan eleven módon, hogy Egry minden gondjáról, minden küzdelméről tudtam. Nemes és férfias volt ez a küzdelem, egy erős lélek harca a kicsinyes napi gondokkal és törhetetlen művészi célkitűzésekkel. Minden erőmből mellé álltam és boldog voltam, hogy híveket szerezhettem művészetének a legnehezebb években.

*

Derkovits Gyulával, a művész sajnos oly korán bekövetkezett halála miatt összeköttetésem rövid ideig tartott, de annál gazdagabb volt élményekben. Petrovics Elek megkérte Rózsa Miklóst, Olványi Imre apóját, ki az elsők között állt sorompóba az új magyar műveszetért, járjon közben nálam, hogy Derkovitsnak, ki súlyos anyagi gondokkal küzd, segítségére siessek. Derkovits el volt zárva attól a lehetőségtől, hogy képeit értékesíthesse, mert ezek házbértartozása miatt le voltak foglalva. Kérdésemre, hogy mennyi az a tartozás, Rózsa Miklós néhány száz pengőt mondott, de mint utóbb kiderült, a tartozás sokkal nagyobb volt. Érintkezésbe léptem a háztulajdonos ügyvédjével. Tőle tudtam meg, hogy Derkovits igen régi házbértartozásán kívül, tetemes ügyvédi költségek is növelték az adósságot. Szemrehányásokkal halmoztam el az ügyvédet, hogy ilyen méltatlanul bántak ezzel a tehetetlen nagy művésszel és azt ajánlottam, hogy fogadjanak el a festőtől néhány képet a tartozás fejében. Nem mulasztottam el az ügyvédet felvilágosítani, hogy ezzel anyagilag is jól járnak. De az ügyvéd — megbízója utasítását követve — elhárította ajánlatomat és a tartozás megfizetéséhez ragaszkodott. Nem maradt más hátra, mint ennek megfelelni, hogy a képek a zár alól feloldassanak. Ennek megtörténte utan felkerestem a festőt és közöltem vele, hogy adósságát rendeztem. Nehogy a közeljövőben hasonló helyzetbe kerüljön, azt a tanácsot adtam, engedje át nekem a képek tulajdonjogát és én ugyanakkor felhatalmazom, hogy a képeket eladhatja és a befolyt összegekkel korlátlanul rendelkezhetik. Indignálódva utasította vissza tanácsomat. Nem lehetett meggyőzni, hogy nincs más célom, minthogy ismétlődő kalamitások ellen megvédjem. Bizalmatlansága nem ismert határt.

Felesége, ki anyai gondossággal őrködött felette, szólni sem mert, csak csöndes szomorúsággal figyelte beszélgetésünket. Érezte, hogy segíteni akarok férjén. (...) Derkovits azonban mindent elkövetett, hogy elriasszon, de én már eltökéltem, hogy hóna alá nyúlok és számításba vettem azt a hálátlan szerepet, mely ezzel a feladattal együtt jár. Megpróbáltam a lehetetlent, bizalmát akartam megnyerni. Kivallattam életkörülményeiről, hogy segíthessek rajta. Megtudtam, hogy képeladásokból származó igen ritka kis bevételeken kívül abból a támogatásból tengődik, melyben testvére, ki asztalossegéd volt, részesíti.

Arra a kérdésemre, hogy mekkora ez a támogatás, kiderült, hogy heti 6 pengő. Kis összeg, de egy szegény asztalossegéd részéről nagy testvéri áldozat. Vállalkoztam, hogy testvérét tehermentesítem és életszínvonalát megjavítom. Felajánlottam neki heti 30 pengőt. Nem nagy összeg, de az eddigi heti 6 pengővel szemben mégis lényegesen javuló megélhetést tesz lehetővé. Megígértem, hogy segítségére leszek képei elhelyezésénél, a képeket pedig, melyeket én átveszek, olyan árban számítsa fel nekem, mint bármely más vevőjének. Kikötésem csak annyi, hogy dolgozzék. Erre az volt az ellenvetése, hogy a munkához anyag is kell. Festék, miegymás. — Kértem, írja össze anyagszükségletét és a kimutatást adja át egyik munkatársamnak, aki ennek alapján beszerzi azt, amire szüksége van. Ezzel a tervvel sem értett egyet. Kijelentette, hogy eddig is ő vásárolta meg a festéshez szükséges anyagot, azután is ezt akarja. Adjam csak át neki a megfelelő összeget, a többit majd ő elvégzi. Beláttam, hogy igaza van. Néhány nap múlva Bernáth Auréllal látogattam meg. Nem valami kedvesen fogadott bennünket.

A nedves egészségtelen lakásban a szükség nyomai feltűnően mutatkoztak. Lehetővé akartam tenni, hogy itt is jobbra forduljon a helyzet. A művész felesége tőle telhető erőfeszítéseket tett és legközelebbi látogatásom alkalmával már tűrhetőbb állapotokat találtam. De a festő — bár közben hosszabb idő telt el — nem dolgozott. Unszolásomra azt válaszolta, hogy — ha nincs

víziója nem dolgozik akkor sem, ha ledobom az ötödik emeletről. A Hunyadi-tér egyik bérházának erősen elhanyagolt ötödik emeletén lakott. Megbeszéltem egy közelben lakó ismerősömmel, hogy képet vásárol a művésztől. Felszólítottam Derkovitsot, vigyen el hozzá néhány képet, hogy az választhasson közülük. Napok múlva hallottam, hogy a festő nem jelentkezett nála. Most már szemrehányást tettem Derkovitsnak, hogy minden az ő érdekében tett kísérletem megtörik makacs ellenállásán. Nem mutatott hajlandóságot, hogy igyekezetemet elősegítse. Egyszerűen azt válaszolta, hogy nem házalhat a képeivel, különösen a rajta lévő romlásnak indult ruházatban. Megkértem, látogasson meg, hogy ezen a problémán is átsegítsem. Mikor aztán nálam átöltözött — szerencsére nagyjából egyezett az alakunk — azt az észrevételt tette, hogy bő a ráadott felöltő. Megvigasztaltam, hogy majd csak belehízik. Mindezt nem azért mesélem el, hogy az olvasó előtt a földi gondviselés szerepében tetszelegjek, csak korképet festek, melynek az elmondott események érdekes színfoltját teszik.

Egy ilyen nagy festő bizony jobb sorsot érdemelt volna és fájdalmas valóság, hogy a társadalom részvét nélkül haladt el a tragikus művész mellett. Amit tettem, nem tekintettem emberbaráti cselekedetnek, hanem szolgálatnak, melyet valakinek vállalni kell. Hiszen csak megközelíthetőbb lett volna! De nem engedett fel. Bizalmatlansága nőttön nőtt, minél többet fáradtam érte annál gyanakvóbb lett. Éppen csak, hogy azt nem kérdezte, mi is rejlik a nagy érdeklődés mögött. Pedig mindent elkövettem, hogy jószándékomról meggyőzzem. Mikor egy-két hónap múlva arról panaszkodott, hogy a heti 30 pengőből nem bír megélni, megértően felemeltem járandóságát heti 50 pengőre. Házaltam képeivel. Többek között egy jóbarátom, az azóta elhúnyt dr. Varsányi Emil műegyetemi tanár kérésemre meg is vette három kis festményét. Igaz, hogy el volt képedve, mikor a három vásznat meglátta, de azért sikerült őt megnyugtatnom, hogy ha már neki nem is fognak ezek a képek megtetszeni, de az unokái — mert felnőtt gyermekei voltak — bizonyára hálásak lesznek neki ezért az ajándékért. Bízott bennem és méltányolta szándékomat. Annál kevésbbé a művész, mert amikor megírtam nevében a vételt igazoló levelet, ezt csak akkor volt hajlnadó aláírni, amikor a pénzt megkapta.

Hány nemzedéken át fejlődhetett ez a bizalmatlanság, mennyi nélkülözés érlelhette meg benne a védekezés tudatalatti ösztönét. Bizonyos, hogy ismeretlen volt neki az önzetlen emberi magatartás és fiatal élete során talán még sohasem találkozott a szeretet simogató mozdulatával.

Sokszor elvesztettem türelmemet, hogy aztán lelkifurdalással visszatérjek a művészhez. Hetenként többször is felkerestem lakásában, melyhez fárasztó lépcső vezetett. Könyörögtem neki, hogy költözzék ki ebből a hozzáférhetetlen lakásból, mert én már nem bírom ezt a sok rossz lépcsőt. Hallani sem akart róla. Közben megfestette és hálából nekem adta azt a szép képet, melyen feleségével az árverési végzést olvassa. Ezzel a gesztussal minden — bizonyára akaratlan — sérelmet jóvátett.

Örömmel gondolok arra, hogy ebben az időben indult el szívében a megbékélés folyamata, mely a — sajnos oly rövid ideig tartott — rózsaszínű korszakához vezetett.

A rózsaszínű korszak a sötét nyomorúságból való kiszabadulását jelentette és következett a szociális problémák derűsebb meglátása, a munka békésebb hangulata. Lassanként eltűntek képeiről a csendőrszuronyok, a külváros éhező proletárjai, az aukciós hiénák és megjelenik a család, a bizonyára vágyva-vágyott gyerekkel — kit csak megrendítő víziókban a vásznon dédelgethet — a dolgozó artisták, a süteményeket árusító cukrászlány. Megjelenik a szőlő, a kenyér, mely olyan sokáig hiányzott. Megjelenik az áldott kenyér az ő asztalán is. Felfigyelnek rá. Kicsiny a közönség, melyet ez a «szocialista festő» megbódított, de a kenyérre való már csurran, cseppen. Lassanként félreállhatok, de változatlan szeretettel és érdeklődéssel ügyelem ezt a nagy és nehéz művészarcot, a meg nem alkuvó, harcos embert, aki nem léphetett az ígéretek földjére, mert, mint oly sok más apostolt, őt is a küszöbről ragadja el a halál.

Szimbólikus örökségnek tekintem és boldoggá tesz, hogy életének utolsó alkotása, a gyengédségben elbájoló szépségű «Anya» gyűjteményemet díszíti.

Vajjon milyen magaslatokat ért volna el művészete, ha életben marad és nem hal meg fiatalon alig 40 éves korában, ez a világtól idegen, sorstól eltaposott, ragyogó genie, aki vendégnek jött a világra és itt hagyta felejthetetlen névjegyét.

*

1931. nyarán Pöstyénbe készültünk... Heteket töltöttünk ott... Pátzay is megérkezett. Bernáth sok képpel viaskodik... Muzsája szárnyakat kapott... Egy Hartbergnél Berlinben rendezendő kiállításra készült... *

Nem tartoztam a gyűjtők önző fajtájához és megértettem festő barátomat, aki Berlinben nemcsak erkölcsi, hanem anyagi sikerre is vágyott, pedig voltak az új képei között olyanok, melyeket nagyon szerettem volna gyűjteményem számára megmenteni. Állt ez a Reggelre, a Halász kikötőre, melyet Sirályos képnek is neveztünk és főleg a Művésznőre, melyet tényleg, mint majd utóbb kiderül, igen nagy veszély fenyegetett. (...)

... A kiállításnak Bernáth várakozása ellenére átütő erkölcsi sikere volt, de ez már a művészettörténelemre tartozik.

A kiállításról szól Pátzaynak következő levele. Nem tudok a csábításnak ellenállni, hogy ezt a levelet szó szerint közöljem.

Pátzay levele: «Ahogy mondják ember tervez, Isten végez; úgy is van. Szerdára ígértem, hogy levelet kapsz, holott most van szerda, hogy írom. Hát, hogy tehetnék én erről: Alig jut az ember levélíró időhöz. Bizony Isten: Bocsásd meg ezt a ronda nehézkességemet.

Ott kezdem hát, hogy igen kellemes és kényelmes utazás után, félórai késéssel megérkeztem a BanhofFriedrich Strasse-ra (Látod még a vonat is késik:) Alice, Aurél és Tarjánék is vártak rám, mert félő volt, hogy ilyen vidéki filkó eltéved, sőt talán el is keveredik ebben a szörnyű dzsungelben. Így hát jól bebiztosítva hazaérkeztünk. Aurélék Tarjánéknál laknak, Aurélnak van a szomszéd házban külön egy szobája, műterem helyett, helyesebben a műterem cók-mók számára. Ebben a szobában lakom, illetőleg alszom én. Napjaink persze lehetőségen túl zsúfoltak, a kiállítás,múzeumok és emberekkel. Persze most azt gondolod magadban, hogy a fene egyen meg zsúfolt napjaidról való fecsegéseddel együtt, térj már a tárgyra. Hát a tárgyra térni nem olyan egyszerű. Annyi az elmondani való, hogy kertelni sokkal egyszerűbb.

A Hartberg-szalon egy három szobából álló, igen szolíd ízléssel kiállított helyiség; földszinti, ahová közvetlenül az utcáról néhány lépcsőn juthatsz. Nyoma sincs a hangos, pretenciosus, reklámos, közönséges környülállásoknak, mint a többiek legtöbbjénél. Belül pedig Bernáth képeket találsz, ismerősöket, most már csoportosításban és nagy örömed telne bennük. Így válogatva és ennyi még sohasem volt együtt, tehát sohasem kaphattál ennyire kimerítő képet erről a nagyszerű festőről.

A kiállítás anyagának a legszigorúbban mérve is, legalább a fele izgalmasan kitűnő. Így lennél Te is, ha jóhoz szokva Berlinbe érkeznél, a nagy nyugat-európai művészeti centrumba, a fő modern központba. Így lennél mondom, ha először a Bernáth kiállításra mennél. Ám ha megnézed azt, amit itt termeltek modernül és amit itt túlbecsülnek mérhetetlenül; egy külön múzeumot szentelvén bőkezűen, úgy, hogy mindegyik «jelesebbnek» egy külön teremre való mesterművét gyűjtötték össze; okulhass. Vagy ha a többi műkereskedők most folyó kiállításai a tegnap készült félig még nedves, de máris világhírűvé tornászott szemeteit is megnézed, világnevek szörnyű izzadmányait? Akkor a Bernáth képekről, mint Berlin fő szenzációjáról, csak végsőkig feszített szuperlativuszaiddal szólhatsz, vagy nem is beszélsz a dolgokról többé.

Hogy örültünk az elismerő jó berlini kritikának. Gondoltam magamban, na mégis csak ami jó, az megértésre talál másutt is, még előítéletekkel szemben is. Megnyugtató volt legalább számomra ez az állapot. Most innen közelről úgy látom, hogy a kritikák nem jók legalább is nem méltóképpen jók. Mert a képek viszonylag az itteni terméshez, nagyon sokkal jobbak, mint ahogy a kritika azt kiemelte.

A Kaiser Friedrich és az Altes Múzeumok persze igen gazdagok és nagyok. Minden délelőtt ezekben gyalogolok örömmel és gyönyörködve.

Nyugodj bele, sőt egyezz bele kedvesem, hogy az egész berlini útról igazában majd élőszóval számoljak be.

Azt hiszem felesleges ígérnem, hogy úgy bővebb leszek és mulatságosabb, meg élvezhetőbb is.

Még csak annyit, hogy ezideig egyetlen kép sem kelt el, tárgyalás folyik ugyan egy-kettőről.

Szeretettel köszönt a viszontlátásig». Eddig a Pátzay levele.

Bernáth-kiállítást, mely november 4-én nyílott, megnézte egy amsterdami gyűjtő is, von Sacher, kinek nagyon megtetszettek a festő képei és ezek közül is, különösen a Művésznő és a

* Hartberg kiállító helység Berlin. Schönberg Ufer 41.

Sirályos kép. Ugyanaz a két kép, melyről Bernáth tudta, hogy mennyire szeretném azokat gyűjteményemben elhelyezni. Sacher meg akarta venni mind a két képet, sőt meghívta a festőt amsterdami házába is. Bernáth szívesen lett volna Amsterdamban méltóan képviselve, de azt is sajnálta volna, ha az én gyűjteményem számára mind a két kép elvész. Nehéz volt a kérdés, mely elől úgy tért ki, hogy kettőnkre, Sacherre, meg énrám bízta annak eldöntését. Sacher 1932. január 5-én levélben tényleg hozzám fordult.

Levelének magyar fordítása így hangzik:

«Bernáth úr, ki ezekben a napokban látogatóban nálunk volt, bizonyára tájékoztatta Önt felőlem. Amint tudja, nagyon érdeklődöm munkássága iránt és nagyon örülnék, ha néhány jó representativ festménye birtokomba jutna. Bernáth úr részére is érdekes volna ily módon Hollandiában képviselve lenni, mert ezáltal a németalföldi modern művészet iránt érdeklődő műbarátok körében ismertté válna.

Nagyon szerettem volna a két festményt: Sirályos kép és a Hegedűs nőt megszerezni, Bernáth úr azonban közölte velem, hogy ezekre nézve Önnek bizonyos ígéreteket tett, ezért azzal a kéréssel fordulok Önhöz, közölje velem álláspontját.»

Válaszomban megírtam neki, hogy én is nagy súlyt helyeznék arra, hogy festőbarátom Hollandiában az ő előkelő gyűjteményében méltó módon legyen képviselve és bármennyire fájdalmas, ha mindkét képről le kellene mondanom, mégis kész vagyok ezt az áldozatot meghozni.

Sacher január 21-én ezt írja:

Nagyon köszönöm rendkívül szeretetre méltó levelét. Igen barátságos ajánlatát azonban csak Bernáth úrral való újabb érintkezés után venném igénybe, azért ma Capriba írtam neki.

A magam részéről azt a nézetet vallom, hogy egy festő egy képpel sehol sincsen jól képviselve és azért nagyon becsülném, ha Bernáth Hollandiában jól volna képviselve. E pillanatban arra hajlanék, hogy az Ön hozzájárulásával a Sirályos képet átvegyem és aztán várnék az év közepéig, vagy végéig egy második képre vonatkozó elhatározással. Nagyon örülnék, ha ez a megoldás Önnek is megfelelne.»

Hogyne felelt volna meg nekem ez a megoldás, hiszen így nálam maradhatott a Művésznő, mely azóta is gyűjteményem dísze.

Időközben megjöttek a képek Berlinből. Egyik jóbarátom Dános Géza figyelmét felhívtam a Bernáth művészetére. Dános Gézának már akkor jólismert gyűjteménye volt, melyben Munkácsy, Paál, Mészöly, Mirkó és más régebbi nagy magyar mesterek gyönyörű művei szerepeltek. Ezeken kívül egy szép sorozat Rippl-Rónaitól és Csók Istvántól. A saját kortársainak művészetétől azonban távol maradt. Barátom hajlandónak mutatkozott Bernáth képei közül is vásárolni egyet. Mikor azonban az anyagot meglátta, több képhez kapott kedvet. Ki is választott három szép festményt, de azt kívánta, hogy az én álló terraszos képemet is engedjem át neki. Nehezemre esett megválni ettől a képtől, de arra gondolva, hogy két jó embernek teszek szolgálatot, beleegyeztem.

Később Bernáthtól és Szőnyitől is szerzett még néhány képet és nekem megvan az elégtételem, hogy egy fontos barátot szereztem a korszerű művészetnek.

Másokra is kedvezően hatott a példa. Rövid idő alatt jelentékeny gyűjtemények keletkeztek, ezek között a legnagyobb igényűek dr. Radnai Béláé, kinek már előbb is az ország egyik legszebb és leggazdagabb magyar grafikai magángyűjteménye volt birtokában és a Szilágyi Sándoré, ki Szőnyi, Bernáth, Berény, Egry, Vass Elemér, Diener-Dénes és mások fontos képeinek egész sorozatát mondhatja magáénak.

Az orvosok képei — tiszteletreméltó kivételektől eltekintve — rendszerint a páciensek ízlését tükrözik vissza. A Szőllős Henrik gyűjteménye, melynek már előbb is egyéni hangja volt, újabban a korszerű művészek néhány képével gazdagodott. Bernáth Aurélnak és Czóbel Bélának fontos munkái kerültek a falra. Ez a kitűnő orvos nagyon művelt, szeretetreméltó ember is és örülök, hogy új vonzalmának kialakulására nálam tett látogatásai serkentőleg hatottak.

*

Czóbel kiállítása után megírtam a festőnek Párizsba, hogy művei nagyon tetszettek és kértem, hogy küldjön még néhány képet választásra. Rövid idő múltán meg is érkezett három festménye, közöttük egy Szajnaparti tájkép, az Olvasó nő és egy Virágcsendélet. Utóbbi képem mintegy másfél éven át Amerikában kiállításról kiállításra vándorolt, ahová a festő kérésére

közvetlenül megérkezése után el kellett küldenem, úgyhogy barátaim a képet csak akkor ismerték el, mikor az nagysokára Amerikából visszaérkezett.

1931. késő nyarán a festőt is megismertük, Hatvany Ferenchez jött látogatóba és annak hatvani kastélyában töltötte a nyarat. Felkeresett. Ebben a kispolgári megjelenésű emberben senki sem sejtette volna azt a nagy művészt, aki elszáradt virágcsokrok mintáiból izzó pompájú képeit létrehozza. Hatvanban festette meg azt a virágcsendéletet magyaros kancsóban, melynek hatása napról napra fokozódik. Festett ugyanakkor még nagyobb, komor pompájú leveles csendéletet, melyet szintén java munkájának tartok. Kértem tőle valamit korábbi műveiből is és erre Párisból elküldte a Zsákutcát. Ez a kép csere révén Hatvany Ferenchez került.

Párizsból még három képet küldött. (...)

Czóbellel évről évre itthon találkoztunk. Ebben az időben még senki sem érdeklődött művészete iránt, úgyhogy magam válogathattam nekem mindig nagyon tetsző képei között. Nem hiszem, hogy ebben az időben a festőnek egész korai, a családnál levő képeit leszámítva és a Szépművészeti Múzeumban Petrovics által 1925-ben vásárolt «Fekvő nő» című képén kívül említésre érdemes számú képe lett volna az országban. Tudtommal még jóbarátjánál és gyakori vendéglátójánál, Hatvany Ferencnél sem voltak még ebben az időben festményei.

*

1937-ben Párizsba utaztunk a világkiállításra.... A világkiállítás modern képanyaga nem nyújtott valami rendkívüli élményt. A kereskedőknél sokkal szebb műveket láttam. Különösen a Bernheimnál rendezett kiállítás káprázatos anyaga messze felülmúlta a világkiállítás modern anyagát: melyből csak Gaugint találtam kiemelkedőnek és Cézanne lenyűgöző művészetének két darabját... Toulouse-Lautrec kék pasztelljeiben is nagyon gyönyörködtem. Elragadók és nagyon naivak voltak.

Van Gogh művei a nagy kiállítástól független épületben, felejthetetlen emlék. Hogy lehettek kortársai annyira vakok, hogy tündéri szép művei mellett közönyösen elhaladtak. Legnagyobb hatást reám önarcképei tették, de tájképeinek látásával sem tudtam betelni. Ennek a festőnek, aki míg élt, nem talált képeire vevőt, az öt rongyos cipőt ábrázoló művéért ottlétem alatt 6000 angol fontot kínáltak és műkereskedő tulajdonosa keveselte a felajánlott vételárat.

Mindig ott szerettem volna lenni a képei között és még egy londoni kirándulásra is csak nehezen szántam rá magam. A Tate Gallerieben is újra és újra a francia termet kerestem fel, ahol gyönyörű Cézanneokat találtam.

Londonban kerestem azt a rokonságot, melyet sokan Turner és Egry között feltalálni vélnek. Természetes, hogy ott a rengeteg Turner kép között is akadt, amelyhez Egrynek egyik, vagy másik képe rokonságot tart, de azért mégsem tudnám a két festő szellemiségének rokonságát felfedezni...

... Egry művészetét a Balaton és a Balaton fölötti levegő ég gyönyörű színei ihletik. Hangja nem olyan súlyos, mint Turneré. Festői kultúrája is talán csak ösztönösebb, de művészete meleg szívből fakad, mely a jólismert vizet, a fölöttük vibráló levegőt festi és ezért könnyebben kapcsolódunk az Egry képeivel. Hogy sokszor túlteng bennük a grafikai hatás, az legfeljebb művészettudományi szempont, mely nem befolyásolja élvezetünket.

Czóbelnek nem régen zárult egy kiállítása Párisban Van Leernél. A festő már nem volt Párizsban, Magyarországon tartózkodott. Felkerestem Van Leert. Helyiségében francia művészek képei lógtak. Idősebbek, fiatalabbak egyaránt érdektelenek. Kérdésemre, hogy nem láthatnék-e nála valamit a Czóbel anyagból, azt válaszolta, hogy maradt három festménye. Ezeket nem adja el, szívesen megmutatja. A három kép; egy tájkép, egy figura és egy mimózás csendélet. A másik két kép is szép volt, de a mimózás mindegyiken túltett. Rendkívül tetszett és őszinte lelkesedéssel dicsértem a kereskedő ízlését és azt az elhatározását, hogy a képet magának megtartja. Láthatólag örült, hogy ízlésünk egyezett.

Meglátogattam újból is Van Leert. A műkereskedő, megtagadva hűvös hollandi származását a nyakamba borult és kijelentette, hogy a képet nem adja el, de nekem adja. Képzelhető mennyire örültem megható gesztusának... A kép megjárta a Paul Guilleaume kiállítást Párizsban, aztán hazaérkezett. Czóbelt megkértem, hogy Van Leert kárpótolja.

Párizsból magammal hoztam Czóbelnek egy másik csendéletét is. A kép most egy barátomnál van Baselben.(...)

Sok csendéletem van Czóbeltől, számszerint tizennégy. Veszedelmes mennyiség egy gyűjteményben. Látásukra mégsem támdt bennem soha az unalom érzése, ellenkezőleg, ha egyikről a másikra síklott tekintetem, mindenikben más-más szépségeket fedeztem fel, a változatosság olyan gazdag skáláját, hogy azt az elnevezést: «csendélet» csak más megjelölés híján alkalmazom reájuk.

Szép volt a párizsi kirándulás. Látványokban gazdag és a benyomások maradandók. Útközben hazafelé az a kérdés foglalkoztatott, mi vár reám otthon? Nem fognak-e ezek a benyomások kiábrándítani saját képeimből? Nem tagadom, ettől féltem. Végre is a világ fővárosában, ennek ritka ünnepén, a modern művészet legdíszesebb habitusában jelentkezett.(...)

A feszült várakozástól dobogó szívvel léptem át hazám küszöbét és siettem szobáról szobára. Érezte már az olvasó a megkönnyebbülés sóhaját? Bizony éreztem én és ha nem félnék attól, hogy szentimentálisnak tartanak, még többet is elárulnék.

Hát megálltak az én szép magyar képeim a művészet csúcsára felérkezett remek francia piktúra mellett is, szerényebben, halkabban, de életrevalóan.

Ebben a meggyőződésemben megerősített Puyvelde, a belga állami múzeumok vezérigazgatója is. Hekler Antal professzor társaságában látogatott el hozzánk. Kedves, közvetlen fellépésével párosult jólzlésű érdeklődése. Kijelentette, hogy benyomása szerint a magyar művészet a francia mellé állítható. (...)

*

1931. év végén Pátzay megnyerte a Ferenc József díjat. Tudtam, hogy Pátzay lusta levélíró és ezért én tudattam a még mindig Berlinben tartózkodó Bernáthtal a nagy eseményt. Bernáth egy mulatságos rajzzal díszített levélben válaszolt. Különben is számos hozzám intézett levelét ékesítik szép, valószínűleg kurta percek alatt készült rajzok. Remélem, hogy egyszer ezek a levelek is — művészettörténelmi dokumentumok, napvilágot látnak. (...)

1932 tavaszán Pöstyénben voltunk és a festő műtermének egyik sarkában megpillantottam egy kiadós vásznat. Bernáth nem akarta megmutatni, amit azzal indokolt, hogy rosszul indult, abbahagyta és nem is fogja folytatni. Unszolásomra mégis csak előszedte...

(...) A nagy képe egy elragadó parkot ábrázolt figurákkal, melyek még csak jelezve voltak. Sikerült meggyőznöm, hogy rosszul ítélte meg a képet és buzdítottam annak folytatására. A kép, mely 1933. elején el is készült, birtokomba került, és ma is az a véleményem, hogy ez egyike legfontosabb nagy alkotásainak... Az egész kép olyan kiemelkedő darabja a magyar piktúrának, a feladat olyan nagy lélekzetű, amilyenre kortársai közül kevés merészkedett.

Nagyon szeretem ezt a képet, talán azért is, mert még készülő állapotában felismertem qualitásait. Nem egyetlen eset, mikor bátorításom eredményes volt. Bernáth befolyásolhatatlan egyéniség és talán csak két ember véleményét hallgatta meg készülő munkáiról. Ez a két ember Pátzay es szerénytelenség nélkül e sorok írója. De a mi véleményünket is csak addig vette figyelembe, míg az a lényeget nem érintette. Soha meg sem kíséreltem, hogy ilyen messzire menjek.

Pedig egymáshoz való viszonyunk mélyen gyökerezett, mintha barátságunk a gyermekkorban kezdődött volna. Nem zavarták ezt a viszonyt anyagi problémák sem, mert mióta én ismerem, mindig polgári jómódban élt és ha néha pesszimisztikusan ítélte is meg a sorsát, ez csak hangulat volt, melyre szerencsésen rácáfolt a jövő.

Ha nem volt Pesten, szorgalmasan írt. Leveleit mindig érdekes mondanivalóval fűszerezte és azokat nagyon gyakran — mint már említettem — a tárgyhoz tartozó kedves illusztrációk is díszítették. A képvásárlások nem feszélyeztek bennünket. Én nem kívántam, hogy barátságunk révén előnyökhöz jussak, ő pedig épp oly finnyásan viszonozta magatartásomat. Egy dologtól nagyon irtozott: ez a képcsere volt. Egy-két esetet kivéve, melyre ő jogosított fel, ilyesmire nem is igen került sor köztünk, bár közel 30 képet vettem eddig tőle. Az idő csak hasznukra volt, mert azok is megbarátkoztak velük, kik 10—15 év előtt értetlenül álltak meg előttük.

*

(...) Bernáth a harmincas évek elején majdnem kizárólag olajképeket festett, 1934-ben visszatért a pasztellhez. Ekkor festi a nálam lévő: Ablaknál című képét, melynek különös dísze az asztalkára állított jázminos csendélet. A kép Bernáth más műveivel együtt Frenkelnél 1935-ben került kiállításra.

1935-ben és a következő években megint olajképek dominálnak, melyek közül a Téli délután kerül hozzám. Most Adler Gyula barátom nem nagy, de kitűnő ízlésről tanuskodó gyűjteményében látható.

Bernáth a következő év nyarát barátainál, Szilasi professzoréknál Brissagóban tölti. Egy cyprusos képet és a nálam lévő Brissagot hozza onnan. Új hang különben is változatos művészetében. A természet komor pompáját festi. A környező hegyek zöldje és a fürdőkabinok körvonalai tükröződnek a tó kék vizében és olyan színharmóniákat hoznak létre, amilyenekre csak a később festett Vág táj jázminnal, című képében találok példát.

A sebes folyású Vág mentén készült festmény hangulata vidáman ünnepélyes, míg a Brissagóban festett kép búgó orgonahangok képzetét kelti bennem. Nem a szeszélyes, megunhatatlan, gyönyörű Balaton a Lago Maggiore, hanem a természet egy másik csodája, melyet Bernáth a maga méltóságteljes komor mozdulatlanságában örökített meg. Gyűjteményemben a két kép, a Brissago és a Vág táj jázminnal egy falon, egymás közelében függ, igazolva állításomat és emelve egymás szépségét.

*

Az eddigi fejtegetések arról tanúskodnak, hogy aránylag kis számú festők munkáit gyűjtöttem. Képeiket úgy csoportosítottam, hogy egy festő művei egymás mellé kerüljenek. Ha nagyon sok képem volt egy művésztől, mint Bernáth vagy Czóbel esetében, ezek külön-külön szobában kaptak helyet.

Többeknek ez a rendezési mód nem tetszett. Szívesebben látták volna a képek összekeverését. Hiszem, hogy az én rendszerem jobban hangsúlyozza a festő művét, mint ahogy egy költemény is, bármily szép, kevesebbet nyújt a költő tehetségéből, mint az egész verskötete.

Az egyensúlyra is nagyon vigyáztam. Nem szerettem a felboruló falakat. A képek kiválasztásában döntő szempont a qualitás volt. A qualitásos kép, szép kép, ha még a tárgya is megnyerő, annál szerencsésebb. Az ilyen képeket mindig előnyben részesítettem, és kiválasztásuknál szem előtt lebegett a fal is, amelyen elhelyezkednek és a szomszéd. «Rossz szomszédság török átok». Kérdezzék meg csak a festőket, mit tartanak erről. Ha egy képük a kiállításon rossz társaságba kerül, legszívesebben azonnal hazavinnék.

A sivár tárgyú képeket kerültem, ezeket legszívesebben csak közgyűjteményekben látom. Más a beállítottságom az úgynevezett hétköznapi tárgyakat ábrázoló képekkel szemben. Grandiózus alkotásnak érzem Cézanne fekete órás festményét — kár, hogy elkerült Magyarországból és elbájolnak ostyás csendéletei. Nagyon szeretem Ferenczy porcelánpapagájait, Rippl-Rónai üres karosszékét, vagy Bernáth hotelszobáját. Ezekben nem az ábrázolt tárgy vonzza figyelmemet, hanem az előadás költői szépsége.

De térjünk vissza emlékeimhez.

A harmincas évek gazdag termést hoztak Berény Róbertnek és Szőnyi Istvánnak is. Berénynek ebből az idejéből származik két képem. A Kapirgáló és a Tót parasztasszony. Utóbbi képe is nagy teljesítmény, de a szemétdombon kapirgáló tyúk, nemcsak ennek a festőnek, de talán ezeknek az éveknek is legpoetikusabb alkotása. Ebben a képben annyi báj van, halk színeiben az érzés olyan gyöngéd harmóniája, amit sem szóval, sem fényképpel nem lehet reprodukálni. Berény ebben az alkotásában megmutatta erejét és nagy művészeink között elfoglalta az őt megillető helyet.

Egy évvel későbbi a városrészt ábrázoló képe, mely iroda-dolgozó szobámat díszítette és helyét távozásom után sem változtatta.

Az utolsó évek terméséből két Zebegényben festett tájképét őrzöm. Mindkettő a festő java munkája. Telve vannak életörömmel, amit a bölcselkedésre hajló, nagyon művelt és rendkívül őszinte művésznek legtöbb képén eddig nélkülözni kénytelen a szemlélő. Kevés képben van életöröm, de mindenikben zene, igaz, hogy mély gordonkára hangolva, amint, hogy ő maga is — úgy mondják, én sajnos sohasem hallottam játszani — kitűnő muzsikus.

*

Szőnyitől is ezekben az években szereztem legkedvesebb képeimet. (...) «Kapáló asszonyok»-at, ... az «Istálló»-t. Régi kedvenc tárgyköre a művésznek. Nemsokára a «Triptichon»-t, mely a mezőgazdaságot, az állattenyésztést és a halászatot jelképezi. Különösen

az a rész, mely a mezőgazdaságot ábrázolja, egyike Szőnyi legszebb műveinek. Az Istálló kisméretű kép ugyan, de ugyancsak nagyon fontos munkája.

A «Reggeli» című képét 1937-ben vásároltam.

*

Bernáthtól ebben az évben a Csillagnézőket szereztem meg. A Csillagnézőket három változatban festette. Kettő pasztell, a nálam levő olaj és méretben is nagyobb a másik kettőnél. Ez a kép a művész berlini korára emlékeztet, ám párosulva később elért eredményeivel.

Ezek az eredmények szembetűnően érvényesültek az 1938-ban festett Vág táj jázminnal című festményében. Ezen a képen — melyről különben már előbb szólottam — olyan varázslatos szépségeket ért el, melyek ennek a nagy művésznek ovrejében is határállomást jelentenek.

*

1936 tavaszán a bécsi Künstlerhaus hetvenötéves fennállását ünnepelte. Ebből az alkalomból nemzetközi kiállítást rendezett, melyen minden állam egy-egy képpel vett részt. Magyarország Szőnyi «Kapáló asszonyok» című képét küldte Bécsbe. Ott «Frühjahr» néven szerepelt és festőjének megszerezte a kiállítás aranyérmét.

*

Czóbel 1938-ban nem jött Magyarországra. Cagnesban dolgozott.

Onnan hozott (...) Modok Mária három vásznat. Egy strandképet, egy kékhangulatú csendéletet gyümölcsökkel és egyet peoniákkal.

Az elsőt nekem, a két csendéletet másnak ajánlotta fel. A strandkép nem tartotta magát, később be is cseréltem a festő egy más képéért. De a két csendélet is hozzám került és végleg nálam maradt, mert akinek szánva voltak nem vette meg. (...)

A következő év nyarán Czóbel is megérkezett. Csak látogatóba jött, de itt rekedt, mert közben kitört a háború és nem tudott Párizsba visszatérni. Én már előbb is biztattam, hogy költözzön haza, de itthon még nem látta biztosítva existenciáját, Párizsban pedig már beérkezett és gondtalanul dolgozhatott. (...)

Hazatérése óta gyűjteményem sok itthon festett képével gazdagodott. Nem említve színpompás csendéleteinek egész sorozatát, hozzám került az 1940-ben festett hatvani tájképe, gyűjteményem egyik legkedvesebb darabja. Olvasónője zöld könyvvel, szokatlan ellágyulás a festő keménykötésű művészetében és négy más figurális képe, melyek ugyancsak tartják legjobb festményeinek színvonalát. Ezek a «Fésülködő», a «Zöldruhás nő», a «Cigánylány» és a kis «Madonna». A Fésülködőn nagyon sokáig dolgozott, de létrehozta, — az én nézetem szerint — élete egyik legjobb, leszebb alkotását. Színeinek izzó pompája teszi a képet remekművé. A Zöldruhás nőben és a kis Madonnában a lélekábrázolás szépsége uralkodik, míg a Cigánylányt a festői bravúr — mely távolról sem felszínes — sorozza a művész legjobb munkái közé.

Czóbel nehezen dolgozott. Egy-egy képét számtalanszor átfestette. Olyan szenvedéllyel és szenvedéssel dolgozott, hogy munka közben a festőállványt is feldöntötte, ha az elért eredmények nem elégítették ki. Modok Máriának, ki férje művészetének rajongója, sokszor közelharcot kellett vívnia a művésszel, hogy képeit megmutassa, annyira nem bízott bennük. Legjobb dolgait félreismerte. Ha tehette volna, élete végéig festegetett volna rajtuk, sohasem tartotta őket készeknek.

Birtokomban van egy képe, melyet ötször teljesen átdolgozott annyira, hogy az öt változat egyike sem hasonlított a másikra. Végre is erőszakkal vittem el tőle, azon nyersen a festőállványról. Elégtétellel állapítottam meg, hogy egyik legjobb alkotását mentettem meg az újabb átfestéstől.

*

Művészbarátaim érdekében sokat küzdöttem. Erről tanúságot ők maguk tehetnek. Sohasem bántam meg. Művészetükkel bőségesen kárpótoltak.

Legtöbb összeütközésem Czóbel miatt támadt. Egy Ernst-kiállításon, melyen Czóbel képei is szerepeltek, Dr. Lázár Béla, a múzeum igazgatója szembefordult a festő művészetével és azt éles szavakkal bírálta. A jelenetnek Ernst Lajoson kívül Petrovics is szemtanúja volt. Én Czóbel védelmére keltem és elégtétellel állapítom meg, hogy dr. Lázár Béla állásfoglalása visszhang nélkül maradt.

Czóbel hazatérése után is eltartott még egy ideig, míg képeinek szépsége átment a köztudatba. Élénk propagandát fejtettem ki érdekében, melyben ő semmiképen sem támogatott, ami — az erkölcs törvényei szerint — becsületére válik, de az én szerepemet bizony nem tette könnyebbé.

Nem volt simulékony természet, talán kicsit túlságosan is szókimondó, de — majdnem mondhatnám — gyermekes charme volt benne. Nem tülekedett, nem harcolt sem anyagi, sem erkölcsi javakért, de nagyon tudatában volt művészi rangjának. Amit alkotott, ritkán elégítette ki, de csak a műben kétkedett, sohasem művészetében...

*

A Nemzeti Szalon ezerkilencszáznegyvenes tárlatán, a nagyterem két szembenéző oldalfalán Szőnyinek és Bernáthnak egy-egy nagyobb képe volt kiállítva. Az Esőben és a Nő és gyermek. A kiállításnak szokatlan anyagi sikere volt. Szőnyinek is, Bernáthnak is több kiállított képét megvásárolták, de ez a két kép nem talált vevőre. A két művész itt látható anyagának legjobb darabjai. Az Esőben — véleményem szerint — Szőnyi egyik legfontosabb munkája és ami becsét még emeli, drámai hang a lirikus festő művészetében. Nem ami tárgyát illeti, hanem a kifejezés módjában. Petrovics a képre azt mondta, hogy ez Szőnyi chef d'oeuvreje. A képet a festő műtermében jól ismertem és a kiállításon megerősödött róla táplált kedvező véleményem. A Bernáth képe, Nő és gyermek, ugyancsak főműnek számít. Ismertem ennek a festménynek is sok alakulását, míg a mostani végleges formájához eljutott. A háttér szépségét, a könyöklő nő színpompáját a szürke fénykép ha nem is képes éreztetni, de a compositio merészségét feltárja. Vonzalmam a képhez, mely gyűjteményembe került, azóta sem változott.

*

1941-ben meglátogattam Egryt, hogy új képeit megtekintsem. Ki is választottam egy Pesten készült képét, Kilátás a Vérmezőre című. A festő rövid idő múlva kiállította új képeit Ernstnél, ott feltűnt egy nagyon szép munkája, (...) A kép a Balatont ábrázolja pallón áthaladó női figurával.

1932. februárjában Farkas István képeit mutatta be az Ernst-múzeum. Egy nagyon tehetséges festő különös látomásait. Sötét, borongós és borzongató alkotások, melyeken csak ritkán tűnik elő egy élénkebb, melegebb szín. Egy jólétben született és jómódban élő művész döbbenetes nosztalgiája.

Hajlamom a színgazdag képek felé terelt, most mégis megtetszettek ezek a művek, melyek más eszközökkel állították meg a nézőt. A legkomorabb képet vásároltam meg, a Fekete nőket. Mai nézetem szerint is a festő egyik jellegzetes munkája, amely közelebb áll hozzám, mint a festő egy későbbi kiállításán szerzett világos színű Végzet útja és Virágcsendélet (a háttérben itt is körvonalai egy fantasztikus figurának). Kapcsolatom ezzel a két képpel különben is rendkívül furcsa. Vannak napjaim, amikor tetszenek, viszont olyanok is, mikor hidegen hagynak. Ha közömbösek volnának számomra, már régen megváltam volna tőlük. Kell valami titkuknak lenni, hogy ennyire ragaszkodom hozzájuk, bár általában idegeneknek érzik magukat többi képeim között.

Farkas István Párizsból jött haza. A francia kritika elismerte. Kár lenne, ha ez a nagy festői pálya megtörött volna a vagyonos polgári származáson. (...)

*

Vass Elemérrel a harmincas évek közepén ismerkedtem meg. (...)

Első kísérleteit félreismerték, nem biztak művészi fejlődésében, mely a későbbi években nem várt erőt mutatott. (...)

Gyűjteményemben két jellegzetes interieur-jével szerepel.

*

Diener Dénes Rudolf művészetével is a harmincas évek közepén találkoztam. Az első képe, melyet megvásároltam, a Fontenay aux Roses című, Franciaországban készült nagyon kedves festménye volt, melyet az évek során sok más alkotása követett. Barátaim között az egyetlen bohém... Ízlése francia példákon csiszolódott.

A családjáért és egészségéért folytatott küzdelem érzelmileg is közelembe hozta ezt a festőt, ki művésztársai munkáját talán a legelfogulatlanabb és ezért legmegbízhatóbb ítélettel közelíti meg.

*

Hatvany Ferenc, ki a magyar impresszionista piktúra kitűnő mestere, szívesen látott vendégeink közé tartozott. Rendesen Czobel Béla társaságában jött. A két művész barátsága közismert volt, éppenúgy, mint az a tény, hogy Czóbel Béla hosszú éveken keresztül a nyári hónapokat a vendégszerető hatvani kastélyban töltötte. Hatvany gyűjteménye világszerte ismert, különösen francia képei révén. Ez a gyűjtemény tesz bizonyságot tulajdonosa ízléséről, mely művészetét is jellemzi.

Három munkája van gyűjteményemben. Egy kis színvázlat, egy női arcképe és egy nagyon színes, tárgyban is gazdag csendélete.

*

Szolnok városa 1941-ben a művésztelep egyik lakását Bernáth Aurél rendelkezésére bocsátotta. Azóta nyaranta ott is dolgozik. Munkásságának néhány legszebb darabja ebben az évben Szolnokon született. Egy női figura és a Verandán — különösen utóbbi remekműve a festőnek — Szőllős Henrikhez került. A Vidéken című és egy zagyvaparti tájat ábrázoló pasztellt én szereztem meg. Az első, nagylélekzetű alkotás, életörömben fogant új összefoglalása a művész gazdag festőiségének. (...)

Szolnokról még azon év nyarán Kiskörösre látogatott el a művész, ahol néhány nagyon szép tájképet festett. A nálam lévő Szőlőhegy innen származik.

Szőnyi műtermében is találtam egy bájos tájképet, mely kis mérete ellenére méltóan egészíti ki a művésztől származó képeim sorozatát.

Nem az én hibám, inkább veszteségem, hogy a legfiatalabb művészgenerációval már nem tudtam kontaktust találni. Néhány jeles tagját személyesen ismerem. Novotny Emilt, Barcsay Jenőt, Bartha Lászlót, Dési Hubert, Halápy Jánost, Fenyő Györgyöt, kiknek fejlődésére a képbarátok méltán felfigyeltek. Tudom, hogy rajtuk kívül más kiváló festők, szobrászok is gazdagítják az új magyar művészetet. Alkotásaikat múzeumainkban és magángyűjteményekben megbecsüléssel szemléltem.

*

A festészet annyira igénybe vette érdeklődésemet, hogy a plasztikára kevés figyelmet fordíthattam. A szobrászok közül jóformán csak Pátzayt ismertem és művészete is nagy hatással volt rám. Később megismerkedtem Ferenczy Bénivel és Vilt Tiborral, kiktől egy-egy kis bronzot szereztem. Ferenczy az idősebb, Vilt a fiatalabb generációhoz tartozik. Munkáikat a pályatársak és műbarátok egyaránt nagyon megbecsülik. Ferenczy Noémi, a szobrász leánytestvére, a századforduló nagy festőjének leánya, maga a gobelintervezés és szövés legnagyobb magyar művésze, társaságunk szívesen látott érdekes tagja volt.

Beck Fülöpnek, a legidősebb generáció nagymesterének egy szép sorozat plakettjét őrzöm.

*

A háború okozta földrengés engem is kizökkentett pályámból. Ebben a pillanatban úgy látszik, hogy 1941 közepén gyűjtő tevékenységem befejeződött.

Mikor a háború repülőtámadások alakjában hozzánk ért, féltve gyűjteményemet, leszedtem a falakról és pincében raktároztam el képeimet.

Azóta rezignáltan járom az üres szobákat és emlékezem a gyönyörű órákra, melyeket kedvenceim között töltöttem, várva arra az ünnepélyes pillanatra, mikor megbékül a világ, hogy talán én is még visszatérhessek régi passiómhoz. De ha a sors máskép határozott volna, akkor is hálása fnogadom döntését, mert azokat az emlékeket, melyek életem sok nehéz óráját enyhítették, semmi sem törölheti ki szívemből.

*

A munka végén kétségeim támadnak... Az a kérdés foglalkoztat, hogy nem értelmezik majd ezeket a feljegyzéseket úgy, mintha bírálatot tartanék kartársaim felett, ami elhamarkodott

lépés, mert az ítélethez hiányzik a történelmi távlat, amely nélkül csak egyéni nézet alkotható. Egyéni nézet, részrehajló állásfoglalás, aszerint, hogy milyen viszonyban van a gyűjtő a tárgyalt művészekkel, vagy azok munkáival.

A gyűjtő nem a művészettörténelem eszközeivel méri az elért eredményeket, hanem a saját ízlésével. Igaza van? Szubjektív érzelmei nem játszanak-e túlságos szerepet? Lehet. Természetes, hogy azokról a művészekről, akikhez vonzódtam és műveikből, melyeket megszeretem, dicsérettel és szeretettel szólok. Ha a személyes vonatkozásokat elkerülném, ezek a feljegyzések csupán a katalógus szerepét töltenék be. Nevek, tárgyak, évszámok, adatok... Másnak láttam a feladatot. Annak a 10—15 évnek — mely a mai magyar művészet kialakulásához vezetett — eleven életét akartam felvázolni, úgy, ahogy azt saját magam megfigyeltem.

Megállapításaim nélkülözik a történelmi távlatot igaz, de hisz ez sohasem fog rendelkezésemre állni! Jóval idősebb vagyok legtöbb művészünknél kiről írok, ha azonban egy emberöltővel fiatalabb is volnék, ez sem nyújtana biztos alapot az ítélet helyességére. Ennyi idő alatt inkább zavarodnak a fogalmak, mint a bor erjedéskor és csak későbbi generációk láthatják tisztán, hogy egy korszak művészetéből mi vált maradandóvá és mit borított a feledés. A napkrónikása is állást foglal a kor művészetéhez, ítéletet mond a tárgyról, holott viszonya hozzá inkább csak futólagos és nem állandó, mint a gyűjtőé...

Írás közben tehernek éreztem, hogy nem tudtam magam jobban az emlékeim mögé elrejteni, de mindig hangsúlyoztam, hogy nem történelmet, hanem személyes emlékeket írok...

A könyv maga is csak emléknek készült. Gyűjteményem emlékének. A gyűjtemények sorsa, hogy az idő széthordja őket, mint a szél a pernyét. Az a tudat is kielégítene, hogy egy ideig még együtt marad. Akadna bizonyára néhány velem egyező ízlésű ember, kinek öröme telnék ebben az anyagban addig is, míg a jövendő állást foglal hozzá.

Milyen jó, hogy bízhatom az utókor igazolásában és, hogy nincs mód, mely az ellenkezőjéről meggyőzhetne.

*

Ezeket a sorokat 1943 nyarán írtam. A háború vihara változatlanul harsogott. (...) A képek, melyek egy év óta a pincében aludták álmukat, megmozdultak. Petrovics a készülő Rippl-Rónai monográfia számára néhány felvételt készíttetett, később elkérte színes reprodukálásra Ferenczy festményét, a Lovasokat is.

Másfelől is új szelek fújdogáltak. Ybl Ervin a svájci nemzeti kiállításra képeket kért és egy «nem árja» festőtől is kivitte három képemet. Tasnády Nagy András és Csánki Dénes ezzel ugyan nem értettek egyet, de a Kultuszminisztérium mégis kivitte Czóbelt is, Fényest is. Azzal a gondolattal foglalkoztam, hogy elkészíttetem a hiányzó fotókat és kiadom a könyvet néhányszáz példányban barátoknak, ismerősöknek emlékezésre, okulásra.

Így múlt el a tél. A tavasz nem a remélt felszabadulást hozta, hanem a legsötétebb, ördögi fantáziát is megszégyenítő üldözést. Március 19. a Svábhegyen ért. Menekülni nem lehetett, de legalább a kisebb Rippl-pasztellokat biztonságba helyeztük, illetve átadtuk egy derék munkás embernek, aki azokat később szerencsésen ki is mentette a németek és nyilasok által megszállott házból.

A tigris-utcai lakásunkat is el kellett hagynunk és onnan április 11-én... távoztunk. Az egyik szobában levők kivételével, képeinket magunkkal vittük és ezeket a képeket sok hányattatás után Hoffman Edit és Oroszlán Zoltán úgy mentették meg, hogy november 14-én elvitték a múzeum pincéjébe, ahonnan a felszabadulás után hiánytalanul visszakerültek. Visszakerültek, de nem a Tigris-utcába, mert ottani lakásunkat a háború vihara nagyon megtépázta. Ha most még nem is tölthetik be azt a szerepet, hogy a magyar művészet egy korszakával az érdeklődőket megismertessék, mégis itt vannak és készen állanak, hogy saját szép és küzdelmes koruk mellett majd egykor újból tanúságot tegyenek.

*

A gyűjtemény a felszabadulás után is együtt maradt és Népköztársaságunk nemzeti érdekű magángyűjteménnyé nyilvánította. A gyűjteményben szereplő művészek legnagyobb részét Kossuth-díjjal, Munkácsy-díjjal és kiváló és érdemes művész elnevezéssel tüntették ki.

FRUCHTER LAJOS SÍRJÁNÁL:

elmondta Bernáth Aurél.

Egy széles baráti kör nevében, bár részükről felkéretlenül, szeretném Fruchter Lajos, drága barátunkat búcsúztatni. Felkéretlenül — mondom, mert ez a baráti kör semmiféle olyan szervezeti formába nem tömörült, amely ilyen megbízással láthatott volna el. Csak a magam érzése mondatja velem, hogy e sírnál szívesen fogadják el összetartozásunknak ezt a jelét, elsősorban azért, mert ennek az összetartozásnak drága barátunk volt a kapcsa.

Akik itt állunk, mindnyájan tudjuk, hogy Fruchter Lajos milyen egyedülálló helyet foglalt el a magyar művészeti közéletben. Többféle okból egyedülállót. Először azért, mert nem programm, nem példa szerint lett azzá, ami volt. Ő éppugy kereste önmaga formáját, mint ahogy egy művész keresi sajátját. Látszólag önmaga kielégülésére szerette és ápolta a művészetet, de ez nem vált öncélúvá nála, mint ahogy végső fokon egy festőnél sem öncélú a festés. Ahogy kapott, úgy adott. Ez jellemezte őt elsősorban. A gyüjtésnek látszólag polgári, nem egyszer önző jellegü gesztusa, nála a felismert szép hírverését, másokkal való megszerettetését, — végső fokon — még ha kicsiben is — a magyar kultúra igazi ápolását jelentette.

A maga nemében egyedülálló volt továbbá azért, mert sajátjává tudta tenni a művészet belső problémáit. Nem annyira az értelmével, mint a szivével, — de ezzel aztán teljesen. Ez tette, hogy nemcsak szerette, de vitte is a művészetet, mint ahogy egy festő viszi és láttatni kívánja festői leleményét. Kissé valóságfölötti kapcsolással érzékeltetve: úgy tünik föl ő nekem, hogy művész volt, kinek karját, kezét mi adtuk. És micsoda energiával vitte ügyünket! ... álljon ez is itt megemlitetten.

Egyedülálló volt továbbá azért is, mert a húszas-harmincas évek újabb törekvésü magyar művészetének, a múzeum helyett először ő adott olyan helyet és környezetet, amelyben az felmérhette magát. Ehhez az kellett, hogy a szobák falain a szüntelen jobbratörekvés szempontjai szerint cserélődjenek a képek, meg hogy lakása nyilvános, múzeumszerü legyen.

És ebben volt ő aztán a legegyedülállóbb. Fogalommá tudta tenni gyüjteményét. Városi nevezetesség lett, félig már idegenforgalmi célpont. Ha valaki meg akarta ismerni a húszas-harmincas évek magyar festészetének egyik kialakulóban lévő részlegét, akkor elsősorban őt, ezt a kedves családot kereste fel, mely együtt élt a képekkel, mondhatnám, majdnem azokért élt. Szivesség, vendégszeretet volt mindenkor a házban. A múzeum igénye a baráti kör meghittségével olvadt náluk össze. Ez tette olyan vonzóvá, olyan eredetivé ezt a fogalmat, hogy: Fruchter-gyüjtemény.

Ma munkanap van. Bizonyára sokan nem jöhettek el búcsút venni a kedves baráttól, akinek oly sok szép órát köszönhetnek. De bizonyára itt vannak gondolatban mindazok, akik őt nagyrabecsülték. E széles baráti kör mindegyikének fáj a veszteség, de egy megbékéltető melegség is eltölt bennünket, hogy alkalmunk volt az életben ilyen jószándékú, nemes és bizakodó emberrel összetalálkozni.

Őszinte részvétemet fejezem ki a hátramaradottaknak. Igyekszünk fájdalmukban mellettük állani.

KATALÓGUS

Fruchter Lajos gyüjteményének műtárgyairól

A katalógusban állandóan használt rövidítések magyarázata:

ö. F. L. = özv. Fruchter Lajosné tulajdonában.
Ism. m. = Ismeretlen magántulajdonban.
Sz. M. = Szépművészeti Múzeum tulajdonában.
Rep. = Reprodukálva.
MM. = Magyar Művészet.
olf. = olajfestmény.
v. = vászon.
p. = papir.
J. j. f. = Jelezve jobbra fent.
J. j. l. = Jelezve jobbra lent.
J. b. f. = Jelezve balra fent.
J. b. l. = Jelezve balra lent.

BECK FÜLÖP: *Kuruc fej.* Plakett. Bronz. 7,4×5,1 cm. — Felirata: 1912. — ö. F. L.

Zenélő angyalok. Plakett. Bronz. 6,3×6,2 cm. Felirata: 1181. — ö. F. L.

Vonós négyes. Plakett. Bronz. 8,5×6,5 cm. J. j. l.: BECK Ö. FÜLÖP. — ö. F. L.

Szinyei Merse Pál. Érem. Bronz. Átmérője: 8,7 cm. Felirata: SZINYEI MERSE PÁLNAK 70. ÉVE BETELTÉN 1915. — ö. F. L.

Lesz még egyszer ünnep a világon. Érem. Bronz. Átmérője: 9 cm. Felirata: LESZ MÉG EGYSZER ÜNNEP A VILÁGON. — OPUS BECK Ö. FÖLÖP. 1921. — Venczel Istvánné Fruchter Éva tul.

Arany János. Érem. Bronz. Átmérője: 6,5 cm. Felirata: ARANY JÁNOS 100. SZÜLETÉSNAPJÁNAK ÜNNEPÉRE. Hátlapon: A NAGY SZALONTAI ARANY EMLÉKEGYESÜLET TOLDI KÖLTŐJÉNEK. 346. — ö. F. L.

Pollák Mihály. Érem. Bronz. Átmérője: 7,2 cm. — Felirata: POLLÁK MIHÁLY. Hátlapon: ARS LONGA VITA BREVIS — ö. F. L.

Strindberg. Érem. Bronz. Átmérője: 7 cm. Felirata: AUGUST STRINDBERG. Hátlapon: FÖDD 1848 DÖD 1912. — ö. F. L.

Hubay Jenő. Érem. Bronz. Átmérője: 7.3 cm. — Felirata: HUBAY JENŐ. Hátlapon: A CREMONAI HEGEDŰS 100. ELŐADÁSA EMLÉKÉÜL. — ö. F. L.

Beöthy László. Érem. Bronz. Átmérője: BEÖTHY LÁSZLÓNAK 25 ÉVES JUBILEUMÁRA AZ VNIÓ. — ö. F. L.

Munka a jövőnk. Plakett. Bronz. 7×7 cm. Felirata: MUNKA A JÖVŐNK. Hátlapon: II. ORSZ. KÉZMŰIPARI TÁRLAT. 1926. — ö. F. L.

Riedl Frigyes. Érem. Bronz. Átmérője: 7.4 cm. — Felirata: RIEDL FRIGYES EMLÉKÉNEK 1931. Hátlapján: HALÁLÁNAK 10 ÉVES FORDULÓJÁN. — ö. F. L.

1000 éve. Érem. Bronz. Átmérője: 19,7 cm. — Felirata: 1000 ÉVE. — ö. F. L.

Pázmány Péter. Érem. Bronz. Átmérője: 7,8 cm. Felirat: PETRUS PÁZMÁNY FVNDATOR UNIVERSITATIS. Hátlapján: MDC XXRV. ö. F. L.

Stein Aurél. Érem. Bronz. Átmérője: 6 cm. Felirata: AVRELIO STEIN HOSPITI CLASISSIMO IN URBEM NATALEM REVERSO BVDAPESTINVM MCMXXIR. Hátlapon: EASTERN TVRESTAN KHOTAN 1900 TAKLAMAKAN 1926-8 LOR 1907 TVN. HVANG 1914 SISTAN 1915 SWAT 1926 GEDROSIA 1927-8 — ö. F. L.

BENCZUR GYULA: *Férfifej.* 1912. ceruzarajz, papír. 22 × 25 cm. J. j. l.: Benczur Gy. 1912. — dr. Steiner Lászlóné, Fruchter Katalin tul.

BERÉNY RÓBERT: *Fekvő nő. 1919.* — rep. MM. 1931. 103. old. Ism. m.

Könyöklő nő. 1930. MM. 1931. 103. old. Ism. m.

Pipás csendélet. 1930. — repr. MM. 1931. 102. old. Ism. m.

Erdőszéle. J. b. l.: Berény repr. MM. 1938. 67. old. Ism. m.

Tót parasztasszony. Ism. m.

Kapirgálók. olf. v. 82 × 100 cm. J. b. l.: Berény. Sz. M. (6. kép)

Városmajor. olf. v. 60 × 73 cm. J. b. l.: Berény. ö. F. L.

Tájkép. olf. v. 63 × 80 cm. J. j. l.: Berény. ö. F. L.

Halat tartó nő. olf. v. 74 × 99 cm. J. b. l.: Berény. — Steiner Lászlóné tul.

BERNÁTH AURÉL: *Önarckép ablak előtt.* 1929. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l. — B. A. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Bernáth Aurél. Bp. 1932. 9. képm.

Testvérek. 1929. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l.: B. A. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Bernáth Aurél. Bp. 1932. 7. képm.

Önarckép. 1930. olf. v. 108 × 77 cm. J. j. l.: B. A. — Köves Oszkár tul. repr. MM. 1913. 106. old.

Parkrészlet. 1930. Ism. m. — repr. MM. 1931. 105. old.

Merengő. 1930. pasztell. v. 70 × 100 cm. J. b. l.: B. A. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Bernáth Aurél. 1932. 12. képmás.

Csendélet ezüsttel. olf. v. 53 × 80 cm. J. j. l.: B. A. — ö. F. L.

Terrasz. 1930. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l.: BA. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Bernáth Aurél. Bp. 1932. 17. képmás.

A terraszon. 1930. Ism. m. — repr. MM. 1931. 105. old.

Reggel. olf. v. 70 × 100 cm. J. b. l.: BA. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Bernáth Aurél. Bp. 1932. 22. képm. — MM. 1932. 7—8. sz. színes.

Hegedűművésznő. 1911. olf. v. 110 × 85 cm. J. j. l.: BA. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Bernáth Aurél. Bp. 1932. 23. képm.

A művész anyja. 1935. olf. 100 × 80 cm. J. j. l.: BA. — ö. F. L. repr. MM. 1935. 354. old.

Csillagnézők. 1935. olf. v. 110×80 cm. J. b. f.: BA. — ö. F. L. — repr. MM. 1938. 321. old.

Nő és gyermeke. 1938. olf. v. 110 × 80 cm. J. b. l.: BA. — ö. F. L. — repr. MM. 1948. 87. old. (8. kép)

Asztalraboruló. 1936. olf. v. 70 × 100 cm. — ö. F. L. — repr. MM. 1938. 325. old.

Vágmenti táj, jázminnal. 1934. olf. v. 78 × 110 cm. J. j. l.: BA. — ö. F. L. — repr. MM. 1938. 322. old.

Pöstyéni park. 1935. olf. v. 125 × 144 cm. J. b. l.: BA. — ö. F. L. — repr. MM. 1935. 358. old. (9. kép).

Vidéken. 1941. olf. v. 85 × 125 cm. J. b. l.: BA. — ö. F. L. — repr. Pogány Ö. Gábor: A magyar festészet forradalmárai. Bp.

Téli délután. 1035. Adler Gyula tul.

Ablaknál. 1934. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l.: BA. — repr. MM. 1935. 355. old. — ö. F. L.
Brissago. 1936. olf. v. 78 × 110 cm. J. j. l.: BA. — ö. F. L.
Kisörsi táj. 1941. olf. v. 70 × 100 cm. J. b. l.: BA. — ö. F. L.
Ülő nő. p. szénrajz. 65 × 50 cm. J. j. l.: B. — Steiner Lászlóné tul.

BORNEMISSZA GÉZA: *Kilátás a Gellérthegyről.* J. j. l.: Bornemissza Géza 1930. — Steiner Lászlóné tul. Repr. MM. 1931. 98. old.

BROCKY KÁROLY: *Miss Lizzie Gaulter.* Ism. m. — repr. MM. 1931. 71. old.
A reggel. — repr. MM. 1931. 71. old.

CSÓK ISTVÁN: *Sárgaruhás nő.* 1905. Ism. m.
Sokác leány. J. j. l.: Csók István Mohács 1904. — Steiner Lászlóné tul. — repr. MM. 1931. 90. old. (1. kép)
Juda gyűrűje. 1906. — repr. MM. 1931. 91. old. Ism. m.
Vampírok. 1908. (?). olf. v. 63 × 80 cm — Steiner Lászlóné tul.
Thamar. 1909. Ism. m. — repr. MM. 1931. 91. old.
Virágos csendélet. 1912. J. b. l.: Csók — Ism. — repr. MM. 1931. 90. old.
Fekvő akt. 1912. olf. v. 47 × 58 cm. J. b. l.: Csók I. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 92. old.
Züzü a Margitszigeten. 1917. olf. v. 80 × 68 cm. J. b. l.: Csók 1917. — Venczel Istvánné, tul. — repr. MM. 1926. 74. old.
Peonia csendélet. 1922. Ism. m.

CZÓBEL BÉLA: *Gyümölcscsendélet.* 1929. olf. v. 73 × 65 cm. Ism. m. — repr. Kállai Ernő: Czóbel Béla. Bp. 1934. 16. képm.
Muzsa. 1930. olf. v. 81 ×65 cm. J. j. f.: Czóbel. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 101. old. Kállai Ernő: Czóbel Béla. Bp. 1934. 22. képm. (10. kép)
Fésülködő. olf. v. 80 × 64 cm. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L.
Madonna. olf. v. 52 × 43 cm. J. j. f.: Czóbel. — Venczel Istvánné tul.
Fehér blúzos nő. olf. v. 70 × 57 cm. J. j. l.: Czóbel — ö. F. L.
Cigányleány. olf. v. 60 × 50 cm. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L.
Olvasó nő. 1932. olf. v. 92 × 65 cm. J. j. l.: Czóbel 1932. — ö. F. L. — repr. Kállai Ernő: Czóbel Béla Bp. 1934. 25. képm. — Genthon I.: Új magyar festőművészet története. Bp. 1935. 79. képm.
Csendélet. olf. v. — J. b. l.: Czóbel. — Steiner Lászlóné tul.
Csendélet sárga virágokkal. olf. v. 65 × 80 cm. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L.
Nagylevelű csendélet. olf. v. 80 × 65 cm. J. b. l.: Czóbel — ö. F. L. — repr. MM. 1933. 52. old.
Pipás csendélet. olf. v. 73 × 60 cm. J. b. l.: Czóbel. — ö. F. L.
Virágok. olf. v. 73 × 60 cm. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L. —
Lila csendélet. olf. v. 70 × 60 cm. J. j. l.: Czóbel — ö. F. L.
Tájkép. olf. v. 62 × 71 cm. — ö. F. L.
Szentendrei táj. olf. v. 65 × 80 cm. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L.
Tájkép. Ism. m. — repr. MM. 1931. 101. o.
Tájkép. olf. v. 56 × 68 cm. J. j. l.: Czóbel. — Steiner Lászlóné tul.
Párisi utca. olf. v. 74 × 90 cm. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L.
Virágcsendélet. 1933. olf. v. 81 × 60 cm. Ism. m. — repr. Kállai Ernő: Czóbel Béla 1943. 30. kép.
Női akt. vöröskréta p. J. j. l.: Czóbel. — ö. F. L.

DERKOVITS GYULA: *Mi ketten.* 1929. olajtempera. v. 60 × 40 cm. J. j. l.: Derkovits. — ö. F. L. — repr. Artinger Imre: Derkovits Gyula Bp. 1934. 5. képm. — Genthon I.: Az új magyar festőművészet története. Bp. 1935. 85. képm. (15. kép)
Szőlőevők. 1930. olajtempera. v. — J. j. l.: Derkovits. — ö. F. L. — repr. Artinger I.: Derkovits Gyula Bp. 1934. 6. képm. — MM. 1931. 107. old. (14. kép)
Végzés. ceruza és vízf. vázlat. 16 × 20 cm. — ö. F. L.
Végzés. 1930. olajtempera. v. 60 × 50 cm. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 107. old. — Artinger I.: Derkovits Gyula. Bp. 1934. 8. képm.
Erdei részlet. olf. v. 47 × 58 cm. J. b. l.: Derkovits Gy. — Steiner Lászlóné tul.
Nagy család. 1932. olajtempera. v. 65 × 73 cm. J. j. l.: Derkovits. — ö. F. L. — repr. Artinger I.: Derkovits Gyula. Bp. 1934. 23. képm.
Anya gyermekkel. 1934. olajpasztell. v. 62 × 55 cm. — Sz. M. — repr. Artinger I.: Derkovits Gyula 1934. 32. képm.

DIENER DÉNES RUDOLF: *Fontenay aux Roses.* Olf. v. 54 × 64 cm. J. j. l.: Diener Dénes. — ö. F. L. — repr. MM. 1936. 150. old.

EGRY JÓZSEF: *Tűz.* 1925. rajz. Ism. m. — repr. Artinger I.: Egry József. Bp. 1932. 31. képm.
Vándor a Balaton partján, vagy Szent Kristóf a Balatonnál. 1927. olajpasztell. v. 60 × 85 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 104. old. színes. — Artinger I.: Egry József Bp. 1932. képm. (17. kép)
Festő a Balaton partján. 1929. J. j. l.: Egry József Badacsony 929. Radnai Béla tul. — repr. MM. 1931. 104. old.
Badacsonyi táj. 1929. Ism. m. repr. MM. 1931. 104. old.
Taormina. Szamaras kép. 1930. olajpasztell. v. 70 × 90 cm. J. j. l.: Egry József Taormina 1930. — ö. F. L. — repr. Artinger Imre: Egry József Bp. 1932. 22. képm.
Veri az ördög a feleségét. 1930. olajpasztell. Ism. m. repr. Artinger I.: Egry József. Bp. 1932. 34. képm.
Kiderül. 1931. olf. — ö. F. L. — repr. Artinger I.: Egry József. Bp. 1932. 27. képm.
Virágzó mandulafák. 1931. olajpasztell. v. 73 × 90 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony. — ö. F. L. — repr. Artinger I.: Egry József. Bp. 1932. 28. képm.
Megered az eső. 1932. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony 932. — ö. F. L. — repr. Artinger I.: Egry József. Bp. 1932. 29. képm.
A festő. olajpasztell. v. 58 × 80 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony. — ö. F. L.
Balatoni fények. olajpasztell. v. 57 × 80 cm. J. j. l.: Egry József. — ö. F. L.
Napfelkelte. olajpasztell. v. 73 × 100 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony. — Sz. M.
Önarckép. olajpasztell. v. 67 × 58 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony. — ö. F. L. — repr. MM. 1935. 81. old.
Badacsony. — ö. F. L. — repr. MM. 1935. 81. old.
Présház előtt. pasztell, p. l. 57 × 68 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony Tomaj — Steiner Lászlóné tul.
Pallón. 1941. olajpasztell. v. 71 × 98 cm. J. j. l.: Egry József Badacsony. — ö. F. L.
Önarckép. tussrajz. p. 35 × 27 cm. J. j. l.: Egry József. — ö. F. L.
Vérmező. olajpasztell. v. 73 × 100 cm. J. j. l.: Egry József. Bpest. 1938. — ö. F. L.

FARKAS ISTVÁN: *Virágok.* Ism. m. — repr. MM. 1938. 85. old.
Találkozás. olf. v. 82 × 100 cm. — ö. F. L.

FENYŐ GYÖRGY: *Önarckép.* Ism. m.
Positanói táj. Ism. m.

FERENCZY KÁROLY: *Lovasok.* 1905. olf. v. 6×80 cm. J. j. l.: Ferenczy. — ö. F. L. (2. kép)

FERENCZY BÉNI: *Női akt.* 25 cm. bronz. — ö. F. L.
Michelangelo. Érem. Bronz. Átmérője: 8,6 cm. — ö. F. L.

FRANK FRIGYES: *Önarckép.* Ism. m.

GLATZ OSZKÁR: *Oláh asszonyok a törcsvári szorosban. 1910.* J. j. l.: Glatz. Ism. m. — repr. MM. 1931. 95. old.
Tömösi tájkép. Ism. m.

GULÁCSY LAJOS: *Bohóc.* Ism. m.
Arte e Vita. olf. v. 45 × 59 cm. J. b. l.: Louis Gulácsy. — Steiner Lászlóné tul.

HATVANY FERENC: *Női arckép.* Ism. m.
Csendélet. Ism. m.

HINCZ GYULA: *Arckép.* Ism. m. — repr. MM. 1930. 228. old.

KMETTY JÁNOS: *Malom.* Ism. m. — repr. MM. 1930. 46. old.
Utca. Ism. m.
Tájkép. olf. 50 × 70. cm J. j. l.: Kmetty. — ö. F. L. — repr. MM. 1938. 50. old.

KORDA VINCE: *Délfranciaországi táj.* Ism. m.

KOSZTA JÓZSEF: *Kalászszedő.* Ism. m. — repr. MM. 1927. 30. old.
Kukoricakapálók. Ism. m.

LOTZ KÁROLY: *Legelésző lovak.* Ism. m. — repr. MM. 1931. 72. old.

ID. MARKÓ KÁROLY: *Fürdő nők.* 1830. Ism. m. — repr. MM. 1931. 70. old.
Bacchus és Ariadne. olf. v. 48 × 60 cm. Ism. m. — repr. MM. 1931. 69. old.

MÁRFFY ÖDÖN: *Vacsorázó társaság.* 1930. J. j. l.: Márffy Ödön — Venczel Istvánné tul.
Tájkép. Ism. m.

MEDVECZKY JENŐ: *Török végvár.* Ism. m.

MEDNYÁNSZKY LÁSZLÓ: *Halászok.* 1918. Ism. m. — repr. MM. 1931. 76. old.

MÉSZÖLY GÉZA: *Balatoni táj.* 1876. Ism. m.

MUNKÁCSY MIHÁLY: *Interieur olvasó nővel.* olf. fa 55 × 45 cm. J. j. l.: Munkácsy. — Sz. M. — repr. M. M. 1931. VIII. 1. Petrovics Elek Emlékkönyv Bp. 1934. 143. kép. Ernst Muzeum aukciói IX. 1919. kat. — címlapon.

Csevegés az erdőben. 1886. Ism. m. — repr. MM. 1931. 75. old.

NAGY BALOGH JÁNOS: *Csendélet.* Ism. m.

PAÁL LÁSZLÓ: *Napsütés az erdőben.* 1875. Ism. m. — repr. MM. 1931. 61. old. színes.

Tanya fák között. Beilen. 1870. Ism. m. — repr. MM. 1931. 73. old.

Erdő széle. Beilen. 1871. Ism. m. — repr. MM. 1931. 74. old.

A falu vége. 1871. — repr. MM. 1931. 74. old.

PÁTZAY PÁL: *Kútfigura.* 1930. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 108. old.

Bernáth Aurél gipsz. 32 cm. — Steiner Lászlóné tul.

Néger lány. Bronz. 39 cm. Jelezve a talapzaton: Pátzay — ö. F. L.

Egry József. 1933. Érem. Átmérője: 7,8 cm. Felirata: Egry Józsefnek ötvenedik születésnapjára barátai és tisztelői. 1933. Jelezve j. o.: PP. Hátlapján: A napsugára badacsony nedüjébe' zamat lett * Visszaragyogja reánk műved ez isteni ízt. Jelezve jobb oldalt: PP. — ö. F. L.

PERLROTT CSABA VILMOS: *Csendélet.* Ism. m.

RIPPL-RÓNAY JÓZSEF: *Öreg hölgy ibolyával.* olf. v. 161 × 97 cm. J. b. Rónai. — Köves Oszkár tul. — repr. Genthon István: Az új magyar festőművészet története. Bp. 1935. 61. képm. — MM. 1932. 196. old. színes. — Petrovics Elek: Magyar Mesterművek. 1936. 116. o. Új Idők. 1937. 273. old.

Rippli néni a gyerekekkel. 1901. pasztell, karton. — Venczel Istvánné tul. — repr. MM. 1931. 80. old. színes.

Mályvák közt. pasztell, karton. 23 × 30 cm. J. b. l.: Rónai. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 85. old.

A kis család. 1930. pasztell. Ism. m. — repr. MM. 1931. 85. old.

Nyári vendéglő udvarán. 1903. pasztell. Ism. m. — repr. MM. 1931. 86. old.

Családi társaság búcsúkor. 1903. pasztell. karton. 26 × 37 cm. J. b. l.: Rónai. 1903. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 87. old.

Lazarine betegen. Migrénes hölgy. 1905. karton, pasztell. 29 × 38 cm. J. b. l.: Rónai — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 86. old.

Édesanyám beteg. 1905. pasztell, karton. 48 × 61 cm. — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 87. old. (3. kép.)

Kékruhás nő. 1910. olaj p. 69 × 48 cm. J. b. f.: Rónai. — Steiner Lászlóné tul. — repr. MM. 1931. 88. old.

Virágcsendélet. olf. v. 68,5 × 48,5 cm. J. j. l.: Rónai. — ö. F. L.

Fivéreim. olf. lp. 71 × 100 cm. J. b. f.: Rónai — Kövesi Oszkár tul. — repr. Petrovics Elek: Rippl-Rónai. Athenaeum. Bp.

A művész kaposvári kertjében. Róma villa. Ism. m. — repr. MM. 1931. 88. old.

Francia katonák bevonuláskor. 1914. karton, pasztell. 20 × 30 cm. — Szilágyi Sándor tul. — repr. MM. 1931. 89. old.

Cleo de Merode. pastell. p. 37 × 29 cm. J. b. l.: Rónai 1901. a kép hátán felírás: Cleo de Merode nővére. — Steiner Lászlóné tul. — repr. MM. 1927. 117. old. — 1938. 11. o. Petrovics. Athenaeum 29. old.

Kelenhegyi táj. olf. v. 28 × 40 cm. J. b. l.: Rónai — ö. F. L. — repr. MM. 1931. 89. old.

RUDNAY GYULA: *Menekülők.* Ism. m.

SZÉKELY BERTALAN: *Elhagyatva.* Ism. m. — repr. MM. 1931. 72. old.

SZÉKELY KOVÁCS OLGA: *Gyermekarckép.* Ism. m.

SZINYEI MERSE PÁL: *Őszi tájkép.* — Dános Géza letét. Sz. M. — repr. MM. 1931. 76. old.

SZOBOTKA IMRE: *Lacikonyha.* olf. v. 100 × 127 cm. J. j. l.: Szobotka I. — ö. F. L. — repr. Genthon I.: Az új magyar festészet története. Bp. 1935. 78. old.

Malom. olf. v. — Steiner Lászlóné tul.

SZŐNYI ISTVÁN: *Asszonyok a víz partján.* 1930. Ism. m. — repr. MM. 1931. 97. old.

Verandán. Ism. m. — repr. MM. 1931. 97. o. — Fenyő Iván: Szőnyi István Bp. 1934.

Mezőgazdaság. 1935. olf. v. 50 × 70 cm. J. j. l.: Szőnyi I. — ö. F. L.

Állattenyésztés. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l.: Szőnyi 935. — ö. F. L.

Halászat. 1935. olf. v. 50 × 70 cm. J. j. l.: Szőnyi — ö. F. L.

Falurészlet. olf. v. 52 × 70 cm. J. j. l.: Szőnyi — Venczel Istvánné tul.

Kertben. olf. v. 72 × 100 cm. — ö. F. L. — repr. Pogány Ö. Gábor: Magyar festészet forradalmárai. Bp. 1948. 41. old. — MM. 1935. 36. old.

Kapáló asszonyok (tavasz). 1935. olf. v. 110 × 180 cm. — ö. F. L. — repr. MM. 1936. 99. old. (12. kép)
Reggeli. 1937. olf. v. 70 × 100 cm. J. j. l.: Szőnyi I. 1937. — ö. F. L.
Istállóban. 1936. olf. v. J. b. l.: Szőnyi I. 1935. — Venczel Istvánné tul. repr. MM. 1935. 38. old.
Eső. 1939. olf. v. 130 × 85 cm. J. j. l.: Szőnyi I. 1939. — ö. F. L. (9. kép)
Völgyben. J. j. l.: Szőnyi. — Ism. m. — repr. MM. 1935. 35. old.
Testvérek. J. j. l.: Szőnyi. — repr. MM. 1935. 37. old.

TELCS EDE: *Fekete Ignác*. Bronz. Átmérője.: 6 cm. Felirata: Ignatus Fekete * Aetatis suae LXX. J. b. oldalt: Telcs 1928. — ö. F. L.

VASS ELEMÉR: *Ablakban*. J. b. l.: Vass E. 935. — repr. MM. 1938. 87. old.

VASZARY JÁNOS: *Jegenyék a Balaton mellett*. 1923. Ism. m. — repr. 1931. 96. old.
Balatoni táj. Ism. m. — repr. MM. 1930. 126. old.
Cirkusz. J. j. l.: Vaszary. — Ism. m. — repr. MM. 1931. 96. old.

VILT TIBOR: *Fiú*. bronz. 35 cm. Jelezve a talapzaton: VT. — ö. F. L.

Bodnár Éva

IRODALOM

Bernáth Aurél: Írások a művészetről. Dante kiadás. Bp. 1947.
Dobai János: A Szinyei-Társaság második nemzedékének művészetelmélete. Kéziratban.
Entz Géza: A magyar műgyűjtés történetének vázlata 1850-ig. Bp. 1937.
Elek Artúr: Bernáth Aurél és Rippl-Rónai József. Újság 1942. jan. 17.
Gádor-Pogány: Magyar szobrászat. Képzőművészeti Alap. 1953.
Fenyő Iván: Szőnyi István. Ars Hungarica. Bp. 1934.
Genthon István: Az új magyar festőművészet története 1800-tól napjainkig. Magyar Szemle Társaság. Bp. 1935.
Genthon István: Hatvany Ferenc modern képgyűjteménye. Magyar Művészet. 1935. 4—24. old.
Genthon István: Bernáth Aurél. Ars Hungarica 1932.
Glaser, Curt: Drei Mahler. (Bernáth). Berliner Börsen Courir. 1931. XI. 11.
Kállai Ernő: Czóbel Béla Bp. 1934. Ars Hungarica sorozat.
Lázár Béla: Beczkói Biró Henrik gyűjteménye. Magyar Művészet. VII. évf.
Lázár Béla: Egy magyar gyűjtemény. Wolfner Gyula gyűjteménye. Bp. 1922.
Lázár Béla: Meiler-Graefe a magyar művészetről. Pesti Hírlap, 1935. ápr. 10.
Lyka Károly: Festészeti életünk a milleneumtól az első világháborúig. Bp. Képzőművészet Alap. 1953.
Lyka Károly: A székesfehérvári Képesgyűjtemény. Magyar Művészet. VI. évf.
Meier-Graefe Julius: Kunst in Ungarn. «Neue Züricher Zeitung» 1935. No. 57.
Meier-Graefe Julius: Bernáth. — Frankfurter Zeitung. 1931. XI. 29.
Németh Lajos: A fasizmus és a proletáriátus művészei. Kéziratban.
Németh Lajos: A szocialista képzőművészek csoportjának története. A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Évkönyve. 1952. Bp. Művelt Nép könyvkiadó.
Oltványi-Artinger Imre: Berény Róbert. Magyar Művészet. 1936. 67—73. old.
Artinger Imre: Derkovits Gyula. Bp. 1934. Ars Hungarica.
Artinger Imre: Egry József. Bp. 1932. Ars Hungarica.
Oltványi-Artinger Imre: Szőnyi István újabb képei. Magyar Művészet. 1953. 33—42. old.
Oltványi Imre: Bernáth Aurél újabb képei. Magyar Művészet. 1935. 353—360. old.
Pátzay Pál: Márffy Ödön. Magyar Művészet. 1935. 65—66. old.
Petrovics Elek: Kohner Adolf gyűjteménye. Magyar Művészet. Bp. V. évf. 1929. 301—321. old.
Péter András: Fruchter Lajos gyűjteménye. Magyar Művészet. Bp. 1931. VII. évf. 61—110. old.
Péter András: A magyar művészet története. I—II. Bp. 1930.
Pogány Ö. Gábor: A magyar festészet forradalmárai. Bp. é. n.
Rózsa Miklós: A magyar impresszionista festészet. Bp. 1914.
Rózsaffy Dezső: Újabb magángyűjtemények rövid összefoglalása leltárszerű felsorolással. Éber László-féle művészeti lexikon Győző Andor kiadásában. Bp. 1926. 107—114. old.
Somogyi Árpád: Gyűjteményem története, elmondja Fruchter Lajos, jegyezte Somogyi Árpád 1951. május 31. Magyar Művészettörténeti Munkaközösség Adattára 24. Kéziratban.
Szőnyi István: A kép. Vajna és Tsa kiad. Bp. 1943.
Végvári Lajos: Művészet a két világháború közt. Kéziratban.
Végvári Lajos: Berény Róbert. Szabad Művészet. 1953. 227—228. old.
Ybl Ervin: A magyar festőművészet fiatal mesterei. Magyar Művészet. 1935. 94—960.
Zbinden, Hans: Die «Arisierung» des ungarischen Kunstbesitzes. Berner Bund. 1944. szept.

1. Csók István: Sokác leány

2. Ferenczy Károly: Lovasok

3. Rippl-Rónay József: Édesanyám beteg

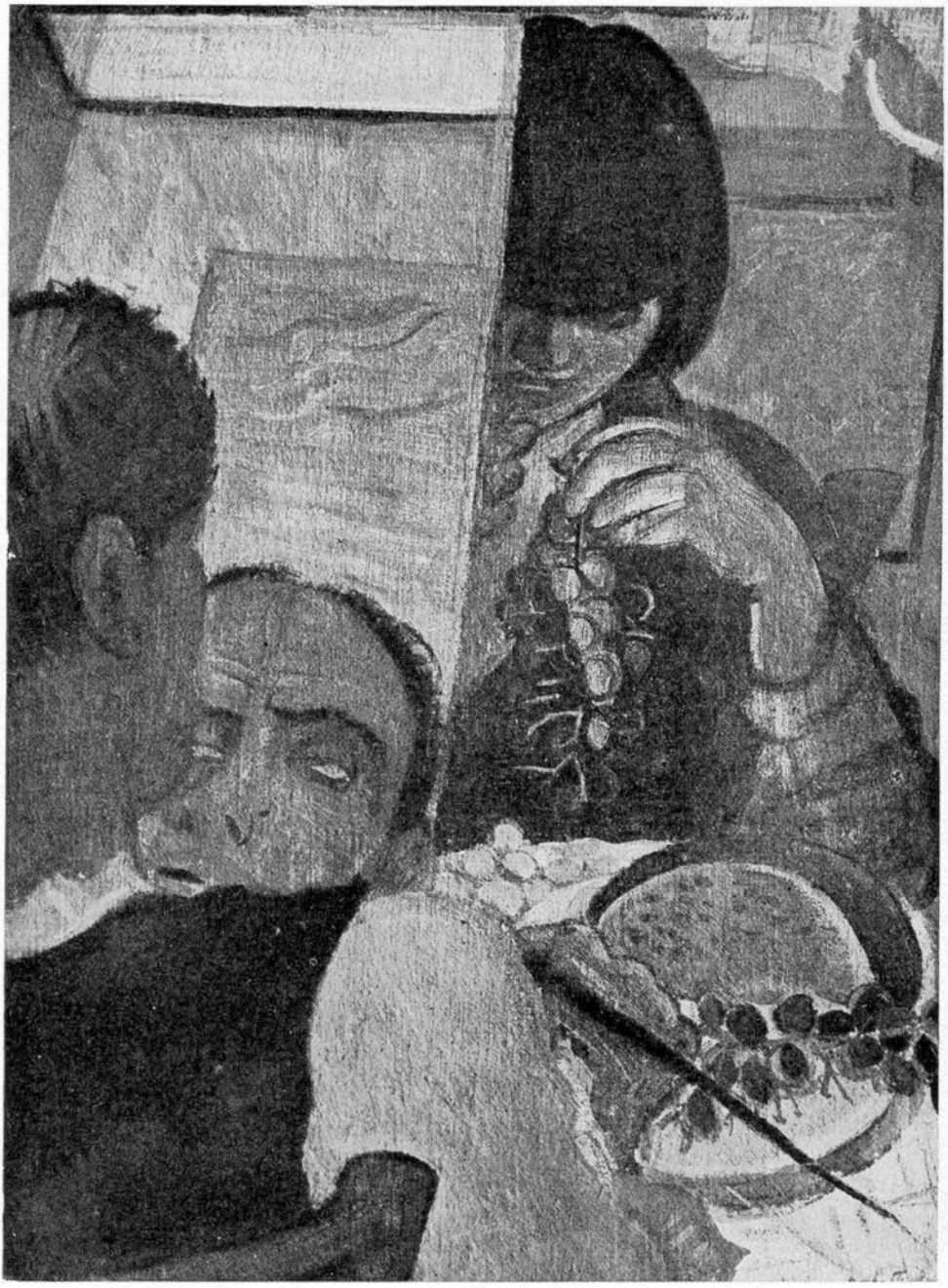

4. Derkovits Gyula: Szőlőevők

5. *Derkovits Gyula: Mi ketten*

6. Berény Róbert: Kapirgálók

7. *Egri József: Vándor a Balaton partján*

8. Bernáth Aurél: Anya a gyermekével

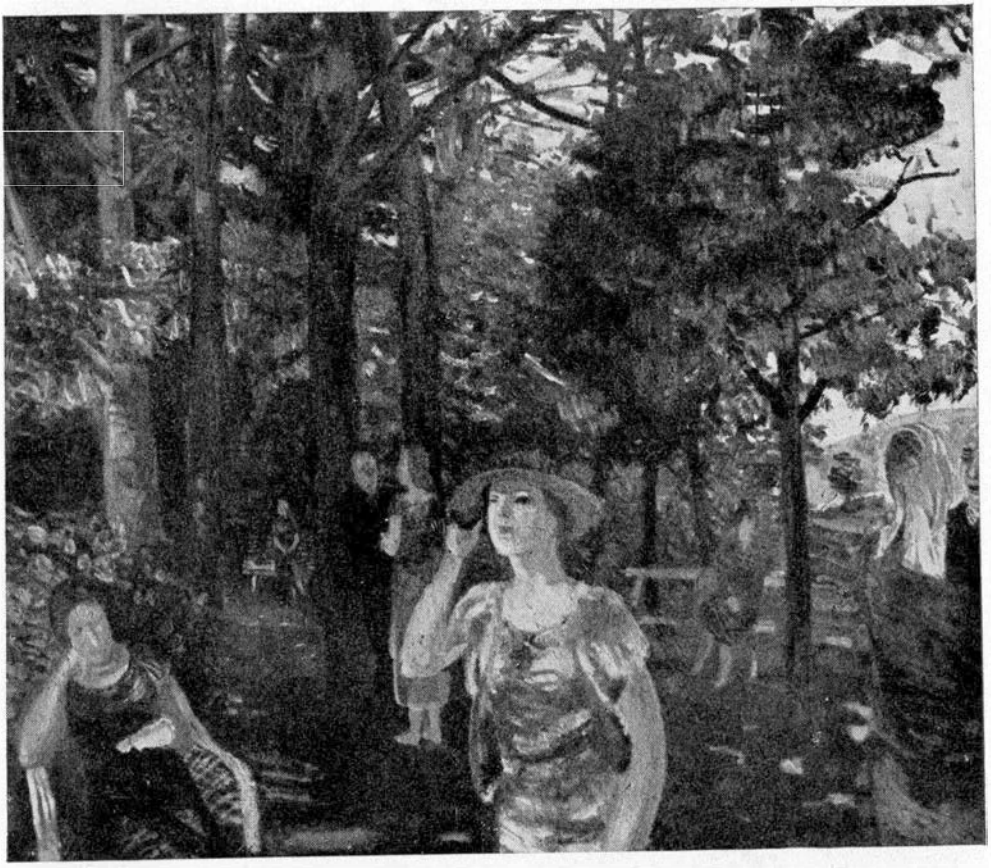

9. Bernáth Aurél: Pöstyéni park

10. Czóbel Béla: Múzsa

11. Szőnyi István: Eső

674

12. Szőnyi István: Kapálók

A MAGYAR MŰVÉSZETTÖRTÉNETI MUNKAKÖZÖSSÉG HARMADIK ESZTENDEJE

A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség első két esztendejének kísérletei, melyek a felmerült problémák megoldására irányultak, a harmadik esztendőben komoly gyümölcsöket érleltek. Míg 1951. és 1952. elsősorban a szervezés problémáit vetette fel, a megfelelő szervezeti keret kialakítását sürgette, addig 1953. munkánk tartalmi kérdései felé irányított bennünket. Nem a szervezeti kérdések, hanem a szervezeten belül folyó tudományos munka módszere, kritikai vizsgálata volt központi feladatunk. Anélkül, hogy kritikátlanul néznénk munkánkat, hogy elhallgatni kívánnánk az abban mutatkozó hiányosságokat, megállapíthatjuk, hogy ezévi eredményeinket nagyrészt az elmúlt két esztendő kísérletezései, próbálkozásai alapozták meg.

Lényeges segítséget nyujtott tudományos munkánk fejlődéséhez a Magyar Tudományos Akadémia, mely ebben az esztendőben sokkal intenzívebben foglalkozott a Munkaközösség tudományos problémáival. Ezt a segítséget elsősorban a Művészettörténeti Állandó Bizottság titkára közvetítette, de ezen túlmenően a rokon tudományágak részéről is érkezett hathatós támogatás.

Külön kell foglalkoznunk az Akadémia II. osztálya Tudománytörténeti Bizottságának március 6-i értekezletével, melynek feladata az Évkönyvünk első kötetében megjelent Zádor Anna: A magyar művészettudomány történetének vázlata c. tanulmány megvitatása volt. Az Akadémia lényeges kérdésnek tekinti az egyes tudományágak történetének feldolgozását. E munka vezérfonala a mi területünkön készült el elsőnek, ezért vált szükségessé, hogy a tanulmányt egy komplex bizottság vitassa meg. Művészettörténészeken kívül történészek, esztetikusok — a rokon tudományágak képviselői — vettek részt a megbeszélésen. A tanulmány bírálata elvi és módszertani szempontok alapján történt és a vita megállapításai általában vonatkoztathatók a terület tudományos munkásságára.

A legkomolyabb módszertani veszélyt munkánk objektivista jellege jelenti. Ennek oka az, hogy hiányzik a határozott elvi állásfoglalás, és az értékelő hang alig található meg bennük.

A tudománytörténeti vizsgálat feladata nem lehet csak az, hogy általános tájékoztatást nyújtson a kutatás eddigi elágazásairól; mely korszakokra terjedt az ki, és ki, mivel foglalkozott. Ez a bibliográfiai munkálatok összefoglaló eredménye lehet. A tudománytörténeti vizsgálat célja az eddigi kutatások kritikai feltárása, a hagyományok tisztázása, a módszerek bírálata. A művészettudomány, mint felépítmény hogyan kapcsolódott alapjához, hogyan vett részt a haladó és reakciós erők harcában, támogatta vagy támadta a valóság hű feltárásának művészi módszerét, a realizmust. Ezeknek a problémáknak megvizsgálása rendkívül fontos, mert a vezető polgári művészettörténészek szemlélete az új nemzedék képzésére is rányomta bélyegét és így máig aktív hatást fejthet ki. Ez ma elsősorban, mint módszertani nehézség jelentkezik: a szellemtörténet és pozitivizmus alakjában.

E beszámoló keretén belül nincs módunkban és nem is célunk e két módszer történelmi alakulásával, fejlődésével foglalkozni, de feladatunk saját munkánkat e szempontból kritika alá venni. Annál is inkább, mivel ennek az esztendőnek leghatározottabb követelménye éppen tudományos módszerünk tisztázása volt. Munkánk eredményét ez a kötet mutatja. A megtett fejlődést pedig előző köteteink összehasonlításával mérhetjük le.

Már Munkaközösségünk indulásakor határozottan és egyöntetűen foglaltunk állást a szellemtörténettel szemben. Ennek bizonyos mértékig tudománytörténeti oka van. A művészettörténet keretén belül ez az irány nem tudott meggyökeresedni, nem vált általánossá, léte személyekhez kötött volt. Tovább menve, abban kell keresnünk ennek okát, hogy a művészettörténet művelése a Munkaközösség létrehozásáig szorosan egybefonódott a muzeológiával. Így nagy mértékben anyaghoz kötött volt és a szellemtörténeti tévelygésekre nem nyújthatott sok lehetőséget. Nem véletlen, hogy Magyarországon a szellemtörténet elsősorban a múzeumokon kívül talált művelőkre. Ez esetek legtöbbjénél is nem a belső meggyőződés hangja érezhető, annál is inkább, mivel művelői tudományos munkásságának egészét tekintve a szellemtörténeti próbálkozás csak múló kisiklásként jelentkezik. Innen adódik az, hogy művészettudományunk szellemtörténeti irányzata soha nem érte el a külföldi szellemtörténet elméleti színvonalát. Így tehát ezzel a veszéllyel a Munkaközösség csak elvétve találkozott belső tudományos munkájánál és ezekben az esetekben sem talált talajra, sőt inkább ellenállásra. Gondolhatunk itt a nagybányai vitára, mely tipikus megnyilvánulása volt a szellemtörténet ma is meglévő csökevényének, de ugyanakkor a terület ellenálló erejének is.

A nehezebb módszertani problémát a pozitivizmus okozza. A művészettörténet marxista szemléletének kialakulását, az elvi jellegű tudományos munkát ez akadályozza elsősorban. Hogy a pozitivizmus ellen nem alakult ki egyöntetű álláspont, hogy a pozitivizmus a művészettörténészek előtt ma is az egyetlen, vagy legalább is nélkülözhetetlen tudományos módszernek tűnik, annak oka a kérdés helytelen értelmezésében kereshető. A pozitivizmus elleni állásfoglalást sokan a tudományos hitelesség elleni támadásnak tekintik, felszámolásával veszélyeztetve látják a pontos és részletes adatokon nyugvó művészettörténeti munkát. Még nem vált világossá az, hogy a pozitivizmus elleni harc nem jelenthet egyet az anyaggyűjtés elleni harccal, de egyet kell jelentenie az igazi tudományosságért folytatott harccal. Miért? A pozitivizmus az agnoszticizmus eredményeképpen született, annak minden kritériumát magában hordja. Az objektív tények elismeréséből indul ki, de mint módszer valóságos megismerésükhöz nem nyújt lehetőséget. Így a tudományos munka előszobájába vezet: a tényeket válogatás nélkül felsorakoztatja, de ítéletet mondani felettük, belőlük következtetést levonni nem tud. A logikai folyamat első lépcsőfokán megáll, mintha szükségtelennek tartaná az ember értelmi, feldolgozó és kiértékelő tevékenységét. Nincs tehát itt szó tudományosságról, hanem a tudományos munka folyamatának félreértéséről, mely az adatok közlését összetéveszti az adatok felhasználásával. A pozitivizmus sokak szemében ártalmatlan irányzatnak tűnik, mert reális színezete van: adatokat, tényeket sorakoztat fel. Az adatok azonban csak eszközök, amelyek segítségével lemérhetjük egy művész, művészeti irány, egy alkotás szerepét a társadalom alakulásában, fejlődésében. De a pozitivizmus ezeket az eszközöket célként kezeli és így lehetőséget nyújt a kutató számára az elvi állásfoglalás megkerülésére.

Ez a probléma állt az Évkönyv II. kötetével kapcsolatban rendezett vita középpontjában. Az ankét által hozott határozat értelmében néhány szóval kitérünk e vita anyagának ismertetésére, annál is inkább, mert ezen keresztül áll módunkban publikálni az ott elhangzottakat. Ez lényeges, mert egy egész évi munkánkat tartal-

mazó kiadványunk nyilvános, szakmai bírálatát tükrözi. Az ankétot a Magyar Képzőművészek és Iparművészek Szövetsége Művészeti Írók Szakosztályával és a Régészeti, Művészettörténeti és Éremtani Társulattal közösen rendeztük meg 1953. június 26-án.

A vita eredményes volt, bár komoly hibái miatt az Évkönyv elmélyült bírálata nem történhetett meg. A jelenlévők nagy része felkészületlen volt, a hozzászólások sok esetben a már elhangzottakba kapaszkodva, nem gazdagították új szempontokkal a bírálatot. Ennek eredményeképpen nem szélesedhetett ki a kritika, s így a levont következtetések általánosítása sem volt minden esetben meggyőző. Az elhangzottak azonban ennek ellenére is nagy segítséget jelentettek munkánk felülbírálásához és megjavításához.

Az ankét azzal, hogy az Évkönyv megvitatását tűzte ki célul, lehetőséget nyujtott ahhoz, hogy lemérhessük tudományunk egyik leglényegesebb korszakot feldolgozó részlegének mai állapotát: hol áll a modern magyar művészettörténet kutatása, milyen eredményeket ért el. Helyes volt-e a kérdések fontossági sorrendjének megállapítása, melyek a munkánkat helytelen irányba terelő hiányosságaink és merre vezet további utunk?

A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség hatalmas munkát indított meg: feladatául az egész magyar művészettörténet megírását, illetve újraírását tűzte ki. E munka által megkívánt nagyméretű kutatással párhuzamosan részletproblémák vetődnek fel, melyeket az Évkönyv tanulmányai ismertetnek. Az Évkönyv feladata tehát a Munkaközösség egy évi munkájának tükrözése, belőle mérhető le, hogy egy esztendő lezártával a Munkaközösség kutatói milyen problémákkal foglalkoztak és melyeket oldották meg közülük. Ebből következik az Évkönyv-vita célja: módot ad arra, hogy az egész művészettörténész társadalom kivegye részét a felmerült kérdések tisztázásában, megvitatásában és így segítséget nyujtson azoknak, akik ezt a hatalmas munkát vállalták.

A vitán több olyan kérdés merült fel, mely nemcsak a konkréten tárgyalt tanulmányokat illette, hanem tudományágunk más területeit is érinti. Az első ilyen probléma, amint már fentebb említettük, a pozitivizmus kérdése volt, amely legáltalánosabban jellemzi szemléletünket.

Pozitivista magatartásunknak tulajdonképpeni oka az elvi kérdésektől való tartózkodás. «Ne tisztázzunk olyan kérdéseket, amelyek nincsenek még tisztázva» álláspont uralja a területet és ez, éppen a történelmi helyzetből adódóan, legélesebben a XIX—XX. század művészetének vizsgálatánál jelentkezik. A tudományossággal teljesen összeegyeztethetetlen ez a magatartás, mely menekül az igazi kötelesség elől és saját tudománya leglényegesebb kérdéseiről nem nyilatkozik, hanem más «hivatalos fórumoktól» várja a döntést. Bármilyen elrettentő és szélsőséges eset, mégis felidézzük példának azt az időt, amikor alig néhányan mertek Szinyei művészetéről nyilatkozni. Nem mintha nem lett volna világos mindenki előtt, hogy Szinyei nagy festő, de, vajjon szabad-e magasztalni azt, kit származása a földbirtokososztályhoz köt? Idáig vezethetett az elvi kérdésektől való félelem, ami nem más, mint elvi bizonytalanság.

E kritikátlan, elvtelen szemléletnek egyik éltető eleme, ha nem is szülőanyja, az elkészült tanulmányok, elsősorban az elvi jellegű tanulmányok, lektorálásának hálózata. Bár a vita nem tért ki e problémára, mégis a kérdéssel kapcsolatban néhány szóval érintenünk kell. A lektori munka a tudomány fejlesztésének lényeges segédeszköze, ha a lektor a tanulmány hibáinak, illetve hiányainak feltárásával a dolgozat tökéletesítését célozza. Sajnos, sok esetben nem erről van szó. Itt már az elvi bizonytalanságnak arra a fokára jutottunk el, amikor nemcsak az író, sőt ebben az esetben egyáltalán nem az író, hanem helyette lektora és kiadója fél. A tapasztalat azt bizonyítja, hogy nem valami konkrét, ártalmas dologtól ijedeznek, hanem elsősorban magától attól a ténytől, hogy valaki megállapítást tesz — mégpedig elvi megálla-

pítást — és az mar nem is érdekes, hogy ez jó vagy rossz. Kezünkben volt olyan lektori vélemény, mely miután megállapította, hogy nem hivatott elméleti kérdések megbírálására, «tévelygésnek» nevezte egy művészettörténeti tanulmányon belül elméleti kérdések tárgyalását. Tehát függetlenül attól, hogy a felvetett elméleti kérdést helyesen vagy helytelenül oldotta-e meg a szerző, a lektor magát az elméleti kérdés felvetésének szükségességét utasította vissza. Szerencsére azok, akiknek a tanulmány megjelenése felett dönteniök kellett, egyáltalán nem tartották feleslegesnek az elméleti problémák tárgyalását. De ez a ritkább eset. Rendszerint — nem tudni milyen okból — a lektornak lesz igaza. Egyik megjelent könyvünk kiadását csak abban az esetben vállalta a kiadó, ha a Minisztérium külön utasítást ad arra, csupán azért, mert a mű felépítésével valamelyik lektor nem értett egyet.

Nem hirdetünk liberalizmust, s valóban nem adunk helyet elvi tévelygéseknek, de azt kívánjuk, hogy a lektorok és kiadók merjenek felelősséget hagyni az író vállain is. Mert az elvi kérdésektől való visszahúzódást nagyban elősegíti, hogy csak a «veszélytelen» adatközlő cikkek megjelentetése biztosított. Ha a tanulmányban elvi kérdésekről is szó esik, olyan kollektív félelemérzet szállja meg a területet, hogy a végén íróasztalfiókba kerül a tanulmány. Nem hirdetünk liberalizmust és nem vagyunk hajlandók helyet adni rossz, téves elvi állásfoglalásnak, de éppen ez okból nem kívánunk helyet adni elvtelen tanulmányoknak sem. Minden segítséget megadunk azoknak a próbálkozásoknak, melyek az anyag feldolgozását, az adatok értékelését kísérlik meg.

E kitérés után visszatérve az Évkönyv vitájára, felmerült az Évkönyv tematikájának kérdése, amelynek fogyatékossága természetes következménye a pozitivizmusnak, az elvi, elméleti kérdésektől való félelemnek. A könyvben sok, önmagában érdekes kérdésről olvastunk: történeti festészetünk kezdeteiről, a hazai történelmet tükröző sokszorosító művészetről, Petőfi képzőművészeti vonatkozásairól stb. Ha azonban tekintetbe vesszük az egész művészettörténeti kutatást, tehát megnézzük a végzett munkát és a még ránk váró feladatokat, megállapíthatjuk, hogy a leglényegesebb kérdések még csaknem érintetlenek, az adósság e problémák megoldásánál a legnagyobb. A munka efféle, a fontossági sorrendet ennyire tekintetbe nem vevő ütemezése nem indokolható elfogadhatóan. Tudományunk szervezése az elmúlt években olyan területek kutatását is megindította, amelyek eddig majdnem érintetlenek voltak, kevesen tartották érdemesnek a velük való foglalkozást. Így sok ismeretlen kérdés oldódott meg — gondoljunk pl. a grafika területére — melyek kiszélesítették a művészettudomány tematikáját. E munkák eredményeképpen harmad-negyedrangú művészeink, művészeti kérdéseink komoly kimerítő feldolgozást kaptak. Minden jól elvégzett munka helyes, a hiba, amit az Évkönyv tematikája is visszatükröz, abban van, hogy legfontosabb, legjelentősebb művészeink munkássága még részleteiben is érintetlen. Tehát nem azt hiányoljuk munkánkban, hogy bizonyos kérdéseket lezártunk, hanem azt, hogy bizonyos kérdésekhez hozzá sem nyúltunk. A kutatásnak ez a hiányossága — mely a nagy mesterek munkásságát mellőzi — az elvi kérdésektől való tartózkodásra vezethető vissza. Mert e tekintetben természetesen kényelmesebb a kismesterek működésével foglalkozni, ezek feldolgozása sok tekintetben egyszerűbb, mint a bonyolultabb ellentéteket és összefüggéseket magában foglaló nagy művészek kérdése.

Vannak, akik e lényeges kérdések kutatásának elhanyagolását nem ez okra vezetik vissza, hanem azzal magyarázzák, hogy az ily kérdések felvetése mai fejlettségi állapotunkban több lehetőséget nyújtanak a vulgarizmus terjedésére. Azzal érvelnek, hogy a nagy mesterekkel való foglalkozás sokkal elmélyültebb munkát, hosszabb időt kíván és így elkészülte lassúbb ütemet igényel, és ez okból nem várhatnánk erről a területről évkönyvi eredményeket.

Ily okoskodás azonban a probléma megkerülését eredményezi. Nincs arról szó, hogy befejezett Munkácsy-kutatással álljunk egy év munkája után a nagy közönség elé, de feltétlenül szükséges lett volna, hogy az 1952. év eredményeit bemutató Évkönyvünk a nagy jelentőségű Munkácsy-kiállítás esztendejében legalább egy tanulmányt közöljön Munkácsyról. Ugyancsak szükséges az, hogy annyi energiával, amennyivel jelentéktelenebb kérdéseket feldolgozunk, valamelyik nagy mesterünk még hiányzó oeuvre-katalógusát állítsuk össze és ezzel kiindulást, alapot adjunk az elmélyült munkásséghoz.

Tudjuk és helyesnek találjuk, hogy kutatásainkat nem utolsó sorban élő művészetünk fejlődésének szolgálatába kell állítanunk. Meggyőződésünk, hogy a jelen alkotó tevékenysége számára nagy segítséget jelent a mult hagyományainak feltárása, mind a formai problémák, mind a tartalmi követelmények számára. — Hálátlan dolog e beszámoló keretén belül leszögezni ezt a tényt, mert már szinte vulgárisan hat, hiszen annyit hangoztattuk, annyira köztudomású ez a tétel. Inkább az eredményeit kívánjuk látni: mit tettünk az élő művészet megsegítésére. Azonban tematikánkkal kapcsolatban felvetett problémáink érintik a fenti elvet is, mert művészeink számára nem lehet közömbös, hogy miről írunk, helyesebben, miről nem írunk. Számukra a nagy példák tartalmas, tudományos vizsgálata rendkívül fontos kialakítandó realista alkotómódszerük szempontjából. A valósághoz, az igazsághoz való viszony tisztázásához evidens, hathatós példát nyújt a művészettörténet kiemelkedő egyéniségeinek munkássága. Az élő művészet által ránk rótt ily irányú kötelesség meghatározza munkánkat, mert kutatásainkat, a legmesszebbmenően, szocialista-realista művészetünk szolgálatába kívánjuk állítani.

Az Évkönyvvel kapcsolatban felvetett problémákból — pozitivizmus, elvi kérdések kikerülése, a nagy művészekkel való foglalkozás hiánya — levonható következtetés ismét munkásságunk egyik általános hibáját világítja meg: nem érezni tanulmányainkban a művészet iránti szeretetünket. Úgy tűnik, mintha bennünket nem érdekelne a művészet, hanem valami filiszteri kötelességérzetből, mint aktákat, elintézzük a művészettörténet egyes kérdéseit. Az alkotások «objektumok» a számunkra — akár gép is gyárthatta volna őket — nincs mögöttük alkotójuk küzdő, szenvedésekkel és örömökkel teli élete, a művész teremtő, igazságot kereső egyénisége. Az alkotás legfeljebb írott adatokat juttat eszünkbe, nagyon ritkán merünk mondanivalójába hatolni, analizálni tartalmi és formai eredményeit. Ne foglalkozás, hanem hivatás legyen számunkra az, hogy művészettörténészek vagyunk. Az objektív, szenvtelen hangot váltsa fel a művészet iránti szeretet hangja, mely képes szemléltető formában feltárni és így másokkal is megszerettetni az alkotásokat.

Talán úgy tűnik a fentiekből, hogy munkásságunkat csak bírálni lehet, mintha a Munkaközösség az elmúlt esztendőből pozitívumokat nem is tudna felmutatni. Nyugodt lelkiismerettel állíthatjuk, hogy nem így van. Az év folyamán elért sok, szép eredményre büszkék vagyunk és bármily kicsi és fiatal intézmény vagyunk is, eredményeink a többi nagy művészettörténeti intézmény mellé állítanak. De tudjuk hogy ezeket az eredményeket, nagyrészt, a negativumok kiszorítására törekvő szívós harcainknak, fegyelmezett munkánknak, saját működésünk felé megnyilvánuló szüntelen bíráló magatartásunknak köszönhetjük.

Tervünk egyik leglényegesebb feladata továbbra is a Végváry Lajos által vezetett Munkácsy-kutatás volt. E munkát két évvel ezelőtt Munkaközösségünk szervezte meg, amikor elhatározta a két kötetes monográfia elkészítését. Munkácsy művészetének valóban tudományos feldolgozásával még adós tudományterületünk, amit bizonyít az is, hogy az elmúlt évtizedekben oeuvre-katalógusa és bibliográfiája sem készült el a mesternek. Mind e hiányokat pótolja a most készülő tanulmány. 1953 folyamán a nagyarányú adatgyűjtő munka mellett — mely munka mind a hazai,

mind a külföldi korabeli sajtó anyagát felölelte — néhány részletkérdés feldolgozására is sor kerülhetett. Így: Munkácsy kapcsolata a régi és egykorú európai művészettel, Hals, Rembrandt, Leibl, Courbet hatása. Munkácsy köre, Liebermann, Uhde munkásságára vonatkozó kutatások. Munkácsy egyes jelentősebb műveinek elemzése, ezen keresztül kompozíciós módszerének vizsgálata. Stb.

A Munkácsy-kutatás mellett két legjelentősebb munkacsoportunk a történelmi festészet problémáját feldolgozó csoport és az orosz-magyar, továbbá szovjet-magyar művészeti kapcsolatok kutatására alakult közösség. A történelmi festészet kutatásán belül lényeges módszertani nehézségek nem jelentkeztek, mivel még a munka elindulásának esztendejében, 1952-ben, a leglényegesebb problémák tisztázódtak. Ez évben elsősorban a feldolgozással kapcsolatos tartalmi kérdések merültek fel, melyeket a kutatók egymás közt megvitattak. A téma 1954 első felében készül el.

Az orosz-magyar és szovjet-magyar művészeti kapcsolatok kutatását az MSZT Országos Központjával közösen szerveztük meg. Gazdag tematikával indult a kutatás, melynek kiszélesítését nagyban elősegítette az iparművészettörténészek bevonása. Az elért eredmények komoly munkáról tanúskodnak, különösen, ha tekintetbe vesszük a tudományos kutatás számára oly rövid egy esztendőt. Elkészült Végváry Lajos: Munkácsy és Rjepin című és Berkovits Ilona: Zichy művészetének orosz vonatkozásairól írott tanulmánya. Többen foglalkoztak József nádor orosz felesége révén keletkezett művészeti kapcsolatok adatgyűjtésével, melyek közül Bedő Rudolf és Scheiber Mária tanulmánya készült el. Bacher Béla Verescsaginról írt munkája, a művész magyarországi látogatásaira vonatkozó anyag feltárásával, az eddigi Verescsagin-életrajzok adatait gazdagítja. Az orosz művészet népszerű ismertetése céljából készült Dobay János: Szurikov-dolgozata. — E csoport keretén belül megindított művészetelméleti kutatás tervéből néhány részletkérdés feldolgozása fejeződött be. Dávid Katalin: A művészi tevékenység, mint megismerés című témájából elkészült A művészi megismerés speciális követelményeiről szóló fejezet és A művészi megismerés folyamata I. című fejezet. Elkészült ugyancsak Pogány Ö. Gáborné: A nemzeti forma kialakulásáról írt tanulmánya.

Építészettörténeti kutatásunk középpontjában a Pollack-monográfiával kapcsolatos munkák álltak. Elsősorban az adatgyűjtés minél teljesebb elvégzése volt feladatunk, ezért indította meg levéltári csoportunk a Szépészeti Bizottmány és a Nádori Levéltár anyagának kutatását. Emellett még két jelentős építészeti téma részleteredményei készültek el az év folyamán. Az egyik Ybl Ervin: Hauszmann monográfiájának a királyi várra vonatkozó fejezete, a másik Zakariás G. Sándornak e kötetünkben közölt tanulmánya.

Munkaközösségünk komoly feladatnak tekinti mind a magyar, mind az egyetemes művészettörténet népszerűsítő publikálását. Eddig megjelent kiadványaink: Farkas Zoltán: Munkácsy válogatott levelei, Művelt Nép 1952. Végváry Lajos: A szolnoki művésztelep, Művelt Nép 1952. Bényi—Supka: Zichy Mihály, Művelt Nép 1952. Rajnai Miklós: Szinyei, Képzőművészeti Alap kiadása 1953. Rajnai Miklós: Mészöly Géza, Művelt Nép 1953. Zádor Anna: Nemzeti Múzeum, Képzőművészeti Alap kiadása 1953. Vayer Lajos: Rembrandt, Képzőművészeti Alap kiadása 1953. Dávid Katalin: Courbet, Képzőművészeti Alap kiadása 1953.

Készülő népszerűsítő kiadványaink: Székely Zoltán: Madarász Viktor, Bodnár Éva: Tornyai János, Bényi László: Koszta József, Dobay János: Szurikov, Fenyő Iván: Dürer, Végváry Lajos: Rjepin, Genthon István: Nagybánya, Aradi Nóra szerkesztésében: Réti István kéziratban megmaradt Nagybánya-tanulmánya stb.

A nagybányai kiállítással kapcsolatosan felmerült problémák indították Munkaközösségünket arra, hogy szervezetten indítsa el e témán belül is a kutatást. Első feladatunk a nagybányai művészek monografikus feldolgozása. Hollósy művészetével

Németh Lajos aspiráns foglalkozik, Réti munkásságát Aradi Nóra, Ferenczy Károlyét Dobay János dolgozza fel. Thorma monografikus feldolgozását e kötetünk publikálja.

A Munkaközösség hároméves hírlaptári adatgyűjtő munkájának eredményeképpen befejeztük a következő hírlapok cédulázását: Tudományos Gyűjtemény, Magyar Csillag, Archeológiai Értesítő, Századok, Életképek, Figyelmező, Athenaeum, Magyar Hírmondó, Műbarát, Pesti Divatlap, Vörös Újság, Vörös Lobogó, Ars Una, Budapesti Szemle, Akadémiai Értesítő, K. U. T., Felsőmagyarországi Értesítő, Tükör, Hasznos Mulatságok, Regélő, Műgyűjtő, Remény, Szépművészeti Csarnok, Miroir, Hungarian Quarterly, Képzőművészeti Szemle, Művészet (1936) , Divatcsarnok, Magyar Képzőművész, Műcsarnok, Revue de Hongrie, Nouvelle Revue de Hongrie, Allgemeine Handlungszeitschrift, Tér és Forma, Az Iparművészet, Kossuth-féle Pesti Hírlap, Der Spiegel, Katolikus Szemle.

Megkezdtük a következők cédulázását: Literatura, Az Újság, Magyar Művészet, Pesti Hírlap, Pester Lloyd, Religio és Nevelés, Fővárosi Lapok, Protestáns Szemle, Uj magyar múzeum, Népművelés, XX. Század, Művészet, Új idők, Népszava, Pesti Napló, Magyar Iparművészet, Világ, Lantos Magazin, Nyugat, Ifjú proletár, Pásztortűz, 8 órai Újság, Honderű, Vasárnapi Újság.

Levéltári csoportunk a következő munkákat végezte: V. K. M. levéltári anyagát kicédulázta 1896-ig, a Képzőművészeti Társulat újonnan előkerült iratanyagát rendezte. A családi levéltárak anyagából befejezte Ernszt, Trefort, Eötvös anyag cédulázását. Befejezte az Első Magyar Festészeti Akademiát Támogató Egyesület levéltári anyagának kutatását. Folytatólagosan cédulázta a Pesti Szépítő Bizottmány és a Nádori Levéltár anyagát. Megkezdte a Miniszterelnökség anyagának kutatását.

Az év folyamán a Munkaközösség szervezeti felépítettségében döntő változás történt. A Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya, a Magyar Tudományos Akadémia Művészettörténeti állandó Bizottságával egyetértően, a területen működő többi Munkaközösségeket, — a Régi magyar, Külföldi, és Iparművészettörténeti Munkaközösségeket — beolvasztotta a mi Munkaközösségünk keretébe.

Munkaközösségünk adattári anyagát rendkívül gazdagította a Régi Magyar Munkaközösség által az egyesülésig elvégzett hatalmas kutatómunka. Befejezték a következők cédulázását: A felsőmagyarországi Múzeumegylet Évkönyve, A Fővárosi Könyvtár Évkönyve, A Gyűjtő, A ház, A jászberényi Múzeum Évkönyve, A kassai százéves egyházmegye történeti névtára, Alkotás, Archiv des Vereins für Siebenbürg. Landeskunde, Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum Évkönyve, Belvedere, Erdélyi Múzeum, Európa, Fórum (Bratislava), Győri Szemle, Hazánk s a Külföld, Koszorú, Levéltári Közlemények, Magyar Sion, Österreichische Kunsttopographie, Századunk, Társalkodó, Történetírás, Új Magyar Múzeum. (Pest), Új Magyar Múzeum (Kassa), Vasi Szemle stb.

A következő levéltári anyagok cédulázását kezdték meg: Cassa Parochorum, Delineationum Aedilium, Eszterházy levéltár anyaga, Urbaria et Conscriptiones anyaga, Hevenessy Kéziratgyűjtemény, stb.

A Munkaközösségek egyesítése lehetőséget nyújtott ahhoz, hogy 1954-re már egységes tématervet dolgozhassunk ki és megvalósíthassuk a sokszor párhuzamosan folyó feladatok egységes, tudományos irányítását, ezáltal biztosítva a tervszerű kutatást. E feladatot az év utolsó negyedében végrehajtottuk és így a Népművelési Miniszter 3599/1953 Min. sz. rendeletével a Magyar Művészettörténeti Munkaközösséget Művészettörténeti Intézetté szervezte át. Feladatunk a Magyar Tudományos Akadémia művészettörténeti terve alapján az országban folyó művészettörténeti kutatás szervezése és összefogása, összhangban a múzeumok vonatkozó terveivel.

Dávid Katalin

Abel József: 515
Ács Ferenc: 408
Adam Jakab: 104
Aggházy Gyula: 377, 380, 381, 385
Agin, A. R.: 245, 246
Aigner Sándor: 385
Aivazovszkij, I. K.: 240, 262
Alconiere Tivadar: ld. Kohn Hermann
Alexics Miklós: 542
Alexy Károly: 541
Algardi, Alessandro: 90
Alt, Franz: 90
Altomonte, Andrea: 91
Aman, Johann: 507, 508, 514, 520, 527
Ámos Imre: 641
Andrássy Tivadar: 385
Angelini, Costanzo: 538
Anshütz, Hermann: 322, 325, 326
Antokolszkij, M. M.: 268, 273
Antony János: 560
Appiani, Andrea: 538
Artaria, Karl: 132, 165
Arzenovics: 542
Avenarius: 541

Bachmann Károly: 387
Baditz Ottó: 308, 380, 385
Balassa Ferenc: 542, 546
Balla Antal: 528
Balló Ede: 385, 387, 440, 630
Barabás Miklós: 198, 230, 231, 308, 377, 382, 385, 533, 534, 535, 536, 539, 542, 546, 547, 560, 618, 634, 640
Barcsay Jenő: 654
Basch Gyula: 385
Bastien-Lepage, Jules: 354, 391, 392, 394, 614, 618
Baudry, Paul: 308
Bechart: ld. Bechert
Bechert, Joseph: 489, 490, 495
Beck Ö. Fülöp: 392, 403, 654, 656
Beckers, Charles: 544
Belányi Viktor: 623, 625, 626
Bencz Lajos: 272
Benczur Gyula: 7, 345, 355, 377, 379, 382, 384, 385, 387, 388, 389, 413, 425, 618, 624, 630, 657
Benedict, Anton: 153
Benedicti J. Hyeronimus: 143, 153, 154
Beniczky Lajos: 533, 534, 535
Benkhard Ágoston: 472
Bennon (osnabrücki): 28
Benozzo Gozzoli: 8
Benvenuti, Pietro: 538
Berény Róbert: 635, 636, 640, 641, 642, 643, 648, 651, 657
Berken: ld. Berkeny
Berkeny János Sámuel: 115, 116, 118, 119, 120, 121, 128, 131, 132, 133, 134, 136, 142, 143, 146, 153, 154, 158, 167
Bernáth Aurél: 431, 432, 434, 438, 448, 635, 636, 637, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 647, 648, 650, 651, 652, 653, 654, 656, 657, 660
Bernward (hildesheimi): 28
Berres, Joseph: 333
Berringer Frigyes: 515
Bezerédi Gyula: 377, 385
Bihari Sándor: 379, 388, 389
Biller B.: 153
Binder János Fülöp: 105, 106, 107, 163
Blaas, Karl von: 544, 545
Blanchard, Pharamond: 251
Blaschke János: 124, 501
Blaskovits Ferenc: 380
Blocklandt: 93
Bluszov, L. A.: 245
Bogazzi, Ercole: 540
Bogdány Jakab: 497
Boklevszkij, P. M.: 245, 246
Bornemisza Géza: 642, 658
Borsos József: 308, 640
Boruth Andor: 385
Bosch, Hieronymus: 308
Bosznay István: 472
Botticelli, Sandro: 8
Boucher, François: 349
Bouge: 142
Böcklin, Arnold: 321, 323, 334, 335, 336, 338, 340, 341, 345, 346, 347, 348, 349, 351, 352, 353
Böhm József Dániel: 540, 547
Börtsök Samu: 408, 410
Brand, Christian Hilfgott: 498, 501
Brand, Friedrich August: 498, 499
Brand, Johann Christian: 498
Brein család: 556
Brein Ferenc: 557, 558, 560, 562
Brein Fülöp: 515, 516, 527, 558
Brein Ignác: 515, 527, 558
Bresolino, Domenico: 533, 536
Brestyánszky Béla: 534
Brjullov, K.: 239, 244, 248, 269

Brocky Károly: 532, 542, 543, 547, 636, 640, 658
Brodszky Sándor: 385
Bromeis: 544
Brouwer, Adriaen: 301
Bruck Lajos: 273
Bruck Miksa: 387
Buchhold János: 560
Buchholz György: 104
Bullant József: 556

Camuccini, Vincenzo: 538, 541
Canevale, Isodorus: 490
Canova, Antonio: 158, 538, 540
Capaldi: 544
Caravaggio, Michelangelo Merisi: 303
Carrière, Eugène: 461
Casagrande, Marco: 531
Casanova, Francesco: 157, 158
Ceraechi: 158
Cézanne, Paul: 649, 651
Chierici, Alfonso: 544
Chodowietzki, Daniel Nikolaus: 333, 349
Christelli János: 490
Ciupe Aurél: 408
Cleantis, Zeno: 544
Conti, Carl: 116
Cornelius, Peter: 541, 544
Cornienti: 544
Corot, Jean Baptiste Camille: 300, 538
Courbet, Gustave: 295, 296, 299, 300, 301 303, 304, 306, 308, 309, 334, 337, 383, 389, 430, 614, 679, 680
Crome: 142
Croyer: ld. Kroyer
Csillag: ld. Zillack
Csillagh: ld. Zillack
Csók István: 376, 377, 381, 383, 384, 385, 387, 389, 406, 472, 615, 627, 636, 639, 640, 648, 658
Czausig: ld. Zausig
Czetter Sámuel: 114, 115, 117, 118, 119, 120, 126, 128, 131, 133, 143, 164, 165, 166
Czigler György: 560
Czilak: ld. Zillack
Czóbel Béla: 635, 636, 642, 643, 644, 648, 649, 650, 651, 652, 653, 654, 655, 658

Daniel Konstantin: 542, 543, 546
Dankó András: 556
Dankó József: 556
Daringer György János: 157
Daumier, Honoré: 295, 296, 299, 300, 308,
Daumont: 142
David, Jacques Louis: 157, 538
d'Azeglio, Massimo: 535, 542
Deák Ébner Lajos: 385
Deési Huber István: 654
Defregger, Franz: 297, 309
Degas, Edgar: 351
Delacroix, Eugène: 270, 299
Demian A.: 408
Déri Béla: 380

Derkovits Gyula: 435, 436, 437, 438, 439, 440, 441, 442, 443, 444, 445, 446, 447, 448, 636, 637, 640, 641, 642, 643, 645, 646, 658
Deutsch Móric: 534, 543
Diener Dénes Rudolf: 648, 653, 658
Dies, Albert Christoph: 500
Diescher család: 556
Diescher Antal: 557, 558, 562
Diescher János: 557, 558, 563
Diescher József: 557, 558, 560, 564
Dietz: 618
Dittert Elizabetta: 408
Dittrich József: 560
Dittrich Zoltán: 626
Dlanhy: 192, 206
Dobai Székely Andor: 626
Doby Jenő: 385
Donatello (Donato di Niccolò di Betto Bardi): 8
Donáth Gyula: 230
Donner, Georg Raphael: 89, 90, 91, 93, 94, 489, 490, 492, 494, 495, 496, 501
Doré, Gustave: 270
Dost: 107
Dozsnyai Károly: 541
Dreber Ferenc: 544
Dudits Andor: 387
Dunaiszky László: 541, 560
Dürer, Albrecht: 323, 324, 333, 620, 680
Dyck, Anton van: 618

Eberl Carlo: 556
Eberle: 333
Ébner Lajos: ld. Deák Ébner Laios
Eckermann József: 557, 558, 566
Eckersberg, Christoffer Vilhelm: 542
Egry József: 635, 636, 640, 641, 643, 644, 645, 648, 649, 653, 659, 660
Eisenhut Ferenc: 380, 383, 385, 387, 388, 459, 629
Endele József: 560
Endre Béla: 462, 463
Engel József: 224, 230, 541
Erhardt J.: 560
Eyck, Hubert van: 8
Eyck, Jan van: 8

Fadrusz János: 9, 230, 376
Faistenberger, Andreas: 90
Falka Sámuel, bikfalvi: 156
Falusy Zsigmond: 115
Farkas István: 7, 8, 653, 659
Farkas Mihály: 560
Fedi, Pio: 231
Fedotov, P. A.: 239, 240, 242, 245, 246, 247, 248, 250, 251, 253, 255
Feiks testvérek: 630
Fellner Jakab: 489, 490, 492, 494, 495, 496,
Fellner Sándor: 272
Fényes Adolf: 377, 382, 384, 385, 389, 398, 427, 465, 467
Fenyő György: 654, 659
Ferenczy Béni: 654, 659
Ferenczy István: 198, 223, 532, 535, 539, 540, 541, 547

Ferenczy Károly: 300, 377, 383, 384, 385, 394, 396, 398, 399, 402, 403, 426, 428, 429, 431, 433, 434, 614, 622, 640, 651, 655, 659, 680
Ferenczy Noémi: 408, 635, 654
Ferina, Michelangelo: 533
Fernkorn, Anton Dominik: 224
Ferraris: 142
Ferraris Arthur: 385, 387
Ferroni, Paolo: 533, 535
Feszl Frigyes: 556, 557, 558, 561, 567, 584
Feszty Árpád: 376, 379, 385, 387, 405
Fezzi, Romedio: 533, 535
Filidei: 533
Finelli, Carlo: 540
Firle Walter: 621
Fischer von Erlach, Johann Bernhard: 528
Flesch T.: 273
Florian George: 408
Forray Iván: 546
Fragonard, Honoré: 255
Frank Frigyes: 659
Freund Vilmos: 385
Frey Lajos: 556, 557, 558, 567
Frischauf: ld. Szablya-Frischauf
Füger, Friedrich Heinrich: 500

Galetti, Giovanni: 534
Galle, Philipp: 93
Galli, Ferdinando: 544
Galli, Luigi: 544
Galonits György: 560
Gasser, Hans: 224
Gauguin, Paul: 649
Gavarni, Paul: 308
Ge, N. N.: 239
Geiger András: 157
Gelati, Lorenzo: 533, 536
Gellért: 473
Gerenday Antal: 560
Gericault, Théodore: 342
Gerster Károly: 556, 557, 558, 561, 567, 584
Gerstner József: 104, 145, 166
Giambologna: 338
Giergl Alajos: 542
Giotto: 8, 437
Giovanni da Fiesole: 8
Girsik József: 543
Giuliani, Giovanni: 90, 91
Glass: 188, 200, 201
Glatz Oszkár: 426, 429, 472, 640, 659
Gode Lajos: 489, 490, 492, 493, 494, 495, 496
Gogh, Vincent van: 300, 649
Goró Lajos: 546
Gottgeb Antal: 557, 558, 567
Gotthard Albrecht: 515
Goya y Lucientes, Francisco José de: 7, 463, 464
Gran, D.: 498, 501
Greuze, Jean Baptiste: 308
Grigoletti, Michelangelo: 531, 534
Gulácsy Lajos: 659
Gusewa, Anna: 262
Guskó János: 560
Guttmann Jakab: 541, 544
Gyárfás Jenő: 379, 385, 388
Györgyi: ld. Giergl

Hacker József: 189
Hackl, Gabriel: 618
Haikl: ld. Hackl
Hajós Károly: 408
Halápy János: 654
Halász-Hradil Elemér: 623, 625, 626
Halász Károly: 560
Halmi Artúr: 377, 380, 383, 385, 609
Hals, Frans: 300, 303, 304, 305, 306, 309, 679
Haraszti József: 377
Háry Gyula: 385
Hatvany Ferenc: 649, 654, 659
Hauszmann Alajos: 389, 680
Hayez, Francesco: 534
Hebenstreit József: 489
Hefele, Melchior: 126
Hegedüs László: 387
Heicke, Joseph: 546
Heinrich Ede: 535, 536, 538, 543, 544, 545
Herman: 58, 59
Hertzinger, Anton: 501
Herzl Kornél: 380
Hikade Antal: 560
Hild család: 556
Hild János: 508, 509, 510, 512, 513, 514, 515, 519, 521, 523, 525, 526, 529
Hild József: 508, 514, 518, 519, 521, 525, 539, 557, 558, 560, 568, 571
Hild Károly: 557, 558, 560, 563, 570
Hild Vince: 527
Hillebrandt, Franz Anton: 525
Hincs: 459
Hintz Gyula: 641, 659
Hoch, I. A.: 262
Hochrein József: 387
Hoffer Ferenc: 560
Hofrichter József: 516
Hogarth, William: 245, 250, 251, 271
Holbein, Hans: 614, 618, 619, 620
Hollósy Simon: 292, 295, 307, 377, 383, 384, 391, 392, 394, 395, 396, 398, 405, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 433, 434, 459, 460, 462, 470, 613, 614, 615, 616, 621, 622, 623, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631, 680
Horovitz Lipót: 382, 384, 385
Horvay János: 628
Höcker Pál: 618
Höfel Nep. János: 541
Hradil: ld. Halász-Hradil
Huszár Adolf: 223, 224, 225, 226, 227, 228, 229, 230, 231

Illyés Gusztáv: 560
Imhof: 540
Irk József: 556
Irschik Antal: 560
Isac Joan: 408
Ivanov: 239, 257, 258
Iványi-Grünwald Béla: 377, 383, 384, 385, 392, 394, 396, 398, 409, 426, 429, 431, 471, 472, 614, 622, 623

Izsó Miklós: 224, 225, 226 227, 230, 468 613, 619, 622
Jackwitz Kristóf: 560
Jakcsics: 542
Janitsch János: 515
Jankó János: 355, 458
Jantyik Mátyás: 379, 387
Jaschke Ferenc: 157
Jendrassik Jenő: 377, 380, 385, 387
Jerichau, Jens Adolf: 544
Joannovics Pál: 385
John: 114
Jung József: 189, 518
Junker Keresztély: 115, 118, 119, 120, 153, 154, 155
Kacz: ld. Komáromi-Kacz
Kaizler Carol: 408
Kalcher Márton: 524
Kallós Ede: 377, 385
Kandler, Wilhelm: 544
Karacs Ferenc: 118, 153, 155, 156, 516
Karacsay Fedor: 546
Karats: ld. Karacs
Kardos Gyula: 383
Karlovszky Bertalan: 472
Károlyi Lajos: 459, 470, 623, 626
Karvaly Mór: 380, 381
Kassai István: 20, 36
Kasselik család: 556
Kasselik Ferenc: 529, 557, 558, 582
Kasselik Fidél: 516
Kaulbach, Wilhelm: 257, 618
Kauser József: 527
Kauser Lipót: 556, 557, 559, 561, 583
Kegyes: 8
Keleti Gusztáv: 385, 387, 389, 459
Kép Farkas: 158
Kernstok Károly: 292, 398, 427, 440, 470
Kerpel Leopold: 543, 545
Kézdi Kovács László: 377, 378, 379, 387, 389
Khoor József: 546
Kimnach Lajos: 557
Kimnach Vilmos: 557
Kiprenszkij, O. H.: 244, 263
Kisfaludy Károly: 526
Kiss Bálint: 543
Kiss György: 230
Kissling, Leopold: 157
Kiszling: ld. Kissling
Klieber József: 515
Klimes, Thomas: 124, 139, 160, 161
Klimt, Gustav: 437
Klodt, M. K.: 262
Klodt, P. K.: 262
Kmetty János: 635, 642, 659
Knabe Ignác: 557, 559, 583
Knabe Vilmos: 557, 559, 583
Knalhetter: 188, 202
Knaus, Ludwig: 294, 296, 297, 300, 301, 302 308, 309
Knopp Imre: 385, 389
Koch, Josef Anton: 538
Koepp: ld. Kép
Kohl, Clemens: 124, 134
Kohl, Franz: 91
Kohn Hermann: 542
Kohut: 323
Kokoschka, Oskar: 638
Kollár: 128
Kollár (Gusztáv?): 323
Kolozsvári György: 8, 60, 62
Kolozsvári Márton: 8, 60, 62
Komáromi-Kacz Endre: 626
Konyarek: 459
Kopp Ágost: 560
Koré Zsigmond: 113, 129, 137, 156
Koroknyai Ottó: 377, 380, 609
Kosilek: 557, 583
Koszta József: 659, 680
Kosztka István: 114, 116, 164
Kotzka: ld. Kosztka
Kovács András: 560
Kovács Mihály: 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 541, 543, 544, 545, 546, 547
Kováts Józsiás: 120
Kozina Sándor: 532, 533, 534, 535, 542, 546, 547
Könyöki József: 546
Körösfői Kriesch Aladár: 379, 385, 387, 388, 437, 448
Krajtz József: 560
Kramszkoj, I. N.: 240, 256, 260, 268
Krauss János: 524
Kreusemann: 544
Kreuzinger P.: 136
Kristóf Krausz Albert: 408
Krizsán János: 408, 409
Kronberger János: 516
Koyer, Peter Severin: 621
Krövich Antal: 557, 559, 583
Krvilov, I. Sz.: 245
Kuehl, Gotth.: 618
Kukorelly Lajos: 543, 546
Kundt Ignác: 509, 513, 521
Kuttner Jakab: 489, 490
Künstler Sámuel: 560
Küttág János: 560
Laccataris Demeter: 639
Lacza Endre: 543
Laitl József: 557
Lakner: 120
Landherr András: 516, 518, 521
Landi, Gaspare: 538
Larisics: 542
László Fülöp: 379, 380, 382, 385, 403
Lavezzari, A. K.: 262
Le Nain testvérek: 303, 309
Lebegyev, A. I.: 247, 271
Lechner Ödön: 462
Leemputten: 621
Lehel Ferenc: 642, 643
Leibl, Wilhelm: 295, 308, 323, 335, 679
Leitch, William: 534, 535, 542, 543
Leonardo da Vinci: 8
Leuthner Ferdinánd: 560
Libay Károly Lajos: 535, 547

Liebermann, Max: 292, 307, 342, 618, 679
Lietzenmayer: ld. Liezen-Mayer
Liezen-Mayer Sándor: 333, 355, 379, 385, 389, 391, 618
Ligeti Antal: 535, 536, 537, 543, 544, 545, 546, 547
Ligeti Miklós: 377
Limburszky József: 556, 557, 583
Lindenschmit, Wilhelm: 618
Liparini: ld. Lipparini
Lipparini, Lodovico: 534
Litteczky Endre: 408
Liuba Cornel: 408
Loeschenkohl Joh. Hieronymus: 107, 109, 132
Lohr Antal: 557, 586
Lóránffy: ld. Loránfi
Loránfi Antal: 230, 385
Lotz Károly: 9, 377, 382, 384, 385, 397, 636, 640, 659
Löfftz, Ludwig: 618
Ludwig József: 459
Lussarche, Robert de: 28

Madarász Viktor: 238, 377, 378, 379, 382, 385, 393, 402, 425, 427, 467, 473, 613, 619, 680
Mailár: ld. Maillard
Maillard, Ludwig: 129, 136, 137, 139, 140, 143, 151
Maillol, Aristide: 307
Makart, Hans: 261, 340, 341, 351, 353, 625
Makovszkij, K. J.: 239, 240, 256
Malatesta: 534
Máltás Hugó: 557
Manet, Edouard: 295, 300, 301
Mannheimer Gusztáv: 383, 385, 387
Mansfeld János György: 105, 152, 158
Mansfeld Sebestyén: 105
Mányoki Ádám: 497
Marastoni Jakab: 242, 531, 533
Marchesi: 534
Marchiori, Giovanni: 93, 95
Marées, Hans von: 300
Márffy Ödön: 635, 642, 659
Margitay Ernő: 381
Margitay Tihamér: 377, 387, 638
Márk Lajos: 383, 385, 388
Mark Quirin: 105, 113, 114, 124, 139
Markó András: 536
Markó Ferenc: 536
Markó Károly: 533, 535, 536, 537, 538, 542, 544, 545, 636, 640, 648, 659
Markó Károly, ifj.: 544
Markó Katalin: 536
Marschalkó János: 541, 560
Martinelli, Anton Erhard: 524
Masscini, S.: 164
Mátyás (arrasi): 59
Maulbertsch, Franz Anton: 114, 501
Maulpertsch: ld. Maulbertsch
Max, Emmanuel: 544
Max, Gabriel: 322, 333, 343, 355
Max, Heinrich: 346
Mayer Ede: 229
Mayer Károly: 544, 545
Mayerhoffer András: 524, 528
Mazza, Giuseppe Maria: 90
Mednyánszky László: 377, 384, 385, 398, 464 636, 640, 659
Medveczky Jenő: 641, 642, 659
Meissels Gustáv: 629
Meissonier, Ernest: 301, 618, 620
Melegh Gábor: 532, 543
Memling, Hans: 8
Mendlik Oszkár: 388
Mengs, Anton Raffael: 531, 538
Menzel, Adolf von: 323, 344
Messerschmidt, Franz Xavér: 501
Messerschmidt, Johann: 89
Mészöly Géza: 636, 640, 648, 659, 680
Meytens, Martin von: 501
Mezey Lajos: 321, 322, 324
Michel: 59
Michelangelo, Buonarotti: 237, 259, 535
Mignot János: 26, 33
Mihalik Dániel: 381
Miklóssy József: 542
Mikola András: 409
Mikolics: 542
Millet, Jean François: 295, 296, 299, 300, 301, 614, 618, 620
Mirea: 408
Molnár C. Pál: 431
Molnár József: 377, 387, 532, 535, 536, 543, 544, 545, 546, 547
Molnár József (asztalos): 560
Molnár Sámuel: 560
Montereau, Pierre de: 28
Monti, Giovanni: 540
Morelli Gusztáv: 231, 337, 356, 389
Munkácsy Mihály: 9, 238, 273, 291, 292, 293, 294, 295, 296, 300, 301, 302, 303, 304, 305, 306, 307, 308, 309, 355, 376, 377, 379, 382, 383, 385, 386, 387, 389, 396, 402, 413, 425, 427, 432, 462, 463, 464, 465, 467, 607, 608, 609, 610, 611, 612, 613, 619, 624, 635, 636, 640, 644, 648, 660, 679, 680
Muraközy János: 8
Murillo, Bartolomé Estéban: 618
Mussini: 544
Müller: 231
Müller Hugó: ld. Máltás

Nadler Róbert: 380, 381, 387
Nagy András: 118
Nagy Balogh János: 660
Nagy Flóris: 560
Nagy István: 560
Nebbien Henrik: 519
Nemes: 413
Neogrády Antal: 387
Neuville, Alphonse de: 618
Nolin, Jean-Bapt.: 142
Novotny Emil: 536, 654

Oeconomo, Aristides: 534
Oeser, Adam Friedrich: 157
Olgyay Ferenc: 383, 385, 388
Orlovszkij, A. O.: 244
Orlovszkij, I. A.: 263

Ortner Antal: 157
Oudot: 157
Overbeck, Johann Friedrich: 539, 544, 545

Paál László: 7, 304, 309, 636, 639, 640 644, 648, 660
Paczka Ferenc: 273, 385
Pajou: 157
Palcko: ld. Palko
Palko Károly: 490
Pállik Béla: 385, 387
Palma: 128
Pan József: 557, 559, 586
Pap Henrik: 385, 387, 621
Parizek Francise: 408
Parler műhely: 57, 59, 60, 62
Parler Henrik: 16, 62
Parler Peter: 59, 62
Pásztor János: 462, 463, 470, 471, 472
Pataky László: 380, 383, 387, 389, 609
Pátzay Pál: 635, 636, 644, 647, 650, 654, 660
Pauer János: 105
Pechert: ld. Bechert
Pein György: 157
Pekáry István: 641, 642
Perlmutter Izsák: 472
Perlrott-Csaba Vilmos: 642
Perov, V. G.: 240, 246, 268
Peske Géza: 308, 380, 383, 388
Pesky József: 542
Petrascu: 408
Petrin János: 560
Pettenkofen, August: 308, 534
Pettschafft Károly: 560
Pfender Ferenc: 560
Piacsek József: 197
Piazza, Paolo: 93
Piloty, Karl von: 322, 325, 327, 333, 334, 430, 618
Piranesi testvérek: 157
Pisano: 540
Platz: 544
Podesti: 544
Polgáry Géza: 380, 381
Politi: 534
Pollack: 680
Pollack család: 556
Pollack Ágost: 557, 559, 586
Pollack Gyula: 567
Pollack Mihály: 185, 186, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 208, 209, 210, 211, 212, 213, 214, 509, 514, 515, 516, 519, 521, 524, 525, 526, 527, 528, 529, 559
Pollencig József: 107
Pólya Tibor: 403
Pór Bertalan: 427
Prohaska: 192, 206
Prokes Márton: 165
Puch Ferdinánd: 560
Puch Herman: 560
Puvis de Chavannes, Pierre: 300

Radecz Wencel: 59, 60
Raffaello di Giov. Santi: 237, 259, 460
Rahl, Karl: 430, 544, 545
Raupp, Karl: 618
Reinhard: 542
Reisinger Ferenc: 560
Rembrandt, Harmensz van Rijn: 301, 304, 305, 309, 395, 463, 607, 618, 679, 680
Remold Károly: 516
Renoir, Auguste: 300
Repin, I. J.: 9, 240, 255, 256, 268, 269, 271, 273, 295, 302, 679, 680
Rethel, Alfred: 544
Réti István: 292, 383, 384 385, 387, 389, 392, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 402, 403, 404, 409, 425, 426, 428, 429, 430, 431, 433, 435, 472, 614, 616, 621, 622, 680
Révész Imre: 382, 385, 389, 427
Ribera, Jusepe de: 618
Ribot, Théodule: 309
Ricard: 544
Richter János: 544
Riedel: 544
Rieder János: 163
Riedlinger József: 157
Riesinger Teréz: 569
Rippl-Rónai József: 9, 292, 307, 308, 377, 383, 384, 385, 387, 388, 389, 397, 636, 640, 643, 648, 651, 655, 660
Rjépin: ld. Repin
Robbia, Luca della: 9
Roll, Alfred Philipp: 621
Róna József: 628
Roritzer Mátyás: 24, 25, 38
Rosiwal Henrik: 560
Roskovics Ignác: 380, 385, 387
Rózsaffy Dezső: 625, 627, 628
Rubens, Pieter Pauwel: 618
Rubletzky Géza: 408
Rudnay Gyula: 457, 459, 460, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 625, 626, 660
Rupreich Károly: 273
Russ Károly: 355

Sambach, Caspar Franz: 124, 501
Sambelli: ld. Zambelli
Sartory Ferenc: 157
Schalhasz Nándor: 501
Schallhas Károly: 497, 498, 499, 500, 501, 502
Schauff János: 104
Schellhas: ld. Schallhas
Schemel, Jeremias: 104
Schenba: 556
Schil András: 560
Schindler: 201
Schirmer Mihály: 560
Schletterer, Jacob: 91
Schmidt Vencel: 189
Schmutzer: 116
Schmutzer, Andreas: 165
Schmutzer, Joseph: 165
Schmuzer: ld. Schmutzer
Schneider Dániel: 560

Schnorr von Carolsfeld, Julius: 539
Schoefft Ágoston: 533, 543
Schoemann: 544
Schöckl Mátyás: 560, 569
Schöfft Tivadar: 539
Schön Ferenc: 9
Schrader: 544
Schreffl Anna: 105
Schrefl: ld. Schreffl
Schulek Frigyes: 231, 376
Schulmeyer János: 193, 206, 207, 208
Schuppen, Johann van: 501
Schwab: 544
Schwiters: ld. Schwitters
Schwitters, Kurt: 437
Scsedrovszkij, I. Sz.: 245
Scserbakov: 263
Sebujev, V. K.: 263
Segner: 203
Seitz, Otto: 618
Senger András: 556, 557, 559, 588
Serpes báró: 189, 201, 203, 204, 208
Seyfert Dáno: 272
Simonyi Antal: 535, 544, 546
Skutetzky Döme: 385
Sluter, Claus: 60
Sorieul, Jean: 251
Spányi Kornél: 387, 388
Spiro Ede: 541, 542
Spitzweg, Karl: 308
Sprudoulk, van: 157
Stagl Rezső: 626
Stahl István: 560
Stamm Jakab: 185, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 199, 204, 205, 208, 211, 213
Stanislavjevics Iván János: 543
Stann: ld. Stamm
Steckbauer József: 560
Steindl Imre: 389
Stethaimer, Hans: 16, 17, 36
Stettka Gyula: 618, 624
Stock János Márton: 104
Stohl, Michael: 544
Stolbeck: 544
Stornalocco: 24, 38
Strobentz Frigyes: 629
Stróbl Alajos: 229, 230, 389
Strudel, Peter: 501
Stuck, Franz: 621
Swerschkoff: 262
Syrlin, Jörg: 94
Szablya-Frischauf Ferenc: 625, 626, 628
Szabó József: 560
Szále János Ignác: 9
Szále János István: 9
Szambely: ld. Zambelli
Szamosi: ld. Szamossy
Szamossy László: 383
Szathmáry Pap Károly: 543
Székely Bertalan: 238, 377, 382, 389, 391, 393, 401, 427, 459, 613, 618, 619, 636, 640, 660
Szerdahelyi: ld. Zertahelly
Szerelmey Miklós: 542
Szikszay Ferenc: 630
Szilassy Géza: 536
Szinyei-Merse Pál: 238, 307, 321, 322, 323, 324, 325, 326, 328, 329, 330, 331, 332, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 347, 348, 349, 350, 351, 352, 353, 354, 355, 356, 357, 377, 381, 383, 384, 385, 386, 387, 389, 402, 403, 410, 425, 428, 433, 463, 472, 636, 640, 644, 656, 660, 677, 680
Szobotka Imre: 635, 640, 642, 660
Szokolov, I.: 262
Szokolov, P. P.: 256, 271
Szoldatits Ferenc: 381, 460
Szolnay Sándor: 408
Szőnyi István: 431, 432, 439, 448, 635, 636, 637, 640, 642, 643, 644, 648, 651, 652, 653, 654, 660
Szőri József: 626
Szurikov: 302, 680

Tadolini, Adamo: 540
Teichel, Franz: 251
Telcs Ede: 381, 661
Telepy Károly: 377, 381, 382, 385, 387, 545, 547
Tenerani, Pietro: 540, 541
Terribilia, Francesco: 24
Thalherr József: 514, 525
Than Mór: 229, 309, 377, 379, 382, 467, 545
Thier János: 560
Thorma János: 7, 377, 378, 379, 380, 383, 384, 385, 387, 388, 391, 392, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 406, 408, 409, 410, 427, 428, 429, 431, 433, 465, 614, 615, 622, 624, 680
Thorvaldsen, Bertel: 538, 540, 542
Tiarini: 93
Tiepolo, Giovanni Battista: 531, 618
Tikos Albert: 543, 545
Timarin Joan: 408
Timm, W. F.: 249, 251, 252, 262, 271
Tintoretto, Jacopo Robusti: 466
Tiranov, A. V.: 245
Tischbein, Joh. Heinrich Wilhelm: 158
Tischler Antal: 105, 125
Tivoli, Serafino De: 533, 536
Tiziano Vecellio: 341, 533
Tomassi, Adolfo: 533, 536
Tornai Gyula: 380, 385
Tornyai János: 462, 473, 680
Tóth Gyula: 408
Toulouse-Lautrec, Henri de: 649
Tölgyessy Arthur: 385
Török: 625, 626
Traunfellner Gottfried: 157
Trill: 377, 387
Troger, Anton: 498, 501
Trucinsky Eugen: 408
Turner, Joseph Mallord William: 649
Tzetter: ld. Czetter

Ugrai László: 158
Uhde, Fritz von: 309, 617, 618, 621, 679
Uitz Béla: 463, 470

Ujváry Ignác: 385
Unschuld N.: 560
Unterberger, Ignaz: 139

Váczy János: 560
Váczy Jenő: 560
Vágó Pál: 383, 387, 388
Valla J.: 356
Váradi Gyula: 462
Vass Elemér: 648, 653, 661
Vastagh Géza: 385
Vastagh György: 621
Vaszary János: 385, 472, 636, 639, 640, 661
Vautier, André: 297, 308, 309
Vay Miklós: 224
Vedres Márk: 8
Veit, Philipp: 539
Velazquez, Diego de Silva y: 303, 460
Venecianov, A. G.: 245
Verescsagin, V. V.: 239, 240, 248, 249, 260, 268, 272, 679, 680.
Veronese, Paolo: 259, 341, 534
Vesztróczy Manó: 625
Vicenti, Andrea de: 38
Vidra Ferdinánd: 543, 544, 545, 546
Villard de Honnecourt: 23, 28
Vilmos (hirsaui): 27
Vilt Tibor: 635, 654, 661
Vitkovszky Lőrinc: 539, 544
Vogl Ferenc: 515
Voitha Ferenc: 557, 590
Vollnhofer: ld. Wollenhofer
Vurczinger: ld. Wurzinger

Waczlaw: 59
Wagner János: 556, 557, 559, 560, 590
Wagner Sándor: 322, 333, 355, 356, 618, 629
Waldmüller, Ferdinand Georg: 241, 243, 244, 297, 430, 545
Warnhoffer: 58
Watteau, Antoine: 349
Weber Antal: 231
Weber Henrik: 308, 543, 545, 547
Weinmann Márkus: 104, 161
Weiss: 114
Weiss Ferenc: 560
Weixlgärtner Mihály: 557
Wenceslaus: 59
Widmann Walter: 408
Wieser család: 556
Wieser Ferdinánd: 519
Wieser Ferenc: 557, 559, 560, 592
Wilkie, David: 301, 304, 308
Willenthal Antal: 560
Willers: 544
Wirker Ferenc: 8
Wirkmann Fábián: 8
Witthalm János: 8
Wittich-Eperjesi Károly: 8
Wittinghof Károly: 501
Wittmann Jenő: 8
Wittmer, Joh. Michael II.: 544
Wohlenhoffer: ld. Wollenhofer
Wolf Erzsébet: 8
Wolff: 540
Wolfgang (kassai szobrász): 8
Wollenhofer János: 8
Wood, Warrington: 231
Wurczinger: ld. Wurzinger
Wurzinger Károly: 544
Wurzinger Mihály: 8
Würth, Johann Nepomuk: 134

Xántus v. Csiktaplócza János: 8

Ybl Miklós: 8, 527, 539, 544, 547, 556, 557, 559, 594

Zaboretzky Ferenc: 8
Záborszky Elli: 8
Zách Josef: 8
Zadák Etel: 8
Zádor István: 8
Zádory Oszkár: 8
Zahn, Wilhelm: 347
Záhonyi Géza: 8
Zahoray János: 8
Zala György: 8, 228, 230, 389
Zambelli András: 8, 519
Zamusy József: 8
Zandomenici: 534
Zannusy: ld. Zamusy
Zartl István: 560
Zászlós István: 8
Zauner, Franz: 501
Zausig József: 8
Zauzick: ld. Zausig
Zavisits Markó: 8
Zeller Sebestyén: 8, 493
Zemplényi Tivadar: 8, 357, 385
Zerbst, Baron von: ld. Serpes báró
Zertahelli Leonhard: 8
Zertahelly: ld. Zertahelli
Zichy István: 8
Zichy Mihály: 8, 237, 238, 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 247, 248, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 263, 264, 265, 266, 267, 268, 269, 270, 271, 272, 377, 382, 464, 543, 545, 613, 619, 679, 680
Ziffer Sándor: 409
Zillack, Georg Karl: 8
Zilzer Antal: 8
Zilzer Hajnalka: 8
Zitterbarth: 519, 526
Zitterbarth család: 556
Zitterbarth János: 514, 529
Zitterbarth Mátyás: 511, 516, 557
Zitterbarth Mátyás, ifj.: 518, 558, 559, 595
Zofahl család: 556
Zofahl Lőrinc: 516, 556, 557, 559, 595
Zolnay Géza: 408
Zsarnóczy Alajos: 8
Zsellér Imre: 8
Zsitvay János: 8
Zsolnay Vilmos: 8
Zsombolya-Burghardt József: 8
Zumbusch, Kaspar: 225, 229, 231
Zügel, Heinr. v.: 621
Züllich Rudolf: 8, 540, 541, 544, 547

Aachen: 544
Alcsut: 192, 198, 206
Allensteig: 79
Alsómicsinyei kastély: 78
Amberg: 17
Amiensi székesegyház: 23
Amiensi székesegyház, Vierge dorée: 8
Amsterdam: 397, 466, 648
Ancona: 540
Annaberg: 29
Antella: 536
Antwerpen: 397
Aosta: 94
Arad: 393, 541, 543
Arezzo: 536
Ariccia: 542
Aschut: ld. Alcsut
Assisi: 537

Bábony: 465, 469, 473, 474
Badacsony: 642, 644, 645, 659
Baja: 469, 474
Bamberg: 94
Baranowói vár: 79
Barbizon: 309, 639
Barcelona: 469
Bártfa: 92, 122
  bártfai szentségház: 20, 23
Basel: 23, 25, 37, 345, 649
  baseli dóm: 23
Bécs: 20, 28, 31, 35, 40, 89, 92, 93, 103, 105, 106, 109, 111, 113, 114, 115, 116, 118, 119, 120, 124, 125, 126, 127, 129, 130, 131, 132, 134, 136, 137, 138, 141, 142, 143, 145, 149, 150, 151, 153, 154, 155, 157, 158, 160, 165, 168, 187, 190, 199, 200, 209, 223, 224, 225, 229, 241, 242, 243, 244, 260, 266, 308, 338, 340, 341, 348, 349, 353, 383, 388, 440, 466, 473, 490, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 508, 514, 515, 520, 533, 534, 535, 536, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 607, 615, 618, 626, 627, 643, 652
  bécsi Kinsky-palota: 89, 94
  bécsi Neuer Markt-kút szobrai: 90, 93
  bécsi Peterskirche kapujának szobordísze: 91
  bécsi Stephansdom: 19, 23, 25, 35, 36, 94
  bécsi Stephansdom új stalluma: 92
Beje: 457, 458, 459
Békéscsaba: 641
Bélapátfalvai cisztercita templom: 17
Belgrád: 107, 113, 114, 115, 118, 120, 122, 459
Belheim: 141
Berbier: 113
Berlin: 35, 113, 262, 272, 342, 380, 397, 473, 647, 648, 650, 652
Bern: 28, 29, 31, 35
Besztercebányai templom szobrai: 224
Bethlenfalva: 78, 79
Bethleni vár: 75
Bikfalva: 113
Biri: 135
Bisceglie: 94
Bizánc: 437
Bjelovezsszkaja: 253
Boldogkői vár: 324
Boldvai bencés templom: 17
Bologna: 38, 537, 542
  bolognai S. Petronio templom: 24, 38
Boroszlói Erzsébet-templom szentségháza: 20
Bostoni Múzeum, Munkácsy Mihály: Siralomház: 307
Bozen: 35
Börzsönyi templom: 17
Brassói Ezredéves Emlékmű: 376
Bratislava: ld. Pozsony
Breslau: 473
Brissago: 651
Brugesi Szent János kórház, Hans Memling: Szent Orsolya vértanúhalála: 8
Bruxelles: ld. Brüsszel
Brünn: 36
Brüsszel: 113, 141, 397, 466, 472
  brüsszeli Szépművészeti Múzeum, Rudnay Gyula: Nemes kisasszony és szolgája: 466
Buda: 36, 37, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 105, 107, 126, 127, 128, 131, 136, 152, 163, 168, 466, 541, 555, 557, 559, 561, 567, 584, 587, 591, 605, 634, 640
  budai Gellért-fürdő, Huszár Adolf: Vénusszal játszadozó Ámor: 229, 231
  budai házak: 20, 21
  budai Karácsonyi-palota: 557
  budai palota: 61, 62
  budai szabadságszobor: 229
  budai szörnyfejek: 58, 62
  budai tanácsház tanácskozó asztalának tervrajza: 557
  budai vár: 57, 58, 60, 63, 129, 136, 377, 379, 387, 401
  budai Várbazár szobrászati díszítése: 229, 231
  budai várból származó disznófej töredék: 59,

Budapest: 7, 62, 63, 103, 104, 105, 107, 111, 122, 128, 139 150, 160, 161, 168, 185, 187, 188, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 199, 201, 214, 231, 240, 242, 243, 245, 246, 248, 259, 265, 266, 271, 272, 355, 376, 380, 381, 384, 389, 392, 398, 399, 401, 405, 406, 408, 410, 411, 412, 413, 440, 459, 460, 463, 465, 466, 467, 469, 470, 471, 473, 500, 502, 507, 508, 509, 510, 511, 512, 514, 515, 516, 517, 518, 519, 520, 522, 523, 524, 525, 526, 527, 531, 533, 536, 539, 543, 545, 555, 556, 557, 558, 559, 560, 561, 609, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 629, 630, 634, 642, 643, 650, 653, 681
Budapest, Nemzeti Színház, Huszár Adolf: Szentpétery Zsigmond mellszobra: 230
Budapest, Szépművészeti Múzeum: 259, 307, 308
Budapest, Történeti Múzeum, Pollack «kastélyhomlokzat» jelzéssel nyilvántartott tervrajza: 197
budapesti Állami Gimnázium, Huszár Adolf: Ferenc József mellszobra: 230
budapesti Hentzi-emlék: 223
budapesti Kúria: 376
Budaszentlőrinczi páloskolostor: 36
Budavári főtemplom: ld. Budavári Mária (Mátyás) templom
Budavári házak: 20, 21, 22, 23
Budavári Mária (Mátyás) templom: 57, 62
Budavári Szent István-szobor: 376
Budavári új Királyi-palota: 376
Bukarest: 400, 407, 408, 409, 624
Büdingen: 94

Cagnes: 652
Cairó: 541
Canterbury-i kolostor: 35
Capri: 347, 648
Cassel: 35, 36
Chotim: 106
Cimmeriai szibilla: 93
Clermonti székesegyház: 35
Colpach: 609
Condé vára: 146
Cumaeai Szibilla: 93
Cseklészi kastély: 494, 496
Csikágó: 472
Csütörtökhelyi Zápolya-kápolna: 19, 20, 25, 36

Dachau: 629
Darufalva: 91
Deáki temploma: 17
Debrecen: 122, 190, 399, 412, 467, 471
debreceni Csokonai-emlékmű: 224, 468
debreceni Déri Múzeum: 473
Dégi kastély: 188, 197, 198
Dengelitz: ld. Tengelic
Dessau: 500
Dévény: 325
dévényi Ezredéves Emlékmű: 376
dévényi vár: 323
Dingolfing: 17
Dinkelsbühl: 17
Dongelitz: ld. Tengelic
Dresnik vára: 141
Drezda: 29, 36, 397, 472, 473
Drontheimi dóm: 37
Dubitza: 106, 113
Dubitza vára: 141
Dubiza: ld. Dubitza
Düsseldorf: 294, 295, 296, 300, 301, 302, 308, 309, 547

Edelding: 629
Eger: 36, 187, 199, 200, 388, 525, 531
egri várszékesegyház: 18, 19, 31, 36
Egregyi templom: 17
Egyházasgellei templom szentségházának mellszobra: 62
Eperjes: 78, 122, 321, 323, 354
eperjesi színház: 323, 352
Ercsi: 528
Erfurt: 102
Eritreai szibilla: 93
Erlau: ld. Eger
Eschaui bencés apácák kolostortemploma: 15
Estavayer: 94
Esztergom: 122, 325
esztergomi bazilika főoltárképe: 531
Eysenstadt: ld. Kismarton

Felsőörsi templom: 17
Ferrara: 537
Firenze: 93, 533, 534, 535, 536, 537, 538, 539, 542, 543, 544
firenzei dóm, Luca della Robbia: Éneklő leányok: 9
firenzei Museo di S. Marco, Fra Giovanni da Fiesole: Angyali üdvözlet: 8
firenzei Palazzo Medici-Riccardi kápolnája, Benozzo Gozzoli: A napkeleti bölcsek indulása Betlehembe: 8
firenzei Santa Croce-templom, Giotto: Szent Ferenc halála: 8
firenzei Uffizi-képtár, Sandro Botticelli: Vénusz születése: 8
Fiume: 395, 540
Flórencz: ld. Firenze
Fonyód: 616, 627, 628
Fóti templom: 556
Fóti templom freskókarton-tervei: 545
Frankfurt a. Main: 36
Freiburg: 36
freiburgi dóm: 23
Frigyesvágás: 78
Futak: 113

Gaillon: 94
Garamszentbenedeki apátsági templom: 18, 36
Genf, St. Pierre: 94
Genova: 110, 343, 469
genovai Galleria Modiano, Rudnay Gyula: Madárdal: 466
Genti szárnyasoltár: 8
Génua: ld. Genova
Gmünd: 62
gmündi Szentkereszt-templom: 16, 17

Göttinga: 113
Gradisca: 106, 107
Graz: 473
Gubacs: 517
Győr: 94, 115, 118, 122, 130, 458, 681
győri Frigyláda: 91
győri Szt. Ignác templom szószéke: 494
Gyula: 616

Hága: 138, 397, 466
Halle, Grünewald-rajz: 40
Hannover: 36, 437
Harinai templom: 17, 36
Hatvani kastély: 649, 654
Hauterive: 94
Heiligenkreuz: 94
heiligenkreuzi stallumszobrok: 91, 92
Helsingfors: 393
Herrenberg: 94
Hévíz: 58
Hidai torzfejek: 59
Hildesheim: 28, 36
Hirsau: 27
Hódmezővásárhely: 462, 463, 469, 470, 471, 472, 473
Horpácsi templom: 17
Hőgyészi Apponyi-kastély: 189

Ibraila: 120
Innsbruck: 36, 113

Jáki templom: 17, 36
Jászberény: 681
Jászó: 380, 388
Jernye: 321, 323, 325, 326, 335, 343, 344, 347, 348, 349, 354
jernyei kúria: 351
jernyei templom Szt. Antal oltárképe: 344
Jeruzsálemi templom: 39

Kapornaki bencés templom: 17, 36
Kaposvár: 660
Kárlovitz: 106
Karlsbad: 188, 200, 201
Kassa: 8, 62, 74, 77, 78, 80, 81, 83, 122, 124, 160, 168, 681
kassai Múzeum: 37, 354
kassai székesegyház: 376
kassai székesegyház kapuján az Utolsó ítélet dombormű: 92
kassai székesegyház szentsége: 20
Kéked: 74, 75, 76, 79, 80, 81, 82
kékedi Melczer-kastély: 73, 74, 75, 76, 78, 79, 80, 81, 82
Kellemesi kő udvarház: 82
Kerci templom: 17
Kézdivásárhely: 120
Kisbényi templom: 37
Kiskőrös: 654
Kiskunfélegyháza: 114, 116
Kiskunhalas: 391, 401
Kismarton: 158, 496, 545
kismartoni Ferencesek temploma, Esterházy József Castrum dolorisa: 494, 496
kismartoni park szobrai: 91

Klagenfurt: 113
Kocsi templom harangja: 490
Kolozsvár: 158, 159, 400, 401, 473, 543
kolozsvári Mátyás-szobor: 376
kolozsvári színház, Gyulai Ferenc mellszobra: 230
Komárom: 122
Konstantinápoly: 77, 119, 120
Konstanzi dóm: 94
Köln: 28, 29, 31
kölni székesegyház: 23, 35
Kőszeg: 122
kőszegi Jakab-templom, disznófejű torzfej: 62
Krakkó: 35
Krasznahorkai vár: 77
Kufstein: 117

La Haye aux Bonshommes: 94
Laibach: 543
Landau vára: 143
Landshuti Szentlélek-templom: 17
Láng: ld. Nagyláng
Laoni székesegyház: 23
Laxemburg: 137, 151
Lébényi templom: 17, 36
Lemberg: 35
Leningrád: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 247, 248, 250, 252, 253, 254, 255, 257, 258, 259, 260, 262, 263, 265, 272, 545
Lille: 146, 147
Limoges-i székesegyház: 35
Lipcsei új templom képei: 157
Lisszabon: 151
Livorno: 533, 536
London: 37, 345, 397, 466, 472, 534, 543, 607, 624, 630, 649
Loreto: 241, 253
Losonc: 463, 464, 465, 466, 470, 473
Lőcsei Jakab-templom szentsége: 20
Lucca: 542

Madrid: 110, 531
Mainz: 35
Majki kamalduli kolostor: 490
Majland: ld. Milano
Maradéki kastély: 81
Máramarossziget: 616
Marburgi Erzsébet-templom: 16, 22
Máriavölgyi oltárszobor: 90
Máriavölgyi stallumok: 90
Márkusfalvi kastély: 78
Marosvásárhelyi Bem-szobor: 224, 227
Marosvásárhelyi Teleki-téka: 156
Marseill: 407
Martinjesti: 119
Milano: 24, 33, 38, 39, 158, 397, 466, 471, 472, 473, 534, 538, 539
milanói székesegyház: 23, 24, 26, 38, 39
Miskolc: 257, 525
Moguntzia: 142
Mohács: 658
Montecassino: 92

Moszkva: 251, 474
moszkvai székesegyház: 251
moszkvai Tretyakov-képtár, Zichy-rajzok: 245
Munkácsi Ezredéves Emlékmű: 376
München: 9, 35, 94, 254, 307, 308, 309, 322, 324, 325, 326, 337, 340, 342, 344, 345, 356, 377, 379, 382, 383, 387, 391, 392, 394, 402, 403, 405, 424, 426, 428, 459, 460, 461, 535, 536, 539, 547, 613, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 620, 621, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 629, 630, 631
müncheni Frauenkirche: 94
müncheni Theatinerkirche, szószék: 90

Nagybánya: 7, 8, 377, 384, 386, 389, 391, 392, 394, 395, 396, 398, 399, 400, 401, 402, 403, 404, 405, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 413, 414, 423, 424, 425, 426, 427, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434, 460, 465, 472, 613, 614, 615, 616, 622, 623, 624, 625, 626, 627, 628, 630, 635, 676, 680
Nagyenyed: 111
Nagyigmánd: 492
nagyigmándi templom harangja: 490
Nagykálló: 134, 135
Nagyláng: 201
nagylángi Zichy-kastély: 188, 198, 200
Nagyszeben: 122
Nagyszombat: 494
Nagyvárad: 122, 321, 324, 388
nagyváradi székesegyház: 379
Nándorfehérvár: ld. Belgrád
Napoli: ld. Nápoly
Nápoly: 157, 158, 473, 538, 539, 541, 542, 543, 545, 546
nápolyi emlékeztető pénzek: 139
Narbonnei székesegyház: 35
Nemespalánka: 459
Nerwinden: 142
Neuweileri kettőskápolna: 15
New York, Metropolitain múzeum, H. Bosch: A bűvész: 308
Niepolmiczei kastély: 79
Nikopolis: 120
Nizza: 407
Nógrád vára: 387
Novi: 113
Nürnberg: 500
nürnbergi Lőrinc-templom: 25
Nyergesújfalu: 440
Nyitrai Ezredéves Emlékmű: 376

Ócsai templom: 17
Okzakow vára: 106, 157
Ó-Orsova: 118
Orosháza: 114, 117, 118
Orvietói székesegyház: 35
Oslo: 472
Osnabrück: 28
Otzakov: ld. Okzakow

Padova: 533, 534, 536
Pancsova: 106
Pannonhalmi Ezredéves Emlékmű: 376
Pápa: 122
Párizs: 36, 106, 140, 144, 145, 146, 147, 156, 157, 158, 254, 255, 258, 260, 261, 262, 263, 265, 266, 268, 270, 272, 308, 383, 384, 389, 391, 392, 394, 395, 397, 404, 405, 406, 407, 408, 460, 461, 462, 501, 542, 547, 607, 608, 611, 612, 615, 617, 618, 621, 623, 624, 626, 628, 642, 648, 649, 650, 652, 653
Párizs, Louvre: 7, 8
párizsi Ste. Chapelle: 16, 39
Pávia: 159
Pécel: 139, 161
Pécs: 197, 465
Pelsőc: 457
Perugia: 537
Pest: ld. Budapest
pesti egykori Almásy—Zichy-palota: 187
pesti házak: 187
pesti Német Színház: 508, 527
pesti Petőfi-szobor (Izsó Miklós—Huszár Adolf alkotása): 224, 225
pesti Városháza: 473
pesti Vigadó: 509, 527, 556
pesti Vigadóra tervezett alakok, Huszár Adolf vázlatai: 229
Pétervár: ld. Leningrád
Piliscsaba: 528
Pilismarót: 528
Pilisszentkereszti templom: 36
Pisa: 93, 535, 537, 542
Pistoia: 93
Pittsburg: 466, 472
Pompei: 347, 546
Pont Aven: 307
Positano: 659
Pozsony: 77, 79, 89, 91, 92, 93, 94, 103, 104, 105, 111, 116, 118, 122, 124, 133, 135, 136, 138, 157, 161, 168, 325, 489, 490, 493, 494, 496, 497, 500, 501, 542, 681
Pozsony, Onell János síremléke: 494
pozsonyi Donner-műhely: 91
pozsonyi volt jezsuita templom szószéke: 494
pozsonyi királykoronázásokat megörökítő metszetek: 90
pozsonyi Lanfranconi-gyüjtemény: 89, 91
pozsonyi Mária Terézia-szobor: 376
pozsonyi székesegyház stallumszobrai: 89, 90, 91, 92, 93
pozsonyi Szent Márton-templom: 132
pozsonyi vár: 129, 136
pozsonyi Wachtler-ház: 133
Pöstyén: 640, 642, 643, 647, 650, 657
Prága: 36, 37, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 122, 397
prágai dóm: 61, 62
prágai dóm kórusa: 58
prágai dóm Márton-kápolnája, disznóalakú kőfejek: 58
prágai dóm sekrestyéje, disznóalakú kőfejek: 58
prágai szörnyfejek: 58
prágai vár, Szent György-szobor: 8
Predeal: 408

Prespourg: ld. Pozsony
Promontor: 517
Pusztaszeri Ezredéves Emlékmű: 376

Regensburg: 28, 325
  regensburgi dóm: 25, 35
Reggio Emilia: 93
Reimsi székesegyház: 23, 35
Rimaszombati múzeum, Izsó Miklós: a Petőfi-szobor nagy mintája: 226, 231
Rio de Janeiro: 536
Rohonc: 224
Róma: 8, 36, 257, 410, 459, 460, 461, 472, 473, 531, 533, 534, 535 536, 537, 538, 539, 540, 541, 542, 543, 544, 545, 546, 547, 626, 636
  római Galleria Nazionale, Rudnay Gyula: Angyali üdvözlet; Elmúlt idők: 466
  római Museo delle Terme, Niobe egyik leánya, halálra sebezve: 8
Romont: 94
Rudabánya: 457

Sabatz: 106
Sajógömör: 457
Salem: 94
Salgótarján: 457
Salzburg: 91
Sáromberke: 193, 206, 207, 208
Sárospataki ház: 79
Sárospataki vár: 79
Schabatz: ld. Sabatz
Schneebergi Szt. Farkas-templom: 17
Schönbrunni park: 349
Senftenegg: 79
Sexard: ld. Szekszárd
Siena: 93, 537
Sinaja: 408
Siracusa: 531
Sombereke: ld. Sáromberke
Somberg: ld. Sáromberke
Sopron: 36, 111, 139
  soproni ház: 20, 21, 22, 23
  soproni Mária-oszlop szobordísze: 91
Sorrento: 347
St. Louis: 397
Stockholm: 144, 472
Strassburg: 28, 29, 31
  strassburgi domonkos templom: 60
  strassburgi székesegyház: 22, 23, 35, 37
Straubingi Jakab-templom: 16, 17
Stuttgart: 36
Subiaco: 544
Sümegi vár: 469
Szabadka: 379, 387, 388
Szatmár: 616, 627
Szebasztopol: 249
Szeben: ld. Nagyszeben
Szeged: 272, 387, 394, 459, 626
  szegedi Dugonics-szobor: 224, 225
  szegedi Móra Ferenc-múzeum, Károlyi Lajos hagyatéka: 470
Székesfehérvár: 37, 188, 190, 200, 201, 272, 558
Szekszárd: 185, 189, 190, 191, 192, 194, 195, 196, 197, 198, 199, 205, 206, 208, 210, 211, 213, 214
  szekszárdi megyeháza: 185, 189, 193, 196, 197, 199, 202, 208, 214
  szekszárdi vár: 189
Szentendre: 525
Szentesi katolikus templom freskói: 463
Szentgalleni kolostor: 35
Szentgalleni templom: 15
Szentjakabfalva: 224
Szentpétervár: ld. Leningrád
Szepesi vár: 326
Széphalom: 111
Szigetbölsei kúria: 81
Szisztov: 120, 138
Szolnok: 307, 308, 398, 465, 615, 654, 680
Szombathely: 122

Taormina: 640, 641, 659
Tata: 489, 490, 492, 493, 494, 495
  tatai kapucinus templom főoltárához készült figurális szobrok: 490
  tatai Mária Immaculata-szobor: 91
  tatai Múzeum: 94
Técső: 616, 629, 630, 631
Tengelic: 185, 187, 188, 190, 191, 199, 200, 202, 203, 204, 208, 210, 213
  tengelici Csapó-kúria: 185, 186, 187, 189, 196, 198, 200
  tengelici tájkert: 201, 202
Thannhauseni templom: 20
Tiburi szibilla: 93
Ticinum: ld. Pávia
Tirlemont: 142
Tivoli: 93, 533, 536, 542
Toengelitz: ld. Tengelic
Tolna: 187, 199, 200
Torda: 387, 388
Torino: 113, 472, 534
Tornaalja: 457
Trieszt: 541, 543
Troppau: 122
Turin: ld .Torino
Tutzing: 349

Új-Orsova: 117, 118
Újpalánk: 122
Ulmi Münster: 94
Ulmi székesegyház: 35
Üröm: 517

Vác: 157, 495, 528
  váci székesegyház: 490
  váci szobrok: 490
Vajdahunyad: 616
Vajtai kastély: 197
Valentzia Vára: ld. Velence
Varsó: 36
Vasvár: 36
Velence: 37, 91, 93, 339, 340, 341, 397, 466, 472, 473, 531, 533, 534, 535, 536, 537, 542, 543, 544, 545, 546, 624

velencei Chiesa degli Scalzi, szibilla szobrok: 93
velencei Galleria Moderna, Rudnay Gyula: Lakodalmas menet: 466
velencei Redentore-templom: 93
velencei vár: 142
Venezia: ld. Velence
Verden: 94
Vértesszentkereszti bencés templom: 17
Veszprém: 120, 122
Viljuszki börtön: 260
Visegrád (Prága mellett!): 58
Visegrád: 325, 517, 528
Viterbo: 537

Wachau: 325
Weingarten: 94
Weissenburg: ld. Székesfehérvár
Wien: ld. Bécs
Wiesbaden: 36
Wisent: 79
Wolfsthal: 129
Wolkesdorf: 133
wolkesdorfi kastély: 134, 157
Württemberg: 36
Würzburg: 531

Zala: 255
zalai kúria: 269
Zebegény: 517, 642, 651
Zimony: 115, 118
zimonyi Ezredéves Emlékmű: 376
Zirci apátság: 91, 94
Zürich: 31, 466
Zwettl-i ciszterci kolostor és templom: 91, 94

KÉPEK JEGYZÉKE

Párizs: Ste Chapelle: az alsó és felső kápolna alaprajza és metszete egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálóval. (Ld. 5. jegyz.) ..... 41. l.
Eschau: bencés apácakolostor templomának alaprajza és metszete négyzetes arányozó hálóval. (Ld. 2. jegyz.) ..... 42. l.
Neuweiler: kettőskápolna alaprajza és metszete négyzetes arányozó hálóval. (Ld. 3. jegyz.) 42. l.
Marburg: Erzsébet-templom alaprajza és metszete egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálóval. (Ld. 6. jegyz.) ..... 42. l
Bélapátfalva: cisztercita apátsági templom nyugati homlokzatának nézete és alaprajza egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálóval. (Ld. 9. jegyz.) ..... 43. l.
Ják: apátsági templom:
a) alaprajz az első építési korszak négyzetes arányozó hálójával;
b) alaprajz a második építési korszak egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálójával;
c) hosszház metszete a második építési korszak egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálójával. (Ld. 10. jegyz.) ..... 43. l.
Garamszentbenedeki apátság templomának alaprajza egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálóval. (Ld. 11. jegyz.) ..... 43. l
Eger: késő gotikus várszékesegyház visszaszerkesztett alaprajza. Alaprajzi arányait 3 : 4 : 6 arányszámok jellemzik. (Ld. 7. jegyz.) ..... 43. l.
Gmünd: Szentkereszt-templom alaprajza egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálóval, ahol a hosszházszélesség egy arányháromszög-elem kétszeres oldalhosszával egyenlő. (Ld. 7. jegyz.) ..... 44. l.
Straubing: Jakab-templom alaprajza a gmündi Szentkereszt-temploméval azonos arányozó hálóval. (Ld. 7. jegyz.) ..... 44. l.
Landshut: Szentlélek-templom alaprajza egyenlőoldalú-háromszöges arányozó hálóval, ahol a hosszházszélesség egy arányháromszög-elem kétszeres magasságával egyenlő. (Ld. 7. jegyz.) ..... 44. l.
Dingolfingi plébániatemplom alaprajza a landshuti Szentlélek-temploméval azonos arányozó hálóval. (Ld. 7. jegyz.) ..... 44. l.
Schneeberg: Szt. Farkas-templom alaprajza négyzetes arányozó hálóval. (Ld. 7. jegyz.) 44. l.
A bécsi dóm északi tornyának egykorú alaprajza és négyzetes (nyolcszöges) arányhálórendszere. (Ld. 13. jegyz.) ..... 45. l.
A bécsi dóm hosszház-támpillérének egykorú alaprajza és négyzetes-nyolcszöges arányhálórendszere. (Ld. 13. jegyz.) ..... 46. l.
A bécsi dóm alaprajza négyzetes (nyolcszöges) arányozó-hálóval ..... 46. l.
A csütörtökhelyi Zápolya-kápolna támpillérének alaprajza és négyzetes (nyolcszöges) arányhálórendszere. (Ld. 15. jegyz.) ..... 47. l.
Középkori arányozórajz az ú. n. bázeli mintalapokból. (Ld. 41. jegyz.) ..... 47. l.
Talapzatok az ú. n. bázeli mintalapokból. (Ld. 41. jegyz.) ..... 48. l.
A milánói dóm keresztmetszete Stornalocco 1391-ből fennmaradt vázlata nyomán. (Ld. 37. jegyz.) ..... 49. l.
Thannhausen: orgonakórus-korlát felmérési rajza és négyzetes (nyolcszöges) arányhálórendszere. (Ld. 16. jegyz.) ..... 49. l.
Toronyfi-szerkesztés Roritzer szerint. (Ld. 39. jegyz.) ..... 49. l.
Budapest: budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épület déli kapujában feltárt ülőfülkék rajza háromszöges arányszerkesztéssel. A rajz egyben az ülőfülkék eredeti állapotának visszaszerkesztését is adja. (Ld. 17. jegyz.) ..... 50. l.
Budapest: budai Várnegyed; Ince pápa-tér 4. sz. épület északi határfalában feltárt ülőfülkék rajza négyzetes arányszerkesztéssel. A rajz az ülőfülkék eredeti állapotának visszaszerkesztését is adja s egyben a helyreállítás alkalmával szükségessé vált fülkekiváltás szélrajzát is rögzíti. (Ld. 17. jegyz.) ..... 50. l.

Budapest: budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épület északi kapualjában feltárt ülőfülkék és bejáratok rajza háromszöges, illetve négyzetes arányszerkesztéssel. A bejáratok a fülkékhez képest fiatalabbak: közülük kettő még középkori, egy pedig újabbkori átalakítás műve. A rajz egyben az ülőfülkék eredeti állapotának visszaszerkesztését is adja. (Ld. 17. jegyz.) ..... 51. l.
Budapest: budai Várnegyed: Ince pápa-tér 4. sz. épületében feltárt kőrácsos loggianyílás visszaszerkesztési rajza arányszerkesztéssel. (Ld. 17. jegyz.) ..... 52. l.
Középkori és reneszánsz ajtó- és ablakkeretelések. (Buda, Sopron.) A Budapest (budai Várnegyed) Tárnok-u. 16. sz. épület kétosztású késő gotikus ablakának felmérési rajzára négyzetes arányháló illeszkedik, míg korareneszánsz ablakának nyílásarányát $1 : \sqrt{2}$ arányszámok határozzák meg. A Sopron, Új-utca 16. sz. épület ajtó-nyílásának méretét viszont $1 : \sqrt{5}$ arányszámok jellemzik. E két utóbbi falnyílás méretei tehát az ú. n. dinamikus négyszög-sorozat arányszámai alapján választtattak meg. (Ld. 17. jegyz.) ..... 53. l.
Eger: Várszékesegyház. Gotikus kőfaragójegyek szerkesztési hálóval. Az 1—5, a 6. és 8., a 7., a 9., a 10—11. és a 12. sz. kőfaragójegyek csoportonként egymástól eltérő alapméretű szerkesztési hálót mutatnak ..... 54. l.
Eger: Várszékesegyház. Gotikus kőfaragójegyek szerkesztési hálóval. Az 1—4. és az 5—11. sz. kőfaragójegy-csoport egymástól eltérő alapméretű szerkesztési hálót mutat ..... 55. l.
Középkori arányhálók és arányozó szerkesztések.
1. Négyzetháló.
2. Egyenlőoldalú háromszög háló.
3. Négyzetbe írt háromszögsorozat.
4. Egymásba írt egyenlőoldalú-háromszögsorozat (hatszöges rendszer).
5. Egyenlőoldalú, négyzetbe írt, négyzetoldalból és átlóból szerkesztett, valamint a 3 : 4 : 5 oldalarányú arányozó-háromszög.
6. Egymásba írt négyzetsorozat.
7. Aránymetszés.
8. 45°-os szögre szerkesztett négyszögsorozat.
9. Ú. n. dinamikus négyszögsorozat ..... 56. l.
Szörnyfej a Vid székesegyház déli lépcsőjének keleti oldaláról ..... 65. l.
Szörnyfej a budavári Mária templomból ..... 65. l.
Dombormű maszk a prágai Szent Vid székesegyház kórusának külső támpilléréről .... 65. l.
Torzfejes gyámkő a budavári Mária templomból ..... 65. l.
Állatfejes gyámkő a budavári palotából ..... 66. l.
Állatfej a prágai Szent Vid székesegyház déli lépcsőjéről ..... 66. l.
Szörnyfej a prágai Szent Vid székesegyház kórusának templompilléréről ..... 67. l.
Szörnyfejes gyámkő a prágai Szent Vid székesegyház kórusának ablakáról ..... 67. l.
Szörnyfej töredék a budavári palotából ..... 67. l.
Párkánydíszítő szörnyfej a budavári palotából ..... 67. l.
Bagolyfejes gyámkő a prágai Szent Vid székesegyház kincstárából ..... 68. l.
Torzfejes gyámkő a budavári palotából ..... 68. l.
Vízköpő a budavári palota szökőkútjáról ..... 68. l.
Szökőkút töredéke a budavári palotából ..... 69. l.
Vízköpő a budavári palota szökőkútjáról ..... 70. l.
Pfalzi Anna mellszobra a prágai Szent Vid székesegyház alsó triforiumáról ..... 70. l.
Madonna szobor torzója a budavári palotából ..... 71. l.
Női szobor torzója a budavári palotából ..... 71. l.
Király mellszobor az egyházasgellei szentségházról ..... 72. l.
Kéked: Melczer-kastély, keleti szárny ..... 85. l.
Kéked: Melczer-kastély, észak-keleti szárny ..... 85. l.
Kéked: Melczer-kastély metszet ..... 86. l.
Márkusfalva: Kastély alaprajza ..... 86. l.
Alsómicsinye: Kastély ..... 87. l.
Kéked: Melczer-kastély félemeleti alaprajz ..... 88. l.
Kéked: Melczer-kastély alagsori alaprajz ..... 88. l.
G. R. Donner műhelye: Remete Szent Pál az egykori pozsonyi stallumról ..... 97. l.
Firenzei mester: Erythreai Szibilla ..... 98. l.
G. R. Donner műhelye: Szibilla az egykori pozsonyi stallumról ..... 98. l.
G. Giuliani: Püspök a heiligenkreutzi stallumról ..... 99. l.
G. R. Donner műhelye: Apostol vagy próféta az egykori pozsonyi stallumról ..... 99. l.

G. R. Donner műhelye: Szihilia az egykori pozsonyi stallumról ..... 100. l.
A Hadi és Más Nevezetes Történetek című folyóirat ..... 108. l.
Ismeretlen metsző: A magyar korona ábrázolása ..... 127. l.
Berkeny János: Chappe-féle telegráf a Louvre tetőzetén ..... 146. l.
A francia asszignata egykorú rajza ..... 148. l.
Francia asszignata a forradalom idejéből ..... 148. l.
Weinmann Márkus: Magyar hármasfogat a XVI. századból ..... 169. l.
Johann N. Wirt—Clemens Kohl: A nápolyi királyi párt ábrázoló emlékérem ..... 169. l.
Quirin Mark: Loudon Gedeon arcképe ..... 170. l.
Bikfalvi Kóré Endre—Quirin Mark: Hadik András arcképe ..... 170. l.
Kotzka István—Tzetter Sámuel: Katonai viseletkép ..... 170. l.
Kotzka István—Tzetter Sámuel: Katonai viseletkép ..... 170. l.
Falusy Zsigmond: Csatajelenet ..... 171. l.
Tzetter Sámuel: Katonai viseletkép ..... 171. l.
Kotzka István—Carl Conti: Katonai viseletkép ..... 171. l.
Falusy Zsigmond: Katonai viseletkép ..... 171. l.
Ismeretlen metsző: Tüzérségi világító testek ..... 172. l.
Ismeretlen metsző: Robbanószerek ..... 172. l.
Berkeny János: Orosz katonák ..... 172. l.
Ismeretlen metsző: Ágyuállások ..... 172. l.
Ismeretlen metsző: Ágyúk ..... 173. l.
Ismeretlen metsző: Ágyúk ..... 173. l.
Tzetter Sámuel: Háromfontos ágyú menetközben ..... 173. l.
Tzetter Sámuel: Ágyúállás ..... 173. l.
Junker Keresztély: Haditérkép ..... 174. l.
Tzetter Sámuel—Kovács József: Konstantinápoly térképe ..... 174. l.
Ismeretlen metsző: Haditérkép ..... 174. l.
Berkeny János: Németalföld térképe ..... 174. l.
Ismeretlen metsző Új-Orsova ostroma ..... 175. l.
Tzetter Sámuel: Nándorfehérvár ostroma 1789-ben ..... 175. l.
Tzetter Sámuel: Hadihajó ..... 175. l.
Berkeny János: Loudon megsebesülése Nándorfehérvárnál ..... 175. l.
Kaspar Sambach—Quirin Mark: Magyar hősi emlékmű ..... 176. l.
Tzetter Sámuel: II. József a ravatalon ..... 177. l.
Tischler Antal: Orczy Lőrinc arcképe ..... 177. l.
Tzetter Sámuel: II. József castrum dolorisa ..... 177. l.
Thomas Klimes—Clemens Kohl: Baróti Szabó Dávid arcképe ..... 177. l.
Ismeretlen metsző: Koronaőrző vitéz ..... 178. l.
Ismeretlen metsző: Női viseletkép ..... 178. l.
Kóré Zsigmond—Ludwig Maillard: Magyar női viseletkép ..... 178. l.
Ismeretlen metsző: Pap magyar öltözetben ..... 178. l.
Berkeny János: Koronaőrző banderisták ..... 179. l.
Berkeny János: Koronaőrző banderisták ..... 179. l.
Ismeretlen metsző: Vitézi torna Laxemburgban ..... 179. l.
Ismeretlen metsző: Blanchard léghajós felszállása Bécsben ..... 179. l.
Ismeretlen metsző: Koronázási ünnepség visszhangja Szabolcsban ..... 180. l.
Berkeny János: II. Lipót esküje Pozsonyban ..... 180. l.
Ludwig Maillard: Mária Terézia arcképe ..... 181. l.
Ludwig Maillard: II. Lipót arcképe ..... 181. l.
Ismeretlen metsző: A nerwindeni ütközet ..... 181. l.
Ismeretlen metsző: XVI. Lajos lefejezése ..... 182. l.
Thomas Klimes—Quirin Mark: Ráday Gedeon arcképe ..... 183. l.
Ismeretlen metsző: Csatajelenet ..... 183. l.
Ignaz Unterberger—Ludwig Maillard: Kaunitz Vencel kancellár ..... 183. l.
Ludwig Maillard: Bikaviadal ..... 183. l.
Rieder János: Görög Demeter arcképe ..... 184. l.
A régi szekszárdi megyeháza alaprajza és keresztmetszete 1804-ből ..... 186. l.
Pollack Mihály: A volt szekszárdi megyeháza főhomlokzata ..... 215. l.
Pollaek Mihály: A volt szekszárdi megyeháza főhomlokzata ..... 215. l.
A régi szekszárdi megyeháza földszinti és emeleti alaprajza ..... 216. l.
A régi szekszárdi megyeháza átépítéséhez készült tervrajz 1819-ből ..... 217. l.
Pollack Mihály alaprajza a megyeházatömb északi feléhez ..... 218. l.
A börtönszárny átépítéséhez készült tervrajz 1825-ből ..... 219. l.
Pollack Mihály tervei után készült másolat Stamm Jakabtól ..... 220. l.

Pollack Mihály tervei után készült másolat Stamm Jakabtól a keleti és északi homlokzatokhoz ... 221. l.
Pollack Mihály terve a megyeháza főhomlokzatához ... 222. l.
Pollack Mihály terve az udvari homlokzathoz ... 222. l.
Huszár Adolf: Petőfi ... 233. l.
Huszár Adolf: Deák Ferenc (vázlat) ... 234. l.
Huszár Adolf: Húzd rá cigány ... 235. l.
Huszár Adolf: Eötvös József emlékmű ... 236. l.
K. Brjullov: I. A. Krvilov ... 275. l.
P. A. Fedotov: Kézimunkázó nő és Fedotov ... 276. l.
P. A. Fedotov: Annet Severin ... 276. l.
Zichy Mihály: A művész felesége ... 276. l.
Zichy Mihály: Egy festő portréja ... 276. l.
Zichy Mihály: Jelenet a kürasszir szobájában ... 277. l.
P. A. Fedotov: Újdonsült lovag ... 277. l.
Zichy Mihály: Öltözködő tiszt ... 277. l.
Zichy Mihály: Tiszt kimenő előtt ... 277. l.
A. I. Lebegyev: Nyekraszov egyik versének illusztrációja ... 278. l.
Zichy Mihály: Harmonikázás ... 278. l.
Zichy Mihály: Az Igor-ének egyik illusztrációja ... 279. l.
Zichy Mihály: Kaukázusi jelenetek ... 280. l.
Zichy Mihály: Kaukázusi jelenetek ... 280. l.
Zichy Mihály: Vízhordók. (Kaukázusi jelenetek) ... 281. l.
Zichy Mihály: Kártyázó katonák ... 281. l.
W. F. Timm: Feketetengeri felderítő járőrök ... 282. l.
Zichy Mihály: Ázsiai fejedelmi küldöttség ... 282. l.
W. F. Timm: Farsangutója ... 283. l.
Zichy Mihály: Népünnepély ... 283. l.
Zichy Mihály: Népünnepély (részlet) ... 284. l.
Zichy Mihály: Vadászszerencsétlenség ... 284. l.
Zichy Mihály: Havas utcán ... 285. l.
Zichy Mihály: Bölényvadászat ... 285. l.
I. J. Repin: Illusztráció ... 286. l.
Zichy Mihály: Királyi kegy ... 286. l.
Alemaszov: Csernisevszkij ... 287. l.
Zichy Mihály: Szibériai fogoly ... 287. l.
P. P. Szokolov: Bulyba Tárász ... 288. l.
Zichy Mihály: Bulyba Tárász ... 288. l.
Zichy Mihály: A péntekiek ... 289. l.
Zichy Mihály: Politikai karikatúra ... 289. l.
Zichy Mihály: A Leányvári boszorkány egyik illusztrációja ... 290. l.
I. J. Repin: Tolsztoj egyik művének illusztrációja ... 290. l.
Knaus: A kis tolvaj ... 311. l.
Munkácsy Mihály: Koldusfiú ... 311. l.
Millet: Pihenő szőlőmunkás ... 312. l.
Courbet: Kőtörők, részlet ... 312. l.
Munkácsy Mihály: Rőzsehordó ... 313. l.
Munkácsy Mihály: Köpülő asszony ... 313. l.
Munkácsy Mihály: Siralomház (két alakos változat) ... 314. l.
Munkácsy Mihály: Siralomház (sajátkezű ismétlés) ... 315. l.
Hals: Az Erzsébet-kórház előljárói ... 316. l.
Courbet: Ebéd után Ornans-ban ... 317. l.
Munkácsy Mihály: Tépéscsinálók ... 318. l.
Liebermann: Tollfosztók ... 319. l.
Wilkie: A vak hegedűs ... 320. l.
Knaus: A bűvész ... 320. l.
Szinyei Merse Pál: Tájkép ... 359. l.
Szinyei Merse Pál: V. László esküje ... 359. l.
Szinyei Merse Pál: A betlehemi gyermekgyilkosság ... 359. l.
Szinyei Merse Pál: Gyülekező ősmagyarok ... 360. l.
Szinyei Merse Pál: A francia forradalom ... 360. l.
Szinyei Merse Pál: Kúszó férfi ... 361. l.
Szinyei Merse Pál: Olvasó nő ... 361. l.
Szinyei Merse Pál: Apácafej ... 362. l.

Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Két barátnő-höz ..... 362. l.
Szinyei Merse Pál: Kendős nő ..... 363. l.
Szinyei Merse Pál: Méregkeverőnő ..... 363. l.
Szinyei Merse Pál: Anya gyermekeivel ..... 364. l.
Szinyei Merse Pál: Játszó gyermekek ..... 365. l.
Szinyei Merse Pál: Alvó nő ..... 365. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmányok a Hintához ..... 366. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Faun nimfájához ..... 367. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Hinta kompozíciójához ..... 367. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Fürdőházikóhoz ..... 3 8. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmányok a Szerelmespárhoz ..... 3[illegible]8. l.
Szinyei Merse Pál: A génuai promenád ..... 369. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmány az Idillhez ..... 369. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmányok a Szerelmesekhez és a Nőrabló kentaurhoz ..... 370. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Caraffa-élőképhez ..... 370. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmányok a Pogánysághoz és Ninon nővére ..... 371. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmányok a Majálishoz ..... 372. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmány a Madárdalhoz ..... 373. l.
Szinyei Merse Pál: Tanulmányok a Pacsirtához ..... 374. l.
Thorma János: Női arckép ..... 415. l.
Thorma János: Szenvedők ..... 416. l.
Thorma János: Aradi vértanúk ..... 417. l.
Thorma János: Kocsisok között ..... 418. l.
Thorma János: Október 1. ..... 419. l.
Thorma János: Tavaszi táj ..... 420. l.
Thorma János: Talpra magyar ..... 421. l.
Thorma János: Fürdőzők ..... 422. l.
Derkovits Gyula: Menekülők ..... 449. l.
Derkovits Gyula: Terror ..... 450. l.
Derkovits Gyula: Végzés ..... 451. l.
Derkovits Gyula: Három nemzedék ..... 452. l.
Derkovits Gyula: Vasút mentén ..... 453. l.
Derkovits Gyula: Telefonáló ..... 454. l.
Derkovits Gyula: Híd télen ..... 455. l.
Derkovits Gyula: Proletár anya ..... 456. l.
Rudnay Gyula: Menhelyen ..... 475. l.
Rudnay Gyula: Udvar ..... 476. l.
Rudnay Gyula: Krumplihámozó ..... 477. l.
Rudnay Gyula: Cigányleány ..... 478. l.
Rudnay Gyula: Menekülők ..... 479. l.
Rudnay Gyula: Kozák ..... 480. l.
Rudnay Gyula: Feleségem ..... 481. l.
Rudnay Gyula: Kirándulás ..... 482. l.
Rudnay Gyula: Csűr ..... 483. l.
Rudnay Gyula: Tinódy ..... 484. l.
Rudnay Gyula: Bábony ..... 485. l.
Rudnay Gyula: Szilvás ..... 486. l.
A tatatóvárosi templom tabernakuluma ..... 491. l.
D'Onell síremléke Pozsonyban ..... 492. l.
Esterházy József kismartoni Castrum Dolorisa. Zeller Sebestyén metszete ..... 494. l.
Schallhas Károly: Önarckép ..... 503. l.
Schallhas Károly: Tájkép rommal ..... 504. l.
Schallhas Károly: Osztrák várrom ..... 504. l.
Schallhas Károly: Tájkép ..... 505. l.
Schallhas Károly: Erdős táj ..... 506. l.
Barabás Miklós: Markó Károly képmása ..... 549. l.
Kovács Mihály: Heinrich a Schandkneipliben ..... 550. l.
Kovács Mihály: Olasz táj ..... 551. l.
Kozina Sándor: Olasz városka ..... 552. l.
Libay Károly Lajos: Firenze ..... 553. l.
Ligeti Antal: Albanói asszony ..... 554. l.
Csók István: Sokác leány ..... 663. l.
Ferenczy Károly: Lovasok ..... 664. l.

Rippl-Rónai József: Édesanyám beteg ..... 665. l.
Derkovits Gyula: Szőlőevők ..... 666. l.
Derkovits Gyula: Mi ketten ..... 667. l.
Berény Róbert: Kapirgálók ..... 668. l.
Egry József: Vándor a Balaton partján ..... 669. l.
Bernáth Aurél: Anya a gyermekével ..... 670. l.
Bernáth Aurél: Pöstyéni park ..... 671. l.
Czóbel Béla: Múzsa ..... 672. l.
Szőnyi István: Eső ..... 673. l.
Szőnyi István: Kapálók ..... 674. l.

TARTALOM

Oldal

Lyka Károly írói munkássága 1944—1953. Összeállította: *B. Gönczi Éva* 7

TANULMÁNYOK

Csemegi József: A középkori építészet szerkesztési módszerei 13
Gerevich László: A budai szobrászat és a prágai Parler-műhely 57
H. Takács Mariann: A kékedi Melczer-kastély 73
Aggházy Mária: A pozsonyi székesegyház egykori stallumszobrai 89
D. Szemző Piroska: A magyar folyóirat-illusztráció kezdetei 101
Zádor Anna: Pollack Mihály tolnamegyei építkezései 185
Soós Gyula: Huszár Adolf 1843—1885 223
Berkovits Ilona: Zichy Mihály és az orosz művészet 237
Végvári Lajos: Munkácsy Tépéscsinálókja 291
Ybl Ervin: Szinyei Merse Pál rajzai 321
Lányi Vera: Festőink az 1896. évi millenáris kiállításon 375
Radocsay Dénes: Thorma János 1870—1937 391
Aradi Nóra: Nagybánya értékeléséhez 423
Boreczky László: Derkovits Gyula festésmódja 435
Bényi László: Rudnay Gyula (1878—) 457

KÖZLEMÉNYEK

Révbelyi Elemér: Adatok Gode Lajos művészetéhez 489
Sz. Lajta Edit: Schallhas Károly művészetéről 497
H. Boros Vilma: A Pesti Szépítő Bizottság működésének kezdete és a Szépítési Terv .. 507
Biró Béla: Magyar művészek Olaszországban a 19. század első felében 531
Zakariás G. Sándor: Pesti építőmesterek munkássága 1850—1860-ig 555
Farkas Zoltán: Munkácsy és Sedelmeyer 607
Soltész Zoltánné: Hollósy Simon leveleiből 613
Bodnár Éva: A magyar műgyűjtés történetéből. Fruchter Lajos gyűjteménye 633

BESZÁMOLÓ

Dávid Katalin: A Magyar Művészettörténeti Munkaközösség harmadik esztendeje 675

A művészek névmutatója 683
Képek jegyzéke 697

80

29537/6

1983

120-F